
OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr No
INDIA

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS,
WESTEINDE 136 's GRAVENHAGE.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

DEEL 70.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1915.

INHOUD.

Bladzijde.

Bladzijde.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

1914—1915.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 JUNI 1914.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), IJzerman, Martin, van Ophuysen, van Berckel, Juynboll, van Vollenhoven en Kielstra (Secretaris); de overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 16 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid-donateur wordt benoemd Mr. G. Vissering; tot leden de HH. H. Blok Wybrandi, P. A. F. Blom, P. M. Dekker, Ds. H. Dijkstra, Mr. J. W. D. Francken, J. Heldring, J. C. Hummel, Jhr. Mr. J. A. de Jonge, A. Josephus Jitta, A. J. C. van Kerckhoff, Ph. Mees, Mr. W. A. Mees, L. Graaf van Randwijck, A. E. Rahusen, D. Rahusen, W. H. M. Schadee en G. L Uljée.

Als correspondeerende instelling wordt ingeschreven de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.

Bericht is ontvangen van het overlijden der leden F. L. S. van Heekeren, Mr. Ch. A. Henny en Mr. B. A. R. W. baron Sloet van Hagensdorp.

Notificatie.

Op voorstel van de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek in Ned. Indië worden tot leden dier Commissie benoemd de Heeren Prof. Dr. J. Ph. Vogel en Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Vanwege het Departement van Koloniën is d.d. 29 Mei toezending gevraagd van 100 exx. van Adatrechtbundel VIII.

De Secretaris deelt mede dat aan de aanvraag is gevolg gegeven.

Van den heer E. Stresemann te Dresden zijn thans ook de nog ontbrekende hoofdstukken van zijn werk over het Panlohi-dialect op Ceram ontvangen. Nadat de Secretaris heeft medegedeeld dat hij de kosten op f 300 raamt, wordt tot de uitgaaf besloten.

Van het lid Mr. van Ossenbruggen is bericht ontvangen dat hij met de hem door den Secretaris voorgestelde wijze van uitgaaf zijner verhandeling instemt, doch gaarne 35 overdrukken zou ontvangen.

Hiertegen bestaat geene bedenking; het werk zal nu deel 71 der Bijdragen vormen.

Van de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig Onderzoek is d.d. 4 dezer advies ontvangen omtrent de samenstelling van den archaeologischen tekst bij de Boroboedoer-uitgaaf; dienaangaande is thans, d.d. 11 dezer, de goedkeuring van den Minister van Koloniën gevraagd.

Notificatie.

De Secretaris merkt op dat het opstel van den heer Stapel over land en volk van Manggerai, tot de uitgaaf waarvan in de Bestuursvergadering van 20 December j.l. besloten werd, intusschen grootendeels door het *Bataviaasch Genootschap* is gepubliceerd, weshalve hij voorstelt het hier genomen besluit in te trekken.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer Kielstra brengt, ook namens den heer Heeres, verslag uit over het in de April-vergadering ter tafel gebracht stuk van den heer P. H. van der Kemp; beide adviseeren vóór de opneming in de *Bijdragen*.

Conform besloten.

De heer van Ophuysen deelt mede dat hij, bij het Eeuwfeest van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, de gelukwenschen van het Instituutsbestuur heeft overgebracht, en dat de voorzitter van dat genootschap hem zijne ingenomenheid heeft betuigd met de onzerzijds betoonde belangstelling.

De voorzitter zegt den heer van Ophuysen dank.

Door den heer P. H. van der Kemp is, in een schrijven aan den Secretaris, het denkbeeld geopperd, de in het Rijksarchief aanwezige alphabetische registers van de besluiten der Indische Regeering door het Instituut te doen uitgeven. De heer Heeres, ter zake geraadpleegd, voelt er veel voor, zoodat de Secretaris thans de meening der vergadering vraagt.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt besloten, het plan althans voorloopig te laten rusten, vooral ook wegens de daaraan verbonden kosten; met de uitgaaf der Bijdragen, der adatrechtbundels, der Verspreide geschriften van Prof. Kern, der Boroboedoer-monografie enz. worden reeds zeer hooge eischen aan onze geldmiddelen gesteld.

Ten behoeve der bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren H. F. Chateau, J. E. Jasper, Prof. Dr. H. Kern, J. F. C. Nienhuis, Dr. D. A. Rinkes en Dr. M. W. de Visser.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 SEPTEMBER 1914.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. Bakhuizen van den Brink (penningmeester), IJzerman en v. Ophuysen, die berichtten verhinderd te zijn.

De notulen der vergadering van 20 Juni 1914 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de Heeren: Mr. S. J. Bergsma, C. Blatt, Th. W. Blijdenstein, W. Boonacker, D. A. F. Brautigam, Mr. K. J. Bijl, W. F. Dozy, A. J. Hamerster, W. Jansen Jbzn., Prof. Mr. D. Josephus Jitta, R. de Kat, H. van Kempen, Soetan M. Latif, Mr. J. C. Ph. Loeff, J. J. M. Maas, J. E. de Meyier, J. T. A. C. van Moll, C. N. J. Moltzer JEzn., A. B. J. Prakken, Mr. H. H. Reijers, L. C. Schalkwijk, Mr. J.

C. Stoop, S. C. S. van Vleuten, J. F. W. van Vloten, Otto van Vloten, A. M. Vroeg, W. F. Zuur.

De heeren P. E. Botje, E. H. Brands, J. R. Couperus, Dr. P. Aug. Driessen, M. J. F. Dijkstra. Mr. G. Hijmans, E. A. Keuchenius, P. E. Moolenburgh, G. A. van Putten, R. M. E. Raaff, J. P. van Rossum, C. R. Ruempol, R. A. van Sandick en Mej. S. de Swart gaven den wensch te kennen, met het einde des jaars van de ledenlijst te worden afgevoerd.

Overleden zijn: Het buitenlandsch lid Prof. F. Blumentritt, het lid-donateur Jhr. C. H. A. van der Wijck, de leden J. J. Benjamin, Prof. Th. Bussemaker, C. G. Frentzen en Jhr. W. D. van Nispen.

De leden Dr. N. Adriani, J. C. J. van Bemmel, Dr. R. Broersma, Mr. E. E. V. Brouwer, H. T. Damsté, Dr. J. van Ginniken S. J., S. de Graaff, J. F. H. Hansen, O. L. Helfrich, Dr. N. J. Krom, W. T. J. Kroon, C. Lekkerkerker, Dr. Ph. S. van Ronkel, E. E. W. G. Schröder en Mr. C. A. Wienecke zonden bericht van veranderd adres.

Door den Minister van Koloniën is d.d. 19 Juni 1914, Afd. A[1] n° 5 goedkeuring verleend op het voorgestelde honorarium voor het schrijven van den archaelogischen tekst bij de Boro Boedoeruitgaaf, onder voorwaarde dat de aanvankelijke kostenberekening daardoor niet wordt verhoogd.

De Majoor T. van Erp heeft bericht gezonden dat hij wegens den oorlogstoestand tijdelijk bij het Nederlandsche leger is ingedeeld, doch dat de werkzaamheden, aan de Boroboedoeruitgaaf verbonden, daardoor voorloopig niet worden vertraagd.

De Secretaris deelt mede, van den heer Erwin Stresemann bericht te hebben ontvangen dat deze met zijn regiment naar de Russische grens is gezonden, en dus voorloopig geen drukproeven kan nazien.

In verband hiermede is de druk gestaakt.

Van de Heeren Prof. Dr. J. Ph. de Vogel en Mr. Dr. J. C. Overvoorde is bericht ontvangen dat zij de benoeming tot lid van de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek gaarne aanvaarden.

Door Dr. E. C. Godee Molsbergen is d.d. 9 dezer bericht dat de Gordon-verzameling, dank mede den door het Instituut verleenden steun, is aangekocht en door de Regeering is geplaatst in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat het van Instituutswege uit te geven werk van Mr. Dr. H. W. C. Bordewijk over de West-Indische Regeeringsreglementen thans nagenoeg is afgedrukt en tot 876 blz. is uitgedijd.

Hij stelt voor, na overleg met den uitgever, den handelsprijs te stellen op f 10.—.

Goedgekeurd.

Volgens bericht van de Commissie voor de beschrijving van de Oost- en West-Indische gebouwen in Nederland dd. 20 Juni j.l. zijn de werkzaamheden zoover gevorderd dat tot het uitgeven der beschrijving kan worden overgegaan. Op hare vraag, of het door het Instituutsbestuur in Juni 1907 daartoe geopend crediet van f 200 nog gehandhaafd blijft, is door den Secretaris reeds geantwoord dat het bedoelde crediet nooit is ingetrokken.

In genoemd schrijven is verder medegedeeld dat de heer H. D. H. Bosboom tot haar leedwezen zijn ontslag nam als lid der Commissie, en van dien heer zelven werd d.d. 23 Juni het verzoek ontvangen, hem dat ontslag te verleenen.

Nadat het bestuurslid Heeres verklaard heeft dat het hem tot zijn spijt niet is mogen gelukken dat lid Bosboom van zijn besluit terug te brengen, wordt besloten het ontslag te verleenen, onder bijzondere waardeering van alles wat deze heeft gedaan om het welslagen van het werk der Commissie te bevorderen.

Door den heer P. H. van der Kemp is de vraag gesteld, of *zijn* auteursrecht op de in de Bijdragen geplaatste artikelen beperkt is.

Na discussie wordt besloten te antwoorden dat het Bestuur er geen bezwaar tegen heeft, indien uit bedoelde artikelen van zijne hand wordt geput (overgenomen of geëxcerpeerd) voor een door hem uit te geven werk.

De heer van Vollenhoven vestigt de aandacht op artt. 3

en 4 der auteurswet welke z. i. de gestelde vraag overbodig maken.

Ingekomen zijn:

a. door tusschenkomst van Prof. Jonker, het eerste gedeelte van de Ceramsche taalstudiën van Dr. O. D. Tauern, te Freiburg i. B.

De voorzitter zal omtrent dit werk met den heer Jonker overleg plegen. Intusschen wordt nu reeds besloten dat tot de aanneming van het werk ter publicatie niet zal worden overgegaan voordat het werk gereed is en men het geheel kan overzien.

b. van den heer A. Bolsius S.J., een artikel over vormveranderingen van het lidwoord in het Tontemboan.

In handen van den heer Juynboll, die met den heer Jonker zal te rade gaan.

c. van de Commissie voor het adatrecht, eene «nota betreffende de inlandsche burgers in de Molukken», in 1880 samengesteld door den heer Ch. R. Bakhuizen van den Brink. Zij geeft in overweging, die nota ongewijzigd op te nemen in de *Bijdragen*.

Overeenkomstig het advies van de Heeren van Vollenhoven en Kielstra wordt dienovereenkomstig besloten.

d. van den heer W. Dunnebier, een artikel over de voornaamwoorden in het Bolaäng-Mongondowsch.

In handen van den heer Juynboll, die met den heer Jonker overleg zal plegen.

e. een opstel van Dr. H. van Cappelle over Surinaamsche negersprookjes.

In handen van de heeren Rouffaer en Juynboll.

De Secretaris toont aan, dat de openstelling der leeszaal tweemaal 's weeks, gedurende de winteravonden, in het seizoen 1913—1914 nog minder nut heeft gehad dan in het daaraan voorafgegane, ondanks het feit dat op die openstelling in de dagbladen was gewezen. In de 50 avonden kwam het 35 maal voor dat er niemand kwam, zoodat het personeel geheel noodeloos was opgekomen en het licht brandde zonder nut, het aantal personen, die de overige 15 avonden verschenen, bedroeg *acht*.

De Secretaris herhaalt dus zijn verleden jaar gedaan voorstel: de proef nu als mislukt te verklaren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer Liefrinck wenscht nu een nieuwe proef te doen nemen,

n.l. de leeszaal 's middags tot 6 uur open te houden voor het gemak van de leden die misschien tusschen 4 en 6 uur iets wenschen na te zien.

De Secretaris, gesteund door den heer Rouffaer, is daar volstrekt tegen: men kan, zonder uitbreiding van personeel, van het tegenwoordige, dat de handen reeds meer dan vol heeft, niet méér eischen; en uit overwegingen van geldelijken aard dient die uitbreiding nu wel zoo lang mogelijk te worden uitgesteld.

Afgescheiden daarvan meent de Secretaris nieuwe proeven te moeten ontraden; ieder weet, dat men van 10—4 in openbare instellingen, bibliotheken enz. terecht kan, laten wij ons ook aan die uren houden.

Bij stemming wordt het denkbeeld van den heer Liefrinck met 9 tegen 1 stem verworpen.

Gedurende de gedachtenwisseling werd een ander denkbeeld geopperd; verschuiving der uren, b.v. van 11—5 uur, indien mocht blijken dat er in den ochtend weinig lezers kwamen. De Secretaris bestrijdt dit, omdat er tusschen 10 en 11 nu zeker meer leden komen dan later zou geschieden tusschen 4 en 5 uur. De heer Rouffaer zegt, dat we eerst dienen te weten hoe, van uur tot uur, het bezoek der leeszaal thans is. Er wordt besloten, daarvan gedurende drie maanden nauwkeurig aanteekening te houden en dan het onderwerp nader te overwegen.

Door den heer Rouffaer wordt, als geschenk voor de bibliotheek, aangeboden het thans compleet, in twee deelen gebonden werk over de Batikkunst in Ned. Indië. De Voorzitter zegt hem dank en wenscht hem, met den heer Juynboll, geluk met de voltooiing van dezen belangrijken arbeid.

Verder zijn boekwerken voor de bibliotheek ontvangen van de Heeren: C. J. K. van Aalst, Dr. H. Blink, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. B. J. Esser, F. Fokkens, J. Fortgens, Dr. F. C. Gronemeijer, Dr. H. H. Juynboll, P. H. van der Kemp, Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, J. T. A. C. van Moll, H. van Kol, Mr. J. W. Ramaer, G. P. Rouffaer, Joh. Snelleman, F. Twiss, Mr. G. Vissering en Prof. Dr. A. Wichmann.

Aan dezen is reeds dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 OCTOBER 1914.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de Heeren Bakhuizen van den Brink (penningmeester) en Heeres, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 19 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Voor het lidmaatschap van het Instituut hebben bedankt: Mevrouw M. F. H. A. ten Bosch—Bosscher, Mej. L. G. J. Carpentiers en de heeren S. J. W. van Buuren, J. A. Enthoven, Dr. W. van Everdingen, Mr. E. H. de Graag, W. baron van Hogendorp, Dr. S. S. Hoogstra, Anton Mensing, G. Th. Philippi, E. Polak, P. J. H. Smeets en L. Straatman.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden van het liddonateur Mr. A. J. Immink en van het lid Mr. G. van Tienhoven.

De Secretaris deelt mede dat aan het Departement van Koloniën 100 exx. van het werk over de West-Indische Regeeringreglementen zijn afgeleverd (zie notulen van 17 Febr. 1912).

Notificatie.

De Secretaris stelt voor, den handelsprijs van den eerstdaags uit te geven Adatrechtbundel IX te bepalen op f 3.50.

Goedgekeurd.

Ter plaatsing in de *Bijdragen* is ontvangen een opstel, getiteld: Soempah Ngawah, door J. H. Juda.

Op advies van den Voorzitter en den heer van Vollenhoven wordt tot de plaatsing besloten.

De heer Juynboll brengt verslag uit over de, in de Septembervergadering, in zijne handen gestelde stukken van de heeren Bolsius en Dunnebier.

Met het oud-bestuurslid Jonker is hij van meening, dat de

opneming van beide stukken in de *Bijdragen* moet worden aanbevolen.

Tot die plaatsing wordt besloten.

De heer Rouffaer brengt, ook namens den heer Juynboll, verslag uit over het in de vorige vergadering in hunne handen gesteld artikel van Dr. H. van Cappelle.

Zij achten dit belangrijk, maar zouden om verschillende redenen — o.a. dat het stuk reeds gedeeltelijk elders gepubliceerd is, dat de bijvoeging van den tekst der sprookjes in neger-Engelsch gewenscht ware, dat er wellicht nog meer spinnesprookjes bekend zijn — nog nader overleg met den schrijver wenschen voordat tot de opneming in de *Bijdragen* wordt besloten.

De Voorzitter noodigt den heer Rouffaer uit, zich met dit overleg te belasten; de heer Rouffaer is daartoe bereid.

Uit de bespreking van den Voorzitter met Prof. Jonker en uit de briefwisseling van dezen geleerde met den Secretaris betreffende de uitgaaf der Ceramsche taalstudiën van Dr. Tauern, waarover in de vorige vergadering is gehandeld, blijkt dat betreffende de uitgaaf een misverstand bestaat; in de notulen der vergaderingen wordt daaromtrent niets vermeld, eenig besluit is niet genomen. Wel hebben ongeveer een jaar geleden officieuse overleggingen plaats gehad, waaruit bleek dat de publicatie allicht aanbeveling zoude verdienen, maar het werk was nog niet gereed; eerst als dit het geval zou zijn, kon de zaak in de vergadering ter tafel komen en daarover beslist worden.

De bestuursleden — voor zoover zij bij de vroegere overleggingen tegenwoordig waren, — achten deze voorstelling van den gang van zaken de juiste.

Den Secretaris wordt opgedragen, den Hoogleeraar Jonker daarmede in kennis te stellen.

Door tusschenkomst van Dr. H. J. Benjamins is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen een artikel van Mr. G. J. Fabius, getiteld: «Het leenstelsel van de West-Indische Compagnie.»

In handen van de Heeren van Berckel en van Vollenhoven.

De heer van Vollenhoven vraagt inlichtingen over den staat

van het bibliotheekwezen in Indië (buiten Batavia en Semarang), naar aanleiding van berichten dat te Makassar een genootschap, daarop betrekking hebbende, in wording is.

De heer Rouffaer neemt op zich, daarnaar te informeeren.

De heer Rouffaer meent dat, nu de bewerking van het eerste supplement van den Catalogus der Koloniale Bibliotheek haar einde nadert, het oogenblik is gekomen om te denken aan de vervaardiging van eenen Catalogus der handschriften en der foto's, in het bezit van het Instituut.

De vergadering vereenigt zich met dat denkbeeld; bij het zeer beperkt personeel waarover het Instituur beschikt, zal de uitvoering echter geruimen tijd vorderen.

Door den heer IJzerman worden voor de Bibliotheek afgestaan de volgende werken van A. & G. Grandidier: «Collection des ouvrages anciens, concernant Madagascar» (8 dl. 8vo en 5 dl. 4°), en «Bibliographie de Madagascar (2 dl.) De Voorzitter betuigt den heer IJzerman namens de vergadering dank.

Verder zijn geschenken ontvangen van de heeren Dr. H. Blink, F. K. van Iterson, Dr. E. B. Kielstra, Prof. Dr. K. Martin en Mr. J. W. Ramaer.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 NOVEMBER 1914.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer Heeres, die heeft bericht door ongesteldheid verhinderd te zijn.

De notulen der vergadering van 17 October j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden van het Instituut worden benoemd de HH.: F. J. W. Bedding, Mr. H. A. Kloppenburg en F. W. Slangen.

Het lid-donateur Th. A. F. Delprat en de leden Mr. J. W. L. de

Booy, Dr. J. L. Cluysenaer, R. M. Gondo Winoto, Dr. J. W. Gunning, Prof. C. J. van Loon, Mr. H. G. Nederburgh, B. Nierstrasz, Otto Stork en Mr. J. E. Veltman gaven hun verlangen te kennen, met het einde des jaars hun lidmaatschap te doen eindigen.

Het lid-donateur K. J. Staverman en de leden J. H. Cohen Stuart, H. J. F. Borel, H. J. de Groot, H. G. Heyting, W. F. van den Hoff en R. Huygen de Raat zonden bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Door het lid J. Kreemer is een verzoek overgebracht en ondersteund van de redactie van het tijdschrift «Janus» om zijn artikel over de volksheelkunde in den Indischen Archipel, onlangs in de *Bijdragen* verschenen, in eene vreemde taal in genoemd tijdschrift te mogen overnemen.

Hiertegen bestaat wel eenig bezwaar, gelet op het feit dat het Instituut voor genoemd artikel een niet onbelangrijk honorarium betaalde; doch na beraadslaging wordt besloten het verzoek toe te staan.

Door de Commissie voor het «Leuvensch Boekenfonds» is de vraag gesteld, welke boeken door het Instituut zouden kunnen worden afgestaan voor de hernieuwing van de Universiteitsbibliotheek te Leuven.

Besloten wordt, een ex. der door het Instituut uitgegeven werken, voor zoover nog in voorraad, beschikbaar te stellen.

De Heer Rouffaer brengt verslag uit betreffende zijn overleg met Dr. van Cappelle, waartoe hij de vorige vergadering werd uitgenoodigd; diens artikel is thans nog zooveel doenlijk aangevuld.

Tot de opneming in de *Bijdragen* wordt besloten, in de veronderstelling dat tegen de overneming van een paar reeds elders verschenen sprookjes geen bezwaar bestaat.

De Heeren van Berckel en van Vollenhoven brengen verslag uit over het in hunne handen gesteld artikel van Mr. G. J. Fabius over het leenstelsel der W. I. Compagnie.

Op hun voorstel wordt tot de opneming in de *Bijdragen* besloten.

De heer Liefrinck deelt mede, thans gereed te zijn met eene bewerking, in tekst en vertaling, van eene verzameling Lomboksche handschriften en biedt deze ter uitgave aan.

Besloten wordt, dit werk afzonderlijk uit te geven; de oplaag wordt bepaald op 250 en 25 exemplaren.

Door den heer Rouffaer wordt aangeboden een kort artikel van den heer W. O. J. Nieuwenkamp: «Nog iets over een Balineeschen kalender».

Op voorstel van hem en den heer Liefrinck wordt tot de opneming in de *Bijdragen* besloten.

Door den penningmeester wordt aangeboden de begrooting voor 1915.

In handen van den Secretaris, ter behandeling in de Decembervergadering.

Van de HH. K. Asakawa, Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, Ch. G. Cramer, M. van Geuns, H. van Kol, R. J. Wilkinson en R. O. Winstedt, en van Mej. Dr. H. J. H. Salomons zijn geschenken ontvangen voor de bibliotheek; hun is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 DECEMBER 1914.

Aanwezig de HH.: Snouck Hurgronje (Voorzitter), IJzerman, Martin, van Berckel, Heeres, Juynboll, van Vollenhoven, Bakhuizen van den Brink (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De Heeren Liefrinck (Ondervoorzitter), Rouffaer en van Ophuysen zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 21 November 1914 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden van het Instituut worden benoemd de HH:

Mr. W. Fuchter, Mr. A. W. Hartman, H. Remmert, H. F. Tillema en Dr. A. Vrijburg.

De HH: Mr. H. J. Boelen, Mr. E. E. V. Brouwer, Mr. R. Th. Bijleveld, Mr. A. J. Coutinho, F. J. H. Evers, G. J. van Kooten, Hugo Muller en Mr. G. J. Verburgt gaven kennis, met het einde des jaars hun lidmaatschap neer te leggen; de leden A. J. Goossen, S. M. Latif en F. Twiss gaven kennis van veranderd adres.

Notificatie.

De Penningmeester deelt mede, van het Departement van Koloniën f 500 te hebben ontvangen voor geleverde boekwerken.

Op voorstel van den Secretaris wordt de begrooting voor 1915 goedgekeurd.

De Secretaris brengt ter tafel den van de Leidsche Universiteitsbibliotheek op zijn verzoek ter inzage ontvangen Catalogus van het Trinity College te Dublin. De daarin vermelde collectie-Fagel bestaat nagenoeg geheel uit kaarten, plans en dgl. (Zie bl. 438—529). De n[rs], die op ons tegenwoordig Indië betrekking hebben (bl. 511—12) schijnen van weinig belang; de meeste kaarten zijn genomen uit gedrukte werken, vooral uit dat van Valentijn.

De weinige handschriften (n[rs] 893—909, 984, 987, 988, 81) zijn misschien van belang voor de geschiedenis van Nederland en Frankrijk; n° 984 maakt hierop eene uitzondering en bevat het Dagh Register van «Symon van der Stil». Commandeur van de Kaap de Goede Hoop (1685).

Besloten wordt, den Catalogus in dank terug te zenden.

Van den heer G. J. Ellen zijn, door tusschenkomst van Prof. Dr. H. Kern, voor de *Bijdragen* ontvangen vertellingen met vertaling in het Pagu- en Modòle-dialect, beide talen van Halmahera.

In handen van den heer Juynboll, die ter zake met Prof. Dr. H. Kern zal raadplegen.

De heer van Vollenhoven deelt mede dat hij de quaestie van de stichting van eene centrale koloniale bibliotheek in Suriname,

waarover laatstelijk gehandeld wordt in de Notulen van 20 December a. p., heeft besproken met den heer A. Caljé, benoemd Inspecteur van het Onderwijs in Suriname; deze heeft hem toegezegd, de zaak volledig te zullen onderzoeken. In verband hiermede stelt de heer van Vollenhoven zich voor, er te goeder tijd op terug te komen.

Notificatie.

Volgens bericht van den heer T. van Erp vordert de druk der platen van de Boroboedoer-uitgaaf, in verband met de tijdsomstandigheden, vlugger dan men had kunnen verwachten en zal die wel in den loop van 1915 afloopen.

In verband hiermede wordt den Secretaris opgedragen, aan den Minister van Koloniën de uitbetaling te vragen van het subsidie, waarop bij de begrooting voor 1914 gerekend is.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de HH.: M. Joustra, Mr. P. A. F. Blom, Dr. Z. Kamerling, Dr. E. B. Kielstra, Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, G. P. Rouffaer, A. Schulman en Dr. J. P. van der Stok. Aan de schenkers is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 JANUARI 1915.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de heer Bakhuizen van den Brink, die bericht van verhindering zond.

De notulen der vergadering van 19 December j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden van het Instituut worden benoemd de heeren W. P. C. Rahder en L. van Vuuren.

Met het einde van 1914 zijn overeenkomstig hun verzoek van de ledenlijst afgevoerd de HH.: G. D. Advocaat, J. M. Baretta, H. Blok Wybrandi, J. H. Cohen Stuart, Mr. W. Dolk,

Mr. A. J. F. Fokker, Mr. J. F. W. la Fontaine, W. Frijling, F. K. J. Heringa, Dr. A. G. Honig, B. Hulshoff, D. A. P. Koning, H. E. Steinmetz, D. Tollenaar en P. Verbeet.

Notificatie.

Van den Minister van Koloniën zijn brieven ontvangen:

a. d.d. 17 December 1914 Afd. B N°. 11, houdende toezending van eenige Surinaamsche contracten, met de mededeeling dat tegen openbaarmaking geen bezwaar bestaat.

In handen van den Heer van Vollenhoven.

b. d.d. 22 December 1914 L^a A^1 N°. 35, waarbij toezending wordt gevraagd van 100 exx. van den Adatrechtbundel N°. IX, tegen den prijs van f 3.50 per ex.

De Secretaris heeft hieraan voldaan.

c. d.d. 11 Januari 1915 Afd. B N°. 6, handelend over gedenkteekenen op Curaçao.

In handen van den heer van Vollenhoven.

Van het lid T. van Erp is d.d. 9 Januari j.l. bericht ontvangen dat het drukken der platen van de Boroboedoermonographie tegen het einde der volgende maand zal vastloopen, tenzij hem de gelegenheid wordt gegeven, aan de leiding van dat werk maandelijks een vijftal dagen geheel te wijden.

De Secretaris heeft, namens het Bestuur, den Minister van Koloniën verzocht, daartoe de medewerking van diens ambtgenoot van Oorlog te vragen.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt, ook namens den Penningmeester, mede dat door den storm van 28 December de schoorsteen der centrale verwarming is omgewaaid en in zijn val belangrijke schade aan den Noordelijken gang van het gebouw heeft toegebracht. Een en ander is met den meesten spoed hersteld; de kosten zullen volgens zijne raming ca. f 300 beloopen.

Notificatie.

De heer Juynboll adviseert, ook namens het eere-lid Prof. Dr. H. Kern, tot opneming in de *Bijdragen* van de in de notulen der vorige maand vermelde taalstudie van den Heer G. J. Ellen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ten behoeve der bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Dr. H. Blink, M. Joustra, Mr. J. W. Ramaer, G. P. Rouffaer en A. M. H. J. Stokvis.

Aan die Heeren is reeds eene dankbetuiging gezonden.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1914.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter, F. A. Liefrinck, Onder-Voorzitter, Ch. R. Bakhuizen van den Brink, Penningmeester, Dr. E. B. Kielstra, Secretaris, J. W. IJzerman, G. P. Rouffaer, Prof. Dr. K. Martin, Prof. Ch. A. van Ophuysen, Mr. G. J. A. van Berckel, Prof. Mr. J. E. Heeres, Dr. H. H. Juynboll en Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn de Heeren Snouck Hurgronje, Kielstra en IJzerman aan de beurt van aftreden.

De heer W. C. Muller bleef als Adjunct-Secretaris zijne zeer gewaardeerde krachten aan onze Instelling wijden.

Aan de Commissarissen in Indië, Dr. G. A. J. Hazeu en Dr. D. A. Rinkes wordt dank gebracht voor hunne welwillende bemoeiingen ten behoeve van het Instituut.

Op 1 Januari 1915 telden wij:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin),
30 Buitenlandsche leden,
2 Eereleden,
76 leden-donateurs,
13 Contribueerende instellingen,
561 Gewone leden,
2 Correspondeerende leden en
162 Instellingen waarmede wij door ruiling van werken in verbinding staan.

Door overlijden ontvielen ons:

2 leden-donateurs: Jhr. C. H. A. van der Wijck en Mr. A. J. Immink;

2 buitenlandsche leden: Prof. F. Blumentritt en de graaf X. Brau de Saint-Pol Lias;

17 gewone leden: J. J. Benjamin, Mr. J. H. Bergsma, Prof. Th. Bussemaker, C. G. Frentzen, Dr. J. G. H. Gunning, F. L. S. van Heekeren, Mr. Ch. A. Henny, W. Hovy, A. Josephus Jitta, Ph. J. van Marle, S. C. van Musschenbroek, Jhr. W. D. van Nispen, A. J. baron Quarles de Quarles, J. E. N. baron Schimmelpenninck

van der Oye van Hoevelaken, Mr. B. A. R. W. baron Sloet van Hagensdorp, Mr. G. van Tienhoven, P. Vellema en J. D. van Wassenaar van Rosande.

Sedert de Algemeene Vergadering van 21 Maart 1914 werden benoemd:

tot leden-donateurs, de Bataafsche Petroleummaatschappij, de Vereeniging van ambtenaren van het Binnenlandsch bestuur, de HH. Walrave Boissevain, Mr. R. H. Erdmann, O. S. Knottnerus en Mr. G. Vissering.

tot gewone leden, de HH. F. J. W. Bedding, H. L. Bekker, Mr. S. J. Bergsma, C. Blatt, H. Blok Wybrandi, Mr. P. A. F. Blom, Th. W. Blijdenstein, W. Boonacker, D. A. F. Brautigam, Mr. K. J. Bijl, H. J. F. Borel, Mr. F. L. Cayaux, D. Croll, P. M. Dekker, Jhr. Mr. W. Th. C. van Doorn, W. F. Dozy, Ds. H. Dijkstra, Mr. G. J. Fabius, Mr. J. W. D. Francken, Mr. A. J. F. Fokker, Mr. W. Fuchter, P. J. J. A. Geesink, R. T. Gondo Soebroto, A. J. Hamerster, J. F. H. Hansen, Mr. A. W. Hartman, J. Heldring, C. M. Herckenrath, D. J. van Houten, J. C. Hummel, W. Jansen Jbzn., Jhr. Mr. J. A. de Jong, A. Josephus Jitta, Prof. Mr. D. Josephus Jitta, R. de Kat, H. van Kempen, A. J. C. van Kerckhoff, Mr. H. A. Kloppenburg, A. C. J. Kroesen, S. M. Latif, Dr. J. van Leeuwen, Mr. F. Ligtenberg, Mr. Dr. H. J. D. van Lier, Mr. J. A. Ph. Loeff, J. J. Loke, J. J. M. Maas, Ph. Mees, Mr. W. A. Mees, J. E. de Meijier, J. T. A. C. van Moll, C. N. J. Moltzer JEzn., J. van der Plas, A. J. B. Prakken, L. Graaf van Randwijck, W. P. C. Rahder, A. E. Rahusen, D. Rahusen, H. Remmert, Mr. H. H. Reijers, Mr. L. N. Roodenburg, H. G. Schadd, W. H. M. Schadee, L. C. Schalkwijk, P. W. Schilthuis, B. Schriecke, F. W. Slangen, Mr. J. C. Stoop, H. F. Tillema, W. Toose, F. Twiss, G. L. Uljee, Mr. J. E. Veltman, S. C. S. van Vleuten, J. T. W. van Vloten, Otto van Vloten, A. M. Vroeg, Dr. A. Vrijburg, L. van Vuuren, C. Wessels S. J., W. Westerman, Mr. A. J. A. IJssel de Schepper en W. J. Zuur.

De leden ontvingen de 2e, 3e en 4e aflevering van deel 69 en de 1e en 2e aflevering van deel 70 der *Bijdragen*, te zamen 919 bl. druks. De verdere afleveringen van deel 70 zullen dezer dagen verschijnen; met den druk van deel 71 is inmiddels reeds een aanvang gemaakt.

De samenstelling van den eersten vervolg-catalogus vorderde, ook doordien voor de vervaardiging der registers slechts weinig personeel beschikbaar was, niet zoo vlug als men zich aanvankelijk had voorgesteld. Intusschen is de druk thans, op de registers na, afgeloopen.

Vanwege het Instituut uitgegeven en voor de leden tegen den halven handelsprijs verkrijgbaar gesteld werden: Adatrechtbundel VIII en IX, benevens de door den Heer Mr. Dr. H. W. C. Bordewijk bewerkte «Handelingen over de reglementen op het beleid der regeering in de Koloniën Suriname en Curaçao». Binnen kort zal verder het derde deel der «Verspreide Geschriften van Prof. H. Kern» het licht zien; een Xe Adatrechtbundel is ter perse.

Aan den druk der platen behoorende bij de Boroboedoer-monographie wordt ijverig gewerkt, onder de leiding van het lid T. van Erp. Wanneer de staatkundige toestand, tengevolge waarvan ook deze hoofdofficier tot den actieven dienst werd geroepen, ten deze niet belemmerend werkt, zal de druk in 1915 afloopen. De hoogleeraar Dr. J. Ph. Vogel heeft zich belast met de samenstelling van den archaeologischen, de heer van Erp met die van den architectonischen tekst.

In Juni j.l. werd besloten tot de uitgaaf van een geschrift van den Heer E. Stresemann over het Panlohi-dialect op Ceram; op verzoek van den schrijver, die in Augustus j.l. onder de wapenen geroepen werd, is de druk echter gestaakt totdat kalmer tijden zullen zijn aangebroken.

Eindelijk is, in November j.l., door het bestuur besloten tot de uitgaaf van een studie over Balische wetten, gegrond op een aantal van Bali en Lombok afkomstige handschriften, door den Heer F. A. Liefrinck.

Omtrent de gewone werkzaamheden van het bestuur kan verder naar de in druk verschenen notulen worden verwezen.

Het *gebouw* voldoet bij voortduring aan zijne bestemming. Tijdens den storm in den nacht van 28 op 29 December j.l. werd vrij wat verwoesting veroorzaakt door het omwaaien van den schoorsteen; gelukkig had de boekerij daardoor niet te lijden. De noodige herstellingen werden met spoed aangevangen, zoodat de centrale verwarming reeds den 3[n] dag weder in gebruik kon worden genomen en half-Januari de sporen der vernieling verdwenen waren.

De *bibliotheek* werd door geschenken, ruilingen en aankoopen weder belangrijk uitgebreid; de *leeszaal* werd ook dit jaar druk bezocht.

De *geldmiddelen* van het Instituut verkeeren, blijkens de verantwoordingsstukken van den penningmeester, in goeden staat. Maar ook ditmaal moet er, en door de tijdsomstandigheden met meer nadruk dan in vorige jaren, op worden gewezen dat de inkomsten van het bibliotheekfonds nog geenszins voldoende zijn om de tot een minimum beperkte kosten van de bibliotheek te dekken. De adjunct-secretaris heeft, ook als de zeer gewaardeerde vraagbaak van allen die van de bibliotheek gebruik maken, zijn handen vaak meer dan vol, en bij meer ruimte van middelen zou zeker reeds de aanstelling van een tweeden adjunct in overweging zijn genomen. En .... over eenige jaren zullen de bibliotheeklocalen op de eene of andere wijze moeten worden uitgebreid. Ook daarvoor is geld noodig.

Wel is derhalve te betreuren dat de toestand, waarin ons land tengevolge van den Europeeschen oorlog verkeert, het toetreden van nieuwe leden belemmert, en dat verscheiden leden zich, ter bezuiniging, verplicht achtten uit te treden. De gevolgen hiervan zijn nog weinig merkbaar, omdat tegenover de laatste «ongunstige» maanden van 1914 de eerste, bijzonder «gunstige» staan; maar de vrees is gewettigd, dat, zoolang het leven niet weer normaal is geworden, het aantal onzer leden zal dalen. Moge zij ongegrond blijken!

Het zij den Secretaris vergund, aan dit Jaarverslag zijne persoonlijken wensch voor den bloei van het Instituut toe te voegen. Den 19den Januari 1895 tot zijne functie geroepen, heeft hij, beter dan iemand anders, twintig jaren lang de toenemende ontwikkeling der hem lief geworden instelling kunnen gadeslaan.

Tijdens zijn optreden was het Instituut gevestigd in eene oude, particuliere woning met betrekkelijk weinig ruimte. De bibliotheek, vergelijkenderwijs nog van weinig beteekenis, was geborgen waar plaats was: in verschillende kamers en hokken, verder, ongeordend, op den zolder. Het dagelijksch toezicht over gebouw en boekerij was overgelaten aan een ouden, trouwen bediende, die met zijn gezin in den kelder woonde en

op den zolder sliep; zoo goed en zoo kwaad het ging, had hij den catalogus in zijn hoofd, — een andere was er niet.

En nu? Het Instituutsgebouw in de Van Galenstraat, met zijne ruime lees-, vergader- en werkkamers, met zijne bibliotheek-localen, met zijne fraaie, gezonde bovenwoning voor den adjunct-secretaris, met centrale verwarming en goede verlichting, maakt wel een geheel anderen indruk!

Een adjunct-secretaris hadden wij in 1895 niet; wij zouden zoodanig ambtenaar nu niet meer kunnen missen. Wij zijn in staat geweest, zijne bezoldiging tot een eenigszins redelijk, zij het nog niet ruim peil te brengen, en hebben door de stichting van een pensioenfonds ook op bescheiden schaal voor de toekomst van hem, en, mocht hij ons te eenigertijd ontvallen, voor die van zijne weduwe gezorgd.

Uit den «hoop boeken,» in 1895 aanwezig, is eene «koloniale bibliotheek» gegroeid die, goed geordend, goed beheerd, behoorlijk gecatalogiseerd, dagelijks velen tot nut is. Wij mogen trotsch zijn op die bibiotheek, de eenige van dien aard in ons land; en door de stichting van een bibliotheekfonds hebben wij het voor'shands mogelijke gedaan om ook in geldelijk opzicht het voortbestaan der boekerij te verzekeren.

Ook de verdere werkzaamheden van het Instituut zijn uitgebreid; de leden ontvangen, wat de *Bijdragen* betreft, jaarlijks vrij wat meer dan de 40 vellen druks die in 1895 als maximum golden, en de uitgaaf van afzonderlijke werken nam belangrijk toe.

Alles te zamen genomen, is het Instituut dus in het nu besproken tijdvak zeer belangrijk vooruitgegaan; dank zij de toewijding van hen die achtereenvolgens deel van het bestuur uitmaakten, en van de adjunct-secretarissen, eerst de heer G. P. Rouffaer, daarna de heer W. C. Muller.

Er blijft nog veel te wenschen; maar wanneer men nagaat wat reeds verkregen werd, dan is vertrouwen op de toekomst gewettigd.

Met het klimmen zijner jaren achtte de Secretaris nu de tijd gekomen, zijne werkzaamheden aan jeugdiger en krachtiger handen over te dragen; hij hoopt er nog getuige van te zijn, dat ook verder het Koninklijk Instituut zonder stoornis zal blijven groeien, en steeds meer het middelpunt zal worden van de beoefening der Taal-, Land- en Volkenkunde onzer Koloniën.

VOLKSHEELKUNDE IN DEN INDISCHEN-ARCHIPEL.

DOOR J. KREEMER JR.

De behoefte deed den mensch de geneeskunde zoeken en vinden.
(HIPPOCRATES.)

De levenswijze der Inlanders in onzen Indischen-Archipel brengt mede, dat ze aan allerlei gevaren zijn blootgesteld. Als kinderen van het woud worden ze bedreigd door beet- en steekwonden van wilde- of vergiftige dieren; door hun tochten langs soms gevaarlijke bergpaden en het klimmen in boomen, zijn beenbreuken niet zeldzaam; door het gaan op bloote voeten, dringen doorns en andere scherpe voorwerpen hun vaak in het vleesch; tal van insecten, die neus- en ooropeningen trachten binnen te sluipen, brengen hen voortdurend in gevaar; terwijl de strijd met omwonende stammen allerlei pijl- en speerpuntverwondingen met zich brengt.

Het ligt dus wel voor de hand, dat — hoewel hun anatomische voorstellingen nog zeer primitief zijn — de nood van het oogenblik hun allerlei middelen heeft aan de hand gedaan, om zich in zulke gevallen te redden. Ook hier zijn bij de toegepaste middelen verbeelding en werkelijkheid vaak met elkaar verward, maar, beter dan bij interne ziekten, heeft hun practische blik op de dingen om hen heen — die aan alle Inlanders eigen is — hen bij deze uitwendige aandoeningen in de gelegenheid gesteld doeltreffende middelen te zoeken en vaak ook te vinden.

Het schijnt geen nuttelooze arbeid, de voornaamste in tal van publicaties verspreide gegevens, welke ons omtrent die chirurgische volksmiddelen inlichten, samen te lezen.

De verschillende operaties, die uitsluitend religieuse of aesthetische doeleinden beoogen — zooals besnijdenis, tatoeage, tandmutilatie en doorboring van neus, oor, lippen en genitaliën — gaan we bij ons onderzoek met stilzwijgen voorbij, vooreerst, omdat deze verschillende verminkingen van het lichaam geen

geneeskundig doel hebben, en in de tweede plaats, omdat zij reeds meermalen uitvoerig door anderen zijn behandeld.

Op volledigheid maken deze «sprokkelingen» geen aanspraak. Is het doel van dit opstel eensdeels eene bescheiden poging, om aan de hand der ons ter beschikking staande gegevens, in ruwen omtrek een beeld te geven van het door ons gekozen onderwerp, anderdeels hebben we er mede beoogd, om anderen, die daartoe lust hebben en in de gelegenheid zijn, zoo mogelijk op te wekken, door nader plaatselijk onderzoek, onze nog zoo gebrekkige en zoo onvolledige kennis omtrent een belangrijk onderdeel van de nog nimmer beschreven ethnotherapie van onzen Archipel te helpen verrijken. Wij hopen, dat dit opstel bij den lezer o. a. dezen indruk zal achterlaten, dat de geneeskunde der Inlanders niet slechts is eene schouwplaats van menschelijke dwaasheden, maar dat ze onze belangstelling alleszins waard is. Herinneren we eraan, wat de Leidsche hoogleeraar Dr. E. C. van Leersum in 1904 bij zijne intreerede zeide: «Gaarne vergelijkt men de oude geneeskunde met een gebouw, dat op lossen zandbodem zou zijn opgetrokken. Ik zou mij echter de opmerking willen veroorloven, dat men beter deed naar verborgen pijlers te graven. En wie zich dien arbeid getroosten wil, zal ongetwijfeld te eeniger tijd zijn moeite beloond zien.» Wat Dr. van Leersum hier zegt van het «verleden» van onze eigen therapie, is zeker ook toepasselijk op het «heden» der geneeskunde bij onontwikkelde volken, want beide gaan in dit opzicht — en ook hierop zullen we in de volgende bladzijden meermalen gelegenheid hebben te wijzen —, hand aan hand.

I. *Wondheelkundige verrichtingen en bloedstilling.*

Gezwellen en zweren laten de Inlanders als regel door pappen rijpen; van sommige stammen in den Archipel vinden we echter vermeld, dat opening met het mes bij hen niet onbekend is. Dit wordt ons bijvoorbeeld door sommige schrijvers van de Batak's verteld. Zoo schrijft Dr. Römer, dat abscessen (b a r o) door de Karo-Batak's soms door incisie worden ontlast [1]. De zendeling Simons zegt zelfs: «Nicht nur Geschwüre werden aufgeschnitten, sondern es werden auch Einschnitte gemacht,

[1] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 268.

die unter uns Missionaren kaum jemand wagen würde.» [1] Daarentegen wordt ons van de Batak's van Padang-Lawas verzekerd, dat abscessen nimmer door snijding worden behandeld, [2] en van de Centrale-Batak's wordt van medische zijde in gelijken zin getuigd: «von wirklich chirurgischen Eingriffen habe ich nie etwas gehört.» [3]

De Ngadjoe-Dajak's passen bij rijpe gezwellen wel insnijding toe, dit geschiedt zoodanig, «dass man ein kleines Messer darauf hält, und dasselbe dann mit einem Schlage hinein schlägt.» [4]

Overigens zijn de berichten omtrent het openen van gezwellen bij de andere stammen in den Archipel zeer schaars, wat natuurlijk geen bewijs is, dat deze operatie daar ten eenenmale vreemd zou zijn. Alleen van de Alfoeren van Noord-Ceram vinden wij nog vermeld, dat als zij aan zweren, puisten of gezwellen souffreeren, zij zoo mogelijk een touw ter weerszijden van het gezwel stevig vastbinden en daarna met de punt van een scherp mes daarin snijden, opdat de onreine stoffen eruit zullen kunnen komen. [5]

Bij de Atjehers zouden abscessen, furunkels en dergelijke nimmer met een mes worden geopend, doch zoolang met verweekende pappen worden behandeld, tot ze van zelve doorbreken. [6] Van de Niassers vinden we opgeteekend: «Incision der Abscesse ist nicht gebräuchlich.» [7] Ook de Maleische bewoners van Midden Soematra willen van incisie van abscessen niets weten; de Inlanders dáár zijn — naar het heet — veel te bang voor het mes. [8]

---

[1] G. Simon: Die Heilkunst der Eingeborenen in Sumatra. Berichte d. Rhein. Miss. Gesellsch. (1902) Blz. 323.

[2] J. B. Neumann: Het Pane- en Bila stroomgebied op het eiland Sumatra. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 3 (1887) afd. meer uitg. artt. Blz. 527.

[3] Dr. J. Schreiber: Die gesundheitlichen Verhältnisse unter der Bevölkerung von Silindung in Sumatra. Uitgave Bataksch Instituut no 5 (1911) Blz. 46.

[4] A. Hardeland: Dajacksch-Deutches Wdbk. (1859) i. v. papak Blz. 418 en i. v. siri Blz. 531.

[5] J. Boot: Korte schets der Noordkust van Ceram. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 10 (1893) Blz. 1166.

[6] Dr. J. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 319.

[7] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 107.

[8] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 203.

Men vindt vaak de voorstelling, dat de Inlanders afkeerig zouden zijn voor het mes uit vrees voor pijn. Deze meening schijnt ons toe met de feiten in tegenspraak te wezen, en het komt daarom wenschelijk voor bij dit punt even stil te staan. Van Hasselt verzekert — om ons tot de Maleiers van Centraal-Soematra te bepalen — dat zij gehard zijn tegen pijn: «operatiën bij zware verwondingen doorstaan zij met kalmte en vaak zonder geluid te geven.» [1] Zoo schrijft ook Dr. Breitenstein: «Der Malaie ist gegen körperlichen Schmerz geradezu abgestumpft; ich habe hunderte und hunderte kleine chirurgische Operationen bei malaïischen Soldaten gemacht, ohne dass diese Schmerzempfindungen auch nur äusserten, während europäische Soldaten bei gleichen operativen Eingriffen oft unter Schreien und selbst mit Flüchen den Schmerz nicht unterdrücken konnten.» [2] Van zulke getuigenissen zouden, ook met betrekking tot andere stammen, nog verscheidene bij te brengen zijn. Als men slechts bedenkt, hoe de Inlanders zich opzettelijk en met totale verachting van elke physieke aandoening aan allerlei verminkingen van het lichaam onderwerpen, dan moet men wel tot de gevolgtrekking komen, dat zij in het algemeen niet kleinzeerig zijn. Lezen we b.v. wat van Hasselt omtrent diezelfde Maleiers aanteekent bij zijne beschrijving van het tandenvijlen: «gedurende de geheele bewerking ontsnapt den gemartelden patiënt geen kreet van smart.» [3]

Dat onze bruine broeders over het algemeen bang zijn voor het operatiemes onzer chirurgen staat buiten twijfel, maar die angst is o. i. niet gesproten uit vrees voor pijn, maar veeleer toe te schrijven aan wantrouwen door onbekendheid jegens den geneesheer en zijn instrumenten. «Is het vertrouwen eenmaal gewonnen» — zóó schrijft Dr. Kohlbrugge o. i. niet onjuist — »dan is de Javaan in eens omgekeerd, dan komt hij bij U met de vraag: ik verzoek U er in te snijden, ik vraag dit been af te zetten, en de man gaat nu met zulk eene kalmte op de bank liggen, waar de chloroform zal worden toegediend, dat ik menigmaal den indruk kreeg, dat hij sliep door suggestie, vóór

---

[1] A. L. van Hasselt: Volksbeschrijving van Midden Sumatra (1882) Blz. 89.
[2] Dr. H. Breitenstein: Mitteilungen der Anthropol. Gesellsch. in Wien. Sitzungsberichte 1903 Blz. 115.
[3] A. L. van Hasselt: t. a. p. Blz. 7.

de chloroform was begonnen te werken.»[1] Tijdens ons verblijf in Mandailing zagen wij den zendeling van Pakantan bij de bevolking meermalen kiezen trekken, in welke operatie hij door dagelijksche oefening eene bijzondere handigheid bezat, en wij verbaasden ons er dan telkens over, welk eene stoicijnsche onaandoenlijkheid de betrokkenen daarbij aan den dag legden. Ook dáár was door het vertrouwen in den *pandita* de vrees voor het instrument geweken. Waar het Dr. Kleiweg de Zwaan op zijn medischen onderzoekingstocht in Midden-Soematra bevreemdde, dat geen Inlander zich liet bewegen, een zieken tand of kies te doen extraheeren, was die afkeer, naar het ons toeschijnt, dan ook niet toe te schrijven aan vrees voor pijn — zooals hij meent — maar aan wantrouwen door onbekendheid met zijn persoon. En de door dien schrijver geciteerde mededeeling van Tehupeiory[2], dat de Dajak's zich gewillig door deze tanden en kiezen lieten trekken, zonder eenige pijn te toonen, behoeft ons op zich zelf dus niet te verwonderen.

Verder is er nog eene omstandigheid, die we in het oog moeten houden, als we ons de vrees der Inlanders voor operaties willen verklaren n. l., dat die vrees, vooral bij de heidensche stammen, vaak geworteld is in de godsdienstige volksdenkbeelden. Zoo zijn b. v. de Karo-Batak's doodsbang voor eene buikoperatie, want «dan gaat de adem er uit» en men is dood.[3] Hier wordt dus vrees opgewekt door de animistische opvatting, dat de materieel gedachte ziel — waarvan de adem een verschijningsvorm is — niet alleen een bestaanskracht, maar ook eén bestaansvoorwaarde voor den mensch is en in diens binnenste huist. Door het maken van eene buikopening zou het gevaar ontstaan, dat de ziel daaruit het lichaam verlaat, waarvan de dood het onvermijdelijk gevolg is.[4]

---

[1] J. H. F. Kohlbrugge: De blanke dokter en zijn bruine patiënt. Geneesk. Courant v. h. Kon. der Ned. jg. 1910 Blz. 90.

[2] J. E. Tehupeiory: Onder de Dajaks in Centraal-Borneo (1906) Blz. 22.

[3] J. H. Neumann: De tĕndi in verband met Si-Dajang. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1904 Blz. 127.

[4] Van de volksopvatting, dat de ziel door eene wond het lichaam verlaten kan, heeft Dr. Wilken eenige voorbeelden bijeengebracht. Ook van het bovenbedoelde geloof dat de ziel in den buik haar zetel heeft. Van het woord „njawa", dat in verscheidene indonesische talen „ziel" beteekent, zou de grondbeteekenis „buik" zijn (Dr. G. A. Wilken: Ueber das Haaropfer. Revue Coloniale Internationale 1887 I Blz. 368 vg. of her-editie door Mr. van Ossenbruggen dl. III Blz. 476.)

Met die vrees, dat de ziel zich van het lichaam afscheidt, hangt ook samen de heilige angst, dien de Inlanders soms voor de narcose onzer medici hebben. De zoo juist genoemde Karo-Batak's duiden de narcose aan door «m o e n o e h» (dooden), omdat zij meenen, dat zij dan gedood en later door den dokter weer worden levend gemaakt. [1] Deze opvatting omtrent den chloroform-slaap bestaat evenzeer bij sommige Papoea-stammen [2]. Ook de Dajak's gelooven, dat bij de narcose de ziel van den geöpereerde diens lichaam verlaat. Van de Land-Dajak's van Sarawak wordt ons dit althans verzekerd: «A Dyak had lately to undergo a dangerous operation, and the doctor put him under chloroform. Another Dyak, who witnessed the operation, wishing to explain the effect of the chloroform on his friend, said: ««his soul left him»». [3].

Houden we ook in het oog, voor wat de Mohammedaansche bevolking betreft, dat, zooals Dr. Kleiweg de Zwaan op gezag van Prof. Snouck Hurgronje mededeelt, het willekeurig aanbrengen van veranderingen in den natuurlijken lichaamsvorm, zoodra het

[1] J. H. Neumann: De t ĕ n d i in verband met S i D a j a n g. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1904 Blz. 127. Analoog hiermede schrijft de zendeling-arts Dr. H. Vortisch van Vloten uit zijne medische praktijk onder de Chineezen: „So hörte ich von einem Patienten, dasz ihm ein chinesischer Arzt sehr abgeraten habe, sich von mir behandeln zu lassen, denn ich könne die Leute töten, mich ihrer Seele bemächtigen (er meinte wohl den Schlaf durch Chloroform!) und sie dann wieder lebendig machen." (Chinesische Patienten und ihre Arzte (1914) Blz. 164 vg.)

[2] G. A. J. Van der Sande: Nova Guinea dl. III Ethnography and Anthropology (1907) Blz. 327.

[3] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British-North-Borneo dl. I (1896) Blz. 263. Intusschen zij er terloops aan herinnerd, dat pijnverdoovende middelen ook bij de Inlanders niet onbekend zijn. Zoo zouden bijv. de Javanen de kunst verstaan door samendrukking der groote slagaderen, die het bloed naar de hersenen voeren, bij een besnijdenis-operatie bewusteloosheid te weeg te brengen (Dr. L. Steiner: Wie die Javanen narkotisiren. Archiv. f. Schiffs u. Tropenhygiene dl. V (1901) Blz. 371). Ook kent men middelen om plaatselijke anaesthesie op te wekken. Zoo is het bij de Mohamm. stammen in den Archipel algemeen gebruikelijk, dat de patiënt vóórdat de besnijdenis wordt verricht een koud bad neemt, of dat de genitaliën geruimen tijd met koud water worden begoten, waardoor eenige mindere gevoeligheid ontstaat. Zoo o. a. bij de Javanen (L. Th. Mayer: de Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin (1894) Blz. 168 en Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Ned. Indië dl. I (1882) Blz. 79), bij de Maleiers van Centraal-Soematra (A. L. van Hasselt: Volksbeschrijving van Midden Sumatra (1882) Blz. 65), bij de Lampongers (O. L. Helfrich: Bijdrage tot de geographische, geologische en ethnographische kennis der afdeeling Kroë. Bijdragen T. L. en Vk. 5e Volgr. dl. IV (1889) Blz. 556), bij de Makassaren en Boegineezen (Dr. B. F. Matthes: Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes (1875) Blz. 71), bij de Mohamm. Toradja's aan de Tominibocht (N. Adriani en Alb. C. Kruyt: De Barée sprekende Toradja's dl. I (1912) Blz. 349) enz.

naar verminking gaat gelijken, door den Islam, al naarmate van den graad, streng afgekeurd, of bepaald verboden is. [1]

Van de Bahaoe-stammen, die het gebied van de Mahakam bewonen, lezen we, dat zij het zoover hebben gebracht, dat zij eene gescheurde oorlel weer weten te heelen. De oorlellen dezer menschen worden namelijk, reeds van jongs af, door zware oorringen tot het uiterste uitgerekt en het is zoodoende geen zeldzaamheid, dat de dunne huidstrooken scheuren. Hieraan weten zij tegemoet te komen, door met een gewoon mes eerst elk der huideinden wond te maken en de wondvlakten daarna op elkaar te binden, zoodat deze opnieuw kunnen samen groeien. [2] De groote vleeschwonden, die hun vechthanen elkaar toebrengen, weten zij met naald en draad te hechten, ze zijn echter nog niet op de gedachte gekomen de eigen verwondingen op gelijke wijze te behandelen. Dr. Nieuwenhuis vermoedt, dat zij tegelijk met de gewoonte van het houden van hanengevechten deze soort wondbehandeling van de Maleiers hebben overgenomen. [3] Verder verhaalt dezelfde schrijver van eene operatie door een Bahaoe-geneeskundige bij granuleuze oogontsteking toegepast en die hierin bestond, dat de binnenhuid van het ooglid van den patiënt werd weggesneden, van welke behandeling de lijder intusschen niet veel baat had ondervonden. [4]

Ook de Gajo's schijnen, op dezelfde wijze als dit van de Bahaoe's werd vermeld, eene uitgescheurde oorlel te kunnen genezen, n.l. door die eerst aan weerszijden van de scheur schuin af te snijden en daarna, onder het uitspreken van een d o a (tooverformulier) met garen de beide uiteinden weer aan elkaar te binden. [5]

Dat de nood den mensch soms tot leermeesteres kan zijn blijkt ook uit de mededeeling van Dr. Jacobs, dat, wanneer bij schotwonden de kogel hier of daar in het lichaam te voelen is, de Atjehers op die plaats insnijden en met een tangetje het projectiel trachten te vatten en te voorschijn te brengen, waarna

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 231.

[2] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 140. In Centraal Borneo dl. I (1900) Blz. 118.

[3] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 349. In Centraal Borneo dl. II (1900) Blz. 313.

[4] Dr. A. W. Nieuwenhuis: In Centraal Borneo dl. II (1900) Blz. 33.

[5] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. singit Blz. 849.

de wond met kruiden en omslagen van een of ander infuus verbonden wordt. [1]

Hierboven vonden wij van de Alfoeren van Noord-Ceram vermeld, dat zij bij gezwellen het aangedane lichaamsdeel soms afbinden. Dit afbinden wordt ook wel toegepast om bloedingen tot staan te brengen. Bijvoorbeeld bij de Maleiers van Midden-Soematra. Bij ernstige bloedingen — zóó schrijft Dr. Kleiweg de Zwaan — plegen zij het gelaedeerde lichaamsdeel peripheer en centraal af te binden; zoodra dan de bloeding ophoudt, smeert de doekoen op de wond damar of hij legt daarop een papje van fijngekauwde sirihbladeren. [2] Vooral bij beet- en steekwonden van vergiftige dieren vindt dit afbinden toepassing. Zoo verhaalt Dr. Greiner, dat wanneer op Nias iemand door een vergiftige slang gebeten is, men onmiddellijk eenige strepen boven de wond een band legt, dien men zoo sterk mogelijk verbindt, hetzelfde geschiedt een en andermaal een handbreed hooger. Het vergiftige speeksel is op die wijze van het overige gedeelte van het lichaam afgesloten en de terugloop van het vocht geweerd. Vervolgens wordt de wond met water, water en zout, of, indien dit laatste ontbreekt, met urine uitgewasschen, en blijft in dien toestand eenige uren rusten. Daarna worden de banden afgenomen, en het gevaar is verdwenen, ook de zwelling is dan spoedig genezen. [3] Ook de bevolking der Centrale-Bataklanden past bij slangebeet krachtige omsnoering van het gekwetste lichaamsdeel toe; [4] de Karo-Batak's zuigen daarna met den mond de wond uit. [5]. Ditzelfde oeroude middel wordt thans nog hier en daar in Europa en ook elders wel door het volk toegepast. [6]

Wondverbanden komen bij de Inlanders in het algemeen niet

---

[1] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 319.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 187.

[3] Dr. Greiner: Herinneringen uit mijn verblijf in Indië: Tijdschr. N. I. 1872 dl. II Blz. 255. Vgl. ook: A. H. Thepass in Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 9 (1862) Blz. 578.

[4] Dr. J. Schreiber: Die gesundheitlichen Verhältnisse unter der Bevölkerung von Silindung in Sumatra. Uitgave Bataksch Instituut n° 5 (1911) Blz. 46.

[5] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 244.

[6] Dr. J. F. Osiander: Volksarzneymittel (1826) Blz. 458 vg.

veel voor; meestal worden de gebezigde wondkruiden gekauwd of gekneusd als papje op de wond uitgesmeerd, vaak ook eenvoudig op die plaats vastgekleefd bij wijze van kompres. Van de Batak's lezen we b. v., dat wonden door hermetische verkleving vaak worden behandeld en dan bewonderenswaardig snel genezen.[1] Dr. Greiner geeft de volgende beschrijving van een eenvoudig soort kompres, dat hij in Oost-Java bij een doorgedrongen lanswond eens zag toepassen. «Een der nachtwakers had op zijn post een verdachten persoon zijn spies in den onderbuik gestoken. Men gaf mij daarvan bericht en ik ging dadelijk naar den verwonde. Bij mijn komst, vond ik reeds mijn Javaschen collega aan het werk om de wond te verbinden. Zooals men mij verzekerde, hing een gedeelte der ingewanden uit de wond; zij waren bereids teruggeschoven, en schenen niet aangetast te zijn, daar geen onaangename reuk zich verspreidde. De heelkundige wilde mij den zieke overgeven, ik verzocht hem echter het verband voort te zetten. Hij vroeg mij om een porceleinen potje, dat hij met de opening op de wonde plaatste, zoodat de lucht afgesloten werd. Het potje werd op den buik met een doek vastgebonden. Dit was alles, wat hij verrichtte, en ik begreep het doelmatige daarvan zeer goed. Den volgenden dag bevonden wij ons wederom bij den verwonde. De Javasche doctor wilde zien of de patiënt geen koortsen had, of de wond pijnlijk of gezwollen was. Geen van beiden was het geval, het verband bleef derhalve liggen. Dit duurde acht dagen. Toen werd het potje weggenomen; de wond was zonder te etteren volkomen gesloten.»[2]

Hoewel het gansch niet in de bedoeling van dit opstel ligt, om eene critische opsomming van al de verschillende wond- en bloedstelpingsmiddelen te beproeven — eene onderneming waartoe we trouwens incompetent zouden zijn — zou het toch al te onvolledig blijven, indien we daarin niet eenige van de meest karakteristieke en algemeen toegepaste methoden van wondbehandeling opnamen. We brengen deze methoden tot een vijftal groepen terug, die we thans in de ondervolgende paragrafen aan de orde stellen.

[1] G. Simon: Die Heilkunst der Eingeborenen in Sumatra. Berichte d. Rhein. Miss. Gesellsch. (1902) Blz. 322.

[2] Dr. Greiner: Herinneringen uit mijn verblijf in Indië. Tijdschr. N. I. 1872 dl. II Blz. 256.

§ 1. *Antiseptische middelen.*

Wanneer men kennis neemt van de medische voorstellingen en praktijken der Inlanders, dan valt het op, dat deze vaak niet zoo wonderlijk en onredelijk zijn, als ze bij eene oppervlakkige beschouwing wel schijnen; dan blijkt o. a., dat zij zich het besmettingsgevaar bij tal van ziekten wel degelijk bewust zijn en dat zij ook doeltreffende middelen bezitten, om de besmetting te voorkomen, of op te heffen. Wel is waar stellen zij tal van kwalen op rekening van machinatiën van allerlei den mensch kwaadwillende geesten en machten, maar men vergete hierbij niet, dat die bovennatuurlijke machten vaak niet anders zijn, dan de personificaties van werkelijk bestaande, het menschelijk welzijn bedreigende invloeden.

In deze neiging, om de eene of andere ziekte te vereenzelvigen met een geest, dien men zich als de oorzaak ervan voorstelt, hebben we ook o. i. de verklaring te zoeken van het feit, dat de antiseptische middelen der Inlanders zoo'n groote plaats innemen onder de vele door hen toegepaste afweermiddelen van booze geesten. Want heeft de practische ervaring hun eenmaal een middel als deugdzaam leeren kennen, tot genezing eener aan geesten toegeschreven ziekte, dan is het — wanneer men hun geestenleer voor oogen houdt — verklaarbaar, dat zij in de genezende werking van het middel een geestenintimideerenden invloed zien en dat zij het daarom ook prophylactisch als wapen aanwenden in hun strijd tegen die geesten.

We zullen thans overgaan om het vorenstaande door voorbeelden toe te lichten.

De Gajo's denken zich sommige moerassen bewoond door geesten (djin's), die de menschen, wanneer deze langs zulk een moeras gaan, bij thuiskomst ziek maken.[1] Hier ligt de veronderstelling wel voor de hand, dat die moeras-djin's niet anders zijn dan de persoonsverbeelding van de malariainfectie, waarvan zij ook wel degelijk een «Ahnung» hebben, al weten zij niet, dat die door de in die moerassen huizende anopheles op den mensch wordt overgebracht.

De dysenterie denken de Noord-Niassers zich dáárdoor veroorzaakt, «dass ein böser Geist die Krankheitskeime in 's Wasser

---

[1] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. roelah II Blz. 745.

wirft, sodass die Menschen, wenn sie dieses Wasser trinken, erkranken müssen,» en de Zuid-Niassers meenen, dat het ook een booze geest is, die de menschen longziek maakt n.l. «dass er mit dem kalten Wind gegen ihre Brust weht» [1] Ook hier blijkt de natuurlijke ziekteoorzaak juist te zijn opgemerkt, maar werd ze door eene verkeerde interpretatie van booze machten afhankelijk gesteld.

De pokken worden door meerdere volken in den Archipel vereenzelvigd met den pokkengeest (meestal vrouwelijk gedacht), die volgens de Atjehers bijvoorbeeld de menschen met kleine korrelachtige voorwerpen op het lichaam gooit [2], òf — naar men op de Oeliassers gelooft — 's nachts rondgaat met een mandje, waarin het pokkenzaad zich bevindt, dat ze over de huizen uitstrooit om de menschen ziek te maken, [3] òf — zooals de Niassers meenen — de ziektekiemen in den vorm van zeer kleine diertjes over de menschen uitstrooit. [4]

Dat aan deze kinderlijke voorstelling van de pokkenbesmetting ook wel degelijk — zij het dan ook min of meer onbewust — de vrees voor het contagium ten grondslag ligt, bewijzen allerlei prophylactische maatregelen, zooals het vermijden van den omgang met pokkenlijders, het isoleeren van hen of van hunne dorpen, dan wel het ontvluchten van hunne huizen, het verbranden van hunne kleederen, enz. enz., altemaal voorzorgen, welke ook bij andere besmettelijke ziekten worden genomen.

Ook van vele andere middelen, die tot afweer van booze invloeden worden toegepast, zooals vuur, water, rook enz. kan men o. i. wel als zeker aannemen, dat zij nooit zoo'n ruime toepassing in in de geneeskunde der Inlanders zouden hebben gevonden, wanneer de ervaring hun ook niet met de reinigende, soms antiseptische eigenschappen dier middelen had bekend gemaakt. «Es ist sicher kein bloszer Zufall» — aldus lezen we in Dr. Höfler's monografie over de volksgeneeskunde in Opper-Beieren — «dasz viele Antiseptika früher volksthümliche Pestmittel waren; z. B. der Rauch von Wachholder, der Schäffler-

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 86 en 129.

[2] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. I (1893) Blz. 460.

[3] Van Schmid: Aanteekeningen nopens de zeden, gewoonten en gebruiken enz. Tijdschr. N. I. (1843) dl. II Blz. 612.

[4] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: t. a p. Blz. 92.

rauch, der Weihrauch, die Gerbsäure der Lederer und Gerber, die Citrone, der Essig, der Alcohol, der Thymian etc.» [1] En over den citroen in het bijzonder vermeldt dezelfde schrijver: «man schrieb früher der damals seltenen Citrone fast zauberhafte Wirkungen zu und sie galt auch schon früh als Antiseptikum, was die Citronensäure in der That ist, und als Pestmittel». [2] Als voorbehoedmiddel tegen pest bestond de aanwending van den citroen hierin, dat men de schil in den mond hield of daarop kauwde. [3]

Ook bij de Inlanders in den Archipel vervullen de citrus-, of juister gezegd limoen-soorten, buiten de vele andere nuttige eigenschappen, die men er aan toekent, de drieledige rol van daemonenverdrijvend middel, van prophylacticum bij besmettelijke ziekten en van antisepticum bij verwondingen. Intusschen is ook hier de onklare voorstelling der Inlanders omtrent het wezen der besmetting de reden, dat bij het gebruik van dit middel, niet altijd is uit te maken, welke dezer doeleinden wel is beoogd. De beteekenis van den citroen (limoen) als afweermiddel zou volgens de Inlanders berusten op zijn zuren smaak, waarvoor de booze geesten eene heilige vrees hebben. [4] Zijne toepassing als voorbehoedmiddel tegen besmettelijke ziekten kunnen wij door het volgend voorbeeld uit eigen ervaring staven. Tijdens ons verblijf als controleur in Mandailing braken onder de Oeloeneezen te Moeara Sipongi de pokken uit. Aan elk huis in die negorij werd toen door de doekoen's een stukje citroen uitgedeeld. Daarna gingen de dorpsbewoners naar de rivier om zich te baden en zich vervolgens met citroensap te wasschen. Collega van Dongen vertelt van de Koeboe's, dat bij epidemiën alle doesoenlieden met citroensap worden ingewreven en dat ook de verschillende malim's (priesters), die aan eene ziektebezweringsseance deelnemen, vooraf een bad nemen en hun lichamen daarna met citroensap inwrijven. [5]

Wat de groote plaats betreft, die citrus-soorten bij de Inlandsche

[1] Dr. M. Höfler: Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit (1888) Blz. 181.

[2] Dr. M. Höfler: t. a. p. Blz. 114.

[3] Dr. C. E. Daniels: De Pest. Eigen haard 1897 Blz. 198.

[4] J. Kreemer Jr.: Bijdrage tot de volksgeneeskunde bij de Maleiers der Padangsche Benedenlanden. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 60 (1908) Blz. 450.

[5] G. J. van Dongen: De Koeboes in de onderafd. Koeboestreken. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 63 (1910) Blz. 248.

wondbehandeling innemen, zullen we ons kortheidshalve beperken tot eenige voorbeelden, die we ontleenen aan de reeds meer aangehaalde medische monografie van Dr. Kleiweg de Zwaan nopens de Maleiers van Midden Soematra. Bij beenzweren (toeka) neemt men b. v. zeven bladen van de limau ketjil (Citrus acida Roxb.; C. Medica L.), welke voorzichtig verwarmd worden, totdat zij volkomen slap zijn. Deze bladen legt men boven elkaar op de zweer. Elken dag wordt dan het bovenste dier bladen verwijderd; is na eene week de aandoening niet genezen, dan wordt deze behandeling herhaald.[1] Als medicament tegen Framboesia (poeroe) wordt wel aangewend het sap van de limau soendai (Citrus Medica L.), waaraan men na verwarming ijzerroest toevoegt. Dit moet door roeren innig vermengd worden en dan op de zieke huid worden aangebracht.[2] Een middel tegen scabies (koedis) is het sap van verschillende citroensoorten als de limau poeroet (Citrus Papeda Miq.), de limau ketjil en de limau timoen, met welk sap de huid wordt ingesmeerd, waarna zij terstond met rivierwater wordt afgewasschen.[3]

Een nog uitgebreider therapeutische toepassing dan den citroenen ten deel viel, geniet de sirih (Piper Betle L.). Vooral is dit het geval met betrekking tot de wondbehandeling en het is niet twijfelachtig, dat ook hier de door ondervinding verkregen kennis van de antiseptische eigenschappen dezer plant den Inlander den weg tot haar gebruik heeft gewezen. De vluchtige olie der bladeren bevat eene sterk antiseptisch werkende stof «chavicol», die ook in de Europeesche geneeskunde is aanbevolen.[4] Dat aan de sirih, evenals aan den citroen, naast hare antiseptische — ook duivelwerende eigenschappen wordt toegeschreven, is overbekend. Men denke slechts aan het schier overal in den Archipel bestaand gebruik, om allerlei ziekten, die men zich door booze geesten «bezeten» denkt, met belezen sirihspog te bespuwen. De sirih kleurt het speeksel bloedrood en het is waarschijnlijk ook aan deze eigenschap, dat zij haar reputatie als bezweringsmiddel te danken heeft, het rood toch is eene door de geesten geschuwde kleur.

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 26, 200.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: t. a. p. Blz. 23 vg.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: t. a. p. Blz. 21.

[4] Zie art. sirih in Enc. N. I. dl. III (1902) Blz. 615.

Gaan we thans in het kort het gebruik van de sirih bij de Inlanders als wondmiddel na. De Javanen passen als waschwater bij wonden wel een aftreksel van sirihbladeren toe, waaraan een weinig aluin is toegevoegd. [1] Zulk een aftreksel van sirihbladeren zou ook een goed spoelmiddel zijn bij abscessen in den mond. [2] Soms ook worden de vochtig gemaakte bladeren fijngewreven en dan het uitgeperste sap op de wond gedaan. [3] Eene andere toepassing is nog, dat de bladeren worden gekneusd, of fijngemalen met een of ander vet, b.v. kokosvet, waardoor een soort zalf verkregen wordt, waarmede men puisten en abscessen wel tracht te genezen, of die men bij pasgeboren kinderen op de navelwond smeert. [4] In sommige gevallen worden de vochtig gemaakte, fijngewreven bladeren als een papje op de wond gelegd, terwijl men het verschuiven ervan belet, door over de laag heen eenen lap of pisangblad om het gewonde lichaamsdeel te binden. [5] Een gewoon middel is ook, dat wonden en zweren worden bedekt met eene gekauwde sirihpruim, soms met goede gevolgen, zooals Dr. van der Burg opmerkt. [6] Dr. Kleiweg de Zwaan vertelt, dat de Maleiers van Midden-Soematra ook wel abscessen behandelen, door daarop eene uitgekauwde sirihpruim, met kalk vermengd, te smeren, zoodanig, dat het centrale deel van het ettergezwel vrijblijft, het absces zou door deze behandeling spoediger openbreken. [7] De Batak's weten, dat het sap van een sirihpruim ook een goed bloedstelpend middel is en brengen het als zoodanig in praktijk. «Vaak» — aldus de zendeling Meerwaldt — «werden mij vroeger lieden ter behandeling gebracht, die bij het houtkappen in het bosch verwond waren en tot stelping van het bloed van hun sirihspeeksel hadden gebruik gemaakt. Daarbij heb ik ook de antiseptische werking van dat vocht ervaren. Aanvankelijk daarmede

---

[1] Mevr. J. Kloppenburg-Versteegh: Wenken en raadgevingen betreffende het gebruik van Indische planten, vruchten enz. (1911) Blz. 310.

[2] Mevr. J. Kloppenburg-Versteegh: t. a. p. Blz. 126.

[3] H. R. Rookmaker: Bulletin v. h. Kol. Museum te Haarlem n° 32 (1905) Blz. 37.

[4] A. B. Lucardie: Bulletin v. h. Kol. Museum te Haarlem n° 32 (1905) Blz. 170.

[5] H. R. Rookmaker: t. a. p. Blz. 37.

[6] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. II (1887) Blz. 420.

[7] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 201.

onbekend, vreesde ik steeds met een geïnfecteerde, moeilijk genezende wond te doen te krijgen, maar ervoer het tegendeel: de wonden bleven geheel aseptisch en genazen onder mijne verdere behandeling zeer voorspoedig» [1] Ook de Niassers behandelen allerlei wonden met rood sirihspeeksel, met wat kalk vermengd. [2] De Inlanders beweren verder, dat het door de sirihpruim gekleurde speeksel verkoelend en pijnstillend werkt. [3]

Volgens sommige geneesheeren zou het sirihkauwen wegens de bederfwerende eigenschappen van de verschillende stoffen, die daarbij in den mond worden fijngemalen, ook eene gunstige uitwerking hebben op het gebit. Deze getuigenis geeft Dr. Winkler b. v. van de Batak's «Die verschiedenen Bestandteile eines Betelpriemchens, an dem man bis zu einer halben Stunden zu kauen pflegt, nämlich Betel und Gambirblätter, Kalk und die Nusz der Arecapalme-häufig auch etwas Tabak-geben zusammen mit dem Speichel einen fade riechenden braunroten Saft mit stark adstringierender, daher auch desinfizierender und schmerzstillender Wirkung. Wenn die Bataks trotz Zahnkaries, Zahnstein, loser Zähne verhältnismäszig selten wegen Zahnschmerzen in ärzliche Behandlung kommen, so erklärt sich das wohl namentlich durch das Betelkauen». [4] Van Hasselt constateerde, dat bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden tand- en kiespijn ook zelden voorkomen en dit schrijft hij eveneens aan de gewoonte van het sirih-kauwen toe. [5]

Noemden we hierboven twee antiseptische middelen uit het rijk der planten, thans hebben we nog even de aandacht te vragen voor een paar antiseptica van geheel anderen aard n.l. de urine en het speeksel. Vangen we met het eerste dezer lichamelijke afscheidingsproducten aan. De zendeling Dr. Alb. C. Kruyt schrijft ter zake: «Het gebruik, dat verschillende volken van urine en fæces maken, bewijst mede ten duidelijkste, dat men zich in deze uitwerpselen groote kracht denkt, zielestof van den persoon,

---

[1] J. H. Meerwaldt: Bulletin v. h. Kol. Museum te Haarlem nº 32 (1905) Blz. 113 vg.

[2] A. Lett: Im Dienst des Evangeliums auf der Westküste von Nias (1901) Heft IV Blz. 14.

[3] J. H. Meerwaldt: t. a. p. Blz. 113.

[4] Dr. J. Winkler: Körperpflege und Hygiene der Kleidung bei den Bataks. Die ärztliche Mission 4e jg. (1909) Blz. 98.

[5] A. L. van Hasselt: Volksbeschrijving van Midden-Sumatra (1882) Blz. 8.

van wien die uitwerpselen afkomstig zijn.»[1] Hij grondt — dit blijkt uit de door hem aangehaalde voorbeelden — ook de medische toepassing van de urine uitsluitend op het animisme, d. i. de pantheïstische wereldbeschouwing der heidensche volken, die van het principe uitgaat, dat alles wat bestaat ook leeft, bezield is. De ziel stelt de natuurmensch zich echter niet geestelijk voor, maar als eene fijne materie (door Kruyt daarom «zielestof» genoemd), zij is niet alleen eene bestaanskracht, maar ook eene bestaansvoorwaarde, want zonder haar is geen leven mogelijk. Alles wat zich sterk en krachtig voordoet, is ook rijk voorzien van die levenskracht, die intusschen ook wel verzwakken kan en hare mindere werkzaamheid doet dan het lichaam kwijnen. In dat geval kan die levenskracht versterkt worden door toevoeging van levenskracht, afkomstig van een anderen mensch, dier, plant of voorwerp, bijvoorbeeld door toeëigening (in- of uitwendig) van menschelijke excreta of secreta, omdat deze geacht worden rijk te zijn aan levensmaterie. Dit alles heeft Kruyt uitvoerig en voortreffelijk uiteengezet.

Wanneer hij echter op zijne bovengeciteerde woorden laat volgen dat «vooral van urine veel wordt gebruik gemaakt als medicijn, omdat dit niet zoo walgelijk is als faeces»,[2] dan slaat hij o. i. de plank mis en veronderstelt hij bij den Inlander te veel pruderie en te weinig gezond verstand. Neen; het is o.i. ongetwijfeld om eene geheel andere reden, dat deze bij zijne medicaties de urine heeft uitverkoren: de ervaring heeft hem namelijk geleerd, dat in de urine geneeskrachtige eigenschappen schuilen, en hij ziet daarin — zij het dan ten rechte of ten onrechte — antiseptische kracht.

«Die neueste Medizin» — schrijft Dr. Höfler — «hat in dem Urine des Menschen einen betäubenden und einen die Körperwärme erniedrigenden Giftstoff neben vielen anderen toxischen Stoffen nachgewiesen; kein Wunder also, wenn schon die früheren Aerzte und die Volksmedizin den Menschen — und Thier — Urin als Heilmittel versuchten und verwendeten.»[3] Lichten we

[1] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 47.

[2] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 47.

[3] Dr. M. Höfler: Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit (1888) Blz. 167 vg. Elders zegt dezelfde schrijver: „Die häufige Verwendung ekelhafter Heilmittel ist über die ganze Erde verbreitet und reicht in die ältesten Zeiten zurück. An ihrem Gebrauche hielt der Mensch mit besonderer Vorliebe fest. Sie ist eine der ersten antiparasitären Methoden". (Janus 1910 Blz. 682 nt. 4).

dit thans door een paar voorbeelden nader toe, voor wat de wondheelkunde der Inlanders van onzen Archipel betreft.

Dr. Römer vermeldt, dat de Karo-Batak's de urine wel toepassen als waschwater bij versche wonden. [1] Van de Niassers vermeldden wij reeds (Blz. 8), dat zij wonden tengevolge van slangebeet soms met urine uitwasschen. Ook de Galelareezen op Noord-Halmahera wenden urine aan tegen beten van vergiftige dieren. [2] Kruyt constateerde het gebruik van urine bij kiespijn bij Dajak's en Madoereezen; bij laatstgenoemden wrijft men zich de pijnlijke plekken met urine in. [3] Dr. van Andel vermeldt, dat men ook in ons vaderland kies- en tandpijn wel pleegt te doen bedaren door den mond met de eigen urine te spoelen [4] Verder wenden de Javanen de urine wel aan bij oogziekten [5], en ook de Batak's doen hetzelfde bij oogontstekingen. [6] Alweer vindt men deze therapie ook als volksmiddel in ons eigen land en

---

[1] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 242. Dat de zuiverende werking van urine op wonden reeds van ouds bekend is, blijkt hieruit, dat Galenus (131 — ± 200) bij wonden wel verbanden toepaste, waarop hij de patienten voortdurend liet urineeren. Zulk een verband werd dan niet weggenomen, voor de wond zich geheeld had. (Zie Ebn Baithar: Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel enz. Aus dem Arabischen übersezt von Dr. J. v. Sontheimer dl. I (1840) Blz. 191).

[2] Deze toepassing van urine bij beten van giftige dieren is ook reeds zeer oud. Ibn-al-Baitar (13e eeuw) wijst er op, met een beroep op Galenus. In een oud veterinair receptenboek uit Opper-Beieren, door Dr. M. Höfler gepubliceerd lezen we: „Wan ein vich von einer sbinnen, storbion, schlangen und die gleichen dieren gestochen oder sehr vergift oder geschwollen were, so nim menschenharn und hunzkot und knoblach, mische es durcheinander machs warm und binds den vich auf den schaten; Es nimbt den gift und die geschwulst yber nacht hin weg und hilft." (Janus 1910 Blz. 682). Van de Chineezen heet het: „Wounds and bruises, and bites of snakes and dogs are washed with boys' urine or with that of the patient himself, who is also to drink it in order to stop the effusion of blood and heal the wound. For bites of snakes and insects, women's urine is preferred, and if old and putrid, it is considered to be better than fresh" (J. J. M. de Groot: The religious system of China dl. IV Book II (1901) Blz. 400).

[3] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 48.

[4] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 225. Zie voor analogiën hiervan elders in Europa: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 825, 826, 832 en 836.

[5] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 48.

[6] Dr. R. Römer: t. a. p. Blz. 242.

ook elders in Europa tot in de oudheid terug. [1] Eindelijk wordt de urine nog als bloedstillend middel toegepast. Zoo schrijft Dr. Kleiweg de Zwaan, dat het, volgens de doekoen's van Midden Soematra (Goenoeng Sahilan), een goed middel zou zijn, om de bloeding tot staan te brengen, indien men op de kwetsuur urineert [2] Deze doekoen's zijn in dit opzicht dus al even wijs als de vermaarde Fransche heelkundige Louis (1723—1792), die de urine bij ulcera cruris aanbeval als douche («en pissant dessus») [3]. Trouwens bij onze eigen landgenooten is deze geneeswijze evenzeer bekend als volksmiddel. «Ik herinner mij» — zóó schrijft Dr. van Andel — «dat in mijn jeugd een jongen, die langs een touw naar beneden gegleden was en zich daarbij zijn handen had ontveld, van een omstander den raad kreeg daarop te urineeren.» [4] Bekend is ook, dat Boerhave (1668—1738) een hardnekkige beenwond, waaraan hij leed, met urine behandelde. [5]

Bij de beide reeds besproken antiseptische volksmiddelen hebben we gezien, dat ze ook de rol vervullen van afweermiddel van ziekteverwekkende geesten en invloeden. Ook de urine wordt tot dat doel wel toegepast. We kiezen tot voorbeeld het geval, dat niet een mensch, maar een karbouw het slachtoffer is geworden van de listen en lagen der booze geesten. Gaan bijvoorbeeld bij dit dier de haren plotseling overeind staan en krijgt het rood beloopen oogen, dan zijn dat voor den Maleier der Padangsche Benedenlanden de onmiskenbare aanwijzingen, dat het «tasapo» is («verrufen» zouden onze Oostelijke naburen zeggen). Merkt zijn geleider zulks op, dan is het zaak, dat deze in zijn broek urineert en daarmede den karbouw van alle

---

[1] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 194, 195 en verder Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 783, 786, 790 en 792. Ook bij de Chineezen wordt urine als waschwater voor ontstoken oogen aangewend. (J. J. M. de Groot: The religious system of China. dl IV Book II (1901) Blz. 401). Vgl. over urinesedimenten in Chineesche recepten: Dr. A. G. Vorderman: De Chineesche behandelingswijze van keeldiphtheritis. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 29 (1889) Blz. 604.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 187.

[3] Dr. D. H. Zeeman: Bijdragen tot de geschiedenis der chirurgie in Frankrijk (1878) Blz. 87.

[4] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 354. Vgl. ook: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: t. a. p. Blz. 373.

[5] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 355.

kanten slaat, met de bepaalde bedoeling, dat de booze geest, die het dier onder zijn fatalen invloed heeft, bevreesd voor den stank, zijn slachtoffer zal loslaten en dit alsdan zal genezen. [1] Niet anders bedoelde zeker de Europeesche boer uit Neder-Oostenrijk, van wien we lezen, dat hij «ein an Beschreien erkranktes Pferd heilte, indem er mit dem eigenen Urin die Augen, den Kopf und sodann den ganzen Körper des Pferdes wusch und mit seinem umgewendeten Hemde den Rücken des Pferdes vom Kopf zum Schweif und vom Schweif zum Kopf rieb». [2] Brengen we nog in herinnering, hoe evenals de citroen ook de urine (inwendig toegediend) in Europa een prophylactisch pestmiddel is en zulks reeds ten tijde van Galenus geweest is. [3]

Een vierde en laatste antiseptisch middel, waarbij we nog een oogenblik zullen verwijlen, is het speeksel. Ook hierbij treedt, duidelijker nog dan bij de aanwending van urine, aan den dag, dat de toepassing ervan in de geneeskunde niet uitsluitend gebaseerd is op animistische opvattingen, maar op het aan het practische leven ontleende ervaringsfeit, dat het speeksel antiseptische eigenschappen bezit. Het kan de opmerkzaamheid van den natuurmensch niet ontgaan zijn, dat dieren (honden bijv.) hunne wonden belikken, die alsdan snel genezen. Kruyt deelt ons mede, dat de Galelareezen hunne wonden gaarne door honden laten belikken; zij meenen dat dit likken geneeskrachtig is, omdat, zooals zij zelf zeggen, de hond zijne eigen wonden heel likt. [4] Hierbij is dus geen schijn van animisme — zooals Kruyt doet voorkomen — maar hier is zuiver practische ervaringskennis. Onze voorvaderen deden hetzelfde, echter

---

[1] J. Kreemer Jr.: De Maleier en zijn karbouw. De Indische Gids (1907) dl. I Blz. 963.

[2] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 198. Der Urin eines noch nicht mannbaren Knaben, urina virginis pueri, war auch bei Celsus, Dioskurides und Petrus Hispanus (+ 1277) schon ein apotropaeisches Heilmittel. (Dr. M. Höfler. Ein Sindelsdorfer Hausmittelbuch für Tierkrankheiten. Janus (1910) Blz. 680 nt. 9.) Ook bij de Chineezen vervult de urine die rol: „In the event of a devil possessing a person and making him ill, he is to drink old urine in a far state of decay. So, also, it is a very old rescript to urinate swooned persons upon their face." (J. J. M. de Groot: The religious system of China, dl. IV Book II Blz. 400.)

[3] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: t. a. p. dl. II (1909) Blz. 314, 315. En voorts: Ebn Baithar: Grosse Zusammenstellung etc. übers. von Dr. J. v. Sontheimer dl. I (1840) Blz. 192.

[4] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 130.

ook weer niet in navolging van het voorval vermeld in Lukas XVI vs. 21—22 — zooals Dr. van Andel veronderstelt [1] maar omdat zij meenden, dat in het speeksel werkelijk therapeutische eigenschappen schuilen en de ondervinding hun dit had geleerd. De tijd ligt zoover nog niet achter ons, dat het menschelijk speeksel te onzent officieel als wondmiddel werd aanbevolen [2] en verscheidenen onzer moderne medici erkennen de antiseptische werking ervan. Sanarelli kwam na een reeks bacteriologische proeven tot de volgende resultaten:

1. Dass der menschliche Speichel als ein durchaus ungünstiger Nährboden für gewisse pathogene Mikroorganismen betrachtet werden muss;

2. Dass er die Fähigkeit besitzt, mehr oder weniger rasch dieselben zu zerstören, wenn ihre Zahl nicht zu beträchtlich ist;

3. Dass er endlich auch, wenn er die Entwickelung gewisser Arten zulässt, trotzdem im Stande ist, den normalen Typus derselben zu ändern, sie abzuschwächen oder auch gänzlich unwirksam zu machen. [3]

De toepassing van het speeksel als wondmiddel komt bij de Inlanders op drie wijzen voor, namelijk door de wondplaatsen ermede in te smeren, ze te belikken of te bespuwen. Op Nias bijv. smeert een priester eene wond met zijn speeksel in, [4] op Java likt de ḍoekoen eene wond om die te genezen. [5] Het bespuwen, dat allerwege in den Archipel toepassing vindt, geschiedt meest met belezen sirihspog, of met gekauwde geneesmiddelen, waarvan de samenstelling van den aard van de ziekte afhangt. We kunnen deze methoden — die trouwens voldoende bekend zijn — slechts aanstippen om niet te uitvoerig te worden.

Bij beten van giftige dieren wordt aan het speeksel van eene kip door de Inlanders vaak groote waarde gehecht. Zoo ver-

[1] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 352. Vgl. verder ook: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 221; dl. II (1909) Blz. 755. „Saxo lässt einen Hund die Wunde des Königs Ole lecken, wodurch er geheilt wird," zoo lezen we bij F. Grön.: Altnordische Heilkunde. Janus 1908 Blz. 75.

[2] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 352.

[3] Dr. W. D. Miller: Die Mikroorganismen der Mundhöhle 2e Auflage (1892) Blz. 290 vg.

[4] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 61. Vgl. ook: Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 108 en 202.

[5] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 62.

meldt Kruyt, dat wanneer op Java iemand door een duizendpoot gebeten is, men met eene veer in de keel van een kip steekt, en het slijm, dat men daarmede ophaalt, op de gestoken plek wrijft. «Men bedenke» — zoo laat de schrijver hierop volgen — «dat kippen duizendpooten verslinden zonder eenig letsel van deze dieren te ondervinden, het speeksel moet dus het gif neutralizeeren». [1] Of het inderdaad deze indicatie is, die den Javaan dit middel heeft aan de hand gedaan, schijnt ons echter twijfelachtig toe, omdat het kippespeeksel ook wordt gebruikt bij beten van allerlei andere dieren, die niet door kippen worden verslonden. Zoo passen de Karo-Batak's het volgens Dr. Römer toe tegen de steken van schorpioenen en hij noemt dit «eene aanbevelenswaardige methode». [2] Bij de Menangkabausche Maleiers is hetzelfde middel in gebruik tegen slangebeet. Zoo schrijft Dr. Kleiweg de Zwaan: Indien een man door een slang wordt gebeten, neemt de d o e k o e n het speeksel van een haan, dat hij verkrijgt door den bek van het dier te openen en met een veer daarin rond te draaien. Is eene vrouw gebeten, dan verzamelt de d o e k o e n op dezelfde wijze het speeksel eener kip. Dit speeksel wordt vermengd met dat van den patiënt zelf, aan dat mengsel voegt hij wat s i r i h kalk toe en appliceert dat onder het prevelen van een formule op de wond. [3] Ook in Europa werd in vroeger eeuwen door verschillende schrijvers met nadruk op den genezenden invloed dien het speeksel op slangebeten had gewezen. [4]

Evenals aan de urine wordt ook aan het speeksel door de bewoners van den Indischen Archipel de eigenschap toegekend, om booze geesten te verdrijven en schadelijke invloeden te neutraliseeren. De toepassing — preventief of curatief — is ook hierbij drieërlei: besmering, belikking, bespuwing. We meenen

[1] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 131. Mevr. J. Kloppenburg-Versteegh, die dit middel ook aanbeveelt, zegt ervan, dat het speeksel de pijn verdooft en het gezwel doet verdwijnen. (Wenken en raadgevingen betreffende het gebruik van Indische planten, vruchten enz. 1911 Blz. 129). Ook de Chineezen passen kippespeeksel toe tegen den steek van duizendpooten. (Dr. H. Vortisch-van Vloten: Chinesische Patienten und ihre Ärzte (1914) Blz. 21).

[2] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 244.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 307 vg.

[4] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 397 vg.

te kunnen volstaan met van elk van deze één enkel voorbeeld te noemen. Kooreman vermeldt, dat het op Zuid-Celebes gebruikelijk was, als een regent of een voornaam anakaraeng een mindere bezocht, dat zijn sirihspeeksel werd opgevangen op een bordje en dat dit speeksel alsdan op het voorhoofd en de wangen van de in het huis aanwezige kinderen werd gesmeerd, om te voorkomen, dat zij de stuipen zouden krijgen van den schrik, veroorzaakt door zulk een hoog bezoek. [1] Als iemand op Java een ziek kind heeft, gaat de vader bijv. midden in den nacht, d. i. de tijd wanneer de ziekten en kwalen een mensch gewoonlijk overvallen, geheel van kleeren ontdaan kruipende, zoo snel hij slechts vermag, op handen en voeten naar zijn sukkelend kindje toe, belikt het van het hoofd tot de voetzolen, opdat de verraderlijke ongesteldheid daardoor beangst er vandoor zal gaan en het kind dan zal herstellen. [2] Kleine kinderen worden vaak bespuwd met de bedoeling, om al het schadelijke, dat hun aankleeft, door het speeksel te bannen. Zoo zijn de Javanen, en meer nog de Soendaneezen, gewoon van af de geboorte het kind bij den minsten schreeuw, of bijzondere beweging, te besproeien met spog, dat met een of meer geneesrijke kruiden vermengd is. Koerang boera heet bij de Soendaneezen de ongehoorzame bengel of meid, hetgeen beteekent, dat de vroedvrouw blijkbaar niet genoeg met gekauwde geneesmiddelen «gesemboerd» heeft over het kind, toen dit nog dagelijks blootstond aan de werking van booze invloeden. [3]

---

[1] P. J. Kooreman: De feitelijke toestand in het gouvernementsgebied van Celebes en Onderhoorigheden. Indische Gids 1883 dl. I Blz. 199. Dit is wel een karakteristiek voorbeeld van het ook elders in den Archipel veel voorkomend verschijnsel, dat men vorsten en hoofden begaafd denkt met allerlei magische krachten. Zoo bestaat o. a. bij de Toradja's van Midden Celebes en bij de Loewoeërs volgens Kruyt het geloof, dat zoo zij den Datoe van Loewoe zien, hun buik zal opzwellen en zij op het oogenblik zelf zullen sterven. (Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 42 (1898) Blz. 22 vg.) Wie denkt hierbij niet aan het z.g. Koningszeuvel (The King's Evil) der vroegere Engelsche Koningen? Men vindt dit denkbeeld met vermelding van vele voorbeelden toegelicht en uitgewerkt bij J. G. Frazer: Taboo and the perils of the soul (The golden Bough, part II) (1911).

[2] J. Kreemer: Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 36 (1892) Blz. 10.

[3] Brieven van een Wedono pensioen. Locomotief v. 28 Maart 1891. Geheel analoge toepassing van het speeksel vond en vindt men nog bij de Europeesche volken. De Romeinen plachten het voorhoofd van een jonggeborene op den 8ste of 9de dag na de geboorte met speeksel te bevochtigen, opdat het

§ 2. *Warmtetoepassing* [*thermotherapie*].

De thermotherapie neemt in de geneeskunde der volken van den Indischen Archipel eene belangrijke plaats in. Waar we haar thans binnen den kring onzer beschouwingen opnemen, zij vooraf opgemerkt, dat we ons onderzoek zullen beperken tot die gevallen, waarbij de warmte — droge en vochtige — uitsluitend wordt toegepast tot heelkundige doeleinden, dus bij wonden, bloedingen, zwellingen enz.

Van de Javanen vinden we vermeld, dat zij bij verwonding het gewonde lichaamsdeel soms voor het vuur houden, om de wond te doen opdrogen [1]. Om frambozenuitslag (p o e r o e) van den voet te behandelen wordt bij de Maleiers van Malaka in den grond een vuurtje aangelegd en dit bedekt met een kokosnootdop of stuk bamboe, waarop men den voet laat rusten en aldus de zweer aan de warmte blootstelt. Op de gloeiende sintels laten zij dan k e m a n t o e-bladen of de bladen en bast van een k a n a r i-soort (k e d o n d o n g) smeulen [2]. Bij de Atjehers worden personen, die gewond zijn, of zich ernstig hebben gekneusd, op een bamboebank neergelegd, evenals dit bij kraamvrouwen geschiedt, onder welke bank een steenen fornuis met kolenvuur wordt geplaatst [3]. Eene eigenaardige wijze van medicineeren — vertelt van Dongen — bestaat bij de Koeboe's in geval van s a k i t b o e b o e l (framboesia), welke ziekte onder hen veel voorkomt en zich vooral uit in etterende zweren aan beenen en voetzolen. Als middel tegen deze ziekte roostert of poft de

---

niet betooverd zou worden (Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 399). Over het belikken van kleine kinderen om ze tegen het „Booze oog" te beschutten vergelijke men: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: t. a. p. dl. II (1909) Blz. 707—714 en 727. In China worden personen, die in onmacht liggen „resuscitated by some one spitting vehemently into their face and biting their heels and the nails of their fingers and thumbs." (J. J. M. de Groot: The religious system of China dl. IV Book II (1901) Blz. 393).

[1] J. Kreemer: Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 36 (1892) Blz. 12.

[2] H. N. Ridley: De inlandsche geneesmiddelen der Maleiers (1907) Blz. 41 (Overdruk van de in „de Indische Mercuur" voorkomende vertaling van Dr. Ridley's opstel in Agricultural Bulletin of the Straits 1906 Blz. 193).

[3] Dr. Julius Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 318.

Koeboe zijn zieke ledematen boven een vuurtje [1]. Eene dergelijke behandeling passen de Menangkabau-Maleiers toe bij sopak poeroe, de tinea albigena, eene parasitaire huidaandoening veroorzaakt door schimmels, door Dr. Nieuwenhuis opgespoord en voor het eerst beschreven [2]. Zij besmeren de aangedane deelen eerst met rietsuikersap, vervolgens maken zij een kuiltje in den grond, waarin lagoendi-bladeren (Vitex trifolia) worden verbrand en boven deze brandende bladen worden de extremiteiten gehouden [3]. De Enganeezen omwikkelen bij melaatschheid de aangetaste deelen met bira-bladen (Alocasia macrorhiza Schott) en houden die dan gedurende een paar uren boven een zacht onderhouden vuurtje [4].

We weten, dat de gunstige werking van droge zoowel als vochtige warmte op ulcera ook aan onze voorvaderen niet onbekend was. Zoo schrijft Osiander: «Kunstliche Wärme, mittelst einer glühenden Kohle, die man so nah, als es ohne Schmerzen ertragen wird, ans Geschwür hält, und darauf bläst, soll zur Heilung scrophulöser Geschwüre beitragen» [5]. En «Seit einer ziemlichen Reihe von Jahren werden in der chirurgischen Abtheilung des Wiener allgemeinen Krankenhauses fast alle Wunden und Geschwüre ohne Salben und Pflaster, durch Auflegen von Leinwandlappen, die in Warmes Wasser getaucht sind, behandelt» [6]. De Fransche geneeskundige Faure cureerde in het midden der 18e eeuw niet alleen wonden en zweren, maar ook fijt en zelfs kankergezwellen met actieve warmte. De patienten zetten zich daartoe met het lijdende deel in de nabijheid van een kolenvuur [7]. En wil men nog eene getuigenis van medische zijde uit den laatsten tijd, dan halen we nog deze woorden van Bier aan: «Von den ältesten Zeiten bis auf unsere

---

[1] G. J. van Dongen: Nog een en ander over de Koeboes. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 67 (1912) Blz. 99.

[2] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 441 vg. Vgl. van denzelfden schrijver: Tinea albigena onder de inlanders in den Ind. Archipel: Geneesk. tijdschr. v. N. I. dl. 44 (1904) Blz. 561.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 27.

[4] O. L. Helfrich: De eilandengroep Engano. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 5 (1888) afd. meer uitg. artt. Blz. 292.

[5] Dr. J. F. Osiander: Volksarzneymittel (1826) Blz. 303.

[6] Dr. J. F. Osiander: t. a. p. Blz. 523.

[7] Dr. D. H. Zeeman: Bijdragen tot de geschiedenis der chirurgie in Frankrijk (1878) Blz. 86.

Tage wurde die Wärme gegen lokale Infection angewandt und wenn sie auch in der wissenschaftlichen Medizin hin und wieder vernachlässigt wurde, kam sie bald wieder zu Ehren und ist in der ärztlichen Praxis und in der Volksmedizin niemals verlassen worden» [1].

Het is hier wel de plaats om ook te herinneren aan het in den Archipel algemeen voorkomend gebruik, om de vrouw na de bevalling gedurende eenigen tijd bij een vuur te verhitten. Dr. Kleiweg de Zwaan acht het waarschijnlijk, dat dit gebruik met de Hindoe-kolonisatie uit Achter Indie naar den Indischen Archipel is overgebracht [2], eene stelling die o. i. reeds dáárdoor wordt weerlegd, dat deze gewoonte bij tal van stammen voorkomt, die nooit met de Hindoe's in contact zijn geweest [3]. Prof. Wilken wees er reeds op, dat dit een oud Polynesisch gebruik is, dat vroeger algemeen verbreid was [4].

Meestal ligt de vrouw bij deze roosterkuur nabij het vuur, soms ook daarboven, soms draagt ze het karakter eener formeele berooking. De eerste toepassing wordt o. a. aangetroffen bij de Atjehers [5]; bij de Karo-Batak's [6]; bij de Gajo's «om aldus uit te drogen» [7]; bij de Zee-Dajak's «to dry up any issues tending to flooding» [8]; in den geheelen Timor-Archipel, bij de Soembaneezen speciaal «ten einde de losgeraakte beentjes en spieren te doen krimpen» [9]; bij de Berg-Toradja's, Tomori,

---

[1] Geeit. bij Dr. M. Höfler. Janus (1910) Blz. 765 nt. 3.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 114.

[3] Het gebruik is niet tot de Aziatische volken beperkt, maar komt ook voor in Afrika (Abessinië—Bogos—Somali) en Amerika (Indianen v. Los Angeles en v. d. Jaryrivier) Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 595. Vgl. ook Dr. H. Ploss: Das Weib in der Natur- und Völkerkunde 8e Auflage (1905) II Blz. 372.

[4] Dr. G. A. Wilken: Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Ned.-Indië (1893) Blz. 206.

[5] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh. dl. I (1894) Blz. 141 vg.

[6] Batakspiegel. Uitgave v. h. Bataksch Instituut No. 3 (1910) Blz. 160.

[7] Dr. G. A J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. itö Blz. 301.

[8] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 99.

[9] J. De Roo van Alderwerelt: Eenige mededeelingen over Soemba-Tijdschr. Bat. Gen dl. 33 (1890) Blz. 570.

Toboengkoe en Christen Minahassers «ter verwarming» [1]; bij de Saoesoeërs «om de wonden door de bevalling ontstaan, spoedig te doen opdrogen» [2]; bij de Siaoereezen op de Sangi-eilanden [3]; bij de Soelaneezen «ten einde in transpiratie te geraken» [4]; bij de Alfoeren van Boeroe en Ceram «om kraamkoortsen te voorkomen» [5]; op sommige der Zuidwestereilanden o. a. op Babar «om het zwarte bloed te doen verdwijnen» [6]; op de Ceramlaoet en Goram-eilanden «om de genitaliën te versterken en baarmoederbloeding te voorkomen» [7]; op de Watoebela-eilanden [8]; bij de Tanimbareezen [9]; bij de Keienaren [10] en Aroeneezen [11].

De roostering boven vuur heeft in dier voege plaats, dat de kraamvrouw op een bamboe bank ligt, waaronder een smeulend vuur wordt onderhouden. Een dergelijke «oven» past men in Atjeh toe; «men meent namelijk, dat men door die voor de vrouw bijna ondragelijke verhitting en berooking de opeenhooping van vochten in haar lichaam bestrijdt en medewerkt om aan haar lichaam spoedig de vroegere gedaante te hergeven» [12]. Verder wordt deze methode o. a. nog toegepast bij de Mandailingers [13];

---

[1] A. C. Kruyt: Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 40 (1896) Blz. 267 en dl. 44 (1900) Blz. 218.

[2] N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes dl. II (1912) Blz. 51.

[3] B. C. A. J. van Dinter: Eenige geographische en ethnographische aanteekeningen betreffende het eiland Siaoe. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 41 (1899) Blz. 369.

[4] J. G. F. Riedel: De Sulaneezen, hunne gebruiken bij huwelijken, geboorte en bij het mutileeren des lichaams. Bijdragen T. L. en Vk. 4e Volgr. X (1885) Blz. 401.

[5] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 24 en 135.

[6] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 326, 354 en 449.

[7] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 175.

[8] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 207.

[9] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 303.

[10] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 236.

[11] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 264.

[12] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. I (1893) Blz. 412. Vgl. Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 144.

[13] Th. A. L. Heyting: Beschrijving der onderafdeeling Groot-Mandeling en Batang Natal. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 14 (1897) Blz. 292.

bij de Loeboe's om «een uitdrogende werking op de lichaamssecreties» uit te oefenen [1]; bij de Amboneezen «om koortsen (kraamkoorts?) te voorkomen» [2]; bij de Galelareezen [3]; bij de Rotineezen «om de sluiting te bevorderen» [4]; op het tot de Zuidwester-eilanden behoorende eilandje Seroea «om de lochiae te doen ophouden» [5].

Vaak — zoo zeiden we — bestaat de kuur in een formeel rookbad, of gaat ze met opzettelijke berooking gepaard. Van de Atjehers vertelt Dr. Jacobs, dat men op het houtvuur, naast de bank, waarop de vrouw ligt, elken avond tegen zonsondergang een mengsel van zout, peper, stukjes karbouwenhoorn, zwavel en salpeter strooit en de vrouw tot 's avonds 10 à 11 uur aan dien verstikkenden walm blootstelt, naar de schrijver zegt: «ten einde haar aan den invloed der booze geesten te onttrekken.» [6] Bij de Mandailingers en bij hunne naburen de Loeboe's gaat de moeder na de bevalling wijdbeens boven een zacht vuur van vochtig hout of van d j o e a r bladeren (Cassia florida Vahl) staan, terwijl zij zooveel mogelijk den rook met haar sarong opvangt, voor wat de laatsten betreft, met de bedoeling «een uitdrogende werking op de lichaamssecreties» uit te oefenen. [7] Bij de Ot-Dajak's in de binnenlanden van Borneo wordt de moeder boven een kuil geplaatst, waarin zekere houtsoorten, gemengd met de aarde van eenen mierenhoop, in brand gestoken zijn. «De bloeding wordt bij deze, eenige malen herhaalde behandeling, door den rook weldra gestuit, de vochten worden opgedroogd, en de moeder wint hare krachten zoo spoedig terug, dat zij den volgenden dag reeds in staat is, om haar kind in boomschors gewikkeld rond te dragen en hare gewone bezigheden weder te

---

[1] J. Kreemer Jr. De Loeboes in Mandailing. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 66 (1911) Blz. 315.

[2] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 74.

[3] M. J. van Baarda: Woordenlijst Galélareesch-Hollandsch (1895) i. v. u k u.

[4] G. Heymering: Zeden en gewoonten op het eiland Rottie. Tijdschr. N. I. 1843 dl. II Blz. 629.

[5] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 468.

[6] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 142.

[7] Th. A. L. Heyting: Beschrijving der onderafdeeling Groot-Mandeling en Batang Natal. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie dl. 14 (1897) Blz. 292; J. Kreemer Jr.: t. a. p. Blz. 314 vg.

verrichten» [1] Eindelijk vinden wij nog van de Tanimbareezen opgeteekend, dat de vrouwen na den partus met wijd geopende beenen boven den rook van een bak met vuur staan. [2]

Ook omtrent de wijze waarop de roostering wordt toegepast loopen de berichten nogal uiteen. Terwijl Kruyt op Celebes constateerde, dat ze eene bloote verwarming is, [3] wordt ze elders als eene formeele blakering voorgesteld. Dit laatste is bijvoorbeeld ten aanzien van de Atjehers het geval. «De kraamvrouw lijdt daardoor vreeselijk» — schrijft Prof. Snouck Hurgronje — «en wentelt zich in alle richtingen om hare huid voor verzenging te bewaren.» [4] Bij de Zee-Dajak's zit de vrouw, zooals we zagen, met haar rug naar een vuur gekeerd, »thus she continues day and night with very little change of position, and generally suffers more from this and from the scorching and blistering from the fire than in the delivery itself.» [5] Ook op Soemba wordt de kraamvrouw letterlijk geblakerd, zegt Roos. [6] Op Loeang en Sermata (Zuidwestereilanden) ligt ze zóó dicht bij het vuur, dat er vaak brandwonden ontstaan, [7] en op het tot de zelfde eilandengroep behoorende eiland Babar, dat het haar der pubes vanwege de hitte zelfs verschroeit. [8] Op Timor zegt men, dat het lichaam gaar of rijp moet worden gemaakt, hoe meer hitte de vrouw verduurt, kan het zijn tot smorens toe, des te beter voor haar. [9]

Beproefden we hierboven de toepassing van de kraamroostering en hare verspreiding in den Archipel te schetsen, het doel ervan lieten we nog onbesproken. Bij sommige schrijvers, die

---

[1] Dr. C. A. L. M. Schwaner: Borneo, beschrijving van het stroomgebied van den Barito (1853) Blz. 231.

[2] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 303.

[3] A. C. Kruyt: Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 40 (1896) Blz. 267. Vgl. ook: N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e sprekende Toradja's van Midden Celebes dl. II (1912) Blz. 50.

[4] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers, dl. I (1893) Blz. 412.

[5] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 99.

[6] S. Roos: Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk op het eiland Soemba. Verhandelingen Bat. Genootsch. dl. 23 (1850) Blz. 54.

[7] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 326.

[8] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 354.

[9] S. Müller: Reizen in den Indischen Archipel dl. II (1857) Blz. 259.

zich hieromtrent uitlieten, vindt men de voorstelling, dat zij een middel is, of althans was, om booze geesten te verdrijven. Ook Dr. Wilken liet zich aldus uit.[1] Inderdaad zijn vuur en rook bij de Indonesiërs daartoe vaak aangewende middelen. Toch mogen we, dunkt ons, veilig aannemen, dat deze gewoonte hare veelzijdige verbreiding nimmer zou hebben erlangd, wanneer de voren besproken gunstige werking van warmte op verwondingen en de — werkelijke of vermeende — haemostatische werking van rook op bloedingen hun ook in dit opzicht niet tot wegwijzer had gediend. En evenals bij de genoemde antiseptica der Inlanders, zal ook hierbij de empirie wel aan de bezwering zijn voorafgegaan. Door Mandailingers en Loeboe's, bij wie wij zelf dit gebruik aantroffen en meermalen naar de bedoeling ervan navraag deden, werd ons nadrukkelijk verzekerd, dat er niet anders mee beoogd wordt, dan eene uitdrogende werking op de lichaamssecreties der kraamvrouw. De reeds vermelde gewoonte der Atjehers om personen, die gewond of gekneusd zijn evenzoo te behandelen, wijst er o. i. op, dat ook de kraamroostering bij hen allereerst eene therapeutische bedoeling heeft. Zelfs Kruyt die, — we wezen er hierboven op — o. i. wel eens wat al te zeer geneigd is, om handelingen, die bij de Inlanders slechts op utiliteitsgronden berusten, binnen den kring van het animisme te trekken, kwam, althans wat de Toradja's betreft, tot de conclusie, dat dit gebruik niet dient tot verdrijving van booze geesten, maar slechts eene zuivere sanitaire maatregel is.[2] Trouwens ook uit de bovengeciteerde voorbeelden, waarbij we, zooveel mogelijk, de door de betrokken Inlanders zelve opgegeven motieven voor dit gebruik vermeldden, kan voldoende gebleken zijn, dat dit slechts op natuurlijke doelmatigheidsoverwegingen berust.

Ook Ploss is van meening, dat bij de berooking van kraamvrouwen de bedoeling voorzit eener desinfecteerende en pijnstillende werking.[3] Dat ook onze voorouders aan rook werkelijk

[1] Dr. G. A. Wilken: Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch Indië (1893) Blz. 206.

[2] A. C. Kruyt: Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. dl. 40 (1896) Blz. 267

[3] Dr. H. Ploss: Das Weib in der Natur- und Völkerkunde 8e Auflage (1905) dl. II Blz. 373. Dezelfde schrijver vermeldt, dat vroeger ook in Duitschland een rookbad van de kraamvrouw (en ook van de menstrueerende) zeer gebrui-

desinfecteerende eigenschappen toekenden, lang vóórdat ze van de ware smetstoffen iets afwisten, blijkt wel uit de aanwending ervan bij epidemiën o. a. bij pest. We duidden hier vroeger reeds op (Blz. 11). Zoo lezen we nog bij Osiander: «Schon in ältern Zeiten hat man es vielfältig in Pestepidemien versucht, durch Holzstösze, die man in den Straszen anzündete, der Seuche Einhalt zu thun.» [1] En wil men één voorbeeld uit vele uit onzen Archipel, dan wijzen we nog op de volgende mededeeling ten aanzien van de Batak's: «Wenn eine Epidemie herrscht, verbrennt ein jeder vor seinem Hause beiszend riechende Sachen, wie Pulver, Schwefelerde, weiche Erde, damit die b e g u sich scheuen, ins Dorf zu kommen.» [2]

Verder is er nog eene omstandigheid, die er op wijst, dat we het doel van de toepassing van warmte bij kraamvrouwen niet, of niet uitsluitend, hebben te zoeken in de geestenwerende kracht, die in andere gevallen aan het vuur wordt toegeschreven n. l. deze, dat men voor overeenkomstige doeleinden ook wel gebruik maakt van vochtige warmte in den vorm van een dampbad.

Zoo beveelt Njonja van Blokland in haar receptenboek aan, om bij haemorrhoidale pijnen en bloedingen te gaan zitten boven den damp van kokende wilde posteleinbladen (k r o k o t), of wel boven roode baksteenen, waarop men azijn heeft uitgegoten. [3] Riedel schrijft van de Amboneezen: «Na den afloop der bevalling wordt, terwijl zij in dezelfde positie zitten blijft, onder de partes genitales der moeder een aarden pot met azijn, waarin drie heete steenen geworpen worden, geplaatst als haemostati-

kelijk was. De vrouw zat hierbij op een stoel, waaronder een smeulend kolenvuur; daarbij was zij geheel in een deken gehuld, waaruit alleen haar hoofd zichtbaar bleef (t. a. p. Blz. 375).

[1] Dr. J. F. Osiander: Volksarzneymittel (1826) Blz. 262.

[2] L. J. Warneck: Die Religion der Batak (1909) Blz. 68.

[3] Njonja van Blokland: Doekoen djawa, oetawa kitab roepa-roepa obat njang terpaké di tanah Djawa, 3e druk (1899) recept No. 109. Deze primitieve vorm van dampbad werd en wordt zelfs nu nog wel in Europa toegepast, ook bij ziek vee. In een oud-Duitsch receptenboek lezen we omtrent de toepassing hiervan: „Man nimbt 2 Ziegelsteine macht solche ganz glieent, duet solche auf 2 Peutel in ein kibel und giest langzam eine halb mas Esich, darauf steltz unter die kueh, die kueh wol zugedeckt, damit der dampf schwizen macht und in leib hineinschegt, dan wirds Recht und gesund sein". (Dr. M. Höfler. Ein Sindelsdorfer Hausmittelbuch für Tierkrankheiten. Janus 1910 Blz. 695).

cum, zoomede om de aangedane deelen der vulva door warme dampen te verzachten; deze behandeling duurt vijftien dagen achtereen.»[1] De Galelareezen passen dampbaden toe, zoowel op het geheele lichaam als op enkele deelen. Zij nemen alsdan een grooten aarden pot, dien zij toedekken met een plank of schijf, waarin een gat is, waar een bamboekoker als stoompijp in past. Nemen zij een dampbad voor het geheele lichaam, dan hullen zij zich in een sarong en laten daaronderin den stoom van de pijp uitkomen; zijn slechts enkele deelen bedoeld, dan richt men uitsluitend den stoom daarheen.[2] Van de Gajo's vinden we vermeld, dat ze tegen zwellingen en aanhoudende hevige koorts dampbaden aanwenden: de zieke wordt in zittende houding geheel en al gepakt in een ligmat of in eenige kains; vlak vóór hem, tusschen zijn beenen, wordt een heet gemaakte steen geplaatst; daarop giet men water door een kleine in de mat of de kains aangebrachte opening; door de hitte van den steen verdampt het water, welke damp om het nagenoeg naakte lichaam opstijgt, zoodat de patiënt aan het zweeten raakt.[3] Deze toepassing van het dampbad wordt tot hetzelfde doel bij verschillende stammen in den Archipel aangetroffen.[4] De Enganeezen passen bij ingewandsaandoeningen het stoombad in dier voege toe, dat de patiënt den buik boven een steen houdt, die door een fel vuur verhit wordt en waarop door den doekoen on-

---

[1] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 73.

[2] M. J. van Baarda: Woordenlijst Galélareesch-Hollandsch (1895) i. v. kupupu.

[3] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. toengoep Blz. 987 vg.

[4] B.v. bij de Menangkabauers (Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 383 vg.); bij de Niassers: o.a. door onder het huis van den lijder een ketel met water — waarin allerlei ingrediënten — aan de kook te brengen. „Der aus dem Kessel aufsteigende Dampf wird mittels einer Bambusröhre durch eine Öffnung im Fussboden des Hauses in den Schlafraum geleitet. Der Patient kauert, von einem Tuch überdeckt, über der Öffnung, in welche die Bambusröhre mündet". (Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 85); bij de Javanen: (Njonja van Blokland: Doekoen djawa, oetawa kitab roepa-roepa obat njang terpakè di tanah Djawa, 3e druk (1899) recept no 808); bij de Dajak's: (Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 449); bij de Batak's: (G. Simon: Die Heilkunst der Eingeborenen in Sumatra. Berichte d. Rhein. Miss. Gesellsch. (1902) Blz. 323). Vgl. ook A. Hardeland: Dajacksch-Deutches Wdbk. (1859) i. v. timbon Blz. 603.

ophoudelijk koud water gegoten wordt.[1] Zagen we hierboven dat aan de z. g. kraamroostering soms een magisch cachet wordt gegeven, door daarbij duivelwerende stoffen te verbranden, ook bij de toepassing van dampbaden schijnt dit wel te gebeuren. We vinden dit o. a. van de Batak's vermeld.[2]

§ 3. *Toepassing van edelsteenen en metalen.*

Bij weinig ontwikkelde volken nemen de middelen uit het rijk der delfstoffen in de geneeskunde eene niet minder belangrijke plaats in dan de dierlijke en plantaardige artsenijen. Zoo vinden ook bij de volken van den Indischen Archipel steenen en metalen eene uitgebreide toepassing, speciaal bij de wondbehandeling. We zullen dus ook hieraan onze aandacht hebben te wijden, en bij ons onderzoek achtereenvolgens aan de orde stellen: de chirurgische toepassing van:

a. Edelsteenen (of halve edelsteenen)
b. Bezoarsteenen (stoffen van organischen oorsprong)
c. Slangensteenen (stoffen van uiteenloopenden aard)
d. Metalen.

Het is vooral bij beten van giftige dieren, dat de Inlanders hun toevlucht nemen tot bijzondere steenen, die dan op de beetwond worden geappliceerd, om het gift van zijne kracht te berooven en den bloedloop te stuiten. Bij de Dajak's van Landak en Tajan bijvoorbeeld gebruikt de geneeskundige (b a l i a n) tot dat doel, in geval van een vergiftigden beet, hetzij van slang, schorpioen, of duizendpoot, een klein langwerpig rond steentje (b a t o e p a n a w a r = lett. steen, die krachteloos maakt), waarmede over de wond wordt gewreven.[3] Van de Moeroet's,

---

[1] O. L. Helfrich: De eilandengroep Engano. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2ᵉ serie dl. 5 (1888) afd. meer uitg. artt. Blz. 292. Dit is wel de meest primitieve vorm van het stoombad. De oude Grieken pasten het op gelijksoortige wijze toe: „On provoquait la sueur en se tenant dans une étuve, sèche ou artificiellement remplie de vapeur, par l'aspersion d'eau sur des cailloux, sur des morceaux de fer incandescents, ou sur le pavé même du bain fortement echauffé: le bain de vapeur était inventé (Dr. Cabanès: Moeurs du passé, 2ᵉ Serie, Blz. 45).

[2] G. Simon: Die Heilkunst der Eingeborenen in Sumatra. Berichte d. Rhein. Miss. Gesellsch. (1902) Blz. 323. Vgl. over dampbaden buiten den Archipel: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende volksmedizin dl. II (1909) Blz. 293, en Dr. M. Bartels: Die medicin der naturvölker (1893) Blz. 137 vg.

[3] M. C. Schadee: Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Dajaks van Landak en Tajan. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 59 (1906) Blz. 216.

een Dajakstam in Britsch-Noord-Borneo, lezen we, dat sommigen in het bezit zijn van een «greenstone, which is said to absorb the poison.» [1]. Ook Hardeland vermeldt het gebruik van groene steenen (piroes) bij de Ngadjoe's, welke steenen uit Mekka zouden worden aangebracht en inwendig worden toegediend: «Man schabt ihn, und giebt das Abgeschabte Kranken zu essen; besonders viel wird er als Gegengift gebraucht.» [2]

Rumphius noemt nog den, bij Javanen en Maleiers onder den naam van widoeri bekend staanden, boom-agaat (mokasteen) — een chalcedoonvariëteit met dendrietische- of boomvormige teekeningen — als een middel tegen beten van giftige dieren. Hij schrijft omtrent de toepassing van dezen steen: «Onlanks is het ook in 't werk gestelt aan een slaaf, die in zijn hand gesteken was door de fenijnige pijlen van den visch Pylstaert, Pastinaca marina, waar van hem den geheelen arm opswol met grooten brand en pijn, doch een Boomtje-Achaat eerst in water gelegt en verkoelt, en daar na op den steek gebonden zijnde is hij geneezen.» [3]

Veel belangrijker dan de voorgaande min of meer vage berichten zijn echter die nopens de aanwending van de onder

---

[1] H. Ling Roth: The natives of Sarawak dl. I (1896) Blz. 298.

[2] A. Hardeland: Dajacksch-Deutches Wdbk. (1859) i. v. pirus Blz. 438. Welke steen hier met dit „piroes" bedoeld is, is niet uit te maken. Zooals bekend, is dit de inlandsche schrijfwijze van het Arabische firuzadsch, dat turkoois beteekent, een blauwgroene steen. Dat de Dajak's dezen harden steen zouden schaven is echter niet waarschijnlijk. Eerder is te denken aan serpentijn, die zich wèl laat schaven en dien de Dajak's zelfs tot allerlei kleinodiën weten te verwerken. „Die grosse Gewandtheit, mit der dieser Stein umgeformt wird, ist staunenswert", zoo lezen we zelfs bij Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. II (1907) Blz. 224. Brengen we hier in herinnering, hoe aan den serpentijn ook vroeger in Europa de kracht werd toegekend om de schadelijke werking van giften op te heffen (zie hierna blz. 63).

[3] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 288, waarin ook afbeeldingen dezer soort agaten, waarop de natuur als 't ware boomen, landschapjes en figuurtjes zeer natuurlijk gewerkt heeft. Men weet, dat aan de tot de halve edelsteenen gerekende bontgekleurde agaten met hun fraaie kleurschakeeringen eertijds in Europa allerlei wonderkrachten werden toegeschreven: zij werden op beet- en steekwonden van schorpioenen en slangen gelegd, zij zouden de menstruatie onderdrukken enz. Tot regeling der menstruatie worden in Italië nog heden roode agaten gedragen. (Vgl.: Dr. H. Fühner: Lithotherapie, historische Studien über die medizinische Verwendung der Edelsteine (1902) Blz. 48 vg.)

den Arabischen naam van aqiq (Jav. akik; Soend. angkik; Mal. aqiq; Atj. akè; Mak. Boeg. akké) bij de Mohammedaansche bewoners onzer Oost algemeen bekende en zeer gezochte steenen.

Op Java worden deze akik's in verschillende soorten en kleuren door de aldaar zijnde Arabieren aan de landslieden verkocht. Van Hien noemt er eenige soorten van, zooals de Akik-Hindi, de Akik Sleman, de Akik Yahman, waarvan de laatste — de uit Jemen afkomstige akik — bijvoorbeeld den bezitter ervan zou beveiligen tegen geweerschoten en lans- of krissteken en verder nog de eigenschap zou bezitten, het gift te zuigen uit een wond, veroorzaakt door een slange- of dollehondsbeet. [1]

Van de Atjehers schrijft Dr. Snouck Hurgronje, dat zij beten van verschillende giftige dieren meenen te kunnen genezen, door er nu en dan met een geneeskrachtig edelgesteente (vooral akè) op te drukken. [2]

Dr. Matthes vermeldt, dat ook bij de Makassaren en Boegineezen allerlei geïmporteerde aqiq-soorten (hier akké genoemd) in omloop zijn, waarvan de namen akké soelemang en akké yamani ons reeds van Java bekend zijn. [3] Zij kennen aan sommige dier steenen eene bloedstelpende kracht toe. Zoo bezigde zekere opperpriester van Gowa, volgens Dr. Matthes, altoos een ring met een robijn(?), waarvan de eenvoudige aanraking, naar hij meende, voldoende was om het bloeden te stuiten. [4] Dat ook hierbij wel aan een akké moet worden gedacht, blijkt uit de zich aan het voorgaand bericht aansluitende mededeeling van Kruyt, dat de Mohammedaansche Toradja's aan de Tomini-bocht als bloedstillend middel bij besnijdenis eveneens gebruik maken van ringen met roode steenen, aké jama en aké badara genaamd (d. i. aké uit Jemen en bloedroode aké). Deze steenen worden verder bij alle mogelijke verwondingen aangewend. [5]

[1] H. A. van Hien: De Javaansche geestenwereld enz. dl. II (1896) Blz. 39.

[2] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 53.

[3] Dr. B. F. Matthes: Makassaarsch-Hollandsch Wdbk. 2e druk (1885) Blz. 819 i. v. akké.

[4] Dr. B. F. Matthes: Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes (1875) Blz. 156.

[5] N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes dl. I (1912) Blz. 350.

Onder het woord aqiq verstaan de Arabieren vóór alles de kornalijn of karneool [1], een chalcedoonvariëteit van roode kleur, welke aan de aanwezigheid van ijzeroxyde is toe te schrijven. Zij onderscheiden: de bloedroode en de vleeschkleurige kornalijn. Ibn al-Baitar zegt er — zich op Aristoteles (± 330 vóór Chr.) beroepende — in zijne uit de 13e eeuw dagteekenende geneesmiddelenverzameling o. a. het volgende van: «Von diesem Stein gibt es mehrere Arten und in mehreren Minen kommt er vor. Man bringt ihn von Yemen und den Küsten des mittelländischen Meeres. Es gibt eine sehr schöne Art, die eine starke Röthe und glänzende Farbe hat. Eine andere Art is weniger schön und glänzend, deren Farbe der des Fleischwassers ähnlich ist, wenn man Salz darauf wirft, und in welcher weisse verborgene Linien enthalten sind. Wer den Carniol als Siegelring trägt, dessen Furcht wird bei Streitigkeiten beschwichtigt. Dieser Stein unterdrückt den Blutfluss wo er auch Statt haben mag, und vorzüglich bei denjenigen Frauen, die an andauerndem Monatfluss leiden.» [2] Dit bijgeloof in de bloedstelpende kracht van den kornalijn is reeds sedert ouden datum bij de Mohammedanen, zoowel in Arabië, als in Voor-Indië, levendig geweest [3], en het ligt dus wèl voor de hand, dat de Mohammedanen in ons Indië, met de steenen zelf, dat bijgeloof van hunne over-

[1] La traduction du mot aqiq par „cornaline" ne présente pas le moindre doute. Cette interprétation est généralement admise, mais en réalité c'est un nom générique qui s'applique à un groupe de quartz-agates qui se distinguent entre eux par la variété des couleurs. (M. Clément-Mullet: Essai sur la minéralogie arabe. Journal Asiatique (1868) I Blz. 157). De oude naam „kornalijn" zou aan dezen steen zijn gegeven om zijn hoornachtig voorkomen (Lat. cornu = hoorn), terwijl de latere naam „karneool" betrekking heeft op de kleur (carneus = vleeschkleurig).

[2] Ebn Baithar: Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel enz. Aus dem Arabischen übersezt von Dr. J. v. Sontheimer dl. II (1842) Blz. 201.

[3] J. H. van Linschoten schreef o. a. in zijn Itinerarium: „Den steen ghenaemt Alakecca (lees: aqiq) wert ooc genaemt Bloet-steen: want stempt metter haest het bloedt," (ed. 1614 Blz. 105). Zie verder G. P. Rouffaer: Waar kwamen de raadselachtige moeti-salah's (aggri-kralen) in de Timorgroep oorspronkelijk vandaan? Bijdragen T. L. en Vk. dl. 50 (1899) Blz. 564 vg. In deze omvangrijke studie vindt men o.m allerlei bijzonderheden over kornalijnen met betrekking tot onzen Archipel bijeengebracht, en ook aan de hand van Portugeesche bronnen aangetoond, dat reeds sedert omstreeks 1500 kornalijnen uit Voor-Indië via Malaka in onze Oost werden geïmporteerd. Nog tegenwoordig bereiken de Cambaysche kornalijnen onzen Archipel en zijn o. a. ook bij de Dajak's zeer geliefd onder den naam van lameang. Vgl. over deze lameang's, M. T. H. Perelaer: Ethnographische beschrijving der Dajaks (1870) Blz. 42 en 100.

zeesche geloofsverwanten hebben overgenomen. Ook Mohammed zou volgens eene overlevering dit geloof aan de bovennatuurlijke krachten van de aqiq's hebben gedeeld. [1] Evenals echter in Arabië de naam aqiq ook wordt gegeven aan allerlei halssieraden van roode kleur uit glas, schelpen enz. gemaakt [2], is het wel waarschijnlijk, dat ook in onzen Archipel die naam op allerlei stoffen wordt overgedragen, die met de ware kornalijnen niet anders dan de kleur gemeen hebben.

Stellen we thans nog de vraag, hoe men er toe is gekomen, om den harden, in het geheel niet poreuzen kornalijn als bloedstelpend middel te gebruiken, dan past hierop wel hetzelfde antwoord, als op de vraag, waarom onze voorvaderen bijv. roode zijde aanprezen tegen neusbloeden. Het zijn beide voorbeelden van de wijdverbreide leer der signatuur, waarop we in de volgende paragraaf uitvoeriger zullen wijzen. Dat niet alleen kornalijnen, maar welhaast alle soorten van roode edelsteenen (en halve edelsteenen) — hetzij uit- hetzij inwendig toegediend — als waardevolle middelen werden aangemerkt tot tegengang van bloedingen en vergiftiging, kan door tal van voorbeelden uit de oude volksgeneeskunde worden gestaafd.

Zoo stond bij de oude Arabische pharmakologen om genoemde reden de purperroode robijn (Lat. rubeus = rood) in hoog aanzien. Ibn-al-Baitar schreef in zijn boven reeds aangehaalde pharmakopoea van dezen edelsteen, dat hij een wonderlijk middel is om giften te weerstaan; volgens El-Basry is hij werkzaam tegen haemorrhagiën en volgens Razes voorkomt hij zelfs, als halssieraad gedragen, het stollen van het bloed. [3] Bij de Arabieren is de robijn bekend onder den naam jakoet, welke als zoodanig ook in de Indonesische talen is overgegaan. [4]

De roode jaspis, een halve edelsteen, gold eertijds in Europa

---

[1] M. Th. Houtsma, T. W. Arnold, R. Basset en R. Hartmann: Enzyklopaedie des Islām (1913) i. v. Aķiķ dl. I Blz. 251.

[2] Enzyklopaedie des Islām t. a. p.

[3] Dr. H. Führer: Lithotherapie, historische Studien über die medizinische Verwendung der Edelsteine (1902) Blz. 92 vg.

[4] Dr. Führer wijst er in zijne bovenaangehaalde dissertatie op, dat het Arabische jakoet feitelijk een collectief begrip is, dat met ons „korund" identisch is, zóó heeft men behalve de roode jakoet (robijn) ook de blauwe j. (saffier), de gele j. (topaas), de groene j. (smaragd) en de witte j. (witte saffier). (Dr. H. Führer t. a. p. Blz. 72). In het Mal. Ned. Wdbk. van Von de Wall vindt men i. v. jaqoet = robijn; hyacinth; saffier; chrysolieth.

als een probaat middel om menstruatiën, neusbloedingen en allerlei wondbloedingen te stuiten. [1]

De haematiet, of bloedsteen (Gr. haima = bloed), ook roodijzersteen genoemd, zou, volgens Dioskurides en Plinius en ook volgens latere schrijvers, gepulverd, en inwendig toegediend, allerlei bloedingen (bijv. van uterus, maag, longen enz.) stuiten en ook dienstig zijn tegen slangebeet [2]. Het vasthouden van dezen steen gedurende de bevalling door de barende zelf zou nog heden ten dage hier en daar in Europa een middel zijn, om ongewenschte bloeding te voorkomen [3]. Phil. Baldaeus vermeldt in zijne «Nauwkeurige Beschrijvinge van Malabar en Choromandel» over den haematiet (of bedoelt hij de Oostersche bloedsteen = kornalijn?): «Van dezen steen maken de Indianen zommige Koralen, welke zij dragen om het bloedt te stoppen; men stelpt daar mede de stonden der Vrouwen, en overtolligh bloedt lossen. Zij nemen den steen, en leggen die in 't koude water, daar na drukken zij hem in de handt, en sluyten ze vast toe, zij gelooven vastelijk zoo eenige bloedige plaats met dezen steen geraakt werd, dat het bloet terstont zal stelpen en ophouden» (Blz. 167 vg.).

Is deze op hun kleurverwantschap met het bloed steunende medische toepassing van roode steenen niet anders dan bijgeloof, zoo wil dit echter niet zeggen, dat aan de aan allerlei steenen toegeschreven haemostatische werking iedere rationeele grondslag vreemd zou zijn. Reeds het feit, dat aan vele niet-roode steenen diezelfde eigenschap wordt toegekend, maant tot voorzichtigheid aan bij de beoordeeling dezer middelen. Zoo is het wel aan te nemen, dat men zich de afkoelende werking van steenen reeds vroegtijdig heeft trachten ten nutte te maken, om het uitvloeiende bloed tot stolling te brengen. En verder heeft Dr. Fühner in zijn aangehaalde monografie aangetoond, dat in de lithotherapie vaak verwisseling heeft plaats gehad van niet-werkzame steenen met gelijkgekleurde, wèl-werkzame stoffen, bijvoorbeeld koper- en ijzerzouten. Een mooi voorbeeld hiervan is de saffier. De Ouden begrepen onder dezen naam niet den

[1] Dr. H. Fühner: Lithotherapie, historische Studien über die medizinische Verwendung der Edelsteine (1902) Blz. 76. Ook: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 469.

[2] Dr. H. Fühner: t. a. p. Blz. 68 vg.

[3] Dr. M. Höfler: Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit (1888) Blz. 39 vg.

fraaien blauwen edelsteen van thans, maar den blauwen lazuursteen (Lapis lazuli), dien zij ook verwisselden met het koperlazuur (Lapis azurnis) d. i. een kopercarbonaat, waarvan de adstringeerende eigenschap hun zeer goed bekend was. Toen de naam saffier, door Arabischen invloed, overging op den edelsteen, dien wij onder dien naam kennen, werden op deze de eigenschappen van het genoemde koperzout overgedragen, waarbij nog kwam de uit Indië stammende opvatting, dat de saffier werkzaam zou zijn tegen giften [1]. Ook de aan den onwerkzamen groenen smaragd eertijds toegedichte eigenschap, om giften te weerstaan, berust waarschijnlijk op eene dergelijke verwisseling van dezen edelsteen met malachiet (kopercarbonaat) [2].

Naast de eigenlijke steenen behooren de z.g. bezoarsteenen, die van organischen oorsprong zijn, in geheel het Oosten tot de meest verspreide geneesmiddelen, en wordt aan de laatsten, evenals aan de eersten o. m. de kracht toegeschreven, om werkzaam te zijn tegen alle soorten van giften. Dit blijkt reeds uit den naam, die van Perzische afkomst is, en kortweg «giftverdrijver» beteekent [3]. Ibn-al-Baitar schrijft er, met een beroep op Aristoteles, o. a. het volgende van: «Er ist theuer, geschäzt, weich anzufühlen, ohne übermässig weich zu seyn.... Seine Eigenschaft besteht darin, dass er bei thierischen und vegetabilischen Giften von Nuzen ist, namentlich im Biss giftiger Thiere, deren giftigen Biss er vernichtet. Wenn man von ihm zwölf Gran gepulvert und durchgesiebt nimmt, so rettet er von dem Tod, und entfernt das Gift durch Schweiss und Aussonderung der Unreinigkeiten. Wenn Personen diesen Stein als Halsband oder Siegelring tragen und einen solchen Ring in den Mund eines Gifttrinkenden legen, der davon schlürft, so zieht er von demselben Nuzen. Wenn ein solcher Siegelring auf die Stelle eines Scorpionenstichs oder Bisses giftiger Thiere, oder auf die Stelle des Stichs giftiger Insekten, wie der Canthariden und Wespen gelegt wird, so äussert er offenbaren Nuzen. Wenn

[1] Dr. H. Fühner: Lithotherapie (1902) Blz. 97 vg.

[2] Dr. H. Fühner: t. a. p. Blz. 101 vg.

[3] De oorspronkelijke vorm = pâdzahr, samengesteld uit pâd = uitdrijvend en zahr = gift. Bij de Arabieren werd het bâzahr en in de Westersch-Arabische uitspraak bézahr. Door de Arabische geneeskunde is het woord in de Europeesche talen gekomen. (R. Dozy: Oosterlingen (1867) Blz. 25 vg.)

dieser Stein gepulvert und auf die Bissstellen giftiger Thiere gelegt wird, im Augenblick, wo Personen gebissen oder gestochen werden, so zieht er das Gift an. Wenn die Stelle brandicht wird, ehe man mit Arzneien dem Gift entgegenwirken kann, dann wird von diesem Stein auf solche Stellen eingestreut, nachdem er vorher gepulvert ist, der sie dann heilt. Wenn man diesen Stein auf den Körper eines Scorpions legt, so zerstört er die Wirkung seines Stichs. Wenn davon zwei Gran gepulvert, mit Wasser verbunden werden, und man dieses in den Mund der Vipern oder Schlangen giesst, so erstickt er dieselben, die dann sterben» [1]. Er behoeft wel niet aan toegevoegd, dat de auteur hier het oog heeft gehad op den Oosterschen bezoar — d. i. een galsteen, die van de Perzische bezoargeit (Capra aegagrus Gm.) afstamt — die door de Arabieren uit Indië in den Europeeschen artsenijenschat werd ingevoerd en ook daar als de eenig echte en kostbaarste bezoar werd aangemerkt [2]. Zelfs tot in de 18e eeuw beschouwde men in Europa de bezoarsteenen, naast theriak en mithridaat, als het tegengiftmiddel bij uitnemendheid. «Den Bezoar» — zoo schreef van Beverwijck (1660) — «werckt uyt sonderlinge ende verborgen eygenschap tegen vergif, ende vergiftige beten» [3].

Behalve de genoemde Oostersche bezoar, vindt men in de antieke pharmakopoeae, zij het dan als minderwaardig, nog andere bezoarsteenen genoemd, die echter geen galsteenen, maar darmsteenen zijn n.l. de Westersche bezoar — afkomstig van Lama en Vicuña, beide in Zuid-Amerika inheemsch; — de Duitsche bezoar — afkomstig van een gems en bestaande uit ballen (z.g. Gemskugel), die vooral uit ingeslikt haar bestaan; — en de minerale bezoar (kalkachtige concretie), die slechts in kleur met de andere soorten overeenkomt [4]. Hoewel dergelijke

---

[1] Ebn Baithar: Grosse Zusammenstellung etc. übers. von Dr. J. v. Sontheimer dl. I (1840) Blz. 119. Meerdere aanduidingen omtrent den Oosterschen Bezoar bij Arabische schrijvers vindt men bij Dr. H. Führer: Bezoarsteine. Janus 1901 Blz. 319 vg.

[2] Dr. H. Führer: t. a. p. Blz. 318.

[3] J. van Beverwijck: Schat der Ongesontheydt dl I (1660) Blz. 46. In zijn Itinerarium (1614 Blz. 160) zegt J. H. van Linschoten: „Deze steen Bezar is seer costelicken, ende wert veel ghebruyckt in Indien teghens alle fenijn ende crancheden, en wert meer gheacht als eenighen Eenhoorn in Europa; want is seer gheexpermenteert, ende wort tot grooten prijs vercocht."

[4] Dr. H. Führer: t. a. p. Blz. 318.

steenachtige afscheidingen ook in planten worden gevormd, worden deze in de oude artsenijverzamelingen toch niet onder de bezoarsteenen genoemd en evenmin de zg. calculeuze steenen, die in blaas en nieren worden aangetroffen.

De bezoarsteenen hebben meestal een ronden vorm, maar zijn overigens zeer verschillend van kleur en samenstelling. Ze zijn licht, tamelijk zacht en missen eene vaste kern. »Quand on scie un bezoard par le milieu, on trouve au centre quelque matière végétale qui a été le noyau ou la base de la concrétion" — aldus Clément-Mullet [1]. Deze centrale substantie wordt ingesloten door meerdere uit concreties bestaande lagen, die een glanzend gepolijst voorkomen hebben. De medische toepassing dezer concrementen bleek reeds uit het aangehaalde citaat van Ibn Baitar, ze worden nl. als talisman gedragen, of inwendig toegediend, of op de wondplaats gedrukt.

Ook bij de volken van den Indischen Archipel worden aan steenachtige verhardingen in dieren en planten allerlei uitnemende, ook therapeutische, eigenschappen toegeschreven en worden ze zoowel uit- als inwendig toegediend. Zooals men weet, worden ze door de Inlanders met de algemeen gangbare namen van moestika (Skr. mastāka = kop) en goeliga (Skr. goelika = kogel) aangeduid. Rumphius schrijft kort en duidelijk: «Mestica moet een hard steentje zijn, glad, zelden of niet doorschijnende, voortgebragt in plaatzen daar ze de natuur zelf niet maakt, als in 't vleesch, herzenen, vet en aan de beenderen der dieren, in 't zuivere hout en in de vruchten van zommige planten» [2]. Verder zouden volgens dezen schrijver de namen moestika en goeliga niet identisch zijn, maar zouden de Maleiers met den laatsten naam alleen die concrementen bedoelen, welke men wrijven en innemen kan [3]. Deze «steenen» zijn in het oog van den Inlander een panacea tegen welhaast alle denkbare kwalen. Sommige ervan behooren van

[1] M. Clément-Mullet: Essai sur la minéralogie arabe. Journal Asiatique (1868) I Blz. 149.

[2] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 291.

[3] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 297. Het verdient opmerking, dat R. alleen den apen- en den stekelvarkenbezoar goeliga noemt en alle andere door hem opgesomde concrementen moestika. Een ander Maleisch woord, waarmede men versteeningen in planten en dieren (?) aanduidt is boentat (Vgl. Mal. Ned. Wdbk. v. Von de Wall.)

ouds [1] tot de meest gerenommeerde tegengiftmiddelen; hiervan zullen we thans een paar voorbeelden geven.

Allereerst dient wel genoemd de apenbezoar. In het eerste deel van de Encyclopaedie van N. I. (i. v. aap Blz. 2*a*) lezen we: «In de magen en ingewanden van sommige apen worden de zoogenaamde Bezoar-kalksteenen of- ballen gevonden, waaraan tegen uit- en inwendige vergiftigingen eene buitengewone geneeskracht wordt toegeschreven. Merkwaardig is het, dat die ballen, welke in de magen der Slankapen, (Semnopithecus) en in het bijzonder der Neusapen (b i n t a n g a n) gevonden worden, door de inboorlingen als behoorende tot de fijnste en beste qualiteit, hooger geschat worden dan alle andere Bezoar-steenen.»

Volgens Dr. A. G. Vorderman maakt de apenbezoar ook een der ingrediënten uit van de Chineesche inblaaspoeders tegen keeldiphtheritis. «De meest gewilde» — zoo schrijft hij — «komt van Bandjermasin (Z. O. afdeeling van Borneo) en is afkomstig van groote aapsoorten, zooals de orang-oetan en de neusaap. Een thail dezer stof is te Batavia f 40.— waard. De concrementen bestaan uit cylindervormige, niervormige of bolronde lichamen, die uiterst glad zijn en slechts op een enkel punt een doffe plek vertoonen, meestal als indruksel. De kleur is groenachtig grijs. Behalve de laagsgewijze structuur, die enkel op de doorsnede kan worden herkend, bestaat er onder de Chineesche pharmaceuten een herkenningsmiddel, waaraan zij de echtheid van het artikel toetsen. Daartoe wordt een weinig vochtige sirihkalk op de buitenzijde van de hand gebracht en de kalk door middel van den te onderzoeken bezoar op de huid uitgewreven. Neemt de kalk een gele kleur aan, dan wordt de bezoar als echt erkend». [2]

---

[1] Volgens oude Chineesche berichten werden onder de geschenken, die in de 2e helft der 11e eeuw van uit Java het Chineesche hof werden aangeboden ook bezoarsteenen aangetroffen, met de daaraan toegekende eigenschap om giften onschadelijk te maken. (Dr. F. Hirth: Die Länder des Islâm. T'Oung Pao, dl. V. Suppl. (1894) Blz. 45 nt. 4). De bezoar is wegens zijne ondersteldo kracht als tegengift, zooals Prof. Veth schrijft „een der oudste titels van Borneo's glorie". (P. J. Veth: Borneo's Wester-Afdeeling dl. I (1854) Blz. XIX en de daar aangehaalde bronnen). Ook in het rapport van S. Bloemaert over Borneo in 1609 worden de bezoar's onder de voornaamste producten van dit eiland genoemd. (Begin ende Voortgang v. d. vereenigde Ned. geoctr. O. I. Comp. dl. 2 no. 15 Blz. 100).

[2] Dr. A. G. Vorderman: De Chineesche behandelingswijze van keeldiphtheritis. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 29 (1889) Blz. 599. Ook Bock beschrijft de

Geven we thans nog eens het woord aan Rumphius; hij zegt van den apenbezoar (goeliga kĕkah): «Aan koleur en fatzoen verschilt hij niets van d'ouden, want de meeste zijn mede olijverwig, andere groengeel, zommige ook bruinachtig, gemeenlijk zoo groot als een hazelnoot, andere langwerpig als een stuk van een vinger, alle van schellen over malkander liggende gemaakt, van binnen met een kleine holligheit, daarin men iets kafachtigs vindt, hetwelk voor het beste deel van dezen steen wordt gehouden; men brengt ze uit de Succadana en Tambas (lees: Sambas), plaatsen op Borneo, daar ze de strandwoonders bekomen van de berglieden; naar 't zeggen van deze, zouden ze groeijen in een zeker slach van Apen of Meerkatten, want zij konnen ons niet ter dege berigten van de eigentlijke gedaante dezes diers, daar in ze groeijen, alleenlijk daar in overeenkomende dat het een zeker slach van Apen is, die de Maleijers Kaka noemen; zommige zeggen, dat het groote en Apen zonder staerten zijn, diergelijke wij Bavianen noemen of beter Papianen; andere dat het kleine en Apen met lange staerten zijn, in 't bijzonder op Borneo, Mothien genaamt; andere wederom zeggen, dat ze groeijen in de maage van die Apen en veele bij malkander; andere en wel de meeste, dat men ze op dusdanige wijze vind: De berglieden gaan op zekeren tijd uit en schieten deze Apen met stompe pijlen of met spatten, die zij uit een roer blazen, die het dier slegts quetsen maar niet dooden; nu heeft den Aap die manier, dat hij een gaatje in 't lijf krijgende het zelve met krabben groter maakt, daar na zoekt hij eenige Medicinale kruiden, die hij in den mond kauwt en daar mede de gaten stopt, en waar over het vel toegroeit, waar uit dan metter tijd deze steenen groeijen, te weten uit de gekaude bladeren en het bloed dezes diers, na verloop van eenige jaaren gaan ze wederom in 't gebergte naar dezelve plaats, daar ze te voren den Aap gequetst hebben, schieten hem met scherpe pijlen dood, en betasten hem overal aan 't lijf, daar zij dan een bult vinden, snijden den zelven op

---

apenbezoar van Borneo als „groenachtig bruin, dikwijls zeer glanzend en meestal niervormig" en vermoedt dat deze niet anders is dan een galsteen. Hij schrijft dat deze steenen door de bevolking tegen fabelachtig hooge prijzen aan de Boegineezen worden verkocht, die ze als een uitstekend geneesmiddel beschouwĕn, terwijl de Dajak's zelf er als zoodanig geen waarde aan zouden toekennen. (C. Bock: Reis in Oost- en Zuid-Borneo 1887 Blz. 88).

en vinden den Bezoar daarin.»[1] Waar de schrijver aan zijne mededeeling omtrent dit curieuse middel der Dajak's van Borneo's Westkust, om bij de dieren kunstmatig bezoar's voort te brengen, toevoegt, dat hij voor de waarheid ervan niet in wil staan, zouden we zeker het veiligst doen, met er ook niet meer vertrouwen aan te schenken dan hij. Opmerkelijk echter is, dat ook Von Dewall hetzelfde van de Dajak's van Borneo's Noordoostkust vermeldt. Deze auteur zegt zelfs, dat men apenbezoar's heeft gevonden, waarin de punt van een pijltje nog zat.[2] Dit bericht vindt weer bevestiging in een later, waarin over den apenbezoar in Sarawak het volgende wordt verhaald: «The Guliga, more commonly known as Bezoar, forms a recognised article of export from the Rejang and Bintulu rivers in the Sarawak territory. These concretions are chiefly obtained from a red monkey (a species of Semnopithecus), which seems to be very abundant in the interior districts of Borneo...... The common monkey-bezoars vary much in colour and shape. I have seen them of the size of large filberts, curiously convoluted and cordate in shape, with a smooth, shining surface of a pale olive-green hue. Mr. A. R. Houghton once showed me one which was an inch and-a-half long, and shaped like an Indian Club. It was of a dirty greenish colour, perfectly smooth and cylindrical, and it had become aggregated around a portion of a sumpitan dart which appears to have penetrated the animal's stomach, and being broken off short has subsequently served as the nucleus for the formation af a calculus».[3] Echter zouden volgens dezen schrijver de apenbezoars in het algemeen op eene meer natuurlijke wijze in de lichamen dier dieren worden gevormd en door de inboorlingen worden gewonnen. «The part of the island which produces these stones in greatest abundance seems to be, by a coincidence of native raports, the district about the upper waters of the Balungar (Batang Kayan). The story is, that the head waters of this river are cut off from its lower course by an extensive tract of

[1] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 301.

[2] H. von Dewall: Aanteekeningen omtrent de Noordoostkust van Borneo. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 4 (1855) Blz. 436. Vgl. ook G. E. Rumphius t. a. p. Blz. 303.

[3] A. Hart Everett: On the Guliga of Borneo. Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society N° 4 (1880) Blz. 57.

hills beneath which the river disappears, a report by no means unlikely if the country be, as is probable, limestone. The people of the district have no communication with the lower course of the river, and are thus without any supply of salt. In lieu of this necessity they make use of the waters of certain springs, which must be saline mineral springs, and which the Kayans call »Sungan». These springs are also frequented by troops of the red monkeys before mentioned, and the Bezoars are most constantly found in the stomachs of these animals, through their drinking the saline water. The hunters lie in wait about such springs, and, so runs the report, on the animals coming down to drink, they are able to guess with tolerable certainty from external signs which of the monkeys will afford the Guliga, and they forthwith shoot such with their sumpitans. I have this account, curious in more ways than one, from several quite independent sources.» [1]

Bij Baldaeus lezen we, dat de Bandaneezen den bezoar, naar hun zeggen, uit het hoofd van sommige apen bekomen. «De Indianen en Chinezen» — zoo gaat hij voort — «gebruiken dezen steen met Roozewater tegens het venijn, alsmede tegens andere ziekten en melancholye.» [2] Elders vinden we omtrent den apenbezoar nog opgemerkt: »Il est extrêmement rare. Il vient particulièrement d'une espèce de Singes, qui n'est connue que dans l'Isle Celebes. Ce Bezoar est rond, au lieu que l'autre (n. l. de Oostersche bezoar) est de diverses figures. Les Portugais en donnent jusqu' à cent écus, lorsqu'il est de la grosseur d'une noix. Ils le recherchent plus que toute autre Nation, parce que le regardent comme un puissant Antidote, il les rassure contre la crainte du poison, dont ils se croyent sans cesse menacés, de la part les uns des autres.» [3] Men ziet hieruit wel, hoezeer de apenbezoar, naast andere bezoarsteenen, ook door de Europeanen in vroeger dagen als antidotum werd gewaardeerd. Uit meerdere oude reisbeschrijvingen zouden hiervoor bewijsplaatsen

[1] A. Hart Everett: On the Guliga of Borneo. Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society N° 4 (1880) Blz. 58.

[2] Phil. Baldaeus: Naauwkeurige Beschrijvinge van Malabar en Choromandel (1672) Blz. 169.

[3] Histoire générale des voyages dl. 17 (1763) Blz. 73. (Histoire naturelle des Indes Orientales). Blijkbaar is het citaat ontleend aan J. B. Tavernier: Les six voyages de — en Turquie, en Perse et aux Indes (1678) dl. II Blz. 409 vg.

zijn aan te voeren, maar we zullen het hierbij laten. Met recht kon Rumphius in zijn tijd nog schrijven: «Zeker wij Europeanen behoeven de Inlanders niet uit te lachen, want wij zijn aan dat euwel zomtijds mede ziek.»

Na den apenbezoar is die van het stekelvarken (goeliga landak) wel de belangrijkste. Op Borneo wordt hij tot allerlei medische doeleinden, ook als antidotum tegen het gift van slangen enz., tegen hooge prijzen verhandeld. Hart Everett schrijft: «I have seen one which was valued at $ 100. It was about the size of an average Tangiers'orange, and was perfectly spherical. The surface, where not artifically abraded, was smooth, shining, bronze-brown, studded with numerous irregularly-shaped fragments of dark rich brown standing out slightly above the general mass of the calculus. These fragments, in size and appearance, bore a close resemblance to the crystals in a coarse grained porphyritic rock.» Hij zag nog twee andere Landak-steenen «one of which bore a close resemblance to a block in shape, and was of a bright green colour, and the second was of a rich chocolate brown, and could best be likened in form to a Constable's staff. One porcupine stone which was opened was found to be a mere shell full of small brown shavings like shred tobacco.» [1] Volgens Bock zou de Goeliga Landak worden verkregen van een uitwendig gewond stekelvarken en beschrijft die aldus: «Zij is zeer licht, bruin van kleur, smaakt precies als kinine en is zoo sterk, dat men, als men een stuk in de hand houdt en de tong er van buiten tegen aanlegt, den bitteren smaak proeft.» Verder voegt hij hieraan toe: «Ik houd het er voor, dat deze galiga gevormd is van stukjes blad, die allengs op de wond bleven kleven en door het gestolde bloed als ware het een harde bal vormden.» [2].

Nix vertelt over een batoe goeliga, die hem te Indrapoera werd getoond, en die gevonden zou zijn in den kop van een rhinoceros. Deze steen was relatief licht, zeer hard en donker van kleur, maar tegen het licht gehouden doorschijnend. Volgens opgave van den bezitter was hij een universeel geneesmiddel; bij vergiftiging, of bloedspuwing behoefde men hem slechts in den mond te nemen en het speeksel in te slikken; bij kwetsin-

[1] A. Hart Everett: On the Guliga of Borneo. Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society N° 4 (1880) Blz. 57.

[2] C. Bock: Reis in Oost- en Zuid-Borneo (1887) Blz. 88.

gen of brandwonden was het voldoende met den steen daarover te wrijven; bij den beet van een of ander vergiftig dier legde men hem op de wond en zij genas enz. [1]

Rumphius geeft nog eene lange lijst van allerlei steenachtige verhardingen, niet alleen in dieren, maar ook in planten aangetroffen, met uitvoerige beschrijving van haar voorkomen en van de vermeende heilzame krachten, die door de Inlanders daaraan worden toegekend. Het ligt echter buiten het bestek van dit opstel, daarover uit te wijden. Stippen we alleen nog aan, dat deze moestika's en goeliga's in Zuid-Celebes koelaoe (Mak) of oelawoe (Boeg) worden genoemd en dat ze daar in vele soorten voorkomen, ieder met verschillende eigenschappen. [2]

De medische aanwending van bezoarsteenen in den Archipel is zeer verschillend naar mate van het doel, dat er mede wordt beoogd. Als amuletten gebruikt, worden ze in den vorm van arm- of halsbanden gedragen, of in de kleeren vastgenaaid, of zelfs, zooals Rumphius vermeldt, in een gordel om het lijf gedragen «zoodanig dat de steenen zoo dicht op het bloote vleesch liggen, dat ze zomtijds met het vel overtrokken en daar in genezen worden». [3] Soms is het reeds voldoende, dat ze eenvoudig worden vastgehouden; zoo vermeldt de Vries, op gezag van Bontius, dat de stekelvarkenbezoar, naar het gevoelen der Inlanders «so sterck voortdrijft, dat de Malaische Wijven, als hare Maendlijcke reijniging verhinderd werd, hem maer alleen in de hand behoeven te houden, en dan terstond hulp bemercken». [4] Bij uitwendige verwondingen is het — zooals o.a. uit de bovengeciteerde mededeeling van Nix blijkt — gebruikelijk, dat men den bezoarsteen over de wondplaats heen wrijft, of hem eenvoudig daarop legt. Bij inwendige toediening — o.a. als tegengift — wordt de bezoar op water of melk getrokken [5], of wordt daarvan wat afgeschrapt en het afschrapsel

[1] F. Nix in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 5 (1856) Blz. 151. Rumphius noemt de mestica abbadae (leze: moestika badaq) als een bezoar, ook op Java bij de bevolking gezocht, en die eveneens uit de hersens van een rhinoceros afkomstig zou zijn. (D'Amboinsche Rariteitkamer 1705 Blz. 294).

[2] Dr. B. M. Matthes: Mak. Holl. Wdbk. (1885) Blz. 188 i. v. kulau en Boeg. Holl. Wdbk. (1874) Blz. 890 i. v. ulawu.

[3] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 292.

[4] S. de Vries: Curieuse aenmerckingen der bysonderste Oost- en West-Indische verwonderens-waerdige dingen dl. II (1682) Blz. 912.

[5] Vgl. Mal. Ned. Wdbk. van Von de Wall i. v. goeliga.

met water gedronken. Niet zelden wordt de heilzame werking, die men van den bezoar verwacht, door een of ander tooverformulier ondersteund, dat bijvoorbeeld bij de Maleiers van Malaka aldus in vertaling luidt:

The Upas loses its venom,
And Poison loses its venom,
And the Sea-Snake loses its venom,
And the poison-tree of Borneo loses its venom,
Everything that is venomous loses its venom,
By virtue of my use of the Prayer of the Magic Bezoar-Stone.[1]

De vraag dient thans nog te worden bezien, hoe de Inlanders zich de werking der bezoarsteenen voorstellen. Kruyt heeft ons geleerd, dat zij volgens de natuurphilosophie der Indonesiërs, zijn «de concentratie, de vastlegging van zielestof». [2] Nu moge dit in abstracto juist zijn, en hierin eene plausibele verklaring te vinden zijn van de toepassing dezer stoffen als amuletten, het behoeft wel geen betoog, dat het medisch gebruik ervan en de eraan toegeschreven giftwerende eigenschappen niet langs animistischen weg zijn te verklaren. Waar deze moestika's en goeliga's nog op een systematisch onderzoek wachten, [3] zou het zeker voorbarig zijn, om uit de hierover bestaande, meestal terloops gedane mededeelingen, reeds thans eene conclusie te willen trekken, nopens den grondslag van hun gebruik. Intusschen zij hier herinnerd aan de antiseptische eigenschappen, die de galzuren zouden bezitten, aan welke eigenschappen Dr. Vorderman bijv. de toepassing toeschrijft van den apenbezoar — een galsteen — in de Chineesche inblaaspoeders tegen keeldiphtheritis. [4] Verder geeft de lectuur van Rumphius' «Rariteitkamer», die voor ons onderwerp de belangrijkste bron is, ons aanleiding tot een tweetal opmerkingen, die wellicht van nut kunnen zijn bij het zoeken van een antwoord op de bovengestelde vraag.

---

[1] W. W. Skeat: Malay Magic (1900) Blz. 425 vg. De Maleische tekst luidt volgens den schrijver aldus: Upas-pun t'ada bisa, rachun-pun t'ada bisa, ular gerang pun t'ada bisa, ipoh Brunei pun t'ada bisa, ah! sakalian yang bisa t'ada bisa, berkat aku memakei do'a guliga kasaktian (t. a. p. Blz. 638).

[2] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 202.

[3] Vgl. Dr. A. Wichmann in Rumphius Gedenkboek (1902) Blz. 137.

[4] Dr. A. G. Vorderman: De Chineesche behandelingswijze van keeldiphtheritis. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 29 (1889) Blz. 589 vg.

Vooreerst onderscheidt Rumphius de harde (geheel of ten deele doorschijnende) en de poreuze (niet doorschijnende) moestika's. Van deze laatste is dus te verwachten, dat ze — in hoe geringe mate dan ook — vochtabsorbeerende stoffen zijn. De meeste moestika's, zegt hij, «koken», wanneer men ze in azijn of limoensap legt, [1] en verder: «Dit doen alle weeke, donkere en poreuze steenen, in welkers (Pori) gaatjes de Azijn of Limoenzap indringende de ingeslote lucht uitdrijft, en daar door bobbeltjes veroorzaakt, gelijk men in Europa ook ziet gebeuren aan den Lapis Victorialis of Astroites, dewelke zich in den Azijn ook beweegt.» [2] Nu laat het zich denken, dat deze moestika's aan die vocht (bloed)-absorbeerende eigenschap hun giftvernietigende reputatie te danken hebben. In het vervolg van dit opstel zullen we nog gelegenheid hebben op te merken, dat aan allerlei mechanische methoden van bloedonttrekking vaak de bedoeling voorzit, om daardoor de materiëel gedachte ziekteoorzaak, die men zich als het ware met het bloed vereenzelvigd denkt, een uitweg uit het lichaam te verschaffen. Houden we dit ook hier in het oog, dan schijnt het naar denzelfden gedachtengang verklaarbaar, dat men de poreuze steenen ook ging gebruiken tot bestrijding van allerlei andere ziekten, die men aan eene materiëele ziekteoorzaak toeschreef. Ja, men kan zich dan voorstellen, dat men diezelfde stoffen, waarvan men de uitwendige toepassing als doelmatig leerde kennen, met hoop op succes, ook inwendig ging gebruiken. Zelfs ten opzichte van de veel harder edelsteenen lezen we bij Führer: «Wenn ein Gegenstand schon durch blosse Berührung Veränderungen im Körper hervorbringt, wie viel kräftiger müssen solche sein, wenn derselbe fein gepulvert, vielleicht noch geröstet, dem Inneren des Menschen einverleibt wird!» [3]

In de tweede plaats zij opgemerkt, dat we in de reeds geciteerde passage uit Rumphius' meeraangehaald werk, waar hij het heeft over het gebruik der inboorlingen van Borneo's Westerafdeeling om kunstmatig apenbezoars te kweeken door de dieren te verwonden, déze zinsnede vinden: «Nu heeft den Aap die manier, dat hij een gaatje in 't lijf krijgende het zelve

[1] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 292.
[2] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 320.
[3] Dr. H. Führer: Lithotherapie (1902) Blz. 2.

met krabben groter maakt, daar na zoekt hij eenige Medicinale kruiden, die hij in den mond kauwt en daar mede de gaten stopt, en waar over het vel toegroeit, waar uit dan metter tijd deze steenen groeijen, te weten uit de gekaude bladeren en het bloed dezes diers.» Indien men nu deze voorstelling in verband brengt met de toepassing dezer steenen tegen giftige beetwonden, dan ligt wel voor de hand, dat de logika dezer landslieden deze is, dat de wondkruiden, die de apen zichzelf uitkozen tot heeling hunner wonden en die daartoe proefondervindelijk gebleken zijn dienstig te zijn, ook een goed middel zullen wezen tot genezing van eigen wonden. Wèl een merkwaardig staaltje van het dierenexperiment bij een natuurvolk![1]

Is bedoelde logika inderdaad uit het Dajaksche brein ontsproten, dan wordt ze nog merkwaardiger, wanneer men leest, dat ze niet het geestesmonopolie der Dajak's is, maar dat ook de Indianen van Zuid-Amerika aan het gebruik van den bezoar het dierenexperiment ten grondslag leggen. Zoo schrijft de Vries over den Westerschen bezoar (een darmsteen van Lama en Vicuña): «De Materie, waer uyt deese Steenen voortkomen, syn eenighe kraghtighe seer ghesonde Kruyden, welcke deese Dieren eeten, om haere Gesondheyd te bewaeren, en allerley kranckheden, oock 't Vergif, t'overwinnen.... Men heeft uyt d'ervaerenheyd gheleerd, dat in de Landen, waer in de meeste Slanghen, Adderen en andere giftige Ongedierten werden gevonden, oock meer soodaenige Bezoar-steenen werden gegenereerd. Want vermits deese Dieren gantsch snel over al om loopen, soo werdense lightlijck van deese venynighe Beesten verseerd; en spoedighen sigh derhalven, door een Natuerlijcke drift, nae soodaenighe Kruyden, welcke haer daer tegens dienstigh zijn..... D'Indianen geven voor, van hare Voor-Vaderen en Oversten gehoort te hebben, dat in 't Landschap

[1] Volgens een door mijn vader uit den mond der Inlanders van Java's Oosthoek opgeteekend verhaal, zou een bij hen gezocht medicament tegen oogziekten op een dergelijk dierenexperiment berusten. „De raaf voorziet de vele oogzieken op Java van een wonderwerkend geneesmiddel. Hoe men er aan komt? Als zij jongen heeft, haalt men die uit het nest, en steekt ze met eene naald of doorn in de oogen. Daarna worden de kleintjes er weêr ingelegd. Zoodra nu de moeder het gebrek harer kindertjes merkt, stijgt ze onmiddellijk de lucht in, zoo hoog, dat men haar niet meer zien kan. Na een poos komt zij terug met enkele wortelreepjes, aan koenir gelijk. Dit geneesmiddel nu behoort tot de universeele ophthalmica" (J. Kreemer: De Javaan en zijne vogels. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1888 Blz. 138 vg.)

Xauxa en andere Plaetsen in Peru veel giftige Dieren zijn, welcke 't Water, waer van sy drincken, en 't Gras, waer op sy weyden, vergiftigen. Dit Kruyd kennen de Vicunnas en andere Beesten, en eeten daer tegens een ander Kruyd, waer meê sy sich wapenen tegens de fenynige Weyden en Wateren. Van dit heerlijck Kruyd sou de Steen Bezoar in haere Maegh wassen, en daer door kraght bekoomen, om 't Vergif te dooden, en andere wonderlijcke dingen uyt te wercken.» [1]

De slangensteen eischt eene afzonderlijke behandeling, omdat hieronder te verstaan is een genus, dat vele species omvat. Beschouwen we eerst den echten slangensteen d. i. een concrement, dat, naar het geloof der Inlanders, uit den kop of uit den mond van eene slang afkomstig is. De naam moestika, dien de slangensteen met alle andere concrementen gemeen heeft, duidt die vermeende afkomst reeds aan, het woord is n. l. identisch met het Skr. mastaka, dat kop beteekent. Het Jav. Ned. Handwoordenboek geeft (i. v. pasṭikâ) voor slangensteen: moesṭikâ oelâ (K. moesṭikâ sawĕr) en zegt ervan, dat hij in den kop van slangen gevonden wordt en als middel tegen vergiftige slangebeten gebruikt wordt. Hieraan beantwoordt geheel het Maleische moestika oelar, waarvoor men ook wel vindt goeliga oelar, batoe oelar en koemala oelar. [2] Dit

[1] S. de Vries: Curieuse aenmerckingen der bysonderste Oost- en West-Indische verwonderens-waerdige dingen dl. II (1682) Blz. 902 vg.

[2] Vgl. Dr. J. Pijnappel: Mal. Holl. Wdbk. 3e druk (1884) i. v. mastika. Volgens het Mal. Ned. Wdbk. v. Von de Wall dl. III (1884) zou moestika echter eene verbastering zijn van 't Skr. sphatika, dat kristal beteekent. (Vgl. ook Jav. Ned. Hand. Wdbk. i. v. pasṭikâ). Von de Wall geeft (i. v. batoe) voor batoe oelar = „soort van zwarte steen, die, op den beet eener vergiftige slang of van een ander beest gelegd, het vergift uit de wond trekt en daarop blijft kleven." W. W. Skeat maakt onderscheid tusschen goeliga oelar = een steen gevonden in den kop van eene slang en batoe oelar = een steen gevonden in den mond van eene slang. (Malay Magic (1900) Blz. 304). Verder schrijft hij: „The cobra (ular tĕdong) is said to have a bright stone (kĕmala or gĕmala) in its head, the radiance of which causes its head to be visible on the darkest night." (Malay Magic: t. a. p. Blz. 303). Pijnappel's Wdbk. beschrijft koemala als een denkbeeldig, zeer schitterend gesteente, dat men zich voorstelt in den kop van slangen te vinden te zijn en waaraan men wonderbare geneeskracht toeschrijft; koemala oelar of naga, bezoarsteen (Skr. kamala, lotus; geneesmiddel). (Vgl. ook Von de Wall's Wdbk. i. v. koemala (goemala) en Jav. Ned. HandWdbk. i. v. koemâlâ).

geloof, dat de slangensteenen uit den kop, dan wel uit den mond van slangen zouden zijn voortgekomen, is reeds zeer oud en kwam, evenals het nu nog in alle Oostersche landen populair is, vroeger ook in Europa voor. [1]

Ook van deze z.g. «ware» slangensteenen geldt, dat ze zooals Rumphius zegt «niet zijn eenderhande maar van verscheide substantie, koleur en gedaante, komen ook van verscheide slangen». [2] Hij noemt en beschrijft er de hieronder volgende species van in zijn «Rariteitkamer», die niet alleen onze voornaamste, maar vrijwel de eenige bron is voor de kennis dezer steenen in onzen Archipel.

1°. Moestika Oelar Mas. Deze op Java aangetroffen slangensteen zou naar R. gist afkomstig zijn van een »Cobra Cabelo», dus van een brilslang. [3] Hij schrijft over deze slang dat ze is «gespikkelt met rood, geel en zwart, aan den buik geel en blinkend als gout, waar van ze den naam heeft. Hij heeft veele tanden, en is op het hoofd versiert met eenen rooden kam, hij gaat met het hoofd opgericht, varkens en andere dieren aandoende, als hij vechten wil blaast hij de keel op, en spouwt zijn fenijn uit, het welk een mensch rakende doet opzwellen als waterzuchtig en al quynende sterven. In 't jaar 1679 wierde mij de Ophitis of Mestica van deze Slange getoont in de grootte van een grauwe erweet, staande in een zilveren ring, want naar hun zeggen wil hij in geen gout staan, daar in hij zijne krachten verliezen zoude; hij is wit met blauw gemengt, half doorschijnende; boven op zag men een zonneken

[1] W. W. Skeat: Snakestones and stone thunderbolts as subjects for systematic investigation. Folk-lore dl. 23 (1912) Blz. 47. Herinneren we er aan, hoe eertijds in Europa ook de paddensteenen eene groote vermaardheid bezaten, als middel om gevreesde giftstoffen tot zich te trekken en hoe men zich deze steenen evenzeer afkomstig dacht uit de koppen van giftige padden. (Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 263; Phil. Baldaeus: Naauwkeurige Beschrijvinge van Malabar en Choromandel (1672) Blz. 169; S. de Vries: Curiense aenmerckingen enz. dl. II (1682) Blz. 933).

[2] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 305.

[3] Cobra Cabelo (lees: Cobra de Capello, van cobra = slang, en capello = kap, monnikskap) is de Portugeesche naam van de bekende, zeer vergiftige brilslang van Indië. De brilslang van den Indischen Archipel (Naja sputatrix) is hiermede nauw verwant. (Vgl. Encycl. N. I. dl. I (1896) i. v. brilslang Blz. 287); bij de Maleiers op West-Soematra heet zij Oelar-biloedaq, op de Oostkust Oelar-oepar, bij de Soendaneezen Orai-sindoek of Orai-babi enz. (Encycl. N I. dl. III (1902) i. v. oelar).

en binnen in veele heldere straalen, die zich verroerden als men hem beweegde, hij trekt al het vergift uit gestekene wonden, en in azijn met zout gelegt kookt hij, ook beweegt hij zich een weinig; hij was meest rond, behalven van onderen; daar hij in den ring stont, wat platachtig met een klein kuiltje niet diep in den steen gaande, waar mede hij zoo het scheen in een been van 't hooft gesteken hadde, de kas van den ring was van onderen open, zoo dat men den steen uitneemen en weder inzetten konde. Den uitgenomenen lag ik in wijn azijn, daar in wilde hij niet kooken, maar wel in zap van Lemon nipis, en noch meer in sterk Saguweers-azijn, waar in hij veele bobbelen opwierp, doch zich niet verroerde, en uitgenomen was hij helderder dan te voren. Bij avont tegens Krystal of klaaren Keisteen geslaagen vuurde hij niet, welke beide kentekenen zijn van een Mestica». [1]

2°. Moestika Oelar Sawa. Van deze tot het Python-geslacht (P. reticulatus) [2] behoorende fraai gekleurde slang, ook Patola (Mal.) en Tomma Laboe (Mak.) genoemd, naar welker, op haar huid voorkomende, ruitvormige figuren de bekende kain patola in hun schuine ruiten gelijken, zegt R., dat ze is «gespikkelt van bruin, rood en zwart, met een plat hoofd, daar op staat een kring, en in den zelven een kruis, makende de gedaante van een oog, waar van hij in 't Sineesch den naam Backlyong heeft, maar in 't Makkassaarsch Tomma Laboe, omdat hij met het hoofd opgericht kan gaan; hij doet geen quaat aan de menschen, en word daarom van de Chinezen en Baliërs in hun vaartuigen en huizen opgevoedt en als een huisgodeken geëert, om dat hij hun goed geluk aanbrengt; hij zuigt egter d'eyers zeer graag uit en dat zoo behendig, dat men bijna geen gat daar in bemerken kan. Uit deze willen de Chinezen den regten Slangensteen hebben, den welken hij (naar hun zeggen) in 't hoofd zoude dragen, doch zoodanig dat hij hem afleggen kan, wanneer hij eeten of drinken wil, dan moet men snedig oppassen en den Steen wegroven, want

---

[1] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 305 vg.

[2] Vgl. over deze Sawa-slang: Encycl. N. I. dl. III (1902) Blz. 618 i. v. slangen. De spelling sawah, die men hier, o. a. ook nog in Veth's Java en in de meeste wdbk. vindt, is echter foutief en moet sawa zijn, zonder *h*; (Dr. H. N. van der Tuuk in Tijdschr. Bat. Gen. 1879 Blz. 332). Verg. Jav. Oelâ sâwâ.

die men van den doot geslagen krijgt, licht bij nacht geenzins gelijk hij anders doen moet; als de slang hem bij geval in 't water laat vallen, kan hij den zelven niet weêr opnemen, en dan kan men hem ook krijgen». [1]

3°. Moestika van eene onbekende slang, waarvan we bij R. lezen: «Deze is mij gebragt en gezonden van den Radja Tomboucco (lees: Toboengkoe of Tomboekoe), woonende op Celebes Oostkust, zijnde gekomen van een Slange, die zij mij zoo afgrijzelijk beschreven, dat de regte Basiliscus niet lelijker kan afgemaalt worden.... In haar hooft wierde deze Steen gevonden; hij was in de grootte van een dubbeltje, aan d'eene zijde plat, aan d'andere bultig als een halve kegel, doch wat platter, klaar doorschijnende als een donker Krystal, doch d'eene helft was donkerder dan d'andere, en aan de scherpe kanten was hij glasachtig. De nachtlichtende Eigenschap was aan hem gansch niet te merken, maar tegen een Krystal of klaaren Keisteen geslagen vuurde hij bij nacht, in azijn of limoen-zap wilde hij niet koken; dit aan den verkoper voorgehouden zijnde, dat zulks immers geen eigenschap van een Mestica was, gaf tot antwoord dat de nachtlichtende eigenschap bij den steen niet blijft, als het dier doot geschoten word, maar alleen bij die men van levende slangen krijgt.» [2]

4°. Moestika, afkomstig van Mindanao (Philippijnen) en daar door de Inlanders gevonden in den kop van eene onbekende slang. «Hij was in de grootte en natuurlijke gedaante van een Roomsche boon, langs de rugge rondom met een uitstekende en glasachtige kant, veel klaarder dan de voorschreven, het Krystal of eenig Krystallijne glas zoo gelijk, dat men hem daarvoor aanziet. De verkoper zoude bij mij geen geloof gevonden hebben, had ik in de oude schrift niet gelezen; dat de opregte

[1] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 306. Hier wordt de slangensteen dus verondersteld uit den bek van de slang te komen. Analoog hiermede vermeldt Von Dewall van een Tidoengsch hoofd (Z.O.afd. v. Borneo), dat in het bezit was van een bruinen, doorschijnenden steen, bekend onder den naam van „kamala sawa", welke gevonden zou zijn in den mond van een groote sawa-slang, en als talisman gedragen werd. (H. von Dewall: Aanteekeningen omtrent de Noordoostkust van Borneo. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 4 (1855) Blz. 436). Rumphius noemt nog een slang op Celebes, „die haar Mestica in 't water laat vallen, en dan niet kan weder nemen." (t. a. p. Blz. 308). Ditzelfde bericht Baldaeus ook van de Indische brilslang, waarvan de ware Indische slangensteen afkomstig zou zijn (zie hierna blz. (57.)

[2] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 306.

Dracontia,[1] waarvoor men deze beide steenen houden moet, zoo ze waarachtig uit slangen komen, aan koleur gelijk moet zijn den Krystal, en aan gedaante een boon. Hij lichte bij nacht niet noch kookte in azijn en limoen-zap, maar vuurde bij nacht tegens eenen anderen Krystal geslagen t'eenemaal als de voorschreven, met den welken hij ook aan den glasachtigen rand overeen quam, en dewijl zij beide van zoo verscheide natie quamen, die eenderlei verhaal daarvan deden, zoo zoude ik het bij provisie geloven, dat ze van eenige Slange moesten komen.»[2]

5°. Moestika van de Zuid-Ooster Eilanden, mede in den kop van eene onbekende slang gevonden: «Hij was van aanzien onder de voornoemde, in de grootte van een grauw erweet, half rond als een doorgesnede kogel, beneden plat en blauwachtig, zonder gaatje boven, toen hij mij gebragt wierd grauw of vuilwit, maar na 6 jaaren merkelijk naar 't geele trekkende, met een scheurtje overdwars als of hij geborsten was, doch pas kennelijk en zonder zonnetje, van den Chamites, die uit Biagaru komt, qualijk te onderscheiden. Hij kookte in Limoen-zap, maar vuurde bij nacht niet.»[3]

6°. Moestika gevonden in den kop van «een groote Boschslange of gemeene Oelar Pethola» in Djambi, zijnde «een witte Ophitis, langwerpig, ruim een halve vinger lang, hard, glad en blinkende.... Mettertijd wierde hij ook geelachtig, dan leggen ze hem in Limoen-zap, daar in hij kookt en zich verroert, straks neemt men er hem weder uit en weekt hem in water, daarin rijs gewasschen is, wrijft hem ook een weinig met den rijs, zoo word hij weder zuiver en klaar, die men dan in kattoen bewaart.»[4]

Ten aanzien van de toepassing van den slangensteen uit Rumphius' tijd vinden we in Valentijn's folianten het volgend

[1] Zooals bekend, heeft men onder dit woord te verstaan de fabelachtige drakensteen. S. de Vries schrijft hierover: „De Draeckensteen sit in 't Hoofd der Draecken, en sou in d' Artzeny sich meester over allerley Vergif toonen." (Curieuse aenmerckingen enz. (1682) Blz. 931). En in een geschrift van ruim een eeuw vroeger leest men: „Aus dem hirn der Drachen schneidet man ein stein Dracontias genannt, un wen man jm (= ihm) den nicht lebedig nimpt, so ist es kein stein, wan so er stirbt, so verschwindt er." (Dr. O. v. Hovorka und Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 104).

[2] G. E. Rumphius: D'Amboinsche Rariteitkamer (1705) Blz. 307.

[3] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 307. Onder Mostica bia garu verstaat R. een bepaald soort schelpsteentjes (t. a. p. Blz. 128 en 312); Mal. bija of beja = schelpdier.

[4] G. E. Rumphius: t. a. p. Blz. 307.

verhaal: «Ik heb een jongen, of Slaaf, van den Ikan Swanggi gesteeken, en voor dood 't huys gebragt, met een Slangensteen in een half uur zien geneesen, en volkomen herstellen. De steen wierd op de steek gelegt, en'er ontrent 2 à 300 tellens op gelegen hebbende, valt hij, opdat hij door de kragt van 't vergift niet bersten zou, van zelf'er af, en men legt die in een kommetje laeuw water, of soete melk, ontrent 100 tellens lang, daar men 't fenijn blaeuw en groen er uyt bobbelen ziet, daar na neemt men den steen, en legt 'er die weder eenigen tijd op, dan legt men dien weer in de soete melk 't geen men zo lang vervolgt, tot de Lijder hersteld is. Zo als de steen'er de derde maal oplegt, en afgenomen was, sprong de voornoemde Slaaf overeynde, en liep weer henen, zonder dat hij zedert eenig ongemak daaraf voelde. De steen zuigt, of kleeft, zoo vast aan de wonde, dat men moeite heeft, om 'er die voorsigtig af te krijgen. Men droogt daarna den steen wel af, en legt die dan weg.»[1]

Dat de Inlanders deze wijze van toepassen van den slangensteen van vòòr 100 jaren ook nu nog onveranderd in praktijk brengen, blijkt uit de volgende daarvan gegeven levendige beschrijving, door Prof. Poensen aan het Midden-Javaansche blad Bromartani ontleend: «Daar was een desaman, die met een schepnet, een p ĕ t j a q in de riviér Poesoer visch ging vangen. Te middernacht ging hij huiswaarts met een goede vangt. Maar onderweg bedacht hij zich, dat hij graag nog wat meer visch wilde meebrengen, en besloot dus naar de rivier Djĕbot te gaan, om daar nog eens zijn geluk te beproeven. Maar toen hij aan den oever zijn voet aan het water bracht, voelde hij, dat hij op een slangetje trapte, dat hem tegelijk onder den rechter enkel beet. Hij verschrikte, en trok zijn voet uit het water; het slangetje viel van zijn voet en verdween in de rivier. Hij wilde nu naar huis gaan, maar kon niet loopen en wreef zijn voet. Hoewel hij slechts één paal had af te leggen, kwam hij toch pas tegen het aanbreken van den dag op het erf zijner woning met een tot aan de knie gezwollen been. Hem ziende kwamen er geburen naar hem toe, en vroegen wat hem scheelde. Hij vertelde hun het geval; dat hij zich benauwd in de maag (s ĕ n ĕ p) gevoelde, en haast geen adem kon halen (s ĕ s ĕ g). Toen zijne vrouw hem vóór het huis (l a t a r) als een lijk op den grond

[1] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indiën dl. II (1724) Blz. 252.

zag liggen, verschrok zij en begon geweldig te schreeuwen en te weenen, als een vrouw bij het lijk van haren man. Toen kwam ook het desahoofd aangeloopen. Hij bezat gelukkig een ring met een edelen steen (supe sotjâ), zwart van kleur, ter grootte van een kloengsoeng djĕṇṭoel (een tamarindepit, aan beide kanten bol) in goud gevat, van den vorm ḍapoer baṇḍillan. Met den steen van dezen ring ging hij den voet wrijven; toen hij op de plaats van den beet kwam, bleef de steen kleven; de zwelling verminderde onmiddellijk, nam al af en af, en werd weer gelijk als te voren. De steen liet eindelijk los en viel van de wond, als een bloedzuiger, die zich aan het lichaam had vastgehecht en nu verzadigd was. De visscher vertelde, dat toen de steen aan den voet was gekleefd, het precies was, alsof zijn wond uitgezogen werd. Al spoedig was de man volkomen hersteld.» De redactie van genoemd blad teekende hierbij nog aan, dat bedoelde steen genoemd wordt masṭikâ sawĕr (slangenbezoarsteen) en dat zij een Javaanschen prins had gekend, die ook zulk een steen bezat, welke na gebruik onmiddellijk eenigen tijd in melk gelegd moest worden, om het vergift te verwijderen; de melk moest daarna worden begraven, anders zou de steen het vergift behouden en krachteloos worden. [1]

Leggen we naast deze berichten omtrent slangensteenen in onze Oost de door Philippus Baldaeus als ooggetuige gegeven beschrijving van de uitwerking van den door hem genoemden «natuurlijke» slangensteen — uit den kop van de Indische brilslang afkomstig gedacht — bij de kustbevolking van Indië, dan valt de frappante gelijkenis direct in het oog. Hij schrijft: «Den Slangen-steen valt in India, zommige willen dat hij uyt het hooft van de Slange komt. Zij is zwartachtigh, met een

[1] C. Poensen: Kleine bijdragen betreffende het godsdienstig en intellectueel leven des Javaans. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1909 Blz. 282 vg. Een dergelijke getuigenis omtrent den slangenbezoar op Java van Europeesche zijde afkomstig is nog deze: „De Javasche vrouwen stellen veel prijs in het bezit van zoodanigen steen; de geneeskracht van denzelven is dan ook met der daad hoogst merkwaardig. Wij hebben op Java een Inlander gezien, die door een der vergiftigste slangen was gebeten, alle aangewende middelen waren vruchteloos, de toevallen namen hand over hand toe; niemand achtte eene herstelling mogelijk; na acht uur lijdens bekwam men een steen, welke op de wond werd gelegd en daarop vastkleefde; na een half uur begonnen de toevallen te bedaren: den volgenden dag was alle gevaar geweken." (Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde, Nieuwe volgorde dl. 5 (1845) Blz. 72).

wit oogh in 't midden; andere zeggen, dat, wanneer men een Water-slange ophanght bij de staart, boven een pot met water, zoo dat hij daar na mach slikken, dat dan na zommige dagen een steen van hem zal uyt-gespuwt werden, welke in de pot met water vallende, de zelve doet uyt-droogen. Men oordeelt zoo een steen op de buyk gebonden van een Waterzuchtige goet te zijn om 't water te verdrijven. Deze steen werdt bij de Spangiaarts Piedro della Cobra genaamt, bij de Portugezen Pedra de Cobra, zij heeft de grootte van een dubbelde stuyver, nauwelijks van een halve schellingh. Den oprechten Slangen-steen komt van een Slangh die de Portugezen noemen Cobra de Cabelo, in 't Latijn Pilosus Serpens, welke is de alder venijnigste Slange. Den steen keurt men voor goet, indien hij in 't water gelegt zijnde, eenige kleijne bellekens opwerpt, zoo hij ook aan het gehemelte vast kleeft ende hangen blijft, op de wonde en de bete der Slang gelegt zijnde, zal hij ook kleven en vast blijven gehecht, zoo dat ghij hem met geweldt moet af-trekken, en in zoetemelk ofte zogh van een Vrouw werpen, om door het al te sterk trekken van 't venijn niet te bersten. Hij valt ook van zelfs af, wanneer hij al 't venijn uytgetrokken heeft, evenals den Bloet-zuyger. Wij hebben de uytwerkinge van dezen Slangen-steen gezien in een zwarte gebete Slaaf van den Opper-koopman Sr. Jorephaas Vosch op Jafnapatan.» [1]

Van het gebruik van den slangensteen door de inboorlingen van Ceylon schrijft Tennent: «The use of the Pamboo-Kaloo, or snake-stone, as a remedy in cases of wounds by venomous serpents, has probably been communicated to the Singhalese by the itinerant snake-charmers who resort to the island from the coast of Coromandel; and more than one well-authenticated instance of its successfull application has been told to me by persons who had been eye-witnesses to what they described. [2]

[1] P. Baldaeus: Naauwkeurige beschrijvinge van Malabar en Choromandel (1672) Blz. 168. Min of meer uitvoerige aanteekeningen omtrent den Indischen slangensteen vindt men o. a. nog bij S. de Vries: Curieuse aenmerckingen enz. dl. II (1682) Blz. 924—928, in hoofdzaak komen ze echter overeen met wat Baldaeus ervan zegt. Vgl. hierover nog J. B. Tavernier's Les Six voyages en Turquie en Perse et aux Indes dl. II (1678) Blz. 410 vg.

[2] Vooral in de oudere reisbeschrijvingen vindt men soms de meest enthusiaste uitlatingen nopens de voortreffelijkheid van den slangensteen. Bijv. „boven maten en onfeylbaer-heelsaem voor den Beet van Slangen, behoudende de ghewonde ghewisselijck in 't leven, die anders binnen 24 uyren moesten sterven," (S. de Vries: Curieuse aenmerckingen enz. dl. II (1682)

On one occasion in March 1854, a friend of mine was riding, with some other civil officers of the government, along a jungle path in the vicinity of Bintenne, when they saw one of two Tamils, who were approaching them, suddenly dart into the forest and return, holding in both hands a cobra de capello which he had seized by the head and tail. He called to this companion for assistance to place it in their covered basket, but, in doing this, he handled it so inexpertly that it seized him by the finger, and retained its hold for a few seconds, as if unable to retract its fangs. The blood flowed, and intense pain appeared to follow almost immediately; but, with all expedition, the friend of the sufferer undid his waistcloth, and took from it two snake-stones, each of the size of a small almond, intensely black and highly polished, though of an extremely light substance. These he applied one to each wound inflicted by the teeth of the serpent, to which they attached themselves closely, the blood that oozed from the bites being rapidly imbibed by the porous texture of the article applied. The stones adhered tenaciously for three or four minutes, the wounded man's companion in the meanwhile rubbing his arm downwards from the shoulder towards the fingers. At length the snake-stones dropped off of their own accord; the suffering of the man appeared to have subsided; he twisted his fingers till the joints cracked, and went on his way without concern.» [1]

Thunberg maakt gewag van een slangensteen, die op Ceylon in zijn bezit kwam en schrijft daarover: «Cette pierre est grosse comme une fève, plate d'un coté, arrondie de l'autre; elle se pétrit avec la cendre d'une certaine racine, et de la terre qu'on ramasse auprès de Diou: ces deux matières étant fondues et mêlées, on les fait bruler une seconde fois pour les repétrir et les laisser bien sécher au soleil. Leur couleur varie selon le degré de cuisson; les plus brûllées sont d'un gris blanc, les autres d'un gris obscur, tachetées quelquefois de noir et de gris, et en même temps si fragiles, qu'elles se réduisent en

Blz. 924, 926), of „il paroit certain qu'elle est d'une excellente vertu, pour toutes les morsures des Animaux venimeux (Histoire générale des voyages dl. 17 (1763). Histoire naturelle des Indes Orientales Blz. 74), of, zooals Tavernier schrijft: „Quoy qu'il en soit elle a une excellente vertu pour tirer tout le venin quand on a esté mordu d'un animal venimeux" (Les six voyages de J. B. Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes dl. II (1678) Blz. 410.)

[1] J. E. Tennent: Ceylon 5e ed. dl. I (1860) Blz. 197 vg.

miettes si on les laisse tomber sur du pavé. Elles ont beaucoup de pores si grands, qu'on les apperçoit avec les yeux sans le secours d'une loupe. Dès qu'une personne a été mordue d'un serpent, on applique une de ces pierres sur la plaie, elle s'y colle et y reste jusqu'à ce que tous ses pores soient saturés de venin; alors elle tombe d'elle-même comme une sang-sue qui est gorgée de sang. On la met ensuite dégorger dans du lait, et on l'applique de nouveau sur la plaie pour s'assurer qu'il n'y reste plus de venin.» [1]

Uit de beschrijving van de verschillende slangensteenen, die we hierboven achtereenvolgens de revue deden passeeren blijkt wel, dat ze bij alle onderling verschil dit met elkaar gemeen hebben, dat ze min of meer poreus zijn. Echter vindt men ook stoffen onder den naam van slangensteen vermeld, die juist het tegendeel van poreus zijn. Zoo kregen Dr. M. Weber en Dr. A. Wichmann in 1888 op het eiland Flores een slangensteen in handen, die beschreven wordt als: «ein rund abgeschliffenes Stück schwarzen Kiesels", een harde compacte steen dus, maar die op de beetwonde eener slang gelegd, wonderen zou doen! [2] Skeat noemt zelfs een soort van slangensteenen van metaal: «Another species of «snake-stone», which is said to be manufactured by Pawangs from gold, silver, amalgam (of silver and gold), tin, iron, and quicksilver, is called Buntat Raksa [3], and is said to be invaluable in case of snake-bite. It is believed that this stone will adhere to the wound, and will not fall off until it has sucked out all the poison. One of these stones, which was sold to me in Selangor for a dollar, was about an inch long and oval in shape; it was evidently made of some mixture of metals, and was perforated so as to enable it to be carried on a string.» [4] De specimina van den slangensteen, die Mandt op Java te zien kreeg, waren volgens hem min of meer groote stukken van donker gekleurde agaat. [5]

Stellen we ook thans, evenals wij dit bij de ware steenen en

[1] C. P. Thunberg: Voyages au Japon, par le Cap de Bonne Espérance, les isles de la Sonde enz. dl. II (1796) Blz. 439 vg. Zie ook dl. I Blz. 116.

[2] Dr. M. Weber: Ethnographische Notizen über Flores und Celebes. Intern. Arch. f. Ethnogr., III (Suppl.) 1890 Blz. 33.

[3] Vgl. over boentat nt. 3 Blz. 40; raksa (rasa) = kwikzilver.

[4] W. W. Skeat: Malay Magic (1900) Blz. 304.

[5] C. C. W. Mandt: Doodelijke gevolgen van een slangenbeet. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 5 (1857) Blz. 959.

de bezoarsteenen hebben gedaan, de vraag, waarop de Inlanders in onze Oost de aan de slangensteenen toegekende therapeutische waarde baseeren, dan geldt ook hier, dat aan een afdoend antwoord op die vraag noodwendig een, tot heden nog achterwege gebleven, analytisch onderzoek van die steenen vooraf moet gaan. Echter is dunkt ons wel bij voorbaat te zeggen, dat wat de harde steenen betreft (ware-, bezoar- en slangensteenen) hierbij het signaturenbijgeloof de basis is; en wat de poreuze steenen aangaat (bezoar- zoowel als slangensteenen), de porositeit (ervaringsfeit, dus geen bijgeloof) de grondslag vormt.

Ontleenen we aan het reeds aangehaalde werk van Tennent thans nog een paar analytische onderzoekingen van Indische slangensteenen, die voor ons daarom van belang zijn, omdat de slangensteenen uit Indië niet onwaarschijnlijk dezelfde of soortgelijke produkten zijn als de gelijknamige stoffen in onzen Archipel. Een der door hem tijdens zijn bezoek aan Ceylon in 1854 verkregen en boven beschreven slangensteenen bleek volgens het onderzoek van Faraday te zijn: «a piece of charred bone which has been filled with blood perhaps several times, and then carefully charred again. Evidence of this is afforded, as well by the apertures of cells or tubes on its surface as by the fact that it yields and breaks under pressure, and exhibits an organic structure within. When heated slightly, water rises from it, and also a little ammonia; and, if heated still more highly in the air, carbon burns away, and á bulky white ash is left, retaining the shape and size of the stone. This ash as is evident from inspection, cannot have belonged to any vegetable substance, for it is almost entirely composed of phosphate of lime. Mr. Faraday adds that if the piece of matter has ever been employed as a spongy absorbent, it seems hardly fit for that purpose in its present state; but who can say to what treatment it has been subjected since it was fit for use, or to what treatment the natives may submit it when expecting to have occasion to use it?» [1] Van een drietal kunst-slangensteenen op Ceylon aangetroffen verhaalt Tennent (op gezag van Johnston), dat één ervan eveneens bestond uit een tendeele verkoold stuk been, de andere uit kalk, en de derde uit eene plantaardige stof, evenals een bezoar. Hiervan bezat alleen de eerste

[1] J. E. Tennent: Ceylon 5e ed. dl. I (1860) Blz. 200.

eene licht absorbeerende kracht, terwijl de beide andere onwerkzame stoffen waren. Nog een andere kunst-slangensteen, de z.g. piedra ponsoña van Mexico, zou (volgens een geheim recept door R. W. H. Hardy gepubliceerd) uit een op bijzondere wijze geprepareerd stuk hoorn bestaan. De bereiding en het gebruik ervan komen hierop neer: «Take a piece of hart's horn of any convenient size and shape; cover it well round with grass or hay, and enclosing both in a thin piece of sheet copper well wrapped round them, and place the parcel in a charcoal fire till the bone is sufficiently charred. When cold, remove the calcined horn from its envelope, when it will be ready for immediate use. In this state it will resemble a solid black fibrous substance, of the same shape and size as before it was subjected to this treatment. Use. The wound being slightly punctured, apply the bone to the opening, to which it will adhere firmly for the space of two minutes; and when it falls, it should be received into a basin of water. It should then be dried in a cloth, and again applied to the wound. But it will not adhere longer then about one minute. In like manner it may be applied a third time; but now it will fall almost immediately, and nothing will cause it to adhere any more. These effects I witnessed in the case of a bite of a rattle-snake at Oposura, a town in the province of Sonora in Mexico from whence I obtained my recipe.» [1]

Dat bij de slangensteenmedicatie de suggestie een overwegenden rol speelt, blijkt reeds dááruit, dat men aan die steenen, (hetzij ze al dan niet poreus zijn) zooals we zagen, vaak de onaannemelijke getuigenis verbonden vindt, dat ze m o e s t i k a 's (concrementen) zijn, afkomstig uit den kop van een of andere slang. Tavernier deed zeker het veiligst, toen hij zich ten aanzien van dit certificaat van oorsprong aldus uitliet: «Les Indiens disent qu'elle se forme sur la teste de certains

---

[1] J. E. Tennent: Ceylon 5e ed. dl. I (1860) Blz. 201 nt. 2. G. P. Rouffaer deelt een verhaal van Barros mede, waarin sprake is van een oud middel met wonderlijk bloedstelpende kracht bestaande uit een armband van been, die in 1511 door de Portugeezen in de buurt van Malakka op een Guzeratschen n a c h o d a werd buitgemaakt. (Bijdragen T. L. en Vk. dl. 50 (1899) Blz. 588 nt. 3) Van de Moeroet-Dajak's in Britsch Borneo wordt medegedeeld, dat ze hebben een „anti snake bite anklet called g l a n g a n t u" (H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 298.)

serpens; mais je croirois plûtost que ce sont les Prestres des Idolâtres qui le leur font accroire.» [1]

Prof. A. Wichmann, die zoo welwillend was ons op eenige der hier benutte litteratuuropgaven omtrent slangensteenen attent te maken, deelde ons ook mede, dat hij niet gelooft, dat een echte slangensteen n.l. een concrement uit het hoofd van slangen bestaat. Van waar dan dit toedichtsel, dat men in de berichten over slangensteenen telkens terugvindt? De verklaring is o.i. niet ver te zoeken.

Men heeft hier blijkbaar twee opvattingen vereenigd. De eerste is het oeroude geloof, dat sommige fabelachtige slangen een steen in den kop met zich meedragen (men denke bijv. aan de reeds genoemde drakensteenen in Europa en aan de koemala's in onzen Archipel); en de tweede is het even antieke geloof, dat iets wat van slangen afkomstig is ook het beste middel is om de door die dieren toegebrachte wonden te genezen. Deze laatste opvatting leeft thans nog in haar volle kracht bij onderscheidene Indonesische stammen. In de volgende paragraaf, waar hierover uitvoeriger zal worden gehandeld, zullen we zien, dat vooral de hersenen van een slang (allereerst van de slang die de bete toebracht) het aangewezen middel is tegen hare beten.

We stellen ons voor, dat de wijdverbreide reputatie, die de uit slangekoppen afkomstig gewaande concrementen genieten, als volgt is te verklaren. Het is duidelijk, dat het recept: slangen tegen slangebeten, hoe eenvoudig en deugdelijk ook in theorie, bij de toepassing bezwaren heeft. In de praktijk toch is de slang, die de bete toebracht, als regel wel niet te vinden. Vereischten voor een goed slangenmiddel zijn dus, dat dit niet alleen van slangen afkomstig is, maar dat men het ook gemakkelijk overal met zich meedragen kan. Het bestaande geloof, dat er steenen zijn uit slangekoppen afkomstig, komt aan die beide eischen tegemoet. Het laat zich verder denken, dat rondreizende amuletten-verkoopers — veelal vreemdelingen — dat geloof wel wisten te exploiteeren en den landslieden tegen hooge prijzen zulke steenen wel wisten te bezorgen. Waren dit daarbij poreuze stoffen, waarbij het daarvan verwachte vermogen, om vloeistoffen en dus ook het giftige bloed te kunnen opzuigen, door eene eenvoudige proef ad oculos kon worden gedemonstreerd,

[1] J. B. Tavernier: Les six voyages de —, en Turquie, en Perse, et aux Indes (1678) dl. II Blz. 410.

dan was daarmede aan de volle maat der volksconscientie voldaan.

Dat het niet de steen als zoodanig is, maar zijn slangenafkomst, waaraan zijne werkzaamheid tegen slangebeten wordt toegeschreven, blijkt ook wel hieruit, dat bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden, naar Ludeking verhaalt, de slangensteen (een doffe zwarte steen in een ring gevat en volgens de Inlanders uit Mekka aangebracht) eerst nog moet worden gekookt met het bloed uit de tong of den kop van de slang, die de bete toebracht, en dat eerst daarna met dit afkooksel de wond wordt ingewreven. [1] Van den Indischen kunst-slangensteen schrijft de Vries, dat hij bereid werd uit allerlei deelen van slangen, «'t Zij dat sulcks geschiedede uyt 't Stof van Slangensteenen selfs, of uyt eenige deelen van 't Hoofd, 't Hert, de Leever en Tanden der gemelde slangen; of uyt eenighe andere 't Gif kraghtigh nae sich treckende dinghen«. [2]

In ons eigen werelddeel werden zelfs voorwerpen, die in kleur, of vorm op slangen geleken, als slangensteenen gebruikt. Plinius begreep daaronder, zooals dit tegenwoordig nog in Italië het geval is, de groen gevlekte serpentijnen, die aan de huid van slangen herinneren, en waarover we bij de Vries lezen: «Uyt de Serpentijn-steen werden Drinck-vaten gemaeckt, wijl hij den roem heeft bekomen, dat den daer in ghestaen hebbenden dranck seer gesond, en een tegenstreever des Vergifs is.» [3] Skeat vermeldt nog dat: «Henry III had a great spit of gold, (such as was used in place of a fork at that date), in which an alleged ««viper's tongue,»» (in the original Latin lingua serpentina or serpent's tongue), was set, this is a remarkably early example of a custom surviving to this day in the island of Malta, where certain small stones, coloured like the eyes, tongue, heart, or liver of serpents, found in the clay of the traditional cave of St. Paul, are still either set in rings and worn as a prophylactic against poison, or, more frequently, steeped in wine and drunk bij the natives as an antidote for the same reason. In the case of Henry III, it seems but reasonable to suppose that the golden spit thus furnished was employed as a safeguard against the poisoning of his food....

[1] E. W. A. Ludeking: Natuur- en geneeskundige topographische schets der Assistent-Residentie Agam. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 9 (1862) Blz. 122.

[2] S. de Vries: Curieuse aenmerckingen enz. dl. II (1682) Blz. 925.

[3] S. de Vries: t. a. p. Blz. 934.

The fact that such parts or supposed parts of a serpent were used as an antidote or safeguard against poison may be regarded as a striking instance of that sympathetic, or perhaps rather homoeopathic, magic which is best known to us by the expression ««a hair of the dog that bit you.»» [1]

Behalve aan steenen, vindt men ook aan sommige metalen in de wondgeneeskunde der Inlanders eene belangrijke plaats ingeruimd, vooral is dit het geval met het goud en het koper. Stellen we het «edele» dezer beide metalen het eerst aan de orde, dan geldt ook hier, evenals bij de edelsteenen, dat de therapeutische toepassing ervan wel allereerst hierop gebaseerd zal zijn, dat de zeldzaamheid en de hooge waarde dezer mineralen de verbeeldingskracht van den mensch zoozeer hebben geprikkeld, dat hij daarin allerlei geheime krachten — ook geneeskracht — ging veronderstellen. «Die Wertschätzung» — zoo schrijven Hovorka en Kronfeld — «eines Arzneimittels nach seiner Seltenheit läszt sich durch die Geschichte aller Völker verfolgen. Daher sehen wir bei Chinesen und Indern, bei Griechen und Römern, später bei den Arabern und durch das Mittelalter bis in die Neuzeit hinein das Gold immer als eines der vornehmsten Arzneimittel betrachtet». [2] Lichten we dit thans voor de Inlanders met eenige voorbeelden toe, voorzoover deze althans op hunne wondbehandeling betrekking hebben. In de Padangsche Bovenlanden zag Dr. Kleiweg de Zwaan in de buurt van Sidjoendjoeng een jongen, die op een beenzweer een stuk bladgoud had gelegd, hetwelk met behulp van een rood bandje op het ulcus was bevestigd. Dit bladgoud wordt daar als een goed middel bij ulceraties aangeprezen. [3]

In Valentijn's «Beschrijvinge van Amboina» lezen we omtrent de bewoners van dit eiland: «Tegen Lapar Garam (zijnde een roode jeukerige opdragtigheid, of peukeltjes, op de huyd,

---

[1] W. W. Skeat: Snakestones and stone thunderbolts as subjects for systematic investigation (Folk-lore dl. 23 (1912) Blz. 48.) Vgl. over het slangensteenbijgeloof in Europa nog J. G. Frazer: Balder the Beautiful (The golden bough, part. VII) dl. I (1913) Blz. 15 vg. en dl. II Blz. 311 en de daar opgegeven bronnen.

[2] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 188.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 200.

zig met een scherpe vogtigheid uytlatende) gebruykt men Goud, in water gelegt, waar mede men den Lijder wascht, die daar op aanstonds baat vinden, en van dit ongemak geheel zal geholpen worden». [1] Aan het receptenboek van Njonja van Blokland ontleenen we de volgende curieuse «obat orang boeḍoekan nama lazarus»: Neem het ei van een gekko (tĕkèk), maak daar een gaatje in en doe daarin de harten van drie witte muurhagedissen (tjĕtjak), die men daarin laat koken; neem verder wat fijngetrokken gouddraad, maak hiervan een rolletje en doe dat ook in het gekko-ei; bedek dan de opening hiervan b.v. met een sirih-blad; laat dit een en ander drie dagen en drie nachten drogen; snij daarna het ei open, besmeer met den inhoud de aangedane deelen en toucheer de wondplaatsen met het gouddraad. [2]

In Atjeh strooit men den jonggeborene, na het afvallen van het naveltje, een weinig stofgoud in de navelopening «om den levensduur van het kind te verlengen». [3] Iets dergelijks vinden we opgeteekend van de Mohammedaansche Parigiërs aan de Tomini-bocht, die op de navelwond een stukje goud benevens een peperkorrel leggen, zooals men zegt, «om het kind te behoeden voor buikpijn.» [4] Deze laatste toepassingen doen vermoeden, dat de Inlanders aan het goud eene antiseptische werking toeschrijven, eene meening, die we ook buiten den Archipel wel aantreffen. Zoo beweerde een oud Duitsch schrijver uit het midden der 16e eeuw: bei Goldanwendung wächst in

---

[1] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indiën dl. II (1724) Blz. 254, die dit bericht blijkbaar ontleende aan G. E. Rumphius: D'Amboinsche rariteitkamer (1705) Blz. 251.

[2] Njonja van Blokland: Doekoen Djawa-oetawa kitab roepa roepa obat njang terpaké di tanah Djawa (3e druk) 1899 recept no 1746. Herinneren we er in dit verband aan, dat de muur- of huishagedis (Hemidactylus frenatus) volgens Dr. A. G. Vorderman, op grond van het transmigratie-idée, ook inwendig tegen lepra wordt ingenomen, men meent nl. dat de regenereerende kracht, die deze dieren ten opzichte van hun staart bezitten, op den lijder zal overgaan, waardoor diens zweren spoedig zullen genezen. (De transmigratie en signaturenleer in de Javaansche geneeskunde: Veth's Feestbundel (1894) Blz. 245).

[3] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. I (1893) Blz. 421.

[4] Dr. N. Adriani en A. C. Kruyt: Van Posso naar Parigi, Sigi en Lindoe. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1898 Blz. 434. Vgl. ook: N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes dl. II (1912) Blz. 48.

der Wunde kein «faul Fleisch» [1] en in de pharmaceutische verzameling van Ibn-al- Baitar lezen we: «Wenn man einen goldenen Siegelring an einem Finger trägt, an welchem sich ein Nagelgeschwür befindet, so erleichtert er nach Erfahrungen die Schmerzen desselben.» [2] In de Chineesche recepten van inblaaspoeders tegen keeldiphtheritis is bladgoud een der samenstellende bestanddeelen. [3]

Ook heeft men bij de aangehaalde applicaties van het goud in onzen Archipel wel te denken aan de daaraan soms vastgeknoopte bedoeling eener offerhandeling. Hierop berust het bij de Gajo's b. v. bestaand gebruik, om met een stukje goud langs den tand van een kind te wrijven; men geeft het goud als 't ware aan den tand als loon voor het doorkomen. [4]

Niet minder vindt het koper in de wondheelkunde der Inlanders toepassing, hetzij in metallischen vorm, hetzij als metaalverbinding. In geval van ontsteking van het nagelbed van de teen plegen de Maleiers van Midden-Soematra wat metaal van een koper geldstuk af te schrapen en brengen zij dit afschraapsel onder den nagelriem. [5] De Amboneezen binden volgens Valentijn bij een steek van eene vergiftige visch wel een rood koperen plaatje op de wond. [6] Dergelijke koperen plaatjes — vaak als bij eene zeef met gaatjes doorboord — vindt men in verschillende deelen van den Archipel bij wijze van wondverband toegepast. Zoo schrijft Dr. Breitenstein in zijn werk over Java: «Die Bewohner Bantams behandeln die Geschwüre auf gewiss einfache Weise. Eine (meistens alte, schmutzige) Kupfermünze wird glatt geschlagen, mit feinen Löchern siebartig versehen

[1] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 188. Hebben we hier niet te denken aan eene verwisseling van het onwerkzame goud met het tegen wonden wèl werkzame koper, evenals, zooals we zagen, de eigenschappen van het adstringeerende koperlazuur werden overgedragen op den neutralen blauwen saffier? Zie Blz. 38 hierboven.

[2] Ebn Baithar: Grosse Zusammenstellung etc. übers. von Dr. J. v. Sontheimer dl. I (1840) Blz. 474.

[3] Volgens de Chineesche begrippen zou de aanwending van het goud hier een middel zijn tegen salivatie (Dr. A. G. Vorderman: De Chineesche behandelingswijze van keeldiphtheritis. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 29 (1889) Blz. 649.)

[4] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. oepah Blz. 604.

[5] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 366.

[6] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indiën dl. II (1724) Blz. 252.

und mit einer Schnur auf dem Geschwüre befestigt.»[1] Ditzelfde middel vond Friederich bij de Balineezen toegediend; zij binden op ontstoken wonden soms dunne koperen plaatjes (tambra), welke met gaatjes zijn ingeprikt.[2] De zendeling Lett zag bij de Niassers wonden vaak bedekt met een platgeslagen en doorboord stuk plaatkoper.[3] Het is wel opmerkelijk, dat dergelijke doorboorde koperen plaatjes als wondverband ook voorkomen bij de Soeaheli's — een stam behoorende tot de Bantoe-negers. In het reeds zoo vaak geciteerde werk van Hovorka en Kronfeld, waaraan we deze mededeeling ontleenen, vindt men van deze eigenaardige wondverbanden een paar afbeeldingen.[4] De uitwerking dezer koperen plaatjes op wonden kunnen wij niet beoordeelen. Dr. Breitenstein denkt er niet gunstig over en hoewel hij erkent, dat sommigen (ook artsen) de doelmatigheid ervan bepleiten wegens de cauteriseerende werking van het zich aan de oppervlakte van het metaal vormend koperoxyde, acht hij de aanwending van dit middel toch gevaarlijk want «durch die Oeffnungen in der kupfernen Platte ist zwar der Eiter abgeflossen, aber nicht immer geschah dies; pathogene Bacterien fanden durch diese kleinen Löcher ihren Weg und Zutritt zum Geschwüre.»[5] In ons vaderland legde men vroeger op een steekwond een nieuwen koperen cent.[6]

Njonja van Blokland geeft nog het volgende leprarecept: neem een koperen tweeduitstuk, sla dit plat ter dikte van een uieschil en knip dit daarna in stukjes; doe deze knipsels in een pan, voeg er citroensap bij; filtreer en kook dit, niet op een

[1] Dr. H. Breitenstein: 21 Jahre in Indien 2 Theil: Java (1900) Blz. 80.

[2] Tijdschr. Bat. Gen. dl. 21 (1875) Blz. 587 nt.

[3] A. Lett: Im Dienst des Evangeliums auf der Westküste von Nias. Heft IV (1901) Blz. 14. Ook Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan schrijft: „Auf einem Beingeschwür tragen die Niasser häufig ein plattgeschlagenes kupfernes Geldstück, in das kleine Löcher gebohrt sind. Dieses Geldstück bliebt zwei Tage lang auf dem Geschwür befestigt, darauf wird es abgenommen und über Feuer glühend gemacht; hat es sich abgekühlt, so wird es auf's Neue auf dem Ulcus gelegt. Durch diese Therapie soll die Geschwulst schwinden und der Eiterausfluss befördert werden." (Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 106 vg. en 134.) Hier wordt dus van het vuur gebruik gemaakt als steriliseerend middel!

[4] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 367.

[5] Dr. H. Breitenstein: t. a. p. Blz. 80.

[6] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland. (1909) Blz. 356. Vgl. verder Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: t. a. p. Blz. 367, 372, 373.

houtvuur, maar boven brandende zwavel, totdat het koper is opgelost; besmeer met dit vocht de wondplaatsen. [1] Valentijn schrijft over de bewoners van Ambon: «Tegen allerley ulceratien gebruyken de Inlanders, dit van de Maleyers geleerd hebbende, gemeene Roetoe Roetoe (d. i. Nepenthes-)bladen, met 't sap van Lemoen Sowanggi gewreven, bij 't welke zij een stukje koper werpen, latende dit dus een nacht staan. Daags er aan koken zij 't wat op, en leggen het, als een Cataplasma, warm op de ulceratie, welke het suyvert, en opdroogt.» [2] In een ander recept uit bovenbedoeld Maleisch receptenboekje wordt tegen haemorrhoidale pijnen aanbevolen het groene aankleefsel van de uit een koperen lamp gedropen olie. [3] Dit middel, dat we ook aantroffen in het receptenboek van Njonja van Gent [4], herinnert sterk aan de z. g. «klokkenolie» (d. i. het vet, waarmede de kerkklokken gesmeerd worden), die bij ons te lande op het oogenblik nog als een middel tegen aambeien geldt. [5] Dr. van Andel teekent hierbij aan, dat het gebruik van dit middel in Europa (in Duitschland b. v. bekend als Glockenschmalz) voor een deel moet worden toegeschreven aan den eerbied, waarin alles, wat met den godsdienst of de kerk in verband staat, bij het volk stond. «Echter is het mogelijk» — zoo merkt hij op — «dat bovendien dit middel door een zeker gehalte van koperverbindingen een adstringeerende werking bezit. Dat deze laatste eigenschap ook een rol speelt, leid ik af uit andere volksmiddelen tegen aambeien, waarin het religieuze moment ontbreekt n. l. olie, waarin koperen centen hebben gelegen en lekolie d. i. de olie, die over de koperen deelen van een machine is gedropen. [6]

Een in de inlandsche wondheelkunde veel toegepaste koperverbinding is het kopersulfaat (Jav. proesi, Mal. troesi), vooral bij Framboesia tropica; de zwerende oppervlakte wordt

---

[1] Njonja van Blokland: Doekoen Djawa-oetawa kitab roepa roepa obat njang terpakè di tanah Djawa (3e druk) 1899 recept N° 1747.

[2] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost Indien dl. II (1724) Blz. 253.

[3] Njonja van Blokland: t. a. p. recept N° 104.

[4] Njonja E. van Gent-Detelle: Boekoe obat obat voor orang toewa dan anak anak (4e druk) 1880 recept N° 216.

[5] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 82 en 267. Vgl. ook Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 810.

[6] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 267 vg.

er alsdan mede uitgebrand. Soms worden de blauwe kristallen fijngestampt, dan met sirihkalk of met gekneusde en vochtig gemaakte bepaalde bladsoorten tot een papje gemengd en vervolgens op de zweer aangebracht; soms ook worden zij met klapperolie en andere stoffen vermengd en dan als smeersel aangewend. [1] Ook bij de Batak's is het kopersulfaat een bekend cauterisatie-middel. [2] Njonja van Blokland geeft een recept, waarin het een bestanddeel vormt van een tandmiddel, om er het zieke tandvleesch mede in te smeren. [3] We noemden op gezag van François Valentijn reeds eenige wondmiddelen der Amboneezen. «Ook heeft men nog een ander zeer goed middel hier tegen, te weten, fijn gewreven blaeuwe Vitriool, op een pleyster van zuyver wasch, zonder linnen, ter dikte van een mes, waar bij wat Olie (om het zagt te maken) gedaan werd, gestroyd; 't welk, op het geswel gelegt, en met een andre pleyster van wasch toegedekt zijnde, in 't eerst wel wat trekken, dog allenskens verminderen zal. 's Avonds neemd men dit er af, keerd het eens om, en men zal in korten tijd hier af genesen zijn». [4]

§ 4. *Sympathetische wondmiddelen.*

Het is begrijpelijk, dat waar de geneeskunde der Indonesiërs voor een groot deel beheerscht wordt door hunne animistische levensbeschouwing, de voorstelling, dat alles in de natuur bezield is en met den mensch in sympathetische betrekking staat, ook op hun geneeskundige begrippen en gebruiken haar stempel heeft gedrukt. Tylor licht dit aldus toe: «The principal key to the understanding of Occult Science is to consider it as based on the Association of Ideas, a faculty which lies at the very foundation of human reason, but in no small degree of human unreason also. Man, as yet in a low intellectual

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 23 en 27.

[2] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 241.

[3] Njonja van Blokland: Dookoen Djawa-oetawa kitab roepa roepa obat njang tĕrpaké di tanah Djawa (3e druk) 1899 recept N° 920. Vgl. ook: Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. III (1885) Blz. 687, en A. Hardeland: Dajacksch-Deutches Wdbk. (1859) i. v. tarusi Blz. 581.

[4] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indiën dl. II (1724) Blz. 253.

condition, having come to associate in thought those things which he found by experience to be connected in fact, proceeded erroneously to invert this action, and to conclude that association in thought must involve similar connexion in reality». [1]

Zoo doet het gelijke in het menschelijk brein door de associatie van denkbeelden wederom het gelijke opkomen; daarom oefenen dezelfde dingen ook denzelfden invloed of veroorzaken in de toepassing analoge verschijnselen. [2] We weten, dat deze theorie van «gelijk bij gelijk» in de Westersche landen van ons werelddeel in de middeleeuwen tot een bepaald medisch stelsel werd verheven. «Gelijk wordt door gelijk genezen» (Similia similibus curantur), zoo luidde toen het genezingsbeginsel en hierin was ook de «Leer der teekenen» (signaturenleer) begrepen, de opvatting namelijk, dat het uiterlijk voorkomen van een geneesmiddel in bepaalde betrekking staat tot de ziekte, waarop het van invloed is. Deze signaturenleer vindt men, zij het dan ook niet in gereglementeerden vorm, eveneens in de geneeskunde der volken van den Indischen Archipel terug. Ook bij hun geneesmiddelen kan men vaak opmerken, dat de keuze ervan berust op hunne uitwendige gelijkheid met de kwaal, waarvoor ze heeten dienstig te zijn. Die vermeende gelijkenis kan o.a. betrekking hebben op uitwendige eigenschappen (vorm, kleur, smaak, naam enz.) van middel en kwaal, ook wel van het middel met den oorsprong van de kwaal enz. We zullen hiervan thans eenige voorbeelden geven, maar ons beperken tot de vermelding van eenige wondheelkundige toepassingen.

We zagen reeds, hoe men soms bloedingen tracht te stelpen door roode steenen, en dat hierbij de roode kleur van het middel de aanwijzing is geweest om het te gebruiken bij eene aandoening, die ook de roode kleur vertoont.

Eene uitgebreide toepassing bij wondbehandeling heeft het similia-beginsel in dien zin, dat men eene ziekte met haar eigen oorzaak tracht te genezen. [3] Zoo vindt men in alle deelen

[1] E. B. Tylor: Primitive culture, 3e ed. dl. I (1891) Blz. 115 vg.

[2] A. Lang: Onderzoek naar de ontwikkeling van godsdienst, kultus en mythologie. Vert. v. Dr. L. Knappert, 2e uitgave, dl. I (1893) Blz. 82.

[3] Zooals men weet, is dit ook een stelregel van de homoeopathische school, die nu reeds meer dan eene eeuw in alle beschaafde landen een sterken aanhang heeft gevonden. Zoo schreef Hahnemann, de grondvester dier school: „Wähle um sanft, schnell und dauerhaft zu heilen, in jedem Krankheitsfalle eine Arznei, welche ein ähnliches Leiden für sich erregen kann, als sie

der wereld door alle tijden heen het geloof, dat beten en steken door dieren teweeggebracht, genezen door het gebruik van deze of gene deelen van het dier, dat de wonde toebracht. Hier is dus gelijkenis van het middel met de oorzaak van de kwaal: venijn tegen venijn. We zagen reeds, hoe de hooggeroemde reputatie van den slangensteen in onzen Archipel, waarschijnlijk, althans ten deele, op dit principe berust.

Volgens de Javanen helpt tegen slangebeet het appliceeren op de wond van het uiterste puntje van den staart van de slang, die de bete toebracht. [1] In de Padangsche-bovenlanden (Sidjoendjoeng) raadt de doekoen aan in geval van slangebeet, de hersenen eener slang te nemen en deze goed in de wond te wrijven, nadat deze tevoren flink is uitgeknepen. [2] Hetzelfde wordt ons van de Niassers verteld: «Wenn in Lölöwua (Ost-Nias) jemand von einer Schlange gebissen worden ist, sucht man dieselbe zu fangen. Nachdem sie getötet ist, reibt man die Wunde mit dem Gehirn des Tieres ein». [3] Ook naar het geloof der Atjehers is de beet van de maté ikoe genaamde slang slechts door oplegging der hersens van zulk een giftig dier te genezen. [4] We behoeven er nauwelijks aan te herinneren,

heilen soll." (Dr. B. J. Stokvis: Voordrachten over homoeopathie gehouden aan de Amsterdamsche universiteit (1888) Blz. 22). Dit principe om de ziekte te bestrijden door een middel, dat overeenkomstige eigenschappen vertoont met de kwaal, kan men door de geschiedenis der geneeskunde van de oudste tijden tot op heden volgen. Daarop berust — ten deele althans — de zoo zegenrijke uitvinding der vaccinatie en de aan haar voorafgegane inoculatie: men tracht de ernstige pokziekte te voorkomen door een middel, dat die ziekte in lichteren vorm kunstmatig verwekt (zie hfdst. VI hierachter). Op bedoeld principe zijn mede gebaseerd de moderne organotherapie en de allernieuwste leer van de serumtherapie, die welbeschouwd evenmin kinderen zijn van de 19e eeuw. De eerste toch vindt haar uitgangspunt in de oeroude organotherapie: het genezen van een ziek orgaan door een gelijk orgaan (Vgl. Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 344 vg.), terwijl het vaderschap van de laatste reeds aan Mithridates (132—62 v. Chr.) wordt toegekend, die het bloed zijner geïmmuniseerde eenden — die zich met vergiftige slangen voedden — in den maag zijner door slangen gebeten patiënten bracht. (Zie Dr. C. E. Daniëls: Notre plus ancienne arme pharmaceutique. Janus 1911 Blz. 375).

[1] J. Kreemer: Sěmboer-soewoek, djopo-montro. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1890 Blz. 356.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 308.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 82.

[4] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 53.

hoe ook in ons land en elders in Europa nu nog de slang als tegengift harer beten wordt beschouwd. [1] Ook bij beten van andere dieren past men eene dergelijke therapie toe. De Niasser beweert, dat, zoo hij in aanraking komt met den aardaal, het lichaam opzwelt; het eenige middel is dan om de opgezwollen plek in te wrijven met de asch van een aalstaart. [2] Bij de Maleiers der Padangsche-bovenlanden worden bij dollehondsbeet de lipharen van den hond in de wondjes gelegd, [3] en de Makassaar moet in zoo'n geval als tegengift een stukje van de lever van het dier eten. [4] Ook hiervan treft men bij de meest verschillende volken analogiën aan.[5] Van Ambon schrijft Valentijn: «Men heeft hier ook veel ongemakken van den Ikan Sowanggi, en meer andre Visschen, welkers steeken vergiftig zijn, wanneer men de Zeegen trekt of wel andersins, wanneer men daar in trapt. Hier tegen, of wel tegen 't zwellen van de voet, dat'er aanstonds op volgd, is dit een goed middel om 't fenijn'er uyt te trekken. Men ziet de Visch zelf te krijgen, en legt zijn gal op de steek, die aanstonds 't fenijn 'er uythaalt». [6] Zoo ook gelooft de Maleier van het schiereiland Malakka, dat wanneer men den vergiftigen steek van de ikan kli met de hersens van dezen visch inwrijft de pijn overgaat. [7] Een parallel van deze, reeds vele eeuwen-oude, geneeswijze uit ons eigen vaderland is, volgens mededeeling van Dr. van Andel, dat men aan de heele Hollandsche kust den steek van den pieterman (Trachinus Draco) tracht te genezen, door de lever of een stuk van dien visch op de wond te leggen. [8] Is een Makassaar door een duizendpoot gestoken, dan moet hij met het gedoode dier over de pijnlijke plek wrijven om alle pijn dadelijk te doen

[1] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 399 vg.

[2] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 132. Vgl. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 113.

[3] E. W. A. Ludeking: Natuur- en geneeskundige topographische schets der Assistent-Residentie Agam. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 9 (1862) Blz. 106 en 124.

[4] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 131.

[5] Vgl. o. a.: Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 403 vg.; Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 186, 221, 222 dl. II (1909) Blz. 423—426, 431—433.

[6] F. Valentijn: Oud en Nieuw Oost-Indiën dl. II (1724) Blz. 251 vg.

[7] W. W. Skeat: Malay Magic (1900) Blz. 309.

[8] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 402 vg.

ophouden.[1] Bij de acute ontsteking (semoe), die optreedt na aanraking van zekere rupssoorten, snijdt de Batak deze door en wrijft de ontstoken plek met de ingewanden van het gedoode dier.[2] Wanneer een lichaamsdeel is opgezwollen door de aanraking met een klapperrups (tambilaha), dan wrijft de Niasser die plek ter genezing in met de uitwerpselen van die rups.[3] Eene toepassing van ditzelfde principe om eene kwaal met het kwaad te genezen is waarschijnlijk nog deze, dat als een Javaan een doorn in het vleesch heeft gekregen en het hem gelukt is dien uit de wond te verwijderen, hij dien doorn kauwt en hem daarna fijn gekauwd op de wond legt.[4]

Maar vaak is het niet de gelijkenis alleen, die het gebruik van een geneesmiddel op grond van het similia-beginsel aanwijst, maar de opvatting «dat sommige middelen het vermogen bezitten om werkzaam te zijn door overgang hunner uitwendige eigenschappen (vermeende of werkelijke) in het lichaam van den gebruiker, met het gevolg dat diezelfde eigenschap zich daarin openbaart». In tegenstelling met vorenbedoelde «signaturenleer,» noemt Dr. Vorderman deze theorie de «transmigratieleer.»[5] Zoo verhaalt hij, dat de Javanen tot heeling van verwondingen en tot het doen krimpen van de baarmoeder wel innemen de bast van kajoe rapat (Baissea acuminata Benth), en dat dit inwendig gebruik zich grondt op de eigenschap van dit hout, dat als men een stukje ervan doorbreekt, de gĕtah-draden de beide breukstukken weer naar elkaar toetrekken, zoodat de breuk als hersteld lijkt. Door dit middel in te nemen, hoopt men dan, dat die eigenschap van breukheeling zich aan de patiënt zal mededeelen, opdat deze van hare verwondingen geneest.[6] Het volgende zeer typische voorbeeld ontleenen we

---

[1] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 131.

[2] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 269.

[3] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 132. Vele voorbeelden van dit bijgeloof vindt men bij Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909): Bijen tegen bijensteken (Blz. 757); Kattenhaar tegen kattebeten (Blz. 433); Schorpioenolie tegen schorpioenbeten (Blz. 442); Wormen tegen wormen (Blz. 93, 97, 499, 670, 828) enz. Vooral ook: J. G. Frazer: The Magic Art. dl. I (The golden bough) (1911) Blz. 153 vg.

[4] A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 62.

[5] Dr. A. G. Vorderman: De transmigratie en signaturenleer in de Javaansche geneeskunde. Veth's Feestbundel (1894) Blz. 242.

[6] Dr. A. G. Vorderman: t. a. p. Blz. 244.

nog aan Kruyt's «Animisme»: Het vermogen van eene schildpad, om haar kop naar believen onder haar schild terug te trekken en weer daaruit te voorschijn te doen komen, heeft den Toradja op de gedachte gebracht dit vermogen over te brengen op iets, dat hij te voorschijn wil halen; wanneer het hem bijvoorbeeld niet gelukt een splinter uit eenig lichaamsdeel te verwijderen, bespuwt hij die plek met afschrapsel van een schildpadkop; de splinter zal dan met dit vermogen toegerust van zelf te voorschijn komen. [1] Soms ook wordt een middel ontraden of verboden, omdat het zekere gelijkenis vertoont met eene of andere ziekte. Tal van onthoudingsvoorschriften in de volksgeneeskunde zijn hierop gebaseerd. We kiezen slechts het volgend voorbeeld, ontleend aan de chirurgie der Galelareezen. Volgens Van Baarda n.l. mogen wonden bij hen niet worden gereinigd in den drup van het dak (n.l. niet in de plasjes, die door den drup, rondom het huis ontstaan), want, zegt men, dan brokkelen ze af: de wonden worden grooter, doordien de randen weggevreten worden, evenals de plaats om het huis, waar de regen van het dak op drupt. [2] Dr. Snouck Hurgronje geeft de volgende toepassing van het transmigratiebegrip in de Atjehsche oogheelkunde. Wanneer een Atjeher lijdende is aan conjunctivitis — hij noemt dit «oogontkieming» — dan legt men een klapperdop op zijn hoofd, daarop een rijstkorrel (symbool van de witte «kiem» van zijn oogappel) met een stukje koenjèt (kurkuma) en snijdt met een scherp mes door rijst en koenjèt heen. «Als Allah wil», zal dan ook weldra de oogkiem breken en verdwijnen. [3]

In dit geval tracht men dus de transmigratie op te wekken door eene handeling, waarbij men het begeerde effect nabootst (Frazer noemt dit «imitatieve magie»). In andere gevallen meent men hetzelfde doel te kunnen bereiken door een machtwoord (woordmagie). Hierop berust het z.g. wond- en bloedbespreken dat, zooals bekend is, tot de alleroudste methoden van wondgenezing en bloedstilling behoort, ook bij de volken van onzen Archipel. Een karaktertrek der hiertoe gebezigde bezweringsformulieren en machtspreuken is vaak, dat daarin voorkomt,

[1] A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 127.
[2] M. J. van Baarda: Fabelen, verhalen en overleveringen der Galelareezen. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 45 (1895) Blz. 533.
[3] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 50.

vooreerst een kort verhaal, een voorval, eene vergelijking enz., welke met den toestand, waarvoor de bezwering moet dienen, in meerdere of mindere mate overeenkomt, of daarop (meestal op bedekte wijze) zinspeelt, en in de tweede plaats een zegenwensch. Door het machtwoord van den geneeskundige, die de bezwering uitspreekt, meent men, dat de begeerde toestand of eigenschap, in de zegenwensch uitgedrukt, dan in het lichaam van den lijder zal overgaan. In de bezweringsformulieren der Maleiers van de Padangsche Benedenlanden — waartoe we ons kortheidshalve zullen bepalen — vindt men bijvoorbeeld tegen beenbreuken: »De gespleten steen kan weer aaneengelascht worden, hoeveel te meer dan de opperhuid en het daaronder gelegen weefsel, het vleesch en het bloed van den patiënt»; tegen wonden: «Ik bezweer alles wat wortels heeft en alles wat eene kruin heeft» (hierbij doelende op de bij de wond verscheurde deelen); tegen beten van duizendpooten: «Hij kruipt en kruipt maar rond onder het vuil met zijne zwarte tanden en zijn rooden kop»; tegen brandwonden: «Als men met den vuurslag slaat, krijgt men nog niet altijd vuur. Het vonkje vliegt ver weg en gaat zitten op levend of dood hout. Alleen als de lont droog is vat het vonkje vuur.» In al deze gevallen luidt de zegenwensch: «De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten!» [1]

§ 5. *Bloedstillende middelen.*

In de vorige bladzijden kwamen reeds eenige middelen ter sprake, waarmede de Inlanders bloedingen trachten te bestrijden. We stellen ons voor, thans nog op eenige stoffen te wijzen, die wegens haar vochtopzuigende werking als styptische volksmiddelen worden aangewend.

Een middel van zeer oude reputatie, dat ook in geheel Midden-Europa als bloedstillend middel in de volksgeneeskunde toepassing vond en vindt, is het spinrag. Dr. van Andel schrijft: «Zoover men kan nagaan is dit middel altijd gebruikt», en hij licht dit door tal van voorbeelden uit vroeger en later tijd toe. «Coppeghespin heelt wonden» — zoo leerden onze voorvaderen

[1] J. Kreemer Jr.: Bijdrage tot de volksgeneeskunde bij de Maleiers der Padangsche Benedenlanden. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 60 (1908) Blz. 469 vg.

reeds in de middeleeuwen. [1] Ook de Inlanders hebben zich van dit middel bij bloedingen bediend. «Op de kleine wonden» — aldus lezen we in J. W. Winter's beschrijving van Soerakarta — «legd men wat spin, of eenige pluksels van Penawar Jambe, gelijkende deze heester naar een weelige boom met buigzaame takken, en bind ze met een stuk vodde vast.» [2] Bij de huidige Javanen worden beide middelen nog voor hetzelfde doel aangewend. [3] De hier bedoelde Panawar Djambi is de goudgele wol aan den stam van Cibotium Barometz Smith = C. glaucescens Kze. — een soort boomvaren — en is ook in Europa als bloedstelpend middel in gebruik. [4] Van de Atjehers wordt verteld, dat zij op kleine, versche huidwondjes, of sneden het witte web leggen van zekere spinsoort bij wijze van watje. [5]

Andere veel aangewende bloedopzuigende stoffen zijn nog asch en roet. Zoo schrijft C. F. Winter — de zoon van den bovengenoemden J. W. Winter — over de Javanen van Midden-Java, dat de kraamvrouw na de bevalling op een met asch gevulden zak gaat zitten, opdat zoo het uitvloeiende bloed door de asch wordt opgezogen. [6] Dit gebeurt ook in Atjeh [7] en evenzeer in de onderafdeeling Tanahlaoet (Z. en O. Afd. v. Borneo) [8] Op Nias wordt na de besnijdenis door den operateur verkoolde asch van spinneweb op de wondplaats gestrooid. [9]

De Javanen maken ook gaarne gebruik van roetaanzetsel

---

[1] Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 347 vg. Vgl. verder: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 400, dl. II (1909) Blz. 358, 365—367, 370, 374, 417, 468. Ook de Chineezen passen het spinrag als bloedstillend middel toe (Dr. H. Vortisch-van Vloten: Chinesische Patienten und ihre Ärzte (1914) Blz. 125).

[2] J. W. Winter: Beknopte beschrijving van het hof Soerakarta in 1824. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 54 (1902) Blz. 79.

[3] L. Th. Mayer: De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin (1894) Blz. 167.

[4] Encycl. N. I. i. v. Pakoe tihang; en De Clercq-Greshoff, Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Ned.-Indië (1909) N° 756 Blz. 199.

[5] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 53.

[6] C. F. Winter: Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta. Tijdschr. N. I. dl. I (1843) Blz. 700.

[7] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot Atjeh dl. I (1894) Blz. 141.

[8] H. van Lokhorst: Schets eener geneeskundige plaatsbeschrijving der afdeeling Tanah-Laut. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 10 (1863) Blz. 241.

[9] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 141.

(sawang) om eene bloeding tot staan te brengen. [1] Ook de Maleische doekoen smeert bij verwondingen, die met bloeding gepaard gaan, wel roet op de gekwetste plaats. [2] In de wondbehandeling der Batak's speelt roet eveneens eene groote rol; bij hakwonden bijvoorbeeld wordt het met klapperolie vermengd op de aangedane plaats gesmeerd. [3]

De Niassers leggen soms houtskool op eene wond, om het bloeden te stillen. [4]

Het is hier wel de plaats, om nog met een enkel woord te herinneren aan de uitgebreide toepassing van den hoorn (Jav. tjoelå, Mal. tjoela) van den rhinoceros (Jav. warak, Mal. badaq) in de wondheelkunde der Inlanders. Deze hoorn, die op den neusrug van het dier voorkomt, — de Javaansche soort bezit er één en de Soematraansche soort, die ook op Borneo leeft, heeft er twee — heeft geen beenkern gelijk die der herkauwende dieren, maar is enkel van hoornstof gevormd. De Javanen wrijven hem, volgens van Hien, op een zachten steen met een weinig water, waardoor een melkachtig sap wordt verkregen, dat bij hen een middel is (schrijver zegt, een beproefd middel!) tegen slange- en dollehondsbeten, alsmede tegen alle plantaardige vergiften. Met water vermengd en gedronken zou dit vocht het lichaam sterk maken en alle kwade stoffen daaruit verwijderen; onvermengd zou het dikke sap (schrijver zegt alweer: met succes) tegen allen schurftachtigen huiduitslag worden aangewend. [5] Volgens Mevr. Kloppenburg zou de hoorn op de beschreven wijze toebereid en tegen vergiftiging gebruikt, zeer kalmeerend werken. [6] Soms ook worden uit dien hoorn schijven gesneden en deze bij giftige beten op de wond gelegd. [7]

[1] L. Th. Mayer: De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin (1894) Blz. 167.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 187.

[3] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 268.

[4] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 139 en 225.

[5] H. A. van Hien: De Javaansche geestenwereld dl. II (1896) Blz. 38. Andere toepassingen van dit middel vindt men nog vermeld door J. J. Meyer in Bijdragen T. L. en Vk. dl. 40 (1891) Blz. 380 nt.

[6] Mevr. J. Kloppenburg-Versteegh: Wenken en raadgevingen betreffende het gebruik van Indische planten, vruchten enz. (1911) Blz. 297.

[7] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch Indië dl. III (1885) Blz. 211.

Ook van de Maleiers der Padangsche bovenlanden vinden we vermeld, dat ze tegen slangebeet wel rhinoceroshoorn op de wondjes leggen.[1] De Maleiers ter Soematra's Oostkust (Siak) doen ditzelfde ook wel.[2] Bij de Arabieren zou deze hoorn een middel zijn tegen schorpioensteek.[3]

Omtrent de motieven, die tot de toepassing van dit middel hebben geleid, valt slechts te raden. Dr. van der Burg schrijft: «Misschien is dit te verklaren uit de zeer sterke opzuigende kracht, die de verschillende haarbuisjes van den hoorn vertoonen, als hij met vocht in aanraking komt. Zulk een schijfje uit dien hoorn gesneden kan misschien, bij versche verwondingen, eenigszins nuttig zijn door het opzuigen van het bloed en daarmede van het uitgestorte vergif».[4] Mandt kent het middel slechts eene suggestieve waarde toe, daar de capillariteit volgens hem te gering is, om in aanmerking te komen.[5] Misschien is hierbij ook te denken aan de transmigratie-idée; aan het denkbeeld namelijk, dat de hoorn, die zelf een naar buiten groeiende kracht bezit, dat vermogen zal overdragen op het in het lichaam gedrongen gif. Deze opvatting huldigen de Toradja's bijvoorbeeld ten opzichte van den neushoorntand, die bij de Inlanders ook elders op groote waarde wordt geschat.[6] Toch is de veelzijdige toepassing van dit middel en van de hoorns ook van andere dieren (buffels, runderen, herten enz.) in velerlei ziektegevallen, waarbij van vergiftiging of bloeding geen sprake is, hiermede niet verklaard.

Men weet dat de «Eénhoorn», de hoorn van het bekende mythische dier, dat zoo'n belangrijken rol heeft gespeeld in

---

[1] E. W. A. Ludeking: Natuur- en geneeskundige topographische schets der assistent-residentie Agam. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 9 (1862) Blz. 122.

[2] H. A. Hymans van Anrooy: Siak Sri Indrapoera. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 30 (1885) Blz. 276.

[3] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 758.

[4] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. III (1885) Blz. 211.

[5] C. C. W. Mandt: Doodelijke gevolgen van een slangenbeet. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 5 (1857) Blz. 959 vg.

[6] Vgl. Dr. C. L. van der Burg: t. a. p. Blz. 211 vg. Hij schrijft: 't Schijnt dat de melktanden in de onderkaak van den rhinoceros wel eens in vorming terugblijven en ook bij oudere individuën worden aangetroffen. Zij zijn fraai wit en worden wel in ringen bij wijze van steenen geplaatst. Zij heeten Mĕlati- of Mĕnoer badaq. (Vgl. ook: Bijdragen T. L. en Vk. dl. 40 (1891) Blz. 380 nt.) A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 127.

het bijgeloof onzer voorouders o.a. afkomstig was van den éénhoornigen rhinoceros. Hij werd wel inwendig genomen o.a. tegen alle vergiften en men kende hem de kracht toe vergift te kunnen aanwijzen en ontdekken. De Vries schrijft: «Dat den Een-hoorn niet te confundeeren staet met 't Dier Abada (lees: badaq) — gelijck gemeenlijck pleegh te geschieden — blijckt uyt de verscheydene namen, wijl 't eene Rhinoceros, 't andere Eenhoorn werd geheeten; welcke beyde Namen een en 't selve Dier niet te gelijck konnen gegeven worden. Daer-en-boven zijn dese Dieren aen Ligchaam en Ledematen mercklijck onderscheyden. Den Eenhoorn heeft een langen en reghten Hoorn, van een voortreflijcke werckingh tegens 't Vergif. De Rhinoceros, of Abada, heeft 'er twee, eenighsins geboogen, en niet soo kraghtigh, alhoewel oock tegens Fenijn gebruyckt werdende.» [1] «Vom Einhorn wird bey den Gelehrten disputirt; gewisz ists, dasz das Horn, das böse Gifft wegführt» — zoo heet het bij een ander schrijver uit ongeveer denzelfden tijd. [2]

Aan het hof van Karel IX van Frankrijk moest een stuk eenhoorn, in den beker des konings gelegd, dezen tegen vergiftiging beschermen. [3] Juist zoo is in geheel het Oosten de meening heerschende, dat bekers uit rhinoceroshoorn gemaakt, aanwezig vergift zouden aantoonen en daartegen beschermen. [4] Hertehoorns hebben van de oudste tijden af ook in Europa eene groote reputatie als geneesmiddel bij allerlei kwalen gehad. [5]

II. *Gynaekologische verrichtingen.*

Volgens de algemeene opinie der berichtgevers, die aan dit onderwerp hun aandacht hebben geschonken, verloopen de bevallingen bij de landsbevolking als regel normaal; als echter

[1] S. de Vries: Curieuse aenmerckingen enz. dl. IV (1682) Blz. 1203. Zie ook J. H. van Linschoten: Itinerarium (1614) Blz. 70.

[2] J. Becher bij Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 133 vg. Vgl. ook: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 114 vg.

[3] Dr. M. A. van Andel: t. a. p. Blz. 46. Daar hij gezegd werd een tegengift te bevatten, ziet men den eenhoorn nog wel als uithangbord bij apothekers en daarom werd oudtijds een eenhoorntje (in effigie) gebruikt, om te onderzoeken of er in spijzen vergift was gemengd. (Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam: Middel. Ned. Wdbk. dl. II (1889) i. v. eenhoorn.)

[4] Dr. O. Mohnike: Aanteekeningen over de geneeskunde der Japaneezen. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. I Blz. 328 vg.

[5] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: t. a. p. Blz. 212 vg.

de verlossing moeilijk is, of complicaties optreden, is het verloop meestal noodlottig, zoo de natuur zichzelf niet redt. Dat de inlandsche verloskundigen tegenover noodgevallen meestal machteloos staan, blijkt reeds uit de velerlei mystisch-sympathetische min of meer onschuldige middelen, dan wel andere middelen van de meest barbaarsche soort, op welke alsdan alle hoop gevestigd is. Intusschen blijkt ook hier, hoe het medische kennnen en kunnen der Inlanders, dat aan den eenen kant gekenmerkt wordt door allerlei bijgeloof en diep ingewortelde vooroordeelen, aan den anderen kant vaak treffende bewijzen geeft van reeële kennis en chirurgischen durf. De onderstaande voorbeelden mogen dit laatste toelichten.

Zoo vinden wij van verschillende stammen van den Indischen Archipel aangeteekend, dat zij door uitwendige behandeling (wrijving, drukking enz.) in staat zouden zijn de verkeerde ligging der vrucht in het moederlijf te verbeteren. O.a. wordt deze handigheid aan de Javaansche ḍoekoen's toegeschreven.[1] Ten aanzien van Soematra lezen we van de Atjehsche vroedvrouw (bidan), dat ze de zwangere op den vloer laat liggen en door uitwendige betasting den buik onderzoekt en dan bepaalt, of de ligging der vrucht goed is; bevindt ze, dat de ligging verkeerd is, dan tracht ze door uitwendige handgrepen — terwijl ze hare handen met olie heeft ingesmeerd — deze te verbeteren, spreekt de vrouw moed in en beveelt haar rust aan. Ook zijn deze Atjehsche verloskundigen er zeer bedreven in, om eene dwarsligging (tĕlintĕng) in eene meer normale te doen veranderen.[2] De Karo-Batak's kunnen evenzeer eene dwarsligging (ĕmboedjoer) constateeren en beproeven ook de keering (pohoeli), doch alleen door uitwendige manipulaties.[3] Bij de Niassers weten de accoucheuses — die hier salomotaloe = «buikwrijfsters» heeten — bij ongunstige ligging door externe handgrepen eene drukking op de vrucht uit te oefenen, zoodat deze de goede positie aanneemt.[4] Heeft de zwangere

[1] Dr. C. H. Stratz: De vrouwen op Java (1897) Blz. 31. Vgl. ook: J. Kreemer: Een bevalling in de desa. De Ind. Gids 1882 dl. II Blz. 590.

[2] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot Atjeh dl. I (1894) Blz. 116 vg.

[3] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 250.

[4] Dr. P. Durdik: Genees- en verloskunde bij de Niassers. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 22 (1882). Blz. 260.

bij de Loeboe's zeven maanden gedragen, dan wordt eene oude vroedvrouw (d o t o e) geroepen en aan haar verder de zorg voor de aanstaande moeder toevertrouwd. Door tasten en voelen van den buik stelt zij een uitwendig onderzoek in naar de ligging van de vrucht. Wordt eene ongunstige positie (t a s o b o t) geconstateerd, dan tracht de d o t o e door massage (m a n g o b o e t) het kind de gewenschte ligging te geven. [1]

Van de Bahaoe-Dajak's in Centraal-Borneo verzekert Dr. Nieuwenhuis echter, dat zij geen middelen kennen, om eene abnormale ligging van de nog ongeborene te verbeteren. [2]

Wat Celebes betreft, valt te wijzen op de Gorontaleezen, die door onafgebroken massage van de zwangere aan den toekomstigen wereldburger eene behoorlijke ligging trachten te geven, [3] en op de Toradja's, die bij eventueele dwarsligging (m o n t i w a) of voetligging van het kind, het door manipulaties trachten te «keeren», zoodanig, dat het hoofd voor den bekkenuitgang komt te liggen. [4]

Zien we nog Oostelijker in den Archipel rond, dan vinden we van de bewoners der Zuidwester-eilanden, meer bepaaldelijk van Babar, opgeteekend, dat door masseeren, zoo noodig, vooraf de verkeerde ligging der vrucht hersteld wordt. [5]

Dergelijke uitwendige verrichtingen worden ook wel toegepast om, bij eventueele liggingsverandering van de baarmoeder, deze weer op hare plaats terug te brengen. Wijzen we, om hiervan een paar voorbeelden te geven, allereerst op de mededeeling van Dr. Kleiweg de Zwaan, dat het aan de Maleische d o e k o e n 's in de Kwantan-streek van Midden-Soematra bekend zou zijn, dat de uterus in bepaalde gevallen niet op de normale

[1] J. Kreemer Jr.: De Loeboes in Mandailing. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 66 (1911) Blz. 312.

[2] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 70.

[3] J. G. F. Riedel: De landschappen Holontalo enz. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 19 (1870) Blz. 137.

[4] A. C. Kruyt: Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1896 Blz. 264. Vgl. ook N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e sprekende Toradja's dl. II (1912) Blz. 46.

[5] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 354. Ook bij onderscheidene onbeschaafde volken buiten onzen Archipel is men er op bedacht door massage het kind in de gewenschte houding terug te brengen. (Dr. H. Ploss: Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. 8e Auflage (1905) dl. II Blz. 337).

plaats ligt, maar gekanteld is. In dat geval trachten zij de baarmoeder door uitwendige handgrepen weer de normale ligging te geven. [1] Ook op Java zouden de ḍoekoen's daarin zekere handigheid hebben verworven. [2]

Tijdens het verblijf van Dr. Nieuwenhuis onder de Bahaoe's in Centraal-Borneo, werd hem als eene groote merkwaardigheid verteld, dat eene vrouw van Pagong eens na eene bevalling een geprolabeerden uterus had naar binnen gestopt, met goed gevolg voor het leven der kraamvrouw. [3]

Van eenige stammen uit het Oosten van den Archipel verhaalt ons Riedel, dat zij, om prolapsus uteri te voorkomen, terstond na de bevalling door massage de baarmoeder zoo het heet «op haar plaats stellen». [4]

Ook het omgekeerde komt voor, namelijk, dat men door externe handgrepen eene kanteling van de baarmoeder te voorschijn roept, om zwangerschap te vermijden. Deze kunstbewerking — het z.g. «angkat proet» (lett. het oplichten van den buik) —, waarvan zich o.a. de Javaansche ḍoekoen's bedienen, beschrijft Dr. Stratz aldus: «De buik wordt dicht boven de symphyse met stijf uitgestrekte vingers naar beneden gedrukt. Daarop wordt met beide handen dicht boven het lig. Poupart zeer krachtig naar boven gestreken, waardoor de buikspieren totaal verslappen. Nu grijpen beide handen den uterus van ter zijde en trekken dezen naar voren, terwijl de duimen den fundus met een krachtigen druk voorbij het promontorium naar beneden drukken.» [5] Van de 1000 in 1889 op last der Regeering onderzochte Javaansche vrouwen — bijna uitsluitend prostituées — hadden 60 % een door «angkat proet» gekantelde baarmoeder. [6]

Een ander middel, om langs mechanischen weg ongewenschte

---

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 78.

[2] Dr. C. H. Stratz: De vrouwen op Java (1897) Blz. 45.

[3] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 70. In Centraal Borneo dl. I (1900) Blz. 62.

[4] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886). Voor Ambon en de Oeliassers Blz. 73, voor Aroe-eil[n] Blz. 264, voor Ceramlaoet en Goram-eil[n] Blz. 175.

[5] Dr. C. H. Stratz: t. a. p. Blz. 43. Vgl. ook: Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch Indië dl. I (1882) Blz. 69.

[6] Zie: Encyclopaedie v. Ned. Indië i. v. prostitutie Blz. 343.

zwangerschap te stuiten, is de zoogenaamde eivliessteek, welke, zooals bekend, ook in Europa door z. g. «deskundigen», die in het geheim werken, als afdrijvingsmiddel wordt toegepast. In Sidjoendjoeng geschiedt de punctuur volgens Dr. Kleiweg de Zwaan aldus: de verloskundige steekt den steel van een kaliki-alang-blad (Ricinus communis) op geleide van den vinger door het ostium uteri heen. [1] Uit eene andere streek der Padangsche Bovenlanden, n.l. uit het Agamsche, wordt ons bericht, dat de punt der scherpe vaste bladeren van een Cyperus-grassoort (Lintaboeang) diep in de vagina wordt gebracht en door snelle omwentelingen van het blad tusschen duim en wijsvinger de uterus geprikkeld wordt, om aldus abortus op te wekken. Ditzelfde tracht men ook te bereiken, door de bladstelen van eenige melksap- en harsrijke boomen diep in de vagina te brengen, alwaar zij de baarmoeder bereiken. [2] Verder wordt de «steek» nog bij de Karo-Batak's door sommige goeroe's in praktijk gebracht n. l. door behulp van een bamboesteel of ook wel met de hoofdnerf van een blad van een waterplant. Soms trachten zij hetzelfde effect te verkrijgen, door middel van een kort blaaspijpje, waarmede een bamboe-pijltje op den uterusmond wordt afgeschoten. Dit heet ngĕltĕp (= lett. met een blaasroer schieten). [3] Ook op Nias wordt de eivliessteek wel toegepast, men maakt dan gebruik van den steel van een blad. [4]

Uit enkele berichten — vooral van medische zijde afkomstig — moet men wel opmaken, dat de Inlanders soms voor de meest verbluffende chirurgische kunstbewerkingen niet terugschrikken en wat het merkwaardigste is, met hun zeer primitieve hulpmiddelen soms goede resultaten bereiken. Dit valt te meer op bij die stammen, wier medische prestaties overigens nog zoo uiterst gebrekkig zijn. Dit verschijnsel vindt men niet alleen in den Archipel, maar evenzeer bij de elders nog in den natuurstaat levende volken. «Das medicinische Wissen und Können

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 124.

[2] E. W. A. Ludeking: Natuur- en geneeskundige topographische schets der Assistent Residentie Agam. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 9 (1862) Blz. 126.

[3] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 248 en 266. Vgl. van denzelfden auteur nog: Die abortiva der Malaien auf der Ostküste Sumatra's. Janus 14e jaarg. (1909) Blz. 893.

[4] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 217.

der Naturvölker« — aldus schrijft Dr. Bartels — «musste uns mit Recht in vielen Fällen sehr bedenklich und fragwürdig erscheinen. Einem grossen Irrthum verfielen wir aber, wenn wir ihre chirurgischen Fähigkeiten nach dem gleichen Maasstabe beurtheilen wollten. Mancher zweckentsprechenden Maassnahme, zielbewusst und wohlüberlegt, begegnen wir hier, und selbst von manchem kühnen Eingriffe erfahren wir, der ein grosses Können, eine scharfe Ueberlegung und ein nicht alltägliches Handgeschick erfordert.» [1]

Hieronder volgen een paar staaltjes van de virtuositeit der Inlanders op gynaekologisch-chirurgisch gebied. «Zeer enkele vrouwen» — zoo schrijft Dr. Jacobs van de Atjehers — «hebben het in de kunst, naar men vertelt, zóóver gebracht, dat ze, als de nood dringt, b.v. als het kind onmogelijk kan geboren worden en de kraamvrouw uitgeput is, een embryotomie ondernemen, in zooverre zij de, met een klein mes gewapende en met olie bevochtigde hand in de vagina brengen, telkens het voorliggende deel afsnijden en zoo het kind bij stukken uithalen. Doch slechts in zeldzame gevallen zou zulk eene operatie voor de kraamvrouw goed afloopen». [2] Ook bij de Gajo's zouden sommige vrouwelijke goeroe's de kunst verstaan, om een dood foetus kunstmatig, met behulp van hand of mes, uit den moederschoot te halen. Voor dezen kunstgreep, die mĕnrèli heet, ontvangen deze vrouwen 20 dollars loon. [3] In overeenstemming hiermede schrijft Dr. R. Römer van de Karo-Batak's, dat sommige goeroe's zelfs de embryotomie (ikĕrat) op de doode vrucht toepassen. [4] Römer voegt er nog aan toe, dat de Karo's ook bekend zijn met de schedelperforatie (neloesoe), waarbij de schedel van de vrucht in het moederlijf doorboord en het cerebrum verwijderd wordt, om den omvang van het hoofd te verkleinen. [5] Eene andere proeve hunner chirurgische vaardigheid, zou volgens den zelfden schrijver nog zijn, dat zij bij Mastitis (poesohon) de ontstoken borst zonder eenige voorzorg met een snijdend, ijzeren voorwerp open maken, en

[1] Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 265 en 281.

[2] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh (1894) dl. I Blz. 117.

[3] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. rèl I Blz. 723.

[4] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 250.

[5] Dr. R. Römer: t. a. p. Blz. 250.

de wond daarna met eenige kruiden behandelen.[1] In het reeds zoo vaak geciteerde werk van Hovorka en Kronfeld lezen we, dat «im Malaiischen sogar die Herausnahme der Eierstöcke, also Kastration der Mädchen ausgeübt wird» n.l. om aldus de conceptie te verhoeden.[2] We vonden deze mededeeling echter nergens bevestigd, ook niet bij van der Burg, waarnaar de genoemde schrijvers verwijzen. Waarschijnlijk, dat zij dus op een misverstand berust.

III. *Behandeling van beenbreuken en ontwrichtingen.*

Meer ervaren dan in het verrichten van bloedige operatiën zijn de inlandsche geneeskundigen over het algemeen in de behandeling van beenbreuken en ontwrichtingen.

Van de Javanen lezen we in Veth's standaardwerk, dat beenbreuken en ontwrichtingen met in- en uitwendige middelen worden behandeld, maar bijna nooit door operaties, verbanden en dergelijke.[3] Het zou ons echter niet verwonderen, wanneer uit een opzettelijk daartoe ingesteld onderzoek bleek, dat de techniek der Javanen ook in dit opzicht niet voor die der Maleiers en andere stammen op Soematra onderdoet, die, zooals hieronder zal blijken, wel degelijk, soms zelfs zeer rationeele, breukverbanden in toepassing brengen. Uit het bekende receptenboek van «Njonja van Blokland» blijkt reeds, dat bamboeverbanden bij fracturen ook tot de ḍoekoenwijsheid behooren. We vinden daarin het volgend recept tegen beenbreuken: neem het wit van een kippenei, een aan stukjes gesneden sjalot, braad dit een en ander met rundvet en wrijf hiermede de pijnlijke breukplaats; wikkel dan het gebroken lid in een verband van gespalkte bamboe gedurende drie dagen, maak het verband dan los en leg het vervolgens opnieuw aan gedurende zeven dagen.[4]

De Maleische geneeskundigen van Midden-Soematra schijnen te dien aanzien over bijzondere kunstvaardigheid te beschikken:

[1] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 268.

[2] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 525 en 587.

[3] Prof. P. J. Veth: Java. 2e druk dl. 4 (1907) Blz. 278.

[4] Njonja van Blokland: Doekoen djawa oetawa kitab dari roepa-roepa obat njang terpaké di Tanah-Djawa 3e druk (1899) recept N° 1614.

ze trachten bij een beenfractuur eerst door tractie aan het gebroken deel de repositie te bewerkstelligen, vervolgens fixeert men de extremiteit tusschen twee stukken hout, waarom een doek stevig gebonden wordt. Tevoren brengt men op de breukplaats een brei van bepaalde kruiden, waarvan de bedoeling is te bewerken, dat het been niet gaat opzwellen en de vergroeiing spoediger tot stand kome. Te Goenoeng Sahilan aan de Kampar-Kiri wordt eveneens door tractie, gecombineerd echter met rotatie, getracht de beenstukken op hun plaats te brengen, waarna het deel rondom tusschen de bladnerven van den klapperpalm geïmmobiliseerd wordt. Vóórdat men echter de extremiteit fixeert, moet eene bijzondere pap op de fractuurplaats worden aangewend, welke pap, indien de extremiteit gedurende drie dagen gefixeerd is geweest, voor een ander verwisseld wordt. [1]

«Ausgesetzte Gelenke und Brüche» — zoo wordt ons van de Batak's verzekerd — «verstehen manche recht gut zu heilen.» [2] Wat de Karo-Batak's in het bijzonder betreft, worden wij nader ingelicht, dat zij bij beenbreuken (p o n g g o l) zeer goed immobiliseerende verbanden weten aan te leggen, bestaande uit saamgevoegde, rottanstaafjes, niet ongelijk aan de bekende rottanverbanden systeem de Mooy. [3] Van de Batak's van Padang Lawas lezen wij nog, dat been- en armbreuken tamelijk serieus worden behandeld: het gebroken lid wordt stijf in gespalkte bamboe (s a n g g a r - s a n g g a r) gewikkeld en, behalve dat er nog eenige smeersels bijkomen, wordt de grootste rust aanbevolen. Het verband wordt eerst na genezing opengemaakt. [4]

De Atjehers plegen bij beenbreuken een bamboeverband te maken, zooals Dr. Jacobs opmerkt, alweer niet ongelijk aan de bekende rottanverbanden van de Mooy, door verscheidene bamboelatjes met een touwtje te verbinden, zoodat het gebroken lid erin past. De heelkundige (t o e k t a b i b) tracht eerst door trekken de uiteinden van de breuk aan elkaar te brengen, legt

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 189 vg.

[2] G. Simon: Die Heilkunst der Eingeborenen in Sumatra. Berichte d. Rhein. Miss. Gesellsch. 1902 Blz. 323.

[3] Dr. R. Römer: Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Batak's. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 50 (1907) Blz. 269 vg.

[4] J. B. Neumann: Het Pané- en Bilastroomgebied op het eiland Sumatra. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 3 (1887) afd. meer uitg. artt. Blz. 527.

dan het bamboeverband (tjoeroe) aan en daar overheen eenige verkoelende kruiden. Deze behandelingswijze heet gĕtjoeroe. [1] In Palembang wenden de Inlanders bij beenbreuken eveneens een verband aan, bestaande uit bamboespalken. [2]

Steken we naar het eiland Nias over, dan vernemen we van Dr. Durdik, dat men daar bij beenbreuken een der dorpsbewoners roept, die met de voeten vooruit is geboren en daardoor, volgens het geloof van het volk, de kunst verstaat, om beenbreuken en ontwrichtingen te genezen. In zulk een man, die op eene andere wijze is ter wereld gekomen dan gewoonlijk, hebben de Niassers een groot vertrouwen. Deze dorpsheelmeester, sanga moi si fabesoe geheeten, voegt de breukuiteinden bij elkander, door met de vingers langs het been te strijken en legt daarop eene smerige (smeuige?) massa, die men uit de nesten der zwaluwen haalt, en met olie vermengt; het geheel wordt met klapperolie bestreken en een doekverband aangelegd. Klaagt de lijder over pijn en hitte onder het verband, dan wordt het verbonden lid in een uitgeholden pisangstam geplaatst, hetgeen verkoelend en pijnstillend werkt; deze pisangstam wordt, zoo dikwijls men het noodig oordeelt, vernieuwd. Het verband blijft vier weken liggen, hetgeen gewoonlijk voldoende is tot genezing van de breuk. [3]

Volgens Dr. Kleiweg de Zwaan winden de Niassers bij breuken ook wel de nerf van een pinangblad om het gebroken lichaamsdeel om dit te fixeeren, of maken tot hetzelfde doel gebruik van vier stokken, die met een doek om de gebroken extremiteit worden vastgebonden. [4]

We zien dus, dat breukverbanden en breukspalken op Soematra tamelijk algemeen toepassing vinden. Omtrent de volkstammen, die de andere eilanden van onze Oost bewonen, is ons uit de ons ten dienste staande litteratuur niets gebleken. Dat we uit dit gemis aan gegevens bij de Oostelijk wonende stammen niet de gevolgtrekking mogen maken, dat aan hen ook geen middelen tot breukheeling bekend zouden zijn, blijkt uit het volgende bericht van Seligmann omtrent de Papoea's van Sinan-

---

[1] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 318.

[2] L. Lindman in Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 4 (1857) Blz. 775.

[3] Dr. P. Durdik: Genees- en verloskunde bij de Niassers. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 22 (1882) Blz. 247 vg.

[4] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 131 vg.

golo (Britsch-Nieuw-Guinea): »Fractures are usually put up in short wooden splints, padded with leaves. The joints above and below the injury are never immobilized; before applying the splints the fragments are manipulated into place till grating is felt, when one man holds the limb in position while another bandages on the splints with long strips of the dried cortex of the banana. Dislocations are generally rather forcibly reduced probably that of the shoulder is the only one recognized and treated.»[1]

Wat de behandeling van contusies en luxaties (ontwrichtingen en verstuikingen) betreft, zijn de berichten zeer schaarsch. De Menangkabausche doekoen's trachten bij eene luxatie door snelle tractie met opvolgend terugduwen de geluxeerde extremiteit te reponeeren. Wanneer de repositie is bewerkstelligd, appliceert de doekoen op het gewricht wat fijngewreven damar-hars, waaraan wat water is toegevoegd. Vervolgens wordt de extremiteit met behulp van een doek geïmmobiliseerd.[2] Ook bij de Niassers zouden de dorpsheelmeesters zeer goed eene ontwrichting van een fractuur weten te onderscheiden, zij trachten de ontwrichting te herstellen, door eenige helpers aan het ontwrichte lid te doen trekken en zelve met beide handen tegen het gewrichtshoofd te drukken. Daar zij hierbij gemeenlijk eene zeer geringe krachtsinspanning aanwenden en meestal met verouderde gevallen te doen krijgen, gelukt hun de repositie echter zelden volmaakt.[3]

IV. *Bloedonttrekking.*

«Ungemein weit verbreitet» — aldus Dr. Bartels — «finden wir die Gewohnheit, dem erkrankten Körper Blut zu entziehen. Man thut wohl nicht unrecht, wenn man die Blutentziehungen als ein Gemeingut des gesammten Menschengeschlechts betrachtet. In der Art der Ausführung derselben bestehen jedoch mancherlei Unterschiede und besondere Vorschriften. Bald geschieht dieses ohne vorherige Verletzung der Haut, bald werden irgendwo am Körper Einschnitte oder Einkratzungen gemacht

[1] C. G. Seligmann: The medicine, surgery, and midwifery of the Sinangolo. The journal of the Anthropol-Institute dl. 32 (1902) Blz. 299.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 190 vg.

[3] Dr. P. Durdik: Genees- en verloskunde bij de Niassers. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 22 (1882) Blz. 248. Vgl. ook: Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 133.

also eine Art von Scarificationen, bald sind es regelrechte Venaesectionen, bald unserem Schröpfen verwandte Processe.» [1] Gaan we thans na, in hoeverre deze woorden ook van toepassing zijn op de bewoners van den Indischen Archipel.

§ 1. *Bloedzuiging.*

Hierboven [Blz. 8] stipten wij reeds aan, dat het bij de Karo-Batak's gebruikelijk is, om bij beetwonden van giftige dieren, het gif uit de wond met den mond te zuigen. Maar ook bij andere verwondingen, ontstekingen en pijnlijke aandoeningen van allerlei aard, vindt deze methode van bloedonttrekking toepassing. Zoo lezen wij van de doekoen's van Goenoeng Sahilan (Kampar-Kiri), dat zij bij verwondingen, die met ernstige bloeding gepaard gaan, centraalwaarts van de wond met den mond plegen te zuigen, terwijl zij dan tevens met de hand op de borst van den patiënt slaan. [2]

Van de bewoners der tot de afdeeling Ceram ressorteerende Ceramlaoet- en Goram-eilanden vinden wij aangeteekend, dat zij bij uitwendige pijnen of zwellingen gewoon zijn het bloed door een deskundige te doen uitzuigen. [3] Hetzelfde geldt van de bevolking der Kei- en Aroe-eilanden. [4] Op het tot de Zuidwester-eilanden behoorende Kisar wordt bij zwellingen soms het bloed uit het lichaam gezogen, na de pijnlijke plekken met bladeren van den kawi-boom belegd te hebben; het uitgezogen bloed bedraagt somwijlen den inhoud van twee volle klapperdoppen. [5]

Uit verscheidene gegevens blijkt, dat aan deze bloedzuiging vaak de gedachte ten grondslag ligt, dat de pijnlijke aandoening veroorzaakt wordt door iets concreets (klein voorwerp of dier, bedorven bloed, enz.), dat in het lichaam van den lijder aanwezig is, en daaruit moet worden verwijderd door uitzuiging met den mond. Zoo wordt van de Maleische doekoen's van

[1] Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 265.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 187.

[3] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 181.

[4] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 239 en 266.

[5] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 419. Wat de „kawi-boom" zou kunnen zijn, blijkt niet bij De Clercq-Greshoff, Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Ned.-Indië (1909).

Goenoeng Sahilan verteld, dat zij bij pokken de ziektekiemen uit het lichaam van den patiënt trachten te zuigen. Daartoe wordt op de plaats, waar gezogen zal worden (in den regel op een der gewrichten, op den maagkuil, het jugulum, soms ook boven het oog) een wit lapje gelegd, waarop de doekoen den mond appliceert, waarna hij flink opzuigt. Vervolgens spuwt hij van zich af. Dit zuigen moet door den doekoen driemaal achtereenvolgens worden toegepast.[1] De Niassers stellen zich de materia peccans bij sommige ongesteldheden voor, als een steen in het lichaam, die door de geneeskundige quasi uit het lichaam van den patiënt wordt gezogen, maar die ze vóór de operatie reeds in haar mond heeft verstopt.[2] Van de reeds genoemde bevolking van Kei- en Aroe-eilanden wordt uitdrukkelijk verzekerd, dat de door hen toegepaste zuigkuur bij gezwellen etc. tot doel heeft, het verwijderen van «het bedorven bloed», dat, naar hun zeggen, de ziekte veroorzaakt.[3] Van de Aroeneezen wordt nog vermeld, dat oude vrouwen zieken ook genezen, door het uitzuigen van vreemde bestanddeelen uit het lichaam als wormen, stukjes hard hout, kleine spijkers, vischgraten, etc. Vóór het zuigen wordt de bewuste plek met fijngemaakte gemberwortel belegd.[4] Bij de Alfoeren van Boeroe — zegt dezelfde schrijver — zuigt de geneesheer bij stekingen, koliek en andere pijnen door heksen veroorzaakt, op het zieke deel en brengt dan achtereenvolgens beenderen van herten, varkens, buideldieren, graten van visch, fijngesneden stukken rottan en arènvezelen, spinnen, scolopenders en andere zaken te voorschijn. Daarna zou de genezing moeten volgen.[5]

Een meer gecompliceerde, veel voorkomende vorm van bloedzuiging is deze, dat de mond van den operateur niet direct in contact komt met het lichaam van den lijder, maar dat de zuiging plaats heeft met behulp van een of ander instrument, meestal een hoorn. Het is opmerkelijk, dat deze zelfde hoornen laatkoppen der Indonesiërs bij onderscheidene veruiteenwonende

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 252.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 76.

[3] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 239 en 266.

[4] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 266.

[5] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 25.

volken van zeer uiteenloopende beschaving over de geheele wereld bekend zijn en dat zij ook in ons werelddeel tot in de hoogste oudheid werden toegepast. [1]

De Javaansche benaming voor laathoorn is volgens het woordenboek tjanṭoek. Of deze nog veel op Java in gebruik is, is ons niet gebleken. Jasper geeft eene afbeelding van zulk eenen hoorn (koehoorn), waarvan de afgezaagde punt zoodanig met was is beplakt, dat die den vorm heeft van een mannelijk schaamdeel. Vroeger zou deze hoorn op Java hebben gediend tot het zetten van bloedige koppen en thans in het Bataviaasch-Museum in bewaring zijn. [2]

Bij de Maleiers van Centraal-Soematra wordt van het zetten van koppen (bakam), vooral bij pijnen, veelvuldig gebruik gemaakt. De Inlanders daar zijn van meening, dat pijnen vaak het gevolg zijn van overvulling met bloed en dat daarom het koppenzetten een gunstigen invloed kan hebben. Zij nemen daartoe een koehoorn, waarvan in de punt een klein gaatje wordt geboord; de basis van den hoorn wordt gezet op het deel, waaraan men bloed onttrekken wil en dan aan de punt gezogen; daarna sluit men het openingetje met een weinig was. Na eenige minuten neemt men den hoorn weg en nu worden op de opgezwollen plek met een mesje kleine scarificaties aangebracht, waarna men den hoorn opnieuw ter plaatse appliceert en wederom wordt gezogen. Op deze wijze kunnen vrij groote hoeveelheden bloed ontlast worden. [3]

Bij de Batak's van Padang Lawas geschiedt deze wijze van bloedonttrekking (bokom) met hoorns van geiten, buffels of koeien, die tot op 6, 10, à 25 c.M. lengte zijn gesneden en welker uiteinden doorboord zijn. Op de plaats, waar de operatie moet geschieden, (meestal op rug en hoofd) maakt men met een mesje eene kruissnede, waarop de hoorn alsdan geplaatst wordt. Door zuiging vult zich de hoorn met bloed (mamokom). Soms ook is de breede opening van den hoorn bespannen met eene dunne blaas en wordt de hoorn, nadat hij zoo luchtledig

[1] Men raadplege hierover: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 383 vg. en dl. I (1908) Blz. 137.

[2] J. E. Jasper: Inlandsche methoden van hoorn-, been-, schildpad-, schelp-, en paarlemoerbewerking. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 47 (1904) Blz. 37 en Pl. VI.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 231 vg.

mogelijk is gemaakt, op de kruissnede geplaatst en daarop eenigen tijd gelaten. [1]

Bij zeer locale pijnen — zoo lezen wij van de Atjehers — roept men de hulp in van een oerëëng mëbëkan, dat is een persoon, die koppen zet. Hij doet dit op eene eenvoudige, doch practische wijze. Door middel van een koehoorn zuigt hij eerst de plaats, waar de pijn zetelt, rood, maakt dan met een scherp mes eenige scarificaties in de huid en begint andermaal te zuigen, totdat hij, volgens zijne meening, eene voldoende hoeveelheid bloed heeft uitgezogen. Het uitgezogen bloed wordt zeer concientieus verzameld en daarna begraven, want dit bevat de ziektestof, die op iemand anders zou kunnen overgaan. [2]

Ook hier dus vinden wij aan de bloedonttrekking weer de oude voorstelling vastgeknoopt, dat de ziekteoorzaak iets substantiëels is, en dat genezing zal intreden, wanneer die ziektesubstantie uit het lichaam is verwijderd. Deze opvatting der Atjehers blijkt nog uit hunne meening, dat cholera patiënten in den aanvang vaak in arm of been een zeer pijnlijk gevoel hebben, alsof onder de huid een hard voorwerp zich allengs naar boven verplaatste. Dit beschouwt men dan als de oorzaak der kwaal en men tracht die weg te nemen door het zetten van bloedige koppen, of het maken van eene insnede op de plaats, waar het voorwerp heet te worden waargenomen. [3]

Ook in de Gajolanden zijn hoornen koppen (bëkam) voor bloedaftapping bekend. [4]

De Niassers wenden bij hevige pijnen en bij groote afgematheid eveneens bloedige koppen aan. Daartoe maken zij zulke diepe insnijdingen in de huid, dat er bloed uitvloeit, plaatsen daarop luchtdicht de onderste opening van een kleinen buffelhoorn en onderhouden door aan het andere spitse gedeelte van den hoorn, dat eene kleine opening moet bevatten, te zuigen, eene rijkelijke bloeding. Deze wijze van bloedonttrekking is bij de Niassers zeer gewild en over het geheele eiland verspreid. [5]

[1] J. B. Neumann: Het Pane- en Bilastroomgebied op het eiland Sumatra. Tijdschr. v. h. Ned. Aardr. Gen. 2e serie dl. 3 (1887) afd. meer uitg. artt. Blz. 527.

[2] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 318.

[3] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 51.

[4] Dr. G. A. J. Hazeu: Gajosch-Ned. Wdbk. (1907) i. v. bëkam Blz. 78.

[5] Dr. P. Durdik: Genees- en verloskunde bij de Niassers. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 22 (1882) Blz. 247. Vgl. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 135.

De Ngadjoe-Dajak's bedienen zich bij het koppen (manandok) van den hoorn (*tandok*) van eene geit. «Man schneidet die Spitze von solch einem Horne, schneidet mit einer Scherbe ein wenig in die Haut, setzt dann das Horn darauf, und saugt dann so kräftig als möglich von oben die Luft aus dem Horne; darauf schliesst man die Oeffnung oben mit Wachs, und lässt das Horn also eine Zeitlang, auf der Stelle sitzen.» [1]

Verder wordt, naar Riedel verzekert, ook op de meeste der Zuidwester-eilanden bij gezwellen en andere pijnen een laatkop van karbouwehoorn gebruikt, voorzien van een gaatje, om dien luchtledig te zuigen, welke opening daarna ook met was wordt dichtgemaakt. Als de hoorn afgenomen is, worden op de plek met bamboe eenige scarificaties gemaakt en de hoorn geappliceerd om het bloed te doen vloeien. [2]

In plaats van een hoorn bezigen de Niassers ook wel een bamboekokertje als laatkop. [3]

Van de Zee-Dajak's van Sarawak wordt vermeld, dat zij houten laatkoppen gebruiken. Een ooggetuige zag deze operatie door twee vrouwen op een man toepassen en beschrijft haar aldus: «The man lay on his side, and one woman having a conical piece of wood, hollowed out with a base about the size of an ordinary cupping glass, and a small hole at the top, applied it between the shoulders of the man and by suction endeavoured to exhaust the air. Having succeeded in attracting the blood to the part, she took off the wood; and the other woman, who had a very sharp knife, proceeded to incise the part freely; the wood was again applied, and a very fair quantity of blood extracted.» [4]

Bij de Land-Dajak's van Sarawak is volgens Low nog eene andere soort laatkop in gebruik. De hierbij toegepaste wijze van bloedaftapping «is performed very rudely, bij cutting large gashes in the limb which pains them. The wounds being made with a sharp knife, or a piece of bamboo, a small tube of this cane is placed over them, with fire on its upper end, so that

[1] A. Hardeland: Dajacksch-Deutsches Wdbk. (1859) i. v. tandok Blz. 566.

[2] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886): Voor Loeang en Sermata Blz. 328; voor Babar Blz. 358; voor Leti, Moa, Lakor Blz. 393.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 136.

[4] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 297.

the air of the tube being exhausted by the action of the fire, the blood flows readily, and the operation is successfully carried on». [1] Deze eigenaardige wijze van koppen is echter niet geheel en al «peculiar to this people», zooals Low meent, maar zij wordt o.a. ook toegepast bij de Galela's op Noord-Halmahera. De laatkop — hier pipi genaamd — bestaat uit een fijn bamboekokertje, dat bij gebruik aan den bodem verhit wordt; is de lucht daarin voldoende verdund, dan plaatst men het instrument b.v. op eene rijpe bloedzweer om er het bloed uit te trekken.[2] Eene analoge wijze van koppen, waarbij niet met den mond wordt gezogen, maar van door warmte verdunde lucht als zuigmiddel wordt gebruik gemaakt, zou volgens Dr. Kleiweg de Zwaan, op Bali vooral bij maagpijnen in zwang zijn. De kop bestaat in dit geval eenvoudig uit een glas, hetwelk met boomwol wordt opgevuld; deze boomwol steekt men aan, terwijl dan onder het branden het glas omgekeerd op de maagstreek wordt gezet. [3]

§ 2. *Huidinsnijding.*

We zagen, dat de toediening van een laatkoop als regel wordt voorafgegaan (bloedige koppen), dan wel wordt gevolgd (droge koppen), door het aanbrengen van een of meer huidsneden, om de bloedvloeiing gemakkelijker te doen plaats hebben. In de meeste gevallen maakt men echter niet van een zuigwerktuig gebruik, maar bepaalt men zich bij de bloedonttrekking tot eenvoudige insnijdingen. Deze worden bij allerlei aandoeningen meest om plaatselijke pijnen af te leiden, toegepast. Lichten we dit thans door eenige voorbeelden toe.

Van de Atjehers wordt ons bericht, dat zij bij hoofdpijnen de huid openrijten en daartoe van het volgende primitieve chirurgisch werktuig gebruik maken. Men slaat een flesch stuk, neemt daarvan een scherpe glasscherf en bindt die op een veerkrachtig staafje, bijvoorbeeld een stukje bamboe of rottan. Dan bindt men zich een doek zoo stijf om den hals, dat de aderen van het gezicht opzwellen, en het gezicht blauwrood

[1] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 297.

[2] M. J. van Baarda: Woordenlijst Galélareesch-Hollandsch (1895) i. v. pipi.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 232.

ziet; men neemt dan het stokje met de scherf in de linkerhand, buigt het met de rechter naar achter en laat het zoo eenige malen tegen het voorhoofd slaan, zoodat er eenige wonden ontstaan.[1] Dit werktuig brengt ons een dergelijk onaanzienlijk chirurgisch instrument in herinnering, dat o. a. bij de Toegeri's in Nederlandsch Zuid Nieuw Guinea, bij de Papoea's van de Astrolabebaai en ook in Brazilië, voor hetzelfde doel als bij de Atjehers, in gebruik is en uit een miniatuur pijl en boog bestaat, waarvan de pijl aan haar uiteinde voorzien is van een glasscherf als punt; dit instrument wordt bij zieken toegepast, »indem man die Glasspitze ständig gegen die Brust oder den Rücken des Patiënten schnellen lässt und durch die hiedurch hervorgerufenen leichten Blutungen Abhilfe schaffen will.»[2]

De Niassers maken bij hoofdpijn soms oppervlakkige insnijdingen in de huid van het voorhoofd; bij pijn in de borst en in de zijden, in den borst- of buikwand, zoodat men dikwijls bij deze landslieden, die uit het binnenland komen, borst en rug met ontelbare langwerpige litteekens als bezaaid vindt.[3]

Deze mededeeling van Dr. Durdik werd onlangs door Dr. Kleiweg de Zwaan in zijn jongste geschrift aldus bevestigd: «Wiederholt habe ich bei den Niassern, die ich gemessen habe, Narben bemerkt, die in der Regel ± 1 c. M. lang und die Folge von Skarifikation sind. Besonders bei Schmerzen in dem ein oder andern Körperteil werden diese kleinen vielfältigen Einschnitte mit einem Messer in die Haut gemacht. Mit Daumen und Zeigefinger der linken Hand zieht der d u k u n die Haut des Patiënten etwas in die Höhe und macht dann mit einem Messer kleine oberflächliche Schnitte in die aufgehobene Hautfalte. Wenn man beabsichtigt Skarifikationen an den unteren Extremitäten anzubringen, wird die Haut einige Male mit einem t a l i umschnürt, sodass zwischen den Umschnürungen jedesmal ein kleiner Abstand bleibt. Auf diese eingeschnürten Hautfalten werden die Einschnitte gemacht und zwar lodrecht auf dem tali.»[4]

[1] Dr. J. Jacobs: Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh dl. I (1894) Blz. 318 vg.

[2] F. Heger: Aderlassgeräthe bei Indianern und Papuas. Mittheilungen der Anthropol. Gesellsch. in Wien dl. 23 (1893) Sitzungsberichte Blz. 83 vg. Dezelfde wijze van bloedonttrekken (aderlaatboog) passen ook de Isthmus-Indianen toe (Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 268).

[3] Dr. P. Durdik: Genees- en verloskunde bij de Niassers. Geneesk. Tijdschr. v. N. I. dl. 22 (1882) Blz. 247.

[4] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 134.

De Kajan-Dajak's, die de oevers van de Mĕndalam bewonen passen, vooral op pijnlijke, gezwollen plekken, scarificaties in grooten getale met een puntig mesje toe; de bloeding laat men vanzelf ophouden. [1] Van de Ngadjoe-Dajak's wordt vermeld, dat zij zich bij hoofdpijn insnijdingen (maloelang) in het voorhoofd laten maken «und zwar so, dass man ein Band um den Kopf wickelt, es mehrere Male kräftig hin und her zieht, danach es mehrfach um den Kopf gewickelt sehr fest bindet, wodurch die Haut im Zwischenraume zwischen dem Bande aufschwillt, in welche man dann einige flache Einschnitte macht.» [2]

Deze zelfde wijze van doen constateerde Dr. Kleiweg de Zwaan ook bij de Niassers: «Bei Kopfschmerzen winden die Eingeborenen einen tali fest rundum den Kopf und bewegen die freien Enden des tali hin und her. Auf der Hautfalte, welche auf diese Weise abgebunden wird, bringt man die oberflächlichen Einschnitte an. Darauf bewegt man die tali-Enden wieder hin und her, um auf diese Weise aus den Skarifikationen Blut zu pressen. Diese Behandlung übt in der Regel einen günstigen Einfluss gegen Kopfschmerzen aus. Ausser an der Stirne werden auch Einschnitte an den Schläfen gemacht.» [3]

Op de Zuidoostelijk van Ceram gelegen Watoebela-eilanden is men bij zwelling van ledematen gewoon het zieke deel tusschen een bamboetang te knijpen en daarin vervolgens met een mes te snijden. Men laat het bloed zoolang vloeien, tot de wond zich van zelve sluit. [4]

Van de Papoea's van Duitsch-Nieuw-Guinea verhaalt Dr. Hagen, dat zij, bij ontsteking en nog niet opengebroken abscessen, bloedonttrekking toepassen, door met een glasscherf op de aangedane plaats soms honderde kleine inkervingen te maken. Bij hoofdpijn en algemeen onwelzijn maakt men deze insnijdingen vaak midden op het voorhoofd, en wel zeer krachtig tot op het been, zoodat later diepingetrokken litteekens ontstaan. [5]

Dit laatste wordt ons ook bericht omtrent de bevolking in de

[1] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 449. In Centraal Borneo dl. I (1900) Blz. 118.

[2] A. Hardeland: Dajacksch-Deutsches Wdbk. (1859) i. v. lulang Blz. 317.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 185.

[4] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 210.

[5] Dr. B. Hagen: Unter den Papua's in Deutsch-Neu-Guinea (1899) Blz. 257.

bocht van Kaimani op Nieuw Guinea's Zuidwestkust. [1] Van de Westelijke Papoea-stammen aan de Torres-Straat schrijft Haddon: As Macgillivray states (Voyage of the Rattlesnake 1852 II p. 31), „scarification of the affected part is a common mode of treating local inflammatory complaints.» I also found that is was employed for almost every kind of ache or pain. In some cases the body is so scarred that one might readily mistake the cicatrices for tattoo marks. [2]

Soms komt het voor, dat de insnijdingen bepaalde figuren op de huid vertoonen; in dit geval is de operatie dus eene soort tatoeage, tot medische doeleinden. Zoo lezen we van de Bahaoe-Dajak's, dat het lichaam op pijnlijke, gezwollen plaatsen met kruisjes, cirkeltjes en dergelijke getatoeëerd wordt, waar zij door de bloedonttrekking en gedurende de bewerking door afleiding van de oorspronkelijke pijn verlichting aanbrengen. [3] De Aroeneezen tatoeëeren zich voornamelijk op het voorhoofd tusschen de oogen, doch doen dit alleen in geval van ziekte, om zoodoende, zooals zij zeggen het slechte bloed uit het hoofd te trekken. [4] Bij den Papoea-stam der Sinangolo in Britsch-Nieuw-Guinea worden tatoeage-figuren in de huid gekerfd om allerlei pijnen te verdrijven. [5]

Eene andere wijze van bloedaftappen is nog het bij de Toradja's gebruikelijke mompadila (= belikken), dat o. a. toepassing vindt, wanneer iemand zware hoofdpijn heeft, of een ernstigen val heeft gedaan. Nadat vooraf op de pijnlijke plek wat kalk is gestrooid, neemt de geneeskundige een blad van een plant, dat naar het doel, waartoe men het bezigt, ira mpompadila (Villebrunea rubescens Bl.) wordt genoemd, welk blad op de wond wordt gelegd. De geneeskundige likt nu zoo lang over het blad heen, tot het bloed uit de poriën van de huid dringt. Meestal — zoo zegt onze berichtgever — geeft deze bewerking aan den lijder veel verlichting. [6] Dezelfde ope-

[1] H. D. A. van der Goes: Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858. Uitg. Kon. Instituut (1862) Blz. 120.

[2] A. C. Haddon: The Ethnography of the Western Tribe of Torres Straits. The Journal of the Anthropol. Inst. dl. 19 (1890) Blz. 306 en 467.

[3] Dr. A. W. Nieuwenhuis: Quer durch Borneo dl. I (1904) Blz. 449. In Centraal Borneo dl. I (1900) Blz. 68 en 118.

[4] G. W. W. C. Baron van Hoëvell: De Aroe-eilanden. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 33 (1890) Blz. 79.

[5] C. G. Seligmann: The medicine, surgery and midwifery of the Sinangolo. The Journal of the Anthropol. Institute dl. 32 (1902) Blz. 298.

[6] N. Adriani en A. C. Kruyt: De Barée-sprekende Toradja's dl. I (1912) Blz. 411 vg.

ratie vond Thomas Forrest in 1775 bij de Papoeasche bevolking van den Waigeo-archipel (Noordwest van Nieuw-Guinea). Hij deelt daaromtrent het volgende mede: «I saw here a peculiar way of drawing blood; they put the rough side of a certain leaf, about as large as a man's hand, on that part whence they want to extract blood; then, with the tongue, they lick the upper side of the leaf, and the under side is presently all over bloody.» [1]

Eene zonderlinge manier van bloedaftappen als middel om de ziekte af te leiden wordt nog van den nomadischen stam der Poenan-Dajak's in Midden-Borneo vermeld. «One day» — zoo schrijft de Borneo-reiziger C. Bock — «one of the Poonans staying at Long Wai fell ill, and complained of a pain in his back. Without hesitation the chief took his small knife from his mandu sheath, and taking a piece of flesh firmly between his fingers made three incisions in the lower part of the back, in the region of the kidneys. In each slit he inserted a bamboo cylinder, two inches long, which he first made very hot, pressing them down firmly, and afterwards applying a little hot water to the wounds. I felt this novel kind of seton, and found the three pieces of bamboo were fastened very securely into the flesh.» [2]

Hierboven werd er reeds de aandacht op gevestigd, dat aan de bloedzuiging bij onze Archipel-bewoners vaak de gedachte ten grondslag ligt, dat de ziekte iets materieëls en in het bloed aanwezig is, en dat genezing dus eerst kan volgen, wanneer die ziektematerie uit het lichaam is verwijderd. Dat zij ditzelfde doel trachten te bereiken, door in het lichaam van den patient op eene of andere wijze eene opening of insnijding te maken, kan ons niet verwonderen, immers zij zien alsdan met het bloed de daarmede als het ware vereenzelvigd gedachte ziekte uit het lichaam van den lijder wegvloeien. Zoo lezen we, dat de Dajaksche geneeskundigen van de Zuidoostkust van Borneo soms met een scherp mes in de oppervlakte der huid van het zieke lichaam vele incisiën maken in de dwarste en in de lengte, doch niet diep, waaruit echter altijd eene zekere hoe-

[1] Th. Forrest: A Voyage to New Guinea, and the Moluccas, from Balambangan, including an Account of Magindano, Sooloo, and other islands;..... performed in the Tartar Galley, belonging to the Hon. East India Company, during the years 1774, 1775, and 1776.... London, J. Robson a. o., 1779 Blz. 74 vg.

[2] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 297.

veelheid bloed te voorschijn komt. Dit geschiedt — naar onze zegsman ons inlicht — met het doel om door deze gemaakte openingen de ziekteoorzaak uit het lichaam een doortocht te bezorgen. Deze wonden worden onmiddellijk met eene eigenaardige olie, welker compositie nog onbekend is, besmeerd, waarop de vloeiing van het bloed spoedig ophoudt. Dan beginnen zij eene zekere manipulatie op het zieke lichaam uit te oefenen. Wanneer dat eenige uren geduurd heeft onder luidruchtig gezang, roepen zij onverwachts te zamen uit: «het is ons nu gelukt om den boozen geest of oorzaak der ziekte te vangen», en dan toonen zij werkelijk aan den lijder een stukje been, steen, of aarde of een langwerpig of rond stukje hout, of iets anders — «zie daar, dit is uit Uw ziek lichaam door de gedane insnijding gekomen en nu zijt gij zeker overtuigd, dat de oorzaak Uwer ziekte weggenomen is.» [1] Dat deze opvatting ook bij de bewoners van Borneo's Wester-afdeeling niet vreemd is, blijkt hieruit, dat de priesters bij de Dajak's van Landak en Tajan — zooals dezen den heer Schadee vertelden — bij hun ziektebezweringen soms een of ander lichaamsdeel zouden opensnijden, om er de ziekte uit te nemen, en het daarna onmiddellijk weer zouden heelen, zonder dat er zelfs een spoor van verwonding achterblijft. [2]

De hierboven beschreven methode van scarificeeren bij de Niassers — die bij allerlei ongesteldheden, zelfs bij koorts wordt toegepast — zou volgens Dr. Kleiweg de Zwaan tot doel hebben «dass mit dem hervortretenden Blut auch die Krankheit, welche die Schmerzen veranlasst, den Körper verlassen wird. Die Eingeborenen haben dabei ein Gefühl von Kälte und halten dies für ein Zeichen, dass die Krankheit den Körper verlässt.» [3]

Dr. R. Pöch verhaalt, dat tijdens zijn verblijf te Cape Nelson, aan de Noordoostkust van Engelsch Nieuw Guinea, een Papoea op zekeren dag bij hem kwam en hem eenige ronde steenen toonde, die, naar hij geloofde, door een geneeskundige uit zijn rug waren genomen. Hij werd door rheumatische pijnen gekweld, na de operatie was zijn kwaal, naar zijn zeggen, echter genezen.

---

[1] J. B. de Callonne: Iets over de geneeswijze en ziekten der Daijakers ter Zuid Oostkust van Borneo. Tijdschr. voor N. I. 1840 dl. I Blz. 426.

[2] M. C. Schadee: Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Dajaks van Landak en Tajan. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 58 (1905) Blz. 507.

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser. (1913) Blz. 134.

De pijnlijke plaats vertoonde verscheidene oppervlakkige insnijdingen, die nauwelijks bloedden; toch geloofde hij, dat de steenen uit die openingen waren te voorschijn gebracht. [1]

Bij een kind, lijdende aan stuipen, zag Dr. van der Burg Chineesche dokters onder de nagels van vingers en teenen naalden steken, met de bedoeling, zeiden zij, om openingen te maken, waardoor de setan (duivel) ontsnappen kon. [2]

Ditzelfde denkbeeld, om iemand te genezen, door aan de materieël gedachte ziekteoorzaak met behulp eener huidopening

[1] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 900.

[2] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. I (1882) Blz. 84. Gelijk bekend is het insteken van naalden in zieke lichaamsdeelen een in het Oosten veel verbreide geneeswijze, vooral bij Chineezen en Japanneezen. Het middel zou in de 17e eeuw door den te Batavia gepraktizeerd hebbenden arts W. ten Rhijne naar Europa zijn overgebracht. Daar geraakte het een tijd lang in vergetelheid, maar werd later door Fransche geneeskundigen weer aanbevolen en in Duitschland als Baunscheidtismus — naar den in 1860 te Münster gestorven Baunscheidt — weer algemeen modern. (Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. I (1908) Blz. 9 sub. Akupunktur). Ten Rhijne schrijft over de toepassing van dit middel bij Chineezen en Japanneezen o. a.: „Dese Naald (in China Xinkieu en in Japan Farritatte genoemt) is lang, scherp en rond, hebbende een slek-wijs gedrait hegjen. Ze is gemaakt van Goud, zelden uit Zilver, en nooit uit eenig ander metaal.... De Inwoonders van Arracan en Indostan gebruiken bijna diergelijke naald.... De Naald werd dan in het beledigde deel gestoken, of door een enkele steek; of door draayen, dat met de duim en voorste vinger geschied, of het werd met een hamertjen daar zagjes in geslagen. De Naald werd dan in het beledigde deel soo lange gehouden tot men dertig reisen heeft uit en ingeademt, indien het de zieke kan verdragen; soo niet werd se terstond weder uitgetrokken, en de stekinge werd tot drie, vier en somtijds tot vijf of zes malen, soo het de zieke kan verdragen en de ziekte hardnekkig zij, herhaalt.... Het steken met de Naald dient voornamelijk tot de ziekten des hoofds en des onderbuiks. Het hoofd werd gestoken in hoofdpijn, slaap-zucht, vallende-ziekte, oog-ontstekinge, en andere swakheden, die uit kwade winden voortspruiten. Den onderbuik steekt men in de kolijk-pijn, roo-loop, onlust tot eten, moer-kwalen, ontsteltheid des lichaams door veel wijns te drinken, pijn der gewrichten en des buiks. De lijf-moeder van een swangere steekt men, wanneer het kind voor de behoorlijke tijd zich al te veel beweegt, waar door de moeder te groten pijne en gevaar des levens leed. Men steekt ook zelfs het kind met een lange en scherpe Naald, opdat het door de stekinge verschrikt zijnde, van de overgroote en gevaarlijke beweginge ophoude.... enz." (S. Blankaart: Verhandelinge van het podagra en vliegende jicht.... m. beschrijv. van de krachten des melks.... Chineese en Japanse wijze om allerlei ziekten door het branden van Moxa en het steken met een goude naald zekerlijk te genesen door Wilhelmus ten Rhijne, Med. Doct. op Batavia. Amst. 1684). Vgl. over de Akupunktur bij de Chineezen nog: Dr. H. Vortisch—van Vloten: Chinesische Patienten und ihre Ärzte (1914) Blz. 15 en over dezelfde operatie bij de Japanneezen: Voyages de C. P. Thunberg au Japon enz. dl. II (1796) Blz. 335 vg.

een uitweg uit het lichaam van den lijder te verschaffen, heeft den practischen Atjeher zelfs een middel aan de hand gedaan, om een meisje aan den man te brengen. Dr. Snouck Hurgronje deelt daaromtrent het volgende mede: «Men meent, dat er iets bijzonders in het spel moet zijn, wanneer een meisje den naar Atjehsche begrippen huwbaren leeftijd bereikt heeft en nog geene candidaten zich hebben opgedaan; men is dan overtuigd, dat zij in een of ander deel van haar lichaam iets malang heeft, iets, dat aan haren voorspoed in den weg staat. Uit de becijferwaarde der aanvangsletter van haren naam wordt nu berekend, welk lichaamsdeel de schuld draagt. Staat dit vast, dan legt men het meisje op gepelde rijst (breuëh), steekt even met eene gouden naald in het bedoelde lichaamsdeel, zoodat er eenig bloed uitvloeit, dat men met behulp van een weinig boomwol (gapeuëh) opvangt. Dit watje wordt in een ei gestoken, waar men eerst een gedeelte van den inhoud uit heeft laten loopen, om plaats te maken. Een weinig haar en eenige stukjes nagel van het meisje doet men in een jong klapperblad, en werpt eindelijk al die zaken in snelvlietend water der naastbijzijnde rivier of beek».[1] De bedoeling is duidelijk: door de punctuur vloeit wat «malang» is met het bloed uit het lichaam weg; door deze onheilaanbrengende substantie op te vangen en met den stroom te doen wegdrijven wordt het meisje van haar lijden verlost. Dezelfde associatie van voorstellingen vindt men o.a. terug in het Niassische gebruik, om bij sommige ziekten den patiënt naar eene rivier te brengen, waar hem eene snede in de huid wordt gemaakt, zoodat daar eenig bloed uitvloeit. Een weinig van dit bloed wordt dan in een bamboekokertje opgevangen en dit daarna in de rivier geworpen. De Niassers meenen, dat op deze wijze de ziekte wegstroomt.[2]

Herinneren we er hier terloops aan, dat op de Zuidzee-eilanden hoofdpijn algemeen wordt toegeschreven aan een boozen geest, die in het hoofd is gevaren. Door nu daarin eene opening te maken (trepanatie) meent men dien geest de gelegenheid te geven daardoor het lichaam van den lijder te ontvlieden.[3]

[1] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. I (1893) Blz. 320.

[2] F. Kramer: Der Götzendienst der Niasser. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 33 (1890) Blz. 496.

[3] Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 459. Vgl. ook: J. G. Frazer: Taboo and the perils of the soul (The golden bough) 1911 Blz. 106 vg.

«Hoe ongelooflijk het ook klinken moge» — zóó schreef Dr. Wilken — «behooren dergelijke praktijken in Europa heden ten dage nog niet tot het verledene. In 1887 nog heeft te Morbihan in Frankrijk zich het geval voorgedaan, dat twee broeders, die meenden, dat hunne zuster bezeten was, besloten haar te genezen, dat is den duivel uit haar te bannen, door met een boor eenige gaten haar in het lichaam te boren». [1]

Dat de schijn-operaties, die we hierboven bij Dajak's, Niassers, Papoea's enz. beschreven vonden geheel van dezelfde soort zijn als die, welke de kwakzalvers in Europa vroeger vaak toepasten blijkt uit tal van oude schilderstukken met dit onderwerp in reproductie. Holländer, een Berlijnsch chirurg schrijft hierover o.a. in zijn werk «die Medizin in der klassischen Malerei»: «Meist fahrende und mit einem Privileg und gesiegelten Brief versehene Chirurgen aus der Bader-und Barbiergilde operierten in Offizinen oder auch auf der Landstrasse und auf dem Marktplatze allerlei Leiden, die wohl vornehmlich nervösen Ursprungs waren, und heilten sie dadurch, dass sie meistens aus der Stirn-, oft auch aus der Halsgegend Fremdkörper entfernten. Sie machten einen Einschnitt und praktizierten in die Wunde einen Stein (Kei), den ihnen ein Gehilfe zusteckt». Bekend is in dit opzicht vooral eene schilderij van Jan Steen, dat in de Cuyp-zaal van het museum Boymans te vinden is, tot titel dragende «De Keisnijder», en waarvan Holländer deze beschrijving geeft: »Ein Bäuerlein ist auf einem Sessel angebunden und ein Scharlatan operiert denselben unter Assistenz einer Nonne, die das Idealgesicht einer alten Vettel hat. Der Operateur zieht dem sich sträubenden Patienten eine Unmasse Steine aus dem Halse und wirft sie in ein Gefäss. Die Herkunft der Steine ist sonnenklar; ein Bursche reicht sie ihm ganz offenkundig unter dem grössten Vergnügen der durch das Fenster zusehenden Nachbarn. Der Patient ist der einzige auf dem ganzen Bilde, der an den Schwindel glaubt!» En dat het met de lichtgeloovigheid onzer Oostelijke naburen niet beter gesteld was, blijkt uit het volgende stuk van een reclameblaadje van een marktschreeuwer te Leipzig uit het jaar 1470: «Wissentlich sei mennigklichen, dass herkommen ist ein bewerter Meyster genannt Herr Johann von Tokenburgh ritter der Keyserlichen Majestaet und des heyligen römischen Richs

[1] Dr. G. A. Wilken: De Simonsage. De Gids 1888 dl. II Blz. 321 (of her-editie door Mr. van Ossenbruggen, dl. III, Blz. 578).

und ist auch des durchleuchtigen fürsten und herrn, her Mathias Königks czu Hungern Wuntarts gewest etzliche Jar an den genannten Königk er dan seyn Meisterschaft hat nemlichen eynen pheyl von ihme brocht hat, den er mehr den 11 jahr seinen rugkger tragen hat, etc.». [1]

V. *Kauterisatie.*

Zooals bekend, maakt onze wetenschappelijke geneeskunde in allerlei gevallen gebruik van brand- en bijtmiddelen (cauteria), zoo o.a. bij het wegnemen van woekeringen, bij wonden, waar geen voldoende krachtige prikkel bestaat om nieuwe organische bestanddeelen ter heeling te vormen, bij zuivering van vergiftigde wonden, bij gevaarlijke bloedingen, als afleidingsmiddel enz. In al die gevallen is, zooals hieronder zal blijken, ook bij de Inlanders de heilzame werking van brand- en bijtmiddelen bekend. Daartoe behoort bijvoorbeeld het reeds genoemde kopersulfaat.

Ook het brandijzer en andere gloeiend gemaakte metalen vinden als zoodanig toepassing. Volgens de heilige overlevering der Muzelmannen zou de Profeet herhaaldelijk zijn tegenzin tegen de operatie van het uitbranden hebben betuigd. [2] Toch schijnt het brandijzer in verschillende Mohammedaansche landen veel te worden gebruikt. [3] Ook de Atjehers passen bij slangebeten, behalve prevelformulieren het branden met gloeiend ijzer toe. [4] Men weet, dat in de Germaansche landen het gloeiend ijzer evenzeer een bekend volksmiddel was bij beetwonden van giftige dieren. Osiander geeft er het volgend voorbeeld van: «Eilf Menschen, die von einem wirklich tollen Hunde gebissen worden, liessen sich von einem Bauer in der Dorfschenke mit einem glühenden Schlüssel cauterisiren, und blieben ohne etwas weiter zu brauchen gesund. Der Gebissene eile daher zu dem nächsten Schmid, lasse einen Schlüssel oder sonst ein Eisen mit runder Spitze roth glühend machen und einige Augenblicke auf die Wunde drücken.» [5] De Sarebas-Dajak's (behoorende

[1] E. Holländer: Die Medizin in der klassischen Malerei (1903) Blz. 205, 210, 219, gecit. naar Prof. Dr. Hector Treub: Over kwakzalverij. Gedenkboek van de Vereeniging tegen de kwakzalverij (1906) Blz. 7 vg., in welk opstel ook een reproductie van Jan Steen's schilderij: „De Keisnijder."

[2] Dr. C. Snouck Hurgronje: Mekka dl. II (1889) Blz. 117.

[3] Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 287.

[4] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. II (1894) Blz. 58.

[5] Dr. J. F. Osiander: Volksarzneymittel (1826) Blz. 452 vg.

tot de Zee-Dajak's van Sarawak) maken wel gebruik van een roodgloeiend gemaakt stuk metaaldraad tot het kauteriseeren van wonden. [1]

Volgens Dr. van der Burg zouden de Inlanders wonden, door de beet van slangen toegebracht, soms desinfecteeren door er een weinig kruit in te leggen en dat aan te steken [2], een middel dat ook in de Europeesche volkstherapie bij wondbehandeling niet onbekend is. [3]

Heeft de Javaan last van buikpijn, dan wrijft men zijn rug wel met een heet gemaakten rijksdaalder. [4] Hier is het brandmiddel blijkbaar als een afleidingsmiddel bedoeld: men tracht indirect genezing te verkrijgen van een orgaan, door prikkeling van een ander. Deze methode schijnt ook elders wel voor te komen. «Op sommige plaatsen» — schrijft Dr. van der Burg n. l. — «worden heet gemaakte, ijzeren plaatjes gebruikt tot het maken van brandwonden aan de slapen, als afleidend middel bij hoofdpijnen en congestio cerebri, o.a. op het eiland Timor». [5]

Verder vinden ook heete kolen, asch en steenen als kaustische middelen toepassing. Zoo bedekken de Papoea's van Duitsch-Nieuw-Guinea wratten en dergelijke uitwassen met een blad en leggen er daarna een stuk gloeiende kool op, die de uitwas radikaal wegbrandt. Bij wonden houden zij een gloeiende kool zoo dicht mogelijk daarbij. [6]

De Maleische d o e k o e n's in Sidjoendjoeng (Padangsche-Bovenlanden) zouden bij puisten en zweren onder de voeten, die niet genezen willen, een stukje doek om een stokje winden,

---

[1] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 297. Ook de Chineezen maken bij sommige pijnlijke aandoeningen (o. a. bij rheumatisme en hoofdpijn) wel oppervlakkige brandwonden in de huid middels gloeiend ijzer of heet kopergeld (Dr. H. Vortisch—van Vloten: Chinesische Patienten und ihre Ärzte (1914) Blz. 125).

[2] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. II (1887) Blz. 572.

[3] Zie o. a. Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 374, 424, 436. Ook: Dr. J. F. Osiander: Volksarzneymittel (1826) Blz. 454 en 459.

[4] J. Kreemer: Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 1892 Blz. 12.

[5] Dr. C. L. van der Burg: t. a. p. dl. III (1885) Blz. 246.

[6] Dr. B. Hagen: Unter den Papua's in Deutsch-Neu-Guinea (1899) Blz. 258.

dit in klapperolie doopen en aansteken en dan de kokende olie op de geinfecteerde plaats laten afdruppelen.[1] Ridley verhaalt van de Maleiers van het Maleische schiereiland, dat zij hetzelfde doen bij wonden, welke maar niet heelen willen. «Ik heb» — zoo voegt de schrijver hieraan toe — «een leelijke bamboesnede, die op de gewone wijze maar niet wilde heelen, zeer spoedig zien beteren, na deze behandeling.»[2]

Ook de Niassers passen deze wijze van kauterisatie toe n. l. om het doorbreken van een absces te bevorderen: «sie tröpfeln heisses Öl rundum das Geschwür, wodurch die Eiterabsonderung befördert wird.»[3]

Het zoogenaamd kunstmatig brandmerken — gewoonlijk door middel van een stukje zwam of tonder — dat in den Archipel eene ruime toepassing vindt, maar in geen direct verband staat tot de volksgeneeskunde, gaan we hier met stilzwijgen voorbij.[4]

VI. *Inenting.*

Reeds sedert overoude tijden is het aan tal van volken bekend geweest, dat sommige besmettelijke ziekten vaak gunstiger verloopen, wanneer men zich opzettelijk daaraan blootstelt, dan bij eene toevallige infectie. Dit bracht hen op de gedachte, om gezonden kunstmatig door de ziekte te doen infecteeren, teneinde hen te vrijwaren voor eene volgende besmetting, of, om eene algemeen gebruikelijke uitdrukking te bezigen, ze tegen die ziekte in te enten. Ook aan de volken van den Indischen Archipel is deze praeservatieve enting, zooals we thans zullen nagaan, niet onbekend gebleven.

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 233.

[2] Dr. H. N. Ridley: De inlandsche geneesmiddelen der Maleiers (1907) Blz. 8. (Overdruk van de in „de Indische Mercuur" voorkomende vertaling van Dr. Ridley's opstel in Agricultural Bulletin of the Straits (1906) Blz. 193).

[3] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 107 en 136.

[4] Men zie hierover o. a. Dr. G. A. Wilken: Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië (1893) Blz. 252 en A. C. Kruyt: Het animisme in den Indischen Archipel (1906) Blz. 236 vg. Verder vergelijke men over bovengenoemde kaustische middelen en derivantia bij de volken buiten onzen Archipel: Dr. O. v. Hovorka en Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin dl. II (1909) Blz. 389 vg. en Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 286 vg.

Men weet, dat de Framboesia tropica — o. a. op Java paṭeḳ, bij de Maleiers poeroe of nambi, op Ambon boba genoemd — een in onze Oost veel voorkomende besmettelijke huidziekte is. Volgens de Maleische doekoen's van Midden-Soematra zou ieder mensch de poeroe moeten krijgen; is het niet tijdens dit leven — zoo zeggen ze — dan toch zeker in het hiernamaals.[1] Ook de Toradja-stammen van Centraal-Celebes meenen, dat ieder sterveling onvermijdelijk frambozenuitslag moet krijgen. Sommigen onder hen beweren echter, dat zij het geheim kennen om iemand met toebereid water te begieten, waardoor hij tegen deze langdurige en lastige ziekte is beveiligd.[2] Waarin volgens hen de beveiligende kracht van dit water schuilt, wordt ons nochtans niet opgehelderd. Op de Ambonsche eilanden komt de boba zeer menigvuldig voor, deze ziekte is den Ambonees evenwel verre van onwelkom; goed uitgewoed — zoo heet het — zou zij later eene goede gezondheid waarborgen. Geneeskundige behandeling ontwijkt hij dus gaarne.[3] Bij de Tobelo's op Halmahera past men bij Framboesia evenzeer opzettelijke besmetting toe. De moeders hebben er liefst, dat de kinderen klein besmet worden, zijn ze groot, zegt men, dan zijn ze immers onhandelbaar en haast niet te helpen.[4] Op Nias wordt deze ziekte door de Inlanders fou genoemd. «An fou» — aldus schrijft de zendeling Lett — «leidet meist jeder Niasser einmal im Leben ein Jahr lang. Es sind dies bald hier, bald dort über den ganzen Körper ausbrechende platte Geschwüre, die aber nach geraumer Zeit von selbst heilen und den Kranken anscheinend ansteckungsfrei machen».[5] Dr. van der Burg deelt op gezag van Wright mede, dat op Ceylon jonge kinderen opzettelijk worden blootgesteld aan Framboesia-besmetting, door hen rijst

[1] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 22. „Krijg je het niet in je jeugd, dan krijg je het op je sterfbed" — zegt het volk bij ons wel van de spruw. (Dr. M. A. van Andel: Volksgeneeskunst in Nederland (1909) Blz. 131).

[2] N. Adriani en A. C. Kruyt: De Bare'e-sprekende Toradja's, dl. I (1912) Blz. 407.

[3] E. W. A. Ludeking: Schets van de residentie Amboina. Bijdragen T. L. en Vk. 3e Volgr. III (1868) Blz. 153.

[4] M. J. van Baarda: Nog iets aangaande „Heer pokken" op Halmahera. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 67 (1912) Blz. 61.

[5] A. Lett: Im Dienst des Evangeliums auf der Westküste von Nias. Heft IV (1901) Blz. 13. Vgl. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: Die Heilkunde der Niasser (1913) Blz. 108.

te doen eten van een blad of bord, waarvan een Framboesia-lijder kort te voren gegeten heeft. Dat wordt dan als eene soort inenting beschouwd. Men meent, dat dit een bepaald prophylacticum tegen de ziekte is en dat daardoor in alle geval een latere aanval onder lichte verschijnselen verloopt.[1] Op de Fidsji-eilanden enten de Inlanders hunne kinderen met Framboesie-stof, waardoor dan eene lichte infectie zou ontstaan, die tegen ernstige besmetting immuniseert.[2]

Eene andere in den Indischen Archipel veel voorkomende huidaandoening is de Ichthyosis of vischschubbenuitslag, op de Oostelijke eilanden veelal onder den naam kaskadoe bekend. Van deze ziekte wordt ons door Riedel verteld, dat zij bij eenige stammen opzettelijk wordt ingeënt. Zoo heerscht die kwaal bijvoorbeeld in hooge mate op de Watoebela-eilanden en wordt ze door de Inlanders van den een op den ander ingeënt.[3] Op welke wijze en met welk oogmerk dit hier geschiedt wordt niet medegedeeld, maar van de Zuidelijker wonende Aroeneezen, bij wie dit gebruik ook bestaat, vermeldt dezelfde schrijver, dat de bedoeling ervan zou zijn «om eene lichtere huidskleur te verkrijgen en om Prurigo te bevorderen.»[4]

Ook de Variolatie d. w. z. de kunstmatige besmetting van gezonden door een pokkenlijder, teneinde hen, zóó een gemakkelijk ziekteverloop te verzekeren en hen te vrijwaren voor latere besmetting, schijnt bij de Indonesiërs niet ten eenen male vreemd te zijn. We zullen tot besluit hierbij dus nog even stilstaan. Het is bekend, dat pogingen tot deze opzettelijke besmetting reeds sinds eeuwen bij verscheidene beschaafde, zoowel als onbeschaafde volken hebben bestaan en nog bestaan. Herinneren we eraan, dat in een oud Chineesch werk over de inenting van menschenpokken — door Lockhardt toegankelijk gemaakt — reeds werd geleerd, dat als de pokken spontaan uitbreken, zij zwaar en doodelijk zijn, maar dat zij goedaardig verloopen, wanneer ze door inoculatie worden opgewekt.[5]

[1] Dr. C. L. van der Burg: De geneesheer in Nederlandsch-Indië dl. II (1887) Blz. 401 en 421 vg.

[2] Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers (1910) Blz. 22.

[3] J. G. F. Riedel: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua (1886) Blz. 210.

[4] J. G. F. Riedel: t. a. p. Blz. 266, vgl. ook Blz. 465.

[5] Dr. M. Bartels: Die Medicin der Naturvölker (1893) Blz. 128 vg.

Ook onze voorvaderen huldigden deze opvatting, lang vóórdat de inenting tegen pokken officieel geregeld werd. Helvetius geeft ons bijvoorbeeld de volgende vertaling van wat Sylvius — een bekend Nederlandsch geneesheer en hoogleeraar te Leiden uit de 17e eeuw — daaromtrent leerde: «Zoo dikwils als de Pokjes epidemice grasseeren, quaadaardig en van de slegste soort zijn, dan moet men de jonge kinderen zoo ras het mogelijk is overbrengen in een andere gezonde lugt. Maar ter contrarie zoo het de beste, en geen quaadaardige Pokjes zijn, dan is het er zeer verre vandaan, te raden de kinderen of bejaarde van lugt te laten veranderen, maar integendeel raad hij (Sylvius) de gezonde kinderen met de zieke in een en dezelve kamer te houden, opdat zoodoende dezelve door de beste zoort zoude aangetast worden en er weijnig hebben.» [1]

Zien we thans bij de verschillende stammen in den Archipel rond, dan vinden we deze zelfde opvatting ook door hen aangehangen en in praktijk gebracht. Door de ervaring geleerd, dat de pokziekte in de hoogste mate besmettelijk is, kwamen zij er verder toe, haar als iets onvermijdelijks te beschouwen. De Maleiers der Padangsche Benedenlanden noemen deze ziekte, zooals ons daar werd medegedeeld, ook wel panjakit poesaka, omdat zij als het ware eene erfenis is, die de kinderen bij de geboorte ter wereld brengen. In de Zuidelijke Gajo-landen (Gajo-Loeös) meent men, dat ieder kind de pokken eens moet hebben, dus men wenscht het voor zijn eigen kind hoe eerder hoe liever, opdat men wete of het er goed doorkomt. Men brengt er zieke kinderen daarom wel opzettelijk bij pokkenlijders, ze worden dan spoedig besmet. [2] Ook van de Karo-Batak's vinden wij vermeld, dat men blijde is, wanneer de kinderen worden aangetast, liefst als ze nog klein zijn, want dan laten zij zich gemakkelijker behandelen [3] Toen omstreeks 1865 op het eiland Saleier een pokkenepidemie uitbrak, meende men zich tegen de pokken te kunnen beveiligen door bij het reinigen der lijken van aan pokken overleden personen onder de woning te gaan staan en zich door het door de vloer vloeiende waschwater

---

[1] A. Helvetius: Verhandeling van verscheide genezingen der kinderpokjes uyt de voornaamste geneesheeren zamen getrokken (1724) Blz. 131 vg.

[2] C. Snouck Hurgronje: Het Gajoland en zijne bewoners (1903) Blz. 312.

[3] J. K. Wijngaarden in Medeelingen Ned. Zend. Gen. 1894 Blz. 146.

te doen besproeien.[1] Van de Toradja's lezen wij, dat zij zich bij eene pokkenepidemie tegen deze ziekte trachten te vrijwaren, door zich met toebereid water te begieten.[2] Waar hieromtrent nadere gegevens ontbreken, schijnt de vraag gewettigd, of voor dit z. g. gewijde water ook misschien — evenals op Saleier — besmet water wordt gebruikt, wellicht als opzettelijke besmetting bedoeld. En dan volgt als tweede vraag, of de begietingen met dergelijk toebereid water bij Framboesia-indica, welke, zooals we zagen, bij de Toradja's wel worden toegepast als beveiligingsmiddel tegen deze ziekte, ook niet bedoeld zijn als een vorm van praeservatieve enting.

Te Donggala (Westkust van Midden-Celebes) zou het de gewoonte zijn, dat, wanneer in eene kampong de pokken heerschen, alle bewoners dier kampong door een paar oude inlandsche geneeskundigen geinoculeerd worden met de smetstof der lijders, en wel in de kuit. Dit geschiedt om toch maar zoo spoedig mogelijk door die ziekte te worden aangetast. Men beweert verder, dat deze enting tevens eene heilzame werking uitoefent.[3] In het aan Donggala grenzende Paloe wordt, naar een ander schrijver ons inlicht, eveneens de pokstof van een zieke overgebracht op niet aangetaste personen.[4] We worden in het onzekere gelaten, of deze mededeelingen ook betrekking hebben op de bewoners van het binnenland van de afdeeling Midden-Celebes, dan wel alleen op die van de Westelijke kuststrook. Volgens den zendeling Kruyt trokken gedurende de pokkenepidemie in de Poso-streek (omstreeks 1883) Boegineezen en andere vreemdelingen van de kusten door het land en entten de Toradja's in met stof uit pokken. Dezen beweren, dat de aldus behandelde personen wel de pokken kregen, maar er niet aan stierven.[5] De bevolking van het Zuidoostelijk van Celebes gelegen eiland Moena paste voorheen zelf de inenting

---

[1] H. E. D. Engelhard: Mededeelingen over het eiland Saleyer. Bijdragen T. L. en Vk. 4e Volgr. VIII (1884) Blz. 271.

[2] N. Adriani en A. C. Kruyt: De Barée-sprekende Toradja's dl. I (1912) Blz. 407.

[3] Mr. F. D. E. van Ossenbruggen: Eigenaardige gebruiken bij pokkenepidemiën in den Indischen Archipel. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 65 (1911) Blz. 55.

[4] Zie de Nota van toelichting in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 54 (1912) Blz. 81.

[5] N. Adriani en A. C. Kruyt: t. a. p. Blz. 418.

toe, waarbij de etter van een pokkenlijder met een mesje of puntige bamboe werd overgebracht.[1] Ook van de Maleische kustbevolking van Borneo wordt vermeld, dat zij de inoculatie vaak met succes toepast, zoowel op eigen stamgenooten als op de Dajak's.[2]

Soms gaat de poging tot besmetting met luidruchtige feestelijkheden gepaard, als ware het om den ziektebrengenden, machtigen en daarom gevreesden pokkengeest te huldigen. Dit vinden we o.a. medegedeeld van de bewoners van het ten Zuiden van Saleier gelegen eilandje Djampea: «Men zou zich zeer vergissen, indien men dacht, dat een poklijder door de gezonden werd geschuwd; integendeel: in het huis van den patiënt wordt dag aan dag feest gevierd.... Dat het dikwijls gebeurt, dat medefeestvierenden door den lijder worden besmet, behoeft nauwelijks gezegd. En dit is dan ook het verlangen van iederen rechtgeaarden Inlander. Men verdringt elkaar, om toch maar zoo dicht mogelijk bij den zieke te kunnen komen; hun kinderen brengen zij mee, en wrijven zij tegen het lichaam van den poklijder aan, om bij hen toch maar de ziekte op te wekken».[3] Eene zeer karakteristieke parallel van dezen door Mr. Van Ossenbruggen genoemden trek in het Indonesische pokkenbijgeloof vinden we door Bayern ook van de Groeziërs (een Kaukasischen stam) vermeld, van een volk dus binnen de landpalen van ons eigen werelddeel. De pokken worden door hen — evenals door de Atjehers[4] — euphemistisch «bloemen» (Khwahwili) genoemd en de pokkengeest wordt als «goede engel» (Angelos) aangeduid, evenals hij bij de Dajak's van Landak en Tajan «de Adonis» (orang bagoes) wordt genoemd.[5] Wij kunnen niet nalaten de betrekkelijke passage hier over te nemen. «Wenn in Tiflis und sicher bei allen Kaukasiern die Pocken, also der gute Angelos Khwahwili, wie sie sagen, einen

[1] V. G. A. Boll: Eenige mededeelingen omtrent het eiland Moena. De Indische Gids (1913) Blz. 1034.

[2] H. Ling Roth: The natives of Sarawak and British North Borneo dl. I (1896) Blz. 291.

[3] Mr. F. D. E van Ossenbruggen: Eigenaardige gebruiken bij pokkenepidemiën in den Indischen Archipel. Bijdragen T. L. en Vk. 65 (1911) Blz. 54 vg.

[4] Dr. C. Snouck Hurgronje: De Atjehers dl. I (1893) Blz. 461.

[5] M. C. Schadee: Bijdrage tot de kennis van den Godsdienst der Dajaks van Landak en Tajan. Bijdragen T. L. en Vk. dl. 56 (1904) Blz. 545.

Menschen heimsuchen so heisst es, «der Hausgeist sei gekommen». Der kranke wird ins Bett gebracht, das Zimmer dunkel gehalten. Ist nun das dunkle Krankenzimmer aufgeputzt und mit dem Schönsten, was der Wirth besitzt, verziert, so kommen die Frauen der Nachbarschaft, die Verwandten und Bekannten, unbekümmert, ob ihnen dieser Krankenbesuch in ihren eigenen Häusern nicht das grösste Unheil bringt, geschmückt und geschminkt, in den schönsten Kleidern, die sie besitzen, in die Krankenzimmer, setzen sich um den Kranken, beginnen zu singen, öffnen ihren Busen, geberden sich auf allerlei Weise und küssen selbst die Blattern am Kranken. Alles, um den Angelos zu gefallen und ihn freundlich zu stimmen; namentlich soll der Angelos grosses Gefallen an den entblössten Brüsten haben, nur darf dabei kein unzüchtiges Wort fallen. Und dieses treiben die Frauen täglich mehrere Stunden hindurch, so lange der Kranke im Bette liegt, also bis er entweder gestorben oder gesund ist.» [1]

Gelijk bekend is wordt thans allerwegen in den Archipel, waar ons gezag gevestigd is, van gouvernementswege de vaccine toegepast, waarbij niet — als bij de variolatie — de stof van menschelijke pokpuisten wordt gebruikt, maar het pokkengift van koepokken, die evengoed tegen menschenpokken beveiligen. Hier komen we echter buiten het gebied der volksgeneeskunde en zullen bij deze grens ons opstel — hoe onvolledig het nog moge zijn — beëindigen.

[1] Zeitschr. f. Ethnologie dl. 16 (1884) Blz. 293 (Sitzungberichte). Ook hier en daar elders in Europa wordt de pokkengeest als een vrouwelijk wezen gedacht en met allerlei vleiende omschrijvingen benoemd. In Schotland heet ze bijv. „the good woman", bij de Grieken „de bevallige" enz. Dezen bewijzen haar ook, als de ziekte is uitgebroken, allerlei attenties: richten in de ziekenkamer een gastmaal voor haar aan, maken muziek enz., alles om haar gunstig te stemmen (C. F. Abbott: Macedonian Folklore (1903) Blz. 236).

INHOUD.

DE GROEP NOORD- EN ZUID-PAGEH VAN DE MENTAWEI-EILANDEN.

Ethnografische beschrijving (met kaart en illustraties).

DOOR J. F. K. HANSEN.

Gedurende een tiental maanden (Augustus 1911—April 1912) mocht ik het voorrecht hebben, commandant te zijn van het op de Pageh-eilanden gelegerd detachement der marechaussée-compagnie, met de opdracht, aldaar ook civiele bestuurszaken te regelen. Ik werd daardoor in de gelegenheid gesteld kennis te maken met de eilandenbewoners, tot zekere hoogte, met dat primitieve volk mede te leven, en het te leeren begrijpen.

Slechts eenmaal zette ik voet aan wal op de andere eilanden van den Mentawei-archipel (Siberoet en Sipora); ik wil mij derhalve niet vermeten, iets over die eilanden neer te schrijven en bepaal mij dus tot de Pageh-eilanden.

Wegens den betrekkelijk korten tijd, dien ik daar vertoefde, terwijl ik mijne geregelde dienstbezigheden had, die mij niet veel tijd lieten tot ernstige studie van taal, land en volk, kan mijn werk allerminst aanspraak maken op volledigheid. Ik heb echter zoo veel mogelijk naar nauwkeurigheid gestreefd.

Over de Mentawei-eilanden is reeds veel geschreven; doch bij mijn weten is in 't bijzonder over de Pageh-eilanden nog niets gepubliceerd, en het komt mij in alle bescheidenheid voor dat mijne mededeelingen eenig nieuws brengen en enkele nieuwe gezichtspunten openen.

Dankbar erwähne ich der liebenswürdigen Hilfe des ehrwürden Herrn *Börger*, Missionar auf den Pageh-Inseln. Seiner Förderung verdanke ich manche Mitteilungen über die Sitten den Mentawaier und einige Lieder, wie dieselbe auf den Missionsschulen gesungen werden.

HOOFDSTUK I.

Geographie, klimaat, bodemgesteldheid, fauna, flora en pomona.

Geographie. Bewesten Sumatra bevindt zich een reeks eilanden en eilanden-groepen (t.w. Simoloer, Nias, Batoe-eilanden, Mentawei-eilanden en Engano), die, wat bodemgesteldheid, flora en fauna betreft, het vermoeden wettigen, dat deze gronden vroeger één zijn geweest met Sumatra. De algemeene lengterichting dier eilanden is ongeveer evenwijdig aan het Barisangebergte op Sumatra; dit eiland is vermoedelijk vroeger een tweede vulkaangebergte rijk geweest, waarvan bedoelde eilandenreeks dan een overblijfsel is.

Een onderdeel van deze reeks vormen de Mentawei-eilanden, zich uitstrekkende tusschen 98°—100° O. L. en 1°—3° Z. B. Talrijke minder belangrijke kleinere eilandjes uitzonderende, is deze archipel te verdeelen in het eiland Siberoet, Sipora en de Pageh-eilanden (ook Nassau-eilanden genoemd). Laatsgenoemde bestaan uit Noord-Pageh en Zuid-Pageh, welke eilanden in vroeger tijd zeer waarschijnlijk één geheel vormden, blijkende niet alleen uit de geologische overeenstemming, doch ook uit een volksverhaal dienaangaande.

De oppervlakte van Noord- en van Zuid-Pageh bedraagt respectievelijk ± 680 K.M². en ± 1030 K.M.².

Noord-Pageh wordt in het Noorden van het eiland Sipora (middelste eiland van de Mentawei-groep) gescheiden door straat Sipora, een veilig vaarwater ter breedte van 6 à 7 zeemijl, dat alleen ter hoogte van hoek Marlborough (Sipora) gevaarlijke ondiepten biedt; deze zijn echter te vermijden door het midden van de straat te houden.

De Indische Oceaan vormt beoosten de Pageh-eilanden en bewesten Sumatra's vasten wal een goed, meestal rustig vaarwater, terwijl dezelfde wereldzee bij voortduring de Westelijke kusten beukt, die, als wilden zij zich pantseren tegen dat ruwe geweld, op verscheidene plaatsen een rotsvorming hebben, waartegen de oceaanbranding bulderend, doch machteloos uiteenspat. Het woeste spel der baren kluistert de Westelijke eilandenbewoners vele maanden des jaars aan hunne kampongs, in dien zin, dat zij met hunne onzeewaardige vaartuigen niet

vermogen uit te varen, ook al ware het om dicht langs de kust te houden.

Ook in het Zuiden hebben de Pageh-eilanden den Indischen Oceaan tot begrenzing.

De eilanden Noord- en Zuid-Pageh worden gescheiden door de straat Sikakap. Deze straat, ongeveer 7 zeemijlen lang, vormt een breed en diep vaarwater, waarin soms wel hinderlijke stroomen doorstaan, doch dat te allen tijde zelfs door de diepstgaande schepen bevaren kan worden. Slechts zelden komt het voor, dat de inboorlingen zich met hunne ranke vaartuigjes niet in deze straat durven wagen. De Oostelijke ingang van straat Sikakap is een geschikte ankerplaats. Van daar meet men 105 zeemijlen tot Padang.

De geheele Mentawei-groep beslaat, inclusief de tusschen de eilanden gelegen straten, een lengte van ± 190 zeemijlen. (342 K.M.) Van Zuid naar Noord, bestaat de groep uit de volgende eilanden en straten: Pageh-eilanden, straat Sipora, Sikobo of Sipora, Zeebloemstraat, Siberoet, straat Siberoet. De Zeebloem-straat en straat Siberoet hebben nog al gestreden om den voorrang als Westelijke toegangsweg tot Padang. Eerstgenoemde is geheel veilig en schoon, doch biedt nagenoeg geen ankergrond. Toch werd vroeger deze route verkozen boven de straat Siberoet, die weliswaar bij tegentij goeden ankergrond en veilige ligplaatsen bood (op de Noord-kust van Siberoet), doch niet schoon was van riffen. Tegenwoordig echter is de ligging dier riffen met zorg en nauwkeurigheid op de zeekaarten aangegeven, en is straat Siberoet de aangewezen Westelijke doorvaart. De transatlantische lijnen en de Paketvaartbooten maken dan ook van deze passage gebruik. De scheepsroute tusschen Padang en Batavia gaat door het vaarwater beoosten de Mentawei-eilanden, hetwelk een maximum breedte heeft van ± 50 zeemijlen. De ligging ten opzichte van het scheepvaartverkeer kan dus zeer gunstig genoemd worden, een factor van waarde, wanneer wellicht straks impulsieve krachten zullen pogen, deze eilanden tot economischen bloei te brengen.

Ons weer tot de Pageh-eilanden bepalende, vinden we op Zuid-Pageh, van Zuid naar Noord gaande, in de eerste plaats de Veeckensbaai, een groote ruime baai, die, afgesloten als zij in het Oosten is door het eiland Tinopo, een veilige ligplaats voor schepen vormt. De ankergrond is goed, terwijl de diepte

nagenoeg overal voldoende is voor de grootste schepen (op sommige plaatsen zelfs 25 vadem).

Ongeveer 4 zeemijlen Noordelijker op Zuid-Pageh's Oostkust treft men de baai van Laboean Djaoe of Labadjaoe aan, die, vrij goed beschut, tot dicht bij den wal nog een goeden ankergrond geeft in ruim 10 vadem water. Verder Noordelijk langs de Oostkust gaande, vindt men geen baaien of natuurlijke havens van beteekenis, zeer zeker niet voor de groote scheepvaart. Weliswaar bedraagt de zeediepte tot kort onder den wal bijna doorloopend 14 à 15 vadem en zou men hier en daar op de reede gevoegelijk kunnen ankeren, doch bij doorstaande O. winden zou men elke beschutting missen. Bovendien maken vele riffen de vaart onveilig.

Baaien en ankerplaatsen op de Westkust van Zuid-Pageh kunnen buiten beschouwing blijven, daar deze kust geen enkele beschutting biedt tegen de branding van den Indischen Oceaan.

Reeds is vermeld, dat in straat Sikakap een goede ankerplaats gevonden wordt aan den Oostelijken ingang. Die ankerplaats (± 15 vadem diep) ligt even bewesten het eilandje Tongo of Bakat Binoeang, dat dwars voor den ingang ligt. Hier is de meest gebruikelijke ankerplaats voor de schepen, die de Pageh-eilanden aandoen, aangezien ze zich bevindt juist tegenover het plaatsje Sawang Toengkoe (Zuidoostkust van Noord-Pageh), waar de zetel van ons bestuur is gevestigd. Langs de Oostkust van Noord-Pageh treft men geen ankerplaatsen van belang aan, of het zouden (voor de kleine scheepvaart) moeten zijn de reeden van Saoemanganja en van Simangandjo, waar men onbeschut op geruimen afstand van de kust moet ankeren. In- en ontschepen veroorzaken hier echter veel last, aangezien men met kleine prauwtjes zich door de rollers en zandplaten moet heenwerken.

Hiervoren werd reeds met een enkel woord gewag gemaakt van de onherbergzaamheid van de Westkust der beide eilanden. Men zou hier ook geenerlei ankerplaats verwachten, ware het niet, dat de Silaboe of Silaboelaboe-baai hierop een gunstige uitzondering maakt. Deze baai wordt in het Westen volkomen beschut door de eilanden Montrado en Mangkassar, bij de bevolking bekend onder de namen Silaboe mabeoe en Silaboe magossok (groot- en klein Silaboe). Even benoorden Mangkassar ankert men veilig en beschut in 10 vadem water. De Noordelijke toegang tot de baai, n.l. tusschen Montrado en den vasten wal,

is te verkiezen boven den Zuidelijken toegang, daar hij zoo goed als koraalvrij is en groote diepten (10—17 vadem) bezit.

In verband met de betere beschutting, die de Oostkust der Pageh-eilanden heeft, treft men de meeste kampongs aan op het Oostelijk gedeelte der eilanden, en concentreert zich ook de scheepvaart der inboorlingen in hoofdzaak aan de Oostkust, waar het water steeds, zelfs met kleine prauwtjes, bevaarbaar is; uit de Westelijke kampongs is het dikwijls kwaad uitvaren. Karakteristiek te dezen opzichte is de naam van een kampong op de Zuidwestkust van Noord-Pageh, Betoe Monga geheeten. Betoe beteekent in de Mentaweische taal: schuim, rook of damp; monga beteekent riviermond, zoodat bedoelde naam aangeeft, dat op de kust steeds felle branding staat.

Op ongeveer 14 zeemijlen in Zuidoostelijke strekking van de Zuidpunt van Zuid-Pageh bevindt zich het eilandje Sandion of Sanding, mede tot de Pageh-eilanden behoorende. Meestentijds is dit eilandje, dat met Europeesch kapitaal in cultuur gebracht is (klappers) wegens de branding niet door de kleine inlandsche vaartuigen te bereiken. Marsden [1] vermeldt, dat hier in 1769 een bezetting gelegen zou hebben van eenige soldaten onder commanda van een officier, doch dat die bezetting binnen 't jaar weer verdwenen was.

Een groot aantal kleinere eilandjes behoort verder nog tot de Pageh-groep. Zijn al de meeste daarvan zeer vruchtbaar en beplant met klappers, toch zijn ze zóó gering van oppervlakte, dat het meerendeel niets eens bij name bekend is. De meest bekende eilandjes zijn, in en vóór de straat Sikakap:

P. Sigoegoelet (P. Sama), [2]
P. Sidjau (P. Ketjil),
P. Bakat Binoeang (P. Tongo),
P. Sibaboet,
P. Bakat Peigoe,
P. Masoesoe (P. Mashoegoe),
P. Loemoen (P. Roemoen),
P. Ragi (P. Lagi),
P. Roesoe (P. Teh Noesa),

[1] W. Marden: „History of Sumatra". London, 1811. Blz. 468.

[2] P. = Poelau (eiland). De namen, tusschen haakjes aangegeven, zijn die, welke op de meeste kaarten voorkomen, doch minder bekend zijn bij de Mentaweische bevolking of zeevarende Maleiers.

P. Siopa mabeoe (P. Siopa bĕsar),
P. Siopa magossok (P. Tiopa kĕtjil),

Op de Westkust van Noord-Pageh, de reeds genoemde eilanden:

P. Silaboe mabeoe (P. Montrado),
P. Silaboe magossok (P. Mangkassar),

Op de Westkust van Zuid-Pageh:

de Sibaroe-baroe-eilanden.

Vóór en in de Veeckensbaai [1]:

P. Monga,
P. Soema,
P. Tinopo,
P. Messingani,
Johan-Maria-eiland,
Sterk-eilanden,
Palm E.
Nassau E.
Neumann E.
Maes E.
van Diemensland,
Verdam E.

Verder Noordelijk, ter hoogte van Labadjaoe:

P. Sikinia.

Zooals reeds vermeld, zijn de eilanden Noord- en Zuid-Pageh van vulkanischen oorsprong; de kleinere eilanden daarentegen zijn door koraalvorming ontstaan.

Klimaat. Het klimaat op de Pageh-eilanden is vochtig; van een nat en droog jaargetijde kan men niet spreken; men heeft er bijna dagelijks regen. In het algemeen heerscht er van November tot Mei de Noordwest-, van Mei tot November de Zuidoostmoesson. In de maanden Maart en April heeft men enkele zeer zware regenbuien, die uit het Westen komen aandrijven, dikwijls zonder dat ze met wind gepaard gaan. In den tijd van den Zuidoostmoeson heerschen er dikwijls N. W. en W. winden, die vele en zware regens aanbrengen. Ook O. en Z.O. winden brengen dikwijls regen, soms gepaard met onweer. Boven

[1] De meeste dezer eilanden zijn genoemd naar zeevaarders, ontdekkers-reizigers, e. d. g. Ze zijn onder die benaming bij de bevolking natuurlijk niet bekend.

den vasten wal van Sumatra kan men soms onweersbuien zich zien samenpakken, die bij het doorkomen van den landwind zeewaarts drijven. Meestal bereiken zij de eilanden niet, doch zijn vóór dien tijd opgelost. Een machtig schouwspel is het, wanneer men 's avonds of 's nachts het hemelvuur ziet flitsen boven Sumatra's Westkust; niets belemmert den vrijen blik over den Oceaan, men ziet het inktzwarte uitspansel als 't ware ieder oogenblik stukgereten door vuurstralen. En buitengewoon snel volgen de bliksemstralen elkander op, voor het gezicht veel sneller, dan wanneer men zelf op of dicht bij de plaats van een onweder bevindt.

Zooals reeds gezegd is, brengen W. en N. W. winden veelal regen mede. Doch dikwijls bereiken die buien de Oostkust niet, doordat zij zich geheel ontlasten boven het zware geboomte, èn op de Westkust, èn in het hart van de eilanden. Omgekeerd komen ook de regenbrengende O. en Z.O. winden meermalen geheel droog op de Westkust aan. W. en O. winden hebben meestal hun kracht verloren, eer ze de Oost- of Westkust bereikt hebben. Vandaar dat men soms veilig langs de Oostkust kan varen, terwijl het op de Westkust spookt, en omgekeerd.

Door deze omstandigheden verklaart zich het klimatologisch verschil tusschen Oost en West. De temperatuursverschillen zijn soms opmerkelijk groot.

Noord- en Zuid-Pageh zijn zwaar bedekt door oerwoud, dat ruim voedsel vindt in de humus-kleilaag. Met zulk eene bodembekleeding is het geen wonder, dat men bijna dagelijks regen heeft. Van een eenigszins aanhoudende droogte is nooit sprake.

Over het algemeen kan het klimaat gelijkmatig genoemd worden; al te hooge temperatuur wordt spoedig getemperd door neerslag. Gezond is het hier echter niet; korallinische werkingen en bij jonge landvorming te voorschijn tredende miasmen dragen niet bij tot de gezondheid van het klimaat. Daar koraalvorming en kustwijziging het meest op de Oostkust voorkomen, is het daar ook ongezonder dan op de Westkust.

Werd hierboven bij de weersgesteldheid melding gemaakt van regen, onweder en wind, ook mooi weder heeft men dikwijls te wachten. Bij fraai en helder weer, wanneer de lucht ijl is, onderscheidt men, van de Oostkust af, zeer duidelijk Sumatra's vasten wal. Bijna dagelijks, zeer vroeg in den morgen, kan men genieten van het machtige schouwspel, de zon in purperen

pracht zich langzaam en statig verheffend boven de hooge bergen van Sumatra's Westkust. Wanneer de zon hooger aan de kim komt, doezelt het berglandschap weg, en ziet men vóór zich niets meer dan zee en lucht. Bij zeer helder weer kan men echter Sumatra's vasten wal nog tot den middag blijven onderscheiden.

Van geschikte, uitzichtvrije punten op de Noordoost- en Noordkust van Noord-Pageh kan men bij helder weer evenzoo de ligging van het eiland Sipora onderscheiden.

Kalm en helder weer bij volle maan verhoogt ook 's avonds en 's nachts het natuurschoon. Dan liggen de eilanden, met hun machtige vegetatie, gedrenkt in een zilver lichtbad, zachtjes kaatsen de palmen aan het strand het maanlicht terug; van de zee, waaruit koraalriffen hier en daar zwart opstippen, ruischt zacht een wonderlijk lied, en milliarden sterren aan het uitspansel schijnen even zoovele oogen te zijn, die nieuwsgierig de zich in het licht badende eilanden begluren. Is het wonder, dat zoo'n natuurtafereel op den eenvoudigen vreesachtig-bijgeloovigen Mentaweier een indruk maakt van geestenmacht?

Bodemgesteldheid. De kusten — in het bijzonder de Oostkust — vertoonen alluviale gronden of wijzen op korallinischen oorsprong. In het Oosten, het Noordoosten en het Zuidoosten heeft men strandvlakten van eenige beteekenis. Alles duidt daar op jonge landvorming, niet het minst in baaien en inhammen. Daar treft men de karakteristieke strandvegetatie aan, rizophoren en casuarinen. Bij het naderen van die kusten zijn baaien, inhammen en riviermonden bijna niet te onderscheiden, zóó weinig steekt hun groen af tegen de bosschen van het hooger gelegen binnenland. De inboorlingen en enkele geoefende Maleische zeevaarders weten met bewonderenswaardige nauwkeurigheid reeds op grooten afstand de riviermonden te onderscheiden, die zij met hunne kleine vaartuigen moeten binnen stevenen.

De Westkust heeft over het algemeen rotsvorming; koraalriffen zijn hier echter niet zeldzaam.

Beide hoofdeilanden zijn heuvelachtig, de grootste hoogte bedraagt echter niet meer dan 250 M. De laaglanden langs de kust staan bloot aan overstrooming door vloed. Evenzoo maakt de benedenloop der groote rivieren met overstrooming (banjir) kennis. Hoe sterk de aan- en afslibbing door de zee is, blijkt

uit het feit, dat op Noord-Pageh's Oostkust, ter hoogte van kampong Matobe, zich een kale zandplaat bevindt, die de oudste bewoners zich nog herinneren als een wel begroeid eilandje, waar zelfs zeilschepen ten anker kwamen. Waar de kust koraalvormig is, en zich, op eenigen afstand van de kust, koraalriffen bevinden, daar is bij helder weer het water tot groote diepte doorzichtig. Daar ziet men dan de schoone zeetuinen, koraalbloemen en koraaldieren in allerlei grootten en in de meest verscheidene kleuren en grillige vormen. In dat water dartelen visschen rond in ongekende kleurenpracht, visschen, die in teekening en kleur niet onderdoen voor de fraaiste siervogels. Het gedartel van dit kleurrijke volkje wordt nu en dan plotseling wreed verstoord door een roofvisch, die met woeste snelheid door en over het water schiet en soms groote sprongen boven boven water doet, om zijn prooi te bereiken. Van de koraalriffen — door onze zeelui gemeenlijk «steentjes» genoemd [1] — loert ook hier en daar een zeevogel of steltlooper op een vischbuit.

Slechts op enkele plaatsen naderen moerasgedeelten de kust. De meeste groote moerassen vindt men op korten afstand van de kust, hetgeen aanleiding geeft tot de veronderstelling, dat op die plaatsen de vroegere kustlijn geloopen moet hebben, en dat door onvolledige aanslibbing die gedeelten niet geheel gevuld zijn, terwijl daarbuiten de aanslibbing haar geregeld verloop nam, en daar een nieuwe kustlijn werd gevormd.

Hoewel het benedenstroomgebied der groote rivieren — voorzoover ze daar ter plaatse lage en vlakke oevers hebben — aan bandjir onderhevig is, treft men daar toch weinig moerassen aan. Het bandjirwater loopt weer vrij volledig weg, een vruchtbare sliblaag achterlatende. In het algemeen strekken zich de moerassen evenwijdig aan de kustlijn uit.

De bovenloop der groote rivieren gaat door rots- en heuvelterrein, terwijl bij middel- en benedenloop de bedding diep is ingesneden in ladang- [2] of boschterrein.

Een tocht langs een der groote rivieren loont zeer de moeite. Wat de natuur daar voor schoons biedt, laat een machtigen indruk op ons achter. We nemen voor zoo'n tocht plaats in

[1] Aan de steentjes ruiken (scheepsterm) = vastloopen op, of schuren langs koraal- of rotsgrond.

[2] Bouwveld.

een inlandsch vaartuigje, *abak* genoemd, dat bestaat uit een uitgeholden boomstam, zonder meer. Zitplaatsen zijn er niet, de Mentaweier hurkt neer in zijn bootje, op de knieën liggend, de beenen samengevouwen. Of wel hij neemt een zittende houding aan op den bodem van de prauw, die altijd een laagje water bevat, hetzij door regen, roeispatten of overgeslagen golven. Hindert dit den naaktgaanden Mentaweier niet, wij wapenen ons met een plankje, een kistje, een stuk pisangstam of iets dergelijks, om daarmede een zitbankje te improviseeren. De rĕpaks of vlerken zijn aangebonden, want zonder die zouden we, weinig bedreven als we zijn in de kunst om het evenwicht te houden in zoo'n schommelend bootje, al spoedig een onaangename draaibeweging maken om de lengteas van de abak, en aldus een onvrijwillig bad nemen. Wegens die ver zijwaarts uitstekende vlerken kan de prauw slechts met den steven den oever aandoen, derhalve moet eerst de stuurman instijgen, daarna 1 of 2 roeiers, dan wij, en vervolgens weer een paar roeiers. Ons galjoen is nu bemand; met de *loega* (pagaai) wordt het van wal gestooten, en de reis begint. We gaan stroomopwaarts. Met regelmatige slagen pagaaien de roeiers voort, terwijl de stuurman, achterin gezeten, slechts voorzien van een pagaai, ons nauwkeurig in het goede vaarwater houdt, en de boot op duimbreedte af daarheen stuurt, waarheen hij wenscht. De zeer groote prauwen zijn soms voorzien van iets wat op een roer lijkt, doch als regel bestuurt de Mentaweier zijn prauw met een pagaai. We zijn nu in den benedenloop van de rivier; links en rechts zien we vrij hooge en steile oevers, zwaar begroeid. Hier en daar sijpelt het zakwater van den boschgrond door de steile oevers heen. Al het geboomte is vegetatie van oerwoud, doch naarmate we verder stroomopwaarts komen, verschijnt een enkele sagopalm wiens gedeeltelijk aardvrije wortels rood getint zijn.

In het water liggen cylinderblokken van sagostammen op sommige plaatsen aan den oever of aan een stok verankerd. De aan stukken gehakte sagostam wordt n.l. door den Mentaweiers geweekt in de rivier, om er later gemakkelijk het merg uit te kunnen verwijderen. Hier en daar zijn het hooge riet en de struiken aan den rivieroever neergedrukt en platgetrapt, een bewijs, dat daar prauwen worden gemeerd, en dat er van die plaats een pad loopt naar een kampong of een ladang. Langzaam

naderen we dus bewoonde streken, hetgeen tevens blijkt uit van verre waarneembaar hanengekraai. Bamboestoelen, die verder aan den benedenloop ongerept tierden, vertoonen hier nu en dan een afgekapten stengel. Plotseling, bij het nemen van een rivierbocht, komt ons een prauwtje tegemoet met twee Mentaweische vrouwen en een knaapje. Nauwelijks hebben dezen ons bespeurd, of de ongewone aanblik van Europeanen brengt een wilden schrik over hen. De beide vrouwen laten zich overboord vallen, zwemmen en waden naar den oever en verdwijnen in het bosch. De kleine knaap laat zich voorover in de prauw vallen, en drukt zijn neus tegen den bodem. Op het herhaald geruststellend geroep van onze roeiers, waagt de knaap het, zich op te richten, grijpt een roeispaan, en stuurt naar de plaats, waar de beide vrouwen den oever beklommen hebben. Wij roeien verder. Eenige oogenblikken later hooren we de schelle roepstem van het jongetje in het bosch klinken. Kort daarop volgt antwoordend geroep. De paniek-menschjes hebben elkaar dus weer gevonden. Verder gaande, bemerken we dat de oevers niet meer zoo zwaar begroeid zijn; enkele groote open plekken vertoonen zich, waarvan de beplanting verraadt, dat zich dicht hierbij ladangs moeten bevinden. Ook worden de oevers lager, en op sommige planten zien we een prauwenloods, half verscholen tusschen het groen. We vermoeden dicht bij een kampong te zijn, doch we moeten nog geruimen tijd geduld oefenen. Eindelijk, bij gindsche bocht, welft zich een houten loopbrug over de rivier. Na onder de brug doorgevaren te zijn, zien we een kampong. De oever is aan die zijde afgegraven, of heeft zijne natuurlijk flauwe helling, zoodat er een slibberige strook grond ontstaan is. Op die strook zijn een aantal prauwen op het droge getrokken. We varen de kampong voorbij, het midden van de rivier houdende. De oevers worden geleidelijk lager, en vergunnen ons een blik te werpen op het land links en rechts. Bosch en ladangterrein wisselen elkaar af, ook zien we hier en daar kleine grasvlakten en in de rivier passeeren we enkele eilandjes. Het rivierwater, dat in den benedenloop bruin-troebel was, begint nu helder te worden, ook de diepte neemt af, en we zijn soms in staat, den rivierbodem te zien. We gaan den bovenloop tegemoet, op enkele plaatsen raken de roeispanen reeds den rivierbodem. Ook is de breedte van de rivier aanmerkelijk afgenomen, zandplaten en

eilandjes maken het varen steeds bezwaarlijker, de kiel schuift nu en dan over het zand en het bootje moet getrokken worden. Dan krijgen we weer voldoende diep water om te roeien, doch veelvuldiger worden de keeren, dat de boot getrokken en geduwd moet worden, zelfs moeten we ook wel eens in het water stappen, om mee te duwen. We hebben nu gelegenheid, om de leisteen- en conglomeraatformatie van den bodem waartenemen. Hier en daar visschen we een stuk bruinkool uit het water op. Langzamerhand versperren groote steenblokken ons den weg, en passeeren we kleine zijtakken van de rivier. Roeien is niet meer mogelijk; de tocht naar den bovenloop moet verder te voet plaats hebben. We hebben nu gelegenheid, het oerwoud met zijn reuzeboomen, van nabij te bezien. In de verte schreeuwen eenige apen, aan den zoom van het bosch vertoonen zich hertensporen, en in het water zien we groote visschen ons voorbijschieten. Een eind verder komt de rivier langs een rotspartij naar omlaag, en vormt daar een schilderachtigen waterval. De rivierbedding is hier ruim voorzien van klei-lei. We hebben nu voldoende van de rivier, hare oevers en hare beddings gezien, en keeren naar huis terug.

Tijdens dit uitstapje hebben we reeds een vluchtige blik geworpen op bodem en terrein. Het binnenland is van vulkanischen oorsprong, het vormt een hoogland met enkele toppen van onbeduidende hoogte (maximum ± 250 M.) Op Zuid-Pageh heeft men een heuvelrug, zich uitstrekkende in de lengterichting van het eiland, en een waterscheiding vormende tusschen de Oostelijke en Westelijke rivieren. Deze heuvelrug heeft naar de Oostkust enkele uitloopers met een soort kalksteenformatie. Op Noord-Pageh gaan enkele rivieren in haar benedenloop over grooten afstand door leisteenlagen. In sommige kiezellagen komt veel glimmer voor, terwijl kalk- en kleimergel ook veelvuldig gevonden worden. Verschillende kleine stroombeddingen zijn vindplaatsen van kleilei.

Het binnenland is nagenoeg geheel bedekt met zwaar geboomte, en bezit bijzonder rijke humus- en kleilagen.

F a u n a. De dierenwereld is zoo goed als dezelfde als die van Sumatra, doch van de groote land-dieren komt alleen het hert voor. Zelfs missen we er de grootere huisdieren: paarden, koeien, karbouwen, schapen en geiten. Hierop maken de

bescheiden veekralen van de militaire bezetting en van enkele Maleiers eene uitzondering. Het ligt voor de hand, dat na de afscheiding van Sumatra, de Mentawei-eilanden oorspronkelijk ook de groote diersoorten bezaten. Onderlingen strijd en strijd met den mensch hebben ze uitgeroeid. Hoe echter het verdwijnen der groote huisdieren te verklaren? Men zou gaan betwijfelen, of ze er ooit geweest zijn, vooral als men weet, dat elk motief dienaangaande in de Mentaweische ornamentiek ontbreekt. Bij de Menangkabauers zoowel als bij de Batakvolken vindt men b.v. den karbouwhoren veelvuldig in de ornamentiek terug; bij de Mentaweiers geen spoor daarvan.

Wilde varkens komen op de Mentawei-eilanden niet voor, wel tamme. De honden vertoonen eenige afwijking van het algemeen over den Indischen archipel verbreide hondenras. Niet zoozeer wat bouw betreft, als wel hunne eigenschappen. Zoo hoort men den Mentaweischen hond zelden of nooit blaffen, enkele brom- of janktonen mogen althans dien naam niet dragen. Verder is elke hond een geboren jachthond. Niet het minste wordt gedaan ter africhting en toch munten ze alle op jacht uit. Wat voor verdienstelijke speurders die honden zijn, blijkt uit het volgende. Van de Veekraal eener militare bezetting waren 2 runderen het bosch in gevlucht. Weken lang werd door patrouilles en door bevolking naar die dieren gezocht; alles te vergeefs. Tot op zekeren dag een sergeant met een patrouille in een kampong kwam, daar eenige honden vroeg, en met hen toog naar een plaats in het bosch, waar hij sporen van de runderen gevonden had. Nauwelijks hadden de honden die sporen geroken, of ze gingen zoeken en snuffelen, en binnen het half uur waren de beide runderen gevonden, of liever...... hunne cadavers, reeds 8 dagen oud. Zelfs voor onze politiehonden zou het een zware taak zijn, een spoor van minstens 8 dagen oud op zóó vlotte wijze uit te werken!

Apen komen in 3 soorten voor: de *sitèoet*, de klapperaap, de *atta peipei*, de gewone langstaartaap, en de *metjeptjèp*, de siamang.

Naast den gewonen eekhoorn vindt men in de bosschen den vliegenden eekhoorn.

De krokodil maakt ook de Mentaweische wateren onveilig. De Mentaweiers noemen hem *si kaoinan*, d.w.z. »degeen die in het water is». Dit niet rechtstreeks geven van een naam

houdt vermoedelijk verband met een soort totemistische vereering [1] of vrees. De krokodil, de haai en de slang zijn de eenige voor den mensch gevaarlijke dieren.

Slangen vindt men op de Pageh-eilanden in groote hoeveelheden en in verschillende variëteiten. De python komt er veelvuldig voor; de cobra, voor zoover mij bekend is, niet.

De bosschen herbergen een menigte herten, die, met de apen, den geliefkoosden wildbuit van den Mentaweier vormen. Zijn meest gewilde vischbuit is de zeeschildpad.

Elke eenigszins gegoede Mentaweier houdt er varkens op na. Vroeger vonden die dieren een onderkomen in de kampong, bij voorkeur onder de huizen. Om hygiënische redenen is zulks thans door het bestuur verboden, en worden ze ondergebracht in stallen of hokken buiten de kampong.

De muskiet en de agas teisteren de eilanden op geweldige wijze. Bij een muskietenplaag als daar heerscht, is het geen wonder dat de malaria een veel verbreide ziekte is. Opmerkelijk is het, en tevens teekenend voor de muskietenplaag, dat er haast geen Mentaweier is, die niet in het bezit is van een klamboe. Moet een Mentaweier den nacht buitenshuis doorbrengen, dan kan men er zeker van zijn, dat hij een klamboe meevoert bij zijn weinige bagage.

Bij de beschrijving van kampongs, van jacht, visscherij en voedingsmiddelen zullen we met enkele diersoorten nader kennis maken.

F l o r a e n p o m o n a. We hebben reeds gezien, dat het binnenland een oerwoud-vegetatie heeft. Men treft er zware boomen aan in wellicht honderden variëteiten, geschikt zoowel tot het winnen van timmerhout als van getah en damar. Ook rottan is een veel voorkomend boschproduct. Aan sommige kuststrooken en op enkele kleinere eilanden komen ook goede houtsoorten voor, o.a. kajoe bako en kajoe ngara (Mentaweisch: *inggra*). Laatstgenoemde soort is soms bijzonder mooi gevlamd. Van de kleefsapboomen verdient bijzondere vermelding de ingas-boom. Ingas is een vergiftig boomsap, de werking is

[1] Het woord „vereering" is hier wellicht minder op zijn plaats. Van eenig totemisme is mij althans op de Pageh-eilanden niets gebleken. Wel speelt de krokokil een rol in een Mentaweisch verhaal, dat de beschouwen is als een stamsage.

echter van alle soorten niet even fel. De zwaarst vergiftige ingas dringt door de kleeren heen; de enkele aanraking met een boom of een tak is voldoende, om het geheele lichaam te doen opzwellen en hevige koorts te veroorzaken. Bij het vergiftig maken van pijlen wendt de Mentaweier o.a. ook ingas aan.

Casuarinen en rizophoren vindt men veelvuldig langs verschillende stranden. In het binnenland komen nòch op laagland, nòch op heuvels naaldboomen voor.

Er worden 3 bamboesoorten gevonden: 1° *mètoe*, de zware, sterke soort (bamboe bĕtoeng); 2e *omboek*, de ordinaire soort, die gebruikt wordt om er het eten in te bereiden, en 3e *mangeak*, een bamboesoort met dunnen stengel en met zeer geringe holte.

Van de voornaamste houtsoorten laat ik hier enkele volgen onder de Mentaweische benaming. *Loetjoe* (alocasia macrorrhiza?), zeer zwaar en bijzonder hard; (deze soort werd met succes gebruikt voor heiblokken); *boeloe sakla*, *roeman-taoesoe*, *latjo*, *tarat*, *baiko*, *toilat*, *ribboe*, *matjèmin*, *diboeh*, *boklo*, *mantarep*. Deze soorten zijn nagenoeg alle zwaarder dan water. Voor het vervaardigen van stevige planken en van prauwen gebruikt de Mentaweier gaarne het genoemde *matjèmin* (dammara alba), dat, hoewel zwaar, zich niet zoo lastig laat bewerken als de andere soorten.

Het land bezit geen groote verscheidenheid van bloemen. In en nabij de kampongs vindt men de *bèkèoe* (mal. kĕmbang sĕpatoe; Lat. hibiscus rosa sinensis), die naast bladeren van crotons veel als opsmuk gebezigd worden. Ook dient hiertoe wel de *gandasoeli*-bloem, die in het wild veel voorkomt. In de bosschen, en vooral op de kleinere eilanden, treft men vele orchideeën (Ment. *kamra*) aan, in groote verscheidenheid. De meest voorkomende soorten zijn de phalaenopsis amabilis, de phalaenopsis tetraspis, de vanda sumatrana en enkele dendrobium- en cypripediumsoorten.

Als hoofdvoedsel gebruikt de Mentaweier den knol van de kladi (colocasia antiquorum). Daarnaast oebi (dioscorea) en ketella. De kladi-ladangs zijn meestentijds bijzonder uitgestrekt; het zijn moerassen of moerassige gronden, waar deze knolvrucht weinig verzorging behoeft: ze plant zich welig vanzelf voort. Naast kladi gebruikt de Mentaweier veel sago, den sagopalm vindt men veelvuldig in waterachtig terrein en aan rivierkanten,

waar ook de nipahpalm overvloedig gevonden wordt. Evenzoo de rotanpalm: van rotan worden hier de beste soorten aangetroffen (o.a. rotan sagoe), die bij vreemde handelaren zeer gewild zijn. Verscheidene prauwladingen rotan vinden geregeld haren weg naar Sumatra.

De klapperboom groeit — behalve in onbewoonde oorden in het binnenland — overal, zelfs op onbewoonde stranden en eilanden. Pisangboomen worden in het wild meer aangetroffen dan in gecultiveerden toestand. Suikerriet en maïs worden slechts hier en daar verbouwd. De meest voorkomende vruchtsoorten zijn: djeroek asem (citrus medica), djeroek nipis (citrus limonellus), doerian (durio zibethinus), manggistan (garcinia mangostana) djamboe (jambosa) tjempĕdak (artocarpus polyphema) papaja (carica) en ananas (annanassa sativa).

Sporadisch vindt men soms een tabaksplant, zuinigjes gekweekt in de nabijheid van een woonhuis. Hier en daar treft men lombok (capsicum annuum) aan, eene specerij, die de Mentaweier zelden gebruikt.

HOOFDSTUK II.

Administratieve indeeling; bestuur.

Administratieve indeeling. De Mentawei-eilanden vormen administratief een onderafdeeling van de afdeeling Padang (gouvernement Sumatra's Westkust). De afdeelingschef, met den titel van assistent-resident voor de politie, zetelt te Padang, terwijl de eilanden rechtstreeks bestuurd worden door een civiel gezaghebber, met standplaats Siberoet, op het grootste eiland van denzelfden naam. De civiel gezaghebber, een officier, is tevens commandant der op de eilanden gelegerde troepen, die bestaan uit detachementen ter hoofdplaats Siberoet en te Si Oban (op het eiland Sipora) en te Sawang Toengkoe (op Noord-Pageh). Bij elk detachement zijn ingedeeld een klein aantal politie-soldaten van Maleischen en Batakschen volksaard, die behalve als politie, ook als tolk dienst doen. Aan geregelde troepen bestaat de totale bezetting uit 9 brigades marechaussée (180 man).

Gegeven de geografische ligging van de Mentawei-eilanden, kan het niet anders, of deze eilanden moeten reeds bij oude zeevaarders bekend zijn geweest. Oost-Indië-vaarders, die naar Sumatra's Westkust en naar Atjèh voeren, moeten deze eilandengroep wel opgemerkt hebben. Ook moeten Hindoes, Arabieren en Mongolen op hunne tochten naar het Oosten niet onkundig gebleven zijn van het bestaan dezer eilanden. Doch bij het weinig herbergzaam aspect, dat zij boden (de kampongs liggen te diep landwaarts in, dan dat ze van zee uit kunnen waargenomen worden), was het geen wonder, dat men er weinig of geen aandacht aan schonk.

In 1828 werden de Pageh-eilanden voor f 400 per jaar verpacht door het Nederlandsch bestuur, dat daarmede een «gepatenteerd emporium van smokkelgoederen» in het leven riep; drie jaar later werd de pacht afgeschaft, en vele jaren lang bepaalde men er zich toe, de eilanden nu en dan door een oorlogschip te doen bezoeken. In 1864 achtte de Indische regeering het noodig, uitdrukkelijk te verklaren dat de Mentawei-eilanden tot ons gebied behoorden; maar eerst in 1887 nam de daadwerkelijke bemoeiïng een aanvang. En in 1904 werden de eilanden van eene militaire bezetting voorzien, wellicht onder den drang der omstandigheden, want tijdens den Russisch-Japanschen oorlog zochten de belligerante partijen begeerig naar een maritiem station in de Indische wateren. En de Mentawei-eilanden waren daartoe een deugdelijk object.

B e s t u u r. Het rechtstreeksch bestuur werd van 1893 tot 1897, toen hij door de bevolking werd verjaagd, namens het Gouvernement gevoerd door een Maleischen posthouder, met standplaats Si Oban op het eiland Sipora. Deze ambtenaar had een zeilprauw te zijner beschikking, met welk vaartuig hij de verbinding met de andere eilanden en met Padang moest onderhouden.

Toen in 1904 de eerste Europeesche bestuursvestiging kwam, werd de toestand geheel anders. Er kwam toen een afdeeling troepen onder bevel van een officier, die tevens met het civiele gezag bekleed was. Het allereerste pionierwerk bestond uit het zoeken van aanraking met de bevolking en het doen van verkenningen, waarbij alle eilanden hun beurt kregen. Een enkele maal keerde de Mentaweier zijn pijl en boog tegen ons,

doch over 't algemeen was de aanraking van vredelievenden aard. Geregeld voer nu een gouvernementsstoomer tusschen Padang en de Mentawei-eilanden, om de troepen te voorzien van leeftocht, om ze af te lossen, materialen aan te brengen, enz. Geleidelijk kwam men tot den huidigen bestuurs-toestand, en ook werden de eilanden tweemaal 's maands aangedaan door de booten van de Paket-maatschappij, d. w. z. door de booten, die tusschen Padang en Atjèh varen.

Kwam door dit alles de bestuursvestiging al op vaster gronden te staan, toch werd het Mentaweische volk weinig opgeheven van den lagen trap van beschaving, waarop het stond. Wel was de scheepsverbinding met Sumatra frequenter geworden, doch de Mentaweier maakte daarvan geen gebruik. Ten eerste onderhield de gouvernementsstoomer geen publieke vaart; dit schip was alleen voor bestuursdoeleinden. En ten tweede was de passage per Paketvaart voor den Mentaweier te kostbaar, aangenomen al, dat hij den moed bezat, eigener beweging de reis met zoo'n stoommonster te maken. Van een drukker verkeer met de buitenwereld kwam voor den Mentaweier dus zoo goed als niets.

De civiele gezaghebber beschikt op zijn standplaats over eenig bureau-personeel, w. o. een djaksa ter assistentie in de rechtspraak. Verder staan hem de detachementscommandanten in civiele aangelegenheden ter zijde.

Aan den civielen gezaghebber zijn de kamponghoofden (kepala kampong) verantwoordelijk voor de behoorlijke opvolging van bestuursbevelen, daarin bijgestaan door de opzichters over den heerendienst (kepala rodi). Grootere kampongs zijn onderverdeeld in *oemah's*, waarvan de hoofden den kepala kampong en den kepala rodi weer behulpzaam zijn in de uitvoering van de hun opgedragen taak. De in oemah's verdeelde kampongs hebben meestal twee kepala rodi.

Veel heeft het gezag dezer Mentaweische hoofden niet te beduiden. Van huis uit voelt de Mentaweier het meest voor absolute regeeringloosheid. Het is veelal met tegenzin, dat de hoofden hun betrekking als zoodanig waarnemen; en het is geen zeldzaamheid, dat die lieden het verzoek komen doen, om hun gezag te mogen neerleggen. Voor hen is het meermalen een zware taak, om èn met het Gouvernement èn met het kampongvolk in goede verstandhouding te leven.

Vóór onze bestuursvestiging bestond er geen regeeringsvorm, ook niet in den primitiefsten vorm. Noch oemah, noch kampong kenden een gezaghebbend hoofd. Ook kenden de kampongs geen vereeniging tot federatie of negorij. Wel hebben oemah's en kampongs een geestelijk hoofd (*rimata*), die voorgaat in ritueele diensten, en ook te zorgen heeft voor het naleven der zeden, doch eigenlijk gezag oefent deze persoon niet uit. In tijden van tegenspoed of ziekte ziet men zeer tot den rimata op; hij is, met den *sikerre* (priester) de man, die door het bezweren van geesten als anderszins veel in het reine heet te kunnen brengen. In het gewone leven gaat veelal invloed ten kwade uit van den rimata; hij is dikwijls stokebrand, die persoonlijke veeten doet ontstaan, waaraan bijna altijd hebzucht ten grondslag ligt.

De anarchistisch aangelegde Mentaweier heeft zoo goed als geen ontzag voor zijne hoofden. Ze zijn voor hem slechts zijns gelijken, die telkens bestuursbevelen komen overbrengen, en die bevelen beteekenen voor hem bijna zonder uitzondering «*galai*» (werken), hetgeen iets is, dat hem grooten tegenzin inboezemt.

De bevolking van de Pageh-eilanden is geheel geregistreerd. Hoewel een enkele maal daarbij verzet gegleegd werd, heeft de registratie over het algemeen toch een kalm verloop gehad.

Op de Pageh-eilanden heeft men de volgende kampongs:

Noord-Pageh:

1. Sawang Toengkoe (standplaats detachement).
2. Berre (Maleisch).
3. Baibai.
4. Nemnemleleoe (zendingspost).
5. Kaoete.
6. Salaoinan.
7. Taikako.
8. Boelakmonga.
9. Sabeoegoegoeg.
10. Betoemonga.
11. Silaboe:
12. Karimau.
13. Pasapoeat (Maleisch).
14. Simangaoengaoe.

15. Simangandjo,
16. Saoemanganja.
17. Matobe.
18. Poeroukat.

Zuid-Pageh:

1. Bakatmonga.
2. Moentai I.
3. Makalo.
4. Mapopo.
5. Talapoelei.
6. Bosoea-bacha.
7. Labadjaoe.
8. Boeboeket.
9. Boeriai.
10. Saoemang.
11. Boelasat.
12. Tapak.
13. Kabake.
14. Moentai II.
15. Malakopa.
16. Belekraksok.
17. Boekoekmonga.
18. Bosoea-loemoen.
12. Seai.

Zooals reeds vermeld is, zijn grootere kampongs onderverdeeld in oemah's. Ook scheiden zich wel oemah's af, wanneer er oneenigheid bestaat tusschen de kampongbewoners. De afgescheidenen bouwen een nieuwe oemah (vereenigingshuis), en noemen zich naar de plaats, waar zij wonen, of naar de gesteldheid van het vereenigingshuis, doch blijven behooren tot de oorspronkelijke kampong. Men krijgt dan de volgende benamingen:

Taikamonga	=	die aan de monding.
Taikatiri	=	» » den bovenloop.
Taikatenga	=	» » » middenloop.
Taibeo-oemah	=	» van het groote huis.
Taibeo-arigi	=	» » » huis op hooge palen.

HOOFDSTUK III.

Bevolking; heerendiensten; passenstelsel; belasting; geschiedenis; taal; literatuur; kleeding; tatouage; wapens; wijze van oorlogvoeren; werktuigen en gereedschappen; huizenbouw; huisdieren.

Bevolking. De kleine eilanden van de Pageh-groep zijn onbewoond, eveneens in den regel de kusten. De Mentaweier vermijdt die oorden te bewonen, met het oog op gevaar voor vijanden; de kleine eilanden zijn bovendien onbewoonbaar wegens gebrek aan drinkwater. Zijne kampongs bouwt hij aan een rivier, soms weinig, soms ver stroomopwaarts.

Aan inheemsche bevolking tellen Noord- en Zuid-Pageh te zamen ± 5500 zielen, waarvan ± 1200 strijdbare mannen; een zeer laag bevolkingscijfer alzoo. Evenzoo is het geboortecijfer laag; het zielen-aantal is dalende.

Over den oorsprong van de Mentaweische bevolking bestaan verschillende gissingen. Vooraf echter een enkel woord over de vlottende en geïmmigreerde bevolking, en over hare vermenging met de inheemsche.

De vlottende bevolking bestaat in hoofdzaak uit Chineezen, Maleiers en enkele Niassers. Hierbij nog te rekenen de Batakkers, in dienst van het Gouvernement (politiesoldaten) en van de zending (onderwijzers en werklieden). Behalve laatstgenoemden vertoeven zij er uitsluitend voor handelsdoeleinden; hun handel is voornamelijk ruilhandel met de inboorlingen. Hier en daar aan de kust hebben zij een paar primitieve gebouwtjes, dienende tot woonplaats, magazijn van ruilwaren en stapelplaats van ingekochte producten. Bovendien meestal een loods, waar zij copra bereiden. Tot hun beschikking hebben zij zeilprauwen, waarmede ze tusschen de Pageh-eilanden en Sumatra varen. Er is hier voor hen een ruim veld voor afzetterij, die echter flink beperkt wordt door de bepaling, dat zij zich niet mogen ophouden in Mentaweische kampongs Zoodoende is het althans eigen vrije wil, wanneer de Mentaweiers met hen in handelsrelatie treden.

Er zijn ook gevestigde Maleiers, die in twee eigen kampongs wonen, n.l. Berre en Pasapoeat, (beide op Noord-Pageh).

Laatstgenoemde kampong moet reeds een vrij oude Maleische nederzetting zijn. In een volksverhaal wordt van kampong Pasapoeat reeds in de 18e eeuw gewag gemaakt. De Maleiers van deze kampong hebben zich vermengd met de Mentaweische bevolking, echter zonder hun afkomst prijs te geven Sporadisch zijn er enkele Maleiers, en ook Niassers, die geheel «vermentaweischt» zijn. Dezen hebben geheel en al de zeden en gewoonten des lands aangenomen en wonen ook in de Mentaweische kampongs. Ook trof ik een Atjeher aan, die omstreeks 1870, van Atjèh naar Padang varende, op Noord-Pageh schipbreuk leed, en als eenige overlevende van de bemanning van het schip, op dat eiland is blijven wonen, en Mentaweier geworden is. Hij sprak nog goed Atjèhsch, schoon niet met het zuivere eigen accent.

Met zekerheid kan dus worden vastgesteld, dat bloedmenging van de inheemsche bevolking heeft plaats gehad met Maleiers en Niassers, enkele Atjehers, en vermoedelijk met Boegineezen. Volgens *Neumann* moet de baai van Laboean Badjau (Noordoost-punt van het eiland Siberoet) vroeger een schuilplaats geweest zijn voor Atjehsche en Boegineesche rooversprauwen. Het is niet onmogelijk, dat die beide volken zich ook met de Mentaweiers hebben vermengd.

Het is uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk, gegevens te verkrijgen omtrent den oorsprong der Mentaweische bevolking. De menschen kunnen lezen noch schrijven (behalve de kinderen, die thans het onderwijs op de zendingsscholen volgen), en zoodoende bestaat er geen enkel schriftuur, dat ons naar vroegere tijden verwijst. Slechts hier en daar is uit een volksverhaal te vernemen, dat er betrekkingen hebben bestaan met den vasten wal van Sumatra en met de overige Mentawei-eilanden.[1] De geschiedenis van het volk is niet veel verder bewaard gebleven dan tot het thans levende geslacht. In de *oemah sabeoe* (vereenigings- tevens bedehuis) van de kampong Silaboe (Noord-Pageh) werd tot vóór eenige jaren een klein kanon bewaard, welke omstandigheid mij een aanwijzing was voor vroeger bestaan hebbende betrekkingen met de buitenwereld. Na veel geduld geoefend te hebben, kreeg ik een paar ouden van dagen aan het spreken, en kon ik de volgende geschiedenis opteekenen:

[1] Volgens *Morris* wordt de Maleier sa-s'a-reoe genoemd. Vrij vertaald, beteekent dit: „menschen van vroeger tijd."

In de 18ᵉ eeuw voeren de Boegineezen op Padang, waar zij hunne weefsels verkochten. Een Boegineesche prauw ging van Padang naar de Mentawei-eilanden, waar de bemanning tripang wilde visschen. Ze kwam vóór de kampong Silaboe, waar ze het anker liet vallen dicht bij het eiland Silaboemabeoe (Poelau Montrado). Het schip bleef er weken lang liggen, en er ontstonden vriendschappelijke betrekkingen tusschen Mentaweiers en Boegineezen, welke laatsten herhaaldelijk in de kampong kwamen om zich o.a. te voorzien van vruchten.

Op zekeren dag gingen er 4 vrouwen van Silaboe per sampan naar de eilanden, toen plotseling de Boegineezen, 6 in getal, kwamen opdagen, de vrouwen met zich medesleurden, en haar geweld aandeden. Toen de vrouwen in de kampong teruggekeerd waren, vertelden ze aan hare mannen de schanddaad der Boegineezen.

Toen dit onder het kampongvolk bekend was geworden, belegden de mannen een vergadering, en besloten zij de Boegineezen te dooden en zich meester te maken van de goederen uit de prauw. Aldus geschiedde; toen de Boegineezen van de tripangvangst terugkeerden naar hun vaartuig, werden ze onverwachts door de Mentaweiers gevangen genomen en gedood. Het gelukte echter aan één der Boegineezen te ontkomen en zich te verschuilen in het bosch op Montrado, zonder dat de Mentaweiers hem konden ontdekken.

De Boegineesche prauw dreef af naar zee en strandde bij Malakopa op Zuid-Pageh, alwaar de overblijfselen ervan heden ten dage nog te zien zijn op het strand.

De ontkomen Boeginees zwom, toen het donker geworden was, van Montrado over naar den vasten wal van Noord-Pageh; daar zwierf hij 4 dagen zonder eten rond in het bosch en over heuvelen, tot het hem eindelijk gelukte, Pasapoeat te bereiken, vanwaar hij met een prauw, bemand met Maleiers, naar Padang terugkeerde.

Bij de uit de prauw buitgemaakte goederen bevonden zich o.a. een kanon, een geweer en een kris met drie edelsteenen.

Hoeveel moeite ik mij ook gegeven heb, het geweer en de kris heb ik niet kunnen ontdekken. Ook het kanon was ver-

dwenen uit de oemah sabeoe, het was aan den rivieroever weggeworpen. Toch gelukte het mij, dit voorwerp te doen terugvinden, doch het kon door opschrift noch anderszins eenige aanduiding van herkomst geven.

Veel schuwheid en vrees moest bij deze onderzoeking overwonnen worden; de Mentaweiers waren bang voor straf wegens het in het bezit hebben van een kanon, dan wel wegens den moord door hunne voorvaderen bedreven!

Een ander verhaal dat aanwijzing geeft omtrent vroeger bestaan hebbende betrekkingen met Sumatra, en tevens volgens de Mentaweiers de scheiding der eilanden Noord- en Zuid-Pageh verklaart, moge hier een plaats vinden. [1]

> Op het eiland Bakat Binoeang [2] stond in vroeger tijden een reusachtige boom, die zóó hoog was, dat hij zijn schaduw wierp tot in Moko-Moko, op den vasten wal van Sumatra. Die schaduw was voor de daar wonenden zeer hinderlijk, daar zij o.a. hun padi niet behoorlijk konden dragen. De menschen van Moko-Moko trokken daarom naar het eiland Bakat Binoeang om den hinderlijken boom te vellen. Ze kapten ijverig; reeds aan het eind van den eersten dag hadden ze links en rechts 3 depa (vaam) diep gekapt. Doch deze geweldige boom had zoo'n groeikracht, dat de menschen den volgenden morgen bij het ontwaken het gekapte weer dichtgegroeid vonden Ze besloten daarom dag en nacht door te kappen. Lang, zeer lang werd op deze wijze doorgewerkt, legio bijlen werden bij dit werk van de stelen afgeslagen. [3] Dan werden de bijlen weer

[1] Volgens *Veth* zou de Fransche commandeur de Beaulieu in 1621 van de bewoners van Tiko (Sumatra's Westkust) vernomen hebben, dat er in het Westen 2 onbewoonde eilanden waren; het eene noemden de Hollanders Nassau, het andere Pora, terwijl een daar ten Noorden van gelegen eiland, Mentabeij genaamd, wel bewoond was. De bewoners die met Tikoe handelden spraken een vreemde taal. Hier is sprake van één eiland Nassau, hetgeen (als het verhaal waarheid bevat) erop zou duiden, dat Noord- en Zuid-Pageh toen nog één eiland vormden of als één eiland werd beschouwd, en dat vóór de 17e eeuw alleen Siberoet bewoond was. Na dien tijd zou dan de bevolking van Siberoet geëmigreerd moeten zijn naar Sipora en de Pageh-eilanden.

[2] Aan den Oostelijken ingang van Straat Sikakap.

[3] Hier wordt bedoeld de bij de Mentaweiers thans nog allerwege in gebruik zijnde „belioek" een soort dissel, die met rottan stevig aan een houten steel wordt vastgesnoerd.

voorzien van nieuwe stelen, terwijl de oude stelen, benevens het oude bindrottan in zee weggeworpen werden, de stelen op één hoop, en het rottan op één hoop. Zóó vervaarlijk groot was het aantal stukgeslagen bijlen, dat de weggeworpen stelen een eilandje deden ontstaan, n.l. Poelau Sangka (dicht bij moeara Seai, op Zuid-Pageh), terwijl het eilandje Kerawé (vóór moeara Baiboi op Noord-Pageh) zijn ontstaan te danken heeft aan het weggeworpen bindrottan.

Na langen tijd van ingespannen arbeid viel de boom in Westelijke richting. De zware stam sloeg het eiland Pageh in twee deelen, en deed de Straat Sikakap ontstaan. De groote en kleine takken van den gevallen boom sloegen groote gaten en gleuven diep landwaarts in, en zoo ontstonden verschillende baaien benevens rivieren met hare mondingen.

Er wordt in dit verhaal ook wel melding gemaakt van een vogel, die zijn nest in den boom had gebouwd. Het voortgezette verhaal luidt dan aldus:

In dien grooten boom zat een reusachtige vogel [1], een manjang [2], die, als hij zich hoog in de lucht verhief, het geheele land Mentawei beschaduwde. Het was een zeer gevreesde vogel, die menschen verslond. Toen de boom omviel, vloog de vogel weg, en werd nooit meer teruggezien.

Zooals gezegd is, bestaan omtrent de eigenlijke afstamming van de Mentaweiers slechts hypothesen. Veel overeenkomst vertoonen ze op het eerste gezicht met Papoea's; ze loopen nagenoeg naakt, versieren zich gaarne met kralen, schelpen, veeren, bloemen, bonte lapjes enz.; schieten met pijl en boog, en vijlen hunne tanden in driehoekigen vorm. Het naaktloopen, het tatoueeren en het schieten met pijl en boog zijn eigenschappen, die de Mentaweiers met het Melanesische ras gemeen hebben.

Hun uiterlijk vertoont ook veel overeenkomst met de Sakei's (Malakka). Ook volksaard, zeden en gewoonten komen merkwaardig overeen. Beide volken leven in hoofdzaak van knolvruchten, daar de rijstbouw hun onbekend is, evenals de tabaksbouw

[1] Volgens sommigen 3 vogels, 1 wijfje en 2 mannetjes, waarvan vooral het wijfje een voor den mensch gevaarlijk dier was.

[2] Groote roofvogel, een soort arend.

bouw. In rijst en tabak drijven ze een levendigen ruilhandel. De aap is voor den Sakei zoowel als voor den Mentaweier een lekkernij; beiden jagen er op met vergiftige pijlen, door den eerste geschoten uit een blaasroer, door den laatste met een boog. Beiden dragen als nagenoeg eenigst kleedingstuk: de mannen een schaamgordel uit boombast, de vrouwen rokjes van bladeren. De kralen halskettingen der Mentaweiers, het versieren hunner haren met bonte lapjes, bloemen en bladeren, het beschilderen van gezicht en lichaam, dit alles vindt men bij de Sakei's terug. Beide volken gebruiken graag tabak; de Mentaweier rookt ze, de Sakei kauwt ze. Alleen het sirihkauwen van den Sakei kent de Mentaweier niet.

Neumann [1] rangschikt de Mentaweiers anthropologisch tot den Maleisch-Poynesischen stam. Daar enkele overleveringen erop duiden, dat de Mentaweiers van Sumatra afkomstig zijn, en dit eiland vroeger door Polynesiërs bevolkt is geweest (later door de Maleiers verdreven), oppert Neumann de mogelijkheid, dat de Mentaweiers een voortgezet ras zijn van enkele achtergebleven Polynesiërs.

Ook *Von Rosenberg* constateert bij de Mentaweiers zuiver Polynesische kenteekenen; hij vond groote overeenkomst met de bewoners van Hawai, Marquesas, Fidji, enz., en rekent ze dus tot den Oceaanschen stam (horao neptunianus).

Bickmore, *Mess* en *Morris* vinden in de Mentaweiers groote verwantschap met de Maleiers, laatstgenoemde — naar de taal oordeelende — tevens met de Dajaks.

Dr. *Oudemans* verklaart ze verwant aan Bataks, Niassers en Batoeërs.

Maass ziet in hen een verspreid overblijfsel van de oerbevolking van Sumatra, die tot de groote Maleisch-Polynesische volksgroep behoort.

Junghuhn acht hen verwant aan de Bataks.

Volz [2] vindt vele overeenstemmingen tusschen Bataks en Mentaweiers, o.a. in huizenbouw, ornamentiek en taal. Ook de eilandennamen Siberoet en Kobo (zooals Sipora ook wel heet) zijn voor hem aanwijzingen tot verwantschap met Bataks. Wat Siberoet betreft, schrijft hij:

[1] Zie Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap 2e serie, dl. XXVI, 1909.

[2] Nord-Sumatra. I. Die Batakländer. Berlin, 1909. Blz. 304.

«Im nördlichen Karo-Land und nur dort (?) kehrt auf-«fallend häufig der Name Barus wieder: in den Dörfern «Barus djahe (Sitz eines der vier Haupt-Sibajaks), Barus djulu, Tandjong Barus; Deleng Barus ist der Name eines «der höchsten Berge hier, und Lau Barus heiszt der grosze «Flusz des Si Nabun. Bekannt ist ferner der alte Hafenplatz «Baros an der Westküste. Derselbe Name findet sich bei «einem der Hauptstämme der Simsim als Sibarutu wieder, «der seltener auch in Kĕpas vorkommt. Dieser Name aber «ist dem Batak etwas Besonderes. «Der Name Baros» schreibt «Warneck, «hat für die Batak einen geheimnisvollen Klang.» «Die gröszte Insel der Mentawei-Gruppe hat den gleichen «Namen: Siberut. Hier steckt ein alter Zusammenhang, der «uns durch die Barussae des Ptolemäus näher gerückt wird, «und der Gedanke liegt nahe, in dieser Unterschicht die «Barussae zu suchen, die Verbreitung deck sich auf-fallend.»

Ik geloof, dat de naam «Siberut» slechts een zeer toevallige klankgemeenschap heeft met «Baros» en «Barus.» *Si biroet* is de Mentaweische naam voor muis. Nu heeft het eiland wel eenigszins den vorm van een muis, doch ik geloof niet, dat de vroegere naamgevers een voldoenden overzichtelijken blik op de kustlijn gehad hebben, om die overeenkomst te ontdekken. Wellicht dat de muis, die inderdaad op vele plaatsen een plaag is voor het eiland, den stoot heeft gegeven tot die naamgeving.

Volz zegt verder, dat de Koeboerassen op Sumatra eens een voorname rol hebben gespeeld, getuige de naam Kobo (Sipora). Volgens een bekende legende hebben de Menangkabauers hun naam te danken aan «de overwinning der karbauwen.» De afleiding kabou = karbouw is volgens Volz onmogelijk, het is slechts volks-ethymologie. Daarentegen komen kabau en kobo volgens de spraak volkomen overeen, zoodat men ten rechte moet spreken van «de overwinning over den Kobo.» Want, zegt hij, Menangkabau, Kobo en Koeboe zullen toch wel niet toevallig een woordgelijkheid zijn?

Dat de afleiding kabau = karbouw onmogelijk zou zijn, kan ik niet onderschrijven. Dit geeft aan het betoog van Volz iets gezochts, en moet m. i. aanleiding geven tot weifelen aangaande het aannemen der hypothese, dat de naam Kobo (Sipora) iets met Koeboes uitstaande zou hebben.

Volz' stelling: «Auf den Mentawei-Inseln müssen wir, «abgesehen von den Urmalaien, noch eine vormalaüsche Bevöl-«kerung als Mischungselement vermuten, die mit Kubus, Senoi, «Enganesen u. s. w. nahe verwandt ist,» heeft veel waarschijnlijks, wanneer men aanneemt, dat een gedeelte van de verdreven voor-maleische bevolking achterbleef, en dat daaruit de Mentaweiers zijn ontstaan.

Dit nu lijkt mij de meest aannemelijke onderstelling omtrent de afstamming der Mentaweiers [1] Van de door de Maleiers verdreven Polynesiërs moet een gedeelte zich — hoewel geisoleerd — hebben weten staande te houden. Een fractie daarvan heeft de Westerstranden van Midden-Sumatra en het (vroeger bestaan hebbende) paralelgebergte van de Boekit Barisan bewoond, en bleef op zichzelf staan, toen de eilandenreeks (Simaloer tot Engano) zich van het eiland Sumatra scheidde. Later hebben zich verschillende volksstammen met die Polynesische fractie gemengd, vermoedelijk zelfs Mongolen en Japanners. De veel voorkomende schuine stand der oogen pleit voor Mongoolsche inmenging; de korte, gespierde bouw der mannen, de gedrongen bouw en de waggelgang der vrouwen duiden op Japansch bloed. Het haar is dikwijls sluik als bij de Japanners, terwijl de zwarte pigmenteering niet overal streng doorgevoerd is; bij enkele Mentaweiers is een bruin-roode haarnuanceering te onderkennen, die zou kunnen duiden op Kaukasische menging.

De bevolking van de Pageh-eilanden woont in kampongs, als regel ver van de kust gelegen, terwijl de kampongs meestal dagen loopens of roeiens van elkaar verwijderd liggen. De grootste kampong, Tai-Kako (Noord-Pageh), telt ± 160 volwassen mannen, de kleinste, Moentai I (Zuid-Pageh), slechts een 5-tal. De bevolking maakt bijna nooit gebruik van verkeerswegen te land, nagenoeg alle verkeer heeft over water plaats. Zoodoende is de Mentaweier een ervaren zeeman geworden, een onvermoeid roeier. Te land bestonden vroeger slechts enkele paden, hoofdzakelijk loopende van de kampongs naar de ladangs, terwijl een heel enkel pad verbinding gaf tusschen Oost- en Westkust van de eilanden. Het Europeesch bestuur heeft alle kampongs door paden doen verbinden, en is nu doende die paden in behoorlijke wegen te laten veranderen.

[1] Zie ook de conclusies hierachter.

Heerendiensten. Het aanleggen van wegen geschiedt in heerendienst, waartoe de volwassen mannen éénmaal per week worden opgeroepen. Wegen-aanleg, het slaan van bruggen, enz. waren voor den Mentaweier onbegrijpelijke zaken; voegt men daarbij zijn aangeboren luiheid en de vele gelegenheden, die hij aangrijpt, om *poenèn* te houden (ritueel gebruik, waarbij hem zoo goed als alle arbeid verboden is), dan is te begrijpen, dat bij de heerendiensten degelijke voorlichting en scherp toezicht onzerzijds geboden waren. Om de contrôle te vergemakkelijken, werden alle kampongs verdeeld in 6 groepen, die elk een verschillenden werkdag in de week kregen. Zoodoende konden de militaire patrouilles desgewenscht dagelijks op contrôle uitgaan. Naarmate de bevolking gewend werd aan gehoorzaamheid, orde en regelmaat, werd geleidelijk de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van heerendiensten opgedragen aan de kamponghoofden; aan sommigen van deze kon ook het traceeren van wegen worden overgelaten. Thans zijn de «kapala rodi» in het bijzonder aangewezen voor het toezicht op de heerendiensten.

Door ons bestuur werd ook geeischt het schoonmaken en schoonhouden van kampongs, huizen en erven. Hier moest dikwijls streng opgetreden worden, want van hnis uit wil de Mentaweier niets van schoonmaken weten; zijn adat brengt zelfs mede, dat hij zijn huis nimmer schoonmaakt. Treedt men een oemah sabeoe binnen, dan bemerkt men, dat alle daar bewaard wordende voorwerpen, zooals hertengeweien, beenderen en schedels van wild, trommen, gongs, enz. dik in de stof en de spinnewebben zitten. Het bestaan van een bezem kende de Mentaweier niet; had hij iets bijeen te vegen, dan was een tak met blaren of een vorkvormig uitloopend stuk bamboe hem daartoe voldoende. Latrines of privaten zijn hem onbekende zaken, een gat in den vloer binnen in het huis of op het achterbordes van zijn woning (die op palen staat), en zijn W.C. is klaar. De onder het huis loopende varkens halen de menschelijke faeces weg, doch deponeeren er de hunne!

Onnoodig te zeggen, dat een van de eerste bestuursmaatregelen was, zindelijkheid in de kampongs te brengen. Dit ging niet in eens, doch eischte overleg en geduld. Deze groote schoonmaak moest hand aan hand gaan met den aanleg van wegen, terwijl den Mentaweier de noodige tijd gelaten moest worden om zijn ladangs te bebouwen, klappers te plukken, op jacht en op

vischvangst te gaan, enz. Een doelmatige tijdverdeeling was daarvoor noodig; het luie leventje van vroeger, waarin de Mentaweier meer aan «poenèn» deed dan aan werken, was uit. Wel werd hem billijkerwijs gelegenheid gelaten tot poenèn, doch niet dan nadat hij behoorlijk het hem opgedragen werk had voltooid. Zoo verkeert thans de Mentaweier in een overgangsstadium, waarin hij bezig is, een ordelijk, zindelijk en arbeidzaam mensch te worden.

Passenstelsel. Zooals reeds eerder vermeld is, zijn de bewoners van de Pageh-eilanden allen geregistreerd, d. w. z. elke volwassen mannelijke bewoner is in het bezit van een door het bestuur afgegeven kampongpas, waarin vermeld staan zijn kampong, c. q. zijn «oemah», zijn naam, signalement, vermoedelijke ouderdom en bijzondere kenteekenen. Deze pas moet hij bij het verlaten van zijn kampong steeds bij zich dragen. Voor reizen naar de overige Mentawei-eilanden of naar Sumatra wordt hem een reispas uitgereikt.

Ook de gezeten Maleische bevolking is in het bezit van kampongpassen, terwijl de vlottende bevolking voorzien is van een bewijs van toelating dat afgegeven wordt voor ten hoogste één jaar, en dan weer verlengd kan worden.

Belasting. De inheemsche bevolking betaalt geen belasting. De vlottende bevolking betaalt hare belasting, wacht-, dienst- en heerendienstgelden ter plaatse, waar zij de reispassen naar de Mentawei-eilanden ontvangt.

Geschiedenis. De vroegere geschiedenis der Mentaweiers ligt vrij wel in het duister. Enkele Europeesche onderzoekingsreizigers, die de Mentawei-eilanden bezochten, vermochten niet, ook maar eenigszins belangrijke gegevens dienaangaande te verzamelen. Onder hen zijn te vermelden de Italiaan *Modigliani* en het drietal *Alfred Maass*, Dr. med. *Morris* en *Emanuel Rostados*. De eerstgenoemde bezocht in 1894 de bocht van Si Oban (Sipora); van zijne lieden werden enkelen door de bevolking met pijlschoten gedood, terwijl hijzelf zwaar ziek naar Padang moest terugkeeren. De drie laatstgenoemden bezochten Si Oban in 1899, en verzamelden belangrijk materiaal inzake ethnografie, taal, enz. Een bezoek aan Siberoet was hun niet

toegestaan, omdat het Gouvernement hun, wegens de vijandelijke gezindheid der bewoners, geen veiligheid kon waarborgen. Hun voorgenomen reis naar de Pageh-eilanden mislukte door tegenwind; op Sipora maakten de bewoners bezwaar tegen hun komst in de kampongs, zoodat zij hoofdzakelijk aanraking met de bevolking moesten zoeken door de lieden bij zich te laten komen.

Siberoet had toentertijd een niet te vertrouwen bevolking, doch ook thans nog hebben de bewoners der overige Mentawei-eilanden ongaarne aanraking met die van Siberoet, omdat zij op hunne tochten daarheen steeds vijandelijkheden ondervonden, en verscheidene van hen daarbij het leven moesten laten. Staan dus de bewoners van Siberoet als oorlogszuchtig te boek, die van de overige eilanden kunnen vredelievend genoemd worden. Slechts de lieden van Siberoet tellen het schild onder hunne bewapening, waaruit blijkt, dat zij er op bedacht zijn, hunne wapenen tegen menschen te keeren. Die van Sipora en de Pageh-eilanden hebben hunne wapenen in hoofdzaak voor de jacht, en kunnen dus het schild missen.

De meeste vijandelijkheden, tusschen Mentaweiers onderling of tegen ons gezag, zijn dan ook ten laste der bevolking van Siberoet te boeken.

Het ligt in den Mentaweischen volksaard, zich af te scheiden, wanneer men niet in vriendschap en eensgezindheid kan samenleven. Dit geeft voedsel aan de meening van *Marsden*, die verkondigt, dat Siberoet de bakermat is van de Mentaweiers, en dat de bevolking zich van daar over de andere eilanden verspreid heeft. De krijgszuchtige aard der lieden van Siberoet heeft vermoedelijk de milder gestemden bewogen, zich andere woonplaatsen te kiezen, en zoo moeten deze laatsten dan op Sipora en op de Pageh-eilanden zijn terechtgekomen. Tusschen Sipora en de Pageh-eilanden hebben, voor zoover is na te gaan steeds vriendschappelijke betrekkingen bestaan.

Er bestaan verschillende Mentaweische volkverhalen en legenden doch te vergeefs zoekt men daarin naar gegevens omtrent vroegere geschiedenis.

Taal. Het Mentaweisch is een op zichzelf staande taal, volgens *Morris* verwant aan het Dajaksch. De bewoners van Siberoet, Sipora en de Pageh-eilanden spreken de taal in drie

verschillende dialecten, die echter onderling slechts weinig verschillen. Het moet met de taal wel hetzelfde gegaan zijn als met de bevolking zelve: afkomstig van Sumatra's vasten wal, bijeengebleven op Siberoet, en later verspreid over de andere eilanden. De weinige aanraking der eilandenbewoners onderling is dan later aanleiding geweest tot het ontstaan van drie dialecten, n.l. die van Siberoet, van Sipora en van de Pageh-eilanden.

Evenals de bevolking, moet ook de taal onderhevig zijn geweest aan vreemde invloeden. Men oordeele de overeenkomst van enkele telwoorden in de onderstaande talen:

	Mentaweisch	Bataksch	Atjèhsch	Maleisch	Javaansch	Soendaneesch
1	sarah	sada	sa	satoe	sidji	hidji
2	doewa	doewa	doewa	doewa	lóró	doewa
3	tèloe	toloe	lĕhée	tiga	tĕloe	tiloe
4	épat	opat	peuët	ampat	papat	opat
5	lima	lima	limong	lima	limå	lima
6	ènem	onom	nam	anam	nĕnĕm	gĕnĕp
7	pitoe	pitoe	toedjŏh	toedjoeh	pitoe	toedjoeh
8	baloe	waloe	lapan	delapan	woloe	delapan
9	siba	sia	sikoereuĕng	sembilan	songå	salapan
10	poeloeh	sampoeloeh	siplŏh	sĕpoeloeh	sapoeloeh	sapoeloeh

De groote overeenkomst met Bataksch springt dadelijk in het oog.

De namen van aan Mentaweiers oorspronkelijk niet bekende of ingevoerde dieren en voorwerpen staan in het Maleisch, b. v. koe = sapi; eend = bèbek; bijl (een soort dissel, die men in den steel kan omdraaien, en zoodoende in de lengte en in de breedte kan gebruiken) = bĕlioek, verbasterd van het Maleische bĕlioeng; rijst = bera, verbasterd van het Maleische bĕras, enz.

De meeste plaatsen op de Pageh-eilanden ontleenen haar naam aan iets bijzonders, dat daar wordt aangetroffen:

Boekoekmonga . . . . koraalsteen van de riviermonding.

Belèkraksok . . . . . . belèk=vallen; raksob=zwaar koperdraad, waarvan armringen gemaakt worden, of wel de armringen zelve. (Aan deze naamgeving is blijkbaar een geschiedenis verbonden.)

Malakopa . . . . mangistan.

Moentai . . . . djeroek (citrus.)

Makalo. . . . . zout van smaak.
Poeroukat . . . . badplaats; van merou = baden.
Matobe . . . . van tobè = kajoe baroe of waroe (hibiscus taliaceus), boom, van welks bast touw gemaakt wordt.
Saoemanganja. . . . . . sa-oema(h)-nganja = een jonge oemah (huis).
Silaoinan. . . . . si-la-oinan = aan de zijde van het water; meer waarschijnlijk: sila-oinan = gespleten water (de kampong ligt n.l. bij een samenvloeiing van twee rivieren).
Silaboe. . . . . van laboe = zeestraat.

Ook de personennamen hebben alle een beteekenis, b.v.

Siroearere . . . . de tweebeenige.
Sitamerem. . . . . . . die niet slaapt.
Sitamone . . . . die geen veld heeft.
Sitamaila. . . . . die zich niet schaamt.
Simaroeaisou . . . . . die spoedig weent.
Sisaramata. . . . . . . de eenoogige.
Siroeamandri . . . . . die twee bruiden heeft.
Sikataitoeboe . . . . . die met het leelijke lichaam.
Sisaratinoe . . . . . . die slechts kralen heeft.
Sipakelekatai . . . . . die het slechte verbergt.
Sipoedjamandri . . . . die de bruid bedriegt.
Amoiankoinia. . . . . waarom is hij gekomen.
Sitapeimalainge. . . . die nog niet schoon is.
Sipilialei. . . . . die een gezel kiest.

De Mentaweier is volslagen analphabeet. Een eigen letterschrift heeft hij zeer waarschijnlijk nooit gehad. Een behoorlijke spraakkunst van de taal bestaat niet, ofschoon er wel degelijk grammaticale regels zijn op te merken. O.a. heeft dr. *Morris* een verdienstelijken arbeid verricht, door een overzicht over het Mentaweisch samen te stellen [1], doch dit werk, uit Duitsche bron, stelt ons phonetisch teleur. Wel heeft Morris zijn taalstudie en zijne aanteekeningen op de Mentawei-eilanden zelf gemaakt, doch als tusschenpersoon (tolk) een Maleier gebruikt, hetgeen een bruikbare methode is voor iemand, die het Maleisch volkomen machtig is. En dit laatste is aangaande dr. *Morris* sterk te betwijfelen.

[1] Die Mentawei-Sprache; Berlin, 1900.

Slechts weinige Europeanen kennen de Mentaweische taal, en dit mag geen bevreemding wekken, omdat er slechts enkele Europeanen op de eilanden verblijf houden, t. w. de civiel gezaghebber, de officieren-detachementscommandanten, enkele onderofficieren en de zendelingen (de soldaten die de bezetting vormen, zijn van inlandschen landaard). Continuïteit is bij de militairen ver te zoeken, en zoodoende spreken zij in den regel slechts even voldoende van de taal, om een kort gesprek over dagelijksche zaken met den Mentaweier te kunnen voeren. Anders is het met de zendelingen gesteld, die de taal grondig machtig zijn. In den regel komen zij rechtstreeks uit Europa of uit de Bataklanden naar het zendelingenstation op Noord-Pageh; het Maleisch is hun dan zelfs nog onbekend. Voorwaar een lastige positie, doch de meest practische leerschool (ofschoon een harde) om in korten tijd de inheemsche taal aan te leeren. Een grondige kennis van de taal is voor hen te meer noodig, omdat zij daarin abstracte begrippen moeten uitdrukken, die de Mentaweier niet kent, en die in zijn weinig ontwikkelde brein moeilijk ingang vinden, als: heilige geest, eeuwig leven, hemelsche genade, wederopstanding, voorzienigheid, enz.

Er zijn verscheidene niet-Europeanen, die het Mentaweisch vlot spreken. Onder hen zijn in de eerste plaats te noemen de Maleische en Bataksche politie-soldaten, die veelal jaren lang verblijf houden op de Mentawei-eilanden, en bijna dagelijks omgang hebben met de bevolking. Behalve hunne politiediensten, hebben ze ook diensten te verrichten als tolk. Met hen zijn, wat kennis der Mentaweische taal aangaat, minstens op één lijn te stellen de Bataksche hulponderwijzers, tevens godsdienst-onderwijzers, in dienst van de zending. Dezen toch wonen in afgelegen kampongs, en zijn dagelijks in aanraking met de bevolking. Verder spreken de meeste Maleische en Chineesche zeevaarders en handelaars op den Mentawei-archipel vrij goed Mentaweisch.

Er zijn zeer weinig Mentaweiers, die Maleisch spreken of verstaan; slechts een enkele spreekt zuiver Maleisch. Deze weinigen ontleenen hun kennis van de Maleische taal aan veelvuldigen omgang met Maleische en Chineesche handelaren.

Zooals reeds is opgemerkt, bestaan er drie dialecten van het Mentaweisch. Onderling verschillen ze echter weinig, en men kan zich met het eene dialect gemakkelijk verstaanbaar maken bij degenen, die een ander dialect spreken.

Gaandeweg zal de kennis van Maleisch bij de Mentaweiers meer ingang vinden, omdat die taal tegenwoordig als leervak is ingevoerd op de zendingsscholen.

Om een indruk te vestigen van woorden en klanken uit de Mentaweische taal, volgen hier eenige liederen in die taal, zoo als ze op de zendingsscholen worden onderwezen.

Vlaggelied.

(gezongen op de wijze van „Wien Nederlandsch Bloed").

Kasé si-itjo manderamai	Wie onze vlag ziet
Si tèloe ngakomakan	met drie verschillende doeken
Boei ta iagai topitmai	die wete, dat wij trouw zijn
Masirendret tebai ngantoman	te gehoorzamen aan de leer
Siaket kakai rimata	die ons geschonken is door
Sipoeoni Wilhelmina	Koningin Wilhelmina
Sibakat sangamberi noesa ne	het Hoofd van al deze eilanden
Sibakat Sakalangan te Sibakat Sakalagan.	} het hoofd der Mentaweiers.
Iangan te ne manderamai	Dat is onze vlag
Sipoeoni Bolanda	ze heet Holland
Ke itjo ne sagakmai	als onze vijanden die zien
Boei ta rapoeloto te nia	zullen zij dezelve vreezen
Magege poi sidjago et	want sterk zijn hare bewakers
Salandroe sipoebetoeët	de soldaten met geweren
Masikau loemoen dili djondra et	om straf te geven voor hun [slechtheid
Ka sipasiasa nene Ka sipasiasa ne	} aan degenen die haar bespotten.
Tapoi ka kai sipoenoesa ne	Maar wij die deze eilanden
Samberi Sakalagan	bewonen, alle Mentaweiers
Koba kai koeitibai nene	wij willen dit zeggen:
Katet bacha ka rimatakai	uit liefde voor onze Koningen
Koetindrou kai ka Oekoeita	bidden wij onzen Vader
Sipoelaggai ka manoea	die in den hemel woont.
Masikau oektoek ka ina laggai	dat Hij Zijn zegen moge geven [aan de moeder van het dorp [(de Koningin)
Siobanake noesamai	die gegeven heeft aan ons eiland
Boele mabaoe aratmai.	vrede en nieuwe zeden.

Oto ke noe-itjo maroembe	Dus als gij ziet het gedeelde (3 [kleuren)
Manderata Bolanda	dat is onze Hollandsche vlag
Boei ta noeroroi ma	groet ze dan werkelijk
Masikau tebai hormata	en bewijst haar eer
Ka mata't sibakat sita	want ons Hoofd is namelijk
Radjanta et Wilhelmina	onze Koningin Wilhelmina
Sipoe-oekoe sangalio Bolanda	die heerscht over geheel Holland
Samba polakta India	en over (onze aarde) Indië
Sakalagan leuw bagai	en ook over de Mentaweiers.

Koningin's Verjaardag.

(gezongen op de wijze van 't „Wilhelmus").

Pateangkat bachata	O, hoe vroolijk is ons hart
Gogoi kinenegen	Op dezen dag
Ai poeioetoekat mata	den geboortedag
Radja Bolanda en	van de Koningin van Holland
Rimata Wilhelmina	onze Koningin Wilhelmina
Sibakat sita ne	die ons Hoofd is
Makate leuw bachania	die ook bemint
Ka Sakalagan te	de Mentaweiers.
Patetonem bochata	Hoe vol vertrouwen in ons hart
Gogoi kinenegen	op dezen dag
Ka sikoepkoep toeboeta	in degene die ons beheerscht
Ka laggai India en	hier in Indië
Mangka bachata tebai	vroolijk zijn allen
Ka senet noesata	op elk eiland
Masioe moenake bai	om te roemen
Oni Wilhelmina.	den naam Wilhelmina.
Patekate bachata	Vol liefde is ons hart
Gogoi kinenegen	op dezen dag
Manindrau ka Oekoeita	zoodat wij onzen Vader bidden
Toenoe Toeboenia en	voor Haar
Boele iake oektoek	dat hij geve zegen
Samba paeroekat	en heil
Ka radja Wilhelmina	aan Koningin Wilhelmina
Ina 't Sakalagan.	de moeder der Mentaweiers.

Kerstlied.

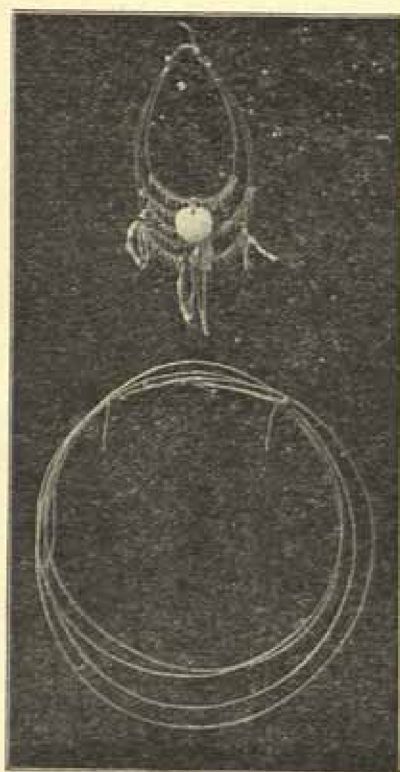
(Stille nacht, heilige nacht).

Konan kai itjo bai	Komt toch hier, ziet eens
Toga nen siperem	het Kind dat slaapt
Ka kelioe sioeraunendra	in den stal der huisdieren
Ka bebenia ai si Maria	aan zijn zijde is Maria
Ina simatotopit (*bis*).	de vrome moeder.
Konan kai itjo bai	Komt toch hier, ziet eens
Pato nen ka mone	dat licht op het veld
Sibabara ka malaika ne	dat de engelen voortbrengen
Pate eroe oeraira nene	hoe schoon is hun gezag
Aiat Toeanta Jesu (*bis*).	onze Heer Jezus is er.
Konan kai itjo bai	Komt toch hier, ziet eens
Sidjago bibiri	de herders bij de schapen
Amandjoe rangenake	lang hebben zij gewacht
Soibo nene pei le rasese	eerst dezen avond vonden zij [Hem.
Sikau tarek bachadra (*bis*).	die hun hart vroolijk maakt.
Konan kai itjo bai	Komt toch hier, ziet eens
Bara leuw sikerre	ook de priesters (wijzen) komen
Manindrau ka matat toga	om het kind te aanbidden
Sibaoe babara ka manna	dat pas van den hemel kwam
Masiperoe sita (*bis*).	om ons heil te brengen.
Konan kai itjo bai	Kom toch hier, ziet eens
Maigi nen kinegen	die velen nu
Sioeloei arat toga nen	die de leer van het kind volgen
Aragalaknan siboboi en	ze hebben neergelegd het ver- [geefsche
Masiala oektoeknia (*bis*).	om zegen te halen.
Konan kai itjo bai	Komt toch hier, ziet eens
Ekeuw leuw isogai	ook U roept Hij
Masiake poesougat bacham	om voor Uwe treurigheid
Ikau silinia angkat bacham	vroolijkheid te geven.
Boeroeboeroe ta lepa (*bis*).	altijd, eindeloos.

Literatuur. Over de Mentaweische literatuur valt niets te vermelden. Het volk heeft geen letterschrift, geschriften bestaan

er niet, de schrijfkunst is eerst sedert kort eigen geworden aan de jongelingen, die onderricht genoten hebben op de Zendingsscholen. Wel kennen de menschen bij mondelinge overlevering verschillende legenden en verhalen, zelfs gedichtjes en raadsels.

Kleeding. De kleeding der Mentaweiers is al zeer primitief. Zij gaan bijkans naakt; de mannen dragen slechts een heupband van geklopt boomschors[1] welke band tevens schaamgordel is. Sommigen dragen om het middel bovendien een gordel, bestaande uit een langen reep roodgekleurde rottan, die eenige malen om het lichaam gerold wordt. Deze gordel, soms bezet met kralen, dient wel tot bergplaats voor mes of dolk, of wordt versierd met bloemen, bladeren, gekleurde lapjes, schelpen, spiegeltjes, muntstukken, metalen voorwerpen, enz.

Halsketting en gordel van gespleten rottan.
Schaal 1 : 8.

Om den hals dragen de mannen halssieraden, eveneens vervaardigd van reepen roode rottan, die ook weer veelal bezet zijn met kralen, terwijl er op regelmatige afstanden kleine, puntige stukjes parelmoerschelp aan hangen. Meestal dragen zij 5 à 6 van die reepen tegelijk, zoodat een groot gedeelte van hals en borst er mede bedekt wordt. De bovenste reep draagt soms, bij wijze van medaillon, een rond, uitgetand stuk parelmoerschelp, ter grootte ongeveer

[1] De boomschors wordt geklopt, uitgewasschen en daarna gedroogd. Zoodoende krijgt men iets, dat wel wat van geweven stof heeft. Groote stukken van dusdanig bereid boomschors worden wel voor ligmatjes gebruikt.

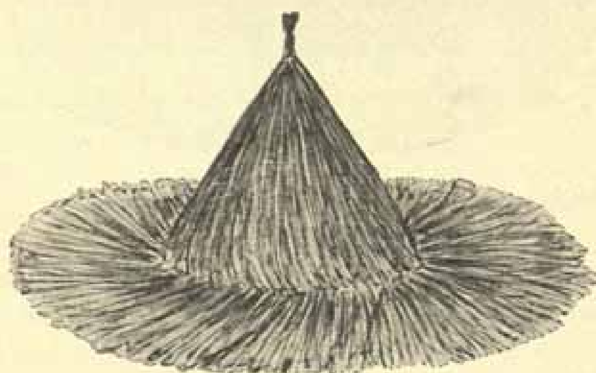
van een gulden. Aan het halssieraad komen dikwijls ook de versierselen te hangen, als hierboven bij den gordel vermeld; alleen bloemen en bladeren vinden hier geen plaats.

Vele mannen dragen ook halskettingen van geregen kralen. Deze kralen van glas (en enkele maal van steen) worden in groote hoeveelheden ingevoerd, en vormen een gewild ruilmiddel. Het feit, dat de dooden ter ruste gelegd worden, voorzien van hunne kralen-versierselen, maakt, dat er een loopende omzet van dat artikel is.

Velen dragen tevens een amulet, die eenvoudig met een touwtje om den hals hangt. Die amulet bestaat grootendeels uit kleine blaadjes of kruiden, gewikkeld in een stukje doek, en omsnoerd met dunne bindrottan.

Sommigen versieren zich pols of bovenarm met armbanden, bestaande uit eenige windingen van koperdraad, soms ook van ijzerdraad. Metaal over het algemeen vertegenwoordigt in het oog van den Mentaweier kracht, en zoo wanen de dragers van metalen ringen aan die voorwerpen kracht te ontleenen.

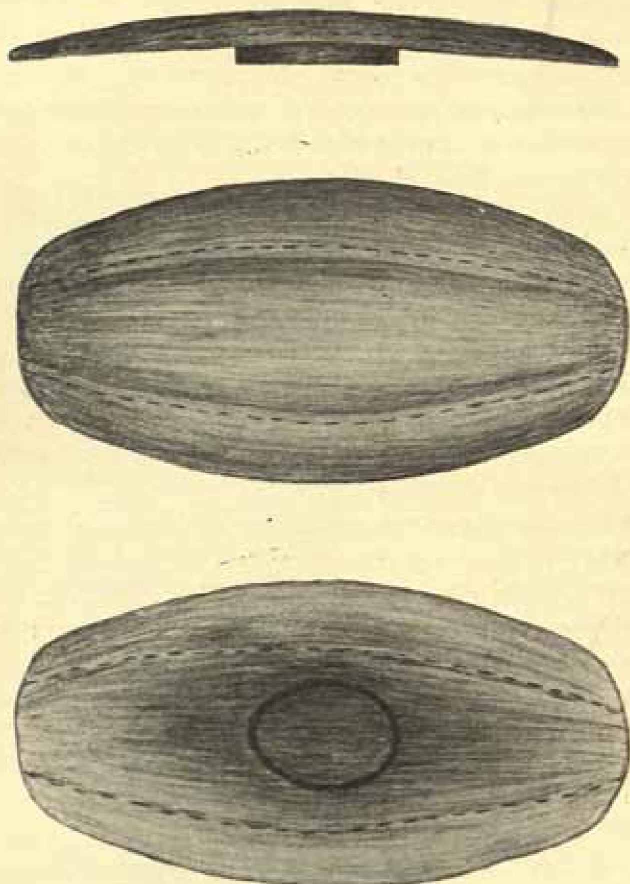
Als hoofddeksel draagt de man een hoed, ruw samengebonden uit het blad van den sagopalm. Ook wordt een hoed gedragen, vervaardigd uit de bladscheede van den niboengpalm, welk materiaal geen water doorlaat. Deze hoed, die ongeveer 80 cM. lang is, dient tevens tot regenscherm. Het eerstgenoemde hoofddeksel wordt ook door de vrouwen gedragen.

Hoed uit palmblad. Schaal 1 : 8.

De garde-robe der Mentaweische vrouwen is slechts weinig uitgebreider dan die der mannen. De vrouwen dragen om de heupen een doek, die niet verder reikt dan tot de knie. Verder

dragen ook zij halsversieringen, doch alleen bestaande uit kralenkettingen. Hoe meer strengen kralen, hoe mooier; de halstooi is meermalen nog dikker dan een arm. Armbanden worden ook

Hoed uit bladscheede van den niboengpalm. Schaal 1 : 10.
(Zij-, boven- en benedenaanzicht.)

door vrouwen gedragen, doch niet zoo veelvuldig als door mannen.

De vrouwen dragen denzelfden hoed als de mannen, doch alleen dien uit palmbladen vervaardigd.

Wanneer de vrouw niet hare huiselijke bezigheden verricht, dan draagt zij een tot even over de knieën reikend rokje, gemaakt uit pisangblaren, die daartoe aan reepen uitgerafeld worden. Zoo'n rok, bestaande uit verscheidene lagen van die blaren, is vrij dik en maakt den indruk van den rok eener

balletdanseres. De uitgerafelde pisangblaren doen op het eerste gezicht denken aan alang-alang. Naarmate deze rok langen tijd gedragen is, verschiet de frissche, groene kleur, en wordt het kleedingstuk vervangen door een nieuw.

Vrouwenrok uit blaren. Schaal 1 : 15.

Begeeft de vrouw zich buiten haar kampong, dan bedekt zij zich het bovenlijf met een kleedingstuk, dat uit hetzelfde materiaal bestaat als de rok, en kruiselings over borst en schouders geslagen wordt.

De mannen dragen over het algemeen halflang haar, dat naar achteren gestreken, en in een wrong bijeengehouden wordt. In het haar dragen zij tot versiering bloemen, blaren, en soms welriekende kruiden. Enkele mannen dragen ook wel het hoofdhaar kort. Snor of baard draagt de Mentaweier niet, soms ziet men een enkelen grijsaard met een dunne sik, waarvan de haren te tellen zijn.

De vrouwen dragen lang haar, in een wrong boven op de kruin, terwijl het van voren gescheiden is.

Het hoofdhaar onderhouden de Mentaweiers al zeer slecht; een kam is bij hen een vrij onbekend voorwerp.

Vele vrouwen hebben in de oorlellen groote gaten, die echter nooit voorzien worden van oorknoppen.

De Mentaweier, zoowel man als vrouw, tooit zich gaarne met bloemen, vooral in het haar en dikwijls ook achter de ooren. Het meest worden daartoe gebruikt de kembang sĕpatoe en de gandasoeli.

Bij enkele gelegenheden wrijft de Mentaweier zich soms lichaam, aangezicht en handen in met koenir-wortel (fibraurea chloroleuca) waardoor hij er uit ziet, als ware hij geel geschilderd.

Kleine kinderen loopen eenvoudig geheel naakt, soms dragen ze een amulet om den hals, een arm- of voetring, en een enkel strengetje kralen.

Aan reinheid van het lichaam doet de Mentaweier niet veel; wel baadt hij geregeld in de rivier, doch het gebruik van zeep kent hij niet.

Ook het gebit verzorgt hij slecht; de snij- en hoektanden worden in driehoekigen vorm uitgevijld.

Is hiermede het origineele toilet van de Mentaweiers beschreven, niet onvermeld mag blijven, dat zij in den laatsten tijd een neiging hebben, om kleedingstukken van geweven stof te dragen. Men denke hierbij echter niet aan behoorlijk afgewerkte, nieuwe kleeren. Zij trekken alles aan, wat zij maar machtig kunnen worden, en dat zijn doorgaans oude, afgelegde kleedingstukken, zoowel van Europeanen als van inlanders. Bijzonder welkom zijn afleggers van Europeanen; deze menschen toch zijn hunne meerderen in kracht, kennis en beschaving, en de door hen gedragen kleedingstukken worden door den Mentaweier geacht, genoemde eigenschappen in zekere mate op hem te kunnen overdragen. Een oude soldatenjas b.v. doet meer opgeld dan een splinternieuwe burgerjas. Hoe komiek een «aangekleede» Mentaweier er uit kan zien, laat zich denken!

Geen wonder, dat de op de Mentawei-eilanden handelende Maleiers en Chineezen zich beijveren, veel oude kleeren als ruilmiddel in te voeren.

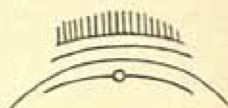
Tatouage. De Mentaweier tatoueert zich over het geheele lichaam: hoofd, borst, rug, buik, armen, handen, beenen en dijnen. Zoowel mannen als vrouwen zijn getatoueerd, zonder uitzondering, doch de tatouage der vrouwen is niet zoo ver gedreven als die der mannen. Het proces begint tegen het aanbreken der puberteitsjaren, verloopt geleidelijk, en is afgeloopen, wanneer de persoon volwassen is.

Dat niet het geheele lichaam ineens getatoueerd wordt, laat zich begrijpen, indien men weet, dat het tatoueeren een vrij pijnlijke geschiedenis is. Men gebruikt hierbij een scherpe metalen stift, die onder een hoek van ongeveer 60° is bevestigd aan een houten steel. Dit instrument wordt met de metalen punt op de huid geplaatst, en, al kloppende met een stuk hout, worden de tatouage-lijnen in de huid geploegd. De bloederige strepen worden ingewreven met een mengsel van suikerrietsap en roet. Min of meer ernstige verzweringen zijn soms het gevolg van die handelwijze; wanneer echter de wond geheeld is, dan vertoonen zich op de huid blauwzwarte strepen.

De tatouage bestaat uit rechte en gebogen lijnen, benevens drie figuren: spiraal, zon en vogel. Deze figuren vormen

tevens de eenige motieven in de Mentaweische ornamentiek.

Hier volgt een overzicht van de strepen en figuren, die bij de tatouage voorkomen.

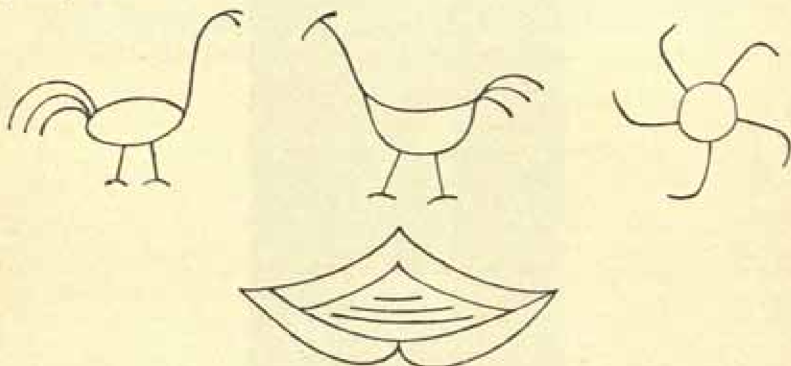

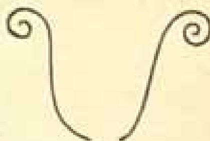
1e. Over den buik, op en onder den navel, van links naar rechts, een paar evenwijdige gebogen lijnen, met naar beneden loopende, korte, franjeachtige strepen.

2e. Van den navel af, recht naar boven loopende tot aan de borstholte, een rechte streep.

3e. Van de oksels af, loopende over de tepels naar de heupen, een gebogen streep.

4e. Ter weerzijden van de sub 2e vermelde rechte streep, even onder de borstholte, een figuur, voorstellende een vogel (haan) of een zon. [1]

5e. Op de borst, van schouder tot schouder loopende, een samenstel van gebogen strepen:

6e. Van de schouders over de keel naar de kin een of twee gebogen strepen.

7e. Van de kin, over de wangen, naar de ooren, een of twee gebogen strepen, soms eindigende in een spiraal.

8e. Langs de ruggegraat een rechte streep, met korte dwarsstrepen op de rugwervels.

9e. Over de lengte van den arm een of twee strepen.

10e. Over den handrug vijf strepen, doorloopende over de

[1] Niet onmogelijk is het, in dit motief een verbasterd swastika-figuur te zoeken.

vingers naar de nagels; de vingersstrepen hebben korte dwarsstrepen.

11[e]. Op den buitenkant van het dijbeen een lengtestreep, voorzien van dwarsstrepen.

Houten pop, die gebruikt wordt als drijver op vischnetten, om een goede vangst te erlangen. De aankleeding geeft een denkbeeld van de kleedij der Mentaweiers, terwijl ook enkele tatouage-strepen goed zichtbaar zijn.

¼ ware grootte.

(Coll. Koloniaal Instituut.)

Wapens. De voornaamste wapens van den Mentaweier zijn pijl en boog. De boog wordt vervaardigd van een buigzame houtsoort, soms ook van niboeng, en is een eenvoudige lange stok van ± 1.60 M. lengte, eenigszins ellipsvormig gebogen. Versiering of kunstsnijwerk wordt bij dit wapen niet aange-

troffen, alleen bevat het eene uiteinde een rondgaande gleuf, en het andere eenige inkepingen, bestemd om de lusvormige uiteinden van het koord op te nemen.

Boog. ± 1/15 ware grootte.

Uiteinden van een boog. ± 3/4 ware grootte.

Dit koord wordt gedraaid uit reepen boomschors, en daarna gepekt. Het pek verkrijgt men, door de bast van een verfhoutboom (Maleisch kajoe oebar) fijn te stampen en uit te persen, waardoor een roode, kleverige stof ontstaat, die bij opdrogen zwart wordt en niet meer plakt.

De pijl bestaat uit een steel en een losse punt. De lengte van den steel is ± 60 c.M., die van de punt ± 25 c.M. De steel wordt gemaakt van een palmstengel, de punt van niboeng. De pijlpunt is aan beide einden aangepunt, ze wordt los in den steel gestoken, die daar ter plaatse tegen uitscheuren beschermd wordt door een omwinding van dun touw en door een dun laagje pek.

Op eenigen afstand van het uiteinde heeft de pijlpunt een rondgaande gleuf, en is bovendien nog op één of twee plaatsen geringd.

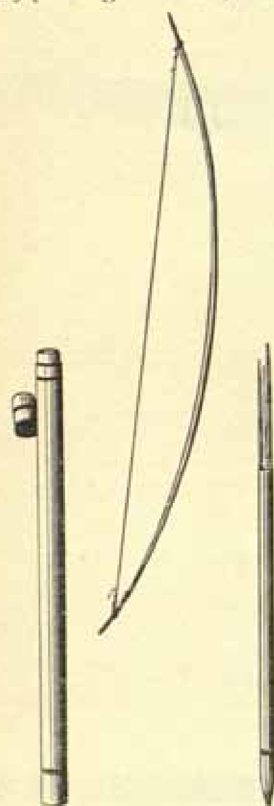

Pijlpunt en uiteinde van den steel. Schaal 1 : 4.

Treft nu de pijl een mensch of een aap (de Mentaweiers jagen veel op apen, welker vleesch zij gaarne eten), dan is de eerste impulsie van den getroffene, de pijl uit te trekken. Daarbij bestaat veel kans, dat aan den steel gerukt wordt; deze

laat los, doch de punt blijft in de wond zitten. Wordt nu aan de punt getrokken en gewrongen, dan breekt ze bij den ring of de gleuf af. Een stuk pijlpunt blijft dus altijd in de wond steken.

De pijlpunt wordt vergiftig gemaakt met een preparaat, dat bestaat uit het sap van de oemai (antiaris toxicaria; een vergiftige plant, die door de Mentaweiers voor dit doel opzettelijk gekweekt wordt). Dit wordt vermengd met het kleefsap van den ingas-boom en met fijngewreven lombok rawit (de scherpste soort Spaansche peper, die bestaat). Dit mengsel wordt aan de pijlpunt gestreken, waarna deze boven het vuur wordt gedroogd.

Boog, groote en kleine pijlkoker.
$\frac{1}{18}$ ware grootte.
(Coll. Koloniaal Instituut.)

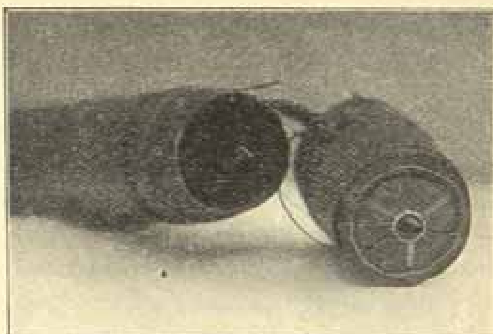
Deze vergiftige pijlen veroorzaken pijnlijke, doodelijke wonden. De getroffene kan slechts het leven eraf brengen, door een oogenblikkelijke, zaakkundige behandeling, die bestaat in het uitzuigen der wond (middels een zuigglas) en injecties of natte omslagen van kaliumpermanganaat, natuurlijk na voorafgaande stremming van den bloedsomloop, om het bloed te verhinderen, verder het lichaam binnen te dringen.

Het vergif is gemakkelijk van de pijlpunt te verwijderen, door deze eenigen tijd in water (liefst in stroomend water) te laten weeken.

In het hanteeren van pijl en boog heeft de Mentaweier groote vaardigheid. Kinderen ziet men spelenderwijs zich in het schieten oefenen, waarbij een bijzondere pijl met stompe punt gebruikt wordt.

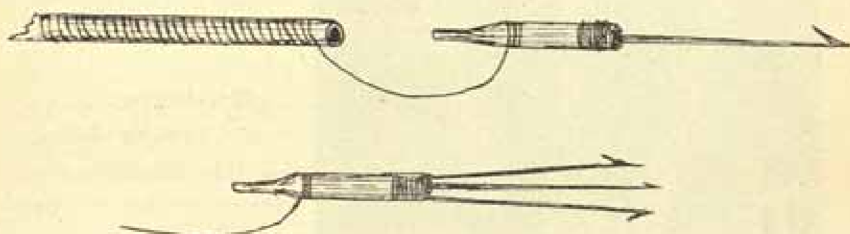
De pijlen worden geborgen in een bamboe-koker, die wel waard is, nader beschreven te worden, omdat men hierbij een van de weinige uitingen van Mentaweische sierkunst aantreft. De sluitdop wordt n.l. bedekt met een laagje pek, en daarin wordt van glazen kralen een figuur aangebracht, bestaande uit een zeshoek.

Verder vindt men op den sluitdop meestal een met pek opgekleefd stukje spiegelglas of glimmend parelmoer, dat een oog moet voorstellen, hetwelk geacht wordt gezichtsvermogen mede te deelen aan de in den koker geborgen pijlen, opdat deze met zekerheid doel zullen treffen.

Versierde sluitdop van een pijlkoker.
± ½ ware grootte.

Om visch te schieten, gebruikt de Mentaweier een ongeveer 1.5 M. langen pijl.

De punt bestaat uit een stukje rond hout, waaraan een ijzeren of koperen weerhaak (veelal een drietand.)

Deze punt sluit bij wijze van dop in den steel. Om den steel. is een lang vischkoord gewikkeld, dat met één uiteinde is vastgebonden aan den punt, met het andere aan den steel zelf. Wordt een visch getroffen, dan schiet het gewonde dier al

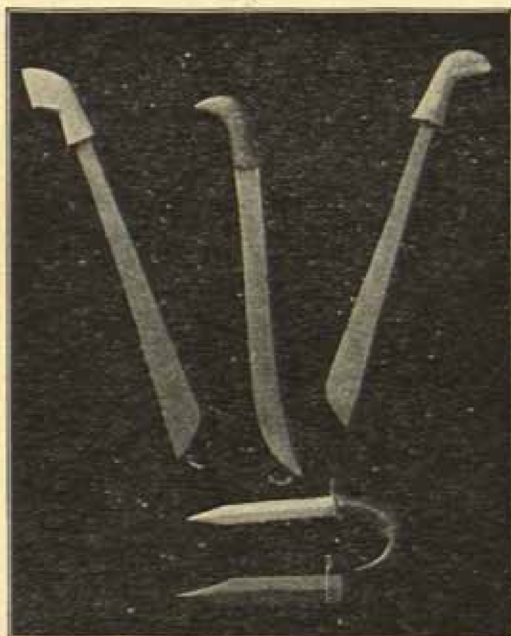
Lans en vischpijl.
$\frac{1}{20}$ ware grootte.
(Coll. Koloniaal Instituut.)

spartelend naar de diepte, waarbij de punt uit den steel gaat. Dan wikkelt zich de vischlijn van den steel af, welke laatste, al drijvende, de plaats aanduidt, waar de visch zich bevindt.

Men roeit dan naar die plaats toe, grijpt den steel, en haalt den buit aan de lijn binnen.

De blanke wapens van den Mentaweier zijn nagenoeg dezelfde als van den Sumatraanschen Maleier, n.l. klewangs, parangs, dolkmesjes, (in scheede) en lansen. Een specifiek Mentaweisch wapen is de palité, een tweesnijdende, breede dolk in scheede. De greep is nagenoeg in halven cirkelvorm gebogen, en eindigt in een scherpe punt. De palité wordt gedragen rechts in den heupband.

Veelal worden parangs en klewangs zonder greep ingevoerd, terwijl de Mentaweier zelf een greep daaraan maakt, zeer ruw gesneden uit hout. Aan de greep van de palité, meestal uit ngara-hout gesneden, wordt meer zorg besteed.

boven: 3 Mentaweische parangs (kapmessen), het middelste met greep van ngara-hout.
beneden: palité met scheede; greep en scheede van ngara-hout.
$\frac{1}{10}$ ware grootte.
(Coll. Koloniaal Instituut.)

Het gebruik van vuurwapenen kennen de Mentaweiers niet. De meesten hunner hebben zelfs nooit een geweer zien of hooren afschieten. Wel is hun bekend, waartoe een vuurwapen dient, en zoo noemen zij een geweer *si betoeët* (betoe = damp, rook), d. w. z. datgene, waar rook uitkomt.

Merkwaardig is ook het schild der Mentaweiers, doch, zooals reeds werd opgemerkt, dit wordt alleen gebruikt door de lieden van het eiland Siberoet.

Wijze van oorlogvoeren. We komen nu vanzelf tot de bespreking van de wijze van oorlogvoeren der Mentaweiers.

Wanneer er een veete ontstaat, die met de wapens beslecht zal worden, dan wordt in den boezem der beide partijen de zaak lang en breed besproken. Is men van meening, dat een krijg ongewenscht is, of tot een nederlaag zal leiden, dan wordt van den strijd afgezien, en verlaat die partij haar woonplaats, om zich elders te vestigen. Alleen als beide partijen zich tegen elkaar opgewassen gevoelen, wordt de strijd aanvaard.

Er gaat een verhaal van lieden van Siberoet, waar twee partijen elkaar den oorlog verklaard hadden, die den strijd beslechten niet met de wapens, maar door een wedstrijd in vaardigheid in arbeid. Dit ten bewijze, dat alleen naar de wapens gegrepen wordt als het niet anders kan.

De bewoners van Siberoet staan ook thans nog in een kwaden reuk bij de overige Mentaweiers. Volgens de overlevering hebben lieden van Sipora zoowel als van de Pageh-eilanden nadat zij Siberoet verlaten hadden, dat eiland nog wel eens bezocht, doch zouden zij van die reis met bebloede koppen teruggekomen zijn. Tegenwoordig bezoeken de lieden van de Pageh-eilanden en van Sipora elkaar wel onderling, maar op Siberoet komen zij niet.

Een voorbeeld hoe de vreedzamen zich van de strijdlustigen afscheiden werd in 1907 gegeven, toen de kampong Taikako (Noord-Pageh) den strijd aanbond tegen ons gezag. Na lang wikken en wegen besloot de meerderheid, den strijd te aanvaarden. De minderheid was van meening, dat men tegen de soldaten van de kompenie toch niet opgewassen zou zijn (sommigen hadden vernomen van de uitwerking onzer geweren, in hun oogen, onbegrepen helsche voorwerpen) en dat voor elken gesneuvelden soldaat er tien anderen in de plaats zouden komen. Die minderheid verliet de kampong Taikako en stichtte een klein half uur stroomafwaarts de rivier een nieuwe kampong, Silaoenan geheeten. Zooals de afgescheidenen voorzien hadden, geschiedde. Taikako moest den strijd spoedig opgeven en zich onderwerpen.

De wijze, waarop Taikako tegenstand bood, duidt ook al niet op energie of bedrevenheid in het oorlogvoeren. De Taikako-rivier werd door de bevolking beneden-strooms versperd, doch die versperring werd niet verdedigd. Toen onze bewapende sloepen-flottielje de rivier opvoer en bij de versperring aankwam, kon deze zonder stoornis opgeruimd worden. Van de hooge, begroeide oevers af was de gelegenheid schoon geweest,

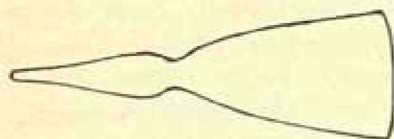
onze troepen te beschieten. Waarschijnlijk heeft men gedacht dat de versperring voldoende zou zijn, om onze troepen tot den aftocht te dwingen. Toen men zag, dat de flottielje doorvoer, ondanks de versperring, kreeg men ontzag, en het gevolg was, dat de kampong Taikako ontruimd werd; de bevolking week uit naar hare stroomopwaarts gelegen ladangs; de onzen betrokken een bivak dicht bij de kampong, en trachtten te vergeefs voeling met de bevolking te krijgen. Eindelijk wisten onze troepen van Silaboe uit (Westkust van Noord-Pageh) de uitgewekenen in den rug te bereiken. De Mentaweiers vonden zulks zóó'n staaltje van volharding en durf, dat ze dadelijk het hoofd in den schoot legden, en zich gewonnen gaven.

Hieruit blijkt wel, hoe onbedreven dit volk in het oorlogvoeren is.

Vermelding verdient, dat de bevolking van de nieuw gestichte kampong Silaoenan, onze beste onderdanen van de Pageh-eilanden zijn. Hun heerendienst-arbeid is altijd keurig in orde en op tijd klaar; hun voortvarend kamponghoofd voert zelfs eigener initiatief allerlei werken uit.

Een bewijs, dat de bewoners der Pageh-eilanden den strijd liever ontwijken dan dien zoeken, ligt voorts hierin, dat zij hun kampongs nooit aan de zeekust bouwen, doch altijd een eind stroomopwaarts. Van de zee uit is dan ook geen Mentaweische kampong waar te nemen.

Werktuigen en gereedschappen. De werktuigen van den Mentaweier zijn zeer primitief. Onbekend als hij is met steen- of metaalbewerking, is hij, wat zijn werktuigen en het grootste gedeelte zijner gereedschappen betreft, aangewezen op hetgeen van Sumatra ingevoerd wordt. Met zijn parang bewerkt hij het hout. Enkele Mentaweiers bezitten zaag, beitel of vijl. Een werktuig, waarmede de Mentaweier wonderen verricht, is de stalen bĕlioek, ook bij de Maleische volken bekend.

De bĕlioek is een soort bijl, welker achtereinde in pik-vorm eindigt, en die ter hoogte van de verzwakking met bindrottan aan een flauw gebogen steel gesnoerd wordt. Door de bĕlioek 90° om haar lengte-as te wentelen, kan zij als dissel gebruikt worden.

Met dit werktuig velt de Mentaweier de zwaarste boomen en verwerkt hij die tot balken, planken, ja, tot prauwen. Bij het maken van planken gebruikt hij houten wiggen, die hij in den gevelden boom drijft; de zoo verkregen ruwe planken worden met de bĕlioek, als dissel gebruikt, bijgewerkt.

Ook kent de Mentaweier het gebruik van de patjol (inlandsche hak-schop), doch hiermede is hij niet zeer handig. Het gebruik hiervan heeft hij leeren kennen door het verrichten van heerendiensten, waarbij hem patjols ten gebruike werden afgestaan. De patjol valt echter bij hem niet zoodanig in den smaak, dat hij zich die zal aanschaffen voor eigen werk, b.v. bij ladangbouw.

Verder gereedschap van den Mentaweier zullen we vanzelf leeren kennen bij de bespreking van de inrichtingen der huizen, de jacht, de vischvangst, enz.

Huizenbouw. Alvorens de bouworde en de inrichting der huizen te beschrijven, zal ik trachten, een indruk te geven van den aanleg der kampongs.

De kampongs worden zonder uitzondering gebouwd aan een rivier, op vrij grooten afstand van de monding. Elke kampong is onafscheidelijk gebonden aan een rivier, omdat de bevolking het water daarvan behoeft voor drink- en badwater. Het gebruik van zelfs de primitiefste waterleidingen kent de Mentaweier niet. Men treft dan ook in het diepe binnenland, buiten het stroomgebied der rivieren, geen kampongs aan, evenmin daar, waar de rivieren onbevaarbaar worden voor de kleine prauwtjes. Het is voorts een bepaalde eisch, dat de kampongs aan een bebaarbaar gedeelte van de rivier liggen, omdat de Mentaweier bijna uitsluitend het verkeer over water neemt. Verkeerswegen over land kent hij in zooverre, dat ons bestuur op de eilanden wegen heeft laten aanleggen, die de kampongs onderling verbinden; van die wegen maakt hij nog weinig gebruik.

De Mentaweische prauwen bestaan uit uitgeholde boomstammen, die slechts zeer weinig diepgang hebben; zoodoende kunnen de kampong dikwijls hoog stroomopwaarts liggen.

In de kampongs ontwaart men niets van eenige regelmaat in de wijze van plaatsing der woningen; deze staan kris en kras door elkaar. Elke kampong heeft haar «oemah sabeoe» of groot huis, een vereenigings- en bedehuis tot algemeen gebruik. Om

die «oemah» zijn de woningen gegroepeerd, terwijl ons bestuur getracht heeft, zoo goed en zoo kwaad als het ging, door dien chaos een behoorlijken weg aan te leggen.

Is een kampong verdeeld in oemah's, dan heeft elke oemah zijn oemah sabeoe.

Het zal opvallen, dat «oemah» tegelijk een abstract en een concreet begrip uitdrukt; in het eerste geval beteekent het een federatie, een soort groote familie, in het tweede geval het gemeenschappelijke huis, dat als het middelpunt van die federatie te beschouwen is.

Hier en daar ziet men in de kampong wat sierboompjes (crotons) geplant, benevens enkele bloemdragende planten of heesters.

De Mentaweische woningen staan zonder uitzondering op palen; de vloer komt 1 à 2 M. boven den beganen grond. Stijlen, bintbalken, enz. bestaan uit rondhout, de bedekking en veelal ook de omwanding, bestaat uit atap. Voor de omwanding worden ook wel boomschors, peloepoeh (opengelegde en platgeslagen bamboe) of planken gebruikt. De vloer bestaat uit planken, of uit latten van bamboe of niboeng.

De nok van het tweevlakkige dak is soms in het midden eenigszins ingezonken.

De toegang tot het huis wordt gevormd door een schuin staanden boomstam, voorzien van inkepingen, voor het plaatsen der voeten. Soms ook door een eenvoudig laddertje.

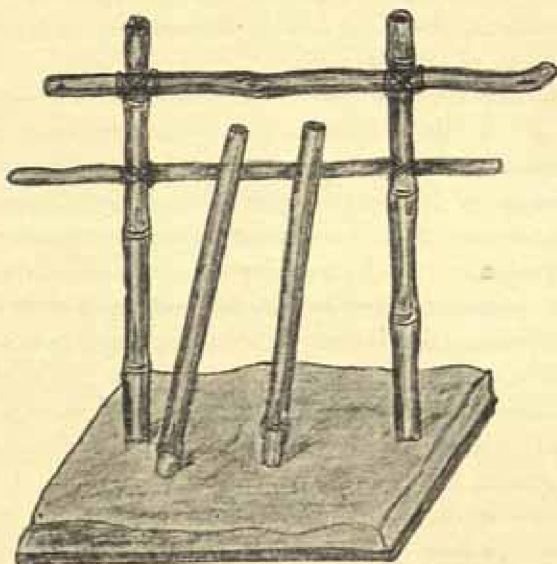
Het eerst komt men in een ruimte, die van voren open is, een soort voorgalerij. Van den nok af tot ongeveer manshoogte heeft men een soort gevel van atap, beneden eindigende in een flauwe bocht.

Profiel van een Mentaweisch woonhuis.

Bedoelde vóór-ruimte geeft den bewoners gelegenheid hunne bezigheden te verrichten; binnen in de woning toch heerscht een sombere duisternis wegens de afwezigheid van vensters. In die voorgalerij ziet men dan ook den kookhaard staan, bestaande uit een plank of iets dergelijks, bedekt met droge klei of met asch, waarop een kookstelling van rondhout of bamboe, is geplaatst.

Zelden bezit de Mentaweier metalen kookgerei; zijn vegetarisch voedsel, in hoofdzaak bestaande uit kladi en sago, wordt in dunne bamboes boven het vuur gepoft, terwijl hij zijn dierlijk

Mentaweische kookhaard, met 2 bamboes, waarin eten toebereid wordt. Schaal 1 : 15.

voedsel roostert. Op de asch of de klei wordt vuur aangelegd, waarna de haard gereed is voor gebruik.

Verder vindt men in de voorgalerij dikwijls een langwerpigen bak, uit latten vervaardigd, inhoudende levende krabben. Wanneer de Mentaweier, na volle maan, van de krabbenvangst huiswaarts keert, vult hij dezen bak, welks levende inhoud hem tot voedsel strekt tot de komende volle maan.

Nog is de inventaris niet compleet: manden, draagkorven, vischnetten, roeispanen, enz. worden vóór opgeborgen, terwijl kippen zich overal ongestoord nestelen. Ook ziet men er wel eens een korfkooitje met een vogel hangen. Tusschen de atap van dak en wanden worden dikwijls allerlei voorwerpen gestoken: uitgeblazen eierschalen, bosjes droge blaren, enz. Aan de stijlen hangen haken, doodskoppen, beenderen, enz. van apen en herten. Doch laatstgenoemde voorwerpen ziet men in de gewone huizen weinig; wel in groote hoeveelheid in de oemah sabeoe.

Treedt men uit de voorruimte het huis binnen, dan gaat men door een lage, meestal smalle opening, gesloten door een deur van planken, boomschors of peloepoeh. Een zeer enkele keer is de planken deur versierd met grof houtsnijwerk, als regel een haan voorstellend. Ook versiert de Mentaweier de deur wel eens met gedroogde visschenvinnen.

Het huis bestaat inwendig uit één of twee vertrekken. Veel bevindt zich in die duistere ruimte niet: huisgerei, bamboekokers, wapens, kleedingstukken enz.; soms trommels van boomschors of houten kistjes (ingevoerd) tot berging van kleedingstof of vischnetten. Stof, roet en spinnewebben geven het geheel een vies aanzien.

Sommige woningen hebben in den achterwand een venstervormige opening; dit is dan de eenige gelegenheid, waardoor het daglicht kan binnentreden.

In het achtergedeelte van het huis is ergens in den vloer een gat gemaakt, dat is de W. C.! De ruimte onder het huis is meestal ingericht tot varkenshok.

De reinheid in de kampongs verkeert nog in een overgangstijdperk. Het bestuur heeft wel is waar strenge bestuursvoorschriften gegeven, doch van den Mentaweier, die eeuwen lang zich behagelijk gevoeld heeft in stof en vuil, maakt men niet plotseling een zindelijk mensch. Voor dat proces zijn jaren noodig.

Aan het houden van varkens onder de huizen maakt ons bestuur geleidelijk een einde. Deze dieren worden dan gehouden in stallen of kralen buiten de eigenlijke kampong.

De Mentaweische woning heeft veel overeenkomst met die der Karo-Bataks. *Volz* schrijft dienaangaande:

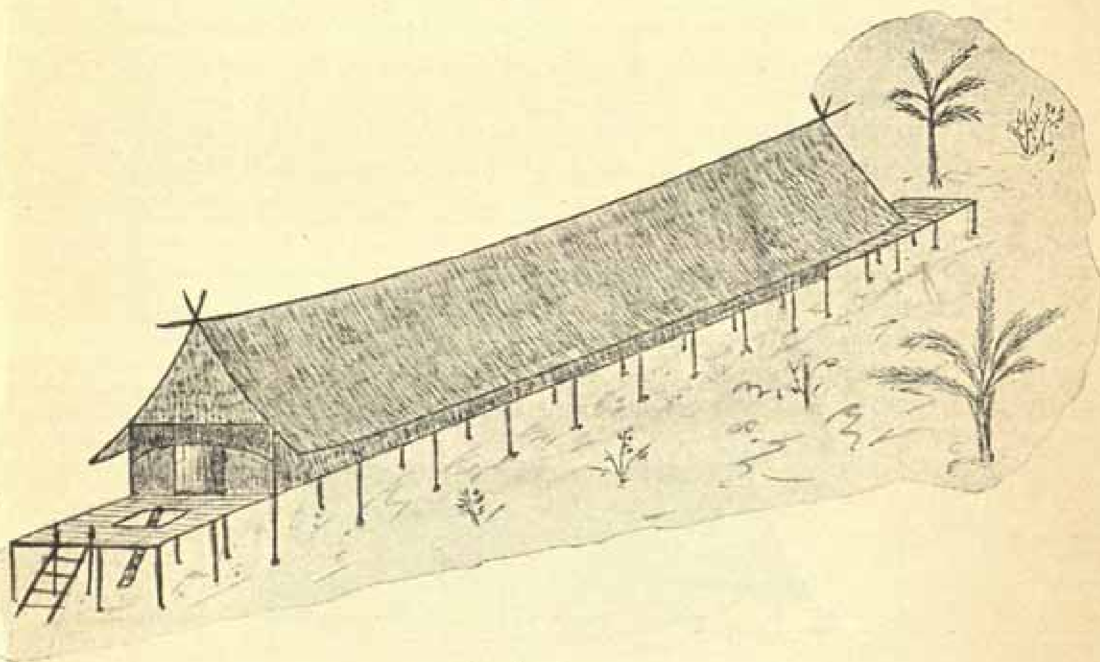
«Beim Karo-Haus ist genau wie bei den Mentawei-Häusern «an der Vorder und Rückseite ein offener Vorflur in der «Höhe des Hausbodens errichtet, der vor allem den Frauen «zum Aufenthalt bei ihren täglichen Arbeiten, zu denen sie «Licht brauchen — das Innere der Häuser ist bei dem «Mangel an Fenstern doch sehr dunkel — dient.»

Een onjuistheid hierbij is, dat men aan de achterzijde van het Mentaweische huis een «Flur» zou aantreflen. Als regel is dit niet het geval. Wel vindt men zoo'n portaal aan de achterzijde van de oemah sabeoe.

De oemah sabeoe verloochent haar naam niet; het is met recht een groot gebouw, soms wel 40 M. lang. Zooals gezegd, is dat het middelpunt van een bevolkingsgroep, waarvan de leden zich rekenen tot ééne familie, niet in den zin van bloedverwantschap, doch bijeengehouden op de wijze van groepen die het totemisme kennen. Van het vereeren van een totem blijkt bij de Mentaweiers echter niets, noch in engeren zin bij de oemah's, noch bij het volk in zijn geheel.

Verscheidene andere volkstammen kennen het bezit van een gemeenschappelijk huis; ik wijs hier o.a. op de *meunatha* der Atjehers, de soerau der Maleiers; het longhouse der Irokeezen.

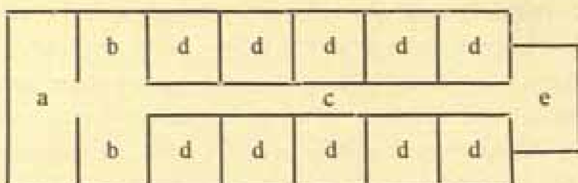
De bouwtrant van de oemah sabeoe wijkt in algemeenen zin weinig af van dien der gewone woningen, alleen is ze veel grooter en bezit ze meer vertrekken. De voorruimte of het voorportaal is dikwijls niet onder de kap van het huis gebracht, en dus niet overdekt. Meestal gaat men naar boven met behulp

Oemah sabeoe.

van een ladder-trap, terwijl er onder den vloer van het voorportaal nog een tweede trap (ingekeepte boomstam) is, die door een vierkant gat, al of niet gesloten door een luik, toegang

geeft naar boven. Deze tweede trap wordt alleen gebruikt bij ritueele diensten, en draagt den naam van «zielentrap».

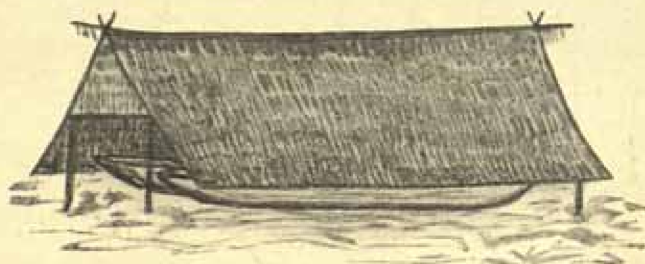
Platte grond van een oemah sabeoe: a = voorportaal; b.b. = binnenruimte; c = gang; d.d. = kamers; e = achterportaal.

Van het voorportaal komt men in een binnenruimte, die links en rechts kleine vensters heeft; doordien er geen deur is, ontvangt deze ruimte ook van voren licht, zoodat het er half duister is. Deze binnenruimte is een bergplaats van gewijde voorwerpen, gongs, trommen, huisraad, enz. Aan de zoldering, tegen de wanden, aan palen, hangen apenschedels, hertengeweien, beenderen, wervels en blazen van apen en herten, schildpadschalen, enz. Alles groezelig gerookt of beschilderd en versierd met droge blaren.

Van dat vertrek leidt een lange, donkere gang naar een een achterportaal. Ter weerszijden van die gang heeft men een aantal woonvertrekken, waar ook al zoo goed als geen licht binnendringt.

Vermelding verdient nog, dat aan den bouw van de oemah sabeoe veel zorg wordt besteed, zoodat het gebouw hecht in elkaar zit. Het wordt buitengewoon dicht ingedekt met atap, zoodat lekkages in geen jaren te vreezen zijn.

Rest nog te vermelden de prauwenloodsen. Om de prauwen

Prauwenloods.

niet bloot te stellen aan wisselende vochtigheid en zonnehitte (waardoor het hout zou barsten), worden ze geborgen in loodsen,

die 1 tot 4 vaartuigen kunnen bevatten. Deze loodsen, waarvan de vloer gevormd wordt door den gewonen beganen grond, zijn uit den aard der zaak laag gebouwd. Zoo'n prauwenloods is een tweevlakkig afdak op palen; ze heeft geen zijwanden, doch het dak steekt links en rechts zoover over, dat het bijna den grond raakt.

Reeds is vermeld, dat de ruimte onder het huis bestemd is — of liever was — voor varkenshok. Varkens worden in grooten getale door den Mentaweier gehouden. Ook houdt hij er kippen op na, gedeeltelijk in de kampong, gedeeltelijk op de ladang, waar deze dieren een onderdak vinden in een ladanghuisje of wel in een kippenhok. Veelal echter gaan de kippen «op stok» in boomen of struiken. Een eigenaardigheid is het roepen van de kippen, hetzij om ze te voeren, hetzij om ze te vangen. Daarbij uit de Mentaweier eigenaardige, langgerekte geluiden, die op verren afstand te hooren zijn.

Huisdieren. Varkens en kippen strekken den Mentaweier tot voedsel. Die dieren worden niet op de gewone wijze geslacht, maar gewurgd, of met een aangescherpte bamboe gestoken (varkens), waarbij inwendige verbloeding plaats heeft. Zijn bijgeloof verbiedt hem n.l., in de kampong bloed te laten vloeien. In verband daarmede is het dikwijls voor niet-Maleiers zeer lastig, kippen in de kampongs te koopen. Niet dan na de herhaalde verzekering, dat de gekochte kippen levend medegenomen zullen worden, kan de transactie tot stand komen.

Eenden worden slechts in zeer enkele kampongs aangetroffen.

Een veel voorkomend huisdier is de hond, die den Mentaweier groote diensten op de jacht bewijst.

Katten ziet men hoogst zelden in Mentaweische kampongs.

HOOFDSTUK IV.

Godsdienst, bijgeloof, gewoonten en gebruiken, pantang en poenèn, verbodsbepalingen, zedelijkheid, afgestorvenen, opvatting van natuur en natuurkrachten, geneeskunde, volkskarakter en volkseigenschappen, sagen en overleveringen.

Godsdienst, bijgeloof. Onder de Mentaweiers heerscht volslagen heidendom. Hun godsdienst, een soort fetischisme,

wordt beheercht door menschelijke gevoelsuitingen als vrees, blijdschap, voldoening, hoop, enz. In hun oog is de natuur bevolkt door goede en kwade geesten, die zich ophouden in het water, in de lucht, in het bosch, enz. Aan het geloof aan geesten is een geheele reeks van gebruiken verbonden.

Alle voorwerpen worden door den Mentaweier geacht een ziel te bezitten. Met de ziel der voorwerpen uit zijne onmiddellijke omgeving en van zijn dagelijksch gebruik is hij dermate vertrouwd geraakt, dat hij ze niet van de hand zal doen. Zijn halsketting, zijn wapens, zijn draagmand, zijn boot, zal hij nooit weggeven of verkoopen, zelfs niet tegen hoogen prijs. Dat zou *takeikei* zijn, welk begrip wij het best kunnen omschrijven door: «verboden op straffe van onheil.»

Bij het verzamelen van ethnografica stuitte ik telkens op het onoverkomelijke takeikei. Vijftig gulden bood ik eens voor een halsketting, honderd gulden voor een afgodsbeeldje (natuurlijk niet in ernst), enz. enz., doch niets was te koop. Wel werd bereidwillig voor mij nieuw vervaardigd, alles waarom ik vroeg: wapens, halssieraden, houten beeldjes, e. d. g. Met een geldelijke belooning of een tegengeschenk van kleeren of een hoed was men ruim tevreden. Toch heb ik eens een pijlkoker gekocht, die reeds tot gebruik gediend had [1], getuige de in het deksel geborgen talismans, bestaande uit een omwonden lapje goed en gedroogde kruiden. Vermoedelijk is de verkooper daar niet eerlijk aan gekomen.

De booze geesten, *samitoe*'s genaamd, zijn vooral gevreesd, omdat zij ziekten kunnen aanbrengen. Slechts de priester kan de geesten zien; verschijnt een geest aan den gewonen mensch, dan is voor dezen zware ziekte of de dood er het gevolg van.

Ziekten worden veroorzaakt door de sanitoe's. Echter kunnen ook heksen ziekten teweegbrengen.

Hier volge een enkele aanteekening over heksen. Wanneer iemand — man of vrouw — verdacht wordt een heks te zijn, dan is het leven voor hem verder ondragelijk, althans in zijn stamkampong. Vroeger maakte men met heksen korte metten, ze werden eenvoudig omgebracht. Tegenwoordig, onder de geregelde bestuurstoestanden, komt zulks natuurlijk niet meer voor. Staat iemand als heks te boek, dan worden alle onheilen,

---

[1] Thans in de collectie van het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

alle ziekten, aan hem toegeschreven. Zelfs sterfte onder varkens en kippen heeft hij op zijn rekening. Dan wordt al het mogelijke beproefd, om zoo iemand uit de kampong verwijderd te krijgen. Twee malen werd bij mij een klacht ingediend tegen een z. g. heks. Een deputatie uit de kampong kwam den man beschuldigen van ruzie maken of wel kortweg van tooverij. Daarbij werd het dringend verzoek gedaan, hem te doen verbannen, liefst naar Siberoet of naar Padang, in elk geval naar een andere kampong. Een onderzoek bracht aan het licht, dat in beide gevallen de beschuldigde een vermogend mensch was, d. w. z. bezitter was van een groote ladang, van vele varkens en een groot aantal klapper- en vruchtboomen. Het doel van de beschuldiging was natuurlijk, den heks verwijderd te krijgen en zich dan te verrijken met zijn onroerend goed. Het snoode plan gaat in den regel uit van den *rimata*, wiens woord orakel is.

De berechting dezer zaken was vrij eenvoudig. De aanklagers werden naar huis gezonden, en de kepala kampong werd opgeroepen, die mij borg moest staan dat den z. g. heks geen haar gekrenkt zou worden. Verder werden de aanklagers bedreigd met straf, indien zij wederom lichtvaardig een klacht inbrachten, en werd den rimata opgedragen, zijn invloed aan te wenden, om de betichting van tooverij van den z.g. heks bij diens kamponggenooten teniet te doen. Hiermede was de kwestie opgelost, «heksen» ondervonden geen overlast meer.

Elke Mentaweische kampong heeft hare fetischteekens. Langs den oever van de rivier, die toegang tot de kampong geeft, en ter zijde van het voetpad naar de kampong ziet men een of meer lange bamboestengels in den grond geplant, ontdaan van takken en blaren, doch niet van de bovenste pluim. Aan den voet van zoo'n bamboestengel, ertegen aan geplaatst, bevinden zich dikwijls nog andere takken, palmblaren, enz. Op deze plaatsen worden de geesten geacht neer te strijken.

Het is m. i. de plicht van elk besturend ambtenaar, de godsdienstige gevoelens van andersdenkenden niet te kwetsen, hoezeer hem het heidendom ook tegen de borst moge stuiten. Nu komt het een enkele maal voor, dat die fetischteekens moeten verdwijnen in het belang van uittevoeren werken. Het opruimen van die teekens moet natuurlijk de bevolking ergeren, zou haar zelfs tot verzet kunnen prikkelen. Doch een weinig stuurmans-

kunst helpt wel over dit bezwaar heen. In Talapoelei (Zuid-Pageh) stond zoo'n fetischteeken aan den kant van het smalle voetpad, dat precies langs den rivieroever naar de kampong leidde. Dat pad moest verbreed worden en tevens verlegd, omdat de rivieroever afkalfde. Er was geen ontkomen aan: het nieuwe pad moest loopen over de plaats, waar het teeken stond. Vruchteloos trachtte ik de bevolking te overreden, het ding te verwijderen. Op mijn vraag, wat hun bezwaar was, kreeg ik ten antwoord, dat degenen, die zich aan het opruimen zouden zetten, onherroepelijk binnen één dag tijds moesten sterven. Toen ik zeide, het werk dan door dwangarbeiders te zullen laten verrichten, droeg dit de algemeene goedkeuring weg, maar .... als de dwangarbeiders tengevolge van die daad door de sanitoe's gedood werden, was het mijn schuld! Zoo gezegd, zoo gedaan; de dwangarbeiders ruimden het teeken op, en .... mochten zich bij hunne tehuiskomst, verscheidene dagen later, in een blakende gezondheid verheugen!

Een dergelijk geval deed zich voor in Taikako (Noord-Pageh). Daar moest een nieuwe brug over de rivier geslagen worden. De plaats van een der bruggehoofden was zoodanig, dat een nieuw weggedeelte noodig was, dat ook weer over een fetischteeken zou loopen. Ik droeg de oemah-hoofden op, het teeken een tiental meters te verplaatsen; de geesten zouden daartegen geen bezwaar hebben. Zonder aarzeling werd hieraan voldaan.

Ook in de woningen en in de oemah sabeoe vindt men van die fetischteekens, bestaande uit gedroogde takjes en blaren. Door met die dingen te waaieren, worden de booze geesten verdreven.

Zooals reeds eerder aangestipt is, worden talismans gedragen, op het lichaam en in bamboekokers. Meestal bestaat zoo'n talisman uit een stukje hout of een dotje gedroogde blaren, gewikkeld in een lapje, dan wel omgeven door pek; het geheel is omwonden met dunne, roode bindrottan. Deze voorwerpen hebben al geen andere strekking, dan ze in het algemeen over de geheele wereld hebben: het afwenden van onheilen en het aanbrengen van geluk.

De Mentaweier kent eigenlijk twee vrij streng gescheiden orden van geesten, n.l. die, waarmede meer in 't bijzonder de priesters bemoeienis hebben, waaraan slechts bij algemeene feesten en plechtigheden geofferd wordt; en die, welke recht-

streeks zijn particulier leven betreffen. Gemakshalve zullen we die beide orden van geesten aanduiden als algemeene en bijzondere geesten.

Bij de algemeene geesten kent men slechts één goeden geest, genaamd *saboeloengan*, met wiens hulp de priesters ziekten bezweren, en die hen leidt bij hunne riten.

Daarentegen zijn er verschillende booze algemeene geesten, die ziekten en onheilen veroorzaken. Zij worden door zoenoffers gunstig gestemd. Deze zijn:

1e. *taikaleleoe* = woudgeesten.
2e. *taibachakoat* = zeegeesten.
3e. *taibachapolak* = aardgeesten.
4e. *taikamanoea* = hemelgeesten.

Getrouwe nabootsing van een figuur, in hout-relief gesneden in een houten stijl aan den ingang van de oemah sabeoe te Boelak Monga (Noord-Pageh). $\frac{1}{10}$ ware grootte. (Coll. Koloniaal Instituut).

De bijzondere geesten dragen geen naam. Men kent hierbij ook slechts één goeden geest, n.l. den huisgeest. De kwade geesten zijn de geesten van de afgestorvenen; deze komen meermalen in de kampongs terug, en kloppen 's nachts aan de huizen.

De rimata, het geestelijke hoofd van de oemah, bezorgt de algemeene ritueele diensten, terwijl elk mannelijk gezinshoofd zijn eigen huispriester is.

Afgodsbeelden in den zin van aangebeden voorwerpen, vindt men bij den Mentaweier niet. Wel treft men sporadisch in een oemah sabeoe houten beeldjes aan, die te beschouwen zijn als animistische voorstellingen, en tot taak hebben het gebouw te bewaken.

Het zijn verschillende gemoedsaandoeningen, die het zieleleven van den Mentaweier beheerschen. Vooral angst speelt hierbij een groote rol. Is hij b.v. genoodzaakt, zich in het duister

buiten de kampong te begeven, dan kan men hem doordringende, zangerige geluiden hooren uitstooten, geluiden hem door angst ingegeven en die ten doel hebben de booze geesten op de vlucht te jagen.

Pantang en poenèn. *Pantang* en *poenèn* staan met elkaar in nauwe betrekking: Poenèn is een offerfeest met de daaraan verbonden gebruiken en verbodsbepalingen. Bij poenèn verklaart de Mentaweier zich, of wel de kampong «pantang», waaronder men heeft te verstaan een staat, waarin godsdienstige gebruiken op den voorgrond staan, en waarin het verboden is, verschillende dingen te doen. Dit laatste verschaft den Mentaweier veel genoegen, omdat hem daarmee de plicht wordt opgelegd te luieren.

Beschouwt men den toestand op de Pageh-eilanden vóór onze intensieve bestuursvestiging, dan kan men zeggen, dat de Mentaweier ongeveer 10 maanden van het jaar in den toestand van pantang verkeerde, m. a. w. poenèn hield. Tegenwoordig gaat dat niet meer en zorgt ons bestuur er wel voor, dat hij zijn tijd nuttiger besteedt. Voor eenigszins langdurige poenèn wordt de toestemming van de overheid vereischt, vooral ook daarom, wijl daarbij heerendiensten verzuimd worden. Immers, de poenèn-adat laat niet toe, dat de Mentaweier dergelijke werkzaamheden verricht.

Groot is het aantal gevallen, waarin dè Mentaweier poenèn viert. Al die gevallen te noemen is niet doenlijk, omdat er niet te voorziene omstandigheden zijn, waarin personen of kampongs pantang verklaard worden. Heeft er iets buitengewoons plaats, iets onaangenaams, waaruit men besluit dat de geesten gebelgd zijn, dan moet poenèn dienst doen als panacée daartegen. Zoo werd in een kampong een vrouw door een krokodil gebeten, reden om poenèn te houden, want de kampong moest gezuiverd worden van kwade geesten.

Gedurende het pantang zijn van een kampong mogen geen vreemden daar binnenkomen. Onder vreemden hierbij ook te verstaan menschen van andere kampongs. Mocht een vreemde zich in een kampong bevinden, wanneer deze pantang verklaard wordt, dan is het hem niet geoorloofd, de kampong te verlaten vóór den afloop der poenèn.

Een kampong, die pantang is, herkent men doordat aan of op de toegangswegen pantangteekens geplaatst zijn, die over-

eenkomen met de reeds beschreven fetischteekens (bamboestengels). Deze pantangteekens roepen den vreemde het rechtsomkeert toe. Toch zal het den Mentaweier niet in zijn gevoelens kwetsen, wanneer onze ambtenaren en troepen die teekens niet eerbiedigen.

Men heeft te onderscheiden kampongpoenèn en familie- of persoonlijke poenèn, al naar gelang de oorzaak tot het feest van algemeenen of persoonlijken aard is.

Alle poenèn ontleenen haar oorsprong aan vrees en bedruktheid; de Mentaweier voelt zich n.l. machteloos tegenover zware ziekten en onheilen.

Kampongpoenèn wordt gehouden o.a. na een sterfgeval; vóór en na het gemeenschappelijk aanleggen van een ladang; bij epidemiën of het heerschen van ziekten; bij abnormaal groote sterfte, hetzij onder volwassenen of kinderen; wanneer er een klapperboom in de kampong omvalt; na afloop van den bouw eener oemah sabeoe, of herstelling daaraan; wanneer de bevolking wordt opgeroepen voor bruggenbouw of om een weg door de kampong aan te leggen of wel een pagger (heg) om de kampong te plaatsen. Ook na een geslaagde jacht op apen, herten of schildpadden.

Niemand mag zich aan deze kampongpoenèn onttrekken. Bij poenèn wordt aan de geesten geofferd en verder veel geluierd. Voor de ritueele diensten zorgt de rimata, behalve wanneer ziekte de reden tot poenèn is, in welk geval de priester eraan te pas komt.

Familie- of persoonlijke poenèn worden o.a. gehouden bij ziekten in het huisgezin; bij het aanleggen van een ladang; bij het maken van een boot e.d.g. Het gezinshoofd brengt in zijn kwaliteit van huispriester hierbij het offer, echter weer met deze uitzondering, dat de priester geroepen wordt bij poenèn tot verdrijving van ziekte.

Zijn er bij een gezamenlijke jacht apen of herten neergelegd, dan wordt de buit naar de oemah sabeoe gebracht en daar door den rimata verdeeld. Ieder hoofd van een huisgezin krijgt een stukje. Dat dit soms, wanneer de jacht weinig heeft opgeleverd, een bescheiden deel is, laat zich begrijpen. De verdeeling van het vleesch gaat gepaard met de noodige riten; gongs en bedoeks (inlandsche trommen) worden daarbij geslagen. Geweien, schedels, beenderen en ingewanden worden den geesten gewijd,

en in de oemah opgehangen. De gedachte, die hierbij voorzit is, dat de dieren des wouds ook den woudgeesten toebehooren; zouden nu de Mentaweiers die dieren voor voedsel gebruiken, zonder aan de geesten te offeren, dan zou hen voorzeker onheil treffen.

Als uitvloeisel van poenèn kent de Mentaweier een menigte gebruiken en verbodsbepalingen, die later bij de bespreking van huwelijk, geboorte en sterfgevallen nader in het bijzonder vermeld zullen worden.

Verbodsbepalingen. De verbodsbepalingen bij persoonlijk poenèn zijn voor ieder bijzonder geval meestal weer verschillend. De verbodsbepalingen zijn zóó talrijk, dat men er een boekdeel mede zou kunnen vullen; daarom volgen hier slechts die, welke in het dagelijksch leven van den Mentaweier het meest op den voorgrond treden en die hem het meest belemmeren in zijn arbeid.

De gehuwde man mag geen zwaar werk verrichten, geen boomen vellen, geen ladang aanleggen en niets planten; alleen mag hij de ladang onderhouden. Voor dergelijk zwaar werk (behalve boomen vellen) is dan ook de gehuwde vrouw aangewezen. Zij heet in het Mentaweisch *tainalalep;* lalep beteekent huis, tainalalep is dus: degene van het huis, m. a. w. degene op wie alle bezigheden drukken.

Verder mag de gehuwde man geen ongeheiligd vleesch eten (zie bij poenèn), geen huis bouwen, geen dak indekken, geen dier dooden of slachten, enz. [1] Voor den jongeling en voor de kinderen bestaan deze verbodsbepalingen niet; behalve bij poenèn mogen zij alles doen en alles eten. Daarom blijven de jongelingen liefst zoo lang mogëlijk ongehuwd en leven dan in wilden echt, tot zij reeds vrij groote kinderen hebben, die desnoods het voor de gehuwde mannen verboden werk kunnen verrichten.

Voor de vrouwen bestaan slechts weinig verbodsbepalingen,

[1] Alle verbodsbepalingen spruiten voort uit vrees voor straf van de zijde der geesten. De grootste angst van den Mentaweier is, dat die straf zal bestaan uit ziekte zijner kinderen. Hij denkt ook, dat die straf hem zal treffen, als hij ongeheiligd vleesch eet. Het is zeer zeker geen benijdbare toestand, alleen vleesch te mogen eten bij poenèn.

Maar .... il y a des accomodements; als de Mentaweier oud van dagen is, en hij heeft geen vooruitzicht meer om kinderen te krijgen, dan is het vleesch eten hem geoorloofd.

en zeer zeker niet op het gebied van arbeiden; zij zijn de «werkbijen» op wie de grootste zorg voor het levensonderhoud rust.

Mag er bij de verbodsbepalingen voor den gehuwden man nog een kern van gegrondheid zijn, omdat hij als hulppriester zelf de gewone offers moet brengen, en zich daarbij moet hoeden voor kwade invloeden, voor het grootste gedeelte zijn die bepalingen een voorwendsel tot luiheid.

In sterkere mate als de gehuwde man als huispriester gehouden is, sommige dingen na te laten, is de rimata gebonden aan verbodsbepalingen. Deze mag zoo goed als in 't geheel geen arbeid verrichten. Nu en dan mag hij gaan visschen, klappers plukken of voedsel van het veld halen, maar ook niet veel meer.

Zedelijkheid. Met de zedelijkheid bij de Mentaweiers is het al zeer droef gesteld. Wel kennen zij de instelling van het huwelijk, doch hetgeen vóór en zelfs in den huwelijken staat gebeurt, zou menig dier des velds een doorn in het oog zijn. Bij de vermelding van het huwelijk zullen van zelf eenige dier ergerlijke toestanden ter sprake komen.

De Mentaweische vrouw doet zich niettemin tegenover den vreemdeling eer schuw en bedeesd, dan toeschietelijk voor. Ook is het bij de Mentaweiers strijdig met het fatsoen, om in het bijzijn van vrouwen onvertogen woorden te gebruiken of over onkiesche onderwerpen te spreken. Liever dan zulke taal aan te hooren, verwijdert de Mentaweische vrouw zich.

Afgestorvenen. Ook de Mentaweier erkent de onsterfelijkheid van de ziel. Het hiernamaals wordt door hem *sabeoe laggai* genoemd, hetgeen beteekent: de groote kampong.

Wanneer er iemand sterft, dan tracht zijn geest ongeveer drie dagen lang in het sterfhuis terug te komen, van welk bezoek de overlevenden allerminst gediend zijn.

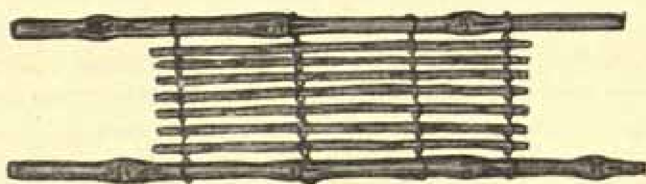
Bij elk sterfgeval vermeent de Mentaweier dat de kampong verontreinigd is, en moeten de kwaden invloeden door poenèn geweerd worden.

Weliswaar kennen de bloedverwanten en vrienden van den overledene oprechte smart, doch die is spoedig voorbij en dan begint de ceremonieele rouw, die in 't bijzonder tot uiting komt

in een vervaarlijk gehuil, langzamerhand overgaande in een zeker klaaggezang. Nadert de tijd van de begrafenis, dan wordt het lijk in lijnwaad gewikkeld, dat door vreemde handelaren in groote hoeveelheid als ruilartikel wordt ingevoerd. De Mentaweiers hebben, speciaal voor begrafenisdoeleinden, altijd een ruimen voorraad daarvan in huis; 10 tot 15 blok stof worden meermalen voor de inwikkeling van een lijk gebruikt. Buitendien krijgt de overledene een ruime hoeveelheid kralen mede, opdat zijn ziel zich in het hiernamaals daarmede zal kunnen tooien.

Aangezien het den gehuwden mannen verboden is, een begraafplaats te betreden, wordt de geheele begrafenis bezorgd door jongelingen. Deze dragen het lijk, nadat het op bovenomschreven wijze afgelegd is, één of twee malen het huis rond, voordat zij het naar buiten brengen, of wel zij dragen het eventueel door de achteropening het huis uit. De ziel van den overledene toch is een booze geest, en moet op deze wijze misleid worden, opdat hij het sterfhuis niet terugvindt. Gelukt dit hem desondanks toch, dan worden de bewoners 's nachts door kloppen en rammelen aan de deur verontrust. Door offers en waaieren met gedroogde blaren (fetischteekens) moet de geest dan verdreven worden, anders haalt hij zich een metgezel, m. a. w. komt een der bewoners eveneens te overlijden. In het bijzonder zijn het de geesten van plotseling gestorven jonge menschen en van hen, die zelfmoord pleegden door ophanging, welke op deze wijze de overlevenden verontrusten.

Voor het vervoer van het lijk gebruikt men een soort draagbaar, vervaardigd van reepen gespleten bamboe (kree). Het lijk,

Draagbaar (kree).

buiten gebracht zijnde, wordt in een prauw gelegd, en naar de begraafplaats vervoerd.

Bij de Mentaweiers bestaat van ouds de exhumatie van lijken, d. w. z. deze worden boven den grond neergelegd, op takken,

ongeveer 1 M. hoog. Dikwijls ligt de begraafplaats dicht bij het zeestrand, of nabij de monding eener rivier en zoodoende komt het wel voor, dat de lijken door krokodillen worden weggehaald. Door deze omstandigheid zijn enkele kampongs ertoe overgegaan, hunne dooden te begraven in ongeveer 1 M. diepe kuilen. Ook komt het een enkele maal voor, dat de lijken eenvoudig op den grond gelegd worden.

Een Mentaweische begraafplaats is geen omheind stuk terrein, waar de dooden op regelmatige wijze worden geëxhumeerd of begraven, en dat behoorlijk wordt onderhouden. Het is eenvoudig een wel begroeid plekje grond, welks ligging voor den oningewijde moeilijk te ontdekken is.

Wanneer de jongelingen de begraafplaats verlaten, gaan zij langs een omweg naar de kampong terug, hetgeen ten doel heeft, den geest van den afgestorvene te misleiden omtrent den weg naar de kampong. Zoowel bij het gaan naar de begraafplaats als bij het terugkeeren daarvan is het streng verboden, omtezien.

Na de begrafenis heeft natuurlijk weer poenèn plaats; de geheele kampong wordt daarbij door de jongelingen afgewaaierd middels takken met droge blaren, waardoor de verontreiniging wegens het sterfgeval opgeheven is.

Het gezin en de verdere nabestaanden van den overledene leggen als teeken van rouw gedurende 2 à 3 maanden hunne kralenversiering af, en gedurende ongeveer een jaar allen overigen tooi.

Een bijzonder gebruik bij sterfgevallen is het afleggen van den naam. Niet bij wijze van rouw, doch uit vrees dat de geest van den afgestorvene zich dien naam zal herinneren.

Deze naamaflegging heeft gedurende ongeveer een jaar plaats door ouders, die hun kind door den dood verloren hebben.

Bij het overlijden van een gehuwden man of gehuwde vrouw, legt de overlevende wederhelft den naam af tot een nieuw huwelijk, of tot het einde des levens.

Ook heeft naamaflegging door overlevenden plaats, wanneer van twee of meer personen van denzelfden naam er een komt te overlijden.

Het spreekt van zelf, dat naamaflegging niet in zich sluit naamloos blijven; de betrokken persoon neemt een anderen naam aan.

Sterft een vrouw in de kraam, dan mag, volgens oud gebruik het kind niet blijven leven; het wordt gedood en met de moeder bijgezet. Sterft echter de moeder kort na de bevalling, door een andere oorzaak dan kraamvrouwenziekte, dan mag het wicht in het leven blijven, en wordt ter verzorging gegeven aan een andere moeder. Onnoodig haast te vermelden, dat het barbaarsche gebruik van pasgeboren kinderen dooden tot het verledene behoort, nu ons bestuur overal zijn invloed doet gelden.

Opvatting van natuur en van natuurkrachten. In de natuuropvattingen van den Mentaweier neemt men antropopatisme waar. Hemellichamen denkt hij zich behept met menschelijke eigenschappen. Het uitspansel denkt hij zich op kinderlijke wijze als een groote tent; wanneer men slechts lang genoeg in eenzelfde richting vaart, moet men ten slotte het uitspansel kunnen bereiken en betasten. De zon klimt op een voor menschenoogen onzichtbaren berg, welks top zij midden op den dag bereikt; daarna daalt zij aan de andere zijde, om des avonds in zee te vallen. Zonsondergang noemt men in het Mentaweisch dan ook *kabèlèkan soeloe*, d. w. z. het vallen van de zon.

Zon en maan zijn twee hemellichamen, die strijd met elkaar gevoerd hebben. De maan heeft hare kinderen, n.l. de sterren. Even goed heeft de zon vroeger kinderen gehad. Zon en maan hadden echter afgesproken, ieder hare eigen kinderen op te eten. De zon hield zich aan de afspraak, doch de maan verborg hare kinderen, in plaats van ze op te eten. Des avonds, toen de zon verdwenen was, haalde de maan hare kinderen weer te voorschijn. De zon ontdekte het bedrog, en beoorloogde van toen af de maan. Bij dien strijd gelukt het de zon wel eens, een stuk van de maan af te slaan (maanstanden).

Geneeskunde. Bij eenigszins ernstige ziekten, wanneer gewone huismiddeltjes falen, wordt de *sikerre* (priester) te hulp geroepen. Deze is medicijnmeester en duivelsbanner. Hij is natuurlijk een gewichtig personage; sommigen hunner staan als zeer bekwaam te boek en genieten dikwijls de eer, naar verafgelegen kampongs te worden ontboden, om daar hunne krachten te beproeven op ernstige patiënten. Voor zijne diensten laat de sikerre zich betalen, in dien zin echter, dat hij niets eischt doch gaarne aanneemt wat men hem schenkt. Meestal wordt

hem in ruil voor zijne diensten een geschenk vereerd, als varkens, kippen, versierselen, enz. Bij minvermogenden verleent hij daarentegen zijn hulp gaarne om niet.

Den sikerre herkent men uiterlijk aan zijne bijzondere versierselen, die talrijk en excentriek zijn; o.a. draagt hij veel koperen armringen en heeft hij meestal een spiegeltje aan halsketting of heupband hangen.

Niettegenstaande de groote (werkelijke of vermeende) bekwaamheden van den sikerre, stelt de Mentaweier vrijwel onbeperkt vertrouwen in de geneeskunde der Europeanen. Zelfs kwam het voor, dat Mentaweische vrouwen ter hoofdplaats Sawang Toengkoe verschenen, om in de ziekenzaal van het detachement geneeskundige behandeling te zoeken. Met vertrouwen wenden zieken en gewonden, zelfs uit verafgelegen kampongs, zich tot de zendelingen, die op hun station een klein hospitaal hebben. De bevolking is in dit opzicht veel verplicht aan de zendelingen, die de zieken belangeloos en liefderijk verplegen in hun hospitaaltje. De verpleegden zijn alleen verplicht voor eigen voeding te zorgen, een wijze maatregel, getroffen om simulanten te weren. Niets doen, gratis een onderdak, eten en drinken, 't zou voor een Mentaweier zijn om te watertanden!

Wanneer militaire patrouilles of zendelingen de kampongs bezoeken, maakt de bevolking ook gretig gebruik van de gelegen heid, om medicijnen te vragen of verbanden te doen aanleggen.

Volkskarakter en volkseigenschappen. Over het weinig krijgszuchtig karakter van de Mentaweiers is reeds eerder gesproken (zie onder «wijze van oorlogvoeren»). Wel bestaat bij hen van ouds de bloedwraak, doch die werd voornamelijk in eere gehouden door de lieden van Siberoet.

Luiheid is een van de grootste volksondeugden. Eeuwenlange indolentie heeft het volk op lagen trap van ontwikkeling gehouden. Ware het volk meer vooruitstrevend en ondernemend geweest, dan zouden althans enkelen hunner zich vaker buiten hun gebied begeven hebben, hetzij op ontdekkingstochten, hetzij om redenen van handel. Dan zouden de Mentaweiers rijst- en tabaksbouw, veeteelt e. d. g. van hunne Oostelijke naburen hebben geleerd. Dan zouden zich handwerkslieden onder hen hebben ontwikkeld, en hadden zij steen- en metaalbewerking gekend.

Nu niets van dat al. Consumptie-artikelen en gebruiksvoorwerpen, die de Mentaweier best zelve zou kunnen produceeren, worden ingevoerd. Zelfs de meest primitieve volken hebben hunne bijlen en andere voorwerpen van steen. De Mentaweier heeft zelfs die niet. Wat hij noodig had, werd ingevoerd, waartoe zou hij zelf de handen uit de mouwen steken?

Zijn zucht tot nietsdoen en zijn ritueele voorschriften pasten merkwaardig goed bij elkaar. Het niet te vermijden zware werk werd door de vrouw verricht. De Mentaweier bleef dus wat hij was: lui en onontwikkeld.

Gelukkig begint hierin langzaam verandering te komen. Ons bestuur doet wat in zijn vermogen is, om den Mentaweier tot arbeid te brengen. De kamponghoofden worden nu en dan in de gelegenheid gesteld, Padang te bezoeken, om te zien, wat daar de beschaving biedt. Veel succès is van onze pogingen in de naaste toekomst niet te verwachten: wat eeuwen misdeden, is niet in enkele jaren goed te maken.

Toch is er van den Mentaweier wel iets te maken. Hij is gewillig en niet onhandig. Met behoorlijke leiding is hem veel bij te brengen. Hier zij nogmaals gewezen op de kampong Salaoinam, aan welker hoofd een voortvarende kepala kampong staat, die de bevolking leidt en leert. Wanneer deze aan zijne onderhoorigen een taak stelt, dan wordt daaraan vlot en ijverig gewerkt, en hetgeen gepresteerd wordt, is — gegeven de geringe hulpmiddelen — uitstekend te noemen.

Aan gewilligheid paart de Mentaweier gedweeheid. Het is b.v. zelden noodig, delinquenten te doen arresteeren; na oproeping verschijnen ze gereedelijk ter hoofdplaats, ook al weten ze, dat hun straf te wachten staat. Hoezeer de Mentaweier een afschuw heeft van werken, tegen zijn heerendienstplichten zal hij zich niet verzetten, omdat hij weet dat ze billijk zijn en ook al, omdat hij zich onder contrôle weet en hij bij nalatigheid strafschuldig is. Over het algemeen kan hem geen plichtsbesef worden toegekend; zonder contrôle zal hij weinig uitvoeren.

De Mentaweier is verdraagzaam, het moeten — in zijn oog — zeer gewichtige redenen zijn, die hem tot verzet prikkelen.

Het volk is over het algemeen hebzuchtig en weinig vrijgevig. Dit laatste geldt meer tegenover vreemdelingen en is voor een groot deel een uitvloeisel van t a k e i k e i (zie bl. 170). Onder

elkander zijn de Mentaweiers gul en gastvrij. Gebrek lijden is voor hen vrijwel uitgesloten; wie — om welke reden dan ook — niet te eten mocht hebben, vraagt en krijgt voedsel van anderen. En, waar handen te kort komen, helpt men elkander gaarne bij den arbeid.

Men kan den Mentaweier eerlijk en geloofwaardig noemen. Diefstal komt weinig voor. Wat hij — gevraagd of ongevraagd — mededeelt, komt meestal met de waarheid overeen. Oprecht is hij ook. Eens trof ik een Mentaweier in het bosch op jacht aan; daar hij zonder vergunning wapens droeg, verklaarde ik hem strafschuldig en nam hem als arrestant mede. De man zei toen dat hij met een makker uit jagen was, en bood zich aan dien uit het bosch te halen. Tegenover ieder ander zou het dom zijn, op zoo'n aanbod in te gaan, omdat men wel begrijpen kan, dat de man zich uit de voeten zou maken. Doch omdat het een Mentaweier was, nam ik het aanbod aan, en de man kwam na eenigen tijd met zijn jachtgezel terug, die eveneens arrestant werd. Toen deelden zij beiden mede, dat nog een twintigtal andere mannen uit hun kampong eveneens zonder toestemming uit jagen waren gegaan. Zij deelden de juiste namen van de overtreders mede, die, later opgeroepen zijnde, grifweg bekenden en niet de minste rancune toonden tegenover de beiden, die hen verraden hadden.

De Mentaweier is dom en gemakkelijk bij den neus te nemen, hetgeen dan ook dikwijls geschiedt door Maleiers en Chineezen, die hen overvragen bij den ruilhandel. Doch in dit opzicht houdt ons bestuur een oog in het zeil en tracht afzetterij en knevelarij te voorkomen.

Wie met den Mentaweier in gesprek raakt, wordt spoedig getroffen door diens breedsprakigheid. Veel woorden heeft hij noodig, om weinig uit te drukken; omgekeerd echter zijn ook vele woorden noodig, om den bekrompen Mentaweier iets aan het verstand te brengen. Met zijne verstandelijke ontwikkeling is het niet te best gesteld; het liefst laat hij zich alles aanschouwelijk maken. Moet hij b.v. eenige getallen onthouden, dan raapt hij overeenkomstige getallen steentjes op, en bewaart die afzonderlijk. Afmetingen onthoudt hij door de overeenkomstige lengte of dikte van eigen lichaamsdeelen; b.v. een boomstam van één dijdikte en van drie vaam plus één onderarmslengte. De vaam (depa), zijnde de afstand tusschen de vingertoppen

der beide handen, wanneer de armen zijwaarts zijn gespreid, is de eenig gangbare maat bij de Mentaweiers. Van andere maten en gewichten hebben ze geen verstand.

De Mentaweische vrouw is over het algemeen schuw tegenover den vreemdeling. Zijn zij zonder mannelijk gezelschap, dan slaan zij meestal bij het zien van Europeanen of Inlandsche soldaten op de vlucht. Men moet die schuwheid wel op rekening stellen van hare vrees voor gewelddaden. Toch is daar geen gevaar voor. Uiterlijk en voorkomen van de Mentaweische vrouw zijn zoodanig, dat .... (het zij euphemistisch gezegd) zij slechts een Mentaweischen man kan bekoren!

Sagen en overleveringen. Het Mentaweische volk kent verscheidene verhalen uit vroeger tijd. Wanneer men ze alle kende, zou men wellicht eenigszins kunnen doordringen in de vroegere geschiedenis van het volk. Het is echter moeilijk, den Mentaweier aan het vertellen te krijgen. Vraagt men hem naar verhalen, naar oudheden of naar ethnografica, dan staat hij dadelijk met zijn antwoord klaar: ta-n-ai, d.w.z. «is er niet». Men vraagt zich dan onwillekeurig af: zouden soortgelijke mededeelingen misschien takeikei zijn?

Van het kleine aantal mij bekende verhalen zijn reeds eenige vermeld. Hier volgt een legende, die bij de Mentaweiers in verschillende lezingen bekend is, doch genormaliseerd als volgt luidt:

Het hert en de krokodil.

Er waren eens twee Mentaweiers, een man en een vrouw. Ze waren niet gehuwd, maar hadden twee kinderen, een jongen en een meisje, waarvan laatstgenoemde het oudste was.

Op zekeren dag keerde de man van de vischvangst huiswaarts, en gaf de gevangen visch aan de vrouw, ter bereiding van het middagmaal. Hij deed de visch daartoe in een bamboe; onderwijl vulde de vrouw een andere bamboe met pisang. Alvorens deze bamboe op het vuur te zetten, verwijderde zij zich even uit het huis. Van die gelegenheid maakte het zoontje gebruik, om den inhoud van de bamboes ongezien te verwisselen; in de visch-bamboe deed hij slangen en ander ongedierte, de pisangbamboe vulde hij met pisangschillen. De niets vermoedende vrouw zette de bamboes op het vuur en kookte den inhoud gaar.

Toen men wilde gaan eten, en de bamboes geopend werden, ontstond er een hevige ruzie tusschen man en vrouw. De man verweet de vrouw, dat zij hem pisangschillen wilde laten eten, en de vrouw verweet den man, dat hij haar slangen gegeven had in plaats van visch. Ieder van hen voelde zich natuurlijk onschuldig aan het bedrog, waardoor de toorn ten top steeg en zij elkander wraak zwoeren.

(Eerst veel later in dit verhaal duikt de man weer op, zoodat men moet aannemen, dat hij zich uit de voeten gemaakt heeft).

Eenigen tijd na het voorgevallene ging de vrouw met hare zuster naar de rivier om met het schuifnet [1] te visschen. Na de vangst besloten beide huiswaarts te gaan. De vrouw (van den man) sprak tot hare zuster: «hier, neem de visschen mede voor mijne kinderen, ik moet nog even naar het veld». De zuster ging naar huis met de visschen, doch de moeder liet op zich wachten. Daarop ging eerstgenoemde terug naar de rivier en trof daar hare zuster aan, die bezig was het vischnet met de stokken te verzwelgen. Vol ontzetting riep ze uit: «wat doet ge toch?», waarop de moeder antwoordde: «ja, dat ligt in mijn aard; nu komt mijn wraak; ik keer niet meer terug in de kampong, en de stelen van het net zullen als horens weer te voorschijn komen».

(Ofschoon het verhaal zulks niet vermeldt, verdwijnt nu blijkbaar de vrouw.)

Den volgenden dag gingen de kinderen op zoek naar de moeder, waarbij het meisje haar broertje op den rug droeg. In het bosch gekomen, riep het meisje: «i n a i n a s a r a l e l e o e a l e g i s o g a i k o e!» (moeder, moeder, antwoord op mijn roepen). Zij gingen verder, het meisje aldoor haar moeder roepende. Eindelijk hoorden zij een stem, en, op dat geluid afgaande, troffen zij de moeder aan. Alle drie vleiden zich neder; de moeder gaf het knaapje de borst. De kinderen sluimerden in, en om te zien of ze vast sliepen, kneep de moeder hen. Het jongetje werd wakker

[1] Dit is een vischnet, aangebracht aan twee bamboestokken, ± 3 M. lang, die kruisgewijze aan elkaar bevestigd zijn, als een groote schaar. De lange armen worden in de handen gehouden, de korte armen met het net rusten op den bodem van het vischwater, waarlangs het voortgeschoven wordt.

door dat knijpen, en vroeg: «moeder, moeder, waarom knijpt ge mij?» waarop zij antwoordde: «dat zijn de nagels van uw oom» [1]. Na een poosje kneep ze de kinderen opnieuw, die toen bleken vast ingeslapen te zijn. Hierop vluchtte de vrouw, de kinderen latende, waar ze waren.

Toen de kinderen wakker werden, en hun moeder misten, riep het meisje weer: «ina ina saraleleoe alegi sogaikoe!» Daarop kwam de moeder terug, maar in de gedaante van een hert. Vol schrik riep het meisje uit: «moeder, moeder, wat hebt ge gedaan?» waarop deze antwoordde: «ja, dat ligt in mijn aard; mijn wraak zal de kampong bereiken, waarheen ik niet meer terugkeer; gaat naar de rivier en ziet, waarheen het water stroomt, daar is de monding, en daar ligt onze kampong».

(Het hert verdwijnt blijkbaar).

De kinderen gingen naar de rivier en volgden de stroomrichting. Toevallig was het vloed en stroomde het water naar den bovenloop, waardoor zij verdwaalden en terecht kwamen in een veld, waar een man woonde, Goeloebena geheeten. Het meisje was bang, dat de man haar broertje dooden zou en verstopte het in een vuilnishoop. Goeloebena ontdekte het meisje en nam haar als bruid tot zich. Hij ging op vischvangst, en daarna vierde hij bruiloft met de jonge vrouw, d. w. z. zij hielden poenèn. Na de offeranden zaten zij samen te eten en telkens wierp toen het meisje steelsgewijze visch en ander voedsel naar de vuilnishoop, waar haar broertje verstopt was. Goeloebena bemerkte dit echter, ging naar de vuilnishoop en vond den jongen, dien hij niet doodde, maar bij zich opnam. Toen volgden nieuwe poenèn en een nieuwe maaltijd.

Na geruimen tijd werd Goeloebena een zoon geboren. Goeloebena's vrouw ging eens met haar broeder per prauw naar den bovenloop der rivier, en zij ontmoetten daar hun vader, dien zij niet herkenden en die ook hen niet herkende. De vader vroeg haar: «hebt gij mijne kinderen niet gezien?» waarop zij antwoordde: «neen!» Maar dadelijk daarop zeide zij het volgende spreukje op: «als het mijn

[1] Wat dit beteekenen moet, is niet recht duidelijk.

teteoe [1] is, dan blijve het plankje, waarop hij in zijn boot zit, aan hem vastkleven!» En het plankje bleef vastkleven. Daarop zeide zij: «als het mijn teteoe is, dan late het plankje weder los!» Hetgeen geschiedde. Nu herkenden de kinderen hun vader, maakten zich bekend als zijn kinderen, en namen hem mede naar huis, waar de vrouw eten kookte, en zich allen gezamenlijk aan den maaltijd zetten. Toen de vader wilde drinken, riep de vrouw: «als het onze teteoe is, dan blijve de drinknap aan zijn mond hangen!» De drinknap bleef aan zijne lippen kleven. Daarna zeide zij: «als het onze teteoe is, dan late de drinknap weder los!» En de drinknap liet los. Toen zeide zij verder: «gij zijt onze vader, wij zijn Uwe kinderen, en moeder heeft zich in een hert veranderd.» «Nu, dan zal ik mij in een krokodil veranderen,» zeide de vader. Daarna nam hij de kinderen mede naar de rivier om te baden. In de rivier probeerden zij, wie het langste zou kunnen onderduiken. Eerst doken de kinderen onder, waarbij de vader telde: 1, 2... tot 9. Toen kwamen de kinderen proestend en ademloos boven water. Hij lachte ze uit en zeide hun te tellen, als hij zou onder duiken. De kinderen telden tot 10, tot 20, tot 30, eindelijk tot 100. Toen hoorden zij het water ruischen, en een stem daaruit zeggen: «nu ben ik een krokodil, ik ga» [2].

Eenigen tijd later gingen zuster, broer en het kind van Goeloebena naar den boomgaard om vruchten te plukken. Voor het kind plukten zij zure, onrijpe vruchten en gingen in hun boot, om huiswaarts te varen. Toen verscheen de krokodil, die riep: «waarom hebt ge mijn kleinkind onrijpe vruchten gegeven?» Daarbij sloeg hij met zijn staart toornig het bootje ondersteboven. Het kleinkind klauterde op den rug van den krokodil, die het kind naar huis terugbracht.

(Hoe het broer en zuster vergaat, verneemt men niet, blijkbaar komen zij er goed af, want in het verdere verhaal treedt de broer weer op).

---

[1] Teteoe beteekent weduwnaar of weduwe; kinderen, die hun vader of moeder verloren hebben, spreken de(n) overlevende(n) aan met teteoe.

[2] „Ik ga" is de afscheidsgroet van den Mentaweier; wij zouden zeggen: „adieu" of „gegroet".

Na het gebeurde ging het kleinkind dagelijks met voedsel naar de rivier, en riep daar: «teteoe, kom, teteoe, haal uw spijs!» Dan kwam met veel lawaai de krokodil aangezwommen en sperde den muil open, waarin het jongetje het medegebrachte voedsel wierp. Op zekeren dag wilde de zoon (van den krokodil) ook eens naar de rivier gaan, om den krokodil te voeren. De kleinzoon stelde hem voor mede te gaan, en bood zich aan te toonen, hoe het voeren geschieden moest. De zoon werd boos over dat voorstel en vroeg of de andere misschien ouder was dan hij. De kleinzoon antwoordde, dat hij zijn gang dan maar moest gaan, hij moest weten wat hij deed.

Op een goeden morgen ging dan de zoon met voedsel naar de rivier, en riep den krokodil. Als gewoonlijk kwam deze weer met veel rumoer aangezwommen en sperde den muil open. Op dat gezicht ontstelde de zoon zoodanig, dat hij het voedsel liet vallen, en zich uit de voeten maakte. Begrijpelijkerwijze ontstak de krokodil in woede. Hij besloot zich te wreken op de menschen, en gaf eenige voorschriften, waaraan de menschen zich streng moesten houden, wilden zij zijn toorn ontgaan.

Hier is het verhaal feitelijk uit. Volledigheidshalve volgen hier eenige verbodsbepalingen, door den krokodil gegeven; verder een verhaal hoe de jacht op herten ontstaan is, en de beschrijving van poenèn voor krokodil en hert. Dit alles hangt nauw samen met het gegeven verhaal, en men zou daarbij aan totemisme kunnen denken, ware het niet, dat de zuivere kenmerken daarvan ontbreken.[1]

Door den krokodil zijn o. a. de volgende verbodsbepalingen uitgevaardigd:

Bamboes, die dienst hebben gedaan als kookgerei, mogen niet in het water geworpen worden.

Klappers mogen niet in tweeën gespleten worden. Bij andere

---

[1] Bij de volken, die totemisme kennen, heeft elke stam zijn totem, een dier of voorwerp, dat als oorsprong van dien stam als anderszins wordt vereerd. Wel zou men in poenèn voor krokodil en hert een zekere vereering voor die beesten kunnen zien, doch voor apen en soms voor schildpadden wordt ook poenèn gehouden. Het feit, dat het vereeren (om dit eens zoo te noemen) van krokodil en hert niet gebonden is aan een bepaalde oemah (hier als stam te beschouwen) is m. i. voldoende, om geen totemisme aantenemen.

volken wordt de van bast en schaal ontdane klapper gespleten, en voor consumptiedoeleinden geraspt. Wil de Mentaweier een klapper raspen, dan moet hij de volle, ongebroken noot nemen. Breekt de klapper onverhoopt bij het afnemen van de schaal in tweeën, dan haast de Mentaweier zich, «bodjoi» te roepen, d. w. z. «verontschuldig mij.»

Gebeurt het, dat iemand door een krokodil wordt gebeten of verslonden, dan heet de kampong of de oemah verontreinigd. Niemand wil spreken met de leden van de oemah, waartoe het slachtoffer behoort. Daarop volgt poenèn, om de onreinheid af te schudden, iets, dat soms jarenlang duurt.

Alvorens te beschrijven wat er plaats heeft bij poenèn voor krokodil (en hert), lasch ik hier het verhaal in van het onstaan van de hertenjacht. Volgens Mentaweisch geloof n. l. boden de herten zich in vroeger tijden zelf aan, en had men ze slechts te grijpen en te dooden.

> Op zekeren dag waren eenige Mentaweiers in het bosch bezig, een boot te vervaardigen. Daar kwam een hert, en zeide: «*konankam*, *alakam ibamoei*», d.w.z. «komt, neemt mij tot U als spijs». De mannen namen het hert, verorberden het, en hielden poenèn. Na eenige dagen, toen zij weer in het bosch aan den arbeid waren, kwam opnieuw een hert: «konankam alakam ibamoei». De mannen handelden als de eerste keer. Eenigen tijd later werden de lieden ten derden male in hunnen arbeid gestoord door een hert, dat zich kwam aanbieden. Hoezeer zij anders ook met onvermengde vreugde hertevleesch aten en poenèn hielden, thans wilden zij niets daarvan weten, omdat — op deze wijze voortgaande — de boot nooit gereed zou komen. In hun ergernis wierpen zij het hert met een stuk hout. Het beleedigde hert riep toen uit: «tot straf dat gij naar mij geworpen hebt, en mij versmaadt, zult gij van nu af aan honden gebruiken om mij te vangen!»

Bij poenèn voor den krokodil wordt in de eerste plaats een uit hout gesneden vogel in de oemah sabeoe opgehangen, bij wijze van versiering. Verder worden twee lange bamboestengels met bloemen, kralen en bonte lapjes versierd, vóór het gebouw in den grond geplant, waarna varkens en kippen geofferd worden. Daarna moeten de verontreinigden, of althans een gedeelte van hen, een tocht naar Sipora doen, om daar het

verderfbrengende stof af te schudden. Omgekeerd komen ook enkele lieden van Sipora naar de verontreinigde oemah. Nu is de «schoonmaak» al een heel eind gevorderd, en kan men weer zonder gevaar met de leden van de oemah spreken. Hiermede is het eerste bedrijf afgeloopen.

Bij het tweede bedrijf moeten de handen uit de mouwen gestoken worden. Alle prauwen van de betrokken oemah-leden heeten aangetast te zijn door kwade invloeden, en daarom moeten er nieuwe booten gemaakt worden. Is dit werk achter den rug, dan wordt weer poenèn gehouden. Ook de bouwvelden worden beschouwd verontreinigd te zijn, dus: weg ermede en nieuwe aangelegd. En dan weer poenèn. Intusschen komen er natuurlijk ziekten en sterfgevallen voor, zoo goed als in normale omstandigheden. Dan wordt de arbeid gestaakt, en natuurlijk weer poenèn gehouden.

Zoodoende kunnen er jaren mee gemoeid zijn, eer men met poenèn voor den krokodil klaar is.

Poenèn voor het hert is een feest van zegen en van geluk.

Is op de jacht een hert neergelegd, dan worden de gelukkige jagers, de honden en ook de jachtbuit met bloemen en bladeren getooid. Zóó wordt een blijde intocht gehouden in oemah of kampong. Het gedoode hert wordt daarna met den kop op de «zielentrap» van de oemah sabeoe gelegd. De gong weerklinkt, en alle mannen verzamelen zich in vroolijke stemming in de oemah sabeoe. Dan komt de priester met geraspte klapper en roept de ziel van het hert, die in het bosch achtergebleven is. Nu wordt het intusschen naar boven gebrachte dier door de jongelingen gevild, van het gewei ontdaan en in stukken verdeeld, die hun weg vinden naar groote pannen en bakken. Onderwijl slaat een der mannen op de *toedoekat*, een soort houten muziekinstrument uit, dat nu eens machtig dreunende, dan weer zacht klagende tonen voortbrengt. Deze «muzikant» gaat tevoren eerst de oemah rond, en houdt beschermend zijne handen boven alle kleine kinderen, opdat bij het hooren van de toedoekat-slagen hunne zieltjes niet zullen schrikken en vluchten, want ziekte zou daarvan het gevolg zijn.

De stukken vleesch worden middelerwijl gekookt of op andere wijze toebereid. Dit geschied zijnde, neemt de priester een stukje van het hart en van het rugvleesch, om dat ten offer te brengen, bij welke plechtigheid alleen de gehuwde mannen tegenwoordig mogen zijn. Ten slotte uit de priester eenige

spreuken, waarbij de jongelingen, die neergehurkt zitten bij den ingang van de offerplaats, telkens invallen door het slaan en beuken op trommen.

Hierop heeft de uitdeeling van het vleesch plaats. Zoolang het hertevleesch nog niet op is, mogen de mannen geen werk verrichten.

Tot slot — en dit geldt voor alle poenèn — gaan de jongelingen klappers plukken en de gehuwde mannen visch vangen. Klappers en visch worden onderling verdeeld.

In tweeërlei opzicht is de geschiedenis van het hert en den krokodil leerrijk voor ons. In de eerste plaats toont ze ons een dieperen grond dan menig ander oppervlakkig verhaal, omdat wij erin vinden een uitgewerkt beeld van het goede en het kwade, van zegen en van vloek.

In de tweede plaats doet ons het verhaal een blik slaan in het dagelijksch leven van het volk, maakt het ons eenigszins vertrouwd met zijn gewoonten, leert het ons eenig huisraad kennen, enz. Zoo zien we b.v. dat de man op vischvangst uitgaat (de vrouw vischt alleen met het schuifnet), terwijl de vrouw het overige voedsel vergaart. Zij gaat vruchten en knollen halen, kookt het eten, enz. Men leert, op welke wijze het eten toebereid wordt, n.l. in bamboekokers, die op het vuur gezet werden, en dat die bamboes opengespleten worden als de spijs gaar is. Men ziet, dat de kinderen gezoogd worden tot zij eenige jaren oud zijn (zooals trouwens meer bij Indische volken voorkomt); het broertje toch, dat reeds het ondeugende besef had, het goede voedsel te verwisselen met slangen en schillen, krijgt later in het bosch moeder's borst. Het verhaal doet ons zien dat de kampongs aan een rivier gelegen zijn; de rivier diende den kinderen zelfs tot wegwijzer, toen het hert hen verliet. Ook zien we op echt Mentaweische wijze een vuilnishoop vlak bij het huis van Goeloebena. Waar in den aanvang van het verhaal man en vrouw in wilden echt samenwonen en uit dien echt kinderen gesproten zijn, sluit Goeloebena daarentegen met het meisje een behoorlijk huwelijk, al is het op primitief Mentaweische manier. Als later de kinderen hun vader herkennen, noemen zij hem teteoe (weduwnaar) in plaats van vader; de moeder is immers, zoo al niet overleden, toch niet meer de vrouw van hun vader. Glazen of mokken om uit te drinken, bezit de Mentaweier niet want het is een

drinknap (gewoonlijk een klapperdop) waaruit de vader drinkt, en die aan diens lippen blijft vastkleven.

De legende, die ik nu wil vermelden, is op ethnologisch en anthropogenisch gebied niet zonder belang. Ze doet ons zien, dat het begrip «aarde» zich bij den Mentaweier niet veel verder uitstrekt dan het eiland Sumatra. Deze legende is eenigermate samengeweven met het vroeger gegeven verhaal omtrent de scheiding der eilanden Noord- en Zuid-Pageh. Ik merk op dat dit verhaal op verschillende manieren verteld wordt. De vorm, waarin het hier volgt, geeft dunkt mij het best den hoofdinhoud weer.

De schepping van de aarde en van het eerste menschenpaar.

Een hemelgeest wierp aarde omlaag. Zoo ontstond Sumatra. Hij maakte dieren en boomen. Daarna een man en een vrouw. Het ergerde den geest dat die beide menschen niet paarden; de dieren deden het wel. De geest toonde het menschenpaar, hoe de honden het deden. Man en vrouw volgden dat voorbeeld. Er kwamen zeer veel menschen. De menschen zagen, hoe de krokodil zich in en op het water bewoog, konden het echter niet nadoen. De krokodil leerde hen schepen maken. Daarmee reisden velen naar Siberoet. Gedeeltelijk bleven die lieden daar, gedeeltelijk keerden ze terug naar Sumatra.

De hemelgeest verscheen aan hen, die Siberoet bevolkt hadden en zeide hun een heupband van boomschors te dragen. Ze moesten geen gebruik maken van geweven stoffen, ook niet van ijzer. Ook moesten ze niet trachten te weten te komen, hoe een en ander vervaardigd werd, anders zouden ze hunne gezellen, die op Sumatra waren, niet meer terugzien. Een gedeelte hunner ging scheep naar Pageh. In dien tijd kwam van daar een groote, booze vogel naar Siberoet gevlogen. Het was een manjang; deze at vele menschen van Siberoet op. Degenen, die naar Pageh gereisd waren, bleven gedeeltelijk daar achter en keerden gedeeltelijk terug naar Siberoet, waar zij velen hunner gezellen misten en vernamen dat die verslonden waren door den manjang. Daarop voeren ze naar Sumatra terug, en vertelden daar dat slechts weinig menschen overgebleven waren op Siberoet, daar de manjang er velen

had verslonden. Toen gingen die van Sumatra naar Pageh, om den vogel te dooden. Ze vonden den vogel in een nest in een hoogen boom, en zetten zich aan het werk, dien boom te vellen. Wat overdag van den stam was weggekapt, groeide 's nachts echter weer dicht. Toen kapten ze dag en nacht door. Eindelijk viel de boom, de vogel vloog weg naar Sumatra, waar hij stierf.

Tot zoover de legende, waarvan het laatste gedeelte overeenkomt met het verhaal betreffende de scheiding van N. en Z. Pageh. Mag men een kern van waarheid in deze legende aannemen, dan zijn enkele conclusies te trekken met betrekking tot de eerste bevolking der Mentawei-eilanden.

1e. Het oorspronkelijke volk woonde op den vasten wal van Sumatra, en kende niet eens het bestaan van schepen; wist niets van Siberoet of van Pageh (die eilanden bestonden vermoedelijk toen niet als zoodanig, en waren één met den vasten wal van Sumatra).

2e. Eerst later is het volk zeevarend geworden (toen de Mentawei-eilanden losgescheurd waren van Sumatra).

3e. Siberoet was oorspronkelijk niet door andere volken bewoond, het werd van Sumatra uit bevolkt. Evenzoo werd Pageh (Noord- en Zuid-Pageh vormden toen nog één eiland) bevolkt van Siberoet uit. (Van Sipora wordt merkwaardigerwijze in 't geheel niet gerept).

4e. Er heeft nu en dan verkeer plaats gehad tusschen de Mentawei-eilanden en Sumatra.

5e. Op de Mentawei-eilanden kende men voorheen het gebruik van textiele stoffen en van ijzer; de bewerking kende men niet. Om de een of andere reden (gestremd verkeer met Sumatra?) kwam er gebrek aan beide, men nam zijn toevlucht tot boomschors en koos pijl en boog tot wapen. Hier zonk dus het volk terug tot lagere beschaving, vermoedelijk wegens gebrek aan ambachtslieden, die òf naar Sumatra teruggegaan zullen zijn, of misschien in een epidemie of catastrophe zijn omgekomen. Dit laatste kan uitgebeeld zijn in den geheimzinnigen vogel, die de menschen verslond.

6e. Tusschen Sumatra, Siberoet en de Pageh-eilanden heeft van ouds onderling verkeer plaats gehad.

De enkele mij bekende andere verhalen, zijn m. i. te onbeduidend om hier te worden medegedeeld.

HOOFDSTUK V.

Middelen van bestaan, cultures, landbouw, veeteelt, jacht, visscherij, voortbrengselen, handel, nijverheid, scheepvaart, voedingsmiddelen.

Middelen van bestaan. De middelen, waarin de Mentaweier zijn bestaan vindt, zijn weinig talrijk. Het eigen land levert voldoende op, om in zijn onderhoud te voorzien. Eigenlijke ambachtslieden of geletterde menschen bevinden zich onder het volk niet, zoodat er niemand is, die geregeld loon trekt uit zijn arbeid. Wel gaan soms Mentaweiers in loondienst bij Maleiers of Chineezen, om rotan te zoeken, te helpen bij coprabereiding, enz., doch dit zijn tijdelijke werkzaamheden. Zij worden voor die diensten zelden in geld schadeloosgesteld, doch meestal in ruilartikelen.

Hierboven werd gezegd dat er geen eigenlijke ambachtslieden voorkomen onder de Mentaweiers. Elke man kan hout bewerken, visschen, enz. Bepaalde houtkappers en visschers zijn er dus niet. Klappers plukken kan ook iedereen; veel andere werkzaamheden verricht de man niet. Het bebouwen van ladangs en dergelijke inspannende arbeid is het deel van de vrouw. Alle vrouwen zijn daarin bedreven. Niemand behoeft dus zijn toevlucht te nemen tot meer ervarenen.

De Mentaweier heeft al zeer weinig voor zijn levensonderhoud noodig. Het veld levert hem zijn gewassen, het bosch wild, de rivieren en de zee bevatten visch. Hoe gaarne hij ook rijst eet, hij verbouwt dat product niet, doch betrekt het van vreemde handelaren. Evenzoo tabak, suiker, enz. Ook zijn ijzerwerk, vele soorten huisraad, gereedschappen, enz. verkrijgt hij van die handelaren door ruiling.

Cultures. De voornaamste cultuur (ook van belang voor den uitvoer) is die van klappers. De Mentaweier doet zeer veel aan klappers planten. En met reden, hij gebruikt veel klapper bij zijne maaltijden, terwijl hij ook zijne varkens en kippen ermede voedt. Niet alleen deze omstandigheid, doch ook de ruilhandel spoort hem aan tot klappercultuur. Want de handelaren nemen gaarne klappers in ruil voor hunne waren.

Het is wel dienstig, een oogenblik langer stil te staan bij

deze cultuur, omdat de Mentawei-eilanden superieure klappers, en diensvolgens waardevolle copra opbrengen.

De verspreiding van den klapperboom heeft in het algemeen plaats doordien handelaren en planters de noten aanvoeren, anderzijds door aanspoeling. De aan het zeestrand staande klapperboomen laten vruchten in zee vallen, en deze worden door de zeestroomen naar andere kusten gespoeld. De ondoordringbare huid zorgt, dat de vrucht goed geconserveerd blijft. Zoo is het te verklaren, dat men op de Pageh-eilanden, voornamelijk op de kleinere daarbij behoorende eilandjes, klapperbosschen ziet, waarvan de boomen schots en scheef dooreenstaan. Gebrek aan zachten wortelgrond maakt overigens, dat de boomen allerlei hellingen aannemen.

Deze vanzelf ontstane tuinen breiden zich verder uit, en waar menschenhanden niet tijdig te hulp komen, ontstaat een chaos van klapperboomen, die inferieure vruchten dragen. Deze wijze van groeien treft men in hoofdzaak aan op weinig genaakbare plaatsen. Toch is er merkwaardiger wijze haast geen klapperboom aan te wijzen, of de een of andere Mentaweier noemt zich daarvan eigenaar.

Dampkring en temperatuur op de Pageh-eilanden zijn zeer gunstig voor de klappercultuur. De klapperboom heeft n.l. een vrij groote mate van vochtigheid in den dampkring noodig, en kan geen temperatuur verdragen beneden 10° Celsius. De Pageh-eilanden nu kunnen bogen op een vrij hoogen graad van dampkringsvochtigheid, terwijl een zoo lage temperatuur als boven aangegeven, er niet voorkomt.

Wat de bodemgesteldheid aangaat, — als bekend mogen we aannemen, dat de klapper bijzonder voorspoedig groeit aan de zeekust, wegens de ziltige lucht en den zouthoudenden bodem. De Pageh-eilanden met de talrijke kleine eilandjes bieden daarom veel vruchtbaren grond voor den klapperboom. Een andere gunstige grondsoort vormen de goedgedrenkte rivieroevers. Ook deze grondsoort vindt men voldoende op de beide hoofdeilanden; verschillende groote rivieren dringen diep het binnenland in en de benedenloop wordt gedurig door banjirs bezocht. Verder groeit de klapperboom gaarne op rooden leemgrond, dien men ook hier en daar op de Pageh-eilanden aantreft. Behalve in het binnenland en op enkele kuststrooken vindt men op de Pageh-eilanden dus overal een gunstigen bodem.

Doet de natuur alzoo zeer veel, om den Mentaweier de klappercultuur gemakkelijk te maken, deze van zijn kant «laat violen zorgen». Van een behoorlijke wijze van planten, van verzorging en van bemesting, heeft hij niet het minste begrip. Hij oogst de vruchten slechts dan als hij ze noodig heeft, hetzij voor voedsel, hetzij om oogenblikkelijk noodige inkoopen te doen (ruilhandel).

Er bestaan vele voorschriften en wenken, waaraan men zich bij het planten van klappers te houden heeft. Als ik enkele daarvan hieronder zeer in 't kort vermeld, dan zal ieder, die kennis genomen heeft van de beschrijving van den Mentaweischen volksaard, grif toegeven, dat al die zaken boven verstand en werklust van den Mentaweier gaan.

Selectie van bibit-vruchten, beschermen tegen witte mieren, in rijen uitleggen, vochtig houden, in het geschikte jaargetijde uitplanten. In regelmatige rijen plantkuilen maken, zorgen voor licht en zonnewarmte, onkruid verwijderd houden. De jonge planten beschermen tegen klapper-torren, witte mieren en snuit-kevers, den omtrek rein houden, bemesten.

De Mentaweier plant zijne klappers op de volgende wijze. Hij neemt zonder voldoende selectie eenige noten en hangt die op aan een boomtak of aan een staak, tot ze beginnen te ontspruiten. Daarna plant hij ze hier en daar uit, waar het hem goeddunkt. Moeder Natuur moet maar verder zorgen dat de boomen groeien. Dragen de boomen rijpe vruchten, dan plukt hij die, tenminste .... als hij ze noodig heeft.

De vruchtschil, waarvan de vezel zoo bruikbaar is voor het maken van touw en van matten, wordt door den Mentaweier weggeworpen, bij voorkeur ter plaatse, waar de noot geplukt is. Daardoor ontstaan vuilnishoopen, die broedplaatsen worden van voor den klapperboom schadelijke insecten.

Copra bereiden doet de Mentaweier niet; dit laat hij over aan Maleiers en Chineezen, aan wie hij de klappers aflevert. Ook wint hij zelden olie uit klappers.

De overige cultures van den Mentaweier zijn berekend voor eigen gebruik, en hebben niet veel te beteekenen. Zoo verbouwt hij hier en daar suikerriet en sporadisch wat tabak.

Vruchtboomen houdt de Mentaweier er veel op na; die zijn gemakkelijk te planten en hij besteedt daaraan zoo mogelijk nog minder zorg dan aan zijne klapperboomen. De pisang-

aanplant vereischt meer zorg voor aanleg en onderhoud, vandaar dat men die weinig aantreft.

Landbouw. Evenmin als zijn klapperaanplant, bemest de Mentaweier zijn ladang, die hij zelfs nooit braak laat liggen. Is de grond uitgeput, dan legt hij een nieuwe ladang aan. Op zijn ladang verbouwt hij in hoofdzaak suikerriet, knolgewassen en soms lombok.

Vermelding verdient nog het verbouwen van kladi, een knolvrucht, die een vochtigen bodem noodig heeft. De Mentaweier houdt er speciale kladi-ladangs op na, die soms uitgestrekte moerassen vormen.

Voor de merkwaardigheid vermeld ik nog hier mijn pogingen, om den Mentaweier djagoeng (maïs) te doen verbouwen. Ik verstrekte daartoe aan eenige kamponghoofden zaad, met de mededeeling, dat zij dit moesten uitplanten en dat ik mij over eenigen tijd ervan zou overtuigen, hoe dit zaad zou zijn opgekomen. Daartoe moesten zij het zaad uitplanten in de kampong; de eerste oogst zou bestemd zijn voor uitplanten op de ladangs. Toen ik naar de jonge planten kwam kijken, vond ik in sommige kampongs niets, in andere kampongs een enkel armoedig plantje. Wat was er gebeurd? Enkele kamponghoofden hadden den lust niet kunnen weerstaan, de smakelijke korrels op te eten, anderen hadden ze toch op de ladangs laten uitplanten. Wat in de kampongs was aangeplant, had men in den harden, onomgespitten grond gezet, en wat daarvan nog het levenslicht had aanschouwd, was grootendeels een prooi der kippen geworden.

Veeteelt. Reeds bij de beschrijving van de fauna en bij de opsomming der huisdieren vonden we den Mentaweier niet in het bezit van koeien, paarden, karbouwen, schapen en geiten.

Als slachtvee heeft de Mentaweier alleen varkens en kippen. We hebben gezien, dat de varkens vroeger een onderkomen vonden onder de woonhuizen, en dat ze ongestoord in de kampongs rondliepen. Nu behoort zulks tot het verledene; de dieren zijn verbannen naar stallen buiten de kampongs; tenzij men zich de moeite bespaart stallen te bouwen, en ze vrij laat rondloopen.

Het bevel, om de varkens buiten de kampongs te houden, werd aanvankelijk nog al met misnoegen ontvangen. Men be-

greep niet, waartoe die nieuwe regeling diende, men zag er het nut niet van in. 't Was zoo practisch, de varkens in de kampong te houden, meende de Mentaweier. Ze haalden de menschelijke uitwerpselen onder de huizen vandaan; verder gaf men ze wat klapper en kladi te eten, en klaar was men met de voedering. Omdat de varkens buiten de omheining van de kampong datgene misten, «wat de mensch reeds gegeten had», zou het op den weg van den Mentaweier liggen, ze extra te voeren, doch daarvoor is hij te lui. Algemeen werd toen geklaagd, dat de dieren mager werden en verhongerden. Er was veel gegronds in die klacht, doch de fout school bij den Mentaweier zelf. Vóór de nieuwe regeling had men eenvoudig het voor de varkens bestemde voer onder het woonhuis of dicht daarbij te deponeeren [1], terwijl men na die regeling «heelemaal» naar de omheining van de kampong moest loopen. Dat was nu weer een extra karwei, waar de Mentaweier niet aan wilde; liever dan elken dag een paar minuten te loopen, liet hij de varkens honger lijden. En hij pruilde, omdat een bestuursmaatregel oorzaak was van den achteruitgang van zijn varkens. Toen werd hij met zachten dwang ertoe gebracht, de dieren ook op hun nieuw terrein voedsel te brengen, en dien grond tevens te bestemmen voor plaats, waarheen zelfs de keizer te voet gaat. Men bouwde allengs buiten de kampongs een soort hutjes op palen, waar het voedsel voor de varkens wordt toebereid en waaronder de dieren stalling vinden. Met den nieuwen toestand raakte de Mentaweier op den duur verzoend.

Zich bepaald toeleggen op de varkensteelt doet de Mentaweier niet. Hij mest de dieren niet, en legt zich niet toe op rasverbetering. De varkens telen zich in het wilde voort.

Aan het fokken van kippen laat de Mentaweier zich evenmin veel gelegen liggen. Zelden treft men een kippenhok aan; in de kampong schieten de kippen zich op in het voorgedeelte der woonhuizen, op de ladangs zijn de ladanghuisjes hun toevluchtsoord. Ook deze dieren telen zich voort zonder eenig toezicht van den eigenaar.

Eenden houdt de Mentaweier er hoogst zelden op na.

J a c h t. Er zijn slechts twee soorten wild, waarop de Mentaweier jacht maakt, n.l. herten en apen. Op de jacht bedient

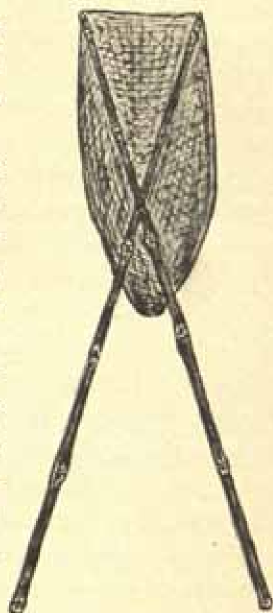
[1] Als troggen worden veelal reuzenschelpen gebruikt.

hij zich van pijl en boog, terwijl op de hertenjacht ook wel de lans gebruikt wordt. De Mentaweische hond bewijst bij laatstgenoemde jacht uitstekende diensten. De bosschen herbergen veel herten; de Mentaweier bezit honden, wier speuren, aanvallen en vasthouden bewondering afdwingen, hij bezit wapens van voldoende capaciteit voor deze jacht; — men zou dus met grond verwachten, dat er veel op herten gejaagd wordt. Toch is dit niet het geval. Doch steeds, wanneer een hert in de nabijheid van een kampong komt, wordt er jacht op gemaakt; en ook, wanneer een weinig schuw hert zich aan een of meer menschen vertoont. Dit houdt natuurlijk verband met de legende waarin het hert zichzelf den mensch aanbiedt, om tot spijs te dienen. In die legende straft het hert den mensch, die het aanbod van de hand sloeg; welnu, als de Mentaweier niet zou jagen op een hert, dat, door zich weinig schuw te toonen, blijken geeft, zich te willen aanbieden, dan zou hem opnieuw straf dreigen!

Behalve op drijfjachten, worden ook wel herten gevangen door het spannen van strikken of het stellen van randjoes (scherp aangepunte bamboes).

Bij de jacht op apen verspreiden de jagers zich in het bosch, en stellen zich behoedzaam op achter een boom, of verbergen zich in een boschje terwijl ze zich nu en dan sluipend verplaatsen, tot er een aap onder schot komt.

Een enkele maal wordt wel eens getracht, krokodillen te vangen, n.l. wanneer deze dieren menschen aanvallen, varkens of honden weghalen e. d. g. Dan wordt een val uitgezet,* waar de krokodil een grooten rotanstrop om het lijf krijgt, waarin hij blijft hangen.

Schuifnet.

V i s s c h e r ij. De vischvangst is een voorname bezigheid van den Mentaweier. Hij vischt met netten en met vischlijnen, soms ook gebruikt hij fuiken. Over het algemeen is visschen het werk van den man; de vrouw vischt alleen met een soort schuifnet. Dit bestaat uit twee bamboes, ongeveer

3 M. lang, die draaibaar aan elkaar verbonden zijn op de wijze van de beide deelen van een schaar; het draaipunt ligt op omstreeks ⅓ gedeelte van de lengte: Tusschen de korte beenen is een net aangebracht. Met dit net uit visschen gaande, begeven de vrouwen zich naar de riviermonding aan het strand, of wel naar zandplaten of kleine eilandjes; in het algemeen daarheen, waar laag zeewater staat. Dan gaan zij te water (hoogstens tot aan de heupen), het net, dat op den zeebodem rust, aan de lange armen aanvattende, en zoo vóór zich uit schuivende. Na eenigen tijd wordt, door de uiteinden der bamboes naar elkaar toe te brengen, het net gesloten, en uit het water getild. De buit bestaat meestal uit kleine vischjes, garnalen, e.d.g.

Het visschen met de lijn geschiedt zonder hengel. De Mentaweier gaat daartoe met zijn prauw naar zee, op eenigen afstand van de kust, liefst in diep water. Voor deze visscherij kiest hij bij voorkeur den tijd na een flinke regenbui; dan vertoonen de verschillende prauwtjes zich in de verte als onbeweeglijke zwarte stippen.

Voorts wordt ook visch bemachtigd door het schieten met pijl en boog.

Vischnetten worden voor een groot gedeelte ingevoerd. De Mentaweier vervaardigt ze echter ook zelf; dat is dan een werk voor de vrouwen, die het daartoe benoodigde garen winnen uit de boombastvezels van de menindjau (gnetum gnemon).

Een heele gebeurtenis in het leven van den Mentaweier is de krabbenvangst, die plaats heeft bij volle maan. Dan trekken geheele kampongs er op uit, mannen zoowel als vrouwen. Slechts weinigen blijven achter. De grootste prauwen worden tevoorschijn gehaald en opgetuigd met mast en zeilen, terwijl een groote voorraad korven wordt medegenomen (om de krabben in te verzamelen), benevens een hoeveelheid levensmiddelen voor eenige dagen. Soms wordt op de prauw nog een afdakje van atap gebouwd. Deze groote prauwen kunnen soms 20 en meer personen bevatten. Het is werkelijk een interessant gezicht, zoo'n vlootje van die prauwen te zien uitvaren. Als de wind niet toelaat de zeilen te gebruiken, dan hanteeren tientallen rappe handen de roeispanen (pagaaien), en doen de ranke vaartuigjes snel vooruitschieten. Vroolijk en luidruchtig gepraat en gelach klinkt uit de prauwen, nu en dan

onderbroken door een langgerekt geluid of door een eentonig geneuried wijsje. Allen zijn vol goeden moed, en verheugen zich reeds bij voorbaat op den te vangen buit.

Het vlootje zet koers naar het een of ander strand, waar men veel krabben weet. Daar ontscheept men, of wacht men in de prauwen het vallen van den avond af. De krabben houden van licht, en loopen bij het volle maanlicht bij massa's over het strand. Bovendien zijn ze bij het van nabij zien van een lichtbron a. h. w. gefascineerd, en blijven dan stil staan.

Nu begint de pret van het vangen. Het visschersgezelschap verspreidt zich over het strand; elkeen is voorzien van een brandende fakkel en van een tang, vervaardigd van een dubbelgeslagen reep bamboe; bovendien wordt op den rug een korf gedragen. Nu worden de fakkels dicht bij den grond gehouden; nieuwsgierig komen de krabben aangeloopen, om vlak bij het licht van de fakkels zich onbeweeglijk te houden. Dan grijpt men ze met de tang, en werpt ze over het hoofd heen in den mand op den rug. Zoo wordt een groot gedeelte van den nacht doorgebracht.

Op een afstand gezien, levert zoo'n krabbenvangst een fantastisch gezicht op. Men ziet de talrijke fakkels zich als dwaallichtjes over het strand bewegen en zou daar geen menschen vermoeden, ware het niet, dat nu en dan een schreeuw of gezang weerklonk.

Na eenige dagen keert de visschende gemeente huiswaarts, «de kielen zwaar belaân» met krabben.

Voortbrengselen. De voortbrengselen van de Pageh-eilanden zijn van geringe verscheidenheid en nagenoeg alle reeds vermeld, hetzij bij de beschrijving van de plantenwereld, dan wel van de cultures.

Voor den uitvoer zijn van het meeste belang klapper en rotan. Rotan zoeken is een vrij zwaar werk, weinig naar den zin van den Mentaweier. Daarom laat hij dit liever over aan den Maleier, die bij het zoeken naar rotan tevens damar verzamelt.

Reeds is vermeld, dat de klappers voor den Mentaweier een voornaam betaalmiddel vormen, wanneer hij zich iets van de vreemde handelaren wenscht aan te schaffen. Deze handelaren voeren groote hoeveelheden klapper uit, na ze vooraf tot copra

verwerkt te hebben. Deze wordt verscheept naar Padang, waar Europeesche en Chineesche handelshuizen ze opkoopen, en vanwaar ze veelal verhandeld wordt naar de Straits.

De op de Pageh-eilanden gewonnen rotan volgt met scheepsladingen denzelfden weg.

Een ander voortbrengsel, alleen voor uitvoer bestemd, is tripang die door Maleiers verzameld wordt.

Ook moet hier vermeld worden schildpad, gretig door de handelaren opgekocht. Het bruikbare schildpad levert alleen de zeeschildpad, waarvan het vleesch door de Mentaweiers als lekkernij gegeten wordt.

Verder verzamelen de Chineezen haaienvinnen, een voor hen bijzondere delicatesse, die via Padang haren weg vindt naar China.

Dan vindt men er nog was van wilde bijen; voorzoover mij bekend is, komt dit artikel niet voor uitvoer in aanmerking.

De eilanden brengen veel sago voort, doch dit product is uitsluitend bestemd voor consumptie door de bevolking.

Handel. Omdat de Mentaweische bevolking op een lagen trap van beschaving staat, en zichzelf niet kan voorzien van velerlei nuttigs en fraais, heeft er een levendige handel plaats. Maleiers en Chineezen van Sumatra (voornamelijk van Padang) hebben hier en daar aan de kust een huisje gebouwd met een magazijn er bij, en soms nog een afzonderlijke loods voor het opschuren van copra e. d. g.

Daar in hun kleine nederzetting hebben de handelaren in voorraad: ijzeren gereedschappen, rijst, zout, suiker, kleedingstukken, geweven stoffen, petroleum, kookpannen, braadpannen, lampen, houten koffers, kralen, spiegeltjes, koekjes, biscuit, bamboehoeden, vischtuig, touw, spijkers, tabak, lucifers, koperdraad, aardewerk, messen, enz. enz. Hunkerend van verlangen staat soms de Mentaweier naar al dat fraais en nuttigs te kijken, in zijn binnenste een strijd voerend, of hij daar klappers zal brengen, om zich het een en ander aan te schaffen, dan wel of hij terug zal keeren naar zijn kampong en zich aan een zalig nietsdoen, zal overgeven.

Tot vóór korten tijd was geld als ruilmiddel onbekend op de Pageh-eilanden; zoo waren èn kooper èn verkooper genoodzaakt, goederen te ruilen. Thans is die toestand in zooverre

veranderd, dat de Mentaweier overal geld aanneemt als betaalmiddel. Hij geeft het echter zelden of nooit meer uit, en zoodoende blijft hij zijne inkoopen in natura betalen. Vele Mentaweiers scheppen er behagen in geld op te zamelen, niet om dit op nuttige wijze te besteden, doch om het thuis ergens weg te stoppen. Groot is hun vreugde, als zij eenig klein geld bijeen hebben, en dit kunnen wisselen tegen grootere muntsoort. Zoo kwamen sommigen dagen ver roeien naar mijn standplaats, om hun opgezameld geld te kunnen omzetten in een kwartje of in een gulden! Velen van die numismatisch aangelegden overwinnen hunne apathie, en steken een enkele keer de handen uit de mouwen, halen klappers, rotan en vruchten, of vangen visch en verkoopen die tegen geld.

Hieruit blijkt hoe het geld «opvoedende kracht» bezit, en een middel is, om den Mentaweier tot arbeiden te brengen. Ten einde in deze richting verder te werken, riep ik te Lawang Toengkoe een Zaterdagschen marktdag in het leven. In een eenvoudige pasarloods nabij het strand hadden de Mentaweiers gelegenheid alles aan den man te brengen, wat zij wilden verkoopen. De eerste pasardag reeds bracht een honderdtal Mentaweiers samen, allen glimlachend om het vreemde, onbekende gebeuren. Met bewonderenswaardig geduld bracht een politie-soldaat eenige orde onder de slechts half-begrijpende menschen, zoodat ongeveer gelijksoortige koopwaar bijeen was uitgestald. De meesten hadden klappers meegebracht; een welkome waar voor de militaire bezetting vormden visch, vruchten (w. o. pisang) en lombok. Daar waren enkelen, die een haan of een kip te koop boden; velen (voornamelijk knapen) verkochten kippeneieren. Anderen hadden wat groenten medegebracht: cassave-bladeren en katjang pandjang (Vigna sinensis). Midden tusschen die allen zat, dom lachend, een Mentaweier gehurkt, als eenig artikel voerend een landschildpad, vastgebonden aan zijn grooten teen! Een ander was verschenen met één laboe (soort pompoen), waarvoor hij een gulden vroeg, ofschoon die met tien centen ruim betaald zou zijn geweest. Over het algemeen heerschte er een zucht tot overvragen, die storend werkte op den verkoop. Na verloop van eenige weken normaliseerden de prijzen zich van zelf.

Deze pasardag was den vreemden handelaren natuurlijk een doorn in het oog. Hier was een gecontrôleerde markt, waar met

geld betaald werd, dus waar hunne ruilartikelen ondienstig waren. Hier kreeg de Mentaweier veel hoogere prijzen in geld, dan hij anders in ruilgoederen ontving. En nu stond de Mentaweier moreel sterker tegenover Maleiers en Chineezen; omdat hij, bij door hen te laag geboden prijzen, steeds kon dreigen, zijne klappers, enz. ter hoofdplaats aan de markt te brengen.

Als vreemde handelaren werden tot nu toe slechts Chineezen en Maleiers genoemd. Doch ook was ter hoofdplaats een kleine toko gevestigd, eigendom van een Hollander, maar gedreven door een Maleischen zetbaas. De eigenaar van die toko had eenige motorbooten in de vaart tusschen Sumatra en de Mentawei-eilanden, terwijl hij tevens erfpachter was van het eilandje Sandion.

Nijverheid. Van een eigenlijke nijverheid kan bij den Mentaweier niet gesproken worden. Ik zal dus volstaan met een opsomming van de voorwerpen, door het volk vervaardigd, waarbij kan blijken, in hoeverre daarbij eenige kunstzin tot uiting komt.

Een groote behendigheid heeft de Mentaweier in het werken met de bĕlioek. Hiermede houwt hij zijne prauwen uit zware boomstammen, bij welke werkzaamheid ook zijn parang (kapmes) diensten bewijst. Die prauwen, uit één stuk, zijn dus niet anders dan uitgeholde boomstammen. Met de bĕlioek vervaardigt hij ook balken en stijlen, die een enkele keer wel eens een ornament dragen. Zoo vindt men in de oemah sabeoe soms een dwarsgebint, waarvan de uiteinden verloopen in een gesneden vogelkop. Den vogel hebben we reeds als ornament ontmoet bij de tatouage. Soms vindt men een vogelmotief gesneden in een plank, die dienst doet als deur of als wandgedeelte.

Uiteinde van een bintbalk.

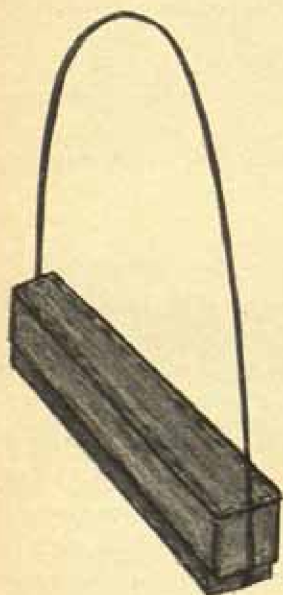
Ander snijwerk vindt men in houten beeldjes en in menschelijke figuren, als reliefwerk aangebracht op het voorvlak van houten stijlen.

Getrouwe nabootsing van een vrouwelijk beeld aan de bovenzijde van de trap van de oemah sabeoe te Taikako (Noord-Pageh).
$\frac{1}{8}$ ware grootte.
(Coll. Koloniaal Instituut).

Houten beeld, een manspersoon voorstellende; getrouwe nabootsing van het beeld aan de bovenzijde van de trap van de oemah sabeoe te Taikako (Noord-Pageh).
$\frac{1}{8}$ ware grootte.
(Coll. Koloniaal Instituut).

Doos. (Schaal 1 : 15).

Voor zijne kinderen snijdt de Mentaweier wel eens een klein prauwtje, om als speelgoed te dienen. Dit is van hetzelfde model als de groote prauwen. In de prauwen ziet men soms een waterschep, uit één stuk gesneden van een blok hout.

Van bamboe worden groote en kleine kokers gemaakt, welke de Mentaweier gebruikt bij wijze van reistasch, als hij zich buiten de kampong begeeft. Deze kokers dragen geen versiering, zooals de pijlkokers.

Uit de bladscheede van den niboengpalm vervaardigt de Mentaweier langwerpige doozen met deksel, hetzelfde doel hebbende als de bamboekokers, en die aan een koord over den schouder gedragen worden.

De Mentaweier heeft eenig begrip van

vlechtwerk. Van gespleten bamboe en rotan vlecht hij manden, draagkorven en vogelkooien. Het vlechten van matten kent hij echter niet. Wel gebruikt hij soms een slaapmat, doch deze wordt vervaardigd van geklopte boomschors.

Fijn snijwerk vindt men in schelpwerk, dat voorkomt aan de halsversieringen.

Kleurwerk treft men aan bij de in oemah sabeoe opgehangen hertengeweien en botten, darmen en blazen van herten en apen. Deze voorwerpen nl. zijn soms bestreken met een gele of zwarte verfstof. Sierlijk is dit werk niet; het bepaalt zich tot eenvoudige lijnen of krullen.

Van boombastvezels wordt een ruw soort garen vervaardigd. Ook maakt men touw van reepen boombast, die vooraf door kloppen soepel gemaakt wordt.

De Mentaweier weet zelf zijn zeilen voor de prauwen te vervaardigen, d. w. z. het (dunne) zeildoek koopt hij bij de handelaren; dit snijdt hij op de vereischte afmeting en hecht voor zoo ver noodig de banen aaneen. Soms ook ziet men kleinere zeilen, verkregen door samenvoeging van oude en nieuwe lappen van allerlei kleur.

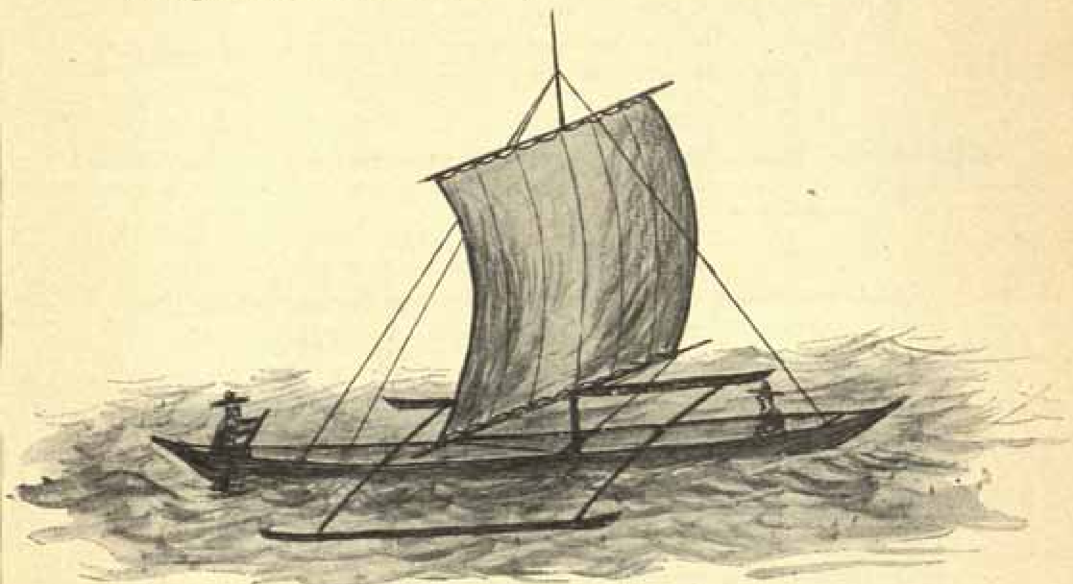
Een proeve van lederbereiding treft men aan bij inlandsche trommen. Deze voorwerpen, waarvan de ketel bestaat uit een rond, uitgehold stuk boomstam, zijn aan één zijde bespannen met een leersoort, afkomstig van herten-, slangen- of leguanenhuid. Dit leer is niet gelooid, doch geprepareerd door drogen in de zon, terwijl de hertenhuid bovendien zorgvuldig ontdaan wordt van de haren.

De door den Mentaweier vervaardigde kleedjes en versierselen hebben we reeds eerder leeren kennen.

S c h e e p v a a r t. De Pageh-eilanden zijn niet rechtstreeks aangesloten aan de groote stoomvaartlijnen. Wel wordt de standplaats van den civiel gezaghebber op Siberoet aangedaan door de booten der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij. Van daar uit wordt een scheepvaartverbinding met de Pageh-eilanden onderhouden door een motorschoener, die uitsluitend voor militaire en bestuursdoeleinden dient.

De Maleische en Chineesche handelaren beschikken over zeewaardige zeilprauwen in vereenigd- of individueel bezit. Met deze vaartuigen varen zij tusschen de Pageh-eilanden en Sumatra heen en weer.

De Mentaweier beschikt slechts over kleine prauwen (uitgeholde boomstammen), waarvan de grootste weliswaar een twintigtal personen kunnen dragen, maar die slechts in zooverre

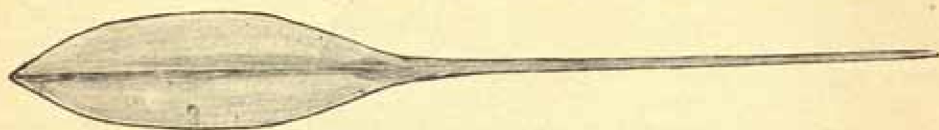
Mentaweische prauw met zeil en vlerken.

zeewaardig zijn, dat men er bij kalm weer van de Pageh-eilanden naar Sipora kan oversteken. Er valt echter niet aan te denken met die vaartuigen, waarvan de bootrand slechts eenige handbreedten boven water uitsteekt, Padang te bereiken. Zij liggen buitendien zeer wankel op het water; bij een weinig overbelasting naar bakboord of stuurboord hellen ze over, en dreigen om te slaan. De Mentaweier is zeer bedreven in het houden van evenwicht in zijn prauw, en zal zelden met zijn bootje omslaan zoolang hij de rivieren bevaart, doch nauwelijks komt hij op zee, of hij bindt de vlerken aan zijn vaartuig. En dit is op het min of meer rumoerige water wel noodig. De vlerkprauw ligt vrij vast, en kan betrekkelijk goed zee bouwen, vooral wanneer het scheepsboord wordt verhoogd met een rand van harde boomschors of van palmscheeden. Dan slaat het zeewater niet spoedig binnen, ook al vangt het zeil veel zijwaartschen wind.

De geliefkoosde houding van den Mentaweier, in zijn prauw varend, is knielend. De onderbeenen liggen daarbij op den

bodem van de prauw, terwijl de bovenbeenen op de onderbeenen zijn samengevouwen, zoodat zijn zitvlak rust op de hielen. Het geheele lichaam schijnt dan één te zijn met het vaartuig, en het evenwicht gaat nooit verloren.

De boot wordt voortbewogen met behulp van roeispanen, die den vorm hebben van een puntigen lepel, en als pagaai

Roeispaan. Schaal 1 : 12.

gebruikt worden. Zit de Mentaweier alleen in een prauw, dan roeit en stuurt hij tegelijk met zijn pagaai. Zijn er meerdere menschen, dan is het de achterste persoon, die met zijn roeispaan het vaartuig stuurt. Sommige groote prauwen hebben een afzonderlijk roer, dat in vorm niet veel verschilt van een gewone roeispaan.

Mannen, vrouwen en zelfs kinderen zijn zeer bedreven in het roeien, en haast onvermoeid. Zoo goed als alle verkeer heeft over water plaats; loopen doet de Mentaweier weinig. Men zou derhalve verwachten, dat de Mentaweier slecht ter been is. Mijne ondervinding met enkele Mentaweiers, die mij als gids dienden, is echter, dat zij hoogst ervaren woudloopers zijn.

Nog een enkele opmerking naar aanleiding van de weinige zeewaardigheid der Mentaweische prauwen. Aannemende de conclusies, hiervoren vermeld, moet men tot de erkenning komen, dat in vroeger tijden de Mentaweiers beschikten over zeebouwende schepen. Wellicht maakten zij toen ook gebruik van de prauwen, zooals zij die thans hebben, doch daarnaast moeten grootere vaartuigen bestaan hebben, uit planken gebouwd, voorzien van zware zeilen, enz. Het volk moet dus in die tijden tamelijk ervaren timmerlieden tot zijne beschikking gehad hebben.

Voedingsmiddelen. De voedingsmiddelen van den Mentaweier zijn grootendeels reeds eerder hier en daar beschreven. Zijn hoofdvoedsel is kladi, die gekweekt wordt op drassige velden. Het is een knolvrucht; de knollen worden in bamboes boven het vuur gaar gekookt en vormen dan een grauwwitte zelfstandigheid.

Naast kladi gebruikt hij ook zeer veel sago, dat gewonnen wordt uit den sagopalm. De boom wordt daartoe geveld en in blokken gehakt. Deze brokstukken worden eerst in stroomend water geweekt en daarna gespleten; vervolgens wordt het merg losgeklopt of geraspt en verzameld.

Verder wordt bij de maaltijden veel klapper gebruikt en oebi (een wortelvrucht). Overigens bevat het vegetarisch gedeelte van het Mentaweisch menu alles wat het land op dit gebied oplevert.

De Mentaweier nuttigt het vleesch van varkens, kippen, apen en van badjings (inlandsche eekhoorns).

Vleesch is voor den Mentaweier geen dagelijksch voedsel (voor den gehuwden man alleen bij poenèn). Wel echter visch, krabben en garnalen. Soms nuttigt hij schildpadvleesch of inktvisschen. Ook haaienvleesch versmaadt hij niet. Een lekkernij voor hem vormen de larven van den paalworm.

Overigens gebruikt de Mentaweier de voedings- en genotmiddelen, die bij de handelaren verkrijgbaar zijn. Op tabak is hij bijzonder verzot. Hij rookt die, gerold in een gedroogd nipah-blad, of wel in een gewoon boomblad. Ook wel in sigaretten-papier. Heeft hij niets anders, dan draait hij zijn «sigaret» in een gewoon stuk papier. Zoo'n «sigaret» heeft dikwijls de grootte van wat wij een «kloeke» sigaar noemen. Een enkele geavanceerde Mentaweier rookt wel eens tabak in een pijp. Tabak kauwen is hem onbekend, evenals sirih pruimen.

Daar de Mentaweiers geen melkvee bezitten, kennen zij ook het gebruik van melk niet. De enkelen onder hen, die ik melk liet proeven, verklaarden eenparig, dat die afschuwelijk smaakte.

HOOFDSTUK VI.

Stamleven; huwelijk; erfrecht; rechtspraak; eed.

Stamleven. Het Mentaweische volk leeft in kampongs, waarvan de grootere weer verdeeld zijn in *oemah*'s. Een oemah of een niet onderverdeelde kampong is te beschouwen als één familie, niet gebonden door banden des bloeds, maar door hetzelfde besef, waardoor kudden dieren bijeengehouden worden. De bevolking van een niet onderverdeelde kampong vormt op zichzelf ook een oemah.

Een regeerend vorst bestaat niet op de Pageh-eilanden. ook hebben kampong noch oemah een regeerend of besturend Hoofd.[1] Elke oemah is een op zichzelf staand geheel, hare leden vermaagschappen zich onderling. De oemah's van eenzelfde kampong hebben wel omgang met elkander, doch zelden met andere kampongs of oemah's.

Komt het een enkele maal voor, dat een man een vrouw huwt uit een andere kampong, dan is en blijft hij in de nieuwe kampong vreemdeling. Weliswaar krijgt hij gratis een stuk grond in bruikleen, en mag hij daarop een huis zetten en planten wat hij verkiest, maar vreemdeling blijft hij. Sterft zijn vrouw kinderloos, dan zijn alle banden met de kampong verbroken en kan hij gaan. Anders echter wordt de zaak, wanneer hij zich burgerrecht verschaft door aankoop van eigendommen in de kampong. Dan houdt hij op, vreemdeling te zijn.

Omtrent de voormannen der kampong is reeds het een en ander vermeld in Hoofdstuk II.

De kampongs toonen volstrekt geen solidariteit, een punt van belang, wanneer wij eventueel gedwongen zijn, de wapens tegen het volk op te vatten. Wanneer bv. een kampong verzet pleegt, dan bestaat er oorlog tusschen *die* kampong en de «kompenie». Andere kampongs, zelfs de dichtbij gelegene, zullen zich onzijdig houden; de strijd hunner buren is hunne zaak niet. Zoodoende zullen wij nooit met een groote troepenmacht behoeven te ageeren, tenzij verscheidene kampongs tegelijk (elk om verschillende redenen) in verzet komen.

Huwelijk. Het Mentaweische volk kent de instelling van het huwelijk, doch hiernaast neemt de z.g. wilde echt een veel voornamere plaats in.

Wanneer de Mentaweische jongeling het met een meisje eens is, gaan zij samenleven. De ouders, hoewel bekend met dien omgang, worden hierin niet gekend. Reeds op 13 à 14-jarigen leeftijd leeft het Mentaweische meisje in vrije liefde en wisselt meermalen van minnaar. Krijgt zij kinderen bij één of meer mannen, dan is dit volstrekt geen schande; haar vader ver-

---

[1] Een vorst schijnt nooit op de Mentawei-eilanden bestaan te hebben. Men behoeft de verhalen der Oostersche volken in het algemeen slechts na te gaan, om dadelijk gewaar te worden, dat vorsten, prinsen en princessen daarin de eerste plaats innemen; bij de Mentaweische verhalen vindt men zulks niet.

heugt zich zelfs daarover. Wil een jongeling huwen, dan bekommert hij zich er niet om, hoe zijn aanstaande vroeger geleefd heeft; het is voor hem ook geen bezwaar, dat zij reeds kinderen heeft.

Bij het Mentaweische huwelijk wordt door den jongeling geen koopsom betaald, evenmin worden geschenken van hem geëischt. Alleen geeft hij kralen en andere kleinigheden aan zijne geliefde, om hare genegenheid te winnen. Verder helpt hij zijn toekomstlgen schoonvader nu en dan bij zijn werk, bv. bij het maken van een prauw, of hij brengt hem als geschenk wat tabak, klappers, een bĕliock of iets dergelijks.

De vader van den trouwlustigen jongen man gaat met dezen naar den vader van het meisje (bij ontstentenis van den vader treedt een der naaste mannelijke bloedverwanten op), in wiens huis zich ongeveer het volgende gesprek ontwikkelt:

«Vriend, gezel, het is U niet onbekend, dat mijn zoon een «huis gebouwd heeft. Hier is hij, hij wil Uwe dochter huwen. «Zij willen elkaar wederkeerig hebben, het is nu eenmaal hun «voornemen en zoodoende komen wij hier, om er over te «spreken indien gij wilt.»

Dan antwoordt de ander, ironisch en bescheiden:

«Ja goede vriend, gezel, het is goed! Willen onze kinderen «zoo dom zijn, laat hen begaan. Ze hebben het zelf gewild, «het is hun eigen schuld. Wat mijne dochter betreft, ze is nog «een naief, dom ding [1]; ze kan niet koken, niet visschen, geen «kladiveld bebouwen, waarvan moeten die beiden leven? Maar «als ze willen huwen, laat hen begaan, ze moeten het zelf weten.»

Nu gaat het aanstaande echtpaar naar het huis van den jongen man en legt zich daar te slapen. Daarna wordt afgewacht, of de volgende dag wel gunstig zal zijn. De voorwaarden voor een gunstigen dag zijn, dat in den daaraan voorafgaanden nacht niet het vallen gehoord wordt van een boom of van een zwaren boomtak, niet het gekrijsch van een aap weerklinkt en niemand in de kampong sterft.

Is aan deze voorwaarden voldaan, zoodat de komende dag gunstig is, dan komen den volgenden morgen de vrouwelijke verwanten van de bruid hare bezittingen in het huis van den bruidegom brengen: kralen, eetwaren, stukken goed, kookgerei, enz. Nu begint het poenèn; allen tooien zich met bloemen,

[1] Dat naieve ding heeft soms al verscheidene kinderen!

kralen, enz., er wordt eten toebereid en een kip den huisgeest ten offer gebracht. Dan bidt men om lang leven, om verschoond te blijven van ziekten, om zegen bij den akkerbouw en bij het visschen, enz. Daarna wordt opnieuw een kip geofferd (thans in de oemah sabeoe) waarvan uit de ingewanden nagegaan wordt, of de geesten al dan niet gunstig denken over het huwelijk. Nu vraagt de jonge man aan den geest van de oemah, het huwelijk te willen goedkeuren. Als dit afgeloopen is, zetten allen zich aan een gemeenschappelijken maaltijd, na afloop waarvan het huwelijksfeest voor de genoodigden geëindigd is.

Nu moeten de jonggehuwden nog veertien dagen lang poenèn houden, waartoe de aanwezigheid van derden onnoodig is.

De geheele huwelijksplechtigheid gaat buiten bemoeienis van den rimata en den priester om.

De jonge man is nu overgegaan in het kader der gehuwde mannen, meestal tevens is dat der huisvaders. Thans is het gedaan met verschillende vrijheden, hij is onderworpen aan de verbodsbepalingen voor gehuwde mannen. Wordt hij in den gehuwden staat vader, dan staan hem, behalve meerdere werkzaamheden, nog meerdere verbodsbepalingen te wachten. Daarom gaat de jongeling niet spoedig tot een huwelijk over.

Geboorte. Is een vrouw in gezegende omstandigheden, dan moet haar man een menigte voorschriften volgen. Zoo mag hij geen dier dooden, niets planten, geen boom vellen, het veld niet bearbeiden, geen grondwerk verrichten, en over het algemeen geen zwaar werk doen. Ook de vrouw heeft enkele voorschriften op te volgen; o.a. mag zij niets krom of opgerold neerleggen (anders komt het kind krom ter wereld). Doch zij behoeft niet zooveel na te laten als de man; zij toch moet erop uit gaan om levensmiddelen te halen voor het dagelijksch maal. Slechts op het allerlaatst mag zij de kampong niet meer verlaten. Dan komt het grootste deel harer werkzaamheden voor rekening van den man.

Bij de bevalling wordt de kraamvrouw door andere vrouwen geholpen. Wanneer het kind geboren is, dan wordt poenèn gehouden, en den huisgeest een kip ten offer gebracht. Dit wordt gedaan door den vader, in zijn hoedanigheid als huispriester. [1]

[1] Wanneer een ongehuwd meisje een kind ter wereld brengt, dan zorgt haar vader voor dit offer.

De gelukkige vader mag nu in 6 à 7 maanden de kampong niet verlaten; voor elke maand zijn bepaalde poenèn voorgeschreven. De geesten n.l. heeten erg begeerig te zijn naar zoo'n jong wicht. De liefde van de Mentaweiers tot hunne kinderen is bijzonder groot, grenst soms aan het belachelijke. Zoolang het kind nog niet loopen kan, mag het niet alleen worden nedergelegd; 's nachts slaapt het in de armen van de moeder, en over dag wisselen vader en moeder elkaar af bij het dragen van het kind. Wanneer het kind uit handen gelegd zou worden, dan zouden de geesten zich dadelijk op zijn zieltje werpen. Het spreekt vanzelf, dat gedurende al de maanden die de man gebonden is aan de kampong, hij maatschappelijk zeer achteruit gaat; zijn aan haar lot overgelaten ladang b.v. komt vol met onkruid, dat de voedingsgewassen doet verstikken.

Is het kind 3 à 4 dagen oud, dan gaat de moeder er twee maal dagelijks mede naar de rivier, om het te baden. De Mentaweier houdt zulks voor bijzonder gezond; in werkelijkheid vatten de kleine schepseltjes echter dikwijls koude, beginnen te hoesten, en krijgen al spoedig de eerste kiemen van long- en borstziekten.

De moeder zoogt het kind, doch geeft het reeds kort na de geboorte tevens vast voedsel (kladi of pisang), dat eerst door haar goed fijngekauwd wordt, en met een slok water tot een vloeibaar goedje gespoeld wordt. Deze voedering heeft bij voorkeur in de rivier plaats, waarbij de vrouwen tot aan het middel in het water staan; het water, dat het gekauwde voedsel tot brei moet maken, wordt uit de rivier opgeslurpt. Is het lekkers fijn gekauwd en vloeibaar gemaakt, dan spruit de moedermond het over in den kindermond. Dat deze voedingswijze aanleiding geeft tot ontsteking van de teere kinderdarmpjes, laat zich begrijpen.

De zoogende moeder draagt over de buste, vlak boven de borsten, een vast aangesnoerden band, met de bedoeling de capaciteit der borsten op te voeren.

De Mentaweier verafgoodt zijne kinderen, en, ware het hem aan zijn verstand te brengen hoeveel ziekte en sterfte hij teweegbrengt door het vroegtijdige baden en het onzinnige voeden der zuigelingen, hij zou die dwaze gewoonten dadelijk nalaten. Doch raadgevingen noch theorieën werken iets uit tegen zijn bekrompen opvattingen.

De veel te ver gedreven kinderliefde is oorzaak, dat er van

tucht eenerzijds, van gehoorzaamheid anderzijds, geen sprake is. De kinderen doen en laten, wat hun goeddunkt; de ouders denken er niet aan, de bengels met straffe hand te regeeren. Wanneer de ouders hun kinderen een pak slaag zouden geven, dan zou dit oorzaak kunnen zijn, dat de kinderziel op de vlucht gaat, en bijgevolg het lichaam ziek wordt of sterft.

Echtscheiding. Uit de wijze, waarop een huwelijk gesloten wordt, volgt, dat dit uit zuivere liefde voortspruit. Immers, zonder een huwelijk te sluiten, kunnen beide partijen zooveel geslachtsgemeenschap hebben als zij willen; niemand of niets staat hen daarbij in den weg. Van een paar, dat tot een huwelijk besloten is, kan men dus zeggen, dat hen de wil bezielt, voor het verdere leven bijeen te blijven.

Maar, zooals overal ter wereld, komen ook hier ontgoochelingen voor in het huwelijk, en bijgevolg echtscheidingen. Zoo'n echtscheiding gaat zeer eenvoudig in zijn werk: een der echtelieden loopt weg, of wel de vrouw wordt verstooten. De gescheiden vrouw kan geen rechten doen gelden, noch op de kinderen, noch op eenig goed (een vaderrechterlijke instelling dus). In den regel wordt haar uit medelijden een huis en eenig huisraad afgestaan.

Bij de Mentaweiers heerscht strenge monogamie. De jongeling heeft vóór zijn huwelijk in den regel 2 à 3 minnaressen, en bij ieder harer een of meer kinderen. Indien hij een harer huwt, blijven de anderen zitten, tenzij een andere jongeling haar tot minnares kiest. Krijgen zij geen nieuwen minnaar, dan zinken ze tot publieke vrouw, overgeleverd aan de lusten van allerlei mannen, zóó lang tot ze niet meer in trek zijn. In vroeger tijden werden die vrouwen, als zij zoover gekomen waren, opgehangen of de kampong uitgejaagd.

Overspel komt veelvuldig voor; ook de meisjes, die een vasten minnaar hebben; staan voor andere mannen klaar. De vader zelf moedigt zijn dochter tot geslachtsgemeenschap met verschillende mannen aan. Zulke onzedelijkheid staat wel als schande te boek, doch niemand neemt er aanstoot aan, omdat iedereen zich eraan schuldig maakt.

Oudtijds werden de meisjes, die zich niet aan mannen wenschten te geven, als heksen beschouwd, en door de jongelingen opgehangen.

Erfrecht. Het erfrecht bij de Mentaweiers is een ongeschreven adatrecht, dat niet overal op dezelfde wijze geïnterpreteerd wordt. Steeds echter wordt de vrouw bij de verdeeling van een erfenis ten achter gesteld bij den man.

Ten aanzien van het erfrecht staan echtelijke en niet-echtelijke kinderen met elkaar gelijk.

Bij de toepassing van het erfrecht dient men verschillende gevallen te onderscheiden, naargelang van den staat en het geslacht zoowel van de overledenen als van de erfgerechtigden. Het is mij niet mogen gelukken, betrouwbare gegevens te verzamelen omtrent de regels, die in elk afzonderlijk geval gevolgd worden. De eenige maal, dat ik verplicht was, in een erfeniskwestie uitspraak te doen, werden er hooge eischen gesteld aan mijn geduld. De breedsprakige betoogen van klagers en gedaagden namen schier geen einde. Geruimen tijd duurde het, eer ik van niet-belanghebbenden bij deze erfenis voldoende inlichtingen verkregen had, om volgens recht en billijkheid uitspraak te kunnen doen.

Bij gebrek aan meer gegevens zij hier slechts vermeld de normale loop van zaken, wanneer kinderen de erfenis hunner ouders hebben te verdeelen.

Het geringste gedeelte van de nalatenschap komt aan de dochters, en wel dat gedeelte, dat zich het meest voor vrouwen eigent, t. w. het kladiveld, het huis- en kookgerei, e. d. g. Het aandeel van de zoons bestaat uit het huis, de prauwen, het vischtuig, de wapens, de gereedschappen, den pisangtuin, den klappertuin, enz. Geweven stoffen, kralen, enz. worden in den regel gelijkelijk tusschen zoons en dochters verdeeld. Zijn er geen zoons, dan erven de mannelijke verwanten dit alles. Zijn er gehuwde dochters, dan hebben de schoonzoons geen recht op iets uit de nalatenschap (wel de dochters zelve); de schoonzoon behoort niet tot de mannelijke verwanten, die erfgerechtigd zijn bij ontstentenis van zoons. Wel kan de schoonvader bij zijn leven b.v. een gedeelte van zijn klapperaanplant aan zijn schoon vermaken, doch de erfgerechtigde mannelijke verwanten moeten daartoe hunne toestemming geven.

Juist de verdeeling van den klapperaanplant geeft dikwijls aanleiding tot oneenigheden, omdat de welstand van den Mentaweier wordt afgemeten naar het aantal zijner klapperboomen. Die oneenigheden zijn oorzaak van langdurige veeten,

want in deze materie kent de Mentaweier geen rechterlijke uitspraak (van den rimata b.v.). Een enkele maal trekt hij de stoute schoenen aan, en brengt hij de zaak voor bij ons bestuur.

Wanneer een kind te jong van jaren is om zijn erfdeel te aanvaarden, dan wordt dit voorloopig beheerd door zijn grootouders, of, bij ontstentenis van die, door andere verwanten. De beheerders genieten dan het vruchtgebruik van dat erfdeel.

Rechtspraak. In een vrijwel ongeordende maatschappij als de Mentaweische kan van een vaste regeling omtrent de rechtspraak kwalijk gesproken worden. Bepaalde rechters of rechtsprekende lichamen hebben nooit bestaan. Men was van ouds zijn eigen rechter en deed recht naar oogenblikkelijke inzichten of wel naar gebruiken of antecedenten.

Nu het volk onder geregeld bestuur is gebracht, is het uit met het zelfberechten van zaken. De magistraat heeft echter te bedenken, dat het volk nog niet rijp is om berecht te worden volgens het wetboek van strafrecht zooals elders. Geringe diefstallen b.v. te straffen met gevangenisstraf, zou niet beleidvol zijn, want hoewel het volk over het algemeen eerlijk is, beschouwt het diefstal niet als een zwaar misdrijf.

Wellicht komt het nu en dan nog voor, dat de Mentaweier zichzelf recht verschaft in onbeduidende zaken, maar over het algemeen brengt hij zijne geschillen voor bij ons bestuur. En vermakelijk is het, soms een aanklager te hooren beweren, dat hij kennis komt geven van een geschil, doch niet met de bedoeling dat de aangeklaagde gestraft zal worden!

Doodslag werd vroeger, ingevolge de bestaande bloedwraak, met den dood gestraft. Overigens werd de doodstraf slechts toegepast op heksen, die opgehangen of doodgemarteld werden.

Bij echtbreuk had de bedrogen echtgenoot het recht, zijne vrouw of haren belager te dooden. Meestal echter volstond hij ermede, zijne vrouw te verstooten.

Diefstal werd berecht door den dief ook wat af te nemen, of ook wel werd deze door den bestolene afgerost. Maakte een dief het te bont, door herhaalde diefstallen te plegen, dan werd hij de kampong uitgejaagd.

Bij een heksenproces stond veelal hebzucht op den voorgrond; vermogende personen (n.l. die een grooten klapperaanplant bezaten) werden dikwijls opzettelijk als heksen beschouwd, opdat

men zich na hunne terechtstelling van hunne bezittingen zou kunnen meester maken.

De «criminaliteit» uit zich heden ten dage meestentijds in het niet of niet behoorlijk nakomen van gegeven bestuursbevelen, welke tekortkoming, wanneer zij niet van al te ernstigen aard is, gewoonlijk wordt gestraft met boete of met tewerkstelling, hetzij op de bestuurshoofdplaats van het eigen ressort, hetzij te Siberoet. Bij recidive of bij het plegen van zware vergrijpen ondergaan de Mentaweiers gevangenisstraf te Padang of worden zij als bannelingen naar andere plaatsen gezonden. Het ondergaan van straf, ver van huis, van familie en van kamponggenooten, vindt de Mentaweier een der grootste rampen, die hem kunnen treffen.

Eed. In den loop van een proces komen natuurlijk meermalen tegenstrijdige verklaringen voor. Men krijgt dan meestal een goede oplossing, door de betrokken personen hunne verklaringen te doen herhalen in tegenwoordigheid van het kamponghoofd, den rimata en eenige ouden van dagen hunner kampong. In den regel komt dan de waarheid voor den dag. Blijven de verklaringen desondanks tegenstrijdig, dan dient de eed geëischt te worden. De Mentaweische eed bestaat hieruit, dat de eedaflegger een stuk hout of bamboe neemt, en dit met zijn kapmes aan splinters slaat. Bij elken houw verklaart hij, dat de geesten hem mogen vermorzelen gelijk hij dit stuk hout doet, en hem allerlei straffen mogen brengen, indien hij onwaarheid spreekt.

HOOFDSTUK VII.

Onderwijs en Zending.

Eerst in den loop van het laatste tiental jaren heeft het Mentaweische volk kennis gemaakt met onderwijs en wel nadat de zending zich gevestigd had op de Pageh-eilanden. De zendelingen hebben een school opgericht op het zendingstation te Nemnemleleoe. Bovendien hebben enkele kampongs een eigen school, eveneens door zendelingen opgericht. Het onderwijs wordt gegeven, behalve door de zendelingen zelf, door Bataksche christen-onderwijzers.

De scholen worden uitsluitend bezocht door jongens. Het onderwijs, dat in de Mentaweische taal wordt gegeven, omvat de volgende leervakken: lezen, schrijven, rekenen, zingen, aardrijkskunde, Maleische taal en godsdienstonderricht. De scholen hebben bewezen, dat «jong Mentawei» niet onbevattelijk is Kleine dreumessen kunnen soms reeds vlot lezen en netjes schrijven. En wie het krijschend en valsch gezang van kinderen op andere inlandsche scholen gehoord heeft, dien valt het hier op, hoe maatvast en vrij zuiver de kinderen zingen.

Wanneer de jonge Mentaweier de school doorloopen heeft, dan gaat, jammer genoeg, zijne opgedane kennis weer verloren, doordat het geleerde niet wordt onderhouden.

Deze te betreuren toestand zal blijven bestaan, zoolang de Mentaweier zich niet een werkkring zoekt, waarin hij het geleerde kan toepassen. Zoo'n werkkring zou hij voorloopig slechts kunnen krijgen op een der bestuurshoofdplaatsen, of nog verder van huis: op Sumatra. Doch eer hij ertoe te bewegen is, zoover weg te gaan, en dat enkel, om een werkzaam leven te leiden, zal hij zijne heidensche gebruiken en zijne indolentie ter zijde gezet moeten hebben.

Aan de straat Sikakap, een paar kilometer bewesten Sawang Toengkoe, bevindt zich het zoo even reeds genoemde Nemnemleleoe, het établissement van het Rijnsche zendinggenootschap, alwaar twee zendelingen wonen. Deze mannen, die familie, haardstede en beschaafde maatschappij vaarwel gezegd hebben, om God's woord onder de heidenen te verkondigen, leiden daar een sober, eenzaam bestaan, dat ieder ander weinig benijdenswaard voorkomt. Doch *zij* prijzen zich gelukkig, hun arbeid te mogen verrichten, en zij werken met opgewektheid en met onverdroten ijver.

Slechts hij, die kennis heeft gemaakt met de heidensche gebruiken, het vastgewortelde bijgeloof en het conservatisme van den Mentaweier, kan beseffen, welke reuzentaak daar voor de zending is weggelegd.

Neemt men in aanmerking, dat de zendelingen dagreizen ver van kampong tot kampong trekken, te voet of per prauw [1],

[1] De Mentaweische prauw is voor den Europeaan een afschuwelijk vervoermiddel. Men is gedoemd om uren lang in dezelfde houding te zitten, heeft dikwijls zelfs geen gelegenheid, de opgetrokken knieën eens uit te strekken, en is blootgesteld aan weer en wind. Het weldadige gevoel, dat men heeft, wanneer men na een roeitocht van soms 6 à 8 uren, op den vasten wal de beenen kan verzetten, laat zich beter denken dan beschrijven.

en voegt men daarbij het niet zeer gezonde klimaat, dan komt men tot de gevolgtrekking, dat aan hun physiek geen geringe eischen gesteld worden.

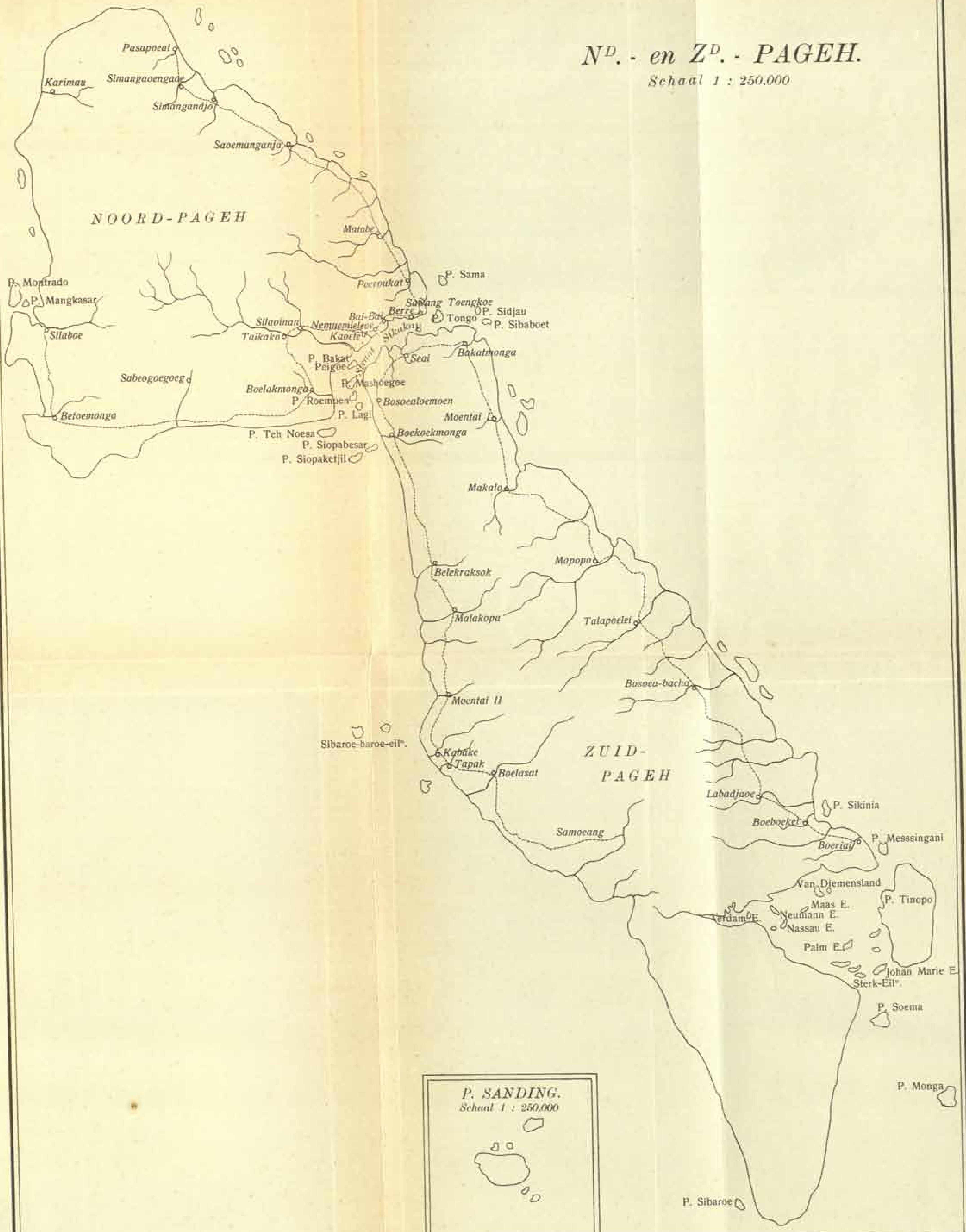
Geen ontbering is den zendeling te groot, geen afstand is hem te ver, wanneer hij den Mentaweier met raad en daad kan helpen. Gaarne ziet men hem komen, den «toewan pendita», den raadgever, den medicijnmeester, wanneer zijne diensten noodig zijn. Doch men meene niet, dat die arbeid op prijs gesteld wordt; de Mentaweier is nu eenmaal niet dankbaar van nature! Maar de zendeling streeft naar geen dank, en helpt gaarne opnieuw, waar hij met ondank werd beloond.

Als de Mentaweier des Zaterdags, bij het vallen van den avond, van het zendingstation het bescheiden klokje hoort beieren, dan weet hij, dat de week ten einde spoedt. Dan weet hij, dat «toewan pendita» hem den volgenden morgen verwacht in het lokaaltje, waar het woord verkondigd wordt van den God, dien de blanke man vereert. Sommigen, velen soms, maken zich des Zondagmorgens op naar het kerklokaal, deels uit vriendschap voor de zendelingen, deels uit belangstelling voor- of nieuwsgierigheid naar hetgeen gesproken zal worden. Uit overtuiging echter gaat niemand.

In hunne pogingen, om den Mentaweier tot den waren God te bekeeren, hebben de zendelingen tot nu toe geen dadelijk succès gehad. Na een tiental jaren hebben zij het zóóver gebracht, dat het tot den Mentaweier is doorgedrongen, met welk doel zij gekomen zijn, en wat de Christelijke leer wil. Zijn heidendom vaarwel zeggen, deed de Mentaweier echter niet. Wel zijn er enkelen onder hen, die geneigd zouden zijn, het Christendom te omhelzen, doch die vreezen de minachting, de wraak der anderen.

Nog tal van jaren zal het duren, eer de zending den Mentaweier tot christen gemaakt heeft. Eerst dan, als hij van zijn heidensche gebruiken heeft afscheid genomen, kan er een bruikbaar mensch uit hem groeien. Dan zal hij zich kunnen ontpoppen als handelsman, als werkman, als ambachtsman, en zal hij zich het genoten onderwijs ten nutte kunnen maken.

INHOUD.

Nᴰ. - en Zᴰ. - PAGEH.
Schaal 1 : 250.000
NOORD-PAGEH
ZUID-PAGEH
Pasapoeat
Karimau
Simangaoengaoe
Simangandjo
Saoemanganja
Matabe
Poeroukat
P. Sama
P. Montrado
P. Mangkasar
Silaboe
Silaoinan
Nemuemeleoe
Taikako
Kaoete
Bai-Bai
Berre
Sobiang Toengkoe
P. Tongo
P. Sidjau
P. Sibaboet
Sikakap
Bakatmonga
Seai
P. Bakat
Peigoe
Sabeogoegoeg
Boelakmonga
P. Mashoegoe
P. Roemben
Bosoealoemoen
P. Lagi
Betoemonga
Moentai I
P. Teh Noesa
Boekoekmonga
P. Siopabesar
P. Siopaketjil
Makalo
Mapopo
Belekraksok
Malakopa
Talapoelei
Bosoea-bacha
Moentai II
Sibaroe-baroe-eilⁿ.
Kabake
Tapak
Boelasat
Labadjaoe
P. Sikinia
Boeboeket
Samoeang
P. Messingani
Boeriai
Van Djemensland
Maas E.
P. Tinopo
Neumann E.
Nassau E.
Palm E.
Johan Marie E.
Sterk-Eilⁿ.
P. Soema
P. Monga
P. SANDING.
Schaal 1 : 250.000
P. Sibaroe

EEN JUISTE VERKLARING VAN TWEE PLAATSEN UIT DEN NĀGARAKṚTĀGAMA.

DOOR H. KERN.

Aan de scherpzinnigheid van den Schrijver die zich POERBATJARAKA noemt, hebben wij een belangrijke verklaring te danken van twee verzen uit het gedicht Nāgarakṛtāgama, die tot nog toe misverstaan waren. In 't eerste opstel, getiteld «De dood van Raden Wijaya; eersten koning en stichter van Majapahit» [1] toont hij overtuigend aan, dat mātryaruṇa moet opgelost worden in mā (eigenlijk ma + tri + aruṇa, en dat ma, blijkens Zang 41, strophe 3, moet beteekenen één. De verklaring is zonder twijfel juist. Ter bevestiging deel ik hier meê, dat in 't Sanskrit ma, volgens de Indische woordenboeken, o. a. ook een benaming is voor de «maan» en het is bekend dat alle woorden voor «maan» de cijferwaarde van 1 hebben.

Het sterfjaar van Raden Wijaya is dus niet, zooals ik vermoedde, 1216 Çaka (1294 A. D.), maar 1231 (1309 A. D.)

Dank zij de vernuftige, juiste verklaring van 't jaarcijfer matryaruṇa, wordt ook de oplossing van een andere moeielijkheid vergemakkelijkt, Wij weten namelijk uit Nāgarakṛtāgama Zang I, str. 4, dat Hayam Wuruks geboortejaar gesteld wordt in 1256 Çaka (1334 A. D.). Daar zijne moeder een dochter was van Raden Wijaya, zou zij ongeveer 40 jaar oud geweest zijn, toen haar zoon geboren werd. Zulks is niet volstrekt onmogelijk, maar alleszins onwaarschijnlijk. Nu wij echter weten dat haar vader eerst in 1231 Ç. (1309 A. D.) overleed, is er niets tegen, om te veronderstellen dat zij veel jonger was.

De tweede belangrijke opmerking van POERBATJARAKA betreft den eigenlijken titel van Prapañca's dichtwerk [2]. In Zang 94, 2 staat het vers:

---

[1] Tijdsch. v. Indische T. L. en Vk., D. LVI, 143 vgg.

[2] Tijdsch. als boven, blz. 194.

kweḥ ning deça riniñci don ika minustaka [1] mangarana deça-
warṇnana |

Dit wordt aldus vertaald: «Daar het doel van het schrijven er van de vermelding van de menigte der deça's is, moet het heeten Deçawarṇnana.»

Na deze vertaling, waartegen ik geen bezwaar heb, gaat de Sch. aldus voort: «Hieruit blijkt dus, dat het gedicht Deçawarṇnana heet, en niet Nāgarakṛtāgama. Die laatste naam is dan ook niet in den tekst, doch slechts in den ondergevoegden titel, welke een later toevoegsel zou kunnen zijn.» Het is de vraag of men hier wel van een «toevoegsel» kan spreken; immers in 't HS. wordt slechts als titel «Nāgarakṛtāgama» gegeven. Eerder zou men kunnen denken aan een bijtitel. Hoe het zij, in de Balische overlevering geldt als titel «Nāgarakṛtāgama», en de overlevering moet men niet te gauw ter zijde schuiven. Ook is niet uit het oog te verliezen dat het dichtwerk in hoofdzaak geen beschrijving of vermelding van «deça's» is, maar een verhaal van de rondreis des konings. Eigenlijk beteekent «deçawarṇana», een zuiver Skr. woord, «landbeschrijving», maar moet men uit de bewoordingen van den dichter opmaken dat hij bedoelde «vermelding der deça's.» Ten slotte zij nog opgemerkt dat Indische geschriften meermalen een dubbelen titel hebben.

Deze opmerkingen doen niets te kort aan de verdiensten van den Schrijven die wij dankbaar en met blijdschap erkennen.

Kāñcipurī.

In mijne vertaling van Nāgarakṛtāgama, Zang 93, 1 [2] komt voor: «Kāñcipurī (Cochin).» Dit is een vergissing: Kāñcipurī of Kāñcipura is niet «Cochin», maar «Conjeveram.»

[1] Ik geloof niet dat minustaka voor pinustaka grammatisch juist is.
[2] Bijdragen, D. 69, 603.

OVER 'T SANSKRITVERS AAN 'T BEGIN DER INSCRIPTIE VAN DEN MINTO-STEEN.

DOOR H. KERN.

Onder de door Dr. KROM zoo zorgvuldig uitgegeven »Oud-Javaansche Oorkonden, Nagelaten Transscripties van wijlen Dr. J. L. A. BRANDES» komt als N° XXXI de groote inscriptie voor op een steen, afkomstig uit de residentie Soerabaja en indertijd door Raffles ten geschenke gezonden aan Lord Minto, destijds Goeverneur-Generaal van Bengalen. De steen staat thans op Minto-House in Schotland, waar hij niemands aandacht trok totdat het den ondergeteekende gelukte, dank zij de groote welwillendheid van wijlen Lord Elliot, een verwante der familie Minto, een fotografie der geheele inscriptie machtig te worden [1]. Het mag als voldoende bekend geacht worden dat de zoogenaamde vertaling der oorkonde in de Appendix op de History of Java van Raffles een litterarisch bedrog is, waarvan groote geleerden als Wilhelm von Humboldt en Lassen 't argeloos slachtoffer zijn geworden. Doch het is niet mijn plan hierover uit te weiden; ik wenschte alleen te spreken over het Sanskritvers dat aan den Oudjavaanschen inhoud der oorkonde voorafgaat.

Bij beschouwing van de fotografie ziet men dat verscheiden letters uitgewischt en andere niet duidelijk meer te onderscheiden zijn. De transscriptie van BRANDES, waarin de onzekere karakters onderstreept zijn, geeft het volgende te lezen:

1. . . . . çiwamastu sarwwajagatah parahitaniratah bhawāntu . . ah

2. . . . . doṣa praghātanāçāt sarwwatra sukhī bhawatu lokaḥ

Hoe het geheel geluid heeft, zou onmogelijk te zeggen zijn, ware het niet, dat Oorkonde XXX, afkomstig van Singasari, thans in 't Museum te Batavia, juist hetzelfde begin heeft, namelijk:

[1] Bijzonderheden hieromtrent vindt men in Notulen Bat. Genootschap 1876, p. 98—100.

1. || o || awighnam astu || çiwam astu sarwwajagataḥ parahita-(n)ratā bhawantu

2. bhūtaganāḥ [1] | doṣāḥ prayāntu nāça(ṃ) || sarwwatra sukhī bhawatu lokaḥ || o ||

De lezing van de strofe, een onberispelijke Āryā, laat niets te wenschen over, en luidt in vertaling: «Heêl zij de geheele wereld! Mogen de scharen der schepselen gaarne geneigd zijn om 't welzijn van anderen te bevorderen! Mogen (alle) euvelen verdwijnen! Moge de wereld overal gelukkig wezen!»

Het is wel opmerkelijk dat men denzelfden aanhef aantreft op twee Oorkonden, waarvan de eerste uitgevaardigd is in Çaka 837 (915 A. D.), de tweede in 846 (924 A. D.). Beide stukken zijn echter niet van denzelfden vorst: het eerste is een schenkings-oorkonde van koning Dakṣottamabāhubajrapratipakṣatiṣaya [2]; het tweede van een koning, een van wiens titels is Wijayaloka. Waarschijnlijk zijn beide praçasti's afkomstig uit dezelfde streek, doch in welke verhouding de twee genoemde vorsten tot elkander staan, is geheel onbekend. Als mapatih i hino komt op den Minto-steen de naam voor van Çrī īçānawikrama, die volgens een vermoeden van BRANDES geen andere is dan Mpu Sinḍok, die in Çaka 851, dus vijf jaar na de uitvaardiging van de praçasti van den Minto-steen, zelf als Mahārāja, grootkoning, optreedt [3].

[1] L. °gaṇāḥ.

[2] Zie Notulen Bat. Gen. 1887, p. 67.

[3] Vgl. BRANDES in Catalogus van 't Bat. Museum, p. 359—361.

Episodes uit de geschiedenis der aanmuntingen ten behoeve van Oost-Indië in 1802-1817.

Bijdragen naar oorspronkelijke stukken

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

„Jusque dans ses spéculations les plus matérielles, telles que l'étude d'une situation économique, et là où il semblerait que les documents dussent lui fournir toute sa substance, il serait aisé de montrer que l'histoire ne peut se faire sans quelque construction de la pensée, construction qui vaudra ce qu'en valent les matériaux, mais aussi et je dirais presque, plus encore, ce qu'en vaut l'architecte."

PIERRE LASSERRE.

INLEIDING.

a. Ik had voor deze Bijdragen een muntverhandeling samengesteld, waartoe ik inzonderheid aanleiding vond door het vinden van bescheiden op het Algemeen Rijksarchief over Loriaux en over de onvermunt gebleven baren zilver, die Commissarissen-Generaal uit Holland medenamen. Er was daaraan nog niet de laatste hand gelegd, toen de eerste aflevering van deel 69 (1913) dezer Bijdragen ontvangen werd, waarin op bl. 101—111 wordt aangetroffen een artikel van den heer P. J. Moquette, houdende «Eenige opmerkingen" naar aanleiding mijner bijdrage, getiteld: «De zilveren Java-ropijen van de jaren 1816—1817", verschenen in deel 67, bl. 274—366. Daardoor werd ik aangespoord tot het herhalen mijner onderzoekingen op het Algemeen Rijksarchief, waarvan de vrucht was een geheele omwerking van mijn aanvankelijk gestelde verhandeling. Oorzaken van deze hernieuwde nasporingen zijn o. a. de volgende geweest.

Op bl. 322 van mijn door den heer Moquette besproken *Ropijen-artikel* deelde ik mede, dat de in zekeren zin belangrijke besluiten dd. 24 en 27 Juni 1817 gevonden werden in de Moquette-verhandeling van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. 51 (1909): zie aldaar bijl. R. en S. Toen ik echter in mijn werk *Het Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817* hetzelfde onderwerp moest beschrijven, bleef ik enkele hieronder te vermelden punten zòò vreemd vinden, dat ik pogingen aanwendde om op het Rijksarchief de besluiten te lichten. Over de mislukking dier pogingen teekende ik in dat werk op bl. 120, noot 1, aan: «De hier genoemde besluiten van 10 Februari, 6 Juni en 17 Juni 1817 vindt men op 's Rijks archief in een bundel van een portefeuille der *Koloniale aanwinsten;* de bundel van het eerste halfjaar 1817 bevat echter niet de vervolgbesluiten van 24 en 27 Juni, die daarentegen zijn opgenomen in de bijlagen R. en S. van *Moquette-1909*, doch zonder de overwegingen, die ons de geschiedenis dier besluiten, speciaal het beroep op de stukken, wellicht zouden

doen kennen. De substantieele mededeeling tusschen haakjes over den aanhef in bijl. S. aldaar is niet voldoende; misschien staat er echter niets meer in het origineel."

Nu echter opnieuw door de *Opmerkingen* van den heer Moquette aangezet tot overweging, kwam mij in de gedachte, dat deze «Koloniale aanwinsten" herkomstig waren van particulieren, namelijk van den gewezen commissaris-generaal Elout, die alzoo slechts verzameld zal hebben, wat hij indertijd nuttig had geacht. Ik laat daar, of dit juist is; maar het leidde mij in ieder geval tot de vraag, of uit dien hoofde de verzameling wel volledig was, waarmede ik — alweder terecht of ten onrechte — in verband bracht de m. i. te wederleggen redeneeringen van den heer Elout, toen hij zijn door mij zoo dikwerf vermeld *Muntrapport van 1826* schreef: zie hierna op bl. 241. Aldus kwam ik ertoe — het zij mede gememoreerd, opdat anderen hiervan evenzeer kunnen profiteeren — den besluitenbundel op te zoeken van hetzelfde tijdvak, officieel naar het departement gezonden en dientengevolge nu op het Rijksarchief onder de rubriek «Koloniën na 1813" aanwezig. Hierin vond ik de gezochte besluiten. [1]

---

[1] De bundel heeft op den rug: „Secrete besluiten van Kommissarissen-Generaal 1816—1817—1818 en is gemerkt „Koloniën na 1813" N°. 1573. — Ofschoon de koloniale stukken na 1813 op het Rijksarchief aanwezig, behalve door mij, nog weinig door buitenstaanders geraadpleegd worden — het is dan ook een tijdroovende, zeer weinig aangename arbeid — kan het misschien toch nuttig zijn op de volgende onderscheidingen de aandacht te vestigen, die meer verband houden met tijd en wijze van herkomst op het Archief dan met een rationeele gedachte van indeeling. Men heeft er namelijk:

a. „Koloniaal archief"; *b.* „Koloniën na 1813"; *c.* „Koloniale aanwinsten".

De benaming *b* zou echter niet doen vermoeden, dat onder *a* behooren de bundels 11613—11637, houdende het gansche archief betrekkelijk onze factorijen in Vóór-Indië na 1813 tot de overgave in 1825, waarvan ik o. a. gebruik maakte voor mijn *Factorijenverhandeling*, te vermelden op bl. 247; hoe ik „toevallig" van het bestaan dier bundels op de hoogte kwam, deelde ik mede in die verhandeling op bl. 285. In *b* bevinden zich o. a. de bundels verbalen der Commissie-Generaal, doch het jaar 1818 wordt in die reeks gemist; dit huist onder *c*. Zie hierover bl. 246 noot 2 van mijn „Herstel" (1911) en bl. 35 noot 1 van mijn „Bestuur-1817" (1913). De door mij in den tekst begane vergissing ontstond doordien ik was vergeten, dat „Koloniën na 1813", anders een heele Aanwinst! — zie het Voorwoord mijner „Teruggaaf" (1910) — en „Koloniale aanwinsten" niet hetzelfde zijn. Door alzoo onwillekeurig uit deze laatste verzameling te vragen de geheime besluiten der C. C. G. G., in plaats van uit de eerstbedoelde, kreeg ik een onvolledigen bundel.

N. B. Onder de correctie verneem ik, dat de naam *c* is veranderd in „Collectie-Elout".

Mij bleek nu bij vergelijking met de stukken R en S van de Moquette-verhandeling het volgende:

1° *Ad bijl. R* (bl. 90). Ofschoon al de afschriften der stukken, door den heer Moquette uit het archief te Batavia genomen het door „M" gewaarmerkt onderschrift hebben «Copie naar het Concept", is deze bijlage slechts een substantieele teruggave van het oorspronkelijke stuk. Waar de artikelen tusschen haakjes staan, wordt dit duidelijk genoeg gemaakt; doch voor zoover het niet geschied is, zou men tot de conclusie moeten komen, dat een letterlijke mededeeling plaats vond, al deed dan ook de redactie het tegenovergestelde vermoeden, w. o. het «*werd* besloten". Ernstig blijkt nu echter de feil, dat weggelaten is de belangrijke overweging van het besluit, omdat men er het motief uit leert van het teruggaan op een gehalte der ropijen van 227 op 215 en niet op 200 azen, wat blijkens de aangehaalde bladzijde van het *Ropijen-artikel* zoo zeer mijn aandacht trok. Des Schrijvers verhandeling bracht stellig mede, dat ook hij van deze overweging in extenso kennis had genomen; immers het zou hem weerhouden hebben in noot 1 bl. 107 der *Opmerkingen* over een reglement van vòòr het Herstel in 1816 nogmaals te schrijven:

Op bladz. 323 zegt de Heer van der Kemp: «Het behoort dan ook voor mij weer tot een van de duisterheden in de muntschrifturen, dat C. C. G. G. toen ze eenmaal de fout van 10 penningen bemerkt hadden, niet radicaal teruggingen op het gehalte van 200 azen". — Juist dat men dit naliet, en eerst op de oude bepaling wilde doorgaan, is voor mij 't grootste bewijs dat men van het begin af die bepaling op 't oog had. Men wilde ropijen slaan en geen «standpenningen", en ware het verlies niet zoo groot uitgevallen dan had er geen haan naar gekraaid.

De hierna in hoofdstuk XVI weder te geven overweging heldert de zaak eenvoudig op; evenzeer zullen wij dan met belangstelling lezen, dat de mededeeling over Petrus' haan in strijd is met hetgeen blijkens de stukken heeft plaats gevonden.

Ik gewaagde van de substantieele teruggave der artikelen: ziehier hoe de artt. 2 en 3 in de Moquette-bijlage staan afgedrukt:

2°. dat de zilveren ropijen *verstaan* zullen worden, gemunt op 9 penningen 12 greinen.

3°. dat de gouden ropijen *voortaan* zullen worden gemunt op 18 caraat.

Moesten dan, overeenkomstig de door mij gecursiveerde

woorden, de zilveren ropijen, gemunt op 10 penningen «verstaan" worden te zijn gemunt op minder gehalte en alzoo op dien voet worden uitgegeven, gelijk later inderdaad geschiedde, doch op 9 penningen? De heer Moquette gewaagde in zijn beroep op de bijlage ervan (bl. 53), dat besloten werd: het allooi «terug te brengen" op 9¼ penning, hetgeen kon beteekenen daartoe te vermunten; het zou evenwel in strijd zijn met art. 4, waarin enkel gesproken werd van een advies erover te vragen. Mijn slotsom was het vermoeden eener verschrijving of drukfout; doch de zekerheid, die ik daaromtrent wilde hebben, spoorde mij mede aan het stuk zelf te zoeken: inderdaad behoort men ook in art. 2 te lezen *voortaan*.

2° *Ad bijlage S* (bl. 91). De overweging van dit besluit wordt aldus substantieel door den heer Moquette weergegeven [1]:

Uit den aanhef blijkt dat van af 16 December 1816 tot 22 April 1817, vermunt was 11650 mark zilver, waarop ruim 20 pCt. verloren werd, zoodat het verlies veel grooter was dan C. C. G. zich hadden voorgesteld. Naar aanleiding daarvan werd besloten: enz.

Alzoo zouden bij dit besluit C. C. G. G. zelven erkend hebben, dat zij een verlies gevreesd hadden; maar dat het nu gebleken was te zijn «veel grooter" dan zij zich hadden voorgesteld [2]. Het is voor mij een onoplosbaar raadsel geweest, waarom ik ook zoozeer verlangde het stuk zelf te lezen. Elout toch heeft in zijn *Muntrapport van 1826*, gericht aan den Koning, stellig een en andermaal verklaard, dat C. C. G. G. nooit aan een noemenswaardig verlies hadden gedacht: zie o. a. mijn *Ropijenartikel*, bl. 312, noot 2; bl. 312—313; bl. 319, noot 2; bl. 320. Bij mijn bestrijding van de door Elout beweerde onbekendheid [3] heb ik aangenomen, wijzende op verschillende feiten, dat den Minister van 1826 het in 1816—1817 gebeurde niet helder meer voor den geest stond; doch hiermede achtte ik zulk een stellige verklaring, als in dit besluit zou voorkomen, onbestaanbaar. Niet geloovende aan de juistheid der mededeeling van den heer Moquette, heb ik er het zwijgen toe gedaan, niettegenstaande mijn bestrijding van Elout's onbekendheid daardoor in

[1] De aanhaling ook overgenomen op bl. 334 mijner *Ropijenverhandeling*.

[2] Spatieerend brengt dan ook de heer Moquette deze (geheel verkeerde) teruggave den lezer onder de aandacht. Zie noot 2, bl. 108 der *Opmerkingen*.

[3] Zie bl. 320 vv. mijner *Ropijenverhandeling* over het door Elout beweerde: „Wist men niets??".

kracht won; ik word er nu voor beloond, want de redactie van het sinds door mij gelichte besluit, gelijk ik haar in hoofdstuk XVI zal wedergeven, maakt uit, dat de heer Moquette den considerans verkeerd las. [1]

Bovendien heeft hij die overweging verkeerd uitgelegd, door op de mededeeling, dat gemunt werd sinds 16 December 1816, de noot te stellen: «Vermoedelijk is dit de datum van de eerste storting in 's Lands kas." Dit onjuist vermoeden houdt verband met dat over des Schrijvers kraaienden haan, gelijk ik mede in vermeld hoofdstuk zal aantoonen.

In het besluit zelf laat de heer Moquette weg de artt. 2 en 3 als «zonder belang". Om het verband van het gebeurde te kennen, achtte ik nochtans die artikelen wèl van belang, zoodat ook dit mij leidde tot onderzoek naar het stuk. Inderdaad gaf het mede resultaat. Art. 2 draagt namelijk den resident van Soerabaja op een uiteenzetting over hetgeen gemunt is, in te dienen. Het gevolg hiervan was een missive d.d. 23 Augustus 1817, die de Schrijver wel publiceert als bijlage T (bl. 92), doch zonder eenige aanwijzing over de aanleiding van haar ontstaan. De heer Moquette noemt het rapport een «zeer langdradig en verward stuk". Misschien niet ten onrechte; maar dergelijke ongunstige indrukken zijn anders ook wel mogelijk, wanneer de gegevens eruit zonder verband tot elkander worden beschouwd. De Resident, voldoende aan de opdracht bij art. 2, legt, onder «tal van berekeningen en tabellen", twee staten over betrekkelijk de kosten van vermunting, «waarvan" echter, meende de heer Moquette (bl. 54), «slechts een stuk voor ons van belang is, n.m. de berekening der kosten die aan den besproken muntslag verbonden waren. (Zie bijlage U.)". Ik laat daar, dat van dien staat volstrekt geen gebruik werd gemaakt voor de berekening der muntonkosten als een factor der verliesberekening, gelijk ik nu wel in hoofdstuk XVII zal doen, de Schrijver alleen erop wijzende, «dat de betrekking van Muntmeester niet geheel onvoordeelig was, wanneer ten minste gewerkt werd, en hij niet alleen op zijn salaris aangewezen was" (hetgeen ook niet de bedoeling van de daaromtrent be-

[1] In een noot van Hoofdstuk XVII zet ik nader de oorzaak der vergissing van den heer Moquette uiteen. Op bl. 334 der *Ropijenverhandeling* schreef ik nog in mijn twijfelen aan Moquette's mededeeling over de meening van C. C. G. G.: „Wat zij zich voorgesteld hadden, kan ik niet zeker zeggen."

staande bepalingen kon zijn) en dat het opgegeven cijfer der aanmunting voor particuliere rekening juist was; doch met alleen dezen staat te publiceeren, liet hij een der voornaamste stukken weg, namelijk een «Aantooning", die dadelijk had kunnen uitmaken, hoe toch de adviseerende autoriteiten aan de onderscheidene verliesberekeningen van 20 en 13 percent zijn gekomen. Eerst nu, op bl. 110 der *Opmerkingen*, heeft de Schrijver dit onmisbare stuk weergegeven, zonder echter, naar het schijnt, bewust te zijn, dat het een bijlage van 's Residents rapport vormde en, wat ernstiger is, zonder van de cijfers, die hem over de percenten volledig hadden kunnen inlichten, eenig gebruik te maken.

b. Onder een der meest kenschetsende voorbeelden van onvoldoende uiteenzetting strekke het volgende.

Reeds bij de verschijning van het artikel des Schrijvers over *De munten van Nederlandsch Indië, in Nederland geslagen tijdens de Bataafsche Republiek en het Koningrijk Holland*, op bl. 186, dl. L (1908) van het Bataviasche tijdschrift, trok mijn aandacht de onvolledige wijze, waarop de invoering in Indië van den Scheepjesgulden met zijn onderdeelen was behandeld. Aanhalende toch de publicatie in Van der Chijs' Plakkaatboek, dl. XIII, bl. 617, doet hij het voorkomen, alsof slechts met de daarbij bedoelde *voor de Kaap de Goede Hoop* bestemde, doch toevallig *te Batavia* belande som van 1 ton de invoering van den Scheepjesgulden in Indië plaats vond: «Die Kaapsche munten eenmaal ingevoerd zijnde, werden voorgoed Nederlandsch Indisch, . . ." (bl. 189).

De *Muntaanteekeningen* van Mr. Besier in het Muntverslag over 1885 zijn door den heer Moquette wegens nauwkeurigheid geprezen, en terecht [1]! Zij hadden te eerder de vraag moeten

[1] „De eenigste die ter zake de waarheid nabij komt": bl. 186. Het noodlot wil, dat Mr. Besier juist *ter zake*, zoo niet een vergissing begaat, althans duidelijker had kunnen zijn. In den tekst op bl. 15 memoreert deze schrijver namelijk, dat tijdens de Bataafsche republiek in de munt te Soerabaja gouden ropijen werden geslagen. „Niettemin werd ook", laat hij daarop volgen, „in 1802, een nieuwe *zilveren* standpenning uit het moederland uitgezonden, namelijk de gulden met zijne onderdeelen", hetgeen mede juist is, gelijk ik in hoofdstuk XIII zal aantoonen; doch hier stelt hij een noot, houdende de mededeeling, dat deze muntspeciën zijn geslagen, ingevolge de resolutie van de Thesaurie d.d. 26 April 1802 en het besluit van het Wetgevend Lichaam van 4 Mei d. a. v. N°. 70. Wij zullen echter op bl. 265-266 en bl. 268

doen rijzen, of men zich niet door de opneming van het enkele plakkaat betrekkelijk den Kolonialen gulden in het Plakkaatboek op een dwaalspoor deed brengen. Immers op bl. 15 der noot herinnert Mr. Besier er aan, onder vermelding liefst van de besluiten, dat *voor Indië* bepaaldelijk de Scheepjesgulden werd geslagen, er daarna in een noot aan toevoegende: «Gelijke muntstukken zijn ook geslagen voor de Kaap de Goede Hoop."

In mijn *Ropijen-artikel* heb ik echter deze misvatting van den heer Moquette onvermeld gelaten, omdat ik in haar, op zichzelf genomen, niets kenschetsends vond en ik overigens dien gulden slechts even incidenteel vermeldde. Maar aan de hand van het *Indisch muntrapport van 1825* (verg. hierna bl. 240) deelde ik er toch iets van mede, hetgeen evenzeer erop wees, dat de toevallige zending van 1 ton iets anders moest zijn dan een expresse zending van 3 ton: zie aldaar het slot van bijl. IV, bl. 364. Ook deskundigen als *Van Zuylen* in zijn Muntbijdrage en *Mees* in zijn Muntwerkje laten zich over den aanbreng van den Scheepjesgulden uit, niet als een toevallige gebeurtenis, doch als een principiëele zaak. Zoo schrijft de een (bl. 388): «Het verdient opmerking dat, ofschoon reeds in 1742 door H.H. Bewindhebberen de invoering van den gulden in Indië toegestaan was, deze echter niet eerder dan in 1803 heeft plaats gehad." En de ander (bl. 24): «Het is merkwaardig, dat gedurende den tijd der O. I. Compagnie nimmer het *guldenstuk* in Indië wettelijk ingevoerd is. In 1803 werd voor het eerst daartoe overgegaan en werd een zoogenaamde *koloniale gulden* met zijne onderdeelen in omloop gebragt..." Er zou dan toch niets zijn, hetwelk *opmerking* verdiende of *merkwaardig* mocht heeten, wanneer slechts door het toeval

---

zien, dat de vermelde stukken enkel gewagen van de zending naar *de Kaap de Goede Hoop*. Dan deelt hij nog verder in de noot mede dat „deze muntslag" — hij bedoelt dus die voor *Indië* bestemd — werd opgedragen aan de Munt te Enkhuizen „en wel voor een bedrag van hoogstens f 100.000 met inbegrip van de door den Raad der Aziatische Bezittingen ook verlangde heele en halve duiten". Deze gansche aangelegenheid geldt echter uitsluitend *de Kaap*. Voor *Indië* was het bedrag 3 ton en ofschoon het wel mogelijk is, dat Enkhuizen een opdracht hiervan kreeg tot 1 ton, moet men, dunkt mij, aannemen, dat de duitenaanmaak elders plaats vond, gelijk ik mede nader zal memoreeren.

[1]) Ook *Stephanik* (1897) schrijft op bl. 409 van zijn Catalogus: „De in 1800 opgerichte Raad der Aziatische Bezittingen zond in 1802 een nieuwen zilveren standpenning uit het moederland naar Indië, namelijk den scheepjesgulden met zijne onderdeelen."

een partij guldens was aangevoerd en deze gangbaar werd verklaard. Zeker, de mogelijkheid van vergissing door hen is niet uitgesloten, zelfs nu ook niet na mijn onderzoek; maar zoo dat vermeend wordt, is het een eisch van historische critiek daaromtrent rekenschap te geven.

De heer Moquette is het hiermede blijkbaar niet eens. Die Kaapsche gulden speelt volgens bl. 105—106 zijner *Opmerkingen*, aan ieder «parten", «ook de samenstellers der Muntrapporten van 1815 en 1825 zijn steeds in de war, wanneer ze het over dezen gulden hebben". En culmineerend: «Dat die gulden slechts toevallig op Java verzeild raakte, en bij gebrek aan beter in omloop gebracht werd, wist men niet meer." De heer Moquette neemt niet alleen hier, doch ook elders, van het voorgeslacht examens af en laat hen toe of wijst hen af met een *wist men* of *wist men niet*. Maar hier is het te minder van pas, omdat tot de onderteekenaren van het *Indisch muntrapport van 1825* behoorde een oud Compagniesdienaar als Goldman, die alzoo deze heele geschiedenis misschien had meegemaakt. [1]

c. Aldus werd ik door den heer Moquette tot grondiger onderzoek geprikkeld en, voet voor voet voortgaande, daardoor eensdeels tot het aan den dag brengen van vele tot dusver onbekende gegevens op nog weinig ontgonnen terreinen geleid, anderdeels ertoe gebracht betwistbare punten zóó te stellen, dat zij tot nadere behandeling kunnen voeren. Het belangrijk onderwerp van den Kaapschen, Scheepjes- of Kolonialen gulden en het uitvloeisel ervan met Nederlands Herstel zal de lezer dientengevolge in onderscheidene hoofdstukken dezer verhandeling uiteengezet vinden. Dan ook zal aangeteekend worden de volstrekt afkeurenswaardige manier ten aanzien van hetgeen men door gemis aan gegevens bezwaarlijk kan verklaren, om niet numismaten na te volgen als Netscher en Van der Chijs, die eenvoudig zeggen: wij begrijpen het niet; doch, gelijk de heer Moquette doet — zie hierna de tweede noot van den aanhef van hoofdstuk X — de menschen te houden voor vrijwel on-

[1] „Il a passé des derniers aux premiers grades du service; il a 35 ans de résidence, de sorte que dans ce pays routinier il est devenu nécessaire". Brief over den directeur-generaal van Financiën Goldman, gedagteekend Batavia 15 Januari 1822, van Wappers Melis aan Falck op bl. 535 van *Falck's Gedenkschriften.* Verg. over Goldman mijn *Bestuur-1817*, bl. 99, ad noot 5.

kundigen, voor slaafsche navolgers, niet wetende wat zij deden: men leze o. a. de *Opmerkingen*, bl. 105, waarvan mij nu is gebleken, hoezeer de beide voorlaatste alinea's ten onrechte gesteld werden.

Het is deze onhistorische behandeling, die de geschriften van den heer Moquette, ook met volle door hem gewenschte eerbiediging als numismaat, zoo moeilijk te lezen maakt; want al weet men het niet altijd beter — trouwens waarom leest men de producten van anderen, wanneer men er niet uit meent te kunnen leeren! — men bemerkt soms onwillekeurig, dat het werk niet deugt. Hoezeer heb ikzelf het niet gevoeld bij mijn vele historische studiën, wat de Amerikaansche hoogleeraar Harvey Robinson in een voortreffelijk boekje opmerkte [1]: "The discovery, use, and interpretation of historical material seem to require a somewhat prolonged and special training, which only the professional historical student is likely to possess. He is constantly shocked by a certain awkwardness which those inexperienced in historical research are almost sure to betray. They make mistakes which he would not make, in spite of their greater knowledge of the subject with which they are dealing."

Inderdaad: er zijn misschien weinigen, die met zooveel belangstelling als ik de door den heer Moquette gegeven publicatiën volgden en zeker heeft geen schrijver dit meer daadwerkelijk getoond, blijkens de vele verwijzingen ernaar — ook zelfs waar het niet noodig zou geweest zijn, omdat ik de gegevens buiten die studiën soms bezat — niet slechts in mijn *Ropijen-artikel*, maar ook vervolgens in het op bl. 246 vermelde werk over het bestuur van 1817. Het is echter juist daarom, dat ik bij de verschijning van elk nieuw artikel de gebrekkige behandeling betreurde. Door gemis aan inzicht over hetgeen daaraan ontbreekt, zoekt de geachte Schrijver nu den weinig aanlokkenden indruk der lectuur van zijn muntstukken niet bij zichzelf, doch blijkens bl. 102 der *Opmerkingen*, bij een te lauwe waardeering van een beoordeelaar, "die", gelijk hij spatieerend stelt, "*slechts* met archiefstukken werkt, de moeilijkheden aan een dergelijke *technische* studie verbonden niet geheel voelt". Penningen zijn echter niet anders dan archiefstukken; aan beide kunnen moeilijke

[1] Zie bl. 67 van zijn „THE NEW HISTORY: Essays illustrating the modern historical outlook" (1912).

technische studiën verbonden zijn. Munten verlevendigen, zoo goed als beschreven papier, kunnen het althans doen, het maatschappelijk, het geestelijk, het esthetisch leven, dat achter ons ligt. De studie van het een is voor den denker niet minder moeilijk dan de beoefening van het ander. Voor den denker, zeker. „Der beste Kenner von Schmetterlingen oder Moosen gilt noch nicht als Zoologe oder Botaniker, und wer vollendet Englisch spricht, ist darum noch kein Anglizist. Erst die Einsicht in die tieferen Zusammenhänge gewährt die Berechtigung, sich als Jünger der Wissenschaft zu fühlen." [1] Zoo is het met den muntenverzamelaar, zoo met den archiefnapluizer. Alles hangt in deze af van de hoogte of laagte, waarop men geestelijk staat, van den wijsgeerigen geest, die de stof beheerscht, van den schepper, van den *bouwmeester*, zooals Lasserre het in zijn fraaie beoordeeling van Renan, blijkens het motto van mijn titelblad, welsprekend uitdrukt. Maar voor den geschiedschrijver van een Muntwezen, waarvoor de heer Moquette wil erkend zijn [2], was het zeer zeker een bevoorrechte, een aantrekkelijke positie, dat hij ter eene zijde aan de bron der schriftelijke gegevens zat, die hij had op te vragen, voor zoover hij moest gevoelen, wat aan de helderheid der voorstelling ontbrak, en ter andere zijde voor zich had liggen de penningen, die mede van dat vroeger leven getuigen, alsof ieder stuk of groep van stukken de tekst scheen te kunnen zijn voor een aanlokkend, leerrijk woord. Afbeeldingen ervan komen ongetwijfeld aan het gemis tegemoet; maar zij spreken toch anders tot den beschouwer, gelijk ik het nog in hoofdstuk X zal memoreeren, dan de getuigen zelven.

d. Bovendien heeft de heer Moquette een weinig aanbevelenswaardige manier van samenstelling zijner schrifturen gevolgd, waarop mede weleens voor juiste geschiedbeoefening uitdrukkelijk mag gewezen worden. Rationeel bijeenbrengen, catalogiseeren hebben verdiensten, zoowel als geschiedbeschrijving; maar het een moet van het ander afgescheiden blijven, willen beiden in helderheid van behandeling er niet door lijden. Een bijzonder

[1] Bl. 30, deel I der „*Einleitung in der Altertumswissenschaft*" (1910): „Methodik von Alfred Gercke".

[2] „Wil men echter een muntgeschiedenis schrijven.......", bl. 102 der *Opmerkingen*.

typisch voorbeeld hiervan op geschiedkundig gebied, dat bij uitstek van toepassing is voor de hier besproken muntstudiën, zijn de algemeen bekende «Bijdragen tot de kennis van het Landelijk stelsel op Java, op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën, I. D. Fransen van de Putte, bijeenverzameld door S. van Deventer. J. S. Z., Laatstelijk Resident van Banjoemas, thans met verlof en tijdelijk werkzaam bij het Ministerie van Koloniën." Met opzet geef ik den langen titel — ook dus het malle *op last!* — om aan den dag te doen treden, dat het doel was *bijeenverzamelen* van de bescheiden, niet geschiedbeschrijving. Maar wel verre van dit in het oog te houden en een rationeele verzameling desverkiezend door een zeer nuttige leidende geschiedbeschrijving toe te lichten, loste deze bewerker het een in het ander op, met het fataal gevolg van drie lijvige boeken te hebben gegeven «van een dooreengemengden, ongeordenden voorraad van de meest verschillende stoffen van zeer uiteenloopende waarde." Aldus memoreerde in 1867 de heer J. Millard, secretaris van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, de weinige «bruikbaarheid van het werk voor het algemeen in den vorm, waarin het is uitgegeven", gelijk men lezen kan op bl. 5 van het voorwoord van het door het Instituut uitgegeven en door zijn adjunct-secretaris, den heer J. Boudewijnse, bezorgd «Alphabetisch overzicht" van het werk.

Zoo is het nu ook gegaan met de muntstudiën van den heer Moquette. Hij had voor zich een verzameling; hij wilde de stukken afbeelden, er de technische beschrijving van geven. Dat was de verdienstelijke gedachte, die tot zijn moeitevolle werkzaamheden leidde; doch het bestuur van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat hem in dit opzicht ter wille zou zijn en tot wier roeping dit ook geheel behoorde, had hem moeten opdragen om eerst de verzameling in orde te brengen, waarvan de leidende elementen o. a. konden zijn: chronologisch, bestuursgewijs, grondstof; dan worden de munten genommerd en naast iederen penning of groep de inlichtingen gesteld, die noodig blijken. Wanneer men dit geheel wenschte op te luisteren door een geschiedbeschrijving, des te beter. En als model van behandeling had het Bestuur kunnen verwijzen naar het door zijn eigen genootschap in 1863 uitgegeven Muntwerk van E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs.

Daarin krijgt men een zeer practisch ingerichten staat der munten, behoorlijk genommerd, met verwijzing naar de bladzijden van een eraan voorafgaande geschiedenis (zie bl. 1—96); overigens opgave van gewicht, gehalte, uiterlijk, toelichtingen (bl. 97—126) [1]. Zóó voor de hand schijnt een dergelijke scheiding, dat o. a. ook Mr. Besier in zijn voortreffelijke op bl. 232 vermelde «Geschiedkundige aanteekingen betreffende den muntslag voor Nederlandsch Indië" ze in acht neemt [2].

c. Het verwarrende in de opgaven van den heer Moquette treft te meer, omdat zoo menige beoordeeling er werkelijk niet door den beugel kan. In zijn *Opmerkingen* heeft hij de fouten als het ware gedogmatiseerd en daardoor de moeilijkheden voor den lezer om wegwijs te worden in de toch al zoo duistere geschiedenis der muntzaken sinds Indië's Herstel noodeloos vergroot. [3] Ik zou uit dien hoofde de publicatie der *Opmerkingen* in deze Bijdragen, als in strijd met den ernst van wetenschappelijk streven, ten zeerste hebben betreurd, wanneer er niet in was opgenomen de hoogst belangrijke, reeds op bl. 232 vermelde Aantooning, waarvan de beteekenis in hoofdstuk XVII zeer aan den dag zal treden. Bij de bespreking der *Opmerkingen* meende ik niet te moeten voorbijzien, welk een schadelijken invloed de gegeven beschrijvingen kunnen uitoefenen op de bestudeering van de lastige onderwerpen, wanneer niet de vinger op de wonde

[1] Op de geschiktheid van de in dien staat voorkomende opgaven, wees ik mede in mijn *Ropijen-artikel*, bl. 332, noot 5.

[2] Een belangstellende, die naar dit uitnemend boekje te vergeefs in een openbare bibliotheek mocht vragen, zal wellicht geholpen worden, wanneer hij verzoekt het Algemeen muntverslag van 1885.

[3] Vóór eenige jaren ontmoette ik eens wijlen den heer Aug. Sassen. Over onverschillige zaken pratende, kwam het gesprek toevallig op munten. Daar ZEd. medewerker was aan het „Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam", uitte ik er mijn verwondering destijds over, dat het tijdschrift een en andermaal waardeerende aankondigingen had ingehouden van de door den heer Moquette geschreven artikelen, zonder een enkele critische opmerking, waartoe zooveel aanleiding bestond. De heer Sassen had de vriendelijkheid mij het Tijdschrift daarvoor aan te bevelen. Ik vond echter niet, dat het op mijn weg lag, doch wilde ook niet een volstrekte weigering op het beschikbaarstellen geven. Zoo ontstond mijn artikel „De Nederlandsch-Indische proefgulden van 1815", bl. 21—60, 21ste jaarg. (1913) in dat periodiek. — Ook in mijn *Ropijen-artikel* heb ik mij slechts tot een enkele opmerking als „kenschetsend" bepaald en in mijn *Bestuur-1817* gaf ik geen beduidende critische aanteekening.

plekken gelegd wordt. Ik zou echter voor hen, die in het onderwerp belang stellen, het lezenswaardige mijner mededeelingen schaden, wanneer ik deze in den tekst aanhoudend met critische opmerkingen afwisselde; daarom streefde ik ernaar ze in noten te plaatsen.

f. Wat betreft de indeeling der onderwerpen en de wijze van behandeling door mij, blijkens de Inhoudsopgave, benevens de hoofdstukken zelven, acht ik een paar voorafgaande inlichtingen onmisbaar. Het tijdvak van vóór Indië's Herstel behoorde tot dusver niet tot het onderwerp mijner studiën; nochtans kon ik mij er nooit geheel van losmaken, omdat de geschiedenis van het maatschappelijk leven — gelijk trouwens van elk verleden — zich niet in streng afgesloten vakken laat behandelen: indeelingen toch slechts hulpmiddelen zijnde voor de aanwijzing, waarom het in de eerste plaats gaat. Heeft men daarvoor geen geopend oog, dan worden de verklaringen over de redenen eener beperkte tijdsopvatting soms erger dan de fouten zelven, die men in onbekendheid met den gang der zaken beging [1]. Maar de aldus voor mij ontstane onafwijsbare verplichting over hetgeen ik verhalen wilde nu en dan te beschouwen in samenhang met een tijd, die niet mijn speciale aandacht trok, leidde er toe, dat ik het bijkomende nooit anders behandelde dan als incidenteel, zonder zelfstandige studie, mij refereerende aan anderen en het overigens zoo kort mogelijk makende. Dit was o.a. het geval met hetgeen men noemt den Kaapschen, den Kolonialen of den Scheepjesgulden van 1802. Ik had de behandeling van den Kaapschen gulden hier noodig voor de duidelijkheid der uiteenzetting van de zonderlinge waarde-aanduiding der duiten na Indië's Herstel; maar ik ga er nu veel dieper op in dan die verklaring wel zou vorderen. De geschiedenis van den vermelden gulden bleek mij toch onder die studie zóó vaag, zóó onzeker, dat het inderdaad jammer zou zijn van deze gelegenheid geen gebruik te maken haar een meer vasten grondslag te

[1] In mijn *Ropijen-artikel* wees ik den heer Moquette op het verkeerde van een onderwerp te verklaren in verband met een tijdperk, dat een punt zijner beschouwing was geweest, in plaats, gelijk behoorde, met een buiten zijn beschouwingen staand meer gevorderd tijdvak. Ik deed het slechts met een enkel woord, omdat ik inderdaad aan een vergissing geloofde; ten onrechte, naar mij bleek uit het antwoord in de *Opmerkingen*.

schenken, dank de vele door mij uit het Rijks- en uit het Munt-archief met nogal moeite verkregen stukken.

De vruchten dier studiën zal men reeds in hoofdstuk II aantreffen, waardoor het Duiten-onderwerp wordt afgebroken, om eerst later te worden vervolgd. Op zichzelf genomen is dit inderdaad minder rationeel; doch hiertoe heb ik mij verplicht gezien, doordien slechts op die wijze kan verklaard worden de z.g. Kaapsche waarde-aanduiding op de duiten, die na Indië's Herstel in circulatie werden gebracht.

g. Voor literatuur-vermelding gebruikte ik o.a. de volgende namen of verkortingen:

Manuscripten op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage:

Indisch muntrapport over 1825: Rapport d.d. 16 December 1825 van een door gouverneur-generaal Van der Capellen ingestelde commissie over de herziening van het Muntwezen; doch van de hand van Mr. H. J. VAN DE GRAAFF: zie breeder mijn *Ropijen-artikel* bl. 281—284. Voor het op laatstvermelde bladzijde aangewezen nommer 37, waaronder het op het Rijksarchief zou geëtiquetteerd zijn, vond ik nu N°. 837. Bij de ontvangst in 1826 op het Ministerie van dit stuk heeft men er booze potlood-aanteekeningen naast den tekst gesteld: zie hierover mijn *Ropijen-verhandeling*, bl. 283 en 284 en bl. 192 van mijn op bl. 246 vermeld *Elout-artikel*. Nu moet ik er weder de aandacht op vestigen.

Baud's Beschouwing: «Beschouwing van de maatregelen, van tijd tot tijd in Nederlandsch Indië genomen, omtrent de gangbare waarde der geldspetiën en wat daarmee in verband staat, sedert de oprigting der Oost Indische Compagnie, tot het jaar 1816." — Op het einde van 1824 had N. Engelhard, destijds in Nederland, den Koning een memorie aangeboden over de noodzakelijkheid eener herziening van het Indische muntwezen [1]. Den minister Elout werd dit stuk in handen gesteld. Om met betere kennis van zaken erover te kunnen oordeelen, wenschte hij zich op de hoogte gebracht te zien van de geschiedenis van dat muntwezen. De samenstelling hiervan droeg hij op aan den op het Departement met den titel van directeur werkzaam zijnden J. C. Baud. Aldus ontstond de Beschouwing [2]. Het toeval heeft derhalve gewild, dat terwijl Baud een geschiedenis samenstelde, geput uit in Nederland aanwezige bescheiden, Van de Graaff ongeveer te gelijkertijd hetzelfde werk aanving met behulp van de in Indië voorhanden

[1] Zie in mijn *Elout-artikel*, bijl. IV, bl. 402.

[2] Zie den aanbiedingsbrief aan den Koning door minister Elout, in bijl. V, bl. 407 van mijn *Elout-artikel*.

stukken. Baud's Beschouwing wordt op het Rijksarchief aangetroffen; maar het «Koloniën na 1813", bundel N°. 829 is onder de correctie veranderd: zie de laatste zinsnede van de noot op bl. 228.

Muntrapport van 1826: Rapport d.d. 29 Juli 1826 van minister Elout: zie breeder mijn *Ropijen-artikel*, bl. 284, waar het daar vermelde Archiefnommer ook sinds veranderd is. — Baud's Beschouwing was door minister Elout naar Batavia gezonden om de Indische regeering ervan gebruik te doen maken voor een door hem bevolen wijziging van het Muntstelsel. Het stuk werd aldaar ontvangen toen Van de Graaff bezig was aan het rapport der Indische muntcommissie; hij kon alzoo in beoordeeling treden over den inhoud der Beschouwing, waarvan hij zooveel mogelijk gebruik maakte. Elout verheelde in zijn rapport aan den Koning d.d. 29 Juli 1826 niet gemis aan ingenomenheid met het Indische rapport [1]. Op bl. 60 der *Elout-Bijdragen van 1861* lezen wij daarentegen diens lof over het werk van Baud, als zijnde samengesteld: «door den directeur *Baud* met klaarheid, eenvoudigheid, orde en veel kennis". In de noot op bl. 409 van mijn *Elout-artikel* schreef ik dezen lof «volkomen verdiend" te achten. Gelijk ik aldaar mededeelde, viel zij echter destijds «buiten het kader" van mijn geschiedenis, zoodat ik er slechts oppervlakkig kennis van nam. Voor het samenstellen van de nu aangeboden verhandeling heb ik haar meer gezet moeten gebruiken en was ik daardoor in de gelegenheid de verdiensten van het stuk nog beter te waardeeren. Een groot verschil in deze met het *Indisch muntrapport van 1825*. Geenszins, dat dit niet evenzeer vele wetenswaardige bijzonderheden inhoudt; daarvoor heb ik het te menigwerf nuttig gebruikt [2]; maar breedsprakigheid en gemis aan geleidelijken gedachtengang ontsieren het te zeer. Het gaat in zoover mank aan hetzelfde euvel, hetwelk in de schrifturen van den heer Moquette veel bederft, namelijk dat de steller de broksgewijs verkregen kennis der muntzaken, zonder ze behoorlijk verwerkt te hebben, terstond voor derden op papier bracht. De spoed, die werkelijk in 1825 wel noodig was, de moeilijkheid van den arbeid, het agitante der tijden, moeten echter in deze veel verklaren; want Van de Graaff drukte zich anders helder en bondig genoeg uit [3].

Goldbergverzameling. Op bl. 351 van mijn Molukkenverhandeling in deze Bijdragen, deel 65 (1911) vermeldde ik het wenschelijke

[1] Zie bijl. VII, bl. 42 van mijn *Elout-artikel*.

[2] Verg. o. a. de stukken er uit afgedrukt in de bijlagen II, III en IV van mijn *Ropijen-artikel*.

[3] Het heeft nu weder bij de lezing van *Falck's Gedenkschriften* zeer mijn aandacht getrokken, hoe algemeen warme lof wordt toegebracht aan Van de Graaff, als door Elout, Van der Capellen, Wappers Melis. — Hoogst curieus voor de persoonsbeschrijvingen is een brief van laatstgenoemde op bl. 534 vv.

dat op de voor het publiek opengestelde Landsarchieven wat meer werd gedaan aan catalogiseering van het aanwezige, die »den rijkdom der opgetaste stukken openbaarde en de raadpleging vergemakkelijkte". Ik dacht daarbij ook aan deze verzameling, waarnaar ik zoo dikwerf in mijn verhandelingen heb verwezen. Zij werd reeds 'n halve eeuw geleden bij het Rijksarchief opgeborgen, terwijl er in het verslag over 1902, bl. 43 N°. 64 slechts een summiere opgave van verscheen. Het nu over 1913 gepubliceerd verslag heeft echter de stukken gecatalogiseerd: zie bl. 256—303. Reeds dit bladzijden-aantal kan het den lezer duidelijk maken, wat een wanhopend zoeken het was, wanneer men een bepaald onderwerp had te raadplegen.

Requesten-Koningskabinet. Zie »Archief van het kabinet des Konings en de er mede vermengde archieven" in het verslag van het Rijksarchief over 1913, bl. 124 en 156, bundel N°. 398. Deze stukken zijn in omslagen, naar de letters van het alphabet der namen van adressanten gerangschikt, zoodat een bepaalde naam gemakkelijk kan gevonden worden. De adressen zijn soms van belang, o. a. doordien men daarin dikwerf gegevens aantreft over het verleden van de inzenders. Om een paar voorbeelden te noemen. De latere resident Mr. Besier was vòòr hij in Indië geplaatst werd, onderprefect in Den Briel: zie over hem »Een garde d'Honneur tegen wil en dank" in het tijdschrift *De XXe Eeuw*, 10^e jaarg. (1904), bl. 223 vv. en noot 3 bl. 258 dl. II van mijn *Van de Graaff-Brieven.* Het blijkt mij nu, dat hij bij het Herstel een gerechtelijk onderzoek heeft moeten ondergaan, waarvan hij echter met eere afkwam. — De gewezen luitenant ter zee Van der Mark Bouwens wilde gaarne geplaatst worden; maar voegde er aan toe, slechts onder voorwaarde, dat hij niet van zijn vrouw gescheiden zou moeten leven. Dit trok mijn aandacht wegens het volgend tragisch voorval. Hij werd bij de Koloniale Marine in Indië geplaatst en als commandant van een oorlogsschoener naar Bengalen gezonden: zijn vrouw was mede aan boord.[1] Het schip werd echter bij Pedir door de equipage afgeloopen en o. a. de commandant vermoord: zijn gade vond den dood door in zee te springen, ten einde erger te voorkomen: zie bl. 179, dl. LI (1900) van mijn Atjeh-artikel in deze Bijdragen. — Vooral ook echter heeft in dien Bundel mijn aandacht getrokken het afschrift van een request aan den Koning, gedagteekend 's-Gravenhage 14 October 1840, waarin Nahuijs, wijzende op zijn verdiensten, de bede doet om Gouverneur-Generaal te worden, in plaats van den overleden De Eerens! Hij

[1] Ik denk althans hij de adressant is, ofschoon de letters der voornamen niet geheel stemmen; ik kom er in het over eenige maanden te verschijnen vervolg van mijn Nijhoff-werken op terug.

had er ook minister Baud over gesproken, die, nogal verklaarbaar, daartoe niet wilde medewerken; maar, dit vormelijk willende zeggen, hem had te kennen gegeven, dat de Minister zulk een verzoek niet kon steunen, omdat het geen houding gaf, een gouverneur-generaal te benoemen, terwijl in den Raad van Indië een lid zat, die vóór hem raadslid was geworden, namelijk Mr. Merkus. Nahuijs heeft echter de beteekenis van dit bezwaar niet gevoeld en, het *au sérieux* nemende, ook nog aan Baud een brief geschreven, waarin hij zijn meerdere aanspraken uiteenzet o. a., dat hij reeds resident was, toen Merkus bekleedde «de nederige betrekking van klerk of kommies". Alles een beetje hinderlijk; maar voor de kennis der menschen niet onbelangrijk. De stukken hierover liggen niet in den omslag *N.*, daar het naamlooze afschriften zijn en de ordende er alzoo geen plaats voor wist; men vindt ze achter in den bundel.

Schimmel: «Geschiedkundig overzicht van het Muntwezen in Nederland", een in 1882 verschenen, uitnemend academisch proefschrift van W. H. Schimmel.

Stephanik (1888): «Geschiedkundige catalogus der verzameling munten van Nederland, Bezittingen en Koloniën, bijeengebracht en beschreven door Joh. W. Stephanik, lid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, en in bruikleen afgestaan aan het Rijksmuseum. Met platen" (1888).

Stephanik (1897): «Catalogus van de Muntverzameling" van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap Amsterdam, bewerkt door Joh. W. Stephanik, Conservator aan de Munt- en Penningverzameling (1897). Dit lijvig werk van bij de 500 bladzijden heet in het Voorbericht, bl. IV, een «boekje". De bescheidenheid kan men te ver drijven!

Elout's Bijdr. van 1851: «Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van Staat Elout" (1851). Ik haal daaruit speciaal aan bladzijden van het rapport d.d. 27 September 1819 aan den minister van Koloniën, dat hij over het bestuur der Commissie-Generaal op reis naar Holland schreef, een knap stuk uit het geheugen opgesteld, nadat door de bekende schipbreuk met de *Evertsen* alle papieren waren verloren gegaan. Zie bl. II van het Voorbericht en bl. 266 van *Falck's Gedenkschriften*, op bl. 244 te noemen.

De Utrechtsche Munt: «De Utrechtsche Munt uit haar verleden en heden door Dr. C. Hoitsema en Jhr. F. Feith" (1912).

Verhandelingen van den heer P. J. Moquette in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:

Munten-Moquette-1908 I: «De Duiten en halve Duiten van de Vereenigde Oost Indische Compagnie geslagen in West Friesland": Deel 50 (1908), bl. 1—61.

Munten-Moquette-1908 II: «De munten van Nederlandsch Indië, in Nederland geslagen tijdens de Bataafsche republiek en het Koningrijk Holland"; in hetzelfde deel, bl. 186—204.

Munten-Moquette-1908 III: «De duiten en halve duiten in Nederland geslagen voor Nederlandsch-Indië, in de jaren 1814 tot en met 1816": in hetzelfde deel, bl. 326—331.

Munten-Moquette-1908 IV: «De Halve Stuivers en onderdeelen in 1821 tot 1836 in Nederland voor Nederlandsch-Indië geslagen": in hetzelfde deel, bl. 331—336.

Munten-Moquette-1909 I: «De Halve Stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaja geslagen in de jaren 1818 tot en met 1826": Deel 51 (1909, bl. 1—20).

Munten-Moquette-1909 II: «De munten op Java geslagen, tijdens het Britsch Bestuur 1811—1816; en na de herstelling van het Nederlandsch gezag, tot ultimo Juni 1817": in hetzelfde deel 51, doch op bl. 33—96.

Munten-Moquette-1909 III: Wegens de heterogene verscheidenheid der onderdeelen van dit artikel geef ik het geen algemeen hoofd: in hetzelfde deel, bl. 222—323.

Munten-Moquette-1910: «De Ropijen Munt te Batavia van 1744—1808": Deel 52 (1910), bl. 341—555.

Opmerkingen van den heer MOQUETTE: Het op bl. 227 hiervóór vermelde artikel in deze Bijdragen.

Van den Berg's Bijdragen: «Historisch-Statistische Bijdragen" over «Munt-, Crediet- en Bankwezen enz." (1907) door Mr. N. P. VAN DEN BERG.

Van Zuylen: «Bijdrage tot de geschiedenis van het Muntwezen in Nederlands Oost-Indische bezittingen" door Mr. P. P. BARON VAN ZUYLEN VAN NYEVELT: bl. 361—419 der «Bijdrage tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën", Utrecht 1847.

Hubbard's uitgave der Proclamations van het Tusschenbestuur. A. H. HUBBARD was «Superintendent" van de «Government Press" te Batavia.

Falck's Gedenkschriften: «Gedenkschriften van ANTON REINHARD FALCK uitgegeven en met een appendix voorzien door Dr. H. T. Colenbrander" (1913). — De doorlezing van dit bij de 800 bladzijden tellende werk, heeft mijn oordeel over Falck niet kunnen wijzigen. Op koloniaal gebied worden bijzonderheden van bijkomenden aard medegedeeld, die zeer van waarde zijn. Ik noem daaronder het verhaal der redenen op bl. 282—283, waarom Falck, benoemd tot gevolmachtigde voor de onderhandelingen ter herziening van het koloniaal tractaat van Augustus 1814, er prijs op stelde kapitein Elout naar Londen mede te nemen, namelijk ten einde «op den vader meer vat te hebben": dan zou hij toch minder last van deze ondervinden, wanneer de Koning over de Londensche onderhandelingen het oordeel van den kolonialen deskundige inriep. Falck meende — zie bl. 289 — dat het oogmerk volkomen bereikt werd.

Het is te betreuren, dat op de Gedenkschriften geen zakenregister werd gegeven. Hoe moeilijk en subjectief de keuze der woorden ook is, men had zich van een poging ten deze niet moeten onthouden, te minder, omdat ook een uitgewerkte inhoudsopgave wordt gemist.

Van Imhoff's Consideratiën: De «Consideratiën" van VAN IMHOFF, bezorgd door Prof. Mr. J. E. Heeres in deze Bijdragen deel 66 (1912), bl. 441—621.

Van Berckel: «Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlandsch Indië 1780—1816, Academisch proefschrift van G. J. A. VAN BERCKEL (1880).

Munten-1786: In dl. IV, bl. 397—514 der «Verhandelingen" van het Bataviaasch Genootschap (1786) — te onderscheiden alzoo van het «Tijdschrift" — is opgenomen een zeer goede en nuttige «Verhandeling der munten, maten en gewigten van Nederlandsch Indie". In 1824 verscheen van die verhandelingen met wijziging in de paginatuur een tweede druk; ik verwijs naar de bladzijden van dezen druk (In mijn *Bestuur-1817* gebruikte ik den eersten druk: zie in de Literatuur-opgaaf bl. XVI N°. 48).

Mees: «Het Muntwezen van Nederlandsch-Indië", door Mr. W. C. MEES (1851).

Millies: «De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel", door H. C. MILLIES (1852).

Netscher en Van der Chijs: «De munten van Nederlandsch-Indië", door E. NETSCHER en Mr. J. A. VAN DER CHIJS (1863).

Plakkaatboek: «Nederlandsch-Indisch Plakaatboek", door Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Ambtsbrieven: «Ambtsbrieven van A. R. FALCK" (1878).

Schrifturen van Mr. L. W. A. BESIER:

Besier-1885: «Geschiedkundige aanteekeningen betreffende den muntslag voor Nederlandsch Indië", April 1886 in het «Algemeen verslag van het Munt-College, over 1885." Zie hierover nader bl. 279 van mijn *Roppijen-artikel* en hiervóór bl. 232 en 238.

Besier-1887: «Geschiedkundige aanteekeningen betreffende den muntslag in Nederland na 1813", Februari 1888 in het «Algemeen verslag van het Munt-College, over 1887".

Besier-Catalogus: «Munt-kabinet van 's Rijks Munt te Utrecht. — Catalogus der gouden en zilveren specien, geslagen in het tijdvak van het Bataatsch Gemeenebest, het Koningrijk Holland en het Fransche Keizerrijk. Voorafgegaan door eenige Aanteekeningen omtrent de Geschiedenis van den muntslag in dien tijd 1795—1813", Januari 1885. Men treft het boekje o. a. aan in de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage.

Hoek's Herstel: «Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden in de jaren 1816 tot 1819", door Mr. J. H. J. HOEK (1862).

Priangan: «De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsche Bestuur tot 1811", door Dr. F. DE HAAN.

M. L. van Deventer's Gezag: «Het Nederlandsche gezag over Java enz. (1891).

Campagne: «Kort overzigt van den voormaligen handel der Nederlanders van Azië in Azië", door H. D. CAMPAGNE (1816). — In een door *De Economist* te publiceeren artikel over «De eerste geschriften over Koloniale economie na Nederlands Herstel in 1813" zal door mij op het belang van Campagne's werkjes speciaal gewezen worden.

Willem van Hogendorp: «Willem van Hogendorp in Nederlandsch-Indië 1825—1830. Naar onuitgegeven bescheiden bewerkt door Mr. H. Graaf van Hogendorp" (1913). Op dit werkje vestigde ik reeds de aandacht in mijn *C. P. J. Elout's tijd*, bl. 166, noot 4, waarin ik er op wees, dat niet Van de Graaff de schrijver was van de daar bedoelde brochure, gelijk de Bewerker op bl. 29 mededeelde, maar Meylan. Ik kan dit nog aanvullen met de mededeeling, dat op bl. 98 Willem van Hogendorp zelf aan zijn vader schrijft over «het onding van Meylan". — De meening over het nu eerst met deze uitgave bekend worden, dat Du Bus' Kolonisatie-rapport eigenlijk is van de hand van Willem van Hogendorp, blijkt mij niet geheel juist; want op bl. 8 deel VIII van P. J. Blok's «Geschiedenis van het Nederlandsche volk" (1908) leest men over Van den Bosch, in verband met een door hem in 1828 naar Suriname gemaakte reis: «Bij zijn terugkomst werd hem een juist ontvangen belangrijke memorie van den commissaris-generaal te Batavia, Du Bus, ter beoordeeling voorgelegd, waar deze op grond van een uitvoerig rapport van Willem van Hogendorp, den oudsten zoon van Gijsbert Karel, bevordering van europeesche kolonisatie aanbeval." — N. B. Gelijk op de aangehaalde bladzijde en in het alphabetisch register van deel VII, prof. Blok heeft geschreven *de Ghisignies*, dus met een *h*, deed ik het in de vermelde noot van *C. P. J. Elout's tijd* en misschien ook wel elders. In ieder geval is de *h* onjuist.

Schrifturen van mijn hand:

Het op bl. 327 vermelde *Ropijen-artikel* of *-verhandeling*.

Elout-artikel of Eloutverhandeling: «Mr. C. T. Elout als minister van Koloniën in zijn veroordeeling van het beleid der Regeering van den gouverneur-generaal baron Van der Capellen in deze Bijdragen, deel 52 (1909) bl. 1 vv.

Tractaat-1824: «De geschiedenis van het Londensche tractaat van 17 Maart 1824" in dezelfde Bijdragen, deel 56 (1904), bl. 1 vv.

Teruggave: «De teruggave der Oost-Indische Koloniën 1814—1816" (1910).

Herstel: «Oost-Indië's Herstel in 1816" (1911).

Bestuur-1817: «Het Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen" (1913).

Muntrede: «De Nederlandsch-Indische standpenning van 1817", een voordracht, met toelichtingen geplaatst in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, jaargang 1897, bl. 228 vv.

C. P. J. Elout's tijd: «Uit den tijd van C. P. J. Elout's toewijding aan de Maleische taal. Een bijdrage tot de geschiedenis van de beoefening der Indologische wetenschappen." In deze Bijdragen, deel 69 (1914), bl. 141—218. Hieromtrent de drie volgende aanteekeningen, ten gevolge van opmerkingen van een belangstellend lezer, waarvoor ik dank zeg:

a. Op bl. 155—156 deelde ik mede, dat de heer Rouffaer er inliep door, steunende op een artikel van Dr. Brandes, evenzeer de aandacht er op te vestigen, dat Raffles in zijn *History* Cornelius zou dood gezwegen hebben. Dat blijft wel juist; doch zoo ik bekend was geweest met Rouffaer's goed geschreven artikel over «Monumentale kunst op Java" in *De Gids* van Mei 1904, had ik er stellig volledigheidshalve aan toegevoegd, dat de heer Rouffaer zelf dit mede had opgemerkt, blijkens dl. II, bl. 232, noot 1 aldaar.

b. Op bl. 161 ontleende ik aan een brief van Falck het woord *permoveeren*. Daar ik het desbewust nooit gehoord of gezien had en het ook niet in Nederlandsche woordenboeken, die vroeger in Holland gebruikte woorden teruggeven, door mij werd aangetroffen, vroeg ik mij af, of het wellicht uit het M. S. verkeerd was overgenomen voor *persuadeeren*: vandaar de noot op bl. 161. Men heeft mij echter ingelicht, dat het een door onze voorvaderen gebruikt aan het Latijn ontleend woord was en als voorbeeld ten rechte mijn aandacht gevestigd op brieven van XVII^en^, zoodat men het woord o. a. leest in het Muntartikel van Mr. N. P. van der Berg, gepubliceerd door de Indische Encyclopaedie, dl. I, bl. 595*a*. Ook vond ik het later in Kramer's Algemeene Kunstwoordentolk, 4e druk: «lat. (*per-movère*) beweren, roeren, treffen, opwekken."

c. Drukfouten: «Ware" voor was op bl. 178 r. 14 v. o.; op bl. 180 de verwijzing naar bl. 119, r. 21 v. o. in plaats van naar 199; eindelijk de hoofden der bl. 153, 154, 155, 156 «toewijzing" in plaats van toewijding.

Van de Graaff-Brieven: «Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff 1816—1886", in drie deelen (1901—1902).

Falck-Borneo: «Mr. A. R. Falck in zijn vastlegging van onze aanspraken op geheel Borneo", in *De Indische Gids*, Januari-afl. 1911, bl. 1—20.

Factorijen II: «De Nederlandsche factorijen in Vóór-Indië in den aanvang der 19^e^ eeuw", in deze Bijdragen, dl. LIII (1901), bl. 285—511.

's-Gravenhage, November 1914.

I.

F. Loriaux, de stichter der Duitenmunt te Soerabaja.

De lezer van mijn *Bestuur-1817*, zoomede van de aldaar vermelde bronnen [1], weet, dat de genie-officier François Loriaux in 1805—1806 een particuliere onderneming te Soerabaja vestigde voor het leveren van duiten. De behoefte aan munt ten gevolge van den oorlog met Engeland deed deze zaak door de Indische regeering op prijs stellen; zij werd Loriaux als een den Lande bewezen dienst aangerekend [2]. De regeering nam de Kopermunt in 1808 van hem over, waardoor wij den stichter uit het oog verliezen. In het Rijksarchief ontmoette ik iets naders over hem; 't is wel niet zoo bijzonder belangrijk op zichzelf — dat kan dan toch ook ter nauwernood — doch het geeft een niet onaardigen kijk op destijds bestaande toestanden.

Onze held was in 1763 geboren te Villers la Ville, arrondissement van Nivelle [3]. In 1782 trad hij in Nederlandschen

[1] Zie bl. 177; daaronder noot 1, bl. 300 van mijn *Kopijen-artikel*.

[2] Het verband met den Engelschen oorlog ontleen ik aan het op bl. 250—251 weer te geven getuigschrift van De Kock. De heer Moquette brengt het optreden van Loriaux uitsluitend in verband met het intrekken der bonken. „Het is dus duidelijk", lezen wij op bl. 258 van *Munten-Moquette-1909 III*, „dat men door de gedwongen inwisseling der bonken van een ½ stuiver ten zeerste ontriefd was, zoodat een aanbod van den Ingenieur Loriaux te Soerabaia om voor de Compagnie duiten te slaan, (November 1805) zeer gelegen kwam." Waarop deze mededeeling met betrekking tot de bonken berust, staat er niet. De dus', de duidelijk's, de zoodat's ontmoet men dikwerf zonder voldoende reden in de schrifturen van den heer Moquette. In het desbetreffend plakkaat van 15 November 1805 (*Plakkaatboek*, dl. XIV, bl. 233—234) wordt met geen woord van bonken melding gemaakt, doch eenvoudig gezegd, gelijk zich verwachten laat, dat de oprichting der Munt wordt toegestaan: „om in het voortdurend gebrek aan duiten te voorzien en hierdoor weg te nemen de meenige inconvenienten daardoor, zedert men van de munt is verstoken geweest, ontstaan".

[3] Loriaux geeft althans aan, in een op bl. 256 te noemen request van 27 October 1816, „oud 53 jaren". Het zij echter opgemerkt, dat in het op bl. 250 te vermelden certificaat van Morlaix d.d. 26 Juni 1812, hij toen reeds 53 jaar oud wordt vermeld.

dienst, in 1793 ging hij tot den militairen dienst van Oost-Indië over. Hij huwde er met een aldaar geborene en getogene, die hem twee kinderen schonk. Tijdens de komst van Daendels kapitein, luidt een besluit, gedagteekend Batavia 7 Januari 1809: «Stelt aan in dienst van Zijne Majesteit Louis Napoleon, koning van Holland, den Kapitein Ingenieur F. Loriaux tot Lieutenant Kolonel Ingenieur." De Munt moest hij echter prijsgeven. Niet slechts omdat Daendels de fabriek voor het Land overnam, doch ook omdat in Juli 1809 muntmeester Zwekkert als hoofd ervan optrad [1]. Ik denk, dat Loriaux wegens ziekte pensioen verzocht. Zeker is het, dat bij een beschikking, gedagteekend Buitenzorg 21 Januari 1810, de Landvoogd het besluit nam: «den Luitenant Kolonel der Genie F. Loriaux te pensionneren volgens 't tarif van den 25e Meij 1808 voor zijnen rang bepaald"; een daarop volgend besluit, gedagteekend 25 April 1810 beschikte gunstig op zijn verzoek «denzelven honorabel uit 's Konings dienst te ontslaan met vrijheid om met de eerste voor hem convenable scheepsgelegenheid naar Europa te vertrekken". Wat daarop gebeurde, is eenigszins duister. Wij zullen hierna van hem lezen (bl. 252), dat hij nog op Java gediend heeft onder generaal Janssens, die eerst d.d. 16 Mei 1811 als landvoogd optrad. Zeker is het, dat hij, vergezeld van vrouw en kinderen, op een koopvaardijschip Java verliet, voorzien van een spaarduitje, waartoe de overgave van de Kopermunt ook wel zal bijgedragen hebben. Nu echter begint de ellende. De koopvaarder ontmoette een Britsch oorlogsschip en werd prijs gemaakt. Loriaux verloor niet alleen geld en goed, doch ook zijn vrijheid; krijgsgevangen verklaard, bracht men hem naar Engeland. Eerst in 1812 werd hij met andere uit ons Indië naar Engeland gevoerden ontslagen van zijn gedwongen verblijf, onder belofte niet aan een oorlog tegen Engeland deel te nemen. Hij begaf zich naar de overzijde van het Kanaal, waar hij landde te Morlaix, het «niet zeer bevallig stadje van la Basse Bretagne", waar ook Nahuijs, van krijgsgevangenschap in Engeland ontheven, in 1813 voet aan wal zette [2]. Ziehier Loriaux' certificaat:

---

[1] Zie bl. 281 van *Munten-Moquette-1909 III* en bl. 417 *Munten-Moquette-1910.*
[2] Zie „Herinneringen" van Nahuijs, bl. 94 der uitgave van 1852 en bl. 91 der uitgave van 1858.

3ème Arrondissement Maritime.

Quartier de Morlaix.

Mai
de Juin 1812.

INSCRIPTION MARITIME.

Le 1e Commissaire préposé à l'Inscription maritime de ce Port.

Certifie que le Sr François Loriaux de Bruxelles agé de 53 ans, Lieutenant Colonel du Genie, retraité, provenant de l'Ile de Java, dans L'Inde a été renvoyé d'Angleterre en France, et débarqué en ce port du Parlementaire le Wawsk N°. 30 [1] ce jour avec Passe-port du Transport-office du 28 mai 1812 N°. 4034, qu'il nous a remis pour être adressé à son Excellence le Ministre de la Marine et des Colonies, conformément à ses ordres; lequel Passe-port constate que ledit Sr François Loriaux est revenu sur parole d'honneur.

Morlaix, le 26 Juni 1812.
Dasaussoir.

In Frankrijk alzoo zijnde, werd op hem druk uitgeoefend om in krijgsdienst te treden; doch, ofschoon volstrekt zonder middelen, sloeg hij dit wegens het gegeven eerewoord af. Met het Herstel kwam hij den 19en April 1814 in de Nederlanden; tevoren had hij reeds werk gemaakt van goede getuigen om eindelijk eens zijn pensioen uitbetaald te krijgen. Generaal Janssens deelde Loriaux mede, dat belanghebbende zich altijd op hem zou kunnen beroepen; De Kock, destijds kolonel, gaf hem het volgend vleiend geschrift:

De Ondergeteekende Colonel, commanderende het 8e Batt. Infanterie van Ligne, laatst gediend hebbende op het eiland Java, en aldaar geduurende de jare 1808 en een gedeelte van 1809, gecommandeerd hebbende de militaire divisies van Java's Oosthoek, certificeerd hier mede dat hij geduurende dien tijd, onder anderen, ook onder zijne orders heeft gehad den Kapitein der Genie F. Loriaux, dat gemelde kapitein op het eiland Java, meer dan twintig jaren in onderscheidene rangen en steeds tot genoegen zijner superieuren heeft gediend, dat hij zich niet alleen steeds beijvert heeft, om in zijn vak ambitie en activiteit aan den dag te leggen, maar dat hij daar en boven in gezegde eiland, in een tijd dat den oorlog met Engeland allen handel stremde, van zeer veel dienst is geweest tot het oprichten eener duitenmunterij, eene kopere specie zoo zeer gewild op het

[1] Ik neem dit *le Wawsk N°. 30* goed over.

eiland Java, dat hij daar na, ter beloning zijner langdurige diensten, gepensioneerd is geworden en gerepatrieerd is, in de hoop dat dit pensioen hem hier te Lande ook zoude worden uitbetaald.

De Ondergetekende neemt bij deze gelegenheid de vrijheid gen. kapit[n] Loriaux aan te bevelen aan den gunst van Zijne Excellentie den Commissaris Generaal van Oorlog, en te verzoeken dat hij kapitein moge worden gepensioneerd navolgens zijn rang, hetgeen de Ondergetekende vermeend dat hij met regt aanspraak op kan maken, uit hoofde van het hier neven aangehaalde, en teffens ook omdat hij voor eenige tijd geweigert heeft in zijn rang in Frankrijk te worden geplaatst, uit hoofde hij toen noch krijgsgevangene was.

Gegeven te Baltmen nabij Deventer [1]
den 8 April 1814

De Kock
Colonel.

Aldus gesteund, richtte hij tot den Souvereinen vorst een request, gedagteekend 2 Mei 1814, houdende verzoek: „Dat de nodige orders mogten worde gesteld dat aan hem deszelfs pensioen, als luitenant-kolonel op den Europeaansche voet *voortaan* mag worden uitbetaald". Dit request verdwaalde op het departement van Oorlog, waaraan Loriaux het niet had moeten zenden. Toen het terecht kwam op het departement van Koophandel en Koloniën, oordeelde men daar, dat de administratie zich nog niet voldoende in orde bevond om het stuk te behandelen. Belanghebbende kon het echter van de ellende niet uithouden, waarom hij in Juni 1814 een nieuw verzoek schreef, opmerkende: „Dat inmiddels door al het voorsz. den Supp[l] ruim een maand heeft verloren, om eenige dispositie op zijn verzoek te verkrijgen en dat het voor hem van het grootste aanbelang is, daarop eene gunstige dispositie te verkrijgen, wijl hij op zijn hooge jaare, met zijn huisgezin in eene allerongunstigste situatie zig bevind, alzoo hij geene middelen bezit om van te kunnen bestaan, zijnde het geene hij door spaarzaamheid had overgelegd en uit de Indien op zijn retour mede herwaards gebragt, bij zijn gevangenneming op zee, ontnomen."

Aangezien de administratie onbewegelijk scheen te blijven, zond Loriaux een derde request, gedagteekend Brussel 16 Sep-

[1] Ik neem dit Baltmen goed over; misschien wordt bedoeld het dorp Batmen.

tember 1815, waarin hij verwijst naar luitenant-generaal Janssens „die den requestrant op Java gediend heeft, Zijne Excellentie de goedheid gehad hebbende hem te weeten te laaten bekoomen zich op zijn getuigenis te mogen beroepen" [1]. Belanghebbende drong nu aan óf op uitbetaling van pensioen, óf op een actieve plaatsing „vermits den requestrant zedert zijn terugkomst in Europa zijn gezondheid en kragten volkoomen heeft teruggevonden" [2]; hij besloot met zich te vleien „dat drie en derdig jaaren trouwe dienst, waarvan twee en twintig in Oost-Indie hem bij Uwe Majesteit genoegzaam zulle aanbevelen en hem zulle waarborgen voor het ongeluk van met zijn huisvrouw en twee onmondige kinder in de biterste armoed te vervallen".

De slecht met onze taal overweg kunnende Zuid-Nederlander moest echter nog maanden geduld oefenen [3]. Eerst toch een Kon. besluit d.d. 16 Mei 1816 N°. 34 stond hem het pensioen van f 1200 's jaars toe, en toen nog met de teleurstellende bepaling, dat de Regeering te Batavia voor de uitkeering had te zorgen. Daardoor bestond in Nederland de zekerheid, dat het pensioen kwam ten laste „van de koloniale kas te Batavia", gelijk het heet in een ander stuk. Hoe ernstig de zorg werd opgenomen, dat Indische uitgaven niet ten laste van het moederland zouden gebracht worden, zette ik elders uiteen [4]. Later is er een oogenblik geweest, dat men de pensionneering ten aanzien van Indië nog uit een ander oogpunt beschouwde, namelijk, hoe vreemd het ook schijne, van kolonisatie. Dat men voor het ontvangen van zijn vol pensioen behoorde te wonen in het land, dat het pensioen uitkeerde, is vroeger niets bijzonders geweest [5]; maar slechts één geval ken ik, dat de vraag in verband werd gebracht met zorg tegen het vestigen van Europeanen op Java! In 1831 namelijk werd bezwaar gemaakt tegen het argument, dat aan de weduwen van Indische ambtenaren als hoogste

[1] Verg. bl. 249; het *den* requestrant is natuurlijk een schrijffout.

[2] Hieruit heb ik opgemaakt, dat hij wegens ziekte pensioen had moeten nemen (bl. 249).

[3] Niet alle stukken van Loriaux zijn even gebrekkig gesteld; enkele namelijk werden door een gemachtigde opgemaakt.

[4] In *Bestuur-1817*, bl. 191—225.

[5] Vandaar o. a. dat toen ter gelegenheid van den afstand onzer factorijen in Vóór-Indië aan Engeland in 1824—1825 den commandant Michell werd gepensionneerd, deze slechts $\frac{2}{3}$ van het toegekende pensioen kon ontvangen, indien hij in Vóór-Indië bleef: zie *Factorijen II*, bl. 507 ad noot a.

pensioen wel f 175 's maands moest uitgekeerd kunnen worden (nu f 160), daar zij anders in Indië niet konden bestaan. Over deze quaestie nu liet zich het lid van den Raad van Indië Mr. Merkus bij nota d.d. 4 Juli 1831 als volgt uit:

Of evenwel dit bij de oprigting van het Weduwen- en weezenfonds het doel had moeten wezen, en of men zich niet liever had moeten voorstellen het onderhoud van nagelaten weduwen in het vaderland te verzekeren, is eene vraag, welke wel verdient te worden onderzocht, aangezien van de beantwoording daarvan voornamelijk de bepaling van de hoegrootheid der pensioenen moet afhangen.

Deze vraag staat in onmiddelijk verband met eene andere, namelijk of het belang van het moederland medebrengt dat zich op *Java* eene Europeesche bevolking vestige, en eene kolonie stichte, voor zoover dit op den duur mogelijk zij, van dat moederland afhankelijk; dan wel, dat *Java* worde beschouwd, als eene Nederlandsche bezitting, ten voordeele van *Nederland*, behoudens de regelen van billijkheid, regtvaardigheid en gezonde staatkunde, beheerd.

Dit vraagstuk behoeft hier niet te worden behandeld; genoeg zal het zijn aan te merken, dat tot dusverre *Nederlandsch-Indië* is beschouwd als bezitting en niet als kolonie, en dat mitsdien, daargelaten wat het voordeeligste moge zijn, de zaak *facto* is uitgemaakt.

Hieruit vloeit van zelf voort, dat er geen belang kan bestaan om op Java eene Europeesche bevolking te vestigen en uittebreiden; want, deze zich uit den aard meer en meer van den vaderlandschen stam moetende afzonderen, omdat hare belangen niet dezelfde kunnen blijven, kan niet missen het bestuur dezer bezittingen meer in den weg te staan dan te bevorderen. Het is daarom doelmatig de Nederlandsche bevolking op den duur naar Nederland te doen terugvloeijen, niet zooals zij gekomen is, als een last van het vaderland, maar in tegendeel als eene aanwinst voor hetzelve, door de middelen, die zij alhier heeft verzameld, naar den vaderlijken grond over te brengen en te doen gedijen.

Zoolang het stelsel zal blijven om Java niet te koloniseren, zoolang zullen de inrigtingen de strekking moeten hebben om de vestiging van Europeanen, op zijn minst genomen, niet aan te moedigen, maar integendeel om het terugkeeren naar het vaderland te bevorderen en begunstigen. Zoolang ook zal dit toepasselijk gemaakt moeten worden op de weduwen en kinderen van overledene ambtenaren. De eerste, als verloren voor de maatschappij, kunnen niet gerekend worden de Europeesche bevolking te vermeerderen, maar met hare kinderen is het anders gelegen. De meesten hunner hebben nooit het vaderland gezien; van den grond, door hunne ouders veelal ten gevolge van onvoordeelige omstandigheden verlaten, hooren zij met flaauwheid,

zelden met geestdrift, gewag maken; in deze zoo schoone en gezegende gewesten hebben zij geene tegenspoeden ondervonden, in het vaderland stellen zij zich kommer en gebrek voor: hoe zoude men dan daarvoor liefde en gehechtheid kunnen verwachten? Wanneer dit het geval is met het eerste hier voortgebragte geslagt, wat zal het dan wezen met het volgende, hetwelk wij nu reeds spoedig te voorschijn zullen zien komen? Zal dit niet bijna geheel vreemd van Nederland zijn? Zal men dit wel een oogenblik in twijfel kunnen trekken?

En dit alles leidt mij dan ook tot het besluit, dat de pensioenen voor weduwen in dier voege moeten worden geregeld, dat haar belang medebrenge, en zij als het ware gedrongen worden, naar het vaderland terug te gaan, en zoo doende aan het vaderland kinderen terug te geven, die anders van hetzelve zoude zijn vervreemd.

Een breede schriftelijke gedachtenwisseling volgde, waarin o.a. J. C. Baud een verstandig woord heeft gesproken; doch het is hier de plaats niet om op een quaestie in te gaan, die ik enkel even heb willen aanwijzen [1]. Dat wij dus tot Loriaux terugkeeren.

Belanghebbende had krachtens de ontvangen beschikking te wachten op het zenden door de Indische regeering van geld of geldswaarden naar Holland, tenzij hijzelf verkoos zich te begeven naar Batavia. Met wachten zou hij intusschen van den honger omkomen, zoodat hij zich weder tot den Koning wendde, verzoekende het pensioen in Nederland te mogen ontvangen dan wel er tot een bezoldigde betrekking benoemd te worden.

Op dit request gaf de departementschef van Koloniën, de heer Goldberg, het volgende afwijzend advies bij rapport aan den Koning d.d. 11 November 1816 N°. 400:

Het heeft Uwer Majesteit behaagd bij appostillaire besluiten van den 10^{n} Aug^{s}. N°. 34 en 28 Oct. lett. P N°. 15 aan het Departement van Koophandel en Koloniën, om consideratien en advies te renvoyeren, twee rekwesten van François Loriaux, laatst gediend hebbende als luitenant-kolonel van de Genie op Java, aan wien door U. M. bij besluit van den 16 Mei ll. N°. 34 is geaccordeerd een pensioen van f 1200 's jaars, ingegaan met den Eersten January dezes jaars, om door het Indische Gouvernement te worden voldaan, verzoekende dat het voorsz. Besluit van U. M. van 16 Mei N°. 34, in zoo verre worde gealtereerd, dat hetzelve pensioen hier te Lande aan hem uit-

[1] Zie de aanhaling in mijn „Weduwen en Weezenfonds van 's Lands Europeesche ambtenaren in Nederlandsch-Indië. Een bijdrage tot de kennis der administratieve huishouding van Staat" dl. II (1893), § 226, bl. 765.

betaald, en hij daardoor uit de drukkende armoede, waarin hij zich met zijne vrouw en twee onmondige kinderen bevindt, gered worde, ofte ook dat hij anders met eenen civiel of militair ambt mag worden begunstigd.

De Ondergeteekende gaarne toestemmende, dat zoo lange het Bestuur der O. I. Bezittingen niet in handen van het Nederlandsch Gouvernement is overgegaan, en hetzelve niet in staat zal zijn, om overmakingen naar het Moederland te doen, de Rekwest[t] de gunst aan hem door U. M. bij het meergem. besluit van 16 Mei N°. 34 toegestaan niet zal kunnen genieten; doch dit geeft hem geene vrijheid, om op de voorsz. rekwesten een gunstig advis aan U. M. uit te brengen, daar het Hoogstderzelver begeerte is, dat geene dan onvermijdelijke betalingen, hier te lande voor rekening van Indië zullen worden gedaan, terwijl de inwilliging van bovengen. verzoek van den Rekwest[t] aanleiding zoude geven, tot gelijke verzoeken van lieden, die met den den Supp[t] in hetzelfde geval zijn.

Waarom de Ondergeteekende, onder eerbiedige correctie, van advis zoude zijn, dat het verzoek van voorn. F. Loriaux door U. M. behoorde te worden gedeclineerd en gewezen van de hand; terwijl met opzigt tot het tweede verzoek van den Supp[t] om met eenen civielen of militairen post te worden begunstigd, bij het Departement van Koophandel en Koloniën geen post vacerende is, waartoe den Rekwestrant met nut voor den dienst zoude kunnen worden geemployeerd, maar daartoe misschien bij het Departement van Oorlog eerder gelegenheid zoude kunnen voorkomen.

Wanneer echter in aanmerking wordt genomen, dat de Rekwestrant bij het laatstgem. Rekwest te kennen geeft, dat zijn vrouw en twee kinderen in Indië zijn geboren, en dus waarschijnlijk zich gaarne weder derwaarts zouden begeven, doch waartoe de Supp[t] verklaart van alle mogelijke middelen ontbloot te zijn, zoude aan denzelven kenbaar gemaakt kunnen worden het weldadig besluit van U. M. van den 8[n] Maart ll. N°. 128, waarbij is vastgesteld dat alle officieren, die eenen geruimen tijd in de N. I. Bezittingen hebben gediend en verlangen mogten, om met behoud van hun pensioen derwaarts terug te keeren, tot goedmaking der deplacementskosten, wordt geaccordeerd, een voorschot op het pensioen, benevens vrij transport en alzoo, met goedvinden van U. M. aan den Rekwestrant en zijne familie kunnen worden geaccordeerd, vrij transport met scheepsvoeding, waartoe welligt nog gelegenheid, met een der thans gereed gemaakt wordende transportschepen zal voorhanden zijn; en in dat geval aan denzelve te accorderen, zoodanig voorschot op deszelfs pensioen ad f 100 's maands als U. M. naarmate van de talrijkheid van des rekwestrants familie, goedgunstig zal oordeelen te behooren.

Terwijl alzoo een afwijzende beschikking bij Kon. besluit d.d. 16 November 1816 N°. 107 op Loriaux' verzoekschrift gegeven werd, had belanghebbende een nieuw request ingediend, waarin het volgende stond:

Dat hij door ongelukkige omstandigheden met zijn huisvrouw en twee onmondige kinderen alle in Indië geboren alhier in Europa overgebracht zijnde, hij zich buiten staat bevind om de weldaad van Uwe Majesteit te genieten van alle mogelijke middel ontbloot zijnde van zich ter plaatse te begeven alwaar hem het pensioen uitbetaald wordt.

Den Rekwestrant smeekt zeer eerbiedig Uwer Majesteit, dat het Uwe Majesteit gelieve te behagen het gedeelte van het besluit in te roepen, waarbij hem het pensioen door het Indische Gouvernement zal worden voldaan en daarvoor in stede het hem hier in Europa laten uitbetalen of daar den requestrant zich nog in staat bevind, en hij Uwe Majesteit gaarne zouden willen dienen, hem met eene civiele of militaire ambt te begunstigen.

Den requestrant heeft drie en dertig jaren trouw en met belangloosheid gediend, en vindt zich met de zijne in drukkende armoede gedompeld, en heeft geen ander resource als de Genade van Uwe Majesteit, waarvoor hij om smeekt.

Het is de Gratie [1]
F^ois^ Loriaux

Brussel den 27 October 1816
Hooge straat N°. 664.

Aan den voet van het request was gevoegd een attest van Jhr. D. F. van Alphen, gewezen resident en hoofdadministrateur van Soerabaja [2], destijds lid van de Staten-Generaal, houdende dat Requestrant, onder hem in het gouvernement van Java's Oosthoek jaren lang gediend hebbende, steeds door trouw, integriteit en activiteit had uitgemunt; dat hij altijd het belang van het Land en nooit het zijne op het oog had gehad en daardoor na 33 jaren getrouwe dienst zich thans werkelijk in bekrompen omstandigheden bevond.

De Koning deed het nieuwe verzoekschrift bij appointement

[1] Deze mij vreemd voorkomende uitdrukking, in plaats van het gewone onderschrift: „'t Welk doende" (zult gij wel doen), schijnt bij Fransche requesten gebruikelijk te zijn. Althans in zulk een aan onzen Koning gericht adres, gedagteekend Brussel 26 Maart 1817 van een barones Van den Boegart staat *C'est la Grace*. Het request ligt in bundel 13, aangewezen in het Archiefverslag over 1913, bl. 132.

[2] Zie de beteekenis van dit administrateursschap in mijn *Bestuur-1817*, bl. 181, noot 2.

d.d. 12 December 1816 V. N°. 65 weder in handen stellen van den departementschef voor de Koloniën; maar tevens schreef staatssecretaris Falck uit Brussel d.d. 16 Januari 1817 aan Goldberg [1]: «In dezen omtrek kruist een Oostindievaarder, welke wat hard behandeld is en dien ik, op grond van de allerloffelijkste getuigenis van Van Alphen, u tot een meer genadig en, zoo mogelijk, ook spoedig regt bevele. Het is de overste Loriaux, wiens nader rekest bij het Dep[t] van Koophandel en Kol. berusten moet."

Naar aanleiding van dit schrijven deed ik indertijd, onbekend met de redenen, de vraag: «Gevoelde Loriaux zich miskend?" [2] Nu weten wij, waarover de quaestie heeft geloopen. De Directeur-Generaal, alzoo vermurwd, gaf bij rapport d.d. 20 Januari 1817 N°. 487/28 het volgend advies aan den Koning:

De Ondergeteekende aan den voorsz. geeerbiedigden last zullende voldoen, vermeent uit die dispositie Uwer Majesteit, zoo kort na de declinatoire dispositie op het zelfde verzoek te mogen opmaken, dat het Hoogstderzelver intentie is om nader te worden voorgelicht, op welke wijze aan het verzoek van den Rekwestrant zoude kunnen worden voldaan.

Het is dan ook in die veronderstelling en uit aanmerking zoowel van des Rekwestrants drukkende omstandigheden, als van het attest ten zijnen opzigte verleend, en aan den voet van het Rekest gevonden wordende, dat de Ondergeteekende zich veroorlooft aan Uwe Majesteit eerbiedigljk voor te dragen, dat het door Hoogstdezelve bij besluit d.d. 16 Mei 1816 N°. 34 aan dien officier toegekend pensioen van f 1200: ingegaan met primo Januari 1816, aan denzelven zoude kunnen worden uitbetaald, bij wijze van voorschot, om uit de O. I. financiën te worden gerembourseerd;

dan wel dat het zelfve pensioen bij alteratie van het voorsz. besluit, door Uwe Majesteit bij nader besluit goedgunstig worde overgebragt op den staat der militaire pensioenen hier te Lande.

Daar echter het eerste voorstel waarschijnlijk aanleiding zoude geven, dat andere gewezen koloniale officieren, in zelver voege op de Indische kas gepensioneerd, eene gelijke gunst reclameeren, zoo zoude naar het oordeel van den Ondergeteekende het laatste voorstel de voorkeur verdienen; doch alsdan aan H[n] Kommissarissen Generaal kunnen worden aangeschreven, om des niet te min voor de uitbetaling van het zelve pensioen door overmaking naar herwaarts te zorgen, ten einde

[1] Mijn *Bestuur-1817*, bl. 345, alinea 1.
[2] *Bestuur 1817*, bl. 177, noot 7.

daardoor 's Rijks schatkist voor deze uitbetaling ten behoeve der Koloniën schadeloos te stellen.

Hierop volgde het Kon. Besluit d.d. 8 Februari 1817 N°. 34:

Gezien de Requeste van den Heer *François Loriaux*, gepensioneerd Luitenant Kolonel, ten laste van de koloniale kas te *Batavia*, daarbij om aangevoerde redenen verzoekende, dat Onze dispositie van den 16 November ll. N°. 107, waarbij zijn verzoek tot het ontvangen van zijn pensioen hier te Lande is gedeclineerd, zoodanig worde veranderd, dat hetzelve als nog aan hem in *Europa* worde uitbetaald;

Gezien het Rapport van Onzen Staats Raad, Directeur Generaal van het Departement van Koophandel en Koloniën van den 20ⁿ Januari ll, N°. 28;

Hebben goedgevonden en verstaan

Onzen voornoemden Staats Raad te autoriseeren om het aan den Suppliant aankomende pensioen uit de *Onvoorziene uitgaven* van Koophandel en Koloniën successivelijk te doen uitbetalen bij wijze van voorschot ten behoeve der Oost-Indische kas, met welke dezelve betaling zal moeten worden verrekend.

En enz.

Brussel den 8ⁿ Februari 1817
Willem
Van wege den Koning
A. R. Falck.

Loriaux was aldus in zoover een gunst bewezen, dat aan de kapiteins ter zee van de voormalige Oost-Indische Compagnie J. C. Baane en Dirk Muller evenzeer pensioenen waren toegekend, namelijk van f 1000 's jaars, mede in te gaan met 1 Januari 1816 en ten laste van de Indische kas, doch zonder het vooralsnog te ontvangen, omdat zij het in Nederland wilden verteeren. Bij depêche d.d. 19 Maart 1817 N°. 13 lichtte de Departementschef Commissarissen-Generaal hierover in, onder mededeeling, dat slechts op herhaalde aanzoeken van Loriaux reeds nu het pensioen hem werd uitbetaald «bij wijze van voorschot ten behoeve van de O. I. kas, met welke deze betaling moet verrekend worden". Hij wenschte «zoodra mogelijk te worden in staat gesteld om bij het budget of algemeene begrooting te kunnen aantoonen, dat zoo wel dit als andere voorschotten door overmaking aan 's Rijks kas gerestitueerd zijn geworden". [1] Men ziet het, dat

[1] De depêche is verhandeld bij besluit der C. C. G. G. d.d. 14 September 1817 N°. 84, waarbij het stuk in handen werd gesteld van den Raad van Financiën. Mijn aanhalingen ontleende ik aan dat besluit.

het beginsel: geen Indische uitgaven in Nederland te doen, tenzij men er geld voor uit Indië ontvangen had, wel heel, heel streng werd opgenomen, en dit reeds in 1817! Ik heb althans den indruk gekregen, dat de gepensionneerde zeeofficieren voorloopig op hun uitkeering moesten wachten. [1]

II.

Ontstaan van den Scheepjesgulden, zoo voor de Kaap de Goede Hoop als voor de Oost- en West-Indische koloniën.

De eerste machtiging, die onze Oost-Indische Compagnie van de Staten-Generaal verkreeg om in Nederland zilveren munt te doen slaan met haar merk V̈, dateert van 1727; deze vergunning bepaalde zich enkel tot dukatons, stukken van 3 à 4 gulden [2]. Nog d.d. 28 November 1753 verbood een plakkaat van H. H. M. M. den uitvoer en het versmelten van Nederlandsche zilveren standpenningen, als 3-guldens en onderdeelen. Eerst bij een resolutie van 21 December 1785 werd de machtiging, voor de dukatons in 1727 gegeven, uitgebreid tot alle zilveren Nederlandsche standpenningen, drie-guldens, guldens en gedeelten [3]. Daarbij was intusschen de order gevoegd, dat stipt moesten

[1] De stukken over J. C. Baane vindt men op het Rijksarchief „Koloniën na 1813" in bundel N°. 113 „Relativen": $\frac{16}{14}$ Januari 1815; die over Loriaux, wat de verzoeken van 1814 aangaat, in den voorafgaanden bundel N°. 112.

[2] „In 't begin van 1726 verkreeg de Compagnie van de Staten van Holland en West-Friesland en van die van Zeeland verlof in dezer provinciale munthuizen DUKATONS volgens eigen beeldenaar te laten slaan. Den 7ᵉⁿ oktober 1727 werd dit verlof door de Staten-Generaal bekrachtigd en alle muntmeesters in de Geunieerde Provinciën gemachtigd, dukatons volgens den beeldenaar der Compagnie aan te maken." *Stephanik* (1897), bl. 396—397. — Volgens *Munten-1786* bl. 294, was „De gekartelde Dukaton" in Indië waard f 4 „Indisch geld" en f 3—6 „Nederlandsch geld".

[3] „dat geene silvere standpenningen, of gedeelten, ten behoeve van dezelve Compagnie, zullen mogen worden gemunt, nogte naar Indiën verzonden als die met het kennelijk teeken van dezelve maatschappije, in den stempel gegraveerd, zullen worden voorzien; met vrijlating bij continuatie niet te min aan Bewindhebberen voorschreven, om pijlstuyvers te mogen doen slaan, mits daartoe alvoren van haar Hoog Mogenden, de nodige permissie versogt en geobtineert te hebben". Uit het Rijksarchief, achter op den band 1785, 8ᵉ deel en gemerkt onder het nommer „St.-Gen. 336". Over de aanleiding tot dit besluit, zie bl. 270 hierna.

opgevolgd worden de voorschriften der instructie op den muntslag van 25 Mei 1694. Deze voorwaarde hield niet slechts in, dat het geld geheel in gehalte enz. gelijk moest zijn aan de munt, circuleerende in de Republiek, doch ook, dat men in de onderdeelen niet verder mocht gaan dan tot halve guldens [1]. De regeering van onze Kaap de Goede Hoop verzocht echter tevens kleiner zilveren munt, speciaal kwart- en achtste guldens. Hierin werd getreden — dus de O. I. C. gemachtigd — bij resolutie der Staten-Generaal van 31 December 1793.

Wij vinden in dit hierna komend stuk melding gemaakt van *het college van Raden en Generaal-Meesteren*, waarover het volgende. Aanvankelijk, spoedig na den afval van Spanje, werd met het toezicht op enkele provinciale munten een of meer Generaalmeesters belast; later werd dit tot het vermeld college uitgebreid; het aantal leden wisselde nogal eens [2]. Een essaieur-generaal en een secretaris waren eraan toegevoegd. In 1790 benoemden Hunne Hoogmogenden tot inspecteur essaieur-generaal den commissaris Mr. W. A. A. Poelman [3]; het college van Raden en Generaalmeesteren werd echter in 1798 «gemortificeerd". In den Franschen tijd waren de zorg en het toezicht over de muntzaken toevertrouwd aan een «Commissaire général", die te Utrecht moest

[1] Ook een plakkaat der Staten van Holland en West-Friesland van 1681 ging niet verder dan tot halve guldens; zie bl. 29 *Schimmel*.

[2] Zie *De Utrechtsche Munt* bl. 37—38.

[3] Op bl. 1 van *Besier-1887* staat over Poelman „èn als Commissaris èn als Inspecteur Essaieur-Generaal": „tot welke laatste betrekking hij in 1790 door H. H. M. was geroepen, maar waaruit hij in 1795 was ontslagen". Dat was het jaar der stichting van de Bataafsche republiek, die in 1806 sneefde. Men leest nu mede in noot 1, bl. 7 van *Besier-Catalogus* op het jaar 1810: „Met uitzondering van de jaren der Bataafsche Republiek, toen de Heer J. Beekman als Inspecteur en Essayeur-Generaal fungeerde, vervulde de Heer W. A. A. Poelman sedert 1790 die gewichtige betrekking." Bij de hierna in hoofdstuk V te vermelden quaestiën over De Heus zien wij echter Poelman in 1802—1803 ook als essaieur-generaal. Op bl. 18 noot 3 van *Besier-1885* wordt gewag gemaakt onder „Zie Muntarchief 1803" van „eene memorie van den Essaieur-Generaal Poelman" over de Kaapsche duiten; doch zoo dit nog niet wil zeggen, dat bedoelde Memorie niet vroeger zou zijn gesteld, strekke verder ter inlichting, dat ikzelf de door Poelman als essaieur-generaal geteekende stukken, dato 30 Augustus en 28 September 1803, gezien heb, gericht aan Thesaurier-Generaal en Raden. Op het Rijksarchief kan men ze vinden in de bundels „Aziatische Raad" N[os] 299 en 303. Bovendien leest men op bl. 53, noot 1, van *Schimmel* over Poelman: „Sedert 26 April 1803 *Essayeur-generaal* van 's lands Munten", dus in ieder geval tijdens de Bataafsche Republiek.

wonen; met de omwenteling van 1813 ontmoeten wij dan mede als zoodanig Poelman, die, naar wij nog zullen lezen, terstond zijn maatregelen nam om de Utrechtsche munt onder Nederlandsch bestuur te doen herleven.

Naar de vermelde resolutie van 31 December 1793 zien wij telkens in de nader te noemen stukken van den aanvang der 19e eeuw verwezen; ik doe haar daarom hier in extenso volgen [1]:

Extrakt uit het Register der Resolutiën van de Hoog Mog: Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden:

Martis den 31. December. 1793.

Bij resumtie gedelibereert zijnde op eene Memorie van de *Raaden en Generaal-Meesters van de Munten deezer Landen*, op den 4 deezer loopende maand alhier ter Vergaderinge ingekoomen, houdende, in gevolge en ter voldoeninge van haar Hoog Mogende Resolutie van den 11 November jongstleeden, der selver Consideratiën en Advis op een Missive van de bewindhebberen van de Oostindische Compagnie ter Kamer Amsterdam, geschreeven aldaar den 7. November laatstleeden houdende, dat het Gouvernement aan Cabo de goede Hoop hun verzocht hebbende, om, uyt hoofde van 't gebrek aan kleine muntspeciën aldaar, en de moeielykheid in de bereekening van dubbelde stuivers, te mogen worden voorzien met halve, quart en agste Guldens: sij uit aanmerking van de gegrondheid deezer opgave en het nut voor de Maatschappy in de voldoening der gedaanen eysch geleegen, getracht hadden die speciën te doen aanmaken en te versenden, versoekende gemelde bewindhebberen alsoo alle de stempels tot de voorssz: gedeeltens van guldens op de Munten deezer Landen niet aan handen waren, en de selven buyten speciale authorisatie van haar Hoog Mog: niet mogen worden vervaardigd, dat haar Hoog. Mog: aan de Oost: Ind: Compe deezer Landen authorisatie zouden gelieven te verleenen tot het doen aanmaken van de benoodigde stempels tot bovengemelde munten.

Is goedgevonden en verstaan, dat Bewindhebberen voornoemd zullen worden geauthoriseerd, gelijk de zelven geauthoriseerd worden bij deeze, om voor de Oostindische compagnie deezer Landen met overleg van Raaden en Generaalmeesters van de Munten deezer Landen te doen slaan quart en agtste Guldens, met dien verstande nogthans, dat de voorssz. quart en agtste Guldens, ten eijnde waarlijk ge-

[1] Gedrukt in den bundel der resolutiën over het laatste halfjaar 1793. Men zie er de bl. 1083 en 1220—1221. De door mij gegeven voorafgaande toelichting ontleende ik aan een nog op bl. 270 te vermelden schrijven van het Utrechtsch muntbestuur d.d. 6 November 1824; het is wel zeer belangrijk, doch men lette eens op de manier van uitlegging!

deeltens van den Gulden uit te maaken, naar de instructie op de voorsz. Guldens, zullen moeten worden gereguleerd in deezer voegen: dat beide de voorsz. Penningen moeten houden in alloy 11 penningen fijn silvers; dat de Quart guldens moeten zijn van $92\frac{208}{331}$ stukken, en de Achtste guldens van $185\frac{205}{331}$ stukken in den sneede in het Troische Markwerks, beide ter remedie van een grijn fijn silvers in den alloy en van één engels in den gewigte op het markwerks voorschreeven, ten profyte van den Muntmeester in het geheel; en dat eyndelyk, uyt een Mark fijn silvers van 12 penningen op den volgenden voet getogen zullen worden $101\frac{899}{3641}$ stukken van de voorschreeve Quart en $202\frac{1798}{3641}$ stukken van de voorschreeve Achtste guldens; — en dat de voornoemde penningen voor niemand anders dan voor de Oostindische Compagnie voornoemt zullen mogen gemunt worden; des egter, dat op de stempels tot de voorz. gedeeltens van Guldens, zal moeten worden gegraveert, het gewoone merk der Oostindische Compagnie het sy onder het wapen der Generaliteyt *off op soodanige wyze, als sulks weegens de kleynheid der meergemelde penningen, het gevoegelykste sal worden geoordeeld*[1]: zullende de Raaden en Generaal Meesters van de Munten deeser Landen ten dien eijnde worden gelast, soo als geschied bij deeze, om tot het vervaardigen der stempels, de nodige ordres te stellen en verder zorg te dragen, dat de voorz. quart en agtste Guldens voor niemand anders, dan voor de Oostindische Compagnie worden gemunt.

En zal Extract van deeze haar Hoog Mogende resolutie gezonden worden aan Bewindhebberen voornoemt, om te strekken tot derzelver narigtinge, met serieuse recommandatie, om in het doen slaan der voorengemelde penningen de Muntmeesteren van de werkende Munten binnen deeze provincien zoo veel doenlijk te gerieven en aan hun alle reeden van klagten beneemen, weegens faveur van den eenen boven den anderen.

Zullende gelijk extract enz.
H. W. van Aylva
Accordeert met voors: Register
H. Fagel.

De geschiedenis onzer Kaapkolonie werd daarna een oogenblik onderbroken door de vermeestering van Britsche zijde. De lezer weet, dat wij haar bij het vredestractaat van Amiens terugkregen. Verband hiermede houdt een geheim besluit van het Staatsbewind d.d. 8 Maart 1802 lett. T, hetwelk handelt over

[1] Op dit door mij gespatieerde grondde de Raad der Aziatische bezittingen o.a. haar bevoegdheid, naar wij zullen lezen, om het wapen V te veranderen in een .... schip! Verg. bl. 266.

de wederinrichting van ons bestuur enz.[1] Art. 7 ervan bepaalde:

dat met betrekking tot den cours der muntspeciën, de gulden welke bij dezen wordt verklaard te zijn standpenning, aan de Kaap de Goede Hoop cours zal blijven houden tot 20 ten honderd boven deszelfs cours binnen de Republiek en dus tot vier en twintig stuivers met qualificatie op den Raad der Asiatische Bezittingen om agtervolgens de Resolutie van H. H. M. van 31 December 1793, tot het doen van eventuele betalingen in gemelde Colonie te doen munten, heele, halve, quart, achtste en zestiende Guldens; mitsgaders heele en halve kopere duiten van vier en agt op een stuiver te zamen ter somme van een maal honderd duizend Guldens

En zal extract enz.

Alzoo mocht voor niet meer dan 1 ton gemunt worden. Een dergelijke maximumbepaling trof ik o. a. ook aan in een resolutie der Generaliteit van 31 December 1793 voor de West-Indische koloniën[2], en wel dáár met de bijvoeging: «zoo om voor te komen, dat door een al te grooten Muntslag van de voorsz. Penningen de prijs van het Zilver niet te hoog kome te stijgen, en waar van de quantiteit met overleg van Raden en Generaalmeesters, telkens zal moeten bepaald, en provisioneel voor

[1] „Secrete notulen van het Staatsbewind 19 Oct[r] 1801—9 April 1802", gemerkt op het Rijksarchief „St. Bew. 443". — Het Staatsbewind had in December 1801 het advies gevraagd van den Raad der Aziatische bezittingen en Etablissementen over de inrichting van het bestuur der Kaap in geval van teruggave. Dit college stelde een commissie in tot het uitbrengen van advies, bestaande, behalve uit de heeren Wiselius en Van der Steege, uit De Mist. Aan dezen heer werd den 1[e] April 1802 opgedragen als commissaris-generaal van het Staatsbewind naar de Kaap te gaan en den nieuw benoemden gouverneur-generaal Janssens te installeeren. Verg. over een en ander bijv. *Van Berckel*, bl. 136—137. In Augustus 1802 gingen zij gezamenlijk scheep; in 1803 namen zij de Kaap van de Engelschen over. Het is commissaris-generaal De Mist geweest, waarvan het in hoofdstuk III te memoreeren plakkaat d.d. 19 April 1803 (bl. 273) als volgt gewag maakt bij den aanvoer te Batavia van 1 ton Kaapsch geld: „Door den heer de Mist bedeeld zynde, dat 's lands oorbaar hem verbieden aldaar te doen ontscheepen hondert duizend guldens, klinkende specie, voor de Caab gedestineerd, en zyn Edele dezelven ten dienste van de Indische kas zoude afzenden, en deze somma alhier aangebragt zijnde....". Wat met dat *'slands oorbaar* eigenlijk bedoeld wordt, weet ik niet; stellig was hij niet onbekend met den Indischen nood aan contanten, daar hij nog in Holland verbleef, toen de klachten hierover uit Indië daar aankwamen, naar wij mede nog zullen lezen in hoofdstuk IV. Misschien oordeelde hij, aan de Kaap zijnde, dat dáár het geld niet zoo noodig was als te Batavia.

[2] Op bl. 1219—1220 in den vermelden Resolutie-bundel over het laatste halfjaar 1793.

deeze reis op f 100.000—0—0 gebragt worden, als anderzints".

De Raad der Aziatische bezittingen, wien de zorg voor de koloniale aanmunting was toevertrouwd [1], werd dientengevolge bij besluit van het Staatsbewind d.d. 8 April 1802 lr T gemachtigd om, in overeenstemming met de resolutie van 31 December 1793 (bl. 261) het vermelde geld te doen munten. Het college contracteerde hiervoor met den muntmeester H. Slijper te Enkhuizen „om ook aan die stad enige werkzaamheden en voordeelen toe te brengen" [2]. Intusschen vatte de Raad de voorgeschreven conformiteit met de resolutie van 1793 niet zóó eng op, dat men zou handhaven het wapen V, terwijl de Compagnie, wel eenigszins onverwacht, naar het schijnt, ontbonden was geworden. Uit dien hoofde deed hij, maar zonder er machtiging voor te vragen, door Slijper nieuwe stempels vervaardigen, terwijl hem mede werd opgedragen dezen voor de gecontracteerde aanmunting te gebruiken; het V was dientengevolge vervangen door een schip, overigens geen nieuwe vinding, in zoover men ze had op de moederlandsche Scheepjesschellingen: stukken van zes stuivers [3]. Aldus, lichtte de Raad nader toe [4], „hadden wij eenen stempel geformeerd, voorzien met het gewoon merk der Republiek en voorts met de afbeelding van een schip, als niet alleen analoque aan onze betrekkingen, maar ook zodanig gerecepieerd en gewoon en in de verbeelding der Inlanders op zulken hoogen prijs staande, zoo in Indië, als aan de Kaap en als nog van gevoelen zijnde dat hetzelve een onontbeerlijk vereischte is op de derwaarts bestemde muntspeciën". Hieruit, zoomede uit hetgeen hieronder volgt, blijkt, dat het plan dadelijk heeft bestaan om dien stempel mede te gebruiken voor Indië, m. a. w. dat men in zoover ten onrechte aan den Scheepjesgulden exclusief den naam van Kaapschen gulden geeft.

De Thesaurier Generaal en de Essaieur-Generaal, de hiervoren

[1] Over de oprichting van dit college, zie o.a. *Van Berckel*, bl. 73 v.v.

[2] In den op bl. 265 te noemen brief d.d. 21 April 1802.

[3] Afbeelding van een Scheepjesschelling van 1730 in *Stephanik (1888)*, N°. 374, nevens bl. 14; van een dito uit het jaar 1670 en uit het jaar 1759 in *De Utrechtsche Munt* bl. 93 en 91. Over de „algemeene liefhebberij der muntmeesters" op het einde der 17e eeuw om Zesdhalven à 5½ en Schellingen à 6 stuivers aan te munten, zie *Schimmel*, bl. 28.

[4] In den na te noemen brief d.d. 21 April 1802.

vermelde Poelman, hadden echter, naar ik beschreef, het toezicht op de Munthuizen en wel o. a. in dier voege, dat geen aanmunting mocht geschieden, zonder dat de chefs der Munthuizen er de vergunning voor verkregen. Aan Slijper werd nu die toestemming onthouden wegens de eigenmachtige verandering van den stempel. De Raad der Aziatische bezittingen, dit vernemende, verdedigde den maatregel bij schrijven aan de Thesaurie d.d. 21 April 1802, waaraan ik reeds enkele zinsneden ontleende. Bij dien brief werden dus de motieven opgegeven, waarna men alsnog aandrong de verlangde machtiging te verstrekken, ten einde Slijper dadelijk kon beginnen met het slaan der munten: «ofschoon in de eerste plaats gedestineerd voor de Kaap de Goede Hoop in voege dezelve, volgens dat Model zullen zijn ingericht, te gelijk kunnen dienen ter bevordering der circulatie, zoo wel in de Oost- als in de West Indische bezittingen van dezen Staat, waarbij nog, als een motief kan worden gevoegd, dat langs dezen weg voor eenen onderscheiden stempel, te beter zal kunnen worden nagegaan, of de guldens worden vervoerd buiten 's Lands". De Thesaurie had echter geenszins tegen de verandering op zichzelf, doch tegen den vorm der behandeling. Zich alzoo niet door de motieven van haar standpunt latende afbrengen, machtigde zij bij ondervolgend geheim besluit den muntmeester te Enkhuizen slechts tot het aanmunten onder handhaving van den Compagniesstempel [1]:

Maandag den 26sten April 1802.

Is gelezen een secreet Besluit van het Staats-Bewind van den 22sten deezer L^a L.L. genomen, enz.

Waarop, mitsgaders bij resumtie gedelibereerd zijnde, enz:

Is geresolveerd:

1° Alsnu den Muntmeester van 's Lands-Munte te Enkhuizen, H. Slijper, te autoriseeren, zo als geschiedt bij deeze, om ten behoeve en voor rekening van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen, te munten Heele, Halve, Quart, Agtste en Zestiende Guldens, midsgaders Heele en Halve Koopere duiten van Vier en Agt op een Stuiver, mids te zamen niet excedeerende de somma van Een maal

[1] Het stuk in dank ontvangen van het Muntarchief te Utrecht. Men ziet er de juistheid mijner opmerking uit, gemaakt hiervóór op bl. 232 noot 1, dat deze resolutie geen betrekking heeft op *Indië*: immers zij verwijst naar het reglement van December 1793, dat uitsluitend handelt over *de Kaap*. Het daarop volgend besluit van 4 Mei 1802 (bl. 268) zegt het trouwens nog uitdrukkelijk.

Honderd duizend Guldens, en dat hij Muntmeester daaromtrend, zo ten aanzien van de Alloy en Gewichte, als in het vervaardigen der Stempels, waartoe hij mids deeze al mede wordt geautoriseerd, zich stiptelijk reguleere naar het Reglement, vervat in H. H. Mog: Resolutie van den 31sten December 1793, waarvan ten dien einde aan hem een Afschrift zal worden toegezonden, wordende alzo gepersisteerd bij 's Raads Resolutie van den 12den deeser N°. 34, voor zooveel daarbij in het bezigen van stempels, volgens het door hem Muntmeester bij zijne memorie van den 11den bevoorens overgelegd model, is gedifficulteerd geworden.

2° enz.

De Raad zag zich nu wel verplicht een beroep op het Staatsbewind zelf te doen. Ter wraking van het verzet der Thesaurie bracht hij nu zoowaar in herinnering, dat de resolutie van 1793 machtigde het ⋎ desnoods eenigszins anders te doen graveeren, indien de kleinheid van de munt zulks vorderde![1] Het schrijven aan het Staatsbewind werd gedagteekend 28 April 1802 en is mede opmerkelijk wegens de dichterlijke wijze, waarop het aanbrengen van het Scheepje werd verdedigd. Ziehier:[2]

Het is toch, onzes oordeels, buiten bedenking, Burgers Bewindslieden, dat het voorheen gewoon merk der O. I. Compagnie, hebbende bestaan in de aldus in een gevlogten letteren ⋎, niet kan in praktijk blijven, nadat die Compagnie zelve vernietigd is geworden, ten gevolge der Staats omwenteling van het jaar 1795.

Het is niet minder zeker, dat die Resolutie niet konde worden voorzien — veel min zoo nabij gerekend, ten tijde der voorgemelde Resolutie van H. H. M. M.

Bij lecture der voorzegde Resolutie vindt men, buiten dien met betrekking tot het merk met zoo veele woorden gestipuleerd deze heilzame clausule, *of op zodanige wijze als zulks, wegends de kleinheid der penningen, het gevoeglijkst zal worden geoordeelt*, waarbij aldus enige ruimte schijnd te worden overgelaten ten aanzien der eventueele muntslag.

Het is al verder eene zekere waarheid, dat het van ouds geliefkoosd Scheepje reeds voor veele jaren op de in Indië circulerende schellingen werd gevonden[3] en het was op die en andere gronden, onder anderen

---

[1] In de noot 1 op bl. 262 vestigde ik hierop reeds de aandacht.

[2] De brieven van den Raad getrokken uit den bundel op het Rijksarchief: „Minuut afgaande brieven van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen in den jare 1802", gemerkt „Aziatische Raad 59".

[3] Verg. bl. 264.

gedetailleerd bij onze boven gedagte Missive van Thesaurier Generaal en Raden van Financiën van den 21 dezer...... dat wij hebben geverseerd..... in de zekere persuasie dat, het vorig merk der O. I. Compagnie niet meer kunnende worden gebruikt, niets natuurlijker noch meer overeenkomstig met de omstandigheden konde worden geoordeelt, dan dat het bekend Scheepje, dat alouden bij de Inlanders zoo veel vertrouwen inboesemend teken, aan het zelve werd gesubstitueerd en dat het voorzegd Scheepje, uit hoofde van de kleinheid van een groot gedeelte der te munten specien niet kunnende worden gebragt onder het wapen der Republiek, werd geplaatst op de wederzijde der penningen.

Dat dit beroep doel trof, blijkt uit ondervolgend geheim schrijven d.d. 3 Mei 1802 l[r] C van het Staatsbewind aan het Wetgevend Lichaam:

Burgers!

Bij gelegenheid onzer deliberatien over den voet en wijze, waarop het Bestuur voor de volkplanting de Kaap de Goede Hoop zoude behooren te worden ingerigt, hebben Wij tevens Onzen aandacht bepaald tot de form, volgens welke de Muntslag van penningen, tot het doen van eventueele betalingen in de gemelde Colonie benodigd, voor het tegenwoordige zoude dienen te worden geëffectueerd.

Volgens resolutie van Hun Hoog Mogenden van den 31 December 1793, moesten de penningen voor de Oost Indische Compagnie voorzien zijn van het gewoon merk Derzelve Compagnie, het zij onder het wapen der Generaliteit, of op zodanige andere wijze, als zulks wegens de kleinheid van de gezegde penningen het gevoegelijkst zou worden geoordeeld; dan vermits de meergenoemde Compagnie reeds zedert den Jaare 1795 is vernietigd, zal het naar Ons inzien, buiten enige bedenking zijn dat het voorheen gewoon merk derzelve Compagnie bestaan hebbende in de aldus in een gevlogten letteren VOC, niet meer in de tegenwoordige omstandigheden van zaken, kan blijven stand grijpen, maar door een ander, naar de thans bestaande verordening omtrent de Oost Indische Colonien meerder ingericht, teken zal behooren te worden vervangen.

Ons nu aangaande het daarstellen dezer nieuwe form hebbende onledig gehouden, is Ons daartoe het geschikst, en met den aart der Colonien het meest overeenkomstig voorgekomen, dat te munten speciën aan de eene zijde met het gewoon stempel der Republiek, en aan de tegenzijde met de afbeelding van een schip worden voorzien, daar toch het van ouds geliefkoosd scheepje reeds voor veele jaren op de in Indië circuleerende schellingen werdt gevonden, en dit teken de Inlanders aldaar zeer veel vertrouwen ten allen tijde

heeft ingeboezemd, wordende hetzelve dan ook door Hun op een zeer hogen prijs gesteld; — terwijl de reden, waaromme Wij vermeenen, dat het voorzegd Scheepje op de wederzijde der penningen behoorde te worden geplaatst, hier in gelegen is, dat hetzelve, uit hoofde van de kleinheid van een groot gedeelte der te munten specien, onder het wapen der Republiek niet zal kunnen worden gebragt.

En het zijn deze consideratien welke Ons bewogen hebben, U Lieden het nemen van het navolgend Besluit voor te dragen

[*Volgt de redactie van het na te noemen besluit*].

Ten slotte insteeren Wij, dat door Ulieden, zoo spoedig mogelijk op deze Onze voordragt worde gedisponeerd.

Heil en Hoogachting!
Samuel van Hoogstralen V[t].
Per ordonnance van het Staats-Bewind,
(Handteekening onleesbaar).

Bij besluit van het Staatsbewind d.d. 6 Mei 1802 werd dientengevolge executie gegeven aan het volgend geheim besluit van het Wetgevend Lichaam van het Bataafsche Gemeenebest:

N°. 70. Dinsdag den 4[n] Mey 1802.

Gedelibireerd zijnde op eene missive van het Staats Bewind in dato 3 Mey 1802 L[e] C. Is, overeenkomstig de voordragt, daarbij gedaan, beslooten, te statueeren, zo als gestatueerd wordt bij dezen, dat voortaan de voor de Colonie Cabo de Goede Hoop, te munten speciën zullen worden voorzien aan de eene zijde met het gewoon stempel der Republiek, en aan de tegenzijde met de afbeelding van een schip, en zulks in plaats van het, bij Resolutie van hun Hoog Mogenden in dato 31 December 1793 bepaald, gewoon merk der Oost Indische Compagnie.

En zal Extract enz.

Wegens dezen stempel draagt de alzoo gemunte gulden den naam van Scheepjesgulden. [1]

III.

Het gehalte en de stempels van het voor de Kaap bestemde, doch te Batavia belande geld van één ton.

De Scheepjesgulden moest het gehalte erlangen van den Generaliteitsgulden, d. w. z. van 200 azen fijn zilver [2]. Blijkt

[1] Afbeeldingen in fig. 32, pl. V van *Netscher en Van der Chijs*, zoomede in fig. 222, pl. IX van *Munten-Moquetten-1908 II*.

[2] Het is goed, dat de belangstellende lezer het gehalte van 200 azen in

dit reeds uit de hiervoren opgenomen stukken, het wordt bevestigd door ondervolgende correspondentie van bijna een kwarteeuw later.

Toen J. C. Baud zijn *Beschouwing* over de geschiedenis van het Indisch muntwezen samenstelde [1], schreef de minister van Koloniën Elout den volgenden brief d.d. 30 November 1824 N°. 25 aan het met Nederlands Herstel opnieuw in het leven geroepen college van Raden en Generaal Meesteren der Munt te Utrecht:

Tot toelichting van een onderzoek hetwelk thans omtrent de Indische munten plaats heeft, is het noodig, dat ik met naauwkeurigheid wete, wat de vergelijkende waarde was tusschen den Generaliteits Gulden, en *den Gulden in der tijd ten behoeve van de O. I. Compagnie voor de circulatie aan de kaap de Goede Hoop gemunt.*

Ik verzoek het Collegie van Raden en Generaal Meesteren der Munt mij de verlangde opgaven in dezen zoo spoedig doenlijk te willen geven, latende ik bij ontstentenis van betere opgaven omtrent de innerlijke waarde van dien Gulden deze vergezeld gaan van een besluit van Hun Hoogmogenden van den 31 Dec[r] 1793, waarbij is bepaald geworden, het gewigt en gehalte van deszelfs onderdeelen, die, zoo ik veronderstel hetzelfde gehalte en evenredige gewigt hielden als de munt, waarvan zij gedeelten waren.

Het zoeken op het Rijksarchief naar de voldoening aan dit schrijven bleef echter vruchteloos; mijn pogen daarentegen om het dan misschien te kunnen verkrijgen uit het archief van de Rijksmunt te Utrecht slaagde des te beter, dank zij de zoo zeer door mij gewaardeerde hulp van den Heer Directeur Dr. C. Hoitsema. Uit dat belangrijke stuk blijkt mij ook, dat inderdaad

herinnering houdt, daar ik er een en andermaal als vergelijkingscijfer op terugkom. Art. 1 der moederlandsche Muntwet van 1816 luidt in den aanhef aldus: „De gulden, als munt-éénheid van dezelfde *intrinsique* waarde als de voormalige generaliteitsgulden, in de noordelijke provinciën gemunt, en derhalve houdende twee honderd azen (negen grammes en 613 milligrammes) fijn zilver. . . . ." Ten einde de vermunting der Generaliteitsguldens in nieuwe Nederlandsche guldens, zoo min mogelijk kostbaar te maken werd de waarde van 200 azen fijn behouden, ofschoon men het gewicht veranderde. De Generaliteitsgulden had een gewicht van 6 eng. 27¼ aas; de nieuwe gulden van 7 engels (10.766 gram); het gehalte was van genen 0.912 (10 penn. 22¾ grein), en werd van dezen 0.893. Zie noot op bl. 3 van *Besier-1887*. Uit dien hoofde staat, denk ik, dat *intrinsique* in de wet gespatieerd, namelijk om alzoo indirect te kennen te geven: niet in gewicht gelijk.

[1] Zie bl. 240.

het gehalte van den Kaapschen gulden gelijk was aan dat van den Generaliteitsgulden. Trof ik deze conclusie trouwens reeds in *Baud's Beschouwing* aan, het antwoord van het Muntbestuur verdient in zijn geheel gekend te worden [1]. Ziehier den brief:

N.° 1434/735. Utrecht, den 6 December 1824.

Uwe Excellentie heeft, bij missive in dato 30 Novb. ll. N°. 25, onder te kennengeving van deszelfs verlangen om met nauwkeurigheid te weten, wat de vergelijkende waarde was tusschen *den Generaliteits-Gulden, en den Gulden, die indertijd ten behoeve van de O. I. Compagnie voor de circulatie aan de Kaap de Goede Hoop is gemunt geworden*, — Ons de eer aangedaan om eene opgave deswegens van ons te vragen.

Volgaarne aan deze uitnoodiging met de vereischte juistheid willende voldoen, vermeenen wij te moeten opklimmen tot de eerste autorisatie welke door de voormalige Staten-Generaal op de destijds bestaande O. I. Compagnie tot het munten van zilveren Nederlandsche Standpenningen, met het kennelijk teeken der gezegde Maatschappij is verstrekt geworden.

Deze resolutie was van den 21 Dec. 1785. [2] Hetgeen tot dezelve aanleiding had gegeven was de destijds plaats hebbende omstandigheid, dat de O. I. Compagnie, behalve de dukatons, tot welker aanmunting met 't merck V. O. C., dezelve in den Jare 1727 was gemachtigd geworden, veeltijds aanmerkelijke verzendingen naar de Oost-Indiën deed, zoowel van zoodanige Nederlandsche zilveren standpenningen (drie guldens en guldens namelijk) welke reeds in den omloop waren geweest, als van die, welke voor hare rekening, door de Muntmeesters dezer landen opzettelijk voor den dienst der O. I. Compagnie wierden gemunt.

Door den hoogen koers, waarvoor de O. I. Compagnie opgemelde Drie Guldens en Guldens in de Indiën uitgaf, kon dezelve, daarvoor, hier te Lande, een hoogeren prijs, hetzij dan bij inkoop, hetzij bij eene dadelijke aanmunting, besteden, dan wel de bepaalde legale waarde binnen 's lands van 60 en 20 stuivers respectievelijk toeliet. Het zilver muntmateriaal klom, daardoor, verre boven den prijs, in den muntvoet van onze evengezegde standpenningen, gelegd, en leverde tevens een hinderpaal op voor de voordeelige speculatiën, welke de speciehandelaar in de toenmaals nog bestaande behoefte naar commercie rijksdaalders of zilveren dukaten, anders vinden kon.

Bij voorgezegde Hun Hoog Mogende Resolutie wierd alzoo wel

---

[1] Mijn aanteekening op bl. 261 noot 1 over de onhelderheid der uitlegging geldt dit stuk.

[2] Verg. bl. 259.

bepaald, dat de zilveren standpenningen en hare gedeeltens, die van wege de O. I. Compagnie reeds in den jare 1785 waren gedaan munten naar Indiën mogten worden uitgevoerd, edoch dat, bij vervolg, geene zilveren standpenningen, of gedeeltens ten behoeve van voorgem. Compagnie zouden mogen gemunt, noch naar de Indiën verzonden worden, dan die met het kennelijk teeken van dezelve Compagnie in den stempel gegraveerd, zouden wezen voorzien.

Buiten evengezegde verandering in den stempel bleven, alzoo, de voor O. I. bestemde zilveren standpenningen, ten aanzien van derzelver innerlijk bestaan, en mitsdien van gewigt en gehalte volkomen dezelfde als die, volgens de bij Hun Hoog Mog. Resolutie van 25 Mei 1694 gearresteerde instructie waren geordonneerd, gelijk dan ook, bij de verantwoording van de respective Muntmeesters wegens den muntslag der O. I. Standpenningen dezelfde voet en wijze van onderzoek en beoordeeling opzigtens derzelver gewigt en gehalte, bij de Raden en Generaal Meesters plaats had, als omtrent de gewone Nederlandsche standpenn. steeds wierd in acht genomen, zoodat dan ook, overeenkomstig het Reglement op het werk van den essaai, door Raden en Generaalmeesters, op den 24 Dec^b. 1699, met qualificatie van Hun Hoog Mog. vastgesteld, de gehalte van den Gulden, naar de uiterste remedie, op 10 penn. 22¾ grein, voor voldoende wierd gehouden.

Dan daar, bij voorgezegde instructie van 25 Mei 1694, alleenlijk gewag was gemaakt van Drie guldens, guldens en halve guldens, doch van geene verdere onderdeelen, wierd, bij resolutie van H. H. M. in dato 31 December 1793, waarvan bij U. E. bovengemelde missive een afschrift was gevoegd, op het verzoek van de toenmalige bewindhebbers der O. I. Compagnie, naar aanleiding van het verlangen van het Gouvernement aan de Kaap de Goede Hoop, de autorisatie op de O. I. Compagnie verstrekt, om ook kwart en achtste guldens op de munten dezer Landen te doen slaan, met dien verstande echter, dat de voorzeide muntspeciën, ten einde waarlijk gedeeltens van den gulden uittemaken, naar de instructie op de voorz. guldens, en alzoo die van 25 Mei 1694, zouden moeten worden gereguleerd, zooals dan ook, de voorzeide onderdeelen van den Gulden tot dezelfde gehalten, en in eene juiste evenredigheid ten aanzien van het gewigt, zijn bepaald en opgegeven geworden.

In den jare 1802 is wel uit hoofde van den toenmaals plaats hebbenden staat van zaken, en het niet verder aanwezen der O. I. Compagnie, eene verandering in den bevorens gebruikten stempel voor de O. I^sche muntspeciën noodig geacht, waartoe destijds voor de O. I^sche gulden en zijne gedeeltens, een scheepje met het omschrift *India Batavorum* is gekozen geworden, dan met deze nieuwe bepaling in het stempelwerk, is overigens met opzigt tot het gewigt en gehalte dezer stukken, alles op den vorigen voet gelaten, en geene de minste

verandering gemaakt geworden, zoodat wij, ter voldoening aan de door U. E. van ons gevraagde opgaven geene bedenking vinden, te antwoorden, dat de gulden en deszelfs onderdeelen, indertijd ten behoeve van de O. I. Compagnie voor de circulatie aan de Kaap de Goede Hoop gemunt, van dezelfde gehalte en in eene volkomene evenredigheid ten aanzien van het gewigte, als de voormalige Generaliteits-Gulden, zijn geordonneerd geweest.

Niet geheel met deze verzekering, dat het gehalte van den Scheepjesgulden gelijk is aan dat van den Generaliteitsgulden, stemt de opgave bij *Netscher en Van der Chijs*, bl. 106, onder N°. 32, waar het vermeld staat 0.917; terwijl dat van den Nederlandschen gulden van de muntwet van 1816 Ned. Stbl. N°. 50, die er gelijk wordt gezegd te zijn aan dat van den Generaliteitsgulden in milliėmes is 912, zie noot 1, bl. 239 van mijn *Teruggave*. Dit verschil wordt echter opgehelderd door een schrijven d.d. 10 Maart 1914, dat ik mocht ontvangen van den heer C. Hoitsema. Ik acht den inhoud van dien brief ook in andere opzichten van belang genoeg om het, wat het zakelijke betreft, in zijn geheel hier met ZEd's medeweten, te doen volgen:

In de eerste plaats zend ik U afschrift van den brief van den Minister, d.d. 30 November 1824, aan Raden en Generaal-Meesteren der Munt, met bijlage, alsmede van het antwoord d.d. 6 December 1824.

Er blijkt uit dat in 1785 machtiging verleend is aan de O. I. C. om zilveren Nederlandsche standpenningen (3-gulden, gulden en ½-gulden) te laten aanmunten, mits het teeken der O. I. C., n.l. VOC daarop voorkwam. In 1793 uitgebreid tot ¼- en ⅛-guldens, terwijl de aanvrage van de aanmunting dezer onderdeelen gemotiveerd werd door de behoefte aan klein zilver aan de Kaap. Steeds moest 't gehalte gelijk zijn aan dat van den ouden Generaliteits-gulden, het gewicht met dat van dien gulden in evenredigheid staan.

Of aan deze muntslagen toen uitvoering is gegeven, kan ik nog niet volkomen zeker zeggen.

Wel is men in 1802 (onder de Bataafsche Republiek) tot nieuwe stempels voor de Indische Bezittingen overgegaan voor de guldens en onderdeelen, n.l. tot het *scheepje* met omschrift en hiervan bestaan (van 1802) exemplaren van af den gulden tot en met den $\frac{1}{16}$-gulden. Alles geslagen op den voet van den ouden Generaliteits-gulden, d. w. z. voor den gulden 200 azen fijn zilver inhoudende (het gehalte hiervan was 912,3 duizendsten). Zoo zal het dus moeten zijn als de uitvoering van den muntslag goed is geweest.

Nu denk ik verder (bewijzen heb ik nog wel niet) dat men onder

den «Kaapschen gulden» niet een stuk met ander uiterlijk of andere samenstelling heeft te verstaan, maar dat de naam gebezigd werd, toen men de O. I. C. gulden naar de Kaap wilde verschepen.

Dat Netscher & van der Chijs het gehalte van de guldens en onderdeelen (Generaliteits en die voor de O. I. C.) stellen op 0.917 zal wel fout zijn en vermoedelijk hieraan toe te schrijven, dat het gehalte van deze specie van ouds was «11 penningen", d. w. z. 11/12 fijn of ± 917 duizendsten, waarbij dan over het hoofd is gezien, dat hierop een reductie was toegestaan van $1\frac{1}{4}$ grein, waardoor de laagste gehaltegrens werd 10 penningen $22\frac{3}{4}$ grein of 912,3 duizendsten. Dit is dus, ten overvloede gezegd, het gehalte van den ouden gulden, dat, te zamen met het vastgestelde bruto-gewicht aan die munt een inhoud fijn zilver voorschreef van 200 azen.

Gelijk reeds gememoreerd [1], is het geld wel naar de Kaap gezonden, doch te Batavia aangebracht. Wij vinden dit medegedeeld in het plakkaat d.d. $\frac{19}{22}$ April 1803, opgenomen in dl. XIII, bl. 617—618 van het *Plakkaatboek*, en door Mr. Van der Chijs van eenige toelichting voorzien. Daarin lezen wij, dat het *aantal* zilverstukken, moetende bestaan, naar wij lazen, uit $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ guldens, bedroeg:

$\frac{1}{1}$ f:57670; $\frac{1}{2}$ f:39600; $\frac{1}{4}$ f:36000; $\frac{1}{8}$ f:67200 en $\frac{1}{16}$ f:38400.

Al die stukken hadden ter eene zijde het scheepje; ter ander het wapen. Aan ieder der zijden van het wapen stond:

I — G; $\frac{1}{2}$ — G; $\frac{1}{4}$ — G; $\frac{1}{8}$ — G; $\frac{1}{16}$ — G. [2]

Voor aanwijzing van de bron der toelichtende mededeelingen, schreef Mr. Van der Chijs: «Volgens de resolutien der Indische Regering van 22 April 1803." Nevens het plakkaat der gangbaarverklaring, dat in extenso werd afgedrukt, zijn er dus nog andere resolutiën op dien dag uitgevaardigd. Het is wel zeer jammer, dat het *Plakkaatboek* niet wat uitvoeriger is geweest; dit betreft vooral ook het in de toelichting voorkomende, dat «in September 1803" het geld te Batavia in circulatie is gebracht, omdat tevens daarin misschien wordt gewag gemaakt van de speciale Indische emissie ad 3 ton, waarover nader in hoofdstuk XIII.

Volgens de toelichting vertegenwoordigde dus het bovenvermelde zilvergeld een *waarde* in *heele* guldens van:

[1] Op bl. 232.

[2] Zie de afbeeldingen in fig. 32 t/m 36, pl. V, van *Netscher en V. d. C.*, zoomede in fig. 221 t/m 226, pl. IX, van *Munten-Moquette-1908 II.*

$\frac{1}{1}$: f 57670 + $\frac{1}{2}$: f 19800 + $\frac{1}{4}$: f 9000 + $\frac{1}{8}$: f 8400 + $\frac{1}{16}$: f 2400 = f 97270 zilver.

Hierbij kwamen:

358400 heele en 156800 halve duiten „of te zamen f 2730", alzoo, besluit de toelichting: „in alles bedragende eene som van f 100000".

Dit komt hierop neer, dat de Kaapsche gulden werd berekend op 160 duiten; immers:

$$358400 + \frac{156800}{2} = 436800 \text{ d. i. } \frac{436800}{2730} = 160 \text{ duiten.}$$

De duiten voerden geen scheepje; in de plaats daarvan bevond zich enkel het *Indae Batav*(orum), zijnde het omschrift van het scheepje op de zilveren munt, doch op het koper las men dit omschrift in het midden; aan den kant van het wapen stonden ter wederzijden van de heele en halve duiten de cijfers 5 — $\frac{1}{16}$ en 5 — $\frac{1}{32}$ met daaronder in het midden een G. [1] Naar Nederlandsche berekening gingen er acht duiten op een stuiver, waardoor dan de gulden van 160 duiten op 20 stuivers gerekend werd; naar Indische berekening gingen er daarentegen reeds vier duiten op. [2]

Wèl was het destijds een zonderlinge gewoonte om de ver-

[1] Zie de afbeeldingen in fig. 39 t/m 44, pl. VI, van *Netscher en V. d. C.*, zoomede in fig. 227 t/m 242, pl. IX en X, van *Munten-Moquette-1908 II*; uit de afbeeldingen ontwaart men variatiën; doch het schip komt op geen enkele duit voor. Dit stemt ook overeen met het desbetreffend besluit, vermeld op bl. 268, immers enkel handelend over zilvergeld.

[2] Zie art 7 van het besluit d.d. 8 Maart 1802 op bl. 263 en het besluit der Thesaurie op bl. 265. — In een mededeeling over den aanvoer van dergelijke duiten — zie het plakkaat van 15 Juni 1804 (*Plakkaatboek*, dl. XIV, bl. 53) — staat ook, dat, waar voor die duiten producten in Indië zouden worden gekocht, men ze moest berekenen „tegen de vaderlandsche waarde, dat is agt duiten voor een stuiver, twintig stuivers voor een gulden en twee en vyftig stuivers voor een piaster". En in een officieele gespecificeerde opgave der duiten en halve duiten van deze bezending, wedergegeven in noot 1, bl. 252 van *Munten-Moquetten-1909 III* leest men in totaal: „5955$\frac{7}{25}$ zakken à f 10. Nederlands, van 8 duiten op een stuiver totaal f 59.552 : 16". Evenzoo vermeldt over denzelfden aanbreng van duiten een plakkaat van 5 Juli 1804 (*Plakkaatboek* dl. XIV, bl. 61), dat die duiten in Indië gangbaar werden verklaard: „de heele vier en de halve agt op een stuiver Indiasch zo als de duiten alhier in de Indische bezittingen van den staat van ouds gangbaar zijn". Een en ander stemt met de algemeene mededeeling op bl. 319—320 van *Munten-1786*: „*Duit*, is in Holland een agtste van een stuiver of 2 penningen, wegende ruim 2 engels, doch om de Oost van Indië zijn 's Compagnies duiten met haar merk geteekend alleen gangbaar, en zijn dubbeld zoo veel waard, namentlijk 4 penningen." — Over de herkomst van het woord duit lees ik „wellicht van *deux*, 2 azen" (*Schimmel*, bl. 5), een verklaring, die overigens niet veel wijzer maakt. „De *Duit* gold $\frac{1}{8}$ *stuiver* of $\frac{5}{8}$ cent." *Schimmel* bl. 33, noot 1.

gelijkende waarden der munten uit te drukken in stuivers[1]; en gelukkig was stellig dit gebruik niet, reeds daarom niet, wijl het woord «stuiver" geenszins hetzelfde wilde zeggen in Nederland en in Indië[2]. Zoo verkondigde nog de Indische muntpublicatie van Januari 1817, dat «de Nederlandsche stuiver» telde 5, «de Indische stuiver» 4 duiten; zoo ook memoreerde een plakkaat d.d. 5 Juli 1804 ten aanzien der gangbaarverklaring van duiten: «dat de heele vier en de halve agt" telden «op een stuiver Indiasch, zo als de duiten alhier in de Indische bezittingen van den staat van ouds gangbaar zijn"[3]; en dat *van ouds*, valt b.v. terug te brengen tot een plakkaat van $\frac{19}{26}$ Juni 1724, waarbij de het vorig jaar in Nederland voor Indië gemunte duiten gangbaar werden verklaard «ende sulks wel tot vier stuks voor een enkelde dan wel tegens agt stuks voor een dubbelde silvere stuyver"[4]. Ten overvloede wordt er aan herinnerd, dat men den stuiver als geldstuk ook niet altijd had; hij was dus dan slechts een denkbeeldige munt[5].

---

[1] „In 1454 komt het woord stuiver 't eerst voor om een stuk van 2 groot aan te duiden", leest men over munten van Holland in noot 2, bl. 164 van *Stephanik (1897)*; maar reeds lang vóór dien tijd „kende men een munt van dien naam", memoreert *Schimmel*, bl. 5, noot 4; en verder: „De naam werd gebruikt als de vertaling van het woord *Pattart*, dat in den Bourgondischen tijd in de muntplacaten veelvuldig voorkwam." Veel wijzer maakt ons deze mededeeling over de herkomst van het woord evenmin. Hoe ver zich uitstrekte het *Stuiverstelsel*, om een woord van *Schimmel* na te schrijven (bl. 6), blijkt ook o.a. uit bijl. III mijner *Ropijenverhandeling* (bl. 353—362), houdende een „Geschiedenis van de zilveren ropij in Nederlandsch-Indië" en waarin de waarde van al de daar vermelde stukken door stuivers wordt uitgedrukt.

[2] Het *Indisch muntrapport van 1825* veroordeelde als volgt deze gewoonte, ook door den kolonialen wetgever van 1817 gevolgd: „Het zal wel overbodig zijn, hier aan te merken, dat het tot de grootste ongerijmdheid zoude leiden tot maatstaf van de waarde van eenen zilveren penning, den koperen duit aan te nemen, die slechts als kleine onontbeerlijke scheidemunt, eene plaats onder de geldspecien vervullen kan; en hoezeer dit beginsel bij de onderwerpelijke publicatie geheel en al schijnt uit het oog te zijn verlooren, en wij uit dien hoofde, hoe ongaarne anders ook, op deze dwaling hier onder Uwer Excellenties aandacht zullen moeten inroepen." Er wordt hier bedoeld, dat geen onderscheid tusschen de geldspeciën gemaakt mocht worden.

[3] *Plakkaatboek*, dl. XIV, bl. 61; mede reeds aangehaald op bl. 274, noot 2 hiervóór.

[4] *Plakkaatboek*, dl. IV, bl. 177.

[5] In een noot van het *Indisch muntrapport van 1825* vindt men over dit denkbeeldige van den stuiver de volgende aanteekening op het plakkaat van 4 November 1658 (*Plakkaatboek*, dl. II, bl. 310—311): „De St. van welke

Hetzij intusschen de Scheepjesgulden 80 dan wel 160 duiten telde, in ieder geval stemde zijn aantal niet met dat van een gulden ad 200 azen gehalte, moetende dan tellen 120 van de duiten, die in Indië als regel circuleerden. Alzoo zullen de Kaapsche duiten een andere waarde hebben gehad dan de Indische, hetgeen ook overeenstemt met het vermeld plakkaat van $\frac{19}{22}$ April 1803, dat wel besluit het zilvergeld eerlang in circulatie te zullen brengen: „doch de duiten vooreerst aan te houden, als geen gelijke waarde hebbende met de thans circuleerende" [1]. Het blijkt niet rechtstreeks, wat met deze duiten werd gedaan. Het plakkaat van 5 Juli 1804 [2] verklaart wel duiten gangbaar, doch die „jongst alhier uit de Bataafsche Republiek zyn aangebragt". Dat *jongst* kan echter bezwaarlijk betrekking hebben op een bezending van 'n 1½ jaar te voren. Er was echter mede een bezending uitgekomen in Juni 1804. Bij plakkaat van den 15ⁿ Juni [3] werd aan den „capitein van het Americaansche schip, Penman, Alexander Coffin" verlof verleend ze te lossen [4]. Gelijk

1¼ een zilveren St. moesten uitmaken, niet bestaande, was derhalven een ingebeelde penning, aan welke de naam van ligte St. wordt gegeven, in onderscheiding van den wezenlijken zilvere stuiver, die zware stuiver genoemd wordt. De ligte of courante St., in 1744 afgeschaft zijnde, bleef de zware St. tot het jaar 1767 gelijkstandig in waarde aan den zilveren of Nederlandschen St. — Eerst in dat jaar toen er eene stellige en duidelijke onderscheiding wordt gemaakt tusschen Indisch en Nederlandsch geld, of liever tusschen den Indischen en Nederlandschen koers van gelden met een verschil tusschen beide van 20 en 25 p'ct, ontstond de thans nog bestaande ingebeelde Indische stuiver die — op 4 koperen duiten, den prijs van den afgeschaften zwaren stuiver bepaald blijvende, terwijl de Nederlandsche of zilv. St. op 5 gelijke duiten gesteld wordt — de waarde van ⅘ Ned. St. erlangde."

1 Als het gewichtverschil der duiten iets voor de betrekkelijke waarde zou kunnen bewijzen — hetgeen niet het geval is — dan moesten de Kaapsche duiten meer waarde hebben dan de Indische; althans blijkens het muntwerk van *Netscher* en *v. d. C.* wegen de duiten in de 18ᵉ eeuw geslagen in Nederland 2.15 tot 2.8 wichtjes (bl. 103), de duiten van 1800—1806/7 (bl. 108) gemiddeld 3.1 wichtjes.

2 *Plakkaatboek*, dl. XIV, bl. 61.

3 *Plakkaatboek*, dl. XIV, bl. 53.

4 Volgens bl. 188—189 van *Munten-Moquette-1908 II* zijn nochtans ook de in 1803 aangekomen Kaapsche duiten in deze bezending opgegaan en derhalve „op 5 Juli 1804 gangbaar verklaard", zullende de nieuw aangebrachten „vermoedelijk" „van dezelfde soort zijn geweest". Uit een nader door dien Schrijver gevonden opgave van de lading, ziet hij zijn vermoeden „bevestigd": zie noot 1 op bl. 252 van *Munten-Moquette 1909 III.*

wij hierna nog zullen lezen (op bl. 287), droeg het Staatsbewind aan den Raad der Aziatische bezittingen op om de duiten aan Oost-Indië-vaarders te verkoopen, onder voorwaarde, gelijk met Coffin o. a. was gecontracteerd, dat zij de medegebrachte munten in 's Lands kas te Batavia zouden storten en daarvoor suiker of andere producten in betaling ontvangen, t. w. „tegen de vaderlandsche waarde, dat is agt duiten voor een stuiver, twintig stuivers voor een gulden en twee en vijftig stuivers voor een piaster". Het was in die dagen een buitengewoon middel om Indië te helpen in zijn dringende behoefte aan contanten. [1]

IV.

Van de in-kas-tellingen en het door particulieren te Batavia aanvoeren van contanten tegen vergunning tot het koopen van landsproducten.

Gelijk de lezer weet, moest in den Compagniestijd de regeering te Batavia, overeenkomstig de onder verschillende benamingen bestaande verplichtingen, opgebrachte goederen in natura, dan

[1] Gelijk in den tekst medegedeeld, zullen wij met een paar hierover handelende stukken nader kennis maken. *The Penman* deed de reis via De Kaap naar Indië. Althans in een besluit van den Aziatischen Raad d.d. 3 October 1803, vind ik aangeteekend, dat Mr. Gerrit Buijskes, „secretaris van den Raad van Justitie aan de Kaap de Goede Hoop" met dit schip naar zijn standplaats ging „welke bodem binnen drie weken zou vertrekken". Hiermede stemt echter niet geheel het *directelijk*, dat ik vind aangeteekend in een besluit d.d. 6 October 1803, dat zekere J. H. de Hoogh, „den 28 April 1803 tot Assistent voor India aangesteld", verlof verzocht „om met het thans te Vlissingen gereed leggend Amerikaansch schip, genoemd Penman, Kapitein Alexander Coffin, directelijk van daar naar Batavia te zeilen." — De hiervermelde Mr. Buijskes trof het slecht, want nauw had hij zijn betrekking aanvaard of de Engelschen bemachtigden opnieuw de Kaap, waardoor hij zijn betrekking verloor. Hij bleef er intusschen wonen als advocaat en notaris, verwachtende dat bij een algemeenen vrede de Kolonie weder aan ons zou worden teruggegeven. Voor het geval echter, dat dit niet mocht gebeuren, machtigde hij zijn broeder, den lateren Commissaris-Generaal, voor hem te requestreeren om in Oost-Indië geplaatst te worden. Toen alzoo bij het tractaat van 1814 de Kaap voorgoed aan Engeland bleef, zond laatstbedoelde een request, gedagteekend 's-Gravenhage, 24 October 1814, aan het departement van Koophandel en Koloniën (Rijksarchief, zie hiervóór bl. 242 onder *Requesten-Koningskabinet*), houdende om zijn broeder „als lid van den Raad van Justitie te Batavia wel te willen voordragen", daar deze zich bevond „in het geval van in de Kolonien geen bestaan meer voor zijn vrouw en agt kinderen te kunnen vinden". Inderdaad is G. Buijskes met Indië's Herstel van de Kaap naar Batavia gekomen, waar hij lid werd van het Hooggerechtshof: zie bl. 118, dl. II van mijn *Van de Graaff-brieven*.

wel de goederen verkregen door koop, althans ten koste van geld, opzenden naar het moederland. Economisch kwam dit hierop o. a. neer, dat, wanneer niet gezorgd werd voor toezending uit Europa van geld, 's Lands kas de middelen miste om haar eigen huishouding te betalen. Een meest goedkoope manier tot het verminderen zooveel mogelijk van de bedragen dier altijd min of meer kostbare gelduitzendingen was de menschen, die naar het vaderland uit Indië terugkeerden of naar Holland geld wilden zenden, te verplichten hun overgegaarde penningen in de Indische kas te storten, terwijl zij die dan in Nederland konden terugbekomen: men noemde dat met een eenigszins onheldere uitdrukking: in-kasse-tellingen.[1]

Belanghebbenden wilden evenzeer wel dat tellen van gelden op wissel of op assignatie, zooals het ook heet. Zij stelden daardoor hun fortuin niet bloot aan de gevaren der reis en wanneer men eenigszins bescheiden was geweest op het terrein der stille winsten, liep men toch niet al te zeer in den kijker. Overigens scheen het geenszins onbillijk, gelijk het reeds spoedig na de oprichting der Compagnie plaats vond, dat slechts met geld om geld of op pari dit overmaken geschiedde; want zoo de Compagnie er baat bij vond, de overzenders konden dan toch in den vaartijd evenmin hun geld op rente zetten. Deze zaak vertoonde echter een ander aanzien, toen mededingende handelaren in den Archipel eenerlei belang als de Compagnie hadden om geld in Indië zelf te verkrijgen. Leverden de namen, waaraan het geld zou worden toevertrouwd, geen bezwaar, dan werden overzenders in Indië al gauw door percenten, opgeld, verlokt om ten behoeve dier vreemden hun penningen buiten de Compagnieskas te houden, nog te aanlokkender, wanneer de vingers wat al te lang waren geweest! De Indische regeering — steeds bestaande uit menschen, die in belangeloosheid uitmunten, doch wier leden ook voor de noodzakelijkheid konden staan om geld naar Europa te zenden — had intusschen te zorgen voor den stand der kas en betaalde dientengevolge evenzeer opgeld, loopende van 4 tot wel 10 percent. De XVII^{en}, mede onbaatzuchtige lieden, vonden dat hoogst verkeerd en gaven meer dan eens last geen opgeld te geven; doch als dit

[1] Mijn bron voor hetgeen ik hier mededeel is een voortreffelijk gedeelte der *Beschouwing* van Baud, die echter in Holland werkte op niet geheel volledige gegevens. Het *Plakkaatboek* zou hem goede diensten hebben bewezen!

bevel werd nagekomen, verminderden onmiddellijk de stortingen, wel te verstaan in een tijd, dat de Engelschen nog op Jacatra waren, zich lang daarna in Bantam ophielden en, zoowel als Franschen en Denen, door hooger opdrijvende percenten de naar Nederland vertrekkenden of althans derwaarts gelduitzendenden verlokten de gestrenge bepalingen tegen gelduitvoer te overtreden.[1] De Indische regeering hun Meesters in Holland nu niet altijd willende bedroeven met percentenberekeningen en te fatsoenlijk zijnde om clandestien met den vreemdeling te handelen, vond er wat anders op. Dit is wel belangrijk!

Wij hebben al veel gehoord en zullen er nog van hooren, dat het geld in Indië meer waarde had dan in Europa. Op zichzelf genomen stellig niet onjuist, maar daarin een motief te vinden tot het opzetten van het geld kon niet door den beugel, omdat het aldus verbreken van de juiste verhoudingen tot andere geldsoorten in strijd was met het erkende feit, dat de reden voor het duurder zijn van het geld algemeen werkende was. Of Gouverneur-Generaal en Raden van de eerste helft der 17[de] eeuw dat ook niet inzagen? Het *Indisch muntrapport van 1825* neemt geen kwaden trouw aan, anders een beschuldiging, die de XVII[en] duidelijk genoeg deden hooren. «Men is in Nederland, zoo het schijnt", leest men verschoonend in dat rapport «steeds geneigd geweest, en nog op dit oogenblik niet vreemd van de gedachte om de reden van de willekeurige verhooging der muntspeciën hier te lande te zoeken in eenen baatzuchtigen toeleg der Indische ambtenaren om de door hen overgewonnen kapitalen met ongeoorloofde winsten en langs eenen bedekten weg naar het moederland over te maken. Wij deelen nogtans niet in dit gevoelen, en vermeenen integendeel dat ook hierin, even als dikwerf in vele andere zaken, het gewrocht voor de oorzaak is genomen, daar zoo het aan de eene zijde, eene ontegensprekelijke waarheid is, dat de Indische kapitalisten van de omstandigheden voordeel hebben getrókken, het, aan den anderen kant, ons even onbetwistbaar waar voorkomt, dat zulks aanvankelijk noch door de Indische Regering ingezien, noch veel min door dezelve opzettelijk bedoeld is geworden." Maar de crimineele potlood-aanteekenaar op dat rapport[2] deelde

[1] Volgens de *Beschouwing* op bl. 617, 32[e] capittel van het Ms. van Van Dam.
[2] Verg. bl. 240.

geenszins deze opvattingen en teekende ten aanzien van het niet opzettelijk bedoelen hier aan: «het was echter vrij duidelijk"! Ik houd het ook in deze meer met den steller der *Beschouwing*. Leest men de bijzonder verstandige brieven van de XVII^en omtrent deze zaak en bedenkt men, dat de Indische regeeringspersonen van dien tijd toch min of meer uit den kring van wel onderlegde, ervaringrijke kooplieden herkomstig waren, dan schijnt er voldoende aanleiding om aan de gemoedelijkheid van het Indisch geloof te twijfelen, dat de Compagnie behoorlijk werd gediend door de gangbare waarde der speciën nu en dan op te zetten, als b.v. de Rijksdaalder van 50 tot 60 stuivers. Immers dit legde den grond tot de vordering, dat de aldus uitgegeven speciën tot dienzelfden koers in betaling van assignatiën zouden worden aangenomen: «Toen de regering in Indië den Rijksdaler of Reaal eenmaal van 50 tot 60 St. verhoogd en aldus uitgegeven had, was deze vordering niet geheel zonder grond, en het is, telkens wanneer eene betaling, geld om geld werd beproefd, aan de bewindhebbers als eene onbillijkheid voorgehouden, dat in Indië 6 Rijksd. van 50 St. of 300 Nederlandsche stuivers, met 5 Rijks. van 60 St. aan de dienaren werden voldaan, terwijl diezelfde 5 Rijksdalers, in betaling van assignatien, niet hooger dan tot den Nederlandschen koers, dat is, tot 250 St., werden aangenomen en andere middelen van remise voor onwettig waren verklaard. Om deze onbillijkheid te ontwijken, bedacht men, het bedektelijk ontbieden van mingewigtige en slegte specien uit Nederland, en daar het Bestuur in Indië het eens was met de remittenten (waaronder trouwens de leden der Hooge Regering zelf behoorden) werd tegen het aannemen van die specien aldaar geene zwarigheid gemaakt." [1]

Ik haal aan om den zegsman in zijn eigen woorden met betrekking tot de voorstelling verantwoordelijk te maken; doch er schijnt geen twijfel aan het kwade der praktijken te zijn. Bij missive d.d. 4 October 1647 leggen de XVII^en de Indische regeering medeplichtigheid in deze ten laste [2]. «Zoo werd", verwijt de brief, «de Generale Comp. van een deel eygen baad zoekende mensche uytgesoopen, ende grotelijks gefraudeert"; «ende alzo dit smakelyke profijten zijn, verstaan wij ook dat

[1] Baud in zijn *Beschouwing*.

[2] De missieve in het breede aangehaald in *Baud's Beschouwing*.

zoodanige ligte courante specien in contant naar India gezonde werden, 't welk in alle maniere dient gestudt". Daar deze aanschrijving geenerlei gevolg had, herhaalden de XVII^en hun gebod tegen alle verhooging van de gangbare waarde van specie bij missive d.d. 29 Maart 1649 [1]. Zij vestigden er de aandacht op, dat naar die wijze van doen aanleiding werd gegeven tot verhoogden wisselkoers en alzoo een deur opende voor onbetamelijke winsten door particulieren ten nadeele van de Compagnie. «Wij zyn verwondert", merkten zij op «dat by UEd. tot nog toe dit werk niet onderzogt is, ende haar daarinne zoo hebben laaten misleyden, ende schijnt, dat dit profijt ijder een daarmeede handelende zoo aanzoet, ende wel smaakt", «dat de Comp^e smerte zoude indien daar jegens geen goede ordre gesteld werde", «in materie van munte in alle welgestelde Republieken zeer teer zynde, waarinne niet geconniveert, maar alle personen daar meede tot haar eijgen profijt ende nadeel van alle mensche handelende, rigoureuzelijk na de wette gestraft moeten werden"; «zoo zullen UEd. meede na den ontfank dezes, inde wisselbrieven over contante aangetelde penninge bij UEd. te passeeren geen 10 prC. advance belooven, alzoo wy verstaan dat dezelve hier te lande niet anders betaald zullen worden als in contante gepermiteerde specien zonder eenige advance, *geld om geld gevende*".

Ook deze zooveel scherper aanschrijving schijnt niet het gewenschte gevolg te hebben gehad, daar de gegeven bevelen op een verminkte en onvolledige wijze ter kennis van het algemeen werden gebracht bij plakkaat d.d. $\frac{\text{30 September}}{\text{6 October}}$ 1649 [2]. Vergoelijkend schrijft hierover het *Indisch muntrapport van 1825*: «Het schijnt evenwel dat de Indische Regering de bedoeling van Heeren bewindhebberen in bovengemelde aanschrijving uitgedrukt, niet ten volle heeft begrepen." Maar Elout, vervuld van

[1] In het breede in *Baud's Beschouwing*. Verg. *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 16—17.

[2] *Plakkaatboek*, dl. II, bl. 132—133. Verg. *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 17—18. De heer Van der Chijs gaf een kleine toelichting op dat plakkaat, o. a. gewag makende op bl. 133, als een voorbeeld van knoeierijen, hetgeen „in dit stuk" (bedoeld dan wordt, niet het er boven staande plakkaat, maar de Patriasche missive in den aanhef van dat plakkaat op bl. 132 even vermeld) wordt medegedeeld over ligte realen van achten, „peruleros" genaamd. — Eenmaal echter een toelichting gevende, had de heer Van der Chijs moeten mededeelen, waar het eigenlijk om ging, hetgeen volstrekt niet blijkt, dus ook niet het overtreden van de bevelen der XVII^en.

de slechtheid der Indische bestuurders, of wel de gelijkdenkende schrijver der *Beschouwing*, dus Baud, stelde er de potloodkantteekening op: «welligt niet heeft willen begrijpen, zoo als men ook thans wel eens doet"!

Hoe ook, de XVII^en gaven bij missive d.d. 25 Maart 1651 hun groote verwondering er over te kennen [1], zijnde o. a. «Comp^e ordere op de valuatie van de gelde ende haare spetien niet nagekoomen maar de Reaal aldaar tot 60 stuijvers bleef continueeren. Wat men daar meede voor heeft dat de Compagnies pozitive ordre (zonder daar van eenige redenen ter contrarie in de generale brieven aan deeze vergaderinge te geeven) niet nakoomen maar vilipendeert en de ten spot steld, konne wij niet begrijpen, maar wel dat daar onder vuyl gewin en eijgenbaatzoekinge schuijlen", «ende dat de Gouverneur Generaal en de Raaden van India in der tijd groot ongelijk gehad hebben ende niet konne verantwoorden, dat de ordre van deeze vergaderinge niet agtervolgd is gelijk behoort ende zoo gaande Indische Regeeringe over het hooft van haar heeren en meesters wassen en de haar zelfs de wetten voorschrijven zoude, het welke nimmermeer geleden mag werden".

Ook deze nieuwe verklaring van het gevoelen der Bewindhebbers op het stuk der speciën schijnt geen vrucht te hebben gedragen: vandaar een nieuw scherp schrijven d.d. 14 October 1651 niet alleen, doch tevens een concept-plakkaat, dat de Regeering behoorde af te kondigen en waarin de XVII^en hun bedoelingen categorisch hadden aangegeven «Alsoo wij uit UEd. missiven gesien hebben dat onse ordre op 't stuck van de gelden bij UEd. niet wel begrepen is", vangt deze brief aan [2]. «Wij gelooven wel", betoogden zij nader, «dat deze reductie de perzoone, haar gelden naar 't vaderland overmakende, niet wel gevallen zal, alzo 25 pCt. al te smakelijke profijte zijn; maar is daar wijnig aangelege alzoo de Compagnie prinzipaalst op haar eijgen welvaare ende behoudenisse zien moet, maar niet op eenige particuliere die met zodanige overmaaken van pennige goede profijte willen te doen Comp^e zwaar geld hier ontffangen ende ligt geld aldaar aantellen."

Het resultaat was nu het plakkaat van 4 Mei 1652, waarbij eindelijk aan het andermaal te kennen gegeven verlangen der

[1] Verg. *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 18.

[2] In het breede in *Baud's Beschouwing*. Verg. *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 18—19.

XVII^en werd toegegeven [1]. De Indische regeering liet nochtans niet na hare bezwaren te doen kennen. Zij meende, werd verklaard, dat een verhoogde koers noodig was om den uitvoer van het geld tegen te gaan en dat bij een herstelling van den Nederlandschen koers, het gebrek aan geld, dat dan spoedig zou geboren worden, weldra het vertier van 's Compagnies lijnwaden en andere goederen geheel zoude doen stilstaan. Die redenen zijn op den duur den Bewindhebbers te machtig geworden. Zij bleven wèl de meening handhaven door hun gezond verstand ingegeven; maar onderwierpen zich aan hetgeen de plaatselijke ervaring, in Indië opgedaan, zeide, dat goed was. Ziehier, wat o.a. de gevolgen waren, naar hetgeen ons nog Dr. J. de Hullu herinnert in zijn artikel over de op voorschot naar Indië gaande «Matrozen en soldaten op de schepen der Oost-Indische Compagnie" [2]:

Uitermate nadeelig voor de dienaren in Indië was de voet, waarop daar te lande van oudsher de betaling van de gages plaats had. «Dewijl namelijk de Compagnie (aldus Van Dam) de gelden daartoe vereischt wordende hiervandaan moet zenden met veel kosten, interessen en perikelen, en dat dezelve daar veel waardiger zijn als hier te lande, wordt die gedaan in licht geld, makende acht schellingen of vierentwintig dubbele stuivers een rijksdaalder van zestig stuivers, welke rijksdaalder het volk wordt aangerekend tegen vierenzestig stuivers en waarvoor zij op hare rekeningen worden belast, voor en in plaatse van die acht schellingen of vierentwintig dubbeltjes die zij ontvangen, en worden de voorschreven vier stuivers op ieder rijksdaalder, voor zooveel die in geld worden betaald, jaarlijks aan winst en verlies goedgedaan." In andere woorden uitgedrukt: terwijl iemand, die een rijksdaalder ontving, maar een waarde van f 2.40 in handen kreeg, werd hij daar op zijn rekening voor gedebiteerd met niet minder dan f 3.20. Natuurlijk was deze manier van doen niet zonder murmureering van de belanghebbenden ingevoerd — zij zagen er een onrechtvaardigheid in die regelrecht indruischte tegen den artikelbrief — maar door den tijd had het gebruik een vaste plooi aangenomen.

Te belangrijk heb ik gevonden de geboorte der irrationeele en nog zooveel verwarring stichtende geldopzettingen — tot in de 19de eeuw onder de Commissie-Generaal! — in verband te zien gebracht met de in-kas-tellingen, om er hier geen plaats

---

[1] Zie *Plakkaatboek*, dl. II, bl. 175—176. Verg. *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 20.

[2] In deel 69 (1914) dezer Bijdragen, bl. 318—365; mijn aanhaling op bl. 343.

voor in te ruimen; doch verder hebben wij voor ons onderwerp ook niet te gaan. [1]

Eerlang zakte de Edele Compagnie door haar voozen staat in elkaar en nam de Raad der Aziatische bezittingen de plaats der XVII^{en} in. Brief op brief uit Batavia wees op het angstvol gebrek aan contanten; en als dan, naar wij hieronder (op bl. 285) in een besluit van het Staatsbewind zullen lezen, door den Aziatischen raad de hoop wordt geuit, dat de in-kas-tellingen eenige leniging konden aanbrengen, waarom werd voorgestaan, dat zij «op nieuw" zouden worden aangemoedigd, zoo begrijpen wij nu, dat hiermede wordt bedoeld een behoorlijk percent daarvoor toe te zeggen. Dan ook werd in het moederland gezocht naar koopvaarders bereid om de aldaar voor Indië aangemunte specie, specaal duiten te koopen, onder belofte dat ze in Indië landsproducten zouden verkrijgen, mits er te Batavia met dat Indische geld voor betaald werd.

Hiervoren noemde ik reeds den aanbreng met het Amerikaansche schip Penman [2]. Nu moet ik de aandacht vestigen op een drietal belangrijke stukken, die de toestanden teekenen en het nog mede te deelen gebeurde in zake aanmunting voor Indië ophelderen. Wij zullen dan tevens zien, dat de Aziatische raad zich voor zijn bevoegdheid in deze o. a. beriep op ondervolgend geheim besluit van het Staatsbewind: [3]

H.H. Maandag den 26 July 1802.

Is gelezen eene missive van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen van den 23 dezer, daarbij een zeer omstandig verslag doende van den nood, waar in de Indische Regering zich, ten opzichte van contante Penningen bevond, en waarin zoude behooren te worden voorzien, ten einde gemelde Regering in staat te stellen de soldijen der Politike en Militaire Dienaren in Indie bij aanhoudenheid te kunnen voldoen, en om te gelijk te gemoet te komen, aan de dringende begeerte van den Sultan van Java, tot bekoming van eene quantiteit duiten en ander klein geld, welke dezelve, bij gebreke van dien, ten merkelijken nadeele van dezen Staat zelve wilde doen munten.

Dat, om hier aan te voldoen, in gevolge de opgave van gemelde Regering, zoude benodigd wezen niet minder dan zes en negentig

[1] Zie echter de *Van den Berg-Bijdragen*, bl. 20 vv.

[2] Zie bl. 277 noot 1.

[3] Op het Rijksarchief in den bundel, gemerkt „St. Bew. N°. 444": „Secrete notulen van het Staatsbewind 9 April 1802—31 December 1802", zoomede in een bundel N°. 411 houdende de „Secrete minuut-notulen" van 15 Juni—30 Oct. 1802. De spelling van beide stukken is niet geheel gelijk.

tonnen Gouds; doch dat uit aanmerking van den bezwaarden en gelddeloozen staat van 's Lands Kasse, en uit overweging dat van de alhier verkogte koffij en suiker Elf tonnen Gouds in Indie zouden worden betaald, den Asiatischen Raad vermeende, dat alnog ten minsten drie millioenen Guldens met den meest mogelijken spoed na Batavia zouden behooren te worden overgemaakt, welke sommen, te samen genomen, bijna de helft van het gevraagde zouden bedragen, terwijl men dezelve vervolgens van tijd tot tijd zoude kunnen suppleren, naar mate 's Lands finantiele vermogens zulks zouden toelaten;

Dat gemelde Raad reeds deszelfs Departement van Finantien had geautoriseerd, om, onder approbatie van 't Staats Bewind, dadelijk eene quantiteit duiten te doen munten ten bedrage van vijftig duizend Gulden; terwijl dezelve bij de eerste gelegenheid na Batavia zoude verzenden de alhier aan handen zijnde duiten naaulijks Veertien duizend Guldens bedragende, met en benevens eene somma van Vijftien duizend Guldens gemunte zilvere specien voor Indie, de laatste met oogmerk om de Hooge Regering bij voorraad met de nieuwe Munt bekend te maken;

Verzoekende gem. Raad met eene somma van drie millioenen Guldens, ter verzending naar Batavia, te worden gesubsidieerd; en dat tot herstel van het Publiek credit de bekende in Indie plaats gehad hebbende in kasse tellingen op nieuw mogten worden aangemoedigd en gefaciliteerd, welke mesure van dat effect zoude kunnen zijn, dat niet zoo veele penningen, derwaards zouden behoeven te worden gezonden, als buiten dat onvermijdelijk zoude moeten geschieden.

Waarop gedelibereerd zijnde, is besloten, met approbatie van den last, door den Raad der Asiatische Bezittingen, tot het munten en verzenden van duiten gegeven, gemelde missive te stellen in handen van de Commissie van Marine en Colonien, om de concert met de Commissie van Financien het Staats Bewind deswegens te dienen van derzelver rapport, wordende dien onvermindert de voorsz. Raad bij deze aangeschreven en gelast, om het Staats-Bewind te dienen van derzelver bericht omtrent zodanige goederen en producten, als zich in de Indien in voorraad bevinden, en hier te Lande zouden kunnen worden verkogt, met bijvoeging tevens van deszelfs consideratien, omtrent de beste wijze waarop, de geldelooze staat van 's Lands Financien in aanmerking genomen, aan het verlangen van welgem. Raad, ter verkrijging van de noodige gelden voor de Indien zoude kunnen worden voldaan.

Zullende enz.

Hoe het bedenkelijke van den toestand bleef aanhouden, blijkt uit de behandeling door den Aziatischen raad van een request aangeboden door de directeuren der Geoctroyeerde Afrikaansche

Visscherij-sociëteit, de heeren J. van Ouwerkerk de Vries en J. R. Scrolten [1]. De Aziatische raad zond naar aanleiding hiervan een schrijven aan het Staatsbewind, gedagteekend Amsterdam 26 Augustus 1803 [2]. Hierin werd de aandacht gevestigd «op den treurigen toestand waar in de Aziatische Bezittingen van dezen Staat zich thans meer dan waarschijnlijk moeten bevinden, zo wel door het aldaar plaats hebbende groot gebrek aan contanten, als door het zo zeer vervallen crediet van het papieren geld, waar op de agio in het laatst gedeelte des voorleden jaars 1802 bereids gestegen was tot op 15 pr Ct, en die zedert gewisselijk nog hoger gerezen is." «De Indiesche Regeering heeft niet verzuimd", herinnerde nog het stuk, «het akelig vooruitzicht daarvan bij herhaling ter kennisse te brengen, inzonderheid bij derzelver secreete missive van den 25e Juni 1802, welker voornamen inhoud Wij de eer hadden bij onze Secreete depeches van den 26 Maart ll., aan Ulieden mede te delen. Zedert dien tijd is bij ons nog ingekomen eene nadere secreete missive van den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië, gedateerd 17 September 1802". Dan volgt de uiteenzetting van den treurigen

---

[1] De Afrikaansche Visscherij-Sociëteit was in de Kaap opgericht na den vrede van Amiens. Zij nam daartoe tegen zeer hoogen prijs over een gelijksoortige inrichting, die de Engelschen gedurende hun voorafgaand tusschenbestuur hadden in het leven geroepen. Met de herovering in 1806 verklaarden de Engelschen alle de eigendommen der Maatschappij verbeurd, als staande door het verleende octrooi in betrekking tot de overwonnen Regeering. „Dus hernamen zij ook het hun zoo duur afgekochte eigendom der *Engelsche* maatschappij nu met geweld en beroofden tevens hunne eigene onderdanen, de *Kapenaars*, die deel daarin hadden genomen! Het eene zoowel als het andere werd verbeurd verklaard, en ook later, schoon Janssens op zijn woord van eer verklaarde, dat hij het eigendom der Maatschappij in het verdrag mede bedoeld had, werd deze roof noch teruggegeven, noch zelfs tegen *Engelsche* eischen op *Java* verrekend." Deze aanhaling op bl. 439—440 van dl. III, 2e stuk (1833) van N. G. van Kampen's „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa". De Schrijver verwijst hiervoor naar de bl. 46, 59 en 70 eener „Verh. over den Nederl. Koophandel, uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem" en geschreven door Ouwerkerk de Vries. — Over dien naam, verg. mijn *Herstel*, bl. 38. Hoe weinig Falck de verdediging waardeerde, die ik in mijn daar aangehaald *Falck-Borneo* deed afdrukken, lezen wij op bl. 233—234 van *Falck's Gedenkschriften*. Dr. Colenbrander nam op bl. 419—420 van dat werk dezelfde bladzijden uit Ouwerkerk's brochure over, die mijn aandacht hadden getrokken, blijkens bl. 16—17 van *Falck-Borneo*.

[2] Op het Rijksarchief in den bundel, gemerkt „Aziatische Raad 60": „Minuut afgaande brieven van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van primo Januari 1803 tot ulto April 1804."

staat met aanbeveling om verlof te geven tot verkoop van producten in Indië. Deze verkoop van producten werd o. a. in den onderstaanden vorm toegestaan aan de firma Wiselius bij geheim besluit van het Staatsbewind d.d. 2 September 1803 l^r P; wij zien er uit, dat invoer van "zogenaamde Compagnies duiten" — immers de Compagnie bestond niet meer, doch haar duiten bleven in de herinnering voortleven — mede een voorwaarde uitmaakte [1]:

Gehoord zijnde het gerapporteerde van de Commissie van Marine en Colonien, ingevolge van en ter voldoening aan het Besluit Commissoriaal van den 1e dezer Lett. A geëxamineerd hebbende het Rapport van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen van den 31e Augustus ll. gerequireerd den 26e bevorens Lett. P P P P P P P, op het request van *Iperus Wiselius en Zoon*, kooplieden te *Amsterdam*, daarbij verzocht hebbende, dat aan Hun, tot bevordering van den Handel mogt worden toegestaan het inkopen te Batavia van de bij het Request omschreven producten, ten einde met dezelve te handelen op het Rijk van Persia en de West van Indie, mits dat de twee daar toe uit te zenden Neutrale of Geneutraliseerde schepen te Batavia zouden mogen invoeren en tegens de gewone Indische of den aldaar plaats zullend hebben cours uitgeven, ieder veertig à vijftig duizend Gulden aan zogenaamde Compagnies duiten over te nemen van den Asiatischen Raad tegens het geen die munt aan den Lande is te staan gekomen, en dat aan hun de noodige voorschriftelijke brieven, tot den aankoop van producten, van de Hooge Indische Regering mogten worden geaccordeerd.

Is... besloten... het verzoek... te accordeeren... onder deze mits nogthans, dat de over te voeren duiten zullen worden gestort in de kas van de Hooge Regering te Batavia tot betaling der suiker en nagelen, met verbod om deze laatsten in Europa in te voeren.

Wordende voords de Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen bij dezen gequalificeerd tot het overmaken van eene meerdere somme aan duiten naar Batavia, het zij op de voors. voet of op zodanig ander contract als zij met den minst aannemenden zullen kunnen sluiten.

En zal extract enz.

De duiten moesten alzoo verkregen worden van den Aziatischen raad. Zijn bemoeiing in deze gaf aanleiding tot de opkomst van den koperfabrikant Hermanus de Heus te Amsterdam, waaraan het volgende hoofdstuk zal zijn gewijd.

---

[1] Op het Rijksarchief in den bundel, gemerkt: „St. Bew. 446": „Secrete notulen van het Staatsbewind 30 Juni 1803—30 Dec. 1803."

V.

De ontevredenheid der officieele Muntinrichtingen op H. de Heus onder het Staatsbewind in 1802—1803.

In gepubliceerde muntverhandelingen vinden wij den naam van De Heus als uit de lucht komen vallen en wanneer schrijvers in eenige bijzonderheden over zijn werk treden, luiden ze meer afbrekend dan waardeerend. Het komt mij van te groote waarde voor om de aandacht op hem te vestigen, omdat bij Mr. Besier een hierna weer te geven verhaal wordt aangetroffen over De Heus' eigenmachtig zich bemoeien met den stempel der duiten, waartegen wel iets in te brengen schijnt. Ook bij Schimmel leest men als ter loops, in verband met den arbeid van De Heus: «Grove misbruiken gaven aanleiding tot het ontwerpen van een *Reglement wegens den Muntslag der Asiatische Bezittingen*", zonder overigens mede te deelen, waarin die misbruiken bestonden.[1] Ik krijg geen anderen indruk, dan dat de Koperfabrikant een flink, ondernemend particulier was en dat uit dien hoofde de Aziatische raad hem voordeelen bezorgde, die de officieele Muntinstellingen en de Kopermolens ook hadden kunnen verkrijgen, indien zij 's mans doorzicht en voortvarendheid hadden gehad. De klachten tegen zijn onvoldoend werk kwamen, gelijk dat meer gaat, toen hij bleek te slagen. Organen van die klachten hebben zich gemaakt de essaieur-generaal Poelman, zoomede de Thesaurier-Generaal en Raden van Financiën. De Raad had zich behalve tot den muntmeester van Enkhuizen tevens voor een spoedige aanmunting gewend tot den muntmeester van Kampen, waar gevestigd was de z.g. Munt van Overijssel; doch deze muntmeester, Nicolaas Wonneman geheeten, had door de wijze van opneming zijner verplichtingen het er naar gemaakt, dat zijn Munt gesloten was geworden, hetgeen echter de Raad niet wist. Hieruit ontstond een rapport d.d. 30 Augustus 1803 van essaieur Poelman aan de Thesaurie.[2] De Raad zich over deze stremming bij de Thesaurie beklagende, diende Poelman een breeder rapport d.d. 28 September 1803

[1] Zie *Schimmel*, bl. 57, noot 1.
[2] Zie op het Rijksarchief in bundel „Staatsbewind" N°. 299.

over den naar zijn oordeel vicieusen toestand in, dat een particulier, namelijk de koperfabrikant De Heus, voor het munten de tusschenpersoon was geworden. [1] Bij schrijven d.d. 28 September 1803 N°. 14, bood de Thesaurie dit beklagstuk het Staatsbewind aan, dat bij besluit d.d. 6 October 1803 N°. 27 lett. B den Aziatischen Raad ter verantwoording riep. [2] Het gevolg was een zeer goed in elkander gezet uitvoerig schrijven van den Raad, gedagteekend Amsterdam 2 November 1803: uit dit stuk van 19 bladzijden schrift trek ik mijn nu volgende mededeelingen, en dus ook, behoudens andere verwijzing, de aanhalingen. [3]

's Raads bevoegdheid tot het doen munten van duiten voor de Koloniën was gegrond in het algemeen op de aanneming door het Staatsbewind van de begrooting („petitie") van 1802 „en meer bijzonder vervat in des Bewinds secrete besluiten, respectivelijk van den 8 Maart 1802 lett. T en van den 26 Julij daaraanvolgende L[a] H. H." Met den inhoud van deze twee stukken werden wij reeds bekend [4]. In dezelfde maand van het eerste besluit werd door het departement van Financien met voorkennis van den Raad [5] geschreven aan de officieele muntinrichtingen over den prijs, waarvoor de muntmeesters binnen de Republiek de duitenplaatjes van de kopermolens konden leveren, ten einde het Departement zou kunnen uitrekenen, op welken prijs elke zak duiten voor Indië kwam [6]. Geen enkele muntmeester gaf antwoord, behalve die van Enkhuizen. Bij schrijven van 21 April 1802 stelde hij den prijs voor de plaatjes van de heele duiten ad f 110 de 100 ℔ en voor de halve ad f 114, met bijvoeging, dat deze prijzen zoo laag mogelijk waren en dat men in ieder geval eenigen tijd noodig had om de fabriek in orde te brengen. Daar de Kaap de Goede Hoop dringend duiten noodig had, viel er niet te onderhandelen over den prijs; de Raad nam dus het aanbod aan en wel voor de levering van f 20.000 aan duiten. Maar ten slotte bleek, dat de

[1] Zie het stuk van Poelman en den aanbiedingsbrief aan de Thesaurie op het Rijksarchief in bundel „Staatsbewind" N°. 803.

[2] Het besluit van het Staatsbewind op het Rijksarchief in bundel „Staatsbewind" N°. 541.

[3] Op het Rijksarchief in bundel „Aziatische Raad" N°. 60.

[4] Zie bl. 262—263 en 284.

[5] Uit de correspondentie blijkt, dat het departement een bestuursdeel van de administratie van den Raad was.

[6] Een „zak duiten" wordt steeds gerekend op 10 ℔.

Muntmeester niet aan den contractueel aangenomen tijd zou kunnen voldoen, waarom hij een overeenkomst sloot met fabrikant De Heus «voor de levering der benodigde plaatjes, stellende voords den prijs der heele duiten op f 11-18- de zak of de 10 ℔". Overigens geschiedde de levering door den Muntmeester op den gewonen voet met dit verschil alleen, dat hij de plaatjes had gekocht van een fabriek te Amsterdam, in plaats van, gelijk destijds anders de gewoonte was, ze te nemen van een fabriek in Gelderland. Hiermede hadden de muntmeesters, zoo men wil, het Trojaansche paard ingehaald.

Er waren nu ook duiten voor Indië noodig. Bij schrijven d.d. 14 Juli 1802 verlangde de muntmeester te Harderwijk f 11-18- per zak. Op aanmerkingen van het departement van Financiën over dien hoogen prijs, zocht de Muntmeester naar een goedkooper gelegenheid bij de knipperijen op de Veluwe; doch zonder resultaat [1]. Ook berichtte hij nader d.d. 5 Augustus 1802 van de zaak af te zien, opmerkende: «dat, vermits er in lange geene duiten-plaatjes waren gemaakt, het herstellen en vervaardigen van den benodigden toestel ten dien einde bij dezelven eenige zwarigheden hadt gevonden, uit hoofde van de onzekerheid of er meerdere duiten (dan de waarschijnlijk door hem muntmeester opgegeven hoeveelheid) zouden worden vervaardigd en of dus de verdiensten de onkosten zouden kunnen opwegen." De muntmeester te Dordrecht maakte nagenoeg hetzelfde bezwaar; ook de muntmeester te Utrecht weigerde; maar deze «als te veel werks hebbende met het munten van goude en zilvere specien", een argument, dat hij een tiental jaren later ook zou doen gelden voor weigering van zijn diensten bij Indië's Herstel!

Ziedaar den aanvang van de meer nauwe betrekkingen onzer Regeering tot De Heus! Bij geheime resolutie d.d. 22 Juli 1802 werd het departement van Financiën door den Raad der Aziatische bezittingen gemachtigd tot het doen aanmaken van 50.000 ℔ aan duiten. Den 19n Augustus d. a. v. keurde de Raad goed een met De Heus aangegaan contract tot het leveren van nog 50.000 ℔ duitenplaatjes à f 106 de 100 ℔ met een korting op zijn rekening van 2 pCt., terwijl de Muntmeesters zich verbonden het koper tot geld te slaan tegen f 12 per 100 ℔ [2]. «In

[1] Verg. over de „Knipperijen" op de Veluwe mijn *Teruggave*, bl. 233.

[2] Ook na Nederlands Herstel vind ik die korting van 2 pCt. in zoover terug, dat er evenzeer onderhandeld wordt, naar wij zullen lezen, over de

dezen stand van zaken", lezen wij toch in het verdedigend rapport over de bezwaren der Muntmeesters «bleef er dus voor den Raad, die altijd evenveel spoeds moest maken met het doen vervaardigen der kopere munt voor Indië, geene andere toevlugt overig, dan tot den Fabrikeur de Heus, welke men wist aan de Enkhuiser munt de plaatjes geleverd te hebben." Door De Heus als tusschenpersoon te nemen kwamen de duiten op slechts f 115 - 18 - de 100 ℔[1] «makende alzo het noemenswaardig verschil van f 3 - 2 - op die hoeveelheid".

Toen nu een nieuwe aanmaak van 50000 ℔ noodig bleek, deed de Raad eerst onderzoek of het niet voordeeliger ware de grondstof zelf te koopen en het maken der koperen plaatjes aan te besteden; maar dit had een negatief resultaat «terwijl de uitslag van dat onderzoek den Raad tevens de overtuiging verschafte van door evengen. Fabrikeur in alle opzichten eerlijk en braaf behandeld te worden".

De tweede aanmaak van 50000 ℔ aan duiten, waartoe de Raad bij gewone resolutie van 23 September 1802 het departement van Financien machtigde, werd dientengevolge op geheel dezelfde wijze afgedaan. Klachten over de hardheid van het koper, waardoor de stempels braken, dan wel dat de plaatjes niet goed gesneden zouden zijn, kwamen van de muntmeesters destijds, gelijk wel later, niet in.

Bij geheime resolutie van 15 November 1802 machtigde de Raad het departement van Financiën om met De Heus te contracteeren over de levering van 300000 ℔ plaatjes à f 106 per 100 ℔ onder korting van 2 pCt. Bij geheime resolutie van 25 November werd Financiën gemachtigd om De Heus van de 2 pCt. korting te ontslaan «uit hoofde der steeds meer en meer toenemende duurte der duiten". Deze overeenkomst was nog niet in werking, toen het departement van Financiën met De Heus een samenkomst hield. Er werd hem gevraagd, of er dan geen mogelijkheid was den prijs der duiten te verminderen, waarop hij ten antwoord gaf geen ander middel te weten dan het muntloon te verlagen, terwijl hij kans zou zien dit van f 12 op f 10 de 100 ℔ terug te brengen, zoo hem veroorloofd werd

weglating. Het wezen dier vermindering van de rekeningen der fabrikanten is mij niet bekend; bij deskundigen deed ik er te vergeefs onderzoek naar. Met al of niet spoedige betaling houdt ze geen verband.

[1] Nl. f 106 - 2 pCt. + f 12.

persoonlijk met de muntmeesters te onderhandelen. «Het vooruitzicht nu van op eene hoeveelheid van 300000 ℔ f 6000 voor den Lande te zullen kunnen uitsparen deed den Raad op s' Departements voorstel besluiten, om het contract met den Fabrikeur de Heus aangegaan over 300000 ℔ plaatjes te veranderen in een contract over de levering van 300000 ℔ duiten, en zulks tot den prijs van f 116." Bij geheime resolutie van den Aziatischen raad d. d. 6 December 1802 werd aan het departement van Financiën hiertoe machtiging verleend en wel met dien verstande, dat het contract volgens de resolutie van 23 September 1802 aangegaan voor de levering van 50000 ℔ aan duiten ermede vereenigd werd, gelijk geschiedde bij een contract van 22 Maart 1803, zoodat de levering ten slotte liep over 350000 ℔ duiten tegen f 116 de 100 ℔ duiten «goed rond gesneden en wel gemunt".

Men kan zich voorstellen, dat de heeren muntmeesters dezen knip op hun neuzen alleronaangenaamst vonden. Om te mogen munten hadden zij echter de toestemming noodig van de Thesaurie. Gehoord de klachten, verbood daarop dit college aan alle muntmeesters het slaan van Oost-Indische duiten, «waardoor", schreef de Aziatische raad aan het Staatsbewind in hun rapport van 2 November 1803, «wij voor allen die Lieden, voor den bovengenoemden de Heus, ja, voor onze eigen ambtenaren en bedienden werden tentoongesteld". Bovendien had de Raad spoedshalve en niet rekenende op deze vertraging, zich met weldra naar Indië te vertrekken schepen verstaan over het transport van duiten, en aangezien «de bezwaarnissen van den Essaijeur Generaal ten eene male ongegrond zijn en Thesaurier Genl en Raden zich diensvolgens door verkeerde berichten hebben laten misleiden, daaruit ontegenzeggelijk voortvloeit deze gevolgtrekking, dat het niet aan ons, maar geheel en alléén aan Thes^{r} G^{l} en RR. zal te wijten zijn, zo wanneer, door dit aanmerkelijk oponthoud, ons de thans aanhanden zijnde gelegenheid ter verzending van koperen munt, ontslipt, en de Indische Bezittingen alzo van de hoogst benodigde hoeveelheid verstoken blijven". Nu wisten wel, memoreerde het rapport, de «kopermolens", evenals de muntmeesters, met klachten aan te komen, ofschoon die «geheel ongegrond zijn, daar die Fabrikeurs het geheel aan zich zelve hebben te wijten, dat met hun van den beginne af aan geen contracten zijn gesloten geworden,

waarom dan ook de Raad de door dezelven werkelijk gedane klagten moet toeschrijven aan wangunst en spijt, of misschien nog wel aan vuile bronnen".

Poelman had, naar het opgenomen werd, de onhebbelijkheid gehad den Raad nieteens in te lichten over het verbod aan de muntmeesters, terwijl hij evenmin op den herhaalden aandrang om een beslissing, antwoord gaf, zoodat het college ten slotte verplicht was zich met ondervolgend geheim schrijven tot het Staatsbewind te richten:

Lett. G. Amsteldam den 5 October 1803.

Burgers!

Doordrongen van de gebiedende noodzakelijkheid, dat 's Lands Indische bezittingen bij alle gelegenheden worden voorzien van geldspecien en daaronder inzonderheid van eene partij koperen Duiten en ons funderende op des Bewinds . . . . . secrete besluiten, respectivelijk van den 8 Maart Lt T., den 28 May Lt O.O., en den 26 Julij Lt H. H. des voorleden jaars en van den 2 September jongstleden L^t P [1], hadden wij, ter vervulling der gemelde behoeften en om te voldoen aan de intentien van het Staats-Bewind, niet alleen eene quantiteit van koperen plaatjes gezonden naar onderscheiden Muntmeesters binnen deze Republiek, om tot Duiten te worden geslagen, maar ook, bij onze successive brieven van den 16 en 21 der afgelopene maand September, Thesaurier-Generaal en Raden van Financien verzocht, dat de Muntmeester binnen de stad Campen, niettegenstaande zijne werkzaamheden waren gestaakt, mogt worden geautoriseerd, voor eene zekere somme koperen Duiten voor ons te munten, daar toe tot motiven allegerende den spoed, waar mede dat werk behoorde te worden voortgezet, en den tragen voortgang, welke wij daarin niet dan te veel hadden ontmoet [2].

[1] Zie over deze stukken wat 8 Maart, 26 Juli en 2 September betreft bl. 262—263, 285 en 287; wat 28 Mei aangaat, het is de hierna te noemen machtiging om voor O. I. 3 ton guldens te doen munten met den stempel bepaald bij Kon. besluit van den 6^e t. v. (bl. 268).

[2] Over den muntmeester te Kampen, Wonneman, zie bl. 288. Bij schrijven d.d. 19 September 1803 had de Aziatische raad het college van Thes. Gen. e. R. verzocht „om den muntmeester binnen de stad Campen te autoriseeren tot het munten van zodanige quantiteit kopere duiten, als hem door den Raad of van Deszelfswege zal worden opgedragen". Bij missive d.d. 5 October 1803 klaagde de Raad „over het munten van kopere duiten en over het gepasseerde met den Muntmeester te Campen nog geen antwoord had bekomen, alsmede dat het voorbeeld van den voorschreven muntmeester gevolgd was door dien van Harderwyck", waarom gedaan werd „al nog een ernstig en dringend verzoek, dat alle orders, geopponeerd tegen des Raads bedoelde intentie mogen opgeheven ofte immers de kopere plaatjes teruggegeven wor-

Onze beide opgemelde brieven van den 16 en 21 September laatstleden onbeantwoord blijvende, inhereerden wij derzelver inhoud bij eene andere missive aan Thesaurier Generaal en Raden van Financien, gedagtekend den 1 dezer lopende maand, daarbij alnog verzoekende, dat alle geopposeerde orders mogten opgeheven — de Muntmeesters te Campen, al ware het slechts ad illud, tot het slaan van koperen Duiten geautoriseerd ofte immers in contrarie geval dezelve gelast worden de ontvangen koperen plaatjes terug te geven, en op deze laatste missive ontvingen wij dezen morgen ten antwoord, dat Thesaurier Generaal en Raden voornoemd, Derzelver bedenkingen, nopends de Munt te Campen en aangaande onze commissien, aan het Staats-Bewind hebben voorgedragen, daar door zig buiten staat bevonden, ons enig bepaald antwoord te geven op onze herhaalde aanvrage zoo lang des Bewinds dispositie in deeze niet aan Dezelven zou zijn bekend geworden.

Zonder op nieuw te treden in een breedvoerig betoog van 's Lands belang bij eene onverwijlde verzending van kopere en andere specien ten dienste der Asiatische Etablissementen, neemen wij de vrijheid, UWEd. slechts met een woord te observeeren, dat wij, speciaal bij des Bewinds boven aangehaald besluit van den 2 September L^r^ P, gequalificeerd zijn geworden tot het overmaken naar Batavia van eene meerdere somma aan Duiten, als bij het eerst gedeelte van het voormeld besluit bepaaldelijk was gespecificeerd; dat wij dien ten gevolge reeds op den 22^n^ September daaraan volgende contracten hebben aangegaan met Huisen van Koophandel, tot overvoering bij provisie van *Een honderd duizend* gulden aan koperen Duiten en dat wij, door ongereedheid van eene genoegzame quantiteit van die specien, gevaar lopen die contracten niet te kunnen gestand doen en gevolgelijk tot 's Lands agterwezen de kassa der Indische Regering te Batavia verstoken te laten van de haar zoo benodigde subsidien, bij aldien niet alle vertragende belemmeringen met allen mogelijken spoed worden opgeheven.

Het is in dien staat van zaken en op die gronden, dat wij ons gedrongen vinden UWEd. te adieren, gelijk wij de eer hebben te doen bij deeze, met zoo veel ernst als eerbied verzoekende, dat 's Lands Muntmeesters in het algemeen, die te Campen en te Harderwijk daaronder begrepen, mogen worden geautoriseerd en gelast, zoo veele kopere en andere geldspecien te slaan, als hun door ons — of van onzentwege zullen worden aangegeven, den dienst van den Lande ook in dat opzigt den voorrang gevende, boven den dienst van

den, op den voet van des Raads missive van den 21^e^ September jongst leden". Op de in den tekst vermelde klacht aan het Staatsbewind gelastte zijn besluit d.d. 10 October 1803 N°. 37 Thes. Gen. e. R. om machtiging te geven „aan den muntmeester te Kampen *Wonneman* koperen munt te slaan".

particuliere persoonen, zonder zig willekeuriglijk te mogen onttrekken, zoo als onder andere, door den Muntmeester te Utrecht in het onderhavig geval is geschiedt.

Heil en Eerbied
De Raad voornoemd
(Onderteekening van Wiselius)
Per ordonnantie van Denzelven
Smissaert.

P.S. Na dat deeze reeds was afgeschreven, worden wij onder de hand doch in het zekere geïnformeerd, dat door Thesaurier Generaal en Raden van financien aan allen de Muntmeesters bij Resolutie geinjungeerd is geworden, niet voort te gaan met het munten van Duiten voor onze administratie, hangende Derzelver raadplegingen over de hier boven behandelde zaak.

De waare beweegreden dier aanschrijving niet kunnende doorgronden, doch vermoedende, dat welligt de correspondentie deswegends met enige Muntmeesters gehouden door den Fabrikeur hier ter stede *De Heus* daartoe aanleiding zoude hebben kunnen geven, zij het ons geoorloofd, UL. dienaangaande te doen opmerken dat wij met den gemelden *De Heus* hebben gecontracteerd tot de leverancie der kopere plaatjes voor de Duiten en dat al het geen daartoe door Denzelven is verrigt en geschreven, behoord te worden gerekend, als of zulks onmiddelijk uit onzen naam en als door ons zelven was geschiedt.

Ter ordonnantie als boven
Smissaert.

Intusschen hadden Thes. Gen. en Raden het op bl. 288—289 vermeld schrijven d.d. 28 September 1803 N°. 14 aan het Staatsbewind ingediend, dat gericht was tegen het besluit van den Aziatischen raad om de voor de koloniën benoodigde muntspeciën door middel van een particulier aannemer te doen munten en alzoo aanbevelende, dat 's Lands crediet vernietiging vorderde van het met De Heus gesloten contract over de aanmunting van de 3 ton duiten. De Aziatische raad ontving het stuk ter behandeling bij besluit van het Bewind d.d. 6 October. Bij besluit d.d. 7 October 1803 zond de Raad het om advies aan het departement van Financiën, doch tegelijkertijd deelde de Raad aan het Staatsbewind mede, dat het wel niet moeilijk zou blijken «die bedenkingen alle hare kragt te benemen"; doch dat daarmede noodzakelijk eenige dagen moesten verloopen en aangezien «de tijd tot de verzending van Duiten, ingevolge

de reeds aangegane contracten, is van de uiterste pressance", verzocht de Raad alsnog ten spoedigste beschikking op zijn voorstel om de aanmunting te doen plaats vinden «ofte immers en ten minsten, ingeval de geopperde bedenkingen het Bewind van te veel gewigt mogten voorkomen, om de verzochte autorisatie gaaf te verleenen, dat als dan die autorisatie provisioneel worde bepaald, bij voorbeeld, op eene somme van *twee honderd duizend* guldens en daartoe ten spoedigsten de nodige beveelen afgevaardigd aan de respective Muntmeesters".

Het Staatsbewind beschikte bij besluit d.d. 10 October 1803 N°. 37 gunstig op dit voorstel, zoodat de Aziatische raad bij besluit d.d. 20 October 1803 in ieder geval De Heus kon machtigen: «om met de respectieve muntmeesters dezer Republiek te handelen en overeen te komen, tot het slaan van koperen Duiten ten dienste van 's Lands Indische bezittingen, provisioneel ten bedrage van *Twee honderd duizend* guldens, dezelve in eene behoorlijke evenredigheid doende verdeelen onder de Muntmeesters voornoemd en zoo spoedig mogelijk te doen uitvoeren, ten effecte dat de Raad worde in staat gesteld, de aangegane verbintenissen gestand te doen, door eene onverwijlde verzending van eene genoegzame quantiteit duiten". Bij een besluit van den Raad d.d. 27 October 1803 wordt aanteekening gehouden van de goedkeuring der missive betreffende «het aangaan van bijzondere contracten met zekeren H. De Heus"[1].

Nadat alzoo gezorgd was, dat er voorloopig doorgewerkt kon worden, zond de Raad zijn op bl. 289 vermelde verantwoording van 2 November 1803 in. Van belang is daarin mede de wederlegging van de klacht, dat De Heus zich eigenmachtige handelingen had veroorloofd ten aanzien der stempels, gelijk wij

[1] Er is nog een strubbeling geweest, doordien het besluit van het Staatsbewind wel mede in afschrift gezonden werd aan Thes. en Raden, maar door dezen niet werd ontvangen. Het gevolg was, dat, toen de Aziatische raad van het besluit een afschrift zond aan de muntmeesters, met „een qualificatie op den Fabrikeur H. de Heus om met de onderscheidene Muntmeesters wegens het slaan van kopere duiten provisioneel ten bedrage van f 200.000 te contracteeren", Thes. Gen. en Raden niets daarvan wisten. Zij vernamen er eerst van, toen de muntmeester van 's Lands Munt te Enkhuizen, nu W. D. Verschuir, verzocht „om alsnog tot het munten van kopere duiten, vooral op last van voorn. H. de Heus te worden geautoriseerd". — Thes. en Raden beklaagden zich hierover in een schrijven aan het Staatsbewind d.d. 28 October 1803, waarop hun alsnog een afschrift der beslissing werd gezonden bij besluit d.d. 31 October 1803 N°. 23.

hiervan nog een weerklank zullen vinden in de op bl. 298—300 mede te deelen aanhaling uit *Besier's Aanteekeningen*. Het schrijven herinnerde er aan, dat de duiten o.a. waren geslagen te Enkhuizen [1]. «Aan deze Munt nu heeft de Fabrikeur de Heus geene de minste directie gehad over de stempels, waaruit dan al weder consteert, dat de tegenstelling van de wijze van handelen der Muntmeesteren aan die van den Fabrikeur de Heus, zoo als de Essayeur-Generaal heeft goedgevonden die te maken, van de zelfde valeur is, als alle voorgaande reflexiën van dien Amptenaar." De Raad achtte het dan ook bewezen, dat de duiten op den destijds bestaanden voet verkregen niet minder van qualiteit waren dan die bevorens voor de O. I. C. gemaakt; waarmede het College echter geenszins wilde zeggen, dat zij zoo goed waren, als men wel zou wenschen: dit mocht men echter niet tegen De Heus aanvoeren, omdat het evenzeer kon worden toegeschreven «aan eene slegte en zeer gebrekkige wijze van werken op onze Landsmunten". De fabrikant zelf verklaarde bovendien in staat te zijn, indien ertoe gemachtigd, «de kopere Coloniale munt te leveren in hoedanigheid en uitvoering gelijk komende aan de Engelsche Compagnies koperen munt, en zulks tot eenen prijs, die althans in evenredigheid tot den prijs van het koper niet meerder zoude belopen, dan bevorens de O. I. kopere munt aan de voormalige O. I. Compagnie hier te lande is te staan gekomen". Alzoo besloot de Raad:

Wanneer wij dan al het verhandelde kortelijk recapituleeren, dan meenen wij in den loop van het zelve te hebben betoogd, dat de plaatjes door den Fabrikeur de Heus, zo aan de Muntmeesters als aan ons zelven geleverd zijn gemaakt van goed daartoe geschikt koper;

Dat diensvolgens het geenzins aan dien Fabrikeur kan worden toegeschreven, ingevalle de Muntslag der duiten onder directie en toeverzicht der Muntmeesteren niet zo keuriglijk op die plaatjes is gesteld geworden, als wel had behoord;

Dat evenwel de alzo gemuntte duiten over het algemeen niet minder zijn, dan die, welke bevorens door de muntmeesters zelven geheel en al bezorgd en alzo aan de voormalige O. I. Compagnie geleverd werden;

Dat uit het onderzoek des Asiatischen Raads gebleken is, dat de geleverde duiten en gevolglijk de duitenplaatjes het vereischt gewigt in de zakken, op 10 ℔ zwaarte gerekend, het behoorlijk getal duiten houden;

[1] De laatste voor Indië bestemde duiten tot den val der Republiek zijn te Enkhuizen in 1809 geslagen: zie mijn *Teruggave*, bl. 283.

En dat mitsdien des Essayeur Generaals vreeze, als zoude s' Lands munt door deze duiten in miscredit worden gebragt, van allen grond is ontbloot;

Dat voords door ons in dezen niets is verricht geworden, dan waartoe wij of uitdrukkelijk door UL., of uit den aard der zaak gequalificeerd waren, en dat de redenkavingen, gegrond op den stand en de betrekking der voormalige O. I. Comp. op dezen Raad van geene applicatie zijn.

Het schijnt, dat de Koperfabrikant ten einde toe het vertrouwen in hem heeft weten te bewaren. Althans toen hij wegens het hiervoren vermeld contract van 22 Maart 1803[1] moeilijkheden kreeg in het nakomen zijner verplichtingen door het duurder worden van het koper ten gevolge van den oorlog met Engeland, kwam een besluit van den Aziatischen raad d. d. 7 September 1804 hem daaraan welwillend te gemoet, in aanmerking nemende, «dat de Requestrant in 't algemeen als een yverig Fabrikeur en ter goeder naam en faam staande aan de Beurs van Amsteldam bekend is".

Het doet mij genoegen, dat ik hier voor de nagedachtenis van heer De Heus heb kunnen opkomen; ziehier wat wij van hem lezen in de Aanteekeningen van Mr. Besier[2]:

Even als er gouden ropijen werden geslagen op stempels der Oost-Indische Compagnie, ging men op Java ook voort, niet alleen onder het bestuur der Bataafsche Republiek, maar ook nog in 1808, met den muntslag voor zilveren heele en halve ropijen op de oude stempels, vermeldende den naam der Compagnie; ja zelfs werden in 1806 nog koperen speciën met het merk VOC uit het moederland aangevoerd. Dit laatste geschiedde echter niet ingevolge een daartoe strekkend voorschrift van de gestelde macht, maar was eene eenigzins willekeurige handeling van den aannemer der levering. De Aziatische Raad namelijk, van wien tijdens de Bataafsche Republiek de muntslag voor de Indische Bezittingen uitging, en die, nevens den reeds vermelden zilveren standpenning, ook heele en halve duiten als onderdeelen daarvan verlangde, gebruikte als tusschenpersoon den fabrikant H. DE HEUS te Amsterdam, die met de Muntmeesters der verschillende muntinrichtingen onderhandelde en contracteerde. Deze muntslag heeft

[1] Zie bl. 292.

[2] *Besier-1885*, bl. 16—18. Vermoedelijk geschreven enkel op grond der stukken, voorhanden in het Muntarchief, zonder alzoo de wederlegging van den Raad aan het Staatsbewind te kennen.

tot vele onaangenaamheden aanleiding gegeven. Het werk geschiedde aan de Munten te Enkhuizen en te Kampen [1], de plaatjes werden geleverd door den Heer DE HEUS en lieten veel te wenschen over, zij waren slordig afgewerkt. Maar nog vreemder was de handelwijze ten opzichte van de stempels. Terwijl bij vorige aanmuntingen de Aziatische Raad, overeenkomstig de bestaande voorschriften, zelf met de Muntmeesters in overleg trad omtrent het snijden en bezorgen der benoodigde stempels en de uitvoering van het muntwerk, werd nu de levering der duiten geheel aan de zorg van den fabrikant DE HEUS overgelaten, die zelfs voorschriften gaf omtrent den beeldenaar en het snijden der stempels, terwijl hij den muntslag opdroeg aan de minsteischende Muntmeesters, en hierdoor aanleiding gaf tot het leveren van slecht werk. De beambten toch der muntinrichtingen, die voor alle ander werk gesloten waren, misgunden elkander de aanneming van het slaan der duiten, en zagen zich genoodzaakt den muntslag tegen een karig loon uit te voeren. Wel hebben de bemoeiingen van den Essaieur-Generaal ten slotte geleid tot voorschriften, welke aan de bestaande bezwaren te gemoet kwamen, maar niet dan nadat veel kwaad gebrouwen was. De door DE HEUS vastgestelde beeldenaar was voor de voorzijde het Nederlandsche wapen even als op de zilveren standpenningen, met de cijfers $5—\frac{1}{16}$ en $5—\frac{1}{32}$ ter weerszijden, en de letter G daaronder; voor de tegenzijde de woorden INDIÆ-BATAVORUM en het jaartal [2]. De tusschenkomst van den Essaieur-Generaal had noodzakelijk vertraging in den muntslag ten gevolge, en het schijnt dat de Heer DE HEUS, willende voorzien in de groote behoefte aan koperen speciën, toen last heeft gegeven aan den Harderwijkschen Muntmeester LOHSE [3] om eene partij duiten te munten op de oude stempels der Oost-Indische Compagnie, met VOC en het Geldersche wapen, even als hij ook eene dergelijke partij

---

[1] „Van daar op sommige duiten het Nederlandsche wapen zooals het ook op de standpenningen voorkwam, op andere het Overijsselsche wapen. De oude Muntmeester WONNEMAN toch, die sedert 1763 aan de Overijsselsche Munt te Kampen fungeerde, had geen last bekomen om het Provinciale wapen door het Nederlandsche te vervangen! (Zie zijne missive van 10 Sept. 1803. Muntarchief 1803). De Muntmeester van Dordrecht heeft steeds geweigerd deze duiten te slaan, omdat hij niet voor het lage loon wilde werken en slecht werk leveren. (Missive van 9 September 1803. Muntarchief 1803)."

[2] „Sub n° 61 op bladz. 112 van het meermalen aangehaalde werk van de Heeren NETSCHER en VAN DER CHIJS worden de hier beschreven duiten met de jaartallen 1807 en 1809 ook vermeld onder de speciën *op Java* geslagen, in welke jaren zij ook in *Nederland* werden aangemunt. Ik kan de juistheid daarvan niet beoordeelen, maar heb geen bewijs gevonden van gelijktijdige vervaardiging op Java en in Nederland."

[3] „Zie zijne missive van 20 September 1803. Muntarchief 1803."

aankocht, gestempeld met hetzelfde merk ♈ en het Hollandsche wapen, in 1802 door den Muntmeester BODISCO [1] te Dordrecht gemunt op plaatjes, die hij reeds in 1794 zich had aangeschaft tot aanmunting voor de Oost-Indische Compagnie, terwijl de omstandigheden die aanmunting toen hadden verhinderd.

Het is nogal aardig, dat met Nederlands Herstel zich de beschreven geschiedenis in zeker opzicht herhaalt. Dan toch roept de Regeering de hulp in van de officieele Munt te Utrecht; dan weder maakt deze bezwaren en de Regeering, zich herinnerende de goede diensten, vroeger door De Heus bewezen, eindigt met zich opnieuw tot hem te wenden, waarop alweder de officieele instelling zijn leedwezen er over betuigt [2]! Dit alles voert ons naar een nieuw hoofdstuk.

VI.

Het crediet van f 1.860.000 in 1814 voor het „Uitzet" van de Commissie-Generaal.

Toen in 1814 de expeditie ter overneming van de Oost-Indische koloniën moest voorbereid worden, had de destijds met het beheer van het departement van Koloniën voorloopig belaste buitengewoon staatsraad Goldberg [3] o. a. te zorgen voor het medegeven van geld aan C. C. G. G. Hoe dit er zou uitzien, uit welke bestanddeelen het zou zijn samengesteld, wat het gehalte ervan zou wezen: in de keuze was hij geheel vrij, want immers een nieuwe staatsinrichting diende opgetrokken en hand aan hand daarmede een er voor geschikt geoordeeld muntstelsel gewettigd te worden.

Het zij er al dadelijk aan herinnerd, dat aanvankelijk, d. w. z. op het einde van 1814, Goldberg deze overbelangrijke zaak enkel beschouwd heeft uit het oogpunt, dat, aangezien Nederland en zijn koloniën als een geheel moesten beschouwd worden, het Nederlandsche muntstelsel vanzelf sprekend voor de koloniën

---

[1] „Zie zijne missive van 21 September 1803. Ibidem". — De lezer lette op den datum van deze en van de in de vorige noot vermelde missiven. Zij vallen immers juist in den tijd der door mij weergegeven correspondentie.

[2] Verg. over die teleurstellingen mijn *Teruggave*, bl. 234—235.

[3] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 109—110.

van toepassing zou zijn. Welke demon er hem toe gebracht heeft om van dit in beginsel gezonde denkbeeld zoo spoedig af te wijken, blijkt niet; wèl, dat reeds twee weken later het inzicht op een fatale wijze was veranderd [1].

De Staatsbegrooting van 1814 had voor het uitzenden van contanten uitgetrokken het sommetje van f 1860000, overigens aan te vullen met papier [2]. Terwijl ik mij steeds heb verwonderd én over de geringheid der som, én over de gedachte van Goldberg, dat Indië eigenlijk niets anders noodig had dan papier, kopergeld en wat klein zilver, word ik weder herinnerd aan een grooten brief uit Batavia geschreven naar Holland d.d. 8 Juli 1814 en waarvan ongetwijfeld de Departementschef kennis kreeg. Breedvoerig wordt gewaarschuwd tegen het invoeren van vrijzinnige maatregelen; de schrijver beveelt aan „geforceerde cultuur", gelijk met vele redenen wordt gemotiveerd. Al misten wij fondsen, „papieren geld, welke ras aan te maken was, kon ons behouden", „het Gouvernement zal eindelijk important profiteeren"! „Gij weet wij hebben dan op Batavia geen zilver geld noodig; indien de Handel op Japan voordeelig gaat, indien men blijft voortgaan met het maken van tinnen duiten, en men uit Holland koperen duiten en kleine zilveren muntspecien (omdat die niet uitgevoerd worden) kan aanbrengen, dan is er geld genoeg om de producten te betalen en noodwendige uitgaven, die in zilver moeten geschieden of in specie, goed te maken, en men mag hopen, dat er weldra geld zal aangebragt worden."

Den brief trof ik op het Rijksarchief aan, doch zonder adres,

[1] Zie mijn *Teruggave*, bl. 236—237.

[2] Over de afkondiging dezer begrooting zie mijn *Teruggave*, bl. 187—188.— Op bl. 52 van *Munten-Moquette-1909 II* wordt als volgt de geschiedenis der duitenuitzending ingeleid: „Natuurlijk wist men in Nederland reeds lang voordat het in Indië bekend werd, dat te eeniger tijd de koloniën geheel of gedeeltelijk terug gegeven zouden worden, en evenzeer wist men dat er gebrek aan koper- en zilvergeld was, zoodat het een zeer verstandige maatregel was, dat men bij voorbaat door De Heus en Suermondt de duiten van 1814 t/m 1816 liet slaan......". Is er anders wel aanleiding voor om van iemand, die op reis gaat tot oprichting van een nieuw huishouden, te roemen het verstand wegens zijn voorzorg, dat hij geld medeneemt? Het *men wist* en het *zoodat*, — verg. mijn opmerkingen op bl. 234 en in noot 2 bl. 248 — zouden nog iets beteekend hebben, zoo de geschiedschrijver reden had kunnen vinden op het aanzienlijke van het bedrag de aandacht te vestigen. En wanneer men in Indië eens eerder dan in Holland van de teruggave zou geweten hebben, wat had dit dan nog te beteekenen gehad? — Is er ook wel door De Heus in 1814 gemunt?? Zie hierna, bl. 324—325.

zonder onderteekening en slechts in extract; hij was echter van den heer J. Sevenhoven en gericht aan J. van den Bosch. De raadgevingen in zake munt moeten den heer Goldberg als uit het hart zijn gegrepen; elders publiceerde ik het stuk in zijn geheel [1]. Van den Bosch heeft den brief laten lezen aan den destijds juist tot landvoogd benoemden baron Van der Capellen. Deze vond het schrijven dadelijk zóó belangrijk, dat hij het vermelde extract ervan zond aan den Souvereinen vorst bij ondervolgend opmerkelijk epistel, gedagteekend 's-Gravenhage 6 Januari 1815:

De inhoud van eene uit Batavia aangekomen missive in dato 8 Julij 1814 is mij belangrijk genoeg voorgekomen om denzelven onder het oog van Uwe Koninklijke Hoogheid te brengen. Dienvolgens heb ik de eer Hoogstdezelve een afschrift daarvan bij deze aan te bieden.

Hoe zeer men ook van de noodzakelijkheid der invoering van liberale principes in de Oostindische eilanden moge overtuigd zijn, en hoezeer men zich van den vurigen wensch bezield moge voelen daartoe mede te kunnen werken tot verbetering van het lot van zoo veele ingezeetenen, en tot wezentlijk voordeel van het moederland, komt het mij echter voor dat men met de grootste omzigtigheid zal moeten te werk gaan, en zich vooral niet door theorien laten wegsleepen, voor de toepassing van welke het tijdstip nog niet daar is, of de menschen nog niet vatbaar zijn. — De lecture van het nevensgaande stuk heeft mij die opinie nog bevestigd, en op nieuw overtuigd dat het zeer moeijelijk en gevaarlijk zijn zoude, hier reeds bepalingen vasttestellen, wier uitvoering zal moeten afhangen van de gesteldheid in dewelke men zaken en menschen in de Volkplanting zal aantreffen, en omtrent dewelke het schijnt dat wij tot dusverre alhier veelal eenzijdige berigten ontvangen. Ook uit dat oogpunt beschouwd, en als een tegenstuk tot het geen uit andere bronnen over Java ontvangen is kunnen deze berigten misschien eenig nut aanbrengen.

Uwe Koninklijke Hoogheid zal mij, zoo ik hoope vergeeven Hoogstdezelve eenige oogenblikken van Hare gewigtige bezigheden afgehouden te hebben. Zij veroorlove mij nog hierbij te voegen de eerbiedige dankbetuigingen voor de finantieele schikkingen die Uwe Koninklijke Hoogheid goedgevonden heeft ten mijnen gunsten en ook voor mijne Echtgenoote te bepalen. [2] De gelegenheid ontbrak mij

[1] In het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van Augustus 1896, bl. 83—93. Ik was destijds nog in Indië; de inleiding op bl. 81—82 is niet van mij, doch van den redacteur G. H. van Soest. Ik verwees reeds naar dit stuk in mijn *Teruggave* op bl. 147.

[2] Zie mijn *Teruggave*, bl. 160.

tot dusverre mij van dien pligt mondeling te kwijten. Mogt de Voorzienigheid mij in staat stellen, mij door zelfvoldoening in de uitoeffening der moeijelijke ambtspligten die ik in den dienst van Uwe Koninklijke Hoogheid ga verrigten, de overtuiging te verschaffen, dat ik de keuze Uwer Koninklijke Hoogheid niet onwaardig was.

Wij weten het: *die* overtuiging is ten slotte niet volkomen bevredigd geworden. Was het niet voor een deel, omdat de herstelde Nederlandsche regeering evenmin wist te zijn flink conservatief, als goed vrijzinnig? [1]

Goldberg heeft het vergif over de macht van papierengeld in ruime mate tot zich genomen; ik wil echter daarmede niet zeggen, dat hij het van dit schrijven had. Hij noemde het gering bedrag aan specie met het papier het "uitzet" van C. C. G. G. en dezen, ongevoelig voor de dwaasheid der uitdrukking, spraken het in Indië na, waarover men zich daar, ook in verband met het pover bedrag, niet weinig amuseerde [2]!

Bij Souverein besluit van 14 November 1814 N°. 55 werd de Departementschef gemachtigd voor het toegestaan crediet Baarzilver te koopen ten einde ervan te laten slaan Hollandsche guldens [3]. Alzoo zou er voor koperuitzending geen crediet zijn: dit laat zich echter verklaren door het feit, dat buiten de begrooting om 2 ton aan onder het Staatsbewind gemunte koloniale duiten zouden worden gezonden, die men had gevonden in een magazijn! In de hoofdstukken IX en X kom ik op deze veel verklarende

[1] De brief van den heer Van der Capellen met bijlage in den bundel, volgende op N°. 398, vermeld op bl. 242 onder *Requesten-Koningskabinet*, dus N°. 399. Volgens bl. 156 van het Archiefverslag houdt wel deze bundel in een „Memorie van P. van IJzendoorn"; maar in de portefeuille bevinden zich nog een paar andere stukken, w. o. de in den tekst vermelden brief met bijlage, die met IJzendoorn's Memorie niets hebben uit te staan.

N.B. Wat hier de Memorie van Van IJzendoorn heet, is eigenlijk het afschrift van een rapport van den Raad van State aan koning Lodewijk, dat door Van IJzendoorn gesteld was: een lezenswaardig in het Fransch gesteld stuk. In mijn over eenige maanden te verschijnen *Nijhoff*-deel kom ik erop terug.

[2] Verg. mijn *Bestuur-1817*, bl. 157 en 158.

[3] Zie mijn *Teruggave*, bl. 236. In het hierna op bl. 306 te noemen rapport van den Departementschef aan den Koning d.d. 4 November 1815 N°. 154, worden de voor het maken van het papier aangewende kosten gesteld op f 21628 : 15; het ging in 42 kisten met C. C. G. G. mede. Den Koning werd als bijlage van het rapport van ieder soort papier een exemplaar aangeboden: men vindt ze nog schoon en netjes opgeplakt in den bundel N°. 401, aangewezen in het Archiefverslag over 1913, bl. 156.

vondst terug; hier zij voldoende aan te teekenen, dat er eerst geen plan tot koperaanmunting bestond. Een onvoorziene omstandigheid bracht hierin echter verandering. Baarzilver bleek moeilijk te krijgen te zijn, waarom Goldberg bij geheim rapport d.d. 20 November 1814 Ir. A (N°. 455) den Souvereinen vorst nader aanbeval het alzoo ontstaan te kort aan te vullen, eensdeels door het opkoopen van oude zilveren specie ten einde die tot guldens te doen vermunten, anderdeels een som van f 300000 van het gewettigd bedrag te besteden voor het maken van duiten of het inslaan van koper ten einde dit in Indië zoo noodig te vermunten. Ziehier den letterlijken inhoud van het voorstel.

Het behaagde Z. K. H. bij Hoogstdeszelfs Besluit van den 14 dezer N°. 55, den Ondergetekende te autoriseren om de voor de uitzending van contanten naar de Oost Indie, bij de Begroting van dezen jare 1814 geconsenteerde som van f 1860000 successivelijk te besteden tot den aankoop van Baren Zilver tot het munten van Guldens.

De Ondergetekende heeft overeenkomstig dat besluit aangevangen Baren Zilver te kopen, maar ondervond in de verdere executie van hetzelve Besluit groote moeilijkheid en voorziet het met den aankoop niet ver te zullen brengen, aangezien het Zilver in Baren thans bijzonder schaars is en dus niet dan met moeite bij klijne partijtjes en tot hoge prijzen verkregen kan worden.

Het zal dus nodig zijn om hierin op eene andere wijze te voorzien en de Ondergetekende is op het denkbeeld gekomen, dat daartoe het enigste en geschiktste middel is, om oude zilver specie van het beste gehalte te doen vermunten tot nieuwe Guldens. En het is dien ten gevolge en ten einde in het momentaneel gebrek van Baren Zilver te voorzien, dat de Onderg. de vrijheid neemd, Z. K. H. voor te dragen hem te autoriseren om, bij alteratie van Hoogstdeszelfs Besluit van den 14 dezer N°. 55, indien geene genoegzame Baren Zilver te verkrijgen zijn, als dan ten einde voormeld te mogen doen vermunten zodanige oude zilvere specien als door het Departement van financien ten gevolge van de successive consenten van Z. K. H. daar toe geschikt zal kunnen worden aangewezen.

Eene tweede bedenking is de Ondergetekende voorgekomen. Het is namentlijk dat de difficulteit tot het bekomen van zilver de uitzending van Duiten doet worden van des te meer belang, te meer daar de voorhanden zijnde voorraad van vroegere jaaren [1] niet genoegzaam is om in de behoefte van dit artikel behoorlijk te voorzien en de Ondergetekende neemd alzoo eerbiedig de vrijheid

[1] Bedoeld wordt hiermede de vondst waarvan ik op de vorige bladzijde gewaagde.

Z. K. H. bij verdere alteratie van Hoogstdeszelfs Besluit van den 14 dezer maand N°. 55, voor te dragen om te worden geautoriseerd ten einde van de voors. som van f 1860000 te employeeren eene somme van f 300000 tot het doen aanmaken van kopere Duiten of aankoop van koper, om tot het munten van Duiten te worden gebezigd, tot zoo lange als het vertrek der schepen zulks zal gedogen, en zulks met den voortgang der Expeditie moetende ophouden, als dan het resterende koper, met de noodige stempels voor het Eiland Java mede te geven, ten einde het verdere munten aldaar te activeren.

Hierop volgde onderstaande Souvereine beschikking d. d. 20 November 1814 I^r R. R.: [1]

Gehoord de voordragt [van den departementschef van Koloniën]

Gezien Ons besluit van den 14 dezer maand N°. 55, relatif den inkoop van baren zilver tot het munten van specien ter verzending naar de Oost-Indiën;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1.

Onze Staats-Raad Goldberg wordt.... geautoriseerd, om voor zooveel geene genoegzame baren zilver te verkrijgen zijn, alsdan tot aanschaffing van de benoodigde speciën voor Onze Oost-Indische bezittingen, te doen vermunten zoodanige oude zilveren specien, als door het Departement van Financien, ten gevolge van Onze successivelijk te verleenen consenten, daartoe geschikt zullen kunnen worden aangewezen, en zulks bij alteratie van Ons besluit van den 14 November 1814 N°. 55.

Art. 2.

Wij autoriseren Onze Staats-Raad voornoemd al verder, om bij alteratie van Ons besluit van den 14 November 1814 N°. 55, van de som van f 1.860.000.— bij de begrooting voor het Departement van Koophandel en Kolonien over den jare 1814, toegestaan ter verzending van contanten naar de Oost-Indien en bij hetzelve besluit bestemd tot den inkoop van baren zilver, te employeren, eene somma van f 300.000 tot het doen aanmaken van koperen duiten of aankoop van koper, ten einde tot het munten van duiten te worden gebezigd, tot zoo lange als het vertrek der schepen zulks zal gedogen; en zulks met den voortgang der expeditie moetende ophouden, als dan door het

[1] In *Teruggave*, bl. 234, gaf ik aan dat besluit de letter C. — De geheime stukken van 20 November 1814 t/m 22 Februari 1815 op het Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel N°. 821.

resterende koper, met de noodige stempels voor het eiland *Java* mede te geven, ten einde het verdere munten aldaar te acheveren.

Art. 3.

Afschriften enz.

Het inzicht van hetgeen ik in de volgende hoofdstukken zal verhalen, wordt ongetwijfeld bevorderd, wanneer ik aanstonds mededeel: hoe dit crediet van f 1860000 ten behoeve der expeditie van de Commissie-Generaal is besteed geworden. De opgave hiervan werd mij gemakkelijk gemaakt door een rapport d.d. 4 November 1815 N°. 154, dat de Departementschef erover den Koning deed toekomen.[1] De A, B, C, enz. wijzen de daarbij vermelde facturen aan.

A. 320 stuks zilveren baren en 1642 zakken gerande guldens met de kosten	f 1510253—1
B. 120 vaten heele en 8 vaten halve duiten met de kosten	- 75293—13
C. «42 kisten circulerend papier en gereedschap tot dezelve ten bedrage van".	- 21628—15
	f 1607175—9
Hiervan moet echter afgetrokken worden de waarde van 3076 ℔ oud koper door Marine aan Koloniën afgestaan tegen f 84 de 100 ℔. . . .	- 2583—17
	f 1604591—12
«Terwijl nog daarenboven met de Expeditie «zijn verzonden de bij den voormaligen Aziatischen «Raad aangemaakte Duiten volgens L^r D. zijnde «een factuur van 266 vaten ten bedrage van .	192322.—"[2]

«De uitgezonden waarde aan specie en papier" wordt:

f 1607175 : 9 + f 192322 = f 1799497 : 9.

«Intusschen en ten einde voor de tweede Expeditie[3] het «resterende van de door U. M. geprojecteerde uitzending gereed «te hebben, blijft de Ondergeteekende steeds voortgaan tot het «doen aanmaken van de verdere benoodigde Duiten".

[1] Dit belangrijke stuk, speciaal, gelijk ik nader zal opmerken, ten aanzien van den post ad f 192322 — verg. de noot 1 op bl. 304 — vindt men op het Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel N°. 824: verbalen van het Departement d.d. 1 October 1815 tot 30 April 1816; zoomede in bundel N°. 400 van het „Archief van het Kabinet des Konings" overgebracht op het Rijksarchief: zie bl. 156 van het jaarverslag over 1913; in bundel N°. 401 aldaar de bijlagen, dus de facturen.

[2] De vondst op bl. 303 vermeld.

[3] Over deze 2de expeditie, zie in de Bijdragen, dl. 67 (1912), bl. 628 vv.

E. Nog in de magazijnen voorkomend aan Duiten en Plaatjes f 59852 : 7.

Alzoo heette van den Begrootingspost ad f 1860000 nog «onbeschikt" de som van f 195556 : 1 «waarover de Ondergetekende successivelijke en naa gelang van de aflevering van kopere munt zal blijven disponeren".

Aangezien het bedrag ad f 195556 : 1 verkregen wordt door het crediet van f 1.860.000 te verminderen met de som der posten f 1.604.591 : 12 en f 59852 : 7 = f 1.664.443 : 19, zoo blijkt hieruit, dat het bedrag ad f 192322 duiten van den Aziatischen raad als een buitenkansje is beschouwd geworden.[1] Zoo kunnen onoplosbare puzzles ontstaan.

«Niets heeft meer moeyte en sorg veroorzaakt als de behandeling der spetiën", berichtte de Departementschef waardeerend aan den nader te noemen Vollenhoven bij geheim schrijven d.d. 11 Augustus 1815 N°. 98. Goldberg had eens moeten weten, hoeveel moeite hij den geschiedschrijver heeft gegeven!

Het hier vermeld restant ad f 195556.1 specificeerde hij als volgt:[2]

147 zakken ongerande guldens	f 88200—
Saldo bij de Nederlandsche Bank	- 743—14—8
„ „ Commissaris Vollenhoven	- 331— 9—8
27437 stuks piasters.	- 69612—12—8
Een zak acht-en-twintigen	- 420
„ „ zesdhalven	- 275
Restant op de f 60/m van de begrooting. . . .	- 35957—14—8
	f 195540—11
en dus te kort[3].	- 15—10
	f 195556—1

VII.

De in Januari 1815 gesloten contracten voor het leveren ten behoeve van Indië van duitenplaatjes en gemunt koper.

«Het spreekt wel van zelf", alzoo verhalen Dr. C. Hoitsema en Jhr. F. Feith uit het verleden van hun Utrechtschen munt[4], «dat bij de zegepraal der unitaristische opvattingen in de jonge Bataafsche Republiek ook spoedig een einde kwam aan het

[1] Het cijfer van f 192322 is, naar ik denk, f 10 te laag; in hoofdstuk IX kom er er op terug.

[2] In den bundel N°. 162 van de *Goldbergverzameling* op het Rijksarchief.

[3] Door agio, enz.

[4] Zie er bl. 36—37.

bestaan van acht provinciale munthuizen, waarvan trouwens het meerendeel zijne beteekenis reeds had verloren. De Friesche munt en die van Groningen en Ommelanden hadden in de geheele 18e eeuw slechts een enkele maal eenig kleingeld geslagen of elders voor zich laten munten, zoodat in 1795 zes munthuizen nog min of meer werkzaam waren." Op 8 Augustus 1799 werd door het Vertegenwoordigend Lichaam het besluit genomen, dat er niet meer dan één Nationale muntinrichting zou zijn. Burger Vitringa wilde haar te Amsterdam; de Utrechtsche muntmeester Du Marchie Sarvaas kwam er breedvoerig tegen op, èn wegens de groote onkosten aan een zoodanige verplaatsing verbonden, èn wegens den weinigen bloei, die te verwachten was voor een landsfabriek, waar het eigenbelang van den muntmeester geen drijfveer meer was voor goed en goedkoop werk, en waar de heilzame concurrentie geheel ontbreken zou! «Wie kan het wraken", vraagde Schimmel [1], «wanneer het eigenbelang hier zijn invloed deed gelden?" Het was dezelfde Sarvaas, wiens eigenbaat in 1814 departementschef Goldberg in toorn deed ontsteken, gelijk ik elders mededeelde! [2] Intusschen kwam het besluit der unificatie van de Munten niet tot uitvoering. Behoefte eraan bestond trouwens niet, daar bijna alle inrichtingen, wegens gebrek aan werk, stil stonden. Een decreet van koning Lodelijk Napoleon d.d. 17 September 1806 ging nochtans op papier een stap verder door bij de bepaling van één Munt tevens voor te schrijven hare oprichting te Amsterdam. [3] Echter zou, zoolang het decreet geen uitvoering kreeg, de oude provinciale muntinrichting te Utrecht de eenige Koninklijke munt zijn. [4] Hieraan dankte de Utrechtsche munt haar behoud. Onder Lodewijk Napoleon was Poelman inspecteur en essaieur-Generaal, zijnde deze in dien tijd de man «aan wiens zorg en leiding voornamelijk de zaken der Munt waren toevertrouwd". [5] Ook onder het keizerrijk bleef hij als zoodanig gehandhaafd, doch met den titel van «Commissaire Impérial". [6] Na den aftocht der

[1] Zie *Schimmel*, bl. 53.

[2] Zie mijn *Teruggave*, bl. 237—238.

[3] Zie breeder bij *Schimmel*, bl. 58—59.

[4] Volgens bepaling van den minister van Financiën d.d. 17 Octr. 1806: bl. 37 van *De Utrechtsche Munt*; volgens Kon. Besl. d.d. 14 Februari 1809: *Schimmel*, bl. 61.

[5] Bl. 7, noot 1, van *Besier-Catalogus*.

[6] Als de vorige noot.

Fransche troepen uit Utrecht op 28 November 1813 en de daarop gevolgde omwentelingsbeweging verzocht hij als „eerste muntbeambte volgens de organisatie van het Fransche muntwezen bij de eenige overgebleven werkende munt te Utrecht", bij missive van 30 November aan het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden goedkeuring van zijn besluit om èn als Commissaris èn als Inspecteur Essaieur-Generaal, het opzicht over de Munt te houden. In antwoord werd hij, bij besluit van denzelfden dag, namens Z. H. den Prins van Oranje door het Algemeen Bestuur „gerequireerd en gecommitterd" om zijn functiën in beide qualiteiten van stonde aan te hervatten en onder de bevelen van den Commissaris-Generaal van Financiën, destijds W. G. Canneman, voort te zetten. Mede werd nu ten spoedigste het personeel georganiseerd: als muntmeester trad op Du Marchie Sarvaas, door mij reeds elders genoemd, en sinds 1799 deze betrekking vervullende. [1] Den 16en Juli 1814 werd bij besluit van den Souvereinen vorst uitvoering gegeven aan het grondwettig voorschrift tot herstel van het College van Raden en Generaal-Meesteren der Munt, door benoeming van Mr. R. van Olden, van de Capellen van Rijsselt en K. van der Goes tot leden, van Mr. W. A. A. Poelman tot Inspecteur Essaieur-Generaal en van Treytelaar tot Secretaris. [2]

Het was er echter nog verre af, dat daarmede een normale werkzaamheid van de Munt werd verkregen [3]. Stokte het met de aanmunting van moederlandsch geld, het departement van Koloniën, dat haast had wegens het vertrek van de Commissie-Generaal ter overneming van de Oost-Indische koloniën, ondervond er — door welke oorzaken dan ook — volstrekt niet de

---

[1] Zie bl. 237 der *Teruggave*. Ik noem zijn laatste naam daar Servaas. Op bl. 1 van *Besier-1887*, waaraan ik de hier voorkomende bijzonderheden ontleen, staat Sarvaas. Ik vind de spelling ook bij *Schimmel*, waarom ik haar nu navolg. Een andere afwijking is, dat ik stelde 1797, maar in *Besier-Catalogus*, bl. 5, staat dat Sarvaas, „fungeerde sedert 1799" als muntmeester.

[2] Een photo van Poelman (1759—1835) op bl. 38 van *De Utrechtsche Munt*. Correspondentie van hem met Goldberg in den bundel op het Rijksarchief „Koloniën na 1813" N°. 2: „Resolutiën van het departement van Koophandel en Koloniën van 1 tot ulto November 1814 (missive d.d. 26 November 1814 N°. 488) en in den bundel N°. 162 van de *Goldbergverzameling* over het essaai van den Indischen gulden hierna te vermelden. — Het aantal leden van het Muntcollege was van 1819 tot 1830 zes. In 1850 is het college definitief opgeheven.

[3] Verg. bl. 2 vv. van *Besier-1887*.

door Goldberg verwachte medewerking, noch voor het aanmunten van Indische guldens, waaromtrent nader, noch voor de verkrijging van Indische duiten, het onderwerp van dit hoofdstuk. Een conferentie met het Muntbestuur, die de Departementschef ten zijnent wenschte, werd feitelijk geweigerd: het verlangde schriftelijke behandeling [1]. Wel had het in antwoord op een brief van Goldberg bij missive d.d. 1 November 1814 N°. 233 gemeld [2], dat het aan de Heeren «bijzonder genoegen" deed te kunnen verzekeren «dat men op 's lands munt te Utrecht zich in staat zal bevinden, om wekelijks eene quantiteit duiten te munten, welke, zoo niet overtreft hetgeen bevorens op eenige van 's lands munten, wekelijks in het koper is verwerkt, althans daaraan geëvenredigd zijn zal". De voorwaarden deelden «de provisoneele geauthoriseerdens tot de werkzaamheden der munt te Utrecht" mede in een schrijven d.d. 13 November 1814 aan den «Inspecteur en Essaijeur-Generaal van de Munt aldaar" [3]. Zij noemden het een «omslagtig werk" en gaven de cijfers van het kostende op «na alvorens een accoord met de beambten der Munt (gezellen) te hebben gemaakt". De manier van behandeling stond blijkbaar Goldberg tegen; dit deed hem herinneringen aan den tijd van het Gemeenebest verlevendigen, toen H[s] de Heus, koperfabrikant te Amsterdam, den Raad der Aziatische bezittingen goed had bediend; misschien zal De Heus wel voor deze opscherping een handje geholpen hebben! Naar aanleiding van een opgave, volgens welke De Heus vorderde f 112 per 100 ℔ voor de levering van duitenplaatjes, «wel afgesneden en gerond", en f 10 muntloon voor de 100 ℔, schreef Goldberg d.d. 15 November 1814 aan den nader aan te wijzen commissaris Vollenhoven te Amsterdam, dat hem dit vrijwat goedkooper voorkwam dan het voorstel der Utrechtsche munt «weshalven het plan van De Heus, alle attentie schijnt te meriteren". Vergeleken toch met de cijfers van Utrecht, stond de

---

[1] Een conferentie met Poelman had te 's-Gravenhage plaats, blijkens missive van Goldberg aan hem d.d. 24 November 1814 N°. 488; dit schrijven, zoomede de correspondentie over den Guldensstempel, vermeld in mijn *Teruggave*, bl. 236, op het Rijksarchief in de „Resolutiën" van het Departement, November 1814 „Koloniën na 1813", bundel N°. 2.

[2] In mijn *Teruggave*, bl. 233—234.

[3] Deze *provisioneele geauthoriseerdens* waren de tijdelijke vervangers van den intusschen overleden muntmeester Du Marchie Sarvaas. Ik kom erop terug.

f 10 van De Heus tegenover f 31 van de Munt. Tot recht verstand van de mede te deelen daadzaken, houde men in het oog, dat een duitenlevering zich splitste in drie deelen, nl.:

a. het inslaan van het koper;

b. het fabriceeren der duitenplaatjes hiervan; en

c. het munten der plaatjes.

De Regeering zelve kon voor *a* zorgen en de grondstof doen afgeven voor *b* en *c*; ook kon *a* aan den fabrikant van *b* worden overgelaten; de fabrikant kon voor *a* en *b* een vasten prijs bedingen, dan wel dien afhankelijk doen zijn van den koperprijs; eindelijk kon *a*, *b* en *c* ook wel aan één hand worden toevertrouwd. In de onderhandelingen met de Munt was alles in één hand: er werd gevraagd f 41 de 100 ℔ voor heele en f 55 voor halve duiten. Goldberg hiervan afziende, wendde zich tot De Heus én voor het munten, én voor de plaatjes; maar voor het laatste tevens en bij voorkeur, dus nooit uitsluitend, tot de z. g. «kopermolens"; voor het koper zorgden de makers van de plaatjes. De kosten der plaatjes voor halve duiten waren grooter dan die voor heele duiten per 100 ℔, hetgeen, zou men zeggen, vanzelf wel eenigszins spreekt; nochtans zullen wij lezen, dat Goldberg juist het omgekeerde meende het geval te zijn, niettegenstaande dit verschil al veelvuldig was voorgekomen; halve duiten noemde men ook wel, naar een vreemd gebruik schijnt medegebracht te hebben, «penningen"[1]. Met hetgeen ik hier als de «kopermolens" aanwijs, heb ik speciaal op het oog, niet die van De Heus enz., doch de semi-officieele instellingen, die ten tijde van het Gemeenebest, als «knipperijen" de plaatjes leverden aan de verschillende provinciale muntfabrieken. Met Nederlands Herstel bestonden er hiervan nog twee, te weten een te Epe en een te Apeldoorn: men wees ze ook wel aan als de Geldersche fabrieken of als de knipperijen van «de Veluwe". De eerste behoorde nu aan de heeren Van Hasselt en 't Hoen, «kooplieden in koper", gelijk zij schreven, wonende te Amsterdam: als *Van Hasselt en C°* wijs ik ze kortheidshalve aan. De andere bezaten de heeren Dykhuys en Krepel; doch dezen

---

[1] Zoo in het op bl. 310 vermeld schrijven van het Muntbestuur d.d. 13 November 1814, handelende over het munten van „duiten en penningen"; evenzoo in een op bl. 312 noot 2 te noemen brief d.d. 7 Maart 1816 van Van Hasselt en C°. — Een duit heet te bestaan uit „2 penningen" leest men ook in *Munten-1786*; zie noot 2 op bl. 274.

treden in de werkzaamheden te Apeldoorn niet op den voorgrond, omdat Van Hasselt en C°. stilzwijgend ook voor hen handelden, waarmede de Departementschef had genoegen genomen. Zij waren nu particuliere ondernemers, dus evenals De Heus; doch met dit verschil, dat de eersten niet konden munten. Bij het departement legden zij ten koste van De Heus, die ook plaatjes leverden, nadruk op de oude veeljarige betrekkingen tot de landsmunten der Republiek. Tegenover De Heus voerden zij een felle concurrentie, waarvan Goldberg ruim gebruik maakte! In zijn overigens prijzenswaardige zucht om voor den Staat zuinig te zijn, heeft het er soms veel van of hij de menschen het vel over de ooren wilde halen. Stellig was hij uit dien hoofde bij het met hem handelende publiek bijzonder impopulair [1]. Gelijk uit de jaren 1802—1803 (bl. 288), krijg ik echter den indruk weder, dat De Heus, zoo ook «een dief in zijn nering"! een te vertrouwen en zeer geschikt man was; hij kon in zake de plaatjes des noods heel laag tegenover zijn mededingers gaan, omdat de munterij er steeds op overbleef; en als er maar fatsoenlijke winst was op de heele duiten, kon het hem minder schelen, dat voor de halve duiten een gelijke prijs werd verlangd! [2] Uit den stijl

[1] „De chef", schreef Falck over Goldberg als hoofd van Handel en Koloniën — zie *Gedenkschriften*, bl. 405—406, — „is zeer impopulair en een gedeelte dezer impopulariteit komt zeker op rekening van zijne formen en zijne vroegere geschiedenis. Maar het andere gedeelte mag men veilig toeschrijven aan zijne al te scrupuleuze behandeling van 's Rijks zaken; de karige toemeting aan reeders, kooplieden, schippers, enz. Zijne administratie is economiek."

[2] Ziehier wat De Heus d.d. 11 Julij 1815 den Departementschef schreef over de meerdere duurte der halve duiten: „Bij het maken van mijn Eerste Contract vroeg ik Uwe Excellentie er bij te moogen maaken halve duyten, om reede ik wel wist, dat de blanden koper aan zijn eijnde veel dunder vielen dan in de midden, en dus te dun voor heele duyten, welke ik dan altijd houde voor halve duyten, en bij dit koper zijn zelfs blanden, die in zijn geheel wat dun uytvallen. Om nu goed werk te maaken heb ik maar een partij halve duyten, er van gemaakt, om reede dat Uwe Excellentie my zulks heeft toegestaan in myn Eerste contract, met die conditie dat ik niet meer maakloon er voor reekende dan de heele duyten; Uwe Excellentie weet zulks zoo goed als ik dat de halve duyte dubbeld arbeijdsloon kosten, dus dat ik het niet doen kan dan met deeze inzigt als om goed werk te leveren." De Departementschef schreef bij geheimen brief d.d. 12 Juli 1815 N°. 72 aan Vollenhoven, dat erin toegestemd werd; doch toen Goldberg bij geheimen brief d.d. 1 Maart 1816 N°. 18/1 Van Hasselt en C° wilde overhalen tot een aanmunting tegen zeer lagen prijs (f 96 per 100 ℔) en dan slechts van plaatjes voor halve duiten, verdedigde hij dit met op te merken: „ik meen zeker te zijn, dat in de aflevering van halve duiten plaatjes voor UEd. een wezenlijk voordeel gelegen is." Hetgeen Van Hasselt en C° d.d. 7 Maart 1816 den

zijner epistels moet men overigens opmaken, dat hij meer bedreven was in het hanteeren van koper dan in het voeren van de pen.

Gelijk de lezer weet, zetelde het departement van Koloniën te 's-Gravenhage.[1] Daar echter Amsterdam een middelpunt was voor de verzendingen, enz. ten behoeve der Koloniën, werd er aangesteld een „commissaris" van het Departement, met name Hendrik Vollenhoven, „een braaf en een actief man", getuigde Falck, die hem elders noemt „mijn gulhartige en bestendige vriend" [2]. Hij was het, die als commissaris zich o.a. had te belasten met de onderhandelingen èn over de levering van plaatjes, èn over het munten ervan, althans voor zoover

Departementschef deed antwoorden: „En wat het onderscheid tusschen plaatjes, voor penningen en duiten aangaat, hebben wij bij ondervinding dat de eerstgenoemde om f 1¾ per 100 ℔ meerdere kosten veroorzaakt door het meerdere arbeidsloon, en dit laat zich verklaren, doordien het dubbelde getal daarvan in een pond gaat; de wynige penningen welke wij tot op heden onder onze aanneemingen geleeverd hebben, strekt enigsints ten bewijze van de waarheid voor dit ter nedergestelde." Ook hier treedt de „economie" van den heer Goldberg in een eigenaardig licht!

[1] In *Teruggave*, bl. 107—108 deelde ik over de plaats van het Departement mede, dat men in 1816 een huurhuis had in de tegenwoordige Kazernestraat en dat bij schrijven van 3 Maart 1817 van 's Konings kabinetssecretaris aan den Departementschef advies werd gevraagd over de wenschelijkheid een huis te koopen. Bij schrijven van 5 Juli 1817 heeft de Departementschef aan den Minister van Waterstaat het volgende bericht (in de *Goldbergverzameling*):

„Je viens de recevoir l'expédition d'un décret royal, en dâte du 18 Juin dernier, par le quel Sa Majesté a désigné pour l'emplacement de mes bureaux l'hotel du comte Bentinck, situé au Lange Voorhout en cette ville, et a autorisé en même tems Votre Excellence d'en faire l'acquisition aux frais du gouvernement en allouant à cet objet une somme de f 30000.

„Persuadé d'avance de la promptitude que Votre Excellence mettra à l'exécution dudit Décret, je prends la liberté de fixer ultérieurement son attention sur cet objet.

„Le bail de la maison, actuellement occupé par mes bureaux, expire au premier Novembre prochain."

Intusschen werd bij het op bl. 108 *Teruggave* vermeld K. B. d.d. 8 Augustus 1817 l^r G., Secreet, de Departementschef gemachtigd het huis te koopen van mevrouw Van der Dussen op den Fluweelen Burgwal; terwijl bij K. B. d.d. 16 Augustus 1817 N°. 1 werd goedgekeurd dat dit huis was gekocht „ter plaatsing van de administratie van Koophandel en Koloniën" voor f 15700 plus eenige spiegels en haarden ad f 700.

[2] Zie mijn *Teruggave*, bl. 243, zoomede mijn *Herstel*, bl. 24 ad noot 2 en bl. 34. In bl. 26 van *Falck's Gedenkschriften* over het „gulhartige en bestendige vriend", ten minste als dezelfde persoon wordt bedoeld. *Mr.* vóór den naam trof ik slechts in een enkel stuk aan.

belanghebbenden niet rechtstreeks zich met het Departement persoonlijk of schriftelijk in betrekking stelden, gelijk menigwerf plaats vond. Voor de beide bedrijven kwam De Heus in aanmerking; voor het leveren van plaatjes alléén: de heeren Van Hasselt en C°.; de tusschenman voor het leveren van koper ten behoeve van die firma was de makelaar A. Wessels. Bij Goldberg zat wel de gedachte voor om de Veluwsche fabrieken, wegens hun oude betrekkingen tot de Landsmuntfabrieken, boven De Heus te verkiezen; maar dat had toch stellig zijn grens. In de vinnige concurrentie voor het leveren der duitenplaatjes speelde hij gaarne den een tegen den ander uit, zoodat wij telkens lezen, speciaal in de brieven van Van Hasselt en C°. dat zij zoowaar niet lager kunnen gaan; maar ten slotte bogen zij altijd door: naar het heette, omdat ze hun fabrieken niet wilden doen stilstaan en andere dergelijke humanistische redenen meer. Stellig zullen de heeren De Heus en Van Hasselt elkander niet op feestmaaltijden uitgenoodigd hebben! Mijn indruk is steeds, dat De Heus in flinkheid van werken de Veluwsche fabrikanten verre de baas was en dat Goldberg er ook wel zoo over oordeelde. Intusschen heeft hij voldoende getoond geenszins voor de herinneringen onverschillig te zijn, wanneer o.a. door Van Hasselt en C°. beloofd werd: [1] «de plaatjes van zodanige voldoende qualiteit als door diezelve Geldersche fabrieken reeds voor 20 jaaren en vroeger, altoos tot genoegen van de onderscheiden Heeren Muntmeesteren hier te Lande ten dienste der O. I. Compagnie zijn geleverd geworden, en zonder dat die duitenplaatjes, met eenige vreemde van buiten s' lands ingevoerde plaatjes zullen zijn vermengt". Dat vermengen met buitenlandsche plaatjes was een bijzonder teer punt, gelijk wij nog nader zullen lezen.

Toen het Departement de levering noodig had met het oog op het vertrek der expeditie van C. C. G. G., dat, naar aanvankelijk het voornemen was, in den aanvang van 1815 zou plaats hebben, waren echter de Veluwsche fabrieken — naar den indruk dien ik ervan gekregen heb, reeds ten tijde van het Gemeenebest vrijwel een lorreboel — niet in orde, zoodat er eenige tijd moest

[1] In een brief van 4 Januari 1815, waarbij zij aanboden de levering van 25 à 30000 ℔ duitenplaatjes tegen f 103 de 100 pond en 160 à 162 plaatjes in één pond, doch het transport van de Geldersche fabrieken naar Amsterdam voor rekening van den Lande: zie hierover bl. 331 noot 1.

verloopen, alvorens de firma een levering zou kunnen volbrengen. Vollenhoven zond aan Koloniën bericht bij brief d.d. 3 December 1814 N°. 4. Als prijs der plaatjes had Wessels voor Van Hasselt en C°. opgegeven f 103 de 100 ℔ voor de heele en f 105 voor de halve duiten, waarvan er 160 à 162 in een pond gingen; 2 pCt. korting zou van hun rekening afgetrokken worden [1].

Blijkens den brief van Vollenhoven d.d. 3 December 1814 was besloten tot een concept-contract voor de Duitenplaatjes, aan te gaan met Van Hasselt en C°; tevens deelde hij er in mede: «Ook heb ik de Heus bij my gehadt, die zich zeer recommandeerde.., zijn fabriek heeft het voordeel bij der hand te zijn." Goldberg antwoordde bij geheim schrijven d.d. 5 December 1814 I[r] S. Nu dat de Geldersche fabrieken niet terstond aan het werk konden gaan, kwam het hem voor «dat die leverantie te laat zoude beginnen om met de eerste expeditie, welke tegen de laatste Januarij zal moeten gereed zyn, iets van enig belang te kunnen verzenden en bovendien de vorst misschien nog verdere verhindering daar in zoude te weeg brengen". Hij verzocht daarom nog bericht, alvorens op het contract in te gaan; mede bracht hij Vollenhoven nader in herinnering een bereids te voren gedaan verzoek om in te lichten «op welke wijze de Munting van *de Heus* zoude zijn te surveilleren en te controlleeren". Hierop volgde onderstaand schrijven d.d. 7 December 1814 N°. 8 van Vollenhoven aan den Departementschef:

Ik heb een ampel gesprek gehadt met de Heus over zijne kopere plaatjes, het munten daarvan en de controle daarop!

Hij heeft mij zeer voldaan in zijn antwoord, 't welk ik de eer heb U.E. bij deeze meede te deelen.

In Engeland worden de duyten ook gemunt bij den Fabrikeur, die onder Eede staat. Aan een Eed wil hij zich ook onderwerpen, dat hij aan niemand, hij zij wie hij zij, of nu of in het vervolg, een enkele duyt zal uyt geeven als aan en op order van het Departement van Koophandel en Kolonien.

De swarigheid is ook wel beschouwd, gering, want uytgeeven kan hij dezelve niet als met verlies, daar men niet meer als een stuyver voor de agt duyten geeven zou en deeze, zo heele als halve, kosten meer; ook wil hij zich buyten den Eed nog verbinden tot eene

---

[1] Zie over deze korting, die ik steeds op de rekeningen aantref, bl. 290, noot 2.

poenaliteit, zo er een duyt van zijn maaksel in omloop word gevonden en bij het eindigen van het contract den stempel overgeeven.

Wat....

Dan zo het mij gepermitteerd is, zou ik, om de gedaane aanvraag aan Wessels, wel wenschen dat zijne Patroonen *Thoen* en *Kemper* en nog een ander geloof ik, ook wat leverden, was het niet voor de Eerste dan voor de Tweede Expeditie; duijten zullen noch altoos te passe komen!

De Heus, bij het Depart^t van Oorlog ontboden, zal U. E. *morgen* zijne opwachting komen maken.

Uit de vergelijking der data blijkt, dat Goldberg nieteens dat schrijven heeft afgewacht voor het nemen van zijn besluit om de oude betrekkingen met De Heus te hernieuwen; immers bij geheim rapport d.d. 6 December 1814 l^r T deed hij het volgend voorstel aan den Souvereinen vorst:

Ingevolge de autorisatie door Z. K. H. bij Secreet besluit van den 20 Nov. ll. L^r R. R. aan de Ondergetekende verleend, om zich met Generaal Raden en Muntmeester te mogen verstaan over de conditien op welke, in 's Lands munt te Utrecht kopere duiten zouden kunnen worden vervaardigt [1], voor den dienst der Oost Indien, heeft hij daarin wezenlijk de zwarigheden ontmoet die hij zich reeds, bij het doen der voordragt niet verborg en aan Z. K. H. deedt blijken; maar het geen hem meer frappeert is de enorme kosten, die de munt bereekent daar voor te moeten declareeren, het welk Z. K. H. zal gelieven te zien uit de Bijlagen L^r A, welke begroting bij eene conferentie met de muntmeester gehouden door hen wel omtrent op de helft vermindert is; doch hetwelk altoos nog zeer hoog blijkt, in vergelijking tegen die voor welke zulks in eene particuliere munterij kan worden geëffectueerd, zoo als blijkt uit de opgaaf van H. de Heus, hierbij overgelegd onder l^r B.

De Ondergetekende heeft de eer bij eene korte nota van vergelijking onder l^r C het onderscheid dat tusschen beide de propositien bestaat onder het oog van Z. K. H. te brengen op grond daarvan autorisatie verzoekende, om van de Munterij van den Heer *de Heus* gebruik te mogen maken tot het slaan van Duiten, waartoe de Ondergetekende in gevolge Secreet besluit van 20 Nov. 1814 L^r R. R. is geautoriseerd geworden en alzoo bij ampliatie van het laatst gemelde besluit, om onder de bepalingen vervat in het project besluit [*daarbij overgelegd*].

Hieruit volgde voorts het Souverein besluit van 8 December 1814 N°. 44, luidende:

[1] In het besluit zelf op bl. 305 lees ik echter niet die machtiging uitgedrukt; ik begrijp haar als vanzelf sprekend.

Gehoord de voordracht van onzen Staats-Raad in buitengewonen dienst, belast met de portefeuille van het departement van Koophandel en Colonien, in dato 6 December 1814 lett. T. *Secreet*, om, ter executie en bij ampliatie van Ons Secreet besluit van 20 November ll. litt. R. R. art. 2 ten dienste van de Oost-Indische Bezittingen, alhier te Lande, bij preferentie in de particuliere munt van den Heer *de Heus* te *Amsterdam* te doen aanmaken en munten, zoo vele kopere duiten als vóór het vertrek der expeditie zullen kunnen worden in gereedheid gebragt, in stede van dit werk te doen verrigten in 's Lands munt, alwaar zulks aan vele zwarigheden en meerdere kosten onderhevig is;

Hebben besloten en besluiten

Art. 1.

Onze Staats-Raad .... wordt .... geautoriseerd, om met den Heer *de Heus* te *Amsterdam* op de best mogelijke wijze te contracteren tot het aanmaken en munten van zoo veel duiten, als de tijd tot op het vertrek der expeditie te verloopen, zal gedogen, en aan denzelven daartoe de noodige stempels uit te reiken.

Art. 2.

Hij zal zorgen, dat na het volbrengen der munterij de voorsz. stempels, weder aan hem worden gerestitueerd.

Art. 3.

Afschrift enz.

Tevens zou De Heus belast worden met de levering van duitenplaatjes, al was het Departement dan ook niet voornemens de Veluwsche fabrieken ter zijde te laten. Van Hasselt en C°. gevoelden zich echter in hun wiek geschoten door het optreden van dezen mededinger. Goldberg had uit de voorloopige besprekingen met De Heus kunnen opmaken, dat deze hoogere prijzen voor de plaatjes vroeg dan Van Hasselt, hetgeen den Departementschef aan Vollenhoven deed opdragen De Heus er over te interpelleeren. Den 29ⁿ December 1814 schreven Vollenhoven en De Heus dientengevolge aan den Departementschef. Men kon er de vruchten van de concurrentie uit erkennen!

De Commisssaris berichtte onder N°. 557:

Het bevreemd mij insgelijks dat de plaatjes door de Heus hoger worden gesteld als van de Geldersche molens, daar hij aan mij heeft opgegeeven nagenoeg met hun gelijk te staan, want zij hadden gevraagd meen ik f 103 en f 105 en hij toen f 112 maar hadt hij gezegd

zijne vraag te zullen verminderen, dan sinds heb ik hem niet gezien en heeft hij de zaak met U. E. zelve behandeld.

Hij gaat zo van my af, en heeft my gezegd maandagavond bij U. E. geweest te zijn en dat U. E. als toen genoegen hadt genomen met de opgegeven prijs van f 112, het koper gerekend tot f 90, meerder of minder in evenredigheid.

Alles was toen gearrangeerd met order om te beginnen, zynde er alleen reflectie gevallen op de prijs der stempels [1]; ten gevolge van die conferentie heeft hij reeds alle nodige preparatien in zijn fabriek tot dat werk gemaakt en al meer dan f 200 onkosten gespendeerd, alles op U. E. verklaring, zo hij zegt, van te kunnen voortgaan: hij was geheel uyt de lyke geslagen, en zou zelve schrijven.

En de Koperfabrikant:

Heeden heeft den Heere Vollenhoven my onderhouden, wat de reeden zyn dat de plaatjes der Duiten by my duurder zyn dan aan de Molens in Gelderland.

Ik kan my dit niet begrypen, dewyl Uwe Excellentie nog geen prysen van my heeft, dewyl ik eerst heeden order heb gegeven tot een aankoop van een party koper; zoo nu de Markt laag is kan som tyds myn plaatjes goedkooper zyn dan die van Gelderland. Ik zal Uwe Excellentie morgen de prysen zenden, en om dat de prysen zyn bepaald met de maand zoo heb ik order gegeven tot zoo veel ik in een maand benoodigd had, op woord dat Uwe Excellentie mij gegeven had van maar vry te kunnen doorwerken. De prysen van het koper zullen de Heer Wessels Uwe Excellentie zelfs toegezonden worden, en misschien staan ik dan nog gelyk in Prysen of minder dan die van Gelderland. Ik weet zeer wel dat er zich menschen opdoen, die myn zoeken te onderkruypen, want anders kan ik dat niet noeme, nu zy hooren dat ik de Leverantie heb, maar ik kan Uwe Excellentie verzeekeren op myn woord van Eer dat ze op den lange weg niet tegen my kunnen leeveren. Dit is gebleeken in myne voorige Leverantie aan den lande waar om hebbe ze toen niet tegen my kunnen leeveren; toen heb ik het land geholpen, toen zy in de grootste verlegendheid waaren. Dit zyn geen praaten, maar dat kan ik des noods Uwe Excellentie nog de bewysstukken van laaten zien, en wat kunnen ze maaken aan de Molens 30000 ℔ in het jaar. Ik zoude Uwe Excellentie nog meer van kunnen zeggen, en als Uwe Excellentie mij nog gelieft te spreeken zal ik direct overkoomen, om ons by monde nog beeter te kunnen verstaan.

Daar ik Uw Excellentie' woord net zoo goed dagt als of reeds de

[1] Het maken dier stempels had Goldberg aan De Heus opgedragen. Ik kom er in hoofdstuk X op terug.

contracten getekend waaren, zoo heb ik ook alle preparatien in mijn fabriek laaten vervaardigen, met afbreeken en opzetten der Instrumenten, dat myn meer in die dagen al kost als Twee honderd Guldens. En ik stel ook het vol vertrouwen in Uw Excellentie[s] woord, zoodat ik maar op die voet blyf doorwerken, en twijfel niet of Uwe Excellentie zal op den duur volkomen met my te vreeden zyn; zoo Uwe Excellentie het goed vond om myn nog eerst te willen spreeken, zoo zal ik direct koomen en de prysen van het kooper meede brengen, dan kunnen wy zien of de prysen scheelen met die der Molens in Gelderland.

Ik verzoek Uw Excelentie[s] antwoord hierop te mogen ontvangen, en blijve met verschuldigde Eerbied

Uwe[s] Excelentie
Uwe Excelentie's Onderdanige Dienaar
H. de Heus.

Uwe Excellente dan diende ik voor al te weeten hoeveel heele en halve duiten Uwe Excellentie wil ontfangen in de loopende maand January om mijn aankoop van koper daarna te reguleeren.

Doch de Departementschef geenszins voornemens zijnde uitsluitend De Heus met de levering der plaatjes te begunstigen, gelijk in diens brief doorstraalde, dat het voornemen zoude zijn, haastte zich d.d. 31 December 1814 het volgende hem te antwoorden:

Ik heb ontvangen Mijn Heer Uwe missive van den 29 dezer, waaruit af te nemen is dat Gij in het denkbeeld verkeerd, dat Gij bij uitsluiting van anderen leveren zult; van deze dwaling moet ik U terug brengen, daar het ligt te begrijpen is, dat de geëtabliseerde Fabrieken, welke sedert eene reeks van jaren bijzonder hebben geleden in deze niet worden gepasseerd.

Daar t' echter mijn intentie blijft met U te contracteeren, ben ik genegen U af te wagten, wanneer Gij in de residentie zult gelieven te komen om de zaak nader af te spreken.

Denzelfden dag, dus 31 December, richtten de eigenaren der Veluwsche knipperijen het volgend adres aan den Departementschef om hen toch niet te vergeten: [1]

Zedert een reeks van jaaren bestonden hier te Lande geene andere Duitenknipperijen dan die te Epe behoorende aan de Heer Haack wonende te Vaassen, en die te Apeldoorn, behoorende aan de Heer

[1] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 234—235.

J. Hessels; en hebben deeze beide fabrieken tot den jaare 1795, alle de voor de O. I. Compagnie benodigde Duiten plaatjes, aan de onderscheidene Munten hier te Lande tot volkomen genoegen der Heeren Muntmeesteren geleverd, dog in den Jaare 1795, wierden die Leverantien zonder de minste gegronde redenen aan die fabrieken ontnomen, en de alstoen aangestelde nieuwe directie der O. I. Compagnie maakte daaromtrend andere schikkingen, waaraan de, te dier tijd alhier ter stede opgerigte Duitenknipperye, deszelfs aanwezen te danken had, terwijl de beide fabrieken op de Veluwe zonder het minste werk bleeven.

Door het overlyden van de Heeren Haack en Hessels zijn die beide fabrieken aan andere Eygenaaren gekomen en wel die te Epe aan de Ondergetekenden, en die van de Heer Hessels aan de Heeren Dykhuisen en Krepel. Deeze hadden zich dan ook gevleyd, na de gelukkige ommekeer van zaaken, en de verlossing van het Vaderland van vreemde overheersching, dat dit voor derzelver koperfabrieken, zoo wel als voor den koophandel, mede de gewenschte gevolgen zoude hebben. Die fabrieken hebben veel, ja zeer veel geleeden, en de Ondergetekenden neemen aldus de vryheid zich aan UHoogEdelGestrenge te adresseeren, met verzoek, gunstig op de herstelling en het welzijn derzelven te willen nederzien, en door UHoogEdelGestrenge veelvermogende invloed te bewerken, dat die fabrieken weder werkende kunnen zyn, en daardoor een aantal Huisgezinnen een bestaan worde wedergegeven.

Prijsvragingen zijn reeds aan den Ondergetekenden gedaan, en zy vermeenen die Pryzen, zoowel als de verderen conditien tot genoege der commissie met die werkzaamheden belast, opgegeeven te hebben, alzoo het gevolg daarvan geweest is, dat zy een contract van aanneeming (: tot Leevering, binnen een bepaalde Tijd :) hebben moeten opmaken, en bij die Commissie inleeveren. Zeedert is echter een geruime Tijd verlopen, zonder dat bij hun iets naders daarvan vernomen is, niettegenstaande hebbende zy niet werkeloos geweest, maar dien Tijd gebruikt, om het vervallene aan die Knipperyen te herstellen, zoodat zy thans in zodanigen staat zijn, dat dadelyk by opgaven van commissien met het werken kan begonnen worden, waartoe zelfs reeds eenige werklieden zijn aangenomen.

UHoogEdelGestrenge vaderlandslievende Denkwyze is hun te wel bekend, dan dat zy een ogenblik zouden mogen twyfelen aan UHoogEdelGestrenge Bereidwilligheid om aan hunne rechtmatige verzoeken gehoor te geven, en alzo tot het weder opbeuren der meergemelde binnenlandsche op de Veluwe gelegene fabrieken, de behulpzaame Hand te bieden.

'T welk doende
Van Hasselt en t Hoen.

Met den aanvang van Januari 1815 werden de contracten gesloten. Den 4^{en} ten aanzien van duitenplaatjes. Zoowel Van Hasselt en C^{o}. als De Heus namen het werk aan voor f 103 de 100 ℔ [1]; de eerste tot een hoeveelheid van 30000 ℔, zoodat zij ervoor ontvingen f 30900. Dit contract werd aangevuld met een van 15 April 1815, voor 20000 ℔, alzoo voor f 20600; daarop met een van den 13^{n} Mei en wel voor 100000 ℔, doch slechts tegen f 100, alzoo voor f 100000. De Heus ontving opdrachten tot mindere hoeveelheden; maar vol illusiën over zijn geschiktheid — en de uitkomst is geenszins teleurstellend geweest! — schreef hij denzelfden 4^{en} Januari, dat het plaatjescontract werd aangegaan [2]: «dat geen mensch de duitenplaten beter en goedkooper" kon leveren dan hij «ten minste die eerlijk leverde van best fijn rood koper". Bovendien werd door hem vijf dagen later, dus 9 Januari 1815, met het Departement het volgende Aanmuntingscontract gesloten: [3]

1. D. H. nam aan «zoodanige kopere plaatjes als hem tot het munten van heele en halve duiten" werden toegezonden, te munten: de heele tegen f 10, de halve tegen f 13½ per 100 ℔.
2. Id, «om van zoodanige quantiteiten koper het zij oud of nieuw of beide" als hem werden gezonden «plaatjes te formeeren", van 160 in het ℔ heele en 320 halve duiten,

---

[1] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 234. Men vindt den brief en het in den tekst volgend contract op het Rijksarchief in de „Relativen" van Januari 1815, bundel N°. 113. Van Hasselt en 't Hoen waren op audiëntie geweest; en hadden toen wel de 100 ℔ tegen f 103 met de 2 pCt. korting goedgevonden; maar tevens verlangd, dat de transportkosten der plaatjes van de Veluwe naar Amsterdam — een dagreis — ten laste van den Lande zouden komen. Vollenhoven kreeg echter de instructie daarin niet te treden, waaraan belanghebbenden zich bij het contract van 4 Januari onderwierpen. Naar aanleiding hiervan schreven zij d.d. 6 Januari 1815 aan den Departementschef. Het was hun aangenaam geweest op de audiëntie vernomen te hebben, dat de opbeuring der knipperijen ter harte zoude worden genomen; doch zij hadden zich tevens gevleid er tegen de betaling van Landswege der vervoerkosten geen bezwaar zou zijn gerezen, in aanmerking nemende: „de zo zeer laag gestelde prijs der plaatjes, en tot welke lage prijs wij in staat waren gesteld, door de inrichting en ligging der geldersche fabricken, welke alle door het water gedreeven, min kostbaar dan andere zijn, en daarbij daar het arbeidsloon tot werk daar ter plaatse zeer gering is".

[2] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 224.

[3] Terwijl ik in andere stukken den voornaam van De Heus vind genoemd H^{s} of Hermanus, staat hij in dit contract vermeld als Hendrik.

naar het Departement zou verkiezen tegen f 19 per 100 ℔.
3. De bij art. 2 bedoelde plaatjes mede te munten.
4. Steeds tot de Munt toegang te verleenen aan het Departement.
5. Stempels teruggeven en schade vergoeden voor het breken van stempels, op welk artikel ik in hoofdstuk X (bl. 342) terugkom.
6. De gemunte heele en halve duiten afleveren in zakken van f 10.
7. Regeling van de betaling aan De Heus.

Er heeft zich uit de toezending van dit contract door commissaris Vollenhoven aan Koloniën een karakteristieke correspondentie ontwikkeld. Ingevolge een Souverein besluit van 8 December 1814 N°. 66 waren, blijkens schrijven d.d. 19 December 1814 N°. 6, door den Departementschef van Marine aan Goldberg, orders gegeven tot beschikbaarstelling aan Vollenhoven van 2600 ℔ oud koper, te Amsterdam voorhanden, en van 500 ℔ koper van oorlogsschepen herkomstig en te Rotterdam aanwezig [1]. Ook had Vollenhoven moeten onderzoek doen, of men te Amsterdam geen koper van gesloopte koopvaarders kon krijgen [2]. Bij het munten van het Marine-koper zou door De Heus geen 2 pCt. korting in de rekening worden geleden [3]. Maar Vollenhoven met den Koperfabrikant over dit van schepen herkomstige koper sprekende, had De Heus zijn meening te kennen gegeven van op een behoorlijk rabat (15 pond) aanspraak te mogen maken, wegens de onbruikbare elementen, die zulk koper aanhingen en die er afgenomen moesten worden. De Commissaris berichtte het Goldberg, die echter gladweg weigerde. Naar aanleiding hiervan schreef De Heus d.d. 14 Januari 1815 het volgende aan Goldberg:

Ik wist juyst niet op 't moment toen het myn gevraagd wierd dat het maar 12 Pond was dat de Marine gaf rabat op het oud koper,

---

[1] Goldberg had er Marine over geschreven bij missive d.d. 5 November 1814 N°. 336; waarop door Marine bij missive d.d. 13 November 1814 N°. 4, werd geantwoord: „dat zo te Amsterdam als te Rotterdam, eene voorraad bestaat van 2600 ℔ en 500 ℔ van allerlei afval". Daarop volgde de Souvereine beslissing, reeds vermeld in mijn *Teruggave*, bl. 234.

[2] Bij missive d.d. 14 November 1840 N°. 400 aan Vollenhoven informeerde Goldberg naar: „de prijs van het koper, geschikt tot het slaan van Duiten, doch het zal noodig zijn, dat Gij tevens doet onderigten of er te gelijke einde verkrijgbaar is *oud koper* van gesloopte particuliere schepen en tot welke prijs".

[3] Zie mijn *Teruggave*, bl. 234.

zooals wy in de Koperfabriek altyd genieten, om reeden dat dit koper altyd zwaar bezet is met teer, pik, zelfs met papier, daar de huyd van het schip eerst meede belegd word, en Uwe Excellentie wil immers niet, dat ik pik, teer, enz. voor koper ontvang. Het is daarom Uwe Excellentie dat de Heer Commissaris Vollenhoven my zeyde dat de by den ontfangst van het koper myn vry stond, het pik, teer, enz. er af te doen, zoo als ik dan zulks weer accepteere, omdat Uwe Excellentie myn mondelings verzeekerd heeft dat het oud koper niet meer bedroeg dan op zyn hoogst 3000 pond, die ik dan ook accepteere te zullen ontvangen zonder een pond rabat. Uwe Excellentie ziet dat ik alles doe wat in myn vermogen is, om te toonen dat ik doen kan, wat ander fabrikeurs aanbieden. Maar men zal nu echter zien wie de meeste plaaten zal leeveren, want ik zit nu al te wagten naar het munten. Ik verzoek Uwe Excellentie de fabriquer wel te willen recommandeeren, dat de plaatjes goed rond zyn en zagt uytgegloeid, om ze heel mooy te kunnen munten want zyn ze hard kan men dit niet doen.

Er zat wel pluck bij dien De Heus, zij het ook niet weinig geprikkeld door de ex-Landsmolenaars. Het duurde trouwens niet lang, of Van Hasselt en 't Hoen begonnen al te kermen over de prijzen, die zij met het oog op de concurrentie omlaag hadden gehaald. Bij geheimen brief van 24 Februari 1815 N°. 27 schreef toch Vollenhoven aan den Departementschef [1]:

Er is weder een bezending duytenplaatjes van *Van Hasselt* en *T'hoen* aan in de stad, die morgen gelost wordt en zeer mooy moet zijn. Zij zouden nu eerst de bestelde party afwerken en over de halve duyten spreeken, dan er moest een andere prys voor zijn, daar het koper zeer sterk augmenteerde.

De Heus hadt eene partij duyten gereed om in de volgende week te leveren, er liepen ligtere onder, om dat het koper van de Marine, bladkoper zijnde, dunner viel, doch het zou op het ℔ geen twee duyten verschillen, dat in zijn nadeel was, want moest dan meerdere stempelen. Wij zullen ze zien en beoordeelen.

Men leze nu het antwoord van den Departementschef aan Vollenhoven bij geheimen brief d.d. 25 Februari 1815 N°. 43. Ik zou zeggen, dat inblazingen tegen De Heus de uitwerking niet hadden gemist:

Hoe de leveranciers Van Hasselt en T'hoen over vermeerdering van prijs voor de halve duiten kunnen spreken, is mij onverklaarbaar.

[1] De geheime stukken d.d. 24 Februari 1815 t/m 31 Mei 1815 op het Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel N°. 822.

Die heeren zullen toch wel niet vergeten hebben, dat zij met de grootste bereidwilligheid het fabriceeren der halve duiten door hen zelve hebben aangeboden, en dat hun daarmede eene wezentlijke dienst zoude bewezen worden; ik ben volledig overtuigd, dat men hier eene onbillijke vraag doet, en zal volstrekt geene verhoging van prijs voor Primo April eerstkomend en welligt ook dan nog niet accorderen.

De informatie wegens de te verwagten aflevering van een party duiten door *de Heus*, waarvan wegens het gebruikte bladkoper van de Marine eenige ligter zouden zijn, brengt mij in de gelegenheid U te doen opmerken, dat dezen leverancier met de scrupuleuste attentie moet gesurveilleert worden terwijl men in t' algemeen niet te veel sorg kan dragen dat men deze operatie, die ten doel heeft het muntwezen van Nederlandsch Indien, in vergelijking van andere in cours zijnde muntspecien geheel te releveeren, niet door de onvolledige uitvoering der daartoe genomene maatregelen, verachtere.

Uit den loop van dit geschiedverhaal blijkt duidelijk genoeg, dat *vóór 1815* de duiten-aanmunting *niet* kan begonnen zijn, daar de contracten én voor deze fabricage én voor de levering van de daartoe strekkende grondstof eerst dateeren van Januari 1815. Bevestigd wordt dit mede door een opgave, die tot hoofd voert [1]: «Factuur van 134 vaten heele en halve Duiten in den jare 1815 aangemaakt, en van wege het Departement van Koophandel en Koloniën geladen in de onderstaande Lands-schepen van Oorlog, gedestineerd naar Java" [2]. Niets is er dan ook in het archief, dat op een aanmunting van 1814 wijst. Nochtans schijnen er stukken van 1814 te zijn; want men leest in het hierover handelend artikel van den heer Moquette [3]:

«Van de duiten door de Heus geslagen, zijn die van 1814 buitengewoon zeldzaam, en zullen zeker in weinig verzamelingen voorkomen. In de collectie van het Bataviaasch Genootschap ontbreekt die jaargang, en de eenigsten die er melding van maken voor zooverre mij bekend, zijn Fonrobert en van Coevorden.

«De twee stukken die ik vond zijn van denzelfden stempel (zie fig. 256), en geslagen op grootere muntplaatjes dan later door de Heus gebruikt werden.

«Op beide exemplaren is de band van de kroon te veel gesleten, om omtrent de versiering daarvan, duidelijk te zien."

[1] In den bundel N°. 162 der *Goldbergverzameling*.

[2] Volgt: *Ruyter*: 14; *Evertsen*: 60; *Iris*: 20; *Reijgersbergen*: 40.

[3] Zie bl. 326—327 en 328 van *Munten-Moquette-1908 III*.

En:

«Van de halve duiten, zijn die van 1814, alhoewel minder zeldzaam dan de duit van dat jaar, toch niet gewoon. Ik vond daarvan de twee stempels fig. 266*a* en *b*. De Stempel der voorzijde 266*b* is ook nog voor 1815 gebruikt, en komt in dat jaar voor met de keerzijde als fig. 268."

VIII.

Bemoeienis van onzen consul-generaal W^m^. May te Londen met de duiten-aanmunting voor Indië.

Hiervoren lazen wij [1], dat Goldberg zijn Amsterdamschen commissaris ernstig vermaande om goed op De Heus te letten. Onverwacht kreeg de Departementschef gansch uit Londen een brief, die dit wantrouwen volkomen scheen te rechtvaardigen. Onze consul-generaal William May te Londen was tevens voornaam koopman. Uit niets blijkt echter, dat onze Regeering in May geen goed dienaar heeft gehad en stellig heeft hij zich beijverd om in de dagen van het Herstel ons op de hoogte te houden van aangelegenheden, die voor onze terug te krijgen koloniën van belang zijn geweest [2]. Maar wat hij nu in het belang van den Lande heette te doen, is, dunkt me, al zeer weinig gelukkig geweest. De Heus was namelijk met hem in correspondentie getreden voor de levering van koper. Mijnheer May informeerde te Amsterdam naar werkman De Heus: de inlichtingen waren maar zoo, zoo; en hetzij om deze reden, hetzij omdat het Engelsche handelshuis graag zelf de levering had, onze Consul bepaalde er zich niet toe om alle onderhandelingen af te breken; in de plaats hiervan deelde hij den inhoud der briefwisseling mede aan Koloniën. De inhoud van den brief verdient bovendien de aandacht, wijl daarin misschien voor het eerst in de officieele correspondentie gewag wordt gemaakt van een duitenfabriek te Birmingham; immers in latere jaren kreeg zulk een fabriek aldaar bij onze bewindslieden befaamdheid, doordien zij clandestien medewerkte Java met duiten te

[1] Op bl. 324.

[2] Zie o. a. mijn *Teruggave*, bl. 191, 210, 395; mijn *Herstel*, bl. 38—39.

overstroomen, hetgeen in zoover naar alle eer en deugd kon geschieden, dat reeds de winst op volwichtige duiten verkregen ruim zulk een industrie loonde [1].

Ziehier:

London, 21 Maart 1815.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Neemt niet kwalyk myn Heer den Staats raad, dat ik UE^d verder lastig val, het is over één transactie waarmeede den Landen gemoied is.

De Heer H^s de Heus heeft zig aan myn Huys geaddresseerd, om hem te leveren blad koper, geschikt voor Duyten, en zedert by zyne brief van 10 deeser, gisteren ontvangen spreekt hy van direct aan hem te zenden een monster van Duytplaaten, om aan UE^d door hem te worden vertoont. Deese man zijne Leverantiën, gelyk hy voorgeeft, kunnen zeer hoog loopen, en wel tot f 200^m toe, en wy zouden op hem op 3^m trekken; daar Wy hem de pryzen voor contant alhier te betalen, opgegeven hebben. De informatien die wy omtrent de Heus hebben, zyn van één Huys in Amsterdam redelijk, van één anderen zeer defavorabel, het een en ander maakt ons huiverig om zo diep ons met hem in te laten. Het is om die reden, Mijn Heer den Staatsraad, en niet om dien man in het minst te benadeelen, dat ik duidelyk zie, het een avantagie voor den Landen zyn zoude, om de duyten hier te doen laten slaan, en na Portsmouth te laten brengen, aldaar een of meer scheepen na Java bestemd, afwachtende, om deselven in te neemen of van daar in een Engelsch schip na Java te zenden. Hier door zal uitgewonnen worden:

1. de onkosten van hier na Holland.
2. de onkosten van het stempelen van de Duyten, omdat onse Fa-

[1] Wat het muntwezen van het moederland betrof, bestond die befaamdheid reeds vroeger. De Zesdhalven en Schellingen overstroomden in de jaren 1816—1823 en nog na dien tijd het moederland; de eerste waren ± 8 pCt., de tweede bijna 16 pCt. nominaal meer waard dan innerlijk: „het schijnt dat er destijds fabrieken bestonden, o. a. te Birmingham, waar deze munten vervaardigd en kunstmatig oud gemaakt werden om vervolgens in vaatjes verpakt, hier te worden ingevoerd". *Schimmel*, bl. 99—100. — Bekendheid met de Birminghamsche industrie ten koste van het moederlandsche muntwezen zal wel Willem van Hogendorp over het Indische muntstelsel, gewettigd in 1817, aan zijn vader hebben doen schrijven d.d. 15 Februari 1826: „Wij hebben gedecideerd dat de verhoogde waarde courant van 20 pCt. een privilegie was enkel aan de duiten toegekend, dat tot geen andere koperen specie kon uitgestrekt worden. Wie dus met Soerabajasche koperen stukken betaalt moet 6 ℔ koper geven voor wat hij in Nederlandsche duiten met 5 ℔ kan voldoen. De heeren muntmeesters in Birmingham zullen ons naar gedachte welras nog overvloediger van duiten voorzien dan thans onze Handelmaatschappij." Zie *Willem van Hogendorp*, bl. 110.

brikant te Birmingham, voor dezelfde prijs de Duyten zal stempelen, waarvoor hij de Duytplaaten aan de Heus zoude leeveren.

3. Dat het land in minder voorschot van Geld zyn zal, omdat wy op een der publique comptoiren op 2 of 3^{m} zullen disponeeren, by het arrivement van yder party te Portsmouth, of alhier, indien UE^{d} verlangd dat die na Holland gezonden worden.

4. Indien de quantiteiten groot zyn, en de tyd kort, is men hier beter geschikt, om een party in een korten tyd gereed te maken, dan in Amsterdam. Onze Fabrikant spreekt om in dat geval met 6 à 8 stempels, door stoom machines gewerkt, te gelyk te arbeiden.

Indien myne Voordragt UE^{d} niet mogt gouteeren, zal het mij aangenaam zyn alles te doen wat met zeekerheid kan gedaan worden om de Heus de koopere bladen of plaaten te doen geworden, en in dat geval zoude UE^{d} gestr. my byzonder verpligten, met my te willen opgeven, op welken wysen den Landen met de Heus contracteert en betaald.

Indien den Landen my met deese Commissie belast, kunnen zij staat maken op alle Attentie en Economie van mijnen zyde, en myne Commissie zal maar de ordinaire van 2 percent zyn.

Onder het schryven deeser bekom ik UE^{d} gest. brief van 17 deeser. Ik dank UE^{d} zeer hartelijk voor UE^{d} vriendelyke personeele gedachten over myn Regt als Hollander, en ik zal de eersten gelegenheid waarneemen om een portie scheeps te koopen, daar door zien of men my als Hollandsche onderdaan willen aanmerken.

UE^{d} gestrenge gelieve het vooren gemelde wegens de Heus onder UE^{d} te houden en my met dienstvaardigheid en waare achting te gelooven.

Hoog Edele Gestrenge Heer!
UE^{d} Gestr. zeer
onderdanige Dienaar
Wm May.

P.S. blyft de Consulaire Regten aan de kapstok, UE^{d} gest. hebt zeeker niets consolants aan my daar omtrent te berichten, anders had UE^{d} Gest. wel de vriendelijkheid gehad zulk te doen.

Met de onwelwillende gevoelens, die Goldberg ineens voor De Heus had bevangen, zonder dat deze, voor zoover ik heb kunnen nagaan, er ooit eenige gegronde reden toe had gegeven, prikkelde dit schrijven dadelijk tot verdenking tegen den fabrikant. De beide geheime brieven van den Departementschef, die hierop volgden, toonen den bevooroordeelden schrijver aan. Zij voeren den datum van 25 Maart 1815 N°. 75 en zijn gericht de eene aan May, de andere aan Vollenhoven.

Aan May te Londen:

Accuserende de receptie Uwer missive van den 21 dezer, kan ik niet ontveinsen dat mij deszelvs Inhoud eenigermate heeft gesurpreneerd.

Over het verzoek van den fabricant de Heus tot het leveren van koper in bladen wil ik geene aanmerking maken, dit bevat een artikel van koopmanschap, waartoe hij de volledige vrijheid heeft de goedkoopste markt op te sporen; kan Uw huis hem hier mede gerieven, dat is mij wel, doch verder of anders kan ik mij over deze zaak die geheel commercieel is, niet inlaten en althans over de soliditeit van de Heus, tot geene explicatie komen.

Meer en wel een regelrecht belang stel ik in zijne gedaane aanvraag om aan hem een monster van Duijten platen te zenden, ten einde dezelve — voor zo verre hij voorwendt aan mij te vertonen. — Om UEd. van het ongeoorloofde en ongepaste dezer handelwijze voor zo verre de fabricant de Heus betreft ten vollen te overtuigen, zal ik alleen nodig hebben U Mijnheer den Consul Generaal oplettend te maken, 1° dat ingevolge Placaat bevattende de Lijst van de gemeene middelen op de inkomende en uitgaande goederen en koopmanschappen, gearrest^d^ bij H. H. dato 31 Julij 1725, waaraan tot heden nog niet is gederogeerd. den invoer van duiten plaatjes geheel is *verboden*, waardoor dus in tegenstreving van de hier te lande vigerende wetten eenen contrabanden handel wierd geopend en het geen de Heus onder de volstrekste verplichting brengd om alvorens soortgelijke aanvrage te doen, hiertoe de nodige dispensatie van onzen Souverein te vragen [1].

Daar in de tweede plaats Zijne Majesteit expresselijk heeft gewild, dat het maken van duitenplaatjes, als een ouden tak van het Nederlandsch fabriekwezen, hier te lande moest geschieden, om daardoor den gezonken staat van deze fabrieken zo veel dit aan de zijde van het Gouvernement kon geschieden, optebeuren en te herstellen, een beginzel, zo algemeen door deszelvs aanwending als noodzakelijk geconstateerd, dat hieraan de grootheid van het ryk van Grootbrittanjen merendeels is toeteschrijven, en het geen dus in de toepassing voor dit land geen verder betoog voor U zal nodig hebben.

Hoe slegt en ondankbaar hierdoor de gedane aanvraag van den fabricant de Heus zich voordoet, laat ik U zelve beoordeelen; de man, die voor zijn eigen fabriek deelt in de weldadige dispositien van den vorst, die daarenboven meer dan andere bevoordeelt word doordien zijne fabriek tot het munten van duiten is ingericht, kan zich in zo verre vergeten, dat hij door een meerder schijnbaar gewin, zijn pligten miskend, en

[1] Bij *Schimmel*, bl. 33—34, wordt van onderscheidene verbodsbepalingen ter zake den invoer van duiten melding gemaakt, laatstelijk in 1790, doch niet van de door Goldberg vermelde lijst. Deze is vermoedelijk meer te beschouwen als het uitvloeisel van een organiek voorschrift.

de heilzame bedoeling van het gouvernement completelijk tegenwerkt, en verdiend, even hierdoor dat ik hem van alle gunstige engagementen met hem deed ophouden, wanneer ik zulks niet uit bijzondere consideratie voor UE[d]. wilde menageren.

Uit den aard der zaak moet dus nu ook volgen, dat ik van Uwe gedane aanbod tot het leveren van duiten hoezeer ik dit op prijs weet te stellen, geen gebruik kan en mag maken, terwijl in tegenoverstelling hiervan, U zich kan verzekerd houden, dat ik de eerst voorkomende gelegenheid, met genoegen zal dienstbaar stellen uw huys in andere opzichte nuttig te zijn.

[*Loopt verder over een geheel andere zaak en wel betrekkelijk soldijboeken.*]

Aan Vollenhoven te Amsterdam:

De consul generaal May te Londen heeft aan mij bij particuliere missive van den 21 dezer confidentiëel geinformeerd dat de fabrikant de Heus aan zijn huys eene aanvrage heeft gedaan tot het leveren van blad koper, en tevens om een monster van duiten plaatjes ten einde dit aan mij te vertonen: dit laatste is geheel strijdig met den inhoud van het door hem aangegaan contract, waarin uitdrukkelijk staat bepaald, dat de te levere duiten plaatjes met geene vreemde van buiten s' lands ingevoerde plaatjes mogen vermengt zijn, terwijl daarenboven bij placaat van 31 July 1725 den invoer van duiten plaatjes geheel is verboden.

Er bestaan dus alle redenen, om de goede trouw van den fabricant de Heus te suspecteren — en hoezeer nu mijne intentie niet is, dat UE[d]. hem over zijne ongeoorloofde manier van handelen direct onderhoud, en hem mijne ontevredenheid te kennen geevt, zo heb ik echter van dit gebeurde voor U Mijnheer de Commissaris geen geheim willen maken, ten einde door het naauwkeuriger toevoorsicht zijne vergetene plichtbetrachting door de daad zelve op het spoor te komen, en hem na behoren te doen straffen.

Het geslotene contract van den 9 Jan[y] l.l. geeft aan UE[d]. de bevoegdheid, om ingevolge art. 4, de operatie der munterij in alle deszelvs delen te inspecteren en te surveilleren [1] en hierdoor zal het niet ongemakkelijk zijn om zijne malversatie, indien hij vreemde duitenplaatjes gebruikt, te ontdekken.

Uit dit alles blijkt, dat mijne te meermalen gedane aanbeveling om de Heus nauwkeurig te controleeren, niet dan zeer nodig zijn geweest. Ik herhaal dezelve nogmaals en verwagt, dat UE[d]. bij de minste ontdekking dat door hem eenige verkeerde praktijken strijdig met het gesloten engagement worden gebezigt, daarvan onverwijld zal kennis geven.

Doch nauw heeft May den brief van den toornigen Departementschef ontvangen, of hij moet zich haasten dadelijk weg te

[1] Zie bl. 322.

nemen het eigenlijke motief, dat tegen De Heus deed uitvaren! Immers bij briefje d.d. 31 Maart 1815 antwoordt de Consul-Generaal:

Ik ontfang na de Beurs UE^{d} Gest. Secrete aanschyving N°. 75 van 25 Maart. Ik haast mij onder de groote drokte van 3 posten te beantwoorden, UEdGest. te zeggen ter verschoning van de Heus — Dat hij aan myn Huys schrijft in dato 10 maart, vragende tot wat prys wij hem Duiten platen zoude kunnen leveren, zegd hij — «Zend mij een Pond, om den Minister te laten zien, maar denkt er wel op, dat ze niet binnen mogen koomen; bij parteyen zoude ik dan trachten permissie te bekoomen."

Ik flatteer my dit eenigsints ter metigatie zal dienen. — Het overigen gedeelten van UE^{d} Brief gelieven mij te permiteeren, bij volgende Post te beantwoorden.

En ook het geheim antwoord van Vollenhoven d.d. 31 Maart 1815 N°. 51 deed aan den dag treden, dat er volstrekt geen grond bestond om De Heus van kwade praktijken te beschuldigen. De Commissaris legde een rapport over van den pakhuismeester Nolthenius d.d. 31 Maart 1815, door wien het reeds gemunte van De Heus in ontvangst was genomen; beide heeren hadden den Fabrikant duchtig op zijn vingers gekeken. Met referte aan Goldberg's vermaning d.d. 25 Februari 1815 N°. 43 rapporteerde de Pakhuismeester over de gelijke zwaarte [1]: «dat de geleverde duyten van het oud koper gemaakt, volgens contract met de Heer de Heus stuk voor stuk aan dit vereischte niet voldoen, het geen dan ook reeds volg. gem. aanschrijving was vooruit gezien en onmisbaar plaats moest hebben"; daar ze evenwel pond voor pond gewogen 160 à 161 stuks uitleverden, had er geen bezwaar bestaan voor den Pakhuismeester om de rekeningen ter voldoening te fiatteeren. En wat betrof de tweede aanschrijving over de mogelijkheid, dat de te leveren plaatjes werden vermengd met van elders aangevoerde, hetgeen met het contract in strijd zou zijn, hieromtrent schreef Nolthenius aan Vollenhoven:

dat de duyten plaatjes uit Engeland te ontbieden hoger in prijs zoude koomen dan waar voor dezelve, door de Heeren van Hasselt en 't Hoen en de Heus thans worden geleverd.

dat wat betreft de naauwkeurige surveillence en inspectie van deese Munterij, al waare men daar ieder nog tegenwoordig zulks niet ge-

[1] Zie bl 323.

noegzaam zoude zijn, om wanneer de Heer de Heus te gelijker tijd met andere, duyteplaatjes leverd, de amalgame tegen te gaan of te ontdekken, waarom ik dan ook aan de Heer de Heus geene duiteplaatjes, door de Heeren van Hasselt en 't Hoen geleverd, heb afgegeeven, voor en alleer de duyten door de Heus aan plaatjes gefabriceerd en gemunt, waaren ontfangen. Mij met den heer de Heus hierover onderhoudende is het mij voorgekoomen dat hij van het leveren van plaatjes (uitgezonderd van eenige weinige ponden halve) gaarne wilde ontslagen zijn; waarom ik UWelEdelGest. in consideratie geeve off het eenige middel om aan de intentie geheel en al te kunnen voldoen het niet raadzaam zoude zijn geene duitenplaatjes met uitzondering van die weinige halve te doen leveren en hem alleen met het munten te chargeeren.

IX.

Het in 1814 geregelde „Uitzet" der Commissie-Generaal, wat het kopergeld aangaat.

Napoleon's terugkomst van Elba, waaromtrent tegen het einde van Maart 1815 zich de ook voor ons land bedenkelijke gevolgen niet meer lieten verbloemen [1], deed het vertrek der C. C. G. G. uitstellen en de muntwerkzaamheden ervoor, zooveel dit contractueel mogelijk was, opschorten.

Van Hasselt en C° hadden aanvang April 1815 hun rekening ingediend; groote tevredenheid over hetgeen zij leverden was er op het Departement niet geweest. Bij een schrijven d.d. 18 Februari 1815 betuigden zij hun «leedwezen", dat klachten waren gerezen «over de door ons geleverde duiteplaatjes", uithoofde «dat denzelven uit onderscheiden soorten van specien zouden zijn samen gesteld"; zij wilden anders wel onder eede verklaren «dat de geleeverde plaatjes van best zuyver Zweeds koper gemaakt zijn, het welk bij een nader en naauwkeurig onderzoek ook alzoo bevonden zal worden." — Nu dat de opdracht was ten einde geloopen, gaven zij Vollenhoven te kennen, gaarne nog meer te willen leveren, daar zij zooveel koper hadden ingekocht. Vollenhoven bood, behoudens goedkeuring van het Departement, toen een prijs van f 103 de 100 ℔. Van Hasselt antwoordde, dat zij dan moesten bijpassen, want de prijs van het koper was f 88 en de bewerking kostte f 19,

[1] Verg. noot 1, bl. 247 van mijn *Teruggave*.

totaal f 107; hij verzocht f 105 voor heele en f 107 voor halve duiten. Bij geheime missive d.d. 6 April 1815 N°. 54 berichtte Vollenhoven dit onderhoud aan Koloniën. „Hij was zeer verlegen", meldde de Commissaris over Van Hasselt, „daar de tijdsomstandigheden hem vry wåt besteld werk hadden doen opzeggen". Wat De Heus betrof, deze drong op spoedige betaling zijner uitstaande vorderingen aan; „hij moest maandag een wissel betalen". — Bij geheime missive d.d. 7 April 1815 N°. 89 antwoordde Goldberg. Met betrekking tot de Geldersche leverantie werd geïnstrueerd „dat, aangezien het staken der Expeditie naar Java", vooreerst geen duiten noodig maakte, slechts voor het geval, dat Van Hasselt c. s. zich bereid toonden voor denzelfden prijs te leveren, Goldberg „daaromtrent nog wel eens" wilde zijn „gedagten laten gaan". Wat De Heus aanging, hij zou zijn geld krijgen, nadat de vordering was goedgekeurd. „Het contract met de fabrikeur *de Heus*, wegens het leveren van duitenplaatjes, hetwelk met den 1 April cesseerde, verlang ik dat geen verder gevolg heeft, en dat hem zulks door U, indien hij daartoe aanvrage mogt doen, wordt te kennen gegeven." — Bij schrijven van 8 April 1815 namen Van Hasselt en 't Hoen den prijs van f 103 aan; zij bleven volhouden aldus met schade te werken, doch zij zagen geen ander middel om van hun koper af te komen. Ook De Heus deed van zich hooren; doch de zaak droeg een ander karakter. Bij brief d.d. 30 Mei 1815 schreef hij namelijk den Departementschef, dat toen hij de levering der duitenplaatjes had gekregen, door hem 12000 ℔ plaatjes uit Engeland waren ontboden; de Engelsche correspondent had echter de toezending vertraagd, omdat door De Heus de plaatjes waren verlangd „zoo best en fijn besteld en zoo accuraat van dikte", dat de Engelschman ze niet eerder had kunnen afmaken; „het is zeeker waar ik heb nooyt mooyer koper gezien als dit koper is", voegde De Heus er aan toe; hij vroeg nu om deze leverantie alsnog te volbrengen. — Bij geheime missive d.d. 31 Mei 1815 N°. 27 antwoordde Goldberg aan Vollenhoven, dat het goed was, mits voor f 100 de 100 ℔ met de gewone korting, zijnde gelijke voorwaarde gesteld aan Van Hasselt en 't Hoen; zoodat de prijs van f 103 lager was geworden.

Terwijl Napoleon's nederlaag bij Waterloo de werkzaamheden voor het uitrusten der expeditie van C. C. G. G. kon doen hervatten, gaf de flinke wijze, waarop De Heus aan zijn verplich-

tingen voldeed, den Departementschef aanleiding bij brief d. d. 30 Juli 1815 N°. 91 het volgende aan Vollenhoven te berichten [1]:

Na de prompte afloop der leverantie en het munten der duitenplaatjes, welke ten bedrage van 12000 ℔ zedert de 8 Juny tot den 19 July j.l. door de Heus geschied is had ik ook kunnen verwagten, dat de Heeren V. Hasselt en t'Hoen een begin zouden gemaakt hebben, met de voldoening van het jongste door hun aangegaane Engagement, en althans, dat zij in vergelijking met den leverancier de Heus niet behoefden achterlijk te blijven; dan dit is evenwel wezentlijk zoo en het zal dus nodig zijn de H^n v. Hasselt en T'Hoen aan hunne verpligting te doen erinneren.

Ik verzoek U dus Mijnheer de commissarig dit ernstig te verrichten en die leveranciers byzonder opmerkzaam te maken, dat de Heus in staat geweest is binnen de tijd van minder als ses weken 12000 ℔ duitenplaatjes gemunt af te leveren en er tevens bijtevoegen, dat de tijd binnen welke zij de aangenomene leverantie moeten doen, bijna voor een derde gedeelte is geëcouleerd, en dat met langer te wachten zich laat onderstellen, dat zij op de gefixeerde tijd niet zullen gereed zijn, waarmede dezerzijdsch wegens de bepaalde voortgang der Expeditie geen genoegen kan genomen worden.

Ook moet ik UE^d erinneren, dat het munten der eigen geleverde duitenplaatjes door den fabriqueur de Heus thans afgelopen zijnde, dezelve voor t' vervolg de nog in de magazijnen voorhandene ongemunte duitenplaatjes kan afwerken, mits niet anders als in conformiteit van mijne order in dato 6 mey N°. 3 dus met niet meer als een *vat* tevens, zoo als hetzelve door v. Hasselt en t'Hoen wordt geleverd.

Bij geheime missive d.d. 31 Juli 1815 N°. 118 antwoordde de Commissaris, dat Van Hasselt en C° aan hun gedeeltelijke verplichtingen hadden voldaan: «waarmeede eeniger maate is vervallen U. Ex. secrete aanschrijving van gisteren N°. 91; ik heb hen intusschen verzocht om zo ras mogelijk met de verdere afleveringen voortgang te maken". Verder meldde hij: «De Heus gaat nu voort met het munten der duytenplaatjes van gemelde Kooplieden en dat volgens UExs order bij *een vat* te gelijk; dan ik heb daar over al dikwijls klachten gehadt van hem en van de Pakhuijsmeesters tevens, daar hij zijn werkvolk zoo lang moet stil laten staan tot hij weeder een ander vat voor het geleverde in de plaats krijgt en zij alle dagen zich met dit object moeten occupeeren; zij zouden er wel voor in willen staan om hem een vat of drie te gelijk te geeven." Maar hoe

[1] De op bl. 323 noot 1 vermelde bundel N°. 822 zet zich van 1 Juni af met N°. 823 voort.

redelijk dit ook scheen, Goldberg antwoordde bij geheim schrijven d.d. 1 Augustus 1815 N°. 92, na gehandeld te hebben over aangeboden rekeningen: «Voor het overige Mijnheer de Commissaris! maak ik geene verandering in de bepaalde quantiteit duitenplaatjes, welke successievelijk aan den fabrikeur de Heus om te munten kunnen worden afgegeven en blijf dierhalven persisteren bij myn deswegens genomen dispositie in dato 6 Mei dezes jaars N°. 3."

Was reeds de prijs voor het leveren van duitenplaatjes tot f.100 per 100 ℔ gedaald, bij missive d.d. 16 October 1815 bood De Heus 10000 ℔ plaatjes te leveren tegen f 96 mits «zonder eenige korting".[1] Goed, antwoordde Goldberg bij geheime missive d.d. 17 October 1815 N°. 141 maar «onder de gewoone korting van 2 pCt., waarvan ik niet kan afgaan". Den 19ⁿ October 1815 antwoordde De Heus den Departementschef: «Het is mij haast onmogendlijk om tegen de Prijs van f 96 met 2 pCt. korting de 100 ℔ duitenplaatjes te leveren; dan daar ik UWEx. overtuigen wil dat ik alles wil doen ten voordeele van 't land, zal ik deezen Tien duijzend Ponden duyten plaatjes voor de boven genoemde prijs leeveren, met dit ootmoedig verzoek aan UWEx. dat, wanneer er nog Partijen duyten Plaatjes mogte benodig zijn, ik gelijk met de anderen Leveranciers naar grootere Partyen myn Prijzen te moogen opgeeven; omdat de Leverancier, die nu Honderd duizend Ponden heeft aangenoomen[2], de voordeelen heeft, van de daaling der Prijzen van het kooper (daar ik nu geen kans voor kan hebben)." Ingevolge geheimen brief d.d. 22 October 1815 N°. 143 van het Departement werd daarop d.d. 24 October 1815 een nieuw contract gesloten; De Heus zou leveren 10000 ℔ duitenplaatjes van 160 à 162 in een pond en in vaatjes van 500 à 600 ponden tegen f 96 de 100 ℔ en 2 pCt. korting te lijden in de rekening; voor hoogstens 2000 pond mochten halve duitenplaatjes geleverd worden. Bij deze levering ontstond er een kortstondige stagnatie. De fabrikant kreeg o. a. zijn grondstof van de «Geoctroyeerde koper smelt- en pletterij" te Amsterdam. In den aanvang van 1816 stokte deze fabriek, als een gevolg van, schreven haar commissarissen d.d. 6 Januari 1816 aan De Heus: «resolutien van Z. M.

[1] Van 1 October 1815 wordt de op bl. 333 noot 1 vermelde bundel voortgezet in N°. 824.

[2] Dus Van Hasselt en 't Hoen: zie bl. 321.

geprovoceerd door rapporten, welke geene andere strekking hebben dan om deze zo belangrijke fabriek te ruineeren en te doen stille staan"; daarbij opmerkende: «dat wanneer de fabrieken in de Zuydelijke gedeeltens van het Rijk de begunstiging van 't Gouvernement erlangen, het zeer hard valt te moeten ondervinden, dat in de Noordelijke de fabrieken op eene dus verregaande wijze benadeeld worden, dat zij genoodsaakt zijn hunne werkzaamheden op te schorsen en een aantal huisgezinnen daardoor hun bestaan moeten missen". Bij geheime missive d.d. 15 Januari 1816 N°. 10 van het Departement aan Vollenhoven werd uit dien hoofde De Heus uitstel in de levering verleend, die vervolgens regelmatig afliep, zoodat met een vordering d.d. 12 Maart 1816 de rekening-courant van De Heus, zoo voor het leveren van duitenplaatjes, als voor het munten ervan geheel was afgeloopen; want ook was door Vollenhoven bij missive d.d. 13 Februari 1816 N°. 9 bericht, dat de den 31^n^ Mei 1815 door de firma Van Hasselt en C°. aangenomen levering der 100000 pond duitenplaatjes een einde had genomen. De Heus alzoo voorziende, dat hij in een en ander opzicht zijn werkzaamheid zou moeten staken, bood reeds bij schrijven d.d. 12 Februari 1816 aan een levering van 20 à 30000 ℔ duitenplaatjes tegen f 96 de 100 ℔. Drie weken later, d.d. 29 Februari 1816, deden echter ook Van Hasselt en C°. een bod van f 102. Wèl had de Departementschef hun gezegd, een vraag voor f 96 te hebben ontvangen; maar zóó laag konden zij onmogelijk gaan. Reeds met f 100 was het krap aangeweest «door de rijzing van het koper (veroorzaakt door de hoge Engelsche wissel)"; maar f 96!! Zij verzochten den Departementschef in aanmerking te nemen: «dat alle de door ons geleverde plaatjes van nieuw blad koper zijn geknipt geworden, expres tot dat einde uit Zweeden en Engeland gecommitteerd, het afval daar van, dat van belang was, waarna op onze kopermolens gesmolten en verder tot blad geslagen, om vervolgens weder tot plaatjes geknipt te worden, en dan moge U Excellentie overtuigt zijn, dat plaatjes op zodanige wijze van nieuw blad koper gemaakt, en waardoor dezelve mooy van couleur en ook op behoorlijke zwaarte koomen, dat seggen wij zodanige plaatjes tot f 96 de 100 ℔ tegenswoordig niet zonder verlies geleeverd kunnen worden." Dan maar weer in vredesnaam f 100: «niet zo zeer met het uitzigt op genoegzaam voordeel, dan wel om onze kopermolens en

knipperij aanhoudend werk te verschaffen". — De Departementschef antwoordde bij geheime missive d.d. 1 Maart 1816 N°. 18 in dien prijs niet te willen treden: «vermits mij reeds offertes tegens een minderen prijs en wel voor f 96 en 2 pCt. korting gedaan zijn". «Dat ik niet onverschillig ben", besloot hij dit schrijven, «om zooveel mogelijk onze binnenlandsche koperfabryken te begunstigen, getuigen de aanzienlijke leverantiën, welke door UEd. reeds zijn gedaan, doch de Heeren zullen het mij ten goede houden, wanneer ik bij gelijke concurrentie geenen hoogeren prijs kan besteden." Bij schrijven d.d. 7 Maart 1816 gaven daarop Van Hasselt en C°. een weigerend antwoord [1]. Vermoedelijk, dat De Heus zich een geringeren prijs kon getroosten, omdat voor hem op het maken der plaatjes nog altijd in den regel volgde de aanmaking der duiten van het fabrikaat. Intusschen ook Van Hasselt en C°. bedachten zich! Bij schrijven d.d. 25 Maart 1816 onderwierpen zij zich aan de f 96: «gebrek aan werk, daar onze beide molens op de Veluwe moeten stil leggen, doed ons nog veel eerder daartoe besluiten, blijvende het voordeel daarbij berekend, zeer gering."

Het einde was, dat in Maart 1816 het Departement nieuwe contracten sloot voor de levering van duitenplaatjes tegen f 96 de 100 ℔ met 2½ pCt. korting in de rekening te lyden, zoowel met De Heus tot 20000 pond koper, als met Van Hasselt en C° tot 35000 pond"!

Voor Nederland zelf heeft men na het Herstel nooit duiten doen slaan: de cent en de halve cent zouden ze vervangen; doch zij werden eerst in 1821 vervaardigd. Kwam daarvoor De Heus als munter niet in aanmerking, de koperen plaatjes voor de centen bleven nochtans door hem geleverd, zoowel als door Van Hasselt en 't Hoen op de Veluwe en door Krepel, die wij nu aantreffen te Zutphen. Al hun prijzen waren f212 en f216 per kilogram cents- en halve-cents-plaatjes. Bij een latere aanbesteding moesten zij zich met f 200 en f 204 te vreden stellen. [2]

Gelijk de lezer weet, bevond zich destijds de expeditie der C. C. G. G. reeds onder zeil; men vertrok immers den 29 October 1815, nadat de in Januari 1815 voorgenomen reis was uitgesteld door de terugkomst van Napoleon.

[1] In dezen brief het op bl. 312, noot 2, medegedeelde over het kostbaarder werken bij het leveren van plaatjes voor halve duiten.

[2] *Besier-1887*, bl. 23.

In 1815 en 1816 is door De Heus aan kopergeld geleverd een bedrag van . . . . 177806 ℜ

Hiervan had de expeditie van 1815 medegekregen.	67000 ℜ	
waarbij nog kwam in Januari 1816 de *Nassau*	80500 „	
		147500 „
zoodat d.d. 14 Maart 1816 in voorraad bleef aan door De Heus gemunt kopergeld		30306 ℜ [1]

De waarde aan kopergeld, die de 1e expeditie mede kreeg, bedroeg, naar ik in mijn *Ropijen-artikel* mededeelde [2], de som van f 267625; doch hiervan behoorde slechts een bedrag ad f 75293 tot door De Heus gemunt geld, dat in 126 vaten heele en 8 vaten halve duiten verpakt werd. De resteerende som van f 192332 kopergeld was, gelijk het luidt [3], een „Factuur van 266 vaten heele en halve duiten onder Directie van den voormaligen Aziatischen Raad aangemaakt en in de Magazijnen ter verzending in voorraad gevonden, en nu van wegens het Departement van Koophandel en Koloniën geladen in de ondergenoemde Landsschepen van Oorlog gedestineerd naar Java, om aldaar te worden uitgeleverd", waarop dan deze specificatie volgt: *Braband* 80, *Maas* 40, *Amsterdam* 80, *De Ruyter* 66, totaal 266 vaten, ter waarde, wordt er bijgevoegd, van: f 190470 en ongelden aan vaten, zakken, emballage f 1862, totaal f 192332. [4]

Van het bedrag ad f 267625 voerde de

Evertsen:	f 36660
Amsterdam:	„ 63450
De Ruyter:	„ 64251
Iris:	„ 11045
Totaal	f 175406

hetgeen voldoende overeenkomt met het in mijn *Ropijen-artikel*

[1] Ontleend aan een „Staat der duytenplaatjes, geleverd door de Heeren Van Hasselt en 't Hoen en H. de Heus, alsmede de door de laatste daarvan gemaakte duiten". In de *Goldbergverzameling* bundel N°. 162; verg. bl. 277 van het op bl. 242 vermeld Archiefverslag over 1913.

[2] Zie er bl. 285, zoomede in mijn *Bestuur-1817*, bl. 157.

[3] In een stuk van den bundel N°. 162 der *Goldbergverzameling*.

[4] Dit is de som, die in Goldberg's rapport d.d. 4 November 1815, blijkens bl. 306 hiervóór, is uitgetrokken tot een bedrag van f 10 minder, hetgeen ik aan een vergissing toeschrijf. Het *gevonden* in de aanhaling deed mij denken aan een toevallige ontdekking.

opgegeven bedrag ad f 175000; slechts is onjuist, dat ook de *Spion* aan het geldtransport deelnam. Er bleef alzoo een bedrag van f 92219, waarvoor de *Braband* en de *Reijgersbergen* is bestemd geworden; doch in een opgaaf hiervan vind ik [1]:

Braband:	95 vaten	heele duiten tot een bedrag van	f 66975
Reijgersbergen:	48 „	halve „ „ „ „ „ „	„ 22194
		Totaal . .	f 89169

een verschil, dat ik niet anders weet te verklaren dan door het vermoeden, dat met een andere gelegenheid het restant vertrok.

Na aankomst van de *Nassau* te Batavia, werden, ingevolge het besluit der C. C. G. G. d.d. 17 September 1816 N°. 28, én dit schip én de *Amsterdam* naar Soerabaja gezonden «ten einde de gezondheid der scheepsequipagien van die bodems te conserveeren, als mede om aldaar aan dezelve de nodige reparatien te laten doen" [2]. Op de *Nassau* waren toen geladen 153 vaten heele en 8 vaten halve duiten, die volgens het vermeld besluit te Semarang gelost werden, uit overweging «dat dezelve duiten in den vervolg op Samarang met voordeel zullen kunnen worden geëmployeerd"; de resident aldaar had ze voorloopig in bewaring te houden.

X.

De stempels op de na Indië's Herstel ingevoerde duiten en halve duiten.

Hiervoren deelde ik mede [3], dat men slechts door gemis aan zilveren specie in de richting werd geleid om ook het aanmunten van kopergeld ter harte te nemen. Welken stempel moest men er aan geven? [4] Toen zich deze vraag voor het stempelen *van*

---

[1] Ontleend aan een „Nota van hetgeen aan zilver en duiten is geladen in de ondervolgende schepen van oorlog naar Java gedestineerd", in de *Goldberg-verzameling*, bundel N°. 162.

[2] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 275 en mijn *Herstel*, bl. 404, noot 2.

[3] Zie bl. 304.

[4] Tegen „gezellig keuvelen" maakte de heer Moquette terecht bezwaar (verg. bl. 275—276 van mijn *Ropijen-artikel*). Men leest echter op bl. 105 zijner *Opmerkingen*:

„Dat men destijds in Nederland niet op de hoogte was waar het Indië betrof, en dat men niets wist omtrent de munten die in deze Kolonie gangbaar waren, is wel zeker. Ware men beter ingelicht geweest, dan zoude men ook den stempel voor de nieuwe duiten wel gewijzigd hebben, want ze droegen

den gulden opdeed en er overigens nog niets bepaald was, had zich de Departementschef bij brief d.d. 10 November 1814 gewend tot den burgemeester van Enkhuizen, in welke plaats onder het Gemeenebest de West-Friesche munt was gevestigd geweest, die in 1796 werd verklaard tot munt van Holland [1]. Den burgemeester werd verzocht om de stempels en de overige materialen te zenden, opdat het werk met spoed kon aangevangen worden [2]. Bij schrijven d.d. 29 November 1814 ontving Goldberg het volgend bericht [3]: «In antwoord op UwHoogEd. Gestr. missive van den 10ⁿ dezer is dienende, dat ik mij omtrent het Materieel en voornamentlijk na de stempels bij de voormalige Muntmeester Verschuur [4], thans woonende binnen de stad Edam, heb geinformeert, en de Eer heb UwHoogEdGest. des aangaande te kunnen berigten, dat in de maand Maart van den jare 1812, alle Instrumenten als ook Stempels en Ponsoenen op order van den Heer Gogel zijn verbreizeld en onbruikbaar gemaakt, en daar na ten profijte van den Lande zijn verkogt geworden." [5] Het is wel aan te nemen, dat deze ver-

---

de Kaapsche waarde-aanduiding van 5 op $\frac{1}{16}$ gulden, dus van 80 duiten per gulden in stede van 120.

„De Heus die de duiten leverde in 1814/15, was dezelfde die de leverantie had in 1802, en hij volgde blijkbaar slaafs het vroegere model, en veranderde alleen het wapen."

Dit alles is, gelijk reeds op bl. 235 medegedeeld, onjuist. Moest de vraag niet rijzen: Had een particulier fabrikant het dan maar voor het zeggen? — Ook het leveren van duiten in 1814 kan vooralsnog niet aangenomen worden; verg. bl. 324.

[1] Zie bl. 1 van *Munten-Moquette-1908 I.*

[2] Zie mijn *Teruggave*, bl. 233. De brief in den bundel op het Rijksarchief „Koloniën na 1813" N°. 2 „Resolutiën van het departement van Koophandel en Koloniën van November 1814."

[3] Op het Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel N°. 112 „Relatieven": December 1814.

[4] Zie bl. 296, noot 1; doch daar wordt geschreven Verschuir, gelijk het, denk ik, moet zijn.

[5] De heer Gogel, de chef van Financiën onder den Raadpensionaris en koning Lodewijk, was in December 1810 andermaal aan het hoofd der geldmiddelen opgetreden als Staatsraad-Intendant-Generaal der financiën en der publieke schatkist, dus onder den Keizerlijken minister van Financiën. Met 1 Januari 1811 moesten de inrichtingen van het Hollandsche muntwezen ophouden en door de generale administratie van het muntwezen van het Keizerrijk worden vervangen. De Utrechtsche munt zou dienen ter vervaardiging van Fransche muntspeciën. Poelman werd daarbij Keizerlijk Commissaris. Zie bl. 72 *Schimmel*; verg. hiervóór bl. 308.

brijzeling ook hebben ondergaan de door De Heus gebruikte koperstempels uit den tijd, dat hij voor den Aziatischen raad werkte. De aard der zaak althans bracht mede, dat men niet den particulieren fabrikant in het bezit ervan liet. Maar nog vóór eenige verbintenis over het aanmunten van kopergeld met De Heus was aangegaan, lag het bereids in het plan van den Departementschef om althans aan C. C. G. G. de toevallig in de magazijnen gevonden duiten van den Aziatischen raad mede te geven.[1] Immers als hem het bij de begrooting vastgesteld crediet van f 1860000 is toegestaan en hij dientengevolge werk moest maken van het opkoopen van baar zilver en specie, vestigde Goldberg bij geheim rapport d.d. 20 November 1814 lr B er de aandacht van den Souvereinen vorst op, dat die speciehandel dadelijke betaling vorderde, zoodat daarmede niet kon gewacht worden, totdat de administratie de transactiën had goedgekeurd[2]. Hij wilde uit dien hoofde een steeds aan te vullen rekening-courant geopend hebben. Vandaar, dat, om te beginnen, werd gedaan: „eene extraordinaire aanvrage ter somme van f 600000 ten zijnen name, om in de Nederlandsche Bank te Amsterdam te worden gedeponeerd, ten einde daarover successivelijk tot het aankopen van Baren Zilver of tot het vermunten van nieuwe specien *en aanmaking van koperen duiten van denzelfden stempel als nog ter verzending voorhanden zijn* voor de Oostersche Bezittingen te kunnen beschikken"[3]. Alle muntverhandelingen over dit tijdvak, en speciaal ook die van den heer Moquette, geven daarentegen de voorstelling, alsof met Indië's Herstel slechts uit Nederland door C. C. G. G. werden aangebracht de door De Heus in 1815 gemunte duiten, terwijl de duiten van den Aziatischen raad enkel bij het bestaan van dat college naar Indië zouden gezonden zijn: hoe onjuist dit is, blijkt nu wel uit het vorenstaande en uit het hiervoren vermeld factuur, zoomede uit Goldberg's rapport van 4 November 1815[4].

---

[1] Verg. bl. 303.

[2] In den aanhef van het rapport staat, dat het onnoodig was Z. K. H. bekend te maken: „met den aart des Handels in het artikel van zilver, waarvan de voldoening dadelijk en zonder eenig uitstel bij de levering moet plaats hebben".

[3] Het door mij gecursiveerde is er in de minuut nog door Goldberg bij renvooi aan toegevoegd. Bij Souverein besluit d.d. 22 November 1814 N°. 96 werd in het voorstel getreden.

[4] Zie bl. 303, 306 en 337.

Dat men toen bij de keuze van den stempel voor de nieuw aan te munten duiten verkoos den stempel te handhaven, dien de overgroote massa der bezending van de 1e expeditie reeds had, kan men desverkiezend als een minder geschikte consequentie afkeuren [1]; doch behoeft men geenszins te veroordeelen als een geesteloos, als een slaafsch navolgen van een koperfabrikant-munter, aan wien de Departementschef vrijheid van handelen had gelaten, met 'n «Stempel maar raak!" [2]

Art. 1 van het Souverein besluit d.d. 8 December 1814 droeg den Departementschef op, naar wij lazen [3], voor de stempels te zorgen.

Verband hiermede houdt ondervolgend schrijven d.d. 19 December 1814 van De Heus aan den Departementschef:

Uwe Excellentie!

Volgens order van den Heere Vollenhoven zende ik Uwe Excellentie hier de stempel van de heele duiten met een afdruksel in het bijgevoegde doosje, dat Uwe Excellentie voor model kunt behouden; die der halve duyten is nog niet klaar, maar hij is onderhanden. Ik moet aanstaande Donderdag in den Haag zijn; dan zal ik hem meede brengen, en dan zoude ik Uwe Excellentie ootmoedig verzoeken om met Uwe Excellentie over het een en ander nog eens mondeling te mogen spreken. Ik ga intusschen voort met het knippen der plaatjes.

Ik verzoek Uwe Excellentie mede Onderdanig om te laaten vervaardigen de Contracten.

Met verschuldigde Eerbied heb ik de eer te zijn

Uwe Excellentie

Van Uwe Excellentie de zeer onderdanige Dienaar

Hs de Heus. [4]

De stempels voor het kopergeld zijn alzoo gemaakt op last van Goldberg, die het merk der Kaapsche duiten deed navolgen, omdat men zulk een aanzienlijke hoeveelheid dier duiten van den tijd van het Staatsbewind nog in voorraad had

---

[1] Dat „de keuze van den muntslag nu juist geen gelukkige" was: bl. 52 van *Munten-Moquette-1909 II*.

[2] Verg. bl. 338, noot 4, hiervóór en noot 2, bl. 189 *Munten-Moquette-1908 II*: om „van de duiten van van Heus 1814—16" te spreken: „Wel een bewijs voor slaafsch copieeren."

[3] Zie bl. 317.

[4] Ook deze brief kenmerkt wel eenigszins den man, wat betreft zijn geletterde ontwikkeling, verg. bl. 313. — Officieel had Goldberg den titel van Excellentie niet, doch ook C. C. G. G. gaven dien hem weleens.

tot onmiddellijke verzending. Art. 5 van het hierover vermeld contract d.d. 9 Januarij 1815 [1] luidt dan ook volstrekt niet, alsof De Heus maar den baas over de stempels speelde, doch zegt uitdrukkelijk: «De contractant ter eenre", te weten de Departementschef! «verbindt zich tot het leveren der stempels, welke na het eindigen van het contract door den Contractant ter andere zijde worden aangenomen aan Hem te zullen worden gerestitueerd; terwijl ook laatstgemelde voor zijne rekening neemt alle schade door het breken van stempels veroorzaakt." Dit sloot natuurlijk geenszins uit, dat De Heus zelf de stempels heeft gemaakt, gelijk inderdaad geschiedde naar aanleiding van «onze mondelinge order", naar de woorden van het verbaal. Evenzoo, dus ook op «mondelinge order", zijn door hem de stempels geleverd, welke bestemd waren om naar Indië gezonden te worden en waartoe in Maart 1816 commissie werd gegeven, nl. 6 paar voor heele en 6 paar voor halve duiten. Bij brief d.d. 12 April 1816 zond De Heus dientengevolge naar het Departement: «12 stempels voor halve duiten en 12 stempels voor heele duiten, dat is te zeggen zes paar dus een paar munt eene duit, dat is boven- en onder-stempel, en iedere stempel f 4 per stuk" [2]. In hoofdstuk XIV zal ik nader memoreeren, wat alzoo aan het maken van goede stempels vastzit. Ik kan mij wel voorstellen, dat kopergeld ten deze minder eischen stelt dan zilver en goud; maar toch getuigt het van voortvarendheid en van begrenzing in geldelijke eischen, waar wij zien, wat De Heus ook op dit gebied presteerde en ervoor vorderde.

Volgens den heer Moquette zou echter De Heus het wapen hebben *veranderd* [3], zonder dat de Schrijver er echter bijvoegt, hetgeen toch in zulk een verhandeling wel op zijn plaats ware geweest, wat daarmede bedoeld werd. Bij inzage der figuren bleek mij van geen verandering [4]. Zóó volstrekt scheen ook aan de heeren *Netscher* en *Van der Chijs* de gelijkheid, dat op bl. 118 van hun Muntwerk bij fig. 84 moetende geven een duit der jaren 1815—1816, nochtans geen afbeelding werd gedrukt, maar er enkel gesteld «Als n°. 39", d. w. z. blijkens bl. 108, als de duiten «Van 1802

[1] Zie bl. 322.
[2] Verg. mijn *Bestuur-1817*, bl. 98, noot 3. De aanhaling nam ik goed over.
[3] Zie bl. 339 hiervóór van de noot 4 op bl. 338.
[4] De heer Moquette in de noot der *Opmerkingen*, bl. 105, verwijst naar plaat XI zijner verhandelingen van 1908; men stelle de figuren slechts naast die op plaat IX aldaar, fig. 228 v.v.

tot 1807". Wanneer er hier een fout mijnerzijds zou gemaakt zijn, dan hadde ik dit te wijten aan de onvoldoend heldere wijze van uitdrukken door den heer Moquette, aangezien men onder veranderen van een wapen, zonder meer, gemeenlijk zal verstaan: wijziging van de type. Die wijziging is inderdaad ook bij nader onderzoek door mij niet geconstateerd kunnen worden; doch voor alle zekerheid heb ik bovendien geraadpleegd én de duiten op het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage, én die van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Het bleek mij ook toen, dat de typen gelijk waren; alleen is het wapen der duiten van het Herstel wat *grooter*, een verschil, dat in de afbeeldingen niet zoo zeer opvalt, althans mij niet [1]. Hieruit blijkt slechts, dat De Heus, toen hij krachtens order van den Departementschef stempels maakte overeenkomstig die der Kaapsche duiten, hij niet zoo precies de afmetingen van het wapen heeft nagevolgd, — òf met opzet, omdat het beter werd gevonden, òf onwillekeurig — en dat Goldberg zich daarmede heeft vereenigd, daar deze nauw merkbare afwijking er inderdaad niet toe deed.

Zoo zijn dan tot het jaar 1820 en langer, naar wij zullen lezen, op de Indische duiten gesteld de vreemde waarde-aanduidingen van $\frac{5\frac{1}{18}}{G}$ en $\frac{5\frac{1}{32}}{G}$ [2]. Zij bleven voor de heeren Netscher en Van der Chijs een puzzle, om niet van andere schrijvers als den heer Moquette te gewagen [3]. Hij immers hakte dezen knoop door met afmakend te zeggen: absurd, zonder zin, niet-weten [4].

Is het overigens voldoende aan te nemen: Nu ja, de aanduidingen mochten geen zin hebben, maar aangezien dergelijke duiten in Indië reeds hadden gecirculeerd tijdens het Staatsbewind en er toen geen klachten over gerezen waren, heeft

[1] Een woord van dank zij door mij hier gebracht aan de heeren Van Kerkwijk en H. G. Buma du Crock, resp. Directeur en Conservator van de vermelde instellingen voor hun bijzonder gewaardeerde leiding. — Met mijn herinnering op bl. 236 aan het beschouwen der munten in natura boven afbeeldingen ervan, had ik het bovenstaande op het oog.

[2] Verg. bl. 274.

[3] „Het is ons niet mogen gelukken de beteekenis van de uitdrukking $5\frac{1}{18}$ G. te ontdekken." Bl. 108 *Netscher en Van der Chijs* in kolom „Opheldering" ad N°. 39. Over deze erkenning van niet-weten, in vergelijking van den heer Moquette, hiervóór bl. 234, sub *c*.

[4] „Absurde waarde aanduiding": *Munten-Moquette-1908 IV*, bl. 334; zie verder hiervóór bl. 338, noot 4, en hierna bl. 345, noot 3

het Departement er nu ook maar in berust? Dit is stellig niet onmogelijk; doch mag het dan niet vreemd geacht worden, dat Goldberg bij de toezending van die duiten en van de stempels met geen enkel woord zich erover doet hooren ter opheldering, ter verschooning van de waarde-aanduiding [1]? Zeer zeker, men kan zulks op rekening schrijven van onvoldoende correspondentie; maar anders? 't Is alsof de zaak vanzelf sprak. Kan men zich niet op het standpunt stellen, dat men het, *getoetst aan de gegeven voorschriften*, aldus beschouwde? Ik geloof het wel, hoe gewrongen mij de gedachtengang ook voorkomt; doch wat was destijds in ons Indisch muntwezen niet gewrongen!

Bij Departementschef en Koning bestond reeds, ten tijde van het bevel tot aanmunting der duiten, het daarna tot werkelijkheid geworden voornemen tot het wettigen van een gulden als Indischen standpenning, waarmede men de menschen 20 duiten op een gulden van 100 duiten wilde te kort doen, m. a. w. hun slechts toekennen 80 duiten: door op een duit de verhouding tot dien gulden te stellen als $\frac{5-\frac{1}{20}}{G.}$, dus dat 5 duiten het $\frac{1}{20}$ van den Gulden uitmaakten, werd die gedachte niet teruggegeven, wel door de cijfers $5-\frac{1}{16}$, gelijk inderdaad werd gestempeld: in zooverre toch, dat wanneer van Landswege iemand werd toegekend één gulden, dit niet wilde zeggen, dat de schuldeischer recht kreeg op 100, doch op 80 duiten. Ik zou de eerste zijn, die zulk een verklaring als onaannemelijk verwierp, ware het niet, dat de Indische muntwetgever dit toch inderdaad zoo gedaan heeft, zij het dan ook in eenigszins gewijzigden vorm, door namelijk te bepalen, dat de toekenning van 1 Nederlandschen gulden van 120 duiten niet wilde zeggen, dat men in Indië recht had op 120 duiten, doch slechts op 100 [2]. Het Kon. besluit d.d. 8 November 1815 N°. 39, hetwelk aan C. C. G. G. ter uitvoering

---

[1] De instructieve voorschriften van 12 Maart 1816 waren er stellig de plaats voor geweest; als echter Goldberg in het breede heeft uitgeweid over den minderwaardigen gulden, die voor vol moest doorgaan, schrijft hij: „En hiermede van het zilver afstappende, zal ik iets moeten zeggen van de duiten en halve duiten, door U.H.Ed.Gestr. medegenomen en nog verder tot het montant van vijf maal honderd duizend Guldens toe naar Java aan te voeren." Men leest dan echter verder slechts de onnoozele redeneeringen over het „opwisselen"; zie bl. 164 vv. van mijn *Bestuur-1817*.

[2] Zie in het breede bl. 113 vv. van mijn *Bestuur-1817*.

werd gezonden, gelastte aanmunting van guldens van 100 duiten en de daarbij gevoegde instructieve voorschriften van den Departementschef wenschten, dat die guldens zouden uitgegeven worden voor stukken van 120 duiten [1]. Dat C. C. G. G. aan het besluit geen gevolg hebben gegeven, tot standpenning verklarende een gulden van 120 duiten, waardoor de op de duiten staande verhouding in ieder geval verkeerd werd, doet natuurlijk hier niets ter zake [2]. Evenmin, dat ook de Indische regeering bij haar aanmunting te Soerabaja de verkeerde waarde-aanduiding handhaafde; want, daargelaten de quaestie van bevoegdheid, was men in Indië niet in staat, naar het schijnt, goede stempels te vervaardigen, zoodat men er werkte met uit Holland gezondene [3].

Tot zoover de quaestie der stempels op het kopergeld ten aanzien van wapen en waarde-aanduiding. Wat betreft de daarop staande stempeljaren, hiervoren wees ik reeds op het eigenaardige van het jaar 1814, daar wettig eerst gemunt is kunnen worden in 1815 [4]. Ook het stempeljaar 1816 is niet te vertrouwen, geenszins echter, omdat er in 1816 niet gemunt zou geworden zijn — het tegendeel is waar — doch omdat ook na 1816 tot 1820 het jaar 1816 is gehandhaafd gebleven! Waarom? Ziehier hoe minister Falck het in een rapport aan den Koning d.d. 10 April 1821 heeft verklaard [5]: «Tot dus verre

---

[1] Het voor de geschiedenis van het Indische muntwezen belangrijke besluit deed ik eerst afdrukken in de toelichting mijner *Muntrede* van 1897: zie bl. 347, noot 55; daarna mede in mijn *Teruggave*, bl. 238—239. Dat reeds op het einde van 1814, dus tegelijk met de opdracht aan De Heus, de plannen bestonden tot dergelijke guldens en tot de uitgifte ervan alsof ze van hooger gehalte waren, blijkt o. a. uit Goldberg's schrijven aan de Munt te Utrecht uit die dagen: Zie *Teruggave* bl. 241.

[2] In de *Opmerkingen*, door den heer Moquette geschreven ter wederlegging van mijn in het *Kopijen-artikel* medegedeeld bezwaar, dat hij verkeerd deed buiten de geschiedenis der Muntpublicatie te blijven, wordt door hem op bl. 105 gesteld, dat de waarde-aanduiding rekening had moeten houden met een gulden van 120 duiten, — zie hiervóór, bl. 339 in de noot 4 van bl. 338 — een fout, die hier voortvloeit uit zijn onbekendheid met het dan toch reeds gepubliceerd Kon. besluit van 1815.

[3] In *Munten-Moquette-1908 II*, bl. 189, noot 2, wordt aldus de historie verklaard of bespot: „Eigenaardig is het dat niettegenstaande die waarde bepaling van $5\frac{1}{16}$ G. voor N. I. zonder zin was, we ze toch weer terugvinden op de duiten in 1818 en later te Soerabaia geslagen, om van de duiten van van Heus 1814—16 niet te spreken. Wel een bewijs voor slaafsch copieeren."

[4] Op bl. 324—325.

[5] Het rapport in *Ambtsbrieven*, bl. 138.

zijn de voor Oost-Indië bestemde duiten en halve duiten met het voormalige Hollandsche wapen gemunt, en opdat zulks, na het afkondigen der wet op het nieuwe muntstelsel, niet al te oneigenaardig zoude schijnen, heeft men steeds op de vóórzijde, onder de woorden: *Indiae Batavorum*, het jaartal 1816 bijbehouden". [1] Ik vat het oneigenaardige van een oud-Hollandsch wapen, wanneer een nieuw is aangenomen, doch niet, wat daarmede uit te staan heeft de muntwet van 28 September 1816 Ned. Stbl. N°. 50, die bovendien van Indië volstrekt zwijgt. Doch dit daargelaten, rationeel was het, toen er in 1822 opnieuw duiten gemunt moesten worden, dat de Minister voorstelde om het afgeschafte wapen niet langer te handhaven; nog beter zoude het geweest zijn, zoo men van de gelegenheid, dat toch de stempel moest veranderen, gebruik maakte om de onjuiste waarde-aanwijzing mede te doen vervallen. De Minister had er ook wel vroeger aan gedacht; doch nu hij het voorstel over de aanneming van het Rijkswapen deed, ontschoot het hem. Vandaar het ondervolgende Kon. besluit d.d. 26 Mei 1821 N°. 30:

Op de voordragt van Onzen Minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën van den 10 April l.l. N°. 296;

Gezien het rapport van Onzen Minister van Financiën van den 25 dezer N°. 712;

Hebben goegevonden en verstaan:

1°. Onzen eerstgenoemden Minister te magtigen om, in 's Rijks munthuizen, voor den dienst der Nederlandsche koloniën niet alleen *enkele* duiten te doen vervaardigen tot de grootte en het gewigt tot hiertoe gebruikelijk geweest, maar ook *dubbelde* en *halve* duiten, in zoodanige evenredigheid als de behoefte van den dienst raadzaam maken zal;

2°. den beeldenaar der gemelde koperen speciën te bepalen als volgt: op de voorzijde

Nederlandsch Indië

met het jaartal en op de keerzijde het wapen des Rijks, tusschen de getallen:

(dubbelde)	½	St.
(enkele)	5	1/16
(halve)	5	1/32

En enz.

[1] In noot 4, bl. 131 van mijn *Bestuur-1817* haalde ik deze slotwoorden aldus aan: Alle uit Nederland tot 1821 gezonden duiten en halve duiten hebben „het jaartal 1816 bij behouden". Uit het *alle* van mij zou men derhalve, maar ten onrechte, opmaken, dat de duiten van 1815 niet dat stempeljaar 1815 hadden.

De aanmunting moest nu geschieden aan de Rijksmunt te Utrecht, alwaar destijds muntmeester was de heer IJ. D. C. Suermondt [1]. In 1821 werden voor het laatst in Nederland duiten geslagen met den ouden stempel [2]. Toen men het volgende jaar zou aanvangen met het munten, overeenkomstig vorenstaand Kon. besluit [3], schreef de Muntmeester bij brief d. d. 5 Februari 1822 aan minister Falck [4]: «Voor ik overga tot de verandering van den stempel der heele en halve duiten, die tot hiertoe zijn geweest op den stempel van 1816, zoude ik gaarne geinformeerd zijn of de letters $\frac{5-\frac{1}{16}}{G}$ voor de heele en $\frac{5-\frac{1}{32}}{G}$ voor de halve, nu niet veranderd moeten worden in ¼ St. voor de heele en ⅛ St. voor de halve, welke verandering U. E. gepasseerde jaar voornemens was om te doen bij de munting van dit jaar." Ja, dat was waar ook! Alzoo een nieuw rapport aan den Koning d.d. 14 Februari 1822 N°. 108 tot wijziging van het genomen besluit, waarin wij het volgende lezen:

Bij onderzoek is mij gebleken, dat de eerstgemelde letters haren oorsprong verschuldigd zijn aan de bepaling van den stempel voor de Heele en Halve duiten, welke in den Jare 1802, bij gelegenheid van de weder inbezitneming der *Kaap de Goede Hoop*, voor die kolonie zijn gemunt; alwaar de zoogenaamde Kaapsche gulden, welke slechts denkbeeldig bestond [5], in 16 stuivers was verdeeld, en de stuiver in 5 duiten, zoodat die letters beteekenen, dat 5 duiten $\frac{1}{16}$ Gulden uitmaakten en evenzoo ook 5 halve duiten $\frac{1}{32}$ Gulden. Van deze duiten een gedeelte naar Batavia gezonden zijnde [6], en aldaar in den omloop op *Java* geene zwarigheid ontmoetende, zijn die letters sedert behouden geworden."

---

[1] Suermondt's portret (1792—1871) in *De Utrechtsche Munt*, bl. 78.

[2] Zie *Besier-1885*, bl. 75, ad N°. 9.

[3] Dat eerst in 1822 van nieuwe stempels werd gebruik gemaakt, blijkt ook uit *Besier-1885*, bl. 74, ad N°s 5, 6 en 7.

[4] Steeds in het Rijksarchief, waar ik geen andere bron vermeld.

[5] Denkbeeldig? Ik dacht aan het werkelijk bestaan ervan. Besier op bl. 18 zijner Aanteekeningen van 1885 gewag makende van een memorie uit dien tijd, deelt mede, dat in dit stuk met zoo vele woorden wordt gezegd, dat de Aziatische Raad liet slaan: „koperen penningen, welke tot de onlangs gemunte guldens en gedeelten van dien in verband staan, en daarom ook de inscriptie dragen van 5 op $\frac{1}{16}$ of van 5 op $\frac{1}{32}$ van een gulden (20 stuivers)". Dus *onlangs gemunte*. „Het is derhalve duidelijk", voegt Besier eraan toe, „dat vijf van deze duiten en halve duiten gelijk stonden met $\frac{1}{16}$ en $\frac{1}{32}$ gulden, of 1¼ en ⅝ stuiver." Mede reeds aangehaald op bl. 260 noot 3.

[6] Bedoeld wordt in 1815, verg. hiervóór bl. 337, dus niet de bezending tijdens het Staatsbewind, bedoeld op bl. 273—276.

Het is zekerlijk eigenaardiger en meer doelmatig, dat, bij het vervaardigen der nieuwe stempels voor de Heele en Halve duiten, op dezelve gesteld worden de letters:

$\frac{1}{4}$ — st. op de Heele, en
$\frac{1}{8}$ — st. op de Halve duiten,

als aanduidende dat ieder van deze munten zulk een gedeelte van den nog in Indië gebruikelijken Nederlandschen stuiver uitmaakt, en het welk ook in verhouding is met de letters $\frac{1}{2}$ — st. door Uwe Majesteit bij besluit van den 26 Mei 1821 N°. 30 voor de dubbelde duit bepaald.

Uit deze voordracht ontstond het Kon. besluit d.d. 3 Mei 1822 N°. 78, luidende:

Wij enz.

Op de voordracht van Onzen Minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën van den 14ⁿ Februari 1822 N°. 108;

Gezien het rapport van Onzen Minister van Financiën van heden N°. 691;

Gelet op Ons besluit van den 26 Meij 1821 N°. 30;

Hebben goedgevonden en verstaan, bij alteratie van het tweede gedeelte van Ons opgemeld Besluit, opzigtens den beeldenaar der enkele en halve duiten te bepalen, dat op de keerzijde van de koperen munten voor die Koloniën zal worden gesteld het wapen des Rijks, tusschen de getallen,

voor de enkele duiten $\frac{1}{4}$ — st.
en voor de halve dito $\frac{1}{8}$ — st.

En enz.

Vreemd is het met de werking van dit besluit gegaan ten aanzien van het munten in Indië zelf, dus te Soerabaja. Niet onmiddellijk na het Herstel in 1816 konden C. C. G. G. de Kopermunt aldaar in gebruik stellen, speciaal door het gemis aan grondstof ervoor, die uit Japan moest worden verkregen; wèl werden in Mei 1816 zes volledige stempels ter aanmunting van duiten uit Nederland gezonden [1]. Die stempels hadden evenzeer de vreemde waarde-aanduiding; maar ook van de Indische regeering tref ik geen enkele opmerking erover aan. Trouwens al ware de cijfers goed geweest in verband beschouwd met het besluit van 1815, handelende over een gulden van 100 duiten, deugen kon zij in geen geval, aangezien C. C. G. G., met overtreding van dat besluit, guldens wettigden van 120 duiten.

[1] Zie het schrijven op bl. 352 mijner *Kopjeenverhandeling*. Verg. hiervóór bl. 342.

Eerst in den aanvang van 1818 ging de Kopermunt te Soerabaja aan het werk, dus met de uit Nederland ontvangen stempels [1]. Wanneer dan ook de publicatie van 24 April 1818 Stbl. N°. 24 den volke verkondigt, dat deze in Indië gemunte stukken in de wandeling komen, wordt er aan toegevoegd, dat zij zijn van „denzelfden stempel, als de uit Nederland aangebragte" [2].

In deze gelijkheid kwam echter verstoring tengevolge van het laatst door mij vermeld Kon. besluit, die de verkeerde waarde-aanduiding ophief en waarvan de Minister aan Indië bericht gaf bij depêche van 23 Mei 1822. Hij liet echter na er nieuwe stempels aan toe te voegen, terwijl men ze in Indië zelf, naar het schijnt, niet heeft kunnen maken, zoodat aldaar op den ouden voet jaren aaneen bleef voortgegaan! Echt Indisch, bekommerde zich niemand om de onjuistheid der waarde-aanduiding [3].

XI.

De grondstof voor de in Indië gemunte duiten.

Oneindig meer dan de in Indië gemunte duiten werden de uit Holland gezondenen door de bevolking op prijs gesteld: de oorzaak hiervan lag voor een deel misschien in de fabricage, maar vooral in de soort van koper, die men er voor aanwendde.

---

[1] Over het begin der aanmunting, zie mijn *Bestuur-1817*, bl. 137—138.

[2] Verg. bl. 138 van *Bestuur-1817*.

[3] Op bl. 334 van *Munten-Moquetten-1908 IV* leest men over de duiten met verschillende stempels: „.... zeer oneigenlijk is het zeker, dat in Nederland onderdeelen van stuivers werden geslagen voor Indië, terwijl men gelijktijdig te Soerabaia duiten en halve duiten met de absurde waarde aanduiding van 5 op $\frac{1}{16}$, of 5 op $\frac{1}{32}$ gulden sloeg; of zooals in 1836, een cent stukken, die ook al weder voor de waarde van duiten in omloop gebracht werden. Het is dan ook niet bevreemdend dat de *valsche duiten* of wil men $\frac{1}{4}$ Stuivers, zooals door mij op fig. 285 en 286 afgebeeld zijn, er 'ingingen als koek', want niemand wist ten slotte valsch van echt te onderscheiden." Dat *want* en het onmisbare *niemand wist* zijn stellig zeer klaar: als men valsch van echt niet kon onderscheiden, was het voor de valsche munters 'n dorado. En blijkens het *dan ook*, zou het *niet bevreemdend* zijn, dat valsche munt hoogtij vierde: *omdat* er waren duiten met een Nederlandschen en met een Indischen stempel?? Begrijpe, die het begrijpen kan! Overigens is, gelijk bekend genoeg, het onwettig in de wandeling brengen van duiten een feit. Verg. mijn *Bestuur-1817*, bl. 155. Waar op de duiten zooveel werd gewonneu, kon de particulier fatsoendelijk zijn met den clandestienen invoer van duiten gelijkwaardig aan de officieel gemaakten. Verg. bl. 326 noot 1 over de Birminghamsche fabriek.

De goede grondstof blijkt geweest te zijn Zweedsch koper, terwijl men in Indië gebruikte het voor dit doel minder geschikte Japansch koper, dat de Bataviasche regeering dank hare betrekkingen op Decima verkreeg en wel in den vorm van staven. [1] Raffles — van Calcutta geen hulp kunnende erlangen, alzoo geheel voor de verkrijging van kopergeld op zichzelf aangewezen, terwijl bovendien de Japansche bron in beginsel was afgesloten [2] — gelastte, dat men geschutmetaal zou aanwenden. Onvermengd bleek het echter te hard voor bewerking, zoodat de machines braken [3]. Daarna werd bevolen het met koper te mengen [4]. De aldus verkregen duiten waren echter zóó slecht, dat de Inlanders, die reeds bezwaar hadden tegen de van Japansch koper gemaakte duiten, de Britsche duiten nog minder gaarne wilden hebben. Hetzij om deze reden [5], gelijk niet officieel gezegd werd, hetzij om de onder het vroeger Nederlandsch bestuur in de wandeling gebruikte bonken te vervangen [6], gelijk

[1] Zie mijn *Bestuur-1817* in Alphabetisch register, over „Japan: Koper voor duiten" en bl. 843 mijner *Ropijenverhandeling*.

[2] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 209. Alleen door de overigens mislukte commissies in het voorjaar van 1813 van Ainslie en Wardenaar, zoomede in het najaar van 1814 van Cassa werd eenig koper uit Japan verkregen: verg. mijn *Teruggave* bl. 209 en Levyssohn Norman's Proefschrift, bl. 110 en 113.

[3] Zie bl. 37 van *Munten-Moquette-1909 II*.

[4] Op de in de vorige noot vermelde bladzijde van Moquette leest men gespatieerd, dat order werd gegeven tot het slaan van duiten uit *onvermengd* „gun metal", waarvan op het einde van 1812 monsters werden gezonden. Nader vind ik hierover in de verhandeling niets, tot bl. 68 mededeelt, dat het koper „met een groote hoeveelheid kanonnen spijs vermengd werd." Evenzeer wordt op bl. 20 van *Besier-1885* gememoreerd het slaan van duiten in 1812 „op plaatjes van geschutmetaal met zuiver koper vermengd."

[5] „Gebrek aan goed metaal deed spoedig omzien naar een surrogaat." *Besier-1885*, bl. 20.

[6] Zie over die bonken *Bestuur-1817*, bl. 146—147. „Het geheugt ons", lezen wij bij *Campagne*, bl. 186, „dat, gedurende wij op het eiland *Ceilon* waren, (1785 en 1786), aldaar een muntstuk, *koevoet* genaamd, in omloop was, zijnde een onbewerkt ruw stuk Japans koper, met het merk der compagnie er opgeslagen, 't welk zoo vele intrinsieke waarde had, dat de Armenische en Moorsche kooplieden hetzelve met een avans van 35 percent naar de kust, *Bengalen* en *Suratte* verzonden. Men kan hieruit afleiden, of men ook te *Batavia* verpligt was om meer dan gewoonlijk Japans koper naar *Ceilon* af te zenden." Uit deze beschrijving kreeg ik den indruk, dat alzoo reeds in 1785 en 1786 de Indische regeering met het maken van bonken zich onledig heeft gehouden, terwijl ik het in *Bestuur-1817*, bl. 136, doe voorkomen, alsof het 10 jaar later een nieuwe vinding was, weliswaar ten rechte voor Java, doch dat doet er hier niet toe. — Op bl. 735 deel III van *Priangan* een belangrijke opmerking over de herkomst van het woord bonk.

verkondigde een proclamatie van 9 April 1813, werd tot een noodmunt de toevlucht genomen, namelijk tot het maken van tinnen duiten, waartoe Banka ruim de grondstof kon leveren [1]. Ook met het doen circuleeren van deze munt ondervond het bestuur groote moeite. [2] Bovendien veroorzaakte haar overdreven uitgifte, dat zij zeer spoedig ver daalde beneden de waarde, die de Regeering eraan had toegekend [3].

Toen na het sluiten der conventie van 23 Juli 1816, ingevolge waarvan Java met Makassar weder in Nederlands bezit kwam [4], C. C. G. G. zich bereid verklaarden in te gaan op het voorstel van het Britsche bestuur tot overneming der goederen in de magazijnen enz. voorhanden, richtte dit bestuur een schrijven

---

[1] De daarover handelende proclamatie van 9 April 1813 vermeldde de aanmunting der tinnen duiten slechts als noodmunt, om haar te vervangen „as soon as their place can be supplied with a more regular coinage, and until a sufficient number of copper doits to answer the purpose can be obtained", „and may be replaced hereafter, whenever a more convenient circulating medium is obtained." Zie de *Hubbard-uitgave der Proclamations*, dl. I, bl. 139. — *Campagne*, bl. 190, geeft de volgende beschrijving over de intrekking van de bonken, tijdens het bestuur der Engelschen:

„In één woord, de schaarschheid van geld deed reeds op de markten onder de Chinezen en andere volken van de kleur, oproerige bewegingen ontstaan; dan de Chinezen steeds vindingrijk, vooral waar 't eigen voordeel geldt, kwamen op het denkbeeld om het reeds in de wandeling zijnde gekapte kopergeld, of de zoogenaamde bonken nog eens te kappen, waarop zij honderd percent voordeel behaalden; dan, toen door eene acte van het gouvernement dezelve niet gangbaar werden verklaard, en papieren Spaansche matten aangemaakt, die de koers van zilveren hebben zouden, en er geen klein geld meer in de wandeling was, gaf dit aanleiding tot nieuwe volksbewegingen, en men vreesde voor eenen algemeenen opstand.

„Men konde niet meer van elkander komen door gebrek aan klein geld; dit was juist wat men wilde: te *Banca* was veel tin voorhanden; men voerde hetzelve van daar, en er werden duiten van tin gemunt, waarop de Engelschen groot voordeel behaalden. De gekapte en tweemaal gekapte bonken werden bij het gouvernement ingewisseld; de groote tegen 31 de kleinere tot 28 Spaansch het pikol; zoo dat koper en koper, eene verschillende waarde had! de prijs van het ongemunt en gemunt koper was anders gemeenlijk te *Batavia*, 55 en 60 rijksdaalders zilvergeld het pikol."

[2] Zie bl. 40 van *Munten-Moquette-1909 II*.

[3] Volgens Engelhard's schrijven d.d. 10 Februari 1816 aan generaal Janssens in Holland: „een massa van tinnen duiten, die het Gouvernement wel uitgeeft, maar niet weder in kassa terug ontfangt" (bl. 45 van mijn *Herstel*), m. a. w. weigerde aan te nemen. In 1818 waren ze gedaald tot de helft der waarde: bl. 145, noot 3, van mijn *Bestuur-1817*.

[4] Verg. mijn *Herstel*, bl. 100-101.

d.d. 10 Augustus 1816 aan de nieuwe Regeering, houdende «a general and equitable arrangement", betrekkelijk «the transfer of public property" [1]. Het slot van dit schrijven luidde aldus: «Tin Doits are in circulation only in Batavia and the vicinity; this coin has not of late been issued from the General Treasury, and the amount in hand does not exceed 160000 Rupees. Should your Excellencies receive this coinage, we shall not object to its being delivered over at the discount of the day." Den 15[n] October d. a. v. antwoordden C. C. G. G.: «Quant aux dutes d'étaing, cette monaye, quoique dans le tems peut être très utile, nous paroit dans ce moment pas devoir être conservée par la raison alléguée. Waarop bij brief d.d. 4 November 1816 in § 30 het weder-antwoord volgde: «As to the Tin Doits the generality of their use at Batavia might we thought under them useful to the present Government. But as they are declined we shall make arrangements for selling them as Tin in the best manner we can."

De overneming der tinnen duiten was alzoo geweigerd; daarentegen werden de koperen duiten, hoe slecht ze ook waren, wel overgenomen [2]. Wat de voor het tin gevraagde prijs is geweest, weet ik niet, doordien de koers van den dag bij het aanbod niet werd vermeld; het einde is intusschen geweest, dat C. C. G. G. de duiten toch hebben gekocht, zij het dan ook niet van het Tusschenbestuur. Ziehier het tot dusver onbekend gebleven verloop. Uit de nader te vermelden stukken blijkt, dat het afgetreden Bestuur, gevolg gevende aan zijn mededeeling d.d. 4 November 1816, den voorraad van 1000 pikols verkocht aan twee te Batavia gevestigde Chineezen. Zij betaalden ervoor 18 Sp. matten per pikol. In aanmerking nemende, dat volgens een proclamatie van 9 April 1813, waarbij de tinnen duiten in de wandeling werden gebracht, 264 duiten zouden

[1] Deze en in den tekst volgende correspondentie werd in afschrift door C. C. G. G. aan Koloniën gezonden bij depêche d.d. 29 November 1816 N°. 31, om: „een volledig verslag aan te bieden van den loop en den uitslag der onderhandelingen, welke tusschen het gewezen Britsch bestuur van Java en ons hebben plaats gehad, betrekkelijk de overname van de Coloniale producten en eenige andere bijzondere objecten, hiertoe behoorende en in hunne handen zijnde". Het in zoover onvolledige in *Hoek's Herstel*, bl. 161—162, wordt met deze herinnering aangevuld.

[2] Verg. mijn *Herstel*, bl. 102 en *Bestuur-1817*, bl. 132—134.

gaan in een Sp. mat of dollar van 66 stuivers [1] en 10800 duiten uitmaakten één pikol, zoo waren de duiten aanvankelijk in circulatie gebracht tegen 40 Sp. matten het pikol, en hadden derhalve de koopers een aardige speling om de ruim 10 millioen tinnen duiten tegen een lagen koers van de hand te zetten en toch nog een behoorlijke winst te maken. [2]

De Raad van Financiën hoorde ervan; de koop zou geschied zijn voor 17 à 18 Sp. m. Vreezende, dat deze beneden de waarde bevorderende uitgifte verwarring, vooral in de pachten, kon veroorzaken, verbood het College haar dadelijk en wendde het zich bij schrijven d.d. 24 October 1816 N°. 2 tot C. C. G. G. met aanbeveling dit verbod te handhaven en de partij tegen een gering avans voor de eigenaars over te nemen, om er verder mede te handelen ten meesten nutte van den lande, d. w. z. te versmelten. Het daarop gevolgd besluit d.d. 25 October 1816 N°. 22, erkennende «dat de accumulatie van zulk eene quantiteit tinne duiten als bovengemeld, in de handen van eenige weinige personen, grootelijks tot nadeel van den gemeenen man zouden kunnen strekken", machtigde den Raad: «om de gemelde quantiteit ten bedrage van 1000 Picols tinne duiten voor rekening van het Gouvernement in te koopen en vervolgens ten aanzien der versmelting zoodanige voordracht te doen als dezelve dienstig oordeelt". Bij missive d.d. 12 November 1816 N°. 49 berichtte het College, dat de transactie was afgesloten, «tegen", naar luid van het goedkeurend besluit der C. C. G. G. d.d. 19 d. a. v. N°. 15, «negentien Spaansche matten de picol, of een Spaansche mat avance per picol boven de prijs welke was gebleken, dat de oorspronkelijke kopers hadden aangenomen".

De versmelting leverde op 1953 schuitjes, wegende 122532

[1] Over „Duit en Dollar: zie bl. 107—111 van *Van den Berg's Bijdragen.*

[2] De namen der koopers vind ik gespeld Tjonko Pang Sonhay en Pio Hansie. Daar volgens de in den tekst genoemde proclamatie van 9 April 1813 de tinnen duit de waarde had van den koperen en 120 hiervan de waarde bezat van een ropij, zou de hoeveelheid naar dien maatstaf waard zijn geweest $\frac{10800000}{120}$ = 90000 ropijen, een groot verschil met de in den Britschen brief d.d. 10 Augustus 1816 opgegeven waarde van 160000 ropijen De hier vermelde proclamatie werd opgenomen in de *Hubbard-uitgave*, dl. I, bl. 141 en is alzoo een ander van denzelfden datum, die handelt over de vervanging van de „copper-lumps" door duiten van tin, gememoreerd hiervóór op bl. 351, noot 1.

pond. Over den verkoop hiervan trad de Raad in onderhandeling met de firma Jessen, Trail en C° te Batavia, omdat de Regeering aan haar levering verschuldigd was van tin op Banka tegen door deze aldaar verstrekte opium, berekend, ingevolge het contract, naar 16 Sp. mat het pikol. De firma wilde daarvoor de 1953 schuitjes overnemen in mindering van hetgeen haar op Banka moest worden geleverd. Bij missive d.d. 16 April 1817 N°. 32 stelde de Raad aan C. C. G. G. voor hierin te treden: wèl kreeg daardoor de overnemende het voordeel van levering te Batavia en alzoo de besparing der transportkosten van Banka; maar het product heette van mindere qualiteit, een mededeeling anders niet in overeenstemming met het door Raffles d.d. 9 April 1813 geproclameerde, dat "Tin Doits will be coined at Batavia, of pure Banca Tin". De Raad verzocht tevens goedkeuring op de gemaakte smeltingskosten groot f 1519-10. Bij besluit d.d. 18 April 1817 N°. 19 hebben C. C. G. G. zich met een en ander vereenigd. Berekend op 125 ponden het pikol werden alzoo verkocht $\frac{122532}{125}$ = ruim 900 pikols à 16 Sp. m. dus 14400 Sp. m.; als koopprijs was gegeven een som van 19000, zoodat verloren werd, behalve de f 1519, 'n kleine 5000 Sp. m.!

Ook van de overgenomen Britsche koperen duiten hebben C. C. G. G. weinig genoegen beleefd. Wat er eigenlijk aan ontbrak, weet ik niet; het koper, herkomstig van geschutmetaal, zal wellicht niet voldoende vrij zijn geweest van minderwaardig mengsel als tin, waardoor de duit zelf werd óf minderwaardig, of zwaarder dan noodig was [1]. Elders deelde ik reeds mede,

[1] De Souvereine vorst aanbevelende in Nederland geschutmetaal als grondstof voor de Indische duiten, had De Heus bij schrijven d.d. 10 Februari 1815 aan Koloniën geantwoord, hiervan zeer wel viel gebruik te maken: „dewyl ik de kunst kan om de tindeelen van het kanonnemetaal af te scheyden, dat het op de Essay best rood koper is, dewijl het goed kanonnemetaal niet anders bestaat dan uit rood koper". Zie bl. 234 van mijn *Teruggave*. — Op bl. 68 van *Munten-Moquette-1909 II* leest men over kanonnenmetaal als grondstof voor duiten (verg. ook hiervóór bl. 350, noot 4) nog dit: „Doordat het koper in den Britschen tijd met een groote hoeveelheid kanonnenspijs vermengd werd, waren de duiten dus behalve door het gewicht, ook intrensiek minder waard, zoodat het niet te verwonderen is dat de Inlander ze slechts met tegenzin aannam, en aan de latere duiten van 160 op een ℔ en van bijna zuiver Japansch koper de voorkeur gaf". Alzoo: de van koper en kanonnenspijs gemaakte duiten waren *dus* minder waard, en dus was het *niet te verwonderen*, dat de Inlander ze niet wilde hebben. Herinnert het niet aan hetgeen onze De Genestet in

welke bezwaren ons pas opgetreden bestuur er in Jogja mede ondervond [1], hier laat ik volgen, hetgeen de resident van Solo bij missive d.d. 20 September 1816 N°. 9 aan C. C. G. G. berichtte, blijkens hun resumeerend besluit d.d. 1 October 1816 N°. 13. Deze resumtie geef ik in haar geheel terug, omdat wij er uit zien, welk soort van zilvergeld mede alzoo in circulatie was. Bericht werd namelijk:

1°. dat de commandant van de bezetting aldaar aan hem had gerepresenteerd [2], dat de *Hollandsche Gulden*, de *drie gulden stukken van 10 schellingen* en de *Zeeuwsche Rijksdaalders*, waarmede de troepes van tijd tot tijd worden uitbetaald, op de bazaars onder de vermeende waarde moesten worden verwisseld en hem daarom had verzogt de waarde der munten in Indisch geld te willen bepalen, dat hij in dat verzoek had moeten difficulteeren als zich daartoe onbevoegd achtende en verzoekende met de noodige bepalingen te worden voorzien [3];

2°. dat ook de troepes van tijd tot tijd difficulteiten hebben ontmoet om eenige zoorten der duiten waarmede dezelve waren uitbetaald op de bazaars te doen accepteeren, doch uit consideratie dat die soorten van duiten onder het Britsch Gouvernement in circulatie zijn gebragt en in de Gouvts Landen gangbaar zijn, en het alleen de kieschheid der Chineezen is, waardoor die stremming werd veroorzaakt, hij geen zwarigheid had gemaakt het hoofd dier natie te gelasten, te zorgen, dat die munt wierd aangenomen, het geen nu zonder tegenkanting geschied.

C. C. G. G. stelden 's Resident schrijven over zulk een afkeurenswaardig geoordeelde kieskeurigheid, krachtens hun bovenvermeld besluit, in handen van den Raad van Financiën. Blijkbaar ook oordeelende, dat *kieschheid* bij Chineezen niet tepas kwam, verzochten zij advies en «speciaal daarbij in overweging te nemen of de maatregelen omtrent de kopere duiten op Sourakarta genomen ook niet van applicatie zou kunnen worden

zijn leekedichtje „Wetenschap en Oppervlakkigheid" deed hekelen in Piet's voldanen uitroep over het wezen van een komeet? Mede is het *dus* vóór het „behalve door het gewicht, ook intrensiek minder waard" op zichzelf genomen niet zeer duidelijk. De in Nederland gemaakte duit woog 3.1 wichtje. Het Tusschenbestuur maakte de koperen duit niet zwaarder om de *intrensieke* waarde normaal te doen zijn; immers het gewicht wordt opgegeven van 1.9 tot 3.1 wichtjes, waardoor de waarde minder moest worden. De courante waarde kon anders door het zwaarder worden lijden: de tinnen duit woog 5.7 wichtjes!

[1] Zie den brief d.d. 19 Augustus 1816 in mijn *Bestuur-1817*, bl. 134.

[2] Dus aan den resident van Solo.

[3] Men denke er aan, dat destijds nog geen muntverordening door C. C. G. G. was vastgesteld. Toen het geschiedde bij publicatie van 14 Januari 1817 Stbl. N°. 4 werd echter bij de tarifieering in art. 11 van het in den tekst vermelde zilvergeld enkel getarifieerd „de Schelling" en wel te laag, namelijk op 30 *duiten*.

gemaakt in de residentie van Djocjacarta, waaromtrent bij voorige besluiten een andere bepaling was gemaakt".

Noch de koperuitzendingen van Holland, noch de werkzaamheden der Kopermunt te Soerabaja — trouwens, naar werd medegedeeld [1], eerst in den aanvang van 1818 onder C. C. G. G. geopend — konden spoedig genoeg voorzien in de behoefte der bevolking aan koper, zoodat zij op de allerongelukkigste gedachte zijn gekomen, spoedshalve de staven Japansch koper te kappen, op de brokken duitenstempels af te drukken en deze hompen mede als geld in de wandeling te brengen [2].

XII.

Het voordeel der duiten-uitgifte.

In de stukken van directeur-generaal Goldberg treft men verscheidene berekeningen aan over het voordeel, dat 's Lands kas genoot bij uitzending en uitgifte van koperen munt in Indië. Als een proeve laat ik onderstaande volgen:

Berekening hoeveel de duiten op Java aan het Gouvernement komen te staan en hoeveel op dezelve geprofiteerd wordt.

1000 Ned. ℔ koperen plaatjes kosten volgens kontract f 194.30.			f 1943.—
Aan munt- en stempelloon:			
in verhouding van ⅖ op 400 ℔ dubb. duiten. f 14.— . .	„ 56.—		
⅖ „ „ ℔ enkele „ „ 21.— . .	„ 84.—		
⅕ „ „ ℔ halve „ „ 31.— . .	„ 62.—		„ 202.—
			f 2145.—
Voor 4 vaten, zakken en emballeeren f 7 per vat			„ 28.—
			f 2173.—
Transport naar en van de Munt en onkosten tot aan boord 1 pCt.			„ 21-73
			f 2194-73
Aan premie voor de risico der overgang op kontract 12 pCt.		„ 263.37	
Vracht van 1000 Ned. ℔ ½ last a f 180 per last	f 90.—		
Avans ordinair 10 pct.	„ 9.—		
Kaplaken 5 pCt.	„ 4.50 .	„ 103.50	„ 366-87
			f 2561-60
Deze som van f 2561.60 wordt in de Indiën betaald: de Ned. Gulden met 25 Ind. stuivers en alzo met Indische			„ 2134-20

[1] Zie bl. 349.

[2] Verg. mijn *Bestuur-1817*, bl. 146—151. Op bl. 267 van *Munten-Moquette-1909 III* leest men als *want*: „De bonken van deze periode zijn evenzeer als 'Noodmunten' te beschouwen, want zooals ik reeds in mijn opstel over *De Halve stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaja geslagen in de jaren t/m 1826* aantoonde, trad de munt veel later in werking, en leverde veel minder af, dan men gehoopt had."

Aan dit voordeel — anders terecht door Willem van Hogendorp gequalificeerd als «ellendige en nietige winsten op de emissie van kopergeld, zoozeer buiten verhouding tot de waarde" [1] — paarde zich de door onze autoriteiten als zeer gelukkig beschouwde opvatting der Inlanders, dat zij niet genoeg, naar het scheen, van kopergeld voorzien konden worden. De stukken van het departement van Koloniën geven bijna den indruk, alsof dat het éénige was, waarvoor geestdrift kon worden ontstoken. Reeds toen de expeditie voor de over te nemen koloniën moest georganiseerd worden, tegen het einde van 1814, wees de Departementschef het Muntbestuur te Utrecht op het groote voordeel daarvan te trekken [2]! Dat Indië's bevolking relatief meer op kopergeld gesteld was dan de bewoners eener West-Europeesche maatschappij, is wel stellig. Niet slechts, dat zij er een gemakkelijk middel in vond ter verkrijging van grondstof voor koperwerk, maar de massa der Inlanders was te arm om aan groot zilvergeld veel behoefte te hebben, terwijl klein zilvergeld destijds al even schaars ter beschikking was als het groot [3]. Hoe ook, aan overschrijding der grenzen in koperuitgifte hebben C. C. G. G. reeds door haar Muntverordening op noodlottige wijze den stoot gegeven, namelijk door de bepaling, dat men verplicht was koper tegen ieder bedrag aan te nemen. Hoe zij er vervuld van zijn geweest, dat Indië voor de zoo voordeelige koper-uitgifte een grenzenloos gebied aanbood, blijkt ook o. a. uit een depêche, die zij in de eerste helft van 1818 naar Koloniën zonden.

---

[1] *Willem v. Hogendorp*, bl. 100 in den brief aan zijn vader d.d. 15 Februari 1826.

[2] Zie bl. 233 van mijn *Terugyave*.

[3] Over schaarschte aan klein geld, verg. mijn *Bestuur-1817*, bl. 127—129. In het Jaarverslag der Javasche Bank 1913—4 leest men op bl. 27 het volgende:

„Sedert jaren heeft er groot gebrek bestaan aan pasmunt, zoogenaamd klein geld, dat over het algemeen door de bevolking wordt geprefereerd boven grof zilver, omdat het veelal met een klein verlies gepaard gaande wisselen bij klein geld vermeden wordt.

„In 1912 werd door het Gouvernement ingevoerd aan kwartjes, dubbeltjes en centen f 4.430.000 — en in 1913 f 5.078.000 te zamen dus ruim f 9¼ millioen, waarvan men kan aannmen dat het grootste gedeelte door de circulatie is opgenomen.

„Bij eene beschouwing van de mindere afvloeiing van grof zilver in vergelijk met vorige jaren mogen deze feiten wel in aanmerking worden genomen."

Uit Holland waren namelijk vier koopvaarders aangekomen, ieder door het Departement beladen met 40 vaten duitenplaatjes, uitgezonderd de *Ida Aleida*, die er 38 aan boord had benevens een vat met gemunte halve duiten [1]. De Raad van Financiën rapporteerde bij missive d.d. 25 Maart 1818 N°. 51 aan den Landvoogd de bevindingen der vaten, tevens daarbij tredende in breede beschouwingen ten aanzien van de te behalen winst [2]. C. C. G. G. de aldus uitgedrukte ingenomenheid deelende, zonden afschrift van de missive aan Koloniën bij depêche d.d. 12 Mei 1818 N°. 20, waarin men het volgende leest:

Bij gelegenheid dat President en Raden van Financiën aan onzen ambtgenoot de Gouverneur Generaal verslag hebben gedaan van de uitlevering der 158 vaten duitenplaatjes, en een vat gemunte duiten, aangebragt met de scheepen Cornelia, Koornzaayer, Jan Cornelis en Ida Aleida, hebben zij een overzigt geleverd van het voor- en nadeelige, dat de eene partij kopere duiten successivelijk aangekomen, boven de andere heeft opgeleverd; en daarbij gevoegd eene berekening waaruit blijkt, dat het uitzenden van koper boven zilver, en van duiten boven plaatjes, het meeste voordeel geeft, en dat in allen gevalle het zenden van koper steeds van het uiterste belang is.

Wij hebben geoordeeld dit stuk onder het oog van UHEdelGestrenge te moeten brengen, en daarbij te moeten opmerken dat de behoefte aan koper in dezen geheelen Archipel altijd zoo groot is, dat er steeds te kort komt en dat zelfs, met de meest mogelijke inspanning, de munt alhier, daaraan niet zal kunnen voldoen.

Niettegenstaande de plaats gehad hebbende aanmerkelijke aanvoer, is er nog onophoudelijk gebrek aan koper in de circulatie. Wij hebben daarom reeds besloten tot het aanmaken van eenen munt van gekapte stukken, zoo als die voorheen, hier, in omloop zijn geweest, omdat dit schielijker kan worden bewerkt, als gemunte duiten.

En het is uit alle deeze omstandigheden dat wij de vrijheid nemen bij UHEdGestrengen aan te dringen, om de verzending van duiten bij alle gelegenheid wel te willen bevorderen.

Hoe C. C. G. G. hun aandrang om toch koperen munt te zenden, herhaalden, deelde ik elders mede [3]. En dat vooral

[1] Verg. over deze aangekomen duiten en halve duiten mijn *Bestuur.1817*, bl. 188.

[2] Deze missive van den Raad bracht ik bereids in herinnering op bl. 143 (laatste alinea) en bl. 152 van *Bestuur-1817*, doch zonder destijds den inhoud te kennen; ook wist ik toenmaals niet, dat ze de depêche ten gevolge had, die nu in den tekst wordt medegedeeld.

[3] In *Bestuur-1817*, bl. 151—152.

ook de heer Elout persoonlijk vervuld was van den wonderwerking der koperen munt, blijkt uit zijn voor Koloniën bestemd verslag d.d. 27 September 1819 [1]. Daarin lezen wij het volgende [2]:

De koperen duitenmunt is reeds sedert eenen geruimen tijd werkzaam; maandelijks wordt er eene aanzienlijke hoeveelheid aangemaakt; daarin bestaat een der voordeelen, welke de aanvoer van het Japansche koper aanbrengt. Intusschen is het vertier van de koperen munt zoo groot, dat er bijna nooit genoeg van kan aangemaakt worden: ik zeg vertier: als eene handelspenning is dezelve gewild op alle naburige eilanden zoowel als op Java. Sommige Javanen bewaren hunne overwinst in die munt; veel wordt er van versmolten, en het koper tot allerlei gereedschap gebruikt. Tot gerief van de Ingezetenen en ten einde de schaarsheid, die er min of meer bestond, te verhelpen, zoo zijn eenige grootere gestempelde stukken in omloop gebragt; doch dit is slechts als een tijdelijk middel te beschouwen: deze verslinding is in waarheid voordeelig. De winst op de aanmunting van de duiten, zoowel als die op den aanvoer van duiten of koperen plaatjes daartoe bestemd uit Nederland, is aanzienlijk, gelijk ook uit de verhouding van het Nederlandsche tot het Indische geld blijkbaar is.

Letten wij op het duistere der voorstelling: van zooveel gewicht, omdat de economische toekomst van Indië er diep en diep door geschaad werd. Zooals men dit leest, zou men zeggen: de menschen kwamen aandragen met zakken zilver en vroegen koper in de plaats. Maar de feitelijke staat was, dat de Regeering geen voldoend kapitaal in specie ter beschikking had en daardoor verplicht was te leenen, zoomede zich met papieren munt te behelpen, dat met leenen gelijk stond. Enkele bijzondere gevallen, dat men liever koper dan zilver wilde hebben, of zijn schuld aan 's lands kas in zilver afdroeg, terwijl men met koper kon volstaan, werden in die verblinding opgeblazen tot kenteekenen van een gezonden financieelen toestand. Men vergete ook niet, dat men braaf heette te zijn, "getrouw" zooals de malle uitdrukking luidde, als men deed, vooral op muntgebied, wat de Regeering gaarne zag, namelijk geen twijfel toonen aan de deugdelijkheid van haar inzicht.

Zóó angstvol waren echter de vooruitzichten, dat nog betrekkelijk zéér kort vóórdat de heer Elout deze rooskleurige schildering gaf, de Regeering het noodig achtte de land-

[1] Zie hiervóór bl. 243.

[2] Zie bl. 28—29 van *Elout's Bijdr. van 1851.*

renteplichtigen tot vervroegde betaling der belasting te nopen. Ziehier wat men er over leest in S. van Deventer's Landelijk stelsel [1]:

Het geldgebrek, waarvan wij reeds vroeger gesproken hebben, was in den aanvang van 1818 zóó dringend, dat men ernstig in overweging nam: of door de bevolking geen vooruitbetalingen, op den aanslag der landrenten van dat jaar, zouden kunnen gedaan worden.

Men begreep echter dat, vermits het landelijk stelsel, zoo als wij gezien hebben, ter naauwernood bij besluit van 9 Maart was geregeld [2], de gunstige werking van die regeling, door zoodanigen maatregel, ten eenenmale zou worden belemmerd; terwijl daarbij bovendien, weder aanleiding zou worden gegeven: «tot morserijen van de zijde der regenten en hoofden."

Zoolang er dus een ander middel overbleef, meende men van dit uiterste geen gebruik te moeten maken; maar zou ook daarvoor niet terugdeinzen, wanneer de nood dit vorderde.

Het middel dat men koos, bestond hierin. De residenten, in wier gewesten het landelijk stelsel was ingevoerd, werden, bij geheime cirkulaire van den inspecteur-generaal der landelijke inkomsten, d.d. 20 April 1818, N°. 50, ten allerdringendste uitgenoodigd, om, met terzijdestelling van alle andere werkzaamheden, het houden van den aanslag voor dat jaar 1818, zooveel mogelijk te bespoedigen; en om het daarhenen te dirigeren, dat onder ultimo Junij, (dus naauwelijks twee maanden nadat die circulaire ontvangen werd) *de helft* van den aanslag zou zijn geréaliseerd; — «en (werd daarbij gevoegd:) zijn er dessas die meer kunnen afbetalen, zoo zal dit nog zooveel te beter zijn."

Het behoeft naauwelijks opmerking, dat eene pressie als hier gevorderd werd, vooral bij den toenmaligen toestand van Java, niet anders dan noodlottig werken kon op de voorloopige regeling van het landelijk stelsel.

Oneindig veel kwaad heeft dit optimisme over Indië's werkelijken staat gesticht [3]. Wie er ook de dupe van werd, was minister Falck. Om nu te blijven bij het koper-verslinden!! Zooals wij mede van Elout lazen, gewaagt Falck in het hiervoren vermeld rapport d.d. 10 April 1821 over het stellen van het Rijkswapen op de duiten [4] «van het nut, dat deze scheidemunt, bij de klimmende welvaart van den inlander aanbrengt", een overtuiging zich in 1824 ontwikkelende tot de lyrische ontboezeming:

[1] Zie bl. 395—396 van dl. I.
[2] In Staatsblad 1818 N°. 1.
[3] Verg. mijn *Bestuur-1817* in Alphabetisch register, voce Bankroet.
[4] Zie bl. 345.

„De koperen munt eindelijk — de duiten — dit krachtigst hulpmiddel ter bevordering van industrie en welvaart onder den inlander" [1]. Wèl had het fatale onkruid wortel geslagen!

Ongeveer een tijdgenoot van die dagen namelijk Willem van Hogendorp schrijft d.d. 15 Februari 1826 er het volgende over uit Batavia, aan zijn vader, na op „de voorbeeldelooze verwarring en slordigheid" gewezen te hebben, w. o. staatsboekhouding en begrooting: [2]

Maar daar komt nu nog bij, dat nadat het Gouvernement bij die Publicatie zich zelve had verbonden om goud, zilver, duiten, papier, guldens en ropijen, alles door elkander voor gelijke waarde te zullen aannemen, en diezelfde verplichting te hebben geladen op alle ambtenaren, de mindere geldspeciën de betere hebben moeten verdringen, en het papier het representatief van de slechtste moest worden. De bedrieglijke Indische gulden van 24 st. Hollandsch, heeft ropijen, matten en alles verdreven en is op zijn beurt verdrongen door de 120 duiten, die geen ambtenaar in voldoening weigeren mocht. En zoo zijn millioenen Indische guldens aan papieren munt en millioenen aan promessen steeds uitgegeven naar de berekening van 24 st. Ned. en onder de verplichting om ze daar weder voor in te lossen, in wezenlijkheid als representeerende elke gulden 120 koperen duiten of ¾ pond koper; wel is waar niet voor den ambtenaar, die zich wel moest laten spolieeren, maar bij alle transactiën van de latere jaren, waarbij de leverancier of wie ook zeer wel zijn rekening wist te maken naar de ruilwaarde, en het Gouvernement zijn papieren schuldbekentenissen liet vermorsen naar goedvinden. En zoo knap zijn de menschen hier, dat toen alles losbrak de Heer v. d. Capellen bij de beurs met de naïeve vraag is voor den dag gekomen, waarom hij geen zilveren matten in zijn kassen zag, daar zij toch op 2¼ gulden van 24 st. Ned. getarifeerd waren. En die ze brengen zou kon volstaan met 264 duiten! ..... Ik heb mij op het schip honderdmaal afgevraagd, hoe een land nog staan kon onder zulke beginselen van ontbinding als die ééne Publicatie van 1817 inhoudt, en zeker geloof ik niet, dat het in Europa negen maanden, laat staan negen jaren zou hebben kunnen duren, hoe dan ook [3].

Van Hogendorp Jr. is stellig niet onbillijk in de hardheid van zijn oordeel, maar ..... Goldberg's rapport van 8 November

[1] In de booze remise-depêche van 17 Februari 1824 in Louw's Java-oorlog, dl. II, bl. 32, waaraan door mij herinnerd werd op bl. 251 van *Bestuur-1817*.

[2] *Willem v. Hogendorp*, bl. 106—107.

[3] „Men vraagt zich telkens af, hoe het maatschappelijk leven nog stand hield", schreef ik, toen nog niet bekend met den in den tekst vermelden brief, op bl. 155 van *Bestuur-1817*.

1815, de bron van al het kwaad, was hem, nog in Nederland zijnde, onder de oogen gekomen, en toen? — «maar in Den Haag heb ik het gelezen", schreef hij zijn vader [1], «zonder er toen bij de drukte van die dagen behoorlijk acht op geslagen te hebben." Hij is dus tot de velen te brengen, die mede van dat rapport hadden kennisgenomen, zonder er à priori bedenking tegen gehad te hebben, behalve twee personen, namelijk Van Bylandt Halt en Willem's vader [2].

XIII.

Invoering van den Kolonialen gulden.

In de Republiek werd de Gulden, na lang slechts als rekenmunt gediend te hebben, eerst tegen het einde der 17e eeuw een reëele munteenheid [3]. Bij een plakkaat van 1681 bevalen de Staten van Holland en West-Friesland den muntslag van den Driegulden en zijn onderdeelen der twee-, één- en halve gulden. In 1694 werd deze maatregel voor het geheele land afgekondigd. Het 3-guldenstuk was de eigenlijke standpenning en werd geslagen op 603 azen fijn zilver; het guldenstuk — ook wel geheeten de Carolus Gulden ter onderscheiding van den Florijn of Goudgulden — hield echter slechts 200 azen of 9.6153 gr., een verschil wellicht te verklaren door de grootere muntonkosten aan het vervaardigen van drie eenguldenstukken dan van één 3-guldenstuk verbonden [4]. Voor Indië bestonden echter deze geldstukken niet, aangezien men het onvoordeelig achtte ze uit te zenden, en alzoo de uitvoer was verboden. Wegvloeiing van edele metalen is altijd een teer punt geweest in de vroegere politiek der Europeesche staten [5]. Engeland schijnt ons in een meer vrijzinnige opvatting ten dien opzichte

---

[1] *Willem van Hogendorp*, bl. 105,

[2] Zie mijn *Muntrede*, bl. 239—240.

[3] Zie bij *Stephanik (1888)* N°. 329, nevens bl. 84: de „Eerste gulden der Republiek", een stuk van 1680. — De in den tekst mede te deelen bijzonderheden over den 3-gulden en 1-gulden bij *Schimmel*, bl. 29—30.

[4] „Zoo was dan door een proces dat zich eeuwen lang had voortgezet de gulden van 1489 à 637½ *a. f. z.* tot 200 *a. f. z.* in 1694 afgedaald." *Schimmel*, bl. 30, noot 3. — Over den gulden van 200 aas verg. hiervoor bl. 268 noot 2.

[5] Verg. bl. 259.

te zijn voorgegaan, namelijk in het midden der 17e eeuw [1]. Ten onzent kwam er eerst verandering, althans op papier, door de bekende Consideratiën van Van Imhoff, in gevolge waarvan bij resolutie der XVIIen d.d. 2 April 1742 bepaald werd [2], om zich niet meer in het uitzenden van gelden tot deze of gene specie te beperken, daar toch allen, naar hun innerlijke waarde even gereedelijk in Indië konden worden afgezet, zoodat men des noods ook Guldens en Drie-guldens naar Indië zou kunnen zenden, welke stukken daar 24 st. en 72 st. waard zouden zijn; de heeren zich overtuigd hebbende verklaard, dat het onverschillig was «welke specien men in der tijd sal komen goed te vinden derwaarts te zenden, al waren het zelfs guldens, die in India een halve rijxdaalder of 24 stuijvers of drie guldens stukken, die aldaar een en een halve rijxdaaler of 72 stuijvers waardig zijn." Wat is er van dit besluit in de praktijk geworden? Tot dusver heb ik op grond der schrifturen vermeend, dat het geen gevolg heeft gehad, gelijk ik het nog memoreerde in mijn Ropijenverhandeling [3]; men zou dit immers ook opmaken uit een incidenteel zeggen in het plakkaat van 30 October 1753 over de boekhouding [4], waarin wel bepaald werd, dat in alle «negotie- en secretarieele papieren van geheel India" alleen sprake moest zijn van guldens of florijnen van 20 Hollandsch of z.g. zware stuivers, doch uitgezonderd werd het «cassa en contra-cassa-boek" te Batavia, omdat, staat er, «de inlander, by wien de guldens t' eenemaal onbekent zyn", gewoon waren aan rijksdaalders. Van Zuylen's Bijdrage geeft tevens als reden op over

[1] „In England the mercantile system began under the influence of the East India Company, which, in 1600, obtained permission to export the precious metals to the amount of 30,000 l. per annum, on the condition that within six months of every expedition (except the first) the Company should import an equal sum. Under Henry VIII, and more than once at an earlier period, all exportation of the precious metals had been forbidden. The restrictive laws on this subject were repealed in 1663 (M' Culloch's *Introd. Discourse*). *History of the rise and influence of the spirit of Rationalisme in Europe* by W. E. H. Lecky, M. A. (1865, 2d ed.), Dl. II, bl. 372, noot 1. Op bl. 371 v.v. vindt men een nadere uiteenzetting: beide richtingen beschouwden wel het geld als de eenige bron van rijkdom, maar de eene wilde in plaats van handel den landbouw ontwikkeld zien, de andere manufacturen aangemoedigd, en ook wel handel, mits echter de uitvoeren de invoeren overtroffen.

[2] Zie *Imhoff's Consideratiën*, bl. 581.

[3] Zie bl. 291 van mijn *Ropijen-artikel.*

[4] Zie *Plakkaatboek*, dl. VI, bl. 555.

het niet invoeren door de Compagnie van guldens [1] «het van oudsher bestaande gebruik, om de rekeningen met het moederland in guldens van 20 stuivers te houden, waardoor de gulden zich op eene onveranderde waarde staande hield te midden van de gestadige opdrijving van den koers der andere muntspeciën, en dus, in vergelijking met deze, eene te lage waarde bezat. Hierdoor werd natuurlijk de invoer van guldens tegengehouden...." Daarmede schijnt echter niet geheel in overeenstemming het bericht van het Muntbestuur van 1824, hiervoren medegedeeld, over de aanleiding tot de resolutie van 21 December 1785: «dat de O. I. Compagnie, behalve de dukatons, tot welker aanmunting met 't merk V. O. C., dezelve in den Jare 1727 was gemagtigd geworden, veeltijds aanmerkelijke verzendingen naar de Oost-Indiën deed, zoo wel van zoodanige Nederlandsche zilveren standpenningen (drie guldens en guldens namelijk) welke reeds in den omloop waren geweest, als van die, welke voor hare rekening, door de Muntmeesters dezer landen opzettelijk voor den dienst der O. I. Compagnie werden gemunt." [2] — Wellicht hebbe men de zaak op te nemen in den geest, dat die *aanmerkelijke* verzendingen toch altijd met betrekking tot het verkeer in zijn geheel genomen, gering moesten beschouwd worden. [3] Zoo o. a. is, gelijk ik hieronder zal mededeelen, voor vier ton Scheepjesguldens in 1803 te Batavia ingevoerd en daaraan bij plakkaat koers gegeven; nochtans vindt men ook van dezen gulden opgeteekend [4], dat hij «schijnt in het verkeer geen burgerrecht als verrekeningsmiddel te hebben gekregen". Stellig heeft men met den gulden in Indië tijdens de Compagnie zoo goed als geen rekening gehouden; de be-

---

[1] Zie *Van Zuylen*, bl. 388.

[2] Zie bl. 270. Onder de correctie met een belangstellende mij onderhoudende over *dukaten* en *dukatons*, bleek het mij niet overbodig hier in aanvulling van het op bl. 259 vermelde aan te teekenen, dat men niet slechts gouden, doch ook zilveren dukaten had en dat deze naam wel synoniem was met dukatons. B.v. „de *Dukaton* met den naam van *Zilveren Rijder* betiteld en in de wandeling bekend als de *Ducaat*"; „de *Zeeuwsche Rijksdaalder* iets beter dan de gewone *Zilveren Ducaat*": *Schimmel*: bl. 26 en 27; enz.

[3] Ook in de resumtie van Willem van Hogendorp's critiek op de bekende redevoering van het kamerlid D. F. van Alphen vind ik gememoreerd, dat gedurende het bestaan der Engelsche en Nederlandsche O. I. Compagnieën „het naar Indië vervoerde zilver honderde millioenen (moet) hebben beloopen". Zie bl. 120 *Willem van Hogendorp*.

[4] Zie de noot van bl. 78 in *Van den Berg's Bijdragen*.

langrijke Verhandeling *Munten-1786*, over de munten uit die dagen bewijst het. Op het woord *Java*, bl. 299, wordt hij niet genoemd, wel op het daaraan voorafgaande *Kaap de Goede Hoop*, terwijl dan op het woord *Gulden*, bl. 310, vermeld staat: „*Gulden* (Hollandsche) is alleen aan de Kaap gangbaar voor 20 stuivers, doch een Kaapsche gulden is maar 15 Hollandsche stuivers."

In dit verschil tusschen de munttoestanden van de Kaap en in Indië kwam gedurende den loop van 1803 verandering. Hiermede bedoel ik niet, dat 1 ton Scheepjesguldens voor de Kaap bestemd, toevalliger wijze destijds te Batavia belandde [1], doch dat blijkens ondervolgende stukken speciaal voor Indië gemunt werd een bedrag van 3 ton. Wij bevinden ons hiermede in den tijd der Bataafsche republiek. De gulden van 200 aas was allerwege de grondslag der munt; de Driegulden van 603 azen, op het einde der 17e eeuw als eigenlijke grondslag van het muntwezen aangenomen, was grootendeels verdwenen [2]. In Mei 1802 werd den Raad der Aziatische bezittingen aangeboden, gelijk het in den bundel luidt, ondervolgende:

VOORDRAGT VAN HET DEPARTEMENT VAN FINANTIE.

Bij secreet besluit van het Staats-Bewind van den 8 Maart jl. [3] werd gijl. geauthoriseerd om agtervolgens de resolutie van hun Hoog Mogen van den 31 December 1793 [4] ten dienste *van de Kaap de Goede Hoop* te doen munten, heele, halve, quart, achtste, en zestiende guldens, mitsgaders heele en halve kopere duiten van vier en agt op een stuiver te saamen ter somma van Een maal Honderd duijzend Guldens.

Op den 8e April daaraanvolgende bragt dit Dep., aan hetwelk het Ul. behaagd had ten fine van executie bij dispositie van den 11 Maart op geme besluit van het Staats-Bewind te renvoyeeren, ter kennis van Ul. vergadering, dat hetzelve ten gevolge van die dispositie en van de verdere mondelinge ten dien materie gehoudene afspraak, aan den Muntmeester Slyper te Enkhuijzen had opgegeven, om het nodige te prepareeren tot het munten van f 400.000 in Diverse spetien, zoo ten dienste van de Kaap de Goede Hoop als van de verdere indische possessien en bij besluit van het Staats-Bewind van den 6n deezer maand [5], hetwelk op den 10n daar aanvolgende, om het nodige te

[1] Zie bl. 263, noot 1 en bl. 273.
[2] *Schimmel*, bl. 46.
[3] Zie bl. 262—263.
[4] Zie bl. 261—262.
[5] Zie bl. 268.

verrichten, door Ul. aan dit Dep[t] wierd ingezonden, behaagde het Hoogst hetzelve de stempel te bepaalen waarmeede voortaan de hiervoren gemelde zilvere specie *voor de Kaap de Goede Hoop* zoude moeten gemunt worden.

Het Departement deed hiervan aan gezegde Muntmeester informatie, met last om als nu met het munten der f 100.000 voor de Kaap de meest mogelijkste spoed te maaken, en het is ten gevolge daarvan dat het Dep[t] het genoegen heeft den Raad te kunnen communiceeren dat die spetie met de helft der volgende maand Junij zal gereed zijn.

Dan daar vooren gemelde Resolutien van het Staats-Bewind slechts bepaaldelijk spreeken van de specien ten dienste van de *Kaap de Goede Hoop* en geenzints van *die* welken nodig zullen geoordeeld worden naar de overige Indische Possessien af te zenden, zo heeft meerged[e] Dep. vermeend Ul. te moeten voorstellen, om welgem[d] Staats-Bewind bij missive te verzoeken, aan den Raad de nodige qualificatie te doen toekomen, om ook voor de Possessien in Asie de nodige spetien in heele, halve, quart, agtste en sestiende guldens te doen munten, en zulks met dezelve stempel als bepaald is, voor die specie naar de Kaap zullen gezonden worden, en wel provisioneel beloope van f 300.000.— ten einde, wanneer de gelegenheid ter verzending zich opdoet, daarvan alsdan gebruik te maken.

Amsterdam den 21 Mei 1802
Namens het Dep[t] voorn[d]
P. de Munninck.

Alzoo richtte de Raad onderstaanden brief aan het Staatsbewind [1]:

Amsteldam den 25 Meij 1802.

Burgers Bewinds lieden!

Daar het UwL. behaagt heeft bij Secreet besluit van den 8[e] Maart j.l. ons te qualificeeren tot het doen munten van differente soorten van specien voor de Kaap de Goede Hoop [2], en wij ons thands in de dringende noodzakelijkheid bevinden om onze Indische Possessien almede van enige gelden te doen voorzien, zoo hebben wij de eer UwL. te verzoeken ons andermaal ten voormelden einde te willen autoriseeren tot het doen munten van heele, halve, quart, achtste en zestiende Guldens, ten bedrage ener somma van *drie honderd duizend* guldens, en zulks in gelijker voege en met die stempel als bepaald is voor de specie naar de Kaap de Goede Hoop, en voorkomende bij UwL. besluit van den 6[e] mey dezes jaars N°. 3 L. V. [3] ten einde

[1] Op het Rijksarchief in den bundel: „III Copie der Verzonden Brieven van den Raad der Aziatische Bezitt. en Etablissementen van Januari 1802 tot April 1804." „Aziatische Raad 66".

[2] Zie bl. 262—263.

[3] Zie bl. 268.

deze Raad in staat worde gesteld, zoo spoedig mogelijk en de gelegenheid daar toe zijnde, voorschreve specie naar Indie te kunnen voortzenden.

Heil en Eerbied.
De Raad voornoemd.
W. Kist V[t].
Ter ordonnancie van Denzelven
W. Abeleven
abs: secr.

Hierop volgde onderstaand geheim besluit van het Staatsbewind, l[r] O. O.: [1]

Vrijdag den 28 Meij 1802.

Gedelibereerd zijnde op eene missive van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen van den 25 dezer, is besloten, den Raad voornoemd te authoriseeren, gelijk geschiedt bij dezen, om ten einde de Indische Possessien van eenige gelden te voorzien, te doen munten heele, halve, quart, achtste en sestiende Guldens, ten bedrage te samen van eene somma van Driemaal honderd duizend guldens, en zulks in voege en met die stempel, als bepaald is voor de specie gedestineerd voor de Kaap de Goede Hoop en vermeld [2] bij het Besluit van den 6 dezer N°. 3.

En zal Extract enz.

Ziedaar het tot dusver niet gepubliceerd organiek besluit, met de aanleiding ertoe, betrekkelijk den z.g. Kolonialen gulden. Of en waar dit volle bedrag is aangemunt geworden, kan ik niet zeggen [3]. Het gemunte bereikte Indië in hetzelfde jaar 1803, dat de voor de Kaap bestemde zending van 1 ton te Batavia aankwam: «In den Jare 1802 eene quantiteit heele, halve quart, achtste en zestiende guldensstukken ter preuve naar Batavia

[1] Rijksarchief: „Aziatische Raad 6" houdende, gelijk op den rug van den bundel staat: „Bijlagen tot de resolutie van den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen zedert 4 January, tot 28 Juny 1802 van N°. 1 tot en met 283."

[2] Zie bl. 268.

[3] Volgens de op bl. 365 afgedrukte *Voordracht* zou het te Enkhuizen zijn geschied. Hieraan kan echter twijfel rijzen. Voor de Kaapsche zending was namelijk aan zilver uitgezonden f 97270 (verg. bl. 274); terwijl in een aan mij gerichten brief van den Heer Directeur der Munt d.d. 26 Januari 1914 vermeld wordt, dat „blijkt uit de muntbusopeningen van die dagen dat in de jaren 1801—1803 (niet afzonderlijk voor elk jaar bekend) te Enkhuizen zijn geslagen 122180 guldens, alzoo veel minder dan naar Indië gezonden moest worden. Daarbij wordt niet gerept van 't geen voor de Aziatische Bezittingen is geslagen. Maar de onderstelling lijkt mij niet al te gewaagd, dat het laatste in het eerste is begrepen."

zijnde gezonden", memoreert mede een nota [1]. Daar het besluit voorschrijft gelijkheid aan den Kaapschen gulden en deze tot gehalte moest hebben dat van den Generaliteitsgulden, begrijp ik niet, hetgeen (gelijk wij nader in het *Indisch muntrapport van 1825* zullen lezen) bedoeld wordt met een minderwaardigen Kolonialen gulden, daaromtrent bovendien vermeld staande [2]: wat het bewind in Nederland in 1801 en 1802 heeft bewogen, om den voor Indië bestemden gulden in innerlijke waarde te verminderen, durven wij niet beslissen, zoo als wij ook evenmin gevonden hebben, of en welke bevelen ten aanzien van de gangbare waarde van deze munt door gemeld bewind bij derzelver uitzending aan de Indische regeering zij bedeeld geworden".

Beide bezendingen — straks zullen wij nog van een derde hooren, volgens het *Indisch muntrapport van 1825*, zeker om de verwarring van gedachten nog grooter te maken! — werden tegelijkertijd in de wandeling gebracht, namelijk bij plakkaat van 13 September 1803. Het geschiedde alzoo onder landvoogd Siberg [3]. Ik had gaarne van den inhoud van het Septemberbesluit kennis genomen, niet alleen om mij nader te verzekeren, dat beide uitzendingen daarin werden behandeld; doch ook om mij van de juistheid van den datum te kunnen overtuigen, aangezien in de hieronder volgende Beschouwing van Baud melding

---

[1] Van de *Goldbergverzameling*, in bundel N°. 162.

[2] Zie bl. 364 mijner *Ropijenverhandeling*.

[3] In mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 291, er de aandacht op vestigende, dat met het Kon. besluit d.d. 8 November 1815 N°. 39 (verg. hiervóór bl. 344). de gulden als standpenning voor Indië werd gewettigd, herinnerde ik er aan, dat dit echter in zekeren zin geen nieuwigheid was, waartoe o.a. als bewijs werd aangehaald, dat Daendels een Koloniale gulden in het leven had geroepen. Doordien ik in het jaartal 1803 mijner aanteekeningen erover de 3 voor een 8 aanzag, heb ik mij met dat *Daendels* vergist; 't moet toch zijn Siberg. De fout viel mij te minder op, wijl Daendels met de boekhouding in guldens aan het knoeien is geweest en dit in mijn geheugen leefde. Verg. bl. 296—297 mijner *Ropijenverhandeling*. — „Het is meermalen reeds hierboven gezegd, dat de negocie boeken en alle rekeningen met het moederland tot het jaar 1809, wanneer de Heer Gouv.-Generaal Daendels dit veranderde, in guldens of florijnen van 20 st. gehouden werden.....": uit het *Indisch Muntrapport van 1825* in mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 363. — „De Gouverneur-Generaal Daendels vernietigde, bij besluit van 31 December 1809, de bestaande heilzame bepalingen omtrent het boekhouden.....": op bl. 388 van *Van Zuylen's Muntartikel*. — Dit ter verklaring van het zonderling zeggen in Moquette's *Opmerkingen*, bl. 106, noot 1, betrekkelijk Daendels: „die in Indië voor alles goed schijnt te zijn"!!

wordt gemaakt van een besluit te dien aanzien van 27 September 1803. Nu moet ik mij bepalen met er de aandacht op te vestigen, dat Mr. Van der Chijs alleen op de *Kaapsche* zending de toelichting geeft [1]: «Eerst in September is dit geld te Batavia in circulatie gebracht", terwijl overigens van geen uitzending van Scheepjesguldens wordt vernomen; maar andere gedrukte en geschreven stukken maken melding van dat plakkaat d.d. 13 September 1803 ten aanzien van het in circulatie brengen der *Indische* zending [2]. Over het gebruik, dat op Java werd gemaakt van den Scheepjesgulden en zijn onderdeelen, schreven de Gouverneur-Generaal en Raden aan den Aziatischen Raad d.d. 6 Maart 1804 het volgende:

«Ter onzer sessie van den 4 October 1804 hebben wij conform de schriftelijke propositie van den Heer Directeur Generaal A. H. Wiese goedgevonden de waarde der in verm. jaar van Capo de Goede Hoop aangebragte heele, halve, quart, achtste en sestiende Guldens, tot welker uitgave Zijn E., bij ons besluit van 27 September 1803 verzocht en gequalificeerd is, in volgende voege te bepalen, als:

de heele	guldens	op	30	stuivers
„ halve	„	„	15	„
„ quart	„	„	8	„
„ agtste	„	„	4	„
„ sestiende	„	„	2	„

[1] Zie *Plakkaatboek*, dl. XIII, bl. 618. Verg. hiervóór bl. 273.

[2] Voor de gedrukte stukken, noem ik dl. III (1885), bl. 249 der Realia houdende het „Register op de Generale resolutiën van het kasteel Batavia", waarin wij lezen op het plakkaat van 13 September 1803: „'t Bij missive van heeren Meesters gedagteekende 28 Jan. 1802 aangeschreven zal er in circulatie worden gebragt eene nieuwe zilvere munt bestaande in heele, halve en quart, agtste en zestiende guldens". Onder de niet-gedrukten vermeld ik het *Indisch muntrapport van 1825* waarin men het door mij gespatieerde leest in een noot op de uitzending van den Kolonialen gulden: „Van de zoogenaamde Kaapsche gulden, welke ingevolge de resolutiën van de Heeren Staten-Generaal van den 21 Dec. 1785 en 31 Dec. 1793 voor de Kaap de Goede Hoop in Nederland zijn gemunt geworden was ook eene kleine hoeveelheid te Batavia aangevoerd doch door de Hooge regering vooreerst aangehouden geworden, zijnde dezelve vervolgens in 1803 *gelijktijdig met de nieuwe Ind. guldens* in omloop gebragt. Zie resolutie van 13 Sept. 1803."

N.B. In de aan de Realia ontleende mededeeling, zien wij verwezen naar een missive van 28 Januari 1802. Ik heb naar dat stuk goed gezocht, doch het niet gevonden. Vandaar mijn vermoeden, dat het *Januari* een vergissing is en moet zijn *Mei*, dus het stuk op bl. 367. De uitdrukking „heeren Meesters" is ook vreemd.

ter voorkoming van eenen directen uitvoer, door het meerder gehalte in vergelijk van Spaansche matten en ropijen."

Deze beslissing vindt men afgedrukt in het *Plakkaatboek*, dl. XIII, bl. 693—694. Ten einde de hierna volgende opmerkingen van Baud te begrijpen, breng ik in herinnering, dat de aanhef van het plakkaat aldus luidt:

«Door den heer directeur generaal..... voorgesteld zynde om, — naardien de van de Caap aangebragte en bij publicatie van den $\frac{13}{12}$ April laatstleeden voor 24 stuivers gangbaar verklaarde guldens [1] in vergelyk met de rouleerende Spaansche matten tegen 27 stuivers in waarde komen en daaruit by de uitgaven notoir moet voortvloeyen, dat Chineezen en andere daarvan direct gebruik zullen maken en dezelve opwisselen om van tyd tot tyd uit te voeren en met zoveel voordeel van de hand te zetten, — die guldens geduurende den omloop van nog zo veel credit-papier en de hooge agio op de contanten gelyk te stellen met een ropy of op 30 stuiver Indiasch" — zoo werd besloten, gelijk, naar hier boven medegedeeld, was voorgesteld.

Zichier nu wat Baud, in zijn onbekendheid met het Plakkaat — hetgeen de herinnering ook nogal aardig maakt — schreef blijkens zijn *Beschouwing:*

Verdere bijzonderheden omtrent deze zaak, zijn hier te lande niet bekend, daar, ten gevolge van de toen bestaande omstandigheden geene resolutien noch bijlagen, uit Indië konden worden overgezonden; het moet dus vooreerst in het onzekere blijven op welke gronden, de Directeur Generaal heeft kunnen aantonen, dat een Gulden, met den Generaliteits Gulden gelijk staande, en dus slechts waardig 20 Hollandsche stuivers, in Indië behoorde gangbaar te wezen, ter gelijke waarde met den Ropij, die eene innerlijke waarde had van 23, 24 à 25 st^s. Hollandsch heeft. — Even onverklaarbaar schijnt het, dat de vergelijking met den Spaanschen mat tot dezen verhoogden koers heeft kunnen leiden, daar toch de piaster, intrensiek waard f 2-13-10 Hollandsch, en destijds op Java gangbaar tot 64 stuivers Indisch [2], naar den eenvoudigen regel van drieën, voor den Gulden geene hoogere gangbare waarde in Indië toelaat, dan van ruim 24 stuivers, hetwelk ook ten vollen overeenkomt, met de straks aangehaalde ver-

[1] Deze aanhef kon doen vermeenen, dat het Plakkaat enkel betrekking had op de Kaapsche zending; maar de mogelijkheid is geenszins uitgesloten, dat ook de Indische zending via de Kaap Batavia bereikte. Veronderstel daarentegen het geval, dat de Indische zending destijds nog niet was aangekomen, dan behoefde er niet nader melding van gemaakt te worden.

[2] Verg. *Munten-1786*, bl. 311.

klaring, door de bewindhebberen, in het jaar 1742 gedaan, dat indien zij Guldens en drie Guldens naar Indië zonden, de eerste aldaar 24 st^{s}. Indisch en de laatste 72 st^{s}. Ind. zouden waard zijn.

Indien men zich bij het gemis van de ophelderende stukken, omtrent deze zonderlinge beslissing eenige gissingen mag veroorlooven, dan komt het waarschijnelijk voor dat er andere redenen hebben bestaan om deze Guldens, ter gelijker waarde met den ropij, in omloop te brengen. Derzelver getal was gering, daar de geheele aanmunting slechts drie ton had bedragen; het invoeren van de in Indië geheel nieuwe benaming van *Gulden* was, voor eene zoo kleine som, ondoelmatig; het kwam beter voor, deze Guldens, onder den naam van ropijen in omloop te brengen, en dit eenmaal aldus besloten zijnde, bleef er niets anders over dan aan dezelve ook de gangbare waarde van den ropij (30 St^{s}) toe te kennen.

Deze gissingen ontleenen eenen zekeren graad van waarschijnlijkheid uit de omstandigheid, dat de bewuste *Guldens*, na derzelver eerste invoering niet anders dan *ropijen* genoemd werden, en dat het tarief van munten zeven jaren later (in 1811) algemeen gemaakt, geene melding van *Guldens* maakt, maar slechts van *Ropijen* spreekt [1].

Alvorens mijzelf het woord te geven, vooral ook naar aanleiding van de gissingen in de laatste alinea's dezer aanhaling, moeten wij lezen wat het *Indisch muntrapport van 1825* opmerkt zoowel hierover als over de motieven van den Directeur-Generaal, die leidden tot het opzetten van den Gulden. Ziehier:

De boveng. verklaring van den Heer Directeur Generaal, dat de nieuwe Ind. gulden, in vergelijk van de Spaansche mat tegen 27 St. in waarde kwam, kan met mogelijkheid op geen naauwkeurig onderzoek gegrond zijn geweest, vermits, al ware die gulden in gewigt en gehalte en gevolgelijk in zuiveren inhoud volkomen gelijk geweest aan den Nederl. Generaliteitsgulden van 200 azen fijn, dan nog die munt in vergelijk met de Spaansche mat van 501 en 502 azen fijn, en 64 St. Indisch gangbare waarde, niet hooger had kunnen komen dan ($25\frac{275}{501}$ of $25\frac{250}{502}$) nagenoeg vijf en twintig en een halve Indische stuiver en nog minder kon derhalven de evenredige waarde van den nieuwen Indischen gulden op 27 St. Ind. worden berekend, dewijl dezelve en aan gewigt en aan gehalte, en alzoo aan innerlijke waarde, aanmerkelijk beneden den Generaliteits gulden stond. Wij zeggen beneden den Generaliteits gulden omdat wij vermeenen met zekerheid te mogen stellen, dat de schrijver der Beschouwing zich vergist heeft [2], met op

[1] Zie *Hubbard's uitgave der Proclamations*, dl. I, bl. 5.

[2] In margine van het rapport staat op de door mijn noot aangegeven plaats de potlood-aanteekening: „veronderstellen is geen bewijs". 't Stond er wat slordig geschreven, waarom het werd uitgevlakt en nog eens duidelijk ter neder gesteld.

bladz. 179—180 voor bewezen aan te nemen, dat de onderwerpelijke gulden, alleen ten aanzien van den stempel zoude hebben verschild, van den vroeger voor de circulatie aan de Kaap de Goede Hoop gemunte gulden; van welken laatst gem. door Heeren Raden en Generaal meesteren van de munt in derzelver missive aan het ministerie van Kolonien van den 6 December 1824 gezegd wordt [1], dat die van dezelfde gehalte en in eene volkomene evenredigheid ten aanzien van het gewigt als de voormalige Generaliteits gulden is geordonneerd geweest, terwijl daarentegen de nieuwe Ind. gulden van 1802, volgens de nieuwe Bataviasche Almanak van den jare 1811 slechts c^a. 185 azen fijn bevattende [2], met de Generaliteits gulden van 200 azen fijn, een wezenlijk verschil opleverde.

Evenmin kunnen wij de stelling van den schrijver der Beschouwing beamen (op bladz. 183 en 184 voorkomende) dat de nieuwe Ind. guldens van welke hier de rede is, onder den naam van ropyen in omloop gebragt, en na derzelver 1^e invoer niet anders dan ropyen zouden zijn genoemd geworden, als ook dat het tarief van munten 7 jaren later (in 1811) gemeen gemaakt, geene melding van guldens maakt, maar slechts van ropyen spreekt, in zoo ver de Schrijver namelijk uit dit laatste zoude willen afleiden, dat in het tarief van 1811, de Ind. gulden van 1802, onder de ropyen begrepen zouden zijn geworden, vermits integendeel, het onderscheid tusschen Kaapsche en Indische guldens niet alleen te Batavia zeer wel bekend was, maar ook de laatste afgescheiden van de ropyen in den nieuwen Bataviaschen Almanak van den jare 1811, met vermelding van het gewigt en gehalte worden opgegeven, en het bedoelde tarief van 1811 de verschillende ropyen met name vermeldende, daaronder de Indische guldens niet heeft kunnen verstaan.

Waar is het echter dat de kleine hoeveelheid van die guldens in omloop gebragt, en welke in de beschouwing op blz. 183 op f 300000 wordt opgegeven, geen aanmerkelijken hinder aan de circulatie heeft toegebragt en dat die munt onder de ropyen in de wandeling is gebleven, even als zulks in 1817 ten aanzien van den Generaliteits gulden is ondervonden zoo lang deze munt niet in groote sommen door part. aangevoerd zijnde, eenen wezenlijken invloed op den algemeenen geldsomloop heeft moeten erlangen. En waarschijnlijk is het ook dat de Inlander in de binnenlanden van Java, den gulden van 1802 indien dezelve zoo ver mogt zijn doorgedrongen met den algemeenen naam van ropia zal hebben bestempeld, gelijk hij later die benaming aan den Generaliteits gulden heeft gegeven, en denzelven van de ropy door

---

[1] Zie bl. 272.

[2] Hier staat in het rapport een noot over den Kaapschen gulden, waarvan ik den inhoud op bl. 369, noot 2 teruggaf.

de bijvoeging van het woord *Poetrie* (in het maleisch *Princes* beteekenende), daarbij op den beeldenaar doelende, heeft onderscheiden.

Het door mij uit Baud's Beschouwing en uit het *Indisch muntrapport van 1825* getrokken verdient o. a. de aandacht wegens het volgende.

De bestrijding in het algemeen door dit laatste van de opmerkingen in het eerste stuk had weliswaar in gemoede, naar beste weten plaats; maar gevoelens van sym- of antipathie kunnen er toch, zonder dat men er zichzelf van bewust is, invloed op uitgeoefend hebben. Destijds bestond er, gelijk in mijn *Ropijenverhandeling* gememoreerd [1], een groote weerzin te Batavia tegen het ministerie van Koloniën: wat van het Ministerie kwam, werd soms op de meest irrationeele wijze door de Indische regeering veroordeeld [2]. Het feit, dat in zoo'n breed opgezet stuk als het *Indisch muntrapport* met geen enkel waardeerend woord van de *Beschouwing* wordt melding gemaakt, doch slechts, waar het kan, critiek erop wordt uitgeoefend, niettegenstaande het stuk van Baud door helderheid van voorstelling en compactheid van zeggen zich buitengewoon gunstig onderscheidt van de breedsprakigheid en het in herhaling vallen van het Indisch rapport, is recht teekenend. Beweringen als wij in dit rapport lezen, omdat *wij vermeenen met zekerheid te mogen stellen*, naar wij op bl. 371 noot 2 lezen, werden gewraakt, en terecht op het Ministerie met 'n *veronderstellen is geen bewijs*. Een bewijs zou geweest zijn, als het rapport had overgelegd geldstukken als daar bedoeld; doch niettegenstaande de Minister toezending van geldstukken voor essaieering uitdrukkelijk verlangd had, maakte de Indische regeering zich aan het ergerlijk verzuim schuldig daaraan *niet* te voldoen [3]. Op dezen grond voel ik meer voor de opvatting van Baud dan voor de bestrijding ervan betrekkelijk de vermenging van den gulden van 1802 met de ropij en onder den invloed daarvan stelde ik in mijn *Ropijenverhandeling* de noten 2 op bl. 307 en 312, waarin ik als het ware die beide geldstukken vereenzelvig [4]. Ik had hier een toelichting moeten

---

[1] Op bl. 282.

[2] Men leze mijn *Eloutverhandeling*.

[3] Zie bl. 331 mijner *Ropijenverhandeling*.

[4] Wellicht deed dit den heer Moquette op bl. 106 zijner *Opmerkingen* van den Kaapschen gulden schrijven, dat het „schijnt", alsof het *Indisch muntrapport van 1825* vermoedde „dat men in Nederland dien voor een ropij heeft aangezien". Dit is echter niet het geval, het blijkt althans niet; maar, naar

geven, hoe ik aan aan zulk een inderdaad oneigenlijke combinatie kwam; maar ik heb destijds immer over den gulden van 1802 enkel bijkomend geschreven, zoomede in de overtuiging, dat men op de hoogte der geschiedenis van den Scheepjes- of Kolonialen gulden was, die men m. i. te exclusief Kaapschen gulden noemt [1].

Wat ik nu overigens denken moet van de beweerde minderwaardigheid van den Indischen gulden, waarop ik mede op grond van het Indisch rapport wees in mijn Ropijenverhandeling — ik weet het werkelijk niet meer. Waar het *Indisch rapport* schrijft [2]: «Deze gulden met deszelfs onderdeelen, heeft nogtans steeds blijven circuleeren, en is nog op het oogenblik in omloop en geen wonder, vermits dezelve de minst waardige van alle de zilveren muntspeciën is, die daarmede in aanraking kunnen komen en dus zeer zeker de laatste zal zijn, die aan den omloop zal worden onttrokken." — daar kan men toch niet aannemen, dat dit onjuist is, voor zoover er geschreven staat *op het oogenblik*. Hetzelfde *rapport* ging nog verder, beweerde namelijk, dat die minderwaardigheid in 1816 ten volle ook aan de autoriteiten *bekend* was, doch hierop werd op het Ministerie wederleggend aangeteekend [3]: «hoe bewijst gij dit? Men beweert hier stellig het tegendeel."

Er is nog iets in het *Indisch muntrapport van 1825*, dat de aandacht verdient. Na de aankomst te Batavia in 1803 van den Scheepjesgulden te hebben gememoreerd, lezen wij er: «Uit een resolutie van den 13 Septb. van hetzelfde jaar blijkt, dat reeds vroeger bij de Indische regering waren ontvangen, doch aangehouden geworden, een andere soort guldens, namelijk geslagen op het gewoon merk der Compagnie, zoo als hetzelve be-

wij lazen, opperde Baud's Beschouwing de meening, dat in de jaren vóór het Herstel, de ropij en de gulden vereenzelvigd zijn, terwijl het vermeld rapport dit tegenspreekt.

[1] In mijn *Ropijenverhandeling* sprak ik van den Indischen gulden van 1803, naar aanleiding waarvan de heer Moquette op bl. 106 der *Opmerkingen* spatieerend memoreerde: „dat een 'Ind. gulden' van 1803 *niet bestaat*, want alle Kaapsche guldens dragen (evenals de onderdeelen er van) 't jaartal 1802". In het gestelde verband had ik inderdaad beter gedaan mij anders uit te drukken; doch in het algemeen genomen, kan ik het niet irrationeel achten, dat men spreekt van het jaar, *waarin een geldstuk koers erlangt*, te meer *daar men zoo veelvuldig onjuiste stempeljaren op de munten heeft gesteld.* Welke onderscheidende waarde b.v. kan het hebben om te spreken van een duit van 1816, die gemunt kan zijn in 1820? Verg. bl. 345.

[2] Zie bl. 307 van mijn *Ropijen-artikel*, noot 2, na het deelteeken.

[3] Zie bl. 312 van het *Ropijen artikel*, noot 2, na „Zie bijl. I".

paald was, bij resolutie van den 31 Dec. 1793 [1], en dat deze guldens nu met de nieuwe gelijktijdig in circulatie zijn gebragt geworden."

Alzoo zouden er volgens deze voorstellen twee soorten guldens in Indië koers hebben gekregen in 1803: die gemerkt volgens de hiervoren vermelde resolutie van 1793 [2] én de Scheepjesguldens; terwijl dit zou *blijken* uit de resolutie van 13 September 1803. Begrijpen doe ik het niet. Ik heb reeds opgemerkt [3], dat deze resolutie niet in het Plakkaatboek werd opgenomen, zoodat de inhoud overigens onbekend bleef. Zou het Indisch rapport zich vergissen met dat «blijken", dan ware dit toch een sterk stuk. Twee redenen heb ik om dit nochtans te opperen: 1e. Geen enkel, voor zoover mij bekend, muntwerk, maakt van eenig andere guldenstype uit het jaar 1803 melding dan van den Scheepjesgulden; 2e. Vind ik het al eenigszins vreemd, dat Mr. Van der Chijs deze resolutie niet in het Plakkaatboek opnam, waar die, voor zoover dit middellijk aan den dag treedt, over twee zendingen handelt — de toevallige van 1 ton en de expresse van 3 ton — het is haast niet aan te nemen, dat de bewerker van het Plakkaatboek de resolutie als van minder belang zou ter zijde gelegd hebben, zoo er guldens waren ingevoerd van verschillende typen. Intusschen blijft de mogelijkheid niet uitgesloten, dat Mr. Van der Chijs de resolutie zelf — door welke omstandigheid dan ook — niet in handen kreeg en dat zijn door mij gememoreerde toelichting [4] over het in koers brengen van den gulden in September 1803 berust heeft op een middellijke aanwijzing.

Hiermede heb ik het onderwerp betrekkelijk den Scheepjesgulden afgehandeld. Men ziet er uit, dat de hiervoren vermelde [5] mededeeling van den heer Moquette: «Dat die gulden slechts toevallig op Java verzeild raakte, en bij gebrek aan beter in omloop gebracht werd, wist men niet meer", zoomaar niet kan aangenomen worden. Die gulden heeft inderdaad een, zij het dan ook kleine, Indische geschiedenis, zoodat zij mede, bij herziening van de Indische Encyclopaedie, daar een bescheiden plaats verdient, althans niet ongenoemd behoort te blijven, gelijk in de tegenwoordige uitgave plaats had.

[1] Zie bl. 261—262.
[2] Zie bl. 261.
[3] Op bl. 273.
[4] Op bl. 273.
[5] Zie bl. 234.

XIV.

Het in 1814 geregelde „Uitzet" der Commissie-Generaal, wat het zilver betreft.

Hiervoren [1] deelde ik mede, dat en waarom de Gulden in Indië nooit recht ingang had gevonden onder het Nederlandsch gezag voorafgaande aan het Tusschenbestuur. Met het Herstel voerde men opnieuw dit muntstuk in, het nu zelfs tot «standpenning" verklarende. En wederom bleek er geen zegen op te rusten. Schuld hieraan had in de eerste plaats de departementschef Johan Goldberg, onderschattend door zijn collega van Buitenlandsche Zaken Jantje Goldberg geheeten [2]. Het publiek, dat met hem te handelen had, mocht hem niet wegens zijn naar het oordeel der belanghebbenden enge opvattingen, naar wij lazen [3]. Kan men hierover in gevoelen verschillen, waar het plichtmatig is om 's Lands belang binnen rationeele grenzen tegenover particuliere belangen te handhaven, geen verschil van meening is over het verkeerde zijner begrippen mogelijk, waar hij beoordeeld moet worden als de wetgever van het Indische muntwezen. Daarvoor is zijn mede door zuinigheid gegeven inzicht over den Indischen gulden van $166\frac{2}{3}$ azijn fijn, die naar de van hem uitgaande instructieve voorschriften aan C. C. G. G. moest uitgegeven worden als een van 200 azen fijn te teekenend [4].

---

[1] Op bl. 362—364.

[2] *Falck's Gedenkschriften*, bl. 157. 't Is van mij wel te verklaren, dat ik die onderschatting deel; echter mag niet voorbijgezien worden, dat Goldberg vele jaren aanzienlijke betrekkingen heeft bekleed, hetgeen toch wel eenige aanwijzing is om de middelmatigheid niet al te laag te stellen. Ook noemde de Fransche gezant Noël uit het einde der 18e eeuw hem: „un patriote chaud, actif, éclairé, d'un coeur pur et dont les intentions sont droites". Op bl. 72 dl. III van *De Gids* van 1913 der „Enquête in 1800" van Dr. Leonie van Nierop.

[3] Op bl. 312. Verg. Goldberg's verklaring aan Falck, betrekkelijk het gemis aan inkomsten voor C. C. G. G.: zich niet zeer verlegen makende „over hun klagten in dezen, want zij hebben evenwel geleefd en als zij waarlijk gebrek hadden, zouden zij wel middel gevonden hebben zich te redden. Nu hebben zij wat opgelegd en dat bewijst dat 't een goed land is en dat hun tractementen beter bereekend zijn dan die in Europa, waar men zich toch ook wel dood kan werken". Bl. 417 van mijn *Teruggave.*

[4] Zie over deze instructie mijn *Ropijenverhandeling* op bl. 280, en in verband daarmede Goldberg's rapport aan den Koning d.d. 6 November 1815 (waaruit het in den tekst vermelde Besluit voortvloeide) in bijl. 1 met het denkbeeld

Uit dien hoofde gewaag ik van een minwaardigen gulden, dat op zichzelf beschouwd natuurlijk geen zin zou hebben: het ten deze door hem uitgelokt Kon. besluit was van 8 November 1815, het jaar, dat de hoogleeraar Van Swinden rapporteerde over een moederlandsche regeling van het muntwezen, dat de Muntwet van 1816 ten gevolge had [1]. Maar wat beteekenden de ernstige overwegingen van den Leidschen professor tegenover Goldberg's eenvoudige regelen van 1816, gelijk hijzelf in kinderlijken eenvoud zijn instructieve voorschriften noemde!

Aanvankelijk bestond de bedoeling, dat de gulden voor Indië, gelijk het kopergeld, aan 's Lands munt te Utrecht zou worden gemaakt [2]. Daar eerst de Muntwet van September 1816 het nieuwe Nederlandsche muntstelsel vestigde en er dientengevolge vóór dien tijd geen Nederlandsch-zilvergeld werd vervaardigd, scheen het oogenblik voor koloniale aanmunting te gunstiger, omdat men met het Herstel een aantal van in haar soort voortreffelijke persen opgeborgen aantrof, niettegenstaande zij bij een proces-verbaal van 1813 vernietigd waren verklaard [3]! Maar die persen werden ten spoedigste aan het werk gezet voor het slaan van gouden dukaten, ingevolge een Souverein besluit van 19 Januari 1814, Ned. Stbl. N°. 16, houdende, dat bedoelde negotie-penningen bij voortduring zouden gemunt worden naar instructiën van 1606, 1659 en 1699 zonder eenige verandering in den beeldenaar [4]. Commissaris-Generaal Canneman schreef

op bl. 349: „dat voor de nieuwe Javasche gulden, een gehalte behoord te worden bepaald, waar door dezelve, met conservatie van zijn volle gewigt van 6 engels $27\frac{23}{80}$ azen, op het eiland Java eene waarde representeerd van 20 stuivers hollandsch en in de daad geen meerdere intrinsieke waarde bezit dan 16¾ stuivers Hollandsch". Een en ander liggen op het Rijksarchief in denzelfden bundel N°. 824, waarin zich bevindt het op bl. 306 vermeld rapport d.d. 4 November 1815, handelende over de verantwoording van het crediet ad f 1.860.000.

[1] Het Kon. besluit van 8 November 1815 reeds vermeld op bl. 368, noot 1. Over de muntwet van 1816, zie o.a. noot 2 op bl. 268 en *Schimmel*, bl. 75 v.v.; de wet zelf in bijl. B., bl. 264.

[2] Verg. bl. 310.

[3] Zie bl. 16—17 van *Besier-Catalogus* en bl. 2 van *Besier-1887*.

[4] *Schimmel*, bl. 76. In mijn *Teruggave*, bl. 237, heb ik deze dukatengeschiedenis in verband gebracht met de Nederlandsche muntwet van 28 September 1816, waarbij het gouden tienguldenstuk te hoog getarifieerd werd in verhouding tot den zilveren gulden. Ik vermoed echter, dat dit geen nieuwigheid was en dat uit dien hoofde het daar geschetste voordeel voor den Muntmeester reeds te voren bestond.

hierover aan onzen Poelman[1]: «'s Konings beeltenis zal dus alleen op de standpenningen en niet op de negotiemunt komen. Gij ziet daaruit mijn vriend hoe verlicht Willem I denkt en handelt; al wat geëclaireerd denkt zal dit besluit als een nieuwe preuve van bescherming van den handel toejuichen. Welk een contrast met den dwazen Louis, die tegen alle remonstrantiën aan zijne tronie op deze Commerciemunt wilde doen plaatsen en voor wien le petit individu harnaché eene onaangename herinnering aan 's volks vorige vrijheid was[2]." En Poelman even geestdriftig d.d. 17 Januari 1814 aan Canneman: «Onbeschrijflijk is het genoegen, dat de decisie van Z. K. H. omtrent de negotiepenningen op de munt alhier heeft verspreid, en daarmede is dan ook de algemeene wensch der speciehandelaars in de Commercie voldaan." Muntmeester Sarvaas was nu ook recht in zijn knollentuin, als men dat mag zeggen van den ijver om gouden dukaten te slaan. Het Russische gouvernement evenzeer te Utrecht munten latende slaan, voornamelijk ten behoeve zijner troepen, zoo werden in 1814 2930270 stuks afgeleverd. Toen sneefde Sarvaas[3], opgevolgd door zijn weduwe en haar schoonzoon Van Sorgen als «provisioneele geauthoriseerden"[4], totdat in het jaar 1815 als muntmeester werd aangesteld de heer Suermondt[5]; dat jaar werden geslagen 1296890 stuks dukaten. Suermondt bracht een klaverblaadje in het randschrift, om ze te onderscheiden van die geslagen door weduwe Sarvaas.[6] Sarvaas had er dus in 1814 wel achter gezeten; in September van dat jaar waren dan ook de goudzendingen aan de Utrechtsche munt zóó overstelpend, dat de Muntmeester het raadzaam achtte om de voornaamste handelshuizen te verzoeken, binnen 4 weken niets meer te zenden, omdat er anders uit het lange gedwongen

[1] Zie bl. 309.

[2] Met *le petit individu harnaché* wordt bedoeld de geharnaste man der oude Nederlandsche dukaten, het eerst voorgeschreven bij plakkaat van Leycester d.d. 4 Augustus 1586. De eerste muntslag hiervan had in de Dordrechtsche Munt plaats in 1587. Zie noot 2, bl. 12 van *Besier-1887*. — „Koning Lodewijk was er op gesteld, dat ook de gouden en zilveren dukaten in zijne beeltenis en in het Rijks wapen het kenmerk zouden dragen van koninklijke muntspecien te zijn." *Besier-Catalogus*, bl. 6—7.

[3] In mijn *Teruggave*, bl. 238, schreef ik over hem: „Deze belangzuchtige trad hetzelfde jaar 1815 af." Dus van het tooneel der wereld! Bovendien had het reeds plaats gehad in 1814.

[4] Zie bl. 310.

[5] Over Suermondt, zie ook bl. 347.

[6] Al de medegedeelde bijzonderheden ontleend aan *Besier-1887*, bl. 4—5.

wachten licht onaangenaamheden konden voortvloeien [1]. Te midden van dien ijver voor het munten van goudgeld, kwam Goldberg Sarvaas storen met het verzoek Indische guldens te munten, maar deze Muntmeester, «die», naar Goldberg's beschrijving [2], «sedert vele jaren al zijn heil in het munten van goud had gezocht, en die zijne ruïne onvermijdelijk rekende, wanneer hij genoodzaakt werd, door het munten van zilver, den afval, waarin zijne gansche winst was opgesloten", bedankte hem feestelijk om alzoo het goud «met een ander, en voor het zuiver afscheiden van goud nadeelig metaal te vervangen".

Nog een teleurstelling ondervond Goldberg met bekwame stempelsnijders; want, hetzij hij het zilvergeld in Nederland zou doen munten — wat mislukte — hetzij hij in Indië zilvergeld wenschte te laten maken, — waartoe hij ten slotte kwam — over stempelsnijders moest hij kunnen beschikken.

De voorziening in deze behoefte bleek niet gemakkelijk. Tot 1807 was de stempel der Nederlandsche geldspeciën in figuren, wijze van bewerking, belooning der stempelsnijders enz. als vóór 'n halve eeuw en langer. De stempels waren ruwe, onregelmatige stukken ijzer, van boven alleen met een weinig staal opgelegd. Het hoogste traktement van een stempelsnijder bedroeg f 900 's jaars, te weinig om goed werk te verwachten. Onder koning Lodewijk Napoleon kwam hierin verbetering. Een graveur George uit Parijs organiseerde het stempelwerk in de Utrechtsche munt. Daar Mijnheer vorderde een jaarlijksch traktement van f 8000 en f 20 voor ieder paar dienststempels, hetgeen op f 25000 á f 30000 mocht berekend worden, voorts f 6000 jaarlijks voor twee hulpgraveurs, stelde men hem slechts tijdelijk aan, zoodat hij 10 maanden werkzaam bleef; het stempelwerk had ongeveer f 30000 gekost. George had gedeclareerd f 37034; hij werd echter betaald met 2000 Louis d'or. Na zijn vertrek bracht men de onkosten en belooning van het werk der stempelsnijders zooveel mogelijk tot een vasten voet terug; van 1809 tot 1811 werd daaraan f 5000 à f 6000 besteed. Onder de Fransche regeering ontving de Utrechtsche munt al het noodige uit Parijs, terwijl het oude Nederlandsche stempelwerk werd vernietigd [3]. De Utrechtsche stempelsnijders Van der Kellen

[1] *Schimmel*, bl. 76, noot 2.

[2] Zie bl. 238 van zijn *Teruggave*.

[3] Verg. bl. 389.

en Van der Monde kregen destijds hun ontslag. Met lof verdienende bereidwilligheid en belangeloosheid lieten zij zich in 1813 vinden om tegen dezelfde bescheiden belooning van het jaar 1811 hun werk weder op te vatten, ofschoon beseffende, dat de verbreking van al het oude stempelwerk hun arbeid aanmerkelijk verzwaarde. Dientengevolge was men toen in staat om, onder inachtneming van spaarzaamheid in de geheele regeling van de stempelfabricage voor ongeveer f 7000 te verkrijgen wat naar 't voorbeeld van George een eisch van f 22000 had kunnen zijn. [1]

De eerste stempels voor de gouden dukaten waren gesneden door den graveur Lageman te Amsterdam, welke daarvoor f 700 genoot. Met de beeldzijde was men echter niet gelukkig: bij het stooten der poinçoenen uit de matrijs zonk de stempel [2]. Daarop beproefde het, met gebruikmaking van Lageman's werk, onze graveur D. van der Kellen, die na een teleurstelling, slaagde. «Ik kan U met groot genoegen melden", werd door den essaieur Vaerst aan den Inspecteur Poelman d.d. 9 April 1814 geschreven, [3] «dat heede morgen de matris of moerstempel met het trekken van de poinçoen in volmaakte orde is gebleven, dus dat de Graveurs zeggen dat nu alle zwarigheid uit den weg geruimd is; de vreugd en felicitatie was zoo groot op de munt gelijk als daar de Cozakken in Utrecht inrukten. Zoo nu de poinçoenstempel niet breekt in 't harden, kunnen morgen de stempels gestooten worden, en zoo die mogt springen dan maandag, doch de hoofdzaak is dat de moerstempel is goed gebleven en de pijnbank heeft doorstaan." Ik heb steeds vermeend, dat Goldberg al die muntzaken veel te licht opnam. «De Departementschef toonde wèl, dat hij niet klaar inzag, wat het organiseeren van een Munt beteekende", schreef ik, naar aanleiding juist van het stempelwerk [4]. Verrassend voor mij, dat ik nu bij den Schrijver van deze interesseerende bijzonderheden lees [5]: «Dit moge strekken tot illustratie van de te weinig gekende bezwaren, waarmede de stempelfabrikatie te worstelen heeft, en die den daarvoor verrichten arbeid en de kosten merkelijk verhoogen."

---

[1] Al de bijzonderheden ontleend aan *Besier-1887*, bl. 8—9.

[2] Zie over de beteekenissen van matrijs, poinçoenen en dienststempels o.a. noot 2, bl. 311 mijner *Ropijenverhandeling*.

[3] Zie noot 3, bl. 5 van *Besier-1887*.

[4] Zie bl. 311 mijner *Ropijenverhandeling*.

[5] In de noot 3, bl. 5 van *Besier-1887*.

Elders deelde ik mede, dat door Goldberg als stempelsnijder voor Indië was aangesteld een zeker heer Schouberg [1]; deze zag zich echter verplicht wegens ziekte van de reis naar Java af te zien. «Ondanks alle moeite en uitnoodiging in de publieke papieren", gelijk Goldberg naar Batavia d.d. 14 Mei 1816 berichtte, had zich geen ander candidaat opgedaan [2]. Vandaar, dat door hem gezocht was een persoon om de stempels in Holland te vervaardigen, ten einde ze tot noodig gebruik naar Indië te zenden. Den 2n Maart 1816 schreef commissaris Vollenhoven te Amsterdam hierover aan den Departementschef: «Ik had eindelijk een man gevonden in staat om een stempel voor de Javaansche Gulden te vervaardigen, en dat wel de medailleur Lageman, die ook meent hij de eenigste in ons Land is hiertoe bekwaam; dan de man is een geruyme tijd zoo ongesteld geweest, dat hij niet heeft kunnen werken en meent dat dit nog wel een maand kan aanloopen, al beetert hij van heeden af; ik heb dus maar best geoordeeld volgens U. E. verlangen de teekening terug te zenden, zoo als ik ben doende bij dezen." Of hij dezelfde man was, die wij van de Utrechtsche munt kennen, weet ik niet, doch 't is wel te denken [3]. Eindelijk werd bij besluit d.d. 20 Maart 1816 N°. 25 door Goldberg goedgevonden, dat een stempelsnijder H. A. de Mijer in den tijd van één maand een guldensstempel zou graveeren tegen f 200 of daaromtrent. Het Departement betaalde ten slotte, gelijk ik het in de stukken aantref [4]: «voor het maken van 13 poinçons voor de stempel der Javasche Guldens" f 130 en «Completeren van dezelve" f 40. Zoo dan had hij, luidde het in Goldberg's instructieve voorschriften [5] «een volkomen moerstempel doen vervaardigen en de poinçoenen er bijgevoegd, ten einde op dezen stempel in Brusselsche of andere daartoe geschikte aarde volkomen afdrukken gemaakt en vervolgens de dienststempels

[1] Uit Goldberg's brief in mijn *Teruggave*, bl. 287, zou men opmaken, dat Schouberg een aan de Utrechtsche munt benoemden stempelsnijder was. Dit is echter niet in overeenstemming met de daar bekende feiten; het blijkt ten overvloede ook uit Goldberg's brief op bl. 351 van zijn *Ropijenverhandeling*, dat die Schouberg een voor Indië benoemd ambtenaar was.

[2] Zie bl. bl. 352 van mijn *Ropijenverhandeling*.

[3] Verg. bl. 380.

[4] In een bijl. B. der instructieve muntvoorschriften te vinden op het Rijksarchief.

[5] Bl. 352 mijner *Ropijenverhandeling*.

gegoten kunnen worden, waardoor de Moerstempel dan leggen blijven kan; de verzending is geschied per kapit. Melms, voerende het schip Java." En elders in hetzelfde stuk [1], waar hij den wensch te kennen geeft, dat uit de door C. C. G. G. aangebrachte Generaliteitsguldens zoo spoedig mogelijk Indische guldens zouden worden vervaardigd: «de poinçoenen tot dezelve heb ik medegegeven: een bekwaam stempelsnijder kan met dezelve en overigens door behulp der teekening gemakkelijk den moerstempel formeren en van dat oogenblik de dienststempels spoedig gereed en het werk aan den gang zijn". Ja wel gemakkelijk en bekwame stempelsnijders in Indië voor het oprapen!

Goldberg heeft het, naar wij lazen, zeer verdroten, dat 's Lands muntinrichting te Utrecht zich onmachtig verklaarde, om de Indische guldens van 166⅔ azen te leveren. Nochtans moet men dit in zoover als een geluk beschouwen, dat daardoor Indië's Herstel voor het schandaal werd bewaard, dat men het zou inwijden met een poging van Regeeringswege om valsch geld aan de markt te brengen [2]. Hoezeer Goldberg van dit opzet is vervuld geweest, blijkt op treffende, maar ook daardoor op hinderlijke wijze, uit een correspondentie van hem met den hiervoren vermelden essaieur-generaal te Utrecht Poelman [3]. Bij een missive d.d. 4 Juni 1815 vroeg hem de Departementschef niet alleen inlichting over gewicht en gehalte van den bedoelden standpenning, doch ook of men niet dien gulden kon samenstellen in gewicht en grootte gelijk aan den Gene-

[1] Bl. 311 mijner *Ropijenverhandeling.*

[2] Nadat ik dit geschreven had, trok onderstaande noot in het *Indisch Muntrapport van 1825* mijn aandacht wegens de overeenstemming: „Men mag het dus als een geluk voor de Eer der Nederlandsche trouw beschouwen, dat men in 1815/16 in Nederland, die moeijelijkheden tot het munten" ondervonden had, „vermits het Gouvernement den schijn op zich zoude hebben geladen, van door de bedektelijke invoering eener valsche munt, opzettelijk bedrog te willen plegen." — In een andere noot van hetzelfde rapport wordt het ongeloofelijke der Goldberg-instructie als volgt gememoreerd: „De Javasche of Indische gulden moest het gewigt hebben van 6 Engelen $27\frac{81}{89}$ azen, en het gehalte van 9 penningen 2¼ grein of aan zuiveren inhoud bevatten $166\frac{2389}{11821}$ azen fijn zilver. In evenredigheid van den Nederlandschen generaliteits gulden van 200 azen fijn en 20 st. Nederlandsch Courant, was derhalven de wezenlijke waarde van den Javaschen gulden ruim 16¾ Ned. of 20¾ Ind. St.; dezelve moest niettemin voor 20 St. Ned. Cour. of 100 kopere duiten, dan wel 25 Ind. St in Ned.-Indië in omloop worden gebragt."

[3] Op bl. 309.

raliteitsgulden van 200 azen, maar dan van zulk een alliage, *dat men op den essai met geen mogelijkheid zou kunnen ontdekken, dat het stuk slechts 166⅔ azen inhield!* Het is inderdaad ongeloofelijk, doch niettemin volkomen waar. Ziehier hoe Poelman bij schrijven d.d. 10 Juni 1815 antwoordt, nadat hij eerst de verlangde cijfers heeft gegeven, die men terugvindt in het vermelde Kon. besluit van 8 November 1815:

«Zonder beoordeeling, of, in hoeverre het raadzaam zij, zoodanige vermindering in eene Nederlandsche geacrediteerde Geldspecie in de praktijk te brengen, zal het mij veel eer zijn, zoo ik in de oplossing der gedane vragen aan Uw HoogEdele Gestrenge verlangen eenigszints moge hebben voldaan.

«Om het zilver met andere metalen zoodanig te vermengen, dat de ware gehalte van het zilver, door middel van een welbehandeld essay niet zoude zijn te ontdekken, is eene alliage welke mij volstrekt onbekend is, en die volgens informatie van den ouden Essayeur aan deze Munt, ook waarschijnlijk niet bestaat" [1].

In dat zelfde jaar schreef de hoogleeraar Van Swinden, naar aanleiding eener weigering van de Staten-Generaal in 1749 om den Dukaat een zeer geringe verzwakking te doen ondergaan, ten einde de onkosten voor het kartelen dezer munten te kunnen goedmaken [2]:

«De Staten deden dit met te meer reden, dat het niet mogelijk is eenige verzwakking, *zelfs in het geheim*, in de munten daar te stellen zonder dat zij ras bekend worde.

1e. De goede trouw der Souvereinen brengt mede, dat de gehalte en het gewicht der munten door publieke wetten alomme bekend zijn;

en 2e. al zoude men de wetten laten zooals zij zijn en de verzwakking met een stille trom, gelijk men zegt, willen daarstellen, zoude de zaak ras bekend worden, daar alle de specie-

---

[1] De correspondentie in den bundel N°. 162 van de *Goldbergverzameling*. De dwalingen in deze van den heer Goldberg treffen te meer, omdat in denzelfden bundel ligt een afschrift der zoo hoogst verstandige beschouwingen van Van Imhoff „Van den cours der geldspeciën" tegen het eenzijdig verhoogen van een munt, omdat het zilver 20 tot 23 pCt. meer waarde heeft dan in Europa: verg. bl. 486 der *Imhoff's Consideratiën*.

[2] *Schimmel*, bl. 31—32. Zie ook aldaar noot 4 op bl. 32 het oordeel van het Muntbestuur van 1759 „dat het de uiterste laagheid zou bewijzen" tot dergelijke vervalschingen over te gaan!

handelaars er belang bij hebben om de munten te kennen en derzelver onderzoek ook gewoonlijk in andere landen geschiedt" [1].

Nu de werkzaamheden der Utrechtsche munt bleken te beletten het aanmaken van den minderwaardigen gulden in Nederland, zou het, naar Goldberg's instructieve voorschriften, moeten geschieden in Indië, waartoe de Departementschef aan C. C. G. G. de grondstof medegaf. Met het opkoopen ervan werd te Amsterdam belast de makelaar W. C. Tack. In de eerste plaats waren er voor aangewezen zilverbaren. De inkoopen geschiedden zooveel doenlijk in het gehein, uit vreeze, dat de prijzen anders zouden opgedreven worden. Behulpzaam in deze aangelegenheid toonde zich een te Rotterdam wonend vriend van Goldberg, de heer Johannes Ketelaar [2]. «Heden morgen", schreef deze d.d. 17 Februari 1815, «heb ik van mijn zilversmit nadere renseignementen op het zilver bekomen. Volgens hem, is het vooralsnog zeer stil in dat artikel en hoe slim de Joodjes ook zijn, ver-

[1] Willem van Hogendorp in den op bl. 361. vermelden brief van 15 Februari 1826 zijn vader inlichting gevende over de Muntverordening der C. C. G. G. van 1817 schreef, blijkens bl. 105 der „Bescheiden": „Geen muntwerkplaats vindende om geld te slaan, hebben zij niet het gehalte van den gulden verminderd, maar zijñ nominale waarde verhoogd, en zijn daarmede naar eene uitdrukking van den Heer Engelhard in een memorie den Koning aangeboden, opgetreden als valsche munters, ofschoon te goeder trouw." Engelhard zou zich dan toch niet juist hebben uitgedrukt. De Muntverordening bepalende, dat een gulden van 200 azen fijn zilver niet in rekening moest worden gebracht voor 20 Nederlandsche stuivers, gelijk behoorde, maar voor 25, beging daarmede wel een verkeerdheid en zette ook de schuldeischers aldus af; maar valsche munt werd die gulden daardoor niet. Goldberg daarentegen dacht aan een gulden, die uiterlijk moest doen gelooven, dat er 200 azen in zaten, terwijl die feitelijk slechts zou bevatten 166 azen en wel zóó, dat men het bedrog niet kon merken! — Het zij echter mede aangeteekend, dat Engelhard zich eenigszins anders heeft uitgedrukt, dan Van Hogendorp schreef. De bedoelde memorie vindt men als bijl. IV mijner *Eloutverhandeling* verg. hiervóór bl. 240 ad Baud's *Beschouwing*. Blijkens bl. 404 schreef hij: „Het herstelde Nederlandsche Gouvernement, door het boven aangehaald verkeerd begrip misleid, heeft ter goeder trouw eene valsche munteenheid aangenomen, heeft bepaald dat de Generaliteitsgulden van 20 stuivers op Java 24 zoude doen of 30 Indische stuivers — dezelfde guldens zijn dus waard 20 en 24 Nederlandsche stuivers, dat is te zeggen 20 volkomen is gelijk aan 24, dat overal en dus ook te Batavia eene volstrekte onwaarheid is." Inderdaad werd wel aldus een *valsche* eenheid aangenomen; maar daardoor werd de gulden zelf nog geen valsche munt. Ook is de aanhef van Van Hogendorp's mededeeling niet geheel juist, gelijk ik hierna zal aanwijzen.

[2] De correspondentie in bundel N°. 162 der *Goldbergverzameling*.

moeden zij geene opkopen ter wereld; maar eenmaal daar de hoogte van krijgende, is de rijzing gewis." En d.d. 6 Maart 1815 Goldberg aan Ketelaar: «Ik hoop nu dat deeze operatie gelukken zal, en eenigzints geheim zal kunnen geschieden, want anders is mijne verdere aankoop te Amsterdam, die, hoezeer langzaam, echter nog voort gaat, geheel bedorven." Het ging met den opkoop zoo langzaam, omdat het baarzilver buitengewoon schaarsch bleek te zijn.[1] Den 11n Maart 1815 meldde Ketelaar: «dat het zilver schaarscher geworden zijnde, men volstrekt tot geen mindere prijs, als reeds opgegeven, kan leveren". En verder: «ook begin ik duidelijk te merken, dat inderdaad het zilver schaarscher is geworden, want de man, die over eenige weeken nog van eenige tonnen sprak, stoot nu zijn hoofd te Amsterdam, alwaar hij ten dier tijd zeeker meende te zijn van aanzienlijke partijen, maar geheel onkundig gehouden zijnde van UEd. inkopen aldaar, klaagt hij nu over schaarste en is vooral buiten staat om tot die prijs te leveren, die UEd. zoude verkiezen te besteeden. 't Komt mij dus voor, veiliger te zijn, alléén te Amsterdam te blijven werken, ten einde alle botsing voor te komen." Ook bij missive d.d. 22 November 1814 berichtte onze consul-generaal May te Londen aan Koloniën: «Dat zilver in baaren thans hier niet is."

Wat betreft het gehalte van het opgekochte, den 21 November 1814 schreef Ketelaar: «Mij gedragende aan mijne jongste van 19 dezer, heb ik d'Eer UEd. nu te berigten, dat mij is opgegeeven, van hier te kunnen leveren fijn zilver in baren 12 pennings tot f 25.14 pr mark; deeze fijne gehalte is er evenwel *zeer weinig*, en doorgaandsch bepaald het zig tot *iets* minder als 12 pennings, betalende men dan daarvoor in de proportie ook zooveel minder, volgens 't Essaij billet bij ydere baar en waarmeede men niet kan bedrogen worden." Deze wijze om het gehalte te verzekeren, bleek inderdaad de gewoonte. «Het essay staat bij iedere Baar op de Nota van Tack en ik meen het origineele briefje daarvan op iedere baar word geplakt", schreef commissaris Vollenhoven bij brief d.d. 24 November 1814 No. 432 aan den Departementschef. Ook op de aan het Departement ingediende rekeningen, leest men, dat de baren werden geleverd «met", gelijk aan de hoofden ervan staat,

[1] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 236 en 239, zoomede hiervóór bl. 304.

«de daarbij behoorende essay billetten, waarvan de nummers en gewigten hieronder zijn gespecificeerd". En bij een geheime missive d.d. 7 Juli 1815 N°. 107 gaf Vollenhoven aan den Departementschef kennis: «dat wij gisteren avond de 320 baren zilver in order ontfangen en in onzen kelder hebben over gebragt, dat alles zeer wel is uitgekomen, uytgenomen eenige kleine erreuren in de opneming der Essay briefjes door Tack, die allen in ons voordeel zyn en ligt kunnen gebeuren door een 5 voor een 3 aan te zien". [1] De recapituleerende lijsten van deze essaais wijzen er op, hoezeer het gehalte uit elkander liep. [2] Den deskundige moet reeds, naar het mij voorkomt, de indruk daardoor gegeven zijn, dat de opgekochte grondstof voor het munten van zilver minder geschikt was; ik lees er echter niets over in de stukken, totdat men te Soerabaja zich aan het vermunten ervan gaat wijden.

De moeilijkheid, die het verkrijgen met vereischten spoed, van de gevorderde hoeveelheid baarzilver bleek in te hebben, verplichtte Goldberg evenzeer af te zien van zijn voornemen om «niet anders dan baren zilver" aan C. C. G. G. te verstrekken. [3] Ter aanvulling van het ontbrekende kocht makelaar Tack op zilveren munt als piasters, Fransch geld enz., die deels reeds in Holland tot baren werd omgesmolten, deels met C. C. G. G. werd medegegeven [4]. Niet echter enkel voor vermunting tot guldens van 166¾ azen werden de vertrekkenden van al deze

[1] Bij geheim schrijven d.d. 8 Juli 1815 N°. 70 antwoordde Goldberg, dat hij dit bericht „met genoegen" had vernomen en gereedelijk kon toegeven: „dat soortgelijke abuizen ligt mogelijk zijn, en dit strekt mij tot een overtuigend bewijs, dat UE[a] alles voorzigtig behandeld, waarmede ik zeer te vreden ben".

[2] Men treft ze in een breeden zeer net geschreven staat aan op het Rijksarchief in den op bl. 306 noot 1 vermelden bundel N°. 401.

[3] Zie bl. 239 van mijn *Teruggave* en hiervóór bl 304.

[4] Den 27[e] Februari 1815 schreef Tack: „Daar het zilver in Baren zoo schaars is, omdat het van buitenslands wegens de laagte der prijs niet kan aangevoerd worden, en om de commissie te bespoedigen, heb ik mijn toevlugt tot de losse speciën genomen, als Fransche kroonen, vijf Franken, Piasters, of welke specie men zoude kunnen krygen, volgens de gestelde pryzen en tot die gehalten zoo als ik dezelve op de Hollandsche munten by millioenen guldens heb laten verwerken." Onder dagteekening van 4 November 1815 werd den Koning aangeboden een rapport „wegens de vermunting van het naar Java verzondene zilver in baren", gelijk de Departementschef memoreerde in het op bl. 306 vermelde schrijven van dien dag, N°. 154.

geldswaarden voorzien; immers de in 1816 nieuw op te treden Nederlandsch-Indische regeering zou toch ook wel dadelijk betalingen te doen hebben. Uit dien hoofde — toch altijd met de hoofdbestemming voor het ommunten in Indische guldens — werden evenzeer met de expeditie ingeladen Generaliteitsguldens van 200 azen en Drieguldensstukken, om niet van ander geld te spreken. Elders beschreef ik de moeilijkheden, die ook de verkrijging van guldens heeft ingehad [1]; te begrijpelijker, waar wij mede lezen, dat de gulden van 200 azen eigenlijk niet meer voorkwam: „slechts afgesleten en gesnoeide vertegenwoordigers circuleerden". De Drieguldensstukken, oorspronkelijk op 603 azen geslagen, hielden gemiddeld iets meer dan 200 azen per gulden in „waarschijnlijk omdat zij direct als van hoogere waarde, bij voorkeur voor spaarpenningen werden gebruikt". [2]

Zoo dan bestond het „uitzet", gelijk het vreemd genoeg heette [3]: uit kopergeld, waarmede wij in hoofdstuk IX kennis maakten [4]; uit allerlei soorten zilvergeld, doch waarvan de guldens het voornaamste bestanddeel vormden; eindelijk uit 320 baren zilver, gepakt in 28 kisten [5].

---

[1] In mijn *Teruggave*, bl. 240—243.

[2] Bij *Schimmel*, bl. 77, noot 5; het *omdat* schijnt mij weinig steekhoudend: bedoeld wordt, denk ik, dat zij daarom minder afgesleten en minder gesnoeid voorkwamen. Op bl. 98 aldaar leest men in den tekst over Nederland: „*Guldens* trof men na 1820 bijna niet meer aan", waarop een noot 2: „Vele waren naar O.-Indië gezonden waar zij een agio van 5—7½ % bedongen." Verg. bl. 362.

[3] Verg. bl. 308.

[4] Zie bl. 331.

[5] Blijkens bl. 285 mijner *Ropijenverhandeling* werd door de *Evertsen*, *Amsterdam*, *De Ruyter* en *Iris* (niet door de *Spion*, verg. hiervóór bl. 338) medegenomen:

a. Aan ongesnoeide guldens voor f 557.400
b. „ zilverbaren voor . . . . . - 622.915

Aan *a* voerde: de *Amsterdam*:	17 kisten met	. . .	f 204.000;	
de *De Ruyter*:	25 „ „	. . . .	- 300.000;	
de *Iris*:	4 „ „	. . . .	- 53.400;	
				f 557.400
Verder de *Braband*:	25 „ „	. . . .	- 300.000;	
„ de *Reijgersbergen*:	10 „ „	. . . .	- 127.800;	
				f 427.800
Makende het op bl. 285 mijner *Ropijenverhandeling* vermelde totaal van		. . . .		f 985.200

Aan *b* voerde de *Evertsen*:	20 kisten met	275	baren en
de *Amsterdam*:	8 „ „	45	„
Totaal . . .	28 „ „	320	„

In een geheimen brief d.d. 14 Juli 1815 N°. 112 deelde Vollenhoven den Departementschef mede, dat de kisten:

N°s. 1—12 incluis bevatten 220 baren tot f 25 : 9 't mark.
„ 13—28 „ „ 100 „ „ - 25 : 15 't mark."

XV.

De uitgifte der Generaliteitsguldens door de Commissie-Generaal in 1817.

Had de eindelijk in Augustus 1816 te Batavia opgetreden Nederlandsch-Indische regeering in opdracht Indische guldens ad $166\frac{2}{3}$ azen te doen munten zoowel van de medegevoerde zilverbaren, als van de daarbij gevoegde Generaliteitsguldens, zij werd evenzeer voor de onmogelijkheid geplaatst daaraan uitvoering te geven. Zij toch moest haar Nederlandsch geld voor de landsuitgaven aanwenden, kon derhalve niet wachten op het resultaat der werkzaamheden van de Munt te Soerabaja. Daardoor verplicht tot de uitgifte, althans gedeeltelijk, der guldens van 200 azen, zou het nog meer opvallen, zoo zij die guldens wilden debiteeren als van 240 azen, om later aan te komen met in grootte en gewicht gelijk zijnde guldens van $166\frac{2}{3}$, die doorgaan moesten voor 200 azen. Uit dien hoofde werd besloten den gulden van 200 azen te erkennen als standpenning en daarbij te bepalen — ten einde zich zooveel dan mogelijk was aan de door het Opperbestuur gegeven voorschriften te houden — dat al hetgeen vastgesteld werd of zou worden in Nederland in guldens, dus in Nederlandsche munt, de beteekenis had, dat men in Indië er voor zou krijgen zooveel minder als het verschil $200—166\frac{2}{3} = 33\frac{1}{3}$ azen uitmaakt, altijd vertegenwoordigende $\pm$ 20 pCt., dan wel 24 Ned. st. = 30 Ind. st. of 20 Ned. st. = 25 Ind, st. Vandaar art. 2 der Muntpublicatie van Januari 1817. [1]

[1] Zie Bestuur-1817, bl. 120—122. Misschien vindt de lezer het gemakkelijk art. 2 hier te kunnen lezen. Het luidt: „Dat deze nieuwe *standpenning* dezelfde waarde hebben zal, als de gewone Nederlandsche gulden, en met dien gulden, ter gelijker waarde zal worden uitgegeven en ontvangen door 'slands kas, en alzoo verdeeld worden in *honderd en twintig* duiten, of *dertig* Indische stuives, gelijkstaande met *vier en twintig* Nederlandsche, ten gevolge waarvan alle tractementen en andere betalingen, in Nederland zelf in guldens vastgesteld, om in Indië betaald te worden, berekend zullen worden naar den gemiddelden wisselkoers, welke bij deze bepaald wordt op *vijf en twintig stuivers Indisch*, of *honderd* duiten voor elken gulden." — In dl. IV sub VI[d] van het „Onderzoek naar de mindere welvaart" op Java en Madura (1912) wordt op bl. 26* alinea 2, 2[e] zinsnede, een fout begaan, door mede te deelen, dat „Ingevolge de muntregeling van 1817 kwam als rekeningeenheid de gulden, in gewicht

Alzoo kon nu de Generaliteitsgulden worden uitgegeven. «Met eene schoone lei zijn wij begonnen", berichtte Elout d.d. 4 Juli 1817 aan Falck [1], «dat is: wij hebben onze medegebragte papieren en klinkende munt niet aangetast dan na de vestiging van het Nederlandsche bestuur." Was het echter noodig geweest, dat C. C. G. G. hiertoe eerst overgingen na het inwerkingtreden der Muntverordening en alzoo het niet dadelijk deden na de aankomst in Indië? [2] Liever toch dan hun Generaliteitsguldens uit te geven, verkozen zij om allerwegen te leenen als van de afgetreden Britsche regeering, van Europeanen, van Arabieren, van Chineezen, terwijl zij de menschen niet betaalden, wat hun toekwam, trouwens zichzelven ook niet [3]! De zaak was, dat

gelijk aan den Nederlandschen gulden, maar", staat er „van 20 % lager gehalte." — Willem van Hogendorp schreef terecht zijn vader, dàt C. C. G. G. de nominale waarde had verhoogd, doch beging ook een fout — zie bl. 105, *Willem van Hogendorp* — namelijk door als reden ervoor op te geven: „Geen muntwerkplaats vindende om geld te slaan." De toedracht was gelijk in den tekst door mij medegedeeld. Hierop doelde ik met mijn verwijzing in het slot van noot 1 bl. 384.

[1] *Falck's Gedenkschriften*, bl. 447.

[2] Ook in aanmerking genomen, dat men alzoo op de d.d. 1 Maart 1817 in werking tredende Muntpublicatie over de uitgifte van zilver en papier moest wachten, heeft mij de late uitgifte van het eerste verwonderd, althans voor zoover men haar mag opmaken uit de volgende data. Bij missive d.d. 21 April 1817 N°. 43 berichtte de Raad van Financiën aan C. C. G. G, naar de resumtie van hun besluit d.d. 4 Mei d. v. v. N°. 13: „dat thans de geheele telling der uit Nederland aangebragte (56) zes en vijftig kisten zilver afgelopen zijnde", men in het geheel had bevonden 685200 guldens. Bij hetzelfde besluit werd afgeschreven f 1¼ als te kort bevonden op de uitgezonden factuur. De cijfers van 56 kisten en f 685200 komen overeen met die vermeld in de noot 5 op bl. 387, zijnde de door de *Amsterdam*, de *De Ruyter*, *de Iris* en *de Reijgersbergen* aangebrachte sommen; het in de *Braband* geladene kon destijds niet medereкenen, omdat dit schip was achtergebleven; verg. mijn *Teruggave* bl. 307.

[3] Verg. mijn *Teruggave*, bl. 142—143 en mijn *Herstel* in Alphabetisch register. Tot de personen, die waarlijk C. C. G. G. met dat leenen zijn ten dienste geweest, heeft behoord de Armenische koopman Gavork Manuk: zie bl. 381 van eerstgenoemd werk en bl. 232 van mijn *Bestuur-1817*. Onder commissaris-generaal Du Bus de Gisignies heeft Manuk kunnen ondervinden, wat het zeggen wilde om op eenige waardeering van het Nederlandsch-Indisch bestuur staat te maken. Het wordt ons verhaald op bl. 118—119 van *Willem van Hogendorp*: de naam is er gespeld Gavrok Manok, dat m.i. niet juist is: verg. ook de Waal's Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal, dl. I, bl. 193. Ziehier de mededeeling van den Bewerker der „Bescheiden":

„Om de zaken gaande te houden had de C.-G. bij zijn aankomst alle schulden aan het Gouvernement van vroeger dagteekening dan 1 Januari

C. C. G. G. er niet mede wilden aanvangen vóór hun Muntstelsel georganiseerd was *in verband met de papier-uitgifte*, waarvoor natuurlijk gewacht moest worden op het aanvaarden der Regeering en het vaststellen der regelen bij een muntverordening. De opvatting om de z. g. «schat" aan medegebrachte specie te bewaren, *ten einde tot dekking van het uit te geven papier te dienen*, zou op zichzelf genomen, stellig gezonden zin hebben gehad; maar van *die* gedachte was men ver verwijderd. Dit blijkt én uit de stukken én uit de daarna gevolgde praktijk. Immers men gaf toen uit zoowel het papier als de specie, enkel tot basis nemende het crediet, dat ontstond, doordien men specie in de wandeling bracht. Hiermede werd gehandeld overeenkomstig de opdracht van Koloniën. «Zij hebben", erkende Goldberg in een schrijven aan Falck over de Commissie-Generaal [1], «twee millioen geld mede gekregen om zes millioen papier in de wandeling te kunnen brengen en den tijd te hebben de betaling der inkomsten af te wachten." Hoezeer zij met dit stijle terughouden van al hun beschikbare fondsen in verlegenheid geraakten, deelde ik wel reeds elders mede [2], maar ook de nader gepubliceerde brieven van Elout en Van der Capellen aan Falck geven er een belangwekkenden kijk op. Zoo schreef eerstgenoemde d.d. 29 Mei 1816 [3]:

1826 achterstand verklaard, zonder rente, zonder aanwijzing van termijn van voldoening, en de afdoening uitgesteld tot het Gouvernement beschikbaar zoude hebben. Onder die schulden ware vele sommen aan het Gouvernement voorgeschoten onder verband van restitutie op een bepaalden tijd .... Voor de pretensies werden ordonnantiën afgegeven. De houders wilden die gebruiken op de vendutie van Gouvernements producten, waardoor de prijzen 20 pct. hooger liepen dan verwacht werd, maar toen de ordonnantiën in betaling werden aangeboden werden zij geweigerd. Onder de koopers was een rijk Armeniër, Gavrok Manok, die het Gouvernement altijd had bijgesprongen en veel geld had geleend bij het uitbreken van den oorlog en nu schuldeischer was voor 5 ton: hij had voor 2 ton op de vendutie gekocht. Nu hadden de koopers wel kunnen weten, dat de vendutiën alleen tegen contanten gingen, en ordonnantiën niet aangenomen mochten worden. De Fiskaal ging persoonlijk naar Gavrok Manok om hem mede te deelen, dat hij contant te betalen had of dat hij geëxecuteerd zoude worden. Niet lang daarna liquideerde Gavrok Manok zijn zaken en vertrok naar elders. Ondank is 's werelds loon. Miss Thornton, die mede het Gouvernement met groote sommen geholpen had, nam wissels en ging naar Europa."

Wat de Bewerker bepaaldelijk bedoelt met de woorden *bij het uitbreken van den oorlog* weet ik niet. Het kan wel zijn de opstand van Dipo Negoro.

[1] Zie bl. 416 van mijn *Teruggave*.

[2] In de werken aangehaald aan het begin der voorlaatste noot.

[3] *Falck's Gedenkschriften*, bl. 439—440.

Ik ben regt knorrig en te onvreden over de geweldige teleurstelling, welke wij in onze commissie ondervinden: gij zult zekerlijk onder uwe oogen krijgen het officieel verslag, hetwelk wij van hier aan het departement van Kolonien zenden.[1] Ik gedraag mij aan dat alles, om niet in herhalingen te vallen, maar ik wil U, die gelegenheid hebt ook uwe gedachten aan Z. M. mede te deelen, oplettend gemaakt hebben op het hoogst moeilijke van onze positie, en het overgroot nadeel, hetwelk de Staat uit den tegenwoordigen verderfelijken toestand van zaken alhier lijden moet. Wij zijn hier gekomen met troupes, wij verwachten dagelijks anderen, ook civiele ambtenaren, werklieden enz., en wij hebben geen inkomsten van het land, om hun hunne soldijen, tractementen, enz. te betalen. Dit is op ons zelven mede toepasselijk; want de klinkende munt, die wij medegebragt hebben, moeten wij bewaren: dit staat in verband met de hoeveelheid papieren munt. Zoo lang wij niet in het bezit van dit land zijn, mogen wij niets doen hetgeen een geleidelijk stelsel van financie uit zijn verband zoude rukken [2]. In de hoop dat het niet lang duren zal, nemen wij voor de noodzakelijkste uitgaven geld op tegen den *matigen*, hier gewonen, interest van 9 *pct.* — als het lang duurt zullen wij wel genoodzaakt zijn wissels te trekken, en het kan lang duren, de individus der Britsche regering en administratie schijnen het daarop toe te leggen, om al wat zij nog kunnen, er uit te halen. In het kort: ik zie hier weinig sporen van Britsche loyauteit, veel van Fransche uitzuiging — en tegen dit alles schiet niets dan geduld over want aan eene geweldige herneming is, immers voor ons zooals wij nu hier zijn, niet te denken uit hoofde der nauwe en noodzakelijke vriendschap met het Britsche gouvernement, hetwelk nu de schoonste gelegenheid heeft, om geheel Europa te overtuigen van deszelfs gehechtheid aan verdragen en goede gezindheid voor onzen Koning en Staat [3].

---

[1] Zie over dat verslag d.d. 23 Mei 1816 mijn *Teruggave*, bl. 361—367.

[2] Falck, van de zotte opvatting niets kunnende begrijpen, verzocht inlichting aan Goldberg: zie de correspondentie in mijn *Teruggave*, bijl. IX, bl. 416.

[3] Deze laatste zinsnede is belangrijk, doch om een buiten het muntwezen liggende reden, namelijk omdat Elout volstrekt niet *geduld* toonde! Onze ambassadeur Fagel te Londen had zich integendeel ongerust gemaakt over Elout's opgewondenheid tegenover het Tusschenbestuur. Hij schreef er minister Van Nagell over, o.a. mededeelende, dat, naar hij vernomen had, Elout zoowaar zou gezegd hebben: qu'en cas de besoin il y avait assez de troupes à bord de notre escadre POUR PRENDRE L'ILE." Blijkens mijn mededeeling hiervan op bl. 355 *Teruggave*, heb ik dit ternauwernood kunnen gelooven, maar nu lezen wij van Elout zelf, dat hem iets dergelijks in de gedachte is gerezen. Het blijkt nu wel, dunkt mij, dat het daarbij niet gebleven zal zijn. Onmogelijk toch, dat men in Londen aan dat praatje kwam, wanneer niet Elout geuit heeft, wat hij zeide gedacht te hebben. Naïf is de bijvoeging in den hierboven aangehaalden brief, dat geen geweld kon worden gebruikt, *omdat* wij zoo wel met Engeland waren!

En Van der Capellen d.d. 22 Juni 1816 evenzoo over de weigering van het Tusschenbestuur om aan het tractaat van 1814 uitvoering te geven [1]:

Ik behoeve U niet te zeggen hoe mij daarmede te moede is, en van welke gevolgen dit alles nog zijn kan, De troepen die reeds voor dit land sober betaald worden en voor wie ik aan mijn collega's eene extra ordinaire gratificatie zal moeten proponeeren [2], zijn een paar maanden met hunne betaling ten achteren. Zij ontvangen nu en dan een sommetje ter goede rekening, hetgeen wij tegen den interest van 9 % moeten opnemen en dan nog zeer bezwaarlijk bekomen kunnen. Dit kwaad wordt alle dagen erger en zal nog bij de aankomst der overige troupes en ambtenaren vermeerderen. Wij moeten dus naar andere middelen omzien, en deze zijn zeer moeilijk te vinden. Niet gaarne zouden wij er toe komen om het plaatselijk gouvernement geld ter leen te vragen [3], en wissels op het vaderland zullen daar niet welkom, en hier moeilijk te verkoopen zijn. Wanneer dus niet spoedig een gunstig berigt uit Bengalen aankomt, wordt de verlegenheid groot. Wij zullen er waarschijnlijk toe moeten komen, iemand naar Bengalen te zenden, maar ook daarmede kan in dit saisoen een maand of vier verlopen. Ik spreek niet van het personeel desagrement van niets te kunnen ontvangen, wanneer men 7 maanden tractement meent disponibel te vinden en zich moet etablisseeren in een land als dit en in eene positie waarin zooveel vereischt wordt. Dit gaat dus ook op crediet zoover het reikt, a 9 %.

Leeren wij uit het vorenstaande de omstandigheden kennen, waaronder C. C. G. G. zoo laat na de aankomst in Indië er toe kwamen den moederlandschen Generaliteitsgulden in de wandeling te brengen, ik behoor hier ten slotte een kleine vergissing te herstellen, die ik reeds jaren geleden beging, doch waarop nu eerst mijn aandacht is gevestigd geworden.

Millies schrijft in zijn Muntwerkje het volgende, na over niets anders dan over gouden en zilveren munten gehandeld te hebben [4]: »Merkwaardig is het, dat het Britsch bestuur, ofschoon het reeds den 19en Aug. 1816 Java aan Nederland overgaf, nog vooruit deze munten met het jaartal 1232 liet slaan, welk Mohamm. jaar eerst den 20sten Nov. 1816 aanving, en den

[1] *Falck's Gedenkschriften*, bl. 458.

[2] Verg. mijn *Herstel*, bl. 193—194.

[3] Dat men daartoe ten slotte wel is moeten komen, beschreef ik in *Teruggave*, bl. 142 en *Herstel*, bl. 101—102, 106, 193.

[4] Zie *Millies* bl. 112.

9[den] Nov. 1817 eindigde, even gelijk de Nederl. regering, ofschoon eerst op gem. 19 Aug. 1816 in het werkelijk bezit van Java gekomen, Nederl. munten met de jaartallen 1814 en 1815 in omloop bragt. Behalve de genoemden, zijn er welligt nog van andere jaren. Deze munten worden gewoonlijk zilveren ropijen genoemd."

Daar hier niet anders dan over zilver wordt gehandeld — en ook bij herlezing kan ik er niets anders uit opmaken — gaf ik over de Nederlandsche munten van 1814 en 1815 niet slechts de verklaring, dat C. C. G. G. ze uit Holland hadden aangevoerd, hetgeen juist zou geweest zijn, doch dat het de van daar verkregen Generaliteitsguldens waren. Daar Netscher en Van der Chijs, ook met aanhaling van Millies, deze puzzle evenzeer onopgelost hadden gelaten, gaf ik reeds in 1897 met eenig welbehagen de verklaring over het «merkwaardig"[1] en ik herhaalde haar op bl. 318, r. 7. v. o. mijner *Ropijenverhandeling* van 1913. Laat mij er bijvoegen, dat ik het steeds vreemd heb gevonden, dat er Generaliteitsguldens zouden zijn uitgegeven uit jaren, waarin er voor dien naam eigenlijk geen plaats meer was. Niet slechts echter het gemis aan gelegenheid om zoo spoedig na Nederlands Herstel tot andere stempels te komen en dat eerst in 1819 nieuwe Nederlandsche guldens in omloop waren gebracht, die men reeds na 1820 «bijna niet meer" aantrof[2], gepaard aan het feit, dat men geenszins altijd op de stempeljaren, die de munten aangeven, kan vertrouwen, deed er mij vrede mede hebben; maar in mijn geheugen leefde tevens voort, zonder dat ik het precies nazag, dat van Generaliteitsguldens met nog veel latere jaren dan 1814 en 1815 in onze Indische verordeningen werd melding gemaakt[3]! Hoe ook, deze van 1897 dagteekenende glorie dien ik prijs te geven, omdat

[1] Zie bl. 355, noot 70 der toelichtingen mijner *Muntrede*.

[2] Zie *Schimmel*, bl. 97—98.

[3] Door een oneigenlijke uitdrukking van commissaris-generaal Du Bus de Gisignies in zijn besluit van 18 Februari 1826, Stbl. N°. 7. Bij een Kon. besl. d.d. 16 Januari 1821, Ind. Stbl. N°. 48 werd verboden invoer van den Nederlandschen gulden, enz. in Oost-Indië; doch er aan toegevoegd, dat er voor de kolonie zouden gemunt worden guldens „op denzelfden voet, als de oude generaliteits gulden". Hiervan maakte het besluit van 1826, dat er voor de kolonie zouden gemunt worden guldens „op denzelfden voet, als de oude generaliteits guldens", waaraan echter ten onrechte werd toegevoegd: „*die gemunt zijn naar aanleiding van Zijner Majesteits besluit van 16 Januari 1821, N°. 72*".

Generaliteitsguldens met stempeljaren 1814 en 1815 niet bestaan, hetgeen daarentegen wel het geval is met de door C. C. G. G. aangebrachte duiten, zoodat in mijn *Ropijenverhandeling* op de aangewezen plaats voor guldens moet gelezen worden duiten [1]. «De laatste generaliteitsgulden van Holland is van 1800", gelijk de directeur van het Koninklijk Penningkabinet te 's Gravenhage de vriendelijkheid had mij alsnog in te lichten. Wij hebben echter nog geruimen tijd op guldens van het Herstel moeten wachten; want, luidde dezelfde inlichting: «de eerst geslagen guldens onder koning Willem I zijn in 1819 met het jaartal 1818" verschenen: «Deze vertoonen het hoofd van Koning Willem I". [2]

XVI.

De Ropijen-aanmunting van 1816-1817 te Soerabaja.

Terwijl alzoo C. C. G. G. hun Generaliteitsguldens in de wandeling brachten en zich overigens met het medegebrachte kopergeld en met het papier behielpen, zouden de zilverbaren naar Soerabaja worden gezonden, om tot Indische guldens, doch van hetzelfde gehalte en gewicht als van den Generaliteitsgulden, vermunt te worden. Dat was althans, naar wij lazen, aanvankelijk het plan; tot uitvoering kon het echter niet dadelijk komen, gelijk ten slotte bleek. Men was er namelijk te Soerabaja niet voldoende op ingericht, o. a. door gemis aan stempels,

---

[1] In plaats, dat de heer Moquette erkent de onduidelijkheid van zeggen van den heer Millies, waardoor ik op een dwaalspoor werd gebracht, gelijk in de noot op bl. 334 van *Munten-Moquette-1908 IV* die onduidelijkheid wèl erkend wordt, reikt hij weder een diploma van welgeslaagd examen uit, met een door hem gespatieerd: „Prof. Millies *wist het wel*, want hij bedoelde de *duiten door De Heus in Amsterdam* geslagen." Zoo weet die Schrijver, wat men wist, wat men niet wist, en wat men *bedoelde*. Zie de noot 3, bl. 103 der *Opmerkingen*. Daar staat mede: „Prof. Millies citeerende", werd door mij het woord „munten" *veranderd* in „guldens". Er is nochtans hoegenaamd niets veranderd; ik heb enkel medegedeeld, wat ik in de aanhaling las en nog zou lezen, indien het stempeljaar het toeliet. Uit zijn mededeeling betrekkelijk het veranderen van het wapen der duiten door De Heus, vermeld hiervóór op bl. 342-343, blijkt echter, dat de heer Moquette aan dit woord een breeder beteekenis geeft, dan anders wel plaats heeft.

[2] Zie o. a. ook bl. 16 van *Besier-1887*: „Toch duurde het nog tot Augustus 1819 alvorens gouden tienguldenstukken, en tot September d. a. v. alvorens zilveren standpenningen werden geslagen,....". Verg. hiervóór bl 393.

om tijdig guldens te leveren en er scheen haast bij het omzetten van het baarzilver in munt. Er bleef dientengevolge niets anders over dan dat de stempels gebruikt werden, die het Tusschenbestuur voor den aanmaak van ropijen had aangewend, dus ook voorzien van het stempeljaar van het laatste jaar 1816, waarin dit bestuur fungeerde. Over deze beslissing zou verder niet gesproken behoeven te worden, dan hetgeen noodig ware om op te helderen het andere «merkwaardig" van Millies, dat Britsche ropijen een Arabisch stempeljaar vertoonden, dat viel in een periode toen het Britsche bestuur niet meer bestond (bl. 392), ware met de lastgeving tot gebruik der stempels niet gepaard gegaan een niet bedoeld voorschrift over het gehalte der aan te munten ropijen.

C. C. G. G. meenden namelijk, dat de tijdens het Britsch bestuur gemunte stukken ongeveer een gehalte bezaten van 200 azen, m. a. w. dat der Generaliteitsguldens en der aan te munten Indische guldens. Wèl moet onder hun aandacht gebracht zijn, dat het Britsche gehalte eenigszins hooger was; maar daaraan werd door hen niet gehecht, onbekend als zij waren met het feit, dat een gehalte-verschil bij stukken van dezelfde soort al heel gering behoeft te zijn om de meerwaardigen uit te drijven [1]. Vandaar hun besluit van 1 November 1816 N°. 29, houdende last ropijen te slaan als laatstelijk onder het Tusschenbestuur had plaats gevonden, of, zooals er staat, «op den thans geregelden voet" [2]. Welke misstap daarmede gemaakt werd, waar C. C. G. G. de aan te munten stukken zouden uitgeven voor 200 azen, blijkt uit het volgende.

Bij een plakkaat van 24 November 1795, dus onder landvoogd Alting, was bepaald, dat een ieder ropijen kon laten aanmunten tegen «het alloy van negen penningen en twaalf greinen", gangbaar «voor dertig stuivers" [3]. Dit gehalte van $9\frac{1}{2}$ penning kwam neer op $215\frac{5}{8}\frac{5}{7}$ aas. Wel heeft op het einde van 1803 de Muntmeester te Batavia voorgesteld «om voortaan de zilveren ropijen te laten munten ter groote en dikte van een gulden, dog van dezelve zwaarte en gehalte als de ordinaire ropijen" en werd hem alzoo bij beschikking $\frac{\text{15 December 1803}}{\text{12 Januari 1804}}$ toege-

[1] Verg. bl. 313—314 van mijn *Ropijenverhandeling*.

[2] Het besluit op bl. 319 van het artikel der vorige noot.

[3] Zie *Plakkaatboek*, dl. XII, bl. 128. Mede aangehaald op bl. 302—303 noot 1 van mijn *Ropijen-artikel*.

staan «om de zilvere ropijen voortaan het formaat van een gulden te geven" [1]; doch hieruit blijkt, dat in de intrensieke waarde geen verandering werd gebracht. Raffles ving aan bij een proclamatie van 9 April 1813 het gehalte der op zijn last aan te munten ropijen, gelijk het plakkaat van 1795 voorschreef, te handhaven, bevelende: «a new Java-Rupee of the same standard as the former Java Rupees" [2]. C. C. G. G. hebben dit voorschrift nageschreven, zonder eigenlijk te weten, wat ze deden. Hoe onmogelijk dit ook voorkomt, de stellige verzekering van Elout, die daarmede dan toch C. C. G. G. een buitengewoon zonderling figuur deed maken, mag er niet aan doen twijfelen [3]. Ter verklaring van dit in staatslieden anders onverklaarbare, gelde, dat zij letterlijk gesuggereerd waren door directeur-generaal Goldberg en dat zij vooral slechts bekendheid hadden met ropijen, die 200 azen ongeveer inhielden, terwijl de daarmede volkomen in strijd zijnde door hen zelf opgegeven bevindingen van professor Reinwardt over hooger gehalte beschouwd werden als uitzonderingen [4].

De fout in de rekening, die C. C. G. G. alzoo maakten, werd nog grooter — zij hadden anders, naar wij lezen zullen, de uitvoering zeer wel tijdig kunnen opschorten — omdat door Raffles d.d. 18 Januari 1815 het gehalte was verhoogd tot 10

---

[1] Zie *Plakkaatboek*, bl. XIII, bl. 722. Hierin kan dus wel eenige aanleiding bestaan hebben tot de op bl. 370-371 door Baud bedoelde verwarring.

[2] Dl. I, bl. 141 der *Hubbard-uitgave van de Proclamations*, ook afgedrukt op op bl. 298—299 van mijn *Ropijen-artikel*.

[3] Over Elout's verzekering zie mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 313. Nochtans leest men de volgende beschouwing op bl. 106—107 der *Opmerkingen* van den heer Moquette, gelijk hij ze spatieerend geeft:

„Doch, de mogelijkheid erkennende dat men in Nederland door een slecht essai misleid werd, kan ik toch niet medegaan met het gevoelen dat men, op Java zijnde, de bepalingen omtrent den ropij-muntslag (afgezien van de verhooging van het gehalte op 1 Februari 1815) niet zoude gekend hebben.

„Ik wil zelfs aannemen, dat men het betreffend reglement uit den Britschen tijd (dat naar het schijnt niet gedrukt werd) niet onder de oogen gehad heeft; doch dan *moet* men toch het Reglement van *24 November 1795 gekend hebben*. Zoo niet, dan zouden de bewoordingen van het besluit van 1 November 1816 'op den thans geregelden voet' absolute onzin geweest zijn."

Als men derhalve *meent* te weten, zij het ook ten onrechte, wat een regeling inhoudt, en men bepaalt: handel dienovereenkomstig, dan zou dit zijn *onzin*, *absolute* onzin.

[4] Zie Elout's beschouwingen in mijn *Ropijenverhandeling* bl. 334—335.

penningen of $227\frac{1}{5}\frac{3}{7}$ azen [1]. Hij deed dit echter zonder proclamatie, zoodat C. C. G. G. van het bestaan dier verhooging niet konden weten, tenzij zij door iemand ingelicht waren geworden, hetgeen niet geschiedde. Raffles was tot de verhooging gekomen ten einde de ropijen in betere verhouding tot andere circuleerende munten te brengen [2]; misschien ook diende het geld vooral ten behoeve van het verkeer met Bengalen. Nochtans zou men van zulk een man niet verwacht hebben het in de wandeling brengen van eenzelfde munt met ander gehalte, zonder de munt van lager gehalte in te trekken [3]. Het blijkt niettemin een feit. Het eenig aanwijzend verschil was het jaartal; doch dat stond er niet eens op in cijfers, zijnde het enkel in letters geschreven in de Inlandsche taal [4]. Men hebbe er echter aan te denken, dat hierdoor alleen het land, niet het publiek, schade kon lijden [5]; wellicht zal daartegen het noodige gedaan zijn, door namelijk deze ropijen van 1815 slechts uit de hand te geven met de waarde-berekening, die het verhoogd gehalte vorderde.

Onder C. C. G. G. werd dit echter anders: zij gelastten in onbekendheid met het Britsche gehalte van 227 azen, dezelfde ropijen te slaan, met de bedoeling die uit te geven voor 200 azen. Ziehier toch wat gebeurde [6].

Ingevolge besluit d.d. 20 September 1816 N°. 36 zou de

---

[1] Naar de woorden op bl. 50 van *Munten-Moquette-1909 II* besloot tot deze verhooging „de vergadering", zonder dat men te voren iets leest van een college. Vermoedelijk staat in het archiefstuk, dat de Schrijver gebruikte, *Lieutenant-Governor in Council*, gelijk in de proclamatie van 9 April 1813, hiervoren vermeld, voor de vaststelling van het gehalte van de ropij.

[2] Zie de mededeeling van het *Indisch Muntrapport van 1825* in mijn *Ropijen-verhandeling* bl. 304—305,

[3] Zie bl. 306—307 mijner in de vorige noot aangehaalde verhandeling.

[4] Zie hierna op bl. 408 het schrijven van den resident van Soerabaja.

[5] Verg. de afkeuring door het *Indisch muntrapport van 1825* in mijn *Ropijen-artikel*, bl. 307.

[6] Er is in *Munten-Moquette-1909 II, bl. 52—53* een mededeeling van den lateren muntmeester Van Leeuwen over deze geschiedenis, in verband met de muntverordening van 1817, terwijl daarentegen de Schrijver ten onrechte de bedoeling van Van Leeuwen in verband brengt met de vóór het herstel bestaande verordeningen. Na alzoo op den verkeerden weg te zijn, volgen op zijn herinnering aan het hierna te noemen besluit van 1 November 1816 met een *dan ook* deze twee zinsneden:

„Bij geheim Besluit van Commissarissen Generaal dd°. 24 Juni 1817 l/a A.

Nassau, die krachtens het besluit van den 17en t. v. naar Soerabaja bestemd was [1], derwaarts medenemen „de kisten met zilvere baren gemerkt N°. 1 à 28"; zij moesten tot nader order den resident van Soerabaja in bewaring worden gegeven. Het besluit van 1 November 1816 N°. 29 droeg den Raad van Financiën op om den Resident te gelasten met de aanmunting van ropijen op den gewonen voet te doen beginnen [2]. De Raad berichtte dientengevolge aan C. C. G. G. bij missive d.d. 12 November 1816 N°. 50, dat den Resident de noodige orders waren gegeven „om provisioneel twee kisten met zilverbaren daartoe te affecteren". Het besluit d.d. 19 November 1816 N°. 20 keurde dit goed; tevens werd den Raad opgedragen: „dat bij gelegenheid de gemelde twee kisten ten voors. einde zullen worden afgegeven [3], dezelve mitsgaders alle zilver in handen, ten overstaan van eene commissie behoorlijk worden geëxamineerd, en van de bevinding dezer commissie rapport gedaan, zullende te dien einde de sleutels van gemelde kisten aan president en raden van financien worden toegezonden" [4].

Aldus werd het December 1816, dat de Resident, de heer Van Lawick, de order tot aanmunting ontving. Hij was reeds onder Raffles werkzaam geweest [5] en daardoor misschien ook op de hoogte der toenmalige munttoestanden; zoo niet dan werd hij onmiddellijk naar behooren voorgelicht door den munt-

werd dan ook besloten het allooi der zilveren ropijen terug te brengen op 9 penningen 12 greinen, en van de gouden op 18 caraat (zie bijlage R.).

„Drie dagen later, dus 27 Juni 1817 (zie bijlage S.) besloot men om alle aanmunting tot nadere dispositie, te staken, omreden bleek, dat op de 11650 mark zilver, die van af den 16 Dec. 1816 tot 22 April 1817 vermunt werd, ruim 20 % verloren was."

Ik kan me geen lezer, hoe scherpzinnig ook, denken, die daarvan iets begrijpt; trouwens de Schrijver zelf doet het, blijkens de *Opmerkingen*, ook niet. In plaats daarvan wordt gewaagd van den plotselingen schrik, waardoor C. C. G. G. bevangen werden, toen zij zoo onverwacht geroepen werden het verlies te beweenen. De gansche geschiedenis heeft zich echter geheel geleidelijk ontwikkeld, gelijk uit den tekst zal blijken.

[1] Zie bl. 388.

[2] Verg. bl. 395 en 396; het besluit in mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 319.

[3] Namelijk door den resident van Soerabaja aan den Muntmeester.

[4] Dus bij de verzending van de factuur hadden C. C. G. G. de sleutels der kisten onder zich gehouden.

[5] Verg. bl. 224 van mijn *Herstel*. Zie ook over hem het gunstig oordeel van Van der Capellen in zijn brief d.d. 14 October 1817 aan Falck in de *Gedenkschriften*, bl. 470.

meester, die tijdens het Tusschenbestuur de ropijen had gemunt en van wiens diensten men met Indië's Herstel zou blijven gebruik maken, den heer J. A. Zwekkert, bijgestaan door den adjunct, mede uit het Tusschenbestuur, W. Th. van Leeuwen [1]. Terstond toch na ontvangst van het bevel wees de Resident bij missive d.d. 15 December 1816 N°. 49 C. C. G. G. er op, niet slechts, dat zulk een lastgeving medebracht ropijen te doen slaan van 227 azen, doch tevens dat het wenschelijk zou zijn een gehalte voor te schrijven van 215 azen: hetgeen alzoo was overeenkomstig het plakkaat van 1795 en de Britsche publicatie van 1813 [2]. Daar mij overigens de brief zelf niet bekend is,

---

[1] Verg. bl. 249. — Zie over deze personen mijn *Bestuur-1817*, Alphabetisch Register in voce.

De positiën dezer heeren werden eerst geregeld bij een besluit der C. C. G. G. van 5 November 1817, waarbij Zwekkert op f600 's maands tot Muntmeester en Van Leeuwen op f400 's maands tot Adjunct werden aangesteld: *Bestuur-1817*, bl. 185. De Muntmeester was echter reeds terstond bij de overneming van het bestuur in zijn bezoldigden betrekking gehandhaafd; de Adjunct daarentegen vervulde tot zoolang zijn diensten meer als bijlooper en alzoo op hoop van zegen. Dit blijkt uit zijn verzoekschrift, hetwelk den resident van Soerabaja werd in handen gesteld, gevende, zegt het resumeerend besluit der C. C. G. G. d.d. 15 October 1817 N°. 36 „Willem Theodorus van Leeuwen, fungerende als adjunct muntmeester in de goud-, zilver- en kopermunt te Soerabaja" te kennen, „dat hij reeds gedurende een geruimen tijd de voorz. post waarneemt, zonder daarvoor iets te genieten", daarom verzoekende: „dat hij weder als adjunct-muntmeester mag worden aangesteld en dat het daarvoor te bepalen tractement mag gerekend worden te zijn ingegaan met den 1e Januarij dezes jaars". — De heer Van Leeuwen heet alzoo W. Th. en niet W. F., gelijk ik op bl. 302 mijner *Ropijenverhandeling* ontleende aan bl. 1 van *Munten-Moquette-1909 I*. In de noot op bl. 278 van *Munten-Moquette-1909 III* kwam echter een verbetering voor, waarop ik destijds niet lette.

[2] Uit het in de vorige noot medegedeelde blijkt, dat de positie van Van Leeuwen eerst na afloop der Ropijen-aanmunting werd geregeld, zoodat hij niet volkomen op de hoogte van het daarmede gebeurde behoeft geacht te worden, te meer daar men in al wat Muntzaken aanging een groote geheimzinnigheid betrachtte. Dat zijn herinnering in 1825 over bijzonderheden van het voorgevallene in zake Muntwezen tijdens Indië's Herstel wel eenigszins moet gefaald hebben, merkte ik reeds op in de noot van bl. 180 van *Bestuur-1817*. Wanneer alzoo Van Leeuwen in 1825, toen hij was muntmeester, herinnert in een rapport „omtrent een geheel andere zaak", gelijk Moquette memoreert, aan de Ropijen-geschiedenis van 1816—1817 „tot een eeuwige getuigenis voor het Gouvernement", zijnde er zooveel schade geleden, doordien de Regeering gevolgd had het advies van der zaken-onkundigen „en niet van die het moesten weten", dan valt hieruit niets anders op te maken, dan dat Van Leeuwen zich in zijn herinnering bedriegt en daarin slechts gesprekken bleven voortleven, die misschien gehouden zijn door Zwekkert of Van Lawick over het vreemde, dat C. C. G. G. het besluit namen van munten *op den vorigen voet*,

kan ik den gedachtengang van den Resident slechts vermoeden [1]. Vóór de afkondiging door C. C. G. G. van hun Muntpublicatie waren aan niemand, behalve aan de adviseerende autoriteiten te Batavia, de zeer geheim gehouden plannen der Regeering bekend; misschien zelfs waren ook die autoriteiten van de voornemens niet volkomen op de hoogte. De resident van Soerabaja stond dus geheel buiten hetgeen de wetgever zou verrichten, alzoo dat men de ropij dacht te stellen op 200 azen. Hij kon alleen te rade gaan met het verleden en dit had hem geleerd, dat de verhouding tot de andere munten behoorlijk was geregeld, niet met een ropij van 227 azen, doch met een van 215. Uit een logisch oogpunt, viel hiertegen niets te zeggen; alleen is vreemd — maar nog eens, ik ken den brief niet — dat geen bezwaar werd geopperd tegen hetgeen sinds 1815 en in den aanvang van 1816 was geschied met het in de wandeling brengen van ropijen ad 227 azen. Immers als de Regeering geheel gelijk uitziende ropijen van 215 azen deed aanmunten, werd het publiek, dat van het hooger gehalte deed maken en aannemen, doch te voren beschermd was door de afgetreden regeering, nu de dupe, tenzij de Resident aan een gewijzigden stempel dacht [2].

Overigens zou het vreemd kunnen schijnen, dat het Bestuurs-

---

zonder eerst Soerabaja te hebben gehoord; doch verdere gevolgen, dan een paar dagen aanmunten van ropijen ad 227 azen, behoefde dat bevel niet gehad te hebben, omdat C. C. G. G. dadelijk werden ingelicht Alzoo is onjuist de conclusie op bl. 58 van *Munten-Moquetten-1909 III*: „De 'eeuwige getuigenis' waarover Van Leeuwen met zeker Schadenfreude spreekt, zat, zooals we zagen, reeds spoedig onder den papierberg van 't archief verborgen en zeker is het wel eigenaardig dat de herinnering aan een muntslag die wat zilver betreft niet veel kleiner is dan dien der jaren 1813—1816 te samen, zoo spoedig en geheel verloren ging." Uit het bericht per omgaande van den Resident blijkt, dat er niets eigenaardigs op dit gebied was gebeurd en dat er dus ook niets te *zien* viel.

[1] Den substantieelen inhoud van het advies leerde ik echter kennen uit het daarop gevolgd geheim besluit der C. C. G. G. 27 December 1816 lr A; deze resumtie geef ik hierna terug. 's Residents brief is dezelfde, waarover ik op bl. 117 van *Bestuur-1817* moest berichten, den datum niet te weten.

[2] De aanmunting van ropijen op 227 azen, in het begin van 1815 bevolen, deed Raffles weliswaar medio van dat jaar eindigen; doch het munten op dat gehalte voor rekening van particulieren mocht voortgaan, zoodat de Britsche ropijen niet alleen van 1815, doch ook van 1816 het verhoogde gehalte hadden. Hierop kom ik nader terug. Verg. overigens *Munten-Moquette-1900 II*, bl. 50—51.

hoofd, in ieder geval een ongunstige meening hebbende over het gehalte van 227 azen, niet de uitvoering opschortte en nadere instructiën vroeg. In den administratieven dienst heeft dat echter steeds een bedenkelijke zijde. Men prikkelt de gevoelens in meerdere of mindere mate. De zucht om ongelijk te geven heerscht voor; verwijderd van Batavia, daardoor minder volledig op de hoogte, gevoelt men ook wel, dat de tegenspraak misschien geen voldoenden grond kan hebben; en blijkt dit inderdaad, dan heeft de adviseur de zekerheid, dat niet zijn plichtsbetrachting nochtans wordt gewaardeerd, maar dat hem op hinderlijke wijze beterweten en gemis aan doorzicht onder het oog worden gebracht [1]. Misschien ook stond in de aanschrijving van den Raad van Financiën, dat er haast met het werk gemaakt moest worden; toen reeds was de administratie te Batavia bezield met spoedbrieven, terwijl de regeeringsmachine zelve op hinderlijke wijze hokte [2]. Hoezeer de Resident zich met opschorting der bevelen zou hebben blootgegeven, blijkt wel uit het vervolg van dit verhaal, dat ons immers doet zien, dat slechts zeer noode op de gegeven orders werd teruggekomen [3]. Er is bovendien een

[1] „Le trait le plus marquant dans le système du gouvernement est la défiance; on a une grande responsabilité, on n'accorde aucune confiance. Par ce moyen l'ambition est éteinte, les fonctionnaires ne font ce qu'on leur commande, ils abandonnent le reste, de sorte que l'insouciance la plus grande est le trait le plus marquant du service". Brief van Wappers Melis, gedagteekend Batavia, 15 Januari 1822, aan Falck in *Gedenkschriften*. bl. 536.

[2] Reeds in September 1817 klaagde Bousquet, dat de Regeering heel gauw berispingen uitdeelde over gemis aan afdoening, maar „dat, wanneer er maar eenig gunstig besluit, eenige bevorderlijke maatregel verlangd wordt, zulks zooveel voeten in de aarde schijnt te hebben, en zoo lang moet wegblijven". Zie bl. 278 van mijn *Bestuur-1817*.

[3] Ongeveer ter zelfder tijd ondervond 's Residents collega te Chinsura in Bengalen, de heer Overbeek, een dergelijke onwelwillende opvatting van C. C. G. G., naar aanleiding van bedenkingen, die hij zich tegen een hunner besluiten had veroorloofd. De Regeering wilde namelijk niet ingaan, n. f. terecht, op een voorstel van Overbeek tot het verleenen van een vrijplaats aan uit de Britsche koloniën gevluchte schuldenaren. Toen de Resident daartegen alsnog bezwaren inbracht, werd hem het ongenoegen van C. C. G. G. te kennen gegeven bij besluit d.d. 4 December 1818 N°. 18: „dat hij zich veroorloofd heeft tegen het zoo stellig besluit van den 28ⁿ Januari dezes jaars bedenkingen in het midden te brengen, welke reeds allen door Commissarissen-Generaal overwogen en verworpen waren, wordende den gemelden Resident bij deze gelast zich voor dergelijke handelwijze in den vervolge te wachten". Overbeek teekende over deze ontevredenheidsbetuiging in zijn verbaal ad 12 Juni 1819 aan: dat zijn plicht en zijn instructie vorderden bedenkingen

ander gezichtspunt, dat ons verklaarbaar maakt, waarom het Bestuurshoofd den arbeid deed aanvangen, in weerwil van zijn bedenkingen er tegen. Ik herinnerde er reeds aan, dat hij volstrekt niet bekend was met de plannen van den Muntwetgever: zijn waarschuwing trof alzoo geenszins het inderdaad niet te verdedigen uitgeven van 227 azen voor 200; doch de subjectieve meening, dat ropijen van 215 azen beter zouden zijn dan van 227, een opvatting, waarover verschillend viel te denken.

Zoo laat het zich zeer wel verklaren, dat, terwijl hij den 15ⁿ December de Regeering wees op het haar onbekende gehalte van 227 azen, den 16ⁿ de aanmunting op dat gehalte toch deed aanvangen [1]. Terwijl dit schrijven tot breede overleggingen leidde, naar wij zullen lezen, berichtte de Resident den Landvoogd bij missive d.d. 19 Januari 1817 N°. 11, „dat", gelijk het luidt in het resumeerend besluit d.d. 26 d. a. v. N°. 2 van C. C. G. G., aan wie de Landvoogd het stuk ter behandeling had gezonden, „dat er in de nacht tusschen den 16ⁿ en 17ⁿ te voren in de zilvermunt eene inbraak gepleegd was en daaruit gestolen 3234 nieuwe gestempelde en 1000 ongestempelde zilvere ropijen, dicht bij de wacht, en waarschijnlijk door wacht-hebbende Javanen". De veronderstelde dieven zijn gepakt geworden en

---

te opperen, terwijl „hij niet en konde weeten dat die bedenkingen bereits in consideratiën gebragt, overwogen en verworpen waren"; dat hij te eerder voor de zaak was opgekomen „nadien door het verleenen van bescherming der vlag, voor magtige sommen, de naburige colonie Serampoor is aangegroeid tot een stad, en nog dagelijks word uitgebreid".

[1] In den op bl. 404 weder te geven considerans van het besluit d.d. 27 December 1816 staat uitdrukkelijk, dat de Resident in zijn brief van 15 December 1816 berichtte, dat hij toen eerst *een begin* deed maken met aanmunten: in den op bl. 414 weder te geven considerans van het besluit d.d. 27 Juni 1817 staat nog stelliger, dat men eerst muntte *sedert den 16ⁿ December 1816*. Dit laatste, reeds hiervoren op bl. 230 vermeld, besluit publiceerde de heer Moquette op bl. 91 der verhandeling van 1909 II: daarin, den considerans substantieel wedergevende, erkent hij dat uit den aanhef blijkt, dat gemunt werd „van af 16 December 1816"; nochtans stelt de heer Moquette er de noot: „Vermoedelijk is dit de datum van de eerste storting in 's Lands kas." Dat voor dit onjuist vermoeden geen enkele grond kan aangegeven worden, teekende ik reeds op bl. 231 aan; maar het hield wellicht verband met de even onjuiste gedachte om „de ropijen in quaestie" „onherroepelijk" vast te leggen „aan het Muntreglement uit den Britschen tijd", zoodat „geen enkel numismaat er aan denken zal om daarbij de Muntverordening van 14 Januari 1817 te betrekken"! Zie *Opmerkingen* bl. 104. Moeten dan „numismaten" een specifiek numismatengedachte over de juistheid van geschiedbeschrijving erop nahouden? De heer Moquette acht zich „er vast van overtuigd": waarlijk al te vreemd.

bij vonnis van den Raad van Justitie te Soerabaja d.d. 4 Augustus 1817 veroordeeld, zelfs één ervan ter dood, ofschoon er niets anders dan het medegedeelde had plaats gevonden. De toenmalige Hooge Raad van Justitie te Batavia vond echter heel wat gebreken in de behandeling, opmerkende — aardigen kijk geeft het op de rechtspleging! — "Dat het echter onbegrijpelijk blijft hoe de raad van Justitie een vonnis tegen den gevangenen Pa Sariedja heeft kunnen uitspreken en hem als schuldig aan zware diefstal en braak naar den galg verwijzen, zonder van de gezworenen een uitspraak te hebben gevorderd, waarbij werd opgegeven aan welk bedrijf zij den een en den anderen schuldig verklaarde" [1]. Dientengevolge werd het vonnis bij besluit van C. C. G. G. d.d. 18 October 1817 N°. 10, dat vorenstaande aanhaling inhield, vernietigd en den rechter te Soerabaja gelast het slordige werk nogeens over te maken. Wegens door diefstal verloren, is bij besluit der C. C. G. G. d.d. 29 September 1817 N°. 7 afgeschreven de som van 3944 nieuwe ropijen; slechts 290 stuks had men nog weten te achterhalen. [2]

Keeren wij tot de geschiedenis der aanmunting terug. Ik heb bij mijn verhaal erover in het Ropijen-artikel, moedeloos over het gemis der noodige bescheiden, geschreven, dat het mij bij de lezing der Muntstukken over dit tijdvak "menigmaal donker voor de oogen werd" [3]; maar ware ik van gegevens voorzien geweest, gelijk nu overeenkomstig het in de Inleiding medegedeelde, ik zou het waarlijk niet gezegd hebben, althans niet naar aanleiding van het hier behandelde onderwerp [4]. Ik toonde dit reeds met mijn daareven gegeven verklaring ten aanzien van het advies van Van Lawick in zake zijn eerste aanbeveling

[1] *Gezworenen*: C. C. G. G. hadden in beginsel de rechterlijke organisatie van het Tusschenbestuur vooralsnog gehandhaafd; vóór de ontbinding hunner commissie hebben zij haar echter herzien en toen o.a. de jury afgeschaft. Zie de motiveering op bl. 21—22 van *Elout's Bijdr. van 1851* in het rapport d.d. 27 September 1819.

[2] Er is alzoo een verschil van 100 ropijen met de op bl. 402 opgegeven cijfers.

[3] Zie *Ropijen-artikel* op bl. 322, met de drukfout „tijkvak".

[4] Blijkens bl. 108 der *Opmerkingen* vindt de heer Moquette, dat ik dit „terecht" heb gezegd. „Mij", bevestigt ZEd., „werd het dikwijls rood en groen voor de oogen; het heeft mij meermalen moeite gekost om ook maar bij benadering achter de waarheid te komen." Maar mag men wel aldus klagen, wanneer de beschikbare stukken onjuist worden gebruikt, of zelfs niet gebruikt, gelijk op zulk een kenschetsende wijze ook aan den dag treedt bij de door hem gepubliceerde officieele Aantooning, waarover in het volgend hoofdstuk?

om op 215, en niet op 200 azen terug te gaan; ik zal trachten ook het vervolg, zooveel in mijn vermogen ligt, op te helderen.

Tegen het einde van December 1816 ontvingen C. C. G. G. het schrijven van den Resident. Zij konden het, met hun voornemens om de ropijen te doen circuleeren tegen 200 azen, terstond als een ernstige waarschuwing opvatten; doch deden het niet. Zij hadden namelijk gelezen, staat er in hun hieronder te noemen besluit: «eene missive van den fungerenden Resident van Sourabaya in dato 15 dezer N°. 49, berigtende, dat hij een begin heeft gemaakt met de afgave der zilvere baren aan den Muntmeester om daarvan Ropijen te slaan en tevens zijne bedenkingen opgevende tegen de aangenomen gehalte van 10 penningen de ropij, zijnde van mening, dat het belang van het Gouvernement vordert dat die stukken wederom als voorheen worden geslagen met de oude gehalte van 9 penningen 12 grein".

Ik denk, dat de Soerabajasche missive niet aangenaam zal hebben gestemd. Alles scheen toch op muntgebied zoo aardig te zullen gaan; de wordende Muntpublicatie, die men weldra den volke zou verkondigen, was men juist bezig te redigeeren als een summum van wijsheid [1]! Dat de Regeering niet per omgaande den Resident gelastte de aanmunting tot nader bericht te staken; dat zij zelfs een half jaar lang liet doormunten op 227, is buitengewoon kenschetsend, ook voor den tragen gang der zaken in het algemeen [2].

Bij besluit d.d. 27 December 1816 l[r] A werd 's Residents aanbeveling in handen gesteld van den Raad van Financiën.

Wat behoorde redelijkerwijze de gedachtengang der adviseerende autoriteiten en ten slotte van de Regeering te zijn? Men hebbe er aan te denken, dat destijds de Muntpublicatie nog niet bestond en toen zij in Januari was afgekondigd, de verordening eerst in Maart zou in werking te treden m. a. w. dat men nog

[1] Verg. mijn *Bestuur 1817*, bl. 101—103.

[2] Verg. mijn *Bestuur-1817*, Alphabetisch register, voce Langzaamheid. Falck over „Elout's verstand en denkwijze" schrijvende, laat daarop volgen — zie *Gedenkschriften*, bl. 282 — : „Het eerste was fijn en doordringend, vooral in het opsporen der bedenkelijke zijden van een onderwerp. Zijne omzichtigheid ging zoo ver dat hij zelden voor eene zaak stemde bij welke zich in het verschiet deze of gene kans van gevaar vertoonde." Van dit doordringende is op Muntgebied stellig niets aan den dag getreden; maar wel laat zich eenigermate door Falck's oordeel een tot langzaamheid leidende omzichtigheid verklaren

tot Januari ten volle de vrijheid had de verhoudingen der muntspeciën tot elkander in verband met het gehalte — art. 11 der Publicatie — te regelen, gelijk het beste werd geacht; dat het ook geen overwegend bezwaar zou gehad hebben vóór Maart de eenmaal afgekondigde publicatie ten deze te herzien.

Nemen wij intusschen aan — waarvan ik geenszins nog zoo zeker ben — dat de Raad stond voor een ontwerp, waarin de ropij gelijk werd gesteld met 200 azen of 120 duiten [1]. Het scheen voor de hand te liggen, dat, toen eenmaal de fout in de rekening niet te weerspreken viel, art. 11 werd gewijzigd, d. w. z. de ropij van 227 azen te tarifieeren op $\frac{227 \times 120}{200} = 136$ duiten, die van 215 op $\frac{215 \times 120}{200} = 129$ duiten. In de praktijk zou dit echter tot groote bezwaren hebben aanleiding gegeven, daar de Java-ropijen van verschillend gehalte dezelfde stempels droegen; alleen het jaartal zou het verschil moeten uitmaken, echter een zeer lastige en onzekere aanwijzing. Alzoo was in ieder geval verkieselijk één ropijenwaarde en daar tien jaren lang erkend waren — immers tusschen 1795 t/m 1814 — de Java-ropijen van 215 azen, bovendien die van 227 zelfs niet gepubliceerd, en vermoedelijk wegens haar hoog gehalte zoo goed als uitgedreven [2], kan men zich wel voorstellen, dat de Raad aanvankelijk bij geheim rapport d.d. 4 Februari 1817 l^r A ernstig aanbeval «gunstiglijk" op 's Residents voorstel tot de gehalte-bepaling van 9 penningen 12 grein (215 azen) te beschikken, overleggende, luidt het in het resumeerend geheim besluit der C. C. G. G. d.d. 10 Februari 1817 l^e A, «daarbij eene berekening ten bewijze van het voordeel dat daarin voor 's Lands kas gelegen zijn zoude".

Gesteld de Regeering ware hierin getreden en alzoo dienovereenkomstig art. 11 gesteld: wat moest er dan gedaan worden met de inmiddels op haar last aangemunte ropijen van 227

[1] De verhoudingen der verschillende muntspeciën worden bij art. 11 der Muntverordening enkel in duiten uitgedrukt: „De aardigheid om dat alles in duiten uit te drukken", schreef Willem van Hogendorp terecht zijn vader in den brief van 15 Februari 1826, „is alleen een cieraad te meer van dat gedrochtelijk stuk." Zie *Willem van Hogendorp*, bl. 106. Verg. hiervóór, bl. 275, noot 2.

[2] „Volgens de proeven door den Heer Professor Reinwardt genomen, hielden de Javasche ropijen door elkander 215⅜ azen." *Indisch muntrapport van 1825*: zie noot 3, bl. 313 mijner *Ropijenverhandeling*.

azen? Herinneren wij er even aan, dat niemand gestrenger de handeling der C. C. G. G. met het laten doorgaan van die aanmunting heeft veroordeeld dan Elout zelf. Immers met hem aannemende, dat C. C. G. G. in de meening hebben verkeerd, dat de ropijen van het Tusschenbestuur ongeveer 200 azen inhielden, kon dat toch alleen het geval zijn vóór de ontvangst van het Soerabaja-bericht; maar de heer Elout heeft zich vermoedelijk die waarschuwing niet herinnerd, toen hij in zijn *Muntrapport van 1826* schreef [1]: dat zoo C. C. G. G. bekend waren geweest met het gehalte der Java-ropijen van 215 tot 227 azen, «dan voorzeker zouden zij geene aanmunting van die ropijen, om gangbaar te zijn tegen 30 st. Indisch, hebben bevolen, daar diezelfde gangbare waarde eerstdaags stond te worden toegekend aan den Indischen Gulden, van gelijke waarde als de Nederlandsche, en dus slechts houdende 200 azen fijn zilver. In zoodanigen maatregel met juiste kennis van zaken, zoude toch hebben opgesloten gelegen, eene opzettelijke verspilling van 15 tot 27 azen fijn zilver per Gulden." Niet het bevel is onverschoonbaar; doch het niet dadelijk opschorten van dat bevel. [2]

Wat dan te doen, eens aangenomen dat men de ropij bij art. 11 op een gehalte van 215 aas had getarifieerd, met de abusievelijk aangemunten van 227: hermunten tot 215? Maar tot dusver gaf het stempeljaar nog eenige aanwijzing van het gehalte: de ropijen van 1815 en 1816 toch waren en werden van 227 aas; daartusschen nu te werpen ropijen met stempeljaar 1816 van 215 azen verstoorde de economie ten nadeele van een publiek,

[1] Zie bl. 320—322 mijner *Ropijenverhandeling*.

[2] Op het zich niet juist herinneren van het gebeurde, doelde ik met het op bl. 228 aangeteekende, dat de heer Elout wellicht slechts den daar vermelden besluitenbundel ter beschikking had, waarin de beide belangrijke besluiten niet voorkwamen, waarvan de overwegingen hem ten volle hadden kunnen inlichten: zie ook bl. 230. — De heer Moquette, uit onbekendheid met de Muntverordening van C. G. G. G., zich slechts willende houden aan de muntregelen van den Britschen tijd, stelt tegenover de getuigenis van den heer Elout zelf het woord „goedpraterij" en motiveert dit aldus, met de vreemde en zonder eenigen grond aangevoerde onderscheiding van weten en niet-weten — zie bl. 108 der *Opmerkingen*, door hem gespatieerd —: „Men *wist*, dat de ropijen geen guldens waren; en men *wist*, dat het gehalte ± 215 azen fijn per ropij zoude zijn; doch men *wist niet*, dat eenige azen meer, zóóveel te beteekenen had; en, men *wist niet*, dat het ± 227 azen fijn *zou worden*". Zou het nog niet „beterpraterij" geweest zijn, indien de heer Elout had kunnen erkennen, dat men slechts beoogde ropijen van 215 azen?

dat ropijen van 227 azen bezat, en met een verlaging tot 200, waarop art. 11 had getarifieerd, zou dit nog erger zijn. Men hebbe daarbij tevens te bedenken: éensdeels, dat nu niet alleen onder Raffles, maar ook onder C. C. G. G., particulieren ropijen van 227 azen hadden doen slaan [1]; de nieuw opgetreden Regeering nam daarmede een verantwoordelijkheid op zich, die haar moest weerhouden daar tusschen te werpen gelijk uitziende stukken van zooveel lager gehalte.

De resident van Soerabaja heeft dat zeer juist ingezien. Gelijk ook van de andere autoriteiten, naar ik mededeelde, wordt mij de houding veel klaarder; misschien zou mij in deze ook alles volkomen helder worden, *zoo ik Van Lawick's adviezen volledig onder de oogen had*, waaronder dat van 23 Augustus 1817, door den heer Moquette slechts voor een deel gepubliceerd [2]. De zaak is namelijk: dat Van Lawick wel in zijn eerste schrijven van December 1816 het aanmunten op 215 azen aanbeval [3], doch dat hij hermunting op 215 van het op 227 azen reeds verkregene in zijn advies van Augustus 1817 ontraadde. Weliswaar schreef hij toen niet onder gelijke omstandigheden, want in December 1816 hadden de particulieren nog geen gelegenheid gehad onder C. C. G. G. te laten munten en het lager gehalte liep in Augustus 1817 over 200 azen; doch het bezwaar, dat hij nu tegen hermunting deed gelden, moest ook in December 1816 bestaan hebben, namelijk [4]: «dat buiten de hoeveelheid geslagen voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement, sedert deszelfs Jongste weder vestiging in Indië, *gedurende een gedeelte van 1815* en *het geheele jaar van 1816* Ropijen voor *rekening van Particulieren* zijn geslagen [5], van hetzelfde gehalte van 10 penningen [6], hetwelk het zeer moeilijk zoo niet onmoogelijk maakt om alle die Ropijen in te wisselen en uit de wandelingen te brengen

---

[1] Voor f 24737: zie bl. 53 van *Munten-Moquette-1909 II.*

[2] De gedeeltelijke publiceering vond plaats, als zijnde het stuk „zeer lang en verward", heet het op bl. 54 van *Munten-Moquette-1909 II.* De opneming in bijl. T aldaar, bl. 92—93. Verg. hiervóór bl. 231.

[3] Zie bl. 399.

[4] Zie het advies in de bijl. T, vermeld op bl. 231. Het advies over het terugbrengen der ropijen op 200 ging wellicht verloren onder het *enz. enz.* der publicatie van den heer Moquette.

[5] Ik volg de spatieering aangetroffen bij Moquette. Wij lezen in de aanhaling, dat onze ropijen, ofschoon grootendeels geslagen in 1817, het stempeljaar 1816 erlangden.

[6] d. w. z. van 227 azen, altijd ruim; doch kortheidshalve laat ik de breuken weg.

gelijk men zelve zich thans bereids vergist met de Ropijen in dit jaar geslagen. Wel is waar men zoude (daar het jaargetal zulks aanwijst) kunnen oproepen alle bezitters van Ropijen in 1815 en 1816 (*die in 1817 zijn gemunt met den stempel van 1816*) om deze tegens den Nederlandschen standpenning te komen verwisselen, doch men mag zeker stellen dat hieraan slechts gebrekkig zal worden voldaan. Het jaartal staat op de zilvere ropijen niet in cijfer letters uitgedrukt maar staat daarop in de Inlandsche talen bekend, dengeenen, welke nu die talen niet magtig is, voldoet (met den besten wil ook van het tegendeel) niet aan de oproeping of uitnoodiging."

C. C. G. G. alzoo met hun ropijen van 227 azen in moeilijkheid zittende, hadden nog twee uitwegen: òf de stukken te doen vermunten tot *guldens* van 200 azen; òf ze naar Britsch-Indië te zenden, waar ze misschien wel gemakkelijk tegen 227 aazen verhandeld konden worden. Het eerste middel verviel, omdat van het plan tot het munten van guldens werd afgezien; het tweede is niet beproefd, misschien omdat de Regeering het geld te zeer noodig had. Alzoo werd bij besluit d.d. 27 November 1817 N°. 35 [1] door C. C. G. G. na lang weifeling machtiging gegeven tot het in de wandeling brengen der ropijen van 227 azen. Het moest geschieden overeenkomstig art. 11 der reeds sinds Maart in werking getreden Muntpublicatie, alzoo uitgifte als stukken van 200 azen [2]. Hierdoor werd, naar ik in het volgend hoofdstuk zal mededeelen, door 's Lands kas een verlies geleden, van ongerekend de muntonkosten, 'n 13 % op een som van 244.000 ropijen [3].

Ik ben hiermede op de alsnog weer te geven gedachten-

[1] Opgenomen in mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 325—326.

[2] Uit dien hoofde luidt het waarlijk vreemd op bl. 103 der *Opmerkingen*, alles door den heer Moquette zelf gespatieerd: „De muntverordening van 1817 (Indisch Staatsblad N°. 4), gepubliceerd op 14 Januari van dat jaar, spreekt *wel* van een nieuwen standpenning die *geslagen zou worden*; doch deze is *nimmer geslagen*, zoodat die publicatie in dat opzicht een doodgeboren maatregel was."

[3] Minister Elout, in zijn *Muntrapport van 1826* over het besluit dezer uitgifte schrijvende voor zoover hij zich den loop der zaak meende te herinneren, memoreerde: „Hoe dit ook zij, het is waarschijnlijk dat men bij de destijds gehoudene beraadslagingen minder gelet heeft op de innerlijke waarde, die de ropijen *behoorden* te bezitten, dan op die welke zij *werkelijk bezaten*, en dat de uitkomst van deze overwegingen is geweest dat, daar de ropijen, het zij door de gebrekkige inrigting der munt te Soerabaja, het zij

wisseling na het advies van den Raad van Financiën d.d. 4 Februari 1817 (bl. 405) vooruit geloopen, omdat het mij toeschijnt, dat het den lezer gemakkelijker maakt de geopperde meeningen zelfstandig te beoordeelen.

Ofschoon er dan toch haast bij was met het gelasten aan den Resident om zulk een dure geschiedenis te doen staken, hielden C. C. G. G. het advies aan, ten einde van den Raad iets naders over de quaestie te vernemen: vandaar hun geheim besluit d.d. 10 Februari 1817 Ir A, alzoo toen de afgekondigde Muntpublicatie nog niet in werking was getreden [1]. Blijkens art. 2 wilden zij namelijk de gehalte-verlaging nog beschouwd zien in verband «met de verhouding der onderscheidene munten tot elkander, den staat van den handel in het algemeen, en den geldelijken omloop en vele andere omstandigheden te dezen". Waar C. C. G. G. dit nieuwe gezichtspunt ter elfder ure — immers de Publicatie was toen afgekondigd — opdeden, is misschien aan te geven; want wellicht waren zij nu op de hoogte gesteld van de stukken, die tot de verhooging der ropijen van 215 op 227 azen had geleid, waarin men dien maatregel vindt aangeprezen [2]: «since the coinage has become increased, and the change in commercial situation has its influence on the value of the coins". Welke strekking overigens de vraag had, of C. C. G. G. inderdaad dachten aan wijziging van het toch al zoo verkeerde tarief in art. 11: ik weet het niet. En alsof de beslissing over het gehalte niet dadelijk in de eerste plaats diende te vallen, openden zij hun besluit in art. 1 met ook advies te vragen over dat gedeelte van het Soerabaja-rapport «waarbij wordt melding gemaakt van het verschil in de gehalte der zilveren baren uit Nederland aangebragt": een quaestie, die dan toch absoluut niets te maken had met de spoedvraag over het gehalte der ropijen [3].

De Raad nam nu evenzeer zijn tijd; vermoedelijk is dit college met den resident van Soerabaja in correspondentie moeten treden.

door andere oorzaken, over het algemeen weinig met den Gulden in innerlijke waarde verschilden, er geen groot nadeel konde ontstaan, de reeds geslagen op gelijken voet met de Guldens in omloop te brengen." In de schrifturen is niets, dat voor deze waarschijnlijkheid grond geeft.

[1] Zie in het breede mijn *Bestuur-1817*, bl. 117—118.

[2] Zie in *Munten-Moquette-1909 II*, bl. 50. Verg. hiervóór bl. 397.

[3] Ik kom op het gehalte der zilverbaren terug. Het departement van Koloniën was van het verschil op de hoogte; de vaststelling van het kostende bracht dit mede. De breede staat hierover, waarvan ik op bl. 386 noot 2

De vrucht zijner overwegingen was een rapport d.d. 31 Mei 1817 l^r A [1]. Nu, dat de Muntpublicatie had gelast, dat de Java-ropij door 's Lands kas moest worden uitgegeven voor slechts 200 azen of 120 duiten, kon hij niet meer aanbevelen om te laten munten op 215 azen. Hij beval uit dien hoofde aan: «om met het munten van de zilveren ropij op te houden, en dadelijk een begin te laten maken met het munten van de Gulden, volgens de bepaalde type", dat wilde dus zeggen: aanmunting van den standpenning van 200 azen.

C. C. G. G. bleven aarzelen. Het moet wél diep bij den Raad hebben gestoken! Immers nog zeven jaar later werken gewezen leden van den Raad mede om in het *Indisch muntrapport van 1825* het verwijt tot de afgetreden C. C. G. G., hier echter bedoeld tot den heer Elout, te richten over een weliswaar financieel niet zeer beduidende zaak, doch dat uit een intellectueel oogpunt ernstig moest treffen: dat men namelijk met geen mogelijkheid een «gezonden uitleg" kon geven: «om voor 'slands rekening gedurende eenige maanden lang zilveren ropijen te Sourabaija te laten slaan, met een verondersteld verlies van 8, maar met een wezenlijk nadeel, van ruim 13 procent [2] (ongerekend de muntonkosten) op eene hoeveelheid van 40 à 50.000 Javaansche ropijen, die maandelijks werden aangemunt; en zulks alleen met het vooruitzigt, dat deze munt, zoodra dezelve met den minderwaardigen standpenning in aanraking zoude komen [3], dadelijk zoude worden uitgevoerd, dien gedeprecieerden standpenning met den eveneens gedepreciecrden Nederlandschen

melding maakte, luidt: „Specificatie en Berekening van de onderstaande Acht en Twintig kisten Baren Zilver en Een en Tachtig kisten met Gerande Guldens ingekocht en ingepakt voor rekening van het Departement van Koophandel en Koloniën." Dat men hiervan geen afschriften naar Indië zou medegegeven hebben, is niet aan te nemen; maar het blijkt niet, dat men ze daar gebruikt heeft.

[1] Zie breeder in mijn *Bestuur-1817*, bl. 119. De zaak werd er door mij onvolledig behandeld door gemis aan stukken.

[2] Het rapport heeft op deze plaats een noot van den volgenden inhoud: „Volgens de proeven door den Heer Professor Reinwardt genomen, hielden de Javasche ropijen door elkander 215$\frac{3}{8}$ azen, volgens de muntbepalingen echter, naar welke de Javasche ropijen in 1816 en 1817 te Soerabaija geslagen zijn geworden, was de zuivere inhoud 227$\frac{13}{27}$ azen fijn."

[3] Bedoeld wordt — want die „aanraking" met *een geheel anders getijpeerden* gulden zou op zichzelf geen bezwaar gehad hebben — omdat de ropij van 227 azen, gelijk gesteld werd aan 200 azen.

Generaliteits Guldens als de eenige getrouwe muntpenningen van Nederlandsch Indië achterlatende" [1].

Van het *dadelijk beginnen*, gelijk de Raad voorstond, kwam niets! C. C. G. G. wilden gaarne de opening van de Guldens-aanmunting persoonlijk bijwonen, om zelven daarop orde te kunnen stellen, waartoe zij weldra gelegenheid zouden vinden met het oog op hun voorgenomen groote reis over Java. Maar die reis werd later aangevangen, dan gehoopt was — eerst door het verlengd verblijf van het afgetreden Britsch bestuur, toen door de maatregelen noodig door het bericht over het uitbreken van den Saparoea-opstand; evenmin echter konden zij er toe besluiten om, tot de opening van de guldensaanmunting, de zoo schadelijke ropijen-aanmunting te doen staken. Wat zoo dikwerf zich aan mijn gedachten opdringt: men bemerkt, dat onze C. C. G. G. niet waren knappe menschen in de beste beteekenis des woords.

De Raad achtte intusschen verder uitstel tot sluiting van de Ropijenmunt niet verantwoord, gelijk het college bij een rapport d.d. 13 Juni 1817 andermaal te kennen gaf, onder overlegging van een verhaal dier aanmunting tot ultimo April 1817. De vraag werd dientengevolge alsnog aan C. C. G. G. gesteld: «om" — gelijk het luidt in hun resumeerend geheim besluit d.d. 17 Juni 1817 l^r A — «om, vermits deze aanmunterij uit hetzelve verhaal en de in deze missive vermelde rekening blijkt nadeelig voor het Gouvernement te zijn, het niet raadzaam zoude zijn bevelen te geven om dezelve te doen staken totdat met het munten der Guldens een aanvang zal kunnen worden gemaakt" [2].

Doch ook dit kon C. C. G. G. niet bewegen terstond verdere aanmunting te verbieden: zij bepaalden er zich toe dezen hernieuwden aandrang, bij het vermelde besluit d.d. 17 Juni 1817 in handen te stellen van de Adviseerende commissie — een incident, waarvan ik in vroegere schrifturen geen melding kon maken, doch dat voor het recht verstand van het beloop der zaak van belang is [3].

De Adviseerende commissie had nog op een vroeger stuk te

---

[1] Daarom acht ik ook de voorstelling van Elout zoo verkeerd, om uit het feit, dat hij in 1825 geen ropijen van hoog gehalte aantrof, te besluiten dat zij er ook niet geweest waren: zie bl. 334—335 mijner *Ropijenverhandeling*.

[2] Ik heb van 's Raads advies d.d. 13 Juni 1817 reeds melding gemaakt op bl. 118 van mijn *Bestuur-1817*; maar nu haal ik de geresumeerde woorden duidelijkheidshalve aan.

[3] Zie over de Adviseerende commissie mijn *Herstel*, bl. 146—154.

dienen, want haar was in handen gesteld het rapport van den Raad d.d. 31 Mei 1817 (bl. 410). Hierover gaf zij bericht bij schrijven d.d. 19 Juni N°. 9, zoodat dit stuk zich als het ware kruiste met het nader verzoek van C. C. G. G. om advies te geven op 's Raads rapport van 13 Juni 1817.

De brief d.d. 19 Juni behandelde twee onderwerpen:

a het gehalte der zilveren ropijen;

b de bezoldiging der muntbeambten.

Nadat C. C. G. G. in hun besluit d.d. 24 Juni 1817 I^r A dit resumeeren, zeggen zij dat in het stuk der Adviseerende commissie het volgende staat te lezen[1]:

> Stellende dat ten aanzien van het Eerste hetzelve behoord te worden gegrond op de proef door den Directeur Generaal van Koophandel en Kolonien genomen, omdat op dat resultaat de gevolgtrekking rust dat de Nederlandsche gerande gulden even goed en voor dezelfde waarde[2] als de gewone Bataviasche ropy kan circuleeren, dat is tot 19 st. 14¾ penn., gevende wijders in bedenking om niet verder voort te gaan met munten[3] en om ten aanzien van hetgeen gemunt is, en nog in de kassen of onuitgegeven te doen vermunten, immers om directe maatregelen tot voorkoming van verder verlies te nemen.

En nu doet zich het geval voor, dat wezenlijk niet anders kan doen meenen dan dat C. C. G. G. geheel en al de kluts zijn kwijt geraakt. Of lag het niet voor de hand om, terwijl zij zoo'n dringend voorstel hadden ontvangen van den Raad van Financiën tot staking en dit voorstel in handen was gesteld van de Adviseerende commissie, te wachten op haar nader oordeel, alvorens een beslissing werd genomen? Maar dit advies van 19 Juni stemde ook zoo aardig met hetgeen C. C. G. G. eigenlijk altijd over het gehalte der ropijen geloofd hadden en dat het ietwat te laag getarifieerd geld wel in de wandeling

---

[1] In *Munten-Moquette-1909 II*, bl. 90 is wel het besluit der C. C. G. G. opgenomen, doch met weglating van dezen considerans: zie er bijl. R. Daardoor kwam ik tot de dwaling, op bl. 119 laatste alinea van mijn *Bestuur-1817*, dat het besluit was voortgevloeid uit het advies van den *Raad van Financiën* d.d. 13 Juni 1817 en dat C. C. G. G. aanmunting op 215 azen voorschreven „in weerwil van dit advies". Eerst nu, na lezing van het besluit zelf — zie bl. 227 hiervóór — ontwaarde ik, dat het besluit van den Raad nog niet was afgedaan!

[2] Let wel *voor dezelfde waarde*.

[3] Het blijkt, dat bedoeld werd: om niet verder voort te gaan met munten *op den bestaanden voet* d. w. z. op 227 azen. Wèl blijft het jammer, dat de adviezen zelven niet werden gepubliceerd: want zonder ze te kennen, is het altijd een gissen, dus de mogelijkheid van vergissen niet uitgesloten.

kon blijven, indien het maar niet *al* te laag was en daar had men nu de heusche verzekering: dat de Nederlandsche gulden even goed en voor dezelfde waarde als de gewone Bataviasche ropij kon circuleeren [1]. Het is op grond van dit motief, dat C. C. G. G. bij hun geheim besluit d.d. 24 Juni 1817 Ir A o. a. vaststellen [2]:

1°. Dat dadelijk op den ontvangst van dit besluit zal ophouden het munten van goude en zilvere ropijen op het nog bestaande allooi.
2°. Dat de zilvere ropijen voortaan zullen worden gemunt op negen penningen twaalf greinen.
3°. Dat de goude ropijen voortaan zullen worden gemunt op achttien caraat.
4°. Dat President en Raden van Financiën zullen doen onderzoeken of de reeds op het vorig gehalte gemuntte zilvere en goude ropijen zonder nadeel voor den Lande kunnen worden vermunt op het bij art. 2 van dit besluit bepaalde gehalte, en daarvan ten spoedigsten dienen van rapport.

Maar nauw had de Adviseerende commissie de Regeering ertoe gebracht om voort te doen gaan met de ropijenaanmunting, zij het dan ook op 215 aas, of de vermelde Commissie veranderde geheel van gedachte op de lezing van 's Raads advies d.d. 13 Juni 1817 en de bijlage ervan, het «relaas", zooals het heet. Zij kwam nu tot dezelfde conclusie als dat advies aangaf, dus tot dadelijke finale staking, waarvan zij C. C. G. G. bericht gaf bij rapport d.d. 25 Juni 1817. Wat dat stuk inhield en wat C. C. G. G. daarop vaststelden, lezen wij in ondervolgend geheim besluit d.d. 27 Juni 1817 Ir A [3]:

Is gelezen eene missive van de Adviseerende Commissie in dato 25 dezer N°. 10 Secreet, daarbij te kennen gevende, dat zij na het schrijven van derzelve secreete missive van den 19e daar te voren N°. 9 over het munten der Goude en Zilvere Ropijen en de bezoldiging der muntbeambten hadden ontvangen [4] het besluit van den 17n dezer

[1] De overweging had den heer Moquette — ook wanneer er niet zoovele andere aanwijzingen voor waren — in ieder geval *moeten* overtuigen, dat het voortgaan met aanmunting op 215 azen niets hoegenaamd uit te staan had met de „onherroepelijk" vastzittende Britsche bepaling van 1813, noch met het plakkaat van 1795, gelijk hij op bl. 105 der *Opmerkingen* schreef.

[2] Ik geef slechts vier van de zes artikelen terug, omdat de twee resteerende hier van geen belang zijn: verg. overigens *Munten-Moquette-1909 II*, bl. 90, bijl. R.

[3] Ik geef slechts drie van de zeven artikelen terug: verg. overigens de verhandeling der vorige noot, bl. 91, bijl. S.

[4] *zij .... hadden ontvangen*: men ziet hieruit, dat, niettegenstaande in den aanhef wordt gesproken van de *commissie*, hier het besluit het meervoud aanneemt. — Ook blijkt uit dezen aanhef, dat de stukken elkander *gekruist* hadden, gelijk ik mededeelde in regel 4 van bl. 412.

maand L^r A, waarbij aan haar was gerenvoijeerd een rapport van den Raad van Financiën gedagteekend den 13^n houdende verslag van de gedane munting der zilvere Ropijen sedert den 16^n December 1816 tot den 22^n April ll.

En uit welk rapport aan hun gebleken zijnde [1] dat het verlies op de munting ruim 20 pCt. en dus veel grooter is dan zij zich hadden voorgesteld, en dat er wijders reden van beduchting was dat alle de aangebrachte zilvere baren kunnen vermunt zijn met het einde dezer maand, terwijl er reeds 11.650 mark tot den 22^n April was vermunt geworden en consideratiën gevende om met alteratie van het geadviseerde bij missive van den 19^n [2] indien er nog zilver ter vermunting over en het dierhalven nog niet te laat is, alle aanmunting tot nader order te doen cesseren en een naauwkeurig onderzoek te doen bewerkstelligen aangaande het geene op de munt is verwerkt, maatregelen te nemen om het gemuntte geld in de kassen te houden en te doen opgeven de voordeelen welke de muntmeester daarvan heeft genoten.

Waarop gedelibereerd zijnde is goed gevonden en verstaan conform het geadviseerde [3] in zooverre met alteratie van het besluit van den 24 dezer Secreet L^r A te bepalen:

1°. Dat alle aanmunting van goude en zilvere munt voor rekening van den Lande op ontvangst dezes zal cesseren tot nadere dispositie.

2°. Dat de fungerende Resident van Sourabaya zal worden geautoriseerd zoo als geschiedt bij deze om van den muntmeester te vorderen en aan Commissarissen Generaal in te zenden eene juiste beredeneerde en uitgewerkte opgave van al het geen voor rekening van het Gouvernement is vermunt, wat daarvan ruw en zuiver is geproflueerd en hoeveel mark van de zilvere baren nog aanhanden is.

3^e. Dat de fungeerend Resident voornoemd al weder [4] zal onderzoeken en van zijne bevinding rapporteren hoeveel het verschil zijn zal, wanneer de reeds op het vorig gehalte gemunte ropijen zilvere en goude worden vermunt, op het gehalte en de zwaarte van den standpenning of nederlandsche gerande Gulden, van het gehalte van 19 st. 14½ penn. met bijvoeging van eene berekening der kosten, welke op eene partij van 50.000 zullen loopen.

Alzoo werd eerst op het einde van Juni 1817 de maatregel genomen, waartoe men reeds had moeten komen in December

[1] *aan hun gebleken zijnde*: d. w. z. overeenkomstig het in noot 1 aangeteekende, aan de *commissie*; niet aan *C. C. G. G.*

[2] Dus ook hieruit blijkt, dat het stuk der Adviseerende commissie *enkel door C. C. G. G. wordt geresumeerd.*

[3] Als noot 3.

[4] Weder? Bedoeld n. f. verder.

1816: opschorting van de ropijen-aanmunting »tot nadere dispositie" [1].

XVII.

Uitrekening van het verlies, geleden op de Ropijen-aanmunting van 1816—1817.

De artt. 2 en 3 van het laatstvermelde besluit droegen den resident van Soerabaja op, eensdeels een opgave in te dienen over de ropijen-aanmunting, anderdeels te adviseeren over de vraag of men de ropijen van 227 azen hermunten zou op 200

[1] „Slecht voorgelicht als men was, heeft men evenwel *het verlies onderschat*; en men heeft *niet geweten*, dat de muntmeester op 1 Februari 1815 nieuwe instrukties ontvangen had. Van daar ook dat men 'in den eersten schrik' het gehalte terug bracht op de *oude bepaling* van 9 penning 12 grein, want men wist toen waarschijnlijk nog niet dat Zwekkert met zulk een vaart aan 't munten geslagen was. Toen men eenige dagen daarna de schade geheel kon overzien, werd de zaak stop gezet." Alzoo de heer Moquette op bl. 107 der *Opmerkingen*, zelf steeds spatieerend en altijd vol van wetenden en niet-wetenden. Er staat hier bovendien een ophelderende noot, met de verzekering: „Ware het verlies niet zoo groot uitgevallen dan had er geen haan naar gekraaid" — een uiting waarop ik reeds de aandacht vestigde: zie bl. 229. Men toetse nu dat alles aan het feit, dat de Regeering dadelijk is ingelicht geworden! Volledig? Zoover men uit de resumtiën van de eigen besluiten der Regeering mag opmaken, meen ik dat de inlichtingen voldoende waren, om haar de oogen te openen voor den verkeerden weg, dien zij bleef opgaan: maar zoolang men de adviezen zelven niet kent, kan men dat dan toch niet zeker zeggen. De weg om dit uit te maken — in plaats van in waardelooze vermoedens op te gaan — ware geweest en blijft nog open, om van de Regeering die adviezen te vragen, behoorende bij de daarop genomen besluiten en die stellig op het archief der Algemeene Secretarie aanwezig zijn. Ik kan er in komen, dat men zich die moeite niet wil geven; niet echter dat men, in plaats van er dan het zwijgen aan toe te doen, de leemten door fantasie aanvult. Zeker, ik heb het meermalen opgemerkt — laatstelijk nog op bl. 157 van *C. P. J. Elout's tijd* — evenzeer op het gebied der wetenschap kan de verbeeldingskracht een factor van belang zijn. „Quantitativ", memoreert ook de op bl. 236 noot 1 vermelde „Methodik von Alfred Gercke" op bl. 29—30, „müszte sogar der Phantasie eine ganz ungeheure Rolle in der Wissenschaft zufallen, wenn sie bij allen vorbereitenden Schritten des Verstandes und bei der Durcharbeitung des Materiales mittätig wäre"; maar zoo Gercke dit opmerkt naar aanleiding van zijn: „Kunst und Wissenschaft sind Geschwister, beide Kinder der Phantasie und des ordnenden Verstandes", mag daaraan tevens wel toegevoegd worden het door Paul Lafond opgemerkte in een werk over Greco (1914): „par imagination il faut entendre l'exaltation de ce qui est, l'opposé de la création de l'imaginaire. La transposition du réel chez un maître est fatalement riche et puissante, tandis que l'invention de l'irréel demeure toujours pauvre et parfois mesquine."

azen. Hieruit is voortgevloeid een breed stuk d.d. 23 Augustus 1817 N°. 83 met bijlagen, een en ander reeds met een enkel woord vermeld [1]. Tot die bijlagen behoort de door art. 2 verlangde: «Aantooning der 's Lands zilvere baren, in de munt te Sourabaija verwerkt sedert dat het Nederlandsch Gouvernement zich op nieuw op dit Eijland heeft gevestigd, tot en met ultimo Junij dezes jaars 1817." Dit belangrijke stuk is zonder nadere aanwijzing van herkomst gepubliceerd in de *Opmerkingen* van den heer Moquette, bl. 110; terwijl de brief zelf te lezen is in bijl. T, bl. 92 van *Munten-Moquette-1909 II*; maar zoowel uit den gelijken datum, als uit hetgeen in den brief door den heer Moquette over de aanbieding is opgenomen, blijkt voldoende, dat het eene stuk bij het andere behoort; immers men leest er, op Van Lawick's mededeeling het besluit van den 27ⁿ Juni ontvangen te hebben:

en thans tot die beantwoording treedende heb ik de eer te noteeren:

1°. Op den ontvangst van de order, is de munt opgehouden met het slaan van zilvere en goude Ropijen, en zulks tot nader order.

2°. Met onderlinge assistentie van den anderen [2], is door den Muntmeester en mij geformeerd, eene aantooning van de verwerkte zilvere baren uit Europa aangebragt.

Deze aantooning enz. enz. (zonder belang) [3].

De Aantooning is daarom van belang, wijl blijkens den aanhef van het besluit, de Adviseerende commissie uit het rapport van den Raad van Financiën, mede de overtuiging had gekregen, dat er 20 pCt. ruim op de aanmunting der ropijen ad 227 azen werd verloren [4]. Hoe was men toch aan die 20 pCt.

[1] Zie bl. 231-232.

[2] Wat hier de bedoeling is, kan ik niet raden. Ik neem aan een schrijf- of drukfout voor *elkander*.

[3] Dat *zonder belang* is natuurlijk voor rekening van den heer Moquette; ik heb den brief zelf niet gelezen.

[4] Dat alzoo niet C. C. G. G. in dat besluit zulk een verlies erkenden, gelijk de heer Moquette verkeerd las, memoreerde ik op bl. 230. De oorzaak der vergissing is de volgende. In den considerans van C. C. G. G. staat, nadat eerst van de Adviseerende commissie wordt gesproken, dat uit het rapport van den Raad *hun* gebleken was, dat het verlies veel grooter moest geacht worden dan *zij* zich *hadden* voorgesteld; doch bedoeld met dat *hun* worden *de leden der Adviseerende commissie*, geenszins de C. C. G. G., gelijk uit het verband blijkt. De redactie is zeker wel niet gelukkig, maar juiste opvatting in deze behoort mede tot hetgeen de heer Moquette noemde, naar wij op bl 235 lazen, „techniek". Uit welk een diepte een (als men in het

gekomen? Ik had er wel eenige aanwijzing voor, in de mededeeling van het *Indisch muntrapport van 1825*, dat *ongerekend de muntonkosten* op 244373 stuks ropijen was geleden „een wezenlijk nadeel van ruim 13 procent"; maar wat ik van de cijfers ongeveer kon maken, werd op ellendige wijze verknoeid door een andere plaats in dat rapport, waarin plompverloren staat, dat op het vermelde bedrag „een verlies is geleden van 2747 : 19 ropijen" [1]! Plompverloren? Het ligt volstrekt niet in

bezit der stukken is) doodeenvoudige zaak, de heer Moquette ondeugdelijke verklaringen haalt, blijkt uit de laatste alinea van bl. 108 der *Opmerkingen*. Splitsende naar de vreemde gewoonte des Schrijvers, de menschen weer in *wetenden* en *niet-wetenden*, „wisten", naar zijn oordeel, „C. C. G. G, voorgelicht door de adviseurs die slecht op de hoogte waren, wel dat er een verlies zoude zijn, berekend op de *Indische waarde* van het zilver, doch men vermeende dat er berekend op de *Nederlandsche waarde* toch nog een avance zoude blijven". En ter bevestiging van deze onjuiste voorstelling, waarop ik nader terugkom, staat hier, altijd door hem zelf gespatieerd: „Van daar ook dat in 't geheim Besluit van 27 Juni 1817 gezegd wordt: 'aan hun gebleken zijnde dat het verlies op de munting ruim 20 pCt., en dus *veel grooter is dan dan zij zich hadden voorgesteld*,' enz.". Nu weten we het! namelijk hoe de heer Moquette aan zijn verkeerde lezing komt. Het blijkt toch uit die noot, dat het door mij gebruikte afschrift dezelfde onduidelijke redactie heeft als het den heer Moquette ter beschikking gestelde stuk en alzoo wel zal zijn conform de minuut. Mijn noten aan den voet van bl. 413 en 414 strekken om de bedoeling van den considerans te verduidelijken.

[1] Op bl. 334 van mijn *Ropijenartikel* heb ik abusievelijk gesteld *is gerekend* in plaats van — *is geleden*. — *Ongeveer*, zeg ik in den tekst hierboven over de berekening van de 13 pCt. verlies: immers als op 227 azen verloren worden 27 is het verlies op 100: $\frac{27 \times 100}{227} = 11.9$, waarbij men dan wel kon rekening houden met de in den tekst nog te noemen „Muntsongelden" om ongeveer tot 13 pCt. te komen. Op het beweren in mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 323: „Het verlies was ontstaan, omdat C. C. G. G. die ropijen van 227 lieten doorgaan voor stukken van 200 azen", teekent de heer Moquette in een noot van bl. 108 der *Opmerkingen* aan: „Hoe men echter een verlies van ‚20 pCt.' kan berekenen uit het feit dat men ropijen van 227 azen (fijn) liet doorgaan voor ropijen (of stukken) van 200 azen (fijn) is mij een raadsel." Ja, als men niet een weinig doordenkt. Maar op bl. 334 dierzelfde verhandeling kon de heer Moquette lezen, dat het verlies slechts is 20 pCt. *met* de muntonkosten; nam men die niet in aanmerking, gelijk inderdaad hier het geval behoorde te zijn, dan werd het bij de 13 pCt. Ik heb er echter in mijn *Ropijenverhandeling* niet op willen doorgaan, omdat ik het opgegeven verlies van 2747 ropijen op de 244373 stuks aannam als een cijfer, dat stellig een beteekenis had; doch dit druischte in tegen mijn vaste overtuiging over de herkomst van het tekort der 20 pCt. of 13 pCt., daar het vanzelf sprak, dat als stukken van 227 azen voor 200 werden uitgegeven een dergelijk verlies moest worden geleden. De heer Moquette had, nu hijzelf al de cijfers,

de gewone manier van uiteenzetting door Van de Graaff om op de eene plaats te stellen, dat er 13 pCt. is verloren en op een andere plaats zooveel minder, zonder dat hij zou verklaren, wat eigenlijk bedoeld wordt: ik neem daarom liever aan een onwillekeurigen lapsus in de redactie of wel, dat bij overschrijving — bron van zooveel onwillekeurige fouten! — iets belangrijks werd weggelaten en dat daarop bij het nazien van het afschrift niet gelet werd. Zoo straks zal ik mededeelen, wat dit verlies vermoedelijk moet beteekenen, daar het op de uitgifte der ropijen van 227 tegen 200 azen geen betrekking heeft. Wij danken nu aan de Aantooning, dat wij voor laatstbedoelde verliesberekening op vasten bodem staan. Het mag hier weleens herinnerd worden, dat de mate van het belangwekkende der in deze verhandeling voorkomende onderwerpen, en speciaal van het nu aan de orde zijnde, niet enkel getoetst worde aan den omvang der zaak op zichzelf; doch dat men er telkens uit leeren kan de al of niet gewenschte manier van technische uiteenzetting.

De basis eener juiste narekening van de beweerde verliezen, ad 20 pCt. *met* en ad 13 pCt. *zonder* de muntonkosten, ontbrak mij, omdat onbekend was het *in Europa* gekost hebbende van de in Indië *vermunte* zilveren baren, dus waarop het verlies was geleden, zijnde mij slechts alleen bekend het kostende van de geheele bezending, immers, blijkens mijn *Ropijenverhandeling* [1], f 622915, doch waarvan moest afgetrokken worden de zotte 20 pCt. avans, zoodat de werkelijke kosten werden f 519096. Nu echter lezen wij in de Aantooning een post H, waarin staat uitgetrokken, hoeveel waarde hiervan vermunt werd op een gehalte van 227 azen: het eenige, wat wij noodig

benoodigd voor de preciese berekening publiceert, met een meest elementair rekensommetje, tot de beweerde 20 en 13 percenten kunnen komen, in plaats van de mededeeling te geven — zie bl. 111 der *Opmerkingen* — altijd door hem zelf gespatieerd: „Aangezien de *voor Indië berekende waarde* feitelijk *in Indië* den doorslag gaf, verloor men dus volgens mijn opvatting van de zaak *ruim 20 pCt.; zijnde het bedrag dat men op den kostprijs van het zilver gelegd had* + *de 'vervaarlijke breuk' van Zwekkert*, die evenwel bij nader inzien met nagenoeg $\frac{3}{7}$ gelijk staat." Alweer de dussen. Er staat alzoo, dat men verloor ruim 20 pCt.: maar waaraan dat verlies moet worden toegeschreven, staat er niet; al ware ook de 20 pCt. avans geen louter fictieve post, dan zou het er immers tot de questie zelf niets afdoen, welk vermeend voordeel, wezenlijk dus of niet, men er alzoo bij inschoot. Overigens blijkt uit de *Opmerkingen*, dat het verlies door den Schrijver in verband wordt gebracht met de regelingen uit den Britschen tijd: „onherroepelijk vast" daaraan verbonden.

[1] Zie bl. 286 dier verhandeling.

hadden [1]. Ja, ook de opgave der Aantooning van de Muntonkosten, post D, is van dienst, luidende: «Het bedragen der muntsongelden van 6 pCt. op de hoeveelheid ruwe ropijen" ad $15.598\frac{3919}{23000}$ [2]. Wel hadden wij die reeds vroeger gekregen, namelijk in de hiervoren vermelde [3] bijlage U van het Moquette-artikel-1909, waarin voorkomt: «Opgave van het door den Muntmeester sedert primo December 1816 tot ult^{o} Juni dezes jaars gedeklareerde op het geld voor Rekening van het Gouvernement gemunt, en de lasten welke hij heeft moeten dragen"; maar de Aantooning geeft nu duidelijk aan, welke plaats dezen post wordt toegekend in de verliesberekening [4].

Ziehier nu de uitrekeningen der 20 en 13 percent op grond van de cijfers der Aantooning, waarvan de publicatie inderdaad een verdienste is; breukgetallen worden door mij weggelaten.

Zwekkert kreeg voor aanmunting tot ropijen van 227 azen in *waarde* . . . . . : 295421 stukken zilver van 200 azen: z. post H.

Hij produceerde daardoor slechts . . . : 244371 » » » 227 » : » » F.

Daar deze ropijen moesten worden uitgegeven *en zijn uitgegeven* voor stukken van 200 azen werden, op de verkrijging van 244371 ropijen, verloren: . . 51050 stukken:

---

[1] Terwijl bl. 110 der *Opmerkingen* de alles gevende Aantooning publiceert, staat er nochtans op bl. 111 aangeteekend:

„Het ligt niet op mijn weg om mij nog verder in deze zaak te verdiepen; alleen wil ik er nog op wijzen dat het strikt genomen, zonder de rekeningen van den muntmeester, bijna onmogelijk is om uit de diverse rapporten van dien en lateren tijd wegwijs te worden.

„Dit is dan ook wel de reden waarom de Heer van der Kemp (op blz. 334) met de verliesberekening zit te houden."

[2] De hier genoemde 6 pCt. genoot de Muntmeester ook onder het Britsch bestuur voor zijn uitgaven. Art. 7 der regeling van 12 Maart 1813 luidde o. a. (zie *Munten-Moquette-1909 II*, bl. 75): „In order to defray the expences and charges of melting, assaying and coining with the mintmaterials and for his trouble, the Mintmaster shall be allowed to charge 4 pctos. on the Gold and 6 pctos. on the Silver, which is to be paid by the owner and divided as follows".

[3] Op bl. 231.

[4] Het bedrag wordt daar echter uitgetrokken (zie bl. 94 *Munten-Moquette-1909 II*) 15698:5 Ropijen. Het verschil van 100 ropijen is door den heer Moquette, die aan de cijfers geen voldoende aandacht wijdde, niet opgehelderd.

alzoo $\frac{51050 \times 100}{244371}$ d. w. z. 20.8 of «ruim 20 pCt." op de 295421 stukken, gelijk de Raad van Financiën en de Adviseerende commissie beweerden, de muntonkosten erbij nemende.

En zonder deze onkosten:

Zwekkert kreeg voor aanmunting tot ropijen van 227 azen in waarde. . . . . . : 295421 stukken zilver van 200 azen : z. post H.

Hij produceerde daardoor slechts . . . : 259968 » » » 227 » : z. » D.

Alzoo verlies . . . 35453 stukken:

dat is $\frac{35453 \times 100}{259968} = 13.6$ of «ruim 13 pCt".

Hoe komt het nu echter, dat hiermede niet overeenstemt de hiervoren gehouden berekening [1] van:

$$\frac{27 \times 100}{227} = 11.9 \text{ pCt.?}$$

Bij iedere behandeling van metaal wordt iets verloren: een zilverbaar door smelting, slaan, enz. enz. omgezet in zilveren muntstukken geeft niet al zijn zilver af, dat de baar had. Zóó vast is deze regel, dat men den Muntmeester voor het noodzakelijk verlies niet verantwoordelijk kan stellen; doch opdat dit niet volstrekt bepaald kan worden en alzoo de Muntmeester van het onbepaalde geen misbruik zou maken, is een uiterste grens bepaald: *remedie*, *tolerance* [2]. Hoe dit geregeld werd met de ropijen-aanmunting weet ik niet; de door den heer Moquette geproduceerde stukken bevatten er niets over; maar ik vermoed, dat het cijfer van het verlies wel degelijk in de verantwoordingen van den Muntmeester voorkomt. Het verlies zal ook aanzienlijk geweest zijn door den korreligen aard der baren. In Indië, toen C. C. G. G. te Soerabaja met de guldens-aanmunting wilden doen beginnen, werd die gestaakt o. a. wegens de ondeugdelijkheid van de grondstof en het daaruit voortvloeiend groot verlies [3]. Daarna werden de onvermunt gebleven baren naar Bengalen gezonden, ten einde er op de voordeeligste wijze

[1] Zie noot 1 op bl. 417.

[2] Verg. noot 1, bl. 349 mijner *Ropijenverhandeling*.

[3] Verg. Elout's klacht, dat de baren „niet die fijnheid bezitten, welke tot het slaan der guldens noodig is" in mijn *Bestuur-1817*, ook aangehaald in noot 4, bl. 287 mijner *Ropijenverhandeling*.

van af te komen: de dadelijke mededeeling der adviseurs aldaar hield in, gelijk wij in het laatste hoofdstuk zullen lezen: niet zenden naar de Munt, *wegens het aanzienlijk verlies te lijden ten gevolge van de ondeugdelijkheid der baren* (bl. 434 en 435). Eindelijk in een rapport d.d. 15 Juni 1821 van muntmeester Van Leeuwen luidt het mede, memoreerende het gebeurde van 1817, weliswaar over het onvermunt gebleven gedeelte der baren, doch met een *ook*, dus evenzeer van toepassing op het vermunte: „dat ook deze noemenswaardige massa zilver, tot één alloov gebragt, het gehalte der Nederlandsche Gulden niet in zich bevatte" [1]. Duidelijker was wel niet te zeggen, dat de guldenswaarden der baren zilver niet teruggevonden *konden* worden in het zilver der daaruit geslagen ropijen. Dit verlies nu is oorzaak, dat de bovenvermelde posten F en D over het verkregen aantal ropijen kleiner zijn dan onder normale omstandigheden zouden behooren. Hoeveel? Daar rees mij in de gedachte, dat met de mededeeling in het *Indisch muntrapport van 1825*, hiervoren vermeld: — dat een verlies werd geleden van 2747 : 19 ropijen

[1] Bij besluit der C. C. G. G. d.d. 13 Juni 1817 werd den Raad van Financiën opgedragen: „om de nodige maatregelen voor te stellen ten einde het juiste getal, het gehalte en de waarde der zilvere baren uit Nederland aangebragt, te constateren". Tengevolge van het ingediende voorstel kreeg de Raad bij besluit d.d. 7 Juli 1817 N°. 13 een aanschrijving: om proces-verbaal te doen opmaken door de personen, welke de uit Nederland aangebrachte baren in ontvangst namen „aantonende van iedere kist en van ieder baar afzonderlijk den inhoud, het gewigt, het gehalte en de waarde". Ik denk, dat Van Leeuwen hieraan zijn gegeven ontleend heeft, zoo hij het niet verkreeg uit het nader rapport, dat onze resident van Chinsura er over zond. — Over den inhoud van Van Leeuwen's mededeeling zegt de heer Moquette op bl. 54 van zijn *Munten-Moquette-1909 II*, dat het rapport het volgende inhield: „mijn onderzoek wijders tot Baarzilver gericht, vernam ik weldra, uit de 22360 [illegible] marken, dewelke in 28 kisten aan Baarzilver in 1816 uit Nederland zijn aangebragt en waar van het grootste deel met 259969 Ropijen à 10 penning fijn, in het begin van 1817 te Soerabaja is vermunt geworden; dat ook deze noemenswaardige massa zilver tot één alloov gebragt (hij bedoelt hier het restant) het gehalte der Nederlandsche Gulden niet in zich bevatten." Ik nam op bl. 324 mijner *Ropijenverhandeling* de aanhaling maar stil over, aangezien het mij enkel te doen was om het cijfer 259969. Doch overigens? Er wordt hier gesproken over een partij uitgezonden zilver en over een daarvan vermunt deel; en daarna iets verklaard van deze *noemenswaardige hoeveelheid zilver*, waarop de heer Moquette tusschen haakjes invult: *bedoeld wordt het restant*. Ik heb dit ook in een nootje maar weder zonder meer ter neder gesteld; nu echter in de *Opmerkingen*, bl. 109, noot *a*, verduidelijkt de heer Moquette de bedoeling.

op de verkregene 244371 stuks [1] — deze spillage is bedoeld, een verlies, hetwelk dan wordt: $\frac{2747 \times 100}{244371} = 1.1$ pCt., makende met de $\frac{27 \times 100}{227} = 11.9$ juist 13 pCt.

De cijfers der Aantooning hebben ons alzoo volkomen opgehelderd over de herkomst der opgegeven verliezen van 20 en 13 percent, resp. 51050 en 35453 stukken, op 244371 en 259968 stukken zilver van 227 azen [2].

---

[1] Zie bl. 416—417. Ik heb voor alle zekerheid het rapport er nogeens op nageslagen. Letterlijk staat er op bl. 326 noot van het stuk op het Rijksarchief dit: „De geheele, uit de van Nederland aangebragte Baren zilver, in 1816 en 1817 gemunte som aan Javasche ropijen, heeft bedragen 244373 stuks, waarop (behalve de muntonkosten) een verlies is geleden van 2747 : 19 ropijen of Indische Guldens." Wanneer het mij niet uitsluitend te doen was geweest om de zaak zelve, dan zou het op mijn weg gelegen hebben in het *Ropijenartikel* over dit verlies er enkel het zwijgen aan toe te doen, waarnaar, om met den heer Moquette te spreken, geen haan zou gekraaid hebben, terwijl ik het 13 pCt. had kunnen bewijzen. Doch liever dan dit heb ik van dat verlies melding gemaakt, eensdeels omdat ik, gelijk ik daareven schreef, de overtuiging had, dat het cijfer van 2747 : 19 toch iets moest beteekenen, anderdeels omdat ik de hoop koesterde, dat vroeg of laat dit wel door iemand zou opgehelderd worden. Ik ben nu in de loonende positie gesteld geworden die opheldering zelf te geven! Maar ook gesteld eens, dat het cijfer iets anders beteekent, dan kan dit volstrekt niet de waarde van mijn verklaring verminderen, in zoover toch, dat een berekening van het verlies van 27 aas op 227 aas nooit het werkelijk verlies-percent aangeeft, doch altijd te weinig moet zijn: en daarop komt het betoog hier neer. Dat over de beteekenis van den verliespost aanleiding tot twijfel kan rijzen, blijkt uit het in den tekst volgende, ook al stemt het op bl. 423 te noemen cijfer van 2176 niet met het opgegeven verlies van 2747 ropijen.

[2] Blijkens bl. 334 mijner *Ropijenverhandeling* en de noot hierboven staat in het *Indisch muntrapport van 1825*, dat van de uit Nederland aangebrachte baren zilver in 1816 en 1817 gemunt werd een som aan Javasche ropijen groot 244.373 stuks. Dit stemt, behoudens het klein verschil van 2 ropijen met den in de Aantooning opgebrachten post F luidende: „Hoeveelheid der zuivere ropijen welke het zilver van iedere kist aan den Lande heeft afgeworpen" in totaal staat: 244371 $\frac{7731}{23000}$. Nochtans besluit de heer Moquette zijn *Opmerkingen*, alsof de zaak van eenig belang is, aldus, zie bl. 111:

„Hoe men in het Indisch Muntrapport van 1825 kwam aan het totaal van 244373 ropijen voor den geheelen muntslag, is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen; doch ik vermoed, dat men de uitdrukking 'ruwe ropijen' niet begrepen heeft, en dat men werkte met het netto bedrag uit de kolom F der rekening van Zwekkert, daarbij nog een fout makende in het cijfer der eenheden.

„Of deze mijn opvatting juist dan wel onjuist is, doet evenwel weinig ter zake. Een feit is het, dat het getal fout is, en dat dus alle berekeningen daarop gebaseerd, moeten falen."

Ofschoon echter met de muntonkosten werden verloren 51050 stuks, blijkens de mededeelingen van den Raad van Financiën en de Adviseerende commissie op 244371, komt de Aantooning blijkens post I tot een veel minder teleurstellend resultaat, immers slechts tot het verlies van .... 2176 ropijen! Hoe de administratie dat wonder heeft weten tot stand te brengen, is een alleraardigste bijdrage over de kunst der groepering van cijfers! Ziehier de geschiedenis. Ik memoreerde, dat het Ministerie bij de berekening van het kostende der baren een avans van 20 pCt. had gesteld en dat C. C. G. G. in hun Muntverordening mede hadden aangenomen, dat het geld in Indië 20 pCt. meer waarde bezat dan in Nederland [1].

Dientengevolge heeft de Aantooning de ons reeds bekende post F over de aan den Lande afgeworpen zuivere ropijen ad 244371 *verhoogd* voorgesteld in post G, namelijk tot 293245; zijnde, staat er, de «zuivere hoeveelheid ropijen berekend tot Nederlandsche guldens van 20 St[rs] ieder, bij welke berekening tot basis is genomen 30 St[rs] Indisch tegen 24 St[rs] Nederlandsch". En daar blijkens den reeds vermelden post H «Het kostende der zilvere baren in Europa aan Nederlandsche guldens" bedroeg 295421: zoo ontstaat er de post I: 295421—293245 = 2176: «Werkelijk verlies door den Lande geleden op het slaan van de nieuwe ropijen, naarvolgens Nederlandsch geld, zijnde dit de som in colom G van die bij het colom H voorkomende afgetrokken." Dat *werkelijk verlies* is magnifiek [2]. Ik zie daar voor mij commissaris-generaal Elout zijn verlies op 244371 ropijen overziende en in weemoed uitroepende: „Waar, waar zijn mijne 51.000 ropijen gebleven!" En resident Van Lawick troostend

[1] Zie bl. 418 en 388, noot 1.

[2] Ook wegens de daarover door den heer Moquette gehouden beschouwingen, in verband met het natuurlijk geheel toevallig feit, dat het avans, berekend op 20 pCt., gelijk was aan het werkelijk geleden verlies met muntonkosten; zie de aanhaling hiervóór in de noot 1 op bl. 417. Maar er kon opgenomen worden een groot woord van Zwekkert: *eervaarlijke breuk*, dat evenals dat van Van Leeuwen: *eeuwige getuigenis* indruk blijkt gemaakt te hebben. Zoo leest men ook naar aanleiding van dien bloot fictieven post in alinea 1 bl. 109 der *Opmerkingen*, alweer met de onderscheiding van wetenden en niet-wetenden over C. C. G. G.: „*Ze* wisten echter niet (want de eenige die het weten kon, n.l. de muntmeester Zwekkert, was ter zake niet gehoord), dat met hun besluit 'op den thans geregelden voet' de geheele 20 pCt. gemoeid waren die men op den Nederlandschen zilverprijs gelegd had". Of het er wat toe deed, *wat* er mede *gemoeid* was!

invallende: „Ween niet Excellentie, het verlies is maar 'n 2100 ropijen, dank Uwe wijze wetgeving, die ook ons burgerlijke en militaire dienaren zoo weldadig deed voeden met de door U gewettigde 20 pCt. avans." [1] Overbodig te zeggen, dat, zoo muntmeester Zwekkert medegewerkt had aan het verstrekken der gegevens voor de Aantooning, dit stukje tot leniging der smarten van C. C. G. G. vermoedelijk voortgesproten zal zijn uit het nobele

[1] „Het geheele personeel werd betaald met dezelfde reëele reductie", schreef Willem van Hogendorp over de 20 pCt korting: zie *Willem van Hogendorp* bl. 106. Ik haal dit nog eens aan, omdat het zoo ongeloofelijk schijnt. Verg. noot 1 bl. 388. In April 1818 verzocht echter landvoogd Van der Capellen bij particulier schrijven aan departementschef Goldberg zijn traktement van 2 ton, *voor zoover dit in Indië werd uitbetaald*, ongekort te mogen ontvangen: zie *Teruggave-V. d. K.*, bl. 417, hetgeen Goldberg met ondersteunend advies bij den Koning voorbracht: zie aldaar. Hangende de beslissing er over, wendde Van der Capellen zich bij particuliere brieven én tot den Koning, én tot den departementschef, nu den heer Falck, *om zijn geheele tractement van 2 ton* in Indië uitbetaald te krijgen en wel zonder korting. Het verzoek aan den koning d.d. 8 September 1818 is van den volgenden inhoud:

„Heden neem ik de eerbiedige vrijheid Uwe Majesteit eene gunst te vragen. Indien Uwe Majesteit mogt vermeenen daarin niet te kunnen treden, is mijne beede dat Hoogstdezelve mij het verzoek niet misduide.

„Uwe Majesteit heeft mij goedgunstig toegestaan een gedeelte van mijn Tractement in Nederland te ontvangen. Dit is eene last voor s' Lands kas, en ik vinde het voor mijne belangen voordeeliger ook dat gedeelte hier te ontvangen, indien Uwe Majesteit mij wilde veroorloven mijn Tractement te ontvangen Gulden voor Gulden, den Gulden berekend tot 20 stuiver Nederlands, en niet tot 24 zoo als thans plaats heeft, of met andere woorden indien Uwe Majesteit geliefde te bepalen dat het mij toegelegde Tractement zoude betaald worden in Indiën met f 200000 Indisch.

„Ik heb den Minister Falck breeder over dit onderwerp geschreven, en bid nogmaals Uwe Majesteit mij niet ten kwade te duiden de vrijheid die ik neem Hoogstdezelve met mijn particuliere belangen te adieeren.

„Ik ben enz".

Minister Falck ondersteunde het verzoek: zie het rapport op bl. 585—586 van mijn artikel in *Ind. Gids* van Mei 1912 over deze aangelegenheid. Bij geheim Kon. Besl. d.d. 23 Maart 1819 I[r] K. werd het verzoek toegestaan, waarvan aanteekening werd gehouden bij G. B. d.d. 3 September 1819 N°. 22. Bij particulier schrijven d.d. 17 November 1819 berichtte de Koning aan Van der Capellen: „Bijzonder aangenaam is het mij geweest aan Uwen wensch om Uw traktement met f 200000 Indisch uitbetaald te hebben, te voldoen." Van der Capellen's brief aan den Koning en dit antwoord zijn op het Rijksarchief, aangewezen onder N°. 8 op bl. 132 van het jaarverslag over 1913. De brief aan Falck d.d. 8 September 1818 is aangewezen onder B 88, bl. 198 van dat verslag. In *Falck's Gedenkschriften*, bl. 474-475 is wel een brief van dien datum opgenomen, doch een gemerkt N°. 7; terwijl V. d. C. een afzonderlijken brief, gemerkt N°. 8, aan die traktementsquaestie wijdde, namelijk „een woord over mijne particuliere belangen".

brein van den Resident; de Muntmeester toch had met fictieve posten niets uit te staan[1]. Geldelijk eindigde voor dezen de Ropijen-aanmunting met het indienen eener declaratie erover, loopende tot het einde van Juni 1817; tot dien dag moest hij dus op de declaratie stellen de traktementen der werklieden enz., ter berekening van zijn eigen inkomsten: het stuk werd door den heer Moquette gepubliceerd [2].

XVIII.

Sluiting der Zilvermunt te Soerabaja.

Met het staken der Ropijen-aanmunting door het vermeld besluit van 27 Juni 1817 werd het werk wel stop gezet, doch slechts „tot nadere dispositie" [3]. Er zou gewacht moeten worden tot de heeren Elout en Van der Capellen op hun reis over Java zelf de fabriek in oogenschouw konden nemen. Intusschen diende de Resident zijn antwoord van 23 Augustus 1817 in, dus ook op het vermeld art. 3 van het besluit van 27 Juni

[1] Bij de Aantooning heeft de heer Moquette in de noot van bl. 111 der *Opmerkingen* gesteld: „Alhoewel de berekening door den fung[d] Resident onderteekend is, moet zij toch door Zwekkert opgemaakt zijn, en behoud ik dus diens naam." De Schrijver wil gaarne, naar wij lazen, de muntmeesters meer naar voren schuiven dan wel juist is. De Heus doet wat hij wil, ofschoon de Departementschef hem zegt, wat deze wil; Zwekkert schrikt de menschen op met zijn „vaart", ofschoon men terstond den aanvang van den arbeid mededeelt; Van Leeuwen's „eeuwige getuigenis" heet merkwaardig, ofschoon er niets hoegenaamd merkwaardigs in is. Nu weer voor het samenstellen der Aantooning. Er is geen enkele reden voor het vermoeden, dat Zwekkert zich erop zou toegelegd hebben om den indruk bij C. C. G. G. over het groote verlies te verzachten door er de malle berekening van art. 2 hunner Muntpublicatie aan toe te voegen. Ik had deze opmerking reeds gemaakt, vóór dat mijn aandacht viel op hetgeen de Resident zelf had geschreven, blijkens het sinds door mij op bl. 416 geplaatste, dat de Aantooning was „door den Muntmeester *en mij* geformeerd". Dat *formeeren* drukt ook perfect uit het kunstmatige van den opzet. De heer Moquette vergat blijkbaar bij het schrijven van de noot in de *Opmerkingen*, wat hij vroeger met het doen afdrukken van den Residentsbrief (bl. 231 hiervóór) had medegedeeld.

[2] Zie de hiervoren op bl. 231 vermelde bijl. U, bl. 94 van *Munten-Moquette-1909 II*. De heer Moquette stelde onder den staat: „N.B. Waarom de tractementen tot ult[o] Juni loopen weet ik niet." Maar er staat duidelijk in de opgave: „Tractementen sedert pr[o] December 1816 tot ultimo Juli 1817". Misschien heeft de heer Moquette willen vragen: waarom tot ultimo *Juli*? Deze vraag laat zich verstaan, daar zoowel in het op bl. 419 hiervóór vermelde hoofd van de opgave, als in den slotpost over verbruikte veilingskosten staat „tot ult[o] Juni 1817". Ik denk aan een fout in Juli.

[3] Verg. bl. 415.

1817 over de vermunting van de ropijnen op 200 azen [1]. Om de reeds opgegeven reden was het advies er over ongunstig. [2] In de maand, nadat het advies d.d. 23 Augustus uitgebracht werd, in het laatst van September, kwamen C. C. G. G. zelven te Soerabaja; zij konden nu zien, hoe op de Zilvermunt alles gebrekkig toeging en het baarzilver eigenlijk niet deugde. Dientengevolge: geen hermunting der ropijen, ook geen guldens-aanmunting, dit althans voorloopig niet. Een besluit van 27 November 1817 N°. 35 bepaalde, dat de ropijen dan maar moesten worden uitgegeven, zooals ze nu eenmaal waren, uit overweging, staat er, «dat het een ongerief zijn zoude zoo veele comptanten buiten omloop te houden" [3]. Aldus gingen de ropijen van 227 de kassen uit, maar ter waarde van 200 azen, want dit gelastte art. 11 der Muntverordening [4]. Als de raven zullen de menschen, die er mede bekend waren of werden, erop aangevlogen zijn. Wie ook zou de dwaasheid hebben gehad deze stukken weder voor 200 azen in 's Lands kas ter wille van betalingen terug te brengen [5]? Maar de heer Elout heeft in deze intellectueele vereenzaming *bonne mine* weten

[1] Zie bl. 414. In bijl. S. van *Munten-Moquetten II*, bl. 91, was dat art. 3 weggelaten als „Zonder belang" (bl. 231 hiervóór), waardoor echter in het vervolg der geschiedenis van de Ropijen-aanmunting een leemte ontstond. In noot 2, bl. 104 der *Opmerkingen* werd het artikel ten slotte ondergebracht.

[2] Verg. bl. 407.

[3] Zie het besluit op bl. 325—326 mijner *Ropijenverhandeling*. Verg. bl. 408.

[4] Art. 11 der Muntverordening, nadat deze in voorafgaande artikelen gehandeld heeft over den te munten gulden en over papieren munt, luidt: „Dat, ter ruimeren omloop van specie, mede op des lands kantoren zullen worden aangenomen en uitgegeven andere, op dezen Eilande gangbare munten, wordende alzoo het algemeene tarief, naar hetwelk de betaling, aanneming of verwisseling, voor rekening van den lande, zal gedaan worden, bepaald als volgt:.. De gewone Nederlandsche, de nieuwe aan te munten en de papieren gulden 120 duiten; De Javasche, Souratsche en Arcotsche ropij 120 duiten......" — *Ontvangen* zoude men stellig zoo goed als niets, waar de ropij een hoogere innerlijke waarde had; maar *uitgeven* moest 'sLands kas tegen verlies wel, waar die te lage koers door den wetgever zelf gesteld was. Daarom is van geenerlei beteekenis noot 1 op bl. 107 der *Opmerkingen*: „Men wilde ropijen slaan en geen 'standpenningen'." Particulieren, die ook ropijen met 227 azen hadden doen slaan, konden zorgen waar voor hun geld te krijgen; de Regeering daarentegen had zelf goedgunstig verklaard haar ropijen van 227 azen te zullen afstaan tegen 200 azen of 120 duiten.

[5] Hinderlijk is het eenigermate van een Muntgeschiedschrijver (bl. 236) te lezen, niet slechts, wat de heer Moquette mededeelt over de betrekking dezer ropijen tot een Britsche verordening van 1813, daarbij nog wel inroepende, gelijk ik aanteekende (bl. 402, noot 1), het oordeel van de numismaten der

te maken, immers, de geschiedenis ervan in 1826 memoreerende, door de verdwijning der ropijen voor te stellen als een *verlossing* [1]!

Met het besluit der opschorting van de Zilveraanmunting bleven er van de 28 kisten zilverbaren, gekost hebbende f 519096 nog 12 ter beschikking, kostende f 223674 [2]. Bij besluit van 8

---

wereld, maar ook wat hij daar nog over werkelijk gebeurde zaken doet volgen. Ziehier namelijk bl. 104 der *Opmerkingen*, alles door hem zelf gespatieerd, nadat hij reeds in een noot op de vorige bladzijde had geschreven: „Reeds uit den titel van het stukje blijkt, dat ik niet verder ging dan ult[e] Juni 1817, terwijl uit den tekst blijkt dat de muntslag die op dien datum eindigde, begon vóór 14 Januari 1817, datum van het Indisch Staatsblad N°. 4":

„De ropijen in quaestie liggen dus, *aangezien op 1 November 1816 nog niets nader geregeld was*, onherroepelijk vast aan het *Muntreglement* uit den Britschen tijd, van 12 Maart 1813, voor het *gehalte* der ropijen gewijzigd op 1 Februari 1815. Aan deze feiten is niets te veranderen, en ik ben er vast van overtuigd, dat geen enkel numismaat er aan denken zal om daarbij de Muntverordening van 14 Januari 1817 te betrekken.

„Men kan nu natuurlijk wel aannemen dat C. C. G. G. reeds vóór 1 November 1816 over die Muntverordening gedacht hebben, zeer diepzinnig gedacht zelfs; doch het is zeer zonderling (indien zulks ten minste niet opzettelijk geschied is), dat van den nieuw aan te munten standpenning nòch het gewicht, nòch het gehalte genoemd wordt. . . . ." In een aanhef van de noot op de tusschenhaakjes staat nog: „Het kan ook wel zijn dat slechts slordigheid in 't spel was, want alles wat men ten deze deed was 'luk raak'."

Dit alles tegenover het feit, dat als uitvloeisel van diepgaande besprekingen, reeds een leidend besluit was vastgesteld d.d. 25 October 1816 en dat daarin stond, blijkens art. 3, dat de standpenning zou zijn van „een gelijk gewigt, en nagenoeg gelijk gehalte", als den gewonen Nederlandschen gulden: zie bl. 168—177, w.o. bl. 174, bijl. XXXVII van *M. L. van Deventer's gezag* en bijl. IX, bl. 329, van mijn *Bestuur 1817*. Dit alles tegenover de mededeeling in het besluit van 14 Januari 1817 N°. 50, dat men tot de voorschriften niet is gekomen, dan: „Na het houden van vele conferentiën, zoo onderling als met den President van den Raad van Finantiën": zie bl. 101 van mijn *Bestuur-1817*. De daaruit voortgevloeide publicatie van dien dag, die dus de resident van Soerabaja kende, toen hem in Juli de op bl. 414 vermelde order gewerd om te overwegen de hermunting van de ropij naar het gewicht en gehalte van den standpenning, deed in zoover weten, wat men bedoelde, daar die publicatie voorschreef de type van den Nederlandschen gulden. Niemand heeft zich ernstiger dan ik tegen deze manier van aanwijzing uitgelaten: zie o. a. mijn *Bestuur-1817*, bl. 112, 122; mijn *Ropijen-artikel*, bl. 333, noot 2; mijn *Nederlandsch-Indischen proefgulden van 1815*, vermeld hiervóór op bl. 238 noot 3; maar dit wil dan toch niet zeggen, dat er feitelijk niets zou bepaald zijn.

[1] In het *Muntrapport van 1826*: zie mijn *Ropijenverhandeling* op bl. 335, ad noot 1.

[2] Verg. mijn *Ropijenverhandeling* bl. 285—286. — Volgens een besluit van 6 Maart 1818, weergegeven op bl. 184, noot 2, van mijn *Bestuur-1817*, zouden er slechts vermunt zijn 14 kisten, alzoo de helft, gelijk ik ook aanteekende in noot 3, bl. 141 van dat werk. Met het oog op de in den tekst te vermelden waarden van den inhoud der beide partijen, ontleend aan de hiervoren genoemde Aantooning, komt mij juist voor, dat er 16 vermunt werden en 12 overbleven.

Maart 1818 machtigden C. C. G. G. den Raad van Financiën om de «kisten met baren zilver in bewaring" te houden „tot dat de zilvermunt in werking is" [1]. Bovendien hadden C. C. G. G. oud zilver doen opkoopen, dat van Batavia naar Soerabaja was gezonden, ten einde ook tot guldens te worden vermunt [2].

Niettegenstaande men onder den eersten indruk nog wel de mogelijkheid aannam tot heropening van de Zilvermunt, beval men dadelijk een maatregel, die aan het gebruik van het ongeschikt geoordeelde Muntgebouw voor goed een einde maakte [3]. Toen namelijk de hh. Elout en Van der Capellen zich te Soerabaja bevonden, stelde de Resident hun aldaar bij missive d.d. 5 November 1817 N°. 154 voor, gelijk het luidt in het resumeerend besluit: «dat naardien Commissarissen Generaal hem bekend hebben gemaakt met de intentie vooreerst de goude en zilvere munt niet te laten werken, en daarentegen, zoodra de gebouwen voor de kopere munt afgebouwd zullen zijn tegen primo Januari 1818, die munt werkzaam te doen zijn" «om vermits het tegenwoordig gebouw voor de zilvere en goude munt daartoe alle geschiktheid ontbreekt, dit gebouw te approprieeren voor eene woning voor den Leeraar der gereformeerde gemeente". Het besluit der C. C. G. G. van denzelfden dag beschikte daarop conform. Tegelijkertijd werden de positiën van den Muntmeester en zijn Adjunct geregeld [4].

---

[1] De woorden zijn ontleend aan een besluit van de hoofddirectie van Financiën, gelijk memoreerde onze resident van Chinsura in Bengalen, blijkens zijn verbaal van 24 Januari 1820. Ik heb die woorden uit het archiefstuk juist aangehaald in *Bestuur-1817*, bl. 184, noot 2; nochtans leze men voor het 14 kisten aldaar 12.

[2] Bij geheim besluit d.d. 18 Juli 1817 l^r B. werd goedgekeurd de handeling van den Raad van Financiën, die „ingevolge autorisatie", aan oud-zilver had ingekocht 1678 realen en 42 stuivers voor f 3264 en 4¼ stuivers. „Bijna ter zelver tijd", gelijk een missive van den Raad d.d. 5 December 1817 geheim memoreerde, waren nog ingekocht 400 realen zilver „welk zilver ook reeds naar Sourabaya is verzonden"; het geheim besluit d.d. 12 December 1817 l^r A, die 's Raads missive aldus resumeerde, keerde deze uitgave mede goed.

[3] De gedachte aan heropening der Zilvermunt blijkt ook uit de volgende woorden in Elout's rapport van 27 September 1819 in *Elout's Bijdr. van 1851*, waarin men op bl. 28 leest: „Met de aanmunting van den nieuwen Indischen gulden heeft men weinig voortgang gemaakt: de eerste proeve was niet in alle deelen naar eisch uitgevallen: de nieuwe gronden nu voor het muntwezen gelegd, en de bepalingen verder door de Hooge Regeering te maken, zullen echter weldra de zilveren munt op een goeden voet brengen."

[4] Verg. bl. 399 noot 1 en mijn *Bestuur-1817*, bl. 185.

Als een onmiddellijk gevolg van de opschorting der Zilveraanmunting berichtte de Raad van Financiën bij geheime missive d.d. 5 December 1817 aan C. C. G. G., dat sinds den zilveropkoop van Juli 1817 «niets" was ingekocht «en van den verderen inkoop afgezien"; art. 1 van hun geheim besluit d.d. 12 December 1817 l^r A keurde de plaats gehad hebbende inkoopen goed; art. 2 bepaalde: «In te trekken en buiten effect te stellen den door deze Vergadering gegeven last tot den inkoop van ongemunt zilver". [1]

Aan het voornemen eerlang de Zilvermunt weer te doen openen, ten einde in opvolging van art. 1 der Muntpublicatie van Januari 1817 de aanmunting van Indische guldens te hervatten, is geen gevolg gegeven [2]. Zoo is van de pogingen ten deze niets anders overgebleven dan één exemplaar in het Koninklijk penningkabinet te 's-Gravenhage. Redenen, medegedeeld op bl. XX sub 81 der Bronnen-opgave van mijn *Bestuur-1817* deden aanvankelijk vermeenen, dat het stuk was van de Munt te Utrecht [3]; doch de heer Van Kerkwijk, Directeur van het Penningkabinet, lichtte mij in, gelijk ik tevens memoreerde, dat het herkomstig zou zijn of «van een stempelsnijder uit Indië, misschien te Soerabaja; of wel van de fabriek De Heus te Amsterdam". Sinds had ik het genoegen hierover nader den heer Van Kerkwijk te hooren; ZEd. betoogde mij mondeling, waarom denkelijk de penning van Soerabaja moest zijn. Hij had daarna de vriendelijkheid op mijn verzoek die inlichtingen d.d. 9 December 1913 alsnog schriftelijk te geven, welke ik onder dankbetuiging aan den geachten Schrijver hier laat volgen:

De bewuste munt kan m.i. *niet* in ons land (te Utrecht) geslagen zijn op de volgende gronden:

1° de gebrekkige vorm van 't schild, en van den leeuw op de voorzijde en ook van de maagd op de keerz. zijn m.i. vast *niet* 't werk van een Nederl. stempelsnijder.

2° in ons land zijn er *geen* munten ooit geslagen van de grootte als uw gulden, die 12,5 gram wogen en een dergelijke *groven* kabelrand hadden: de Nederl. gulden weegt steeds ± 10 gram, (*nooit* meer dan 10,6 gram) en heeft steeds een geheel anderen rand.

---

[1] Verg. bl. 428, noot 2.

[2] Zie art. 1 in mijn *Bestuur-1817*, bl. 111. Verg. ten aanzien van de nadere overwegingen mijn *Ropijenverhandeling*, bl. 328—329 en mijn *Bestuur-1817*, bl. 183 vv.

[3] Zie bl 238 van mijn *Teruggave*.

3° men heeft als muntplaatje voor uw munt gebruikt het muntplaatje van een Bataviasche ropij, zooals afgebeeld bij Netscher en v. d. Chijs pl. VI n° 37b b.v., waarvan 't gewicht varieert tusschen de 12,5 en 12,8 gram.

Zooals ik u reeds liet zien, komen de plaatjes èn in grootte, èn in rand èn in de eigenaardig er op aanwezige krassen geheel over een.

XIX.

Verkoop van het resteerende baarzilver te Calcutta.

Daar de Zilvermunt niet meer geopend is, moest wel de vraag rijzen; wat men gedaan heeft met de onvermunt gebleven zilveren baren. «Aangezien", merkte ik dientengevolge op, «blijkens het hiervoren aangeteekende aan Zilverbaren werd medegebracht voor een waarde van f 622.915.5 of 519.096 is het mij niet helder, wat met het betrekkelijk groot restant baren gedaan is; want dat er een gedeelte onvermunt gebleven is, valt niet enkel op te maken uit de medegedeelde cijfers, die dan toch ook wel c. q. van fabricage voor zilveren pasmunt zouden hebben gesproken, maar tevens uit de woorden van" den op bl. 388, bijl. XXXIV van mijn *Bestuur-1817* vermelden particulieren brief van Elout d.d. 11 November 1817, toen de Zilvermunt reeds gesloten was: „een gedeelte van het zilver is gebruikt tot het slaan van ropijen."[1] Voortgezette nasporing op het Rijksarchief bracht mij sinds op de hoogte. Mijn verhaal hiervan zal deze verhandeling besluiten.

Ons bezit in den Compagniestijd van factorijen in Vóór-Indië werd o.a. bijzonder op prijs gesteld wegens den aankoop aldaar van lijnwaden. Van de drie groote landstreken voor dit artikel: Guzeratte in het noord-westen, Bengalen in het noord-oosten, de kust van Koromandel in het zuiden, was vooral deze laatste de meest hiervoor op prijs gestelde. De „beschilderde" katoenen weefsels van Koromandel hadden beroemdheid, niets slechts in

[1] Zie bl. 324—325 der *Ropijenverhandeling*. De verwijzing naar Elout's brief d.d. 10 October op bl. 328 dier verhandeling is een fout; verwezen moet worden naar een brief d.d. 11 November 1817, afgedrukt in mijn *Bestuur-1817*, bijl. XXXIV, bl. 388. Ik wees reeds op die vergissing in dat werk, bl. 184, noot 5; het scheen mij echter niet kwaad toe van deze gelegenheid gebruik te maken om haar te verbeteren in dezelfde Bijdragen, waarin ik die verschrijving beging.

den Archipel, doch ook in Europa. Als de zoo gelukkig uit den kerker van Venetië gevluchte Jacob Casanova — wiens herinneringen aan den omgang in Spanje met den schilder Raphael Mengs inderdaad van belang zijn — te Amsterdam een gastvrije ontvangst vindt bij bankier Hope, dan vereert hij o.a. aan de jonge dochter, behalve 50 hemden! 50 zakdoeken van Mazilipatnam op de Koromandelkust. [1] De Compagnie betaalde de ingeslagen lijnwaden grootendeels met goederen uit den Archipel, verder ook met edele metalen, die in Vóór-Indië tot geld konden vermunt worden. Opperkoopman Paulus van Soldt was de man, die als resultaat van een bezoek aan den vorst van Golconda van dezen in Augustus 1606 de eerste firman verkreeg, die ons privilegiën verleende en de grondslag werd van een handel, die Mazulipatam — de "visch-stad"[2] — ten noorden der mondingen van de Kistna, een tijdlang tot middelpunt had. [3] Na de terugverkrijging der factorijen in 1817—1818 bleven wij in zoover deze traditiën getrouw, dat onzen commissaris voor de overneming, den heer van Braam, al dadelijk werd opgedragen kleedjes in te koopen, zij het ook enkel destijds voor den invoer in Japan, later echter tevens voor dien in de Molukken. [4] De toestanden

---

[1] In een aardig artikel van Maurits Wagenvoort, April-aflevering 1913 van het tijdschrift *Groot-Nederland*, bl. 420. — Over de kleedjes van Koromandel een uitnemend proefschrift van H. Terpstra (1911): „De vestiging van de Nederlanders aan de kust van Koromandel".

[2] Daniel Havart, Med. Doct.: „Op- en Ondergang van Cormandel" (1693) dl. I, bl. 141. Men bedenke echter, dat Havart de herkomst van den naam Surratte zocht in soerat, dus brief!!

[3] Mr. J. E. Heeres' „Corpus diplomaticum", dl. I, bl. 45—46.— Het in de vorige noot vermelde werk van Havart, dl. I, bl. 100, noemt Paulus van Soldt: „Paulus van Soest", hetgeen mij aannemelijker voorkwam èn wegens de meer Hollandsche benaming, èn met het oog op den tijd, dat Havart persoonlijk in dezen streken zich bevond. Ik vroeg daarom den heer Heeres om inlichting of ZHgl. zich wellicht vergist kon hebben; doch bij schrijven d.d. 14 December 1913 ontving ik ten antwoord: „Neen, ik heb den naam nooit anders aangetroffen dan als Paulus van Soldt, en mijne nasporingen na het ontvangen van Uwe briefkaart hebben mij in die spelling bevestigd. Natuurlijk kan deze onjuist zijn; maar dat deze naam on-Hollandsch zou klinken, zooals U vindt, kan ik niet inzien. Maar ook al was dit wèl het geval, hoevele niet-Nederlanders (b.v. Vlamingen) dienden de Compagnie!" En een paar dagen later: „De 'on-Hollandsche' naam Van Soldt zag ik zoo juist hier in Den Haag op een uithangbord aan de Hoefkade. U ziet, het on-Hollandsche kan niet tegen mijne lezing pleiten." Het adresboek der Residentie telt inderdaad 17 Van Soldt's!

[4] Over den lijnwaadhandel in de Molukken, zie mijn Molukken-verhandeling in deze Bijdragen, dl. 65 (1911), bl. 447—449, zoomede noot 1, bl, 221 van mijn *Bestuur-1817*.

in Vóór-Indië waren echter zóó veranderd, dat men moeite had het verlangde in te koopen, gelijk blijkt uit de volgende mededeeling, ontleend aan § 187 van het te Batavia door Van Braam samengesteld verslag van zijn commissariaat aan de kust van Koromandel [1]: »De mij opgedragene commissie bij besluit Uwer Excellentiën van den 27 Juny 1817 N°. 7 opzichtelijk de bezorging der voor de kust van Choromandel vereischte *Lijwaten en Roggevellen voor den Japanschen eisch*, heb ik dadelijk na mijn arrivement te Madras bewerkstelligd, en uithoofde de Nederlandsche possessiën niet dan lang na mijn arrivement konden overgegeven en de sortering der Lijwaten niet te koop gevonden worden, de leverantie daarvan terstond aan het Engelsche Agentshuis van de heeren Arbutnot, de Monte en Mc Faggert en C°. opgedragen. [2] Tijdens mijn vertrek van de kust van Choromandel waaren daarvan niet meerder gereed dan 17 corgies....

[1] Zie over dit Bataviaasch verslag d.d. 1 Augustus 1818 mijn *Factorijen II*, bl. 366. De eerste twee door mij gestelde zinsneden dier bladzijde luidt aldus: „Het spreekt van zelf, dat Van Braam ook van zijne werkzaamheden op de kust van Koromandel geregeld rapporten naar Batavia zond, wanneer zich daarvoor eene gelegenheid aanbood. De tijd ontbrak hem echter een aaneengeschakeld verhaal van zijne verrichtingen te geven....". Het is mij echter indertijd ontsnapt, dat Van Braam in den aanhef van zijn Bataviaasch verslag mededeelt: „Zedert mijn vertrek van Calcutta hetwelk den 28 December plaats had, en van waar ik Uwe Excellenciën mijn laatste rapport van den 26^e dierzelver maand aangeboden hebbe, heeft zich geene gelegenheid hoegenaamd opgedaan om Uwe Excellentiën mijne berichten toe te zenden, en ben dus buiten de mogelijkheid gesteld geworden Hoogstdezelven eenige mijner tijdingen te doen toekomen. Mijne menigvuldige werkzaamheden gedurende mijn aanwezen op de kust van Choromandel hebben mij verhindert om eenig aaneengeschakeld rapport mijner verrigtingen te kunnen in gereedheid brengen, en het is nu eerst op de reize dat ik daartoe de pen opvatte, om te trachten zooveel in mijn vermogen is, Uwe Exellentiën een distinct en gedetailleerd rapport mijner handelingen op de Kust van Choromandel aan te bieden, die buiten alle verwagting met geen geringe moeijelijkheden en werkzaamheden zijn gepaard gegaan. Dan dezelve hebben mij te meer aangespoord om met gepasten ijver en onvermoeiden arbeid, mijne zwaarwichtige commissie in dit gedeelte der waereld uit te voeren en te voleindigen."

Er blijkt tevens hieruit, dat Van Braam uit Bengalen naar Koromandel zeilde den 28^e December 1817 en alzoo niet den 26^e, gelijk vermeld staat op bl. 360 r. 1 v. b. der verhandeling.

[2] Den naam van dit handelshuis vind ik in de stukken niet altijd duidelijk geschreven en ook ongelijk gespeld. Op bl. 362 der in de vorige noot vermelde Factorijenverhandeling stelde ik *Arbuthust*, *De Motte*, *Mc Jaggart en C°*: *Arbuthust*, *De Motte en Jaggart* zijn echter zeker fout.

welke ik bereids met de 2972 p[s] Roggevellen ten bedrage van Star Pagoden 1307.4.61, volgens ingediende rekeningen aan den Raad van Financiën op Uwer Excellentiens bevelen afgeleverd hebbe." Hoe het aldus ingekochte betaald werd, blijkt uit het volgende.

Van de voor vermunting bestemde 320 Zilverbaren waren er nu nog over 148, gepakt in 12 kisten. Tengevolge van de weifeling ten aanzien van de toekomst der Zilvermunt werd eerst na de ontbinding der Commissie-Generaal, maar toen ook vrij spoedig daarna, wellicht uit geldgebrek, aan de baren bestemming gegeven. Krachtens besluit namelijk van de hoofddirectie van Financiën d.d. 22 October 1819 N°. 3 voeren zij naar resident D. A. Overbeek te Chinsura met den Britschen kotter *Frolic*, schipper Rogers, ten einde, ingevolge haar besluit van 30 Juni 1819 N°. 1 — misschien miste men de gelegenheid om er dadelijk uitvoering aan te geven — «die baren bij aankomst op de meest voordelige wijze te worden verkocht en het provenu te doen strekken ter voldoening van de gevraagde lijwaten voor den Japanschen handel en den dienst in de Moluksche eilanden en ter voorziening in de behoeften voor de Nederlandsche bezittingen, zo ter kuste van Cormandel als in Bengalen". Een missive der Hoofddirectie d,d. 21 October 1819 N°. 2 deelden den Resident mede, dat de bezending was geassureerd voor f 180000 bij de Calcutta-, de Globe- en de Java-verzekeringsmaatschappijen. Bij verbaal van 3 Januari 1820 teekende de Resident de komst van de baren te Calcutta aan. Hij zond luitenant Prudens Michel, commandant te Chinsura[1] met Sipaijers derwaards; den 10[n] Januari 1820 teekende de Resident in het verbalenboek onder N°. 2 over de aankomst te Chinsura op: «is aangeland in zes vaartuigen en onder geleiden van zooveele Sipahies van het guarnisoen in de Tresaurie van het Fort Gustavus binne gebragt, een getal van 12 kisten *Bhaar Zilver*". En op denzelfden dag richtte Michell het volgend epistel aan den Resident:

Den Nederigen onderteekenaar bij besluit van den 3[n] jongstleeden, gecommitteerd zijnde tot het gaan ontfangen van 12 kisten bhaarzilver van den tegenwoordigen gezaghebber van de kotter Frolic, genaamd Edwards Rogers, na luid derlastingsbrief gedagteekend Batavia den 18

[1] Verg. mijn *Factorijen II*, bl. 507, ad art. 4.

October 1819, zoo heb ik de eer te rapporteeren, dat ik die twaalf kisten Bhaarzilver heb ontfangen, en heede morgen in de schatkamer geleverd."

Door Inlandsche „metaalkundigen" liet de Resident het zilver onderzoeken; zij sorteerden ze in vier soorten van verschillend gehalte. De waarde bevond men te zijn 202374 S. R. van 16 anna's zwaarte ieder? [1]

De wijze om de baren te benutten kon zijn: hetzij ze te zenden naar de Munt te Calcutta, ten einde er Britsch-Indische ropijen van te doen maken; hetzij ze te verkoopen, ondershands dan wel op publieke veiling. De met Overbeek bevriende chef van het invloedrijke handelshuis Palmer te Calcutta[2] ontraadde reeds dadelijk aanmunting, daar de verliezen in de Munt aanzienlijk waren, terwijl men bovendien zeer lang van het te verwachten geld zou verstoken blijven. Ook meende hij onderhandsche, boven openbaren verkoop te moeten aanbevelen. Met dit laatste kon de Resident zich echter niet vereenigen, gelijk blijkt uit zijn besluit d.d. 15 Januari 1820, houdende:

1°. Monsters van de 4 soorten te laten essaieeren aan de Munt.

2°. Monsters af te geven aan de Inlandsche kooplieden en essaieurs „ten einde zij in staat moogen geraaken te verzekeren wat zij voor ieder sortering in het bijzonder zullen kunnen bieden".

3°. „Als het bevonden word dat hun aanbod voordeliger is dan de waarde gesteld naar het Essay in de munt te Calcutta dan het Zilver op zekere te bepaalen daage, ten overstaan van de Raad vān Justitie, bij openbare vendutie te koop te laaten op veiling, opdat er geen blaam ruste op de resident, van in eenige hande manieren iets anders te hebben op het oog gehad als het nut en het voordeel zijner principalen."

Voor de uitvoering van punt 1° riep de Resident de tusschenkomst van Palmer in. Den 18[n] Januari 1820 antwoordde Palmer onder aanbieding van een rapport van den assistent-essaieur, herhalende „that when silver is as bad as most of this seems to be, it may fetch more in the Bazar than at the Mint, on

[1] In een later stuk vind ik als resultaat van „uitweging": 202384-4 S. R. — De Sicca „is altijd verdeeld in 16 Anas" en „is de courante Bengaalsche munt": bl. 313 der *Munten-1786.* Aan gehalte vind ik in een staat van het *Indisch muntrapport van 1825* vermeld ruim 237 tot ruim 239 azen.

[2] Zie over Palmer mijn *Tractaat-1824*, bl. 118, zoomede bl. 8—9 van mijn *Elout-artikel.*

account of the duty and refining charge" [1]. Echter had het essaieeren slechts ondershands tegen een kleine belooning kunnen plaats vinden uit vriendschap voor Palmer, zoodat het rapport enkel moest beschouwd worden: «quite of a private nature, and procured only upon the footing of a special favor to ourselves, as it is quite irregular to make any assay at the mint but of silver offered to them for sale".

Blijkens Overbeek's verbaal, waren volgens dat rapport:
monsters A, «boven de standaard der Calcutta Sicca ropies".
» B, overtroffen ook «de standaard der ropij".
» C. en D, waren «verre beneeden Calcutta Sicca Ropies standaard".

Bij besluit d.d. 19 Januari 1820 bepaalde daarop Overbeek verkoop, in aanmerking nemende, schrijft hij in zijn verbaal: «dat het verkoopen van het zilver aan particulieren preferabeler zal weezen als de vermunting, nadien de resident onmogelijk zal kunnen voorkomen alle de fraudes die er bij de verfijning van zoo veele bijzondere staaven en gehaltens van zilver zal plaats vinden onder de Inlandsche bediendens, dat dat alleen het werk kan weezen van gerafineerde Bengaalders, die op alle konststreeken bedacht zijn, en die kunnen tegenwerken."

Ook de sluiting van de Zilvermunt te Soerabaja had voor een deel tot motief gehad de moeilijkheid der contrôle [2].

De vendutie werd gesteld op 7 Februari 1820. De Resident meende dat «het pligtmatig zal wezen" de baren te laten gaan tegen onderstaande prijzen, met voornemen: «Zoo de kooplieden die somma daarvoor niet willen geven dan het zilver naar de Calcuttasche Munt te zenden." De prijzen waren:

1e soort voor de 100 S. B. aan gewicht geboden wordt S. R. 98
2e » » » » » » » » » » 97
3e » » » » » » » » » » 83
4e » » » » » » » » » » 80.

De vendutie bracht op, blijkens verbaal d.d. 16 Februari 1820 N°. 2 S. R. 186.270 11.9, een aanmerkelijk verschil dus met hetgeen bij uitweging was bevonden.

[1] Verg. bl.421.
[2] Zie bl. 113 van mijn *Bestuur-1817*.

INHOUDSOPGAVE.

N.B. In noot 2, bl. 431, heb ik Havart te kort gedaan. Niet hij, maar Bolling, blijkens bl. 359 van zijn „Reisboek", opgenomen in deze Bijdragen, dl. 68 (1913) zocht de herkomst van Suratte in *soerat*.

WINDÈSISCHE VERHALEN

met vertaling en woordenlijst

DOOR J. A. VAN BALEN.

EEN WOORD VOORAF.

De taal dezer «amissi» (si is de meervoudsvorm) noemde ik de Windèsische. Ik deed dat in navolging van hen onder wie ik als zendeling 23 jaar leefde, en van wie ik deze amissi opteekende.

Het spraakgebied dezer taal is langs de kust der Geelvincksbaai van af Sjari tot aan de punt der landtong die de Wandàmenbaai vormt, op en over de landengte tusschen de Geelvincksbaai en de Mac-Cluergolf benevens een deel der oostelijke kusten dier golf, benevens de Mooreilanden in de oostelijke helft der Geelvinksbaai, in welke helft het langs de kust door velen verstaan en gesproken wordt. Uit een dezer amissi blijkt dat ook de Ansoesers in de onmiddellijke nabijheid van Windèsi hebben gewoond, wat tot heden mede nog uit hun taal moet blijken. Bij de Wandàmers vindt men eenige afwijkingen. Zoo wordt bijv. inplaats van de S aan het begin van een lettergreep een H gevonden: masoi-mahoi.

Aanleiding tot het verzamelen dezer amissi was de toezending van een overdruk uit de Bijdragen tot de Taal, Land, en Volkenkunde van Ned. Indië: «Noefoorsche fabelen en vertellingen» door den schrijver, mijn vriend en medezendeling F. J. F. van Hasselt. Dat de taal-wetenschap zooveel belang stelt in dergelijke verhalen dat ze gedrukt worden, had ik tot dien tijd, niet geweten.

Het woord «amis» meen ik het best te vertalen met legende. Toen mijne Vrouw op de school eens een Bijbelsch verhaal amis noemde, zeiden de grootste scholieren: dat is geen amis, maar een tatòpan (Noefoorsch: kakòfen). Een amis is wat Tuan nu vraagt' en opschrijft; die vertellen we zoo maar, maar gelooven we niet.»

Een raadsel noemt de Windèsiër: pi kambioi. Pi is een ding, iets, en kambioisi is een soort groente, lancet vormige bladen, die ongeveer 8 centimeter lang worden, in de eerste ontwikkeling bruinachtig-groen zijn, en slap neer hangen, doch bij het rijp worden zich oprichten en een frisch-groene kleur aannemen. Het vinden van overeenkomst van een raadsel met zulke bladen is wel eigenaardig.

Bezwaren om deze amissi los te krijgen heb ik niet ondervonden. Ik geloof dit te mogen toeschrijven aan het door ons gewonnen vertrouwen, en de toenadering der Papoea's tot het Christendom, dat in de laatste jaren zich openbaarde. Zoodra ik vernomen had van wien ik een amis zou kunnen hooren, was de verteller of vertelster steeds bereid die mee te deelen, en dat op elk uur van den dag waarop ik dat verlangde. Van amissi die alleen in 't duister mochten worden gehoord vernam ik niets. Ook niets van absoluut persoonlijk eigendom er van. Waar een amis betrekking had op de adat van een der acht Windèsische geslachten, moest ik deze natuurlijk vernemen van een der oudste van zulk een geslacht. Het gebeurde echter wel dat zoo een verhaler aan 't eind van zijn oogenblikkelijk kunnen was, en mij dan vroeg met het verder vertellen te mogen wachten tot hij bij anderen zijn geheugen eerst wat opgefrischt had. Van belooning voor het vertellen was nooit sprake. Onder het rooken van een aangeboden sigarette zat men kalm te vertellen en te herhalen, en alle gevraagde inlichtingen te verschaffen. Van schroom of achterhoudendheid was geen sprake. Alleen als er iets niet comme il faut moest gezegd worden, schaamde men zich daarvoor, en dat werd mij dan langs een omweg, of in bedekte termen verteld.

Bij het verhalen had ik altijd mijn oudsten pleegzoon bij mij. Deze, dien ik in 1883 als 8 a 9 jarige knaap uit de slavernij had losgekocht, heeft een aangeboren aanleg voor taal, en was ons steeds bij het aanleeren der ongeschreven Windèsische taal een goede hulp.

Bij het opteekenen ging ik aldus te werk: eerst liet ik den verhaler het heele verhaal aan ons vertellen, waarbij ik korte aanteekeningen maakte. Daarna verzocht ik hem het nog eens, maar nu zin voor zin te vertellen, onderwijl ik het met mijne schrijfmachine noteerde. Dan bleek het nut van de aanteekeningen. Door de ongewoonte het zoo langzaam te vertellen, of

omdat hij het vervelend begon te vinden, vergat de verhaler wel eens wat, of raakte in de war; doch dan werd hij door ons tot de orde geroepen, dewijl wij den draad reeds in handen hadden.

Ik teekende letterlijk op. Stijl, woordkeus en uitspraak zijn in elk verhaal van den verteller zelve. Deze amissi zijn alzoo geheel oorspronkelijk, ongecorrigeerd en onversneden. Mij dacht dit het beste voor den taalkundige die ze tot een onderwerp van studie wil maken.

Als een amis opgeteekend was las ik het aan den verteller voor, en dan was het soms de moeite waard te zien welk een indruk het weergegeven verhaal op den verteller maakte. Steeds geraakte hij of zij dan meer of minder in extase, waarbij uitroepen van vreugde en instemming niet ontbraken.

Ik ben niet zoo gelukkig naar een spraakkunst te kunnen verwijzen. Tot het samenstellen daarvan achtte ik mij incompetent. Den besten tijd mijns levens heb ik moeten besteden aan zwaren handenarbeid. Tot tweemaal toe werd ik geroepen op het onherbergzaam Nieuw Guinea een nieuwe post te stichten: in 1884 op het eiland Roon, met wijlen den Zendeling Bink samen, en in 1889 alleen te Windèsi. Het veroveren van een terrein daarvoor op het oerwoud en het bouwen van huis, kerk, school en wat er verder noodig is op een zendingspost, en dat zonder eenige hulp van elders, in een koortsklimaat, kost teveel lichaamsinspanning om lust of kracht over te laten voor gezette studie. Het bouwmateriaal dat ik behoefde lag bij mijn komst ter plaatse nog verspreid aan 't strand of op de koraalbanken, of stond nog te groeien in 't bosch. Ik vlei mij echter in dit en ander werk, bijv. een bundel Bijbelsche geschiedverhalen, uitgegeven door het Ned. Bijb. Gen., wel eenig deugdelijk materiaal te hebben verschaft voor dieper gaande taalstudie dan waaraan ik mij durfde wagen.

Daar verreweg de meeste lettergrepen op een klinker eindigen, moesten we bij het in schrift brengen der taal ons bedienen van diakritische teekenen. Voor de uitspraak diene dat:

a	wordt	uitgesproken	als	in	wade
à	,,	,,	,,	,,	was
e	,,	,,	,,	,,	deeg
è	,,	,,	,,	,,	dek
ê	,,	,,	,,	,,	de
i	,,	,,	,,	,,	die

o	wordt	uitgesproken	als	in	pook
ò	„	„	„	„	pok
u	„	„	„	de	oe
ai	„	„	„	in	kraai
au	„	„	„	„	nauw
ei	„	„	„	de	ij
eu	„	„	„	in	kneu
oi	„	„	„	„	kooi

Verbuigingen kent het Windèsisch niet. Als voorbeelden van werkwoord-vervoegingen diene:

òsa = staan. Enk.v.: jòsa, buòsa, diòsa. Meervoud inclusief: tantòsa, exclusief: amantòsa, mentòsa, sentòsa. Tweevoud inclusief: tunròsa, exclusief: amunròsa, munròsa, sunròsa.

bò = roeien. Enk.v.: ibò, buò, biò. Meerv. inclusief: tanbò, exclusief: amanbò, menbò, senbò. Tweevoud inclusief: tunbò, exclusief: amunbò, munbò, sunbò.

ra = gaan. Enk.v.: ira, rua, ria. Meerv. inclusief: tanda, exclusief: amanda, menda, senda. Tweevoud: incl. tunda, excl. amunda, munda, sunda.

Voor tijd en wijze ondergaat het werkwoord geen verandering. De tijd moet uit den zin blijken. Door een praefix, of door een volgwoord wordt daaraan te gemoet gekomen. Als praefix, schoon schijnbaar infix, wijl het tusschen het v. n. w. en 't werkw. komt, wordt: t, ta, ti, to, gebruikt om ongeveer het bedrijvend deelwoord aan te duiden.

Door het werkw. door pena, verkort pe te doen volgen duidt men het bedrijvend-door to en pana, verkort pa, het verleden deelwoord aan. Nani duidt den toekomenden tijd aan, en rèto de aanvoegende wijs. Ba als suffix is de negativus, en pênai of mojar de negatieve imperatief. Een positieve imperatief wordt door den nadruk of de stemverheffing openbaar.

Eenige bijv. n.w. worden, zelfstandig gebruikt, als werkwoorden behandeld. Het praefix be, soms wel, soms niet als werkwoord vervoegd, kan met het hulpwerkwoord: worden of zijn vertaald worden. Zoo bijv. is kariria: slecht, kuriria, kiriria: gij of hij slecht, dat slecht buekariria: gij zijt slecht, of: er slecht aan toe, tanbekariria: wij zijn slecht, of: er slecht aan toe. Ateen is goed, mooi. Buteen: gij goed of: gij zijt goed. Tantateen: wij goed of wij zijn goed. Bieateen: hij of het wordt goed.

Voor het accent zijn geen vaste regels aan te geven. Bij eenige woorden die tweeërlei beteekenis hebben, wordt door het accent de bedoeling bepaald Bijv. s a s i met den nadruk op de a is zee of zeestrand, s a s i met den nadruk op de i is drek of het werkwoord: afgaan of flatuleeren. Ik meen te mogen zeggen dat het Windèsisch, uitgesproken zooals het geschreven is, overeen komt met de door het volk gesproken taal.

Indien ik door deze verhalen voor de taalwetenschap, en voor den Zendingsarbeid wat goeds heb mogen doen, zal dit mij ten zeerste verheugen.

J. A. VAN BALEN
Oud-Zendeling.

I. Inuri.

Inuri nia na Rumberpon. Sianina raarwo bwabwin tòru. Inuri siaw babapai, diò riaut i, bape kimbĕrei, diò: tëi riaut tawai jani? Iraut sinjontupaisi bai? Tawai nini imateit i. Inuri siaw be mònupai, bape kimbèrei i ja, kibeo tapĕ babapai, diò: tëi riaut tawai jani? ikembĕrei i! Inuri siaw bemadjawipai, i ma miajar, tiòpan: tawai ninaò iraut i sarĕdjeu! Kapa ninaò, iraut i sarĕdjeu! Wona ninaò, iraut i sarĕdjeu! Wangar ninaò, iraut i sarĕdjeu! Dieuso babai sanu: tawai ninaò mumateit i, iraut i sarĕdjeu! Inuri riaut i, diru surena, bië sinjontu, sasaar siuwa na soorpai, bië tawai, diru soorpai biata, bië sinjontu ja.

Aborè diròpai sanu sunbò arau, sunkoor pirië. Sunkoor si are, suntinunum pi sentaan. Inuri diaan pirië, diaan wĕsjeen. Aborè Inuri tiòpan: pirië nino diteen beja! Pau te? Inuri diaan esia bai? Diròpai suntòpan: pau! Kausapa tanbò tankoor esi ja. Inuri tiòpan: nani jotĕ manu!

Inèni kausapa senbetòru senbò, sunrònĕ Inuri nia na waponpai, na aisasè raròpai, kiriawasi na aisasè raròpai to diònu, pirawan rupai na aisasèpai babopai. Diròpai sunkoor sumbeerpèsi sunraniwar i na sĕraui raró.

Inèni senbetòru senbò. Inuri titira, sijoor pirië katu, tiòpan: esi niwani! tankoor i bai? Diròpai suntòpan: bibaba! tanbabur i, nia i! Senbò ja, sijoor katu esia, tiòpan: tankoor nini bai? Diròpai suntòpan: bibaba! mojar! nia i! Senbò ja, inèni sijoor mukubaipai, tiòpan so dirò sanu: pimasa nini tankoor i bai? Diròpai suntòpan: jò! tankoor i! Diutan sanu: nani tankoor i tanè? Inèni diròpai sunramis i sunròtò: kubira! Sunraniau i: kubira awab, kuri na tabatĕpai! Inèni kiubir awab; ma kirib na tabatĕpai, mukubaipai kiumu tawan Inuri rupai! Inèni diròpai sanu sunsepar sĕrauipai so sumbeerpai, esi dipai apon, piëran tituwi Inuri bië rabibwam. Rabwan esi bië bata, rabwan esi bië wana, rabwan esi bië djòbĕra, rabwan esi bië kruja, rabwan esi bië kabjebar, rabwan esi bië masaso, rabwan esi bië diaan kariria, rabwan esi bië kumdare. Siusar diròpai sanu are, sunbabur to sunsuwar, sunrin babur so nupai raró. Rabwan bië bata kiaar Jeninbere, sentap rewu nini: Inuri kiaar i!

Vertaling:

Inoeri woonde te Roemberpon. Daar waren drie zusters. Inoeri vroeg de oudste, willende haar trouwen, maar zij wilde niet, zeggende: wie trouwt zoo'n slang? Ik trouw mannen, niet? Deze slang vrees ik! Inoeri vroeg de tweede, maar die wilde weer niet, sprekende als haar oudste, zeide zij: wie trouwt deze slang? Ik haat 'm! Inoeri vroeg de jongste, en die wilde, zeggende: deze slang! ik trouw hem maar! Was hij een hagedis, ik trouw hem maar, was hij een hond ik trouw hem maar, was hij een muis, ik trouw hem maar. Zij verweet de beide oudsten: deze slang, gij beiden, vreest 'm, ik trouw hem echter! Inoeri trouwde haar: 's nachts als zij sliepen, werd hij een mensch, bij 't daglicht stak hij zich in zijn huid, dan was hij slang, 's nachts lag zijn huid, dan was hij mensch.

Toen, roeiden de beide zwagers naar zee, zij haalden schelpdieren. Zij brachten ze aan land, zij poften hun eten. Inoeri proefde de schelpdieren, zij smaakten goed. Nu zeide Inoeri: deze schelpdieren zijn erg goed! Zijn er veel? De zwagers zeide; veel! Morgenochtend roeien wij en halen weder andere. Inoeri zeide: ik roei met u.

Toen, den volgenden morgen, zij drieën roeiden, deden zij Inoeri plaats nemen vóór in de prauw in 't voor-opzetstuk; hij schoot zich in het voor-opzetstuk op, tot het vol was, leggende zijn kop op (de rand van 't) voor-opzetstuk. De beide zwagers namen kapmessen mee, verstoppende die in het zeil. Vervolgens roeiden zij drieën. Inoeri uitkijkende zag een kleine schelp en zeide: daar is er een! nemen we die mee? De zwagers zeiden: die is niet groot! wij gaan verder! die blijve! Weder roeiende, zag hij een andere kleine, en zeide: nemen wij die niet mee? De zwagers zeiden: die is niet groot! niet doen! die blijve! Zij roeiden weder, toen zag hij een reuzeschelp (tridacna- of chama-gigas) en zeide tot zijn zwagers: deze groote, nemen we die niet? De zwagers zeiden: ja! die nemen we! Hij vroeg hen: hoe zullen wij die nemen? Toen zonden de zwagers hem, zeggende: duik onder! Zij onderrichtten hem: duik naar beneden, bijt in de dwarsche (sluitspier)! Toen hij onder dook en beet in de sluitspier, kneep de schelp Inoeri's hoofd vast! Toen ontrolden de beide zwagers het zeil om het kapmes, één liep snel naar voren, en hakte Inoeri tot moten. Één moot werd

een brandingsgolf, één moot werd wind, één moot werd regen, één moot werd donder, één moot werd bliksem, één moot werd een waterhoos, één moot werd een krokodil, één moot werd een bruinvisch. Zij joegen de zwagers beiden landwaarts, die vluchtten tot zij binnen liepen; zij wisten te vluchten tot binnen in het eiland. De moot die brandingsgolf was geworden, schoor (het eiland) Jeninbere.

Men noemt die kaap: Inoeri schoor haar.

PS. In 86 langs Jeninbere's noordpunt varende vertelde mijne roeiers, allen Rooners, dat Inoeri zelf die rots had kaal en glad geschuurd met zijn staart, toen zijn kop in de schelp zat vast geklemd.

II. Bwabwin Amoria.

Manbesawa Windèsi sunbò, sunperan wa na Wanduni: Sunperan to mĕnau, sunkoit. Mĕnau rawiniena sunbabur, Bwabwin Amori rieeb kakò, surena napa. Saar sunbò, sa ja, tapèna ja: muan biata tuter bwinieempi ja, tapè papon. Rawiniena sunbabura ja, Bwabwin Amori siubi ja, rieeb kakò sunrena napa ja. Raria wura tapèna, to Bwabwin Amori diawin, diawin sinjontu wàtan. Bwabwin Windèsi diawin kòta, sanu wura sunrabwin masis baberi.

Bwabwin Amori misoi tuter aantumpai to biba. Biba pa aantum ria rau, miun pi, sinjani misoi na dorepai. Miun pi to rairu pa, bibur so sinjani, aantumpai niunum diaanpai siĕmuai to, diònè sinjani sunraan si. Sunrena to kausapa, sumasoi to djèpai sinaja, aantum ria rau, miun pi ja, to rairu riama re ja, biburi ja so sinjani, riuri ja adiapai, dinunum diaanpaisi, diònè sinjani suraan si. Sunraan pi to, diru surena ja to kausapa. Inèni sinjani sunda wura arau, sinjani misoi na rubwanpai, aantumpai ria rau, miun pi ja,

Kabò Windèsipai sentonbò aji, sentò senmun pi, sensajoor mararìapai. Rawiniena senbaburi ja maso sennè aniopaisi. Rawiniena sentatòpan mararìapai siubi miun pi pa. Sentutan babera siat: tatat esi ni raria nè, amansajoor i wa te? Esipai siat sentòpan: hei! tanrin i ba! sinjontu biò siubi na nina te? Ma mojar! Kausapa tanbò, tantaramaan i. Inèni kausapa sensjaar wapai sura, senbò aji, sentamaan i.

Mararìapai sinjani sanu sumasoi to djèpai sinaja, sunda ja

rau, sinjani misoi na rubwanpai, mararia ria ja rau, miun pi, pir atopaisi tuter sinjani, misoi tuter si. Ria mium pi to, inèni raitpai sentau so i. Ruran jani, tiau arau, sentò sentapur i. Bape diana, ruran jani misepar, bibur. Ruran esipai sentau i ja, bape diana siat, i ja senmasepar, bibura ja, to ruran be tòru sentapur i, senkoor i, senbabur ma so Windèsi, senkoor i so tamani. Bwabwin Windèsi nièpai, Bwabwin Amori nièpai, sunmasoi to sunbesinjontu.

Sunbesinjontu baba to, inèni sunkabio sunberait. sunmun aniose borei nèsi wura: Rapat, Manĕkioon, Sjari, Waraja, Wairor, Wepu, Rumberpon, Roswaar, Maso, Wandàmen, Waropen, sinjonde, bena sasi, siat wura. Sisindjori, Bwabwin Amori aantumpai, tipur womenpai mònu, Maniwori, bwawin Windèsi aantumpai, tipur siri wenasja. Sunbabur maso anio, sunbò sa ja, sunberait ja, Sisindjori tipur tòru, Maniwori tipur mònu. Sunbabur maso aniopai, sunbò sa ja, Sisindjori tipur at, Maniwori tipur tòru. Sunberait tawana, Sisindjori tipur pau raiwain Maniwori, to Maniwori kisjo. Inèni tiòpan so Sisindjori, diò: tunmun rawanam rau ri. Sunbò so Nufori, Sisindjori tipur sinjontu siri, Maniwori tipur sura. Raitpai bibur ma re so Manem Maniwori tiòpan so Sisindjori: tantaboi, tantena. Inèni sentena. Sisindjori diena to dienasiat, Maniwori diònĕ senbabur i senkoor Sisindjori niè andio, tariwan, airiwan, atopaisi, apapai sibata tuter i. Inèni sensa, senbaburi.

Kausapa Sisindjori tindo, sisĕrei siat, kisjo, kibeo babera na mitauni, tiòpan: babai diawi jau, senbabur jau! Mièser i misoi, raitpai bibur maso Wasambin sentaboi. Sendurĕ wura, senbaun rewu pon i. Bwabwinpai siat sentadjawa tabura, senbò so siat. Raitpai senbò ma so Djubiri, bwabwinpai siat senbò apon so siat sentutan raitpai, raitpai miun toi? Raitpai tiòpan: Sisindjori tipur sinjontu siri, Maniwori tipur sura! Maniwori tiòpan: amamum aniose to kariria, sentana Sisindjori to biòru! Bwabwinpai siat sensobera ma so aniose pò, sentòpan: senmun aniose Nufori to kariria! Sisindjori tipur sinjontu siri, Maniwori tipur sura, ma Nuforipai siat sentana Sisindjori to biòru!

Bwabwin Amori didjawa sentòpan aantumpai biòru, sĭeis. Bwabwin Amori sinur kasinamsi, sirio si, kiòpas so sasipai, diaas, sĭeis, diòjò: Bwabwin Amori sinur kasinam, diaasĕ rawanam mirandaan i to jò? Diaasĕ, sĭeis rari to Warasòrè, inèni pir i, diaas arau so nu Nufori, sieis wora. Tapèna diaas to

piapar nu Nufori, wara siawa na rewupai Inariori, so mirioor. Ma wara roür tansajoor i rami na rewuki na rewu Inariori. Inèni ria re, ria sieis, sisĕrei aantumpai. Aantumpai diëna, sinjani ria, sieis to didjawa i. Inèni Sisindjori diòsa, kisjo sinjani, tiòpan: sjettanpai! bwisaar bekaririonapai! sueis so? Sinjani tiòpan: ira isaserei au, so mèmu babai diòjò: Nufoorpai siat sentana au to buòru. Kabò Sisindjori tiòpan: diawi jau! diò nanè amantena na Manem, jenasiat senbabur jau. Sunkabio to mĕnau, inèni sinjani siaw aantumpai, diòtò: ruama tuòta jau. Aantumpai tiòpan: itòta au worè nani i tanè? Bape sinjani diòtò: tuòta jau saredjeu. Sinjani diniau aantumpai: tuòta jau, buon 'nanaria runè, inè aibo, karusina, samasina, puïr si sibata wèsje, inè tĕrai baba nini kutu i to keis mididjawi, inèni rua, buoob i ariri ai sopè nèsi. Inèni aantumpai nianari tapè sinjani diniau i. Inèni kioor sinjani rupai, karusinapai, aibopai, samasinapai, pir si sibata na rabwan. Inèni ria, bioob tĕraipai wura, esa bata na ai sopè, esa bata na ai sopè, to ai sopè borei simasis wura, Inèni diru diena to deriasi kausapa, diòtabia, tiòpan: aniose nè mentena è? Mentòsa abo tanmun maroba! Inèni kawàsapai sentòsa wura: niè sinjani tĕrai bibesinjontu, sibeanio, sibewa, mantaun niè sinjani sunnè aniopai nia rabwan. Inèni sennanari wapaisi senbos wa sinjontu rim, senbò mare so Windèsi, senmun Windèsi. Senmun siat to mĕnau, senbabur i ja arau, sentimasoi na Nufori.

Vertaling:

Vrouwtjes kangoeroe.

Een Windèsisch echtpaar roeide (om een) prauw (te gaan) hakken naar Wandoeni. Toen zij genoeg gehakt hadden legden zij zich te samen (coitum exercent). Des avonds eindigende gingen zij weg, en likte Bwabwin Amori het sperma waar zij gelegen hadden. Den volgenden morgen roeiden zij weder, doende weer zoo: toen de man gehakt had, sliep hij weder met zijn vrouw, gelijk tevoren. 's Avonds vertrokken zij weder. Bwabwin Amori kwam weer te voorschijn, en likte weer waar zij gelegen hadden. Alle dagen ging dat zoo, tot Bwabwin Amori baarde, zij baarde een echt mensch. De Windèsische vrouw baarde ook, zij beiden baarden geheel overeenkomstig. Bwabwin Amori bleef in 't bosch met haar kind tot het groot was. Groot zijnde ging de jongen zeewaarts visch vangen; de moeder bleef in 't bosch

('t land). Hij ving visch tot den vloed, en keerde (toen) weder tot zijn moeder. De jongen pofte de visch die hij gevangen had, hij gaf (ook) aan zijn moeder, zij aten te samen. Zij sliepen tot den morgen, zij vertoefden tot het laag water was, de jongen ging zeewaarts, ving weer visch tot de vloed landwaarts kwam, hij ging weer tot zijn moeder, stak weer vuur aan, pofte de visschen, gaf aan zijn moeder, zij beiden aten ze. Toen zij gegeten hadden sliepen zij 's nachts weer tot den morgen. Toen gingen zij samen naar zee, de moeder zat op het zand, de jongen ging buiten weder visch vangen.

Nu roeiden Windèsiers naar boven (zuidwaarts) om visch te vangen, en zagen dien jongen. Tegen den avond gingen zij weer terug naar hunne huizen. 's Avonds vertelden zij van den jongen die uit was gekomen om visch te vangen. Zij vroegen elkander: kan dat een van de onzen geweest zijn dien wij daar zagen? Anderen zeiden: hé! wij weten het niet! Roeide er iemand van hier uit? Wel neen! Morgenochtend roeien wij en bespieden wij hem. (of loeren op hem)

De jongen met zijn moeder vertoefde tot het strand droog was, en zij gingen toen naar buiten; de moeder zette zich op het zand, de jongen ging weer naar buiten visch vangen, zijn pijlen legde hij bij zijn moeder om er op te passen. Hij vischte, toen de rooftocht hem overviel. De afdeeling die hem van de zeezijde aanviel, wilde hem vangen. Maar hij schoot (met pijlen) op deze afdeeling, die ging uiteen en vluchtte. Een andere afdeeling viel hem weer aan, maar hij schoot op hen en die, zij gingen ook weer uiteen, en vluchtten weder, tot de derde afdeeling hem ving, en hem meenam. Zij vertrokken naar Windèsi, en zij brachten hem bij zijn vader. Die jongen van de Windèsische vrouw, en die van Bwabwin Amori, zij beiden bleven tot zij mannen waren geworden.

Toen zij beiden groot geworden waren, toen spraken zij af raak (rooftocht) te maken, en overvielen velen dezer kampongs Fak geb, Manĕkioon geb, Sjari, Wariab, Wairor, Wepu, Roemberpon, Meoswaar, Roon, Wandàmen, Waropen, boschbewoners, strandbewoners, die allen! Sisindjori, Bwabwin Amori's jongen, ving twee slaven; Maniwori, de zoon der Windèsische, ving er slechts één. Zij keerden terug naar huis, en zij roeiden weder op raak. Sisindjori ving er drie, Maniwori ving er twee. Zij keerden huiswaarts, en roeiden weder. Sisindjori

ving er vier, Maniwori ving er drie. Dagelijks gingen zij op raak. Sisindjori ving er veel meer dan Maniwori, totdat Maniwori boos werd. Toen sprak hij tot Sisindjori zeggende: wij gaan strijden ginds over zee! Zij roeiden naar Noefoor, Sisindjori ving één man, Maniwori ving er tien. De raak vertrok naar Manem. Maniwori zeide tot Sisindjori: laten wij ankeren, en slapen! Toen zij sliepen, Manimori sliep zeer vast, deed Maniwori hen hem verlaten. Zij brachten Sisindjori's slaapmat, deken, hoofdsteunsel, pijlen, en boog, en legden die bij hem neer. Toen gingen zij en verlieten hem.

's Morgens ontwaakte Sisindjori, hij zocht hen; boos zijnde sprak hij tot zichzelven, zeggende: mijn oudste broeder heeft mij belogen! zij hebben mij verlaten! Hij bleef alleen, en de raak vertrok naar Wasambien (waar) zij ankerden. Allen bijeen zijnde, deden zij de voorste kaap opschrikken. Toen de vrouwen de tritonschelp hoorden, roeiden zij tot hen. De raak roeide tot Djoebiri, toen de vrouwen hen bereikten, en de raak vroegen: hoeveel heeft de raak gekregen? De raak zeide: Sisindjori ving één man, Maniwori ving er tien! Maniwori zeide: wij hebben de kampong uitgemoord (gedood tot slecht, of: tot bedorven) (maar), zij hebben Sisindjori doodgeschoten! De vrouwen keerden weder naar de kampong, zij zeiden: zij hebben de kampong Noefoor uitgemoord! Sisindjori ving één man, Maniwori ving er tien, en de Noeforen hebben Sisindjori doodgeschoten!

Bwabwin Amori hoorende dat zij zeiden dat haar zoon dood was, weende. Bwabwin Amori reeg komkommers aaneen, deed ze aan haar hals (als collier), sprong in zee, zwom weenende, zeggende: Bwabwin Amori reeg komkommers aaneen, zij zwemt in zee, tot waar toe zal zij rond drijven (z. a. wrakhout ronddrijft). Zij zwom langs de kust tot Oranswari, toen stak zij af, zij zwom zee in naar het eiland Noefoor, al jammerklagende. Zoo zwom zij tot zij Noefoor naderde, waar zij met de handen ging hangen aan kaap Inariori, vermoeid zijnde; en de indruk der hand is nog te zien in den steen aan kaap Inariori. Toen ging zij het land in, gaande al weenende, zocht zij haar zoon. De zoon sliep, (toen) de moeder liep te weeklagen tot hij 't hoorde. Toen stond Sisindjori op; boos op de moeder, zeide hij, Satan! slecht oud wijf! waarom huil je? De moeder zeide: ik ben je gaan zoeken, want je oudste broer zegt: de Noeforen

hebben je doodgeschoten. Nu zeide Sisindjori: hij beloog me! hij zei dat wij op Manem zouden slapen; toen ik vast sliep verlieten zij mij. Toen zij beiden uitgepraat waren, toen verlangde de moeder van haar zoon, en zeide: kom! hak mij stuk! De zoon zeide: als ik u stuk hakte, hoe zou het mij dan vergaan? Maar de moeder zeide: hak mij maar aan stukken. De moeder onderrichtte haar zoon: hak mij aan stukken, doe voorzichtig met mijn hoofd, mijn hart, mijn ruggegraat, mijn heiligbeen, leg die, dat zij apart liggen, het (andere) groote deel van mijn lichaam snijd dat aan kleine stukjes, dan ga, verdeel het overeenkomstig de boomstronken hier. Toen deed de zoon zooals zijn moeder hem had onderricht. Daarna nam hij zijn moeders hoofd, ruggegraat, hart, en heiligbeen, en legde ze in het midden. Toen ging hij het heele lichaam verdeelen, bij elken boom legde hij een stuk, totdat de boomen allen gelijkelijk hadden. Dien nacht sliep hij tot tegen den morgen, stampte met den voet, zeggende: deze kampong! slapen jelui nog? Staat op! opdat wij onzen oorlog uitveehten! Toen stonden al de menschen op: was zijn moeders lichaam geworden: menschen, huizen en prauwen; zijn moeder (en hij) zij samen hadden het huis staande in 't midden. Toen bereidden zij de prauwen en roeiden met honderd prauwen; zij roeiden landwaarts naar Windèsi, en bevochten Windèsi. Toen zij eindigden met vechten, vertrokken zij weder naar zee, en bleven op Noefoor.

III. Maranisiat ma bebabaarpai.

Waibwini, bwabwin Windèsi, diawin sinjontu wàtan tuter pisibara. Pisibara wara wàtan tieitu kimburu. Bwabwinpai diaum sanu wura: pisibara diunum susu sara, sinjontupai diunum susu wàtan. Bwabwin siòibi sanu wura na paarwasi bekabiri siri, sunbata ja. Diaum sanu tawana to sunbaba wura. Pisibara diunum susupai, kirip i wora to bibara biëkapor. Waibwini tiòpan so kawàsa: mendama! menkoor i arau so nu wa, menpir i bia na. Inèni senpir i na paarwasipai, senkoor i arau, senpir i na nu rau.

Bebabaarpai sipop rusar Wadjeu arau, to sijoor Wadjeu bia napa. Inèni bibur mare so anio Maranipaisiat. Bebabaarpai tiòpan so Maranipaisiat: nani esi biòru, menkoor i, menpir i na nu rau, menkoor i, pandòtu kòta menbaar i tuter bebòrupai arau, menbabaar i na rawesi siri, abo Wadjeu sijoor ririn i. Wadjeu

nani tiòpan: apusi esi nina, abo ikai i pĕnai, biata. Wadjeu siaji, tipur i, rieeb i, inèni biaar bibura ja so niè kambĕrepai. Bekoor bebòrupai senbabur mare, senbaar pandòtu to aniopai, sensa anio, sensiaw pandòtupai na anio, dibakiri to raria, babapèsi biaar besiri, misoi to, katu biaar i ja, senbubu kambo na paarwasi bekabiri, sentisan gondipai na raròpai, sensòkiaar riòtu tuter pandòtupai.

Ma so bebabaarpai diniau Maranipaisiat sensaw bebabaarpai be tapu. Ma bebabaarpai tiòpan siat: mentaan jau penai! mennèwòri jau! So nini Maranipaisiat sensajoor bebabaarpai penai: sensajoor i, esi biòru.

Vertaling:

De Maraniërs (een Windèsisch geslacht) en de kroonduif.

Waibwini, een Windèsische vrouw, baarde een echt mensch (kind) en een leguaan. De rechtervoorpoot van den leguaan was een stomp. De vrouw voedde ze beiden: de leguaan dronk de linker-, het kind de rechterborst. De vrouw baadde ze beide in een kom en legde ze weder neder. Zij voedde ze dagelijks tot ze beide groot waren. De leguaan, drinkende (aan) de borst, beet er aldoor in, tot zij opzwol en wond werd. Waibwini zeide tot de menschen: komt hier! brengt hem naar buiten op dat eiland daar! legt hem daar neer! Toen legden zij hem op een bord (of schotel), brachten hem zeewaarts, en legden hem op het eiland daar buiten.

Een kroonduif vloog Wadjeu (naam van dat eiland en van de leguaan) zeewaarts tot zij zag waar hij lag. Toen ging zij landwaarts naar het huis der Maraniërs. De kroonduif zeide tot de Maraniërs: als er iemand sterft, brengt hem en legt hem op dat eiland daar, hem wegbrengende, slaat ook de trom bij den doode, naar buiten varende, slaat de trom aan ééne zijde van den doode, opdat Wadjeu hem herkenne. Wadjeu zal dan zeggen: dat is een mijner kleinkinderen, ik zal hem niet wegwerpen, hij ligge! Wadjeu (zal) opklimmen (n.l. op de stelling waarop het lijk is neergelegd), hem omarmen, hem likken, daarna afklimmen en teruggaan naar zijn hol. Die den doode wegbrachten, terugkeerende slaan de trom tot aan 't huis, stijgen

in 't huis en hangen de trom op in 't huis, zij hangt daar tot 's middags een volwassene er éénmaal op slaat, vervolgens neder zit, en kort daarna, weer slaat; dan giet men water in een kom (schotel), steekt er een rietstok (een rietsoort waarvan men pijlen maakt) in, en wrijft (krast) daarmede om geluid te geven met de trom.

En dewijl de kroonduif dit onderricht gaf aan de Maraniërs, noemen zij een kroonduif: grootvader. En de kroonduif zeide tot hen: eet gijlieden mij niet! houdt gijlieden mij voor onrein! (of heilig) (taboe der Polynesiërs). Daarom mogen de Maraniërs de kroonduif niet zien: zien zij haar dan sterft er iemand.

IV. Bwabwin sanu sunbeabo.

Muan bebaba, muan sanu, sunraweer, sunmun pimunapèsi, sunsòbin i. Muan bebaba, bwabwinpèsi sanu, suntapur kawe na raròpai, sunda sunmasoi na jabar muan sanu sunnèpai. Babai biëabo beürar, madjawi biëabo bèsa, ma muanpai sanu sunda ja sunraweer, bwabwinpai sanu sunbeabopai sunrin bata. Muanpai sanu sundama sunkoor pimunapèsi, sunkai i awaab, sunnunum i na jabar dirèpai. Aborè madjawi sijoor rwapir, tiòpan so babai: abo sanu sunbata raró wana, tei pir sanu nè?

Diru muan sanu sunrena, abo beürarpai diòsa, ria diëna tuter muanpai babai, abo bèsapai ria so muan bemadjawipai. Kausapa abopai sanu sunbesinjontu, muan babapai riaut bwabwin babaipai, ma madjawipai riaut bwabwin madjawipai. Sasaar senbabur so sennè aniopaisi, senmasoi na sennè aniopaisi.

Vertaling:

Twee vrouwen die zich in (eetbare) pandanusvruchten veranderden.

Twee broeders gingen samen op de varkensjacht. Die zij gevangen hadden roosterden zij. Twee zusters vingen garnalen in de rivier, zij gingen en verbleven in de hut van de beide mannen. De oudste werd (veranderde zich in) een roode (eetbare) pandanusvrucht, de jongste werd een gele pandanusvrucht, en toen de beide mannen weer varkens gingen jagen, legden de beide vrouwen die pandanusvruchten waren geworden zich neder.

De beide mannen kwamen terug, dragende varkens; zij wierpen ze op den grond, en zij roosterden ze terzijde van de hut. Toen de jongste naarbinnen keek, zeide hij tot den oudste: die beide pandanusvruchten die daarbinnen liggen, wie heeft die daar gelegd?

's Nachts sliepen de beide mannen; de roode pandanusvrucht stond op en ging slapen met den oudsten man, de gele pandanusvrucht ging tot den jongsten man. 's Morgens de beide pandanusvruchten werden menschen, de oudste der mannen huwde de oudste der vrouwen, en de jongste huwde de jongste der vrouwen. Toen het licht was gingen zij naar hunne huizen, (en) woonden in hunne huizen.

V. Wòri Ingarurumi.

Arowondai nianari andiosu so nie aantumbwabwin Raromboi na Parairawai, senmaji to diru. Ingarurumi riama so aantumbwabwinpai Raromboi, diena tuter i. Deriasi sasaar bibura ja, rawiniena riama ja ria biё sarata, riama so bwabwinpai biё sinjontu, to diru tòru. Raria beat bwabwinpai diawin aantumpai muan nina. Aborè raarwopai sijoor Raromboi sanèpai babapai, aborè tiòpan i so sinjani, sinjani tiòpan i so tamaani. Aborè sinjani tiòpan: esi riama so i ba! Aborè tamaani diutan aniosepai, siaaw: katimpai miat! esau rua so bwabwinkatu nè te? Sentòjò: pibai! amat pibai! amanrin i ba!

Mararia biba, siёis tamaani. Aborè sanaja sinjani biai i, sunda sasera tamaani, ria na jaarpai, sunda so tamaani. Aborè tamaani biё bata, ria mare, kioor sanu so niè aniopai. Inèni rioi so i diaan diaanpai, diòn'pi so Wapupi. Wapupi riamare diaan ròpai, kioor raarè so i. Aborè Ingarurumi kioor raarpai maso niònisiat: serakè, sampaarè, taba suraè, mamoraè, piёsasi wura. Ria na wa beawaan, ria na sòrararòpai ma ji, riama diboi na niòni sennè aniopai reponpai. Aantumbwabwinpai kioor raarpai ma re so tamaani, sinjani, raarwopaisiat, sumòni sennèwi, diarum so siat. Inèni Ingarurumi biёrwana mitauni, aniose nè sensajoor i wura.

Aborè Ingarurumi bwinieempi misoiriaat tamaani sinjani sanu. Ingarurumi berait miun Rapat, kioor women siri. Ingarurumi diniau bwinieempi, tiòpan: mumasoi, raitpai kioor manu ma kioor manu sarèdjeu: nani irama tu, ipariri manu.

Inèni dipuria nina. Aborè raarwopai, katupai senbò so Sipurui rawa toraupai riaarpai. Rait Wasjorpai senko na Sipurui rawa torau, sentapur raarwosiat wura, senkoor siat so Wandàmen. Aborè bwabwinpai tamaani bios piriri siat, bape senmajar ba, senbedjoor siat. Biò be rariapai tòru, bape kioor siat ba. Biò to wapai berandumi. Aborè Ingarurumi niè raitpai tibera, sendoi majis. Amana niòni sentò to: raitpai kioor aantummu, diròmu bwinieemmu siat pa. Ingarurumi bibur arau so niè aniopai to, kausapa ria pui so Wandàmen, piriri siat. Amana senmajar ba, bibura ja to, kausapapai ria ja pwir biё wanam, bie bata, biur sòrè, biё rairui, riapwir tibubu so aniosepai, tiòtap utan Wandàmenpai, kioor bwinieempi, diròpai, aantumpai siat. Ingarurumi tiòtap utanpai, nianari i to kariria.

Reirupai kioor kawàsa so airawipaisi, senbòru wura: bemasoi paisiat pau ba. Ingarurumi bibura ja ma, kioor bwinieempi, aantumpai, diròpai, di taniwar siat na niè aniopai, biёrwana so niònisiat ba, dinda ma re ba, dimènau.

Vertaling.

De zeegeest (klipgeest) Ingarurumi.

Arowonda' maakte een insòpi feest [1] voor zijn dochter Raromboi bij de Parairawaiёrs. Zij dansten tot 's nachts. Ingarurumi kwam tot het meisje en sliep bij haar. Dicht bij 't licht(worden) ging

[1] Zulk een feest duurt ongeveer een maand. De meisjes die insòpi worden gemaakt, wordt, na eenige nachten zingen en dansen, een lap geklopte boombast om het bovenlijf gebonden, en zij worden in een klein huisje afgezonderd, dat zij niet mogen verlaten vóór het feest ten einde is. Als zij iets begeeren of behoeven, kloppen zij op een gong, waarop dadelijk eenige jongens of jongelingen gereed zijn hare wenschen te vervullen, echter door het gevraagde van buitenaf aan te reiken. Moet het feest om een of andere reden worden bekort, dan worden wel de meisjes uit hare afzondering verlost maar dragen dan dat lijfkleed tot de bepaalde feesttijd is verstreken. Doel schijnt te zijn: een zekere standverhooging, en de kans hoogeren bruidschat te bedingen.

Er wordt gefeest, d. w. z.: een of meer nachten veel gegeten, gedanst en gezongen, bij het trommelen, en kloppen op gongs, voor: het eerst *loopende* verschijnen van een kind in de voorgaanderij van het huis; voor den eersten enkelring die het aan krijgt; voor de eerste maal dat het visch eet; voor het stukslaan van een te nauw geworden enkelring; voor het hoofdscheren;

hij weer weg, 's avonds kwam hij weer, hij ging als een slijmkwal, hij kwam tot het meisje als man, gedurende drie nachten. Den vierden dag baarde het meisje een kind, 't was een jongen. Toen de zuster zag dat Raromboi zwanger was ('n grooten buik had), toen zeide zij 't haar moeder, de moeder zeide 't aan den vader. Echter de moeder zeide: niemand kwam bij haar! Toen vroeg de vader de kampong, roepende: jongelingen gij! wie uwer ging tot mijn dochter? Zij zeide: neen! wij niet! wij weten 't niet!

Toen de jongen groot was huilde hij om zijn vader. Toen het laag water was nam de moeder hem op den rug, zij gingen zoeken naar den vader, zij liep op 't koraalrif, zij beiden gingen naar zijn vader. Toen werd de vader een golf, kwam landwaarts en bracht hen beiden naar zijn huis. Vervolgens zong hij voor hem (opdat) hij visch zou (mogen) eten, en gaf (ook) wat aan Wapupi [1]. Wapupi kwam landwaarts, at feest-eten, en bracht geschenken voor hem. Vervolgens bracht hij (Ingarurumi nl. geschenken aan zijn schoonouders: zilveren armbanden, schelpen armbanden, stukken katoen (van 10 vadem lengte), steenen potten (vazen) en vele andere dingen. Hij kwam op een vanzelf varend vaartuig, hij ging de zeestraat door, hij kwam en ankerde aan zijner schoonoudershuis (aan den) voorkant. De dochter bracht de goederen binnen aan haar vader, haar moeder, haar zusters, haar tantes, voor bruidschat aan hen. Vervolgens vertoonde Ingarurumi zich zelven aan de kampong, zij zagen hen allen.

Daarna verzorgde Ingarurumi's vrouw haar vader en moeder beiden. Ingarurumi ging op roof uit bij de Fakkers, hij bracht een slaaf meê. Ingarurumi onderrichtte zijne vrouw, zeggende: gij beiden blijft, (zoo) een rooftroep u beiden meè neemt die neme u beiden maar mee: Ik zal komen en ulieden bevrijden.

Toen kwam het middag-laag-getij. Toen roeiden de (vrouw's) zuster, de kleine, en zij naar Sipurui's zeezijde's zandstrand.

---

voor het doorsteken van het neus-middelschot of van de oorlellen; voor het aandoen van den eersten schaamte-gordel; enz. Daar de deelnemers aan het feest geschenken geven, is veel feesten geven een niet onvoordeelig zaakje. Dat zulke feesten elke ontwikkeling belemmeren is duidelijk.

[1] Wapupi is ook een zee- of klipgeest.

Een rooftroep van Wasjor loerde aan Sipuru's zeezijde, zij vingen de gezusters, zij namen ze mee naar Wandàmen. Daarna roeide vader der vrouwen om ze in te lossen, maar zij (de Wandàmers), wilden niet, zij verhinderden ze. Hij roeide drie dagen maar bracht ze niet mee. Hij roeide tot zijn prauw met zeeruig was begroeid. Ingarurumi's rooftroep keerde terug, zingende aankomende. Toen zeiden de schoonouders: een rooftroep nam uw kind, uw zwagerin, uw vrouw; allen mede. Ingarurumi ging naar buiten in zijn huis, 's morgens roeide hij naar Wandàmen om ze in te lossen. Toen zij niet wilden ging hij weer weg en met den morgen ging hij weder (de baai) in: hij werd wind, hij werd golven, hij maakte stormgeluid met den mond, hij werd vloed die inging en zich uitstortte op de kampong, afbrekende het land Wandàmen, hij nam mede: zijne vrouw, zijne zwagerin, zijn kind, hen allen. Ingarurumi brak het land af en maakte het slecht (vernielde het). De vloed bereikte de menschen in de boomtakken, zij stierven allen: die overbleven waren niet velen. Ingarurumi ging weder weg hierheen, nam mede zijne vrouw, zijn kind (en) zijne zwagerin, verborg hen in zijn huis, [1] hij vertoonde zich aan zijn schoonouders niet, ging niet hierheen landwaarts, 't was uit.

VI. Wòriboi.

Na papon anina kankani baba besiri, misoi na Wapupi sama baba rau. Raria wura riama abo tipur kawàsa ma kioor siat ma diaan siat, ma tapèna kawàsa wura senbòru to senkeis, siri misoi ba, bwisaar siri mièser tuter aantum tapupai. Sanu mèser sunmasoi, sunraniwar sanu na anioraròpai, ma na diru sunnunum pi ma sasaar sunsepar adia abo tiup ba. Bape raria siri bwisaar tiòpan maso tapupai: rua so tapumui masaar Wòriboi, tuòpan so i. Mararia ria ma tiòpan: mamberobi! kankanipai miun aniose raudjaan to keis»! Masaar Wòriboi didjawa nini, piasa niè rupai, ma riut i na warapai, pir rèpai sanu na aròpai, siri na wara wàtan, ma esi na wara sara, ma kioor sanainioi, riausaar marariapai. Ma sundama to na anio, Wòriboi tiòpan so bwisaarpai: mundur adiapai abo tiup! ma mi

[1] Het huis van een wòri of klipgeest is de klip bij het eiland welks naam hij draagt of dat naar hem is genoemd.

tauni sia na aniobabuan, sièwar nandau ma misoi ma diramaan kankanipai. Sajoor! kankanipai sijoor adia tiup, riama ma riama deriasi, masaarpai siòwòtu aròpai na sanainioi, ma kankani biòru. Ma bwisaarpai tuter tapupai sunrapai ma sunperan kankani, suntòtai i, ma sunboob i ariri aniosi si bareri. Nini keis, masaar Wòriboi siaaw maso bebòrupaisiat: tanda! tantara! Bape sendaar ba. Bape siaaw ja: tanbò! tantadu! Ma besiri sentòsa senkajajera, ma sensjaar wapaisi, ma sentuaar, ma senbò abo senkoor anam. To raria nini rami tapènina na aniose Windèsi: senbaro seeri bape sensânèwèsjeen senbò wenasia abo senkoor anam, so sentadjawa ba maso masaar. Wòriboi kioor kankani rupai, ma disan i na sanainioi ma bibur ja so niè utan Saserkatu, anina deriasi napènina.

Vertaling:

Te voren was er een zeer groote arend, die zich ophield op ('t eiland) Wapupi onder aan den zeekant. Elken dag kwam hij om menschen te vangen, en nam ze en at ze en aldus stierven alle menschen tot allen op waren, niet een bleef over dan een oude vrouw alleen met haar kleinkind. Zij beiden bleven alleen over, zij verborgen zich in een kamer, en 's nachts bereidden zij eten, en bij dag verspreidden (doofden) zij 't vuur opdat 't niet zou rooken. Maar op een dag zeide de oude vrouw tot haar kleinkind: ga tot je grootvader, de oude man Wòriboi, zeg 't hem. De jongen ging en zeide: helaas! een arend moordde de negorij daarginder buiten geheel uit! De oude Wòriboi dat hoorende, nam zijn hoofd af (van den romp) en hield 't in de hand, plaatste zijne beide oogen in zijn borst, een aan de rechter hand, een aan de linkerhand, en nam zijn speer en volgde den jongen. En toen zij beiden aan 't huis gekomen waren zeide Wòriboi tot de oude vrouw: maakt beiden vuur dat 't rooke, en hijzelf steeg naar het dak, opende de katoe, en zat en loerde op 'm (n.l. den arend). Zie! de arend, de rook ziende, kwam, en kwam dicht bij de oude man, trof (hem) in de borst met de lans, en de arend stierf. De oude vrouw met haar kleinzoon liepen snel (toe) en onthoofden den arend, hakten 'm aan stukken, en verdeelden 'm overeenkomstig de ledige huizen. Toen dat klaar was riep de oude Wòriboi tot de dooden: wij gaan! wij kloppen sago!

Maar zij antwoordden niet. Maar hij riep weer: wij roeien! wij halen sago! En in eens stonden zij op, zij juichten, zij maakten hun prauwen in orde, en zij juichten en roeiden om sago te halen. Tot dezen dag nog is 't alzoo in de negorij Windèsi: zij hebben geen sagobosschen, maar zij wenschen slechts te roeien om sago te halen, omdat zij niet hoorden naar den ouden man. Wòriboi nam den arendskop en stak dien op zijn lans, en vertrok naar zijn plaats, naar Saserkatoe, dat is hier dichtbij.

VII. Bwabwin Taburan ma bwabwin Kansinami.

Bwabwin Taburan ma bwabwin Kansinami sunmasoi na aipai rauwi na Manèwaanmirewu. Sunmasoi sunki sundaimi, ma Siriwadiòni, sunsawaanpai, sijoor rwanunumpai na bwinieempi sanu, abo sirai so rwanunumpai sanu to rawiniena, bibur so tapuni. Kausapa biò nanaria, serai i ja, rawiniena bibur eja so tapuni. Tapuni diutan i ja tapèna: buò bape mun pibai? Tiòpan: ibò amana bewanam, abo imun pibai. Kausapa biò nanaria ja, sirai nanaria ja na ropai, rawiniena ja bibur eja so tapuni to warakiadirpai simasasibua, sitawa. Inèni tapuni diutan i nanaria: buò bape mun pibai? Tiòpan so tapuni, diòtò? ibòru, sueis jau, jawia bwabwinpai sanu. Inèni biòru, tapuni sieis, bape biòru tindia ba. Inèni bwabwin sanu sundama, sunbarirui na raanpai rami: esipai dieuso esipai, tiò: au buòne biòru pa, esipai tiòpan: jau pibai, bape au. Inèni sunderiasi to. Inèni Siriwadiòni tiòpan so tapuni: sueis seira! Bwabwinpai sunsa na atèpai, sundapon so i, biata na anio rerabwan. Inèni esipai misoi na kasin rawanini, esipai misoi na kasin rawajana. Sunseis wòroi ba inèni tindo, riut sanu na sunbaramipaisi, inèni tiòpan so sanu: munròtò? So isĕrai to imarioor pana! Jawia manupai ibòru, mundama so jau. Menau pena, sunmasoi tuter i.

Vertaling.

Vrouw Tritonschelp en vrouw Komkommer.

Vrouw Tritonschelp en vrouw Komkommer beiden zaten in den top van een boom te Manawaanmireru. Zij zaten te slingeren met hare beenen, en Siriwadiòni, haar beider man, zag de schaduw zijner beide vrouwen, waarop hij groef naar de beide

schaduwen tot den avond, (toen) hij vertrok naar zijn grootmoeder. 's Morgens roeide hij weer stilletjes, en groef weer, 's avonds vertrok hij weer naar zijn grootmoeder. Zijn grootmoeder vroeg hem weer aldus: gij roeidet, maar kreegt gij niets? Hij zeide: ik roeide maar, er kwam wind zoodat ik niets ving. 's Morgens roeide hij stilletjes weer, groef stilletjes weer op dezelfde plaats, 's avonds vertrok hij weer naar zijn grootmoeder, totdat zijn nagels versleten waren en afvielen. Toen vroeg zijn grootmoeder hem zachtjes: gij roeidet, maar vingt gij niets? Hij zeide tot zijn grootmoeder: hoe zou 't? ik sterf, huil om mij, ik bedrieg de beide vrouwen. Toen stierf hij, zijn grootmoeder schreide, maar hij stierf niet werkelijk. Toen kwamen de beide vrouwen, zij twisten op weg nog, de een verweet de andere, zeggende: gij deedt hem sterven, de andere zeide: ik niet, maar gij. Toen kwamen zij dichtbij reeds. Toen zeide Siriwadiòni tot zijn grootmoeder: schrei spoedig! De beide stegen de trap op, zij gingen zien naar hem, hij lag in de middengang des huizes. Toen, de eene zat neder aan deze zijde, de andere zette zich aan gene zijde. Zij schreiden (nog) niet lang toen hij ontwaakte, hij greep haar beiden bij de handen, toen zeide hij tot haar beiden: wat zult gij beiden? Omdat ik gegraven heb was ik moede! Ik bedroog jelui beiden (dat) ik stierf, gij kwamt hier bij mij. 't Was uit, zij beiden bleven bij hem.

VIII. Sinjontu Kuri.

Sinjontu Kuri ria aduwata, babai bwinieempi sunmasoi, mièser ria so sêmàki bopai, misoi diramaan pisei. Pimuna bwabwinpai riama, diaan. Kuri arapai riaut pisei bwabwin. Rawiniena bibur so babai bwinieempi sanu, kausapa ria ja, to pisei bwabwin diawin pisei mònu, sinjontu wàtanpai siri, muan nina. Kausapa Kuripai ria nanari ja, sijoor pimunapai diawin, sijoor i pimunapai diawin, bibur eja so aniopai. Sasaar tindia ba, kokoripai siri siaaw, bibur ria, sia so sêmàkipai rumwaja, misoi to sasaarpai baba, inèni sijoor piseipai riama tuter pisei aantumpai sanu tuter mararia wàtan, riòsu bopaisi, kiaisi so pisei, diawi pisei abo ria wòroi katu. Pisei diaan i seira siobera ja so sêmàki rumwajapai. Riòsu bo esi, kiai i so wòroi. Pisei dipaira ria rusar aibo, kiripi, siobera ja so sèmàkipai rumwaja. Kuripai misoi to diru, diena na sêmàki rauwipai, piseipai bibur eja. Kau-

sapa pisei riama ja, Kuripai riòsu sèmàki bopai ja, kiai si wòroi mò, piseipai ria rusar aibo, kiripi, siobera ja. Tapèna to diru tòru, pisei bibur eja tuter aantumpaisi, Kuripai diena ja so sêmàki rauwi. Kausapa piseipai riama nanari ja, mararia wàtanpai biba. Kuripai riòsu sêmàki bopai ja ma kiai si wòroi mò besiri, piseipai riarusar aibo wòroi, bibur aantumpai siòsa na sêmàki rumwajapai. Kuripai biaar kioor mararia wàtanpai, kioor sunbabur. Inèni pimunapai siobera siserei aantumpai, kisjo, kiri titu aipaisi, dinanaar, sieis niè marariapai, sièmua aantum pisei sanu wênasja, kioor sanu sibabur.

Kuripai kioor marariapai, kioor i so anio, sisin anio reponpai, diniwar marariapai so babai bwinieempi sanu. Inèni kausapa babai bwinieempi sanu sunronda suntara, rawiniena sunda ja ma. Kausapa sunda ja, madjawipai direr so sanu, diòjò: esi riama te nani ibaar pandòtu, munradjawa i, munda ma seira! Inèni mararia biaar pandòtu. Inèni Kuripai babai bwinieempi sunradjawa, sundama, sunsajis, sunsajoor marariapai ma suntandoor so i, sunrutan madjawipai: muèser, i ma na? Madjawipai riaar, diòjò; inè mararia nina, bape sinjani sinjontu wàtan ba, imamaja, iporas i so manu pa!

Vertaling:

De Koeriër.

Een man van Kuri ging jagen, zijn oudere broeder en diens vrouw bleven thuis; hij alleen ging naar een idjoekboom, zitten loeren op värkens. Een zeug kwam daar eten. Die Koeriër bekende de zeug. 's Avonds vertrok hij naar zijn broeder en diens vrouw, 's morgens ging hij weer, tot de zeug ter wereld bracht: twee varkens en een echt mensch; een jongen was dat. 's Morgens ging de Koeri weer (zoo) doen, hij zag (dat) het varken had geworpen (toen) hij gezien (had) dat 't varken (had) geworpen, keerde hij weder naar huis. 't Was nog niet echt licht, één haan kraaide (nog maar), ging hij weer weg, beklom de idjoek-palm, nederzittende tot 't vol licht was. Toen zag hij 't varken komen met twee biggen en het kind; hij plukte vruchten, wierp ze naar 't varken, het varken bedriegende opdat het zich een weinig verwijdere. 't Varken at ze gauw en keerde weder tot den idjoekboom. Hij plukte andermaal vruchten, en wierp ze ver weg. Het varken liep de vruchten snel na, at ze,

en kwam weer terug tot den idjoekboom. De Koeri zat tot 's avonds en sliep in den idjoektop, het varken keerde weer terug. 's Morgens kwam 't varken weder, de Koeri plukte weder idjoekvruchten, hij wierp ze zéér ver, 't varken liep de vruchten na, nam ze in den bek, keerde weder. Zoo gebeurde 't drie nachten (dagen, de Papoea telt de dagen bij nachten), het varken ging weer heen met de jongen, de Koeri sliep weer in den idjoektop. 's Morgens kwam 't varken en deed weer (zoo), de jongen was (nu) groot. De Koeri plukte weder idjoekvruchten, en wierp ze zéér ver weg; het varken liep de vruchten ver na, verlatende de jongen die stonden bij den idjoekboom. De Koeri daalde af, nam den jongen, nam (hem) en vertrok. Toen het beest terug kwam zocht 't den jongen, 't werd boos, beet in de boomen, schreeuwde, huilde om den jongen, 't vond de biggen slechts, nam ze beiden mee en vertrok.

De Koeri nam den jongen, bracht hem naar huis, schutte het voorhuis af, en verborg den jongen voor zijn broeder en diens vrouw. Vervolgens gingen zijn broeder en diens vrouw sago kloppen, 's avonds kwamen zij weder terug. 's Morgens gingen zij weder; de jongere broeder sprak met hen beiden af, zeggende: zoo er iemand komt zal ik de trom slaan; hoort gij dat, komt dan gauw hierheen! Vervolgens sloeg de jongen op de trom. Toen des Koeri's broeder en diens vrouw dat hoorden, kwamen zij, bestegen (het huis), zij zagen den jongen, en zij verbaasden zich over hem; zij vroegen den jongeren broeder: gij (waart) alleen, vanwaar is deze? De jongere broeder antwoordde zeggende: dit is mijn zoon, maar zijn moeder is geen echt mensch, ik schaamde mij, ik verborg hem voor ubeiden!

IX. So Jòpipaisiat sentaan wamar ba.

Jòpipaisiat senmasoi papon na Batéwaar. Senberim senbò so Waropan sentadu. Saroi tioon siat tuter wapai kòta. tioon siat na rawanam rabwan, ria tuter siat na rawanam djowab. Senmasoi na diaan sanèpai senkutu diaan niè ateenpai sanèwaipaisi, sentarasabu wapai, senduri adia na dinie, sentinunum sanèpaisi, sentaan si. Senkutui diaanpai, biòru, tiupar, diwarira are, sindem. Sinjontusi senna na diaan sanépai sentadjawa wamar tikaan, sentòjò: re pi na te? Senderai diaan sòrèpai, sensajoor repai ma sensubi.

Inèni wamarpai riama tiòpan so siat, diòjò: jau! inanari mi at mentenam! Inèni menda re, menkoor mennèpaisiat, menmasoi na nu nè. Inèni sentarien senda rau. So nirfi Jòpipaisiat sentaan wamar ba.

Vertaling.

Waarom de bewoners van het eiland Jop geen jaarvogels eten.

De Jopers woonden vroeger te Batèwaar. Vijf hunner roeiden naar Waropen om sago te halen. Een walvisch slokte hen in en hun prauw ook, midden in zee, zij ging met hen naar de diepte der zee. Zij die zaten in den buik van den visch, sneden lever (en) darmen van den visch stuk, hakten de prauw stuk, legden vuur aan op den prauwhaard, poften den buik (ingewanden) (en) zij aten ze. (Daar) zij den visch stuk sneden, stierf (deze), dreef boven en landwaarts tot zij strandde. De mannen zittende in des visschen buik hoorden een jaarvogel roepen; zij zeiden: is dat land? Zij openden den bek van den visch, zij zagen het land en zij gingen naar buiten.

Toen kwam een jaarvogel zeggende tot hen; zeggende: ik (deed 't): 't is mijn werk dat gijlieden leeft! Gaat nu landwaarts, haalt de uwen, en verblijft op dat eiland. Toen verhuisden zij gaande zeewaarts. Daarom eten de Jopers geen jaarvogel.

X. So Padewaisi sendutawan amurpai.

Kutuwarai, baba Padewai esi, biòsê dirariaar na Wasaanbin. Miun diaanpai tòru, kioor si are tiòta si. Tiòta diaanpaisi to kiutu sasara warakiapai, biòru biata na Wasaanbin. Sinapaisi sibata na kembêre katupai tuter aiku sarfeer. Amur asiwandami. Amurpai bie ajorikai. Bebòrupai tiòpan papon maso Padewai bemasoipaisiat: mendutawan amur nè, menmun pi tapè jau! Padewaisi sendutawan amurpai to raria nini, senmun pi tawana, senmênau ba.

Vertaling.

Waarom de Padewai'ers vasthouden aan het schildpadnet.

Kutuwarai, voorvader der Padewaiërs roeide (om) met het net te visschen te Wasaanbien. Hij ving drie visschen, bracht

ze naar land, en sneed ze in stukken. Hij hakte de visschen in stukken tot hij mis sneed in zijn vinger, hij stierf, en ligt te Wasaanbien. De beenderen liggen in een klein gat (hol) met de vischlijnrol. Het net is er nog. Het net werd waringinluchtwortels. De gestorvene had tevoren gezegd tot de Padewaiërs die thuis bleven: houdt u aan dit (soort) net, vischt zoo als ik! De Padawaiërs houden vast aan dat net, zij visschen er dagelijks mede, zij eindigen niet.

XI. Bwisaar niè aantumtapubwabwin.

Anina bwisaar siri tuter tapubwabwin siri, sunmasoi na wis, ma bepaupaisiat senmasoi na sasipai, ma rabwan siat anina kòta anio siri. Ma raria siri bena sasipai siat sendoi. Ma bwabwinkatu na bwisaar nini tiòpan maso tapuni diòjò: isanèwèsjeen ira abo imaji, bape nani jau tanè? Tapuni tiòpan so i: asisi au! nani isaserei pisiri maso au. Inèni tapuni ria ma kioor nandaukòpipai, ma kiaak i, ma ria ma ribu kabui kòta maso i, ma diònē dibabaar tapè muan. Ma rawiniena ria so anio jana, sijoor katim siri misoi, ma siaaw i, tiòpan: manèta! wama! tunda tunmaji! Ma katim nini riaar so i: jo! imarandin jani. Ma katim nini mirandin to sunda. Ma rispai mimasaar, bwabwinkatu nini kijajera i, diòjò: mònowor muan mònowor bwabwin sunè rawabo diru nini, ma sunraran to sasaar! Ma senmaji to, sentaanpi pena, bwabwin-katu arapai bibur so anio reponpai abo sensajoor ririn i pēnai. Ma sentaanpi to, katim arapai siaaw i diòjò: manèta! wama! tantaanpi. Bape riaar i, diòjò: mentaanpi sarēdjeu, so jomara beja, imasoi nanina abo jomara to mènau. Ma sentaanpi to mènau katim arapai siaaw bwabwinkatu: jò! manèta! wama tunda rau tunmaji. Ma senmaji to rispai mimasaar, bwabwinkatupai arapai kijajera i, tiòpan: mònowor muan mònowor bwabwin sunè rawabo diru nini, ma sunraran to sasaar! Ma senmaji to deriasi sasaar pena, bwabwinkatu tiòpan so katimpai: manèta! tunbabur so tunnè utanpai wòroi, tunda abo tunrena. Ma sunbiaar, sunda, ma sunda to raanpai rabwan, bwabwinkatu tiòpan so katimpai: manèta! muajar ma tunda tunmasoi tunraanpi na apusi nia wa! Ma katim tiòpan: jò! itòpan so awini papon. Ma tiòpan so sinjani, diò: awini! manèta diòjò: amunda so tapuni nia wa! Ma sunda sunmasoi to rawiniena, ma katim tiòpan so i: manèta! jò! ira isajoor inè pimarandin wa si, abo tunda ja

tunmaji. Ma ria ma diru pena sunda ja sunmaji, ma senmaji diru tòru, ma kausapa sunbabur eja so sunnè anio. Ma bwabwinkatu tiòpan so katim: manèta! muajar tunda, tunmasoi na apusi nia wa, tunmasoi tunrena dirupèsasi. Ma katim tiòpan: wèsjeen! nani tunda! Ma sunda, ma katim misoi tuter bwabwinkatu tapuni sanu. Ma diru sentena pena, bwabwinkatu tiòpan so katim: manèta! rua, buena papon. Ma katim ria diena. Ma dienasiat besiri. Inèni bwabwinkatu ria riuran niè pimarandinpaisi, ma dibabaar niè sis kariesi, ma diur niè sampaarpaisi. Inèni siuwa ma diena tuter katim nini. Ma sunrena to diru rabwan, katim diena to kiai wara, ma warapai biata babo sis kariësipai na bwabwinkatu, ma tindo, tiòpan: teĭ nini? arapai ina te? irin ba! diawi jau te? Ma diena ja to sasaar, inèni sijoor bwabwin nina ma tindoor, bape sunrena wura to, ma sunririoot to, ma bemònu sunrena ja. Ma tapuni tiòpan so bwabwinkatupai; munrena, ma nani budjawa pi esasi siraròtu, kubio pênai, bape buena sisi. Ma na diru rabwan raarpaisi sisa na kemberepai so babo, ma siraròtu. Ma bwabwinkatu tiòpan: witoi siraròtu pa? Ma besiri raarpaisi si mĕnau. Ma tapuni tiòpan so i: itòpan to: kubio pênai! bape budjawa ba. Ma tapèna senmasoi sembiai tòru.

Inèni sawani tiòpan so bwinieempi: muajar! tunda so awinisiat, nani sentanòta jau to wòroi to. Ma bwinieempi tiòpan: wèsjeen! tunda! Ma sunda pena, tapuni tiòpan so i: munda, ma raria siri sujoor kamajopai tipu babo wis nini ruin ibòru to, ma ruama kuoor raar nèsi. Ma tapuni diòne kòta so i niè rawabwisaar kariria besiri, runandau ritapapatin, rèbibar, dirè sitawa kariria besiri. Tapèna to sunda rau. Ma katim nièpaisiat sensajoor i sentandoor, ma senkemberei i, senkanisu so i, ma sentatar i, misoi na djo, senmajar ba sia so anio. Bape raarwo katupai sanêpai i, riama misoi tuter i. Ma nianari jaba katu maso i, ma sunmasoi na i. Ma raria siri senbò senberait, ma sawani kòta diot siat. Ma diru siri bwabwin tuter diròbwabwin sunrena, tiòpan so diròbwabwin katupai: buena, ma nani tunradjeu ma ai sjawa na surawapèsi, tundo pênai buena sisi. Ma sunrena to, kausapa suntando, sajoor! anio pimasa to, diòsa rabwan sanu. Ma sunmasoi na i. Ma raria siri sentadjawa taburan siròtu, ma sensanèwèsjeen baba, senmaji bedjoor siat, sanu kòta sunmarandin sunrura sunnè sampaar baba pau besiri. Ma diròbwabwin baba sensaaw na sanu, bape bwabwinkatu miajarê si ba.

Bwabwinkatu sawani sanu sunmasoi na anio toraupai. Sunmasoi to bwinieempi sijoor kamajo sitipu na wisêpai, tiòpan so sawani: apusi biòru to, kamajopai sitipu na wisêpai! Tanda! tantarien pigàngènam. Inèni senda sentarien pigàngènampaisi wura. Nini mĕnau senmasoi wura na dorau.

Vertaling.

Grootmoeders dochter.

Er was een oude vrouw met een kleindochter, die woonden op een berg, en zeer velen woonden aan 't strand, en tusschen hen in was ook een huis. En op een dag zouden zij die aan 't strand woonden zingen. Het meisje van die oude vrouw sprak tot haar grootmoeder, zeggende: ik zou gaarne gaan om te dansen maar hoe zal ik? De grootmoeder zeide tot haar: houd je maar stil! ik zal iets zoeken voor je! Toen, ging de grootmoeder en haalde een uitgebloeide pisangbloemkolf, en schilde die,[1] en ging en pelde ook een schaamgordel voor haar, en liet haar zich gorden als een man. En 's avonds ging zij naar het huis daar (dat wat stond tusschen den berg en 't strand), zij zag een jongeling zitten en riep hem, zeggende: vriend! Kom! wij gaan dansen! En de jongeling antwoordde haar: ja! ik versier me aldus! En als de jongeling zich versierd had gingen zij beiden. En de feestgenooten schreeuwden en lachten, en dat meisje riep: langstaartduif doffer en langstaartduif gaaike, zij blijven samen dezen nacht, zij blijven wakker tot 't licht! Toen zij gedanst hadden, en eten gingen, ging dat meisje naar de voorzijde van het huis (de plaats der mannen) opdat men haar niet zou herkennen. En toen er gegeten werd riep die jongeling haar zeggende: vriend! Kom hier! laten wij eten! Maar zij antwoordde hem zeggende: eet maar! ik ben te warm, ik blijf hier opdat mijn warmte over ga! En toen zij gegeten hadden riep die jongeling het meisje: ja! vriend! kom wij gaan naar voren, wij dansen! En men danste tot de feestgenooten juichten; dat meisje riep ook zeggende: langstaartduifdoffer en langstaartduifgaaike zij blijven samen

[1] Bedoeld wordt: in den vorm van mannelijke genetalia, zoodat het meisje voor een jongen zou worden aangezien.

dezen nacht zij blijven wakker tot het licht! En zij dansten tot nabij het licht (dageraad). Toen zeide het meisje tot den jongeling: vriend! laten wij heengaan naar ons verre land (of: plaats), laten wij gaan slapen. En zij daalden af (n.l. uit de paalwoning), en liepen tot halverwege. Het meisje zeide tot den jongeling: indien ge wilt, dan gaan wij wat zitten eten bij grootmoeder die dáár woont. En de jongeling zeide: ja! ik zeg het eerst aan moeder. En hij sprak tot zijn moeder, zeggende: moeder! (mijn) vriend zegt: gaan wij samen naar zijn grootmoeder die dáár woont. En zij gingen en zaten tot den avond, en de jongeling zeide tot haar: vriend! ja! ik ga mijn versierselen nazien daar! opdat wij weer gaan dansen. En hij ging, en 's nachts gingen zij beiden weer dansen, en zij dansten drie nachten, en 's morgens gingen zij weer weg naar hun huis. En het meisje zeide tot den jongeling: vriend! wilt gij dan gaan? wij blijven bij grootmoeder die dáár woont; wij blijven daar eenige nachten slapen. En de jongeling zeide: goed, wij zullen gaan! En zij gingen en de jongeling bleef met het meisje samen bij grootmoeder. En 's nachts toen zij slapen zouden zeide het meisje tot den jongeling: vriend! ga gij eerst slapen. En de jongeling ging slapen. En hij sliep zeer vast. Toen ging het meisje hare versierselen verzamelen, en gorde zich met haar (met) schelpen (versierde) schaamtegordel, en deed haar schelpen ringen aan. Toen ging zij naar binnen en sliep met dien jongeling. En zij beiden sliepen tot middernacht, de jongeling sliep tot hij zijn hand uitsloeg, en zijn hand legde op den (met) schelpjes (versierde) schaamtegordel van 't meisje, en hij wakker werd, zeggende: wie is dat? is diegene het? ik weet niet (of) hij mij beliegt? En hij sliep weer tot het licht, toen zag hij die vrouw en schrok, maar zij hadden al samen geslapen, en zij waren al gehuwd, en ten tweeden male sliepen zij weer. En de grootmoeder zeide tot het meisje: slaapt jelui beiden, en als gij hoort iets dat geluid maakt, spreekt niet, maar slaapt stil. En te middernacht stegen goederen op uit het gat (dat in een paalwoning voor closet etc. dienst doet) naar boven, en zij gaven geluid. En het meisje zeide: wat maakt daar geluid? En in eens hielden de goederen op. En de grootmoeder zeide tot haar: ik zeide al: praat niet! maar gij hoordet niet! Toen bleven zij drie manen (maanden).

Daarna zeide de echtgenoot tot zijn vrouw: wilt ge, dan

gaan wij naar moeder en de haren, zij wachten mij reeds lang. En de echtgenoote zeide: goed! laten wij gaan! En toen zij gaan zouden zeide haar grootmoeder tot haar: jelui gaan, maar op een dag, (als) gij ziet dat witte dampwolken zich verheffen (uitbreiden) boven op dezen berg, weet (dan) dat ik dood ben, en kom, haalt mijne goederen. En de grootmoeder gaf ook aan haar haar oude vrouwen huid (die) zeer slecht (was), haar vanzelf uitgevallen haren, haar oogslijm en haar uitgevallen tanden, zeer slechte. Aldus gingen zij zeewaarts. En toen des jongelings huisgenooten hem zagen schrokken (ontstelden) zij en haatten hem, spogen naar hem, en joegen hem (dat) hij beneden bleef, zij wilden niet dat hij in huis steeg. Maar een kleine zuster beminde hem, zij kwam (en) bleef bij hem. En zij maakte een kleine hut voor hem, en zij woonden daarin. En op een dag roeide men uit op raak, en de echtgenoot roeide met hen. En op een nacht sliep de vrouw met haar schoonzuster samen, en zeide zij tot hare kleine schoonzuster: (als) gij slaapt en wij (de beenen) uitstrekken, en de voet hangt aan (of steunt tegen) de boomschorswand, word niet wakker, slaap stil! En toen zij geslapen hadden, ontwaakten zij 's morgens en, zie! een reeds groot huis stond tusschen haar beiden! En zij woonden er in. En op een dag hoorde men de triton-(oorlogs) schelp blazen, en zij verblijdden zich zeer, zij (gingen) dansende hen inhalen, zij beiden versierden zich ook, zij deden hare zeer vele groote schelpen armbanden aan. En de groote schoonzusters vroegen aan haar beiden (om armbanden), maar het meisje wilde ze niet (geven).

Het meisje en haar man, zij beiden woonden in het zeewaarts staande huis. Zij woonden daar tot de echtgenoote zag de witte dampwolken zich uitbreiden op den berg, en zij zeide tot haar man: grootmoeder is dood, de witte dampwolken breiden zich uit op den berg! Laten wij gaan! laten wij de bezittingen overbrengen. Toen gingen zij al de goederen halen. (Toen) dat klaar (was) woonden zij allen aan den zeekant.

XII. Sinjontu ria moja ha niê aantumbwabwin.

Mambesawa sanu tuter tamaani senmasoi na anio siri. Senmasoi to raria siri sawani tiòpan maso bwinieempi: tamamu

munmasoi, ibò imun diaan so tatat. Biò to, bibur mare, siaaw bwinieempi: isòpi! ruama kuoor diaan nèsi, buinunum pi tamamu tantaan. Niunum si to simasa, siaaw sawani: wama! kuoor anamnèsi tuter diaansi, niòmui munraansi [1]. Sawani ria kioor si, bape diaan siparèsi berusuwa niòni. Sikeito sië anampapipaisi to, biubu diaan karu so anampapipaisi, biubu i so niòni niè rupai. Menau siaaw bwinieempi: isòpi! kuoor winioinè, tamamu amunraan si to keito. Bwinieempi kioor winioipai rioram i. Kausapa ja tiòpan eja: tamamu mumasoi, ibò ja imun pi tatitaanpi. Ma biòs eja, rairu bibur, ma siaaw bwinieempi ja: isòpi! ruama kuoor diaan nèsi, buinunum pi tamamu tantaan. Niunum si to simasa, siaaw sawani, ria kioor si ja, bape diaan sipar berusuwa niòni ja, sië anampapipaisi ja, biubu diaan karupai swa si: ma biubu so niòni niè rupai eja. Tapèna nianari raria wura ja. Bwabwinpai tamaani misoi to babisi miun i, siòsar niè sanaipai tiër sèbèriani, siabu i, niè rawesi, niè wona katu niè rawesi, Raria wura nianari so niòni tapèna, niòni tiër tawana sèbèriani, diaan wora, aantumbwabwin rin i ba, tamaani tiòpan so aantumbwabwinpai ba. Diniwar i to raria siri sawani bios eja, tamaani siaaw aantumbwabwinpai: isòpi! Wama kuoor inè rutu nèsi! Aantumbwabwinpai riama sijoor tamaani niè rupai bië gangunam beja, niè tèraipai siei kariria besiri. Aantumbwabwinpai diutan tamaani: buòtò? Tamaani tiòpan: jòtò! bape sawamu diaan pisjaanpaisi berusuwa jau, biubu karupaisi so runè wora. Inèni aantumbwabwinpai kisjo, nianari karumaas, disoïb tamaani to tamaani teraipai pia ja, niunum pi so tamaani, kioor si so tamaani diaan si. Diaan to keis tiòpan so tamaani: jai! nani tunbabur so toi? Tamaani tiòpan so aantumbwabwinpai: tunbabur tunnai na sweb. Inèni aantumbwabwinpai biai tamaani so tamani ria moja ba, aipaisi sikapau. Inèni siobera kioor tamaan sunnè kainampaisi, kioor si to si keis, siobera rau so aniopai, kioor sawani niè kababòpaisi, kioor si, disan si na atèpai bwabwapai, inèni titòpar atèpai bwabwapai. Inèni kioor sawani niè atoborapai diana tatir aniopai, diawi sawanipai, aborè bibur diniwar, diòsa diduaat sawani. Inèni sawani bibur ma, sijoor atopaisi si ter na aniopai, dipai to sia na anioreponpai, sisera bwinieempi tamaani sanu, bape sunna ba, dipai apui, tiò biaar na atèpai, atèpai diòtu tuter i awaab,

---

[1] De vrouwen bereiden de spijzen voor de mannen, maar eten niet met hen.

kababòpai esi disan na warababa rawesi, esipai disan warababa rawesi, bioru. Bwinieempi dipai arau, miji kainam so i, diòjò: buaan pi berusuwa jai jë, bubu karu so i pena! jò! ibaitê pena, Bibur are, tiòpan so tamaani: diòtò? jai jë! arapai imun i to. biòru to! Inèni sunrena na swebipai to aantumbwabwinpai diutan tamaani: jai! nani tunda tunnai na toi? Tamaani tiòpan: buai jau kuoor jau aji. sujoor wis katu, jana puir jau na, nani tunmasoi na jana! Ma bwabwin kioor tamaani, pir i to, siobera ja diriën sunnè pigangènam ma. Inèni misoi to rawiniëna tamaani kiaas i, pir ariri sunnè aniopai. Ma rawiniëna tiòpan so aantumbwabwin: diru tunrena to budjeus siawa piësi, kubio pènai, buena asisi. Ma sunrena to aantumbwabwin didjeus siawa airawa bape kibio ba. Ma sunrena to kausapa suntandoor sijoor sunnè anio. Ma inèni sunraan sunnè diaanpai si keis, aantumbwabwinpai tiòpan so tamaani: jai! musoiriaat tunnè anionè ma ira itapur kaween maso tanu tunritaanpi. Ma ria, ria tipur to rawiniëna, biburè ma, niunum pi tamaan sunraan i. Kausapa tiòpan eja: jai! musoi tuter tunnè anio, ira itapur eja. Ma ria ja to rawiniëna bibur eja, niunum sunritaanpi ja. Raria wura tiòpan tapèna, ma nianari tapèna. Raria siri tiòpan so tamaani: jai! inunum taun pau maso au, so ira so wòroi, itapur na kambo be wesje. Ma ria sièmua mambebaba senbetòru sentaweer. Senmum pisei siri, senkoor aiwadupaisi tuter warapai sanu, ma senkai ru, sanèbaba, sinapaisi bena karusina, senkaiési sibata na mariapai, senbaburé si. Bwabwin tipur diaan sièmua si ma kioor si are, siobina si na sennè roipai to miasa, kioor si, bibura so tamaani, bape tiòpan so tamaani ba, diniwarësi, ma niunum pi na kaweenpaisi so tamaani. Sunrena to kausapa, tiòpan eja: jai! musoi! ira ja! Ma ria ja, sièmua mambabasiat ja, ma senmun pimuna siri ja, senmasoi sentòtai i, senkoor tëraipaisi, sensobina si, senkai sinasi na arau so kambopai eja. Ma bwabwinpai diòsa na airumwaja, diduaat siat. Ma sennè wonapai rira i ma siòsar i. Ma babai dimis niè madjawi: rua sujoor witoi wona wani siòsar i wa. Ma ria re bape bwabwin diniwar ma rin i ba, ria rau, tiòpan so babai: irin i ba witoi siòsar i. Ma bwabwin titira ja rau, ma wonapai sijoor i ja, siòsar i ja, Ma babai dimis madjawirabwanpai, ma ria re inèni sijoor bwabwin, ma tiòpan i so babai: babaia! inèwi te? Ma babai tiòpan: witoi nina? Ma madjawi tiòpan: witoi! bape bwabwin nina! Bwabwin nini diteen tòrò! Ma

babai tiòpan: au bemadjawi, jau babani jau! jau inèwi. Ma madjawi tiòpan: mojar! jainèwi! abe suaaw i be rewa! Ma babai tiòpan: mojar! jainèwi! abe suaaw i be sinja. Ma babai nièwi, nini senkoor i, senbabura so sennè anio. Ma sendaarwobwabwinpai siat sensajoor i sentòpan: tuòpi siat senkoor bwabwin nini na toi? Ma sensaji so anio, ma sensanèwèsjeen to baba, sentòne so i àdiararië pau besiri sentòpan diaan si. Bape tiòpan: amanpa amantaan nina si ba! Diaanpiba raria mònu diru mònu. Ma sentòpan so i: amat, amannè pisjaan, amantaanpai anina to! Ma bwabwin sijoor anam pau siòsa warir aniopai. Bwabwinpai diutan sawani, tiòpan: pininasi mentòne si tanè? Sawani riarë so i: sitera saredjen. Ma bwabwinpai tiòpan so sàwani: amannè pi amantaanpasi na! Siaaw tamaan na sawani, ria ma kioor amau, kioor si ma nianari si to sikeis. ria kioor tamaanpai, ria diraar anampai rabo siri, diraar i to, dirobwabwinpai siat sentananaar: Kababò! Kababò! Ma bwabwinpai didjawa siat ba, ma rioban i to tiawa, riapon, kiaak sabapaisi. Inèni kioor si arau, nianari si na kambodirèpai. Inèni ria re, siabu anampai, ma misoi tiara waradiri, tiara to beinam, pisaan si, kioor si arau, riamu si to si keis, si joor anam têrai, kioor si aji so aniopai, diònë karumaas diòtêra, nini disin anampaisi, misoi diaan si. Ma dirobwabwinpai siat sentòpan: buaan si sièteen te? Ma dirobwabwinpai tiopan: sièteen bai? amat ma pisjaan amantaanpai nina. Ma sensaaw diaum siat kòta. Bape diaum siat sentaan si apui senmamuta adiararièpaisi so anampaisi siriata sensanempaisi. Raria wura tiara diaum siat tuter anam, to senmamuta mênau, senmamuta adiararië to keis, inèni senmamuta to mênau. Inèni senmasoi to bwabwinpai diawin. Ma marariapai misi biba, inèni sinjani tiòpan so sawani: tanda, tansajoor jai! Ma sawani tiòpan: tamamu misoi na? Ma bwinieempi tiòpan: misoi na amannè aniopai, irin ba biòru to te. Ma sawani kisjo i, tiópan: buòtò? tuòpan i ba tanda tankoor ibai? puoras i so? Ma inèni senda. Ma bwinieempi tiòpan: nani tankoor jai tanè? Ma sawani tiòpan: diòtò? Bapa bwinieempi tiòtò: ria-moja-ba, kipau! Senda sawani siserei airawi, ma kioor si, sisa si na sasapai. Ma senda so tamaani na aniopai. Bape tamaani diaan niè pisjaan to sikeis, ma babisi miun i to katu biòru, ria pui sirai mitauni na wabupai ma biata. Ma aantumbwabwinpai siaji, ria sisêrei i, ria pui, si joor i biata na wabupai. Ma dikai i ja, kioor tamaan' mare berusuwa

wabupai, ma kioor i apon, kioor kambo ma sioibi ruraŋ wabupaisi berusuwa i. Inèni niunum pi so i, diaan to miòsi. Ma nebwiniabipai dimis i, dikai aji, riut i na aimarabopaisi, dibakir. Ma nebwiniabipai siraab niòni niè aipaisi bape sikabit, Ma siaaw bwinieempi kioor rèru, ma kioor rèru maso sawani, ma sawani dikutu niòni aikarandopaisi, ma inèni biubu airawi so kaporpaisi. Ma inèni pia ria, niòni sanèwèsjeen. Niòni tiòpan so nebwiniabipai: ande! pi pa nina wèsjeen beja! Jo! inèbwiniabi bepapon tapèna rèto! bape i kiriria, dinakai so jau, ma inè nebwiniabi bepui i ma diteen! Ma bwinieempi tiòpan so sawani: tanbabur te? Ma tamaani tiòpan: tanmasoi na nina, nani tandoi papon, keis, menda. Ma inèni senda sentariën anampaisi maso aniopai. Ma inèni sendoi. Sendoi to diru rabwan, kawàsa pau sensa aniopai to aniopai kiòtar. Ma nebwiniabi siaaw: mennunum pi so risê nè! bape niòni tiòpan: mojar! nani katuesê ni. Ma diru rabwan pisjaanpai sia na kamaripai ma ji to aniopai kiòtar. Inèni risêpai diaan i, sentaan to senpa ba. Mararia siri tiòpan: jaan to, ikamberei to! Besiri pisjaan mênau. Ma kawàsa sentòpan: tanè tuòpan tapè nina? inèni pisjaanpai bibur tatat, nani tantaanpi ba, tanbabisi. Ma inèni mênau niòni tiòpan senbabur. Bape nebwiniabi tiòpan: tanmasoi sarêdjeu na nina!

Vertaling:

De kreupele en zijn dochter.

Een echtpaar met den vader woonden in een huis. Op een dag zeide de echtgenoot tot zijne vrouw: uw vader en gij blijven hier, ik roei, ik ga visch vangen voor ons. Toen hij geroeid had en landwaarts kwam, riep hij zijn vrouw: isòpi kom hier, neem deze visschen, kook eten voor je vader (en) ons. Toen zij ze gaar gekookt had, riep zij haar man: kom hier! neem de sagopap en visschen, uw schoonvader en gij eet ze. De man nam ze, maar at alles op (ook dat) van zijn schoonvader. Toen het op was, schrapte hij de overblijfsels bijeen, goot het vischnat op het afschraapsel, en stortte het op zijns schoonvaders hoofd, daarna riep hij zijne vrouw: haal de etensbak, uw vader en ik aten alles op! De echtgenoote haalde de etensbak en wiesch die. Den volgenden morgen zeide hij weder: je vader en gij blijven hier, ik roei weder en vang wat te eten. Hij roeide

weer, en met den vloed vertrok hij weder (naar huis) [1] en riep zijne vrouw weder; insòpi! kom hier, neem deze visschen, kook eten, (opdat) uw vader en ik eten. Toen het gaar was, riep zij haar man, die haalde het weder, maar hij at het alles voor zijn vader weg, schrapte de sagoaanhangsels weer bijeen: goot het vischnat er bij, en stortte het weder over zijns schoonvaders hoofd. Zoo deed hij alle dagen weder. De vrouws vader zat tot de honger hem kwelde, stak met zijn speer een papajavrucht af, sneed die door, een deel voor hem, een deel voor zijn kleine hond. Alle dagen deed hij aan zijn schoonvader aldus; de schoonvader stak dagelijks een papaja, at voordurend (alzoo). Zijn dochter wist dat niet, de vader zeide niets tot zijn dochter. Hij verborg het tot op een dag de echtgenoot weder roeide. De vader riep zijn dochter: isopi kom hier! neem mijne luizen weg (d.w.z. reinig mijn hoofd van luizen). De dochter kwam (en) zag het hoofd haar vaders vol maden, zijn lichaam stonk erg. De dochter vroeg haar vader: wat scheelt u? De vader zeide: wat me scheelt? maar nw man eet al het eten voor mij op, en stort voordurend het nat over mijn hoofd. Daarop werd de dochter boos, zij maakte warm water, spoelde haar vader af tot haars vaders lichaam weer sterk was; zij kookte eten voor haar vader, bracht het tot haar vader die het at. Toen hij het opgegeten had, zeide zij tot haar vader: vader! waar zullen wij heengaan? De vader zeide tot zijn dochter: wij vertrekken samen (en) gaan wonen in een grot. Vervolgens droeg de dochter haar vader (op den rug) want haar vader kon niet loopen, zijn beenen waren krom. Daarna keerde zij terug en haalde haars vaders en hare goederen, haalde alles weg, keerde naar buiten terug, nam de pijlen met roggestekelspunten van haar man, nam ze en stak ze onder de (huis) trap (nat. met de punten naar boven), vervolgens hakte zij den trap [2] aan den onderkant bijna door. Vervolgens nam zij haars man pijlenbos en schoot (pijlden) er mede op het huis, bedriegende haar man. Toen ging ze zich verstoppen, en stond te loeren (op) haar man. Vervolgens keerde haar man terug, hij zag de pijlen in het huis steken, liep hard tot hij in het voorhuis klom; hij zocht zijn vrouw en vader beide, maar zij waren er niet. Nu liep hij (naar)

[1] De Papoea vischt bij laag water op de banken en riffen. Als de vloed opkomt, keert hij huiswaarts.

[2] Een ingekeepte boomstam dient als trap voor de paalwoning.

't achterhuis, wilde de trap afdalen, (doch) de trap brak onder hem; één roggestekelpunt-pijl stak hem in den eenen oksel, een andere in den anderen oksel, (zóó dat) hij stierf. Zijne vrouw liep (nu) naar buiten, schoffelde (met de voeten) vuilnis op hem, zeggende: gij at alles voor mijn vader op, en begoot hem met het nat, ja! ik betaal je! Zij ging landwaarts, en zeide tot haar vader: wat wil hij nu? Vader! die daar! ik doodde hem, hij is dood. Vervolgens verbleven zij samen in de grot tot de dochter haar vader vroeg: vader! waarheen zullen wij gaan wonen? De vader zeide: draag mij (op den rug), breng mij naar boven, zie dien kleinen berg, daar zet gij mij neer, daar zullen wij wonen! De vrouw bracht haar vader, (en) hem neergezet hebbende, keerde zij weer terug, bracht hun beider bezittingen over. Vervolgens zaten zij tot, tegen den avond, de vader zich schoof (schuivende zich verplaatste) (houtjes) uitleggende overeenkomstig hun beider huis, (het oude huis op die plaats teekenen of aanwijzen). En 's avonds zeide hij tot zijn dochter: van nacht als wij slapen, (en) gij uw voeten uitstrekkende die ergens tegen laat steunen, praat dan niet, slaap stil. En toen zij sliepen en zij haar voeten uitstrekte, steunde die aan een boomtak, maar sprak niet. En zij sliepen tot den morgen en zij verbaasden zich, ziende hun huis. En daarna bleven zij tot zij al hun eten hadden opgegeten, (toen) zeide de dochter tot haar vader: vader! pas gij op ons huis, en ik ga garnalen voor ons vangen om te eten. En zij ging, zij ging tot den avond, keerde terug, kookte eten, en haar vader en zij aten het. 's Morgens zeide zij weder: vader! gij blijft in ons huis, ik ga weder op de vangst. En zij ging weer en keerde 's avonds weder, kookte hun eten weder. Alle dagen zeide zij zoo en deed alzoo. Zekeren dag zeide zij tot haar vader: vader! ik bak veel sago voor u, want ik ga ver weg, ik vang (visch) in een andere rivier. En zij ging en zij vond drie gebroeders op jacht met honden. Zij (hadden) een varken gedood, zij namen de hammen met de beide voorpooten, en zij wierpen weg den kop, den onderbuik en de botten van de ruggegraat. Zij wierpen ze weg in het water, zij lieten ze daar. De vrouw visch vangende vond ze en nam ze aan land, rookte ze op hun (der mannen) rookrek tot ze klaar waren, nam ze, ging weg naar haar vader, maar zeide het niet tot haar vader, verstopte ze, en kookte eten van de garnalen voor haar vader. Zij sliepen tot 's morgens

en zij zeide weer: vader! blijf ik ga weer. Zij ging weer en vond de gebroeders weer, die hadden een beest gedood. Zij zaten het af te hakken, namen de vleeschstukken, rookten die, wierpen de botten weder naar buiten in het water. En de vrouw stond bij een boomstam hen beloerende. Hun hond rook haar en blafte haar aan. En de oudste beval zijn jongsten broer: ga zien wat de hond daar aanblaft. En hij ging landwaarts, doch de vrouw verstopte zich en hij bemerkte haar niet. Hij ging naar buiten zeggende tot zijn oudsten broer: ik weet niet wat hij aanblafte. De vrouw zag weer toe, en de hond zag haar weer en blafte haar weer aan. En de oudste broer zond den middelsten broer, en hij ingaande zag toen de vrouw en zeide tot zijn oudsten broer: broeder! bezit ik haar? En de oudste zeide: wat is er? En de jongere zeide: wat! maar het is een vrouw! Deze vrouw is bijzonder schoon! En de oudste zeide: gij zijt de jongere, ik, ik ben de oudste! ik bezit haar. En de jongere zeide: dat niet! ik bezit haar! daarom noem haar uw schoonzuster! En de oudste zeide: dat niet! ik bezit haar! daarom noem haar moeder. En de oudste had haar, dus namen zij haar mede, zij gingen heen tot hun huis. En hunne gezusters haar ziende zeiden: waar halen de toewoppi's deze vrouw van daan? En zij stegen in 't huis, en verblijdden zich zeer; zij gaven haar zeer veel houtskool, zeggende dat zij dat eten zou. Maar zij zeide: wijlieden eten dat niet! Zij at niet twee dagen en twee nachten. En zij zeiden tot haar: ons (aangaande) (dit is) ons eten, onze spijs is dit! En de vrouw zag veel sagoboomen rondom het huis. De vrouw vroeg haar man: deze hier, wat doet gij daarmede? De echtgenoot antwoordde haar: die staan daar maar zoo. En de vrouw zeide tot haar man: dat is ons eten. Zij vroeg een bijl aan haar man, zij ging en haalde (hout waar) sagokloppers (van gemaakt worden), zij nam ze en maakte ze klaar; zij ging de bijl halen en ging een sagoboom schoonmaken. Bij het schoonmaken riepen de schoonzusters: roggestaart-punten! roggestaart-punten! (bedoeld worden de groote dorens die aan den sagopalm zitten; de vrouwen zagen ze daarvoor aan en hun roepen was bedoeld als waarschuwing). En de vrouw hoorde niet naar haar, maar velde den boom tot hij viel, ging naar het boveneinde (en) pelde de (aan 't stameinde ± $\frac{3}{4}$ Meter breede) bladsteel-stam-einden los. Vervolgens nam zij die, en maakte ze (door ze op in den grond gestoken

van boven kruiselings gebonden stokken te leggen tot sago-waschbakken) aan den rivierkant. Vervolgens ging zij terug, kloofde den stam, en zat te kloppen aan het topeinde, klopte het tot sagoklopsel, deed 't in een zak, bracht 't uit, kneedde 't (met water) tot 't op was (n.l. de sago uit de hout-vezels), bezag het sagomeel, nam het naar boven in huis, maakte kokend water, maakte sagopap, zat neer (en) at het. En de schoonzusters zeiden: eet gij dat, smaakt het goed? En de schoonzuster zeide: zou 't niet lekker zijn? 't is ons eten, wij eten dat. En zij vroegen haar haar ook (er mede) te voeden. En terwijl zij haar voedde aten zij, en daarna braakten zij houtskool, want de sago verhitte hunne buiken. Alle dagen klopte zij sago, voedde haar met sago, tot het braken ophield; zij braakten het houtskool tot 't op was, vervolgens braakten zij niet meer. Vervolgens bleven zij tot de vrouw baarde. En toen de jongen wat groot was, zeide de moeder tot haar man: laten wij vader gaan zien! En haar man zeide: waar is uw vader? En zijne vrouw zeide: hij woont in ons huis, ik weet niet of hij gestorven is. En haar man was boos op haar, zeggende: hoe is dat dat gij niet zeidet: laten wij gaan! wij halen hem, ik draag hem! waarom verborgt gij dat? En toen gingen zij. En de vrouw zeide: hoe zullen wij vader meenemen? En haar man zeide: wat is er dan? Maar zijn vrouw zeide: wat er is! hij kan niet loopen, hij is krom! Al loopende zocht haar man medicijnen (bladen en kruiden) en nam ze en deed ze in een bamboe-koker, En zij gingen tot haar vader in 't huis. Maar de vader had al zijn eten reeds opgegeten, en de honger plaagde hem dat hij bijna stierf; hij ging naar achteren, begroef zich in de asch, en lag neer. En zijn dochter klom op ('t huis in), ging hem zoeken, ging naar achteren, zag hem liggen in de asch. En zij stak hem hare hand toe, nam haar vader op uit de asch, bracht hem naar voren, haalde water en wiesch de asch van hem af. Vervolgens kookte zij eten voor hem. Hij at tot hij genoeg had. En de schoonzoon beval hem zijn handen op te steken, zich vast te houden aan een balk, hangende. En de schoonzoon trok (aan) zijns schoonvaders beenen, maar zij waren stijf (opgetrokken). En hij riep zijn vrouw om een bamboemesje, en zij bracht het mesje aan haar man, en haar man sneed zijns schoonvaders kniepeezen, en vervolgens stortte hij (de onderweg in een bamboekoker verzamelde) medicijn op de wonden. En daarna

kon de schoonvader loopen. De schoonvader was verheugd. De schoonvader zeide: Wel! dat wat dit vermag is zeer goed! Ja! mijn eerste schoonzoon, ware die alzoo (geweest)! maar die was slecht, hij was gierig voor mij, en mijn laatste schoonzoon die is goed! En de vrouw zeide tot haar man: gaan wij weg? Maar de vader zeide: wij blijven hier, wij zullen eerst zingen; is dat gedaan, dan gaan wij. En vervolgens gingen ze sago overbrengen naar 't huis. En toen zongen zij. Zij zongen tot 's middernachts veel menschen in 't huis stegen, tot het huis overvol was. En de schoonzoon riep: kook eten voor deze dansfeestgenooten! maar de schoonvader zeide: niet noodig! er zal iets anders (gebeuren). En te middernacht steeg eten van onder 't huis op tot het huis overvol was. Vervolgens aten de dansfeestgenooten het, zij aten tot zij niet meer konden. Een jongen zeide: ik heb gegeten, ik wil niet meer! In eens hield het eten op. En de menschen zeiden: waarom sprak je alzoo? Nu is het eten weg van ons, wij zullen niet meer eten, wij zullen hongeren. En dat afgeloopen zijnde, zeide de schoonvader dat zij vertrekken (zouden). Maar de schoonzoon zeide: wij blijven maar hier!

XIII. Karubukawi.

Karubukawi tawai nina, nia na Wanduni raui na sweb. Niè têrai biba tapè pibèrèkari rumwaja, ma niè rupai beasa mònu.

Bwabwin Windèsipèsi tuter aantumbwabwinpai niè têraipai marei ma niè sanè baba, sunda sunmun andio. Aantumbwabwinpai miun Karubukawi niè andiopai, rawesipai si beurar rawesi si bènikwai. Kiutu, andiopai dinanaar diòtò: ènda! peueran jau be? Didjawaba, pieran eja, andiopai dinanaar eja: ênda! pueran jau be? Aantumbwabwinpai tiòpan so sinjani: awini! inè andio sitateen beja! Biora si, kisjees si tuter waipaisi, si marera wora. Karubukawi ditawi sinjani tuter waipai. Sinjani tiò bibur, siaaw aantumbwabwinpai, bape Karubukawi bedjoor i, diawi sinjani, sunkioor aantumbwabwinpai so sweb misoi tuter bwinieempi, sunrònê i be aantumbwabwin. Sinjani bibur so sasi rau dinòta aantumbwabwinpai bape riama so i ba, ria riwàni eja siaaw i ja, bape Karubukawi riarê diawi i to diru, sinjani dinbabur i. Aborè rawiniena aantumbwabwin sawani diutan i, ma sinjani diòtò: Karubukawi bidjoor i, i saserei to diru. Inèni kausapa kawàsa pau senbò sensaserei i, senbur taburan so i, mamò Karubukawi

diòtò: janina! Bape kawàsapai sensèmua iba senbabur eja. Inèni Karubukawi kioor i, misoi tuter aantum na swebêpai. Inèni mênâu, sawani biò didun. Didun biò ma, sentindu pimanda. Mênau, inèni mararia biba na swebêpai. Inèni sinjani sunmasasoba, aborè Karubukawi ria miun kaween. Kausapa ria ja miun kaween eja. Marariapai inèni biba to, inèni diò so tapuni, siaaw Karubukawi be tapu, diòtò: apusi! sue apai so jau tuter kamarèni, aborè tunda rau imun pi. Inèni tapuni sië apai, disain kamarèni, inèni sunda. Inèni tapuni sijoor bidjoor i biata na rubuanpai, mararia ria rau miun pi.

Aborè Windèsipaisiat sendoi sentòne pi so Joppipaisiat, aborè inèni Joppipaisiat senbo ma so Komar. Inèni sensajoor are sensajoor marariapai mium pi. Sensajoor i, ma rupai marei, inèni sentòpan: teïni ria miun pi nè? Aniosepèsi esa ba nanina! Inèni senbo so Windèsi sentutan sentòpan: teïni mium pi na jisëpai? Sentòtò: amanè esi ria ba, bape amanina wura. Kausapa, sendoi to mênau senbabur. Senbabur inèni sennanari rait so i. Inèni sinaja tapuni sunsubi eja, inèni mararia ria rau ja miun pi ja, raitpai sentau so i, sentò sentapur i, tapuni diatar raitpai, sunbabur eja so sunnè aniopai. Inĕni Joppipaisi senbabur sentònè aniopaisi. Kausapa senda ja senkoor rait Dòsnirpaisiat eja, senda ja ma sentaramaan sanu ja. Amana tapuni diatar siat eja, tapuni diatar beja siat, senbabur eja so sennè aniopaisi. Dòsnirpaisiat sentòpan: amatapuri bape tapuni miaasê beja. Joppipaisiat sentòpan so Dòsnirpaisiat: mentò menmasoi, amanda ja amankoor rait Waropan amantaramaan i ja abe amantapur i. Inèni senbò ma sentir wapaisi sentaramaan sanu ja. Inèni sinaja marariapai diòtò: apusi! tunda ja rau tunmun pi. Inèni sunda rau raitpai tiau so sanu, tapuni diatarê siat, sunbabur eja so sennè anioswebêpai. Inèni Jop senkoor rait Wandàman, senda ja ma sentamaan i ja. Kausapa sunsubi eja, sentau so sanu ja, sentò sentapur i, tapuni diatar siat ja. Joppipaisiat sensanemkariria marariapai beja, apa senkoor rait Wasjor eja, senda sentaramaan sanu ja. Kausapa sunsubi eja sentau sanu ja, tapuni diatarê siat ja, senda ja bape senmun sanu ja ba. Apa Joppipaisiat senda ja senkoor rait Masopai eja. Senda ma sentamaan sanu ja. Kausapa sunsubi eja na rau, sentau sanu bape tapuni diatarê siat beja, senbabur eja so sennè aniopaisi. Inèni Joppipaisiat sentòpan so Windèsipaisiat, marariapai tamaani siènendik i, diòjò: kausapa ja i tapur i! Diru senbos aje, kausapa tapuni sunda

rau, inèni ria rau miun pi. Inèni sentau so sanu, aborè tapuni dinanaar: bubur tapè nina! Aborè marariapai dipaira, dipai bari tamaani Windèsipai, tamaani tipur i, Karubukawi tiò bedjoor i bape miraru ba, tamaani kioor i berusuwa i to, raitpai mênau pena. Joppipaisiat sensa so wapaisi sensaaw marariapai, sentòjò: mentònê amannèwi i ma! Amana tamaani diòjò: bwinieempi utan nia pena, abe inè marariapai ina! Inèni Joppipaisiat senbabur senkasjo Windèsisiat.

Inèni Karubukawi bibur are aantumbwabwinpai diutan: marariapai aninò? Karubukawi diòtò: irinba rait witoi amunda rau senkoor i pa. Apa sinjani sieis na swebêpai to kariria besiri, aborè djeuso tamaani kariria besiri. Inèni Karubukawi diònê niè tĕrai be wa, diònê karupai be wararò, diònê sanèpai be wasama. Inèni diriĕn niè pisjaanpaisi so wararò. Inèni ria rau diaas, diaas arau piapar Maso, sieis, saserei tapuni, diòtò: aniose tèi au, menmun tapupai nanu pa nè? Amana Masopaisiat sentòpan: aman ma, amanmun manu ba! abo buaas sueis, suserei so nu Nufoori rauri! Rawiniena piapar so nu Nufoori rauri na, ma sentòjò: aman ma, amanmun tapumui manu ba, abo susereitapumui mamò rua rau; suabu dira rau, rau ra puapar mamò nu Kemipai. Inèni diaas i, tiò mirutu, inèni piapar na diru. Kausapa senda sensajoor i, sentutan i. Aborè riaarê siat: jau Karubukawi, isaserei tapupai! Sentòjò: aman ma woroi beja amandamatu amanmun manu ba. Abo suserei tapè aniose janèsi apui. Inèni diaas, riama so aniosepèsi, diutan siat: menmun tapupai nanu pa te? Ma sentòpan: aman ma pibai! Nini diaas eja to riama na Sarêwàti, diutan siat eja, ma sentò: aman ma amanmun manu ba! Inèni bibur eja diaasê siserei sisapai na pui. Diaasê to berandumi, diaasê to piapar Menukwari, diutan siat eja. Amana sentòjò: aman ma amanmun manu ba! Inèni bibur eja riama piapar na Waraja, diutan siat eja. Ma sentòjò: aman ma amanmun tapuni manu ba. Inèni bibur eja diutan Sjaripaisiat. Ma sentòjò: aman ma amanmun tapumui manu ba! Inèni bibur eja riama so Wairur; diutan siat ja. Inèni sentòjò: Windèsipaisiat senmun manu pa! Inèni didjawa, diaas eja. Inèni riama so Windèsi. Inèni diaas warir parai Sòrèwunè. Inèni tapuni ria pon diòsa didjariri tapuni sieis pa. Inèni diò apui so tamaani, diòtò: jaijĕ! apusi ni diaasê pa nè siserei jau. Inèni tapuni diaas mare, mararia diòtò: janina! Inèni diaas maso mararia tamaani niè aniopai. Inèni mararia diòj', so tamaani, diòtò: jaijê! muteit

apusi penai! wama! tunsarapi apusi maji! Muteit apusi pênai! rut na apusi rupai rawesi ma irut na rawesipai, tuntir i maji! Muteit i pènai! têrai nini ma têrai saredjeu nina, têrai wàtan pa ma ajandami tapè bierwana so awini nanu na swebĕpai. Inèni sunserapi majis, inèni sunkariawasi. Marariapai kiaar tapumi niè randumipai, diris i raria nini na worepai. Inèni tapuni tiòpan se marariapai: buris jau na raria nini, kausapa tamamu munnanari wapêsi munkoor jau ajis.

Inèni marariapai tamaani diònê womenpèsi so Karubukawi, diònê wapai kòta, diònê raarpaisi pau besiri: sisê, paarwasiê, sêrakê, sampaarê, janêsi wura. Inèni kausapa senmarandin wapai, banderapai mònu na wara wàtan, mònu na warasara, esi na wapon, esi na wapui. Inèni senbiaar so wapai, inèni senbiaar awaab Karubukawi so ruran rawa tawaipai biata, inèni biesinjontu wàtan, marariapai tamaani riapau i na sêlendang. Inèni tamaani mirandin to wèsjeen, siraab rupai, marariapai kòta mirandin kòta. Inèni senbiaar senbò, Karubukawi diòsa na wòriopai, mararia tamaanipai diòsa na kenani warawàtan, marariapai diòsa na warasara. Inèni sentipu sadip tuter mabon, sendoi bur Wandumi raro. Inèni mararia sinjani diòtò: jai ria! sièmuai tapuni to! apa sendoi i ma pa. Inèni sinjani sioruran pimandapaisi. Karubukawi bwinieempi diòtò: inèni buòn marandin! Inèni marariapai sinjani mirandin. Inèni siubi marau, sijoor arau so siat, sijoorririn tamaani mamarariapai tuter sawani, inèni ria rau, sia wapai. Inèni Karubukawi biaar are, inèni bwinieempi Wòwòrui riarau. Inèni ria rau diriën Karubukawi niè tawaipai rawapai, ditarien niè raarêpai. Inèni Karubukawi kioor kawàsapai are, tiòpan: aniopai siubi! ma kawàsa senmasoi na. Niè sêramura nia deriasi maria dirèpai, aniopai nia na dore na mamasipai rabwan. Tiòpan: pisjaanpai pau! tiòpan: kambopai pau! tiòpan: diaanpai pau! tiòpan: nando pau! tiòpan: piròmipai wura pau! Senmasoi sentaan i. Inèni marariapai tamaani kioor bwinieempi, marariapai senbabur eja so Windèsi, sensa aniopai, mênau pena.

Vertaling:

Karoeboekawi was een slang, hij woonde bij den oorsprong der Wandoeni in een grot. Zijn lijf was groot als een manggastam, en hij had twee hoofden op één hals.

Een vrouw van Windèsi met haar dochter, wier lichaam blank

van teint was, en die zwanger was, die beiden gingen pandanusbladen halen (voor slaapmatten). De dochter sneed van Karoeboekawi's pandanusbladen, die waren aan één kant rood, aan den anderen kant geel. Zij sneed de pandanusbladen, die riepen zeggende: hè! waartoe hak je me? Zij luisterde niet en sneed weder, de pandanusbladen riepen weder: hè! waartoe hak je me? De dochter zeide tot hare moeder: moeder mijn pandanusbladen zijn zeer mooi! Zij boste ze en bond ze met lianen, waar zij gingen aldoor weer los. Karoeboekawi fopte de moeder met de lianen. De moeder wilde heengaan, riep haar dochter, maar Karoeboekawi verhinderde haar, beloog de moeder, nam de dochter mede naar de grot, zij bleef bij zijn vrouw; zij beiden telden haar als hun dochter. De moeder ging weg naar het strand buiten, wachtende op haar dochter, maar (toen) zij tot haar niet kwam, ging zij nog eens terug, roepende haar weder. Maar Karoeboekawi antwoordde haar valschelijk. Toen 't donker was verliet de moeder haar. Daarna 's avonds vroeg de man der dochter (naar) haar en de moeder zeide: Karoeboekawi verstopt haar, ik zocht tot donker. Den volgenden morgen roeiden vele menschen (om) haar te zoeken; zij bliezen de tritonschelp voor haar, omdat Karoeboekawi zeide (riep): ik ben hier! Maar de menschen haar niet vindende, vertrokken weder. Nadat Karoeboekawi haar (tot zich) genomen had, kreeg zij een kind in de grot. Na dat (alles) roeide de echtgenoot om (eten) te halen. (Van 't) eten halen terug geroeid, gingen zij (lett. hielden zij de rouwzaken) in den rouw. Daarna vervolgens (werd) de jongen groot in de grot. Toen de moeder en hij beide verlangden naar dierlijk voedsel, ging Karoeboekawi garnalen vangen. Den volgenden morgen ging hij weer, ving weer garnalen. De jongen onderwijl groot geworden zijnde, zeide tot zijn grootvader — hij noemde Karoeboekawi grootvader — hij zeide: grootvader! snijdt een boog voor mij met vischpijlen, dan gaan wij zeewaarts (en) ik vang visch. Toen sneed grootvader een boog, scherpte vischpijlen, en toen gingen zij. Toen, terwijl de grootvader paste op hem, lag hij op 't zand; de jongen ging in zee visch vangen.

Daarna, toen de Windèsiërs zongen, gaven zij ook wat aan de Jop-ers. Vervolgens roeiden de Jop-ers hierheen tot Komar. Toen zij landwaarts zagen, zagen zij een jongen visschen. Zij zagen dat zijn hoofd roodachtig was. Toen zeiden zij: wie is dat

die daar visch loopt te vangen? Niet ééne Kampong is hier! Toen zij naar Windèsi geroeid waren, vroegen zij zeggende: wie is dat die daar boven visch ving? Zij zeiden: van ons is niemand gegaan, want wij zijn allen hier! Den volgenden morgen het zingen afgeloopen zijnde vertrokken zij. Weggaande maakten zij hongi naar hem. Toen 't laagwater werd, kwamen grootvader en hij weer uit. Vervolgens ging de jongen zeewaarts weder visch vangen. De hongi viel hem aan, willende hem vangen; de grootvader verjoeg de hongi; zij beiden vertrokken weder naar hun huis. De Jop-ers gingen naar hunne huizen. Den volgenden morgen gingen zij weder, zij haalden een hongi van Dosnirers; zij gingen weder en bespiedden de beiden weder. Edoch de grootvader joeg ze weer weg, de grootvader joeg ze bijzonder weg; zij gingen weer heen naar hunne huizen. De Dosnirers zeiden: wij vingen hem (wel), maar de grootvader is te dapper. De Jop-ers zeiden tot de Dosnirers: gijlieden wilt thuis blijven, wij gaan weer, wij halen een hongi van Waropen wij beloeren hem weer, opdat wij hem vangen. Daarna gingen zij roeien en haalden hunne prauwen op het strand, en loerden weder op hun beiden. Toen het laag water werd, zeide de jongen: grootvader wij gaan samen weer zeewaarts; wij gaan vischvangen. Toen zij buiten kwamen, overviel hen de hongi, de grootvader verjoeg ze en zij beiden keerden weder tot hun grot-huis. Daarna de Jop-ers haalden een hongi Wandàman, zij gingen weder en loerden weder op hem. 's Morgens kwamen zij beiden weer uit; zij vielen hen beiden weer aan, zij wilden hem vangen, maar de grootvader verjoeg ze weder. De Jop-ers begeerden den jongen zeer, dus haalden zij weder een hongi Wasjor, zij gingen die beiden weder belagen. 's Morgens toen zij beiden weder uitkwamen, vielen zij hen beiden weder aan, grootvader verjoeg ze weer; zij gingen weer, maar zij kregen die twee weer niet. Toen de Jop-ers weder gingen, haalden zij weer een hongi-Roon; zij gingen en loerden weder op die twee. 's Morgens kwamen beiden weer uit naar zee. Zij vielen die twee weer aan, maar grootvader joeg ze erg weg; zij gingen weer heen naar hunne huizen. Toen zeide de Jop-ers dat tot de Windèsiers, de vader van den jongen beroemde zichzelf, zeggende: morgen-ochtend vang ik hem! In den nacht roeiden zij naar boven, 's morgens gingen de grootvader en hij naar zee; vervolgens ging hij visch vangen. Toen vielen zij hen beiden aan

waarop de grootvader schreeuwde: trek terug naar hier! Daarop liep de jongen dravende, liep aan tegen zijn Windèsischen vader; zijn vader greep hem, Karoeboekawi wilde dat verhinderen, maar hij was niet vlug (genoeg er bij), de vader had hem reeds weggenomen van hem. De hongi eindigende, de Jop-ers bestegen hun prauwen (en) eischten den jongen op, zeggende: doet ons hem bezitten! De vader echter zeide: het land (plaats) mijner vrouw is hier!, dus mij behoort de jongen! Daarop vertrokken de Jop-ers, boos op de Windèsiers.

Daarna vertrok Karoeboekawi landwaarts. De dochter vroeg hem: waar is de jongen? Karoeboekawi zeide: ik weet niet welke hongi, (toen) wij naar zee gingen, hem mede nam. Daarop huilde de moeder in de grot verschrikkelijk, tevens haar vader (n.l. Karoeboekawi) verwijtende zóó dat het erg was. Daarop deed Karoeboekawi zijn lijf een prauw worden, hij deed zijn rug het hol worden van de prauw, deed zijn buik de prauw-kiel worden. Daarna laadde hij zijn eten in 't prauwhol. Daarna ging hij naar buiten zwemmen; hij zwom zeewaarts, zwom te Roon binnen, huilde, zoekende zijn kleinkind, zeggende: welke kampong zijt gij? hebt gijlieden mijn kleinkind en mij bevochten daar? Edoch de Rooners zeiden: wij hier, wij bestreden u beiden niet! doch zwem huilende, zoek hem op 't eiland Noefoor daar buiten! 's Avonds naderde hij bij het eiland Noefoor daarbuiten, en zij zeiden: wij hier, wij bevochten u beiden niet, indien gij uw kleinkind zoekt, ga dan zeewaarts, breek (ga dwars over) den stroom naar buiten; daar buiten nadert gij dan het eiland Gébé (liggende in de straat van Djailolo). Vervolgens zwom hij tot hij bijna zonk; toen naderde hij (Gébé) in den nacht. 's Morgens gingen zij hem zien, zij ondervroegen hem. Toen antwoordde hij hen: ik ben Karoeboekawi, ik zoek mijn kleinkind! Zij zeiden: wij zijn hier te ver om tot u te komen, wij hebben u beiden niet bevochten! Dus zoek bij de kampongs daar onder (of achter). Toen kwam hij zwemmende aan de kampongs, vragenden: bevocht gijlieden mijn kleinkind en mij? En zij zeiden: wij hier niet! Dan zwom hij weer tot hij kwam te Salewatti, hij vroeg hen weder, en zij zeiden: wij hier wij bestreden u beiden niet! Toen ging hij weer weg, terug zwemmende en zoekende langs de kust. Hij zwom tot dat hij met zeeruig begroeid was, zwom tot hij Menoekwari bereikte, (en) vroeg hen weder. Edoch zij zeiden: wij hier, wij bevochten u beiden niet! Toen vertrok hij weer

tot hij kwam aan Wariab, hij vroeg hen weer. En zij zeiden: wij hier, wij bevochten u beiden niet. Toen vertrok hij weder, hij vroeg de Sjariers. En zij zeiden: wij hier, wij bevochten uw kleinzoon en u niet. Toen vertrok hij weer, hij kwam te Wairoer, vragende hen weer. Toen zeiden zij: de Windèsiers hebben u beiden bevochten! Toen hij (dit) hoorde, zwom hij weer. Toen kwam hij te Windèsi. Daarna zwom hij om de rizophoren (hoek) Sòrèwoenè. Toen ging de kleinzoon naar voren (van 't huis), hij stond en hoorde zijn grootvader om den hoek komen, huilende. Toen zeide hij naar het achterhuis (d.w.z. hij keerde zich tot zijn vader die in 't huis was) zeggende: vader! 't is grootvader, hij zwemt hierheen, hij zoekt mij. Toen de grootvader landwaarts zwom zeide de jongen: ik ben hier! Toen zwom hij naar des jongens vaders huis. Vervolgens zeide de jongen tot zijn vader zeggende: vader! vrees grootvader niet! kom! trekken wij grootvader naar boven! Vrees grootvader niet! houd gij grootvaders hoofd aan eenen kant en ik houd het aan den anderen; wij trekken samen hem hierheen naar boven! Vrees hem niet! dit lichaam is maar wat ('t echte niet), het echte lichaam is er nog gelijk hij toonde aan moeder (en mij) samen in de grot. Toen trokken zij hem op, daarna schoten zij hem op. De jongen schoor zijn grootvaders zeeruig af, en legde hem te droogen in de zon. Daarna zeide de grootvader tot den jongen: leg mij te droogen dezen dag; morgenochtend maken uw vader en gij prauwen (klaar), gij beiden brengt mij naar boven.

Vervolgens gaf de vader van den jongen een slaaf aan Karoeboekawi; gaf ook een prauw, gaf zeer veel goederen: stukken katoen, borden, zilveren armbanden, schelpen armbanden, dat alles. Vervolgens 's morgens versierden zij de prauw, twee vlaggen rechtsch, twee linksch, een ander voorop, een ander achterop de prauw. Daarna daalden zij af in de prauw, vervolgens lieten zij Karoeboekawi naar beneden, want de afgestroopte slangenhuid deed hij af; daarna was hij een werkelijk mensch, en de vader van den jongen omgordde hem met een slendang. Vervolgens versierde de vader zich fraai, hij bond zijn haren op, ook de jongen versierde zich. Toen daalden zij af (en) roeiden. Karoeboekawi stond in 't midden der prauw, des jongens vader stond op de rechter laadstoel, de jongen stond op de linker. Vervolgens sloeg men op de staande trom en den gong, zij zongen, de Wanduni ingaande. Toen zeide de moeder van den jongen ('t

is) vader! hij komt! hij heeft zijn kleinzoon reeds gevonden! daarom zingen zij, hierheen komende. Daarop ontdeed de moeder zich van de rouwteekenen. Karoeboekawi's vrouw zeide: nu kunt ge u versieren! Toen versierde de moeder van den jongen zich. Vervolgens ging zij uit zeewaarts, zij zag uit naar hen, zij herkende den vader, 't kind en haar echtgenoot, toen ging zij naar buiten en besteeg de prauw. Toen Karoeboekawi landwaarts afdaalde (aan land stapte) toen ging zijn vrouw Wòwòroei naar buiten, vervolgens zeewaarts gaande bracht zij over: Karoeboekawi's slangenhuid, en bracht zijn goederen over. Toen nam Karoeboekawi de menschen mede landwaarts, en zeide: huis, kom uit! en de menschen (konden) er in zitten, zijn jongelingshuis stond aan den waterkant, het huis stond landwaarts midden op de boomlooze drassige vlakte. Hij zeide: veel eten! hij zeide: veel drinkwater! hij zeide: veel visschen! hij zeide: veel pisang! hij zeide: veel allerlei tuinvruchten! Zij zaten en zij aten het. Daarna nam de vader des jongens zijn vrouw en den jongen; zij vertrokken weder naar Windèsi, zij stegen in 't huis. Uit is 't.

XIV. So Ansusipaisiat sentarien.

Ansusĕpaisiat bepapon sennai na Papararò, siat tuter Windèsipaisiat senme siat ba, senbemanèta, sentaan wura aimupaisi. Ansusĕpaisiat sentaum wonapai mònu, bape sentimun pimuna ba. Kausapa senda sentòn ròmi wenasja, rawiniëna sentena, diru wonapai sanu sunsasi so rerabwanpai. Bwisaarpai mònu sundèpupui, mansaar ria moja ba, kausapa bwisaarpai sanu sunsubi ari, suntaar wonasasipai. Inèni sunkasjo sunròtò: mentaum wona ma menmun pimuna ba, sisasi sarĕdjeu so rerabwan. Raria wura tapèna, diru wura tapèna, to raria esi wura. Inèni rariapèsi babapaisiat sentòpan: marariapai! menda! menkoor wai, menkoor soman, menkoor sendèwara abe tannanari wapaisi abe mentarien tannè piròmipaisi abe tanbabur bwabwinaisinjani sanu tuter mansaarpai. Bape mansaarpai nièwori niè kawàsapai. Mansaarpai sanòpai: Kurisipi, ria moja ba, kiaas i, kisjo bwabwinpai sanu, diòtò: nani munnunum pi so jau, munkoor airamuan so jau, munkoor kambo so jau, nani pibai pe? Inèni senbarirui, mansaarpai bwisaarpai sanu senbarirui. Mansaarpai niè kawàsapai sanu senbarirui. Mansaarpai niè kawàsapai sentòtò: amanbabur pena! Kausapa sensjaar wapaisi, sentariën, saria senbabur. Sen-

babur, bwisaarpai sanu sunseis, mansaarpai diòtò: jè! munròtò abe senbabur tatat tapè janè! Senbòs' sunraas rusar siat, esipai warasjaaw sendewapupai, bape senkibarpidiaar i tuter bòpai, senteuso sanu: munròtò munroi so amat so wonasasipai, munbabur are, mundaut Kurisipi abe menmasoi! Inèni senbabur. Senbabur arau sentoi are so Kurusipi, sentòtò: Windèsipaisiat senrin amanbabur nè ba sensaserei amat, mamò tuòpan so siat: senbòs' arau, sensaserei amat na Maso, nupai be kawàsa beja, nani sensaserei amat na nupèsi wesje.

Inèni senbabur arau so Maso, bape kawàsa pau beja. Inèni sentutan Masopaisiat sentòtò: nupèsi nia na dorau wana? Masopaisiat sentòtò: nu pimasa nina. Inèni Ansusĕpaisiat senbabur. Senbò, sensasi, senkarieri, senkai pi sisjaanmomapaisi so rawanampai, sibejawar na rau so Ansusa, ma sensaaw jawarpaisi nini be abioi Sendini. Senda rau so nu Ansusa sentin na i na.

Bwisaarpaisanu sunberĕwuki, esipai runandaupai sibusar runandaupaisi sibediwa, be kondi. Bwisaar esipai runandau siri biĕaidiaan. Wonapaisanu sunberĕwuki. Masaarpai niè aniopai bie sweb, sipai biĕrĕwuki biba dirieu, dibakiri, titura wĕnasja. Tapèna to. Sennè kankomi siri sanōpai: Aantatòbi, bape miasa to.

Vertaling.

Waarom de Ansoesers verhuisden.

De Ansoesers woonden vroeger aan de Papararō, zij met de Windèsiërs. Zij verspeelden elkander niet (zij leefden in vrede), zij waren bevriend; zij aten allen de boomvruchten. De Ansoesers voedden twee honden, maar zij vingen geen varkens. 's Morgens gingen zij; zij maakten slechts tuinen; 's avonds sliepen zij; 's nachts poepten de twee honden in het midden des huizen. (Er waren ook) twee bijna blinde oude vrouwen en een oude man die niet loopen kon. (Als) 's morgens de oude vrouwen naar buiten kwamen trapten zij in den hondedrek. Toen werden zij boos zeggende: jelui voedt honden en jaagt geen varkens, zij poepen maar in 't middenhuis. Elken nacht, elken dag, 't zelfde alle verdere dagen. Totdat op een dag de grooten zeiden: jongens, gaat, haalt rotan, haalt dwarsleghouten, haalt vlerkhouten, opdat wij de prauwen maken, opdat gij onze tuinvruchten kunt laden, opdat wij verlaten de twee onde vrouwen met den ouden man. Maar de oude man trok zijn menschen voor. Des ouden

mans naam (was) Koerisipi, hij kon niet loopen, hij schoof. Hij was boos op de oude vrouwen, hij zeide: zult gij beiden voor mij koken, zult gij beiden brandhout voor mij halen? water voor mij halen? dat zult gij niet! Daarop twistten zij, de oude man en de twee oude vrouwen twistten. Des ouden mans volk zeide: wij vertrekken. 's Morgens werden de prauwen klaar gemaakt en geladen; den tweeden dag vertrokken zij. (Toen) zij vertrokken huilden de oude vrouwen, de oude man zeide: hè: om jelui gepraat, daarom verlaten zij ons aldus. Toen zij roeiden, zwommen beiden hen achterna, één hing aan het achtereinde van 'n vlerkhout, maar zij stootten ze weg met een roeispaan, zij verweten haar: jelui praattet en zongt tegen ons om den hondedrek, gaat terug naar land, trouwt Koerisipi, opdat gij blijven moogt. Daarna vertrokken zij. Zeewaarts gaande zeiden zij tot Koerisipi, zij zeiden: de Windèsiërs weten niet dat wij van hier vertrokken zijn, zij (zullen) ons zoeken, daarom zegt gij tot hen: (dat) zij zeewaarts roeien, zij (moeten) ons zoeken te Roon; (zoo) dat eiland te veel volk heeft, zoeken zij ons op een ander eiland. Toen vertrokken zij zeewaarts naar Roon, maar (daar was) te veel volk. Toen vroegen zij de Rooners: is er nog een eiland daar buiten? De Rooners zeiden: een groot eiland is daar. De Ansoesers vertrokken. Zij roeiden, zij poepten, zij urineerden, zij wierpen van 't eten de kruimels in zee, die werden banken buiten Ansoes, en zij noemen deze banken: de brug Sendini. Zij gingen buiten naar 't eiland Ansoes, zij zetten (hunne huizen) daar op.

De beide oude vrouwen werden steenen; van de eene haar grijze haren die werden alangalang en riet. (Van) de andere oude vrouw: één haar werd een diaanboom. De beide honden werden steenen. Des ouden mans huis werd een spelonk, zijn penis werd een groote lange steen die afhangt en aldoor droppelt. Aldus is het. Hun muskaatboom heet Antatobbi, maar die is dood.

XV. Kawĕrai.

Kawêrai tamaani, niè madjawipai, raarwo bwabwinpai senmasoi to sinjani biòru. Tamaani mièser i misoi tuter siat. Senmasoi to raitpaisi senmun siat wura to tamaan kòta biòru. Kawêrai tuter madjawipai, raarwo bwabwinpai senbetòru. senmasoi. Bape raitpai sendatawan siat, sentòtò: senpaba. Kawêrai djeuso madjawipai, raarwo bwabwinpai, diòtò: raitpai sio to tanpa

ba! Inèni senbabur to, raarwo bwabwinpai pia ba, biata diena. Kawêrai diò biaun i, bape raarwo bwabwinpai diena siat beja. Kawêrai tiòpan: sanèpai diò tanmasoi na nina. Inèni Kawêrai pir ariri sennè aniopai nini, siaaw: awini, jai, sunrawin jau i besinjontu wàtan, itòpan: anio nè diòsa! Inèni aniopai diòsa, biaun raarwo bwabwinpai, diòtò: buòsa, kuoor tannè pigangènasi ajis so tannè anio. Menau inèni senmasoi na i. Rawiniena tiòpan so madjawi: kausapa Kawêrai madjawipai ria diweer, miun pimunapèsi so tatat. Sentena to, kausapa tiòpan so raarwo bwabwinpai: niunum taunpaisi so Kawêrai madjawipai, simasa to kioor si, ria. Ria pa, miun pimuna siri, mitauni raarwobwabwinpai sanu sunmasoi sunraan. Rawiniena madjawi bibur ma, tiòpan so babai: Kawêrai madjawi miun pimuna siri. Sennunum i, sentòtai i to keis, siaaw so raarwo bwabwinpai diòtò: Kawêrai raarwo bwabwinpai niunum pi, Kawêrai raarwo sentaan tuter madjawipai. Rawiniena ja tiòpan so madjawipai eja: kausapa Kawêrai madjawi ria, ria diweer eja. Kausapa ria, raarwo bwabwinpai sunmasoi, siaaw so raarwo bwabwinpai: Kawêrai raarwo bwabwinpai niunum pi so Kawêrai sunraan. Niunum pi to, sunraanpi to mênau, rioram winioipai, diò kioor i apui, diò biubu kambopai, biubu i to, sijoor are, sijoor rait, ruran esi nia na aniopai warare rawesi, esi nia repuipai, esi nia reponpai. Raarwo bwabwinpai siaaw: Kawêrai! kabio tuòpan pena! Kawêrai diutan i: witoi nina nè? Raarwo bwabwinpai tiòpan: witoi? bape rait! Kawêrai tiòpan: Kawêrai raarwo bwawinpai bibur nanari ma pon. Inèni Kawèrai diosarĕ, siraab niè apaipai tuter atopaisi, dipai apui, diana raitpai ruran na repuipai kieis, diana na anio warare rawesipai to kieis eja, diara i diana rawesi ja to kieis eja, dipai so anio reponpai diana to kieis eja. Senbòru to senkeis wura, siri mièser bibur. Bibura tiòpan: amanton i, bape miё amat, amanpa i ba. Ma esiat senmasoi sentòpan: mia ma apa menpa i ba pa, amat rèto, nani amanpa i. Kausapa senda ja. Kawêrai madjawi kòta ria diweer eja, raarwo bwabwinpai sunmèseri sunmasoi, siaaw so raarwo bwabwinpai eja: Kawêrai raarwo bwabwinpai niunum pi, Kawèrai sunraan. Niunum pi to simasa, sunraan si to keis, rioram winiopai eja, kioor kambopai apui, diò biubu i, sijoor eja rait tapè papon: ruran esi nia na repuipai, esi nia na anio niè warare, rawesipai esi nia rawesi, esi nia reponpai eja. Raarwo bwabwinpai siaaw eja: Kawêrai! kabio tuòpan pena! Kawêrai diutan i: witoi? Raarwo bwabwinpai

tiòpan: witoi? bape rait! Kawêrai tiòpan so raarwo bwabwinpai: Kawêrai raarwo bwabwinpai bibur nanaria ma pon! Kawêrai tibasaar, siraab niè apaipai tuter niè atopaisi, dipai apui, diana, diana ruran benai repuipai to kieis, diare i eja so anio warare rawesi to kieis eja, diare i so rawesipai eja kieis, dipai eja so reponpai, ma diana siat to senkeis eja, siri bibur eja, tiòpan eja tapè bepaponpai tiòpan: amanton i, bape amanpa i ba. Bemasopaisiat sentòpan: mia ma apa menpa i ba, aman rèto. Tapèna raria wura: senda senton i tawana, bape miun siat tapèna wora, sentòtò: tanton i tapènina, nani tanpa tanmun i ba, tansaserei sinjontu siri, ria diawi. Ma masaar siri tiòpan: nani ira abo jawi, riama tanmun i. Ma inèni masaar ria, ria re. Kawêrai raarwo bwabwinpai ria pui, sijoor are, sijoor masaarpai, siaaw eja so raarwopai: Kawêrai! rait! Bape masaar nini tiòpan: raitba, jau tapumui, jau ja, jawin tamamui. Kawêrai siaawi: ruama! Masaar ria rau, siajis. Kawêrai diutan i: apusi! katu ruama so? Masaar tiòpan: irama so piësi ba, bape sentò sendoi, sentònë roi nine be jau, tapèna sentòpan: mèmu madjawi munmasoi na nina, joira so manu abo isaaw raar so manu, abo tantitaan roi wani. Ma Kawêrai tiopan: wèsjeen, nani jonê maso au. Mansaar tiòpan: menkoor si, tantinda wura. Bape Kawêrai tiòpan: kuoor raarënèsi apon, nani kausapa amanda ma tu. Ma masaar tiòpan: menda, nani irama, janòta miat, buawia jau pênai. Kawêrai diòtò: sa jawi au ba, nani amanda ma tu. Mansaar tiòpan: menda tindia, nani jònê sennunum pisjaan, abo ikoor si, ma janòta miat. Ma Kawêrai tiòpan: wèsjeen! nani budjaawbedjoora Kawêrai madjawi niè pandòtu nè. Ma Kawêrai dimis raarwo bwabwinpai niunum pisjaanpai to piaur, ma tiòpan so Kawêrai: tanda, ma na imateit beja. Ma Kawêrai tiòpan so raarwo bwabwin: muteit so? tanda abo mujis. Ma Kawêrai raarwo bwabwin diò kioor niè pimirandinpèsi esasi, ma esasi sibata, bape Kawêrai tiòpan: muteit pênai! kuoor si wura. Raarwo bwabwin kiòrusaar Kawêrai, ma kioor si wura. Inèni senda rau, masaar riama papon dinòta siat, didjawa Kawêrai madjawi biaarë niè pandòtupai, ma mansaar tiòpan: Kawêrai madjawi sundama to, apa madjawi biaar niè pandòtu pa. Sundama so masaarpai, sunramis i bibur papon, rawiniena sentòru senda rau. Masaarpai siaaw: mensa ma jis so anio nè! Bape Kawêrai miajar ba, tiopan: Kawêrai kimbêrei sia ma jis, Kawêrai diò diena na djo nè. Inèni sennanari jaba katupèsi. Pokomuan Kawêrai tiòpan so raarwo bwabwinpai: Kawêrai

raarwo bwabwinpai mirandin! Kawĕrai madjawipai mirandin kòta! abe tanda, Kawĕrai raarwo bwabwinpai miji. Ma sentòru senda sensaji, esi diò rioi, Kawĕrai siodiai siat, diòtò: menpeja! Kawĕrai madjawipai rioi! Rioi, senmaji to mĕnau, esi diò rioi eja, bape Kawĕrai siodia i eja: asisi miat! Kawĕrai madjawipai rioi! Tapèna diru Kawĕrai madjawipai mièseri rioi to sasaar. Ma inèni sentaton so siat, sensawăuri sensènendik siat. Bape Kawĕrai kiòpas ajis aimarabopai sitaitu. Tapèna to sasaar: senkabio katu, kiòpas ajis aimarabopai siteitu. Ma raarwo bwabwinpai tiòpan so raarwo muanpai: Kawĕrai! senmun tatat pe! Ma Kawĕrai tiòpan: muteit? To sasaar baba senbiaar senbabur awaab so sennè jabapai. Kawĕrai tiòpan: Kawĕrai raarwo bwabwinpai, Kawĕrai madjawipai sundèmon ma sunrena! Kawĕrai raarwo bwabwinpai misoi diaran ma tiòpan: munrena berusua jau è? Kawerai tiòpan: muteitè? Sentò senkabio, nani buaun nanu. Ma senkabio katu, biaun sanu, Kawĕrai tibasaar are, tiaratu wonapèsi, nandopèsi siteitu. Tiòpan so raarwo bwabwinpai: Kawĕrai raarwo bwabwinpai rèmon ma diena sarĕdjeu. Bape tiòpan: jena, bape imateit beja! Tapè jana to rawiniena. Ma Kawĕrai tiòpan eja: Kawĕrai raarwo bwabwinpai mirandin, Kawerai madjawipai tantòru tanda tanmaji eja. Ma pokomuan senda sensajis, esi diò rioi ja, Kawĕrai siodiai eja: menpeja! Kawĕrai madjawi mièseri rioi! Senmaji to menau, esi diò rioi, siodiai i ja: menpeja! Kawĕrai madjawipai mièseri rioi! Mièseri rioi sipar to sasaar. Inèni sentò senmun siat ja, risĕpai mitòtap sentau bur sanu. Bape senpa sanu ba, madjawipai pieran rawesi, babai pieran rawesi na anio, sunperan siat to keis: bwabwin, muan, mararia, senkeis wura, masaar katupai diawia sanupai, diòsa na atorè repuipai, diò bedjoor sanu, bape sentaratu i kòta. Mĕnau, inèni sentòru senbiaar senbabur are so sennè aniopai. Ma inèni senmasoi to sinjani tamaani riama so siat. Raarwo bwabwinpi diò ria ja pui, sijoor i, siaaw eja so Kawĕrai: Kawĕrai! kabio tuòpan pena! Kawĕrai tiòpan: Kawĕrai raarwo bwabwin diòtò? Ma tiòpan: jòtò? bape rait! Ma Kawĕrai tiòpan tapè papon eja, diòtò: Kawĕrai raarwo bwabwinpai bibur nanari ma pon. Ma inèni diòsa siraab apaipai tuter atopaisi, dipai apui. Kawĕrai diutan tapuni, tiò: tei au? Ma tapuni tiò: jau sinjamu tamaani jau! Siaaw tapuni, diòtò: ruama rau! Ma tapuni riama rau, sijoor ririn i, tiòpan so madjawi: nini tantapuni bewàtan! awini tamaani nina! Ma inèni siajis, ma tiòpan so tapunisiat: imasoi, bape raria wura jadjawa: rait diò miun

miat tawana, tapèna jò irama ikoor miat. Ma tapuibabai: tiòpan: wèsjeen apusi, nani tantabur. Ma inèni tapuni sio siat, senbabur arau so sennè aniose. Ma senmasoi to, siaaw tiòpan: aniose miat te? tanberait. Ma aniosepai sensjaar wa babapaisi wura senbò to senkeis wura. Ma katim siri diawia, diòjò piòta, ma misoi. Bape sanè so Kawerai raarwo bwabwinpai, so nini diawia, diòjò: piòta. Ma dimis raarwobwabwinpai tuter sabu, sambako maso Kawĕrai raarwo bwabwinpai. Bape raarwo bwabwinpai Kawĕrai diniau i, tiòpan: musoi to, esi dinatu pi so au, buaan si pĕnai. Ma diaan si ba, pi, si bata na bajapai to raarwopai sunbabur ma. Bape piro tiòpan si so raarwopai. Ma inèni raarwo siaaw: Kawĕrai raarwo bwabwinpai kioor inè bajapai ma! jò jaan sabu. Ma raarwo bwabwinpai kioor i ja, Kawĕrai diò diaan sabu, bape sijoor sabu, sambàko sitabaan ma sibata na bajapai, ma Kawĕrai diutan: Kawĕrai raarwo bwabwinpai, tabaan to nini biata na baja nè? Ma Kawĕrai raarwo bwabwinpai tiòpan: sinjontu siri be masopai niè pi diònepaisi na, bape iparo itòpanĕ si so au. Ma Kawĕrai sanèwèsjeen, dimiaas wèsjeen, dion nièwi, diònĕ niè wa baba sura, pi bepau jani wura. Ma tapèna muan diònĕ si wura witoi siaaw. Sièmuai si wura, siaaw muanpai raarwobwabwinpai baba kòta. Diònĕ so Kawĕrai riaut i, Kawĕrai i kòta biaat wa sura, women sura, pi boreipai wura, tapè diropai diònĕ pa. Ma inèni senmasoi to senberait eja, senmamuna to senbabur. Ma Kawĕrai siaaw raarwo bwabwinpai. Kawĕrai raarwobwabwinpai riama, siraab airawinèsi tuter inè womensiat. Bape raarwo bwabwinpai sawani miajar i ba, rè bedjoor i, miajar ria so Kawĕrai ba. Bape Kawĕrai dimis to raria woroipai to rawiniena. Inèni raarwo bwabwinpai riama. Ma Kawĕrai raarwo bwabwinpai diawin mararia muanpai siri. Tapèna riama Kawĕrai sijoor ririn iba, tiòpan: nini Kawĕrai raarwo bwabwinpai anina ba. Bape riama deriasi sijoor ririn i, tiòpan: tanè Kawĕrai raarwo bwabwinpai kiriria beja? Ma kioor mani diònĕ piriaan i, ma kioor nioi, ditateer niè runandaupai to misisis. Ma inèni bedjoor i, misoi tuter i. Aantumpai sieis to senpa ba, sentòpan: Kawĕrai diònĕ raarwo bwabwinpai ria so aantumpai, sieis beja, tòkato sieis to biòru pe. Bape Kawĕrai tiòpan: sieis to biòru sarĕdjeu! tawana nianari inè raarwo bwabwinpai to kiriria, abo imajar inèwi ba. Ma senmasoi to diònanè muanpĕsi riaut i berusua sawani. Ma muan beraut i pa diònĕ raarwo bwabwinpai so Kawĕrai, madjawipai dion riaut i. Mĕnau pena.

Vertaling.

Kawèrai, zijn vader, zijn jongere broeder, zijne zuster woonden (samen) tot zijne moeder stierf. Zijn vader alleen bleef met hen. Zij bleven (bijeen) tot hongi's hen aanvielen, tot ook de vader stierf. Kawĕrai met zijn jongeren broeder, zijne zuster, zij drieën bleven (bij elkaar). Maar de hongi's onderdrukten hen, zij zeiden: zij konden niet meer ('t uithouden). Kawĕrai verweet zijn broeder en zijne zuster zeggende: de hongi's vervolgen ons tot we niet meer kunnen. Toen gingen zij weg tot de zuster niet meer kon, zij lag en sliep. Kawèrai wilde haar wekken, maar de zuster sliep te vast. Kawĕrai zeide: ik denk zij zegt: wij blijven op deze plek. Toen legde Kawĕrai houtjes uit overeenkomstig hun huis, hij riep: moeder, vader, zij gewonnen mij (dat) ik ben een man! ik zeg: dit huis sta. Toen stond het huis, hij wekte zijne zuster zeggende: sta op, breng onze bezittingen boven naar ons huis. (Dat) klaar (zijnde), toen woonden zij er in. 's Avonds zeide hij tot zijn broeder: morgenochtend gaat Kawĕrai's broeder op jacht, (dan) doodt hij beesten voor ons. Zij sliepen tot den morgen. Hij zeide tot zijne zuster: bak sagokoeken voor Kawĕrai's broeder. Als zij klaar zijn neemt hij ze en gaat. Hij ging en doodde een beest, hij (Kawĕrai n.l.) en zijn zuster bleven en aten. 's Avonds kwam de broer terug, zeggende tot zijn ouderen broeder: Kawĕrai's broeder doodde een beest. Zij branden 't (de borstels n.l.) zij hakten 't geheel af, hij riep zijn zuster, zeggende: Kawĕrai's zuster koke eten, Karwĕrai en zuster eten met den jongeren broeder. 's Avonds weer zeide hij tot zijn broeder: morgenochtend gaat de broeder van Kawĕrai, hij gaat weder jagen. 's Morgens ging hij; de zuster en hij bleven, hij riep tot zijn zuster: Kawĕrai's zuster koke eten opdat Kawĕrai en zij eten. Na eten gekookt en gegeten te hebben, wiesch zij de etensbak, wilde die naar achter brengen om 't water uit te storten, stortte 't uit, zag landwaarts. Zij zag een hongi, één deel bevond zich bij het huisvenster, een ander deel aan gene zijde, een deel bevond zich achter, een ander deel bevond zich voor ('t huis). De zuster riep: Kawĕrai! wat zegt ge er van! Kawĕrai vroeg: wat is er? De zuster zeide: wat er is? maar een hongi! Kawĕrai zeide: Kawĕrai's zuster trekke langzaam naar voren. Toen stond Kawĕrai op, trok zijn boog met de pijlen, liep naar achteren, (en) schoot 't hongi-deel aan den achterkant

weg, schoot aan 't huisvenster 't deel tot het weer weg was, keerde zich om, schoot weer dat deel tot 't weder weg was, liep naar 't voorhuis, schoot tot 't daar weg was. Zij stierven tot zij allen op waren, slechts één vluchtte. Die wegliep zeide: wij vielen hem aan, hij speelde (met) ons, wij konden hem niet (aan). En de andere die thuis gebleven waren, zeiden: gijlieden dus kunt hem niet (aan), wij daarentegen zullen 'm (aan) kunnen. Den volgenden morgen gingen zij weder. Kawĕrai's broeder ging ook weder jagen, de zuster en Kawĕrai slechts bleven thuis. Hij riep tot zijn zuster weder: Kawĕrai's zuster koke eten, Kawĕrai en zij eten. Zij kookte eten tot 't gaar was, zij aten het op, zij wiescht de etensbak weder, bracht het water naar achteren, willende 't uitgooien., zij zag weder de hongi zooals te voren: één deel was aan 't voorhuis, een ander was aan het huisvenster aan deze, een ander aan de andere zijde, een ander bij het voorhuis weder. De zuster riep weer: Kawĕrai! wat zegt ge er van! Kawĕrai vroeg haar: wat? De zuster zeide: wat? maar een hongi! Kawĕrai zeide: zeide tot zijne zuster: Kawĕrai's zuster keere langzaam naar voren. Kawĕrai stond op, trok zijn boog met zijne pijlen, liep naar voren, schoot, schoot de afdeeling aan 't voorhuis tot die op was, keerde zich weder naar het huisvenster; dat deel (schoot hij) tot 't op was, keerde tot den (anderen) kant, schoot ze weer weg, liep weer naar het voorhuis en schoot hen tot zij weder op waren, één (slechts) keerde weder, die zeide als de eerste zeide: wij vielen hem aan, maar wij kunnen hem niet (baas). De tehuis geblevenen zeiden: gijlieden dus kunt hem niet (aan), wij daarentegen (wel). Aldus (geschiedde 't) alle dagen: zij vielen hem dagelijks aan, maar hij versloeg hen aldus voortdurend. Zij zeiden: vallen wij hem aldus aan, (dan) kunnen wij hem niet dooden! zoeken wij een man die hem gaat bedriegen. Een oud man zeide: ik zal gaan opdat ik hem bedriege, (dat) hij komt en wij hem dooden. Toen ging de oude man, hij ging landwaarts. Kawĕrai's zuster ging naar achteren, zij zag landwaarts, zij zag den ouden man, zij riep weer tot haar broeder: een hongi! Maar de oude man zeide: geen hongi, ik uw grootvader, ik ja, gewon uw vader. Kawĕrai riep hem: kom hier! De oude man kwam uit (en) steeg op. Kawĕrai vroeg hem: jongere grootvader, waarom komt gij? De oude man zeide: ik kom niet om iets, maar zij willen zingen, zij geven dit feesteten aan mij aldus, zeggende: uw

jongere broer en gij woont hier; zoo ga ik tot u beiden opdat ik goederen vrage van u beiden, opdat wij dat feesteten eten. En Kawĕrai zeide: goed, ik zal goederen aan u geven. De oude man zeide: neemt gijlieden ze mee, wij gaan te samen. Maar Kawĕrai zeide: gij neemt deze goederen vooruit mede, morgenochtend zullen wij tot u komen. En de oude man zeide: gaat, ik zal komen, ik wacht ulieden, bedrieg mij niet! Kawĕrai zeide: wel, ik belieg u niet, wij zullen tot u komen. De oude man zeide: gaat rechtuit, ik zal ze doen eten koken, opdat ik dat meeneme, en ik ulieden wachte. En Kawĕrai zeide: goed! gij zult Kawĕrai's broeders trom hooren. En Kawĕrai beval zijne zuster veel eten te bakken, en zij zeide tot Kawĕrai: wij gaan, edoch ik vrees zeer. En Kawĕrai zeide tot zijn zuster: waarom vreest ge? wij gaan opdat gij dansen zult. En Kawĕrai's zuster dacht mee te nemen een deel van haar versierselen, en een deel te laten liggen, maar Kawĕrai zeide: wees niet bang, neem ze alle mede. De zuster gehoorzaamde Kawĕrai en nam ze alle mede. Toen gingen zij zeewaarts. De oude man kwam te voren, hij wachtte hen, hij hoorde dat Kawĕrai's broeder sloeg zijn trom, en de oude man zeide: Kawĕrai en zijn broeder komen al, want de broeder slaat zijn trom al. Zij beiden kwamen bij den ouden man, zij stuurden hem vooruit, 's avonds kwamen zij drieën uit. De oude man riep: klimt op in dit huis! maar Kawĕrai wilde niet, hij zeide: Kawĕrai haat het op te klimmen! Kāwĕrai wil ḫier beneden slapen. Toen maakten zij een kleine hut. Met zonsondergang zeide Kawĕrai tot zijne zuster: Kawĕrai's zuster versiere (zich). Kawĕrai's broeder versiere (zich) ook, opdat wij gaan, Kawĕrai's zuster danse. En zij drieën zij gingen zij stegen op. (Als er) een wilde zingen overschreeuwde Kawĕrai hen zeggende: stil jelui! Kawĕrai's broeder zinge! Hij zong, zij dansten tot zij ophielden; weer een ander wilde zingen, maar Kawĕrai overschreeuwde hem weer: stil jelui! Kawĕrai's broeder zinge! Alzoo zong Kawĕrai's broeder alleen tot 't daglicht.[1] En toen hielden zij op hen aan, zij schreeuwden en beroemden zich. Maar Kawĕrai sprong op (zoodat de) gebinten braken. Alzoo

[1] Een voorzanger vangt aan te zingen, allen zingen hem na en dansen. Bij een volgenden dans zingt meestal een ander weer, d. w. z. verhaalt wat hij zag of wat hem wedervoer op reis, etc. Een aantal trommen en gongs geven de dansmaat aan, terwijl de dans zelf 't meest gelijkt op een gemarkeerden looppas.

(ging 't) tot den morgen: zij praatten, hij sprong op (zoodat de) gebinten braken. En de zuster zeide tot haar broeder: Kawĕrai, zij vermoorden ons! En Kawĕrai zeide: vreest gij? (Toen 't) reeds groot (vol) dag was, daalden zij af, zij gingen naar beneden naar hun hut. Kawĕrai zeide: Kawĕrai's zuster en Kawĕrai's broeder zijn slaperig, zij slapen. Kawĕrai's zuster zat wakende, en zeide: slaapt jelui, laat jelui mij alleen? Kawĕrai zeide: vreest gij? Willen ze praten, gij zult ons wekken. En als zij zachtjes praatten, wekte zij hen beiden. Kawĕrai sprong naar buiten, hakte honden en pisangstammen stuk. Hij zeide tot zijne zuster: (als) Kawĕrai's zuster slaperig is, zij slape gerust. Maar zij zeide: ik zou wel willen slapen, maar ik vrees te zeer. Aldus was 't daar tot 's avonds. En Kawĕrai zeide weder: Kawĕrai's zuster versiere (zich); Zij met Kawĕrai's broeder en ik wij gaan weder dansen. En met zonsondergang gingen zij en stegen zij op. Als één weder wilde zingen, overschreeuwde Kawĕrai hem weder: stil jelui! Kawĕrai's broeder alleen zingt! Als de dans uit zijnde, een ander wilde zingen, overschreeuwde hij hem weder: stil jelui! Kawĕrai's broeder alleen zingt! Hij alleen zong heel (den nacht) tot den dageraad toe. Toen wilden zij hen weder vermoorden; het dansgezelschap ging uit een, zij vielen op hen beiden aan. Maar zij overmochten hen niet, de broeder hakte één deel, de groote broer hakte één deel van 't huis, zij hakten ze tot den laatste: vrouw, man, kind, allen weg; de kleine oude man, die hen bedrogen had, stond achter den deuringang, hij wilde hen verhinderen, maar zij hakten hem ook, (in een slag door). Dat afgeloopen zijnde. toen daalden zij drieën af, zij keerden weder landwaarts naar hun huis. En toen zij daar waren, kwam de moeders vader tot hen. De zuster wilde weer naar achter gaan, zij zag hem, zij riep weder tot Kawĕrai: Kawĕrai! wat zegt ge er van? Kawĕrai zeide: wat heeft Kawĕrai's zuster? En zij zeide: wat ik heb? maar een hongi! En Kawĕrai zeide zooals te voren weder, hij zeide: Kawĕrai's zuster ga heen langzaam naar voren. En toen stond hij op, trok zijn boog met de pijlen, liep naar achteren. Kawĕrai vroeg den grootvader, hij zeide: wie zijt gij? En de grootvader zeide: ik ben uw moeders-vader, ik. Hij riep zijn grootvader, zeggende: kom hier naar voren. En grootvader kwam naar voren, hij herkende hem, hij zeide tot zijn jongeren broeder: dit is onze ware grootvader, dit is moeders-vader. En toen steeg hij op (in huis) en

zeide tot zijne kleinkinderen: ik (zou) thuis gebleven (zijn) maar alle dagen hoorde ik: hongi's wilden ulieden dagelijks dooden, alzoo wil ik u komen halen. En de oudste kleinzoon zeide: goed grootvader, wij zullen vertrekken. En toen volgde de grootvader hen, zij vertrokken zeewaarts naar hun huis. En zij bleven, tot hij riep zeggende: kampong lieden? wij gaan op hongi. En de kamponglieden maakten al de groote prauwen zeilree, zij roeiden tot er geen overbleef. En een jongeling loog zeggende dat hij ziek was, en hij bleef thuis. Maar zijn hart ging uit naar Kawĕrai's zuster, daarom loog hij, hij zeide: ik ben ziek. En hij zond zijn zuster met pinang en tabak naar Kawĕrai's zuster.[1] Maar de zuster was door Kawĕrai onderricht, zeggende: gij blijft thuis, als iemand iets voor u zend, zult gij dat niet eten. En zij at ze niet, zij legde dat in de mand, tot haar broeder terugkeerde. Maar zij vergat er van te spreken tot haar broeder. En toen riep haar broeder: Kawĕrai's zuster brenge mijn mand hier, dat ik pinang ete. En de zuster bracht haar hem weder. Kawĕrai wilde pinang eten, maar hij zag de pinang en tabak ingepakt, en liggende in de mand, en Kawĕrai vroeg: Kawĕrai's zuster! dat pakje ligt in mijn mand? En Kewĕrai's zuster zeide: een man die thuis bleef bezit het, hij gaf het, maar ik vergat het u te zeggen. En Kawĕrai was verheugd, hij zond (de boodschap: 't is) goed, hij wil haar hebben, hij geve dat ik hebbe tien groote prauwen, en veel dingen daarbij te samen. En aldus gaf de man dat alles wat hij vroeg. (Toen) hij dat alles gekregen had, vroeg hij 's mans groote zuster ook. Hij gaf haar ten huwelijk aan Kawĕrai, Kawĕrai, hij ook, betaalde tien prauwen, tien slaven, vele dingen te samen, gelijk zijn zwager had betaald. En toen bleven zij tot zij weer op hongi gingen, zij vochten tot zij terugkeerden. En Kawĕrai riep zijn zuster: Kawĕrai's zuster kome hier, zij trekke mijne takken met mijne slaven.[2] Maar des zusters man wilde dat niet, hij weerhield haar met (zijn) oog, hij wilde niet dat zij tot Kawĕrai ging. Maar Kawĕrai zond den heelen dag, tot 's avonds. Toen kwam zijn zuster. En Kawerai's zuster baarde een zoon. Zoo kwam het dat Kawĕrai haar niet herkende,

[1] Het zenden van pinang en tabak is een onder'shandsche liefdesverklaring.

[2] Voor iederen gevangen of gedooden slaaf wordt een levende boomtak op de prauw geplaatst, die na thuiskomst aan de zeezijde van 't huis wordt bevestigd.

hij zeide: dit is Kawĕrai's zuster niet. Maar dichtbij komende herkende hij haar, hij zeide: hoe komt Kawĕrai's zuster er zoo slecht uit te zien? En hij nam olie en zalfde haar ('t hoofd), en hij nam een mes, hij sneed hare haren gelijk tot 't genoeg was. En toen verhinderde hij haar, zij bleef bij hem. 't Kind schreide erg tot zij 't niet (meer) konden uithouden, zij zeiden: Kawĕrai doe zijn zuster tot haar kind gaan, 't schreit te erg, bijna schreit 't zich dood. Maar Kawĕrai zeide: 't schreie zich maar dood! Dagelijks maakt hij mijne zuster leelijker, opdat ik haar niet meer zou willen bezitten. En zij bleven tot hij haar ten huwelijk gaf aan een (andere) man, in plaats van haar echtgenoot. En de man die haar trouwde gaf zijn zuster aan Kawĕrai, diens jongere broeder trouwde haar. Nu is 't uit.

XVI. Ròpòkai.

Tawaipai Ròpòkai nia aniosepai Jeripoi na mariapai Jerumi, ria wora marau diramaan Waropenpaisiat. Senbò ajis sentara, tawaipai diramaan siat, tioon siat to senkeis, esi misoi ba. Kausapa ja diramaan siat eja, esiat senbò ja, tioon siat tuter sennè wapai. Tawai bibur eja biur taburan, niè bwabwinpaisiat sentòtò: Ròpòkai miuna! Kausapa ria ja rau, diramaan siat eja, Waropenpaisiat senbò eja majis, tioon siat eja tuter wapai to senkeis, esi misoi ba. Ròpòkai bibur eja, biur niè taburanpai. Kausapa ria ja rau, ria na Jeripoi diramaan na Jerumi, wa masasopèsi ria majis, tioon siper i to keis wura. Inèni bibur eja. Raria wura tapèna to Waropenpaisiat senpa ba. Raria siri Ambonai riama na Woisimi rauwipai, riama so Waropenpaisiat, diutan siat, diòtò: witoi miun miat jadjawa i pana? Sentòpan: Ròpòkai, raria wura riama rau tioon amannèpaisiat to amat keis. Inèni Ambonai diòtò: menton bwabwinpèsi iraut i, nani jiramaan Ròpòkai imun i, jòne airawi kòta. Sentòne bwabwin esi wèsjeen, riaut i. Ambonai tiòpan so Waropenpaisiat: menmasoi ma menpa ba, wèsjeen, menbabur, jau, imèseri, imasoi, menbabur Nufoori rawanam. Inèni senbabur, Ambonai tuter bwinieempi sunmasoi sunmèseri. Bape bwinieempi kiëmberei i, so diòjò: Ambonai niè tĕraipai kariria, bie aan, niè tĕraipai misasabu. Amana Ambonai diòtò: tunmasoi sarĕdjeu, tunbòru, mantaunjau, tuntenam, mantaunjau, tunmasoi sarĕdjeu. Inèni Ambonai nianari bwinieempi sanu na niè airawipai abo Ròpòkai

mitait sanu, nianari sunnè aniopai kòta na airawi. Inèni kausapa Ambonai ria kiutu airabwan, kioor rĕwuki, kiutu parai, tiam si na aniopai to pau besiri, dimis bwinieempi kioor sasa, kioor kambo nianari karumaas, niunum rĕwukipaisi to simaas, sunritamaan Ròpòkai. Inèni Ròpòkai riama rau, ria babari aipaisi sitawa, ria babari anampaisi sitababari kòta. Ambonai bwinieempi sanu sunradjawa i. Ambonai bwinieempi siëis, diòtò: raria nini ma tuntanè? nani tunbòru kòta te? Sawani diòtò: tunmasoi sarĕdjeu, mutait pĕnai! nunari karumaas, nunum rĕwukipaisi to simaas. Inèni Ròpòkai riama rau, biata na atèpai, diò biaan sòrèpai, diò tioon aniopai tuter sanu, bape Ambonai dipai tuter rĕwukipai bemaas, kiai si so Ròpòkai sòrèpai, bia sòrepai ja, kiai airabwan so sòrèpai, biubu karumaas so sòrèpai, kioor rĕwuki ja, kiai si so sòrèpai ja, kiai airabwan eja, biubu karumaas eja, kiai rĕwuki eja so sòrèpai, to tawaipai tiawa, diòni to miriëran to biòru. Inèni kioor sumbeer, tamaan, ria awaab, kiutu rupai, pir i wèsje, tiòta niè tĕraipai be rabwiban. Inèni Ambonai kioor tawaipai niè tĕraipai kioor si are, pir si ariri kàpar to mĕnau. Inèni tiòpan so bwinieempi: nani bië kàpar tunrinda rau so sinjamusiat na Nufoori. Inèni Ambonai nianari riwàni niè tĕraipai, diteen i ja, nianari na airawi niè tĕrai, kariria niei. Inèni bwinieempi diòtò: jò, sa kuriria pa ikembĕrei au pa, kabò isera ma buteen ja. Inèni sunrena to kausapa, suntando, bwinieempi sijoor sunnè anioraròpai diteen, so pigangèna pau, pi besasjeen wura: nora, tariwan, andio besasjeen, paarwasi, mangkò, pisjajabrawan, pi mirandin, sawani diòne si so bwinieempi, mirandin bwinieempi. Inèni bwinieempi sanèwèsjeen sawani, diòtò: jò, sa kuriria pa irama ba pa, bape inèni isajoor au buteen pa raiwain. Siènendik sawani. Inèni sawani tiòpan so bwinieempi: musoi, sujoor ira re. Inèni Ambonai ria re, diòtabia, tiòpan: wè! buekàpar! abema japai so bwabwinè tamaanisiat na Nufoori! Inèni tawaipai niè tĕrai bië kàpar, ria rau, diboi. Tiòpan eja: pisjaanpaï pau! pimunapai pau! tiòpan: thee, gura, pisaserapai wura si na na kàpar! Inèni tiòpan: wapai dipai so Nufoori! ma sunsa kàparpai, sunrapai so Nufoori. Inèni sunda re so niònisiat, bwabwinpai tamaani sijoor ririn aantumbwabwinpai, diòtò: tei kioor au marau pa? Inèni aantumbwabwinpai tiòpan piwura so tamaani. Tamaani sentòtò: au ma kumbĕrei i, buòjò: sa kiriria, bape sujoor! buteen! mèmu pisasera pau! Ma aantumbwabwinpai diòtò: sanĕpai miat pana, apa ikabio pana.

Inèni Ambonai diriën niònisiat, kioor siat eja so Waropen. Kioor siat mare, inèni Ambonai kioor tawaipai sinapaisi, bioob si ariri anio bebareripaisi. Inèni siaaw: aniosepai! diëna te? mensanèwesjeen mentara? Inèni aniose miasaar wura, sentòtò: amansanèwèsjeen amantara. Inèni sentenam wura ja, tawai sinapaisi senbesinjontu wura. Ambonai tiòpan: seeri babòrupai riama! anampaisi sipau, anam tawapaisi sinei wura!

Inèni Waropenpaisiat sentariori: kajobipaisi, kojaripaisi, diòsunpaisi, setaan si ba, senmateit si, so si tapè tawaipai, sentò sentaan si, sennè tĕrai bekapapor, sendut si na senbarami kòta ba, tannunum si, siseir so si ba, senmateitĕ si wura. Ambonai diònĕ sendut buwai Nufoori: marariapaisiat sentònĕ sampaar na sendaimi, sendoi so siat, sennanari karures katu na ampeerpai, senmarandinĕ si, senmaji sendut si tuter mararia sendoi swapai siat, so sennè buwai senkoor na Nufoori mare pa.

Ròpòkai niè airorapai kioor i marau, dintoür siat, kioor i kòta marau tiò dimun Ambonai bwinieempi sanu. Bape Ambonai miun tawaipai, biòru, airorapai biati. Ambonai Waropenpai, sinjontu wàtanpai, tapunisiat senpir i, sentònĕ i be aimamuna pidiaar siat senmun siat, mamò senkir i amamò sopè esipai senbekapor, mantaunsiat ma pibai.

Vertaling:

De slang Ròpòkai wonende in de kampong Jeripoi, aan de beek(rivier) Jerumi, ging voortdurend naar buiten, loerende op de Waropeners. (Als) zij stroomopwaarts roeiden om (sago) te kloppen, loerde de slang op hen, slokte hen allen in, niet één bleef over. Den volgenden morgen weder loerde hij weder, eenigen roeiden weer, hij slokte hen in met hun prauw. De slang vertrok weder blazende zijn oorlogsschelp, zijne vrouwen zeiden: Ròpòkai doodde! Den volgenden morgen ging hij weer uit, beloerende hen weder; de Waropeners die weder stroomopwaarts roeiden, slokte hij weder op met hun prauw, tot ze allen op waren, niet een bleef over. Ròpòkai vertrok weder, blazende zijn schelphoorn. Den volgenden morgen ging hij weder uit, ging van Jeripoi, loeren aan de Jerumi, een prauw vol volk ging stroomopwaarts, hij slikte die geheel op tot alles op was. Toen ging hij weer weg. (Dat ging) alle dagen zoo, tot de Waropeners 't niet meer konden (uithouden). Op een

dag kwam Ambonai van de bronnen der Woisimi, hij kwam tot de Waropeners, hij vroeg hen: zeggende: wat vermoort jelui naar dat ik gehoord heb? Zij zeiden: Ròpòkai! elken dag komt hij uit en slikt de onzen in tot wij op zijn. Toen zeide Ambonai: geeft mij een vrouw ten huwelijk, (dan) zal ik op Ròpòkai loeren (en) dooden, ik geef ook medicijnen. Zij gaven hem een goede vrouw, en hij trouwde haar. Ambonai zeide tot de Waropeners: als gij blijft kan het niet, welaan, vertrekt, ik, ik alleen, ik blijf, gaat gijlieden naar Nufoor in zee. Toen vertrokken zij, Ambonai met zijne vrouw, zijbeiden bleven alleen. Maar de vrouw haatte hem, want zij zeide: Ambonai's lichaam is slecht, hij heeft schurft, zijn lijf (te weten: de huid) is gescheurd (bedoeld is: de groeven der scabies). Doch Ambonai zeide: wij blijven maar, wij beiden sterven, ik zelf (d. w. z.: z. a. ik wil), wij leven, ik zelf en gij blijven maar. Vervolgens bewerkte Ambonai zijne vrouw en hem met zijn medicijn, opdat Ròpòkai henbeiden vreezen zou; hij bewerkte hunbeider huis ook met zijn medicijn. Toen, den volgenden morgen, ging Ambonai boomstukken hakken, hij haalde steenen, hakte ryzophoren-hout, stapelde ze op in zijn huis tot' er zeer veel was; hij zond zijne vrouw die haalde bamboe-wāter-vaten; zij haalde water, maakte heet water, brandde de steenen tot zij heet waren, zij loerden op Ròpòkai. Toen kwam Ròpòkoi uit, ging dringende (dat de) boomen vielen, drong ook de sagoboomen omver. Ambonai (met) zijne vrouw hoorde 't, Ambonai's vrouw huilde, zeggende: hoe zal dat heden (met) ons beiden? De man zeide: wijbeiden blijven maar, vrees niet! maak heet water, brand steenen tot zij heet (zijn). Vervolgens kwam Ròpòkai uit, en lag aan de trap, deed zijn bek open, het huis met hunbeiden willende inslikken, maar Ambonai liep hard met heete steenen, wierp ze in Ròpòkai's bek, die deed den mond weer open, hij gooide boomstukken in den bek, stortte verder heetwater er in, wierp weder steenen in den bek tot de slang viel; hij gaf haar tot zy (zich) kromde (van de pijn) en stierf. Toen nam hij kapmes en bijl, ging naar beneden, hakte den kop af, legde dien alleen, hakte zijn lijf aan mooten. Vervolgens nam Ambonai het slangenlijf, hij bracht het landwaarts, legde het uit totdat het voldoende was voor een vaartuig. Toen zeide hij tot zijne vrouw: 't zal een schip worden (waarmede) wij zeewaarts gaan naar uwe moeder (en) de haren op Nufoor. Daarna deed Ambonai zijn (eigen) lijf ver-

anderen dat 't weder goed (werd), hij deed met zijn medicijn zijn slecht lijf verdwijnen. Toen zeide zijne vrouw: daar gij zoo slecht (n.l. leelijk) waart, heb ik u gehaat, nu zie ik dat gij weder mooi zijt. Toen sliepen zijbeiden tot den morgen. Zij ontwaakten, de vrouw zag: hun kamer was fraai, want (er waren) veel bezittingen, alles mooie dingen: kussens, dekens, fraaie slaapmatten, borden, kopjes, gouden oorbellen, versierselen. De man gaf ze aan zijne vrouw, hij versierde zijne vrouw. Toen hield de vrouw van haar man, zeggende: ja, toen gij leelijk waart kwam ik niet, maar daarna zie ik gij zijt veel schooner. Zij prees haar man. Toen zeide de man tot zijne vrouw: blijf hier; zie, ik ga landwaarts. Toen ging Ambonai landwaarts, hij stampte met den voet, zeggende: hé, word schip! opdat ik vare tot dezer vrouws vader (en) de haren te Nufoor. Toen werd het slangenlijf een schip, 't ging naar zee, 't dreef. Hij zeide weder: (er zij) véél eten! véél varkensvleesch! hij zeide: thee, suiker, van alles zij in 't schip! Vervolgens zeide hij: de prauw vare naar Nufoor! en zijbeiden stegen in 't schip, zij gingen naar Nufoor. Toen zij landwaarts gingen naar de schoonouders, herkende de vrouwsvader zijne dochter, hij zeide: wie heeft u zeewaarts gebracht? Toen vertelde de dochter alles aan haar vader. De vader (en de zijnen) zeiden: gij, wel gij haatte hem, gij zeidet ja, hij is slecht (leelijk), maar zie! gij zijt goed af! gij bezit veel van alles. En de dochter zeide: ik hield van ulieden, daarom heb ik gesproken.

Daarna bracht Ambonai zijne schoonouders en de hunnen weder terug naar Waropen. Hij bracht ze binnen, toen nam Ambonai de beenderen der slang, deelde ze overeenkomstig de ledige huizen. Daarna riep hij: kamponglieden, slaapt gij? wilt gijlieden sago kloppen? Daarop riep de geheele kampong, zeggende: wij willen sago kloppen! Toen leefden zij allen weder, de slangenbeenderen werden allen menschen. Ambonai zeide: een nieuw sagobosch kome! sago in menigte! al de oude sago verga!

Daarna beschouwden de Waropeners als onrein: inktvisschen, palingen en zeepalingen, zij eten ze niet, zijn er bang voor, omdat zij als slangen zijn; zij zeggen (als) zij ze eten, (dat) hun lichaam puistjes (eczeem) krijgt, zij houden ze ook niet in de hand, willen ze niet ruiken (als) wij ze eten, zij vreezen ze allen. Ambonai liet ze de adat Nufoor houden: den kinderen geven zij schelpenringen aan de voeten, (als) zij voor hen zingen

maken zij schepen van sagobladstelen, zij versieren ze, dansende, houden zij ze vast met de kinderen waarvoor zij zingen, want hun adat haalden zij van Nufoor landwaarts.

Ròpòkai's slaghout (stok) nam hij mee naar buiten. Daarmee had hij hen bedreigd, hij nam het ook mede zeewaarts (toen) hij Ambonai en zijne vrouw beiden, wilde dooden, maar Ambonai doodde de slang; deze stierf, zijn slaghout (stok) bleef liggen. Ambonai de Waropener, werkelijk een man (in onderscheiding van dien van het verhaal) en zijn nakomelingen bewaarden dien; zij houden hem als houten wapen dat afstoot die hen bevechten. Daarom zwaaien zij hem opdat de tegenstanders gewond worden, maar zijzelven niet.

XVII. Make.

Makepai tiara siepar niè rebomakaipa, diònĕ i be su, abe tiara ma minawar, abema inaarĕpaisiat sentò so i. Saar tiara ja, tapèna niè supai minawar wora, tiòpan: itara, inè sunè minawar, abema inaarĕpaisiat sentò so jau. To rariapèsi ja tiara ja, inaarpèsi riama so i. Inèni makepai tiòpan so inaarĕpai, diòtò: ruri adiapèsi, nani buonsajoor jau. Inèni inaarpai riuri adiapai to bibiaar. Inèni makepai kiai mitauni so adiapai, bape diaan ba, piòtètap adiapai, kiòpas ari, misoi na wòrira, adia diaan i ba. Bwabwinpèsi ja riuri adiapai ja. Inèni makepai kiai i ja arau so adiapai, bape tiètap i ja ari, misoi na wòrira, adiapai diaan i ba. Inaarĕpèsi ja ria ja ma, riuri adiapai eja, makepai kiai ja rau, bape kiòpas ja mare, adia diaan i ba. Inèni inaarpèsi ditateen mò riama, makepai dimis i riuri adiapai. Inèni inaarĕpai riuri adiapai to bibiaar. Inèni makepai kiai arau, inèni adia diaan i to keis, to dinbòru. Inèni riwàni biĕsinjontu, kiòpas are, misasoi. Makepai niè tumpai biĕ kasumba-djawa sibebrawan, paarwasi wàtan, pisasera wura. Inèni makepai diòtò: woma, pi jani jawi sasera miat pa, inèni inè au pena. Inèni siòkoor i, sunbabur, sunbabur so sunè aniopai. Inèni benaibabopai (repoorpai) riama, diòjò diatar makepai, abema riaut bwabwinpai, bape makepai miajar ba, diatar repoorpai. Makepai tuter bwinieempi sunmasoi na Jeripoi.

Tapènina Waropenpaisiat sentariori, sennèwori: makepai, repoorpai, sentaan si ba, sensajoor si kòta ba, sentò sa pidadiaar siat, sentòjò sensajoorĕ si nani esi biòru ja.

Vertaling:

Een kakatoe klopte sago, zette haar kuif op, deed die lijken op een (bamboe) haarkam (een vier of vijftandige vork), versierd met wapperende lapjes gekleurd katoen, opdat, (als) hij sago klopte, (die) zou wapperen, opdat de weduwen hem zouden begeeren. Den volgenden dag klopte hij weder sago, zoodat zijn kam (c. a.) aldoor wapperde; hij zeide: ik klop sago mijn kam wappert, opdat de weduwen mij zullen begeeren. Op een dag klopte hij weder, eene weduwe kwam tot hem. Toen zeide de kakatoe tot de weduwe, zeggende: stook vuur, let dan op mij. Toen stookte de weduwe vuur tot het vlamde. Toen wierp de kakatoe zichzelf in 't vuur, maar het at (verteerde) hem niet, hij schudde het vuur af, sprong er uit, zat er buiten, het vuur at hem niet. Weder stookte een vrouw vuur. Toen wierp de kakatoe zich weder in 't vuur, maar hij schudde zich weder uit, zat er buiten, het vuur verteerde hem niet. Een andere weduwe kwam weer tot hem, zij stookte weder vuur. De kakatoe wierp zich er weder in, maar sprong er weder uit, het vuur verteerde hem niet. Toen kwam een zéér mooie weduwe tot hem. De kakatoe zond haar om vuur te stoken. Toen stookte de weduwe vuur tot het vlamde. Toen de kakatoe zich er in wierp, toen verteerde het vuur hem geheel, tot hij stierf. Toen veranderde hij in een mensch, sprong er uit, en zette zich. De vederen van de kakatoe werden slendangs, werden goud, borden (echte), en allerlei begeerlijke dingen. Toen zeide de Kakatoe (nu als mensch draagt hij ook dezen naam): kom! (met) deze dingen zoek ik ulieden aldus te lokken, vervolgens heb ik u. Toen volgde zij hem, zijbeiden gingen heen, zij gingen heen naar hun huis. Toen kwam een die boven woont, [1] die wilde Kakatoe wegjagen, opdat hij de vrouw zou trouwen, maar Kakatoe wilde niet, hij verjoeg het buideldier. Kakatoe en zijn vrouw wonen te Jeripoi.

Daarom vermijden en schuwen de Waropeners als onrein de

[1] „die boven woont", een schuilnaam, voor een „repoor": boombuideldier. De verteller heet: Repoor, en mag volgens Papoesche adat, zijn eigen naam niet noemen. De man is een mijner catechisanten, waarom ik hem lachend aanzag, en vroeg: hoe heet dat beest? Lachend antwoordde hij: repoor. 't Is mede om deze adat dat geen Papoea zijn ouden naam wil blijven dragen, als hij Christen wordt.

kakatoe en het boombuideldier; zij eten ze niet, kijken er ook niet naar, zeggen: zij stooten hen af (dat wil zeggen: in letterlijken zin), zij zeggen als zij ze zien, zal er een (van hen) sterven.

Aanteekening. Uit dit stukje blijkt dat: marau, arau, rau, naar zee, zeewaarts, naar buiten in den zin van zeewaarts, en mare, are, re, naar land, landwaarts, naar binnen, ook wordt wordt gebruikt als ergens in, en uit gaan. Z. a. in vuur.

XVIII. Serapasamai.

Serapasamai, Mĕnĕwasi nina, bwinieempi sanòpai Imbarasei. Imbarasei diòsa. Sanèpai baba katu, niòni sioorbedjoor i to wòroi katu, diòn' sanè piaat kabui. Tapuni tuter bwinieempi sunda sunroban anam, suntara so i, Serapasamai ria aduata, kioor wangop siri, atobin siri, diana pisei sura, amor sura, ajapai sinjontu siri, kioor si arau, Serapasamai tamaani sinjani suntara, rawiniena sunbabur ma. Kausapa Serapasamai tamaani tiara, aantumpai ria aduata, diana pimuna, diana aja, amor, rawiniena kioor si so anio, tamaani sinjani suntara sunron' babur ma. Inèni marariapai sinjani misoi tuter i, tapuni sisinbedjoor sanu na pendĕwai, misoi to misibiba katu. Serapasamai tamaani tiòpan so aantumpai: itara anampèsi, au rua aduata. Inèni ria kioor wangop siri, atobin siri, ria diana pisei sura, amor sura, ajapai sinjontu siri, rawiniena kioor si arau so aniopai, tamaani sinjani sunròn'koor anampaisi kòta marau. Kausapa ja, senda ja', tamaani sinjani suntara, aantumpai ria aduata. Raria siri miun pisei sura, amor sura, aja sinjontu siri, rawiniena kioor si arau so aniopai, tamaani sinjani sunròn'koor anampai marau. Kausapa wura tapèna. Inèni aantumpai misibiba sentònĕ aantum, sinjani, sunsubi wura. Inèni marariapai bibarara to, inèni tapuni tiòpan so aantumpai: tanda ja, tanroban anampèsi ja, tantara i so marariapai niè sampaar-aipai diòtu. Inèni tamaani senda, senroban anampèsi, tamaani sinjani suntara, aantumpai ria aduata, kioor wangop siri, atobin siri, diana ajapaisi sinjontu siri, pisei sura, amor sura. Inèni rawiniena kioor si arau, tamaani sinjani sunròn'dama rau, sunkoor anampaisi ma. Kausapa wura tapèna wora: tamaani sinjani suntara, aantumpai ria aduata, diana piseipaisi sinjontu siri, amorpaisi sinjontu siri, ajapaisi sinjontu mònu. Kausapa ria ja, tamaani diòtò: tuòpi! rua ma sujoor au,

so piesi miun au pě! Ria to rawiniena, bibur ma, miun pimunapai to baba besiri, tamaani tiara anampai to baba besiri. Kausapa ria ja, miun eja tapèna, tamaani sinjani suntara sunkoor anampai marau eja. Kausapa aantumpai ria ja, tamaani direr i, diòtò: tuòpi! rua ma sujoor au, so piësi miun au pě, buòru berusua mararianè pě, biba ba bo. Amana aantumpai didjawa ba, miajar ria wěnasja. Inèni tamaani diòtò: pimuna nè biba to, roipaisi sikiòtarě to. Amana aantumpaī diòtò: pau ba rami! esasi ja! Kausapa wura ria ja, to raria pèsi ria ja, ria ja marau, piòta, tiòpan so tamaani: inè těrainè piòta! tiòpan so sinjani: awini! nunari karumaaspèsi so jau, jisoiba, ibisi beja. Ma sioib to, raria worawiniëna tiòpan so tamaani: joibòru! Tamaani diòtò: wò ma! itòpan so au, jòjò: rua ma sujoor au! bape budjawa ba! Itòpan so au: tundoi pa na nièsi ja, bape budjawa ba, buòtò rò! buòru berusua mararianè! Inèni Serapasamai biòru, rawiniëna senkoor sensěra i, sentòn' so i sòri diòsa rupai rebosinapai, kausapa, rawiniëna tamaani kioor kambopai siaar i so i. Inèni biata to niè těraipai niëi wura. Inèni tamaani ria re, sira i, kioor rudirpai. kioor i arau, pir i na niè andio raròpai. Kausapa inaarpai biai aantumpai, kioor sawani rudirpai, pisaan i na ròtanpai, kisjees kòta ròtanpai sorèpai, kiababa i kioor i, sunda sunmasoibedjoor tawanpai. Kausapa sunda ja, kioor sawani rupai ja, rawiniëna sunbabur arau. Kausapa niòni tiòpan so rewapai: buai marariapai, munda re, munmasoibedjoor tawanpai, so ajapaisi sirama, siaan i. Biai aantumpai, sunda, rawiniëna sunda ja rau, kausapa sunda ja, biai aantumpai, kioor sawani rupai, kiababa i. Inèni sunda re, ma marariapai tamaani, Serapasamai, ria ma na suruga, sia jis, misoi na tawanrauipai, misoi, diaan tawanpaisi, sitawa wora awaab. Inaaripai diòtò: aja ramòpaisi siaan inè marariapai niè tawanpaisi beja! tòkato ma sikeis! Rawiniëna sunbabur, kausapa sunda ja re, tamaan ria ja ma, misoi na tawan-raui, kiai tawanbopèsasi awaab so aantumpai. Amamò aantumpai dinasa tamaani, amamò sieis tòrò sinjani pia i ba. Rawiniëna sunbabur, kausapa sunda ja. Marariapai sinjani siaaw madjawipai, diòtò: ruama abe buai mararianè! Inèni senda. Serapasamai ria ja ma misoi na tawan-rauipai kiai aibosi ja awaab so aantumpai. Aantumpai sieis eja so dinasa tamaani, diòtò: awini! jai ni niai ninèsa! Amana sinjani diòtò: tamaanmui rupai ipasaan i ròtan nè. Amana aantumpai sieis to kariria besiri, sinjakatuni diòn'

mojar i ba, tiòpan so babai, diòtò: babai! aantumnè sieis to ipa ba, mèmu awatanè! Sinjani diòtò: sieis sasera tamaani pana. Inèni tamaani biaar katu mèsu, kiròtu tawan-samupèsi, kiai i so aantumpai. Ma sinjani, sijoor samupai, diòtò: aja ramòpai mieir marariapai niè tawanpai beja! Inèni rawiniena senda rau, kausapai inaarpai siaaw madjawipai eja, senda ja re, sinjakatu biai marariapai, sinjani kioor sawaanrupai. Marariapai sieis eja, sinjakatu diòtò: awata bekariria nè siei beja! Inèni tamaani Serapasamai didjawa sinjakatuni djeuso aantumpai, sanĕpai i, biaar awaab, kiròtu tawan-samupèsi, dinbiara. Inèni aantumpai sijoor aji so i, tiòpan so sinjani, diòtò: jai nia wani! Amana sinjani diòtò: pibai! tamaanmu rupai ikoor i nè jani ma, sinjontu bewèsje beawia anina. Amana tamaani biaar awaab, riama so bwinieempi, tiòpan so bwinieempi: kuai pi jani, buniwar i, janina. Amana bwinieempi diòtò: inda! buawia jau! Sawani diòtò: pibai! janina! Inèni bwinieempi kioor rupai are, diniwar i, kiai pimandapaisi. Inèni senda rau, bwinieempi ria rau, tiòpan so niònisanu, diòtò: munkai pimandapaisi, aantummui amandama rau nè. Inèni Serapasamai sinjani, tamaani sunkai sunnè pimandapaisi. Serapasamai sinjani tiòpan: wò! ma! pi jani itòpan so au, jò jò: rua re, musoi na tawanpai, nani riama rau! Inèni Serapasamai ria rau, misoi na kambopai reponpai. Diru sentena sawani tiòpan so bwinieempi: nani sentutan au te, tuòpan penai, musoi na rarò nè wĕnasja, ruaar i so siat pĕnai! Tapèna misoi na anio rarò diru at. Raria wura bwabwinpaisiat sensaaw i abo sentutan i, bape riama ba, sensaaw i wora, bape riaar i ba. Sensaaw i tawana to pia ba. Inèni siubi, riaar i so bwabwinpaisiat na repuipai. Serapasamai misoi na kambopai diduaat siat. Inèni didjawa bwabwinpaisiat sentutan bwinieempi, setòtò: isopi! diru sawamui munrena pa, tanè niè teraipai? riesa te? Bape riaarĕ seira ba. Sentutan i tawana to pia ba, sentutan i ja: isòpi! diru munrena tianè? so niè tĕrai babòrupai, riesa te? Inèni bwinieempi tiòpan, diòtò: riesa ma! Serapasamai didjawa, mimaja, kisjo, diòtò: bwabwinpai au ma! janiau au, ma budjawa ba! nani ira, ma ibabur aantummui manu! Ma kioor apa, atobini, biaar manana na reponpai ma bibur. Ma bwinieempi ria pon, sijoor sasera i na kambopai, bape rin i ba, diòtò: sinjontupai ma, biaarĕ bibur to! mimaja. Inèni biai aantumpai, sunrusar i, sieis, diòjò: «sawasonei au! bwinda toi?» Amamo bwisaarpèsi diramaan i (bwisaar sanopai Indòki)

diòto: hé, sueis so? tanta tantònĕ ma mun djè woraupai te? mun djè seerpaiè? amat rin i ba pana! amat amantòne ma mentatuba miat pa nè? Wò! ma! kuoor marariapai ma buaum i na tamaani anam-diaanpai, kuoor marariapai ma buitaum i! Inèni sinjani diòne sampaarpèsi so bwisaarpai, diòtò: tuòpan è mararia nè tamaani ria tapa? Bwisaarpai diòtò: katuena ria na raanpai niani. Inèni sinjani sunda, siëis eja: «sawasonei! au bwinda toi? sawai i Serapasamai, au rua toi?» Inèni bwisaarpai Indòki siodiai: jè! tanta tantòne ma mentatuba miat pana? sueis so? kuoor marariapai ma, diaan tamaani anam, diaan tamuanè abo buitaum i. Inèni sinjani diòne sampaarpèsi, pitapoipèsi, dinbait i, diòtò: tuòpan raanpai so jau! Bwisaarpai diòtò: raanpai aniani, katuena pi riamatu pa. Inèni sinjani biai aantumpai, sunda, sunda sieis i ja: «Sawapai Serapasamai! rua toi? Ario matombon! mundira jau ira na toi jò?» Indòki diramaan i ja, diòtò: sueis so? tanta tantawi au è? sueis pĕnai! kuoor marariapai nè, buaum i na tamaani anam, diaanè tamuan nè. Inèni sinjani kioor marariapai, diaum i. Inèni diòne sampaarpèsi, ramoor bepautu, diòne so bwisaarpai. diòtò: tuòpanè marariapai tamaani ria tapa? Bwisaarpai diòtò: arapai ria na raanpai anani ma tu. Inèni sinjani biaar ria rusar sawani, siëis: «Sawa Serapasamai! au rua toi jò ba o?» Riama so Indòki niè aniopai, sawani kòta misoi na aniopai. Bwisaar siaaw i: sueis penai! ruama! sawamu anini! arapai misoi anionè! Inèni sieis! Senmasoi, to diru, Serapasama tiòpan so bwinieempi Imbarasei, tiòpan so i, diòtò: diru ma ibò, jadiaat, ruri tawan adiapai, so biòru pĕ, munrena to irama. Adiapai biòru munrena sarĕdjeu, nani irama ikoor maas, tanduri na i, bape munda so bwisaar pĕnai! Bape bwabwinpai diëna, adiapai biòru, ma dinuanum beja, sijoor Indòki diena, ma aibupai sanu sunbenataar, ma bwabwinpai diòjò: adia pi na! Ma kioor kakibari, tiob risu aibupai. Bwisaarpai dinanaar diòtò: ajiji! aibupai nè! kuoor i matupai! Buò rua rau pĕnai! rua rau so tamaanmu sinjamui sanu pĕnai! Ma bwabwinbai misoi to sawani riama; tiòpan so i, diòtò: bwisaarpai aibupai ni, itob risu i pa! Sawani tiòpan: wò! ma! itòpan so au: rua so bwisaar wa penai! bape budjawa ba! Nani tanda rau ba to! tanmĕnau pena! tanna na suruga wura! tanda so utan ba to! Inèni bwabwinpai misoi, sieis raria boreipaisi, sieis tamani sinjani sanu. Serapasamai tamaani sinjani sanu sundut pimanda so aantumpai ja. Bwabwinpai tamaani sinjani kòta sendut pimanda wura.

Tapènina sentòpan: senbòru, senda so suruga, sensoberei ja, bape so Imbarasei kiòrusaar sawani ba, so tiob risu Indòki aibupai sanu, tapènina senmĕnau, Indòki bedjoor siat: senbòru ma senriwan ba to, bape sennei be siri na suruga.

Vertaling.

Serapasamai, dat is een Mĕnĕwaarer, zijn vrouws naam is Imbarasei. Imbarasei werd zwanger (voor de eerste maal). Toen haar buik een beetje groot werd, sloot haar schoonmoeder haar op voor eenigen tijd, omzwachtelde haar (buik) met een (mans-) schaamtegordel.[1] De grootvader (in spé nog n.l.) met zijne vrouw, gingen beiden een sagoboom vellen, zij klopten sago voor hem (n.l. om te «aanbedjoor» d. i. te eten tot des kinds heil, om te voorkomen dat leed het zou genaken), Serapasamai ging op jacht; hij nam één varkenspijl, één pijltje, hij schoot (pijlde) tien varkens, tien kangoeroes, twintig vogels. Hij bracht ze uit. Serapasamai's vader en moeder klopten sago, 's avonds keerden zij terug. Den volgenden morgen klopte Serapasamai's vader sago, de zoon ging jagen, schoot varkens, vogels, kangoeroes; 's avonds bracht hij ze naar huis, vader (en) moeder klopten sago, zij beiden deden 't (thuis) komen. Vervolgens zat de moeder met het kind (toen het kind geboren was) scheidde de grootmoeder beiden af met een wand, waar het (kind) bleef tot het wat grooter (ouder) was.[2] Serapasamai's vader zeide tot zijn zoon: ik klop sago, ga gij jagen. Toen ging hij, medenemende één varkenspijl en één pijltje. Hij ging, schoot tien varkens, tien kangoeroes, twintig vogels; 's avonds bracht hij ze naar huis, zijn vader en moeder deden ook de sago zeewaarts brengen. 's Morgens weer gingen zij weder, vader moeder klopten sago, de zoon ging jagen. Eén dag doodde hij: tien varkens, tien kangoeroes, twintig vogels, 's avonds bracht hij ze naar huis, vader moeder deden de sago zeewaarts brengen. Alle morgen (ging) 't zoo. Toen het kind groot genoeg was, deed men 't kind en de moeder uit hun afzondering komen. Vervolgens werd 't kind grooter; toen, zeide de grootvader tot zijn zoon laten wij weder gaan, laten wij weder een sagoboom vellen, wij

[1] Opdat het kind een jongen zoude zijn.

[2] Bij de geboorte van een kind is de vader niet thuis, en ziet het in den eersten tijd ook niet.

kloppen dien voor het breken van des kinds schelpen-enkelring.[1] Toen gingen zij, velden een sagoboom, vader en moeder klopten sago, de zoon ging jagen, nam mede: één varkenspijl, één klein pijltje, hij schoot twintig vogels, tien varkens, tien kangoeroes. Des avonds bracht hij ze, vader en moeder kwamen ook uit, zij brachten de sago mede. Alle morgens ging 't aldus door: vader en moeder klopten sago, de zoon ging op jacht, hij schoot twintig varkens, twintig kangoeroes, veertig vogels. 's Morgens ging hij weder; zijn vader zeide: tuoppi! ga, maar pas op dat niet iets u schade! Hij ging tot den avond, hij kwam terug, hij had gedood zéér veel varkens; vader had geklopt zéér veel sago. 's Morgens ging hij weder, doodde weder aldus; vader en moeder zij beiden klopten sago, zij brachten de sago weder uit. 's Morgens ging de zoon weder; de vader waarschuwde hem, zeggende: tuoppi! ga, maar pas op dat niet iets u schade en gij sterft, verlatende uw kind dat nog niet groot is! Edoch de zoon luisterde niet, hij wilde toch maar gaan. Toen zeide de vader: wij hebben veel wild reeds, de droogrekken (om te rooken n.l.) zijn reeds vol. Edoch de zoon zeide: niet veel nog! meer nog! Elken morgen ging hij weder, tot hij op een dag weder ging, (en) hij ziek terug kwam. Hij zeide tot zijn vader: mijn lichaam is ziek! hij zeide tot zijne moeder: moeder! maak warm water voor mij, ik baad (mij er mee), ik heb erg de koorts! Toen hij gebaad had, in den namiddag zeide hij tot zijn vader: ik sterf! Zijn vader zeide: hè! en ik sprak tot je, zeggende: gij gaat, maar pas op! maar gij luisterdet niet! Ik zeide tot je: laten wij zingen met wat wij hebben, maar gij luisterdet niet, gij zeidet: waarom! Nu sterft gij verlatende uw kind. Toen Serapasamai gestorven (was) begroeven zij hem 's avonds, zij maakten voor hem een bamboe-buis die stond op zijn hoofd op 't voorhoofd.[2] 's Morgens en 's avonds nam de vader water en schonk het er in (n.l. in de bamboe-buis die boven 't graf uitstak). Vervolgens lag hij tot zijn vleesch geheel verteerd was. Toen ging zijn vader landwaarts, hij groef hem op, nam den schedel, bracht hem zeewaarts, plaatste hem in zijn slaapmat. 's Morgens droeg de weduwe haar kind op den rug, nam haars mans schedel, deed hem in een zak, bond ook

[1] Als 't kind gaat loopen krijgt 't op een daartoe gegeven dansfeest schelpen enkelringen aan, die later, als zij te nauw worden, feestelijk worden stukgemaakt.
[2] Zie de aanteekeningen aan het einde.

des zaks mond (dicht), zij hing hem aan haar schouder, zij nam hem mee; beiden (moeder en kind n.l.) bleven op de tawan[1] passen. Volgenden morgen gingen zijbeiden weder; zij nam haars mans hoofd weder mede, 's avonds gingen zij weer naar buiten. 's Morgens zeide de schoonvader tot de schoondochter: draagt den jongen, gaat gijbeiden landwaarts, blijft passen op de tawanvruchten, want de vogels komen, zij eten die. Zij nam 't kind op den rug, zijbeiden gingen, 's avonds gingen zij weder zeewaarts, 's morgens gingen zij weder, zij nam 't hoofd haars mans mede, zij hing 't aan haar schouder. Toen gingen zij landwaarts, en des kinds vader, Serapasamai, kwam uit het verblijf der dooden, hij klom op, zat in den tawan(boom) top; hij zat, hij at tawanvruchten, die vielen voortdurend naar omlaag. De weduwe zeide: die verwenschte vogels! zij eten mijns kinds tawanvruchten al te erg! welhaast zijn ze op! 's Avonds vertrokken zijbeiden, 's morgens gingen zijbeiden weder landwaarts, de vader kwam wederom, hij zat weer in den tawantop, hij wierp tawanvruchten naar beneden voor zijn kind. Daardoor rook het kind zijn vader, daarom huilde het verbazend, zijn moeder kon hem niet (bedwingen). 's Avonds vertrokken zijbeiden weer, 's morgens gingen zijbeiden weer. Des jongens moeder riep haar jongste zuster, zeggende: kom hier! opdat gij mijn jongen draagt! Toen gingen zij. Serapasamai kwam weer zitten in den tawantop, hij wierp weer vruchten naar beneden voor zijn kind. 't Kind schreide weer, daar hij zijn vader rook, hij zeide: moeder! vader die is hier! Doch de moeder zeide: uws vaders hoofd stak ik in dezen zak. Toen schreide het kind verschrikkelijk erg, zijn tante kon hem niet bedwingen, zij zeide tot haar oudste zuster, zeggende: oudere zuster! dit kind schreit tot ik niet meer kan, dit uw weeskind! De moeder zeide: hij schreit zijn vader zoekende. Toen daalde de vader een weinig af tot hen. Hij brak een tros tawanvruchten af, wierp dien naar zijn kind. En de moeder, dien tros ziende, zeide: die verwenschte vogels! zij vernielen mijns jongens tawanvruchten al te erg! Vervolgens 's avonds gingen zij weder zeewaarts; des 's morgens riep de weduwe haar jongste zuster weer. Zij gingen weer landwaarts, de tante droeg den jongen, de moeder droeg haars mans hoofd. De jongen schreide weder, de tante zeide: dit slechte

[1] Een eetbare boomvrucht.

weeskind schreit te erg! Toen de vader, Serapasamai, hoorde dat de tante 't kind verweet, had hij medelijden met hem, daalde af, brak een tros tawanvruchten, deed die afzakken. Toen zag 't kind op tot hem, en sprak tot zijn moeder, zeggende: vader is daar! Doch de moeder zeide: welneen! uws vaders hoofd nam ik hier mee naar toe, een andere man bedriegt mij hier! Toen daalde de vader af, hij kwam tot zijn vrouw, en zeide tot zijne vrouw: werp weg dat ding! verstop 't! ik ben 't! Doch zijne vrouw zeide: wel neen! gij beliegt mij! Haar man zeide: 't is niet waar! ik ben het! Toen bracht zijne vrouw het hoofd landwaarts, verstopte het, wierp hare rouwteekenen af. Toen gingen zij zeewaarts. Zijne vrouw ging zeewaarts, en sprak tot hare schoonouders, zeggende: werpt de rouwteekenen weg, uw kind en ik komen hierheen naar buiten. Toen wierpen Serapasamai's moeder en vader hunne rouwteekenen af. Serapasamai's moeder zeide: wel! dat is zooals ik zeide tot u! ik zeide: ga landwaarts blijf bij den tawanboom, hij zal uit komen! Toen Serapasamai ging zeewaarts, bleef in 't voorhuis aan de rivier.[1] 's Nachts (toen) men sliep zeide de man tot zijne vrouw: zoo zij u vragen, zeg niets, blijf slechts hier binnen, antwoord hen niet. Aldus bleef zij in de kamer vier nachten. (dagen). Alle dagen riepen de vrouwen haar om haar te vragen, maar zij kwam niet; zij riepen haar aldoor, maar zij beantwoordde 't niet. Zij riepen haar dagelijks tot zij niet meer kon. Toen ging zij er uit, zij antwoordde de vrouwen in 't achterhuis; Serapasami zat aan 't water haarlieden beloerende. Toen hoorde hij de vrouwen zijne vrouw vragen, zij zeiden: insoppi! als 's nachts uw man bij u slaapt, hoe is zijn lijf? is het koud? Maar zij antwoordde niet gauw. Zij vroegen haar dagelijks tot zij 't niet kon (uithouden). Zij vroeger haar weder: insoppi! 's nachts (als) gij met hem slaapt hoe is hij dan? omdat zijn lijf nieuw is, is 't koud? Toen sprak zijn vrouw, zeggende: wel! koud! Serapasamai (dat) hoorende, (was) beschaamd (en) boos, hij zeide: vrouw! gij! wel! ik onderrichtte je, maar je hoordet niet! Ik zal gaan en ik verlaat uw kind en u. En hij nam boog en kleine pijl, en daalde stilletjes van 't voorhuis en vertrok. En zijn vrouw ging naar voren, zij keek zoekende (naar) hem in de beek,

[1] Men denke zich het huis gebouwd met de voorzijde, waar de mannen verblijven, in de beek, de achterzijde, waar de vrouwen verblijven, op het land, zoodat de lengte as van 't huis loodrecht op de oeverlijn staat.

maar zag hem niet, zij zeide: die man daalde af en is vertrokken, hij schaamt zich. Toen nam zij het kind op den rug, zij volgde hem, zij weeklaagde, zeggende (roepende): «echtgenootééê gij? waarheen gaat gij?» Daarom bespiedde haar een oude vrouw, haar naam der oude vrouw is Indokki. Zij zeide: hé! waarom huil je? wij hier, deden wij je visch vangen bij 't morgen-laag-getij? je visch vangen bij het avond-laag getij? [1] wij weten daar niet van! wij, deden wij jului heimelijk met elkander praten daar? Hé! wel! neem je zoon, en voed hem met zijns vaders sagopap die hij at, breng den jongen en doe hem eten. Toen gaf de moeder een schelpen armband aan de oude vrouw, zeggende: zeg toch, waarheen ging des jongens vaders? De oude vrouw zeide: daareven ging hij op dezen weg. Toen de moeder (met 't kind) ging, weeklaagde zij weder: «echtgenoot gij! waarheen gaat gij? echtgenootééé Serapasamai! gij waarheen gaat gij?» Toen schreeuwde Indoki de oude vrouw: hé! wij hier, deden wij jelui heimelijk aldus praten met elkander? waarom huil je? breng den jongen hier, hij ete zijn vaders sagopap; hij at de helft opdat gij hem voeren zoudt. Toen gaf de moeder een schelpen armband, een kralen dansschortje, zij betaalde haar, en zeide: zeg den weg aan mij. De oude vrouw zeide: de weg is deze hier, daareven kwam reeds iets hierheen. Toen nam de moeder het kind op den rug, zij gingen; zij (de moeder) huilde weder: «Echtgenoot Serapasamai! waarheen gaat gij? Matonbonbloem! (uw geur wijze mij den weg dien ik gaan moet)». Indokki bespiedde haar weer, zij zeide: waarom huil je? wij, hebben wij je belogen? Huil niet! breng het kind hier, voer het met zijns vaders sagopap, hij at de helft er van. Toen bracht de moeder den jongen, zij voerde hem. Toen gaf zij een schelpen armband (en) een kralen gordel, zij gaf 't aan de oude vrouw, zeggende: zeg me! waarheen ging des jongens vader? De oude vrouw zeide: die, hij ging op dit pad daarheen af. Toen de moeder daalde af, volgende haar man, weeklagende: «Echtgenoot Serapasamai, waarheen ging gij toch? Zij kwam aan Indokki's huis, haar man was ook in dat huis.

[1] Indokki bespot met deze woorden de vrouw. Schelp en weekdieren, de gewone vangst der vrouwen zijn 't best te vinden met laagtij na springtij als de koraalriffen droog loopen. En dit is natuurlijk alleen 's middags of middernacht. De bedoeling is dus: wat je overkwam is niet onze, maar je eigen schuld. Wij laten je geen onnut werk doen.

De oude vrouw riep haar: huil niet! uw man is er! hijzelf zit in dit huis! Toen schreide zij. Zij bleven samen tot 's nachts Serapasamai zeide tot zijne vrouw Imbarasei, hij zeide tot haar, zeggende: van nacht roei ik, ik visch (met een flambouw). Onderhoud 't vuur opdat 't niet uitga, slaapt gij beiden tot ik kom; (als) 't vuur sterft (uitgaat), slaapt jelui maar, ik zal komen met de flambouw, wij steken 't aan, maar gaat gijbeiden niet tot de oude vrouw! Maar de vrouw sliep (en) 't vuur ging uit, en zij was erg koud, zij zag Indokki slapen, en haar beide knieën glinsterden, en de vrouw zeide: daar is vuur! En zij nam een tang, en sloeg de knie af (zooals een kool vuur wordt stuk gestooten om de kool te verdeelen). De oude vrouw schreeuwde (van pijn) zeggende: o wee! mijn knie! neem haar tot je! Je roeit (en) gaat niet meer zeewaarts! gij gaat zeewaarts niet (meer) naar uw vader en moeder beiden! En de vrouw zat tot haar man kwam. Zij sprak tot hem, zeggende: de knieën der oude vrouw heb ik afgeslagen. De man zeide: hè, ik zeide tot je: ga niet tot de oude vrouw daar! maar je luistert niet. Wij zullen niet meer zeewaarts gaan, 't is uit, wij allen blijven in de soeroega.[1] wij gaan niet meer naar de aarde. Toen zat de vrouw neer, zij schreide vele dagen, zij schreide (beweende) haar vader en moeder beiden. Serapasamai's vader en moeder gingen weder in den rouw om hun kind. De vader en moeder der vrouw rouwden ook allen. Aldus zegt men: die sterven, gaan naar de soeroega, zij komen weder, maar omdat Imbarasei haar man niet gehoorzaamde, sloeg zij Indokki's beide knieën stuk zoo komt het dat het uit is, Indokki verhindert ze; zij (die) sterven zij veranderen niet meer, maar zij verdwijnen (houden hier op te bestaan) in eens naar de soeroega:

Aanteekeningen: Vermoedelijk is het plaatsen van een bamboe-buis op het voorhoofd van den doode, als hij in het graf gelegd wordt, zóó, dat het boveneind van de bamboe boven het gesloten graf blijft uitsteken, een in onbruik geraakt animistisch gebruik. De verteller meende dat die buis slechts diende om door dagelijkschen watertoevoer, het ontbindingsproces te bespoedigen. Mij wil het voorkomen dat het doel was: een uitweg te geven aan de in het lichaam nog aanwezige, en door de ontbinding vrijkomende zielestof. Niet onmogelijk durf

---

[1] D. i. het Doodenverblijf. Eigenlijk de hemel, Maleisch sorga.

ik het te achten dat een op Windèsi nog bestaand gebruik daarmede verband houdt. Men plaatst n. l. op een pas gesloten graf, langs de randen, eenige stokken, die boven het graf tot elkander worden gebracht, op de wijze van boonenstaken. Als de eerste rouw voorbij is, en het spijsverbod opgeheven wordt, gaat een aantal jonge lui naar het graf en werpt met het noodige Papoesche lawaai die stokken om. Die stokken noemt men: aipadewa, en het omwerpen: senbari aipadewa. (bari: omverwerpen).

XIX. Bwabwin amori tuter bwabwin manswa.

Bwabwin amori sièmua aantumbwabwin mònu, bwabwin manswa nië aantumbwabwin siri, sendur na anio siri. Senmasoi to mariapaisi siparaar. Bwabwin manswa tiòpan so bwabwin amori: tunda tunmun pi na maria paraar wasi, ma bwabwin amori tiòpan: wèsjeen! tunda. Ma sunda sunraasĕ sanu, bwabwin manswa niè mariai, bwabwin amori niè raui. Suntapur kaweĕ, diaanĕ, bape bwabwin manswa tipur pau ba, bwabwin amori tipur pau, to niè ròtanpai diònu. Rawiniena sunbabur so sunnè anio, ma suntòpan maso sunraantumbwabwinpaisiat, suntòpan: kausapa menmasoi eja, amunda ja mariapai siparaar abo pimunapaisi pau amunmun esasi ja. Sentena to kausapa, sunda ja. Sunda ja, bwabwin manswa niè mariai, bwabwin amori niè raui. Suntapur to rawiniena, sunbabur eja, bape bwabwin amori sièmua pau, bwabwin manswari niè pau ba, so aikiaipaisi siarieu beja, tipur tindia ba. Sunbabur so aniopai ja, Raria wura sunda tapèna tawana, to raria siri sunda ja, suntapur to, bwabwin manswari bibur papon, kiai mitauni awaab, biata, ma siwara be kapò. Inèni bwabwin amori ria ja, ma sijoor bwabwin manswa, sanepaja ai nini siwara be kapò, ma tiòpan: bwabwin manswa diòtò? rinĕ kapò nèsi ba? Inèni bwabwin amori tituan awaab, dieman rawesipai to kieis, diò dieman rawesipai eja, to betiai aibu, inĕni bwabwin manswari diòtar i, diòtar wòtu bwabwin amori aròkòwòrui to biòru. Ma inèni bwabwin manswa kiutu bwabwin amori niè susupai sanu, ma kikutu sanu to menau, kioor sasa monu, sisa sanu, kioor sanu maso bwabwinamori aantumbwabwin sanu, tiòpan: nini diaan, sinjamu dinatu maso manu. Sinjamu diena, pimuna pau beja, sinjamu diëna tuter si, abo siobinĕ si, tiòpan, diòjò: munraan janèsi. Nani kausapa

ira ja so i. Bape bwabwin amori aantumbwabwinpai sanu sunnunum si to siòtera, sasapai sanu suntòpan: awini susu! awini susu! awini susu! Ma madjawipai tiòpan: babai! sasa siòjò: awini susu! Ma sasapai sanu sunkabio eja: awini susu junum! awini susu junum! Madjawi tiòpan eja: babai! sasanè sunròjò: awini susu junum! Ma inèni sundur sanu mare, sunbaan sanu, sunsajoorririn sinjani susupai sanu, suntòpan: nini awini niè susu! bwabwin manswari miun awini! tapèna kiutu niè susupai sanu, kioor sanu maso tanu, ditawi tanu! Ma sunkabio babera na mitaunsanu: nani tunronĕ tanè? Ma babai tiòpan: nani tunmun aantumbwabwinpai riwani! Ma kausapa bwabwin manswari tiòpan so siat: munmasoi, abo ira ja so sinjamu. Ma ria to, sunkundur saripai to diòtera. Ma inèni sunsaaw bwabwin manswa aantumbwabwinpai: insòpi! ruaṃa! sujoor awini niĕ aisasunpaini tiawa mêsu pa! Ma inèni riama ma diutan sanu: tiawa nanè? Ma sunsèwar kambĕrepai, suntòpan: sueer maji! Inèni sieer maji, sunbubu saripai bera rè, sipipiapar to biòru. Ma inèni sunda sunkoor niè pimirandinpaisi sunrimirandin i, ma sunkoor niè sisĕkariesi sunritababaar i, ma sunkoor i a, sunron nanè diòsa na sinjani niè aturèpai, sunda sunkoor mòmò kasi, suntai bibit rèpai, suntai sorèpa tapè miri, ma inèni suntòpan: sinjamu nianari papon so awini, bo! amunron nanari so au pena. Inèni sunnunum pi, sunnunum taunkapajai, sunnunum pau mò to ròtanpai diònu. Inèni sunraniau pisaserapai wura: ai, samuen, rewuki, kamaten, aitiaur, kai, susi, berajaan, aidiaru, ajuki, roit, kakibari, dui, surawa, nandau, ampeer, kapa, koir, kĕrakĕrai, ingrèsi, pi borei wura to simasis. Sunparo aisasunpai. Inèni sunbabur.

Inèni rawiniĕna manswapai riama, sijoor aantumbwabwinpai mirandin, diòsa na sunnè aturèpai, sanĕpaja tienam, tiòpan: buòtò? bepisabirĕ? api munrandin pa? tandoi so au to nè? tantajaan tandoi so au to nè? api munrandin pa? Tiòpan: muniniawar tòrò! Inèni sinjani riama siaji tiawipidiaar i, diòtò: buòsa berusua, irama tu. Ma siuapui, misoi, niunum pi, disin anam, riaan diaan, kawe, to simasa, ma inèni siaaw aantumbwabwinpai, diòtò: insòpi! ruama! inèni buaan pi! Bape riama ba, siaaw to mirioor, tiòpan: ruama ba pĕnai? jaan inèsi pĕnai? mèmu si è inè si ma jaan si sarĕdjeu, nani, bwabwin au bo! nani nunum esasi, buaan si! Sinjani diaan pi to mĕnau, aantumbwabwinpai riama ba, kioor winioipaisi apui, diò rioram si, rioram si to

mĕnau, inèni kioor si apon. Ma inèni siaaw aantumbwabwinpai ja, bape didjawa ba, sinjani diò ria kioor i. Ma ria riut i na aantumbwabwinpai warapaisanu, riut i, ma pia ba, aantumbwabwin misasop awaab. Ma inèni sinjani sijoorririn i biòru, niajaan bwabwin amori aantumbwabwinpaisanu, dipariori: mamberobi! sunmun i! Ma inèni ria diutan pisaserapaisi, bape sentòpan sanu ba, to aisasunpai tiòpan sanu, tiòpan: sunbabur na jana!

Ma inèni diusar sanu to diru, sunrena na aiwaarpai rawesi, bwabwin manswari diëna na rawesi. Ma deriasi sasaar bwabwin manswari sisin: bu! ba! Ma bwabwin amori aantumbwabwinpaisanu, madjawi tiòpan: babai! pi bemun awinipai ni, sisin pa, diòjò: bu! ba! Babai tiòpan: awini ninò? mèmu taunkapajai pi nina! buon nanè sasaar na amun, ma diru na bwabwin manswa, nia. Ma sasaar papon na bwabwinamori aantumbwabwinpaisanu, sunbabur to wòroi, inèni sasaar na bwabwin manswa nia. Inèni diòsa, tiawarira airumwajapai, ma sijoor sunnè kairpai, tiòpan: mamberobi! itawarira besiri ma rèto! imun sanu! Diusar sanu ja to diru, bwabwin amori aantumbwabwinpaisanu sunrena na aiwaarpai rawesi, bwabwin manswari diena rawesi, inèni sentena. Deriasi sasaar sunradjawa bwabwin manswa sisin eja: bu! ba! Madjawi tiòpan: babai! pi bemun awini sisin eja: bu! ba! Babai diòtò: awini ninò! mèmu taunkapajai buon nanè sasaar na amun, ma diru na bwabwin manswa nia! Ma sasaar na sanu, sunbabur to woroi sasaar na bwabwin manswa, diòsa, tiawarira, sioor eja sunnè kairpai, tiòpan: itawarira besiri ma rèto, isĕmuai sanu. Rariapaisi wura diusar sanu tawana, to sendama so maria babapai, sunsajoor diaankariria diboi na kambupai, sunsaaw i, sunròtò: apusi! ruama! kuoor nanu abaru so rawesi wa! Ma diaankariria tiòpan: ama munda munkoor airamuan be matu ma mundur i ma munkoor jau mare, munsobin jau! Inèni sunkoor i are, sunpir i so roitpai, inèni sunsobin i to sininiaja. Ma inèni sunkoor i arau, suntabaat i biata raropai. Inèni sunbera na i abaru, ma diaankariria tiòpan: mundawain sanèkwai, muntara na i penai! Inèni sundabaru so rawesi pa, inèni sunròsar sunraniwar mantaunsanu, sunraduaat bwabwin manswapai. Inèni bwabwin manswa riama, ma titaar ria ta. Inèni sijoor diaankaririapai diboi, siaaw i: apusi! sanĕpai jau! kuoor jau mabaru! Diaankariria tiòpan: kuoor airamuanpèsasi buisobin jau papon! Inèni kioor i mare, siobin i, bape kioor airamuan bematu ba, kioor aikamaru, disobin i, tapèna sininiaja tindia ba. Inèni pir

i tu abaru, inèni bwabwin manswa biëra biërabaru to betiai rabwan, diaankariria dio mirutu katu. Ma bwabwin manswa tiòpan: apusi buawi jau pe? Ma diaankariria tiòpan: jawiau ba, katuena apusisanu sunbera pa tapèna. Ma ria katu mirutu eja to bietiai na bwabwin manswa sanèkwaipai, ma diutan i, diòjò ja: apusi! buawi jau pe? Ma inèni bwabwin manswa tiaar katu ja, inèni tiaar na diaankariria sanèkwaipai. Inèni diaankaririapai riobai mitauni, bwabwin manswa tiawa, mirutu, diaankaririapai kioor diaan i. Inèni bwabwin arapai sanu sunsubi marau, sunmaji kainam so i, sunròtò: berère! buon papon so awini pena! inèni amunron beruwani so au!

Inèni mĕnau sunbabur sunda to sunsèmuai katimpai mònu, sunsaji sunraan tawan, sunraniau sunnè ròtanpai sanu, sunròtò: munsjawa to esi riama munsjoori. Ma inèni bwabwinkatupai sanu sundama, sunsèmuai ròtanpai sanu, apapè ròtanpai sanu sunsjoori. Ma inèni katimpai esipai dimis esipai: buaar awaab, sujoor tatoa, ròtanpai sanu sunsioori bo! esi riama pe? Ma ria arawaab sijoor bwabwinkatu sanu, siaaw esipai, diòtò: tuòpi! buaar mèsu! Ma biaar awaab sunsajoor bwabwinkatupai sanu. Bwabwin amori aantumbwabwinpai sanu, babai sanemkariria katimpai sanu, tiòpan riaut sanu wura, tapèna diawi madjawi, tiòpan: insòpi! rua, kuoorè awini niè ramoortawapaisi, tunbaburè si to na rawesipai, tunsobin diaankaririapai napa. Ma inèni madjawi ria, babai kioor katimpai sanu senbabur. Madjawa siobera ma sisĕrei siat, sieis: babaiè! miat menda toi nè? Bape siri riaar so i ba, ma ria sieis to, siaaw sasera siat: miat! menda toi nè? Bape sendaar ba so i, senda papon, senkaròtu aipaisi, senpir i biabedjoor raan senda na paï. Ma inèni madjawi ria sijoor tawaipai niè raanpai kikabi, sanĕpaja: babai raan senda napai nina. Bape ria katu sijoor tawaipai niè ròmipai, sijoor aji, sijoor: sèberianipai mirai tòrò, siaji piòtu esasi, kioor si mèsu, diò misoi diaan si. Ma sijoor apui so aipai wabapai tawaipai diajaas i, biata na aipai wabarpai. Sijoor i, mitait i, diò tibasa bibur, tawaipai riëra mitauni, kiai bedjoor i; diò tibera so esaja, tawaipai kiai bedjoor i ja. Inèni bwabwinkatupai sieis tòrò, sieis sasera babai, siat senbabur so wiarieu, esi didjawa i ba. Inèni tibera riausaar tawaipai niè raanpai. Sunda rau, sijoor tawaipai niè aniopai, tawaipai ria pipon i. Inèni tawaipai dipu rupai na atèpai, sanĕpaja bwabwinkatu nini siaji na i. Inèni siaji so aniopai, bape minasin ba, sieis tawana. Bape

tawaipai ria dipu rupai na nando rumwaja, tobu rumwaja, pi ròmi bepau wura: warimuè, sèberianiè, raunè, pi ròmi jani wura. Inèni bwabwinpai rina, diòtò: sa! ira ikoor si, jaan si! Ma ria kioor si, diaan si, ma inèni sunmasoi to dion ririn tawaipai. Inèni sunrena to, dirurabwan biesinjontu, rawatawaipai biata, deriasi sasaar siuwa apui so niè rawatawaipai. Tapèna to bwabwinpai sanèbaba to. Inèni diawin marariapai, Sinjani diò ria kioor pi ròmi, mamò tamaani biata tuter aantum, didjawa sinjani riama bibura, biaat wesje. Raria wura tapèna: sinjani diò ria, tamaani biata tuter aantum; to biba, siaaw apai tuter atobini. Bape sinjani tiòpan: tanè? ipa ba inanari nini so au! tamamu kòta pia ba! Ma raria siri sinjani sunmasoi, tamaani ria niunum riwani mitauni rawatawaipai, rawatawaipai riwani be: sisè, serakè, sampaarè, raarè bepau jani wura. Inèni bibur maso aniopai, siajis, ria pon, misoi asisi na reponpai. Bape bwinieempi rin i ba, aantumpai diòjò siubi rari, sijoor apon, sijoor tamaani, sieis: awini! jò ira so jai! Sinjani tiòpan: tamamu! na? Bape tiòpan: pibai, jò! ira so jai! Ma inèni sinjani siubi ari, sijoor apon, sijoor tamaani, ma inèni dimis aantumpai, tiòpan: watan! rua pon so tamamui! Ma ria pon, sieis apai, tiòpan: jai! sanèwèsjeen apai, atobini! Ma tamaani tiòpan wenasja: apai, atobini sibemawas! Ma aantumpai riut si. Ma inèni dimis bwinieempi, diòtò: rua re! sujoortawan rawapai. Ma ria re, sijoor pi saserapai sibata mirarojar. Ma inèni ria dirien si to aniopai kiòtar. Inèni diò sendoi, ma ria siserei beaandoi, ma ria sièmuai aniosepèsi. Inèni siaaw siat, tiòpan: mendama, tandoi! Ma kawàsa borei senda, to babai sawani senda kòta. Babai diawin beja, sièmuai marariasiat pau beja, kietè esi, biai esi, kibuba esi, bebabapaisiat senda. Sendama to, senmaji to kausapa, to senda senkoor kambu. Inèni babai sijoorririn i, diutan i: insòpi! au na nè? Madjawi tiòpan: jo! jana! Ma inèni senda rau so aniopai, ma sendoi to mĕnau, sentò senbabur. Bape babai kimberei ria, diò sanĕpai madjawipai, tiòpan misoi tuter i. Bape diawija, diòjò: madjawi sundaut i wura. Bape madjawi miajar ba, tiòpan: tundaut i wura so? Sanĕpaja sinjontu watan nina te? Tawai nina! Bape bubur jau! Ira isaserei au tuter katim mònu, ma ira to isèmuai tawai nini, iraut i. Tanè sanemkariria i, buòjò: tundaut i wura? Imajar i ba! Bubur saredjeu! Tapèna mimaja, bibur. Inèni senbabur wura. Inèni mĕnau, sawani sunmasoi, sunmèser i, sunmasoi.

Vertaling:

De wijfjes kangoeroe en de wijfjes kasuaris.

De wijfjes kangoeroe kreeg twee dochtertjes, de wijfjes kasuaris had een dochtertje. Zij waren bijeen in één huis. Zij bleven tot de beken droog waren (weinig water hadden). De wijfjes kasuaris zeide tot de wijfjes kangoeroe: laten wij beiden visch gaan vangen in de drooge beek daar, en de wijfjes kangoeroe zeide: goed, wij gaan. Zij gingen ieder huns weegs, de kasuaris had de monding, de kangoeroe den bovenloop. Zij vingen garnalen en visch, maar de kasuaris ving niet veel; de kangoeroe ving veel, tot haar zak vol (was). 's Avonds vertrokken zij naar haar huis, en zij spraken tot haar beider dochtertjes, zeggende: morgenochtend blijft jelui weer, wij gaan weer naar de drooge beken, omdat (daar) veel beesten (zijn). Wij vangen weder eenige. Zij sliepen tot den morgen, en zij beiden gingen weder. Zij vingen tot 's avonds en zij vertrokken weder, maar de kangoeroe kreeg veel, de kasuaris had niet veel, want haar teenen waren te lang, zij ving niet goed. Zij beiden vertrokken weder naar huis. Alle dagen gingen zij beiden aldus, dagelijks, tot op een dag zij beiden weder gingen, en vingen, de kasuaris vooruit liep, zij wierp zich neer, zij lag, en zij werd begroeid met truffels (champignons). Daarna ging de kangoeroe weder, en zij zag de kasuaris; denkende: dat is hout, begroeid met truffels, zeide zij: wat scheelt de kasuaris? kent zij deze truffels niet? Toen bukte de kangoeroe neer, plukte één zijde tot 't op was; zij wilde de andere zijde plukken; toen zij plukte die kleefden (vasthechten) (aan de) knie, schopte de kasuaris haar, zij schopte der kangoeroe hartkuil stuk, dat deze stierf.[1] En daarna sneed de kasuaris de kangoeroe de beide borsten af, en sneed die beide in kleine stukjes tot het klaar was. Zij nam twee bamboes, zij stopte ze er mede vol, bracht ze aan de beide dochtertjes van de kangoeroe, zeggende: dit is visch, uw moeder zendt 't u beiden. Uw moeder slaapt (daar), (er zijn) te veel beesten, uw moeder slaapt er bij, opdat zij ze roostere. Zij sprak zeggende: eet gij beiden deze.

[1] De linker en rechter binnenteen van de kasuaris dient als stoot-wapen dat zij op dezelfde wijs gebruikt als een haan zijn spoor. Dat een kasuaris een mensch kan dooden, moet geen sprookje zijn. Honden vallen dikwijls als slachtoffers der kasuarissen.

Morgenochtend zal ik weder tot haar gaan. Maar (toen) de dochtertjes der kangoeroe beiden ze kookten tot het gaar was, zeiden de beide bamboes: moeders borst! moeders borst! moeders borst! moeders borst! En de jongste zuster zeide: oudere zuster! de bamboes zeggen: moeders borst! En de bamboes zeide weder: ik drink aan moeders borst! ik drink aan moeders borst! De jongste zeide weder: oudste! deze bamboes zeggen: ik drink aan moeders borst! En toen namen zij ze beiden mee naar achter, zij kloofden ze, (en) herkenden de borsten harer moeder. Zij zeiden: dit zijn moeders borsten! de kasuaris doodde moeder, aldus haar beide borsten sneed zij af, ze bracht ze aan ons, ons beliegende! En zij bespraken met elkander: wat zullen wij doen? en de oudste zeide: wij zullen haar dochtertje dooden in ruil (voor onze moeder). En 's morgens zeide de kasuaris tot haar: gij beiden blijft, opdat ik weder tot uwe moeder ga. En toen zij gegaan was, kookten zij beiden (in een bamboe in 't vuur gelegd) sari-olie tot zij kookte. En toen riepen zij het dochtertje van de kasuaris: insòpi! kom hier! zie moeders (houten) vlechtnaald is naar beneden gevallen! En toen kwam zij en vroeg haar beiden: waar viel die? En zij beiden maakten een opening (in den vloer der paalwoning), zij zeiden: zie naar boven! Zij stortten de olie op haar oogen, en zij spartelde tot zij stierf. En toen gingen zij beiden, zij haalden hare danssieraden, zij versierden haar daarmede, en zij haalden haar versierden schaamte-gordel, deden haar dien aan, zij brachten haar weg, zij deden haar daar staan in de deuropening haars moeders, zij gingen valsche-broodvruchtboom-sap halen, (daarmede) kleefden zij de oogen open, zij kleefden de mond alsof zij lachte, en toen zeiden zij: uw moeder deed ('t) eerst aan onze moeder, 't is wel! wij beiden doen het nu aan u! Toen bakten zij eten, zij bakten ronde sagokoeken, zij bakten zeer veel tot de zak vol was. Vervolgens onderrichtten zij alle dingen (om haar niet te verraden): 't hout, 't gras, de steenen, de vuurhaard, de houten haardbak, de sagostokjes, de zeef voor natte sago, de zeef, de roerspaan, het droogrek, de vuurtang, de nibong-vloerlatten, de boomschorswand, de dakbedekking, de sagoblad-stelen (waarvan de buiten-wand des huizes wordt gemaakt), de hagedissen, de wandluizen, de spinnen, de kakkerlakken, vele dingen allen tot 't genoeg was. Zij vergaten de houten vlechtnaald (te onderrichten). Toen vertrokken zij.

Toen des avonds de kasuaris kwam, zag zij haar dochter versierd, staande in haar deuropening; denkende zij leeft, zeide zij: wat moet ge? ben je gek? waarom heb je je versierd? zingen wij hier al voor jou? Zijn we samen om voor je te zingen hier? Waarvoor heb je je versierd? Zij zeide: je zoekt erg je te doen bewonderen (of: de aandacht te trekken). Vervolgens kwam de moeder naar boven, haar op zij stootende, zeggende: ga op zij staan, dat ik voorbij kan gaan! En zij ging naar binnen, zat neer, maakte eten klaar, bereidde sagopap, kookte visch en garnalen, tot zij gaar waren, en toen riep zij haar dochter, zeggende: insòpi! kom hier, eet dan! Maar zij kwam niet; zij riep tot zij moede was; zij zeide: weiger je te komen? wil je niet (dat) ik 't mijne eet? het uwe heb ik hier, ik zal 't maar opeten! wat zou 't? gij (zijt een) vrouw, welnu gij kookt ander eten, gij eet dat! De moeder at tot zij klaar was, de dochter kwam niet. Zij bracht de etensbakken naar achter, willende die wasschen. Zij wiesch ze tot 't klaar was, toen bracht zij ze weer naar voren. En toen riep zij haar dochter weer, maar deze hoorde niet; de moeder wilde haar gaan halen. Maar zij ging, vatte beide handen harer dochter aan, hield haar vast, maar zij kon niet, het meisje viel slap neer. En toen begreep de moeder dat zij dood was, zij schold op de dochtertjes der kangoeroe. Zij schreeuwde: mamberobi!! zij doodden haar! En toen ging zij alle dingen ondervragen, maar die noemden die twee niet, tot eindelijk de vlechtnaald haar noemde; die zeide: zij zijn weggegaan, daarheen!

En toen vervolgde zij die beiden tot den nacht. Zij beiden sliepen tusschen de boomwortels aan de eene zijde van een boom, de kasuaris sliep aan de andere zijde.[1] En toen het bijna licht werd flatuleerde de kasuaris: bu! ba! En van de de beide dochtertjes der kangoeroe, zeide de jongste: oudste! die onze moeder doodde (is) hier, zij flatuleerde, zeggende: bu! ba! De oudste zeide: moeder (zijt) gij hier? hier is uw ronde sagokoek, geef daarvoor licht aan ons beiden, en nacht aan de kasuaris hier! En ('t werd) éérst licht voor de kangoeroe-dochtertjes. Toen zij ver gegaan waren (lett. zij vertrokken tot ver), toen lichtte het voor de kasuaris. Toen stond zij op, ging rondom den boomstam, en zag haar-beider nachtleger, (n.l. de

[1] Bij de hevige regens in deze streken (± 4000 m.M. per jaar) liggen de groote wortels der boomen, door het wegregenen der aarde, boven op den grond.

indrukken ter plaatse waar zij gelegen hadden) zij zeide: mamberobi! ware ik maar ineens rondgeloopen, ik had ze gedood! Zij vervolgde ze weder tot den nacht, de kangoeroe's dochtertjes sliepen tusschen de boomwortels ter eener, de kasuaris sliep ter andere zijde, toen sliepen zij. Nabij den dageraad hoorden beiden de kasuaris weder flatuleeren: bu! ba! De jongste zeide: oudste! die onze moeder vermoordde flatuleert weer: bu! ba! De grootste zeide: moeder zijt gij hier? geef voor uw ronde sagokoek licht aan onsbeiden, en nacht aan de kasuaris! En 't lichtte voor haarbeiden, toen zij ver weg waren lichtte het voor de kasuaris, die opstond, rondliep, haarbeider leger zag, zeggende: had ik maar ineens rondgeloopen, ik had ze gekregen! Vele dagen vervolgde zij die beiden dagelijks tot zij kwamen aan een rivier. Zijbeiden zagen een krokodil drijven op het water, zij riepen hem, zeggende: grootvader! kom hier! breng ons over naar dien kant! En de krokodil zeide: gaat dan en haalt brandhout hierheen, en maakt vuur, en haalt mij op 't land, en droogt mij. Toen haalden zij hem op 't land, (op den oever) legden hem op het rookrek (droogrek), toen droogden zij hem tot hij droog was. En toen brachten zij hem naar buiten, zij (legden) hem dwars over de beek. Toen gingen zij over hem heen, en de krokodil zeide: stap over mijn navel, trap er niet op! Toen gingen zij over naar de andere zijde, vervolgens verstopten zij zich, en loerden op de kasuaris. Toen kwam de kasuaris, en wist niet hoe te gaan. Toen zag zij den krokodil drijven, zij riep hem: grootvader! heb mij lief! breng mij over! De krokodil zeide: breng brandhout, droog mij eerst. Toen haalde zij hem op den oever, droogde hem, maar zij bracht geen hard hout, zij bracht jong hout, zij droogde hem, aldus (werd) hij niet recht droog. Toen legde zij hem over de beek; vervolgens liep de kasuaris er over tot zij op 't midden vastkleefde; de krokodil begon een weinig te zinken. En de kasuaris zeide: grootvader, belieg je me? En de krokodil zeide: ik belieg je niet, daareven gingen reeds twee kleinkinderen aldus. En zij ging een weinig toen zonk hij weer tot het kleefde ('t water kwam) tot aan den navel der kasuaris, en zij vroeg weder, zeggende: grootvader, bedriegt gij me? En toen stapte de kasuaris weder een beetje, toen trapte zij op des krokodils navel. Toen draaide de krokodil zich onderstboven, de kasuaris viel, zonk, de krokodil nam haar en at haar. Toen kwamen die beiden uit naar buiten, zij krabden

afval over haar, zeggende: lekker! gij deedt eerst zoo aan moeder, vervolgens doen wijbeiden zoo in ruil aan jou!

Toen dat klaar was, vertrokken zij, gaande tot zij kwamen bij twee jongelingen, die (in een tawanboom) geklommen waren om tawan te eten. Zij hadden hunne zakken onderricht, zeggende: gijbeiden hangt tot er iemand komt (dan) fluit gijbeiden (z. a. men op de vingers fluit). En toen kwamen de beide meisjes, zij vonden de beide zakken, en toen floten de beide zakken. En toen zond de eene jongeling den ander: daal naar beneden, zie toe, de beide zakken floten, komt er iemand? En hij ging naar beneden, hij zag de beide meisjes, hij riep den andere zeggende: tuòpi, kom af tot mij! En hij daalde af, zijbeiden zagen de beide meisjes, de beide kangoeroedochtertjes. De groote begeerde de beide jongelingen, zij wilde ze beiden huwen, daarom beloog zij de jongste, zeggende: insòpi! ga! haal moeders oude kralen, wij verlieten ze (lieten ze liggen) aan dien kant waar wij den krokodil droogden, daar! En toen de jongste ging, nam de oudste de beide jongelingen, zij gingen weg. De jongste terugkeerende, zocht hen, zij huilde: oudste! waarheen zijt jelui gegaan? Maar niet één antwoordde haar, en zij ging al huilende; roepende zocht zij hen: gijlieden! waar gingt gij heen? Maar zij antwoordden haar niet, zij gingen vooruit, zij braken houten af, zij legden die het pad versperrende waar zij liepen. En toen de jongste ging, zag zij het effen pad van een slang, denkende: het pad waar de oudste is gegaan, is dit. Maar een weinig verder gaande zag zij den tuin der slang; zij zag naar boven, zag zeer rijpe papaja's, zij klom naar boven en plukte eenige, nam ze mee, willende gaan zitten om ze te eten. En zij zag onder den boom, een slang had zich eromheen gewonden, zij lag onder den boom. Zij zag haar, vreesde haar, wilde opspringen en weggaan; de slang wikkelde zich af, en wierp zich (voor haar om) haar tegen te houden; zij wilde zich elders heen wenden, de slang wierp zich weder (voor haar om) haar te verhinderen. Toen huilde het meisje erg, zij huilde om haar oudste zuster, (maar) zij waren ver weg, niemand hoorde haar. Toen keerde zij om, zij volgde den weg der slang. Zijbeiden gingen af, zij zag het huis der slang; de slang ging voor haar uit. Toen tikte de slang (met) den kop op de trap, denkende het meisje er langs op (te laten) stijgen. Toen klom zij in 't huis, maar zij hield niet op met huilen, zij huilde dagelijks. Maar de slang

ging en tikte (met) haar kop tegen een pisangstam, suikerrietstam, (tegen) alles wat in den tuin was: keladi, papaja, bladgroenten, deze tuingewassen allen. Toen werd de vrouw lief (tevreden), zeggende: wel aan! ik ga ik haal ze, ik eet ze! En zij ging ze halen, zij at ze, en toen bleven zijbeiden tot zij gewoon was aan de slang. Toen sliepen zij samen, te middernacht werd hij mensch, de slangenhuid legde hij af; tegen dat 't dag werd ging hij uit naar voren naar zijn slangenhuid. Dat zoo zijnde werd de vrouw zwanger. Vervolgens baarde zij een zoon. De moeder wilde tuinvruchten gaan halen, waarom de vader bij het kind lag; (als) hij de moeder hoorde komen, ging hij weg en lag elders. Alle dagen ging dat zoo: de moeder wilde gaan, de vader lag bij het kind, tot het groot (was). Het vroeg om een boog en kleine pijltjes. Maar zijn moeder zeide: hoe kan dat? ik kan dat niet voor je maken, uw vader kan 't ook niet! En op zekeren dag bleef de moeder met het kind; de vader ging, verbrandde in ruil zijn eigen slangenhuid, de slangenhuid veranderde in katoen, zilveren armbanden, schelpen armbanden, alzoo in vele goederen. Toen vertrok hij naar huis, steeg op, ging naar voren, zat stil neder in 't voorhuis, maar zijne vrouw wist het niet. Het kind wilde naar buiten (de kamer), hij zag naar voren, zag zijn vader, huilde: moeder! ik wil naar vader gaan! De moeder zeide: waar is je vader? Maar hij zeide niets; (anders dan) ik wil naar vader! En toen de moeder uit (de kamer) kwam zag zij naar voren, zag den vader, en toen zond zij het kind, zeggende: waarlijk! ga naar voren naar je vader! En hij ging naar voren, hij huilde om een boog, en zeide: vader! ik wil een boog en pijltjes! En de vader zeide slechts: boog en pijl, dat is gemakkelijk! En het kind hield ze (in de hand). En toen zond hij zijne vrouw, zeggende: ga landwaarts! zie goed uit (naar) de (slangen)huid. En zij ging landwaarts, zij zag: daar lag allerlei in menigte. En toen ging zij het overbrengen, tot 't huis overvol was. Toen wilde zij zingen (feest houden), en zij ging eten zoeken voor 't feest, en zij gaande vond een negri. Toen vroeg zij hen, zeggende: komen jelui? wij zingen! En vele menschen kwamen, tot haar oudste zuster en echtgenoot gingen ook. De oudste had erg veel gebaard, zij had zeer veel jongens gekregen, een droeg ze voor 't lijf, een op den rug, een op den nek, de grooten liepen. Toen zij gekomen waren dansten zij tot den morgen, totdat zij water

gingen halen. Toen herkende de oudste zuster haar (en zeide): insòpi! ben jij daar? De jongste zeide: ja! ik ben het! En toen gingen zij naar het huis, en zij zongen tot het klaar was, zij wilden vertrekken. Maar de oudste wilde niet gaan, zij zeide dat zij haar jongste zuster lief had, zij zeide: zij bleef met haar. Maar zij loog, zij wilde hem huwen, zij en haar zuster (de man van de jongste n. l.) Maar de jongste wilde niet, zij zeide: waarom zouden wij hem samen huwen? Denk je (soms) dat dit een echte man is? 't Is een slang! Maar verlaat mij! Ik ging ik zocht je met de twee jongelingen, maar ik liep tot ik deze slang vond, ik trouwde hem. Waarom begeer je hem, willende dat wij hem samen huwen? Ik wil dat niet! Ga maar weg! Aldus zich schamende (beschaamd gemaakt) ging zij weg. Toen vertrokken zij allen. Toen dat uit was bleven de man en zij samen, zijbeiden alleen, zij bleven.

WOORDENLIJST BIJ DE WINDÈSISCHE VERHALEN.

A.

a: daar, met handwijzing waar men iets wil geplaatst of gelegd hebben
aan: eten; overdrachtelijk: branden, het vuur eet.
aan: schurft
aantum: kind; aantum muan: zoon; aantum bwabwin: dochter.
aas: deelen, verdeelen
aas: zwemmen
abakir: hangen, ophangen
abarira, ook awarira: dobberen op de golven, rollen, stampen van een vaartuig
abaru: overzijde, tegenovergestelde kant
abe, abo: opdat
aboi: drijven, ankeren, tenanker liggen
aborè: vervolgens, toen
adia: vuur
adia ararië: een kolen vuur, houtskool, steenkool
adiaat: visschen met een flambouw bij nacht
adjeu, adjeus: liggende of zittende een been uitstrekken
aduaat: loeren, bespieden; vooraf gegaan door «gaan»: jagen met boog en pijl of strik
ai: hout, boom
ai: voet, been
aibiei: brug, of stelling op het water
aibo: vrucht, ook 't hart
aidiaan: een kleine boomsoort
aidiaru: een roer
aikamain: groen jong hout; ook: enkel van een voet
ai karando: been-pezen, vooral die der knie
aikiai: teen
aiku: kist, ook kast
aimarabo: bint, gebint
aimu: allerlei vruchten
airamuan: dood hout, brandhout
airawa: boomtak

airawi: genees- of bezweringsmiddel, kruiden.
airaui: boomtop
airiwan: houten hoofdsteunsel als hoofdkussen gebruikt
airumwaja: boomstam
aisasè: opzetstuk om de voorsteven der prauw te verhoogen
aisasun: houten vlechtnaald
aisinja: oude vrouw
aitiaur: houten bak voor vuurhaard
aiwaar: boomwortel
aiwadu: dijbeen; van een varken: de ham.
ajaan: samen komen, bijeen zijn
ajaas: omkringelen als een slang doet
ajandami: is daar nog
aji: opgaan, naar boven, van Windèsi Zuidwaarts
ajiji: uitroep van pijn
ajori: waringinboom
ajuki: water schepper, (een halve kokosnoot-dop aan een stokje)
akai: hand uitsteken, uitstrekken, toesteken
amamò: daarom, omdat
aman: bijv. pers. voorn. w. 1 pers. m.v. exclusief
amana: reeds, edoch, al
amat: zelfst. pers. v.n.w. 1 pers. m.v. exlusief
amau: houten sagoklepper
amis: zenden, bevelen iets te doen, (uitsluitend van personen)
amor, amori: kanguru
ampeer: sagobladstelen, gebruikt voor wanden en tot verhooging van 't prauwboord
amun: bijv. pers. v.n.w. 1 pers. dualis inclusief
amur: grootmazig net, vooral voor schildpadvangst
ana: schieten met pijlen
anakai: gierig
anam: sagoboom, sagomeel, sagopap
anampapi: dat wat nog uit een leeggegeten sagopapbak kan worden geschrapt
ananaar: schreeuwen
anasa: ruiken
anatu: iets zenden
ande: uitroep van genoegen, van voldoening
andio: slaapmat van aaneen geregen pandanusbladen
andiosu: insopi of tuopi feest zie pag. 457

aniaar: kruipen
anina: is hier, zijn hier
anio: huis
anio babuan: dak van een huis
aniorarò: kamer (rare: in)
aniose: negerij, kampong
aniwar: verbergen, verstoppen
anuanum: koud van lichaam
ap: noemen
apa, apai: boog
apa: want, dus, toen
apariori: uitgillen
apon: vooraan, voor
apui: achter, achteraan, ook als bepaling van gaan of roeien: Zeewaarts van Windèsi
apusi: grootvader, grootmoeder
ara: zich omkeeren
aramaan: verspieden, bespieden
aran: waken, wakker blijven
arapai: de bedoelde, diezelfde
arau: zeewaarts, buiten, richting strandwaarts
are: landwaarts, het land in n. l. van zee af
arer: boodschappen, berichten, afspraak maken ook om iemand te ontmoeten
ari: er uit, elders; zie: aji
arieu: lang, hoog
ario: bloem
ariomatabon: een riekend gekleurd blad, een soort croton
ariri: overeenkomend, gelijk aan
arò: borst, borstkas
aròkòwòrui: hartkuil
arum: verloven
asa: mik van een boom, tweesprong, vertakking; raan asa: tweesprong van een weg, nevenpad; kambo asa: nevenstroom; ru asa: twee hoofden op een hals
asisi: stilte! zwijg!
at: 4
atar: wegjagen, najagen
atè: ingekeepte boomstam als trap aan een paalwoning in gebruik
ateen: fraai, mooi, goed

ato: pijl
atobin: pijltje van de sagobladnerf
aturè: deuropening, deur
aum: voeden, onderhouden
awaab: onder, beneden, naar beneden
awain: overstappen
awarira: zie abarira: dobberen op de golven
awata: weeskind
aweer: varkens jagen met honden
awi, awia: liegen
awin: baren; ook: kinderen gewinnen
awini: moeder, uitsluitend door het kind zelf gebezigd
awipidiari: met de hand duwen, stooten

B.

ba: suffix: niet
ba: mond openen
baan: open breken, een met eten gevulde bamboeh splijten om den inhoud er uit te nemen
baar: kloppen op iets dat hard klinkt, trommelen
baar: afdalen, afkomen
baat, bait: betalen, betaling, loon
baba: groot, oudste broeder of zuster
babaar: (nadruk op baar) schaamtegordel aandoen
babaar: (nadruk op ba) klappen, kleppen, wiekslag van een groote vogel
babara: gezwollen
baba rara: groot worden van een kind, opgroeien
babari: dringen, duwen, stooten in 't gedrang
babera: elkander
babisi: hongeren
babo: boven, bovenop
babòru: nieuw
babur: weggaan, verlaten, vertrekken
bai: op den rug dragen
baja: platte mand van pandanusbladerstrooken gevlochten
bape: maar
bareri: ledig
bari: worstelen, elkander aangrijpen, omgooien
barirui: twisten, kijven

baro: niet hebben, niet bezitten
basaar: opstaan, opspringen
bata: liggen
bata: brandingsgolf
batu: dwars over iets liggen als een brug over een water
be: als suffix: worden, zijn
be: voor een telwoord: maal
be: aan (Noefoorsch)
bedjoor: verhinderen, tegenhouden, achterhouden, aanhouden
beja: te, al te, zéér
bĕna: hij die bezit, die heeft
bĕna: 't overschot, 't laatste
bènikwai: geel
bera: praefix: op, in, over
berait: op roof of moord uitgaan
berajaan: zeef
berère: uitroep van leedvermaak, goed zoo! etc.
berwana: toonen, laten zien
berusua, beruswa: achter een werkwoord: op zij, uit den weg
besiri: op eens, plotseling, in eens, zéér
bibiaar: watergolf
bibit: uitwendig openen en open houden van een gesloten oog
bisi: koorts
bo: vrucht, ook 't hart
bŏ: wel, heusch, stellig
bò: roeispaan, pagaairiem, roeiën
boi: drijven, voor anker liggen
boob: verdeelen, uitdeelen, overleveren
bora: bos, bundel
borei: veel
brawen: goud
bu: bijv. pers. v.n.w. 2 pers. enkelv. vóór een klinker
bur: onbeschaamd, uitdagend
bur: hard blazen, bur sorè: met den mond geluid maken als van storm
bubu: overgieten, uitstorten
busar: wit, grijs (van haar)
buwai: adat, gewoonte
bwabwa: onder, (waba-wabar) men hoort b. of w. of bw. van verschillende sprekers

bwabwin: vrouw; bwabwin katu: meisje; bwabwin disinja: vrouw op leeftijd
bwinbo? bwinda?: waarheen roeit gij? waarheen gaat gij?
bwinieem: echtgenoote; bwinieempi: zijn echtgenoote; bwinieemu: uw echtgenoote
bwisaar: oude vrouw

D.

da: ra: gaan, na een meerv. pers. v.n.w.
deriasi: nabij, dichtbij
di: praefix, bijv. pers. v.n.w. 3 pers. enkelv. vóór een klinker en soms ook voor een medeklinker
diaan: visch
diaankariria: krokodil
didiru: laagtij na springtij des nachts, van September tot April
didun zie: dun
din, dion (verkorting van diòne: geven, veroorzaken) praefix: hij doet, deed, veroorzaakte dat wat het werkwoord aanduidt
diòsa: na een vrouwennaam, beduidt dat zij voor 't eerst zwanger is. Van: òsa: staan
diòsun: zeepaling
dipuria: laagtij na springtij des daags, van April tot September
dir: nagel, warakiadir: vingernagel; aikiadir: teennagel
dira: stroomen
dirè: kant, oever, strand, zijde
dirò: schoonbroeder of zuster
diru: nacht
diwai: alang alang
dui: nibonglatten, vloerlatten
dun: eten halen voor feesten:
dur: rur na een pers. v.n.w. m.v.; aandoen van braceletten.

E.

ĕ: suffix na een z.n.w. aanduidend het meervoud
e: op zich zelf staand: in plaats van: te
eman: groente plukken
ena: slapen
enamia: droomen
enasiat: vast slapen
ènda: uitroep van pijn, ontsteltenis, ook als: neen! dat niet!

esa: een, een ander, van voorwerpen
esaja: weer, wat anders, nog eens.
esau: een uwer, een van ulieden
esi: een, een ander, vooral van personen
esija: nog een, weer een ander
euso: verwijten

F.

faas: rijst

G.

ganguna: made
gura: suiker (verbasterd Maleisch)

I.

i: bijv. pers. v.n.w. 1 pers. enkelv.
i: infix achter den eersten medeklinker van een w.w.: 3 pers. enkelv. pers. v.n.w.
ikumdare: bruinvisch
inaar: weduwe
inam: geklopte nog ongespoelde sago, ook de na spoeling achtergebleven vezels
inatu: zenden, uitsluitend van voorwerpen, de i na een pers. v.n.w. m.v. wordt: a, tantanatu
inda: zie: enda
inèni: vervolgens, daarna
Ingarurumi: het hoogste eiland voor Windèsi, tevens 't meest Zuidelijke
ingrèsi: kakkerlak
insòpi, ook: isòpi: een meisje waar 't andiosu voor gemaakt is
ipu: het slaan op een gong, of iets dat een dergelijk geluid geeft, zoo als op een wand
iramaan: loeren, bespieden
irien: verhuizen, prauw laden, over dragen, (tantarien)
isan: steken (tantisan)
isin: bereiden van sagopap (tantisin)
itaum: doen eten

J.

j: verlengde i, bijv. pers. v.n.w. 1 pers. vóór een klinker (jisan)
ja: weder, weer, als suffix na een klinker; na een medeklinker dikwerf: eja, aja

jaar: koraalrif
jaba of jabar: tent, hut
jai: vader, als een kind van of tot zijn vader spreekt
jana: die, daar
jani: dit, deze
jau: zelfst. pers. v.n.w. 1 pers.
Jeripoi: een plaats bij de Wosimirivier
Jerumi: beek die in de Wosimi uitmondt
ji: ook jis: naar boven
joor: zien

K.

kaak: villen
kaas: verschuiven, opschuiven
kababa: dragen onder den arm, hangende aan den schouder
kababo: pijl met punt van vischgraat of roggestaart-doorn met weerhaken
kabĕ: liggen op den buik, ook broeden van een vogel
kabio: woord, ook: zeggen, spreken, praten
kabiri: ondiepe uitholling, (zie: paarwasi bekabiri)
kabit: stijf gespannen, vast aangetrokken
kabjebar: bliksem
kabuba: dragen op een anderen last die op den rug wordt gedragen
kabui: schaamtegordel, n.l. een gedroogde pisangstam-scheede
kai: wegwerpen
kai: luchtwortel van een waringin
kai: eethoutje van een sagobladnerf, dubbel gebogen om sagopap mede te eten, d. w. z. er om te winden;
kainam: vuil, rommel
kair: indruk van een lichaam in zand of aarde waar het gelegen heeft
kajajera: hard schreeuwen in korte stooten als 't blaffen eens honds, vooral bij dronken Papoea's in zwang
kajobi: inktvisch
kakabi, kakawi: effen, glad, gebaand
kakibari: vuurtang van dubbel gebogen bamboeh
kakò: sperma
kakòpa: aarde, klei
kamajo: ochtenddamp
kamarèni: vischpijl met 4 of meer punten
kamari: ruimte onder een paalwoning
kamatan: vuurhaard

kambĕre: gat, opening (scheldwoord voor vrouwen)
kambo, kambu: water; ook: rivier of beek
kamsarani: heden ochtend (de voorbij gegane)
kankani: arend
kapa: hagedisch
kapapor: puistjes uitslag
kàpar: schip: van kapal, Mal
kapau: krom
kapò: paddestoel, truffel
kapor: wond
karabwin: jonge dochter
karando: pees (anatomisch)
kari: bijten
kariawaas: opschieten als een touw, als een slang opgerold liggen
karieri: urineeren
kariesi: Jobstranen, loix vruchtjes, versierselen op dansschorten
kariria: slecht, leelijk. bedorven
karòtu: stuk breken, afbreken van een lang voorwerp, bijv. touw of bamboeh
karu of karum: rug; ook: 't sap van vruchten, bouillon van iets, 't water waarin iets gekookt is
karumaas: heet water
karures: prauw (geen Papoesche) als schuit getuigd en met stuur- en bakboord-roer terzijde aan 't achterschip
karusina: ruggestreng; ook: nok van een huis
kasi: kleverig boom- of vruchtensap
kasin: zijde van 't lichaam
kasina of kansinam: komkommer
kasjees: binden
kasjo: boos, vertoornd
kasumba: rood katoen
kasumba djawa (Java): slendang door Papoesche dandy's zeer begeerd als schaamtegordel
katim: jongeling
katu: klein, bijna, weinig
katuena: daareven, kort geleden
katuese: iets anders, nog weer een weinig
kausapa: morgen, morgenochtend
kaween: garnaal
keis: klaar. 't is af, op, 't is uit

kembĕrei: haten, niet willen
kènani: de in 't midden der prauw, op de uitleggers, terzijde langscheeps aangebrachten vrachtstoelen
kĕrakĕrai: spin
ket: in een slendang vóór 't lijf dragen
ki: praefix als: di, din, tin, waar men zie
ki: slingeren met been of arm
ki: uitvegen
kiaar: scheren
kibar: met iets wat men in de hand houdt iets af of wegstooten
kimburu: een stomp van een lichaamsdeel, afgebroken stuk
kir: iets heen en weer slingeren
ko: in hinderlaag liggen of leggen
koir: wandluis
koit: coitum excercère
kojari: paling
kokori: hoen, kip
Komar: eilandje aan de kust ten Z. van Windèsi
koor: nemen, meenemen, brengen; koor berusua: wegnemen, verwijderen
kòta: ook
kòtar: opgevuld, opeengedrongen (met menschen), nauw, gevuld
kòpas: springen; kòpas aji: uit liggende of zittende houding opspringen
kruja: donder
kubira: onderduiken bij 't zwemmen
kumu: dichtknijpen; oogen sluiten: kumu rè
kundur: koken in een bamboeh koker
Kuri: een stam wonende tusschen Jauer, Wandàmen en Bintunibaai
kutu: afsnijden, afhakken

M.

ma: en
ma: praefix aanduidende dat iets vanzelf is geschied, 3 pers. enkelv. mi; mitòtap: ingevallen; mirera: 't is losgegaan
ma: suffix duidt de richting hierheen aan van een beweging: riama: hij komt hierheen
maas: warm, dapper
maas: flambouw van drooge bamboeh
mabaru: zie abaru

madjawi: jongste broeder of zuster; madjawi rabwan: middelste jongere
majaan: trotsch, hoovaardig
majar: willen
maji: dansen, ook krabben als een kip; maji bedjoor: dansende anderen tegemoet gaan of afwachten; maji faas: dorssen met de voeten
mamaan: duister, donker; mimaan: 't is donker
mamaja: zich schamen
mamasaar, masaar: vreugde toonen door luid lachen en gillen, hard praten
mamasi: drassige boomlooze vlakte
mambebaba: gebroeders
mamberobi: uitroep van verbazing of schrik
mambesawa: echtpaar
mamò: zie amamò
mamòra: steenen vaas of pot
mamun: vechten, dooden; pimamuna: iets om te dooden, wapen
mamuta: vomeeren
manana: stelen; ook: stilletjes
manasin: stil worden, ophouden met leven maken
manawar: wuiven, wapperen, zwaaien met iets
manèta: vriend
manĕwaan: booze geest, iemand die in staat wordt geacht physisch een kwaden invloed uit te oefenen
mangkò: 't Mal, mangkok, kopje, kom
maniniawar: zich versieren om aandacht te trekken
manswa: kasuaris
mantaum: zelf; mantaunja: ik zelf enz.
manu: gij beiden
marandin: zich opsieren, de danssieraden
mararia: jongen, volgeling
mararu: kookpot
mararu: snel, vlug, uitsluitend bijwoordelijk
marei: rijp van vruchten; van 't lichaam: blank van huid, rood van haar
mari: lachen; met een voorwerp: uitlachen
maria: drinkbaar water
mariai: uitmonding van een beek of rivier
marieer: verdwijnen

marieran: stuiptrekken
marioor: moede; ook: moeite, verdriet
masa: gaar, rijp
masasabu: vanzelf met scheuren gekomen
masasibua: vervellen, verdorren en inscheuren van nagels
masaso: hoos
masaso: rustplaats, waar veel volk samen zit; wa masaso: prauw vol volk
masasoba: gebrek aan en verlangen naar dierlijk voedsel
masasop: ineen zakken, flauw vallen, slap neervallen
masis: gelijk, voldoende; masis baberi: overeenkomende, aan elkander gelijk
Maso: het eiland Roon
masoi: blijven, verblijven, ook masasoi; masoi tuter aantum: in de kraam liggen, bevallen zijn; masoiriaat: op iemand blijven toezien, op iets of iemand blijven passen
mateit: vreezen, bang zijn
matu: hierheen, tot ons
mawas: gemakkelijk
me, meir: spelen; figuurlijk: verderven, verdoen
mèmu: bezitt. v.n.w. 2 pers. enkelv. (moet voor de bezitting, staan; er achter is 't: nuèmu)
men: bijv. pers. v.n.w. 2 pers. m.v. mendira (van rira) gijl. ruikt
Mĕnĕwaar: een beek ten Z. van Windèsi
mèser: (uitsluitend van personen) alleen
mèsu: tot iemand afkomen, afdalen
miaas: zenden
mididjawa: aan kleine stukjes
mirandaan: als een wrak rond-drijven
mirarojar: zéér veel
misi, misis: een weinig, iets, wordende; misi diteen: iets beter (van een kranke)
misubat: moerassig, slijkerig, week
mò: zéér bijzonder
mojaba: niet kunnen; ria mojaba: hij kan niet loopen
mojar: niet, doe niet, laat dat
mòmò, mòmoi: een licht soort hout, gebruikt voor prauwuitleggers, welks bladeren gelijken op die van den broodvruchtboom
mònòwor: langstaartduif

mònu: 2
mòsi: verzadigd
muan: man, van 't mannelijk geslacht
muan babai: broeders, muan babai bwabwin: zusters
mukubai: reuzenschelp
mun: vechten, dooden
munpi: visschen

N.

na: op, te
na: wonen, verblijven
najaan: schelden (sexueel)
nanaar: schreeuwen, dinanaar: hij schreeuwt
nanari: werken, nianari: hij werkt
nanaria: zachtjes, voorzichtig, langzaam
nandau: dakbedekking van sago-loof-bladeren
nando: pisang, nando kòpi: bloemkolf van de pisang
nani: (futur) zullen
nanina: hier
nanu: ons- of wijbeiden
napa: waar? daar
napĕnina: hier zoo
nataar: blinken, schitteren
nè: bezitten, hebben, als suffix: deze, rarianè: deze dag
nei: vergaan, ophouden te bestaan, wegraken
nèwi: als nè met het object i: hij, het
nèwòri: taboe der Polynesiërs
nĕwori: iemand voortrekken, begunstigen, in twist bijstaan
niau: leeren, onderrichten
nina: die, dat
nini: deze, dit
niòni: schoonvader of moeder
nò: suffix, waar? Nuanò?: waar zijt gij?
nora: hoofdkussen (Noefoorsch)
nòta: wachten, opwachten
nu: eiland
nunum: branden, in 't vuur poffen, schieten met buskruit
nunumpi: etenkoken, bereiden

O.

ò, òjò: zeggen, vragen
omar: omara: warm zijn, verhit zijn van 't lichaam
onda (van òně ra): doen gaan, laten gaan
òně: geven, ook iets veroorzaken of niet verhinderen
onsajoor: let op, zie dat
ònu: vol, gevuld
òsa, òsar: staan, opstaan
ot, òtě: meevaren
òtabia: stampen met de voet om te imponeeren
òtar: schoppen
òtěra: koken; diòtěra: 't kookt
òtò: wat moet dat? hoe is dat? Ook wordt het gebruikt als: zeggen
òtu: breken, stuk gaan

P.

pa: kunnen, vermogen
pa: verkorting van pana: reeds, al
paarwasi: bord, schotel; paarwasi bekabiri: kom
paat: omwikkelen, zwachtelen
pai: suffix: bepalend lidwoord
pana: stellig, zeker, reeds
pananièsi: spoedig! gauw!
pandòtu: lange, smalle, in 't midden als ingesnoerde houten trom aan eene zijde bespannen met een leguanenvel waarop in 't midden een kluitje bijenwas voor klankversterking. Wordt met de vingers geklopt al dansende
Papararò: beek nabij Windèsi (Z.waarts)
papon: eerst, voor, voorafgaande
papui: laatst, achter, achteraan komende
paraar: droog, n. l. met weinig of zonder water; rau paraar: dorst (drooge keel)
Parairawai: een Windèsisch geslacht dat bij de parai: rizophoren, woont
pariaan: hoofdzalven met olie
pariri: verlossen van gevangenen (slaven) door ruiling of betaling
paro: vergeten, achterlaten
pasa: afnemen, afslaan als bijv. van een bajonet
pasaan: in een zak stoppen, in een scheede steken

pau: veel
pautu: zich omgerden
pena: afgekort pe: zijnde, wordende, gebeurende
pĕnai: niet! doe niet! dat niet! (imperatief)
pendewai: wand
peran: stuk hakken, iemand een houwwond toebrengen, onthoofden
peran tatu: door hakken
pèsasi: suffix, eenigen, velen
pèsi: suffix, één, (lid- of telwoord)
pi: iets, ding; als suffix: iets dat doet of ondergaat wat het hoofdwoord zegt
piapar: naderen, dichtbij komen
pibai: neen, niets, (iets niet)
pibepautu: gordel, iets om zich mee te omgorden
pibĕrĕkari: manga
pidiaar: afstooten, wegstooten
piësasi: wat anders (m.v.)
piësi: wat anders (enkelv.)
pigangènam: bezittingen, goederen
pimanda: rouw-teekenen en voorwerpen
pimasa: groot, zeer groot, (van voorwerpen)
pimuna: iets om te dooden, dus een beest, vooral eetbaar, z.a. een varken
piòtètap: uit- of afschudden z. a. een hond zich het water afschudt
pir: iets neerleggen, plaatsen, ook tikken met den vinger
pirawan: iets ergens opleggen, plaatsen
pirië: schelpdier
piròmi: tuinvruchten
pisabir: gek, krankzinnig
pisasera: van alles
pisei: varken, zwijn
pisibara: leguaan
pisjaja: oorbel
pitapoi: dansschortje van geregen kralen
poras: verstoppen, verzwijgen, achterhouden
pòta: ziek, pijn
pòtu: plukken van een enkele, niet aan een tros gegroeide, vrucht

R.

ra: loopen gaan; rabedjoor: tegemoet loopen
raan: weg, pad
raar: goederen, bezittingen
raar: krabben, afkrabben, afschrappen
raarwo: zuster; raarwo muan: broeder
rabibwam: moot
rabo: stam van een boom
rabu: lospellen; ribu kabui: hij pelt een kabui los
rabwan: het midden, op de helft, tusschen in
radjeu: uitstrekken van de beenen
rait: rooftocht, hongi
raiwain: meer dan; de comperatief
ramaan: bespieden
rami: nog
ramò: scheldwoord: de verlatene, verstootene etc.
ramoor: koralen, scheldwoord voor 't mannelijk geslacht doelende op de testes
ramu: kneden van pasgeklopte sago in water om de sago van de vezels los te maken
randum: zeeruig, het groen dat zich aan in zeewater drijvende voorwerpen hecht en groeit
Rapat: het gebergte, op kaarten Arfak genoemd, en deszelfs bewoners
rapwir: ingaan, binnengaan
rari: uitkomen, meest als suffix gebruikt
raria: dag; raria worabwan: middag
rariaar: visschen met een amur (grootmasig net)
raro: in, binnenin
rau: verkorting van arau: zeewaarts, naar buiten
raudjaan: die of dat buiten aan 't strand
raui: boomtop, bron en bovenste loop eener beek of rivier
raum of raun: bladeren, ook bladgroenten
rausaar: volgen, meeloopen
raut: huwen, geslachtsgemeenschap hebben
rawa: huid; ook: zijde (rawa wàtan: rechterzijde etc.)
rawabo: alleen zijn of blijven, zoowel enkel als meervoud
rawanam: zee
rawesi: deel, afdeeling

rawiniena: na den middag en avond voor 't donker is
re: verkorting voor are: landwaarts
rè: oog, aangezicht
rèbibar: oogslijm
rebomakai: kuif z. a. van een kakatoe
rebosina: voorhoofd
reeb: likken
reiru: vloed, hoogwater
rèkaber: blind
rèmon: slaperig, met slaap bevangen
repon: voorhuis, d. i. het naar de zee gekeerde einde des huizes
repoor: koesoe koesoe (Mal.), buideldier op de boomen levende
repui: achterhuis d. i. 't naar het land gekeerde einde des huizes
rèpupui: verduisterd, bijna doch nog niet geheel blind oog
rer: afspreken, boodschap zenden
rera: losmaken, tandera: 1 pers m. v. van rera
rèru: bamboe mesjes
rètenam: begin, aanvang, 't allereerste
rèto: dat 't zoo ware, als dat zoo was
rewa: schoondochter
rewu: kaap
rĕwuki: steen
ri: suffix, naar buiten, ook als suffix na een klinker als i, 3 pers. enkelv. voorwerp
riaar: 't zand van een strand dat boven den vloed blijft, dus droog blijft
riata: zonne hitte, ook verwarmen
riesa: koud, de koude
rin: weten, kennen
rina: lief, aardig
rira: ruiken, vooral van dieren
ririn: gewoon zijn, herkennen
ririoot: getrouwd zijn, het trouwen
ris, meestal rispai of risepai: verzamelde dansers, deelnemers aan een Papoeoeh feest
risu: bijwoordelijk: af, los; tob risu: afslaan, van vruchten bijv.
ro, ropai: de zaak waarvan sprake is
robai: zich in liggende houding omkeeren
roban: boomen vellen
roi: zingen; roi majis: zingende binnen roeien

roit: droog- of rookrek boven den haard of een aangelegd vuur
ropai: Papoesche feest-spijzen
rora: hemel, firmament
roram: afwasschen
ròsu: vruchten plukken van een tros
ròtan: gevlochten zak met draagbanden
ròtu: geluid geven
roür: indruk van hand of voet
rowan, roiwani: doen zingen (Pap. feest)
ru: hoofd, kop
rubwan: zand
rudir: schedel
runandau: hoofdhaar
rur, rurĕ: bijeen doen, verzamelen
ruran: deel, afdeeling, bijv. van een rait; ook bijw. na roram of soïbi = schoon maken
ruri adia: vuur maken
rusar: vervolgen, najagen
rut: vasthouden of grijpen met de hand
rutu: hoofdluis
rwanunum: schaduw, de geest eens menschen

S.

sa: klimmen, saji: opklimmen
sa: uitroep aan 't hoofd van een zin als redegevend
saar: volgende dag, morgen
saar: inschenken, door een v. n. w. gevolgd: diarhoea
saaw: roepen, vragen, noemen
saba: bladscheede van den sagopalm, gebruikt als spoelbak en zeef bij 't sago uitwasschen
sabu: scheuren, splijten
sabu: pinangnoot
sain: scherpen, slijpen
sajoor: zien, kijken; sajoor tawan: goed opletten, uitzien
sakeba: speer met bamboe punt
sama: zitvlak, billen
samasina: beenderen van 't zitvlak: zitknobbels, heilig- en stuitbeen
sambàko: tabak
sampaar: schelpen arm-pols- of enkel ring

samu: vruchtentros
samuen: gras
sanainioi: werpspies of speer met metalen punt
sanè: buik; sanè baba: zwanger, lett. groote buik
sanèkariria, sanemkariria: begeeren vooral sexueel (slechte buik)
sanèkwai: navel
sanĕpai: lief hebben, beminnen
sanĕpaja: denken, nadenken
sanètiaar: vertrouwen, gelooven
sanèwai: darmen, ingewanden
sanèwèsjeen: blij, gaarne, ergens van houden, (goede buik)
sanu: zij beiden
sapipiapar: spartelen in doodsnood
sapop: vliegen
saraab: trekken aan
sarata: slijmkwal die met de huid in aanraking komende, hevige brandpijn veroorzaakt en ontsteking verwekt
sarĕdjeu: niets waard, voor niets, om niet, zoo maar
Sarĕwàti: 't eiland Salewatti: aan den N.W. hoek van N. Guinea
sarfeer: vischlijn, sleeplijn
sari: een soort olie die gebruikt wordt om 't hoofd mede te zalven als er teveel wild op leeft. Deze olie wordt verkregen door een komvormige holte in het zeer zachte hout van den siri-boom te maken, welke opening door het tevoren uitgesneden stuk bast wordt gesloten. Na eenige dagen heeft men de bruine zeer scherp riekende olie er slechts uit te scheppen
saria: overmorgen
sario: op den schouder nemen en dragen, ook iets als collier dragen
saroi: walvisch, potvisch
sasa: een groot soort bamboe, en de als watervaten gebruikte stukken daarvan
sasa: zulk een bamboch vat vullen met sago etc., ook 't ladeu van een geweer
sasaar: licht, het licht
sasera: zoeken
Saserkatu: een plaats in 't bosch bij Windèsi
sasi: (nadruk op de eerste lettergreep), zout; sasi terai: 't zout
sasipai: (als boven) de zeekant, 't strand
sasi: (nadruk op si) afgaan, poepen, ook flatuleeren
sasipai: (als boven) faeces

sawaan: echtgenoot; sawani: haar man
sawaüri: lawaai maken, opspelen
se: glad maken, glad snijden, schaven, glad schrappen
seer, sera: zien
seer, seri: sagobosch
sèbĕriani: papaja
seir: ruiken en rieken; seir kariria: stinken; seir wèsjeen: lekker rieken
seira: spoedig, vlug, snel
seis: schreien, huilen
sĕmàki: idjoekpalm
sembiai: maan
sĕmua: krijgen, verkrijgen, vinden
sen: bijv. pers. v.n.w. 3 pers. m.v. (uitsluitend voor menschen)
sendaarwo: gezusters
sendĕwara: dwarshouten over de prauw die de uitleggers houden
sènendik: prijzen, roemen, loven
separ; uiteen gaan, losmaken, uitrollen, ontvouwen
sĕra: graven, begraven
sĕrak: zilver; vooral: zilveren armband
sĕram: huisje uitsluitend voor jongelingen; sĕram-wea: een der beide soorten dergelijke huisjes n.l. met rondvorm dak
Serapasama: eigen naam, saamgesteld uit: sera: zien, pasama: dunne harde bamboeh met lange geledingen, gebruikt als houder van visch-steek-tuig, en, scherp aangepunt, als wapen, waarbij de Windèsiër ook zweert
sĕraui: zeil
sèwar: opening in dak of vloer maken
si: bijv. en zelfst. pers. v.n.w. 3 pers. m.v. voor zaken, voorwerpen, en beesten
si, sin: penis
siat: zelfst. pers. v.n.w. 3 pers. m.v., uitsluitend voor menschen
sin: 't geven van een verzoeningsgeschenk waarmede men iemand terug of weg zendt, bijv. een gevangene
sina: been, gebeente
sinaja: droog, laag water, laag tij
sindem: aanspoelen, aan den grond drijven
sininiaja: opgedroogd, uitgedroogd
sinjakatu, sinjababa: oudere of jongere moederszuster, dus: tante
sinjamu: uw moeder

sinjani: een of de moeder
sinjonde: alifoer, boschbewoner
sinjontu: mensch, man, telwoord: 20, n.l. 't aantal teenen en vingers
sinur: aanrijgen aan een snoer als koralen
sipar; geheel, alles, uit een stuk
Sipurui: een der eilanden voor Windèsi, ten N. van Ingarurumi
siri: 1, één
sisapai: langs de kust
sisĕ: katoen; als handels eenheid: een stuk van omstreeks 10 vadem lengte
sisĕ kariesi: met schelpjes of Jobstranen versierde vrouwen-dans-schaamgordel
sisi: stil
sisin: afschutten met matten etc.
siwara: groeien van planten
sjaar: klaar — zeilreemaken van prauwen
sjawa: hangen, ergens aan blijven hangen, verward ergens in raken
sjoor: fluiten op de vingers
so: naar, in de richting van; als vraag: waarom?
so: werpen, volgen, meegaan
sobera: omkeeren, terugkeeren
sobin, sobina: boven vuur droogen
sodiai: schreeuwen, overschreeuwen
sòkoor; naloopen, volgen
soïb soïba: met water overgieten, besproeien
soman: uitlegger aan een prauw
soor: scheede; ook huid als scheede gedacht en gebruikt voor 't lichaam
soor: sluiten; soor bedjoor: opsluiten
sòpè: stuk, brok; ai-sopè: boomstronk, dik stuk hout
sora raro: zeestraat, zeeëngte
sòrè: mond, ook de opening eener kist, eener zak
sòrèpa: lip
sòri: een bamboeh buis in sago geplaatst om deze van onderaf te kunnen blijven bevochtigenen daardoor bederf te verhinderen.
sòsar: op of in steken, bijv. een mes in de scheede; ook blaffen van een hond
sòwòtu: werpen met lans of speer

sua: suapui: ingaan inkruipen, doorheen gaan of kruipen; suamapui: richting hierheen kruipen
subi: uitkomen, buitenkomen, uit huis of bosch
sumbeer: kap- of hakmes
sumon: vaders zuster, dus tante van vaders zijde
sun: bijv. pers. v.n.w. 3 pers. dualis
sunrabwin: zijbeiden baren
sura: 10
surawa: lappen boomschors voor omwanding
suruga: verzamelplaats der dooden, gedacht onder den grond; Pap: hemel
susi: zeefje om de tot pap te maken sago van vuil te zuiveren, waartoe ze eerst met koud water wordt aangelengd
susu: vrouwenborst; ook zog en melk
swa: er bij, er in, bijdoen, ergens ingaan kruipende of gebogen
sweb: grot. spelonk

T.

t, ta, ti, to,: praefix, schijnbaar infix wijl het aehter 't pers. v.n.w. komt te staan
taar: ergens in trappen, opstappen; ongeveer het bedrijvend deelwoord
taba: vadem; taba sura: een stuk katoen van 10 vadem als handelseenheid
tabaan: pak, inpakken
tabaat: dwars; aitabaat: kruishout, dwarshout, ra van een schip
tababari: omvallen
tabari: omdringen omstooten
tabasaar: opstaan overeindkomen
tabatĕbai; dwarse sluitspier van gepaarde schelpen
tabera: keeren; omkeeren, teruggaan
tabura, taburan: tritonschelp, en 't blazen daarop
tado, tadu: roeien om sago te halen
tam: opstapelen, optasten
tamaan: zie: ramaan: bespieden
tamaan: een vader; tamamu: uw vader
tamaan: bijl
tamuan: de helft
tan, ta: bijv. pers. v.n.w. 1 pers. inclusief
tando: ontwaken

tandoor: schrikken, ontstellen
tanè? hoe?
tantajaan: wij zijn er
tapa?: waarheen? waar?
tapatin: (van patin: uitplukken, uittrekken) uitvallen
tapè: gelijk, zooals
tapèna: aldus: zoo is 't
tapènina: zooals dit
tapu: voorvader of moeder, kleinkind, nakomeling
tapur: vangen
tapurtawan: omarmen, omhelzen
tara: sago kloppen; tara wa: prauw met een disseltje behakken; tara sabu: kloven, splijten; tara airamuan: brandhout hakken
tariori: rouwen, rouw dragen; ook de tijdens den rouw verboden spijzen
tariwan: de rouwkappen en lijflappen van rouwende vrouwen, deken, van geklopte boombast, foeja
tataar: behoeven, niet hebben, niet weten, onkundig zijn van iets
tataanpi: bijspijs
tateer: gelijk afsnijden, evenlang snijden
tatir; bijv. om te treffen op een doel; ana tatir: ergens op schieten
tatira: kijken, uitkijken, ergens in kijken
tatoa: beproeven; sajoor tatoa: zien hoe iets uitvalt
tatòpan: vertellen
tatòpar: hout van twee zijden inhakken om te doen breken
tatuan: bukken, zich buigen
tatuba: over een persoon heimelijk spreken
tau, tau so: overvallen
taun: in bladen of bamboeh gebakken sago; taun kapaja: in een ijzeren pot gebakken sago
tawa: vallen
tawa: oud, 't oude, verouderd
tawai: slang
tawan: aandrukken, drukken, goed vasthouden, bestendig
tawan: een eetbare vrucht en de boom: rood achtig deugdzaam timmerhout
tawana: dagelijks
tawarira: rondom loopen
te?: als kah in 't Mal., 't vraagwoord

teitu: afgedaan, afgebroken; kabio teitu: afgepraat; teitu kimburu: een afgezet of verloren lichaamsdeel
tenam: leven
ter: steken naar vruchten of visch om ze te bemachtigen
tera: treffen, raken
tera: stijl op en af; betera: stijl zijn
tĕrai: vleesch, ook: lichaam; beterai: dik van lichaam corpulent
tètap: sprenkelen, uitstrooien
tiai: kleven, op- of aanplakken, kleverig
tikaan: 't geluid van een jaarvogel, ongeveer als à door den neus
tin: op een bord plaatsen; ook het opzetten van palen voor een paalwoning
tin (na de dualisvorm rin): praefix den bedrijvenden vorm, aanduidende
tindia: recht; ook in abstracto; kabio tindia: recht d. i. waar woord
tindu: zich houden aan; tindu pimanda: de rouw houden (samengesteld uit: tin en rut)
tipu: opstijgen, optrekken van damp of morgenwolken boven de bergen
tir: ophalen of te water laten van een prauw; ook deze voortboomen
titu: stuk, door; kiri titu: stuk bijten, afbijten
titu: loslaten, losmaken
tiup: rook
to: al, reeds, afgedaan
tò: willen, 't zal, 't heeft in den zin, hij of zij zegt; tio tiawa: 't zal — 't wil vallen
tob: af- stuk slaan
tòbu: suikerriet
toi: hoeveel?; so toi?: waarheen?; na toi: waarvandaan
tòkato, tòkatu: daareven, pasgeleden
toon: slikken, doorslikken
tòpan: zeggen; zie ook tò
tòro: zéér, erg; de superlatief
tòru: 3
tòta: een lichaam stuksnijden, afhakken n.l. als slagersterm
tòtap: afbreken, verwoesten van bouwwerk
toür: dreigen
tu: suffix, de werking gebeurt reeds
tu: laten zakken aan touw of lijn
tuaar: juichen, jubelen

tum: vederen, lijfharen van mensch en beest
tun: bijv. pers. v.n.w. 1 pers. dualis exclusief
tuòpi: mannelijke insòpi
tupar: boven komen drijven
tuter: met, mede, helpen, meehelpen

U.

unum: drinken
ura, uran: aandoen van arm-, enkel- of vingerring
urar: rood
uri: stoken, verzamelen
usar: najagen, achtervolgen
utan: plaats van iets, land, de aarde
utan: vragen (m.v. met een t, dual. r tuntutan, tunrutan)

W.

wa: prauw; wapon: voorsteven; wapui: achtersteven eener prauw
wa: daar
waba, na een klinker ook baba: onder, beneden
wabu: asch
wai: rottan, lianen als bindtouw gebruikt, touw; wai bitan: bindrottan
wamar: jaarvogel, een zwarte vogel met witte staart en groote kop met zeer lange snavel waarop zooveel dwarsringen liggen als hij jaren telt. De hals der mannetjes is rood die der vrouwtjes zwart. Hun vliegen maakt een geruis als 't ruischen van een zijden japon bij 't loopen
wana: wind
wana, wani, wasi, ook aniwana, aniwani: daar, hier
Wandumi: beek Zuidwaarts van Windèsi
wangar: muis, rat
wangop: pijl met bamboeh punt om varkens te schieten
Wapupi: klein eiland voor Windèsi. 't Wordt als wòri beschouwd
wara: hand, arm; wara wàtan: rechterhand; wara sara: linkerhand
waradira: 't boveneind; wararo: 't ondereind van de sagopalm
Waraja: 't Wariab der kaarten
warakia: vinger; warakiadir: vingernagel
wararau: vleugel, vlerk
wararò: binnenste der prauw, in de prauw
wararoür: hand-indruk, afdruk

warawaba: oksel
warimu: aardvrucht, kaladi
warir: rondom
wasama: prauwkiel
Wasjor: kampong te Wandàmen
wĕnasja: slechts
wèsje: anders, op een andere plaats, eèn andere weg uit
wèsjeen: (hoofdzakelijk bijwoordelijk gebruikt) goed, mooi
winioi: houten etensbak uit eeñ stuk
wio: rook, meestal gebruikt als: adia wio: vuurrook
wis: berg; wis rukami: bergtop
woma: kom hier!
women: slaaf, ook de op een raittocht gedooden worden als women geteld
wona: hond
wora: voortdurend, aanhoudend
worawiniena: namiddag
wore: zon
wòri: zeegeest die in een klip of steen woont
worio: midscheeps van een prauw
wòrira: buiten iets; anio wòrira: buiten 't huis
wòrè: verkorting van aborè
wòroi: ver, lang; ook van tijd: diena wòroi: hij slaapt lang
Wosimi: rivier die in de Wandàmenbaai uitmond
wòtu: stuk gebeten
wura, allen, alles

INHOUD.

HET LEENSTELSEL VAN DE WESTINDISCHE COMPAGNIE.

DOOR MR. G. J. FABIUS.

I. De Patronaten.

De Westindische Compagnie verkreeg bij haar octrooi in 1621 niet alleen de vrije vaart naar, en de uitoefening van het bestuur over de haar toegestane gewesten, maar zij zag zich daarvan ook den eigendom toegewezen. Het toekennen van eigendomsrechten op een groot gedeelte van den aardbol moge naar onze tegenwoordige begrippen eenigszins zonderling schijnen, destijds had het gezonden zin. Immers de Staat gaf op deze wijze voor alle toekomstige gevallen toestemming voor het inbezitnemen van in zee ontdekte, onbekende landen, die volgens het Oud-Hollandsch recht van hem werd gevorderd (Voet: De Acquir. dom. n. 17. l. 41. t). Tevens deed hij in eens en voorgoed afstand van het hem toekomende eigendomsrecht op veroverden grond (De Groot, Inl. II. IV. 35 en De Jure B & P.: L 3. C 6. 11).

Voor de gewesten waarin de Compagnie zich bleef bepalen tot het onderhouden van grootere of kleinere factorijen was verdere overdracht van recht onnoodig. Zulks was het geval op de westkust van Afrika, alwaar de eerste Compagnie, met het oog op den slavenhandel, zelfs de vaart en den handel van particulieren streng verbood (Bijdr. Hist. Gen. XXXV. 87). De geleidelijke beperking en ten slotte de opheffing van het slavenmonopolie onder de tweede Compagnie van 1674, alsmede de algeheele verdwijning van den slavenhandel in latere tijden brachten in den toestand van onze Afrikaansche nederzettingen weinig verandering. Van werkelijke kolonisatie is daar nimmer iets gekomen. Zelfs het gebied, dat wij in 1871 aan Engeland afstonden, was tot op het laatst een zuivere bestuursvestiging gebleven.

Op het Amerikaansche gebied van de Compagnie ontwikkelde de toestand zich geheel anders. De vestigingen droegen aldaar

van den aanvang af, of althans reeds zeer spoedig, het karakter van volkplantingen. De Compagnie kon daardoor niet ontkomen aan de noodzakelijkheid om aan haar kolonisten eenig recht te verleenen op den grond. Maar welk? Droeg zij den eigendom over, dan liep zij gevaar al haar rechten te verliezen, want men onderscheidde destijds nog niet zoo scherp tusschen publiek en privaatrecht en zocht, op het voetspoor van het Romeinsche recht, in een min of meer denkbeeldigen eigendom den rechtsgrond voor zijn gezag over vreemde landen. Er was dus een andere oplossing noodig en die vond men in het zoogenaamde *leenrecht*, waarvan destijds ten onzent nog vele overblijfsels bestonden. Ook andere koloniseerende mogendheden hadden van het leenrecht gebruik gemaakt, in het bijzonder Engeland, waar al de rechten op den grond een feodaal karakter moesten dragen en gewone, allodiale eigendom eigenlijk zelfs nu nog niet bestaat. Maar ook afgezien daarvan was de keus van de Compagnie niet oorspronkelijk. Zij volgde blijkbaar het voorbeeld, haar door de Oostindische Maatschappij gegeven, die na de verovering van Jacatra in 1618 reeds gronden in leen had uitgegeven. Toen de W. I. C. dit stelsel begon toe te passen had het echter in Oost-Indie al weder afgedaan, althans ten aanzien van Europeanen. Immers werden in 1627 de toegekende leenrechten door den gouverneur-generaal De Carpentier in vollen eigendom veranderd. Dat de W. I. C. haar toevlucht nam tot, en bleef vasthouden aan een stelsel, dat op Java niet had voldaan, moet waarschijnlijk worden toegeschreven aan het groote verschil in den ontwikkelingsgang der beide maatschappijen. Voor de Oostindische, die voortdurend in macht en aanzien steeg, werd het theoretische eigendomsrecht een vrij onbelangrijke zaak, waarvan zij gaarne afstand deed, toen dat ter vereenvoudiging van den toestand wenschelijk bleek. De minder voorspoedige Westindische Compagnie daarentegen hechtte aan dat recht grooter waarde. Zij had het noodig om een schijn van gezag te kunnen handhaven, nadat dit in werkelijkheid op haar leenmannen was overgegaan.

Uit den aard der zaak kwam het feodaal karakter van het grondrecht het sterkst uit in de gevallen dat de uitgifte van den grond geschiedde onder de verplichting om voor het bestuur er van zorg te dragen. Zulke uitgiften hadden, zooals voor de hand ligt, geen betrekking op bepaalde perceelen, maar betroffen grootere landstreken. Soms was de plaats er van zeer onvoldoende

aangewezen en werd vergunning verleend om ergens in een zeker gewest een kolonie te gaan stichten. In de eerste jaren van het bestaan der Compagnie kwamen zulke uitgiften echter nog niet voor. Aanvankelijk streefde zij voornamelijk handels- en oorlogsdoeleinden na. Maar na betrekkelijk korten tijd kwam daarin verandering en ging zij zich ook op blijvende vestigingen toeleggen.

Met de stichters van kolonien werden oorspronkelijk overeenkomsten gesloten, die, hoeveel gelijkenis zij onderling ook mochten vertoonen, uit haar aard slechts voor één bepaald geval golden. De stichters moesten hun kolonisten van een goede instructie voorzien, welke van te voren de goedkeuring van bewindhebbers moest hebben verkregen, en onder hen een goede orde houden. In zaken van rechtspraak en bestuur (justitie en politie) waren zij echter onderworpen aan de regelen, die de Compagnie gesteld had of later zou stellen. De rechten en verplichtingen van stichters en kolonisten waren voorts zeer uitvoerig geregeld. Ten aanzien van den grond werd hun het recht verleend bosschen te vellen, te zaaien en te planten, naar delfstoffen te zoeken en voorts alles te doen, wat zij voor hun kolonie dienstig en profijtelijk zouden oordeelen. Zij kregen dat recht slechts voor een bepaald aantal jaren, al werd verlenging ook van hun wil afhankelijk gesteld. Maar, mocht de kolonie te eeniger tijd weder worden opgegeven, dan moest alles, ook de geprepareerde landen en het vee, overgeleverd worden in handen van de Compagnie, zonder dat de stichter of een der coloniers daarop eenigen eigendom of pretensie zou houden «noch min, noch meer, dan oft hij ofte zijne colloniers daer «nemmermeer geweest en waren»[1]. Overdracht van den grondeigendom aan de kolonisten lag dus allerminst in de bedoeling.

Volgens Netscher[2] blijkt uit de Zeeuwsche *Commissien, Instructien en Conditien van Coloniers*, die zich op het Rijksarchief bevinden, dat zulke «Contracten van conditien en articulen», zooals men ze noemde, in 1626 en 1627 door de Kamer van Zeeland gesloten werden met Claude Prevost en Jan van Rijen, de stichters van onze kortstondige vestigingen aan de

[1] Uitgifte van Berbice aan Van Pere, opgenomen bij Netscher, Geschiedenis van Essequebo enz. Bijlagen N° 18.

[2] t. a. p. bl. 53.

Cayennerivier en de *Wiapoco* [1]. Ook voor Abraham van Pere, een aanzienlijk Vlissingsch koopman en bewindhebber der W. I. C., wiens vader reeds in 1602 vrijdom van convooi had verkregen voor de vaart op Guiana, werd nog een contract van dien aard ontworpen, dat de vestiging aan de *Berbice* betrof. Maar dit ontwerp, waarvan de tekst door Netscher [2] wordt medegedeeld, werd de aanleiding tot een verandering in de staatkunde van de Compagnie. De Raad van XIX kon zich er namelijk niet mede vereenigen en gaf de voorkeur aan een algemeene regeling voor het stichten van volkplantingen, op grond waarvan dan in ieder geval de uitgifte zou plaats hebben. Zulk een algemeene regeling werd dan ook in zijn vergadering van 12 Juni 1627 vastgesteld. Ook deze regeling is bij Netscher [3] te vinden.

Aan iederen bewindhebber, hoofd of mindere participant werd voor het vervolg toegestaan naar de wilde kust en de eilanden daar gelegen kolonies te zenden (art. 1). De gevestigde kolonies zouden staan onder een centraal gezag dat te Cajana (Cayenne) zou zetelen en zou worden uitgeoefend door een Directeur of Commandeur en een aantal door die koloniën gekozen raden (één voor ieder). Aan dit centraal gezag moesten de *patroons*, want zoo heetten de stichters, jaarlijks verslag uitbrengen van den toestand hunner kolonie (art. 10). Hun bestuursbevoegdheid was overigens op gelijke wijze geregeld als in de oude contracten (art. 9). Blijkens artt. 14 en 15 moesten zij voor de uitgifte van den grond zorgen en kon die grond door de kolonisten zelfs in eigendom worden verkregen. Het recht op de delfstoffen bleef echter den patroons voorbehouden (art. 18).

Vergelijkt men deze «Vrijheden en exemptien» met de vroegere contracten, dan ziet men aan den eenen kant een kleine vooruitgang in de richting van het leenrecht. De stichter draagt reeds den titel van patroon, het regaal van de delfstoffen wordt hem toegekend. Maar verder gaat het feodale karakter toch nog niet. Geen enkele jurisdictie wordt toegezegd. Van de kenmerken van het leenrecht, d. z. schut, manschap en heergewaden, wordt geen spoor aangetroffen. Zelfs is de in art. 14 onderstelde mogelijkheid van eigendomsverkrijging door de kolonisten

---

[1] Dit was eigenlijk onze tweede vestiging aan de Wiapoco. Van de eerste is weinig bekend.

[2] t. a. p. Bijlagen № 18.

[3] t. a. p. Bijlagen № 19.

in strijd met het beginsel der feodaliteit, al behoeft aan het woord eigendom nu niet altijd zulk een principieele zin gehecht te worden.

Maar weldra zou het leenrecht sterker op den voorgrond treden. De Raad van XIX, die langzamerhand tot het inzicht was gekomen dat de ontwikkeling van de nederzettingen in Noord-Amerika niet geheel om den pelshandel mocht worden tegengehouden, maar die daarvoor toch geen geld over had, besloot in zijn vergadering van 10 Maart 1628 (Br. I. 84) tot het maken van een algemeene regeling voor de kolonisatie van dat gebied, volgens welke de noodzakelijke uitgaven niet door haar behoefden te worden bestreden. Als uitvloeisel daarvan werd den 7den Juni 1629 een reglement van vrijheden en exemptien vastgesteld (Br. I. 84) voor de stichters van kolonien in *Nieuw-Nederland*. Dat reglement, hetwelk eerst in 1630 bekend gemaakt schijnt te zijn (Br. II. 551), erkende als patroon ieder aandeelhouder van de Compagnie, die een kolonie van tenminste 50 man oprichtte. De patroons moesten dus de onkosten van de kolonisatie dragen. Daartegenover kregen zij echter uitgebreide bevoegdheden. Vele bepalingen betreffende hun rechtsverhouding tot de Compagnie herinneren aan de zoo juist genoemde regeling van 1627 voor West-Indie. Maar het feodale karakter van hun recht kwam nu duidelijk uit. Wel zouden zij, krachtens art. IV, boven anderen de voorkeur hebben op den vollen eigendom van de door hen uitgekozen landstreken; maar desondanks werd bij art. VI uitdrukkelijk bepaald dat zij hun land van de Compagnie zouden houden als een onsterfelijk erfleen, te verheergewaden, zoo menigmaal het op een ander overging, met f 20 per kolonie, te betalen binnen één jaar en zes weken, hetzij aan de Kamer ter plaatse waar de stichter was vertrokken, hetzij aan den Commandeur in Nieuw-Nederland. Wanneer zij het verlangden zou hun verlof verleend worden om bij uitersten wil over hun goed te beschikken. Hun recht bracht mede het recht op de delfstoffen en andere voordeelen van het land. Zij kregen jacht-, visch-, en maalrecht, met uitsluiting van ieder ander. Behalve het bestuur van hun gebied kregen zij daarover lage jurisdictie. Vonnissen, door hun gerechten geveld, waren echter aan hooger beroep op Commandeur en Raden van Nieuw-Nederland onderworpen, indien het bedrag der zaak f 50.— te boven ging. Voor het geval in hun leen steden ontstonden kregen zij aldaar de magistraatsbestelling.

Het gebied, dat zij onder deze voorwaarden konden bezetten, was onbeperkt. Alleen moest daarvoor een koopprijs aan de Indianen zijn betaald en mochten de zee- en riviergrenzen een zekere lengte niet te boven gaan. Ook het aan hun leen grenzende land mochten zij gebruiken, zoolang de Compagnie daarover niet ten voordeele van anderen had beschikt. Slechts het eiland *Manhattan*, dat de Compagnie voor zich behield, was uitgesloten.

Bij de krachtens deze regelen gedane uitgiften deed de Compagnie voor de toekomst afstand van alle, zelfs de geringste aanspraken op den grond, zoowel ten aanzien van den eigendom daarvan als ten opzichte van het bestuur en de jurisdictie. Toch bedoelde zij daarmede geen overdracht van den allodialen eigendom. Duidelijk blijkt dat uit de door Brodhead (I. 43 en 44) medegedeelde verleibrieven van Swaanendael en Rensselaerswijck. Behalve de zoo juist genoemde afstand van rechten kwam daarin de bepaling voor, dat de patroons werden «gesubrogeerd» in de rechten van de Compagnie op den grond. Zij werden volledig en onherroepelijk gemachtigd tot het rustig bezit en genot er van «*tamquam Actores et Procuratores in rem propriam*». Nu was de zoogenaamde *procuratio in rem suam* een fictie van het Romeinsche recht, waardoor de feitelijke overdracht van rechtens onoverdraagbare bevoegdheden mogelijk werd gemaakt. Door van deze rechtsfiguur gebruik te maken gaf de Compagnie dus te kennen dat zij haar uitsluitend eigendomsrecht op den grond in beginsel bleef handhaven, ook al kwam er in de practijk van dat beginsel weinig meer terecht.

Van de leenen, die op deze wijze ontstonden, zijn de meest bekende Swaanendael, Pavonia en Rensselaerswijck. *Swaanendael*, gelegen aan de Delawarebaai, werd bij octrooi van 15 Juli 1630 verleend aan Samuel Godijn en Samuel Blommaert (Br. I. 43). De aldaar gestichte kolonie werd echter reeds in het volgend jaar door de Indianen uitgemoord. In 1635 deden de patroons afstand van hun rechten. *Pavonia*, zoo genoemd naar den stichter Michiel Pauw, lag tegenover het fort Amsterdam op de plaats van het tegenwoordige Jersey-city. Het werd in 1637 voor f 26.000.— door de Compagnie teruggekocht (Br. I. 432). *Rensselaerswijck* werd bij octrooi van 13 Augustus 1630 uitgegeven (Br. I. 44). Het lag aan de Noordrivier in den omtrek van het fort Oranje, thans Albany. Bij resolutie van 5 Februari

1641 verleenden de Staten-Generaal daarvoor *venia testandi*. De ondeelbaarheid van het leen werd daarbij tevens opgeheven (Br. I. 124). Bij resolutie van 7 April 1650 werd Johan van Rensselaer, de zoon van den stichter Kiliaen v. R., door de Staten-Generaal bekleed met hooge, middelbare en lage jurisdictie (Br. I. 383). Rensselaerswijck was aanvankelijk van weinig belang. Later geraakte het wel is waar tot bloei, maar veel nut had de Compagnie daarvan niet. Het verlies van Nieuw-Nederland in 1664 deed ook dit leen voor haar verloren gaan.

Het doel dat de Compagnie zich met de invoering van het leenstelsel had voorgesteld werd niet bereikt. Van de kolonisatie kwam niet veel terecht en de uitgebreide rechten van de patroons, die tot veel moeilijkheden aanleiding gaven, waren langen tijd een beletsel voor het wagen van een nieuwe proefneming. Deze moeilijkheden hebben dan ook hun stempel gedrukt op het nieuwe reglement van vrijheden en exemptiën, dat in 1640 werd afgekondigd (Br. I. 119). Bij dit reglement, waarvan de bepalingen uiteraard in hoofdzaak aan het vorige waren ontleend, behield de Compagnie zich uitdrukkelijk een menigte rechten voor en werd de bevoegdheid van haar organen nauwkeurig geregeld. De aan de patroons toegekende vrijheid in het uitkiezen van hun grond was aanzienlijk minder dan in het reglement van 1629. Dit betrof zoowel de uitgestrektheid als de plaats van hun gebied. Hun bevoegdheid om het aangrenzende land te gebruiken verviel.

Hoewel de Compagnie tegenover de nieuwe patroons dus veel sterker stond dan tegenover de oude, had zij zich toch ook een belangrijke vermindering van rechten moeten laten welgevallen. Dit stond echter niet in verband met de vroegere oneenigheden tusschen haar en de patroons, maar was een gevolg van den aandrang der Staten-Generaal, aan welke de ontwikkeling van de kolonie eigenlijk meer ter harte ging dan aan de Compagnie zelf, die slechts aan het monopolie van haar pelshandel gedacht had en daardoor de kolonisatie eigenlijk niet gunstig gezind was geweest. Deze vermindering van rechten was drieledig. Vooreerst verviel het monopolie van den pelshandel. Dan werd de hoedanigheid van patroon niet meer voorbehouden voor aandeelhouders der Compagnie, maar voor alle ingezetenen verkrijgbaar gesteld. Ten slotte werd aan de patroons de volle, allodiale eigendom van den grond toegezegd. De feodaliteit

werd alleen voor de jurisdictie gehandhaafd. De patroons zouden hun landen voor altijd bezitten met hooge, middelbare en lage jurisdictie, jacht-, visch- en maalrecht, met dien verstande echter dat het recht op den grond allodiaal zou zijn en de jurisdictie bezeten zou worden als een onsterfelijk erfleen, dat zoowel op mannen als vrouwen kon overgaan en bij iederen, 't zij volledigen of gedeeltelijken overgang binnen één jaar en zes weken ter vergadering van den Raad van XIX of bij den Gouverneur in de kolonie verheergewaad moest worden met een paar wapenhandschoenen, te redimeeren met f 20.—. In de regeling van het hooger beroep op Gouverneur en Raden kwam eenige verandering. Op deze wijze verloor het leenstelsel van de Compagnie zijn voornaamsten bestaansgrond. Het behield zijn nut om de zorgen voor het bestuur aan de patroons te kunnen blijven opdragen en ook om de waardigheid van patroon door een zeker aanzien aantrekkelijk te maken, maar zijn oorspronkelijke reden, d. i. de principieele handhaving van het eigendomsrecht van de Compagnie op den grond, verviel.

Het nieuwe reglement bracht wel eenige verbetering in den toestand. Door de gunstiger bepalingen breidde de kolonisatie zich aanmerkelijk uit. De openstelling van den pelshandel lokte bovendien veel gelukzoekers. Een van de eersten, die de kolonisatie ondernam, was Cornelis Melijn, die een kolonie stichtte op het *Stateneiland* en daarover het patronaat voerde (Br. I. 144, 190 en 250). Dit patronaat heeft een zekere bekendheid gekregen door de groote oneenigheden, die er later tusschen den patroon en den directeur Stuijvesant ontstonden. Maar lang duurde die opbloei toch niet. In den oorlog met de Indianen (1641—1643) werden de nederzettingen grootendeels verwoest en verlaten (Br. I. 190). Ten slotte bleef er weder niet veel anders over dan de vestigingen op het Compagnieseiland Manhattan.

Inmiddels was de Compagnie — ook door den tegenspoed in Brazilië — in zulk een staat van onbekwaamheid en discrediet vervallen, dat zij niet langer bij machte was de belangen van de koloniën te behartigen (Br. I. 141). Bovendien zal zij, die de kolonisatie altijd als een inbreuk op haar monopolie had beschouwd, wel niet al te veel moeite hebben gedaan om die weder tot stand te brengen. De Staten-Generaal waren dientengevolge genoodzaakt zich zeer daadwerkelijk met deze zaak in

te laten. Onder hun invloed werd in 1650 weder een nieuw reglement van vrijheden en exemptiën vastgesteld. (Br. I. 401 vlg). Daarbij geraakten de patronaten een weinig op den achtergrond en werd aan de gewone kolonisten, wier ondergeschikt belang uit de vorige reglementen duidelijk was gebleken, de eerste plaats ingeruimd. De bevoegdheid om zich in de kolonie te vestigen werd tot alle inwoners van naburige landen uitgebreid. Het uitsluitend recht van de ingezetenen verviel dus. Om patroon te worden moest men een kolonie van 100 personen boven 15 jaren hebben overgebracht. Vestiging op het eiland Manhattan bleef als voorheen verboden. Om de kolonisatie aan te moedigen werden de rechten der patroons, die bij het reglement van 1640 waren ingekort, op enkele punten weder uitgebreid tot hetgeen bij het reglement van 1629 was toegezegd geweest. Zoo was de vrijheid in de keus der plaats weder grooter, zoo ook mochten de patroons weder gebruik maken van de aan hun gebied grenzende landen, totdat de Compagnie daarover ten voordeele van anderen zou hebben beschikt. Hun recht op den grond bleef allodiaal. In dit opzicht behield men dus den toestand van het reglement van 1640, hetgeen vooral merkwaardig is omdat het nieuwe reglement voor de gewone kolonisten juist uitdrukkelijk den eigendom van den grond uitsloot, een bepaling die te voren nimmer was gemaakt. Het groote gewicht dat men voor de kolonisatie aan de patroonschappen bleef hechten blijkt duidelijk uit deze tegenstelling. De gewone kolonisten zouden hun grond slechts kunnen bekomen in erfpacht of in leen; den patroons daarentegen werd voor goed de eigendom van hun landen, met alle voordeelen daarvan, toegezegd, benevens hooge, middelbare en lage jurisdictie, met dien verstande dat het recht op den grond allodiaal zou zijn en de jurisdictie bezeten zou worden als een onversterfelijk of eeuwigdurend erfleen, te verheergewaden met een paar wapenhandschoenen, te redimeeren met f 20.—. Deze bepaling was geheel aan het reglement van 1640 ontleend. Natuurlijk bestond ook in andere opzichten gelijkenis tusschen de twee reglementen. Zoo werd bijv. in de regelen nopens de magistraatsbestelling en de venia testandi geen verandering gebracht.

De uitvoering van het reglement van 1650 gaf aanleiding tot groote moeilijkheden. Vooral is daardoor bekend geworden een zekere Adriaan van den Donck, die krachtens de nieuwe vrij-

heden een aantal immigranten naar Nieuw-Nederland overbracht (Br. I. 379) en patroon werd van de kolonie *Nepperhaem* of *Colendonck* in Wetchester, waarvoor hij in 1652 van de Staten-Generaal venia testandi verkreeg (Br. I. 470). Al is het thans wel zeker dat de kolonisten de oorzaak van die oneenigheden te eenzijdig aan de directeuren Kieft en Stuijvesant hebben toegeschreven, toch is het buiten twijfel dat ook het bestuur van de Compagnie niet zonder schuld geweest is. Waarschijnlijk is er van die zijde zelfs wel tegenwerking in het spel geweest. Vergunning tot vestiging werd menigmaal geweigerd. In andere gevallen werd de vestiging wel toegestaan maar de uitvoering daarvan bemoeilijkt. Zoo zijn er voorbeelden van ontneming van rechten door latere, onrechtmatige verandering van den grondbrief. Ook schijnen eenmaal toegezegde grondbrieven dikwijls te zijn achtergehouden. De daardoor veroorzaakte onzekerheid omtrent hun rechten weerhield de kolonisten dan veelal van de bebouwing van hun grond.

Al die tegenwerking heeft echter toch niet kunnen verhinderen dat de bevolking na 1650 weder begon te vermeerderen en de kolonie een beteren tijd tegemoet begon te gaan, al ging het ook niet zoo snel als het gekund had. Het reglement van 1650 heeft dus zeker een nuttige uitwerking gehad. Het werd dan ook niet meer gewijzigd en gold nog toen in 1664 de kolonie Nieuw-Nederland voor ons verloren ging.

Na aldus in groote trekken de geschiedenis van de patroonschappen in Nieuw-Nederland te hebben nagegaan, moeten wij thans tot die in West-Indië terugkeeren, waarvoor, zooals reeds werd medegedeeld, in 1627 een reglement werd vastgesteld naar aanleiding van de voorgenomen volkplanting aan de Berbice door Abraham van Pere. Dat reglement had een algemeene strekking en moet dus ook bij volgende gelegenheden zijn toegepast. Wel verklaart Hamelberg [1] nergens te hebben kunnen vinden op welke voorwaarden het eerste octrooi voor de kolonisatie van St. Eustatius werd verleend en knoopt hij daaraan het vermoeden vast, dat die voorwaarden ongeveer gelijk zijn geweest aan de latere, door hem medegedeelde bepalingen nopens de vestiging op Tabago en St. Maarten (t. a. p. II. D. 15), maar een grond voor dat vermoeden wordt door

[1] De Ned. op de W. I. eil. II. blz. 11.

hem niet opgegeven. Naar het voorkomt wijst het ontbreken van voorwaarden bij de uitgifte er veeleer op, dat men een algemeene regeling voor oogen had. Waarschijnlijk is deze algemeene regeling het reglement van 1627 geweest, want schr. heeft nergens kunnen aantreffen dat het ooit door een ander vervangen is. Afwijking daarvan was echter reeds spoedig noodzakelijk. Zoo werden door het verlies van Cayenne de bepalingen betreffende de instelling van een centraal gezag aldaar reeds zeer spoedig onuitvoerbaar. Bovendien werkte men met aanvullingsbepalingen, die dan werden opgenomen in het zoogenaamde «accoord» met den patroon, d. i. de overeenkomst waarbij deze zich aan de algemeene regeling onderwierp. Reeds bij de eerste toepassing — in het geval van Van Pere — werd op deze wijze gehandeld en op dien weg zal men later wel zijn voortgegaan. Door een en ander moet het reglement van 1627 allengs meer zijn beteekenis van algemeene regeling verloren hebben, totdat men ten slotte de voorkeur is gaan geven aan op zich zelf staande regelingen van de vrijheden en exemptien, zooals die voor Tabago en St. Maarten. Bij deze veronderstelling meent schr. het voorloopig te moeten laten. Hem ontbreken thans de gegevens om dieper op deze zaak in te gaan.

Was de Amsterdamsche handel het meest bij Nieuw-Nederland betrokken, in Zuid-Amerika en West-Indië gaf Zeeland den toon aan. De meeste leenen aldaar werden dan ook ten behoeve van Zeeuwen uitgegeven. Geen andere dan Zeeuwsche patronaten hebben er ooit eenig succes gehad.

Het belangrijkste van die patronaten is *Berbice* geweest. Deze kolonie werd, naar reeds werd medegedeeld, in 1627 uitgegeven aan Abraham van Pere. Het accoord met dezen patroon werd reeds den 8[sten] Maart van het volgende jaar gewijzigd. Nadere regelingen werden getroffen in 1632, 1640 en 1660. Bijzonderheden daaromtrent worden door Netscher niet vermeld. Na het einde van de eerste Compagnie in 1674 ontstonden er moeilijkheden. De tweede Compagnie beweerde in de leenheerlijke rechten van haar voorgangster te zijn opgevolgd, hetgeen door de patroons werd betwist. Dit geschil werd echter betrekkelijk spoedig bijgelegd. In 1678 aanvaardde de familie Van Pere de kolonie op nieuw in leen, thans van de tweede W. I. C. (H. 295). Bij de «Articulen en Conditien, waarop de Heeren Gecommit-

«teerde Bewindhebberen uit de Respective Kamers van de «Generaele Geoctroyeerde Westindische Compagnie der Ver«eenigde Nederlanden, onder Authoriteit van de Hoog Mogende «Heeren Staten-Generaal derzelver Landen, hebben uitgegeven «tot een leen aan den Heer Abraham van Pere de Colonie «gelegen op de Rivier de Berbice enz.» werd bepaald dat deze kolonie «met alle de aankleeven van dien Superfice, Mineralen, «Bosschagien, Rivieren, Fontenies, en wat dies meer zij ... bij «den voornoemden Heer van Pere, zijne Erven en Nakomelingen, «gedurende den tijd van het Octroy der gemelde Compagnie, «en over zulks tot den Jaare 1700 inkluijs» zou worden «ge«houden van dezelve Compagnie als een Onsterfelijk Erfleen, «met al zijne Regalen en toebehooren, Hooge, Middelbare en «Laage Jurisdictie, Tienden, Visscherijen en Malerijen, te ver«heergewaden, zoo menigmaal als het zelvige op een ander «persoon» overging «met 20 ponden tot 40 groote ieder pond, «waarvan de betalinge ten behoeve van de voorsz. Generaale «Compagnie geschieden» zou «in de Kamer van Zeeland tot «Middelburg». De voornoemde heer Van Pere, zijn erven en nakomelingen zouden «onder den Titul van *Patronen* de «voorz. Colonie bezorgen, bestellen en uitvoeren al het«geen 't welk tot Conservatie van dien, mitsgaders tot onder«houdinge van goede Ordre, Politie en Justitie agtervolgens «de Wetten en Costuumes deezer Landen» zou «worden ge«requireerd».

Heel lang zou de hierdoor bevestigde toestand echter niet meer duren. In 1712 werd de kolonie gebrandschat door een Fransche vloot onder den baron De Mouans (H. 304). De betaling van de voor de schatting getrokken wissels werd echter in 1713 door de patroons geweigerd. Zij gaven er de voorkeur aan de kolonie over te laten aan de belanghebbende reeders van de Fransche vloot, die na het sluiten van den vrede van Utrecht haar moeielijk op nieuw konden gaan bezetten en haar daarom in 1714 voor f 108.000.— verkochten aan Nicolaas en Hendrik van Hoorn te Amsterdam en eenige anderen. Deze groep waarin één der vroegere patroons — Cornelis van Pere van Oost- en West-Souburg — iets later voor $\frac{1}{4}$ deelnam, bracht in 1720 de kolonie in een maatschappij, de zoogenaamde *Societeit van Berbice*. De daarna nog door de Westindische Compagnie gedane pogingen, om als leenheer te worden erkend,

leden schipbreuk. De Societeit hield staande «dat de kolonie «*iure belli* aan de Franschen was overgegaan en daarna aan de «eigenaars bij intercessie van H. Hoog Mogenden als vrij en «eigen goed was verkocht en geleverd» [1]. Het haar op den 6[den] December 1732 door de Staten-Generaal verleende octrooi bevestigde dit standpunt. De Societeit van Berbice werd een lichaam *naast* de Westindische Compagnie.

Na Berbice komt als van zelf *St. Eustatius* ter sprake. Dit eiland toch heeft eveneens de familie Van Pere tot patroon gehad. In 1635 werd aan Jan Snouck c. s. vergunning verleend plantage te maken op *St. Kruis* of, indien deze plaats te onvruchtbaar bleek, op een ander eiland. Zij vestigden zich op St. Eustatius, hetgeen in 1636 door de Kamer van Zeeland werd goedgekeurd (Ham. II. D. 14). Het octrooi voor St. Eustatius, waaronder later ook *Saba* werd gerekend, werd verschillende malen vernieuwd. Onder de patroons traden reeds zeer spoedig op den voorgrond de ons bekende Abraham van Pere en zijn vennoot Pieter van Rhee, in wier geslachten het leen verder verbleef. (Ham II 12 en D 14—20). In den derden Engelschen oorlog (1672—1674) had het eiland zeer te lijden. Over de vraag, of de kolonisatie moest worden voortgezet, ontstond daarna geschil tusschen de twee overgebleven belanghebbenden. Als gevolg daarvan verkocht de een, de Middelburgsche predikant Cornelis Demetrius, in 1681 zijn aandeel voor f 3140 aan de (tweede) Westindische Compagnie. De ander, Isaak van Pere van West-Souburg, die de kolonisatie had willen voortzetten, deed ten slotte hetzelfde. In 1683 ging zijn aandeel voor gelijken prijs in handen van de Compagnie over. (Ham II. 42).

In verband met de Westindische patronaten moet, naast de geslachten Van Pere en Van Rhee, het Vlissingsche koopmanshuis Lampsins worden genoemd. In 1649 werden de gebroeders Adriaan en Cornelis Lampsins beleend met het eiland *St. Maarten*, dat reeds vele, minder ter zake doende lotgevallen had doorgemaakt en het jaar te voren tusschen ons en de Franschen was verdeeld (Ham. II. 17 en D. 31 en 32). De voor de kolonisatie vastgestelde vrijheden en exemptien, blijkens Hamelberg (II. D. 15) overeenkomende met de latere voor Tabago,

[1] Resol. en Not. Boek der Directie v. Berbice 1720—1736. R. A. aangehaald door N. 166.

kenden aan de heeren Lampsins onder den titel van patroon het bestuur over het eiland toe (art. 7) en gaven hun het recht «te mogen verkiesen ende aenvaerden oock in eygendom be-«houden, soodanige partijen van landen, als sij en sijnne onder-«hebbende coloniers enichsints» zouden «machtich sijn te be-«bouwen tot aenqueeckinge van allerhande vruchten en gewassen, «ook beestiaelen ende vee, te reeckenen de groote ende quanti-«teijt vande voorsz. landen naer het getal van persoonen, te «weeten, twee mijlen langs de custe ofte een navigable riviere «ende landwaerts in, soo verre de gelegenheijt vereyscht, voor «100 persoonen vier mijlen ende soo naer advenant». (art. 4).

Hoe lang de gebroeders Lampsins hun rechten op St. Maarten hebben uitgeoefend is niet bekend. Volgens Hamelberg (II. 55) schijnen zij zich na 1660 daarvan niets meer te hebben aangetrokken. Dit staat wellicht in verband met de omstandigheid dat zij inmiddels het grootere en belangrijkere eiland Tabago in leen hadden bekomen.

Op *Tabago* of *Nieuw-Walcheren* hadden de Zeeuwen omstreeks 1627 reeds een kolonie gesticht onder het patronaat van den Vlissingschen burgemeester Jan de Moor (N. 56). Ook het huis Lampsins schijnt er iets later kolonisten heen gezonden te hebben (Versl. II. 109). Maar deze vestigingen waren niet van langen duur geweest. In 1634 werden de Nederlanders door de Spanjaarden van het eiland verdreven (Versl. IV. 15), hetgeen waarschijnlijk aanleiding heeft gegeven tot de vroegste nederzettingen op St. Eustatius en St. Maarten. Het duurde ongeveer 20 jaren voordat wij er weder vasten voet kregen. In 1655 werden de reeds genoemde gebroeders Lampsins met het eiland beleend onder gelijke voorwaarden als waarop hun eenige jaren te voren het patronaat over St. Maarten was toegekend. Het rustig bezit van Tabago was hun echter ook daarna niet gegund. De kolonie was het tooneel van herhaalden strijd. Zoowel de Engelschen als de Franschen deden aanspraken op het bezit er van gelden. Van de Compagnie konden de patroons geen voldoenden steun meer verwachten. Daarom nam Cornelis Lampsins, ter versterking van zijn rechten, in 1663 het eiland bovendien van Lodewijk XIV in leen en ontving daarbij den titel van Baron van Tabago. Maar nadat de kolonie desondanks in 1677 door de Franschen onder den admiraal D'Estrées verwoest was, verkochten de patroons op 26 October van hetzelfde jaar hun rechten aan de

Staten-Generaal (Elias II 979). De hierdoor ontstane toestand was slechts van korten duur. Bij den vrede van Nijmegen in 1678 werd het eiland aan de Franschen afgestaan. (N. B. 34).

Maar ook aan anderen dan Zeeuwsche kooplieden werden in West-Indië leenen uitgegeven. *Cayenne* — waar, een zestal jaren na de mislukte kolonisatie van Claude Prévost (1626), buiten de Compagnie om een tweede, eveneens mislukte vestiging had plaats gehad door David Pietersz. de Vries (1632) — werd in de jaren 1656/7 ten derden male door de Nederlanders, thans onder Gerrit Spranger, bezet. De voorwaarden, waaronder die vestiging tot stand kwam, heeft schr. dezes nergens aangetroffen; zeer bekend daarentegen is de uitgifte van een ander gedeelte van Cayenne aan de *Joden* onder David Nassy, die korten tijd later plaats had. Onze nieuwe kolonie toch werd reeds spoedig een toevluchtsoord voor vele Joden uit Brazilië, die het vrijzinnige bestuur der Nederlanders aldaar op prijs hadden leeren stellen en die, na de herovering van dat land door de Portugeezen (1654), vandaar wegtrokken. Den 12[den] September 1659 werd door den Raad van XIX voor hen een reglement van vrijheden en exemptien vastgesteld (H. 940 vlg.). Daarbij werd aan David Nassy en zijn medestanders «als Patroon ofte Patroonen» vergund een kolonie op te richten op «het Eiland ofte Rivieren van «Cajana», mits blijvende op een zekeren afstand van de andere volksplanting aldaar. Hun werd bij art. III toegestaan «de Vrije «en alodiaale eigendom ten eeuwige dagen van de voorsz. Colonie «met de appendentien en de dependentien van dien», voor zoover zij die in vier jarentijds zouden hebben «bevolkt, bearbeid, «beheerd, aangewezen en gecultiveerd». Dientengevolge zouden zij daarover mogen «disponeeren voor altoos bij Testament, «Contract, verbintenis ofte anderszins, so men hier van zijne «vrije eigen Goederen vermag te doen, zonder dat nogthans «zodaanig Testament of Contract plaats» zou «hebben indien «de Colonie daar door van deezen Staat en Compagnie «zouden worden afgesneeden en aan andere Landen gebragt». De kolonie, waaraan bij art. IV hooge, middelbare en lage jurisdictie werd toegestaan, zou krachtens art. V door «David «Nassy en zijn medestanders bezeeten worden bij form van «leen, stellende ten dien einde sufficantelijk een Persoon ofte «meer Persoonen daar op het leen geconfereerd» zou worden «met betaaling van zekere Heergewaaden, ter waarde van zestig

«Gulden»; blijvende, volgens art. VI, «niettemin de Souverainiteit en de hooge Overigheid met al hetgeene daaraan dependeerd «aan hun Hoog Mogende en de Compagnie, voor zoo verre »dezelve bij het Octroy daar toe gerechtigd» was.

Een lange duur was aan deze kolonie niet beschoren. In 1664 werden de Joden met de Nederlanders door de Franschen uit Cayenne verdreven. Zij vestigden zich daarop in de destijds Engelsche kolonie Suriname, waar de Nederlanders hen drie jaren later zouden terugvinden. Hoewel Suriname eigenlijk nimmer rechtstreeks van de Compagnie afhankelijk is geweest, is het octrooi van 1659 er steeds als de grondslag van de rechten der Joden beschouwd. Wellicht heeft daartoe de omstandigheid medegewerkt, dat het, blijkens den aanhef, niet bij uitsluiting een vestiging in Cayenne had bedoeld, maar de mogelijkheid had geopend om zich desgewenscht op «andere plaatsen aan «de Wilde Kust van Westindien» neder te zetten.

Een nog grooter vrijheid ten aanzien van de plaats der voorgenomen volkplanting treffen wij aan in de uitgifte van een landstreek «op de Wilde Kust van America» aan Frederik Casimir graaf tot Hanau, die een *Hoogduitsche kolonie* wenschte op te richten en daarvoor den 18den Juli 1669 een overeenkomst met de Compagnie trof (H. 216 vlg.). Bij art. II van die overeenkomst gaf de Compagnie «de voorsz. Landstreeke aan Zijne «Excellentie uit als een Leen of Feudum, met alle zijn Regaalen «en toebehooren, hooge, middelbare en lage Jurisdictie, zulks «dat zijn Excellentie aan de Compagnie in de name van de «Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal in de voorsz. Colonie «op de wilde Kust door zijn Gemachtigde Homagie zo als alhier «geannexeert», zou «presteren, en vervolgens in den name als «boven, aldaar Vasal van de Compagnie zijn» zou, «zonder «desselfs prejuditie in Europa en het Roomsche Rijk». Krachtens art. IV zou Z. E. «de voorsz. Landen na zijn welbehagen en «believen mogen verdeelen, en geeven aan wien hem believen, «op zoodanige Conditie als hij best en geraaden dunken» zou, «en dienvolgende daar van Achter- of Onderleenen uitgeven «voor eeuwig en erfelijk of op termijn, met en zonder Juris«dictie na desselfs eigen goedvinden, des dat de voorsz. «Onderleenen of sub feudations aan de Compagnie bekend «gemaakt, en bij dezelve geconfirmeert» zouden worden «mits «betaalende voor Heergewaaden vijf honderd ponden Suiker, te

«redimeeren met tien Ducaten». Belangrijk voor de rechtsverhouding was ten slotte nog art. XIV, volgens hetwelk de Compagnie gehouden zou zijn «neffens het eerste transport van dito colo«niers, beneffens den Gouverneur van zijn Excellentie of Ge«machtigde mede te zenden een of meer Gemachtigdens, om «na gebruik de Possessie aan zijn Excellentie of Gemachtigde «over te geven, en daar tegen wederom te ontfangen van de «volmachtigde van zijn Excellentie den Eed of Homagium.

«Het Homagium dat bij zijn Excellentie en desselfs Heren «gesubfeudeerde» zou worden «gepresteert» zou «hier in be«staan, dat zijn Excellentie, als mede de Heren gesubfeu«deerde respectivelijk de Landen in feudum uitgegeven niet en» zouden «vervreemden nog te alieneeren van de vereenigde Neder«landen en de Westindische Compagnie, en dat dezelve deeze «tegenswoordige Articulen onverbreekelijk» zouden «houden, «gelijk de Compagnie mede aan hare zijde dezelven onver«breekelijk» zou «presteeren».

Blijkens Hartsinck (222) had deze uitgifte op verzoek van eenige vorsten geen voortgang en werd een dergelijk ontwerp, eenigen tijd later door een zekeren Camerling ingediend, van de hand gewezen. In de werkelijkheid hebben deze bepalingen dus niet gegolden.

Het loont de moeite al deze Westindische leenen — volgens het, eigenlijk onjuiste, spraakgebruik worden hieronder de Zuidamerikaansche begrepen — nog eens in verband met elkander aan een beschouwing te onderwerpen. Aanvankelijk trad het feodale karakter der uitgiften weinig op den voorgrond. Zelfs nadat het leenstelsel in optima forma voor Nieuw-Nederland was aanvaard, ging men in West-Indië op den ouden voet door. Het weinige genoegen, dat men in Noord-Amerika van dat stelsel had beleefd, is daarop waarschijnlijk niet zonder invloed geweest. Misschien ook heeft de bekende naijver tusschen Zeeland en Amsterdam de navolging van hetgeen in Nieuw-Nederland geschiedde langen tijd tegengehouden. Maar de hoofdoorzaak zal wel gelegen zijn geweest in den handelsgeest van die dagen, die vooral van tropische koloniën groote winsten verwachtte. Wat in West-Indië gebeurde zal daarom aan de Compagnie meer ter harte zijn gegaan dan hetgeen in Noord-Amerika plaats greep. Een ver strekkende afstand van rechten was tusschen de keerkringen voor haar een veel belangrijker zaak dan in een

gematigde luchtstreek. De oudste uitgiften in West-Indië bevatten dan ook geen voor het leenrecht kenmerkende bepalingen. De stichters van de volkplantingen heetten evenals in Nieuw-Nederland «patroon», maar bij deze aanwijzing bleef het. Zelfs waren de toegekende rechten aanvankelijk aan een bepaalden termijn gebonden. Neemt men de omschrijving van De Groot (Inl. II. XLI. 1) [1] als maatstaf, dan zou dat zelfs in strijd zijn met het wezen van het leenrecht. Maar in dit opzicht is die omschrijving minder juist. Het kenmerk van leenrecht is volstrekt niet gelegen in den omvang, dus ook niet in den duur, maar alleen in den aard van de bevoegdheden des bezitters. Leenrecht is een verzakelijkt persoonlijk recht, hetwelk eigenlijk iedere willekeurige onroerende zaak tot voorwerp kan hebben. In de uitgifte aan graaf Hanau werd de mogelijkheid van tijdelijke leenen dan ook uitdrukkelijk erkend.

Na het verlies van Brazilië in 1654, waardoor de Compagnie voor goed haar macht en aanzien verloor, kwam er verandering in haar staatkunde ten opzichte van de Westindische kolonien. Wel werd voor de uitgifte van Tabago in 1655 nog het model van het octrooi voor St. Maarten gevolgd, maar dat wordt voldoende verklaard door het feit, dat beide eilanden in handen waren van dezelfde personen, t.w. de gebroeders Lampsins. Alle uitgiften na dien tijd hebben echter een onmiskenbaar feodale kleur. Steeds vindt men een nauwkeurige regeling van heergewaden, manschap en jurisdictie. Het hoogtepunt van feodaliteit werd bereikt in de uitgifte aan graaf Hanau, die o. a. niet meer den titel van patroon zou dragen, maar als «vasal» van de Compagnie werd aangeduid. Wellicht heeft toen de omstandigheid, dat men met een uiterst feodaal heerschap te doen had, de Compagnie in haar liefde voor het leenrecht nog versterkt.

De hier geschetste vooruitgang in de richting van de feodaliteit betrof niet alleen de jurisdictie, maar ook de rechten op den grond. Aan David Nassy c. s., die *de kolonie* — dus niet alleen de jurisdictie — bij wijze van leen zou bezitten, werd bovendien nog de vrije en allodiale eigendom van den grond toegezegd. Deze bepaling, in strijd met het beginsel der feodaliteit, ver-

[1] Leenrecht is een *erfelijke* onsplisbare tocht op eens anders ontilbaar goed, met onderlinge verbintenisse van schut aan de eene zijde, en plicht van manschap en heergewaden aan de ander zijde.

toonde veel overeenkomst met hetgeen destijds in Nieuw-Nederland voor de patroonschappen rechtens was. Bovendien kan zij in dit bijzondere geval wellicht verklaard worden in verband met vroegere Braziliaansche toestanden of met de eigenaardigheden van den Joodschen volksaard. Bij de latere uitgiften aan graaf Hanau (1669) en aan Van Pere (1678) treffen wij zulk een bepaling niet meer aan. Blijkbaar maakte de Compagnie van den nood een deugd. Door een zuivere toepassing van het leenrecht zocht zij tevens eenige vergoeding voor het daardoor veroorzaakte verlies van gezag. Die vergoeding bestond in de, zij het dan ook schoolsche, handhaving van haar eigendomsrecht op den grond, waarvan zij door den drang der omstandigheden vroeger zoo dikwijls tegen haar zin afstand had moeten doen.

Hoezeer de ontwikkeling van het leenrecht samenvalt met den achteruitgang van de Compagnie blijkt het duidelijkst uit twee gevallen, die tot dusver met stilzwijgen werden voorbijgegaan. Het eene heeft zich in Noord-, het andere in Zuid-Amerika voorgedaan. Hun nauwe verwantschap liet niet toe ze van elkander los te maken. Hun zeer bijzondere aard rechtvaardigt een afzonderlijke behandeling.

Zooals reeds vroeger werd medegedeeld, was van Swaanendael, onze oudste vestiging aan de Zuidrivier of Delawarebaai, niet veel terecht gekomen. Later (1638) was daar of daaromtrent een Zweedsche kolonie gesticht door Petrus Minuit (Br. I. 291), die tevoren directeur van Nieuw-Nederland was geweest en voor zijn plannen tot ontwikkeling van dat land toen weinig medewerking had ondervonden. Deze kolonie had langen tijd haar onafhankelijkheid weten staande te houden, maar in 1655 was het aan den directeur-generaal Stuijvesant gelukt haar onder het gezag van de Compagnie terug te brengen. Dat de Compagnie, ondanks haar treurigen toestand, dit gunstige resultaat had kunnen bereiken was voornamelijk te danken geweest aan de stad Amsterdam, die de kosten van de expeditie had betaald. Kort daarna nam Amsterdam ook het bestuur van het nieuwe gebied voor zijn rekening door de jurisdictie daarover van de Compagnie in leen te nemen (Br. II. 201). Als stichters en coloniers van dat gebied, hetwelk voortaan als *Nieuwer-Amstel* bekend stond, werd aan Amsterdam door H. H. M. en de Compagnie toegestaan hooge, middelbare en lage jurisdictie «omme «te beter de gerequireerde authoriteit bij de haare te mainti-

«neeren» (art. 2)[1]. Deze jurisdictie zou bezeten worden «bij «forma van Leen, stellende tot dien einde successievelijk een «persoon daarop het Leen geconfereert» zou worden «met be-«taaling van zekere Heergewaden» (art. 3); blijvende niettemin «de Souverainiteit en hooge Overheid met alle hetgeene daar «aan dependeerd, aan hun Hoog Mogende en de Compagnie, «voor zo verre dezelve bij het Octroy daartoe gerechtigd» was (art. 4).

Meer bevatte de uitgifte, die bij een uitvoerig reglement werd uitgewerkt, niet. In het bijzonder treft ons de ontstentenis van eene bepaling nopens het recht op den grond. Zeer waarschijnlijk is het dat men ook de grond in de beleening begrepen heeft geacht. In ieder geval verbleef de allodiale eigendom daarvan aan de Compagnie, zooals duidelijk bleek uit hetgeen later plaats greep.

De kolonie Nieuwer-Amstel kostte aan Amsterdam veel geld: voortdurend moesten daarvoor aanzienlijke sommen beschikbaar worden gesteld. Dat deze offers niet voor een eigen kolonie werden gebracht, maar eigenlijk aan een gebied van de W. I. C. ten goede kwamen werd steeds sterker gevoeld. Amsterdam begon daarom op vermeerdering van rechten aan te dringen, maar de Compagnie had daarnaar weinig ooren. Op den duur echter kon de berooide W. I. C. aan den herhaalden aandrang van de machtige koopstad geen weerstand bieden. Den 12den Februari 1663 kwam de verlangde regeling tot stand (Br. II. 197 vlg). Daarbij werden alle eigendomsrechten op den grond in de kolonie aan Amsterdam afgestaan. Ook in andere opzichten werden de rechten van deze stad dusdanig uitgebreid, dat men na dien tijd moeilijk meer van een leenverband kon spreken. De leenheerlijke verplichting van «schut» verviel dan ook, hetgeen blijkt uit de bedongen overgave van het fort Christina aan de stad Amsterdam en de vervanging van de Compagnies-soldaten aldaar door Stadstroepen. De weinige hoogheidsrechten, die de Compagnie, als vertegenwoordigster van de hooge overheid, daarna nog in naam bleef uitoefenen, vervielen toen het volgende jaar ons geheele Noordamerikaansche gebied in Engelsche handen overging.

---

[1] Deze aanhalingen zijn niet ontleend aan Br., die alleen de Engelsche vertaling geeft, maar aan H., die de gelijkluidende uitgifte van Essequebo (zie hieronder) woordelijk mededeelt.

Het voorbeeld ten aanzien van Nieuwer-Amstel gegeven werd een paar jaren later (1657) nagenoeg letterlijk nagevolgd voor *Essequebo* of *Isekepe*, zooals men toen veelal zeide. De rechtstreeks door de Compagnie bestuurde vestiging aldaar had weinig resultaten opgeleverd. Daarom had de Raad van XIX, die destijds al zijn aandacht voor het zooveel belangrijker Brazilië noodig had, in 1632 besloten haar op te geven. De Kamer van Zeeland had zich echter tegen dat besluit verzet en de kolonie op eigen gelegenheid aangehouden. Door den achteruitgang van de Compagnie werd deze taak echter op den duur voor haar te zwaar. Na het verlies van Brazilie bleek voortzetting niet langer mogelijk. Daarom werd het bestuur van Essequebo in 1657 overgegeven aan de Staten van Zeeland, maar gebrek aan eenstemmigheid in hun boezem noodzaakte hen het weder te laten varen. De drie Walchersche steden, Middelburg, Vlissingen en Vere, belastten er zich toen mede. Zij ontvingen van de Kamer Zeeland de jurisdictie over de kolonie in leen op voorwaarden, die om zoo te zeggen woordelijk overeenkwamen met die van de uitgifte van Nieuwer-Amstel aan Amsterdam (H. 838).

In 1666 werd Essequebo door de Engelschen veroverd, maar reeds in 1667 werden dezen door den commandeur van het naburige Berbice verdreven. De Zeeuwsche vlootvoogd Crijnssen, die in dat zelfde jaar tot ontzet van de kolonie verscheen, kon dan ook volstaan met haar over te nemen. Uit deze simpele feiten sproot een ingewikkeld rechtsgeschil voort, hetwelk thans alleen nog van belang is om te doen zien hoe weinig instemming het door de Compagnie vertegenwoordigde stelsel destijds meer genoot. Zeeland meende nl. uit die feiten zijn uitsluitenden eigendom van Essequebo te kunnen afleiden. Doordat de Engelschen de kolonie hadden veroverd zouden de rechten van de W. I. C. te niet zijn gegaan, terwijl het eigendomsrecht, althans het *utile dominium* van Zeeland ontstaan zou zijn als gevolg van de herovering door een Zeeuwsche vloot. De W. I. C., wier rechten op een octrooi van de Staten-Generaal berustten, beweerde van haar kant dat de vloot tot ontzet van Essequebo niet door Zeeland, maar door de Staten-Generaal was uitgezonden. Het feit dat Zeeuwsche schepen de opdracht hadden ten uitvoer gelegd was volgens haar een bloot toeval.

Hetgeen korten tijd later geschiedde maakte aan dit geschil een einde. Wellicht is daarop de omstandigheid van invloed

geweest, dat ten aanzien van het in 1667 door Crijnssen veroverde Suriname een dergelijk rechtsgeschil was ontstaan tusschen Zeeland en de Generaliteit, hetwelk voorloopig onbeslist bleef en de feitelijke bezetting door Zeeland liet voortduren. Want toen de Walchersche steden, die zich na de ondervonden moeilijkheden van het bestuur der kolonie wilden ontlasten, haar in 1669 aan de Staten van Zeeland overdeden, bleken dezen aan Suriname genoeg te hebben. Althans droegen zij Essequebo in 1670 weder op aan de W. I. C. ter Kamer Zeeland. De leenroerigheid van deze kolonie eindigde hierdoor.

Het uitsluitend recht van de Kamer Zeeland verviel bij den ondergang van de eerste W. I. C. in 1674. Niettemin werden de gewone handelsbemoeiingen met, en het dagelijksch bestuur van Essequebo — van waaruit later (1746) Demerary gekoloniseerd zou worden — ook door de tweede Compagnie aan die kamer overgelaten.

Dat de W. I. C. die haar rechten aan den Staat ontleende, haar verplichtingen door middel van het leenrecht weder op den Staat — meer bepaald op zijn leden — afwentelde toonde zoo duidelijk haar onmacht aan, dat verandering in den toestand moeilijk kon uitblijven. Rechtstreeksch staatsbestuur met terzijdestelling van de Compagnie werd er door voorbereid. De medegedeelde oneenigheden tusschen Zeeland en de Compagnie over Essequebo waren reeds een aanwijzing voor de kentering in de openbare meening te dien opzichte. Toepassing vond het nieuwe stelsel het eerst in Suriname, dat jaren lang (tot 1682) onder het rechtstreeksche bestuur van Zeeland verbleef, omdat men het niet geheel eens kon worden over de voorwaarden om de kolonie «generaal te maken». Dit voorbeeld vond navolging. Toen de admiraals Evertsen en Binkes in 1673 Nieuw-Nederland heroverden, deden zij dat niet voor de zieltogende eerste W. I. C. maar voor de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Na de oprichting van de tweede W. I. C. in 1674 ging men voorloopig op denzelfden voet door. De verovering van Cayenne door den reeds genoemden Binkes in 1676 — dat was dus onze vierde komst aldaar — en onze derde vestiging aan de Wiapoco onder Apricius en Tobiassen in het volgende jaar geschiedde eveneens namens den Staat. Ook Tabago kwam, zooals wij gezien hebben, in 1677 door aankoop onder het rechtstreeksch gezag van de Staten-Generaal.

De meeste van deze staatskoloniën hadden intusschen een zeer kortstondig bestaan. Zeer spoedig werden zij door onze vijanden hernomen. Na den vrede van Nijmegen in 1678 hadden wij daarvan alleen Suriname over. Waarschijnlijk heeft deze omstandigheid er toe medegewerkt dat men het stelsel van rechtstreeksch staatsbestuur weder liet varen en weder algemeen gebruik ging maken van de tusschenkomst der tweede W. I. C., die langzamerhand een verandering van de stemming in haar voordeel had weten te verkrijgen. Immers deed Zeeland, hetwelk zich vroeger altijd tegen zulk een denkbeeld had verzet, in 1682 de kolonie Suriname aan de W. I. C. over voor den prijs van f 260.000.—.

Ten aanzien van de tevoren uitgegeven leenen kan men een soortgelijk verloop vaststellen. De meeste waren reeds gedurende het bestaan van de eerste W. I. C. geeindigd, sommige door het tenietgaan van de leenroerigheid zonder meer, de meeste evenwel door verlies aan den vijand. Alleen de beide leenen van de familie Van Pere bestonden nog bij het optreden van de tweede W. I. C. Nadat deze haar aanvankelijk betwiste leenheerlijke rechten in 1678 erkend had gezien, kon zij door aankoop het rechtstreeksch bestuur van St. Eustatius verkrijgen, ongeveer terzelfder tijd dat zij Suriname van Zeeland kocht. Het eenige patroonschap dat daarna overbleef was dat van Berbice. Daaraan kwam in 1712 een einde.

II. Het Grondbezit.

Het beginsel, dat de eigendom van den grond haar bleef toebehooren en de kolonisten daarop slechts een afgeleid recht konden hebben, werd door de Westindische Compagnie niet alleen toegepast bij de vestiging van patronaten, maar beheerschte ook den toestand van het grondbezit in de rechtstreeks door haar bestuurde gewesten.

Op de kust van *Afrika* was vestiging niet toegelaten. De vraag naar de rechtsverhouding tusschen de Compagnie en haar kolonisten ten opzichte van den grond had voor dat gebied dus geen belang.

Bij de verovering van *Brazilië* werd een reeds gezeten plantersbevolking aangetroffen. Tot haar geruststelling werden zoogenaamde Capitulatiën afgekondigd (Luzac I 323), waarbij aan

de inwoners o. m, het vrij bezit van hun goederen (sub 4°) werd toegezegd. Van eigendom werd niet gesproken. Hunnerzijds moesten zij de tienden van tien ten honderd van hun voortbrengsels afstaan (sub 3°). Ook de toegezegde bescherming (sub 2°) en vrijdom van gedwongen krijgsdienst (sub 8°), alsmede de eed, waarvan sub 7° beperking tot getrouwheid en verzekering werd toegelaten, wijzen op het feodale karakter van de verhouding.

Ten aanzien van *Essequebo*, dat, behoudens een kortstondig tusschenbestuur door de drie Walchersche steden, steeds tot het rechtstreeksch gebied van de Compagnie heeft behoord, kon schr. dezes tot nog toe geen gegevens vinden. Alleen vermeldt Hartsinck (268) de voorwaarden, waarop in 1745 door de Kamer Zeeland vestiging werd toegelaten aan de toen nog onbewoonde *Demerary*rivier. De desbetreffende resolutie van 18 October sprak van vergunning tot het aanleggen van plantages en van het verleenen van gronden; van den eigendom werd met geen enkel woord gerept.

Voor den rechtstoestand van het grondbezit in *Nieuw-Nederland* zijn de drie reglementen van Vrijheden en Exemptien, die aldaar achtereenvolgens gegolden hebben, de belangrijkste kenbronnen. Die van 1629 en 1640 hadden voornamelijk de vestiging van patroonschappen ten doel. Van particuliere kolonisten werd daarin niet veel gezegd. Toch bevatte het reglement van 1629 reeds de bepaling, dat zij bezit zouden kunnen nemen van zooveel land als zij in staat zouden zijn in cultuur te brengen en dat zij daarvan den vollen eigendom zouden genieten (art. 21, Br. II 553). Het reglement van 1640 (Br. I. 119) omschrijft hun rechten zelfs nog iets nauwkeuriger. Het bepaalde dat de gouverneur hun den eigendom zou kunnen toekennen van 100 Rijnlandsche morgens grond, onderling aan elkander grenzende. Hoewel in beide gevallen van eigendom werd gesproken, is het toch zeer de vraag of daarmede wel bedoeld werd hetgeen men zou verwachten. Het onderscheid tusschen eigendom en leenrecht was van schoolschen aard en had voor de practijk niet veel belang. Het kan geen nut hebben gehad de aandacht van de kolonisten, die als regel wel geen rechtsgeleerden geweest zullen zijn, te vestigen op een fijn verschil van theoretischen aard, dat alleen ten doel had aan de Compagnie eenige zelfvoldoening te schenken. Men zal het meest uitgebreide recht

op den grond daarom gemakshalve met eigendom hebben aangeduid, zonder verder over den aard van dat recht te beslissen. Dat een feodale eigendom, geen contradictio in terminis meer was bewees het Engelsche recht, volgens hetwelk de kolonie Suriname in 1662 tegelijk in vollen eigendom en als een vrij afhankelijk leen (in Free and Comon soccage) kon worden gegeven (H. 522 vlg.). Ook de geschiedenis van het leenrecht ten onzent bewijst dat het zich allengs vervormde tot een van regalia voorzienen eigendom, die, na de afschaffing van de heerlijke rechten, als gewone eigendom zou blijven voortbestaan.

Behalve het algemeen beginsel van de grondpolitiek der Compagnie zijn er drie zeer sterke aanwijzingen voor de juistheid van hetgeen hierboven verondersteld werd. Vooreerst blijkt uit de verleibrieven van de patronaten, die krachtens het reglement van 1629 werden gesticht (Br. I. 43 en 44), dat een afstand van den eigendom door de Compagnie vereenigbaar werd geacht met voorbehoud van een hooger recht. Deze zaak kwam reeds in het vorige hoofdstuk ter sprake en behoeft thans geen nadere bespreking. De tweede aanwijzing kan geput worden uit het reglement van 1640. Onder aandrang van de Staten-Generaal had de Compagnie daarbij aan de patroons den allodialen eigendom van den grond moeten toezeggen. En nu is het merkwaardig dat de bijvoeging: «allodiaal» wordt gemist in de omschrijving van het recht der zelfstandige kolonisten. Dit geeft vooral te denken — en zoo komen wij tevens tot de derde aanwijzing — wanneer men het reglement van 1640 met dat van 1650 vergelijkt.

Daar de patroonschappen de kolonisatie niet blijvend hadden kunnen bevorderen en bovendien aan de Compagnie steeds groote moeilijkheden hadden berokkend, geraakten zij bij het reglement van 1650 een weinig op den achtergrond. Hoofddoel van de nieuwe regeling (Br. I. 401) was de vestiging van zelfstandige kolonisten. Desniettegenstaande werd hun eigendomsrecht op den grond uitgesloten. Zij zouden zooveel land kunnen bekomen als zij in staat zouden zijn te bebouwen, maar hun recht werd uitdrukkelijk omschreven als erfpacht of leen. Hadden zij behoefte aan weiland, dan zou hun dat worden aangewezen voorzoover de omstandigheden dat zouden veroorloven. Van eenig recht op dien weidegrond werd dus niet gewaagd.

De besproken bepalingen betroffen niet het eiland *Manhattan*, hetwelk bij de genoemde reglementen steeds met zoo veel

woorden door de Compagnie aan zich was voorbehouden. Aanvankelijk bevorderde de Compagnie de kolonisatie aldaar door op eigen kosten boeren te doen overkomen (Br. I. 371). Dezen ontvingen dan een huis en het vereischte gereedschap alsmede het vruchtgebruik van het noodige vee. Zij werden evenwel geen eigenaar van hun boerderij of bouwerij, zooals men zeide, maar zij kregen die voor 6 jaren in huur tegen een pacht van f 100.— en 80 pond boter. Later werden deze regelen door andere vervangen. De inhoud daarvan blijkt echter niet uit Brodhead. Alleen de medegedeelde Instructie van Directeuren-Generaal en Raden van Nieuw-Nederland van 1646 (Br. I. 161) bevat nog iets daaromtrent. Dezen moesten namelijk trachten te bewerken dat de kolonisten zich in dorpen vestigden, en zulks in de eerste plaats op het eiland Manhattan, waar zij hun zooveel land zouden toemeten, als zij in staat zouden zijn te bebouwen. Aangenomen mag intusschen wel worden dat de Compagnie op haar eigen eiland Manhattan ten aanzien van den grondeigendom niet vrijgeviger is geweest dan in het overige deel van Nieuw-Nederland.

Tot goed verstand van het grondbezit op *Curaçao* dient men twee zaken in het oog te houden. Het eiland werd in 1646 onder het bestuur van Stuyvesant met Nieuw-Nederland vereenigd en bleef daarmede verbonden tot aan het verlies van ons Noordamerikaansch gebied (1664). Bij de samenvoeging bestond er nog geen volkplanting. Blijkens Brodhead dagteekenen plannen tot het bevolken van Curaçao eerst van 1650 (zie ook Ham. I. D. 43). De werkelijke kolonisatie is nog jonger.

Uit een en ander laat zich begrijpen dat het reglement van Vrijheden en Exemptien, hetwelk in 1650 voor Nieuw-Nederland werd vastgesteld, ook voor de rechten van de Curaçaosche kolonisten van belang geweest is. Welke invloed er van is uitgegaan, heeft schr. dezes niet kunnen vaststellen. Brodhead heeft uit den aard der zaak geen Curaçaosche documenten uitgegeven en Hamelberg, die een gedocumenteerde geschiedenis van Curaçao leverde, heeft aan het hier bedoelde verband geen aandacht geschonken. Misschien heeft men het reglement als voorbeeld gebruikt voor een zelfstandige Curaçaosche regeling; wellicht hebben de bepalingen er van op het eiland rechtstreeksch toepassing gevonden. Voor de laatste veronderstelling pleit dat Hamelberg, die aan den toestand van het grondbezit de noodige aandacht

wijdde, over dat onderwerp geen enkele regeling mededeelt.

Hoe dat ook zij, verband moet er geweest zijn. De omstandigheid, dat de Compagnie den eigendom van den grond niet aan de kolonisten overdroeg en zich verzette tegen hun vermeende aanspraken daarop, is daarvoor reeds een aanwijzing. Maar sterk is zij niet. Deze gedragslijn toch berustte op een beginsel, dat den grondslag vormde van de staatkunde der Compagnie en derhalve op haar gansche gebied tot uitdrukking moest komen. Meer bewijskracht heeft het feit dat aan de kolonisten op Curaçao de bevoegdheid werd verleend om hun vee te weiden buiten de grenzen van de hun toegewezen landen. Deze bevoegdheid was geheel overeenkomstig de desbetreffende bepaling van het Nieuwnederlandsche reglement van 1650.

Daar het weiderecht op Curaçao tot op het huidige oogenblik een brandend vraagstuk is gebleven, is het noodig daarbij iets langer stil te staan. Tot dusver werd de oorsprong van dat recht nimmer verklaard als boven plaats had. De ambtelijke opvatting is anders. Die opvatting is belichaamd in het rapport van de door den gouverneur De Jong van Beek en Donk benoemde Koloniale Commissie tot onderzoek van de toestanden in het groote landbouwbedrijf op Curaçao, d.d. 9 Juni 1910, hetwelk als bijlage D werd toegevoegd aan het Koloniaal Verslag van 1910. «Het blijkt uit een in 1850 naar de koopbrieven «der plantages opgemaakten legger van verleende privilegiën «tot het weiden van vee op de publieke gronden» — zoo zegt de Commissie op blz. 4 van haar verslag — «dat tot 1680 aan «geen enkele plantage het weiderecht was toegekend .... De «verkrijging van het recht, waarop de planters zich thans be«roepen, is dan ook van lateren oorsprong». Was deze bewering juist, dan zou het weiderecht ongeveer 20 jaren — het eerste bekende privilegie werd in 1684 aan de plantage Puerto Marie verleend — na het verlies van Nieuw-Nederland zijn ontstaan. Een verband met een reglement dat 34 jaren te voren was ingevoerd en reeds 20 jaren buiten werking was zou dan zeker niet zeer waarschijnlijk zijn. Maar de opvatting van de commissie kan den toets der critiek niet doorstaan. De door den gouverneur Jhr. I. J. Rammelman Elsevier Jr. den 4den Juni 1850 onder n°. 223 genomen beschikking, krachtens welke de bovenbedoelde legger werd opgemaakt, overweegt uitdrukkelijk «dat de bewijzen «daarvan (d.w.z. van die privilegiën) slechts kunnen geput worden uit

«de koopbrieven der plantagiën, vermits een boek van privilegiën, «hetwelk aanvankelijk heeft bestaan, uitwijzens de uit hetzelfde «gemaakte extracten, welke aan sommige koopbrieven zijn ge«annexeerd, niet in het archief der Kolonie aanwezig is.» Het feit dat men geen andere privilegiën heeft kunnen vinden dan van 1684 bewijst dus niet heel veel. Bovendien is de plaats uit Hamelberg (I, 86, vlg.), waarop de Commissie blijkbaar haar meening grondt en die onmiddellijk te voren woordelijk door haar wordt aangehaald, juist een bewijs tegen haar stelling. Schr. dezes kan dat niet beter duidelijk maken dan door ook zijnerzijds het bewuste gedeelte van Hamelberg af te schrijven.

«Er waren andere (dan haar eigen) plantages, die zij (de «Compagnie) in huur had uitgegeven en bovendien maakte zij «aanspraak op vele gronden, door particulieren in bezit gehouden. «Volgens haar octrooi behoorden haar alle gronden van het «eiland zonder uitzondering en oorspronkelijk had de Compagnie «aan particulieren slechts zooveel grond afgestaan, als zij voor «hun onderhoud en dat hunner gezinnen noodig hadden. Zulke «gronden moesten worden omheind om het losloopende vee «der Compagnie er buiten te houden *en aan de bezitters werd «het veelal vergund het voor hen en hunne gezinnen benoodigd «vee te laten weiden op de Compagnie's «savanen», d.w.z. de «gronden, niet door de Compagnie's plantages ingenomen. Ook «werd deze vergunning tot het houden van vee ter voorziening «in eigen levensbehoeften wel gegeven zonder gelijktijdigen afstand «van terrein*, doch in geen van beide gevallen mocht van dit «vee worden verkocht: den veehandel hield de Compagnie aan «zich. Maar in den loop der jaren hadden verscheidene particu«lieren veel meer grond omheind of «ingezerkt» (zooals men «het toen noemde), dan hun oorspronkelijk was toegestaan, «*terwijl anderen, alleen de vergunning hebbende verkregen om «hun vee te laten weiden op de Compagnie's savanen, gedeelten «daarvan hadden doen inzerken* om hun vee bij elkaar te houden «en die terreinen als hun eigendom beschouwden. Dit nu had «nooit in de bedoeling der Compagnie gelegen en in 1680 «kwam zij met nadruk tegen dit gemaakte misbruik op, «aan Van Liebergen berichtende, dat de handel in vee en «producten uitsluitend aan haar toekwam en de gronden aan «de ingezetenen niet in eigendom, maar hoogstens in concessie «waren afgestaan om te dienen voor hun eigen onderhoud en

«niets meer. *Aan Van Liebergen werd daarom gelast alles «op den ouden voet te herstellen; het aantal groot en klein vee, «dat een ieder zou mogen houden, opnieuw vast te stellen* «na de «proportie van ijders gegoetheijt»; een boete te bepalen voor «elk beest, dat meer werd gehouden, en de putten, waarvan «er ook eenige door particulieren met het er om liggende «terrein waren ingezerkt, weder te openen».

Uit het bovenstaande blijkt zonneklaar dat er vóór 1680 weiderechten moeten zijn verleend. Anders had de directeur Van Liebergen in dat jaar niet de opdracht kunnen ontvangen, het daarvan gemaakte misbruik te niet te doen. Zooals reeds gezegd werd, is het niet onwaarschijnlijk dat zij uit den tijd van Stuyvesant dagteekenen, maar de gegevens om dat met volkomen zekerheid te zeggen ontbreken. In ieder geval zal het aanbeveling verdienen die rechten uit dit oogpunt nog eens aan een nader onderzoek te onderwerpen. Mocht bij dat onderzoek de juistheid van de gemaakte onderstelling blijken, dan zou het door het Koloniaal Bestuur staande gehouden recht, om den publieken weidegrond voor den kleinen landbouw uit te geven, een onbetwistbaren grondslag bekomen. Immers maakte de omschrijving van het weiderecht in het Nieuwnederlandsche reglement van 1650 dat recht van de omstandigheden afhankelijk.

Maar het wordt tijd om van het bijkomstige weiderecht naar de hoofdzaak terug te keeren. Zooals uit de aangehaalde plaats van Hamelberg blijkt, hield de Compagnie ook op Curaçao vast aan haar uitsluitend eigendomsrecht op den grond. Evenals in Nieuw-Nederland werden er aanvankelijk gronden in pacht gegeven, maar deze wijze van uitgifte schijnt reeds vrij spoedig door een andere vervangen te zijn. Voor de verpachting kwam een «concessie» in de plaats. Waarschijnlijk zal men die concessies wel in oorkonden hebben belichaamd, maar een voorbeeld van zulk een stuk is door schr. nergens aangetroffen. De omvang van het uit de concessie geboren recht moet uiteengeloopen hebben. Blijkens Hamelberg (I. 87 noot 4) werd in 1696 aan den commissaris Gerard Luls een stukje grond afgestaan, hetwelk bij zijn dood of zijn vertrek weder aan de Compagnie zou vervallen. Als regel echter zal men duurzamer rechten hebben toegekend. anders hadden zij niet zoo spoedig met eigendom verward kunnen zijn. Blijkens de aangehaalde plaats van Hamelberg matigden de kolonisten zich vóór 1680 reeds

eigendomsrechten op de Compagniesgronden aan, terwijl de bovenbesproken legger van privilegiën melding maakt van koopbrieven uit het jaar 1693 reeds. Het verzet van de Compagnie daartegen gaf niet veel. Van Liebergen bracht van de hem gedane — in de aanhaling van Hamelberg genoemde — opdracht weinig terecht (Ham. I. 89). Zijn opvolgers deden in het geheel niets. Eerder nog werkten zij de bevelen van de bewindhebbers tegen door, in strijd met hun uitdrukkelijke instructie, Compagniesgronden te verkoopen. In 1702 herhaalden de Bewindhebbers hun bevel (Ham. I. 90), eveneens zonder gevolg. «Het usur-«peeren der gronden toch», zoo zegt Hamelberg (I. 90), «dag-«teekende niet van enkele, doch van vele jaren her; de meeste «van zulke onrechtmatig weggegeven of in bezit genomen «gronden waren reeds in andere handen — «tot zelfs in de «vierde hand» — overgegaan; velen der usurpateurs waren al «lang van het eiland weg en er was niet één factoor, die de «juiste grenzen der oorspronkelijk afgestane, kleine stukken «grond kon aanwijzen. Gouverneur en raden achtten het dan «ook «gants ondoenlijk» de geusurpeerde gronden weer aan de «Compagnie terug te geven en bij zoo afdoend advies legden «bewindhebberen zich eindelijk neer». Zij stelden zich zooveel mogelijk schadeloos door het heffen van een belasting op de geusurpeerde gronden, die in 1715 werd ingevoerd.

Feitelijk was daardoor het eigendomsrecht van de planters door de Compagnie erkend. Maar dat de in het stelsel der Compagnie geslagen wonde bleef schrijnen blijkt wel uit het feit dat nog in 1764 in de instructie van den gouverneur Rodier de la Brugère (Ham. I, D. 102) over de usurpatien werd geklaagd. «En alzoo, in vroege tijden, is bevonden», zoo zeide namelijk art. XX «dat vele Gronden en Landen, bekwaem tot «de Culture, aen Particulieren zijn uitgegeven, en alzoo de «Compagnie daarvan is ontzet geworden, zo zal hij Directeur «geenzins vermogen eenige Gronden of Landen, om onder «culture gebragt te worden, aen Particulieren uit te geven, om «wat reden of oorzaek het zoude mogen zijn, en zal hij Direc-«teur zijn gehouden, in gevalle door Particulieren aen hem «verzoek wordt gedaen, om eenige onbebouwde Landerijen te «cultiveren en van de Compagnie te huuren, daer van met de «eerste gelegenheid, aen de Vergadering van Tienen kennisse «te geven, en zijne consideratien deswegens te communiceeren,

«en zal hij niet vermogen eenige Erven van de Compagnie, «om daer op Huisen of eenige andere gebouwen te zetten, aen «Particulieren uit te geven, zonder daer van bevorens aen de «Vergadering van Tienen kennisse te hebben gegeven, en per«missie van de zelve bekomen».

Uit dit artikel blijkt tevens hoe de Compagnie in lateren tijd de uitgifte van grond geregeld had. Van toekenning van eigendom wilde zij ook in 1764 niet weten. Afgezien van het niet nader bepaalde recht, dat zij voor perceelen bouwgrond in uitzicht stelde, liet zij de uitgifte alleen toe in den vorm van een pachtovereenkomst en dat nog alleen na de bijzondere goedkeuring van de bewindhebbers.

Naar aanleiding van deze regeling doen zich verschillende vragen op. Was zij in het jaar 1764 nieuw of had zij ook reeds vóór de instructie van den directeur Rodier gegolden? Is zij tot den ondergang van de W. I. C. blijven gelden of werd zij reeds eerder door een andere vervangen? Is zij tijdens haar duur steeds nageleefd of is men er dikwijls van afgeweken, evenals men vóór 1715 de geboden der Compagnie op dit stuk zoo vaak overtreden had? Op al deze vragen blijft Hamelberg ons het antwoord schuldig. Een afdoende oplossing zal zonder een nader bronnenonderzoek waarschijnlijk niet te geven zijn; want met de gegevens, die in het reeds genoemde rapport nopens de toestanden in het groote landbouwbedrijf voorkomen, moet men uiterst voorzichtig zijn.

In dat verslag komt op blz. 8 een staat voor «aantoonende «den tijd van verkoop der plantages op Curaçao door het plaatselijk «bestuur en de wijze harer verkrijging van het weiderecht naar «tijdorde opgemaakt volgens den legger van verleende privilegiën «tot het houden van vee op publieke gronden op Curaçao «(Gouvernementsbeschikking 4 Juni 1850, N° 223)" Blijkens dezen staat zouden van 1693 af bijna voortdurend plantages door het plaatselijk bestuur zijn verkocht. Waarschijnlijk echter heeft de Commissie ten onrechte den eersten koopbrief van een plantage met de uitgifte er van vereenzelvigd.

De Commissie, die geen oorspronkelijk werk leverde maar den legger van 1850 omwerkte, zegt dat de eerste koopbrieven verkoop door het plaatselijk bestuur betroffen, maar in den legger zelf vindt men daarvan niets. In dat stuk heeft men aanteekening gehouden van de oudste bekende oorkonden de plantages be-

treffende en, voorzoover zij koopcontracten inhielden, die met «eerste koopbrief» aangeduid. Maar dat beteekent natuurlijk niet de onmogelijkheid van vroegere verkoopen. Dat die er in vele gevallen geweest moeten zijn blijkt bovendien duidelijk, zoodra men staat en legger wat nauwkeuriger beschouwt. Een plantage als Mount Pleasant of Mal Pais zou bij de opvatting der Commissie verschillende malen zijn uitgegeven; maar, daar zulks niet tot de volstrekte onmogelijkheden behoort, is dat niet meer dan een kleine aanwijzing. Ongeveer dezelfde kracht heeft de bij het standpunt der Commissie noodzakelijke gevolgtrekking, dat er aan plantages dikwijls weiderecht werd verleend vóórdat zij zelf waren uitgegeven. Ook dat laat zich nog denken: het weiderecht kan bijv. verleend zijn geweest aan een verhuurde plantage, die eerst later werd verkocht. Onwaarschijnlijk echter is het dat plantages als *Klein* St. Kruis en *Klein* St. Martha uitgegeven zouden zijn vóór de groote plantages van dien naam, want dat zou geheel in strijd zijn met den gewonen loop der dingen. Een bepaalde ongerijmdheid ten slotte is dat er volgens den staat der Commissie eerst in 1693 grond uitgegeven zou zijn, terwijl wij boven zagen dat de uitgifte van grond in 1680 reeds een geschiedenis had.

Geeft de legger ons dus geen uitsluitsel op de vraag of de Compagnie na 1715 nog gronden in eigendom uitgaf, wel blijkt er uit dat in 1796 dergelijke uitgiften hebben plaats gehad (Oostpunt en de Duivelsklip). Maar toen was de W. I. C. reeds eenige jaren ter ziele en met haar de feodale opvattingen van het grondrecht, die, voorzoover Curaçao betrof, reeds lang niet meer met den werkelijken toestand overeenkwamen.

Anders was het op de onderhoorige eilanden *Aruba* en *Bonaire* waar het leenrecht na den ondergang der W. I. C., ja zelfs tot ver in de 19de eeuw stand hield. De Compagnie was daar gelukkiger geweest in het handhaven van haar eigendomsrecht op den grond. Langen tijd had zij de kolonisatie aldaar geheel weten te beletten en de vergunningen tot vestiging, die later door haar werden verleend, waren niet talrijk genoeg geweest om den toestand tegen haar zin te kunnen doen veranderen. Tot aan het eind van haar bestaan in 1791 bleef zij in staat het door haar toegekende leenrecht in zijn zuiveren vorm te handhaven en de Staat, die haar toen in den eigendom van den grond opvolgde, bracht voorloopig geen verandering in hetgeen hij aantrof. Art. 2 van de verordening van 31 December 1823

(herdr. bund. N° 66) kon dan ook nog bepalen dat het geheele eiland Bonaire als een Gouvernementsplantage werd beschouwd. En, hoewel Aruba niet als zoodanig gold, behoorde ook alle grond op dat eiland destijds nog tot het domein.

Hamelberg geeft in I. D. N°. 81 den tekst van een eed, die in 1754 door een zekeren M. van S. Levy Maduro moest worden afgelegd ter verkrijging van grond op Aruba. Reeds het feit dat een eed gevorderd werd is kenmerkend voor het leenrecht; want de manschap of hulde, die de leenman verschuldigd was, bestond in een eed, waardoor hij zich verbond den heer getrouw te zijn, deszelfs voordeel te zoeken, hem ten beste te raden te helpen en bij te staan, zijn achterdeel — d. i. nadeel — te weren en te ontdekken 't geen strekken zoude mogen tot zijn schade (De Groot Inl. II, 41, 40). Al deze verplichtingen vindt men terug in den eed van Maduro, die moest zweren dat hij zich gedragen zou als een getrouw ingezetene, den Commandeur in alles zou gehoorzamen *(trouw)* en met en benevens de andere bewoners der Edele Compagnie's werken zou helpen doen en de waterputten zou helpen schoonmaken *(hulp en bijstand)*; dat hij in geenerlei maniere eenige negotie zou doen en aan niemand iets verkoopen of van vreemdelingen iets inkoopen *('s Heeren voordeel zoeken en achterdeel weren)* en dat hij, indien hem iets dergelijks voorkwam door anderen gedaan, hij zulks aanstonds aan den Commandeur zou waarschuwen en insgelijks als hij iets zou te weten komen dat iemand iets tegen het eiland zou willen ondernemen *(Raad en ontdekking van 't geen zou strekken tot 's Heeren schade)*. Wijders bevatte het eedsformulier de uitdrukkelijke erkenning van het recht der Compagnie, die den grond slechts precario had vergund; voorts een, blijkbaar ingelascht, verbod om ongeoorloofde veekoralen te houden, hetwelk verder onbesproken kan blijven, en ten slotte de regeling van het tenietgaan van Maduro's recht. Uit deze laatste regeling blijkt dat het leen een zoogenaamd «recht» of «kwaad» leen was, dat niet door opdracht of uiterste-wilsbeschikking aan derden kon overgaan. Het verviel door het uitsterven van de nakomelingen des begiftigde of «bloedsgebrek», zooals De Groot het noemt. Ook door «verbeurte» — het woord is van S. v. Leeuwen, De Groot spreekt in dit verband minder juist van «ontrouw of smaad» — kon het recht verloren gaan. Maduro moest namelijk zweren zijn verplichtingen stipt te zullen nakomen. Verzaakte

hij ze, dan zou het land hem ontnomen en hij zelf van het eiland verzonden worden. In het te niet gaan van het recht was dus geheel overeenkomstig de regelen van het leenrecht voorzien.

Zooals reeds werd medegedeeld heeft het feodaal karakter van het grondrecht op Bonaire en Aruba tot in de 19e eeuw stand gehouden. De rechthebbende op den grond werd «concessionaris» of ook wel «leenhouder» genoemd. In 1823 werd bij de reglementen van administratie en bestuur op die eilanden (Herdr. bund. N°s. 66 en 67) bepaald dat de gronden, door de ingezetenen bij vergunning bezeten, aan hen in eigendom konden worden overgedragen tegen betaling van het gewone recht op den verkoop van vast goed. De uitgifte in concessie werd nader geregeld in 1829. Toen werd o.a. bepaald dat de concessionarissen het op hun grond gevonden goud aan het Gouvernement moesten afstaan, dat hun van $\frac{2}{3}$ de waarde zou uitkeeren, en dat het concessierecht niet hooger zou gesteld worden dan noodig was om de kosten van het toezicht te bestrijden.

Bij Koninklijk besluit van 16 September 1841, N° 71, werden de laatste sporen van het leenrecht uitgewischt en, ook voor de toekomst, door eigendom vervangen. Het recht op de mijnen werd echter uitdrukkelijk door de Overheid aan zich voorbehouden (zie ook publ. van 1 Juni 1842, herdr. bund. N° 244), terwijl het recht op het van ouds aan het Gouvernement toekomende verfhout reeds te voren (Publ. 30/31 Aug. 1839, herdr. bund. N° 227) voorbehouden was. Wonderlijk genoeg schijnt het zoo juist genoemde Koninklijk besluit door den samensteller van den herdrukten bundel der publicatiebladen als van voorbijgaand belang te zijn beschouwd. In die verzameling komt het althans niet voor.

De genoemde regelingen hadden alleen betrekking op Aruba. Op Bonaire was van de door het reglement van 1823 mogelijk gemaakte overdracht van grond weinig terecht gekomen. Het optreden van den baron Van Raders als gezaghebber (1836), die die gouvernementscultures in de kolonie invoerde en voornamelijk Bonaire tot het terrein van zijn proefnemingen uitkoos, had daarop grooten invloed gehad. Het eiland was een gouvernementsplantage gebleven. Eerst na de opheffing van de gouvernementscultures kwam aan dien toestand een einde. In 1867 werd het eiland in groote kavelingen verkocht en in 1870 volgde den verkoop van de gouvernements-zoutpannen. Dien-

tengevolge bestaat de grondeigendom op Bonaire nog steeds uit weinige, zeer uitgestrekte perceelen.

Over de geschiedenis van het grondbezit op de bovenwindsche eilanden *St. Eustatius*, *Saba en St. Maarten* heeft schr. dezes geen bijzonderheden kunnen vinden. Zooals werd medegedeeld stonden deze eilanden aanvankelijk onder het patronaat van de families Van Pere, Van Rhee en Lampsins. Destijds moet het gansche grondstelsel dus een feodaal karakter gehad hebben; want de patroons, die zelf slechts een feodaal recht bezaten, konden uitteraard geen allodiale rechten vestigen. Later — ook dat werd reeds medegedeeld — kwamen deze eilanden onder het rechtstreeksch bestuur der Compagnie, die haar uitsluitend recht op den grond ook daar wel zal hebben staande gehouden. Waarschijnlijk hebben de toestanden zich er toen ontwikkeld als op het eiland Curaçao. In 1737 toch klaagde de commandeur van de kolonie St. Eustatius, waartoe de drie eilanden behoorden, dat alle ingezetenen maar hadden getracht Compagniesgrond aan zich te trekken voor zich zelf en hun vrienden, waardoor de Compagnie haar land was kwijt geraakt. Land om te vergeven was er toen al niet meer. Deze bijzonderheid werd aan schr. medegedeeld door den gezaghebber van St. Eustatius, den heer G. J. van Grol, die in den loop van zijn bestuur aanteekening hield van verschillende feiten, het eiland betreffende, waarvan hij uit oude stukken kennis kreeg, maar die over de geschiedenis van den grondeigendom verder nooit iets was tegengekomen.

Ten slotte nog een enkel woord over *Suriname*, dat wel is waar nimmer onder het gezag van de Westindische Compagnie heeft gestaan, maar toch middellijk eenigen invloed van haar leenstelsel heeft ondervonden. In den aanvang was deze kolonie, zooals wij zagen, het voorwerp van een vrij schoolsch geschil tusschen de provincie Zeeland en de Staten-Generaal (H. 599). Zeeland maakte aanspraak op den eigendom van Suriname omdat de verovering van dat land in 1667 door hun vlootvoogd Crijnssen was geschied. De Staten-Generaal beweerden daarentegen dat zij de kosten van den tocht naar West-Indië hadden gedragen en dat de veroveringen dus ook te hunnen voordeele moesten komen. Hangende dit geschil bleef Zeeland, dat zich het gezag had aangematigd, in het bezit daarvan.

Deze toestand duurde tot 1682. Wel had Zeeland reeds in 1672 aangeboden de kolonie «generaal te maken», maar men

was het ten slotte over de voorwaarden niet eens kunnen worden, zoodat het plan mislukt was. Eén van de door Zeeland gestelde voorwaarden was geweest, dat de Westindische Compagnie, die destijds in het diepste verval was en zich het algemeene wantrouwen op den hals had gehaald, buiten het bestuur zou blijven. Korten tijd later (1674) was zij ten ondergegaan. Haar opvolgster, de 2de W. I. C., had langzamerhand getracht het vertrouwen te herwinnen en zij was daarin tot op zekere hoogte ook geslaagd. Het mislukken van de koloniën, die men onder staatsbestuur had gesteld, had daartoe waarschijnlijk medegewerkt. In ieder geval was de openbare meening in 1682 weder zoover te haren gunste omgeslagen, dat zij Suriname, waarvan Zeeland zich toen wenschte te ontdoen, voor f 260.000.— van die provincie kon koopen. Maar sterk stond zij toch nog niet. Den last van het bestuur der kolonie dorst zij niet op zich nemen. Zij bracht haar daarom in 1683 in een vennootschap, de *Societeit van Suriname*, waarin zij zelf voor $\frac{1}{3}$ aandeelhoudster bleef.

De omstandigheid, dat Suriname nimmer tot het gebied van de W. I. C. heeft behoord, heeft op de ontwikkeling van het grondbezit aldaar haar stempel gedrukt. De uit het octrooi der W. I. C. afgeleide leerstellingen behoefden er niet in toepassing gebracht te worden. Men schijnt dan ook nimmer eenig bezwaar gezien te hebben in het verleenen van allodialen eigendom. Wellicht heeft men, om die tegenstelling beter te doen uitkomen, op de allodialiteit van de toegekende rechten zelfs eenigen nadruk gelegd.

Blijkens te mijner beschikking gestelde aanteekeningen uit het domeinarchief te Paramaribo werd reeds in 1669 (22 Mei) en 1686 (7 November) vergund en gepermitteerd om gronden op te nemen en in volkomen of vrijen eigendom te bezitten. De oudste bekende grondbrief is die van 100 akkers land, op 12 September 1691 door den gouverneur Van Scharphuisen verleend aan de Joodsche natie, luidende:

»Jan van Scharphuisen, Gouverr-Generaal van Suriname, »rivieren en districten van dien,

»Permitteeren en vergunnen mits deesen in allodiaalen eigen»dom en erffelijke besittinge aan de Joodsche natie tot gebruik »van haare sinagogue, begraafplaats haarer doode, etc., een stuk »lands, groot Een hondert ackers, gelegen aan de Oostseide

«van de riviere Zuriname, ter plaatse daar alsnu haare sinagogue «staat, naementlijk twintig kettingen op de face van de riviere, «soodat tien kettingen sich na beneeden en tien na booven strecken, «gaande voorts de rest landwaarts in, op welcke plaats (alsoo «deselve voor een gemeen lant wert gehouden en gereeckent) «een ieder sijne huisinge en erven sal vermoogen te setten en «hebben, en ook geene die aldaars bereeds haare huisingen en «erven hebben sullen deselve aldaar moogen behouden en on-«bekommert genieten en behooren. Actum enz.»

Deze grondrief zal waarschijnlijk van vroegere zijn afgeschreven, zoodat wij hem gerust als het oorspronkelijk model mogen beschouwen.

Zoo eenvoudig zouden de grondbrieven echter op den duur niet blijven. Allengs werden er meer bepalingen in opgenomen. Vele daarvan hadden de strekking om de rechten van de Societeit tegenover de grondeigenaren te versterken. Zoo kon het niet anders of men ging later toch bij de W. I. C. in de leer, die om gelijke redenen haar feodale stelsel had ingevoerd en handhaafde. Daardoor kwamen er in de grondbrieven allerlei voorschriften, die een onmiskenbaar feodaal karakter hadden. Van dien aard waren de verplichtingen van den eigenaar tot het aanleggen en onderhouden van wegen, tot het schoonhouden van kreeken, tot verdediging van de kolonie tegen buitenlandsche vijanden en binnenlandsche onlusten en tot gehoorzaamheid aan de gegeven bevelen, alsmede zijn gehoudenheid om een zekere recognitie te betalen; voorts de bevoegdheid van den landheer om den uitgegeven grond geheel of ten deele te naderen, als die tot een ander oogmerk van algemeen belang noodig mocht zijn, en om hem in geval van verkoop te naasten; eindelijk het verval van het recht bij overtreding van de voorgeschreven bepalingen door den eigenaar. De landheer kon dan den grondbrief intrekken en den grond in den boezem van zijn domein doen terugkeeren.

De oudste grondbrieven, waarvan de tekst in het domeinarchief wordt aangetroffen, dagteekenen volgens de Gegevens (blz. 35) van 1743. [1] Het recht van naasting bij verkoop kwam daarin reeds voor. De verplichting tot het betalen van een

[1] Volgens het Rapport der Surinamecommissie blz. 114 dagteekent de oudste grondbrief in het domeinarchief uit 1699.

recognitie werd volgens Van Wieringen (bl. 196) sedert 1749 opgenomen in de uitgifte van de zoogenaamde «achterlanden» der plantages. Algemeen werd die verplichting krachtens de resolutie van 5 Maart 1755, welke de betaling voorschreef van 2 stuivers Hollandsch per akker. Op grond daarvan wordt ook thans nog van de na 1755 uitgegeven gronden akkergeld geheven. De oudere plantages zijn daarvan vrij. Wanneer al die andere bepalingen zijn ingelascht, is aan schr. dezes niet bekend.

De uitgifte van land in Suriname is nooit grondig gewijzigd. Eigenlijk geschiedt zij thans nog op dezelfde wijze als onder de Societeit van Suriname. Het Koninklijk besluit van 20 December 1820, N° 46 (G. B. 1821 N° 7), stelde aan de hand van de destijds gebruikelijke bepalingen een model-grondbrief vast en dat model is, behoudens enkele wijzigingen van ondergeschikt belang, nog steeds van kracht. Het recht, dat uit dergelijke grondbrieven voortspruit, heet zooals voorheen: »allodiale eigendom en erfelijk bezit», maar ondanks de vooropstelling van de allodialiteit is het sterk feodaal gekleurd. Deze tegenstelling wordt echter niet meer gevoeld. Men vergelijkt den allodialen eigendom niet meer met feodale toestanden, waarvan men geen flauw besef meer heeft, doch met de bepalingen van het in 1868 ingevoerde Burgerlijk Wetboek en het tekort aan bevoegdheden, dat door die vergelijking aan het licht treedt, wordt toegeschreven aan het epitheton «allodiaal», dat in het wetboek niet wordt aangetroffen. Die bijstelling wordt in Suriname dan ook vrij algemeen als een beperking van het begrip eigendom beschouwd. Dat zij haar ontstaan juist te danken heeft gehad aan de begeerte om aan de grondbezitters, althans in beginsel, het meest uitgebreide recht te verzekeren, wordt door slechts weinigen bevroed. Tot die weinigen behoorden zelfs niet de officieele voorlichters van den Minister van Koloniën De Waal Malefijt. «De uitgifte geschiedde», zoo zeggen zij op blz. 104 van hun Rapport, «volgens het toen geldend recht, «in allodialen eigendom en erfelijk bezit, waardoor dus voor «de eigenaars de uitoefening van leenheerlijke rechten was uit-«gesloten». Deze voorzichtig gestelde volzin is woordelijk een niets zeggende algemeenheid. Voor den eenigszins ingewijde is het echter duidelijk dat de stellers den allodialen eigendom van kolonialen grond niet als uitzondering maar als regel beschouwden en dat zij het belang er van niet in de uitgebreidheid van

het recht, maar in de beperking daarvan — de uitsluiting van leenheerlijke rechten — zochten.

Bij eene herziening van de regelen betreffende de uitgifte van grond in de kolonie — waarvoor een commissie op het oogenblik bezig is plannen te ontwerpen — zal het dan ook niet noodig zijn daarin een principieele verandering aan te brengen, tenzij men de uitgifte in eigendom geheel zou willen doen vervallen, wat echter om verschillende redenen afkeuring zou verdienen. Want door het schrappen van de bijstelling «allodiaal» en van de toevoeging «erfelijk bezit» zal men slechts woorden doen vervallen, die in de tegenwoordige omstandigheden geen zin meer hebben en dus overbodig zijn. Ook de beperkingen van het recht, die men waarschijnlijk uit de oude grondbrieven in de nieuwe regeling zal willen overnemen en waaraan men wellicht nog andere zal wenschen toe te voegen, maken het volstrekt niet onmogelijk dat recht met «eigendom» te blijven aanduiden.

Amsterdam, Dec. '14. G. J. FABIUS.

BETEEKENIS DER VERWIJZINGEN.

Br.	*J. R. Brodhead:* Documents relative to the colonial history of the State of New-York etc. Albany, 1853—61, Dl. I—XI.
El.	*Joh. E. Elias:* De Vroedschap van Amsterdam. Haarlem, Vincent Loosjes, 1903—5.
Gegevens.	Gegevens betreffende Suriname, verzameld door de Ned. Commissie voor de Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910, Amsterdam, J. H. de Bussy, 1910.
H.	*Mr. J. J. Hartsinck.* Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust van Zuid-America. Amsterdam, Gerrit Tielenburg. 1770.
Ham.	*J. H. J. Hamelberg*, De Nederlanders op de West-indische eilanden. Amsterdam, J. H. de Bussy, 1901—1909.
Ham. D.	id. eod. Documenten.
Luzac.	*Elias Luzac*, Hollands Rijkdom. Leiden, 1780, 5 dln.
N.	*P. M. Netscher.* Geschiedenis van de koloniën Essequebo, Demerary en Berbice. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1888.
N. B.	idem. Les Hollandais au Brésil. La Haye, Belinfante frères. 1853.
Rapport.	De economische en financieele toestand der kolonie Suriname, Rapport der Commissie benoemd bij besluit van den Minister van Koloniën, De Waal Malefijt, van 11 Maart 1911, Afd. B., N° 56. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911.
Versl.	Verslagen van het Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap van Curaçao. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1897—1903.
v. Wieringen:	Geschiedenis der belastingen in de kolonie Suriname. 's-Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij, 1912.

DE INLANDSCHE BURGERS IN DE MOLUKKEN. [1]

De Resident van *Menado* [2] doet de inlandsche burgers afstammen van mardijkers, welke laatste benaming zou zijn afgeleid van het maleische «orang mardahika», wat volgens het Maleisch-Hollandsch woordenboek van dr. J. Pijnappel «vrije lieden» zou beteekenen.

In het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Ned. Indië van professor Veth (Deel 1, blz. 24) leest men onder *Ambonezen*: «De burgers of vrije lieden zijn inlanders, die niet tot de nagelkultuur verpligt zijn, en grootendeels in en om de hoofdplaatsen wonen, waar zij eenige ambachten uitoefenen, of wel hun bestaan vinden in het kweeken van vruchten en groenten, de vischvangst, het stoken van geurige oliën en den handel.»

Dr. Bleeker in zijne «Reis door de Minahasa en den Molukschen Archipel, gedaan in de maanden September en October 1855 in het gevolg van den Gouverneur Generaal Mr. A. J. Duymaer van Twist, Tweede deel, blz. 113 en 114, verdeelt de Amboineezen in:

a. «Negorijvolken, dat is, bij de nagelkultuur ingedeelden en aan hunne negorij gebondenen, alle inlanders, welke men weder kan onderscheiden in Christenen en Mohammedanen.»

b. «Vrije lieden of burgers [alle inlanders], niet tot de nagelkultuur verpligt, en, hoezeer over het eiland, althans over Leitimor verspreid, grootendeels in en om de hoofdplaatsen woonachtig. Men verstaat er gewoonlijk onder de burgers ter

---

[1] Samengesteld in 1880, door den heer Ch. R. Bakhuizen van den Brink, toenmaals als referendaris bij het departement van financiën in N. I. werkende aan eene regeling van de belasting, die onder den naam van hassilbelasting in de Minahassa geheven werd (verg. Ind. Staatsblad 1881 nº. 47). Van die belasting waren voorloopig de „zoogenaamde Inlandsche burgers" uitgesloten. De vraag wie onder die Inlandsche burgers verstaan moesten worden, en welke hunne historische rechten waren, was de aanleiding tot deze nota.

[2] Mr. P. A. Matthes.

hoofdplaats, voor het meerendeel christenen. De gewone christenburger kleedt zich in lange broek, borstrok en gekleurde of bij sommige gelegenheden zwarte kabaai, steeds met pet of hoed.

c. «Afstammelingen van Europeanen, mestiezen of zoogenaamde inlandsche kinderen, welke administratief tot de Europeanen gerekend worden, alle Christenen. Zij bewonen de hoofdplaatsen en kleeden zich zooveel mogelijk als de Europeanen».

«De burgers, allen ingedeeld bij de schutterijen, hetzij als dienstdoende, hetzij als kontribuërende leden, en, behalve enkele heerendiensten, hunnen tijd geheel beschikbaar hebbende, vinden hun onderhoud in het oefenen van eenige ambachten, de kultuur van vruchten en groenten, het stoken van geurige oliën, alsmede door vischvangst en handel ter hoofdplaats en op de omliggende eilanden. Zij vinden voor een groot gedeelte hun bestaan in nuttigen arbeid.»

Behalve voormelde bevolking noemt Bleeker nog de Chinezen, Arabieren en andere vreemde oosterlingen en slaven als bewoners van het eiland, niet behoorende tot de heidensche stammen [als boven blz. 11].

Volgens Reinwardt in zijne «Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1821,» opgenomen in de IIe afdeeling der werken van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië [zie blz. 456 en 457] wordt de bevolking der Ambonsche eilanden verdeeld in negorijvolken, burgers of vrije lieden en afstammelingen van Europeanen.

«De negorijvolken zijn in de negorijen verspreid, over ieder van welke een afzonderlijk Hoofd regeert, onder toezigt van den Resident.»

«Het negorijvolk, zoo Christenen als Mohammedanen, is verpligt, heerendiensten voor het Gouvernement te verrigten als dragen, roeijen, houtkappen, wegen maken, enz. De burgers wonen grootendeels in en om de hoofdplaatsen. Zij vormen de schutterijen en zijn niet tot de heerendiensten der negorijvolken verpligt. Handel of ambachten leveren hun de middelen van bestaan.»

De kontroleur Van Hoëvell schrijft op bl. 34 van zijn werk «Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliasers». «Zooals bekend is,

moet de bevolking der Ambonsche eilanden onderscheiden worden in burgers; orang bebas, [1] en negorijvolk, orang negori, beide zoowel Christenen als Mohamedanen.

«Het aantal mohamedaansche burgers is evenwel uiterst gering. De burgers zijn afstammelingen, hetzij van inlanders, — die als belooning voor aan de Compagnie, tijdens onze eerste vestiging in deze streken of later, bewezen diensten, tot vrije burgers verklaard of maardijkers werden, welk privilege in hun geslacht erfelijk bleef, — hetzij misschien ook wel van slaven die manumissie bekwamen. De kampong *Mardika* op de hoofdplaats *Ambon* brengt ons nog den naam van maardijkers in herinnering. In de oudste tijden waren zij vrij van het verrigten van verpligte diensten voor de O. I. Compagnie, waren niet bij de nagelkultuur ingedeeld en werden niet gedwongen ter hongi te gaan. Thans vormen zij de schutterijen, zijn of dienstdoende of contribuerende schutters en bewonen slechts zelden afzonderlijke negorijen, die dan door den naam van kampong worden aangeduid.»

«Het veelvuldigst komen deze kampongs nog voor in de afdeeling *Ambon*. In de afdeelingen *Saparoea* en *Hila* wonen zij meerendeels in de negorijen, maar zijn dan gewoonlijk in afzonderlijke wijken vereenigd».

De zendeling B. N. J. Roskott zegt in zijn opstel: Iets over het eiland Amboina (Meded. Ned. Zendel. Gen., dl. IV, 1860, bl 18): «Het Ambonsche volk is verdeeld in twee klassen, waarvan het eene gedeelte orang bébas, dat is: vrije *menschen* of *burgers*, en het andere orang negri, dat is: negerijvolk of inlanders wordt genoemd. De burgers bestaan uit europeesche afstammelingen, uit eenige overgeplaatsten uit de inlandsche volksklasse, uit eenige inboorlingen van Java en andere plaatsen en hunne afstammelingen, alsmede uit de vrijgegevene slaven en hunne nakomelingen».

Omtrent het ontstaan der burgers zegt Dr. Bleeker op blz. 156 van het 2e deel zijner reis: «De klasse der burgers is ontstaan door de gedurige pogingen der negorijvolken om zich te onttrekken aan den vroeger nog meer dan thans gehaten kultuurarbeid en aan de hongitogten en heerendiensten».

Met betrekking tot de *Minahassa* vindt men op blz. 30 van

---

[1] bébas beteekent volgens Reinwardt (blz. 453) vrij van heerendiensten, en „de Christen-bébas zijn dezelfde, die elders afstammelingen van Europeanen of mestiezen heeten".

het eerste deel van het meergenoemd werk van Dr. Bleeker, dat de inlanders worden verdeeld «in twee groote categoriën, n.l. in burgers, dat is vrije menschen, die niet voor heerendiensten, kultures, enz. kunnen worden opgeroepen; en inlanders die wel tot die diensten verpligt zijn. De burgers zijn voorts christenen of mohammedanen en voornamelijk in de afdeelingshoofdplaatsen gevestigd». En in «de Minahassa, haar verleden en haar tegenwoordige toestand" door N. Graafland, 2e deel, blz. 224, leest men: «Ongunstig boven alles moet ons oordeel zijn over de zoogenaamde burgers. Deze lieden zijn door eenige dienst aan het Gouvernement, of door gunst, of omdat zij als soldaat gediend hebben, en eindelijk door geboorte ontslagen van negerijdiensten, en presteeren geene andere diensten dan als schutters.»

De Resident van Menado en de kontroleur Van Hoëvell brengen de inlandsche burgers met de *mardijkers* in verband. Stavorinus, die in 1775 het kasteel Victoria te Amboina bezocht, passeerde «door een dubbeld ranket van inlandsche Burgers of Mandijkers, die voor de poort van het Kasteel geschaard stonden.» [Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia naar Samarang, Macasser, Amboina, Suratte, enz., 1e deel, blz. 238].

De Resident verwijst naar het Maleisch-Hollandsch woordenboek van Pijnappel, pagina 130 [zie de tweede uitgaaf daarvan].

Men leest daar: «Mardahika [Skr. *maradhikari*? die het recht heeft over leven en dood van zijn slaven], vrij. Zoo de afleiding juist is, is Jav: pradikâ een afgeleid grondwoord.» [1].

In den eersten druk van het woordenboek, blz. 219, stond: «Mardaheka, mardeka, vrij van heerendiensten; vrij, Memardekahan (Jav. mardika).

In het Javaansch woordenboek van prof. Roorda, nieuwe uitgaaf, 1875, vindt men:

---

[1] Bij 't Jav. pradikâ in het woordenboek van prof. Roorda vindt men geen beteekenis, die het woord mardika verklaart in den door Pijnappel gegeven zin. Men leest daar: „pardikâ of pradikâ kw. z. v. a. djarwâ, verklaring, uitlegging (Skr., wârtika, commentaar, glosse), mardikâ en mardikani z. v. a. andjarwani (Een ander mardikâ zie beneden). — pamardikâ z. v. a. pamidji, pamidjang, pambadjé en noedjoem. — pardikan of pradikan K N. een priester of geestelijke, door den vorst met landerijen beschonken, met de verpligting om vorstelijke graven te bewaken en onderwijs te geven in de godsdienst, pradikan ageng hoofdperdikan, hoofdonderwijzer aan een pesantren, pardikannagari, pardikan op de hoofdplaats, dienstdoende priester bij de Soerânâtâs.

«Mardikâ I K. N. vrij, niet in dienst, niet dienstpligtig, buiten dienst gesteld, geen dienst meer doende, 2 K W., zie bij pardikâ, ngamardikâ, K. N. als een vrij man leven, onafhankelijk zijn, mardikani K W., zie bij pardikâ, — mardikakaké K. N. iemand vrij maken, in vrijheid stellen, een slaaf vrijlaten, iemand of iets buiten dienst stellen, pamardikâ, vrijheid.»

De Resident beroept zich voorts, wat zijne beschouwing betreft, op Valentijn. Ook ik heb Valentijn nageslagen, en niet gevonden, dat mardijkers en vrije lieden of burgers dezelfde beteekenis hebben. Wel zijn de laatsten voor een groot gedeelte afstammelingen van mardijkers, doch niet uitsluitend. Ook zijn de mardijkers geen instelling van de Compagnie, en blijkt de beschrijving van deze personen in de verschillende latere werken niet geheel juist.

Mij heeft het snuffelen in Valentijn en andere werken tot de gevolgtrekking geleid, dat mardijkers zijn vrijgelaten slaven, en dat zij reeds vóór de dagen der Compagnie bestonden. Dat de mardijkers niet door de Compagnie zijn ingesteld, bewijst m. i. reeds de naam, waaraan in het Nederlandsch geen enkel begrip kan worden gehecht.

Prof. Pijnappel doet vermoeden, dat de naam van Indischen oorsprong is.

Naar hetgeen te lezen staat op blz. 201 der «Molukse zaaken» in het 1e deel van Valentijn's «Oud en Nieuw Oost Indië», maakten de Portugeezen voor de handhaving van hun gezag in de Molukken reeds van «mardijkers» gebruik. In 1538 vond de Portugeesche landvoogd Galvaan goed «vijf en twintig coracora's, bemant met veertig Portugeezen, en vier honderd Bondgenoten, meest Hativezen [door hunnen Orang Kaja *Bermein*, bij zijn vertrek na Goa, op Tidore, en Kajoe gelaten] maar ten deele ook Tidoreezen, en Ternataansche Mardijkers alle onder *Roeboeranni*, Kimelaha, of Stadhouder, van den Koning van Tidore, staande, onder 't gezag van den Molukzen zeevoogd, *Jacob Lopez d'Azevedo*, na Amboina te zenden, met last van Goa, om Amboina voor de Portugeesche kroon te veroveren.»

Is de meening juist, dat mardijkers oorspronkelijk vrijgelaten slaven zijn geweest, dan is het niet noodig, dat zij dagteekenen van de vestiging van een Europeesch gezag, welk ook, in de Molukken. Het Mohammedanisme werd in *Ternate*, hoewel die plaats reeds vroeger in de 14e eeuw door Maleiërs, Javanen en Arabieren was bezocht, in de 2e helft der 15e eeuw ingevoerd

(Valentijn id. blz. 140 en vlg.) «Het vrijlaten van zijne slaven» is volgens «De beginselen van het Mohammedaansche recht» van Mr. L. W. C. van den Berg (2e druk, blz. 155), «vooral indien zij de Mohammedaansche godsdienst belijden, een zeer verdienstelijk werk, en in het bijzonder voorgeschreven als kaffârat» (verzoening) «voor het nalaten van zijne geloften of andere religieuse verplichtingen». De vrijgelatenen heeten in het Arabisch *ma'toeq*, daaronder in het bijzonder te verstaan zij, die uitdrukkelijk zijn vrij verklaard door hunnen meester, of die vrijgeworden zijn tengevolge van een daad huns meesters, waaruit van die vrijverklaring noodzakelijk blijkt. «Deze wijze van vrijlating kan men ook onder eene voorwaarde, b.v. het betalen van een geldsom, uitspreken, en zij heeft tot gevolg, dat de slaaf terstond vrij wordt, en nooit meer tot zijn vroegeren toestand kan terugkeeren.» [v. d. B. bl. 156, 193—194].

«Tusschen den vrijgelatenen slaaf en zijn vroegeren meester blijft nog eenigszins een rechtsband bestaan, welken men patronaat (walâ) noemt, en welke voornamelijk te voorschijn treedt bij het erfrecht. Bovendien is de vrijgelatene verplicht zijn vrijlater eerbied te blijven bewijzen en hem desgevorderd bij te staan.» (id. blz. 156). De vrijgelatenen verkeerden, gelijk uit het laatstaangehaalde blijkt, onder de Mohammedanen in een bijzonderen toestand, die hen van andere vrije lieden onderscheidde.

Het is aannemelijk, dat de vrijgelatenen reeds vóór de komst der Portugeezen een afzonderlijke klasse hebben uitgemaakt, en dat die toestand in den beginne door de Portugeezen en Hollanders gehandhaafd is.

Genoeg om aan te toonen, dat die klasse geen instelling is van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie.

Tot de meening, dat mardijker en vrijman of burger hetzelfde beteekent, geeft Valentijn op verschillende plaatsen van zijn werk aanleiding.

Na de mededeeling, dat in het deel der oude stad *Ternate* «ter regterhand van 't kasteel Orangie, of naar 't Zuiden [daar Tidore zig vertoont], Maleijo genaamt, alwaar langs strand niet anders dan Christenen, ten deelen van Portugeesche, ten deelen van Nederlandsche afkomst, zommige in huizen, dog andere in tuinen, nevens hunne huizen gemaakt, woonen,» — laat hij volgen. «Men noemt ze Mardijkers, of vrijlieden, die, in de plaats van hof-dienst te doen, een halven rijksdaalder ter maand plagten

te betaalen; dog in 't jaar 1671, is dat op een achtste van een rijksdaalder, of zes stuivers voor ieder, gestelt.» [Beschrijving der Moluccos, blz. 13].

Na in zijne Beschrijvinge van *Amboina* het land te hebben behandeld, gaat hij over [2e deel, blz. 138] tot de Beschrijving van de volkeren, die daarin woonen. «De voornaamste en meeste in getal zijn de Amboineezen, en behalve deze zijn er ook Chineezen, Mardijkers, slaven, en de Hollanders, onder welke wij de verdere begrijpen.»

Elders [blz. 256] verdeelt hij de ingezetenen van Amboina in vrijen en slaven. «De vrije zijn de Amboinesen [hoewel ook eenige der zelve, als de Boeroneesen, en meer anderen, door den Oorlog in slavernij geraakt zijn], de Mixstiçen, eenige Macassaaren, Ternataanen, Chineezen, en Europeërs.

«Van die slaafagtige zijn met 'er tijd, òf door vrijkooping, òf door vrijgeving, veel zwarte Vrylieden [anders Mardijkers genaamd] voortgekomen, die zig sedert met varen, visschen, ook wel met den koophandel, hebben weeten te geneeren.»

Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge heeft in het derde deel van «De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië» een brief opgenòmen van Appollonius Scotte (Valentijn noemt hem de hopman Louis Schot) aan den heer Hendrick van Bergel, Gouverneur van Banda, dd. 3 Januarij 1610, behelzende een «verhaal der verovering van het eiland Batsjian in 1609, waaruit blijkt, dat de Portugezen werden bijgestaan door «eenighe Mardikos» ende Christenen van Labouwa. Valentijn, hetzelfde verhaal doende op blz. 234 en 235 van de «Molukse Zaaken,» spreekt van «Kastiliaanen» en «swarte vrijborgers,» «inlandsche vrijlieden,» «inlandsche vrijborgers,» die tot den vijand behooren.

Dat de mardijkers vrijgelaten slaven waren, blijkt m. i. ook uit hetgeen de Resident van Menado aanhaalt uit het kontrakt der Compagnie met den Koning Hamza van Ternate van 20 Junij 1638, te vinden op blz. 270 tot 273 van het 1e deel (Molukse Zaaken), zoomede op blz. 119 tot 122 der «Ambonsche zaken» in het 2e deel van Valentijn. Ik haal uit het 2e deel aan:

«Zoo werd ook ter wederzijden beloofd, dat des anderen onderdanen, 't zij Christenen of Mooren, zoowel in deze, als de Molucsche quartieren, niet en zullen vermogen van haar aangenomen geloof te brengen, schoon daar zelfs om mogte verzoeken, nog ook malkanderen, op die of eenige andere wijze,

eenige volk te onttrekken, maar elk bij 't zijne te laten, onder conditiën als voren verhaalt is».

«Wijders accordeerd den Generaal aan zijn Majesteit, dat, wanneer in de Moluccos eenige Ternatanen, of andere subjecten, vrije perzoonen, als bij den vijand overgelopen wezende, en Gechristend of Moors, wederkomende, gelijk 't contract mede brengt, en tot nog toe is geschied, de zelve door de Nederlanders, of Ternatanen, niet aangesproken, maar hen toegestaan zal werden, 't zij onder de Nederlanders tot het Christen geloof, of den Konink bij het Moorsdom, zonder eenige persuasie, te blijven, onder welke conditie ook begrepen blijven alle Spanjaarden, Portugeezen, Tidorezen, Pampangers, Chinezen, Japanders, en andere die van de vijand komen overloopen».

«Maar eenige slaven, insgelijks overkomende, zullen weder bij haar meesters moeten gaan, of, Mardykers willende wezen, zal de Compagnie daar voor aan den eigenaar betaalen de zomma van zestig Rijksdaalders van 8, en half in geld, en de andere helft in kleeden».

«Voor gelijke prijs, of in nagelen, zullen de Ternatanen ook vermogen van de Nederlanders te lossen, zoodanige Tidorezen, of hare slaven, als de Nederlanders van den vijand in den oorlog bekomen».

Dit kontrakt bewijst niet hetgeen de Resident beweert, dat de mardijkers bestonden gedeeltelijk uit gewezen slaven van Compagnie's dienaren en van de Hollandsche burgers, welke door hunne meesters waren vrijgegeven, of zich vrijgekocht hadden, en gedeeltelijk ook uit de gewezen onderdanen der Inlandsche vorsten, die naar de Compagnie waren overgeloopen.

In dat kontrakt is in de eerste plaats sprake van overgeloopen vrije lieden, blanke en gekleurde, die vrij bleven in de keus der natie, aan welke zij zich wilden onderwerpen; en verder in tegenoverstelling daarvan van slaven, omtrent wie bepaald werd, dat zij aan hunnen meester zouden teruggegeven worden, of, volgt er, «mardykers willende wezen,» zal de Compagnie ze afkoopen. De overgeloopen slaven hadden dus de keus, om tot hunnen vroegeren toestand terug te keeren, of mardijkers te worden. De tegenstelling in verband met de taalkundige beteekenis laat toe op deze plaats mardijker te vertalen door vrijman, — en aangezien de vrije personen, inlanders zoowel als europeanen, in de tweede der aangehaalde alinea's niet met

dien eigenaardigen naam worden bestempeld, schijnt de gevolgtrekking geoorloofd, dat mardijkers de benaming is van een vrij geworden slaaf, en dewijl het voorts niet aannemelijk is, dat de Compagnie zich kosten zou getroosten, om slaven vrij te maken, die niet hare onderdanen bleven of werden, schijnt hier ook in het bijzonder met mardijkers bedoeld te worden, door de Compagnie vrijgemaakte slaven.

Dat ook de overgeloopen vrije onderdanen der Inlandsche vorsten mardijkers werden, is, naar het voorkomt, meer dan de Resident uit het kontrakt bewijzen kan.

De uitlevering over en weêr van overgeloopen sujetten komt in verschillende kontrakten der Compagnie met de Moluksche vorsten voor.

In het kontrakt, door Cornelis Matelief in 1607 met den koning van Ternate gesloten, heeft men de volgende bepaling.

«In zaken van Religie zal niemand den anderen mogen bespotten, of verhinderen; maar elk leven, gelijk hij 't voor God wil verantwoorden.»

«Zo er iemand van de Hollanders overliep bij de Ternataanen, die zal van de Ternataanen weder geleverd worden, desgelijks zo iemand van de Ternataanen bij de Hollanders, die zal van hun mede weder geleverd worden.» [Valentijn M. Z. blz. 224].

Dat kontrakt werd in 1609 vernieuwd en hield toen de volgende bepalingen in:

«Wordt mede aan weêrzijden beloofd in zaken van 't *geloof* malkanderen niet te berispen, of te bespotten.

«Of het geviel, dat eenige vreemdelingen bij de Ternataanen zich wilden voegen, om het Moorsch geloof aan te nemen, zo zullen de Ternataanen gehouden zijn, die gewillig in handen van hunne Bondgenoten over te leveren. Desgelijks zo de Ternataanen Christenen wilden worden, zullen ze in handen van hun eigen Natie geleverd worden.» [Valentijn id. blz. 232].

Het kontrakt, door P. Both in 1613 met den Koning van Ternate gesloten, is voor deze zaak merkwaardig genoeg, om in zijn geheel, zooals Valentijn, blz. 245 der «Moluksche zaaken» het geeft, te worden overgenomen.

«Artijkelen en voorwaarden gemaakt ende besloten tusschen den Hoog Mogenden Koning Modafar, Koning van Ternate, den Prince Sedang zijnen broeder, en al den Ternataanschen Raad, ter eenre, en Pieter Both, Gouverneur Generaal over alle

Fortressen, Schepen, Jagten, en Perzoonen in Oost-Indiën, van wegen de Ed. Hoog Mogende Staten Generaal der vrije vereenigde Nederlandsche Provintiën, zijn Princelijke Excellentie Maurits, geboren Prins van Orangie, Grave van Nassau etc. ende de Heeren Bewindhebberen der generale vereenigde Oost-Indische Compagnie, ter andere zijde, om alle swarigheden te weerhouden, die ons van wegen het verschil in de Religie zouden mogen overkomen.»

«Ingevalle eenige Ternataanen, of hunne Slaven alhier op Ternate bij de Hollanders komen onder pretext van Christenen onder ons te worden, zullen de voornoemde gehouden wezen dadelijk in hunne handen weder te leveren, en in geener maniere dezelve versteken.

«Zo wanneer eenige onderzaten van den Koning van Ternate bij de Kastiliaanen overloopen of anderzins vervallen, en aldaar Christenen geworden zijn, hetzij bij wie van beide de Natien zij zouden mogen komen, zal men dezelve in presentie van de Koning of eenige van zijn Raad, en de Hollandsche overigheit van die plaats doen komen, en hun afvragen, tot welke van beide de Religien zij genegen zijn, ende hen daar in hun vrijen wil laten gebruiken, dog zullen de Hollanders dezelve onderzaten der Ternataanen, die alzo bij ons overkomen, alhier van Ternate op eenige andere plaatzen moeten brengen, daar zij uit hunne oogen zijn, om alle swarigheit voor te komen.

«Ingevallen er eenige overgeloopene of gevangene Slaven zouden mogen zijn, die bij een van onze Natien zich quamen begeven, zal men de zelve voet houden, als boven, dog den eigenaar de waardije van dien betalen.

«De overloopers, bij een van ons beiden komende, zijnde geen onderzaten van onzer beider Natien, zullen zich begeven mogen bij alzulken Religie, als daar zij professie van doen.

«Wanneer daar eenige Christenen door de Ternataanen in den oorlog worden bekomen, zullen zij gehouden zijn de zelve niet te verduisteren, maar ons te presenteren hen voor de waardij van een Slaaf te lossen, en ingevallen zij 't zelve niet begeren te doen, zullen zij daar mede hun vrijen wil mogen doen.

«Daarentegen de Hollanders van gelijken, als zulke Ternataansche Mooren alhier in onze handen in den oorlog zullen vervallen, gehouden zullen wezen aan de Ternataanen te presenteren, volgens den voet in 't voorgaande artijkel voorgeslagen.

«Ingevalle eenige van onze gevangene Soldaten door de Ternataanen op eenige togten uit des vijands hand gekregen wierden, zullen zij gehouden wezen dezelve bij ons liber en vrij te laten komen, zonder daarvan iets te pretenderen: van onze zijde desgelijks.

«Al welke artijkelen zij lieden van wederzijden belooft hebben, en beloven mits dezen getrouwelijk na te komen, en te volbrengen, zonder arg of list. In kennisse der waarheit zijn hier van twee aleens luidende contracten in 't Duitsch geschreven, en twee gelijke bij hen in het Ternataans overgezet, alle vier bij hen lieden onderteekent, daar van elk een in 't Duitsch, en Ternataans heeft.

«Aldus gedaan in 't Fort Orangie op 't eiland Ternate, dezen 4[en] Maart in 't jaar 1613.

«Onderstond,

«Pieter Both.»

In 1629 werd met koning Hamza een nieuw kontrakt gesloten, waarop in 1630 de goedkeuring volgde van den Gouverneur Generaal, en waarin o. a. het volgende werd neergesteld [verg. Valentijn, Mol. Zaaken, blz. 262—265].

«Alle Christenen van den vijand overkomende, of op den weg bij ons ontmoet wordende, 't zij dan Spanjaarden, of eenige andere Natien, zullen bij de zelve dadelijk, zonder hen eenigzins te beschadigen, maar veel eer alle hulpe en vordering te doen, aan de Gecommitteerden van de gezeide Heeren Staaten overgelevert worden, zonder iets daarvoor te eischen.

«Mooren, en Heidenen niet van onze onderdaanen zijnde, bij de onderzaaten van de gemelde Heeren Staaten komende, om Christen te worden, of bij hen anderzins te woonen, zullen 't zelve zonder tegenspreken van iemand, vrijelijk mogen doen.

«Mede, als 't geschied, dat eenige onzer onderdaanen, zo vrije, als dienstbare, van den vijand gevangen, of anders daar gekomen, en aldaar Christen gemaakt zijnde, van daar weder wegvlugten, en zich onder de gehoorzaamheid van de gemelde Heeren Staaten, of de onze, begeven, zal zulke perzoonen op hunne aankomst ten overstaan van eenige van ons Gecommitteert ter eenre, ende de Gecommitteerden wegens den Gouverneur in deze quartieren ter andere zijde, afgevraagt worden, onder welke van beide 's gehoorzaamheit zij zich willen begeven, welke perzoonen 't zelve alzo afgevraagd, en zich onder des

eenen of des anderen subjectie hebbende begeven, en zullen partijen namaals niet vermogen dezelve persoonen wederom van de eene tot de andere vlugtende te versteken, agter te houden, nogte weg te voeren; maar gehouden zijn, dezelve dadelijk, promptelijk, en zonder eenig uitstel ter hand te stellen, dog wel verstaande, dat alzulke perzoonen voor dezen Slaven, of Slavinnen, en geen Vrijlieden geweest zijnde, zullen dezelve aan de voor dezen hunne gewezene meesters betaalt worden, zo als de voorzeide Gecommitteerden wegens de voorschreve Heeren Staaten begeeren, ieder tegens zestig Realen, de helft in contant, en de rest in kleeden, dog, Vrijlieden zijnde, zal men daar niets vermogen voor te eischen,

«Ende naar dien van weêrzijden differente persoonen, zo vrije, als dienstbare, voor dezen van de eene tot de andere overgeloopen zijn, waar van de meeste al vertrokken en vervoert zijn, en niet wel mogelijk is voldoening van wederzijden hierin te doen, zijn beide de partijen te vrede, de zelve te laten ter dier plaatse, daar ze jegenwoordig zijn, zonder dezelve namaals wederom te eischen, maar ter contrarie, eenige van deze personen, weder van de eene tot de andere overloopende, zullen partijen gehouden zijn dezelve dadelijk weder over te leveren, om na merite, en goedvinden van ieder van ons beide gestraft te worden, waar aan zich de een nog de ander niet zal hebben te stooren.

«En alzo in den oorlog dikwils geschiedt, dat van weêrzijden eenige bij den vijand gevangen werden gekregen, zal men in zulke gevallen een generale verlossing doen, en de oude voor dezen gepleegde gewoonte volgen, namentlijk, eenige Hollanders, en Ternataanen bij den vijand, en eenige vijanden bij de onderzaaten van de Heeren Staaten gevangen zijnde, zullen voor eerst de onderzaaten van de gemelde Heeren Staaten gelost worden tegens alzulke perzoonen, als in hun handen zijn, ende meerder van 's vijands volk in handen hebbende, zullen daartegen de gevangen Ternataanen gelost worden, wel verstaande, dat alzulke geloste Ternataanen op hun aankomst in presentie des Gouverneurs over deze quartieren, of hunne Gecommitteerden, ende de onzen zal afgevraagt worden, bij welke van beide de partijen zij zich willen begeven, en zich begevende onder subjectie der voornoemde Heeren Staaten, zullen zonder iemands tegenzeggen aldaar vermogen te blijven, zonder namaals te

vermogen zich de eenmaal aangenomen gehoorzaamheit te onttrekken, maar gehouden zijn daar eeuwiglijk onder te blijven, mits vrij zijnde van alzulken somme van penningen ofte waardij van dien, als tot hunne verlossing zal zijn verstrekt, daar zij ter contrarie gehouden zullen zijn, zich weder begevende onder de gehoorzaamheit der Kroone van Ternate, te betalen alzulk een somme of waardije van dien, als tot hunne verlossing zal zijn betaalt.»

In het kontrakt met Bantam van 10 Julij 1659 was onder voorwaarde van reciprociteit overeengekomen, dat «alle de onderdanen van Batavia, die tot Bantam ofte elders onder het gebiedt van den Sulthan zijn, zoo vrije luijden als lijfeijgenen, van wat natie ofte geslachte die ook sullen wezen, zoo die, gedurende desen lesten oorlogh, als daer te voren, gevangen genomen ofte overgelopen zijn, door den Sultan sullen losgelaten, wederom gegeven ende gerestitueerd worden, ... uijtgesondert alleen, dat de Sulthan, degeene die haer tot Bantam tot het Moorsse gelooff begeven hebben, ende besneden zijn, niet gehouden zal sijn te dwingen weder nae Batavia te keeren, enz.» (de Jonge 6de deel blz. 83/84).

Uit de verschillende met de Inlandsche vorsten gesloten kontrakten blijkt, dat als onderdanen van de Compagnie beschouwd werden: 1^e^ alle Christenen, van welke natie ook; 2^e^ Mooren en heidenen, geen onderdanen der bondgenooten, die Christenen wilden worden, of verkozen onder de Compagnie te staan; 3° tot de Portugeezen of een anderen vijand overgeloopen of door dezen gevangen genomen onderdanen van den inlandschen bondgenoot, die Christenen waren geworden en wilden blijven. Ingeval de laatsten vroeger slaven en geen vrije lieden waren geweest, werden zij van hunnen voormaligen meester afgekocht.

De meening is uitgesproken, dat in het bovengenoemd kontrakt onder de benaming mardijkers begrepen zijn de door de Compagnie vrijgemaakte slaven, en, met het oog op het pas medegedeelde omtrent de Compagnie's onderdanen, is er — naar het voorkomt — grond voor de bewering, dat onder mardijkers, naar het begrip der Compagnie, verstaan moeten worden, vrijgekochte Christen- of gekerstende slaven, welke bewering nog nader gestaafd zal worden.

De beteekenis van vrijgeworden slaven, die het Christendom

beleden, moet ook onder de Portugeezen aan de benaming van mardijkers zijn gehecht.

In het reeds genoemd verhaal der verovering van het eiland Batjan wordt op de eene plaats van Mardikos, op de andere van nieuwe Christenen gesproken, en in het na die verovering met den vorst van Batjan gesloten kontrakt, mede onder de bijlagen van het derde deel van de Jonge opgenomen, leest men o. a. het volgende:

«Belangende 't stuck van de religie sullen allen sijn Ma[t] ondersaten voors., soo van de mooren als heydenen, haer gewillichlijck tot de Christelycke Religie willende begeven, vrijelijck mogen doen, zonder dat Sijne Ma[t] ofte de sijne tselve in eeniger manieren souden mogen in 't openbaer ofte heijmelijck weeren, ende sullen oock de gecommitteerde van de heeren Bewinthebberen niet vermogen de mardyckers ofte nieuwe christenen, die door haer ernstich versoeck begeeren moors te worden, int selve stuck te verhinderen, maer in sulcke gevalle veranderinge van religie moeten gedoogen» [De Jonge, blz. 328].

De laatste aanhaling bewijst alleen, dat de mardijkers Christenen waren. De vraag zou nog kunnen rijzen: moet dan onder mardijkers niet eenvoudig verstaan worden inlandsche Christenen?

Na de meergenoemde overwinning op Batjan, lezen wij in Valentijn [Mol. Zaaken blz. 235] «verschenen alde Batjansche Christenen voor den onderzeevoogd Hoen, en deeden aan hem in den naam van den Prince van Orangie den eed van getrouwigheit, belovende de Kastiliaanen voor vijanden te zullen houden, en quamen toen met hun vrouwen en kinderen bij de vesting woonen.» Vele inlanders werden in schijn Christenen, om den steun der Compagnie te verwerven tegenover de knevelarij hunner hoofden [Mol. Zaaken, blz. 395. Beschr. Mol. blz. 71, 72. Besch. Amb. blz. 176, 177], zoo ook in Menado, waar het Christendom zich het snelst uitbreidde. De Christenen te Kajeli [Boeroe] werden onder een afzonderlijken orang-kaja gesteld [Beschr. Amb. blz. 9].

Geen dezer Christenen vindt men mardijkers genoemd.

In de kontrakten, met den koning van Boeton gesloten op den laatsten Januarij, en met dien van Tidore op den 29[sten] Maart 1667, komt het volgend artikel voor:

«Of 't gebeurde, dat eenige Europiaanze of Inlandse Compagnie's dienaaren, vrij-borgers, *Mardykers*, slaven of andere onderdanen van d' E.Compagnie, om eenige begane misdaad,

of andere duivelse boosheit, zig van onder de Compagnie onttrok, en op de vlugt begeven mogten, zulke, indien zij komen onder de Boetonsche [Tidoreesche] Jurisdictie, zullen terstond gevat, en in verzekering werden gestelt, om met de eerste gelegenheit door hen weder aan de Compagnie overgeleverd te worden, [en hier aan 't kasteel in verzekering gebragt worden] dog zo eenige Boetonners [Tidoreezen] contrarie dezen [deeden en] zo eenen quamen te verbergen, of te verzwijgen, zal hij daar over strafbaar zijn, en niet verschoont mogen worden.» [Beschr. Mol., blz. 85 en 100].

Mardijkers staat hier tusschen vrijborgers en slaven, en onderstreept.

Dit bewijst nader, dat de mardijkers volgens het begrip der Compagnie niet zijn gewone vrijlieden, ook geen slaven; maar eene klasse vormen tusschen deze beiden in, zooals de vrijgeworden slaven, die met betrekking tot hunnen voormaligen meester niet geheel vrij waren.

Belangrijk is ten deze het volgende uit een bericht van den landvoogd van Ternate Zeist van het jaar 1627, zooals Valentijn het mededeelt op blz. 388 en 389 der «Molukse zaaken.»

«Ook zegt de Heer Zeist, dat er, bij zijn komst in Ternate, gansch geen school gehouden wierd; maar dat 'er bij zijn vertrek, alzo zij 'er eenige van Makjan ontboden hadden, tien schoolkinderen waren. Hij had op de school, alzo die uit de kinderen van een 't zaam-geraapten hoop van Mardykers, hen van de Spanjaarden toegekomen, bestond, zeer weinig hoop; en getuigde, dat op Makjan mede maar drie of vier school-kinderen waren; dog dat de Gebeden alle dagen twee maal op Guoffikkia, en Taffasoho, gedaan, dat er des Sondags gepredikt, en ook eenige Maleitsche Gebeden voor de vrouwen gedaan wierden; dog dat er geen Mardykers in de Kerk verschenen, zeggende, dat zij de gansche week werken, en des Sondags, als zij vrij waren, hunnen kost zoeken moesten; hoewel zijn Edelheid geloofde, dat de waare reden ten deele hunne ongenegenheit, en ten deelen hunne onkunde in de Maleitsche taal, was, waar door zij den Meester, die hen het een of 't ander in die taal voorlas, niet, wel verstaan konden.»

Deze mardijkers waren, gelijk blijkt, in dienst der Compagnie, en deze bezetting van Guoffickia bestond in 1627 uit een opperkoopman, bevelvoerende over 55 krijgsknechten, die een onder-

hopman tot hun krijgshoofd hadden, «buiten dat 'er nog drie en dertig Mardykers, of Vrijlieden, in dienst der E. Maatschappij waren.» [Mol. Zaaken blz. 253]. Weinige regels lager geeft Valentijn andere getallen op. Tot de bezitting van Toffosono behoorden o.a. 13 Mardijkers onder 1 hoofd of Marinjo. In de opgave der Compagnie's dienaren op de hoofdplaats Ternate worden geen mardijkers genoemd.

Volgens Valentijn [id. 252] vond de Heer Zeist dat «hier aan de hoofdplaats, ter vesting Orangie, twee honderd en veertig Europeërs, behalven nog drie en negentig inlandsche in dienst genomene vrijlieden bescheiden waren.» Deze ontvingen dezelfde bezoldiging als de Mardijkers op Makjan, n.l. 5 R^{rs}, slechts 2 werden met 6 R^{rs} beloond, en een, het hoofd waarschijnlijk, bekwam evenals het hoofd der Mardijkers op Makjan 7 R^{rs} 's maands. De bevolking van het eiland Ternate bestond volgens Valentijn voor het grootste gedeelte uit «Ternataanen, en vorder Nederlanders, ook eenige afzetsels van Portugeezen, Mixticen Maleiers, Macassaaren, en bevorens ook eenige Chineezen, hoewel er nu «(omstreeks 1700)»nog maar een is» [Beschr. Mol. blz. 14]. De Mardijkers worden hier niet in het bijzonder genoemd en in verband met het vroeger aangehaalde bericht, dat de Christenen woonachtig aan het strand ten zuiden van het kasteel, deels van Portugeesche, deels van Nederlandsche afkomst, Mardijkers worden genoemd, zou men tot de meening komen, dat Mardijkers Mestizen waren. Dit wordt echter weersproken daar hetgeen men in de «Beschrijvinge van Amboina» op blz. 256 leest. Op Amboina vond men behalve inboorlingen Javanen, Ternatanen,[1] Macasaren, Boegineezen, Balineezen, Boetonners, Timoreezen, Papoeas, Bengaleezen, Pampangers of Manileezen, Bimaneezen, Mestiezen, Chineezen en Europeanen.

»De Mixsticen zijn kinderen of van Hollandsche Vaders, en swarte Moeders [want noit heb ik daar kinderen van een blanke Moeder, en swarte Vader gezien, nog daar af gehoort] [2] of wel

[1] Gelijk hiervoren is gebleken was in 1638 met koning Hamza overeengekomen, dat alle Ternatanen Amboina zouden verlaten.

[2] Geen wonder, zooals Valentijn trouwens zelf opmerkt, blz. 155, Beschr. Amb., daar er een zware straf stond op het huwen van Christenen met Mooren, Chineezen of Heidenen. En de Gouverneur Demmer bepaalde den 16 November 1644: „Eenig Heiden, Moor of andere Onchristen met een Christen vrouw (getroud of ongetroud zijnde) boelerende, zal voor de eerste maal verbeuren 500 Rijxd, en voor de tweede, met de dood gestraft werden". (Amb. Zaaken, bl. 253).

van swarte Moeders, en Portugeesche Vaders, die men *Toepassen* noemt, zijnde afsetsels der Portugeezen, die in de eerste tijden met eijgen bewilliging hier gebleven zijn.

«De eerste afsetsels van een Hollandsche Vader en een swarte Moeder, noemd men *Mixsticen*, zijnde vaal, en sommige al vrij bruijn van kleur, de kinderen van een Mixstice en een Hollander, noemd men *Poesticen*, en de kinderen van een Poestice en een Hollander *Castiçen*, die bijna zoo blank, als een Hollander, zijn, en na welke men de kinderen, uyt de volgende huwelijken voortkomende, meer onder de Hollandsche telt.

«Dit geslagt is, schoon meesten tijd niet zeer fraey (hoewel ik 'er eenige, die schoon waren, onder gesien heb) zeer moedig en trots, zeer Tyrannig en onverdraagelijk wreed tegen hare slaven, schoon zij meest zelf van slaven afkomstig zijn.»

Daarop doet Valentijn volgen de verdeeling in slaven en vrijen en maakt hij de opmerking, dat uit die slaven door vrijkooping of vrijgeving veel zwarte Vrylieden (anders Mardykers genaamd) zijn voortgekomen.

«Het is zeer opmerkelijk,» zegt hij elders, sprekende van de slaven [Beschr. Amb. blz. 346] «en bij velen van een wonderlijke speculatie, dat men sommigen onder dezelve, gelijk bij voorbeeld die van Angola, Bengale, en andere landen, vind, die zo zwart als Ebbenhout zijn.»

Uit het berigt van den landvoogd Zeist omtrent Makjan bleek, dat de Mardijkers geen of slecht Maleisch verstonden. Het waren dus personen, niet van den Maleischen archipel afkomstig, Afrikanen of Bengaleezen.

Er werd onderscheid gemaakt tusschen de zwarte slaven en die, uit den Maleischen Archipel afkomstig. De Macasaarsche en Balische slaven onderscheidden zich van de overigen als de trouwste, beste en vernuftigste [Beschr. Amb. blz. 345].

De eerste mardijkers van Amboina waren 7 Mardijksche gezinnen, die met de Hativeezen door de Portugeezen in 1538 bij hun terugkeer van den togt onder Diego Lopez d'Azevedo waren achtergelaten, en die, zegt Valentijn [A. Z. blz. 16] «daar 't Mardijkers quartier in hunne nasaten hielpen uitmaken, en de kampong *Mardeijka* of *Maredheijka* vormden.» In den tijd van Valentijn [Beschr. Amb. 125 en 126] heette een der straten van de stad de Maredheika of Mardijkersstraat. Een andere straat was de Macasaarsche straat, waar de vrijgegeven Macasaren woonden.

«De Macassaaren, en Baliers in Ambon zijn meest of vrij-gegevene of vrij-gekogte Slaven, die aldus metter tijd smalle Vrijlieden geworden zijn, die dan met een Tsjampan, of kleen Chaloepje, hier of daar na toe varen. Vorder geneeren zij zich met thuynieren, visschen, en saguweer- of suri-tyfferen, behalven dat ook veelen zich wel voor matroosen op deze en gene chaloepen der Vrij-lieden, of Chineezen, voor drie Ryxdaalders 's maands verhuuren, ook zijn er veelen, die hunne slaven brandhout laten kappen, en dat verkoopen. Sommige doen deze of gene Ambachten, ja daar zijn 'er, die 'er wel twee à drie te gelijk konnen waarnemen, en daar veel mede winnen». (Beschr. Amb. blz. 269).

De vrijgekomen Macasaarsche en Balische slaven heetten geen mardijkers, ze hadden een afzonderlijke wijk; ook de vrijgekomen Ambonsche slaven vermengden zich niet met de bevolking van het Mardijkerskwartier, want alle Ambonneezen moesten «in hunne Negerijen woonen, zonder *formele boschhuisen* te maken, op *peene* van de dood» werd door den landvoogd Hustaardt den 28[sten] Junij 1658 bepaald, welk besluit den 2[en] Februarij 1686 door den landvoogd Padbrugge werd gerenoveerd (A. Z. blz. 256). Voor het Mardijkerskwartier bleef niet anders over dan de gekleurde vreemdeling van buiten den O. I. Archipel.

Het resultaat, waartoe de vorenstaande beschouwingen leiden, is, dat onder Mardijkers in de dagen der Compagnie verstaan moet worden «vrijgekomen gekerstende zwarte slaven» en hunne afstammelingen.

Bij al het vorenstaande levert nog een bewijs voor de juistheid der bewering, dat Mardijkers, oorspronkelijk vrije lieden in tegenstelling van slaven, onder de Compagnie waren vrijgelaten zwarte slaven, de brief van den Gouverneur-Generaal Maetsuijcker en Raden van Indië van 17 December 1657; ter plaatse waar omtrent de onderhandelingen met Bantam wordt bericht. De Compagnie had tot een teeken van vrede gevraagd de teruggave van «alle de Nederlanders en slaven, zoo mardykers als lyfeygenen, die, tot Batavia thuys behoorende, onder hem bevonden wierden», waarop de sultan van Bantam antwoordde, dat hij «alle de nederlanders, swarten, slaaven als Mardykers» zou restitueeren indien de Compagnie alle Bantammmers, «soo Mardyckers als slaven, die noch op Batavia zyn, wederom naer Bantham ge-

lief(de) te senden» (De Jonge, zesde deel, blz. 70) en in een lateren brief der Hooge Regeering van 16 December 1659 wordt medegedeeld, dat Bantam heeft teruggegeven «omtrent 40 Swarten, zoo vrye mardykers als lyfeygenen» (de Jonge a. b. blz. 80).

De Portugeezen trachtten overal, waar zij zich vestigden, volkplantingen te stichten. Zoo wordt in Valentijn van den reeds genoemden landvoogd van Ternate, Galvaan [1], vermeld, dat hij de Portugeezen, die zich op Ternate hadden nedergezet, aanmaande «na hen eerst tot het Huwelyk bewogen te hebben, om steene voor Gabba Gabba huizen te bouwen, water-putten te graven, thuinen aan te leggen, vrugten aan te queeken, en de wyngaarden, die zij uit Indiën daar gebragt hadden, te planten». (Mol. Zaaken, blz. 200). Het huwelijk der Portugeezen met de vrouwen van het land of hunne vrijgegeven slavinnen werd aangemoedigd. Van daar natuurlijk een toenadering der verschillende rassen.

«Weynich of geen vrouwen syn door Portugesen nae India gevoert, maar verhouwelyckt met vrouwen van 't landt, daer door verloop van tyt gereguleerde generatie van voortgecomen sij». (Brief van Antonio van Diemen van 30 November 1640 in de Jonge, 5de deel, blz. 245).

De eerste Mardijkers te Amboina waren daar door de Portugeezen gebracht. Na de verovering van Amboina door Steven van der Hagen, den 23en februarij 1605, werd overeengekomen, dat alle vrije en ongetrouwde Portugeezen het eiland zouden verlaten, «doch dat de getrouwde vrijheid hebben zouden, om daar te blijven mits dat zij den eed van getrouwheid aan de Heeren Staaten, en aan zijn Excellentie *Graaf Maurits* doen zouden.» 46 Portugeesche huisgezinnen maakten van die vrijheid gebruik [Amb. Zaaken, blz. 29]. Het spreekt van zelf, dat de Portugeezen, die achterbleven, zich eerder aangetrokken voelden tot de Mardijkers, die vroeger ook Portugeesche onderdanen waren geweest, de Portugeesche taal min of meer verstonden, dan tot de Hollanders, met wie zij in aard en godsdienst zooveel verschilden, en tegen wie zij waarschijnlijk — ten minste in den beginne — eene vijandige gezindheid bleven koesteren. Die toenadering van de Portugezen tot de Mardijkers zal door den tijd, daar geen nieuw Portugeesch bloed werd aangebracht, tot eene

[1] Zie boven blz. 599.

onderlinge oplossing hebben geleid. Te Batavia trof men hetzelfde verschijnsel aan. Rijklof van Goens schreef den 31[en] Januari 1679 aan Heeren Zeventienen [zie de Jonge, 7[e] deel, blz. 4 en 5 der bijlagen]. «Onder vele becommeringen, die mij dickmael voorcomen, is geen van de minste het aengroyende swart gespuys uyt slaven voortgecomen ende successive door haer meesters vrij gegeven, welck geslacht soodanich vermeerdert; dat het getal onder de naam van Mardyckers in de lyste maer staende op 35 à 3600 coppen, soo mans, vrouwen als kinders noch wel vry hooger mach genomen werden, daerbij dan noch gerekent het groote getal slaven der particuliere, al van die selve race, staende in de rol op 16 à 17 mille, waervan hen dagelycx al veele van haar meesters weten vry te coopen, soo dat dien grooten hoop menschen de consumptie insgelycx soo groot maecken, dat ick niet weet wat in toecomende daer noch van sal werden. Soo dit volck wilde arbeyden, men soude het voor een zegen connen reeckenen, omdat het ons aen land niet ontbreeckt, daer ze hen op soude connen erneren, maer synde uyt de natur genegen tot d' uyterste luyheit, van quade zeden ende opvoedingh: staet dit geslacht in 20 jaeren soo groot te werden dat het een last sal zijn, die ick vrese UEd. staat seer zal drucken, blyckende reets hoe veel scheepen werden gebruyct om rijs te haelen, die UEd. soo geweldich in de beurs tasten sonder eenich voordeel. En dit volck spreeckt, weynige uitgezondert, alle Portugees, en heeft men tot noch soo veel werck daervan gemaact, dat men expresse predicanten wil houden om haer in de Portugese tale te predicken. Hier heeft d' heer generael Maetsuycker zich altyt seer sterck tegen gestelt, die oordeelde dat men dese menschen most Nederlandts leeren en oock in die tael prediken laten. En off wel zijn Ed. advys selden met het mijne overeensloech, soo was ick nochtans in dit deel met sijn Ed. van een corcordant gevoelen, dat men haar wel behoorde in 't Portugees te catichiseren, maer geensints nodich was te prediken, welcke catichisatie dan oock door swarte schoolmeesters conde geschieden, gelyck op Ceylon in practyck was, om alsoo onse tale te doen doorbreecken ende het Portugees allengs volgens de Batavise ordonnantie uytte roeyen, enz. ...»

Stavorinus trof blijkens zijn genoemd werk 1[e] deel, blz. 282, te Amboina verscheidene afstammelingen van Portugeezen aan, die, «toen hunne Natie door de onze genoodzaakt werd het

gebied over te geven, verkoozen hadden onder de Hollandsche regeering te blijven.

«De voornaamste Christen-Amboineezen draagen nog Portugeesche naamen, die hunne voorouders bij hunnen doop ontvangen hebben, echter wordt de Portugeesche spraake hier minder dan op eene andere plaats van Indien gesproken, en het getal der Portugeesche afkomelingen is niet groot.»

Evenals met de Portugeezen ging het ook met de Hollanders, die zich met het inlandsche of zwarte ras vermengden.

Op 't ernstig verzoek der inlanders van Ternate, die zich er over ergerden, dat hunne vrouwelijke magen door de soldaten tot bijzit werden genomen, stond Matelief in 1607 toe dat de soldaten met de dochters der inlanders mochten trouwen [Amb. Zaaken, blz. 32]. In een kontrakt, den 5en Januari 1613 met den vorst van *Boeton* gesloten, werd *ten vijfde* o. a. bepaald, «om alle eenigheit en vriendschap te onderhouden, ook om confusien te schuwen, belooft de *Koning*, en laat mits dezen toe, dat de soldaten, ofte alzulke perzoonen, die van wegen de Hollanders in dit Koninkrijk zoude mogen blyven, zullen mogen Hyliken met vrye vrouwen, ofte dochteren van zyn *Koninkrijk*, welke niet zal belet worden het *Christen geloof* aan te nemen; als mede dat die Hollanders hier nevens andere des Koninks onderdanen vermogen *Slaven* en *Slavinnen* te koopen» [Mol. Zaaken, blz. 247]. Dat tegen het trouwen van christenen met onchristenen zware straffen bedreigd waren, is reeds opgemerkt. De soldaten of andere Hollanders, die met onchristene vrouwen wilden trouwen, moesten dus de laatsten eerst tot het Christendom overhalen. Tegen het concubineeren en overspel drijven had *Coen* strenge plakaten uitgevaardigd [zie die van 11 December 1620 en 4 Juli 1622 op blz. 241 en 242, 247 tot 249 der bijlagen van het 4e deel van de Jonge]. Geen vereeniging kon tusschen de Hollanders en iemand uit de gekleurde rassen plaats hebben, dan nadat deze tot het Christendom was overgegaan, en door huwelijk. En eenmaal door het huwelijk verbonden, werd de vrouw met recht een blok aan het been, want de Compagnie verleende geen overtocht aan hen, die aan Inlandsche vrouwen waren getrouwd [zie art. 70 der ordonnancie en instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië van den 22en Augustus 1617 in de verzameling van Mr. P. Mijer, blz. 43] «Dog, zig qualijk dragende» [zie Valentijn, Beschr. Amb., blz. 285] «of met

Inlandsche Vrouwen getroud zynde, (die men aldus niet na 't vaderland senden kon), zullen zij zich als vrylieden moeten erneren, 't welk de Heeren Majores in 't jaar 1681 hadden bevestigt.» Zij waren dus verplicht in het land te blijven. Door de geringe ontwikkeling der meesten, hunne betrekking tot het zwarte ras, en tengevolge hunner procreatie verdunde het Europeesche bloed, en werden zij meer en meer aan de inlanders gelijk. In de Memorie van 26 October 1761, bij zijn aftreden voor zijn opvolger opgesteld, klaagt de Gouverneur en directeur van Java's Noord-Oostkust, Nic. Hartingh, dat «de kinderen van een Europeschen vader, bij een inlandsche moeder verwekt, hetzij uit den ingeboren aard, hetzij door omgang met haar overgebleven vrienden van 's moeders zijde, genoegzaam Javaansch worden» [de Jonge 10e deel, bijlagen, blz. 346] [1]

---

[1] Om den Mardijkers of zoogenaamde *orang klaasjes* van Samarang (waarschijnlijk een verbastering van Orang Kaja's waarvan verscheidene uit de Molukken door Coen naar Java zijn overgebracht en die, groote heeren als zij waren, liever dan met den gemeenen inlander met den mardijker verkeerden) het zwerven onder de Javanen te beletten, werd, schrijft Harting, daar ter plaatse een *vaandrig* over hen gesteld „en is hen te dien eynde tot een camp toegewezen een plek land". In een „Beschrijvinge van de eijlanden Banda, soo die geregeert sijn in de jaren dat onse scheepen daer eerst begonnen te negotyeren ende hoe deselve nu beseth zijn," door den Heer Leupe medegedeeld in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van het Kon. Inst., 3e deel, blz. 82 en vlg., leest men omtrent de oorspronkelijke bevolking van Banda: „Als men de Bandanesen begint te interrogeren van waer haerer ouderen ende voorouderen afcomste is, soo sal men bemercken, dat het maer een deel verbannen ende van haere meesters ende ouders wechgeloopen slaven, ofte andersints sijn geweest, die haer met eenich goet versonden hebben te handelen. 't welck sij opgesnapt ende geconsumeert hebbende, haer tot deese plaatse begeven hebben; in fijne dat men anders niet bespeuren kan dan dat haer ouders slaven geweest sijn, sommige die met haer meesters in Banda gecomen zijn om te handelen ende, aldaer gestorven, de slaven vrijgegeven om aldaer ofte op andere plaatsen te moogen woonen ende haar genut soecken. Daer is qualijck een plaetse van de Caep Bona Esperance tot de utterste ofte oostelijckste eijlanden van Banda, oft de natie van Banda zijn daeraf gesprooten, als van Caffers van Mosambique, Arabyanen, Persijanen, van Cambaya. Cormandel, Bengala, Pegu, Atschijnders, Mamoraners, alderhande Malijen, Chinesen, Javanen, Macassers, Moluckanen, Ambonesen ende diverse mestise kinderen. Voorts zijn daer veel van deese omliggende eijlanden .... meest gecochte slaven; de vrouwen die zij noch dagelijcks coopen, zijn meest uit andere streken van den Archipel, maer de beste van Baly. Van alle dit onwetende gespuys coomen deze stoute onbeleefde tirannige Sabandaers ende Orangkaijs van Banda, daer af de geheele werelt weet te seggen; nu mogen de Hollanders haer wat helpen vermanen, ende sien of wat meer goets van haer te verwachten staet, als in vorige tijden van haer is geweest". Volgens het zelfde bericht werd in tegenstelling van de orangkajas de gemeene inlander op Banda *boedjang* genoemd.

Naar het oordeel van Coen waren de soldaten en bootsgezellen zeer goed tegen den vijand te gebruiken, maar goede borgers waren van weinige of geene van hen te verwachten. «Vrij zijnde is het eenige te veel moeyten om te gaepen en de vrucht in de mond 't ontfangen, ja als het haer in de mont wayt, zijn zij te luy om te kauwen», schrijft Coen aan de Heeren XVII in zijnen brief van 16 November 1621 [de Jonge 4e deel, bijlagen, blz. 254] «'t Is een godloosen hoop», schrijft hij nog, «die ons veel moeyten aendoen; eenige stellen haer slimmer aen dan d'onredelijcke dieren selffs ende veroorsaecken een grouwel ende schandael in veele van d'Indiaenen 't onswaerts, want geen andere noch beter siende, meenen zij dat onze gantsche natie soo godtloos, onredelijck ende onmanierlijck is.»

Het meest trouwden zij met slavinnen «denkende verder niet dan op drinken en hoereeren. Weshalven de Heer Gijsels, en de Commissaris van den Heuvel» [in 1633], «van oordeel waren, dat men geen Coloniers meer in Ambon behoorde te houden, en aan niemand het trouwen, dan met Inlandsche dogters, toe te laten, om de herten der Inlanders zoo veel te meer tot ons te trekken; doch beide die voorstellen grepen in 't vervolg geen stand» [Amb. Zaaken, blz. 94 en 95].

Het geloof, de taal, en de band die nog de vrijgegeven slaaf aan zijnen meester of diens familiebetrekkingen bond, maakten natuurlijk de verbindtenis met een slavin gemakkelijker dan met een inlandsche vrouw.

Blijkens de Bataviasche statuten van Antonio van Diemen in de Bijdragen tot de Taal- land- en volkenkunde van N. I., Nieuwe volgreeks, 6e deel, blz. 497/99, waren de Christenen «op arbitrale correctie gehouden hunne lijffeijgenen in de Christelijke religie te onderrichten ende ten Heiligen Doop te brengen.» «Om de lijffeijgenen te meer tot 't leeren van onse tale te animeren, is geordonneert, dat de slaven voortaen geene hoeden sullen mogen dragen, ten zij duydelijck Nederlands verstaen ende spreken connen, ende daervan schriftelijck bescheyt [van commissarissen van de huwelijcxe saken] bij hen hebben, op verbeurte van den hoet ende strengelijck gegeselt te worden, soo menichmael daerover bekeurt sullen worden.

«Gelijck oock om voors. reden expresselijck verboden ende geinterdiceert is, dat voortaen gene lijffeijgenen vrij gegeven

sullen worden, als die gelijc voors. in onze tale redelijck ervaren sijn ende daervan acte hebben, ten ware geheel oude luyden, waarop bij de secretarissen, in 't verlenen der vrijbrieven reguart genomen sal worden. De vrijgegevenen moesten hunne «vrijheeren ende vrouwen, mitsgaders derzelver kinderen ende descendenten,» eerbied bewijzen, in nood bijstaan of onderhouden, en, indien zij zelven geen wettige «lijffsgeboorten oft descendenten» hadden, moesten zij hunne goederen nalaten aan hunnen vrijgever of «desselfs kinderen ende nacomelingen,» voor de helft indien zij bloedverwanten achterlaten, anders in hun geheel.

Het vorenstaande maakt het verklaarbaar, dat Valentijn ter plaatse over Ternate de Mardijkers gelijkstelt met afstammelingen van Portugezen en Hollanders.

Op verschillende plaatsen noemt Valentijn de Mestisen en zwarten in een adem. Sprekende van de Ambonsche Vrijburgers, zegt hij [Beschr. Amb. blz. 347]: «Onder dezelve nu behooren mede de Chineesen, en vooral ook wel Mistice en swarte Vry-lieden, die anders ook wel Mardykers of *Groene Geuzen*, (na hun Groen Vaandel) genaamd werden». Daarop volgt: «Deze Hollanders en Mardijkers zijn in twee Compagniën, ider ontrent 250 mannen sterk, verdeeld:» en worden de Mestizen voorts onder de Mardijkers begrepen. Aan het eind zijner «Ambonsche Zaaken» geeft hij een lijst van de namen der Officieren van de Ambonsche schutterij, n.l. van de kapiteins, luitenants en vaandrigs der «Nederlandsche Borgerij» en «der Mixticen, ofte der Groene Geuzen,» die elk jaar op den verjaardag van de verdrijving der Portugeezen van Amboina, 23 Februari, moesten gekozen worden. Naar willekeur spreekt Valentijn van de compagnie der Mestisen of der Mardijkers. Op blz. 275 der «Ambonsche Zaaken» leest men ook van een «compagnie Nederlandsche» en een compagnie met «groene Geusen of Mixstice Borgers.» Onder de door Valentijn vermelde namen van de Officieren der Groene Geuzen vindt men Hollandsche, Portugeesche, Inlandsche namen, zelfs een met Chineeschen klank Jan Tsjong, alleen met Hollandsche of Portugeesche voornamen.

Het is, naar het voorkomt, aannemelijk dat de Mestisen en de Mardijkers langzamerhand tot eene familie zijn samen gegroeid, uitgezonderd degenen, die geheel onder de inlanders zijn op-

gegaan en die of door meerdere beschaving, of door aanhuwelijking met het blanke ras nader tot het laatste zijn gekomen.

De vrouwen der mestisen en der mardijkers gingen gelijk gekleed [Beschr. Amb. blz. 256].

Ik houd hier aanteekening van het medegedeelde door den kontroleur Van Hoëvell op blz. 48/51 van zijn werk, blijkens hetwelk tegenwoordig de mestiezen te Amboina van de zoogenaamde burgers alleen onderscheiden zijn, door dat zij bij den burgerlijken stand zijn ingeschreven.

Zien wij nu wat de Compagnie onder «burgers» verstond.

De Compagnie's onderdanen in deze gewesten waren verdeeld in Compagnie's dienaren, vrije lieden, ook vrijborgers of -burgers genoemd, vreemdelingen [1] en slaven [Valentijn, Beschr. Amb.» blz. 269].

De vrijlieden waren voor een groot gedeelte gewezen dienaren van de Compagnie, wier verbandtijd verstreken was, en die uit eigen verkiezing met toestemming van den landvoogd in deze streken bleven, of die door wangedrag, of door het trouwen met inlandsche vrouwen gedwongen waren te blijven. Dat vrij worden mocht echter nooit geschieden dan nadat zij met de E. Maatschappij effen stonden, niets aan haar schuldig waren «volgens ordre, in 't jaar 1695, 23 Februarij van Batavia gegeven.» (Beschr. Amb., blz. 347). Andere waren kolonisten, die expresselijk uit Nederland gezonden werden. In 1611 kwamen op Amboina een vijf en twintigtal kolonisten met vrouwen en kinderen, door P. Both meegebracht [de Jonge, 4e deel, blz. LXVI]. Het denkbeeld om koloniën, gevormd door Nederlandsche zeelieden, soldaten en handelaars, in Indië te planten, was bijna tegelijkertijd als de algemeene Oost-Indische Compagnie ontstaan [de Jonge id.].

Het is bekend en te lezen in het meergenoemd werk van de Jonge [4e deel LXVI—LXVIII en CXXXVI en vlg.] hoe Coen, toen de Hollanders eenmaal vasten voet in Indië hadden, ijverde voor het vestigen eener volkplanting, het lokken van personen, op wie de Compagnie vertrouwen kon. Aan de vrijlieden werd

---

[1] Portugeezen en Engelschen? — Vgl. Mr Mijer, bl. 40, noot, 2e ged. en de autorisatie, en de resolutie van 1 Juli 1620 en 15 Augustus 1620, bl. 223/227 der bijlagen van het 4e deel van de Jonge.

het drijven van vrijen handel toegestaan, nu meer, dan minder, maar steeds zeer beperkt.

«Zooals uit de bepalingen van de ordonnantie en instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië, d.d. 22 Aug. 1617, blijkt, verstond het opperbestuur onder vrijen gelimiteerden handel, een handel, welke, door dienaren van de Compagnie, na afloop van hunnen verbonden tijd, in den Archipel der specerijen, voor eigen rekening zou worden gedreven, uitsluitend in rijst, sagoe, olie, hout, zout, vee en katoenen kleedjes, mits dit laatste artikel dan nog door de Compagnie hun geleverd wierd. Deze zoogenaamde vrijburgers werden bovendien aan vele andere bepalingen onderworpen. Zij waren verpligt hunne vaste woonplaats te kiezen binnen Maleijo op Ternate of in de vallei achter het kasteel van Amboina, of op aangewezen plaatsen op de eilanden Neyra, Ay of daaromtrent. Zij mogten geen huwelijk aangaan met inlandsche vrouwen, zonder vergunning van de plaatselijke overheid der Compagnie en dan nog alleen, indien die vrouwen te gelijker tijd tot het Christendom overgingen. Zij mogten hunne slaven aan onchristenen niet verkoopen; in tijden van nood en van oorlog moesten zij in dienst der Compagnie, te water of te land, ten strijde trekken; zij waren natuurlijk onderworpen aan de civiele en criminele justitie van het Nederl.-Indische bestuur of van bijzondere regters, daartoe door de Compagnie aangesteld. Den handel op de vaste kust van Azië, op Japan, de Philippijnsche eilanden, Java, Borneo, Celebes en alle daaromtrent gelegen plaatsen was hun streng verboden. Daarentegen had de Gouverneur-Generaal in rade de bevoegdheid, van aan gehuwde vrijhandelaars «uitdeeling te doen van eenige kokosboomen, als ook van eenig gedeelte in de geconquesteerde landen, om die ten hunnen behoeve te cultiveren, te bebouwen en vruchten daarvan te genieten». [de Jonge, 4de deel, LXVII en LXVIII] [1].

---

[1] Zie art. 56 en vlg. der boven op blz. 615 bedoelde ordonnantie en instructie in Mijer's verzameling. De heer Mijer teekende bij art. 56 aan (bl. 40 van bedoelde verzameling) „In deze „„conditien en limitation"" hebben de Heeren XVII later vele wijzigingen gemaakt. Zoo bepaalden zij, op 6 Maart 1630 „„geene vrije handelaars te admiteeren, als op expresse licentie, telkens te verzoeken en onder verpligting van te zweren, niet als met haar eigen of andere vrijlieden goed te handelen,"" op den 6e November

Waar de bewindhebbers niettegenstaande de herhaalde aansporing uit Indië te kort schoten in de uitzending van kolonisten, trachtte Coen te voorzien door den aanvoer van slaven en slavinnen [1]. Van de gewezen soldaten en matrozen verwachtte Coen, zooals boven gebleken is, weinig heil. «Laat die maar hun geld verteren en gebruikt hen, daartoe zij van God geordineert zijn, wie kan den ekster het hippelen verbieden? even kwalijk kan de menschelijke natuur worden veranderd», schreef Coen den 26en October 1620 naar Holland.

Coen wilde, dat de peuplatie van Batavia en de landen van Jacatra, Amboina en Banda zou geschieden «met vrije luyden en met slaven; de slaven konden in Indië verkregen worden, 't zij bij koop of bij oorloge,» en de vrijluyden zouden zijn, «of Indiaensche natien of Nederlanders, die beyde aangelockt en daertoe genoodicht dienen te worden bij goede conditien, concessien, liberteyten en privilegien» [de Jonge, 5de deel, blz. 2].

Hendrik Brouwer was blijkens een brief van 1 December 1632 sterk tegen de uitzending van Nederlandsche vrouwen «want hier synde gecomen sober van conditie ende schielycken wat geprospereerdt hebbende, meenen dattet niet op en mach ende

---

1631, „„dat de vrije handelaars zullen wonen op Batavia, Amboina of Banda, en varen op Pegu, Bengalen, Arrakan, Patani, Cambodia, Siam, Cochin, China, Solor, Maccasser, en voorts daar de Compagnie geen handel drijft;"" op den 15e Augustus 1670 „„dat, tot voortzetting van Koloniën, vrijlieden naar de Kaap, Mauritius, Batavia en Ceylon zouden gezonden worden en kostvrij, zooveel de schepen bergen kunnen"" „In 1675 sloeg de Regeering te Batavia aan de XVIIen voor, om den handel in Indië aan particulieren over te laten, doch zonder gevolg. In het midden der 18e eeuw werd echter niet alleen de uitvoer van Europeesche dranken naar Indië voor de naviganten, onder zekere bepalingen, opengesteld [missive van de XVII, 28 Maart 1742] maar zelfs de particuliere handel in Indië van haven tot haven, except Ceylon, vrijgesteld, onder reserve van den handel in specerijen en Japansch staafkoper aan de Comp. [zie Res. 2 April 1742, 16 Augustus 1743, enz.] Onder de Gouverneurs-Generaal van Imhoff en Mossel heeft de particuliere vaart en handel gebloeid, doch na den dood van laatstgenoemde heeft de Regering wederom allen handel aan zich getrokken tot aan de gebeurtenissen van en na 1780".

[1] Van „de cust van Coromandel, Bengala, Ceylon, Madagascar, Morenland en verscheijden andere quartieren meer". Uit Bali werden vrouwen aangebracht (de Jonge, 4e deel. blz. 207.) De handel der Chineezen werd zeer bevorderd.

jancken om te comen bij d' oude kennissen met soo verbeterden staet, als haer zijn imaginerende .....

hier syn goede huysgesinnen van getroude met Indiaensche vrouwen, hare kinderkens comen beter op, hebben veel min als d' andere van doen ende ons chrijsvolck sijnder beter mede gepaert.

Het soliciteren van de Nederlantsche vrouwen om naar 't patriam te keeren is hier heel groot geweest, met deze schepen gaender terugge 30, ende ten ware de Heere Specx over de veel heyt niet misnoeghde, meerder souden gelicentieert hebben, wij willen van harten hoopen ende vertrouwen dat U. E. conform haere resolutie ons met geene meer sullen gelieven te voorzien». [De Jonge, 5de deel, blz. 196—197].

De kolonisten trokken voordeelen, die de Compagnie meende zelve te kunnen winnen, en daarom hadden de zeventienen de Regeering in Indië gewaarschuwd tegen het verleenen van te veel vrijheid aan den particulieren handel, den «gepermitteerden handel der burgerij of volkplanters.» «Meent gijl.» schreven zij, «dat de burgerij zonder dien handel zich niet kan staande houden, dan ware het beter, dat zoodanige burgerij niet op Batavia ware, want als een van beiden moet lijden, de Comp. of de burgerij, dan is het verre beter, dat de burgerij zich behelpt en lijde, maar daar schort het niet aan, zij zoeken al te vroeg rijk te worden en dan zijn zij Indië moede. Laat ons dan toch geen verkeerde barmhartigheid gebruiken, maar wij moeten vooreerst en alleen oogmerk hebben op den dienst en het proffijt van de Compagnie.» [de Jonge, 5e deel, blz. C.—CII.]

Het voorstel van Hendrik Brouwer viel zeker in den geest van de Edele Maatschappij.

Te Batavia waren in Januari 1623 in dienst der Comp.: «602 Nederlandsche koppen, te weten 311 soldaten en officieren, en 291 officieren, coopluyden en ambachtsluyden, item 1385 swerten, soo vrije die gagie verdienen, als slaven en slavinnen, veel kinderen daeronder begrepen, en 191 gevangenen, in alles sijn soo in de stadt als op 't fort omtrent 5 à 6000 sielen». [de Jonge, 4e deel, blz. 281 en 282.]

Op prima November 1632 waren op Batavia «8058 in woonderen, daeronder begrepen het garnisoen, ende wat daeraen dependerende is, als te weten:

	sielen
Aen Nederlanders, die in des Comp[e] dienst werden bevonden, met hare vrouwen ende familien	1912
De Nederlantsche burgerije met vrouwen, kinderen ende slaven	1373
De Japanderen met haer gezelschap	108
De vrije luyden, wesende veelderhande slach van Indianen met het hare	649
Chinesen, met vrouwen, kinderen en slaven	2422
Compagnies lijffeijgenen te samen.	1254
ende des Comp[e] kettinghslaven	340
Comp[e] 't samen redelycke sielen, mans, vrouwen, kinderen, vrije luyden, slaven en slavinnen etc.	8058

[de Jonge, 5[e] deel, blz. 200 en 201.]

Den 16 Dec. 1659 schreef Maetsuyker: «De Nederlandtse burgeren tot Batavia nemen meer toe dan af; maer 't ware te wenschen, dat veele haer beter wisten te draegen ende meer debvoir deden om met eerlijcke hanteringe haer onderhout te soecken, daer het veeltijts aen bevonden wort te ontbreecken, van de swarte ingezetenen schijnt beter hoop te wesen, alhoewel voor het meerendeel van lijfeijgenen afcomstich sijnde, naer dien deselve door den bandt soo tot droncken drincken ende baucheren niet genegen sijn, dan onse natie, dat droevigh is.» [de Jonge, 6[e] deel, blz. 83.]

Maetsuyker wilde den burgerstand verheffen, en even als Coen meer vrijheid geven; hij wenschte o.a. dat den «Burgeren gepermitteert mocht werden, is 't niet wat meerder, ten minsten nevens heijdenen ende mooren, heen ende weer vrij ende liber te mogen vaeren, ende negotie op alsulcke plaetsen als hun voor desen ten tijden van wijlen d'heer Generael Coene gelicentieert is geweest», en «dat hun burgeren in denselven vrijen handel de behulpsamen handt gebooden mach werden, sulcx ende niet minder als alle de uytlanders ende voornementlijck de Chineesen aldaer met danckbaerheijt genieten.» [de Jonge, 6[e] deel, blz. 14.]

De Bewindhebberen in Nederland echter bleven den particulieren handel beschouwen als «een pest en cancker in 's Comp[s] lichaam,» en verlangden dien «met alle vigueur tegen te gaan en te weeren», blijkens ordre en reglement van 16 Oct. 1676 [de Jonge, 6[de] deel, blz. 164].

De burgerij voelde zich zoo gedrukt, dat zij eene remonstrantie indiende, wat van Goens, die Maetsuycker in het begin van 1678 had opgevolgd, aanleiding gaf in een brief van 31 Januari 1679 zijn beklag over de burgers te doen. Hij wilde hen van allen handel «over see» uitsluiten. In Banda achtte hij de burgerij noodig, maar in Amboina, Ternate of Timor behoorde de burgerij niet getollereerd te worden» [de Jonge, 7e deel, blz. 1—5]. Zijn oordeel over de zwarte burgerij is reeds boven aangehaald. [1]

Onder van Imhoff en Mossel brak voor de burgerij weder een betere tijd aan. Van Imhoff had voorgesteld, en de heeren zeventienen vonden het niet onaannemelijk, om Batavia tot grooteren bloei te brengen, «gildens» op te rigten, de burgers, die daar buiten zouden staan «in heele en halve kapitalisten» te verdeelen, meer «privilegien» aan Batavia te verleenen, het collegie van schepenen alleen te bestemmen tot waarneming van het «judicieele» en een raad of «vroedschap» op te richten, voorts met elk schip eenige «luyden» te zenden om de Bataviase colonie beter te bebouwen» [de Jonge, 10de deel, blz. 14].

Blijkens de memorie van Mossel van 30 November 1753 waren Batavia en voorsteden bevolkt door allerlei natiën, «zoo Europesen, Maleijers, Mooren en heydenen van de west, Oosterlingen, Chinezen enz. dog waar van der Chinezen afgodsdienst verboden is, en dus ook tacité die der andere heydenen» [id. 208].

Om van de bevolking van Batavia een denkbeeld te krijgen, schreef Mossel moet men teruggestappen tot den tijd van Batavia's begin, want met de overmeestering van 't rijk door de Bantammers, en vervolgens het «opslaan derzelve, zijn de Ingezetenen van Jaccatra meest alle na 't rijk van Bantam vervoerd, en daar aangehouden en verbleven, en de rest na 't gebergte gevlugt, latende Jaccatra's landen tot een woonplaatse voor eenig geboefte en wilt gedierte, zo dat de compagnie genoodzaakt was allerhande zoorten van volkeren aan te lokken, tot bebouwing der landen en bewoning van de Stad Batavia» [de Jonge, 10de deel, blz. 237].

Wij hebben den raad gevolgd en den bedoelden terugstap gedaan, en gezien, dat de eerste vaste en vrije bevolking van Batavia bestond uit gewezen comp's dienaren, soldaten en anderen,

---

[1] Zie boven blz. 614.

uit van Nederland gezonden vrije lieden, uit Indianen van de West, uit vrijgelaten zwarte slaven, uit Chineezen, en inlanders uit andere deelen van den Archipel. Deze allen te zamen vormden in het bijzonder de Bataviasche burgerij, hoewel de naam van burgers dikwijls meer uitsluitend aan de Nederlandsche vrije lieden of wel aan deze en de zwarten uit het westen gegeven werd. Chineezen, Macasaren, Baliërs, Maleiers, Mooren werden vreemdelingen genoemd, doch beschouwd als compagnie's onderdanen, die zonder compagnie's toestemming niet buiten haar gebied op Java mochten verblijven; de Javanen waren de onderdanen der inlandsche vorsten [vlg. de Jonge, 8ste deel, blz. CVIII].

De eigenlijke inlander, voor zooveel op 's Comp's gebied gevestigd, stond onder zijne eigen hoofden, leefde naar eigen wetten. Het waren de vrijgegeven Westersche slaven, de zoogenaamde zwarten, op wie Nederlandsche wetten werden toepasselijk gemaakt, zooals men leest in de «Aanmerkingen over de Jacatrasche en Preangerlanden» van Mossel, «dat het gestelde bij Boedelmeesters instructie, dat den Inlander sig moet reguleeren naa de successie abintestato, onder de Nederlanders verstaan moet werden, alleen te zien op vrijgegevene Westersche slaven en haare afkomst» [Vgl.: de Jonge, 10de deel, blz. 236—274].

Van bijzondere voorrechten, aan de burgers gegeven, leest men niets, in tegendeel de Compagnie hield ze zoodanig onder den druk, dat zij moeite hadden, hun levensonderhoud te vinden. Wat hetgeen aan de particulieren werd toegestaan beteekende, en hoe de Comp. er op bedacht was, hun daarin nog de weinige vrijheid te ontnemen die zij bezaten, is aangetoond. De Chineezen en inlanders waren daarbij in het voordeel. [1] Volgens een memorie van 18 October 1764 wilde de Indische Regering de zaak omkeeren, en trachten door de «Burgervaart» te bevorderen, de Indische vaart, die den Inlander van den landbouw afhield, te fnuiken [de Jonge, 10de deel, blz. 428].

Dat aan de burgers of vrije lieden, blanke en zwarte, andere rechten geschonken zijn dan die van gewone ingezetenen, d. i.: het recht op bescherming van lijf en goed, blijkt niet. Eerder dan hun blijvende rechten voor de toekomst te verzekeren, is de Compagnie er telkens op bedacht geweest, dien kijk-in-de-potten elk recht, kon het zelfs dat van ademhalen, te ontnemen.

---

[1] Zie blz. 623.

Daarentegen, van de verplichtingen der burgerij, om bij te dragen tot de lasten van den staat, en om de wapenen te voeren tot bescherming van stad en land, heeft zij zich niet ontzien, gebruik te maken.

Coen had het plan ontworpen om over de groote rivier ten westen van de oude stad een gracht te doen graven, doch moest tengevolge van den krijg met Mataram het werk staken.

Specx deed het weer onder handen nemen, «zoowel tot meer der verseeckeringch van Batavia, als om de Chinezen werck te geeven.» Voor de bestrijding van dit werk contribueerden de Chineesche burgerij, de Nederlandsche burgerij, «de vrije swarten ende Japanders». [de Jonge, 5de deel, blz. 180 en 181].

«Ter meerder versekeringe, rust ende vrede der goede ingesetenen», leest men in de meergenoemde oude Bataviasche statuten (Bijdr. N. R., 6e dl. blz. 469) «mitsgaders weeringe van allen tumult, oproer ende hostiliteijt, is nodich geacht ende goet gevonden, dat altijd eenige compagnien gewapende borgeren gehouden sullen worden.»

De leiding dier compagniën werd opgedragen aan «een capiteijn, luijtenant, vendrich, sergeanten, een wachtmeester ende corporaels, dewelcke, uijtgesondert den wachtmeester, alle jaren na de verkiesinge van de Schepenen verandert sullen worden». Over de «inlantse compagnien» mochten «gene officieren genomineert ofte gesteld werden, als die matelijck in de Nederlantse tale ervaren zijn, ende deselve bescheijdentlijck verstaen ende spreken connen.»

«Ende sullen» was verder bepaald, «tot dien dienst gehouden wesen alle borgeren ende vrije ingesetenen, die boven de sestien ende noch geen sestich jaren out sijn, nochte eenige wettige ontschuldinge hebben, als Comps dienst ende soo voorts, mitsgaders van de Overheijt niet vrij gekent en sijn.»

Er waren voorschriften voor den wachtdienst, voor den dienst ingeval van brand. «Maer die van de mardijckers compagnien sullen, bij tijde van brand ofte ander ongemack, niet in 't geweer ofte bijeen comen, ten sij expresselijck door last van de Magistraten of te Overheijt den trommel daertoe geslagen ende sulcx uijtgeroepen worde, alsoo wanneer hun gehouden sullen zijn daerna te reguleren.»

Welk gebruik overigens van de schutterij werd gemaakt, kan min of meer blijken uit de volgende mededeelingen, getrokken uit het werk van Mr. De Jonge.

Den 21en October 1628 werden tegen Mataram in het veld gebragt onder den overste Jaecques le Febvre, 24 ruyters, 6 comp. soldaten, 3 comp. burgers, 3 comp. Japanders ende Mardyckers, elke comp. van 70 koppen, 260 van 's Comp's lijfeigenen tot pionniers, 700 gewapende Chinezen met omtrent 800 bijloopers, 42 bosschieters en bootsgezellen met «vierwercken» en 201 bijloopers van de burgerslaven, te zamen een magt van 2866 man [de Jonge, 5de deel, blz. 134].

Toen van Goens Maetsuycker was opgevolgd, stond het met het garnizoen van Batavia zeer zwak. Het telde slechts 800 man, of 400 minder dan de formatie in tijd van vrede voorschreef, en onder dat garnizoen was niet één man geschikt voor den velddienst, en in de bestaande omstandigheden was er reden om op de trouw der Inlanders, ook zelfs binnen den hoofdzetel der Comp. niet te veel te steunen. Alle Maleiers, Balineezen, Amboineezen, Bandaneezen, Boetonners en Javanen, die zich binnen Batavia bevonden, werden in rotten van 100 koppen ingedeeld, en onder vaste hoofden, luitenants en vaandrigs, gesteld «om hen in postuur te krijgen en wanneer men hen mogt noodig hebben, in te beter orde te kunnen houden.» De buitenforten aan de Oost- en Westzijde en de inlanders buiten de stad werden onder bevel van twee kapiteins, en de Mardijkers onder een kolonel geplaatst. De Nederlandsche burgerij en de inlandsche schutterij werden onder een opperhoofd, den heer Willem van Outhoorn, gebragt; en aan Cornelis Speelman werd «het algemeen kommando en de zorge over de te Batavia remorerende Boegies en Makassaren toevertrouwd» [de Jonge, 7de deel, blz. CXXXVI en CXXXVII].

In een memorie van een der bewindhebbers van de Compagnie, Van der Oudermeulen, van 10 November 1785, door Dirk van Hogendorp openbaar gemaakt, leest men omtrent Batavia op blz. 216 en 217 o. a.:

«De Burgeren zijn onder verscheiden Vaandelen verdeeld, waar van een Lid der Hooge Regeering Colonel is. De Europeesche Burgerij bestaat in twee Vaandels Infanterij en een Cavalerij. De Inlandsche Christenen of Mixtieschen in vijf vaandels, de Papangers [1]

[1] Papangers (Pampangers) is blijkens verschillende plaatsen in Valentijn een andere benaming voor Manileezen. De samenvoeging der Papangers en Mardijkers, die men ook later ontmoet, laat zich door beider oorsprong uit Portugeesche bezittingen wel verklaren.

of Mardijkers, zijnde vrij-gegeven slaven, in een Vaandel. De Mooren in een. De Inlanderen, staande onder den Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlander zijn verdeeld in 3 Vaandels; de Baliers, de Bouginezen, Macassaren, Amboneezen, Boetonders, Mandareezen, Maleijers, Sumbauwarezen en Parnakan Chinezen, ieder in een Vaandel. De Chinezen zijn onder hunne Capitein, en verdere Luitenanten, in vijf Vaandels verdeeld.»[1]

Ter kenschetsing van den toestand der burgerij en de verhouding der inlandsche en europesche burgers strekken de volgende aanhalingen uit het Plakaatboek. Zij verklaren ook eenigermate de ineenvloeiïng van de begrippen schutter en burger.

Bij plakaat van 2 Januari 1778 vernieuwde Reynier de Klerk dat van 9 October 1764, hetgeen noodig bleek, omdat velen de vlag van de Nederlandsche Comp. verlieten. Er werd bepaald, dat geen Burger «'t zij Europees of Inlander» zich naar een andere plaats onder Compagnies Jurisdictie zou mogen begeven zonder voorkennis van zijn kapitein en verlof van den kolonel. «Ieder burger Europees, Christen-Inlander, Moor, Mohametaen Chinees of Parnakan zal gehouden zijn van zijn Capitein een parkement met zijn naam, woonplaats, en onder wien bescheijden is, te eyschen (onder de Inlanders Pamoeloe genaamd) en het zelve altoos bij zig te dragen, wordende de respectieve capiteins bij deezen gelast, 't zelve gratis af te geven en zullende alle de genen die van diergelijke bewijs binnen drie maanden niet voorzien zijn, voor vagebonden of landloopers werden gehouden en van geene de minste privilegien in de Burgerstaat jouisseeren.

«Voorts zullen alle Burgers, 't zij Europees of Inlander, die onder de vlag van de Compagnie sorteeren, zig niet mogen begeven onder een vreemde vlag, zonder consent der Hooge Indische Regering of van den Gouverneur en Raad van 't comptoir daar zij bescheijden zijn.»

Bij plechtige gelegenheden als de publieke voorstelling van den Gouverneur-Generaal moesten alle officieren van de militie en zeevaart «tot schippers inclusive, de officieren van de Pennisten,

[1] Van Hogendorp waarschuwt in zijne aanteekeningen op de Memorie tegen de daarin voorkomende beschrijving van onze Oost-Indische bezittingen welke „gebrek aan onderrichting" verraadt. Dit zal echter minder op het aangehaalde betrekking hebben, dat in hoofdzaak overeenkomt met hetgeen men elders leest.

Mariners, Ambagtsgezellen en Burgerije» opkomen. De Mardijkers en alle andere Inlandsche Natiën, als de Inlandsche Christenen, Chineezen en Mooren, benevens de aanwezende Gezanten van vreemde Indische vorsten waren van de plegtigheid uitgesloten (zie de ontwerpen tot de voorstelling van Reynier de Klerk, Mr. Willem Arnold Alting, Johannes Siberg, Albertus Henricus Wiese in het Plakaatboek.)

Voor de inhaling van de Commissarissen-Generaal in 1792 werd de opkomst gelast van «de beide compagnien Burgers, namentlijk die van de Oost- en Westzijde, benevens de vijf compagnien Inlandsche Christenen, die van de stad, van de Zuider Voorstad, van de Jassenburg, van de overkant van de Punt Zeelandia en van de Zeekant.»

Ook «de compagnie Papangers of Mardijkers, en die van de Mooren» moest verschijnen en eindelijk «de compagnien Balijers, Boegineezen, Maccassaren, Boetonders en Amboinezen.»

Aan het «Ceremonieel tot de plechtige publicatie der op den 9^{en} April 1805 en volgende dagen goedgekeurde, bekrachtigde en als zoodanig op den 26sten derzelfde maand door het *Staats-Bewind* geproclameerde *staats-regeling* voor het BATAAFSCHE VOLK en de benoeming van zijne Excellentie, den Heere Mr. Rutger Jan Schimmelpenninck tot eersten Raadpensionaris» (zie het Project daarvan in het Plakaatboek) moesten o.a. deelnemen «het corps der Bataviasche Burgerij en het corps Burgercavallerie, benevens de vier compagnien Inlandsche Christenen» [die van de stad, van de Zuider-voorstad, van Jassenburg en van de overkant van de punt Zeelandia [1]], voorts de compagniën Papangers of Mardijkers en die van de Mooren,» zoomede «de compagnien Balijers, Bougineezen, Maccassaaren, Boutonders en Amboineezen.»

In de consideratiën en advies van 31 Augustus 1803 van de commissie tot de Oost-Indische Zaken aan het Staatsbewind der Bataafsche republiek omtrent «den voet en de wijze, waarop de handel op s lands bezittingen in Oost-Indien zoude behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden,» was aanbevolen, de inlanders te laten onder het gezag van hun eigen hoofden, en te besturen zooveel mogelijk naar hunne zeden, gewoonten en wetten, in verband daarmede de landraden te

[1] De compagnie van den zeekant schijnt dus intusschen als afzonderlijke compagnie te zijn opgeheven.

Samarang en Cheribon te behouden, wat de samenstelling aangaat te verbeteren [Mijer's verzameling blz. 161, 162, 216, 243, 252, 253 en 273].

Wat de Europeesche burgerij betreft, stelde bedoelde commissie voor, niemand toe te laten in deze bezittingen dan op uitdrukkelijke vergunning der Regeering; eveneens het langer verblijf der ambtenaren en officieren, nadat zij ontslagen zijn geworden, afhankelijk te maken van het goedvinden der Regeering, en voorts het zich begeven buiten de aangewezen woonplaats «zonder schriftelijk consent» van wege de Regeering te verbieden [id. 243].

Daendels merkte op in zijn «Staat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen», dat men bij het in bezitnemen der Oost-Indische possessiën geoordeeld had, om, behoudens het oppergezag der Nederlanders, geene verandering te moeten maken in de burgerlijke inrichtingen der Javanen, als voor wie, nog altijd, eene schaduw van zelfbestaan was overgebleven (zie aldaar, blz. 9). «Zoo de regenten zorgden, dat de rust niet gestoord werd, dat de contingenten en verpligte leverantien zich niet lieten wachten, dat de voor de openbare dienst gevorderde manschappen steeds beschikbaar waren, kortom, dat de contracten werden nageleefd, die elk bij de aanvaarding van zijn regentschap met de Compagnie moest sluiten, dan waren zij in hunne overige handelingen en in hun bestuur aan geen verder toezigt onderworpen.» [Levyssohn Norman «De Britsche heerschappij over Java en Onderhoorigheden» blz. 127—128.] Eenige maatregelen ten aanzien der Bataviasche ingezetenen genomen sedert de aanvaarding der landvoogdij door den maarschalk Daendels mogen thans hunne plaats vinden. Daendels versterkte het leger door «het ligten van Madurezen en Javanen, het koopen van Boegineezen en Baliers (en alle andere te Batavia aangebragt wordende manslaven), in het aanwerven van Ambonsche Christenen, voornamelijk te Menado en Gorontalo op de kust van Celebes» [verg. blz. 25]. De Inlanders, welke in den militairen dienst werden aangenomen, zouden voor den tijd van zes jaren worden geëngageerd, hetgeen tot de gewezen Boegineesche slaven en Javanen werd uitgebreid. Aan elk soldaat, die zijn tijd zou hebben uitgediend, zou zijn paspoort worden gegeven, en de vrijheid gelaten worden «om niet verkiezende langer te dienen naar zijn land te retourneren».

Daendels was uit Holland o. a. de last medegegeven, maat-

regelen te beramen tot het belemmeren en geleidelijk opheffen van den aanvoer van nieuwe slaven.

Tegen het mishandelen van slaven vaardigde hij een verbod uit.

«Aan alle Europezen, inlandsche Christenen sorterende zoo onder het voormalige Gouvernement van Javaasch Noord-Oost-kust als onder Ambon, Maccasser, Banda, Ternate, Bantam, Cheribon, Palembang, Bandjermassing en Timor, welke waren buiten dienst van den lande», stond hij toe, te trouwen zonder voorafgaande vergunning van het Bestuur.

Als middel van bezuiniging bepaalde hij dat het getal inlandsche kommandanten, dat te Batavia 13 bedroeg, door uitsterving gebracht zou worden op zeven, «de kommandanten der Ooster- en Wester-Javanen daarmede onder begrepen,» en wel in dier voege, «dat vijf compagniën *Baliers*, staande onder den Kommandant der Baliers op de Crocot, den Kommandant der campong Ankee, die van campong Pisang Batoe, tot twee compagniën zouden worden gebracht; dat de drie compagniën der *Boegineezen*, staande onder de Kommandanten van campong Jacatra, campong Boegies en campong Patoeakan tot één gebragt, en de Compagnie der *Maccassaren*, onder den Commandant van campong Baroe, daarin opgelost zou worden; dat de Compagnie *Maleijers*, staande onder den Kommandant van campong Maleyo, zou worden gevoegd bij de Compagnie Parnakan, staande onder den Kommandant van campong Patoeakan, en dat de drie compagniën, die der *Amboinezen* en *Boetonners*, die der *Mandharezen* en die der *Sumbawerezen*, staande onder de Kommandanten van campong Ambon en campong Boeton, van campong Mandhar en campong Tambara vereenigd zouden worden.»

Terloops zij van een ander besluit van Daendels aanteekening gehouden, waarbij in renovatie van vroegere orders, de indiening werd gelast «onder Ultimo December van elk jaar aan de algemeene rekenkamer van de inventarissen van alle wapenen en wapengoederen, welke zich bij de differente militaire corpsen bevinden, alsmede bij de Pennisten Burgerij, Papangers, Mooren en Mardijkers.»

Engelhard, de kwade tegenstander van Daendels, schrijft in zijn bekend «Overzigt» aangaande de vermindering van het getal Inlandsche commandanten [zie bladz. 129 en 130]:

«Met de intrekking van de Commandants-plaatsen gaf hij (Daendels) een dadelijk blijk, den grond en zamenhang van haar bestaan

niet te kennen. Die Commandanten waren de Hoofden van de differente Natiën, als Boeginnezen, Maccassaren, Baliërs, Sumbauwarezen, Boetonnezen etc. op Batavia, op heel Java en alle de eilanden in dezen Archipel gevestigd, en in afzonderlijke Compagnies ingedeeld, om dezelven separaat te houden, en vermenging onder elkanderen voor te komen. Dezelve commandanten waren belast met de afdoening van alle huiselijke geschillen, hunne huwelijken, Echtscheidingen etc., een ieder in den zijnen; zijnde eene noodzakelijke inrigting, om geschillen tusschen Natien, onder den anderen Jaloersch, voor te komen en dezelven in order te houden. Het presente bestuur heeft dit wèl begrepen, en het weder gebragt op den ouden voet. Welke gevolgen toch kan men verwachten van de incorporatie van de Compagnie Maccassaren met de Compagnie Boeginnezen, twee Natien, die als natuurlijke vijanden van den anderen beschouwd moeten worden; wat meer is om dezelven te stellen onder een Boeginneschen Commandant; als ook de Compagnie Maleyers met de Parnakangs in een te trekken?»

Bijzondere bepalingen omtrent de europeesche of inlandsche burgerij van Batavia uit den tijd van het Engelsch tusschenbestuur heb ik niet mogen aantreffen. Ik ben niet in de gelegenheid geweest, uit dien tijd werken te raadplegen, die eenige gegevens ter zake konden leveren, zooals waarschijnlijk de «Proclamations, Regulations, Advertisements and Orders, printed and published in the Island of Java by the British Government», die wellicht ter Algemeene Secretarie aanwezig zijn.

In het eerste deel van Tollens' «Verzameling van wetten, besluiten» enz., blz. 269, vindt men het besluit van den Commissaris-Generaal van 12 Maart 1828 n° 17, waarbij is vastgesteld een «reglement op het bestuur der Policie onder den Inlander, in de Stad en Voorsteden van Batavia». Die afdeeling werd verdeeld in 6 districten, n.l. de Stad en Zuider-Voorstad, het Oosterdistrict, het Zuiderdistrict, het Zuidwester district, het Westerdistrict en het Chineesche kamp. Over elk der vijf eerste districten werd een door de Regeering benoemd Inlandsch hoofd met den naam van Districts-Kommandant gesteld, het Chineesche kamp bleef onder het beheer van den kapitein der Chineezen. Elk der eerste vijf districten werd in wijken verdeeld, over elk waarvan een door den Resident benoemd, aan de Districts-

Kommandanten ondergeschikt Inlandsch hoofd als wijkmeester of kamponghoofd werd gesteld.

De artikelen 9, 10 en 11 luidden:

9. Ten aanzien der papangers en mooren zullen de tegenwoordige bepalingen blijven bestaan, met dien verstande nogtans, dat zij, even als de Chinezen, voor zoo ver de administratie der policie en de huishoudelijke inrigtingen van het district hunner inwoning aangaat, aan de wijkmeesters en districts-kommandanten zullen onderworpen zijn; hiervan is echter het doen van wachten uitgezonderd.

10. Onder de mooren zijn de Arabieren niet begrepen, maar deze laatstgenoemden staan in alles met de overige inlandsche bevolking gelijk.

11. Bij voortduring zullen alle vrijgegeven slaven zich laten opschrijven bij den Kommandant der papangers, welke verpligting in de te geven vrijbrieven uitdrukkelijk zal moeten worden bekend gesteld.

Hier ziet men de vrijgegeven slaven tot de inlandsche bevolking overgaan, geheel afscheiden van de Europeanen; zelfs van de mestizen, met wie zij vroeger zooveel punten van aanraking hadden, met wie zij ineenvloeiden.

Het reglement voor de Bataviasche schutterij van 1832 [Ind. Stbl. n° 1] bepaalde, in overeenstemming met het pas aangehaald art. 11.

Art. 11. Bij het 2e bataillon der schutterij, bestaande uit de Papangers, Mooren en Bengalezen, zullen worden ingelijfd, alle vrijgegevene slaven en derzelver afstammelingen, alsmede alle Mooren en Bengalezen, woonachtig in de residentie Batavia, welke hun vijftiende jaar hebben bereikt. In buitengewone omstandigheden, zullen de Inlandsche Christenen van Depok en Toegoe, almede tot eene afdeeling schutters kunnen worden vereenigd.

Indien de Papangers enz. wenschten te worden vrijgesteld van het betrekken der wachten, waren zij tot een maandelijksche contributie van f 1.25 verplicht [art. 13]. De plaatselijke autoriteit moest zorg dragen, «dat alle bereids vrijgegeven of nader vrij te geven slaven, zoomede alle zich alhier (Batavia) met der woon gevestigd hebbende of zich nader vestigende Mooren en Bengalezen, zich zouden vervoegen en doen inschrijven bij de respective kommandanten van die korpsen, welke nauwkeurig aanteekening moesten houden van hunne namen, beroepen en woonplaatsen

[art. 14]. Maandelijks moest door de plaatselijke autoriteit aan den kommandant der schutterij een lijst worden ingediend van de «gedurende de vorige maand vrijgegeven slaven en der aangekomene Mooren en Bengalezen» [art. 15].

De kinderen van vrijgegeven slavinnen en haar kroost, in wettig huwelijk met Europeanen of Mestizen verwekt, werden niet tot de Papangers gebracht, maar met hunne afstammelingen, al waren het zelfs afzetsels, zou Valentijn zeggen, bij inlandsche of zwarte vrouwen, tot de Europeesche klasse gerekend.

Het bataillon Papangers enz. bestond uit 6 compagniën, en twee depôt-compagniën van de manschappen «boven de jaren». Een compagnie bestond uit 1 eerste luitenant, 2 tweede luitenants, 1 sergeant-majoor en 4 sergeanten, die voor een gedeelte Christenen konden zijn, voorts uit 8 korporaals, 2 tamboers en 82 of meer schutters. Het bataillon werd aangevoerd door een kapitein-commandant der Papangers en een idem der Mooren en Bengaleezen, bijgestaan door 1 eerste of tweede luitenant-adjudant en 1 onder-adjudant. Nog rekenden tot het bataillon 1 kapelmeester en 49 muziekanten, en 1 tamboer-majoor [art. 18].

De kleeding bestond uit de gebruikelijke blaauw-linnen buisjes en broeken [art. 24], welke jaarlijks vernieuwd werden [art. 30].

De contributiegelden van het bedoeld bataillon werden besteed voor het kleeden der muzikanten, de aanschaffing en het onderhoud der muziekinstrumenten, de voeding der arrestanten, de soldij der «orderserjanten belast met het oproepen der manschappen» en «voor het onderhoud der tempels en de kosten van begraving van onvermogende Papangers en meer andere ongelden, welke tot dus verre buiten bemoeijenis van het land ten behoeve van het korps Papangers en Mooren werden geimpendeerd» [art. 35]. Art. 41 bepaalde: «Het korps Papangers, Mooren en Bengalezen, hetwelk gelijk van vroegere tijden heeft plaats gehad, in het bijzonder bestemd is, om tegen de gewone betaling van wege het militair departement, in en bij de stad Batavia, garnisoens dienst te verrigten, zal ook in den vervolge die zelfde betaling blijven genieten». Duidelijk heeft men hier het oog op de oorspronkelijke Mardijkers.

Art. 42. Het Bataillon Papangers, Mooren en Bengalezen staat met het militair departement in dadelijke aanraking, voor zoo verre de bij het voor gaande artikelen vermelde garnisoensdiensten betreft, te welken aanzien de als zoodanig dienstdoende

schutters zullen worden beschouwd tijdelijk van het korps te zijn gedetacheerd en ter dispositie gesteld van het militair departement, . . .»

Het reglement voor de schutterij te Batavia werd ook toepasselijk verklaard voor de schutterijen te Semarang en Soerabaja. Elders zouden rustende schutterijen bestaan, waartoe o.a. zouden behooren «alle vrijgegeven slaven en derzelver afstammelingen, alsmede alle Mooren en Bengalezen, die hun 16[e] jaar zijn ingetreden en hun 40[ste] nog niet bereikt hebben» [Ind: Stbl. 1833 n° 21]. Een nieuw reglement voor de schutterijen op Java [Ind: Staatsbl. 1838 n° 22] onderwierp aan den schutterlijken dienst of de dezen vervangende contributie «alle vrijgegeven slaven, Meleijers, Mooren, Bengalezen, Boeginezen (en derzelver afstammelingen die hun 16[e] jaar waren ingetreden en hun 40[e] jaar nog niet hadden bereikt); voor zoo ver daaromtrent niet afzonderlijk (was) of zou worden beschikt». Zij werden met de europeesche schutterij tot een bataillon vereenigd, onder bepaling nochtans, «dat in die plaatsen, waar zij eene afzonderlijke kompagnie met officieren hunner natie konden daarstellen, zij de laatste kompagnie van het bataillon zouden formeeren [art. 13].

Voorts werd bepaald «dat tot aan de reorganisatie en casuquo ontbinding van het bataillon papangers te Batavia, op hetzelve van toepassing zal blijven het reglement voor de Bataviasche schutterij, gearresteerd bij resolutie van den 3[en] Januarij 1832 n° 12 [staatsblad n° 1], en dat korps tot zoo lang onder het bevel zal staan van den kommandant van het bataillon Bataviasche schutterij.» [art. 5 besl. 9 Juni 1838 n° 33, zie staatsbl. 1849 n° 17.]

Voor Batavia werd derhalve dadelijk een uitzondering op het nieuwe reglement toegelaten, waardoor de vereeniging der europeesche schutterij met de papangers enz. werd uitgesteld.

Deze vereeniging heeft nooit plaats gehad. Blijkens het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs voor het tweede ontwerp van wet tot vaststelling van een Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië werd bij art. 110 van het oude ontwerp-Regeeringsreglement (art. 109 van het nieuwe ontwerp en art. 113 van het tegenwoordig Rr.), door sommige leden de aandacht der Regeering gevestigd «op een te Batavia bestaand misbruik, daarin bestaande dat slaven na hunne vrijlating bij de zoogenaamde *papangers* (eene soort van stadssoldaten) ingelijfd, en

daardoor tot eene dienst verpligt werden, die hun in 't wezen der zaak de pas herkregene vrijheid weder ontneemt.»

De minister gaf daarop het antwoord; «De vrijgegeven slaven worden krachtens art. 2, lett. *b* van het reglement op de schutterijen op Java (Indisch Staatsblad n° 22 van 1838) bij de schutterijen ingelijfd. De bijzondere bezwaren, waarvan sprake is in het Voorloopig Verslag, zullen van zelf vervallen tengevolge van eene nieuwe regeling, die onlangs ten aanzien van de zamenstelling van het Indisch leger heeft plaats gehad» (zie het 2ᵉ deel van het werk van Mr. Keuchenius, blz. 454/5 en 540).

Bij art. Een van het Besluit van 14 April 1862 n° 10 [Ind. Stbl. n° 43] werd bepaald:

a. dat het corps Papangers, Mooren en Bengalezen te Batavia zal worden ontbonden.

b. «dat, met alteratie in zoo verre van het bepaalde bij art. 2 § 6 van het reglement voor de schutterijen op Java (staatsblad 1838 n° 22), de Papangers (vrij gegeven slaven), Mooren en Bengalezen te Batavia, geen deel zullen uitmaken van de plaatselijke schutterij.»

Hiermede verdwenen de laatste overblijfselen van hen, die men, naar het voorkomt, de inlandsche burgers van Batavia had kunnen noemen.

Voortaan kende men, overeenkomstig art. 109 van het R. R., slechts Europeanen en Inlanders. Met Europeanen zijn gelijkgesteld alle Christenen en alle personen, die niet met Inlanders zijn gelijk gesteld, met dien verstande, dat de inlandsche Christenen onderworpen blijven aan het gezag der inlandsche hoofden, en met opzigt tot rechten, lasten en verpligtingen, aan dezelfde algemeene, gewestelijke en gemeentelijke verordeningen en instellingen, als de Inlanders die het Christendom niet belijden.

Met Inlanders zijn gelijkgesteld Arabieren, Mooren, Chineezen en allen die Mohammedanen en heidenen zijn (vgl. ook art. 7 en 10 der Algemeene Bepalingen van Wetgeving voor N. I.).

Keeren wij terug tot de Molukken.

Ook daar had men de verdeeling in compagnie's dienaren, burgers of vrije lieden en slaven.

De burgers woonden binnen of in den omtrek van eene Hollandsche vesting, te Ternate het fort Oranje, te Amboina het kasteel Victoria.

Toen Frederik de Houtman in 1605 den zetel innam van eersten landvoogd van Amboina, was het eerste «dat hij deed, al de Inlandsche Grooten de Koningen, Pati's en Orang Kaja's bij een» te roepen, en van hen den eed van getrouwheid af te nemen, «aangezien zij alle, door de Portugeezen bij verscheide voorvallen, doch vooral A. 1602, door Don Andrea Furtado de Mendosa overwonnen, en aldus onderdaanen van de Kroon van Portugal of Spanjen geworden zijnde, buiten alle tegenspraak ook nu onderdaanen van haar Hoog Mogende, of van den Staat der Vereenigde Nederlanden, en van de E. Maatschappij, geworden waren; doch die van Hitoe zag men toen maar als bondgenooten, en niet als onderdaanen aan, gelijk zij ook zoodanig den eed van getrouwheid afleiden» [Valentijn, Amb. Zaaken, blz. 29].

Het andere deel van het eiland Amboina «Leytemor» werd geheel als Compagnie's gebied beschouwd. De Houtman vond daar 23 dorpen, waarvan Mardheyka, Noessanivel, Latoehalat, Hative, Halang, Soya en Oerimessing in de buurt van het Kasteel lagen en o. a. blijkens de kaart in Valentijn (Amb. Zaaken, blz. 282) in 1718 deelen waren van de stad Amboina (zie ook Amb. Zaaken, blz. 31, Beschr. Amb. blz. 124 en 125).

Het vertrouwen van de Compagnie rustte op de bevolking van «Letimo, de Mardiquers en 't meerderdeel van de Amboynesen, wonende aan 't Casteel, als oock sommige van d' eylanders, namentlick die niet Moors en zijn.»

Het Kasteel telde in 't begin der 17^e^ eeuw 735 weerbare mannen behalve 100 van «d' Mardicques» en bovendien 440 uit het gebergte van «Letimo», te zamen 1275 man. Deze waren allen Christenen, waaraan de Portugeezen indertijd veel hadden toegebragt. [Zie blz. 97 en vlg. van de reeds genoemde beschrijving van de Molucsche eilanden, uitgegeven door Leupe].

In 1625 heeft de landvoogd van Speult «alle erven, tot het Kasteel behoorende «onder de borgers, die zich toen (daar) reeds bevonden, verdeelt, en erfbrieven daar op uitgegeven; doch Amboina is thans aan 't kasteel zoodanig in zijne erven verandert, dat men zich na die erfbrieven zeer weinig rechten kan» schrijft Valentijn.

«Ook heeft deze Landvoogd het veld rondom deze stad gelegen, en met zagoe-boomen bezet, als ook de naaste valleyen, onder 't Kasteel behoorende als leenen aan die van Soya en Noessanivel, op die voorwaarde gegeven, dat zij die schoon

houden, de helft der volwassene Zagoe-boomen wel genieten, doch geene der zelve, dan uit toelating van den Landvoogd, *Pockolen*, of 't meel uit der zelver hart haalen zouden, zij beloofden het wel; doch zij die luy van aard zijn, zulx noit gedaan, en dit tot een wild bosch hebbende laten groejen, zoo heeft de Heer Commissaris Padbrugge alle die leenbrieven met reden ingetrokken, 't land weer voor de Compagnie genadert. [Amb. Zaaken, blz. 56].

Onder van Speult wordt opgegeven [Amb. Zaaken, blz. 59], telde het Kasteel 1230 weerbare mannen, daaronder 110 van de kampong Mardheijka, en kon de Comp. bovendien over 1830 man uit het gebergte van Leytimor beschikken.

In 1667 werd «de stad Ambon in wijken verdeeld, en daar toe wijkmeesters besteld» [Amb. Zaaken, blz. 223].

In 1686 heeft Padbrugge veel ledige erven, aan de borgers, en Chineezen tot steenbakkerijen uitgedeeld» [Amb. Zaaken, blz. 246.]

De vrijlieden van Amboina, met wie wij voor het onderwerp alleen te doen hebben, waren naar eene opgaaf van 1700 [Beschr. Amb. blz. 270]:

Borgers, Kooplieden, zo Hollanders, als Misticen, en Casticen	69
Chineesen	197
Mardykers, of Swarte Vrylieden	232
Macassaaren, Boetonders, enz. Vrylieden	210
Amboineesen	19181

Het getal slaven, Macassaarse, Boetonse en andere bedroeg toen 1422.

De geheele bevolking der landvoogdij Amboina bedroeg in 1708 73777 zielen, verdeeld als volgt:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.
Europeanen	763	28	54
Misticen	71	105	269
Chineesen	125	86	170
Vrije Swarten	251	304	300
Vrije Macassaaren	152	229	155
Amboineezen, zo Christenen, als Mooren en Heidenen	18626	18014	23873
Macassaarse Slaven	918	525	165
Allerley andere Slaven	3277	3415	1902
	24183	22706	26888
	22706		
	26888		
Zielen	73777» [Beschr. Amb., blz. 342].		

Den Amboineezen nu was op doodstraf geboden, zich in hunne negorijen te blijven ophouden. Daar stonden zij onder het gezag hunner hoofden, aan wier dienst zij onderworpen waren. Die buiten de negorijen woonden, waren natuurlijk van die diensten vrij, dat waren de Europeanen, Mestiezen, Chineezen, vrije zwarten en vrije Macassaren. Hiervoren zijn de redenen opgegeven, die er bestonden voor eene vereeniging der Mestiezen en vrije zwarten of mardijkers, die ook onder één Vaandel der schutterij vereenigd waren.

De zwarigheden, die den burgers in den weg werden gelegd voor het drijven van handel, de nijd van de Compagnie op de kolonisten, in de Molukken grooter dan elders, in verband met den specerijhandel, hielden natuurlijk de Hollandsche vrijburgers van de Molukken terug, zoodat buiten dat der Compagnie's dienaren weinig Hollandsch bloed toevloeide.

Een plakaat van de Kamer van Zeventienen van 1631 beval, dat de vrijhandelaars «nergens elders in Indie mochten gevestigd blijven dan te Batavia, Amboina of Banda. In Amboina en Banda had de Compagnie het monopolie der specerijen; zij was daar dus nagenoeg meester van den uitvoerhandel; want andere artikelen waren daar bijna niet. Die vrijheid was dus ook denkbeeldig, niets dan Batavia bleef er alzoo voor de vrijburgers open». [Mr. de Jonge, 5e deel, blz. CI.]

Die belemmering moet er ook toe hebben bijgedragen, dat de vrijlieden, die zich in het land bevonden, met de dochteren in het land geboren, hetzij die van de zwarten of van de Macassaren, trouwden en daardoor een zeer gemengd geslacht ontstond.

Toen bij eene scheiding der bevolking in Europeanen en Inlanders, de mestiezen bij de Europeanen werden gerekend, zal het moeilijk geweest zijn, de grens te trekken, en zal een gedeelte zijn overgebleven, dat niet tot de Europeanen gerekend werd, maar zich zelven boven den inlander stelde. De Chineezen, Maccassaren en zwarten hielden zich natuurlijk van de gewone inlandsche bevolking afgescheiden, daar zij anders misschien tot negorijdiensten verplicht hadden kunnen worden. De Chineezen en Maccasaren hebben zich overal afzonderlijk weten te houden. Er blijven dan de vrije zwarten over en hunne afstammelingen, voortgekomen gedeeltelijk door vereeniging met Europeanen of mestiezen, Maccassaren, of andere volks-

stammen, en die niet tot de Europeesche gemeente gerekend zijn. Deze tusschenklasse, die tot geen afzonderlijke natie kan worden gebragt, heeft m. i. de klasse der inlandsche burgers gevormd.

Bijzondere voorrechten heeft die klasse, waarover altijd zeer ongunstig geoordeeld is, voor zoover ik heb kunnen nagaan nooit gehad. Als burgers waren zij tot schutterijdienst verplicht en moesten de Compagnie in hare gevechten tegen de onwillige bevolking bijstaan. Dat zij vrij waren van negorij-diensten, vloeide uit den aard der zaak voort, maar was geen bijzonder recht, hun toegestaan. Van heerendienst voor de Compagnie waren zij niet vrij. De Mardijkers o. a. moesten ook hunne bijdrage leveren voor de hongivloot. In 1706 o. a. brachten de dorpen, tot het Kasteel behoorende, 14 cora cora's bijeen met 1078 manschappen, waaronder 1 cora-cora en 36 manschappen van de kampong Maredheyka [Beschr. Amb., blz. 186].

De Gnato-Hoedi, het hoofd der Mardijkers [of der swarte vrijlieden zo het de naam heeft, hoewel 't inlanders zijn, merkt Valentijn op, Beschr. Amb. blz. 68] was echter de voorzeiler der vloot, «volgens een oud voorrecht, hem gegeven» [Beschr. Amb. blz. 184]. Hij was ook lid van den landraad, den raad van Justitie der inlanders, en schijnt in het algemeen Comp. raadsman te zijn geweest voor de zaken der inlanders [Beschr. Amb. blz. 339, Amb. Zaaken, blz. 38].

Coen had in 1623 aan alle Gouverneurs «ten hoochsten gerecommandeert en bevolen, geen oncosten meer tot fortificatie, reparatie van forten, noch huysen te doen, maer dat de notelyche onderhout met des Comp[e] ondersaten, mardyckers, gevangenen en slaven beschikken, sonder daeraen eenich gelt off goederen te spenderen. Gelyck mede, dat voortaen genige schenkage werden gedaen, dan daer de Comp. merckelycken dienst en proffyt aen geschiet». [de Jonge, 4[e] deel, blz. 275].

Toen De Vlaming in 1654 het Kasteel aan de zeezijde deed vergrooten, gaf hij daarin «geheel Leytimor, de Chineezen, en de borgers, ieder hun deel», dat echter «niet zonder morren toeging», hetgeen dus bij de burgers niets nieuws is [Amb. Zaaken blz. 195].

In 1672 liet Hurdt de burgers en Chineezen een ringmuur van palisaden maken, «zij morden hier wel tegen, dog hij dwong hen bij een placcaat daartoe» [Amb. Zaaken, blz. 229].

Dezelfde stelde in, «dat 'er in Mardheika en Noessanivel 17 datis of scheppers altijd klaar zijn moesten, om 's Compagnies brieven etc. hier en daar na toe te bestellen, en andre zaaken te verrichten; doch alzoo de Orang Kaja's malkanderen niet wel verstaan konden, zijn er 17 in Mardheika en 17 in Noessanivel gelegt, die naderhand onder de Heer de Vicq tot 20, onder Padbrugge tot 24, en onder de Haas tot 40 op ider plaats vermeerderd zijn». [Amb. Zaaken, blz. 240].

Het onderhouden der wegen en bruggen «omtrent hunne woningen was ook een plicht, aan alle burgers opgelegd reeds in de dagen der Comp., en is niet, zooals de Resident meent, van latere dagteekening [Amb. Zaaken, blz. 253].

Er is geen enkele reden voor de bewering van vele schrijvers, dat de inlandsche burgers een klasse van personen zijn, aan wie door de Compagnie uit dankbaarheid voor door hen bewezen diensten bijzondere rechten geschonken waren. De Compagnie vond het al wel, dat de door haar toegelaten burgers mochten ademhalen, en ontzag zich verder niet, van hen alle diensten te vorderen, die het haar goed dacht. Hadden zij nageltuinen bezeten, dan zouden zij ongetwijfeld, wat de specerijcultuur betreft, aan den zelfden dwang onderhevig zijn geweest als de Amboineezen.

Wel werden de zaken der zwarte ingezetenen en andere vreemdelingen, evenals die der mestiezen en Nederlanders, door bijzondere collegiën beheerd, maar dit lag in den aard der zaak. De Amboineezen werden door hunne hoofden geregeerd, die de zaken voor hen behandelden [Beschr. Amb. blz. 340 en 341]. De vreemdelingen aan de instellingen der inlanders te onderwerpen, kon bij die vreemdelingen zelven bezwaren hebben, maar bovendien de Compagnie zal haar volkje onder hare eigen oogen hebben willen houden. Zij kon er dan beter op rekenen.

De Compagnie stelde in 1669 de Orang Kaja's en burgers vrij van de pachtvoorwaarden «voor zooverre hunne eigen verteering aanging.» [Amb. Zaaken, blz. 227], eene vrijstelling, die waarschijnlijk verband hield met de schulden, die de burgers aan de Compagnie hadden wegens hetgeen zij uit den *Comp's winkel* moesten koopen. Niemand heeft er echter ooit aan gedacht, om de burgers alsnog van de pachtvoorwaarden vrij te houden. Natuurlijk niet, want de vrijstelling van belasting, door den staat of een staatslichaam gegeven, kan telkens worden opge-

heven, indien het billijk of wenschelijk is, tenzij de vrijstelling bij kontrakt erkend en uitdrukkelijk ook voor de toekomst gegeven was. Dan nog echter behoeft een nieuwe staat haar niet te erkennen.

De bijzondere omstandigheden, waarin de Molukken later verkeerden, hunne vermeestering door de Engelschen, eerst in 1795, later weder in 1810, zijn niet zonder invloed geweest op den toestand dezer eilanden. Vooral, doordat de Engelschen specerijboomen uit de Molukken naar hunne bezittingen hadden overgeplant, was het groote handelsbelang, dat men in deze eilanden had, zeer verminderd. Daendels bracht vereenvoudiging in het bestuur aldaar, hij hief den politieken raad op, verdeelde Amboina en Banda in twee prefecturen onder het oppergezag van den prefect van Amboina; het Gouvernement van Ternate had hij willen intrekken, en Menado en Gorontalo onder Amboina brengen. Deze twee laatste bezittingen hield hij aan «voornamelijk voor de aanwerving van Christen-recruten», en hij had bevolen, dat de onderprefect door een goede behandeling trachten moest, de inlanders wederom aan het Gouvernement te verbinden, en de verkoeling alzoo uit den weg te ruimen welke door eene verkeerde behandeling veroorzaakt was. Van de laatste plannen (de intrekking van de landvoogdij Ternate enz.) liet hij zich echter terug brengen door het betoog dat, indien de Hollanders Ternate verlieten, andere natiën het misschien bezetten zouden. Toch bracht hij bezuiniging in het bestuur aldaar (Daendels, «Staat enz.» blz. 69 en 70, zie ook de organique stukken). Men werd onverschilliger voor de Molukken.

Evenwel wilde Daendels nog zooveel mogelijk den monopoliehandel verzekeren en daarom den particulieren handel aan banden leggen.

In 1810 vielen de Molukken weder in handen der Engelschen, die ze tot 1817 behielden. Toen de Engelsche landvoogd Martin aan de Nederlandsche gevolgmachtigden het bestuur over die eilanden teruggaf, dankte hij in tegenwoordigheid dezer commissarissen «het zoogenaamde Ambonsche militaire korps» af, ofschoon de Commissarissen verzocht hadden, het in dienst te laten; «en zoowel aan dit Korps als ook aan vele andere inboorlingen verleende hij burger-vrijbrieven die voor het grootste gedeelte reeds op den 24[en] Maart of den dag vóór de overgave geteekend waren.» [Zie J. B. J. van Doren, Thomas Matulesia

blz. 8]. Hier ziet men voor het eerst, dat aan inlanders het burgerrecht als privilegie is geschonken.

Het waren die burgers voornamelijk, die de onlusten verwekten, welke den resident van Saparoea, van den Bergh, het leven kostten.[1] Weder geen reden om die burgers erg vriendelijk te behandelen.

Wat de rechtspraak betreft, had de Compagnie te Amboina een Raad van Justitie gevestigd en een Landraad. «Voor den Raad van Justitie plagt hier in oude tijden een Collegie van Schepenen te zijn, dog is in 't jaar 1662 den 29 November gelast af te schaffen, en in deszelfs plaats, maar één voornaam borger in den Raad van Justitie te plaatsen, dat in 't jaar 1667 door den Heer Superintendent en Admiraal Speelman, eerst werkstellig gemaakt is.»

«In dezen Raad sitten alle de Leden van den Politycquen Raad (uytgenomen, dat de Fiscaal, in crimineele saaken eysscher sijnde, dan opstaat) maar nevens dezelve Leden werden dan nog wel de Opper-Chirurgijn, een van de Borger-Capiteyns, met een van de andere borgers als Leden gekozen, samen 6 Compagnies Dienaars, en 2 borgers uytmakende, waar af de eerste borger de vierde, en de tweede als sesde in rang sit, dewelcke als opperste Rechters in deze Landvoogdij alle vonnissen over de saaken der Compagnies bedienden, en borgers, uytwyzen, en doen uytvoeren.... De Landraad is in zich zelven niet anders dan de Raad van Justitie der inlanderen, alzo daar in geen andere saaken behandeld werden.»

«De Leden zijn de zelve, die van Compagnies Dienaaren, en Borgers in den Raad van Justitie sitten, dog zij is met een zeker getal van Koningen, Graven, en Orang Kaja's vermeerdert» [Beschr. Amb. blz. 339].

In 1667 werden behalve Nederlandsche burgerleden ook 1 Mardyker als lid in de Raad van Justitie aangenomen [Amb. Zaaken, blz. 224 en 225].

In 1823 werden de rechterlijke instellingen en de rechtspleging onder den Inlander te Amboina en Onderhoorigheden nader geregeld.

---

[1] Hoofdaanleggers en de ziel van den opstand, welke de Ambonsche eilanden geteisterd heeft tijdens hunne wederinbezitneming, na den engelschen tijd, hebben zij in iedere latere volksbeweging steeds de eerste hand gehad, schreef Brumund (vgl. Graafland 2e deel blz. 226).

De Gouverneur der Moluksche eilanden bepaalde krachtens de hem verleende bevoegdheid, dat in de gewone landraden, zoowel als in den grooten landraad, drie officieren van de burgerij zouden zitting hebben [Tollens, «Wetten, Besluiten», Eerste deel, blz. 113].

Hij bracht bedenkingen in tegen het reglement, en bood daarbij o.a. aan, vergezeld van zijne consideratiën, «een bij hem ontvangen adres van de Officieren der Burgerij te Amboina, houdende eenige bezwaren tegen art. 123 van het provisioneel Reglement op het binnenlandsch Bestuur en dat der financien op Amboina en onderhoorigheden, van den 15en April 1824, als wordende, volgens deze bepaling, de Leden der Burgerij, welke steeds afgescheiden is geweest van de negorijvolkeren, en werkelijk ten allen tijde boven dezelve is verheven geweest, onderworpen aan de uitspraak eener Regtbank, welke geheel uit den stand der negorijvolken is zamengesteld».

Het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën op Amboina en onderhoorigheden van 15 April 1824 is opgenomen in Indisch Staatsblad 1824 n° 19a.

Het bedoeld art. 123 luidde: «In het civiele zal de Regentsraad kennisnemen van alle geschillen tusschen Inlanders van de negorij onderling, zonder onderscheid, of zij burgers zijn, dan eigenlijke negorij'svolken enz.».

Dat artikel werd daarop bij de resolutie van 22 Februari 1825 N° 8 (Stbl. n° 10), waarbij tevens het reglement op de rechterlijke instellingen en de rechtspleging onder den Inlander te Amboina en onderhoorigheden werd herzien, veranderd in: «In het civiele zal de Regentsraad alleen kennis nemen van geschillen tusschen Inlanders van de negorij onderling, en van die tusschen dezelfde *Inlanders en burgers* in de negorij gezeten, wanneer de eerst gemelden als gedaagden worden aangesproken, enz.» [Zie Tollens «Wetten, Besluiten», Eerste deel, blz. 115/117, zie voorts id. blz. 294].

Die regentsraad is een policieraad voor kleine geschillen, niet te verwarren met de gewone landraden of den grooten landraad. Deze nemen in het civiele kennis van alle geschillen tusschen Inlanders onderling, zonder onderscheid of zij burgers zijn, dan wel eigenlijke negorijvolken. Voorts heeft Amboina een raad van Justitie, waarvan het reglement is opgenomen in staatsblad 1825 n° 39. Volgens art. 6 daarvan zijn aan de rechts-

macht van den raad van Justitie te Amboina «alleen onderworpen Europezen en derzelver afstammelingen, Chinezen, Mooren en andere vreemden, geene Inlanders zijnde van den Indischen Archipel».

Daarop volgt:

Art. 7. «Alle Inlanders, zoo negorij volken, als burgers, zonder onderscheid, of zij binnen de residentie of van eenige andere plaats afkomstig zijn, blijven te regt staan voor de gewone en groote landraden».

De burgers dus afgescheiden niet alleen van de Europeanen, maar ook van de Chineezen, Mooren, en andere vreemdelingen, niet van den Indischen Archipel afkomstig, waartoe volgens de vorengestelde beschouwing ook zij behoorden, tot dat de Engelschen aan de eigenlijke inlanders burgervrijbrieven schonken. [1]

Het reglement voor de raden van justitie in Stbl. 1825 n° 39 behelst tevens bepalingen voor de politie in de Moluksche eilanden, welke daar is opgedragen aan Magistraten, staande onder de onmiddellijke bevelen van den Resident.

De bedoelde politiehoofden werden bij het Besluit van 14 Januari 1828 n° 2 bevoegd verklaard, om kennis te nemen en uitspraak te doen in alle civiele geschillen, «tusschen inlanders of negorijvolken onderling, of waarin die inlanders als gedaagden worden aangesproken, door Burgers, Europezen, Chinezen of andere vreemdelingen, enz.» [Tollens «Wetten, Besluiten», Eerste deel, blz. 265].

Overigens vindt men in het reglement op het Binnenlandsch Bestuur enz. van Amboina [Staatsbl. 1824 n° 19*a*] omtrent de burgers de volgende bepalingen:

Art. 143. De ingezetenen, welke onder de benaming van burgers, van de overige ingezetenen worden onderscheiden, zullen de voorregten blijven genieten, welke thans wettig aan dezelve zijn toegekend, mits zij wederkeerig de pligten vervullen, welke aan die voorregten verbonden zijn.

Art. 144. Deze regten en verpligtingen, zullen door den Gouverneur nader onderzocht en nauwkeurig geregeld en bepaald worden.

Art. 145. De Gouverneur zal mede nader eenen termijn bepalen, binnen welke alle burgers, voor zoo ver dit tot nog toe algemeen niet heeft plaats gevonden, na behoorlijk onderzoek, negorij's gewijze, in een bijzonder register zullen worden inge-

---

[1] Zie boven blz. 642.

schreven. Van deze inschrijving, zal elk der belanghebbenden, welke nog geen bewijs erlangd hebben, een gedrukt of geschreven bewijs worden afgegeven. Voor deze inschrijving noch voor het bewijs daarvan, zal eene betaling, hoe ook genaamd of hoe gering ook, gevorderd, noch aangenomen mogen worden.

Art. 146. Voortaan zal niemand de regten van burger kunnen erlangen, veel min eenige dezer regten mogen uitoefenen, ten zij op eene acte door den Gouverneur, of, bij zijne afwezigheid, door den Resident, in naam van den Gouverneur, te verleenen; van deze acte zal geen gebruik mogen worden gemaakt, dan nadat dezelve in het register van den ambtenaar, onder wien de houder van die acte behoort, zal zijn geregistreerd. Deze registratie zal op de acte moeten worden aangeteekend».

Uit het bovenbeschreven onderzoek, dat ik èn uit gebrek aan gegevens, èn uit vrees nog meer tijd aan het onderwerp te besteden, niet vollediger heb kunnen doen zijn, blijkt n.h.v. dat de berichten omtrent het ontstaan der «burgers» en hunne oorspronkelijke rechten en verplichtingen in verschillende werken van lateren tijd, voor zoover men die heeft kunnen raadplegen, onjuist zijn.

Wat hunnen tegenwoordigen toestand betreft, zij het volgende uit Van Hoëvell (blz. 34 en 35) aangehaald[1]: «Zij staan onder het onmiddelijk gezag hunner eigene sergeant-wijkmeesters, behoudens, zoo zij in de negorijen gevestigd zijn, dat zij aan den Regent der negorij, in zaken van algemeen belang, gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Zij zijn vrij van kwarto-diensten en van de betaling der hoofdelijke belasting, welke in de plaats getreden is der verpligte nagelkultuur. Van negorijdiensten, zooals het bouwen van kerken, scholen en onderwijzerswoningen, het onderhouden van wegen en bruggen, zijn zij evenwel niet vrijgesteld. Als niet bij de datis ingedeeld, missen zij de revenuen der datidoesoens. Ook enkele voordeelen met betrekking tot de onbebouwde gronden, die de gewone negorijman heeft, zijn hun onthouden. Na de afschaffing der hongi, de opheffing van het nagelmonopolie, en nadat de heerendiensten bij Staatsblad 1869 N° 91 tot negorij- en kwartodiensten waren gereduceerd, zijn de voordeelen, die de burger geniet boven den negorijman dus bijna tot niets teruggebragt en is het als het ware geen privilege meer burger te zijn.»

[1] Zie boven blz. 596.

«Niettemin is elk burger trotsch op zijn naam als zoodanig en beschouwt zich nog altijd als een ander wezen dan de gewone negorijinlander.»

De burgers van *Menado*, zegt de Resident (Mr. P. A. Matthes), zijn voor het meerendeel allen van andere plaatsen van den Archipel en wel voornamelijk van Ternate en Amboina herkomstig. Toen de burgers niet langer alleen in de vestingen Oranje of Victoria veilig waren, toen hun meer vrijheid van beweging gegeven was, hebben zij zich natuurlijk overal in de Molukken verspreid. In 1819 bedroeg het getal inwoners der stad Amboina 11285. In 1820, 11446, verdeeld als volgt:

26 Europeanen, 1051 mestiezen, 557 Chineezen, 5643 Christenen en 778 Mohammedaansche Amboineezen, 244 Boegineezen, Javanen en andere Oosterlingen, 283 vrijgegevenen en 2864 slaven.

In 1820 bestond de bevolking in het overig deel van het eiland, behalve de hoofdplaats en Hila, uit 7763 Christenen, 2074 Mohammedanen, 4 vrijgelatenen en 380 slaven. Hila met de eilanden Manipa en Kelang telden in 1819 7327 Mohammedanen, 881 Christenen, 204 burgers, 30 Europeanen en 329 slaven [Reinwardt, blz. 455 en 456].

Bleeker [zie blz. 11 en 12 van zijn bovenaangehaald werk] telde in 1854 in de afdeeling Amboina 7433 inlandsche burgers en in de overige afdeelingen van de residentie van dien naam te zamen 3897.

Op het einde van 1855 waren volgens zijne opgave de cijfers 6828 en 3859.

Van Hoëvell (blz. 8) geeft alleen wat de Oeliasers betreft, een getal van 5197 burgers, waaronder 18 Mohammedaansche op.

Voor de Minahasa geeft Bleeker op, dat de bevolking op het einde van 1854 bestond uit 60 blanken en 540 kleurlingen, 669 Chineezen, 314 slaven, 1999 Christenburgers of vrijen, 1323 Mohammedaansche burgers of vrijen, 28017 Christen dienstplichtigen, 976 Mohammedaansche, en 58646 heidensche dienstplichtigen.

Blijkens het reglement voor de schutterij te Koepang (residentie Timor) — Staatsblad 1877 N° 105 — onderscheidt men daar Mardijkers, Burgers en Papangers. Omtrent deze Mardijkers vindt men aangeteekend in noot 2 op blz. 30 van het Koloniaal Verslag van 1879: «Mardijkers zijn, volgens sommigen, de afstammelingen van slaven die in de vorige eeuw werden vrijgegeven wegens de dapperheid door hen aan den dag gelegd bij gelegenheid van een aanslag in 1749 door de Portugezen tegen

Koepang ondernomen. Volgens anderen bestond het corps Mardijkers reeds vóór dien tijd en zijn zij nimmer slaven geweest. Zij vormen een afzonderlijk deel der bevolking en hebben zich hoofdzakelijk te Babomo gevestigd, ter bewaking van de grenzen. De meesten houden zich met den landbouw onledig.»

De mededeelingen omtrent den oorsprong der mardijkers in deze aanteekening mogen, zoo de eene als de andere naar het voorkomt, na het vorenstaande zonder verder betoog als minder juist worden verklaard. Dat na den bedoelden aanslag vele slaven tot Mardijkers zijn verklaard, is echter mogelijk.[1]

Het is overigens merkwaardig, dat op Timor, waar de Portugeesche invloed het langst gewerkt heeft, en dat nog voor een groot deel Portugeesch is, de scheiding tusschen Mardijkers en Papangers is bewaard gebleven.

Voor de Compagnie waren de Papangers of Manileezen, even goed als de Mardijkers, òf vrij geworden zwarte òf Westersche slaven, vreemdelingen; terwijl voor de Portugeezen de Papangers afkomstig waren van een naburige hun toebehoorende bezitting, en de Mardijkers ook voor hen in het Oosten vreemdelingen waren. Het langer voortbestaan der slavernij bij de Portugeezen kan mede tot verklaring strekken van het behoud eener onderscheiding, die elders is verloren gegaan. De burgers aldaar zijn waarschijnlijk voor een deel afkomstig van andere plaatsen in de Molukken.

Het Regeeringsreglement erkent de burgers niet. De Commissie van rapporteurs voor het 1e ontwerp, meenende dat de burgers met het Christendom in verband stonden, wat tot zekere grens doch niet geheel juist is, zooals de geschiedenis leert, maakte in het Voorloopig Verslag de opmerking dat «het steeds eene tegenwerping tegen de verspreiding van het Christendom in Indie geweest is, dat op de Molukken de inlandsche Christenen uit hun natuurlijk element waren gerukt, en dien ten gevolge hunne maatschappelijke pligten minder goed vervulden.» (Keuchenius, Reg. Reglt. II, blz. 151).

Toen de naam van burger bij wijze van belooning aan Inlanders geschonken werd, is het niet onwaarschijnlijk dat de zendelingen in de Molukken het bestuur wisten te bewegen,

[1] Verg. het terzelfder tijd ongeveer als deze nota bewerkte opstel van Haga „De Mardijkers van Timor" in het Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, 1882, deel 27, blz. 191—264.

dit middel te baat te nemen, om de Inlanders tot het Christendom te verlokken, en zoo kan de verwarring van burgers met inlandsche Christenen worden verklaard.

«Zonder het gewigt der gemaakte aanmerkingen te ontkennen» antwoordde de Minister, «meent men evenwel dat het onderscheid van godsdienst het criterium is, hetwelk in de toepassing de minste moeijelijkheden zal opleveren. Het criterium van landaard kan alleen dienen tot het aanwijzen van twee groote klassen: Europeanen en inlanders. Voor zooveel de gemengde klassen betreft, dat is, dezulken, die noch Europeanen noch inlanders zijn, moet men tot gelijkstellingen toevlugt nemen, en dan wordt het criterium van de godsdienst het eenige hetwelk alles omvattend is.» (Keuchenius, II, blz. 296).

In het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs voor het tweede ontwerp werd andermaal gewezen op het bezwaarlijke om den godsdienst omtrent de nationaliteit te doen beslissen. «Sinds lang wordt het algemeen erkend, dat het een noodlottig denkbeeld van onze voorouders geweest is, dat zij, om de verspreiding van het Christendom op de Molukken te bevorderen, aan de inlanders, welke de nieuwe leer omhelsden, voorregten toegekend hebben. De Christenen op de Molukken zijn daardoor als uit hun element gerukt; zij hebben in de aanneming van het Christendom een vrijbrief voor verzaking van maatschappelijke pligten gezien; zij zijn halfslachtige wezens, vreemd aan ware beschaving geworden.» (Keuchenius, II, blz. 448—449).

Op onvoldoende kennis der geschiedenis steunende, is deze redeneering ook niet geheel juist, maar voldoende blijkt uit een en ander dat men den toestand der burgers, een tusschenklasse tusschen Europeanen en Inlanders, wilde opheffen. [1]

Het eindresultaat was, dat de Inlanders, Inlanders zouden blijven, al aanvaarden zij ook het Christendom, en dat de vreemdelingen, naar hun geloof, tot de Europeanen of Inlanders zouden gerekend worden. (art. 109 Reg. Regl.).

Batavia, October 1880.

[1] Op het onjuiste om burgers en inlandsche Christenen te verwarren hebben verschillende schrijvers gewezen; Bleeker, Brumund, Graafland.

SOEMPAH-NGAWAK [1]

DOOR J. H. JUDA.

Voordat de karbouw geslacht wordt, wordt hij door den bewaker van den «Ngawak» (een heilig voorwerp, hier een lila), den zgn. «djoerai toewĕ piarĕ Ngawak», met water ingewreven, waarin citroensap is uitgeperst; vooral de kop van het dier moet goed ingewreven worden. Overigens hebben hierbij geene formaliteiten plaats; alleen wordt door de jongelingen en jongedochters («boedjang» en «gadis») rondom of nabij den karbouw gedanst («menari») totdat het oogenblik is aangebroken dat het offerdier geslacht wordt.

Dat slachten heeft zonder formaliteiten plaats; tijdens het slachten wordt door de zooeven genoemde dansenden in den regel «lemang» en «dodol» gegeten, en terwijl het vleesch gekookt wordt, wordt de dans hervat.

Daarna wordt de «poendjoeng» klaargemaakt, bestaande uit: een dijstuk («baloeng»); lever; hart; haas («daging selat»); borstbeen («toekoep hati»); hersenen; «nasi koenjit»; 9 stukjes «dodol», gewikkeld in «dahoen baroe»; 9 stuks «rĕtè» (gekookte ketan met arèn- of rietsuiker), omwikkeld met «dahoen baroe»; 9 stuks loewĕ (gekookte gestampte rijst), eveneens in «dahoen baroe»; 9 stuks «sĕpit panggang» (sesatéh), niet omwikkeld. Dit alles wordt met gekookt bloed van het offerdier bestrooid, daarna wordt hierover geraspte klapper verspreid. Dit geheel wordt met een pisangblad toegedekt, en daaroverheen een «toedoeng nasi» geplaatst; op deze «toedoeng» wordt weer een pisangblad gelegd, en dat alles toegedekt met een tweede «toedoeng nasi».

[1] Op 9 Februari 1914 had eene bijeenkomst plaats te Mandi-Angin in de afdeeling Manna (Benkoelen), alwaar geheel volgens de adat een karbouw geslacht werd en een feestmaal aangericht tot het „reinigen der harten" van de bevolking van de Padang-Goetji- en de Kelam-streken, d.w.z. om den geesten af te smeeken, dat aan de onbehoorlijke gedragingen der bevolking voorgoed een einde mocht komen.

Aangezien eene dergelijke plechtigheid slechts ongeveer eens in de honderd jaren voorkomt, wordt zij hier beschreven. — Mededeeling van den schrijver.

Het getal 9 speelt hier een groote rol; naar een oude man mij mededeelde moet zulks toegeschreven worden aan het feit dat er volgens de Pasemahers negen bovengeesten — hooger dan de gewone geesten, «dewa» (mann.) en «dewadari» (vr.) — bestaan, nl. de zgn. «Paroli-Sembilan».

De geheele «poendjoeng» wordt binnen gordijnen («keboeng») geplaatst (bij wijze van «klamboe»), en binnen deze ruimte, voor het publiek zichtbaar, wordt de schotel door den «djoerai toewĕ piarĕ Ngawak» gewijd («njeram»), terwijl een andere persoon wierook brandt («panggang kemenjan»). De «djoerai toewĕ» roept met gedempte, doch duidelijk te hooren stem de verschillende geesten één voor één bij name aan, onder het telkens strooien van gele «beras» op of nabij de «poendjoeng». Hij smeekt den geesten af, dat er van nu af aan voorgoed een einde moge komen aan alles wat slecht is (diefstal, moord, doodslag, slechte zeden en gewoonten tusschen jongelieden en jongedochters, enz.) en dat land en volk in alle opzichten zich in de goede richting zullen ontwikkelen. Verder zegt hij dat de bewoners van de Padang-Goetji- en de Kelam-streken straks den heiligen eed zullen afleggen op den «Ngawak» van Mandi-Angin om, zooveel als in hun vermogen ligt, mede te werken tot het goede, dat verscheidene slechte en verdachte sujetten straks zullen zweren, hun leven te verbeteren, en smeekt den geesten, die den «Ngawak» bewaken, af om hen, die meineed plegen, gestreng te straffen.

Verscheidene personen, die vroeger reeds meineed op den «Ngawak» gepleegd hadden, werden op verschillende wijzen gestraft, als: snelle dood (d. i. binnen veertig dagen); voortdurende ziekte of zwakte («nĕratai»); voortdurend tot kwaaddoen geneigd zijn; armoede, honger, ziekte, sterven van vee en van aanplantingen; uitsterven van de familie.

Daarna wordt de «poendjoeng» weggehaald en verdeeld onder den «djoerai toewĕ piarĕ Ngawak», den wierook-verzorger, en verder onder de oudsten.

Na een toespraak van rapporteur over het doel, het gewicht van deze bijeenkomst, hoe het streven voor land en volk voortaan moet zijn, wordt tot den eed overgegaan.

De eedsaflegging heeft als volgt plaats:

In een kom met water wordt citroensap uitgeperst; dit citroenwater wordt met de hand door den «djoerai toewĕ» over den

laadstok van den «Ngawak» gesprenkeld en weder in de kom opgevangen. Hij, die den eed moet afleggen, moet eerst de toppen van de vingers zijner rechterhand in dat water dompelen, vervolgens die hand op den grond («boemi», aarde) plaatsen en zijne hand op den grond houden terwijl hij den eed uitzweert; na de eedsaflegging geeft hij met de vlakke hand een zachten slag op den grond (de aarde).

Aangezien het met het oog op den tijd ondoenlijk was al de personen één voor één van de Padang-Goetji- en de Kelamstreken te beëedigen, werd elke stam door een der hoofden of oudsten vertegenwoordigd, die namens den stam den eed aflegde.

Zoo waren van de Kelam de volgende (alle) stammen vertegenwoordigd:

Pojang Kĕdoem
" Bĕdjĕbai
" Riĕ Tabing
" Kantjĕ Déwĕ
" Sairatal;

van Padang Goetji de volgende (alle) stammen:

Pojang Kĕdoem
" Bĕdjĕbai
" Sairatal
" Maqoet Rambai.

Daarna werd ongeveer een veertigtal slechte en verdachte sujetten beëedigd, dat zij hun leven zouden beteren, nadat zij den geesten vergiffenis hadden afgesmeekt voor hunne tot nu toe bedreven zonden.

Ik moet even opmerken dat ik nog nimmer zoo'n plechtige bijeenkomst bij inlanders heb aangetroffen. De inlander, die zich nu eenmaal niet uit en steeds een effen gezicht weet te bewaren, verried bij deze gelegenheid, dat hij zeer onder den indruk was van de plechtigheid.

In verband met het bovenstaande moge hier de geschiedenis volgen van den Ngawak, zooals mij die is meegedeeld door den «djoerai toewĕ piarĕ Ngawak».

De «Ngawak» van de doesoen Mandi Angin is een klein bronzen kanon (lila), over ongeveer $\frac{3}{4}$ gedeelte (van den mond af gerekend) rond, overigens achtkant.

Dat heilig stuk («barang kelamaan») is oorspronkelijk het

wapen geweest van Atoeng Boengsoe (den stamvader van Pasemahers en Serawaiers) te doesoen Benoe Keling (Pasemah Lebar). Toen deze doesoen groot en levendig werd, stichtte Atoeng Boengsoe, het wapen medenemende, een nieuwe doesoen, Pendjalang Tinggi genaamd, en toen ook deze doesoen flink bevolkt was en in zoo gunstige omstandigheden verkeerde, als hij zich voorgesteld had, verdween hij op geheimzinnige wijze; hij werd opeens onzichtbaar, zoodat men niet meer wist of hij dood dan wel levend was.

Een zijner afstammelingen van de doesoen Pendjalang Tinggi, Toengkat genaamd, bracht de lila naar de Ajer Kikim en stichtte aan haren oever de doesoen Tjetjar; deze Toengkat dus is de stamvader van de Loerah Kikim.

Toengkat had twee zonen, Nggri Padĕ en Sampoernĕ Diawan.

Langen tijd nadat Loerah Kikim reeds zwaar bevolkt was, vroeg Nggri Padĕ aan zijn vader vergunning om aan de kuststreken een rijk te mogen stichten, welke vergunning hij verkreeg. Hij ging van Tjetjar over het Barisan-gebergte door woud en wildernissen naar den oorsprong van de Ajer Manna en volgde deze rivier tot dicht nabij hare monding, tot de plaats waar tegenwoordig de doesoen Doeajoe gelegen is. Hier stichtte hij het nieuwe rijk.

Aangezien Nggri Padĕ geruimen tijd wegbleef zonder iets van zich te laten hooren, en zijn vader Toengkat zich ongerust maakte, zond deze zijn tweeden zoon, Sampoernĕ Diawan, uit om Nggri Padĕ te zoeken, met opdracht om hem, zoo hij nog leefde, huiswaarts te voeren.

Sampoernĕ Diawan wilde aan dien wensch gevolg geven, doch vroeg vergunning, de lila, het erfstuk, mede te nemen. Die toestemming werd hem verleend.

Hij vervaardigde een «pentjalang» (prauw), voer met de bemanning de Ajer Moesi af, langs Soensang (Palembang) het ruime sop in. Door den wind medegevoerd, kwam de prauw nabij Lampoeng terecht, toen opeens een storm kwam opzetten, en de huizenhooge golven de prauw deden zinken.

De geheele bemanning kwam om, met uitzondering echter van Sampoernĕ Diawan, die in den vreeselijken storm het heilig wapen stevig vasthield en, zooals blijkt, door de geheimzinnige kracht van die lila behouden werd.

Gedurende twee lange jaren bleef hij met de «kelamaän» op zee rondzwalken, worstelende met zeeën en winden, totdat hij op zekeren dag door de golven op het strand nabij Gindo Soeli (afdeeling Kauer) geslagen werd. Het lichaam van Sampoernĕ Diawan was toen geheel overdekt met schelpen, koralen en wier, zoodat hij zich niet meer wist te bewegen.

Toen hij in dezen toestand op het strand uitgestrekt lag, kwam juist een visscher van Gindo Soeli aan.

Sampoernĕ Diawan riep hem toe: «Eindelijk heb ik je gevonden!», waarop de visscher antwoordde: «Jij hebt mij niet gevonden, maar ik jou!»

Er ontstond eene hevige woordenwisseling, totdat de visscher eindelijk uitriep:

«Als jij werkelijk mij gevonden hebt, sta dan op!»

Sampoernĕ Diawan, hieraan geen gevolg kunnende geven, vroeg om vergiffenis voor zijnen hoogmoed. Daarna werd hij door de bewoners van de doesoen Gindo Soeli bevrijd van schelpen en wier, en vervolgens in de doesoen verzorgd en verpleegd.

Ongeveer drie maanden later, toen Sampoernĕ Diawan weer geheel op krachten gekomen was, vroeg hem de visscher, de oudste van Gindo Soeli, waar hij vandaan kwam, wat zijne plannen waren, enz. enz., waarop Sampoernĕ Diawan hem alles vertelde: dat hij Sampoernĕ Diawan heette, dat hij een zoon was van Toengkat van doesoen Tjetjar, die hem uitgezonden had om Nggri Padĕ te zoeken; over zijn schipbreuk, en over de kracht van de lila, die hem redde.

Daarop zeide de visscher: «Men zegt dat Nggri Padĕ een rijk heeft gesticht nabij de monding van de Ajer Manna».

Sampoernĕ Diawan was hierdoor zoo verrast, dat hij zich onmiddellijk op weg wilde begeven om zijn broeder te zoeken.

Kort vóór zijn vertrek wilde hij de heilige lila aan de doesoen Gindo Soeli ten geschenke geven uit erkentelijkheid voor de hem betoonde goede zorgen, doch de doesoenbewoners wilden het geschenk niet aanvaarden uit vrees dat er onheil aangebracht zou worden in de doesoen («kebendoen»). Zij drongen er op aan dat Sampoernĕ Diawan de lila zou medenemen, onder belofte echter dat, zoodra zij het voorwerp noodig hadden, zij het mochten komen leenen. Verder werd tusschen de

doesoenbewoners van Gindo Soeli en Sampoernĕ Diawan eeuwige broederschap gezworen.

Sampoernĕ Diawan begaf zich daarna op weg om zijn broeder te zoeken, en trof hem nabij de tegenwoordige doesoen Doeajoe aan.

Nggri Padĕ wist zijn broer te bewegen om een doesoen te stichten, meer stroomopwaarts van de Manna-rivier, waaraan gevolg werd gegeven, nl. nabij de tegenwoordige doesoen Batoe Koening. De bedoeling was om, al doesoens stichtende, eindelijk weder te Tjetjar (Kikim) uit te komen.

Nadat aan Sampoernĕ Diawan een zoon werd geschonken in de nieuwe doesoen, zeide hij tot Nggri Padĕ, dat het goed zou zijn, nu eerst samen naar huis (Tjetjar) te gaan, en hun vader omtrent al het gebeurde verslag te geven; doch Nggri Padĕ was daartoe niet te bewegen.

Daarop keerde Sampoernĕ Diawan alleen huiswaarts, met achterlating van broeder, kind en «Ngawak» tedoesoen Batoe Koening.

Wat er verder met deze personen is gebeurd, weet niemand te vertellen; men kan niet eens zeggen, of Tjetjar ooit weer door hen bereikt is. Later, zeer veel later, ging een afstammeling van Sampoernĕ Diawan, met name Koeroengan Déwĕ, van Batoe Koening verhuizen naar de monding van de Ajer Kelam om aldaar een doesoen te stichten (de oude doesoen Mandi Angin), met medeneming van den «Ngawak».

Zeer veel eerbied koestert de bevolking jegens den «Ngawak», die aan hare voorvaderen toebehoorde.

Bovendien neemt men aan, dat de ziel van Sampoernĕ Diawan in dat heilig voorwerp gezeteld is.

De «Ngawak» wordt thans te Mandi Angin in een «langgar» bewaard. De lila is gewikkeld in roode zijde, daaromheen wit doek, vervolgens omwikkeld met een fijne pandanmat, en ten slotte met een rottanmat. Alleen een stuk van den laadstok blijft uitsteken.

De omwikkelingen zijn als het ware de kleeren van den «Ngawak», en alleen als het hoogst noodig is, d.i. bij het baden («mandi»), mag de lila ontbloot worden. Bij eedsaflegging dus heeft zulks nimmer plaats.

Eens in de drie jaren wordt de «Ngawak» gebaad.

Wanneer de bewaker van dezen «Ngawak» (djoerai toewě) ofwel iemand van de doesoen Mandi Angin zwaar ziek wordt, dan wordt volgens de Oeloeneesche adat wierook gebrand, en door deskundigen, die dan in halfbewusten toestand verkeeren, uitgemaakt wat de oorzaak van die ziekte is. Is die ziekte een teeken dat de «Ngawak» baden wil, dan moet aan dien wensch worden voldaan.

Door de doesoen Mandi Angin wordt dan een geit geofferd (aangeteekend zij dat de «Ngawak» nimmer van de «langgar» mag nederdalen zonder dat er een geit of een karbouw wordt geslacht), lemang, dodol, enz. bereid, en de nog levende geit wordt met de versnaperingen onder de «langgar» geplaatst, en wierook wordt gebrand, terwijl de djoerai toewě als volgt spreekt:

«Seram, moealaikoem seram Ngawak, ini akoe menjalahkan kambing hidoep sěrětě dengan gemoek manisnjě, kerně kamoe Ngawak hendak toeroen ka ajer mandi sehari ini, sekalian kamoe 'mbendoen njěrěngan djangan lagi ěnggan ini torek ka arap. Waktoe kamoe Ngawak memboeat sakit kepada..... (si-anoe), kěrně kamoe hendak ka ajer mandi, hari ini kamoe kami toeroenkan sěrětě dengan menjimbeléh kambing; ini pagian ini menjalahkan kambing hidoep sěrětě dengan gemoek manis, seharian Ngawak hendak ditoeroenkan sehari ini, kěrně kamoe hendak ka ajer mandi, petiti kamoe toeroen menjembeléh kambing se-èkor».

Na deze plechtigheid wordt de geit geslacht en de «Ngawak» uit de «langgar» gehaald, naar beneden gebracht en op een reeds gereed staande stellage («pantjo adji») in het midden van het dorpsplein («tengah laman») geplaatst, met allerlei versnaperingen er om heen.

Zoodra het vleesch en de rijst gaar zijn, wordt de «Ngawak» door den «djoerai toewě» naar de rivier gebracht om gebaad te worden.

Het baden bestaat uit inwrijving met citroensap, met water vermengd, en uit opschuren door middel van een klapperbast totdat het voorwerp geheel schoon is. Het baden mag door een ieder aanschouwd worden, doch alleen de «djoerai toewě» mag de Ngawak aanraken.

Wanneer de «Ngawak» bij het ontkleeden zwarte, blauwe of roode vlekken vertoont, dan zullen zware ziekten onder de

menschen uitbreken, als cholera, pokken, enz. Vertoont de «Ngawak» slechts een weinig roest, en is hij gemakkelijk te reinigen, dan is zulks een goed teeken, en zullen er geene zware ziekten uitbreken.

Indien de omwikkelingen van den «Ngawak» reeds oud en versleten zijn, kunnen ze, doch alleen na het bad, door nieuwe vervangen worden, mits van dezelfde stof en van dezelfde kleur als de oude.

Na het bad dus wordt de «Ngawak» weder ingewikkeld op de beschreven wijze, weder op de «pantjo adji» geplaatst; daarna wordt de «poendjoeng» gewijd («njeram») door den djoerai toewě, die als volgt spreekt:

«Seram, moealaikoem seram sekalian, akoe menjalahkan nasi 'ngan goelai kambing, gemoek manis jang tadi akoe menjalahkan kambing hidoep, ini akoe njalahkan nasi dengan goelainjě, seharian Ngawak 'mbendoen, njěrěngan djangan lagi enggan ini torek ka arap, kami pintah di pangkoe peliharakan, kaloe adě orang hendak bepantjang bepaksě atau aloes dan kasar, mintak toelok sanggoelkannjě»;

waarna een ieder den «Ngawak» eerbiedig groet («menjembah»).

Vervolgens wordt de «Ngawak» weder in de «langgar» gebracht.

Is de «Ngawak» in de «langgar» opgeborgen, dan maakt de «djoerai toewě» met luider stemme aan alle aanwezigen bekend:

«Sekalian kamoe hendaklah tahoe dalam toedjoeh hari ini orang doesoen ini tida boleh memakai mas masan, perak perak, tida boleh makan sajoeran dan tida boleh běrědjoeng dan ber-njanji dalam doesoen ini; bagitoe djoege orang laen doesoen jang datang kadoesoen ini tida boleh melanggar parentah ini dalam toedjoeh hari itoe, sebab inilah oemanat pojang pojang kami doeloe kepada kami anak doesoen Mandi Angin. Siapě melanggar ini, kěbendoen oleh Pojang Ngawak».

NOG IETS OVER EEN BALINEESCHEN KALENDER

DOOR W. O. J. NIEUWENKAMP.

(Met 5 tekst-afbeeldingen).

In mijn beschrijving van een Balineeschen kalender in dit zelfde tijdschrift [1] heb ik de verschillende ingesneden merken en ingestoken stiften besproken, en aangegeven wat deze te beduiden hebben. Door den Sumatra-reiziger ALFRED MAASS te Berlijn, die mij over dit onderwerp inlichtingen vroeg, werd ik opmerkzaam gemaakt dat door mij in bovengenoemd artikel wel de verklaring van de 11 verschillende teekens was opgegeven, maar niet de juiste plaatsing daarvan, dus niet de vakjes waarin ze voorkomen.

Nu is de plaatsing van de vijf weekdag-teekens, N°s. 1, 2, 3, 4 en 5 [2] gemakkelijk na te gaan, door eenvoudige aftelling van de vakjes, daar zij bepaalde dagen aanduiden, te weten: N°. 1 is de eerste dag van de 9-daagsche week, N°. 2, de eerste dag van de 8-daagsche week, N°. 3, de derde dag van de 6-daagsche week, N°. 4, de derde dag van de 8-daagsche week en N°. 5, de zevende dag van de 8-daagsche week.

Van de horoscoopteekens (N°s. 6 tot 11) [3] is de plaatsing echter niet bepaald en, zooals de Heer Maass terecht opmerkt, is die ook niet op plaat I of II in mijn vorig artikel te onderscheiden. Om dit verzuim nu goed te maken bied ik hierbij een 4-tal schema's aan, waarop de juiste plaatsing van deze 6 horoscoopteekens is aangeduid.

Op het eerste schema ziet men het teeken N°. 6, P a m a t j ĕ k a n l a n a n g, in 84 [4] vakjes. Nu de plaatsing van dit «mannelijk teeken» afzonderlijk is afgebeeld, valt dadelijk op, hetgeen op den kalender zelf, tusschen al die andere teekens

[1] Deel 69, 1914, blz. 112—126.

[2] Zie de afbeelding daarvan op blz. 120, l.c.

[3] Zie de afbeelding als voren.

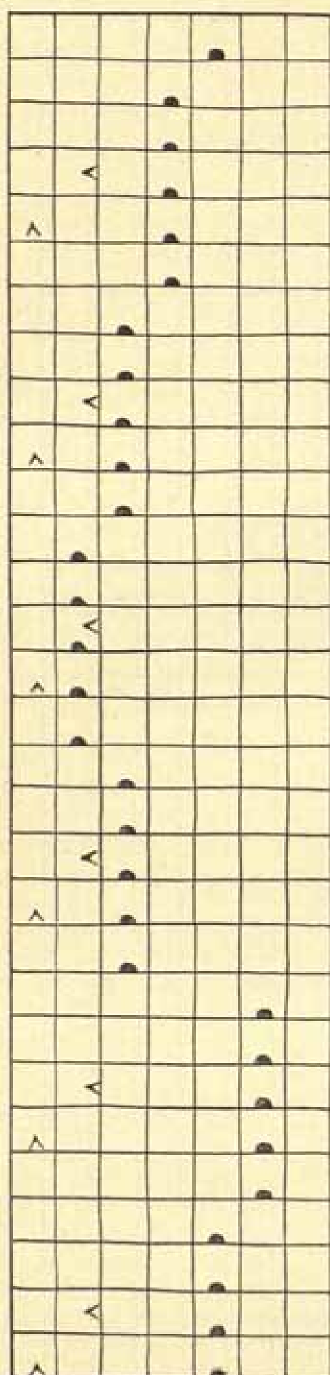
[4] In mijn vorig artikel staat op blz. 120, laatste regel, abusievelijk 85.

PAMATJEKAN LANANG.

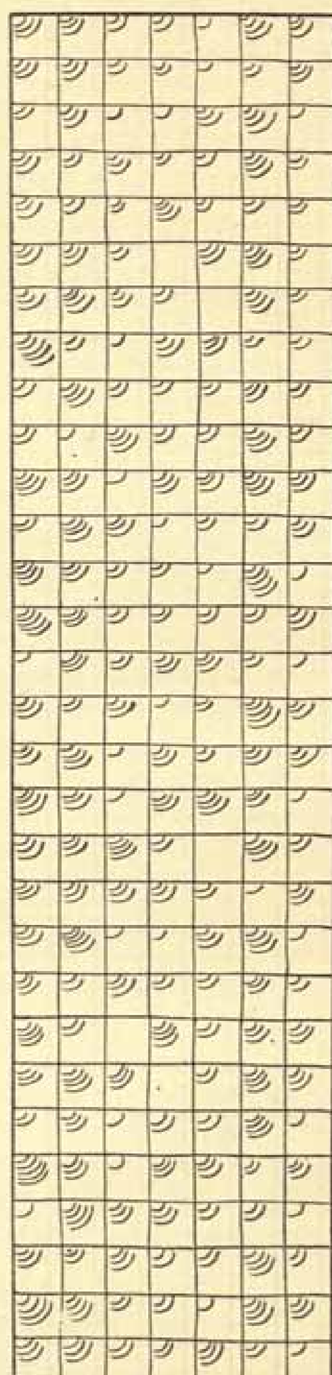
Schema N°. 1.

PAMATJEKAN WADON.

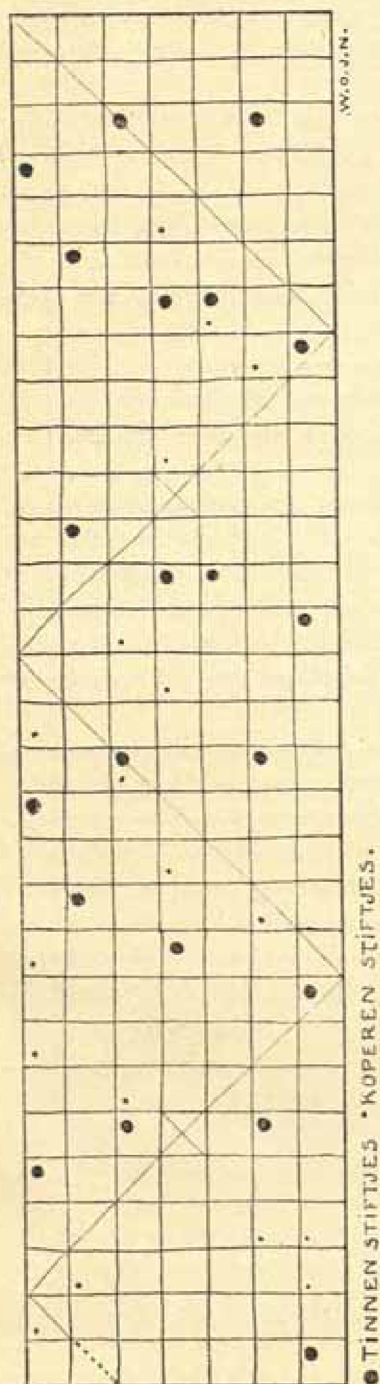
Schema N°. 2.

Schema N°. 3.

Schema N°. 4.

Schema N°. 5.

niet zichtbaar was, n.l. dat de rangschikking daarvan zeer regelmatig is, en dat dit teeken telkens weerkeert op de dagen Paing en Wage van de 5-daagsche week, welke dagen dus steeds ongeschikt zijn voor het geven van feesten, maar wel geschikt om te gaan offeren.

Op het tweede schema vindt men de plaatsing van het teeken N°. 7, Pamatjĕkan wadon. De rangschikking daarvan blijkt willekeurig te zijn, tenminste niet verbonden aan bepaalde dagen.

Op het derde schema vindt men de teekens N°. 8, 9 en 10.

N°. 8, Sĕmoet sĕdoeloer, komt ééns voor in elk 5-tal 7-daagsche weken op Soekra, dus 6 maal in de op één na bovenste reeks vakjes.

N°. 9, Gotongan, komt ééns voor in de 5 zelfde weken op Sanistjara, dus 6 maal in de bovenste reeks vakjes.

N°. 10, Tali-wangke, blijkt regelmatig over den kalender verdeeld te zijn, telkens in 5 naast elkaar gelegen vakjes, in elke kolom 1 maal, doch nooit in de onderste of bovenste reeks. Het teeken verspringt dus telkens 1 dag na elke 5 weken van 7 dagen.

Zooals ik vroeger reeds opmerkte, is het aantal 7-daagsche weken in 5 groepen van 6 verdeeld, de Ingkĕl Wong, Sato, Mină, Manoek, Taroe en

Boekoe,[1] waarvan (en dit nog als een kleine aanvulling) de Ingkĕl Wong telkens door een hoornen stiftje onder in den rand van den kalender is aangegeven.

Bij het bezien van de verdeeling van de 3 horoscoopteekens 8, 9 en 10 blijkt nu dat er nog een andere indeeling in weekgroepen bestaat, n.l. in 6 groepen van 5 weken, in elke groep waarvan deze 3 teekens regelmatig wederkeeren. Of deze groepen ook afzonderlijke namen hebben is mij niet bekend.

Op het vierde schema is ingevuld teeken N°. 11, Wadon, dat, van 1 tot 5 maal bijeen, in op 5 na alle vakjes voorkomt.

Verder sprak ik in mijn vorige beschouwing (l. c. p. 122) over 42 ivoren stiftjes, 35 wit-hoornen, 23 zwart-hoornen, 21 tinnen (in mijn vorig artikel abusievelijk «looden» genoemd), en 19 koperen pennetjes.

Daar de 42 ivoren stiftjes een bepaalden dag aanduiden, nl. den vierden dag van de 5-daagsche week, is de plaatsing daarvan weder door eenvoudige aftelling van de vakjes gemakkelijk te vinden. Dit is ook het geval bij de 35 wit-hoornen stiftjes, die den zesden dag der 6-daagsche week aanduiden, en bij de 23 zwart-hoornen stiftjes, die elken negenden dag der 9-daagsche weken bepalen.

Anders is het met de 21 tinnen stiftjes, die geen bepaalden dag aanduiden, en dus zonder meer niet te vinden zijn. Deze heb ik daarom in het toegevoegde schema N°. 5 aangegeven, evenals de 19 koperen pennetjes, waarvan hetzelfde geldt.

Voor de volledigheid vermeld ik hier nog dat in het kalenderplankje nog een dunne zigzaglijn gesneden is, telkens dwars door 7 banden van 7 vakjes, zooals op dat vijfde schema ook is aangegeven. Van deze lijn, die ook op plaat I en II in mijn vorig artikel te onderkennen valt, is de beteekenis mij echter niet bekend.

---

[1] Zie blz. 123, l. c.

OVER DE VORMVERANDERINGEN VAN HET LIDWOORD IN HET TONTEMBOAN

DOOR A. BOLSIUS S. J.

Toen in 1892 eenige mededeelingen over het Tou-um-bulu door mij gepubliceerd waren in „de Studien" (jaargang 28, dl. 45), had ik gelegenheid aan den Inlandschen leeraar der Hoofden-school te Tondano, J. Worotikan, een exemplaar van dat stuk ter hand te stellen, met verzoek, schriftelijk zijne bemerkingen daarop te willen mededeelen.

In 't midden latend of het verschillende talen, dan wel dialecten waren, gaf ik op dat er Tou-um-bulu, Tou-un-sea, Tou-u-lour, Tou-um-pakĕwa en de taal der Bantik gesproken werd. — Hierbij werd aangeteekend het navolgende:

«Toumbulu is (afgeleid) van Tou 'm wulur = bergbewoners; in den tijd van 't kannibalisme bewoonden zij bij uitnemendheid de bergen.

Tounsea: menschen die een zijweg gevolgd hebben, volgens legenden.

Toulour = meerbewoners.

Toumpakĕwa is van Tou um pakĕwa.

Pakĕwa = een wild houtsoort met eetbare vruchten ter grootte van een kippenei; eene interessante legende bevestigt deze naamgeving.

Die 4 genoemden zijn dialecten, omdat ze heel weinig verschil hebben in grammatica.

Hierbij moeten nog komen: 1. 't Bantik-sch, en 2. 't Bentenan-sch; deze twee komen overeen. 3. 't Ponosakan-sch, van Mongondo-sch; en 4. 't Tonsawang-sch, een mengelmoes van die andere dialecten te zamen.»

De door mij opgegeven getallen verbeterend, komt Worotikan tot de slotsom, dat het Toumpakĕwa gesproken wordt door ongeveer juist evenveel inwoners der Minahasa als er Toumbulu — sprekende zijn. — De absolute cijfers

van voor 20 jaar zullen wel aangegroeid zijn; de verhouding zal vrijwel nog dezelfde zijn gebleven.

De naam Toumpakĕwa is sinds een tiental jaren overgegaan in Tontemboan, zoo als we het voortaan zullen noemen. (Zie betreffende die naamsverandering: Tijdschrijt voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië dl. 46. De benamingen Tontemboan en Tempakĕwa door Hr. Schwarz.)

In de „Hoofdstukken uit de spraakkunst van het Tontemboansch, door N. Adriani en M. L. Adriani-Gunning, den Haag, 1908", wordt de groep der eigenlijke Minahasische talen in twee ondergroepen verdeeld:

1. Tombulu, met Tonsea en Tondano (toulour zegt de Inlander);

2. Tontemboan, met Tonsawang.

Gerekend naar het aantal inwoners, die er zich van bedienen, is het Tontemboan, volgens Schrijver, de voornaamste taal; de volkstelling van 1896 gaf echter de meerderheid aan de Toumbulu-sprekenden.

Meer van belang echter is dit: de spraakkunstige bouw van het Toumbulu is zoozeer gelijk aan dien van het Tontemboan, dat eene goede spraakkunst van de eene taal een zeer goed hulpmiddel zou zijn voor het aanleeren der andere (Dr. Adriani, l. c. bl. 2, noot).

Het Tontemboan bezit in de vormveranderingen der beide lidwoorden een middel om den nominatief, genitief en accusatief, en ook het meervoud uit te drukken, — mist daarentegen de vervoeging der werkwoorden....; deze kenmerken (ook den rijkdom aan vóór-, in- en achtervoegsels) heeft het Tontemboan gemeen met het Toumbulu en zijn naaste verwanten, (l. c. bl. 3.)

De „Proeve eener Grammatica van het Toumbulu" van Wilken-Niemann bespreekt slechts ter loops u en a, si en se, onder het opschrift: Bijwoorden, voorzetsels en andere artikelen. Bijdrage tot de kennis der Alfoersche taal blz. 89.)

Ook onder de „Hoofdstukken enz." bovengenoemd is er geen, dat het Lidwoord behandelt.

„Omdat het niet te voorzien is, dat in den eersten tijd van eenige Minahasische taal eene spraakkunst zal worden geschreven" (l. c. blz. 1), en afzonderlijke behandeling van het lidwoord nog lang op zich zal laten wachten, en omdat toch die vorm-

veranderingen van het lidwoord mijne belangstelling in hooge mate gaande maakten, heb ik bijeen verzameld al wat daaromtrent in „Hoofdstukken" en Tontemboan Woordenboek verspreid te vinden was.

Mijne bevindingen dienaangaande wensch ik hier mede te deelen.

Het Tontemboan heeft twee lidwoorden.

In de vormveranderingen der beide lidwoorden heeft deze taal een middel om den nominatief, genitief en accusatief, en ook het meervoud uit te drukken. (Spr. blz. 3.)

Eene uitzondering: het Tontemboan wijst den accusatief in zijn lidwoord si niet aan. (Spr. blz. 139).

Anders uitgedrukt: het teeken van den accusatief is het lidwoord in (nominatief ĕn) of si (nominatief idem.) Spr. 192).

Deze uitzondering gaat ook door bij den meervoudsvorm se, zoo als blijkt uit de voorbeelden van accusatief (beginnend blz. 192, onderaan) waarbij o. a. voorkomt: si ipĕngatangka 'ami se sĕsĕra'an = dat waarmede wij gewoon zijn het wild (wilde dieren) te vangen, (blz. 193). Een bewijs daarvoor vinden we ook in dezen volzin: si susuiĕnoka i guru makaaruiĕnoka-mai se toja'ang = het onderwijs des meesters zal den kinderen volkomen voldoening geven..... Deze vormen... regeeren den vierden naamval, (blz. 112.) Dezelfde blz. 112 geeft echter ook dit te lezen: ĕ masitjola makapandeiĕn e tow, vertaald: het schoolgaan maakt de menschen door en door knap.

Deze vormen, beschouwd als werkwoords vormen met het prefix maka- in zijn transitieve beteekenis, regeeren den 4^{en} naamval,» (dus: e tow = de menschen is accusatief; alzoo wordt accusatief zoo wel gelijk aan genitief als aan nominatief.) «Waar zij den 2^{en} naamval regeeren, zijn zij op te vatten als de onder Nr. 7 genoemde samenstellingen met maka-, dus: makapandeiĕn e tow, knapheid bevattende voor de (sic) menschen.» (Spr. blz. 112.)

De nominatief ĕn van het lidwoord is in het Tontemboan Woordenboek niet opgegeven; men vindt daar sub Ĕ, 2. opgeteekend: ĕ, betrekkelijk voornaamwoord of lidwoord, al of niet nasaal gesloten (ĕ, ĕm, ĕn, ĕng.) in den 2^{n} en 4^{n} naamval i (im, in, ing.) meer onbepaald aanwijzend dan si. (Woordenboek blz. 34.)

1. i, tweede naamval van het bepalend lidwoord si; staat

ook als naamvalsteeken tusschen den passieven vorm en den agens.

2. i, (het hier gezegde heeft alleen betrekking op persoonlijke voornaamwoorden).

3. i, al of niet gevolgd door een nasaal, genitief van het lidwoord ĕ. Evenzoo (staat i) tusschen den passieven vorm en den agens.

Idem. Accusatief van het lidwoord ĕ. (blz. 65—66.)

si, aanwijzend en betrekkelijk voornaamwoord, of lidwoord, voor namen van levende wezens, en van onbezielde voorwerpen, die reeds bekend of genoemd zijn. (blz. 439.)

se, meervoudsvorm van het lidwoord si. (blz. 433.)

3. e, lidwoord, meervoudsvorm van i, tweede naamval van se. (blz. 48.)

In een kort overzicht kan dit alles op deze wijze worden weergegeven:

Lidwoord, onbepaald, enkelvoud:	nominat.	ĕ (m, n, ng.)
	genit.	i (m, n, ng.)
	accus.	i (m, n, ng.)
bepaald, enkelvoud:	nominat.	si.
	genit.	i.
	accus.	= nomin. si.
meervoud:	nominat.	se.
	genit.	e.
	accus.	= nomin. se.

* * *

Na dit overzicht van het lidwoord en zijne veranderingen, in abstracto, kan het niet anders dan zeer nuttig zijn, de toepassing dezer regels in concrete voorbeelden na te gaan.

Eenige wijdloopigheid, waar ze noodig schijnt om de bedoeling goed te doen verstaan, houde men ons ten goede.

Woorden van deze samenstelling: prefix ka- in verbinding met verdubbelden stam en pron. pers. 3e p. (-na of -a) hebben de beteekenis: de toestand, respectievelijk handeling, door het grondwoord uitgedrukt, als bereikt, — als volkomen. (Spr. blz. 101, waar ook de hier volgende voorbeelden zijn gegeven.)

1. kawowo-wowosao in tjawilei «de tijd waarop aan alle mangga-boomen (kawilei) reeds vruchten rijp (wowos) zijn».

2. kawa'u-wa'unao ĕn tambĕlang «de tijd waarop de geheele stam van de bamboe geschikt is om er wa'u (stof tot kleeding) van te weven».

3. kaĕga-ĕgana «de tijd waarop al de bloesems (van de arèn-palmkolf) open zijn, tevens de tijd dat men met tyferen kan beginnen.»

4. kala'u-la'una «de tijd gedurende welken men een jong meisje (la'un) is.»

5. kauwa-uwanao im bu'uk i apo «als de haren van grootvader reeds overal grijs (uwan) zijn geworden.»

6. kasama-sama'nao i tjawajo «wanneer de merrie reeds goed drachtig is.»

7. katĕka-tĕka'nao e ko'ko' «wanneer reeds overal de kippen op stok zijn gegaan (tĕka').»

8. katumpa-tumpanao e ko'ko' «wanneer reeds overal de kippen van stok zijn gevlogen.»

Van deze voorbeelden wensch ik eerst een andere vertaling te geven; 't is slechts een vorm-verandering, om gemakkelijker over den genitief te kunnen spreken, de inhoud blijft onveranderd.

Zoo wordt dan 1. de rijpheids-tijd der kawilei, — of meer hollandsch klinkend: der pluktijd der kawilei.

2. de wau-tijd van den bamboe (eigenlijk van een der vele bamboe-soorten).

3. de bloeitijd, hierbij is geen nadere bepaling in genitivo gegeven; duidt dit woord uitsluitend den bloeitijd van den arèn-palm aan? Ik denk van niet. Bij a'kĕl (arèn-palm) geeft Tt.Wdb. «De verschillende stadiën van zijn groei zijn: kawĕruan, zie wĕru; pĕpĕr zie i. v.; longkai, zie i. v.; en posok, zie i. v.»

4. de 12—16 jarige leeftijd (kan niet van jongens gezegd worden).

5. de grijsheid van het haar van den grootvader.

6. de drachttijd der merrie.

7. de rusttijd der kippen.

8. de ontwaaktijd der kippen.

In het eerste voorbeeld vinden we in, lidwoord genit. enkelvoud; in het tweede echter lezen we ĕn, lidwoord nominat. enkelvoud.

Dat het boek met de uiterste nauwkeurigheid gecorrigeerd is, blijkt duidelijk, o.a. uit het toegevoegde naschrift. We mogen er dus op rekenen dat we met een echten Tt-vorm te doen hebben.

Even zeker echter zijn we er van in de genoemde ka-vormen

substantiva te kunnen aannemen, waarbij geen bepaling in nominativo te plaatsen is.

ka- voor stamwoorden geeft nominale vormen (Spr. blz. 95), ka- voor herhaalden stam van een werkwoord is te beschouwen als nominale vorm .... (ibid. blz. 99.)

«Het nomen verbale ka- kan in 't algemeen worden vertaald met gedoe in 't onbestemde, gepraat, geschrijf onnadenkend weg verricht.» (Spr. blz. 99.)

Onder de voorbeelden hiervan gegeven, treft men ook dit: (ib. bl. 100.) kawasa-wasakĕ' si toja'ang anio, vertaald door: «dat kind leest maar allerlei, rijp en groen door elkaar;» terwijl men, na de voorafgaande uitlegging, in het Tt. den genitief i, en als vertaling: het er-maar-op-los-lezen van dat kind zou verwachten. (Spr. blz. 100.)

««Alleen bij die adjectieven, die een meetbare eigenschap uitdrukken, is uit den aard der zaak, de met ka- samengestelde vorm in beteekenis geheel gelijk aan die onzer abstracta op -heid en -te, daar «lengte, breedte, hoogte» hetzelfde uitdrukken als «mate van langheid, enz.» (blz. 96, regel 13 van boven).»»

Volgens het eenige regels te voren gezegde: «Indien ze geheel met onze zoogenaamde abstracta (op -heid of -te) overeenkwamen, dan zouden zij in genitief-verband moeten staan met het substantief, waarvan ze eene eigenschap te kennen geven» (ibid. regel 6 van boven), hebben we na deze woorden een genitief te wachten.

Zeker is dit echter niet, want we lezen nog het volgende: „Zoo hebben dus kawĕla'r (van wĕlar breed), karangka' (van rangka', hoog), kakĕli (van kĕli, veel) niet alleen de beteekenis: hoe breed, hoe hoog, hoe veel, maar ook die van: breedte, hoogte, veelheid ...... Dus: kakĕli ĕm bene'na! welk een hoeveelheid, zijne rijst; kakĕli im bene'na, de hoeveelheid zijner rijst. (ibid. blz. 96.)

Bij dit voorbeeld mag wel eens worden verwezen naar het „klankstelsel": „de ĕ van het lidwoord ĕm, ĕn, ĕng valt weg na den klinker eener open lettergreep";

en „volgt ĕ op den klinker eener open lettergreep, dan houdt ze geen stand, ... een enkelen keer assimileert zij er zich mede." (Spr. blz. 13.)

en dit toepassende, gaat kakĕli ĕm bene'na over in kakĕli m bene'na of in kakĕli im bene'na.

Bedenkt men bij dit alles dat de taal uitsluitend gesproken wordt (voor 20 jaar ging men er toe over, aan de hoofden-school te Tondano, om 2 uren per week aan onderricht in de landstaal te besteden), dan krijgt men onwillekeurig de gedachte, dat er wel evenveel uitzonderingen, als regeltoepassingen zullen gevonden worden.

Men mag niet zeggen: kaka'kat i toja'ang (de ondeugendheid van het kind); men mag wel zeggen: karĕpĕt i Tjolano (de heftigheid van den koning); de reden van dit verschil is hierin gelegen, dat het eerste adjectief ka'kat (ondeugend) niet, — het tweede rĕpĕt (heftig) wèl eene meetbare eigenschap uitdrukt. (Spr. blz. 96.)

Op blz. 105 van de Spr. staat het volgende: kalingaano i Tjolano, en als vertaling: «het kwam gehoord te worden door den Koning».

In welken naamval staat nu «i Tjolano»?

Volgens de vorm-verandering van het lidwoord hebben we een genitief, of een accusatief; volgens de vertaling zou men aan een ablatief gaan denken, hoewel men, volgens andere gegevens, dan toch a si Tj. zou verwachten.

Zou iemand denken dat een actieve Tt-vorm bij vertaling in passief is overgebracht, dan zou „i Tj." nog nominatief worden.

Tot deze laatste veronderstelling kan aanleiding geven de vrijheid, waarmede men dikwijls van den eenen in den anderen vorm overgaat, zelfs in gevallen, waar het er op aankomt den juisten vorm te behouden bij de vertaling, zoo als b.v.

„Voorbeelden van passieve vormen: paparojorĕn i Tjipu-si Towo, vertaald: de Smid joeg den Bedrieger de trap af." (Spr. blz. 91.)

Nemen we nu aan dat paparojorĕn in het Tt. passief is, dan diende vertaald te worden: de Bedrieger (si Towo, in den nominatief) werd... geworpen of gejaagd; maar hoe dan de genitief i Tjipu terecht gebracht? Van een accusatief kan wel geen sprake zijn, zou ik denken.

Zou de vorm paparojorĕn niet eerder te beschouwen zijn als een nominale vorm, overeenkomend met hollandsche substantiva met het achtervoegsel -sel gevormd, zoo als: schepsel, knipsel, strooisel, achtervoegsel enz.?

Dan krijgt men als vertaling (die dan stijf, en onhollandsch mischien óók al, zal genoemd worden) het volgende:

paparojorĕn = het werpsel
i Tjipu = van den Smid
si Towo = de Bedrieger (is, was).

Op deze wijze de Tt-woorden en zinnen weergevend, komt er wel niet een goed-hollandsche uitdrukking, of fraai gestyleerden volzin tot stand, maar men krijgt een beteren blik, naar ik meen, op de kracht en beteekenis der vreemde taal, in casu het Tontemboan.

Wil men nu in woorden als: schepsel, knipsel, maaksel enz., die het geschapene, geknipte, gemaakte enz. aanduiden, iets passiefs vinden, tegenover het actief, gelegen in schepper, knipper, maker en dergelijke, daar zal geen bezwaar tegen te maken zijn.

De voorafgaande vorm: kalingaano i Tj. beschouw ik eveneens als bestaande uit een nomen en een genitief; mocht nu van hooren ook hoorsel afgeleid worden, dan was vertaling in een gelijken vorm terstond gereed. Laat ons 't hollandsch niet te veel geweld aandoen, en dan kalingaano i Tjolano weergegeven als: het ter-kennis-gekomene-door-'t gehoor van den Koning.

In de twee aangevoerde voorbeelden, die nog met vele andere kunnen vermeerderd worden, zijn de casus der substantieven tot hun recht gekomen, zonder willekeurige behandeling der andere vormen.

Vormen, die als werkwoorden dienst doen, kunnen ook in andere functies optreden, zoo bijv.: als adjectief beteekent pĕlewo'an dus „een weinig slecht", als werkwoordsvorm „zullende bedorven worden".

„karĕngisan beteekent: afgebrand kunnen worden, en óók: de brand;

kinarĕngisan beteekent: geheel zijn afgebrand, en ook: de brand, die heeft plaats gehad." (Spr. blz. 235.)

Niet willekeurig dus, zoo als ik zeide, werden de vormen paparojorĕn en kalingaan beschouwd of behandeld, maar geheel in overeenstemming met gegevens der Spr.

Potentieele, conatieve, inchoatieve, perfectieve, durative en nog andere beteekenissen kunnen meer op den voorgrond treden of beschouwd worden; affixen kunnen transitieve, in-

transitieve, instrumentale, locale wijzigingen aanbrengen; — dit alles, en nog meer, heeft invloed op de beteekenis der woorden. (Spr. passim)

Eenige voorbeelden nog om aan te toonen, dat men Tt-vormen en zinnen van verschillende zijden kan, en zelfs moet beschouwen, mogen hier nog wel een plaatsje vinden.

Nemen we eens dezen volzin: (siituoka) sera tontonano i Wuntuambene' im bowolei.... (Tt. T. blz. 129. Nr. 54. Vert. blz. 179.)

Een beginneling niet alleen, maar ook ieder ander vindt hier één woord, nam. sera = zij, vnw. 3de p.mv., dat in nominativo kan staan; i Wuntu.... is genit., im bowolei kan accus. of genit. zijn.

In 't hollandsch wordt dit weergegeven als: naar haar (volgens Spr. blz. 230: voor hen) liet W. een langen staak neder.

Vooreerst en vooral mijn aandacht vestigend op de naamwoorden (zelfstandige en persoonlijke) en de casus, redeneer ik volgender wijze:

Sera (= zij) d. w. z. de personen, die in het water lagen of in het water dreven, zijn aanleiding, reden, oorzaak van het neerlaten van een staak;

sera (= zij) duiden aan, en vormen, als 't ware, de plaats, waarheen een staak dient gestoken, of neergelaten om hen uit het water te redden;

sera (= zij) is alzoo onderwerp, en staat in den nominatief.

tonton-an = neerlaat-plaats;

i Wuntu... = van Wuntu.... staat in den genitief;

im bowolei = den of van den staak; er kunnen gronden worden aangevoerd zoowel om voor den accusatief, als om voor den genitief te pleiten.

Denkt de Minahaser hier vooral aan de handeling: staak-neerlaten, dan dient de vorm als accusatief, object der handeling, beschouwd; is de gang zijner denkbeelden een andere, denkt hij vooral neerlaat-plaats, dan kan ook in den genitief de bepaling van wat-men-neerlaat gegeven worden, naast den genitief (i. W.) om aan te geven wiens neerlaat-plaats bedoeld wordt.

Tontonan is door mij niet beschouwd als werkwoordsvorm, en ook niet door een werkwoord weergegeven; aan willekeurige

beschouwing (of verdraaiing) behoeft dit niet te worden toegeschreven, want: „het achtervoegsel -an, dat in het Tt. zoowel achter den zuiveren, als achter den met voor- en invoegsels samengestelden stam wordt gevoegd, heeft, in het algemeen gezegd, plaatsaanduidende beteekenis..,.. De voor- en invoegsels die, te zamen met -an, aan een stamwoord worden gehecht, kunnen in deze beteekenis wèl wijziging brengen, maar ze niet verdringen." (Spr. biz. 224.)

De Tontemboan-volzin wordt dus getrouw weergegeven als volgt: zij (zijn) de staak-neerlaat-plaats van Wuntuambene.

Om geheel volledig te zijn, dient iets gezegd betreffende het tweede suffix van tonton, namelijk -o.

De achtervoegsels -o, -pe, -kĕ, -ka e.a. beteekenen: toch, slechts, maar, nog, enz.; dienen ter versterking van zin of woord, enz. Voort-zetsels, in den zin van verlengstukken, werden ze door Worotikan genoemd; als voorbeeld daarvan mag wel aangehaald worden: „kĕ', slechts, achtervoegsel, waarop dan nog dikwijls volgt: ka'i tu'u re'e, bijv. aitjawekar(ĕ) kĕ ka'i tu'u re'e = is dus dan maar losgeraakt." (Tontemboan Woordenboek i. v.)

Si Sokope' sairianoka i Tjuow, (Tontemboan Tekst, blz. 16) deze zin wordt vertaald: Sokope' wordt als getuige begeleid door deze kaneelduif. (Tontemboan tekst Vert. blz. 26). In de Spr. wordt dit weergegeven als: voor (bij) den Sokope' werd als getuige opgetreden door den Koeow. (blz. 227.)

(Koeow, met oe geschreven ter wille der lezers in Holland, denk ik, = si Tjuow. — In het Tontemboan komt tj in plaats van k, als de onmiddelijk voorafgaande lettergreep een i-klank heeft).

Si Sokope' houd ik voor nominatief, even als Vert. blz. 26. i Tjuow daarentegen dient, afwijkend van de twee aangegeven vertalingen, wijl het een genitief is, ook als zoodanig weergegeven.

sairi-an is voor mij, n'en déplaise, geen werkwoord noch w-w-vorm, maar een nomen, aangevende de plaats waar (respectievelijk den persoon bij wien) iets is of geschiedt. (Zie Studiën, jrg. 28 dl. 45, blz. 285, vlgg. — Overdr. blz. 22). Met verwijzing naar het boven aangehaalde uit Spr. blz. 224, vertaal ik dan:

Sokope' (is) de getuig-plaats van Koeow.

(Getuigplaats = respectievelijk persoon bij wien.)

-oka, aanhangsel, bestaande uit -o en -ka. (Woordenboek i. v.)

In „Anthropos" jrg. 1909. Bd. IV. Bibliogr. blz. 1115, heb ik aangetoond, dat -oka volstrekt niet het futurum aanduidt, wat toch in Tontemboan-Woordenboek op blz. 291 beweerd wordt.

De zoo even aangehaalde vertalingen, uit Tontemboan-Tekst Vert. en uit Spr. kunnen wederom dienen om mijne stelling te bevestigen.

* * *

Voldoende en duidelijk naar ik meen, is door de aangevoerde voorbeelden aangetoond, dat men tot andere vertalingen, dan die in de Spr. gegeven zijn, moet komen, als men op de eerste plaats in het oog houdt de kenbare casus-vormen, en vervolgens ook door de vertaling wil doen uitkomen de eigenlijke kracht en beteekenis der Tontemboan-woorden.

In een leerboek, en op dezen titel mag toch de Spr. aanspraak maken, al omvat zij nog slechts eenige Hoofdstukken, zou een meer stijve, houterige, overzetting zeker niet misplaatst, wellicht zelfs gewenscht zijn. Verhalen en Fabelen en dergelijke, waarvan men den inhoud in ruimeren kring wil doen kennen, worden natuurlijk in meer „genietbaar" hollandsch overgebracht.

Als voldoende reden en goede grondslag bij vertaling en verklaring van Tantemboan-vormen en zinnen, mag zeer zeker aangevoerd worden de kenbaarheid der naamvallen. — Zoo noodig, zou hier beroep kunnen gedaan worden op de Spr.-zelf. Op blz. 139 toch dient juist de duidelijk-kenbare casus van het lidwoord om uit te maken of een vorm actief, dan wel passief, moet genomen worden, en: „verwarring is hierbij uitgesloten..... (althans bij het lidwoord ĕn) (Spr. 139.)

Bij de woorden, gevormd door prefix ka- in verbinding met verdubbelden stam en pronominaal suffix van 3de persoon enkelvoud -na of -a, die op blz. 4 werden aangehaald, met verwijzing naar Spr. blz. 101, moeten nog eenige bemerkingen worden toegevoegd.

Ze zijn beter geplaatst hier aan het einde, dan tusschen de casus- besprekingen van het lidwoord, die daardoor noodeloos zouden onderbroken zijn.

1. Als algemeene beteekenis van prefix ka- wordt opgegeven: geheel, volledig, reeds geworden zijn wat het grondwoord uit-

drukt. Met betrekking tot den tijd, heeft het de beteekenis van afgeloopen, perfectisch. (Spr. 94.)

In verbinding met sommige stammen, die tijdaanwijzende beteekenis hebben (dag, nacht, jaar en dergelijke) duidt ka-aan, dat die is afgeloopen, vol, dus verleden; b. v. kawengi „de afgeloopen nacht" enz. waarbij uitkomt de perfectische beteekenis van ka-. (Spr. blz. 98.)

De uitdrukkingen „afgeloopen, perfectisch" en „dus tevens verleden" brengen ons tot een perfectum, verledene tijd.

2. Daarna wordt een ander soort tijds-aanwijzingen besproken: namelijk de woorden, samengesteld uit ka-, herhaalde stam (die als zoodanig geen tijdaanwijzende beteekenis heeft), en het suffix -na (-a). En ook hier wordt wederom uitdrukkelijk verklaard, dat de beteekenis deze is: het door het grondwoord uitgedrukte heeft den perfectischen toestand bereikt. (Spr. blz. 101.)

De bijgevoegde vertaling plaatst echter de rijpheidstijd, bloei-tijd, dracht-tijd enz. in het praesens, niettegenstaande de herhaalde verzekering, dat men bij samenstellingen met ka- aan af, afgeloopen, dus verleden hebbe te denken.

Het volkomene (perfecte) van toestand, en het verledene (perfective) van tijd schijnen wel wat dooreen geward.

3. Bij de vormen sub 2. wordt aangemerkt, dat het grondwoord niet altoos herhaald wordt, zoodat bijv. kaĕgana, katĕkana eveneens bloeitijd, roesttijd beteekenen; men behoort dan echter bij de overzetting niet te zeggen, dat alle bloemen (tot de laatste) open, of alle kippen (zonder uitzondering) op stok zijn. (cf. Spr. blz. 102.)

4. Vooral het 1[e] voorbeeld van blz. 666, maar toch ook 2, 5, 6 en 8, geven aanleiding op de volgende bijzonderheid te wijzen.

Het Tentemboan — gelijk tal van andere Indonesische talen — toont een afkeer te hebben van opeenhooping van lipklanken. (Spr. 146.)

Deze afkeer dient als verklaring van de afknotting van pumitong tot mitong; van wumuleng tot muleng, enz.

Wat zien we nu echter bij den vorm sub 1,: ka-wowowowos-a-o? — Het stamwoord is hier wowos, dat reeds twee lipletters heeft; de w toch, bij de opgave van het Ten-

temboansch alphabeth als halfklinker aangegeven, (Spr. blz. 9) wordt op blz. 132 labiaal genoemd. — Nù is echter „de afkeer van opeenhooping der lipklanken" niet voldoende om eene verdubbeling (wowos tot wowo-wowos) te beletten, en dat nog wel in de bijzondere omstandigheid, dat de verdubbelde vorm totaal overbodig wordt verklaard door het sub 2 aangevoerde uit Spr. blz, 102.

5. Deze verdubbelde vormen met prefix en suffixen geven ook nog aänleiding om een woordje te zeggen over de schrijfwijze van zoo lange en veellettergrepige woorden.

Zoowel in Spr. als in Tentemboansche Woordenboeken vinden we, bij verdubbelde vormen, het stamwoord van zijne voorafgaande herhaling gescheiden door een verbindingsteeken (-). Zou het niet wenschelijk zijn, ook het of de prefixen, eveneens de affixen, door het gebruik van verbindingsteekens duidelijker te doen uitkomen?

Als men niet enkel ka-, maar nimaka- geprefigeerd, of in plaats van -na-o (zooals bij de vormen van blz. 666) -an-era-oka gesuffigeerd vindt, dan wordt het bepaald moeielijk om zoo'n lang aanéén geschreven woord te ontcijferen.

Er zijn bovendien voorbeelden aan te halen, die de noodzakelijkheid aantoonen van het gebruik der verbindingsteekens.

Wijzen we, om iets te noemen, maar eens op Nr. 5 der vormen van blz. 666: ka-uwa-uwan-a beteekent: grijsheidstijd; vergelijken we dit met: ka-uwa-uwa'-na, dat met dezelfde letters geschreven wordt. — De wortel uwa' beteekent, even als ĕga, opensnijden; de vorm ka-uwa-uwa'-na kan dus ook wel het opengaan van bloemen, of iets anders, aanduiden; — geeft in ieder geval niet den ouderdom aan, en dat is voldoende.

Zelfs bij 3-en-4-lettergrepige woorden kan de wenschelijkheid, ja noodzakelijkheid, worden aangetoond, verbindingsteekens te gebruiken ten einde verwarring te voorkomen; als voorbeelden voeg ik hieraan toe:

ka-ema'-na, van ema' (maken); ka-eman-a, van eman (gelooven); kaka'-na, zijn oudere broeder; kakan-a, zijn rechterhand; en zoo zullen er nog wel meer zijn.

Oudenbosch, Juni, 1914.

GĪTADA, BAHI, INDRĀṆĪ, ÇACĪ.

DOOR H. KERN.

Gītada.

Dit woord komt voor in Nāgarakṛtāgama, Zang 90, str. 6, als ook in 91, 5 en 66, 5. In een aanteekening op mijne vertaling van eerstgenoemde plaats [1] maakte ik de volgende opmerking, die ik mij veroorloof hier te herhalen: «Het zonderlinge woord gītada, beteekent letterlijk «een gezang gevende», doch komt in 't Skr., hoewel de bestanddeelen der samenstelling Skr. zijn, niet voor. Denkelijk zijn degenen die een zang (ten beste) geven» personen uit het gezelschap, welke, zonder zangers van beroep te wezen «door 't zingen van liedjes een bijdrage leveren tot de algemeene vroolijkheid.» Eigenlijk had ik moeten zeggen dat het woord niet in de woordenboeken gevonden wordt en mij ook uit de litteratuur onbekend was, want van den onuitputtelijken rijkdom van 't Skr. geven de woordenboeken, hoe voortreffelijk ook, nog geen volkomen voorstelling. Geheel synoniem met gītada, wat de bestanddeelen der samenstelling betreft, is een woord gītida, dat ook in de woordenboeken ontbreekt, maar gebruikt wordt in een commentaar op het Harṣacarita van Bāṇa [2] ter verklaring van den term bhāṣākavi, waarvan in de meesterlijke vertaling door COWELL en THOMAS in een noot (p. 32) terecht gezegd wordt: «Bhāṣākavi is explained by the comm. as a writer of songs or a vernacular poet.» Inderdaad verklaart de Comm. het woord met gāthādiṣu gītida ity arthaḥ, apabhraṣṭagātavidyāḥ (l. °gānavidyaḥ?). Er is dus bedoeld: een maker of kenner van liedjes in de volkstaal. Daar in Rāmāyaṇa XVII, 103; XXIV, 202 het kidung van den tekst in de tusschenregelige vertaling weêrgegeven wordt met gīta, mag men het voor waarschijnlijk houden dat met gītada bedoeld is «iemand die een volkswijsje, al of niet zelf gemaakt, voordraagt.»

---

[1] In deze bijdragen D. 69, blz. 310.

[2] P. 95 (Bombay-ed.).

Bahi.

In Sarga XV, vs. 13 vgg. van 't Rāmāyaṇa wordt verhaald hoe Rāma woedend den Oceaan met vurige pijlen beschoot om dezen te dwingen hem ter wille te zijn. De uitwerking van die beschieting was noodlottig voor allerlei zeedieren, die vreeselijk van den gloed te lijden hadden. Onder de visschen die het zwaar te verduren hadden, werden ook genoemd garnalen en zeekoeien, zooals wij lezen in vs. 26:

Kadi tenaring hurang aking ya ring karang |
Mahuyangng ikang bahi ḍuyung paḍāhuyung |

D. i. «de garnalen waren als gebakken terwijl ze uitgedroogd op de riffen (lagen); de zeekoevisschen, verhit, leden smartelijk.»

Onder 't artikel bahi in K. B. Wdb. vindt men twee onderling afwijkende Balineesche verklaringen, nl. mina ḍuyung en pahi ḍuyung. Alleen de eerste verklaring is juist, want van pahi, rog, kan hier geen sprake zijn. Bahi is natuurlijk niets anders dan de oudere vorm van Bal. be, visch, evenals Jav. pe, rog, dat is van pahi.

Het is bekend dat pahi, rog, beantwoordt aan Mal. pari, Tag., Bis. pagi, Ngadju-Day. pahi, Malag. fai, enz. Daar de letter der eerste v. d. Tuuksche klankwet in 't Javaansch spoorloos verdwijnt, dient de *h* in de spelling pahi eenvoudig als klinkerscheider. De uitspraak was dus pai, hieruit werd later pai, en eindelijk pe.

Het woord bahi, Balin. be, visch, bestaat ook in de taal van Bugotu (Ysabel) onder den vorm van fei, visch. Het zal nog wel in andere streken van 't zoo wijd verspreide Maleisch-Polynesisch taalgebied bewaard zijn gebleven, doch het is mij niet gelukt andere voorbeelden er van op te sporen.

Indrāṇī.

Met dit woord wordt in Rāmāyaṇa, Sarga XI, vs. 28, bedoeld quidam coeundi modus, een beteekenis die in de Sanskrit-woordenboeken behoorlijk wordt opgegeven, doch zonder bewijsplaats uit de litteratuur, weshalve ik den lezer opmerkzaam maak dat het woord in bovenvermelden zin voorkomt in 't Kāmasūtra van Vātsyāyana, p. 137 (ed. Bombay 1900), waar een beschrijving van gezegde manier van saṁweçana te lezen staat. In dezelfde beteekenis wordt gebruikt indrāṇīka, nl. saṁweçana. In

Rāmāyaṇa, Sarga VIII, 71 komt voor de term Indrāṇīçāstra, dat in hoofdzaak terecht omschreven wordt met sandhi ning patĕmu; in allen geval is bedoeld een Minnekunst, een der vele erotische werken waaraan de Indische litteratuur rijk is. Opmerkelijk is, dat in de bovenaangehaalde plaats van 't Kāmasūtra gezegd wordt dat de manier indrāṇī zoo heet omdat zij door de godin Indrāṇī verkondigd (prokta) is. Vgl. ook het artikel «indrāṇī» in K. B. Wdb., waar indrāṇīçāstra vermeld wordt uit Smaradahana.

Çacī.

Behalve indrāṇī komt in de boven aangehaalde plaats uit het Rāmāyaṇa ook çacī voor, eveneens als benaming van quidam coeundi modus; een beteekenis ook opgeteekend in 't Petersburgsche woordenboek, doch zonder bewijsplaats uit Sanskritwerken. Het is dus niet van belang ontbloot dat de opgegeven beteekenis door het gebruik in een Oud-javaansch geschrift bevestiging ontvangt.

Aangezien Çacī en Indrāṇī beide namen zijn van Indra's gemalin, is het eenigzins zonderling dat met indrāṇī en çacī twee verschillende manieren van saṁweçana aangeduid worden. Aan 't feit valt echter niet te twijfelen.

